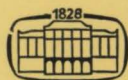

VAJDA
JÁNOS
ÖSSZES
MŰVEI III.

NAGYOBB KÖLTŐI MŰVEK

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

VAJDA JÁNOS
ÖSSZES MŰVEI

III. KÖTET

NAGYOBB KÖLTŐI MŰVEK

Kritikai kiadás

Szerkeszti Barta János

Sajtó alá rendezte

Bikácsi László és Pór Péter

A III. kötet Vajda János nagyobb epikus alkotásait (Béla királyfi, Alfréd regénye, Találkozások, Ábel és Aranka, Törzsök Jankó) és egyetlen, sűgőpéldányban fennmaradt Ildikó c. drámáját tartalmazza.

Vajda elbeszélő költészete alig ismert az olvasók szélesebb köre előtt, noha munkásságának jelentős részét teszik ki ezek az alkotások, amelyekben legszebb verseivel vetekedő különleges szépségeket, érzelem- és gondolatgazdagságot talál az olvasó.

A kötetet kiegészítő jegyzetanyagban első ízben olvasható a drámaíró Vajda János értékelése, valamint bemutatást nyernek az újabban előkerült drámatervek is.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

VAJDA JÁNOS ÖSSZES MŰVEI

III. KÖTET

VAJDA JÁNOS ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTI
BARTA JÁNOS

III. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1977

VAJDA JÁNOS
NAGYOBB KÖLTŐI MŰVEK

ILDIKÓ. ELBESZÉLŐ KÖLTEMÉNYEK

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1977

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
BIKÁCSI LÁSZLÓ, PÓR PÉTER

LEKTOR
TAMÁS ATTILA

10 1745

ISBN 963 05 1122 3 sorozat

ISBN 963 05 1123 1 III. kötet

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1977

Printed in Hungary

Vajda János arcképe a *Dal és beszély* c. kötetből. 1884

ILDIKÓ

**EREDETI TÖRTÉNETI SZOMORÚJÁTÉK
5 FELVONÁSBAN**

ELSŐ FELVONÁS

ELSŐ JELENET

*(Főtér Mantuában. — Balra rögtönzött sátor, melyen át rom-
bolt város látszik, — Harám, Burád, hun testőrök a sátort
rendezik. És Lothár fogoly királyfi)*

HARÁM.

[1] Kész minden egybe. Ugy! — hát bizonyos
Hogy Etele ma bevonul?

BURÁD.

Azonnal. *(kitekint),*

Sőt látom is a menet elejét.

⁵ Ez aztán förgeteg, bajtárs Harám.

Az égviharnak van előjele,

Fojtó, rekedt lég, félő némaság —

S egy ijedt szellő, mely kengyelfutóként

Szalad előtte, intvén minden élőt,

¹⁰ Hogy térne ki előle — de mi ez mind

Etele érkezése mellett? . . . nézz körül:

Vaj' látsz-é egy hirmondó katonát,

Vagy jóraivaló arcot egyet is?

Elnyelte a föld mind a rómaid,

¹⁵ Ki fegyvert hordozott, vagy legalább

Harc képes, férfias alakja van,

Kardjába dőlt, vagy felköté magát

Vezér s előkelőbb parancsnok,

Ki menekülni nem tudott, — no mert

²⁰ Szivükre is szolgálhatott a száz

Karó és feszület, mit Etele

A várkapu előtt beásatott. . .

Itt egy vén, ott egy béna, nyomorék,

Ott gyermekek — méltatlan tárgyai

²⁵ Etele bosszujának — csak ezek

Mernek kijárni, tudva jól, hogy ők

Ha csak valamely szilaj paripa

Le nem gázolja — hún karoktól

Egyébkint bántva nem leendnek.

- ³⁰ Hanem siessünk, *(Lothárhoz.)* amodább e székét,
Ne gunnyasz léhán — végezd dolgodat.

LOTHÁR.

Illőbben is szólhatnál tán velem,
Ki valódi király fia vagyok.

BURÁD.

- Király fia? és még valódié?
³⁵ Hát mit jelent az, hogy apád király?
Azt hogy saját honában ő kegyelme
Első adószedő tisztviselője
A hún királynak; — no ugyan derék sor!

LOTHÁR.

- Azért ő mégis igazibb király
⁴⁰ Mint Étele — de ti nem értitek:
Hogy nem keresztény nem lehet király.

BURÁD.

O fecskeszájú rongy kölyök! Harám
Te légy tanum, hogy mit beszélt, s vigyázd
Mi remekül hasítom szét fejét.

HARÁM.

- ⁴⁵ Ne bánts a jámbort. . nézd, nézd ott közelg
Szép Ildikó — ki kedveli Lothárt.
Soha se nézne jószemmel reánk
Ha egyetlen hitsorsosát elölnénk.

LOTHÁR *(félre)*.

- Most fuss Lothár, szökjél — most vagy soha!
⁵⁰ Eljárt a nyelved, többet monda el,
Mint amiért felelhetsz. — Jó szerencse
Most légy velem! *(el)*.

BURÁD.

Hát e szedett vedett

Nép mit akar?.

(a háttérben néptömeg közelg a keresztfához énekelve.)

NÉP.

- ⁸⁵ Ments meg uram minket
A te ostorodtól,
Hatalmas, haragos
Attila királytól.
(Többször ismételve) (el.)

MÁSODIK JELENET

Ildikó, Herva.

Ildikó (szemeit eltakarva jó.)

HERVA.

- Urnóm, tekints szét bizton e helyen,
⁶⁰ Elhagytuk már a kivégzetteket.
Valóban szörnyü látvány — nem azért
Mintha fölöttébb szánnám, mert hiszen
Ők elleneink voltak — de a kín
Oly rémletes vonásokban meredt meg
⁶⁵ Sárgás, fekete arcukon.

ILDIKÓ.

- Szegény nép!
Ők ellenitek voltak?... De miért?
Mert éltek! O valóban, Etelének
Mind ellensége a nő, az anya,
⁷⁰ Ki nem hún gyermeket szül e világra.
Mi oka van ez örök rombolásra?
Az, mi csupán az istennek lehet:
Hogy rettegjék! — Pedig Sálon terén
Megtanulhatta volna, hogy habár
⁷⁵ Legyőzhetlen, de nem mindenható.

HERVA.

Mit szólasz asszonyom?

ILDIKÓ.

Ah közönyöst
Rád nézve. Halld e siralomteli

- Gyász énekét a töredelmeseknek.
⁸⁰ Ugy andalít, — úgy altat, — azt hívém,
 Otthon vagyok — gyötört hazámban.
 Te nem találod szépnek — úgy-é nem ?
 Oh hisz a bánat hangja idegen
 Nektek, kik győzedelmi dalokat
⁸⁵ Hallgattok évek óta, — de nekem
 Oly kedves e gyász ének, — jer siessünk
 Utánuk, — oly rég ideje úgy is
 Nem hallhatám hitsorsosim szavát . . .
 S ki tudja mikor hallom újra ? (*El.*)

BURÁD.

Mondd

- ⁹⁰ Bajtárs Harám, nem kár lett volna-é
 E gyönyörű teremtés valami
 Kifordított képű burgundinak ?
 Igaz, — egy kissé drága volt- az az hogy —
 Csak azt akartam mondani, urunk
⁹⁵ Nagylelkű volt.

HARÁM.

Hogy érted ezt ?

BURÁD.

- Hát nem tudod ? Tavalý hogy Galliát
 Barangolóok — a burgundok királya, —
 Szép Ildikónak apja — Gondikár,
¹⁰⁰ Bár Etelének szövetségese —
 Bizakodván az Aëtius alatt
 Csoportosuló néphadokban,
 Elpártolt, s megtagadta az adót.
 Elpártolása mindenek fölött
¹⁰⁵ Haragra gyujtá Etelét.
 Feldúltuk Wormsot — Gondikár, az ősz,
 Láncok között volt már, a nép
 Halomba hordta a pénzt Eteléhez.
 Sok volt, sok a kincs, — számát sem tudom

- 110 Mit Etele kívánt, s fenyegetőzött,
Hogy Gondikárt szemétől fosztja meg,
Ha be nem jó az összeg; — volt elég,
Ki miután od'adta mindenét
És még is zaklaták — az ablakfára
115 Fölakasztá magát. Már szemeit
Elveszté Gondikár — de ekkor Ildikó
Ki addig rejtve volt, mert sejthető
Sorsát, talán — könyörögve megjelen,
S Etele lábához borul. ki bámult,
120 Csak bámult némán — megbüvölve.
Aztán felemelé szép Ildikót,
S parancsolá, hogy a töméntelen
Sok kincset, ami ott előtte volt;
Vigyék és adják Gondikárnak.

HARÁM.

- 125 Hm!
Biz így hát mégis drága volt . . . de hát
Nem szóltak ellene a törzskirályok ?

BURÁD.

- Ellene szólni ! Etelének ? No te még
Ugyan kevésbé ösmeréd meg őt.
130 A tizenkét király mind hallgatott.
Csak Gondikár könyörge Etelének,
Hogy vegye el országát, kincseit.
És adja vissza neki Ildikót.

HARÁM.

- Az örült ! hát jobb dolga hol lehet
135 Lányának, mint Etele oldalán ?

BURÁD.

Ott jön a borult arcú Ardarik
És Valamir, — jér most vonuljunk félre.
A királyok közül e kettő az, akikkel
Gyakorta szóba áll Etele is.

HARMADIK JELENET

Ardarik. Valamir.

ARDARIK.

140 Kiállhatatlan égalj! — még elolvad
Kardom acéla hüvelyében.

VALAMIR.

Én

Tartok, hogy a szép zsákmány olvad el
Szekereinken, hogy ha még soká
145 Itt maradunk.

ARDARIK.

Halld testvér, Valamir,

Kettőnkre hajt valamit Etele.
Haza kell vinnünk minden áron őt.
Elég a zsákmány untilig, — és ha több,
150 Nem birjuk el hazáig. Azután
Jövőre is kell. Majd beüthetünk
Következő tavasszal és korábban,
Hogy itt ne érjen e dögletes
Öldöklő hőség. Már alig birunk
155 Különben is e nyugtalan sereggel.

VALAMIR.

E részben egy hiten volnék veled,
De hogyha Etelének valami
Különös célja van Rómában, és
Ha jól sejték úgy is van, — akkor
160 Tudod, hogy nincs ok őt meghajtani,
És mennél józanabb, világosabb
Okot hordasz föl ellenében, ő
Még annál ingerültebb.

ARDARIK.

Az való.

165 De testvér Valamir, hát jól van-e
Ez így? . . . Szolgák, bábok vagyunk-e mi?
Nem ártunk-e magának Etelének,

Ha jobbat tudva bár, vesztére is
Szavát fogadjuk, s maradunk neki
170 Határtalanul engedelmesek?
Ha tűznek indul, beeresztjük-e?
Tudod tán, meg van mondva, hogy aki
Rómába ront be ellenség gyanánt,
Nem éri túl soká diadalát.
175 Egy példa van rá, Alarik.

VALAMIR.

No hát
Szólj e nyomon majd a gyűlésben, én
Magam s a többi fejedelmek egyig
Pártoljuk nézetid — de addig is
180 A többiekkel jó lesz összesugni,
És biztosítani az egybetartást.

ARDARIK.

El el — közelgnek — résre Valamir.

NEGYEDIK JELENET

Ildikó. Herva.

ILDIKÓ.

Fejemnek fáj egy izzó gondolat.
S a kétkedés meghűti szívemet.
185 Szeretni vágyom s jobban gyűlölök.
Meggzánom népemet — majd megvetem,
Mért szánalomra méltó? Gyűlölöm
A húnokat, — majd becsülöm
Erejükért. De szeretném vitatni,
190 Ha vajjon e legázolt kereszténység
Valóban gyáva-é, vagy elbukása
Csak szerencsétlenségnek mondható?

HERVA.

Ah ez valóban különös teremtés.
Talán valók is mind a furcsaságok,
195 Miket felőle hallék. Oly komoly
Gondolkozó, magába zárkozott,

Mint valami nagy fővezér. Ugyan
Min törheti fejét? — Urnóm, tekints fel,
Közeledik a diadalmenet.
200 Ott jó a híres aquitán vitéz,
A mai napnak hőse, az aki
Első rohant a vár falára.

ILDIKÓ.

Walther!

O, szív szivem, ne áruld el magad.

ÖTÖDIK JELENET

Előbbiek.

Walther, egy csatlós.

WALTHER.

205 Hé csatlós! mondd: kedves lovamnak
Hol adtatok helyet?.

CSATLÓS.

A római helytartó
Palotájának legszebb teremében.

WALTHER.

Dicső, helyes; — okos fiu — ne e
210 Merész, jó ötletért (*pénzt ad neki*). Ah ez az élet!
Mely elpuhítá Róma gyermekit.
A palota fogadja lovamat.
Az egyszerű hún sátorok alatt
Tanyázik a dicsőség, hatalom. (magában)
215 Ah lesz-é e természet elleni
Szerepnek vége már? Hajh! idegen
Dicsőség, hatalom, mint fájsz nekem!
Mi szörnyü átok súlya van fölöttem!
Harcolni a gyülölt zászlók alatt,
220 A hún sólyom hírét növelni, önnön
Véremmel ama sólyoméért, amely
Elorzá nemzetemnek zászlaját,
Hitem jelét, mátkámnak zálogát. —
Ah Ildikó — itt? . mit jelenthet ez?

225 Fagyasztó sejtelem, való ha vagy,
Ugy a válság órája érkezik.
Kevés időm van — ah hol kezdjem el? —
E függöny eltakar, — nem látnak — Ildikó!

ILDIKÓ.

Parancsolj, hún vezér.

WALTHER.

230 O Ildikó!

ILDIKÓ.

E hang nem illet engem ajkaidról.
Ez nem szabad neked. Az egykori
Walthernek hangja volt ez — aki hűn
Szerette nemzetét, hitét, és — Ildikót.
235 Az elveszett. . . és többé Ildikóhoz
A szeretőnek hangján szólani
Nincs joga senkinek. . . s ha valaki
Bitor jogot veendne erre, hasztalan.
Rabnó vagyok, azzá tett végzetem,
240 De nem magam. S azért ha senki nem
Tiszteli többé Ildikót, a sors
Akarja úgy csak — és előtte
Ő meghajol — de ő neki magának
Még fennmaradt és maradand joga,
245 Hogy tisztelhesse önmagát.

WALTHER.

Beszélj,

Beszélj!

ILDIKÓ.

Megfordult a világ. . . hős férfiak
Eladják lelküket, és gyöngé nőik
250 Megszégyenitenék szilárd hitökkel,
Ha szégyen fogna azokon, akik
Kényök szerént váltják föl színöket.

WALTHER.

Tovább tovább...

ILDIKÓ.

Elvetemült!

WALTHER.

255 Ragyogj, Ragyogj,
Ragyogj tovább — szidj, átkozz engemet,
Hiszen, ha tán tudnálak nem szeretni,
Imádni meg nem szünhetném soha.
És elvetem magamtól a jövőt;
260 Elvesztlek tégedet, de lábaidhoz
Borulok, hogy tiporj el. azután
Hadd jöjön Etele, s vitessen a
Körösztre... és

ILDIKÓ.

265 Amint hívém? Igaz maradt e Walther?
Ha tán úgy volna?...
(*Künn győzelmi trombita.*)

WALTHER.

Hah! némuljatok
Fájó dicsőség hangjai! — nem, tovább
Nem vihetem — hallgass meg, Ildikó.
270 Egy éve hogy oltár előtt valánk
Apád várában, — eljött Etele
S nem lőn időnk már igent mondani.
Foglyok levénk. Mind ketten láncokon;
Te aranyon és én vason, de oh
275 Nekem nem a vas volt nehéz — a te
Arany bilincsed fájt nekem. A vágy,
Hogy birjalak, mint déli nap, szivemben
Elégetett minden más szenvedélyt,
S a félelemtől, hogy más bitorol,
280 S e más bizonytalán átkos ellenem —
Jéggé fagyott az ember szeretet.
Oh Ildikó, szenvedhetél te is,
S a szenvedés az, mit minden fölött,
Mindenkiben s mindenkor tiszttelek. —
285 De fájdalmad szelid volt, mint magad,
S vigasztalót találhatál magas

Hitedben ellene . de van egy gyötrelmem,
 Vad telhetetlen ádáz szörnyeteg,
 Amelynek körme ellen írt nem ad
 290 Sem öntudat, sem vallás balzsama,
 Mely kikacagja a bölcs okait,
 Mi ellen nincs elég véres bosszú, —
 A féltés mardosó fájdalma ! — Ezt,
 Te ezt nem szenvedéd. Bocsáss meg, —
 295 Felszabadítva érzém magam
 A végzet által minden szörnyű tette.
 Midőn uj harcra indult Etele,
 Kérettem őt, vegyen hadába föl,
 S ígérkezém a kész halálveszéllyel
 300 Járó merények végbevételére.
 Ő elfogadta, s én ügyekezém
 Hogy bizalmát kinyerjem, így remélvén
 Láthatni téged újra . s oh leány !
 Mondd, mi legyek, hogy birjalak ? — leszek
 305 Minden, mi földi embertől telik.
 Jöj el velem, vad útlan rengetegbe,
 Vagy lakatlan tengersziget ölébe,
 S lemondok mindenről, mit a világ nyujt,
 Te vagy hazám, vallásom, mindenem,
 310 Én nélküled nem szeretek erényt,
 S a dicsőség diadalénekét
 Birásod nélkül gunynak tartanám.

ILDIKÓ.

Jóságos ég ! Ő az maradt, mi volt.
 Van hát egy földi, kit szerethetek.
 315 Oh végzet, visszaadsz tehát magamnak,
 És nem jelölsz ki égi küldetésre ?

WALTHER.

Szólj hozzám, Ildikó — oh mondd rám
 Ítéleted —

ILDIKÓ.

320 És én szeretlek. Igaz vagy bajnokom, —

WALTHER.

Jössz-e hát velem ?

Hallod, közelgnek.

ILDIKÓ.

Hadd közelgjenek.

Igaz vagy és szeretsz — én is viszont...
325 De ne reméljünk egymásé lehetni.
Nincs tér a földön, hová Etele
Hatalma el ne érjen.

WALTHER.

Jöjj velem

Titkos magányos rengetegbe, hol
330 Minden bokor egy-egy paradicsom,
Melynek sötét, szent árnyékába csak
A nap tekint be vidoran, s ahol
Az illatgőzös gyepet még soha
Haladó ember lába nem tapodta.
335 Hogy ítélhet fölöttem a világ ?
Mit követelne tőlem a haza ?
Harcoltam érte, elveszett... te lész
Hazám ezentúl, s szerelmed hitem.
(*harsona hang*).

ILDIKÓ.

Keresd föl nevelőmet, Juliánt,
340 Ő most apám — tanácskozzunk vele.
Találkozásra válassz kedvező
Időt, midőn tanácsban Etele.
Isten veled (*el*).

WALTHER.

Isten veled !... nehéz

345 Sejtés borul szivemre... O mi szép !
Csodás tökélye testnek, értelemnek,
Félek, nincs földi emberért teremtve.
Vagy isten jár közöttünk ujonan,
Ki magas célra választá el őt.

HATODIK JELENET

*A törzsök fejedelmei, köztük: Ardarik. Valamir. Csáth. Ellák.
Csaba — ezek között a menet közepén Etele, végül a Jósok.*

ETELE (*magába*).

350 A jelek bármit mondjanak — megyek...
(*fatrónjára ül*).

CSÁTH.

Fejedelmek — hős vezérek! Uram, Etele
A királyok királya általam
Mondatja nektek, mint következik.
Italia legyőzve általunk,

355 De elfoglalva nincs. Egyébiránt
A foglalás többé nem fegyverünk
Feladata. Kardunk maradhat immár
Nyugton hüvelyben, nincsen hadsereg
Csatát merészlő ellenünk. Csupán

360 Gyors paripáink dolga, hogy minél
Előbb Rómába érjünk. Mindazáltal
A föld ura és urunk, Etele,
Mint mindig, most is véleményteket
Kivánja hallani.

ARDARIK.

365 A jósok szóljanak
Előbb, mit szólnak a jelek?

JÓS.

Gonoszt uram. A csontok, madarak,
Állatbelek, mind egyaránt gonoszt.
Rómába menni nem lehet.

ETELE (*magában*).

370 Hah átok!

JÓS.

Urunk királyunk életét veszély
Fenyíti.

ARDARIK.

Ez elég, ne többet erről.
(*Jósok elmennek.*)

Dicsőséges hatalmú nagy király !
 375 Vedd szavam úgy, mint egybegyült vezéri
 Társaimnak, és az összes hadseregnek
 Egy ajkon egyesült gondolkozását.
 A sereg haza vágyik. Telve van
 Zsákmánnyal untig. Ők megharcolák
 380 Vitézül híres Róma seregét,
 S legyőzték azt, — de egy hatalmasabb,
 Nem földi hatalom támad fel ellenünk,
 Öldöklő angyal jár a hadsorok
 Fölött — láthatlan és legyőzhetetlen, —
 385 A döghalál — mely ronda véget ad
 Dicső halált ohajtó hős kebelnek.
 E vakító hófényű napsugár,
 Mely mérges párát szí a temetetlen
 Hulla halomból, — mely vitézeink
 390 Jobb lég alatt keményült karjait
 Lankasztja — fölkelte a vágyat,
 A Duna, Tisza partjai között
 Áldottabb ég alá helyezni sátrainkat,
 Hol szárnyait hús szellő lengeti. —
 395 Rómának elpuhult népét, erőtlent
 Mi ellenünk, — ege védelmezi.
 Tiz húnt veszít el, míg egy rómaid.
 Azért nem én, Hadur javolja azt
 Neked, — ki kardját kezeidbe tette,
 400 Hogy elvonulj, Rómának általad
 Kiszzenvedett és megostorozott
 Földjéről. Im ez nézetünk.

ETELE.

Nos, nincs-e még egyéb ok, tán erősb ?
 Mondjátok el mind !

VALAMIR.

405 Nincs egyéb.
 (Hírnök jő.)

HIRNÖK.

Dicső király ! Rómából két követ
 Kíván veled beszélni.

ETELE.

Jöjjenek.

(A Követek belépnek.)

Kik vagytok ti, mi rangu emberek ?

ELSŐ KÖVET.

410 Mi Consulsági titkárok vagyunk.

ETELE.

És mit akartok ?

ISÓ KÖVET.

Békét esdeni.

ETELE.

S én azt felelem: háború ! mehettek.

KÖVET.

De kérünk, fenséges — — —

ETELE.

415 Lóduljatok.

(A követek haboznak.)

Jól tudja uratok, hogy én Consulviselt,

Utána első rangu férfiúkat

Kivánok követül. Ő nem teszi.

Elösmeri hatalmammat, s mégis lenéz.

420 Mondjátok meg neki: hogy én

Őt sokkal jobban tisztetem — mivel

(gúnnyal) Bár hozzá nem könyörgeni megyek,

Mégis magam megyek. —

(Int, a Követek, távoznak.)

Vezérek ! hú hadtársak, kiki seregét

425 Indítsa meg a Pó vize felé. Rómába

Megyünk. Ugy akarom.

(hall zugás, a Királyok összenéznek)

(leszáll székéről — szétnéz.)

Kinek vegyem le

Makacs fejéről a vezéri koronát ?

Ki az, ki velem jőni nem akar ?

ARDARIK.

- 430 Oh Etele! ne szólj így hiveidhez,
Nincs arra szükség. Mi veled megyünk.
Megyünk veled a bizonyos veszélybe,
Ha attól vissza már nem tarthatunk.
De bámulásunkat nem rejthetők,
435 Hogy felavatott jósaink szavára
Egyáltalában mit sem adsz — holott
Személyed elleni veszélyt gyanítnak.

ÉTELE.

- E kard, Hadurnak kardja itt kezemben,
Istentől a megbizatas jele.
440 Mig kezeim közt van e kard, akaratom
Egy a hadistenével, ki ha majd velem
Elégületlen lesz valamikor,
El tudja venni tőlem úgy, amint
Kezembe adta. Addig hát vezérek!
445 Fölötte állok minden jós ígének.
A jóslat itt e kard. — De most egyébre! —
Walther királyfi lépj elő! — Im itt
Ez ifju aquitán királyi vér,
Még ez előtt egy évvel ellenünk
450 Megnehezíté Wormsnak ostromát.
Foglyunkul esve, nyilatkoztatá,
Hogy a dicső hún hadsereg vitéze
Kivánna lenni — én őt fölvevém;
Láttátok Aquiléja várfalán
455 És mindenütt azóta — hol a nap
Véren, poron s ezer halálon át
Iszonnal néze harcaink terére,
Első volt mindenütt. — Ifjú, te hős vagy,
S a páratlan győzhetlen hún hadak
460 Örömmel és büszkén fogadnak el
Testvérökül. Hős tetteidhez immár
Csak név hibázik, az hogy magadat
Húnnak nevezd. Azt én im megadom,
S neved ezentúl Edömér legyen.
465 A kaukazi Alánokról ma vettem
A hirt hogy ellenem lázadtanak,

Orond fejedelmük életét ezennel
S a tartomány uralmát törzskirályi
Címmel neked adom.

470 Fogadd el e fegyverzetet,
(*Apródok egy fegyverzetet hoznak.*)

Vigy tizezer vitézt, s hódítsd meg a
Lázongó tartományt magadnak,
Aztán jövel közénk, és Hunniának
Legékesebb és legelőkelőbb

475 Hölgyét nőül veszed.

WALTHER (*félre*).

Átkos kelepce!
Ha elfogadom, veszve minden üdvöm.

(*A királyhoz*).

Ura, királya, mindeneknek! Én
Im térdemen köszönöm a kegyet,
480 Mivel nagy lelked megjutalmazott,
De kérlek, válassz érdemesbet és
Alkalmasabbat e kiküldetésre.
A kaukázi törzsek haremodorát
Nem ösmerem — s ha tán sikertelen
485 Hadjáratom, félek, — bizalmadat
Elveszthetem. Ha esdenem szabad,
Hagyj közeledbe úgy, mint egyszerű
Csapatvezénylőt.

ARDARIK.

Jó vitéz, rosszúl

490 Teszed, hogy e magas kitüntetéset
Elutasítod.

ETELE (*magában*).

Hah, gyanum erősbül,
Majd szemmel tartalak. (*fenn*) — Ellák, fiam,
Menj győzni te, és add jelét e harcban,
495 Hogy a had ura tégedet jelölt
Utódomul. És most vezéri társak,
Mint rendelém, vigyétek a hadat
A Pó folyamon át. Hadúr velünk!
Csáth, te maradj! (*mind el.*) Figyelj, hol Ildikó?

CSÁTH.

⁵⁰⁰ Itt Réka sátora alatt.

ETELE.

Vidor-e már?

CSÁTH.

Mind egyre búsabb szótlanabb.

ETELE.

Gondolod-e,

Hogy sejti szándékom?

CSÁTH.

⁵⁰⁵ Elég okos rá,
Hogy bizonyosnak tudja.

ETELE.

S mégse víg?

CSÁTH

Ez amit nem tudok megfejteni.
A Germán nők különösek, de ez
⁵¹⁰ Legkülönösebb mindenek között.

ETELE.

Való, hogy mélyen sérthetem családját,
De kárt ha tettem, helyrehozhatom.
Hol van a seb, mit nem gyógyíthatok, —
Hol sérelem, mit ki nem fizetek?
⁵¹⁵ Mi haszna volnék a világ ura.
Párszor kel a nap, s Rómában vagyok.
E tehetetlen gőgü imperátor
Megtágadá egykor Honoria
Kezét a barbár Etelétől. Ah
⁵²⁰ Ez gyönyörű elégtétel leend!
Most már od'adnék, és én megvetem.
Mondd Ildikónak, elhatározám
Nőim sorába venni őt. S küldd őt ide.
(Csáth el).
Ha a jósök valót beszéltek, és

- 525 Ha végem közelít; ha e bűvös
Dicsfényű Róma oly varázserővel
Bir, mint a közhit tartja, hogy
Hódítóját halállal bünteti,
A föld legszebb szűzének vériben
530 Fürödve meg, költözzem át az ősök
Szellemhonába. És mig egyfelől
Engesztelő áldozatot viszek
Néked megcsonkitott vén Gondikár, —
Megvetésem jelével vonulok
535 Szent méltóságu váratokba, ti
Kevély Caesarok és Honoriát
Polgárain egyikének adom át.

(*Ildikó lassú léptekkel.*)

- (*félre.*) Mi szép! Hadurra! valami bűvös
Fényt látok arcán és egész valóján,
540 Minek nevét nem ösmerem.

ILDIKÓ. (*félre.*)

Ez lesz a perc,
Midőn ha meg nem ért, de legalább
Sejtelve lesz felőlem, mi vagyok.

ETELE.

- Szép hölgy — halvány bús arcod fáj nekem
545 És fáj a seb, mit szertelen hevemben
Atyádon ejték. Hanem örülök,
És nem hiszem dicsekvőnek magam,
Ha mondom, hogy nagy istenem kegyéből
Kezemben minden eszköz, hatalom,
550 Megtenni mindent, mi e földön
Embernek lehető. Ugy gondolom,
Lehetlent nem kívánsz, s minden egyéb
Vágyod beteljesítem. Legelől
Adom tudtadra: hogy nőim sorába
555 Veendlek föl, hogy ott első helyet
Foglalj el, és legékesb gyöngy gyanánt
Ragyogj kíséretemben, most midőn
Rómába lépve tetteleg s névszerént
Úr leszek a világ fölött — no és
560 Kiengesztelő-e e kitüntetés?

ILDIKÓ.

Király!

Nőid sorába vessz valóban? És e
Kitüntetéssel kiengesztelést
Vélsz eszközölni? Köszönöm
565 Jó szándokod, nemes akaratod,
Mert az tagadhatlan jó és nemes,
Mivel te úgy hiszed, jót tész velem.
De kérlek szépen, ha valóban ily
Jó akarattal vagy irántam, úgy
570 Hadd e kitüntetést, és ments meg
E kiengeszteléstől.

ETELE.

Micsoda? hogy' értsem ezt?

ILDIKÓ.

Értsd úgy, hogy e vélt kitüntetés,
Nekem legmélyebb megaláztatás.
575 És jó akaratu engesztelésed
E módja fájóbb s gyógyíthatlanabb
Seb volna lelkemen, mint az, amit
Ősz jó atyám szeme világa
Helyén ejtének gyors hóhéraid. —

ETELE.

580 Őrjöng e nő? örök uralkodó!
Tartsd meg nekem, ne rombold össze még!
Ne vedd el értelmét, hogy ösmerhesse át
Szerencséjének legmagasbb fokát (*feléje megy*).
És még se tán — e nő nem őrjöng,
585 E szemek fénye oly határozott,
Oly tiszta — és Hadurra! még halandó
Ember szeméből ennyi hatalom
Nem lövellt rám. — Leány! ki vagy te? szólj!

ILDIKÓ.

Rabszolgálód vagyok.

ETELE.

S te nem akarsz
Nőm lenni, — nője lenni Etelének ?

ILDIKÓ.

Rabszolgálóddá tett a sors, de nőddé
Te nem tehetsz soha.

ETELE.

Nem értelek.

ILDIKÓ.

595 Ha majd tiéd lesz Róma és Bizánc,
És azt hiszed, hogy nincs egy talpalatnyi
Tér itt a földön, mely nem a tiéd, —
Én szabadon szívemre mutatok,
S azt mondom akkor is, ez nem tiéd.

ETELE.

600 Milyen szemek — lelkekre — mily magas
Főnség ! — Leány, királynévá teendlek. —

ILDIKÓ.

De néked nincs, nem is lehet királynéd.
Neked csupán csak új rabnőd lehet.
Gyülöllek.

ETELE.

605 Istenemre ez finom falat !
Oh hölgy, te a legritkább, izesebb nyalánkság
Vagy én nekem. Oh mondd, mondd, hogy gyülsz,
Én nem hallottam még e szót leánytól.
Főlölegesnek tartám kérdeni
610 Mind eddig a nőt: vajjon szeret-é —
Mondd, hogy gyülsz, leány, s még is neked
Enyimmé lenned kell, — vagy ily
Lelket ki érdemelne más e földön ?
Hah! azt elirtanám, ha feje az
615 Egekbe érne is ! Mit Róma, te
Egy olcsó kéjhölgy vagy előttem — oly
Könnyen nyitod kapudat, — de téged
Hadúr küldött nekem, hogy majd ha mindent

Meghódítottam ellenállás nélkül,
620 A koszorú, jutalma tetteimnek
Te légy, kihez félénken nyúljon a kéz —

ILDIKÓ.

Valóban, — lelke sokkal magasabb,
Mint gondolám.

ÉTELE.

Jer, jer, az est közelg,
625 Meguntam már a sok „szeretlek”-et,
Kérlek beszéljünk, de ne mondd e szót (*el*).

ILDIKÓ.

Attól ne tarts, király!

MÁSODIK FELVONÁS

(*Kert*)

ELSŐ JELENET

ILDIKÓ (*egyedül*)

„Nőim sorába veszek” — mondá, s helyesen
Fejzte ki magát. Mi szép, magas szerencse!
És kik e nők, vagy inkább — micsodák?
Magam vagyok, s szégyellem mondani,
5 Hogy (*igen halkán*) ágyasok! — S egy keresztény
király

Leánya, sorsosuk legyen? . . Mi több, —
Szerencsének találja helyzetét?
Ó mélyen süllyedt nemzetem, — alázott
Kereszténység! Talán bukásokat
10 Balcsillagzat csupán, és nem hibátok.
De a legvégső megaláztatás
Nem Isten rendelése-é, hogy így
Felkeltse az önérzetet? Legyen
Bármint, följegósítva hiszem magamat
15 Érezni női méltóságomat.
Te hú, becsületes germán lovag,

Ki térden állva esded a szerelmet,
megcsaljalak, megcsaljam-e magam?
Meg tisztelő érzelmedet kijátszva?
20 Királynévá teendlek! És valóban
Fölém emelkedett, midőn örült,
Hogy gyülölöm. Talán szerelmemet
Becsülni és felfogni tudná? menj vele!
De elégtételem nem sikerült.
25 Bámulni kezdem e csodálatos
Nagyságot, mint egy vészes üstököst.
O Walther, Walther! jőjj mihamarabb,
Szüksége van rád, — érzem — szívemnek.

MÁSODIK JELENET

(Ildikó és Walther)

WALTHER.

Szerelmem, Ildikóm! — Ez alkalom
30 Egyetlen és utolsó! Most, most vagy soha!
Jőjj és kövess!

ILDIKÓ.

Hová?

WALTHER.

Mit tudom én?

El messze innét, messze tengeren túl,
35 Hol nincsen ember, hol magunk leszünk.
Az est homálya elföd — s gyors lovak
Elszáguldnak velünk.

ILDIKÓ.

Hol van atyám,

A szent apostol, Juliánus?

WALTHER.

40 Őt
Nem lelhetém sehol. Nyomára jöttem.
Hogy itt lappang valahol és veled
Ohajt beszélni — ah de jőjj, ha várod őt,

Elveszve a perc, és mi többé
45 Nem egyesülhetünk.

ILDIKÓ.

Legyen! De én
A szent atyámnak áldását kívánom.

WALTHER.

De nincs idő. O Ildikó, siess, vagy
Kimondom azt, a mi legiszonyúbb,
50 Hogy nem szeretsz, mert nem hiszel nekem.

ILDIKÓ.

Hiszek neked, szerelmes bajnokom!
Avagy ha nem hinnék, mennék-e el
Veled, nem tudva, merre, hogy hová?
De nem hiszem, hogy Isten meg ne vonná
55 Áldását a leánytól, ki mint szökevény —
Szülője, és a vallás emberének
Áldása nélkül távozik.

WALTHER.

Ah ugy,
Hát veszve minden — mind örökre.
60 O ne kísértsd a jó gondviselést,
Mely most utat nyit a menekülésre.
Utunkban lelhetünk majd valahol
Hit emberét, kinek megegyezése
Isten és ember előtt öszvead.

ILDIKÓ.

65 Nem Walther, érjen ami ér, — de a
Kényszerűség nem ment ki isteni
Örök törvényeket. Ne lenne bár
Egyetlen élő, a helyen, hová
Menekülünk, én ott leszek magam.
70 És rád tekintve, magamat minek
Nevezzem? Óh aki maga előtt
Nem tud pirulni — annak pirulása
Mások előtt nem más, mint álszemérem.
Mért utasítám vissza Etelét?

75 Hogy oly lépést tegyek, mi szinte oly
Alacsonyító s annál vétkeesebb,
Mert kényszerítve rája nem valék ?

WALTHER.

Hideg vagy Ildikó, mint elveid,
És könnyü neked, mert te nem szeretsz.
80 Maradj tehát, elég nagy Etele,
Hogy ne szőgyeld, ha ágyasa leendsz .

ILDIKÓ.

Isten neki. — Fáj a beszéd, de megbocsátom.
Fájt már nekem sok, sok, amit
Meg nem bocsájtok sohasem; s miért
85 Távozni innen a legszentebb áron ?
Szeretsz és én szeretlek. Nincs erő,
Nincs hódító, mely elrabolja tőlünk
E boldogító édes érzetet.
S ha nem leszünk egymásé ? Nem szívünk —
90 A végezésnek műve lesz. Jön-e
Apám, szent Julian ? Nem. Ugy az Isten
Mást szándékol velünk. Oh hiszen én
Atyámat is szerettem. Walther, őt —
Atyámat említsd, s mondj hidegnek aztán.
95 Te boldogság, gyönyör után sovárgasz, —
El nem ítéllek érte; tégedet
Bú nem gyötör, nem ingerel bosszú.
Téged nem üldöz egy kép untalan,
Mint engemet: vonagló véres arc
100 Szegény jó ősz atyámnak — oh ez arca
Kisért örökké, s elijeszt szivemtől
Minden gyönyört. Én nem örülhetek
Egy kis virágnak! közte és közöttem
Atyám kioltott véres szemeit
105 Látom lebegni. És te engemet
A szerelemnek édenébe híssz ?
Midőn ölelnél, felsikoltanék:
Ne bántsátok, ne öljétek meg őt,
Szegény atyámat! Menj, Isten veled,
110 Walther! te tudsz örülni, arra születél,
Hogy boldog légy és boldogíts. Nekem

Más csillagom van, s bár nem ösmerem,
De sejtem rémes küldetésemet,
S midőn e sejtelem végigvonul
115 Érzékeimen, fojtó iszony fog el,
Borzaszt a gondolat, hogy létezem.
Szeretnék térdre esni, s kérni istent,
Hogy vegyen föl magához csöndesen
Egy szelid álom karjain.

WALTHER.

120 O mondd,
Mit cselekedjem érted? mondd: vagy-e
Egy élet áldozattal menthető?
S ha kell egy élet, itt van az enyim.
Isten se képes elválasztani
125 Sorsodtól engemet. Bármi nemű
A vész, mely elsodor, hasonló
Vészt keresek számomra. O de jöjj,
S ha szerencsétlen üdvözült atyád
Emléke tilt gyönyörtől, én
130 Elátkozom, számkiűzöm fejemből
A gondolatot a gyönyörre, mely
Szent gyászba merült szived bántaná.
Csak engedd azt, hogy nézzelek. Jövel
Biztos magányba, hol lelkem nyugodt
135 Lehessen; tudva, látva, hogy csak én
Nézek reád; és senki más. S csak én
Hallom ajakid angyalénekét.
O Ildikó, én nem tudom, mi néven
Nevezzem a kint, mely gyötör, ha látom
140 Hogy ugyanegy szellő, mely arcodat
Érinti, fürteidnek titkos illatával
Egy más arcára száll! Halálos ellenem
Mindaz, ki közeledben él. Jövel,
Mert irtózom magamtól, s érzem, hogy
145 Ha elveszítenélek, oly gonosztévő,
Oly szörnyeteggé lennék, aminőt még
Nem hordozott a föld, s talán magad
Utálattal tekintenél reám.
O könyörülj
150 Én rajtam Ildikó, nem bánom én,

Legyen bár szánalom, s nem szerelem,
Mi én hozzám csatol — csak jöjj velem,
Mentsd meg magad, és ments meg engemet.

ILDIKÓ.

(*Attila hátul megjelenik.*)

Ó gyermek szenvedélye! Épen oly
155 Forró és tiszta, mint a napsugár.
Oh mit veszítek benne el! De nem!
Itéljenek el földi emberek,
Ugy sincs velük közöm. Nekem

(*Attila el.*)

Csak Istenem van és atyám, — s azok
160 A menyben élnek, és szívembe látván
Mégbocsájtnak nekem. Walther, megyek, —
Segítsen ég, Siessünk-el hamar.

TESTÓRVEZÉR.

(*Testőrvezér, katonák jönnek*)

Walther királyfi, rab vagy, jöjj velem.

WALTHER.

Hah! (*Ildikóhoz.*)

165 Menj a Mantua felé vivő úton, —
Én majd beérlek — hiszem Istenem.

ILDIKÓ.

Mondtam, hogy isten nem akarja ezt.
Ne küzdj, — ne kockáztass, add meg magad.

WALTHER.

Ki küldte téged ide?

TESTÓRVEZÉR.

170 Etele.

WALTHER.

Ó Ildikó! Szerezz nekem csak egy szabad
Pillanatot, amelyben Ételéhez
Férhessek, és atyád boszulva van.

TESTŐRVEZÉR.

Ragadjátok meg.

WALTHER.

175

Légy hű Ildikó! —

Isten veled — pusztuljatok — (*harcolva el*).

ILDIKÓ.

Ő elesett — megkötözik, — s rabul viszik . . .

Ő zsarnok, zsarnok, legutálatosb,

Telhetlen, önző szörnyeteg! Szivtelen

180 Haramia, ragadozó vadállat!

Ő mily alacsonyak, mily nyomorú

Gyávák az emberek, hol egy vadállat

Mindenhatóvá emelkedhetik.

HARMADIK JELENET

Ildikó. Testőrvezér.

TESTŐRVEZÉR.

Édes leánya Gondikárnak! Etele

185 Kiván magához.

ILDIKÓ.

Nem megyek.

TESTŐRVEZÉR.

Egek!

Merészelsz ellenállani? de kérlek, —

Ily üzenetet vinni nem merek,

190 Mondj legalább mentséget.

ILDIKÓ.

Nem megyek.

Nem akarok, nincs kedvem, mondd neki.

TESTŐRVEZÉR.

Szép Ildikó, szelidnek ösmerünk,

S érzékeny szivünek; te nem akarhatod,

- 195 Hogy rossz kedved miatt tán százan vesszenek.
Ha fölingerled Etelet, ma senkinek
Meg nem kegyelmez, — minden órán egyre
Hoznak be foglyokat, s lesz dolga a
Karónak, feszületnek . . én magam
200 Nem adok egy rossz patkót fejéért,
Ha e lázasztó hirt viszem neki.

ILDIKÓ.

Hát vesszetek mindannyian, ha gyávák
Vagytok, megérdemlitek.

(*Testőrvezér el.*)

- Ha elveszítlek téged, szánjam-e
205 E vad csordának ezreit? Magam
Tudnék e percben ezreket halálra
Ítélni.

NEGYEDIK JELENET

Ildikó és Etele.

ETELE.

- Ördögös leány! igen jól
Tudja, mi szép ő, és hatalmas. Fő dolog
210 Kitudnom, vajjon a holdarcu ifjú
Mennyire van vele? — ha szereté,
Ha élvezé — hah!!! ugy száz életet
Veszek beléjük, s mind a százat oly
Iszonyu kínnal oltom el, hogy az
215 Istennek is megfájdul az egekben
S nem nézhetvén, leszáll, véget vetendő
Az ember nemzedéknek!

ILDIKÓ.

Ah ez ő,

- Eljött, ezt nem hívém felőle.
220 Mit kezdjek — Walthert meg kell mentenem.

ETELE.

Folytassuk a beszédet — szép leány,

És kezdjük ott, hol végezők előbb.
Azt mondád, hogy gyűlölsz —

ILDIKÓ.

Igen.

ETELE.

- ²²⁵ S ez tetszik én nekem, leány. No mert,
Nem tartok attól, hogy enyim ne légy.
De egyet mondok, jól jegyezd meg azt.
Ha más szeretnél, ez nem tetszenék ám !
Tudod, mi a lehetlen ? Az, hogy ajkad
- ²³⁰ Mézét más szíjja kívülem. — Ezentul
Nem közeledik hozzád annyira
Egy férfiú sem, hogy lehelleded
Megérinthesse, — Lát'd, lerombolok
Száz várat, falvat, s ezer életet
- ²³⁵ Oltok naponként el körülbelől,
Nem más okon — mert ellenállanak.
Gondolod-é, hogy engedek lélekzeni
Embert, egyest, kit te szeretsz, s kiért
Engem gyűlölsz ? Mondd, hogy nem ember az,
- ²⁴⁰ Egy ország az, mely birja szívedet,
Elirtom, elsúlyesztem azt, a tengert
Eresztem rá, hogy öntse el, s ne láss
Egy tornyot abból, mely helyét mutassa.
Igaz — atyádtól megfosztottalak.
- ²⁴⁵ Sajnálom, hogy nem él. Ha élne ő,
Nem lenne más tennivalója mint
Csupán kivánni ! És mi földön lehető,
Beteljesiteném mindazt, addig amíg
Azt mondanátok : már elég ! — Azért
- ²⁵⁰ Egy évi gyászt engedtem neked, és
Nem láttatám magam veled, hogy így
Felejtsd a megtörténteket. De most
Ideje van, hogy birjalak. — Leány,
Hatalmam és dicsőségem tetőjén
- ²⁵⁵ Érdemjelül ohajtalak szívemre,
S a földnek minden asszonya felett
Méltónak erre, téged tartalak.
Ha nem fogod fel e hely érdemét,

Ugy te magas szépségedet magad
260 Kevésre becsülöd.

ILDIKÓ.

Taposs el várakat,
Hódíts meg karddal hősöket — de nőt,
Hazám keresztény nőit más egyébbel
Kell meghódítanod.

ETELE.

265 Mivel? beszélj!

ILDIKÓ.

Szeretni kell, s ti nem tudtok szeretni!
A nő tinálatok csak szép gyümölcs,
Mi nem magáért érik, aminek
Csak külseje ad ingert — nálatok
270 A nő csupán vásárfia, szellemtelen
Vak eszköz, egy szóval: rab, a legaljasabb
Rab mindenrendü rab között. Mi más
A nő hazámban! Ott az ifju hős
Imádja és tiszteli kedvesét.
275 Ott kérik, esdik a szerelmet, és nem
Erőszakon, pénzen veszik, miként itt.
Egybekelésük vallás szentesíti,
És élnek hiven egymásért halálig.

ETELE (*magában*).

Nincs semmi kétség — a holdarcu ifjut
280 Szereti — majd kivesszem én belőle,
Hogy mennyire jutottak. — Nézzed, Ildikó.
Te ismered ez ifjut ugyebár?
(*A színpalakon át kimutat.*)

ILDIKÓ.

Irgalmas Isten. Walther — ah keresztre
Feszítik őt — kegyelem, irgalom!

ETELE.

285 Nos — mi közöd ez ifjuhoz?

ILDIKÓ (*magában*).

Ah mit tegyek, hogy megmenthessem őt?
Eszem ne hagyj el, adj tanácsot — ugy
Igen, ha tudja azt, hogy szeretem
Bizonnyal elemészteti. Oh Istenem!
290 Adj most erőt lelkemnek, — tettetés,
Kegyetlen tettetés a mód csupán
Mely üdvezit — ne törd meg szívemet
Fájó hazudság.

ETELE.

Nos talán ez ifju az
295 Akit szeretsz? Szólj, és ha szeretted,
Kegyelmet nyer.

ILDIKÓ (*magában*).

Fortélyos ördög,
Nem szedsz reá. (*fent*).
Ah, nem, nem, e szokatlan,
300 E rémes látvány ugy megrendített,
Hogy bárha leggyűlöltebb ellenem —
Ha téged látlak ott, mindegy nekem.
Hazámban az én jó atyám szelid
Kormányá alatt ilyen hajmeresztő
305 Kinzást nem láthaték soha.

ETELE.

Emlékezem, hogy ez volt jegyessed.
Bár vétke nagy, de tán ha szíveden
Nagy sebet ejt halála, ugy legyen
Halasztva legalább a végrehajtás.

ILDIKÓ.

310 Való, — ez ifju engemet szeret,
S ezért fölötte szánnám balsorsát,
De hogy szívem szabad, hogy én sem őt,
Sem mást nem szereték, — azt im előtte
Bizton kimondhatom.

ETELE (*kiszól*).

315 Végezzetek hát —

(*Kémeleli Ildikót.*)

Magad ítélted el.

ILDIKÓ (*magában*).

S ha Walther elvész,
Ugy elítélte magadat te is! (*Fennt.*)
Jer, jer e helyről.

ETELE (*magában*).

320 Nem szerette őt.
Vagy csodaszülemény e nő. — (*Kíszó!*)
Hagyjátok el,
Vigyétek őrizet alá.

ILDIKÓ.

Ő élni fog! —
325 Mi szép e kert, mi szép az ég, oh Etele!

ETELE.

Szebb csak te vagy mindennél, Ildikó.
Kivált midőn szemed vidám öröm
Fényében úgy ragyog, miként most.

ILDIKÓ (*magában*).

Ah mint keringenek e fák! — Fejem
330 Szédül, — szívem szorul — mely megtanulta
Viselni a fájdalmat, az öröm
Alatt leroskad. . . Waltherem, te élsz, —
Ah de enyém még se lehetsz soha!

ETELE (*magában*).

Valóban egyre szebb, igézőbb. Különös
335 Még eddig át nem érzett szenvedély
Érinti szívemet (*fenn*). Mi lelt? miért
Halványul arcod?

ILDIKÓ.

Semmi már, — rosszul valók.
De kezed érintése visszaadta
340 Lelkemnek erejét — hogy visszalökjem azt,

S talán ha tetszhalott volnék, fölkeltené
Fertőzetest érintkezésed.

ETELE (*magában*).

Istenemre!

E nő varázshatalmu szellemek
345 Küldötte! E kábító vakmerőség, —
Ez nem lehet természeti! Hadurra!
Nagy terveimet feledem — hatalmam
Kicsinynek érzem, gazdagságomat,
Kincsalmomat kevésnek. — Ármány és
350 Halál! (*fenn*). Nő, mondd nekem, nincs vágyod,
ohajcd?

Mondd: tehetek-é néked valamit
Mi örömet okoz? Kérj, óh kérj valamit,
Nagy kedvet érzek teljesíteni
Ohajtásid, ha számuk millió is. —

ILDIKÓ.

355 Ments meg magadtól!

ETELE.

Nő, ne lázíts! —
Ne hívd fel haragom, vagy lelkeden
Lesz súlya egy oly ádáz rombolásnak,
Minőt még ember el nem követett.
360 Miről vallásotok regél, a végső
Ítéletet megtartom a világ fölött!
Ne mondd nekem már többé, hogy gyüölölsz,
Irtózom már e szótól ajkadon,
Mondd, hogy szeretsz, szükségem van reá.
365 Mondd, hogy szeretsz, és mondd, hogy mit kívánsz?

ILDIKÓ.

Igen, van egy kérelmem, ha ugyan
Megadhatod nekem, rabnódnak azt.

ETELE.

Rabnódnak! — Ah ne mondd ezt, bánt e szó.
Mondtam, királynévá teendlek.

ILDIKÓ.

370 Hagyjuk azt.
E kérelem csekély, s én úgy kívánom,
Hogy mint rabnőnek add.

ETELE.

No — hát legyen.

ILDIKÓ.

Egy ősz pap, Julián volt nevelőm.
375 Hitem igéit vágyom hallani
Tiszteletes ajkáról. Hagyj vele
Beszélnem. Látom, épen ott közelg.

ETELE.

Legyen meg. Ég veled! (*el*).

ÖTÖDIK JELENET

Julian, és Ildikó.

ILDIKÓ.

Oh, Julian
380 Későn jössz immár, Walther fogva van.
Mindennek vége, vége

JULIAN.

S én egyéb
Vigasztalást nem adhatok, ama
Szomorú megjegyzésnél, mint hogy itt
385 Több millió nép kiálthat fel így:
Mindennek vége, vége! Pár nap, és
A nagy, a szent, az örök Róma nincs
Többé — oh légy jó, Ildikó, közel
Van e világnak vége már bizonynal,
390 Nincsen Rómában ember, nincsen egy
Ajk, mely azt merje elkiáltani:
Isten nevében küzdjünk ellene!

S haljunk meg a szent falakon belől. —
Bármennyire fáj, meg kell vallanom,
395 Korcsult e nép, s talán megérve is már
A lehullásra. Nincs hitük, hitük nincs!
Avagy hitük ha volna, rémület
Nem volna minden arcon. Félelem,
Halálos félelem s kétség'ésés
400 Van minden arcon, ragadós, miként
A dögvész, mely más részről öldököl.

ILDIKÓ.

Oh jőne bár, oh jőne bár a végnap!
Ha Walther — minden üdvöm — elveszett,
Én oly nyugodtan nézném a lehulló
405 Csillagsereget, és áhítva várnám
Az ítélő birót a szörny fölött,
Ki tőlem elrabolta őt.

JULIÁN.

Felejtsd,
O felejtsd most önérdeked! Csak egy
410 Érdék van itt, s az Róma. Elesett
Az, ugy elestünk mindannyian.

(Ildikó elmélyed.)

A szent köröszt le lesz tapodva. Tudomány,
Művészet, minden összehalmozott
Ős kincse — tűzláng martaléka lesz
415 És lesz kegyetlen gyilkolás, — eget
Könyörrre hívó jajgatás. Öreg
Vagy ifju, — gyermek, csecsemő,
Le lesz koncolva — nők oltár előtt
Megfertőztetve, s amint még eszem
420 Nem képes elképzelni, más ezer
Iszonyatos bűn, nyíltan szabadon
El lesz követve mind.

ILDIKÓ *(magában)*.

Talán, talán . .

JULIÁN.

Isten bocsássa meg neked, de te
425 Nem is figyelsz reám.

ILDIKÓ.

Megállj, ne szólj!
Azon gondolkozom hogy Etelétől
Rómát megmentsem-e?

JULIÁN.

Te? Te... hogyan?

ILDIKÓ (*magában*).

430 Hisz ugy sincs már remény, szelid
Békés öröme... és szivemben az
Üres helyet, szerelmi gyönyörök
Helyét hadd töltsse bé egy nagy tudat;
S nem többet ér-e Róma, s millió
435 Ártatlanoknak élete, mint szivem?
És hátha még szivem sem adom el?

JULIÁN.

Min tépelődöl, mi fölött merülsz
Oly mélyen el, hogy féltelek.

ILDIKÓ.

Atyám,
440 Meggondolom még jobban holnapig,
S ha elmém nem talál ellenvetést, —
Csekély dolog — csak egy szó tőlem és —
Ősz Julian, remélj, — örülj helyettem is,
Mert én majd bús leszek — a milliók
445 Nem képesek megadni azt nekem,
Mit javukért én elveszitek, ámde
Hiszem, hogy mentve lesz Itália...
És Isten megbocsájt nekem...

JULIÁN.

Szentek közé
450 Számítanánk...

ILDIKÓ.

De Walther elitél...!

HARMADIK FELVONÁS.

(*A Campus ambuleuson, Etele sátor. — Harám, Burád,
a sátor helyit rendezik.*)

ELSŐ JELENET

Harám. Burád.

BURÁD.

Harám bajtársom, hallod-e?

HARÁM.

Mi az?

BURÁD.

Én fölakasztom magamat.

HARÁM.

Miért?

BURÁD.

⁵ Nem állhatom ki többé Etele
Szikrázó szemeit. Ez örökös
Szüntelen rettegés kívánatossá
Teszi már nekem a halált. Tudom,
Hogy egy hajszáloomat se bántja, de
¹⁰ Oly különösnek látom, mint soha.

HARÁM.

Nem foghatom meg, mi lehet oka
Félelmetes, fagyasztó, szótalan
Komorságának, — de bajtárs Burád,
Annyit csak mondhatok: örüljön az,
¹⁵ Ki húnnak született!

BURÁD.

És hogy jaj annak,
Ki valaha fegyvert emelt föl ellene!
De ugy — Tudod, mi lesz ma e helyen?
Rómából egy küldöttség járuland
²⁰ Urunkhoz — fényre és állásra még

Látatlan eddig. Benne van Rómának
Mindene, ami benne legnagyobb.
Hadfia, bölcse, kormány férfia,
S az egészset főpapjuk vezeti.
25 Pedig hiába fárad mind a jámbor.
Ha a vezérek és a hadsereg
Kérelme nem fogott — hiába akkor!
Hiába hoznák ki a templomot,
Hiába hajtanák meg tornyait
30 Alázatuk jeléül — Etele
Nem hajtható meg. — Te, hanem — igaz,
Tudod mi jobb hír? ah igen bizony,
Még azt bevárom. Ildikó, a szép,
A tündér Ildikó még e napokban
35 Etele nője lesz. No hogyha ezután
Sem lesz szelídebb arca Etelének,
Már akkor azután bajtárs Harám
Felkötheted magad te is.

HARÁM.

Te vig kölyök! bizalmas cimborá!
40 Hogy állanám ki nélküled, — világos, —
Melléd kötöm magam. Hahó! az ur jó.

MÁSODIK JELENET

Etele. Csáth.

CSÁTH.

Egy festő jól talált arcképedet
Mutatta bé, — nagybecsű drága kép.
Mit érdemel e festő?

ETELE (*nem figyel*).

45 Mit? — húzasd karóba!

CSÁTH.

Királyom! — egy festő — az nem bűnös
Ki képedet híven rajzolta le.

ETELE.

Vagy úgy — fizesd arannyal gazdagon.
Hol van a kép?

CSÁTH.

50 Im itt.

ETELE (*magában*).

Találva van —
Csakhogy e képen ifjabb, szebb vagyok.
Vitesd e képet Ildikó sátrába.

CSÁTH.

Egy csapat szökevényt is hoztak át.

ETELE (*ismét nem figyel*).

55 Osztass ki pénzt nekik.

CSÁTH.

Uram, — ezek nem idegen fiak,
Kik hozzánk szöktek volna — ezek oly
Húnok, kik tőlünk szöktek át, s jelennem
A római hatóság küldi vissza.

ETELE.

60 Az más — körösztre hát velük. de nem!
Fölösleges — Csáth, megkegyelmezek nekik.

CSÁTH.

Meg lesz. (*el*). Magára kell most hagynom őt.
Ez a bűbájos kékszemű leány
Bizony megrontja lelkét. (*el*).

ETELE (*egyedül*).

65 Oh Ildikó,

A történet talán nem is beszél
Felőled, és a legnagyobb
Hódító mégis te vagy. Van hát amit e kard
Nem fegyverez le? Rabbá tettem őt,
70 S úgy érzem, rabja mégis én vagyok.

Hatalmam volna birni őt, — kezemben
Van élete, — gyémántból fonatok
Rabláncot, és de nem kívánom így!
Mi szabad az, ki a halált nem féli!
75 Ha öngyilkossá lenne?! — Hah! talán
Már nem is él? — Hol van ő?
Héh Csáth, jőjj hamar!
(Csáth megjelen.)

Eredj siess, —
Nézd Ildikót — vegyenek tőle el
80 Minden veszélyes szert — ne legyen egy
Tű a teremben, és vigyázzanak
Társalkodó és szolga női,
Hogy baj ne érje — mind kik körüle
Vannak felelnek életökkel.
(Csáth elmegy).

85 Így.
Hadurra! még nem reszkettél soha;
Most ismerem meg, mi a félelem.
Ah itt jön ő!

HARMADIK JELENET

Volt, és Ildikó

ETELE.

Nos szép hölgy, van e már
90 Kérelmed — nem, kívánatod, — parancsod,
Mint királynőnek?

ILDIKÓ.

Hogyha volna tán
Kérelmem, nem vagyok királynő.

ETELE.

Csak tőled függ, hogy az légy.

ILDIKÓ.

95 Nem csupán.
Királynő egy lehet csak — valamint
Egy a korona, egy a trón.

ETELE.

Kiadjak

- Eddigi nőimen? de hát mire valók is
100 Lennének? . . . Ugy legyen. Halld, Ildikó:
Míg tőled e szót hallhatom: „Szeretlek”,
Egyetlen nőm lész, s mint királynét
Tisztellek, és tisztelnék hiveim.
Külön palota épülend számodra,
105 Hol kényelmedre szolganőidet
Magad választhatod, vedd eskümet,
Hogy mind ez úgy leend.

ILDIKÓ. (*magában*).

- Ez meglep, — ezt
Nem tettem róla fel. (*fenn.*)
110 Király, ne tedd,
Azaz hogy cselekedj, mint akarod.
Hogy szeretlek — nem mondhatom, s könyörgök
Istennek, őrizze meg szívemet
E vétkes indulattól. Mert amily
115 Igaz, hogy irtózom szeretni téged,
Való az is, hogy gyarló nő vagyok.
És meglehet, azaz: nem lehetetlen, egykor
Talán szerethetnélek is. . . De akkor
Elkárhozottnak hinném magamat
120 Mind itt e földön, mind a másvilágon.
Én nem tudom, megbocsáthatna-e
Atyám, s hozzám irgalmas lenne-e
Jó istenem.

ETELE.

- Talán . . . szerethetnélek is!
125 Elég, elég! . . . ne is mondd, hogy szeretsz.
Még várni akarok. Ugy jól van Ildikó.
E szónak: t a l á n
Soha se voltam jó barátja: eddig
A bizonyost szerettem, és talánt
130 Nem ösmerék. Most boldogságom e szó.
Te engemet nem ösmersz, s magam is
Magamba uj világot fedezék föl.
Oh Ildikó, mi jó vagy! szebb vagy, azt hiszem,

De e percben jóságod érzem.
135 Talán, talán... oh mért vagyok szegény,
Szegény, hogy neked mit sem adhatok.

ILDIKÓ (*magában*).

Érzés-e vagy fortélyos ész beszél
Ez emberből? Valóban féltetni
Kezdem magam! — De mindegy. Róma! most
140 Ingyen veszem meg szabadságodat. (*Fenn.*)
Uram, — ha jól tudom, Rómába mégysz,
És szándokod földülni, a világnak
Leggazdagabb, legszebb és legmiveltebb
E tartományát?

ETELE.

145 Ugy van Ildikó.
És ami drágát, kedveset találok
Neked utamban, — mindaz a tied
Legyen.

ILDIKÓ.

Nekem nem adhat semmit is
150 Rablásod. — Én tőlem csak elvehet
Kedvest s nem kedvest.

ETELE.

Mi az, amit
Veszíthetsz?

ILDIKÓ.

A körösz hatalma az,
155 Vallásom hóditmányai, hitsorsosim,
Felebarátim, kiket szeretek.
És boldogságom, életüdvöm, s az egész
Világnak átka — a te életed.

ETELE.

Honnan gyanítod ez utóbbit?

ILDIKÓ.

160 Nem gyanítom,
Tudom.

ETELE (*magában*).

A jó sok! — mit? — talán e nő is
Lát a jövőbe? — Életem? leány! —
Ha félem a halált, nem leszek az,
165 Ami vagyok. Honnan tudod, hogy éltem
Veszítem el Rómában?

ILDIKÓ.

Három éjen át
Álmomban halva láttalak Rómában.
Talán a sok sulyos csapás, mit istenem
170 Fejemre mért, egy nagy ajándokért
Van küldve rám, hogy lássam a jövőt.
Atyám végét is így megálmodám.

ETELE.

S mért mondod ezt nekem? — Talán
Megóvni vágysz, talán életem
175 Becses neked?

ILDIKÓ.

Nem, azt nem mondhatom.
De az való, hogy inkább szeretem
Rómát, mint tégedet gyűlöllek.

ETELE.

Ó,
180 Hát vesszek el, s hadd temessenek el
A romok, melyeket te szeretél!

ILDIKÓ (*félre*).

Minél nemesbnek mutatod magad,
Annál gazabb lehetsz valódilag.

ETELE (*félre*).

De hát előbb? Ne birjam őt? Halál —
185 Aztán jöhetnél, karjai között
Félholtat lelnél csak, kit a gyönyör
Eszméletétől megrabolt. — Igen,
Bírnom kell minden áron őt egészen!

- S ha egyszer ölelém, ha csókolám,
 190 Csak egyszer legalább — nyugodt leszek.
 Hadurra! mert érzem, hogy ő miatta
 Jobb szeretem az életet, mint valaha.
 Vagy enged ő, vagy, vagy! — de nem — Rómát
 Meg kell aláznom.
- 195 Rómába nem megyek, de ezt ne tudja senki.
 Így két célt érek el, egyik kicsiny,
 De édes, míg a másik nagyszerű:
 Rómának megaláztatása. (*Fent.*) Ildikó! Ha kérsz
 Tőlem Rómának életet... hiszen
- 200 Ha ez föltétel volna — és szived
 Cserélhetném el érte, úgy természetes,
 Od'adnám — ah, de kérlek, még se kérd.
 Korcsultak ők — mi lehet az, amit
 Szép lelked szánni tudna vásott
- 205 Fiaiban? Mi most e Róma? Egy
 Ős templom az, mit a hitehagyott
 Utódok aljas korcsmává tevének,
 S most dorbézolnak benne ittasan
 A késő éjen át, — míg jó a nap
- 210 Égő sugárral: míg én eljövök —
 S kikorbácsolom a korhelyeket. —
 És fölébrednek ők, s tán megjavulnak!

ILDIKÓ (*félre*).

- Nem sejtí, hogy boszú a fő rugó,
 Mi terveimet hajtja. (*Fenn*). Etele,
 215 Nem a puhult császár, s a szivtelen
 Kormányzók, nem gyáva hadsereg,
 Mit rohanó hadadtól féltek én.
 Az ember, a felebarátok, és az ész, —
 A szellem művei. — De hagyjuk ezt.
- 220 Tedd azt, amit akarsz, — föltételül
 Nem kérek tőled semmit is — különben
 Sok volna más egyéb, mit még előbb
 Ohajtanék.

ETELE.

S mi lenne az?

ILDIKÓ.

225 Ama nemes.
Jó ifju — Walther balsorsa — nehéz
Hegyként ül szívemen. Ő szeretett,
Mit tehet róla szegény — s ezért
Szenvedjen egyre mindörökre ő?
230 Elég csapás, átok szívének az,
Hogy nem szerettetik viszont.

ETELE.

Szabad

Leend.

ILDIKÓ (*sebesen*).

Mikor?

ETELE.

235 Menyegzőnk éjjele után.
(*Kémlelve Ildikót.*)

ILDIKÓ (*félre*).

Nincsen remény! — Tehát nem szerelem,
A boszú munkájának eszközül
Vagyok teremtvé. Isten, adj erőt! —
Menyegzőrül beszélsz? Tán nem hiszed,
240 Hogy van hatalmam attól magamat
Megszabadítani?

ETELE.

Az istenért!

Nincs szükséged reá. Megegyezéset
Kivárandom reá.

ILDIKÓ (*magában*).

245 Az drága lesz. —
Megegyezem majd, — de ígéretem
Helyett más teljesül. Atyám és Waltherem
Nyugodjatok meg, mert boszúlva lesztek.

NEGYEDIK JELENET

Előbbiek, Csáth.

ETELE.

Mi hir?

CSÁTH.

250 Küldöttség érkezett Rómából.
Mind elsőrangú kormányférfiú —
Hirhedt vezérek — élükön Leóval,
Az egyház főnökével, aki bölcsnek
És szentnek tartatik. Most jönnek át
255 A Mincio viz révén.

ETELE.

Jőjenek.

ILDIKÓ.

S nem hajt meg semmi ok?

ETELE.

Hadd az okot.

Az okot én magamban ösmerem csak.
260 Ha mástól jó az, és ellenkező
Az én okommal, — nincsen bölcsesség
Ékes beszéd, mely azt érvényesítse.
Egy ok van itt csak, s az te vagy magad.
Mondd, hogy enyim léssz, s ha ez nem segít,
265 Ugy szent Leó, bár rakja lábaimhoz
Könyvtárainak minden sok bőségét,
Ugy visszapattan homlokomról mind az,
Mint fáradt nyilvessző a szikla falról.
Hogy eljött, jól tevé, — így legalább
270 A barbár Etele diadalmenetét
A szent Rómába — épen szent fia
Kiséretével ékesitheti.

ILDIKÓ (*magában*).

E diadaltól meg kell fosztanom,
S mindentől, ami eztán érheti. —

ÖTÖDIK JELENET

*Voltak, országnagyok, Ardarik. Valamir. Csáth s többen egyfelül.
— Másfelül szent Leó. Gernadius. Arsenus és kísérete.*

LEO.

275 Dicső király!

Etele (*magában*).

Király! Hát végre mégis

Királynak ösmer Róma is! Dicső!

Eddig vezérnek címzett csupán. (*Leóhoz.*)

Bölcs, tiszteletre méltó férfiú!

280 Ha Róma imperatora maga,
Vagy első hadvezére jó элем,
Kérélmöket végig kihallgatom,
Mert gyönyörömet leltem benn'.

Ha kérni látom azokat *hiába*,

285 Kik ellen harcolék győzelmesen,
S kik engemet ez ideig *lenéztek*.
Hiába — mondom, — mert beszédük engem
Ugy mint tiéd nem térít meg soha.

De tégedet, nagy tiszteletü ősz!

290 Megóvlak attól, hogy *hiába* szólj.
Mert szentnek tartom kardomat, Hadur
Küldötte kardomat, mint sem hogy azt,
Mit azzal hódítottam, szó lerontsa.
Hidd meg, hogy szó előtt, csak azt teszem,

295 Mit szó után. Tudom, hogy kérni jöttél,
És ez nekem elég. Itt én határozok, —
És nem szavak. Határozatom pedig (*nagy göggel*)
A büszke, szent hatalmas Róma ellen
Az, hogy —

ILDIKÓ (*halk sikoltást hallat — Etele
ránéz — halkán súgja*).

300 Megegyezem —

Etele.

Rómába nem megyek

Ezuttal. De az eddigi adót

Elvárom pontosan, — Isten velünk! —
És most vezérek, egy szót veletek.
(A Római követség egyfelől, másfelől Ildikó el.)

ILDIKÓ (félre mentében).

305 Boszúmnak műve kezdve van.

ETELE (magában)

Okát

Kell adnom e határozatnak,
Hogy a valót ne sejtsék. — (Fenn.) Hiveim!
Midőn szavatok ellenére Mantuától
310 Megindulék, határozatom csak az
Volt, ami most. De volt okom reá,
Hogy tervemet titkoljam. Akarám
Azt, ami történt ép' e pillanatban.
Ha Mantuától visszaindulok
315 Mondhatja a világ; Etele félt,
Vagy nem tudott Rómába menni, —
E kételyt mostan elenyésztetem,
Most annyi mintha Róma falain
Átgázolok hadammal — sőt nagyobb
320 A diadal: mehettem volna, és
Nem mentem. Azt hiszem, hogy így Rómát
Meg nem alázza az sem, a ki földig
Rombolja egykor. Én kegyelmet adtam
A könyörgő Rómának! — Nos vezérek —
325 Ha van ellenvetéstek, szóljatok!

ARDARIK.

O nagy vagy Etele! és átkozott legyen
Ki nem követ föltétlenül jövőben.

MIND.

Éljen vezérünk, Etele király!

ETELE.

S most el haza — a Tisza és Duna
330 Közé hadunkkal — gyorsan a zsákmányal.
Én a nekem eső zsákmány felét
Kiosztom a sereg közt, (magában), mert enyim a
Legdrágább hóditmány

NEGYEDIK FELVONÁS.

(*Etele laka Hunniában.*)

ELSŐ JELENET.

Csáth és Bere.

BERE.

Vénségem társa Csáth! Van-e időd
Velem e nagy napon szót váltani?

CSÁTH.

Ezer a dolgom a nászünnepély
És Ellák érkezése végett; no de hát
5 Ha veled jó Bere — szót válthatok,
Szakítok egy kevés időt.

BERE.

Kevés
Időnk van — igazat beszélsz, barátom!
Mi nem csalódtunk egymásban soha,
10 Nem igaz-e?

CSÁTH.

Soha. S remélem is,
Hogy eztán sem csalódtunk.

BERE.

Hát azért,
Hogy mondani akarok valamit.
15 Én félek, Csáth —

CSÁTH.

Mitől?

BERE.

Az az, hogy én
Tartok valamitől —

CSÁTH.

Ha meg kell vallani
20 Az igazat, magam is így vagyok.

BERE.

Tartok valami nagy veszélytől, és
Pedig nevezni sem tudom, mitől,
De azt hiszem, a legnagyobb, ami
Történhetik.

CSÁTH.

- 25 Való, hogy tele van
Ég és föld gonosz jelekkel. Én
Tán nem csalódom, ha azt gondolom,
Hogy minden ember így van, mint mi ketten.
A téren és termekben valahány
30 Arcot látok, ma mindegyiken egy
Nehéz, de néma sejtelem borongott.
Az emberek oly szótlanok, pedig
Lászik, hogy mindegyik valami titkot és
Fontost szeretne mondani: örömnapp volna ez,
35 Kettős örömnapp, — s csak erőtetik
Az örömet.

BERE.

- Mondják, hogy az a nő.
Ki hazatértünkben Augsburg alatt.
Mintegy a földből nőve ki, elő rohant,
40 És megragadván Etele lovát —
„Vissza” — kiáltá — „Etele! — halál
Vár reád” — hogy e nő újra megjelent;
Volt Etele előtt is, s azt mondván neki:
„Eljött a nap!” — meg újra eltűnék. —

CSÁTH.

- 45 És nem különben a jószok gonoszt
Beszélnek. Én nem láttam még soha
Oly rémült arccal őket, mint e nap.
Tanácslák Etelének, hagyja el
Összekelését Ildikóval — innen
50 Gyanítják a veszélyt. De még mi több?
Én egyebet is mondhatok. A rabnő,
Ki Ildikó mellett van, Herva, mondá,
Hogy elmúlt éjjel álmában beszélt
Urnője, — és hogy érthetően e szokat
55 Hallotta volna tőle: halj meg Etele! —

BERE.

S nem mondod ezt el Etelenek ?

CSÁTH.

Hiába mondanám. Nem hajt reá. Pedig
E nő, — e nő ! —

BERE.

Bajtárs, én azt hiszem,
60 Hogy Etele már elűzé magától
Nőit kivétel nélkül — holnap már mi is
Fölöslegessé válunk — mert tanácsot
Már ezután csak Ildikó adand.
Ország ügyében is.

CSÁTH.

65 Megváltozott
Mindenben Etele. Fiai is, —
Még Csaba is, a legkegyeltebb, — ezután
Nem várhat tőle semmi jót.

BERE.

Hiszed

70 Hogy Ellák lesz örököse ?

CSÁTH.

Alig.
Egyébiránt elválík ma az is.
Jó hogy ma Ellák hazatér — mi mind
A hún nemzet nevében, a jövődő
75 Biztosságáért kérjük Etelét,
Nevezze meg örökösét. Ugy is
Civódnak a fiúk előre már.
Ha Etele elmúlik, mielőtt
Urat nevezne fiai közül, —
80 A hún birodalomnak vége lesz . . .

BERE.

Ne adja ég. — Jer, és tegyünk tanácsot
A népnagyokkal együtt (el).

MÁSODIK JELENET.

Ildikó, később Etele.

ILDIKÓ.

Itt alant

- Csörög a lánc — ott fenn az égen
85 Egy véres csillag néz reám.
A lánc Walther kezén csörög.
Ki tette rája? Etele. Az égen
A vérző csillag jó atyám szeme.
Ki vérezé meg? Etele. S e kettő
90 Között im én a menyasszony vagyok.
Vigadj, örvendezz, Ildikó! Közel
A boldog éj — kész a menyasszony ágy.
Hah — borzadok — már száll az éj — közelg
Égő szemével Etele — nyomában
95 Ahova lép, vér serkedez a földből.
Kén-gőz jön ajkán, minden élőt
Megfojtó, gyilkoló. Megcsókol, és leég
Arcomnak bőre ott, és majd e fekete
Foltról ösmernek rám az ördögök,
100 S azt mondva: ez volt nője Etelének,
Ragadnak el s visznek magokkal.
Isten! szabad-e kérdenem: mi bűnöm
Hogy elítéltél engemet?
Adsz-e nekem erőt, mutatsz-e útat,
105 Amelyen menekülhetek? Igen —
(*Nyakláncán levő ékszerrel emelve fel.*)
Ez itt az út, a sötét folyosó,
Amely hozzád vezet. De ha nem öl
E szer? S a kardhoz gyöngye lesz kezem.
Eskünni kell — az eskü köt, — az eskü
110 Erőt ad. Csörög a lánc, — azt mondja: Ildikó
Esküdj boszút! — a véres csillag int:
Esküdj boszút! — Isten! ki vagy fölöttem,
Ki a kereszten haltál, hallj meg engemet!
Elveszem a keserü poharat. —
115 Hah, itt jön ő! — Isten, nem akarod,
Nem fogadod el eskümet? vagy még korán van.

ETELE.

Mindegyre bús — de bánatában is
Oly szép! — Enyim léssz, végre Ildikó!
De mondd: mi bánt? Mindegyre halovány vagy.
120 Ládd, én kivártam — bár oly hosszú volt
Egy uj időközt, mit tőlem kívántál,
Hogy elfelejtsd a multakat. Tovább
Én várni nem tudok.

ILDIKÓ (*félre*).

Mért nem vadabb,
125 Nem ádázabb ez ember! Oh igen, —
Már én se várhatok tovább, — utóbb
Szelid lehetne ő fölöttébb. (*Fenn*). Bánatom,
Halvány szímem ne bántson, Etele.
Honom leányinál ez már szokás.
130 A menyegző napján mind ilyenek
(*Harsona hang*).

ETELE.

Ah, már megint országügyek. Hogy e napon
Sem lehetek szabad! — pedig fejem, szívem
Csupán veled van most tele. Fiam,
S örökösöm Ellák most érkezik
135 A Kaukázi alánok elleni
Harcából diadalmasan.

ILDIKÓ.

Mi az?
Örökösöd? (*magában*). Hah — egy újabb boszú!
Még ez hiányzik. Népek átka, hún
140 Birodalom enyéssz el! (*Fenn.*) Etele,
Mondád, fiad örökösöd. tehát
Nem én vagyok — mint mondád — a valódi
Királynő? Ah, vagy ugy — te sem hiszed,
Hogy szerelmünk áldott legyen?

ETELE.

145 Hadurra!
Erről majd megfeledkezém — Se baj,
Királyné. Ellák legidősb fiam

Reméli csak mindeddig azt, — de én
Még eddig azzá föl nem avatám,
150 S ezennel elhalasztom.

ILDIKÓ.

Köszönöm.

ETELE.

Im épen itt jó.

ILDIKÓ.

És én távozom *(el)*.

HARMADIK JELENET.

Etele. Ellák. Csáth. Bere. Országnagyok, Vezérek.

ELLÁK.

Apám, király! — légy üdvözölt. Orond
155 A pártütőnek feje, palotád
Főoszlopát ékíti. Az alán nép
Uralni fog. Kezesül hoztam el
Orond fiát, és kapitányait.

ETELE.

Tehát kozár és egyszersmind alán
160 Fejedelem vagy. Foglald el helyed.

ELLÁK.

Köszönöm jó apám. Hanem midőn
Elindulék Itáliából, azt
Igérted, hogy ha diadalmasan
Megtérek, úgy Hadur szent kardja lesz
165 Örököm, s véle úr leszek a hún
Törzsek, s testvéreim fölött.

CSÁTH.

Igen.

Dicsó nagy Etele! kik itt vagyunk, egyig
Szeretve tisztelünk, és egy ohajtatunk,

- 170 Hogy mit csodás nagy lelked szerze, e
 Hatalmas hún birodalom legyen
 Örök, s mit ellenségeink nem képesek
 Megdönteni, azt vajha meg ne rongtsa
 Belső vizsály! Azért kérünk mi is,
 175 Hogy éltedben igérd el még Hadur
 Szent kardját illó hős kezekbe,
 És akinek itéled el a szent
 Örököt, azt tiszteljük, s ellene
 Ki feltámadna, átkozott legyen!

ETELE.

- 180 E nap fölötte dús örömben
 És diadalban — hogy félek tetézni
 Már azokat, tartván, hogy egy nap ennyi
 Örömet és diadalt nem bír el.
 S ha sok sikert így összehalmozunk,
 185 Egyik vagy másik be nem teljesül.
 Különben még Hadurtól várok egy
 Sugallatot, kinyilatkoztatást,
 Mert nem hiszem, hogy jelt ne adjon arra,
 Kié legyen e kard, mit küldé nékem,
 190 Azért Ellák fiam, s Vezérek, türelem!
 Fontos, a birodalmat illető
 Ügyben ma nem határozok. Ma egy
 Nem köznapi öröm foglalja szívemet, —
 Utolsó menyegzőmnek ünnepéye. —
 195 Mindaz, ki hívem és szeret — ohajtom,
 Hogy örvendezzen, és velem együtt
 Vidámon töltse a napot *(el)*.
*(Mind utána mennek önkéntelen s elégtelenség
 jeleivel. — Csáth és Bere hátram maradnak.)*

BERE.

No hát
 Hiszed-e már mit mondék?

CSÁTH.

- 200 De hiszem,
 Hogy az ügyön fordítok, — legalább.
 Remélem.

BERE.

Hogy hogy ?

CSÁTH.

Én tudom. De ha

205 Tervem kivételében részt veszsz,
Ugy közlöm titkomat.

BERE.

Csáth ! végre mégse

Ösmérsz engemet !

CSÁTH.

Jó, hát eredj

210 Waltherhez a fogházba, és beszéld el,
Mint állnak az ügyek — hogy Ildikó
Etele nője lesz — hogy Ildikó
Szereti Etelét. —

BERE.

No és ?

CSÁTH.

215

Magam

Majd Ildikónak alkalmat adok
Hogy ha akar, hát Waltherhez mehet,
Sőt ügyesen tudtára is adom, —

220 Hogy ez az Ildikó úgy szereti
Ez ifju Walthert, mint csak egy
Germán szerethet — értsd, vakon bolondul —
Hát szépszerével tudatom vele,
Hogy ha akar, hát ill a berek nád a kert —

BERE.

225 De hátha ez a cél, mért mondjam én
Walthernek azt, hogy Ildikó
Szereti Etelét ?

CSÁTH.

Azért, hogy így
Egy teljesül majd a kettő közül.

230 Walther vagy megszőkik, vagy megöli
Ezt a veszélyes Ildikót. —

BERE.

No csak
Fortélyosabb vagy nálam, — nem hiába
Többet forogtál Etele körül.

CSÁTH.

235 És várd be míg sötét leend.
El el! (*Mindketten el.*)

Változás.
(*Fogház.*)

NEGYEDIK JELENET

WALTHER (*egyedül*).

Nem oly fehér a Pyrenék hava,
Mint hattyuénál karcsubb tagjai.
Koldus, bolond, te nem ölelted azt!
240 Az áldott völgyben, a tej s méz folyam
Partján nem nő édes-piros eper,
Mely forró is legyen, mint ajkai.
Szolga gyerek, az nem neked való!
Eredj a sutba, s álmodjál felőle,
245 Mert azt megengedi nagy Etele —
Ki vele fekszik, s valót álmodik!
Jöjj Lybiának oroszlána, vágd
E mellbe körmödet — Szahara tigrise,
Rongyonként tépd le bőrömet, — hyéna
250 Szidd el velőmet! mert mindez nekem
Nem fáj úgy, mint e gondolat. . .
És lelke, e fényes magas sugár
Mi büzhödt pocsolyába süllyede!
De te bohó, ne közelíts felé!
255 Hiszen te mondád, jó magad, hogy ő
Nincs földi emberért teremtvé
És most a föld legrútább ördöge,
Etele, ez az óriáskigyó,

Ez fonja be, és ez fojtja meg. Ne hadd !

(*Szabadulni akar.*)

- 260 Eredj ! Isten nem tesz csudát . . .
E lánc erősebb. Vége, vége már !
Számomra meg vagy halva, Ildikó.
Eddig te háborítál, ezután
Egy csöndes bánat az, mit érezek
- 265 Fölötted szép halott. Bár vetne most
Ölembe valaki — mi haszna, én
Elvesztém ízemet — én nem tudok
Élvezni semmit, semmit már ezentul.
Számomra még csupán egy eledel,
- 270 És egy ital van — ez Etele vére.
Én enni akarom testét izenként,
Hogy kivágjam belőle a gyönyört,
Mit Ildikó ajkáról elrabolt.
Én vérét inni akarom, o mert
- 275 E szomjat, mely izzó parázs gyanánt
Szivemet égeti, nem oltja el
Az örökkévaló se másként ! — Istenem !
Ha nem adál békés gyönyört, oh add,
Add meg nekem ez ádáz, pokoli
- 280 Kéjt — adj nekem csak egy pillanatot,
Amelyben Etelehez érhessem karom !

ÖTÖDIK JELENET.

Előbbi és Bere.

WALTHER.

Ki vagy ?

BERE.

- Barátod, aki szánja
Balsorsodat, ki Aquiléja várát
- 285 Oly hősleg megrohantad.

WALTHER.

Adsz-e egy,
Csak egy szabad pillanatot ?

BERE.

Ma nem,
De holnap már szabad léssz.

WALTHER.

290 Szabad ?
Szabad! — De igaz-e ne játssz o kérék, egy
Boldogtalannal, mint magam vagyok.

BERE.

Holnap szabad léssz. — én azért jövék,
Hogy addig is megvigasztaljalak.
295 Menyegzőjét ma tartja Etele
Szép Ildikóval, — ennek örömére
Szabaddá tesz minden fogolyt, rabot.

WALTHER.

Mit ? — menyegzőjét mondog ? S Ildikó
Késik magát megölni ?

BERE.

300 Mit beszélsz te !
Hisz Ildikó örül, hogy szinte halovány
Belső örömtüzétől.

WALTHER.

Te hazudsz !

BERE.

Walther fiam !

WALTHER.

305 Te vagy vén jó Bere ?
Bocsáss meg, jól tudod, szerettelek, —
Hanem azért te is hazudsz. —

BERE.

Isten veled !
Nem értelek —

WALTHER.

- 310 Megállj! — Szólj, magyarázz hát!
Igaz lehetne ez? — Midőn a feszület
Alatt valék, szemembe mondta Etele
Előtt, hogy nem szeret, hogy soha sem
Szerete — oh de ezt ki tudja mért
315 Mondhatta —

BERE.

- Már azt nem tudom. De hogy
Urunk elajándékozá mind hölgyeit,
Az eddigi Királyné Rika is
Mellőzve van, s több mint valószínű
320 Hogy eddigi fiait is kizárja
Nagy örökéből, s ezt mind Ildikóért,
Az már való, s hogy Ildikó ezen
Mért ne örülne — azt nem képzelem.

WALTHER.

- Ugy hát nyugodjál békén Etele!
325 Nem bántalak, mért bántanálak így?
Hiszen te nem vagy oly gonosz! Hiszen
Te nem gyilkolsz erényt, te nem tiporsz hitet.
O Ildikó — o Ildikó!

BERE.

- No ne busulj fiú —
330 De rám se hallgat — megzavarodott, —
Viszontlátásig! —
*(Vállára csap Walthernek, — de az nem mozdul,
csak maga elé néz.)*

WALTHER.

- A föld, a világ
Egy rom, — szeméthalom. Igen, hisz Etele
Ingyen csak el nem hagyta hölgyeit, —
335 Meg nem tagadta fiát semmiért. —
Ez sok volt Etele-től — ennyit ő
Ha tett — nagy ára volt. Feküdj le Walther,
Egyél, igyál és aludjál nyugodtan.

- E világon nincs szeretni való.
- 340 Most már mindegy nekem, szabad
 Vagy nem szabad — ha itt megöl
 Valaki jól teszi, s ha meg nem öl,
 Hát élek még tovább. Nem oly nehéz
 Az élet hogy teher legyen, s nem oly
- 345 Kedves, hogy rajta csüggjek. Ah de mégis
 Érzek valamit, ami elemészt.
 Undorcömörtől érzem magam
 Nehéznek. Mintha minden, ami rossz,
 Utálatos, — itt fekünnék szivemben.

HATODIK JELENET.

Előbbi. Ildikó.

ILDIKÓ.

- 350 Hol, hol van ő? Ne fojtsd meg szivemet,
 Örömmek vihara! Ah itt van ő.
 Ébredj föl Waltherem, — szerelmem!
 Tiéd vagyok — szabad vagy — szökhetünk.
 Siess — ne késs, időnk rövid.

WALTHER.

Ez ő —

- 355 Ez ő volt, Ildikó. Még ez hiányzott;
 Hogy lássam azt, mit elveszíték.

ILDIKÓ.

- Etele főtitkára részemen,
 S szökésünket segíti. Jöjj hamar —
- 360 Te nem felelsz, — mért nézsz oly merőn —
 Ah istenem, rosszúl vagy? — mi bajod?

WALTHER.

- Tündérharang, angyalok éneke
 Nem cseng ily édesen, — s mily meleg
 E szók! Mily meleg! Pedig azok
- 365 Egy kárhozottnak szavai! Bohó
 Kölyök vagy, Walther! — Ha a nem igaz

Szavak csengése oly szép, mint az igazé —
És oly meleg tud lenni a bűnös —
Mi kell egyéb ?

ILDIKÓ.

- 370 Szent Istenem — rosztat,
Iszonyút kezdek sejtteni. O Walther
Ösmerj meg engem, én vagyok —
Én — kedvesed — én — Ildikó.

WALTHER.

Hohó —

- 375 Tudom már mit teszek. Ha Etele
Elcsapta hölgyeit — s szereti Ildikót
Magát — úgy én elkérem Etelétől
Elvert ágytársait, s élek velük.
Hah ! ez dicsó lesz, és okos tett.
380 Egykor Walthernek mondta Ildikó:
Megfordul a világ. — Most Walther mondja ezt —
A vad pogány lesz hiven szerető
Férj, — s a rajongó keresztény lesz egy
Lelketlen kéjenc, haj de hogyha oly
385 Forgandó a világ ! . . .

ILDIKÓ.

Megőrült . . .

Szivem, repedj meg, — múlt el életem —
E fájdalmat nem érzém soha !

WALTHER.

- Walther nem örült — csak józan nagyon,
390 Mert Walther, immár nem szeret.
O — o be fáj . . . be fáj . . . Menj Ildikó,
Menj irgalombúl el — mert fájsz nekem
Végzetlenül. Fáj a való, pedig hiába !
Nem fátyolozza el szemem előtt
395 A valót többé, semmi vak hit és láz.
Fáj téged szóval sértenem, mivel
Még azt hiszem, hogy sérthető vagy egyre —
Pedig hogy sértenék azt a szavak,

Ki túl van már a — tetten is !
 400 Jaj — jaj nekem!
 Hogy meg nem szakad a
 Szív ennyi kín alatt, mit érzék.
 Oh hogyha volna boszú lehető
 E veszteségért ! Hah, de nincs a földön,
 405 Nincs annyi emberélet, üdv, a mennyinek
 Elirtása kielégítene.
 Pokol ! Égess el engemet !
 Nem kell a menny, — gúny volna nekem az,
 Nincs elégtétel, nincsen isteni
 410 Igazságtétel — érzem. Semmisülés —
 Semmisülés gyógyít meg engem, —
 S ha van igazság — abban fejlík az. —
 O fej, — fejem bomolj meg — gondolat
 415 Te vagy a pokol lángja, gondolat
 O hagyj el engemet !

ILDIKÓ.

Nem íng a föld,
 Nem reng a boltozat ? vagy még lehet
 Ily vég után is élet ? Walther, Waltherem !
 Mondd ki, mi bánt ? — o mondd ki, bár mi is az ? !
 420 Vádolsz talán ? Ne hidd a gonoszat!
 Szerettelek — s szeretlek most is úgy
 Oly híven, és oly igazán —

WALTHER.

Eredj —
 Menj Eteléhez — ágya vár. Eredj !
 425 Én nem kívánok tóled semmit is,
 Én nem szeretlek — és ha tudsz, miattam
 Légy boldog — én kívánom. Ez az egy
 Jó mit velem tehetsz, — ha távozol.

ILDIKÓ.

Oh Walther, Walther ! Nem hiszesz nekem ?
 430 O mit tegyek, hogy hitre hozzalak ?
 Én meghalok.

WALTHER.

Szegény, szegény nő!
O Ildikó, én szánlak, és tudom,
Hogy szeretél, s mindent, amit tevé,
435 Értem tevéd — s talán te is
Boldogtalan vagy — hidd, én megbocsájtok,
De boldogok mi már nem lehetünk.
Jó Ildikó — majd meghalunk.
Vigasztalódjál — hisz meghalhatunk. —
440 Csókolj meg Ildikó. . . e csók legyen
A bocsánatnak csókja. . . és
Megorgyilkolt szerelmünk temetője —
Isten veled!

(Szünet után.)

ILDIKÓ.

Ez jól van így! Legyen hát!
445 Akarja isten! Walther, még utószor
Kérdem, hiszed, hogy hűtlen levék?

WALTHER.

Isten bocsásson meg neked!

ILDIKÓ.

És neked is! E szó a tőr,
Mely megöl — ne vedd ki azt szivemből,
450 Hogy meg ne haljak itt. . . Még kell az élet
Ez éjre, Walther — hisz Etele ágya vár. . .
Holnap szabad léssz — jöjj fel hajnalon,
És látogasd meg Ildikót.

(A fogház ajtaján Csáth alakja látszik.)

Időnk

455 Letelt. — Isten veled! *(El.)*

WALTHER.

Ha nem való?! *(Utána indul.)*

Ildikó.

ÖTÖDIK FELVONÁS

(*Terem Etele lakában. — Lakoma.*)

ELSŐ JELENET.

Etele egy kis asztalnál menyezet alatt ül. — balról Ildikó. Országnagyok ötével egy-egy asztalnál ülnek. Pohárnokok szolgálnak. Ellák. Csaba. Csáth. Bere. egy asztalnál. Gyermekek és leánykák táncolnak. Azután fehérbe öltözött leányok énekelnek.
— *Külön Kar Etelének, külön Ildikónak.*

I-SÓ KAR (*Eteléhez*).

Hir dicsőség, és
Öröm s szerencse
Kisérjen Attila.
Élj, élj sokáig,
5 És a világnak
Parancsol Hunnia!

2-IK KAR (*Ildikóhoz*).

Gyönyörűségben,
Fürödj a fényben,
Te légy a koszorú!
10 Amerre jársz kelsz,
Hová tekintsz
Oszoljon a ború! —

CSÁTH.

A hún nemzetségek egyesítője, a
Föld ura, Etele király — éljen és
15 Uralkodjék!

MIND.

Éljen és uralkodjék!

EGYIK VENDÉG.

Tudod, mi a különbség Etele eddigi
nászünnepélyei, s a mai között?

MÁSİK VENDÉG.

No hadd halljam!

EGYIK VENDÉG.

- ²⁰ Hát az, hogy az ezelőttieken több
volt a jó kedv, és a pompa kevesebb — itt a pompa
több, és a kedv kevesb.

MÁSODIK VENGÉG.

- Eltaláltad. — Nézd csak: Ellák és
Csaba mi jó egyetértésben ülnek egy asztalnál,
²⁵ pedig azelőtt mindig küzködtek, és összemorogtak.

ELSŐ VENDÉG.

Annak is megmondom okát; most
mindketten kiestek a kegyelemből. Azelőtt Csaba
volt a kedves, most már ő sem az. Szegény Ellák
nincs mit irigyeljen tőle.

BERE (*Csáthoz*).

- ³⁰ Csínyünket nem gyanítja Etele?

CSÁTH

Nem, elintéztem jól a dolgot, és
Jobb szeretem, hogy egyelőre tervünk
Nem sikerült. Holnap szabad lesz Walther,
S a maga rovására szökhetik. (*Kürthang*)

ETELE.

- ³⁵ Mi az?

CSÁTH.

Bizonynal ez a követek
Elérkeztét jelenti, — kik Rómából
S Bizáncból jönnek. Bejöhetnek-e?

ETELE.

- Kétségkívül. . . kíváncsiak vagyunk
⁴⁰ Mindnyájan, úgy hiszem megtudni, hogy mi hír!
(*a követek bejönnek*)
Mi hír Rómából?

I-SÓ KÖVET.

Az adónak egy
Hatod részét hozom.

ETELE.

S nem az egészet?

I-SÓ KÖVET.

45 Azt felelék: nincs, nem lehet.

ETELE.

Ugy-é? —

S mi hir Bizáncból?

2-DIK KÖVET.

Nem jobb, hogy ha nem
Roszabb. Én nem csak kincset nem hozok,
50 De sőt fenyegetést. Az új uralkodó
Ugy látszik, egy keményebb hadfi. — Marcián,
Csatára készül, — gyűjti nyakrafőre
A sereget.

ETELE.

Hah! hiszen ez dicső hir!

55 Eddig keresnem kellene az okot,
Az ürügyet — és mondhatom, gyakorta
Törtem fejem ugyancsak, hogy boszantó
Nagy engedelkenységük és alázatos
Viseletük dacára valami
60 Idétlen ürügyöt találjak, hogy beléjük
Köthessek, és most ime ók magok
Adják kezembe magukat. Dicső!
No épen jókor. Most együtt vagyunk.
Induljatok meg holnap újra, és
65 Vigyétek meg üzenetemet nekik,
Hogy uratok, és urok Etele
Azt parancsolja, hogy készítsenek
Számára palotát, mert eljövend.
(Követek el.)

MIND.

Éljen Etele!

ETELE.

70 Ez Ildikónak nem tetszik talán,
De mindegy. Ő enyim már. Mai nap

Zsarnok hatalma megszűnik. Királyné,
Mit szólasz határozatomra ?

ILDIKÓ.

Az dicső,

⁷⁵ És hozzád illő egy határozat.
Tetszik nekem.

ETELE.

Micsoda? — Hát te már
Ennyire haladál? Többé nem pártolod
A köröszt fiait?

ILDIKÓ.

⁸⁰ Ők védjék magukat.

ETELE.

Enyim — egy ízig, egészen enyim!
Tódulni érzem véretem fejembe, —
Örömöm oly nagy, nem kellett volna ma
Csepp bort se innom — most e kettő
⁸⁵ Majd kábulással fenyeget.

ELLAK (*Csabához*).

Öcsém,

Nézd csak apánkat — szinte fekete
Ugy kihevült — sok bort ivott — fölötte
Tartok, hogy egyszer majd nem leljük élve. —

ETELE

⁹⁰ Éjfél lehet már — hű bajtársim,
Jó éjszakát!

MIND.

Jó éjszakát urunk!

(*Elmennek, — a terem mélyéből a vendégek után jön
elő Sorva, magas, száraz nő, rémes külsővel.*)

SORVA (*Ételéhez*).

Jó éjszakát! (*Ildikóhoz.*)

Szent Julián köszönt. (*el*).

ETELE.

- ⁹⁵ Honnan megint ez őrült? Azt hiszi
E jámbor, hogy reám hat. Ez az, Ildikó,
Ki Lech vizénél úgy élém rohant,
És megragadva lovamat kiálta:
„Etele vissza” — s eltűnt. A sereg
¹⁰⁰ Előtt ilyesmit röstelek. Rosz jelnek
Veszik s ez sokat árt. De így
Ha egyedül vagyok — szegény jámbor beteg,
Jöhetsz akármikor — Etele kikacag,
És legkivált ma és most! Azt hiszem, nincs
¹⁰⁵ A teremtésben oly csodás rém, szörnyeteg,
Mi lehangolná lelkemet. Ah jőne bár
Muló veszély — mi józanabbá tenne!
Mert oly öröm- és vágyittas vagyok,
Hogy féltennem kell eszméletemet . . .
¹¹⁰ Pedig Hadur! — Csak ma ne vedd el azt!
Ne vedd el fejemet, hogy a magas
Gyönyört egész valóságában éljem.
Ha kell, vedd azt a harcban el — de ne
Ne most! . . . Jöjj Ildikó, oh jöjj — úgy is
¹¹⁵ Késő az éj, — és oly rövid lesz — oly rövid. !

ILDIKÓ.

Csak menj előre — majd követlek én, —
Én most imádkozom még — azután
Hozzád megyek.

ETELE (*félre*).

- Ugy reszket, oly hideg —
¹²⁰ A boldogságnak hideg láza bántja. —
(*Fenn*). No hát imádkozz Ildikó — megyek, —
Ég áldjon addig is (*el*).

ILDIKÓ.

- Ég áldjon! —
(*magában*). Ég áldjon Etele, és én imádkozom,
¹²⁵ Hogy üdvözülj. — Mi ez? kiért e köny szememben?
Fogadd e könnyet Etele, — s e könnyért
Bocsáss meg Ildikónak másvilágon.
Mégérdemelted tőlem ezt a könnyet,
Amint mégérdemeled a halált

- 130 Kezemből: hozzám jó valál, amily
Kegyetlen volál minden más iránt.
E könny a hóhér könnye, akinek
Az elítélt nem véte semmit, de aki
A végzet törvényének eszköze.
- 135 O mért kell nekem teljesítenem
E szörnyü munkát! Én halálotat
Ohajtom most is — s még is érzem,
Hogy szánlak, és magamtól borzadok.
O tenné más, mit nekem tenni kell!
- 140 O nincs gyönyör számomra, nincs e földön
Elégtét! azt hívém édes lesz a
Boszú — most érzem, hogy fájni fog!
Nem fog neked úgy fájni — Etele
A tőr, mint én nekem! — De gyengülök;
- 145 Imádság, adj erőt. Én istenem!
Vétek vagy erkölcs, kárhozat vagy üdv,
Amit teszek, én nem tudom — csupán
Hiszek, hiszem, hogy én akaratom
Szerint teszek — s ha nem, bocsáss meg,
- 150 Te adtad e hitet nekem! — Legyen meg!
Atyámnak szelleme, most lengj körül.
Egy pillanat még, s többé nem kísért
Kinban vonagló véres arcod. És
Walther, kegyetlen, hittelen — nyugodj meg.
- 155 Isten veled, föld, élet, új tavasz,
Halott szag van virágaitokon,
Nincs mit sajnáljalak! — Időm
Elérkezett — a hajnal már közelg,
Nem szabad látnom sugarát — ah az
- 160 Nem terhelt sziveknek való. De érzem már
A tudat erejét hogy tettem nagy, dicső.
Uralkodói, Róma és Byzáncnak!
Ha Eteleivel rémes álmatok,
Fölébredéstek szép leszen. Ti reszkető
- 165 Keresztes népek! — imádkozzatok
A szerencsétlen Ildikóért, — ostorát
Elvette isten rólatok — siess,
E pillanatban, vagy soha! — A szer
Mit poharába tettem, eddig őt
- 170 Elaltatá. — Isten velem! (*elme*gy.)

MÁSODIK JELENET.

Walther, később Ildikó, Etele.

WALTHER.

Szabad vagyok — korábban, mint hívém,
S későbbben, mint ohajtám. De hiszen
Késő lehet régóta már! — Igen,
Ő birja rég — de hátha nem?
175 Még most is jókor? Mit is monda ő —
Majd látogasd meg holnap Ildikót!
Hah! — ez lehet hálószobája itt. —
Megölöm őket *egy* szúrással! ah,
Isten! nem bánom, hogy pokolt teremtél,
180 Csakhogy teremtél boszút is! — Igen
Kábult valék — kövült, midőn
Nem szomjuzám boszút. — Mi az?
Vigyáznom kell, hogy művem el ne rontsam.

ILDIKÓ (*kijő a hálóteremből Etele
kardjával kezében, de azt, amint kiér, elejti.*)

Atyám örökje, méreg — most eméssz meg!
(*A nyakláncon levő ékszerből mérget iszik.*)

WALTHER.

185 Ez Ildikó, — előbb Etele haljon!

ETELE. (*véresen haldokolva.*)

Fiaimat! fiaimat ide! Hadur
Szent kardja Elláké legyen! O küld
Ellákot Ildikó — ah — vége — vége! (*meghal.*)

WALTHER.

Ez Etele!

ILDIKÓ.

190 Ah e méreg nem öl — iszony
Fojts meg, — de ki ez itt?

WALTHER.

Mindenható,

Mit sejtek !

ILDIKÓ.

El e helyről ! Réműlet

¹⁹⁵ A legiszonyubb fájdalom. Ki ez, te vagy —
Te Walther ? — Nézz ide ! Isten hozott !

WALTHER.

Ki tette ezt ?

ILDIKÓ.

Te tetted ezt !

WALTHER.

Hogyan ?

ILDIKÓ.

²⁰⁰ Hiszsz e most — hitetlen ?

WALTHER.

Ildikó,

Te kiraboltál mindenemből — én

Koldus vagyok ! — Én tenni nem tudok

Ezentul semmit, — mert a legdicsőbb tett

²⁰⁵ Már végrehajtva általad.

ILDIKÓ.

Ne mondd !

Tudnék lehelni lelket Etelébe,

Tenném e pillanatban.

WALTHER.

Ildikó,

²¹⁰ Tán lehető még a menekülés !

A hajnal kedvező — alusznak — oh talán

Ez boldogságunk hajnala. —

ILDIKÓ.

Hitetlen !

Már késő minden. Érzem végemet. —
214 Isten veled! — O Walther, köszönöm,
Hogy eljövél — most már hihetsz!

WALTHER.

Te meghalsz!

Oh Ildikó, — bocsáss meg!

ILDIKÓ.

Megbocsájtok. — O mi szép
220 A menny! (*meghal.*)
(*Reggel lesz, künn lárma és zörej.*)

WALTHER.

O ne bocsáss meg én nekem!
Ébredj föl Ildikó, s átkozz meg engemet,
Bocsánatod lesz átkom mennyben is!
Hogy mertelek szeretni én! Hiszen
225 Te istené voltál, s elkárhozott
Az ember, aki szeméit reád
Emelni merte.
(*Az ajtót betörök.*)

HARMADIK JELENET.

Csáth, Bere, Ellák, Csaba s az előbbieik.

CSÁTH.

Bajnak kell lenni itt, az ajtó ennyi zaj
Után se nyílik — Etele! O ármány!

BERE.

230 Etele meghalt.

ELLÁK, — és CSABA (*egyszerre*)
O atyám!

CSABA.

Ki ölte meg?
Saját kardjával gyilkolták meg. Itt

Hadurnak kardján vére párolog.
(*Fölveszi a kardot.*)

CSÁTH.

235 O gyásznapi!

BERE.

O iszonyu tett.

CSABA.

Ki volt

A gyilkos?

CSÁTH.

Tépje meg haját, — erét
240 Vagdalja fel minden hún — ily halált
Nem könnyel, vérrel kell siratni!

ELLÁK.

Itt gyilkosa — e gaz kölyök.

WALTHER (*ki Ildikót tartja karjában.*)

Nem. E

Dicsőség Ildikóé.

CSABA.

245

Ildikó?

CSABA.

Itt halva — ő.
Bizonynal ő tevé. De te lakolsz,
Mert részese valál, — bizonynal
Őt is te ölted el. —

WALTHER.

250

Tegyetek úgy,

Gyilkoljatok meg százszor, s annyiszor
Gyógyítsatok meg — csak kínozzatok!
Feszítetek meg, avagy törjetek
Kerékbe — izenként szaggassatok

255 Szét, — oh tegyétek azt!

CSABA.

Ne félj, — Csaba

Felel, hogy így lesz.

BEBE.

Walther ez? — (*Csáthoz*)

Te Csáth

260 Mi eszközlők, hogy ide jöhete. Lakol
A gaz, — mert erre nem is gondolánk, —
De mégis úgy hiszem, jobb lenne ha
Titok marad, mint halt meg Etele.

CSÁTH.

Hallgassatok meg, Ellák és Csaba.

265 Ne tudja a világ, hogy a nagy Etele
E nő kezétől halt meg. Hívei
Előtt mondjuk csak.

ELLÁK.

Jó. — De ez a kard,

Hadurnak kardja az enyim, öcsém!
270 Én legidősb vagyok.

CSABA.

Mit bánom én!

Apám után kezembe én vevém
Először, — s így Hadur akarja, hogy enyim
Legyen!

ELLÁK (*kardot ránt*).

275 Adod, vagy —

CSABA.

Ellák, pártütőnek

Tekintelek — kardra föl ne merd
Emelni karodat!

CSÁTH.

O vége, vége

280 A hún birodalomnak!

VÉGE

BÉLA KIRÁLYFI.

KÖLTŐI BESZÉLY, HAT ÉNEKBEN.

ELSŐ ÉNEK.

Beborult, sötét van, messze — végesvéig,
Tátra tetejétől le a tengerszélig;
Beborult, sötét van messze nagy vidéken,
Reményül se hagyva egy nyílás az égen.

- ⁵ Hull a zápor, mintha parancsolva volna,
Szemlátomást hízik, dagad most a róna;
Különben ki otthon sátor alatt vagyon,
A jószágos ember örül igen nagyon.

- És örül a béres, gondolván magába:
¹⁰ Adj uram még hármas ünnepet utána!
S elmélkedve ilyen kívánatos sorrul,
Hevert oldaláról a másakra fordul.

- Gazda eresz alól gyönyörködve nézi,
Hogyan élednek föl ellankadt vetési;
¹⁵ Nehéz illatával fű- fa- és virágnak,
Láthatatlan méhek: gyöngye szellők járnak.

- Harcok győzdelmes megtérő fiának
Koszorút, bokrétát kötöző leányok
Eltekintenek a sűrű zöld erdőbe,
²⁰ Titkolózva támadt képeken tünődve.

— A komondor fekszik boglya közé, — ólba,
Mintha tudná, hogy most nem lesz semmi dolga.
Bóbiskol a madár, ringatja a fészek,
Tető alatt van most minden jótét-lélek.

- ²⁵ Nem is jár, dehogy jár, kinek jó a sorja.
De mikor nem volt e földnek bujdosója?

Vagy a nép, mely itt él Magyarország földjén,
E világra is már nem bujdosva jött é?

Szél a sivatagot nem egyedül járja,
30 Akad ember mindig — földönfutó párja.
S az öröm, ha másutt életét megúnta,
Ide jó nagy árván, s elvegyül a búa.

Hol a hit köröszdje oly korán eltörött,
S meghajolva búsong koronája fölött.
35 Hol ha be nem omlik vértanuk sirhalma,
Tenger volna, melynek egymást úzi habja.

— Sárga paripáján fut már Béla herceg,
Gyorsan tünedező síkon, — föl a bércnek.
Jön süvöltve a szél, húzza kacagányát,
40 Sírva kéri, hogy ne hagyja itt hazáját.

Mintha hallaná is, amint kérve mondja:
„Megsirat — ne menj el — Magyarország trónja;
Majd beföstit leölt igazak vérével,
Megfertőzik undok áruló beszéddel.

45 Ne menj el, ne menj el . . . avvagy nem sokára,
Fölkereslek majd az idegen hazába’;
S csatamezőn fölvelt haldokló testvérek
Nyögésével világ végeig kísértlek.” —

Mintha a futó szél ezt susogta volna.
50 Mintha Béla szive fájna alattomba,
Alattomba . . . mert eközben arcukatja
A harag villámos felhőit mutatja.

Mert ő megtiltotta szívének, hogy fájjon;
Szeressen, gyűlöljön bármit e világon;
55 De ha fáj, maradjon odabenn magára,
Ne merjen kiülni hősi orcájára.

Szép egy arc is volt az övé — nem hiába
Kérte ki a bút, hogy föl ne üljön rája;
Mert a kit fölnyergel ez a rút boszorkány,
60 Sarkantyúja örök ráncot vág az orcán.

Arca testvér volt a május hajnalával,
Hol a piros sugár harcol a homállyal;
Barnapiros volt az, igaz magyar fajta,
Magába szeretett a teremtő rajta.

- ⁶⁵ Termete sugár volt, még is méltóságos;
Rajta a félelmes a kedvessel páros.
Játszva ing lován, mint büszke hadi gálya,
Mely alatt kifárad a tenger dagálya.

- Mintha érezné ezt lova is, a Tátos,
⁷⁰ Azért is gyakorta makrancos, házsártos.
Legeléskor csöndes, ehhez semmi kedve,
Mintha szeretné, ha más ennék helyette.

- De ha kardcsörrentve ül föl a gazdája,
Mintha rá nagy tettek dicsősége szállna,
⁷⁵ A felhőbe tekint, oda vágyna szállni,
Mintha kevesellné c s a k a földön járni.

- Van is ő nagy böcsben, van is szép szerszáma,
Kevélyen tekintget jobbra balra rája;
S minthogy épen ura sarkantyuja érte,
⁸⁰ Noj'szen megmutatja, hogy megszolgál érte.

Neki ered, fogy a sivatag előtte,
Nem látod a lábát, mikor ér a földre;
Mint a szél hajtotta futó fölleg árnya,
Eltűnik a messze kékellő homályba.

- ⁸⁵ Hova mennek, merre léssen utazásuk,
Mig az ország szélén újra feltaláljuk,
Mért bujdosnak messze túl a völgyön, halmon,
Ily pogány időben — : várjatok, eldallom.

- Még István király ült — szám szerint az első,
⁹⁰ Magyarország trónján, — jámbor, istenfélő,
Ember, nagy keresztény — magyar is volt persze,
Csakhogy az idegent fölöttébb szerette.

Mig a karját bírta, nem utolsó bajnok;
Győzött, valahányszor magyar ellen harcolt;
⁹⁵ Nagy hódító volt a szellemek honába',
Szentnek is avatta ugyancsak a pápa.

De ép agg korára megfordult a kocka,
Olaszok állottak az ajtósarokra:
Tulajdonkép maga állította őket
¹⁰⁰ Oda, kik azután őszejére nőttek.

Már ezeken aztán nem tudott kifogni,
Éles fegyverük volt — jól tudtak susogni.
Hogy harcoljon a hős ellene a szónak?
Oroszlán is kitér sziszegő kigyónak.

¹⁰⁵ Beteg is volt, vén is szegény   hjj hiába
Igy van ez maiglan — látjuk e világba';
Mit teszünk mi jobbat elaggott korunkba?
— Csutorát, tarisznyát akasztunk nyakunkba.

Ballagunk a hegyre, játékunk lesz a bor;
¹¹⁰ Ujra gyermekekké tesz bennünket a kor,
Sőt az unokák még fejünkre is hágnak,
Nevetnek, gúnyolnak és sárral dobálnak...

Ó mulandó világ — ó siralomvölgye!...
De hova tévedtem már megint — a kőbe!
¹¹⁵ Korhely képzelődés hova sülyedtél le,
Nem dicsőbb-e lenni trónus közelébe?...

Jó István király az olvasókhöz látott,
Leimádkozandó minden gyarlóságot.
S amint levasva szeme hatvanhárom,
¹²⁰ Utóléri ötlet csöndes édes álom.

— Velencei Péter pedig alig várta,
Hogy felüljön István királyi trónjára.
„Már ugy is csak hálni jár belé a lélek,
Láb alól kitenni talán nem is vétek.

¹²⁵ Ha elküldöm oda hova rég kívánja,
Meg is köszöni még” — gondolá magába';

„Oszt mienk a világ!” — s olasz cimborái
Között orgyilkosra könnyü volt találni.

130 „Három herceg él még, Béla, Vazul, Endre
Árpád nemzetségből — fogjuk majd ezekre
A csint, — hihető lesz, mert ugy is a trónra
Ők következnének előttem a sorba.

De ők várjanak, mert vadak és pogányok,
Nem tudják deákul még a miatyánkot.
135 Aztán térdepelni sem igen szeretnek,
S csak félvállról néznek oda bármi szentnek. . .

Azért a jó öreg trónörökösének
— Tanusitva mélyen járó bölcseséget —
Engem nevezett ki, — de nem gondolt rája,
140 Hogy a legnehezebb: várni koronára.”

— Édes álma vagyon szent István királynak,
Szőke angyalok a feje körül járnak.
Aztán karjaikra véve őt, repülnek
Magasán a kéklő mérhetetlen ürnék.

145 Magyarország földjét végkép összejárják,
Palotát és házak tetejét föltárják,
Látott is sokat, — (sok érdekes dologra
Halovány szent arcát szégyenpir futotta.)

És boldognak látta szeretett hazáját, —
150 De amint beérték saját palotáját,
Mit soha nem sejtett, szörnyülködve nézte,
Hogyan törnek ő szent jámbor életére.

Látta önmagát hunyt szemekkel a széken,
— Mialatt a szárnyas ajtó nyilik épen;
155 Egy olasz testőre óvakodva lép be,
Törhegy-fényü szemmel — késsel a kezébe,

Monda ekkor a mézharmat-ajku angyal
Csodálatos, édes zeneszerü hanggal:
„Akarod, hogy végrehajtottassék e vétek,
160 Hogy elkárhozzék e noha gonosz lélek?”

„Nem akarom!” mond az istenfélő lélek,
Az angyalok erre leereszkedének.
Beleillesztették szellemét a testbe
S szárnyeresztve álltak háta mögé, lesbe’.

165 Emeli a gyilkos törét a királyra,
Kinek fölnyilik most két szemé pillája,
És nyugodtan néz rá. . de minő szemekkel!
Bűnös szeme szemközt nem állhat ezekkel.

És úgy tetszett néki, mintha két őrangyal
170 Intené átlátszó szellemujjaival; —
S szól a szent király halk, megigéző nyelven:
„Mikor isten velem, ki lehet ellenem?”

Megmered a gyilkos, elesik a tőre,
Ónnehéz bűnbánat húzza le a földre;
175 Leborul a király trónja zsámolyához,
S töredelmesen kezd bűne gyónásához.

Hanem ez a gyónás — testőrök vezére,
A galád Péternek sehogy sincs inyére.
Volt esze: magára nem hagyott vallani,
180 Sietett ő kelmét karóba huzatni.

— Azután könnyebb lett benne a lélekzet.
Béla herceg iránt mély gyanut gerjesztett,
S a beteg királyt már parancsolva kérte,
Béla herceget hogy fogassa be véle.

185 Mert az ő kérése már parancsolat volt.
De a jó király a jövőre gondolt.
Béla herceget hát magához hivatta
S így beszéle hozzá, könnyeket hullatva:

„Jól tudom; szilaj vagy, csintalan könnyelmű;
190 De magyarabb, hivebb és nemesebb lelkű,
Semhogy — mint galádul koholt gyanu terhel:
Életemre törnél kibérelt fegyverrel..

Bátor vagy, tudom; bár vakmerő ne volnál!
A veszélynek, mely tán érhet udvaromnál,

195 Egyenes nagy lelked szégyell is kitérni —
— De neked a magyar hazáért kell élni.

Eredben foly Árpád vére, — drága kocka !
Emlékezz mi áll rajt; Magyarország sorsa !
Okos és erős vagy: senkitől sem féltlek,

200 Csupán önmagadtól, — jól vigyázz hát kérlek.

És a milly igaz, hogy sírom szélén állok,
Neked útaidban minden jót kívánok.”
És elhallgatott, és csak kezét nyujtotta,
Mélyen érzett bánat nagyon áthatotta.

205 Béla is megindult. könny tolult szemére,
S ráejtette bátyja remegő kezére;
„Bátya ! — mondá — szóljon ez a köny helyettem,
Értelek — indulok — áldjon meg az isten !”

És nehézkes szívvvel indult a szobából,
210 Kivezette kedves lovát az állóból;
A kapunál Endre bátya köszöntötte,
Még jó kedvvel kérdvén: hova hova öccse ?

„Messze messze, — mond ő — idegen hazába,
Jöjj utánam majd ha sorsod úgy kívánja”

215 S elrohant, eltűnt a zordon bús időben,
Mint a kanyargó sas fekete felhőben.

— Égi utját a nap már tizedszer járta,
Hogy fölért a Kárpát kékes oldalára;
Sokszor elfáradt és sokszor felkiáltott:
220 „Édes egy hazám be nagy a te határod !”

S föltekintve a bérc ezüstös fejére,
Felséges nagybátyja képe tűnt elébe,
Kinek mint e bércnek idegen határba,
Már a koporsóban van az egyik lába.

225 Rejtett búja volt még nagyobb is szívének;
— Meg kell halni végre a föld emberének; —
De örökké élni kellene honának,
Melynek életeért annyin elhalának !.

Igy tűnődve halkan ballagott a hegynek;
230 Arany sarkantyuja zöld selymén a gyepnek
Mint a messziről jött fáradt zene hangja
Pengve, képzelmében jobban elringatta.

Kedves lova pedig — (hogy nagyon szerette,
A meredeken föl gyalog járt mellette,)
235 Egyet egyet csipett ut melletti fűből,
Hogy jobban mehessen majd ha ura ül föl.

— Puszta volt a tájék, itt ott lakta ember,
A természet bája volt rajt minden inger;
Ittamott egy gombaképű tót lézenge,
240 De az a magyart nem várta be közelre.

És már harmadnapja, hogy magyart nem látott,
Érezett szívében nagy hiányosságot.
Mintha a síkság, mely kimaradt alóla,
Elhagyatottságban testvére lett volna.

245 Akaratlanul is vissza-vissza nézett,
De feléje már csak távol kéke fémllett.
„Hely bár egy ökölnyi magyart hoztam volna
— Gondolá — bár lenne népem utolsója!

Hova leszek én majd a fanyelvű nép közt?”
250 — S im egy ősz magyart lát sziklán ülve szemközt.
Hóka már, de mégis tűz lövell szeméből,
Megtakarított fény még jobb idejéből.

Arca egy sebháló. Mint még álló oszlop
Ős romoknál, mellyek fala rég leomlott,
255 S rajta már a tüzes menykő is kifáradt,
Útve homlokára örök barázdákat —

Olyan oszlop volt ő harcok idejéből,
Egyedül maradva kor-, bajtársak nélkül,
A halál a sok közt mindig átugratta,
260 Most meg vén korára nem igen kap rajta.

Iszonyú csizmáit cserélgette épen,
— Melyeket apjától nyert örökségképen, —

Mostan a lajszását húzta től cselőre,
Mint szélingatott tölgy, csikorgott a bőre.

265 Tiszteletgerjesztő egy pár csizma volt az !
Ilyeket mai nap cimerül se foghatsz.
Idetova két hős szakad el belőle,
Még pedig jut egynek mit szenvedni tőle.

Sarkai kihullott buzogányszögekkel
270 Voltak erősítve — harci emlékjellel.
Tornyos szára fölött játszadozó bojtja,
Valamikor harci zászló sarkán lógga.

„Mi a neved és a nemzetséged, bátya ?
Van e kedved jönni velem a világba ?
275 Adok puha sárga csizmát, könnyü fegyvert;”
Igy beszélt az öreg urhoz Béla herceg.

— Sasszeme fölpislog az öregnek, kajla
Szófogadatlan nagy bajszát megcsavarja;
„Ki fia vagy ecsém ? — kérdi egyszeribe,
280 „Én is voltam olyan szegény ember mint te !

„Béla herceg vagyok, Kopasz László fia”
— Kacagányát szellő e közben kinyitja,
És alatta drága gyöngyös ruha látszik;
Az öregnek mind a két szeme káprázik.

285 Örömében földhöz vágja buzogányát,
Messze elhajtja torzonborz kucsmáját;
Szempilláin öklét végig húzogatja,
S nagy sokára jut csak szóhoz, „Eszemadta !”

S alig hisz szemének. „A biza, a biza !
290 Eszemadta ékes helyes királyfia !”
Fohászcodik — „ej no ! majd nem ösmernélek,
De hogy is nőttél meg ennyire deréknek.

Hogy ne ösmernélek — hát apád, anyádat !
És te elfeledted Hadonár bátyádat ?
295 Ki csinált legelső nyilat ivet néked ? —
Hej, hogy válnunk kelle uj vallástok végett !

Én a magyar isten hive vagyok máig,
És úgy is halok meg, akármire válik;
Azért választottam e rideg vidéket,
300 Vadászgatva itten háborítlan élek.

No de hagyjuk abba, hogy ne mennék véled,
A világ végére dehogy nem kísérlek!"
És azonnal indult völgyi sátorához,
Felövedzi minden fegyverét, kantároz.

305 Azután kettecskén mennek, mendegélnek;
Emlékezetükben most a multnak élnek.
Az öreg mesét mond — az az valóságot,
Csakhogy az mainap beillik csodának.

Beszélt neki véres szörnyü viadalról,
310 Hol a kiontott vér teli patakkal foly;
Hol mind a két fél elhullott a csatában,
Hirmondónak csupán ő maradt — magában.

Beszélt néki a szép szülőföldi tájrul,
Hogy a boldogabb mult előtte kitárul.
315 Mint midőn szűk völgyből hegytetőre érünk,
S elhagyott mosolygó vidék áll előttünk.

Eszébe jutottak vágyai, reményi,
Nagyratörő lelke biztató vezéri:
Nem figyel, csak bólint az öreg szavára,
320 Lelke a nemrégmúlt alkonyában jára.

Majd pedig föl váltva nézett a jövőbe,
De az kivehetlen burkolt volt előtte.
Lelki szemeit rajt nem is fárasztotta,
— Biztatón szólt ifju szive földobogva.

325 Ezenközben Kárpát tetejére értek,
Vén Hadonár véget vete a mesének.
Mélyen fölsóhajtott, aztán a nyeregből
Bükkfatóbül ábdált csutorát emelt föl.

S csöndes hangon így szólt: édes egy cselédem,
330 Hova megyünk, meddig, én soha nem kérдем;

De most a magyar föld határára értünk,
S túl leszünk azonnal, mihen egyet lépünk.

Nekem egy ármányos ellenségem vagyok,
Melyet a bárdommal nem üthetek agyon;
335 Alattomos, álnok s veszedelmes igen,
És tanyája van a szívem közepiben.

Néha oly erősen kezd el fojtogatni,
Hogy erőködve sem tudnék hangot adni;
Most is ahogy itten állok a határon,
340 S édes hazám földjét tán utószor látom,

Hej, e tenger sziklát, ha még annyi volna,
Könnyebben viselné vele terhes róna,
Mint a mily nehéz a szívemen valami. .”
De mit az öreg már nem birt kimondani. —

345 De a mit nem mondott, azt megcselekedte:
A kulacs szájával esett szerelembe;
Béla herceget is vele megkinálta,
De még az a bornak nem volt jó barátja;

Elmerengve állt a zordon hideg bérce
350 És mohón tekintett végig a vidéken.
Azután a kemény sziklát megölelve —
Hazafájdalom szent csókját rálehelve:

„Legyek én teérted földönfutó, árva,
Csak te légy dicső, nagy magyarok hazája!
355 Ne legyen szükséged — adja isten — én rám’ —”
Monda s átlépett a magyar föld határán.

MÁSODIK ÉNEK.

Huszonöt éves kor — ékes tündérország,
Pillanatig tartó örökkévalóság!
(Avvagy multat jelent s jövődöt feledni
Nem-e: egy időre halhatatlan lenni?)

⁵ Színes buboréklánc, tele széllal habbal,
Játszadózó égi forró sugarakkal,
Melyben egész világ — ég föld tükröződik,
Mig egy hideg réven széttörvén — elömlik . . .

Dél világossága — melyben ugyan vannak
¹⁰ Árnyak is, de azok gyorsan elhaladnak:
Zöld fa árnya, hol víg madár szól az ágon,
És alatta édes, ragyogó az álom.

Tündér ifjuság! mi nagy a te hatalmad!
Sors, elemek dühe ki nem fog terajtad.
¹⁵ Vig madár! irigy kéz leráz egyik ágról,
Tova szállsz, és gúnyul vigabban danázol.

Ifju Béla herceg — balsors üldözöttje,
Kitagadott saját édes hazád földje!
Ország világ lett a menedéked, — futva,
²⁰ Az ég madarával egy konyhára jutva.

Pihenésed van az erdők rejtekében,
Jobb sorú hol meg sem mér maradni épen.
Keresed sasként a mennyköves felhőket,
Hogy az embereknek nyilait kerüljed.

²⁵ Élsz elejtett vaddal, erdei gyümölcscsel,
Lelked élesedvén szigoru erkölccsel.
Vánkosod a pázsit, elfödnek az árnyak,
Álmaidhoz a szép csillagok lejárnak, —

És soha nem hallott csodálatos ének
³⁰ Mellett mutogatnak sok tündéri képet;
Ezüst szikla várnak ablakán királylyánt;
És alatta őrző tüzokádó sárkányt.

Rád mosolyg a szép lyány beszédes szemekkel,
És te szembe szállasz minden szörnyeteggel.

³⁵ Egy szerencsés vágás — s a sárkány megölve
S szivdobogvást indulsz a tündéri ölse . . .

Egy perc, s benn is volnál — ah de minek bántnak?
Szólogatására öreg Hadonárnak
Ébredsz, — panaszkodva mondja az előtted,
⁴⁰ Vaskos öklöddel hogy jól tarkón ütötted.

De meg virad is már — lovak után indul,
Te nem akarsz kelni édes álmaidbul,
Fejedet lehajtod s átalunni vágynád —
Mi a java volna — álmod folytatását . . .

- 45 S folytatod, ha bár nem alva, félig ébren,
De meg újra itt van vén Hadonár épen,
Fölnyergelten a kész paripákkal, s nógat,
A pihent lovak is tombolnak, vihognak .

- Te szilajon ülsz fel kényes paripádra,
50 Arany sarkantyúdat vágva oldalába . .
S kielégítetlen fölingerelt lelked
Sebes rohanásban keres menedéket.

- Elmarad utánad vén Hadonár messze,
„Ej mi lelte már meg !” mondja lelkendezve;
55 S kitelhetőképen követ, — fejcsóválva,
Hányja mokány lova, görbedez a háta . .

- Nem volna-e égre fölkiáltó vétek,
Ha boldogtalannak mondanálak téged ?
Vaj mi e hívásos világ minden vesztett !
60 Kincse — ifju lelked gazdagsága mellett ?

Korona, királyi uralkodó pálca
Várt reád, mit a sors kezéről lejátsza, —
Igázzák meg véle a kerek világot,
Te nem adnád érte beteljesült álmod' !

- 65 Énekes virágos erdő közepibe
Érsz, szerelmes léssz — de magad se t'od kibe.
Szereted e feléd mosolygó világot, —
Szép leányt, menyecskét, — ellent, jó barátot !

- Kiérsz a vadonbul, jársz világos réten.
70 Falusi leányok jönnek az utszélien ;
Lovad csillapítod, az meg mintha tudná
Mi a gondolatod — ágaskodik, ugrál.

- Játszadozik szórén déli nap sugára,
Kényeskedik és azt gondolja magába :
75 Hogy a fényes nap most magát nézi benne,
S örömében táncol a sugár mellette

Néznek a leányok, ajkaikon elhal
A még eddig félig értett szerelemdal,
És nehéz sóhajtást felejtenek rája:
30 „Vajha én lehetnék szive bokrétája !”

Öreg Hadonárnak tétováz a szeme,
Pislog, mintha épen szálla volna benne.
Tolakodó könnyet rejteget alatta,
Másokon örvendő, önmagát siratva.

85 „Nincsen ily levente hetedhét országon, —
Hej miért is élni vénnek e világon !”
Igy sóhajtoz elelmaradozva hátul;
Hosszu verseket húz a fősvény kupából;

Búra és örömré . különben a vénség
90 Búja s öröme közt nem nagy a különbség.
Megszokott már nála s otthonos a bánat,
Idegen és hideg az öröm, s csak fájhat.

A tele csutora az öreg dajkája,
Az egykorinál is édesebb a szája,
95 De talán még jobban szereti is annál,
Mert az elválasztó koma csak a halál.

Ivás után oda ugrat Béla mellé,
S mert az a csatadalt fölöttébb kedvellé,
Bele kezd egy régi hagyományos dalba,
100 Illik a nótához töredezett hangja.

„Összetalálkoztak a Lék vize mellett;
Tenger volt a magyar, özönviz a német.
Valóságos özön, — mer a Lék kiáradt,
Közepette a jól folytatott csatának.

105 Hej szegény magyar, de jó helyet találtál,
Ott le is feküdtél s ugyan ott is háltál, —
Virradatkor keltél, — de nem paripádra,
Jó paripa a Lék, vérhabos a háta .

Elvitt a Dunáig, az meg át vett tőle,
110 Csöndes-lépve hozott a hazai földre;
De mitől piroslik szőke Duna habja,
Hiszen olly fehérek a kik usznak rajta.

Mi növeszt virágot szőke Duna partján?
Özvegyen az asszony, a szerető árván,
115 Jár kel ott és bár még egyszer annyi volna,
Még is valamennyi sűrű könnye folyna.

Zúg a Duna habja oly szomorún fájón:
„Nem maradunk ám mi e siralmas tájon,
Elmegyünk mi messze örök bujdosásra,
120 Világot ölelő óperenciára.”

Halovány vitézek Duna piros habján,
Hallanak sóhajtást Csepel sziget partján,
Meghasadoz a föld rája és megindul:
De nagy Árpád még sem kelhet föl a sirbul!

125 Három ezer sátoralja magyar ember
Nem fér el a Dunán — de nagyobb a tenger.
Haragos vérüktől felforr az gyakorta,
Föl a bosszuálló egekig hánykódva!”

Itten elakadt az öreg és leszállott
130 Hogy megszorongassa a meglazult hámat.
Azután meg sokkal búsabb volt a nóta,
Hogy sem elmondhatta volna egy húzomba

„Szomorú és gyászos a te dalod bátya,
Pedig ha van a mi a szivemet bántja,
135 — Így beszéle Béla — egy van a világon,
Nem tudok búsulni csupán csak hazámon.

Pedig most a végzet — isten úgy akarta,
Nem én vagyok a ki segethetne rajta;
Hanem majd ha egykor — mint hiszem, remélem,
140 Isten e hon sorsát általadja nékem:

Akkor öreg, akkor ülj le ablakomnál,
S mint kísértetes szél düledezett romnál
Énekel zokogva a mulandóságról —
Mondj te nékem bús dalt, fájót, a hazáról . . .

¹⁴⁵ Akkor talpra állítsd lelki szemeimben
Dicső hőseinket, kik elestek itten,
Hogy szent vérüket még éjen át is lássam,
S legyen vérem bosszút szomjuhozó lázban.

És országom sorsát soha ne mond' jónak
¹⁵⁰ Gondjairól én hogy soha le ne mondjak, —
Ám de addig — légy víg; — a mely nem használhat
Férfihoz nem illő gyöngeség a bánat."

És meghányva vetve elejét utóját,
Vén Hadonár helyben hagyta a mondókát;
¹⁵⁵ És tünődött, titkon örvendezve, ekkép:
„Vajmi bölcs egy ifju — nagy király lehet még !”

És nyájas beszéd közt mentek mendegéltek
Komlótermő földjén a vitéz cseheknek.
Utazásuk nem volt kalandok hijával,
¹⁶⁰ Viódtak idővel viharral, homállyal.

Hét egész nap jártak keltek a cseh földön,
Boltozatos titkos rengeteg erdőkön.
Fölfölcsörtetett egy megriadt vadállat,
S szelid emberarcot kívánva se láttak.

¹⁶⁵ Hetednap elértek egy rejtett tanyára,
Sötét völgyre, melyet sziklasor bezára.
Melyek oldalán az ölelkező lombok,
Voltak altató dalt regélő dorombok.

És a völgy csöndes volt mint valami zárda,
¹⁷⁰ Mintha a teremtő a maga számára
Építette volna, hova éjszakákon
Örök titkairól merengeni járjon.

Holdsugárnyi forrás szikla oldalából
Ezeret pördülve csöndesen alá foly.

175 És leérve a völgy árnyas templomába,
Belecseveg a fák halk susogásába.

Monda volt, hogy a ki erre tér, a vándor,
Meglepi egy nehéz gyönyörűségmámor.
Az egész világot, multat elfelejti,

180 És e völgy öléből nem tér vissza senki.

Hanem a valóság az volt a dologban,
Egy iszonyu bajnok élt a völgytorokban.
Rémület gerjesztő képpel, szikla vállal,
Vállaira omló rengeteg hajával.

185 S ott hol a fák árnya nappal is féléjjel,
S éjfél tájban egy a pokol fenekével,
Szalmafüdeles kis alacsony kunyhóban
Arany fürttel ékes ifju leányzó van.

Elmondjam-e ne-é — már csak elbeszélésem,
190 Béla is mivel hogy utba ejté épen. —
— A mező megtetszett öreg Hadonárnak,
Rája ereszté a fáradt paripákat.

És mig harapásuk ropogása mellett
Föl fölpillogatva az öreg szendergett:
195 Nyugtalan lélekkel Béla meg azonba
— Hogy, s hogyan nem? csak betéved a kunyhóba.

És meg volt lepetve, mert szomorúságot
Gyermek arcon annyit még soha se látott.
Szemében, mely könytelt mint a felleges ég,
200 Koldusvezetőnek látszik a reménység.

„Mondd, miért a bánat homlokodra írva,
Menyországá vesztett szemeid kisírva?”
Szelid részvéthangon kérdi a leánytól,
Az pedig reája válaszképen így szól:

205 „Nagy oka van az én igaz bánatomnak.
Gazdag ur leánya voltam s elraboltak.
Fényes magas várban születtem, lakoztam.
Királyfi arája még gyerekkoromban.

Sólyommal vadásztam, midőn mint haramja
210 Egy szilaj lovag reám véletlen rohanva
Elkapott lovamról s három éjen által
Nyomtalan hegy völgyön hurcolván magával.

Elhozott e zordon sugaratlan völgyre
Elhervadni — sötét árny alatt — örökre.
215 Mert jaj, a ki ide téved — a bajnoknak,
Nem megy innen tova senki hirmondónak.

Nézd mi búsan bólint ott amaz iharfa.
Már tizenkét ifju szendereg alatta.
Elesők egyenkint páros viadalban,
220 Mert rablóm kezében szertelen erő van.

Ma tizenötödik évem napja épen,
Gyászos életemben az utolsó léssen.
Elrablóm akarja. ma legyek menyasszony;
Hanem én helyette a halált választom.”

225 Alig végezé igy szavait, az erdőn
Kürt rivallott végig jeladólag zengőn.
Álmodó virágok, lankadó levelek,
És a bús menyasszony keble átrezzennek.

„Ne rettenj meg erdők rejtett ibolyája,
230 Űdvöd rablójának most ütött órája.
Legyen bármi szörnyű, semmi meg nem ója.
Tudd meg — most magyarral léssen néki dolga.”

Szólt vidámon Béla, s ment a kalyibából.
A leány szemén egy szép csillag világol,
235 A remény csillagja; mely ragyogva kel föl,
S a sötét világnak szép hajnalt jövendöl.

„Én hiszem, te győzesz, — szóla lelkesedve. .
Mert miót' e völgyben el vagyok temetve,
Vitézt illy gyanutlan arccal, illy vidáman
240 Veszélynek rohanni még soha se láttam.

Bélának e szép szók igen jól esének,
És csak önbizalmát növelék szívének,

Mert midőn kiért a csodahős elébe,
Viszhangoztak e szók akkor is szívébe'

245 „Áldott lehet igen az a haza földje,
Irigylendő annak minden sorsu hölgye,
Ahol illy naparcú lovagok teremnek,” —
Béla után még a lyánka így merengett.

Hadonár kezében Béla paripája,
250 Mintha jót érezne fölnyerítve várta.
Haragos tűz fémllett fekete szemében
Mint a tűzköszikra barlang éjjelében.

Lobogó sörénnyel vágatott előre,
— A cseh vitéz hamar lezuhant a földre,
255 Az igaz, hogy Béla herceg is megingott,
S — akarta-é nem-é? — csakhogy a földön volt.

Talpra állt az órjás, s elbődült dühében,
Rémes lárma támad a völgy kebelében.
Ijedtében-e — vagy a hang erejétül
260 Remeg a falevél s pörögve leszédül.

Már a kard kevés volt, buzogányra keltek,
Hangos ütésekkel egymásnak feleltek.
A cseh Béla pajzsát sűrűen verdeste,
Béla meg amannak csak a fejét leste.

265 — Már ez a magyarnak régi taktikája,
Oda szeret ütni hol a feje lágya
Van az ellenségnek — mert jó szive, látszik —
Nem szereti ha más kinlódik sokáig.

Hanem most az egyszer sehogy sem akadt rá!
270 Célozását a cseh mindig elhárintá.
Leütött hát jobbik válla perecére,
— De az is elég lett múltó életére.

Mint az erős tölgynek villámütött gallya,
Erőtelen holtan esett vissza karja.

275 Magát is ledönték halálhozó kínok,
Nehéz könny szemére szemfedőt borított.

„Bár ki légy, — Bélához szolt így haldokolva, —
Bejárhadd a földet bátran — hadakozva;
Elhihedd mit mondok utósó órámon,
280 Erősebb vitéz nincs nálad e világon.”

Szólott és sóhajtva utósót pillantott.
Nem borita senki tetemére hantot.
Félig nyílt szemével sem sokáig néze
Mereven kérdőleg a mosolygó égre,

285 Két látogatója volt, az is civódó:
Fémlő fogu farkas, csöndes röptü holló.
Gyülekező varjak undok károgása
A csalóányt ejté hosszú hallgatásba.

S elmúlt — ösmeretlen életben halálban.
290 Béla elfeledte még azon órában
Csak egy hang maradt meg emlékezetében:
Nincs vitézebb nálad a föld kereksegen.

A többit feledte; volt is oka rája,
A megmentett lyánka lett az úti társa.
295 Ólén a nyeregben fehérlett a szép lány,
Mint fehér galamb egy sötét bátya tornyán.

Rövid utazásuk vala mulatságos.
Halkabban de könnyen lépdegélt a Tátos.
Mikor a leányka nyakon simogatta,
300 Nagyokat szökellelt kényesen alatta.

Hogy pedig a szűk völgy nyílásán kiértek,
Érkezének szemben egynehány vitézek.
Legelől egy ifju büszke természetvel
Magyarázza meg, hogy itten ő vezérel.

305 Ez megállt Bélától kopjavetésnyire.
Mi járatban, s ki vagy? — kérte egyszerűbe,
— „Te ne kérdezz — Béla válaszolva mondá.
Nevemet nem mondom, van helyes okom rá.

Vagyok számüzöttje messze nagy hazának,
310 Keresője igaz szent ügyü csatának.
Vérpalástot öltő piros csatatéren
Lesz dicső halálom, avvagy menedékem.”

— És a kérdezőnek elég volt e válasz.
Tudnillik egészen más idő volt ám az!
315 Nem vala még ekkor annyi irka-firka,
Utlevelét akkor kiki maga irta:

Hathatós nagy tollal — két öles dárdával,
Millyet Béla herceg hordozott magával.
S szólt neki a kérdő ifju válaszképen:
320 „Ha ugy van mint mondod, jó helyütt jársz épen

Tarts velünk, mi is most harckeresni járunk.
Lengyelek honába léssen utazásunk,
A lengyel királynak háborúja léssen.
Keresztény vitézhez illő harc egészen.

325 Mert pogány hitőkben makacs pomeránok
Ellene hitetlen most föllázadának.
Felfuvalkodott nagy órjas a vezérük,
Kiben van igen nagy hitük és reményük.”

Beszédét az ifju még folytatta volna,
330 De a szóke lyánka hangosan sikolta.
A beszélőt ő megösmeré szaváról,
Könnyü pillangóként leszökelt lováról.

Jegyesét és apját lelte a csapatban,
Bámulat és öröm lón igen nagy abban.
335 Vége hossza nem volt a hálálkodásnak.
Köszönetet mondtak sziveset Bélának.

Százszor is mondták: hogy háláljuk ezt meg?
Béla lelke pedig messze elmerengett.
Az épen most hallott hireket forgatja,
340 Ujabb csatatéren jár a gondolatja.

Cseh királyhoz menni volt legelső terve,
De már mostan ehhez épen semmi kedve

„Kegyelemkenyérre szoruljon egy Árpád?
— Kérdé önmagától — nem, nem — ezt ne várják.

³⁴⁵ Földi birodalmam már ha elrabolták,
Van számomra még egy dicső fényes ország.
Örök hir s dicsőség napvilághazája,
Melynek a szerelem ékes koronája.

Ez legyen enyim, ez nyitva még előttem,
³⁵⁰ Vagy legyek feledve halva hideg földben.”
Ez volt gondolatja, szívének verése,
Nagyratörő lelke igaz érzése.

A szeretők pedig már el is bucsúztak,
Hazavissza a lány s apja elindultak.
³⁵⁵ Örömkönnyes szép szem hálás pillantása
Vala Béla herceg megjutalmazása.

Ő pedig s a kis had mentek mendegéltek,
A lengyel határra csakhamar elértek.
S onnan a tizedik éjnek hajnalára.
³⁶⁰ Barnult már a lengyel király magas vára.

HARMADIK ÉNEK.

Béla herceg és az ifju cseh királyfi
Lettenek egymásnak kenyeres bajtársi.
Hát miért ne? — igaz, hogy amaz cseh volt csak,
— No de nem teremhet mindegyik magyarnak.

⁵ Hej mert az időben, mellyről szól ez ének,
Elég volt, de talán sok is dicsőségnek,
Ha valaki büszkén a mellére ütve
Mondta, hogy őt magyar apa anya szülte.

Érezett is a cseh ollyformát iránta,
¹⁰ Mi a tisztelethez igen közel álla.
Kivált pedig mikor megvallotta Béla
Hogy az Arpádháznak törül sarjadéka.

Ezt azonban titkul tartani kívánta,
Mert ugy okoskodott helyesen, hogy hátha
15 Valahol nem nyerne illő tisztességet,
Elviselhetlenül fájna ez szívének.

Ó majdan csak akkor áll elő nevével,
Majd ha egy dicső tett elárasztja fénnel.
Hitegette szive, hősi bátorsága,
20 Hitte, hogy lesz egykor alkalmatossága.

A cseh ifjunak is volt neve. valóban!
De imádkozzatok, — hogy azt ki ne mondjam.
Vagyok irántatok annyi tisztelettel,
Nem riasztalak el e név-szörnyeteggel.

25 Annyit sughatok, hogy: Brzna, így volt írva,
Béla elbérmálva mondta: Berezina,
És ha úgy tetszik hát mi is úgy nevezzük,
Bocsássa meg e nyelvbeli gyöngeségünk.

Szive is volt, igen — és tudott szeretni.
30 Becsületre, hirre óhajta szert tenni.
Most is szökve jött el az apai háztól,
Lengyel mellett víni tiltva volt apjától.

Ki haragosa volt a lengyel királynak.
De nem beszélhete eleget fiának,
35 Mert egy oly erős vágy támadott szívében,
Melynek vajmi nehéz állni ellenében.

Vala tudnillik a lengyel királynak,
Egy szép lyánya, aki beillett csodának.
Ezt meglátni akkor ejté szerencséje,
40 Mikor oda jára náluk követségbe.

És azóta nem volt nyugodalmas éje.
Két kíséző kép jött álmiban eléje.
Elül jött vidámon a lengyel királylyány,
Diadalmas szépség mosolyával arcán.

45 Háta mögött pedig — régi kedvesének
Siralmas bús képe, kisírt szeme égett,

Fekete ruhában mint a sötét éjjel,
Mint a hold világa holt halovány képpel.

Egyik volt a nappal, éjjel volt a másik,
50 Berezina szivén két szellem csatázik:
A jelennek hívó kész gyönyörűsége,
Meg a mult időnek keserű emléke.

Végre győzedelmes ki lett mint a jelen,
Ez a győzhetetlen uralkodó elem;
55 Melly örök törvénye a kalmár fejének,
Óramutatója kéjencek szivének.

Ugy van úgy, s ha jól megfontoljuk, helyén van,
Jelennel dacolhat csak a halhatatlan.
S hogy az is nem veszt-e, kérdések kérdése,
60 Jelen örömeivel siremlék föl ér-e?

De ne okoskodjunk, — hagyjuk ezt másokra,
Benne járatosabb tudós sógorokra.
A puskapor úgy is föl van már találva,
Legnagyobb szükségük tán nekik volt rája.

65 Elég az hozzá, hogy Berezina bajtárs
Jegyesét feledte, s már helyette van más.
S fűgét vagy szerelmet nyer-e utójjára,
Majd megtudjuk azt is, várjunk csak sorára.

Mi rég várok úgy is, és mi tűrhetetlen,
70 Hogy elérjek végre hozzád énekemben.
Hogy föllelkesítsen tündéri szépséged,
Bár azt el nem éri semmi földi ének . . !

Lengyelek honának legszebbik virága,
Mieszkó királynak szépséges leánya.
75 A rád emlékezés gyönyöre, hatalma,
Lészen énekemnek bőséges jutalma.

Az eperérésnek szép időszakában,
A fiatal erdőn mondhatlan bűbáj van.
Az ember mikéntha lépne a templomba,
80 Hol is a természet menyegzője volna.

A szerelemesdés dala már elhangzott,
Lomban és bokorban igent mondanak most.
A tavasz meghódol a legszebb lovagnak,
Útja tetőpontján tündökölő napnak.

⁸⁵ Szerelémkeltő csók mindenik sugára,
Mellyre szűzi keblét a bimbó kitárja;
Illyenkor a szellő halk lengedezése,
Gyönyörrel tölt erdő keble pihegése.

Mint az ifju erdő szive dobogása,
⁹⁰ Hallható a kakuk vidor huintása.
(S csak midőn az árpa lemunkálva rendre,
Némul, belefulva a gyönyörtengerbe.)

A lengyel királynak fényes vára mellett
Illatot lehellő rengeteg zöldellett.
⁹⁵ Tele mindennémű vaddal, vadvirággal,
S átalján az erdő minden pompájával.

Ide járt a király nagyságos királyi
Kedves vendégivel gyakran vadászni.
Alja buja zöld fű, mert nem járja erre
¹⁰⁰ Ostoba juhnyájnak irtó sáskaserge.

Mikor ide ére Béla herceg, épen
Nagyszerű vadászat vala belsejében.
Riad a vadászkürt, az erdők harangja,
Jeladólag tovább tovább adogatva.

¹⁰⁵ Oda most az erdő szentegyházi csendje,
Erdők istenének ünnepe lesz benne,
Ki ha a vadászok kérelmit hallgatja,
Lesz ma néki számos véres áldozatja.

A zöld pázsitot a csöndes hűvös éjjel
¹¹⁰ Kihímezte harmatgyöngyök ezerével,
Mellyeket míg a nap sorra le nem csókolt,
Vadúzóik céljának kedvező idő volt.

Felriasztva fut már a szabad vadállat
Gyilkos fegyverébe a föld zsarnokának.

- 115 Asztalhulladékkal fizetett szolgálói,
Úzik a futókat hűséges kutyái.

No de azért nincs mért megütközni benne;
Ez öröktől fogva a természet rendje.
Róka, sas a nyulat, más vadállat meg mást

- 120 Gyilkol — és az ember? — valamennyit, s egymást.

— Jajgató dühökben csaholva szaladnak
Utána a félig repülő szarvasnak,
Mely midőn eltikad oldalán lövéssel,
Hátravág az ebhez nemes megvetéssel.

- 125 Amott vérre szomjas száju csataebek
Néma lihegéssel vaddisznót kergetnek.
S ha beérik, füle tövébe ragadnak,
Mig a vadász kése véget vet a harcnak.

Az időben vajmi más volt a vadászat.

- 130 Testnek és léleknek épületes játszát.
Sőre ifju harcra képző iskolája,
És a meglett bajnok legnemesb kockája.

Béla királyfinak erős szenvedélye,
Mindazáltal mostan nem vegyült beléje.

- 135 Az erdőnyíláson kifelé a várnak
Ment, hogy bemutassa magát a királynak.

Közel voltak igen már az erdőszélhez;
Kis kerek tisztáson valami neszt érez.
Mézze illanó méh, forró szárnyu szellő,

- 140 Vagy suhogva szálló gyilkoló nyilvessző?

Láthatatlan — mégis nyil volt az valóban.
Melynek ütött sebén édes fájdalom van;
Fonva a legforróbb, mennyeiobb sugárból:
Leányszemből, mely most Bélára világot.

- 145 Tüzes nyila forró első szerelemnek,
Mely ha összeforrad vérével szivednek,
Boldogítja azt, de jaj örökre néki,
Ha onnan kegyetlen csalódás kitépi.

Vadvirágos gyepen, iharbokor alján
150 Epret és virágot szaggató királyány
Csillagos sötét éjszeme villantotta
A nyilat, mely Béla szívét áthatotta.

Hátamögött féken tartva paripáját
Fegyveres cselédek őrizetét állják.
155 Két palotaleány volt mulattatója,
Szépek, — ha mellette nem állottak volna.

— Ti cserebélő kalmár hideg szivek,
Számoló elmétek rabjai — hiszitek
Hogy a szerelemhez hónapok, esztendőök
160 Kellenek — biztosnak látva a jövődöt?

Kik ujjaitok közt fontoló mérleggel
Mást szeretni tudtok csupán fejetekkel,
Érzelmitekről miért szólna a dal?
Ki lehet fejezni kereken számokkal.

165 Mint a mennydörgés a gyújtó villámlással —
Egy a szerelem az első pillantással.
Nem üt meg a villám, ha dörögni hallod,
Nem szeretsz, ha nem gyújt első pillanatod.

Hosszu volt Bélának első pillantása,
170 Mert meg volt meredve két szeme pillája.
Önmagát és mindent elfeledve néze,
Illik vagy nem illik? — nem jutott eszébe.

Mit gondolt, mit érzett? volt-e gondolatja,
És ha volt, mi csodás volt a foglalatja?
175 Mindent mindent, csupán ezt ne kérdezzétek,
Vagy erőtlen holtan fogyjon el az ének!

Valamint az égen egy nap süt ragyogva
(— Valaminthogy kettő fölösleg is volna —)
Valamint e napnak milliomm sugára
180 Megszámolhatatlan elhat a világra:

Bélának hasonlóan egy érzése volt csak,
A szerelem, ez az egyetlen, forró nap,

Melyből kilövellő fényes gondolatok
Mint a nap sugári — megszámolhatlanok.

185 Egy az isten, a ki mindenütt jelen van; —
Levegőben, földön, templomban, bokorban
Világ kezdetétől világ enyésztéig
Örök dicsőségét szünetlen dicsórik.

De csak egy imádság kedves ez istennek,
190 Egy szó mit a szív mond dobogva: „szeretlek”
Hogy ha nem szerettél, nem imádkoztál még;
Szerelem hijával nincs hit, nincs reménység.

Béla szeretett, és hitt remélt egyszerre;
Imádkozás vágya szállt le a szívére.
195 Ugy szerette volna mondani — szeretlek,
De a szót tartotta oly igen kevesnek.

„Jöjj segedelmemre — te iszonyú szellem,
Most ohajtlak még csak — irtó veszedelem!
A mi rettentő és miben ártalom van,
200 Ember és szörnyekben, földön és pokolban.

Jöjjetek elő mind — én harcolni vágyom
Győzzelek le mind, vagy érjen el halálom.
S majd ha ajkim e szót: szeretlek — mondják ki,
Legyetek szavamnak tanubizonysági! . .”

205 Amig így tünődött, azalatt bajtársa
Fordította a jó alkalmat javára.
Mint már ösmerős a lány elébe lépett,
S kezdte véle síma hizelgő beszédet.

Nem fösvénykedett a tetszetős szavakkal,
210 Beszélt egyremásra tüzesen majd halkal;
A királylány látszó örömmel fogadta,
Mialatt Bélára gyakoron pillanta.

„Harcotok hírére messze földről jöttem;
Nagy utam volt, mégis oly kevés előttem;
215 Mert hiszen tehozzád mindig közel voltam,
Mindig előttem volt képed a távolban.

Mi lehetne távol, mikor a kebelben
A szerelem csupán maga véghetetlen?
Útak fáradalma, a test szenvedése
220 Sovárgó szívemnek csak könnyebülése.”

Esdeklő beszédit még folytatta volna,
— Mialatt Bélának vére forrt — lázonga —
De ijedt szemekkel a palotalányok
Rémületes zajra összesikoltának.

225 Sebesen közelgő ropogás hallatszott.
Mintha buzogánnyal vernék a harasztot,
Valaki azonban aratná a fákat,
És azok egymásra törve hullanának.

Béla kitalálva a veszély mivoltát,
230 Sebtibe lováról fa mellé ugort át,
És azt jobb kezével hatalmasan rázta,
Hogy levele makkja sűrűn hulla rája.

A zaj oszt egyenest ő feléje tartott,
— Egyszer csak emeli magosra a bárdot —
235 Mint az éjszakában csillagok hullása,
Oly sebes volt bárdja éle villámlása.

És azután csönd lett — jöttek a vadászok;
Béla bárdja élén még csak vér se látszott;
Mert amint a vadkan fejét szétütötte,
240 Még azután mélyen lemerült a földbe.

Körülállották a vadat, bámulással, —
Rettenetes volt az pallosagarával;
Mikor a bokrok közt csörtetett rohanva,
Inkább bős bivalynak gondolhattad volna.

245 És a vágás rajta! — a ki azt meglátta,
És Bélára gondolt, — borsózott a háta,
Titkos irigységgel sisak alól néztek
Béla természetére egynémely vitézek.

S kérdezék maguktól: hol az erő benne?
250 Vagy a zömök tölgynél erősb a jegenye?

Könnyen ingó karcsu derekát bámulták,
Mások a keleti drága fényes ruhát. —

Végre a király is előjött, mogorván,
Lelke mélyén harag fürgetegét hordván.
255 Haragos mindenre, főleg önmagára,
Nagymihaszna hizó domboru hasára. .

Mi okból a pajkos ifjak csufolódnak,
Nevezi az ország renyhe hájhalomnak.
De nagy akadék is az a has valóban
260 Szerelemben úgy mint harcias dolgokban.

Egykoron honának első bajvivója,
Most csupán hasának teherhordozója,
S e miatt mindegyre veszti a csatákat,
Nem csekély kárára a lengyel hazának.

265 Mellyeket nagy őse szerze, tartományok,
Ellene fölkelnek. Így a pomeránok.
Kiknek hogyha szörnyü vezérére gondol,
Nem maradhat menten szive borzalomtól.

Harcra készen áll már népe java, hadja,
270 Ma a búcsu — holnap indulásuk napja.
Merőtüzü ifjak, vérmes nagy reményük,
Csak ő érzi, hogy már nem méltó vezérük.

Csak akkor vidul ha szép lányára pillant,
Gondjai ködében ez a reménycsillag.
275 Mintha sejtené, hogy el nem veszhet ország,
Melynek ily szép nemtő ékesíti trónját.

Most hogy ijedelme jelét látta arcán
— Haloványult ajka, mint fogyó szivárvány —
Kérdezé mi lelte, — hanem megelőzve
280 Válaszát, egyszerre Béla állt előtte.

Mi van szebb a földön fakadó bimbónál?
Tavaszkor az első fülemile szónál?
Tán az ébredő nap hajnalsugár-ujja,
Mely az alvó földet fölébreszti ujra?

285 Szép az ébredő nap hajnalsugár-ujja,
Még is szebb volt Rikszá arca elpirulva:
Mert amint most Béla szemébe pillantott,
Arca oly piros lett mint előbb halvány volt.

Minek nevezzetek, idő, midőn a lány
290 Arca először lesz majd piros majd halvány,
Pirulása okát alig sejti, érti,
Holott ahol el sem pirult, ott is érzi.

Midőn szive, mely még szendergett nyugodtan,
— Hogy megijedt tőle — oly erősen dobban.
295 És érezve tűzős sugarat szemében,
Földre süti azt, nem tudva hova nézzen ?

Mit tünődöm. . hisz bárminek mondanálak,
Mindig kevesebbet mondanék csak nálad !
Avvagy a teremtő mikor megteremtett
300 Nem-e önnönmagát multa fölül benned ? —

Az első szerelem hajnalának rajza
Volt az a pir, melytől ége Rikszá arca.
Béla látta — szemét de lekapta róla,
Hogy eszébe jusson mondanivalója.

305 „Lengyelek királya — haldd rövid beszédem.
Magyarok földjéről vagyon érkezésem.
Azért ki s mi vagyok ? mondanom mit érne,
Messziről jött ember lel kevés hitelre.

Vagyok számüzötte messze nagy hazának,
310 Menhelyet remélő egy időre nálad.
És hogy e jóságod meg is érdemeljem,
Hadakozni engedj érted a seregben.”

Elvégezve Béla takaros beszédét,
— Mialatt bámult a körülálló népség —
315 Szót várt a királytól, de hiába vára,
Mert soká nem jött szó annak ajakára.

Hogy Bélát tetőtül talpig nézegette,
— Való ami való — úgy meg volt lepetve,

Hogy őtet magát, s az egész jelenséget,
320 Egy darabig vélte tündér tüneménynek.

S mert szemét a népség most Bélán feledte,
A király zavarát észre nem is vette.
S minden amit láttak Bélán, volt bűbájos,
Termete s átalján mindene szabályos.

325 Homloka aranyos rézsisakba vész el,
Mely fölött kócsagtoll dacol a szélvésszel.
Szög szemölde rejti szeme játszó fényét,
Mely lesulyt vagy derít, mint a jó reménység.

És fekete fényes finom bajuszának
330 Irigyei hazaföldjén is valának.
Igaz, hogy sokat is szenvedett érette,
Mert szemével már sok szép leány megverte.

Mit kezében tart, a hosszú kőrös dárdát,
Viharos tetőin növelé a Kárpát.
335 Ott sok erős szélnek próbáit megállta,
Míg belé szerelmes bajnokkéz levágta.

Az a párdúc, melynek bőre alatt válla
Jobb felül kiduzzad, nem térvén alája,
Egykor fejedelme volt ádáz fajának,
340 Örökszabad síkján forró Afrikának.

Melle közepén vert színarany a csatja,
— Egy oroszlán, tigris fejébe harapva;
Görbe kardja balján lógg le kényeskedve,
Csengve, mintha mindig harcra volna kedve.

345 Félhold arcú fényes acél csatabárdja
S a buzogány — bizva öreg Hadonárra.
Ezekkel mellvértet, sisakot tör össze,
Avvagy emberirtó vadat utjaközbe . . .

Hogy magához tért, szólt a király legottan:
350 „Magyarok jó hírét gyakran hallottam;
Bár ki légy — mint külsőd, tartásod mutatja,
Királyi vérnek vagy bizonytal magzatja.

Légy országom földén szívesen fogadva,
Melynek most szüksége van jó hadfiakra;
255 S mert vitézim holnap hadba elindulnak,
Jöjj, osszad meg velünk kenyerünk s borunkat.”

Végezván beszédét, mind fölkerekedtek,
És vidám beszéd közt föl a várba mentek;
Hol az érkezőket várta rakott asztal
360 Étél ital s minden földi jó malaszttal . . .

NEGYEDIK ÉNEK.

Vége már a zajos búcsu lakomának.
A vitézek, noha fáradtak valának,
A vacsora végén pendülő zenére
Mindegyiknek ujja született bő vére.

5 Soha sincsen oly kedv, mint amidőn másnap
Határnapja van a harcba-indulásnak.
Különös, hogy a ki halni indul s ölni,
Előtte való nap nem is tud gyülni.

Mint a Niagarán andalgó dereglye,
10 A vizesés szörnyü torkához közelgve
Sebesebben halad, majd szilajon rohan
Kétségbeesetten, — visszahozhatatlan:

Szintugy a halálnak fölszentelt vitézi,
Minél közelebb a vész, sietnek élni.
15 — S elképzelve, hogy tán utójára látja,
Kedvese is inkább rásimul karjára.

Régi ősök vitéz cselekedeteit
Szép rimekben lantos ifjak énekelik.
Szíve földobog rá mindegyik vitéznek,
20 És hasonlók lenni nemes vágyban égneek.

— Kik fitymálva szóltok az elmúlt időkről,
Esetek kétségbe inkább a jövőtől.
Nem rajzott az eszme hajdan a fejekben, —
De a szív erősebb, jobb volt a kebelben.

25 Hogy az öldöklés volt a dicsőség utja ?
— Jön-e idő mikor nem lesz az, ki tudja ! —
Ám ha a gyűlölség az emberkebelnek
Örök istenátka, mit ki nem téphetnek :

Legyen becsületes nyilt a csatatére,
30 Egyenlő fegyverrel rontva ellenére .
És elesni, halni tudjanak nyugodtan,
Nem átkozva istent, világot magokban.

Ám ha lenni kell, hát hadd legyen gyűlölség !
Az ok és a fegyver — ebben a különbség.
35 Egykoron gyűlöltek szerelem s hazáért,
Most gyűlöl az ember egyenest magáért.

Kacér hölgy — jövendő — fátyolos képeddel,
S te sivatag jelen alattam — sülyedj el.
Szebb a mult — legalább hős volt benn az ember ;
40 Nem pénz volt a bálvány, nem csalás a fegyver.

Szent volt a barátság, a szerelem szentebb,
Ép azért egymással gyakran összevesztek.
És így Berezina már gyűlölte Bélát.
Mivel Riksza 's Béla sziveikbe belát.

45 Haj, mi szép nyelvet tud a lyányszem sugára,
Hogy megérte minden, bár hol a hazája !
Mialatt végezték a jó estebédet
Béla már Rikszától minden jót megértett.

Sok vitéz volt ottan, s mindegyik sovárga
50 A király lyányának egy pillantására.
Kapott is mindannyi egy-egy pillanatot
De csak olyat, melyet mindegyik láthatott.

Mert a pillantás, mely vallja a szerelmet,
Az amolyan félenk, titkos, lopvaejtett,
55 Félve találkozó a rokon sugárral,
Ilyeneket váltott Riksza is Bélával.

Berezina pedig, a ki mindezt leste,
Önmagát biztatva majd kétségbeesve,

Már csupán a harcok viharát óhajtá,
60 Melly avagy szerencsét, vagy halált hozand rá.

Riksza végre hálóteremébe ment el.
Vitézek maradtak bortölt serlegekkel.
Ittak — legelőször persze a királyért,
Azután Lengyelhon legszebb leányáért.

65 Részegítő édes volt ez a pohárbor !
Meyország-nyitó volt utána a mámor.
A bor nem hiába gyermeke a napnak,
Benne sugarának bűbájai vannak.

Piros rózsát fest a fekete felhőre,
70 Azon át néz a nap le a sötét földre.
Igy a vitézek a mámor fátyolán át,
Az ellen hadát csak kicsiségnek látják.

De van egy, kinek még most is jut eszébe
A pomerán vezér rettenetes képe.
75 „A haddal magával — szolt ez egy hozzájuk —
Ha isten segít, majd valahogy elbánunk.

De azt kérdezem most tőletek előre,
Ki lesz a ki Mervát leteriti földre ?
Tudom hogy hazánkért halni készek vagytok,
80 De mit ér ha egyig kezétől elhaltok ? —

Én azt gondolom — ha ügyünket fontoljuk.
Nem sereggel, csak egy vezérrel van dolgunk.
Ki mig életben van, hada győzhetetlen,
Valamint ha elhal, meghódolna egyben.”

85 A józan beszédre szörnyü lett a lárma.
Kinek harag kinek szégyen ült arcára.
Megzördült a fegyver, s nagyobb számmal voltak,
Kik önerejükben bizva hánykolódtak.

Pomerán vezérnek híre messze terjedt,
90 Róla szájról szájra hős mondák kerengtek.
Sok vitéz vitt avval nevezetes harcot.
De mind belehalt, vagy vallott nagy kudarcot.

Béla a meséket csöndesen hallgatta,
S hogy előtte rémlett Merva hős alakja,
⁹⁵ Titkos öröme volt gerjedő szívének,
Melyre hajaszáli fölemelkedének.

„Alkalmom már lesz, — a többi magam dolga,”
Tervet szövögetve ezeket gondolta,
És mivelhogy már a győzelemre gondolt,
¹⁰⁰ Gondolatában a koszorú is ott volt,

A koszorú az volt, a mi most a haszon.
Az ő koszorúja a királykisasszony,
Elindulta előtt látni óhajtotta,
De sehogy sem ötlött most eszébe módja.

¹⁰⁵ Már mulóban volt a rövid nyári éjjel;
Bóbiskolt a lámpa aluszékony fénnel.
Jobbadán távoztak már mind a vitézek,
Vagy ülő helyükben elszenderedének.

Béla szemét csak nem fogta be az álom,
¹¹⁰ Föl s le nyugtalan járt sok üres szobákon.
Végre selyem-szárnyas függöny-ajtó mellett
Csöndesen megállt és merő figyelem lett.

Valami gyöngé nesz ütődött füléhez;
Hajnali langy szellő vagy lehellet-é ez?
¹¹⁵ Szellő az bizony, mit hajnal sohajtott,
S a természetben fölgerjedő vágy hajtott.

— Egy merész fuvalma csintalan szellőnek,
S szárnyai szétválnak a selyemfüggönynek,
S azon át még egyszer rövid pillanatra
¹²⁰ Alvó kedvesének látszott ékes arca.

Látta sovár vágytól nyilva maradt ajkát,
És hallotta forró keble lángsóhajját,
Mely „szeretlek” szót vitt láthatatlan szárnyán
Magyarázatul hó karjait kitérvén.

¹²⁵ De hamar a függöny újra összehajla,
S már a szellő nem is könnyörüle rajta,

Ujabb kedvezésért bármi szépen kérte,
— Mert az lepihent — tán a gyönyörű képre.

Reménykedett, várt még, de hiába vára,
¹³⁰ — Egyszerre csak szólal öreg Hadonárja,
Okolja a várni türehetetlen Tátost,
S mert vele már nem bir, menni kéne már most

A vár udvarán már végig sorban állnak
Választott vitézi Mieszkó királynak.
¹³⁵ Hivogat a kürt, vad paripák nyeritnek.
Zörrenése hallik acél fegyvereknek.

Megjelen a király végre seregében.
Lyánya búcsut int a palota-erkélyen.
Csikorog a kapu, s azon dübörögve
¹⁴⁰ Indul a derék had le a zöld mezőre.

Hol a kisebb nagyobb egybegyült dandárok,
— Melyeket vezetnek országnagyok, bárók —
Bókolása között nemzeti zászlónak
A királyt üdvözlik, s véle csatlakoznak.

¹⁴⁵ Aztán egyesülten zúgva megindulnak
Porfelhője között széles országutnak,
Melyen át fegyverek ezere csillámlik,
Midőn tetejökben nap sugara játszik.

Igy indulnak felhők nyugatról gyakorta,
¹⁵⁰ Méhökben haragvó villámmal rakodva;
Elsötétül a táj, merre áthuzódnak,
S keble elszorul a félénk földlakónak.

S könnyebbülve hosszan haladón lélezkzik,
Ha látja, hogy szelek más vidékre viszik.
¹⁵⁵ És csak a távolból nézve bős haragját,
Tiszteli magában isten akaratját.

Tíz nap és tiz éjjel gyorsan haladának,
S határában voltak Pomerániának.

Gyönyörű sík volt ez, — eltekintve rája,
160 Béla csak fájóbban gondolt szép honára.

— „Bátya” — így beszéle Béla Hadonárhoz,
Ügetés közben — „mit szólna e tartományhoz?
Ugy hiszem vitéznek jók e pomeránok;
Mert vitéznép szokta lakni a síkságot.”

165 Mire viszont felelt Hadonár eképen:
„Hej tán voltam is már hajdant e vidéken!
Mikor a világot jártuk hadakozva,
Haza dicsőséget s gazdag zsákmányt hozva.

Közel lehet már a tenger is mellettünk,
170 Csak az tartja vissza hogy tovább nem mentünk.
Szerették e földet akkor is apáink,
Szapora fűvében híztak paripáink.

„Magyarország mellé jó lett volna foltnak.”
E volt a mondása az erős Botondnak.
175 Emlékezem: szőke izmos népek lakják.
A kelevézt dárdát szerencsével hajtják.

És ugyancsak vissza kelle emlékeznünk,
Ha akartunk győzni: hogy minek születünk.
Hanem azért végre csak levettük őket;
180 — No de minek bántom a szép múlt időket!”

Ezalatt egy magas erdőből kiérve
Értének világos szabad mezőségre.
Egy kiáltás hangzott szanaszét: „ellenség!”
Mely után viszont lett hirtelen csöndesség.

185 Egy kevésbé hőkölt a had csillapodva,
Mintha akaratlan mind egyet gondolna.
Csak a szívek vertek gyorsabb hangosabban,
Melyek fenekén most ezer érzélem van.

— Ilyen hallgatás van a természet keblén,
190 Boszuálló sötét vihar közeledtén.

Mikor a föld mintha elkészülve várna
Az uralkodó ég sujtoló nyilára. —

Most az ifju bajnok kedvesére gondol,
Elsohajtva hozzá kegyetlen távolból.
195 Egy pár óra, s talán távolabb lesz tőle,
S a végső fohász is kiszakad belőle.

Mert váltig hiába altattok, beszéltek:
Kivánatos a kéj, s kedves ez az élet.
Szép a virág, szép a napsugár, a pajzán,
200 És még a halál is szép az ifju arcán.

S csak is ifju halhat szépen; — ha elaggtál,
Már jótétemény, s nem áldozat a halál.
Hazáért csak az hal, ahol a kebelben
Veszteni valóként él még a szerelem.

205 A fekete földön szánhadd a virágot,
Melyet zivatarnak vad keze levágott.
Az öreg nem hal meg, csak le hull magától,
Mint aszott gyümölcs le hull az életfáról.

Most kit a dicsőség örök szomja vágya
210 Dagadó kebellet vezérlett csatába,
Diadalkapukat épít képzelegve,
Megdöbbszent szívet még keményebbre edzve.

Parancsait osztja a király legottan.
— Mint a sas, mely pihent kőszálon, nyugodtan,
215 Verebet pillantva kiterjeszti szárnyát,
Hogy sebes röptével győzze meg prédáját —

Ugy hadát, mely haladt hosszú csoportokban,
Kiterjeszti széles rendes csatasorban,
S mérsékelt menetben indul ellenére,
220 Az pedig bevárja készen, közelébe.

Már majd farkasszemre értek az ellennel,
A jeladást várta csak az elszánt lonyel.
Markolaton volt már keze a vitéznek,
Hogy bemutathassa kardját a napfénynek.

225 Midőn mindeneknek csodálkozására,
Két lovag az ellen hadából kiválva,
Követségi jellel, fehér lobogóval
Közelg a királyhoz, ki előbb így szólal:

„Nos hát a szentlélek szivetekbe szálla,
230 És megtörve jöttök békét kunyorálva?
Ám a megtérésnek szivemből örvendek,
De föltétlenül ne várjatok kegyelmet.”

Hirtelen haragtól elfeketült képpel
Szólt az egyik követ héjazó beszéddel.
235 „Jó király, egy kissé korán vagy kegyelmes,
Még a te kegyelmed senkinek sem kedves.

Nézz végig hadunkon és vedd fontolóra,
Vagyunk-e szorulva esedező szóra?
Számra és erőre — semmiben sem enged
240 Bármire kerülne — hadunk a tiednek.

Elgondolhadd azt is: ha egymásra rontunk,
Egész álló nap tán vért hiába ontunk,
Külön istenünkért küzdenénk mindketten,
S azok nem engednék magokat egy könnyen

245 Azért bölcs vezérünk, vitéz fejedelmünk,
— Kit most egyedüli urunkul tisztelünk —
A csatának könnyebb végzését kívánja,
Ha valaki véle párbajra kiállna.

Azért azt üzeni: ha szereted néped’,
250 Annak drága vérét mostan megkimélhedd.
Állj ki véle magad, és ha őt levágtad,
Seregünk és népünk hódol koronádnak,

Valamint: vezérünk ha legyőzne téged,
Őt uralkodónak fogadja el néped.
255 Kivüled vezérünk mással is kimégyen.
Csakhogy az vezéri — főuri vér légyen.”

A pomerán követ végzé a beszédet,
Király és vezéri szótlán összenéznek.

Mintha valamennyi kérdené magától,
260 Vajon fél-e vagy nem a nagy pomerántól ?

Mieszkő ha épen király nem lett volna,
Mostan újra meg lett volna zavarodva.
De kitérő válasz, — vagy ha épen nincs más,
Nála mindig készen állt az elhalasztás.

265 „Várjatok kevéssé s vonuljatok félre,
Felelek azonnal uratok kértére,”
Kopjavesítésnyire hátrált a két követ,
Sugva bugva fujván egymásközt a követ.

Lengyel király pedig az alvezéreket
270 Maga köré gyűjté (a) s hozzájuk beszéllett.
„Lovagok, vitézek, figyeljetek számra,
Írányzom beszédem egyedül a jóra.

Merva noha vétkes lázadó vagy bármi,
Kihívásának nem szabad ellenállni.
275 Bárha ránk hártányos vagy veszélyes volna,
Lovag kötelesség már ezt parancsolja.

Ha egész haduktól megveretnénk legyen,
Még ez sem lehetne olyan égő szégyen,
Mintha ezereink közül egy se válna,
280 A ki ez egyetlen bajnoknak kiállna.

Nem is szólok arról, hogy e párbaj dolga
Kivánatos inkább mi részünkre volna.
Ha Mervát elejtjük, mondhatom bizonnal
Hogy serege népe meghódol azonnal.

285 És tudjátok azt is, hogy a pomeránok
Keresztény vallástól nem iszonyodnának.
Csak makacs vezérük erős akaratja
Mely őket pogány hit bilincsein tartja.

Ami engem illet — örömet kiállnék,
290 Istenem s hazámért bátran sikra szállnék.

Ám de tán nem szégyen vallanom előre,
Hanyatlottam immár korra és erőre.

Azt is jól tudom, hogy közületek bárki
Bizonyos halálra is örömet áll ki,
295 Ha dicső halála hitre vagy a honra
Üdvösséget avvagy dicsőséget hozna.” —

A király beszédét el sem végezhetette;
Lelkesült rivalgás támadott mellette;
Sok vitéz megütve kardja markolatját
300 Jelentette, hogy kész fogadni a halált.

De a király ismét folytatá legottan.
„Örömömre szolgál hogy nem csalatkoztam.
Ámde tőlünk most a haza nem azt várja,
Hogy valaki menjen bizonyos halálra.

305 Mostan győzni kell oly bajnok ellenében,
Kinek párja tán nincs a föld kerekéségen.
Ellenségem ugyan a pomerán órjás,
De most káros volna az elbizakodás.

Ám ki vállalkozik, az gondolja jól át,
310 És meghányja vesse elejét utóját.
Itt a halál szégyen, és egy nemzet átka
Kisérné a bukott vakmerőt sirjába. . . ”

Itt megállapodott a király és vára
Lesz-e és mi lesz a felelet szavára.
315 Hallgattak tünődtek, míg a csöndességet
Megtörvén egy éltes bajnok így beszéllett:

„Ha szabad tanáccsal — jó uram királyom
Szólni hozzád, — én a nagy csatát ajállom.
Nagyján ösmerem mind fogósb ifjainkat,
320 Egyre most az ország sorsát még se bizhadd.

Most az egyszer órjás avvagy csodaszülött
Való a mi való — nincs soraink között.

Ezt én mondom a ki vitézebb, jobb népet
Honfitársaimnál soha nem ösmérek.”

325 És a körülállók komoly hallgatása
Szavainak vala tanubizonysága.
Éltüket nem félték a lengyel vitézek,
De mindegyik félt kárt tenni nemzetének.

A király fiai számba nem vevődtek,
330 Még csak szoktatóba hozta harcba őket.
Szép sudár legénykéek — hanem még erőre —
No, csak várniok kell egy pár esztendőre.

Vitézei során újra végig nézett
A király — nem adva föl a reménységet.
335 És a mint szemével Bélát fölhalálta,
Föléledt szívében hite, bátorsága.

Ez pedig ott állott magában tünődve,
Nem ígérkezik-e valaki előtte?
Már a király ajkán volt a szó hogy híjja
340 Midőn ép elébe álla Berezina,

S ajánlotta magát a párviadalra,
S csak kevésbe mult hogy el nem lőn fogadva.
Ámde most Bélának eszébe jutottak
A szerelemesdő hizelgő szép szavak,

345 Melyeket az erdőn mondott Berezina,
Melyeket látszólag kedvesen vett Rikszá.
S fölbillent sisakja meredő hajától,
Sötét szeme lángolt nagy indulatától.

„Uram, király, — szólott határozottan — kérlek,
350 Engedj küzdenem az óriással érted.
Őt ugyan ösmerni még szerencsém nincsen
Csak annyit tudok, hogy ember és nem isten.

S ezt elégnék tartom. Im te magad mondád,
Hogy e párbajtól függ országod, koronád.
355 Ám ha van ki magát érdemesbnek tartja,
Jöjjön és hadd lássam, erősebb e karja?.”

Nagyon is tetszett e beszéd a királynak.
És ígéretet tón azonnal Bélának,
Hogy ha szerencsés lesz páros viadalja,
360 Pomeránok földjét jutalomul adja.

Hogy pedig az ellen elbizott vezére
Kifogást ne tegyen eltítkolt nevére,
Legott fővezérnek kinevezte őtet, —
— Vigye meg ezt hirül rögtön a két követ.

365 S mivel már a nap is nyugovóra szálla,
Harc idejét szabta másnap hajnalára.
Éjre pedig a két had vonuljon hátrább,
S köztük a szabad tért táborőrök járják.

Követek e választ véve távoznak;
370 Lengyelhad szerencsét ohajta Bélának.
Mert hazájuk sorsa bizva volt kezére,
Senki irigységet iránta nem érze.

Csak egy ajk volt néma, csak egy arc volt sápadt
Közepette a vig zajos sokaságnak.
375 Csak egy szemben égett sötét boszu nyila:
Ez a büszkesége-sértett Berezina.

ÖTÖDIK ÉNEK.

Ragyogó csillagok tetején az égnek,
Lenn a földön sűrű tábortüzek égnek.
Széllel játszi tüzek mellett heverészve
Izesen beszélget a had nagyobb része.

5 Beszélnek csodával határos kalandról,
Melyekről maiglan őrzött krónika szól.
Mindegyik elmondja kiállt veszélyeit,
Hol bizonnal elvész, ha — isten nem segít.

Fegyverét az egyik, jó lovát a másik
10 Vig borozás közben földicséri váltig.
Mindegyiké legjobb, második egyé sem,
És megállapodnak ebben valamennyen.

Csak Berezinának nincsen nyugodalma,
Lázás indulatok hörgő szavát hallja;
15 Szerelem, gyűlölség legnagyobb mértékben
Szive rovására küzd az elsőségen.

Mint vérontás-jósló üstökös az égen.
Rendetlenül jár kel egyedül az éjben.
Már két izben ért el Béla sátorához,
20 S háborodott lelke semmit sem határoz.

„Egész Lengyelország föle ifjusága
Itt van egy csomóban — (tünődik magába)
Java cseh vitézim, kiket válogattam, —
Annyi ezeren nem állanak utamban.

25 Nem állanak, ám mert nem is állhatnának!
— És egy számüzöttje a magyar hazának
Elvetődik ide magában, véletlen
Mint egy földönfutó vándor, szerencsétlen, —

S ennek itt azonnal legkiválóbb sor jut;
30 Elrabol előlem győzelmet, koszorút.
Elnyeri szerelmét a legszebb leánynak,
S holnap tán dicsőség fogadja fiának. .

S mindezt könnyeden, csak amugy utbaejtve.
„Míg én ő miatta el vagyok felejtve.
35 Ezért hagytam el hát szökve én hazámat.
Hogy vissza is szökve vigyen a gyalázat?

Szív ne hánykolódjál, — vagy azt kérdezem hát
— És azután válassz, — előtted mi drágább?
Szerelem, dicsőség, — vagy ez utált élet,
40 Melyben vágyaidra kacag gyöngeséged?

Fecske ajak, hazudsz. Mászt beszélsz te szívem,
Dobogásod után indulok én híven
Mely örökké vérszről gyöngeségről beszélsz —
Hallgass el babonás meséddel, gyáva ész!

45 Vagy nem olyan-e mint a nap, a szerencse,
Mely előtt egyenlő a magyar, mint a cseh?

S nem erős-e karom, nincs e bátorságom,
Mely harcoljon érted üdvözítő vágyam?"

— S a határozottság megért kebelében.

- ⁵⁰ Hosszu megfontolás különben sem szégyen;
Csak a kivitelben ne habozzon a szív,
S legyen szándékához halálában is hív!

És így ért harmadszor Béla sátorához,
Rövid imát mondva seregek urához,

- ⁵⁵ Ki imáját talán meghallgatta volna,
Ha haraggal vegyest nem lett volna mondva.

És belépe Béla — a vezér elébe,
Ki találta párdubción hevertébe,
Nyugodt szelid arccal, hosszukat pillantva,

- ⁶⁰ Szemére ohajtott álmodat csalogatva.

Édes merengésben töltött rövid óra,
S már szerelmesével találkozott volna.
De kedvese felül az álom is drága!
Harcolni kell érte életre halálra.

- ⁶⁵ „Árpád unokája halljad — én gyülöllek,
Azért vagy te öl meg, avagy én megöllek.
Honnan ez idegen indulat — ne kérdjed,
Elhihedd magamnak jobban fáj, mint néked.

Ródd föl ezt ne nékem, hanem a végzetnek,

- ⁷⁰ Mely nekünk — kettőnek, egy szívet teremtett.
Egymás gátja vagyunk — egyikünk ne éljen,
Ki ezt így akarta, az isten — ítéljen.”

Imigy Berezina. Béla vezér pedig
Még tovább képzelge szótlan, egyideig.

- ⁷⁵ Végre kifejtözve ölelő karjából
Éber álmodásnak — jó szíve hangján szól:

„Hát nem elég szép-e kedvesed — hű Gunda?
Mit tesz majd ha szived hűtelennek tudja?
Szeressed, ha leltél egy hű szeretőre,

- ⁸⁰ Hidd nekem, a földön nem akadsz kettőre.

S hidd el nekem azt is: az istenítélet
Az, hogy Riksz a engem szeret és nem téged.
Mit nyernél ha kardod engem el is ejtne,
Vasadat üthetnéd saját kebeledbe . . .

⁸⁵ Szerelmed ingatag. Vigasztalásodra
Mondom, hogy mikorra visszaérsz honodba,
Előbbi szerelmed ujjalag föléd,
S még te a szerelem mennyországát élhedd.

És derék legény vagy — használhatsz hazádnak.

⁹⁰ Öröme válhatsz még apád s anyádnak.
Ám de szép öcsém, ha mégis úgy kívánod,
Én ígérem, hogy szép, könnyű lesz halálod.”

Béla őszintén szólt, jobb indulatából,
Berezina mégis gúnyt értett szavából.

⁹⁵ És fojtott haraggal szólt: köszönöm néked,
Óriás erőt ad gúnyoló beszéded.

Csak gúnyolj tovább is, élesebben, kérlek,
S ha erősebb vagy, majd dühömmel fölérlek.
Most hiszem már bátran, a mit félve hittem:

¹⁰⁰ Elbizottságodat megalázza Isten.”

Kishitü föllázadt volna e szavakra,
— Az erős nem könnyen gerjed föl haragra.
Béla fővezér is dúló harag helyett
Jó szívében fájó szánalmat érezett.

¹⁰⁵ „Bujdosásom társa ! — szóla hozzá — szánlak.
E hittel felőlem ne indulj halálnak.
Nálunk bizodalmas, őszinte a beszéd,
Ez oka, ha szavam gúnyolónak tetszék.

Áldás-e vagy átok ? — a magyar nyelvének
¹¹⁰ A szív a szavakat sugalló szent lélek,
És szívünk derüben boruban egyforma:
Egy kevéssé pajzán — mit tehetünk róla ? . .

Ha isten kegyelmes marad életednek:
Láthatsz közepette a veszedelemnek;

- 115 Akár vihar akár csata morajja szól,
Tréfás beszédeket hallhatsz ajakamról.

Ugy hiszem, legyőzlek. Mért ne mondanám ki?
S ha talán te nem vagy e valláson; állj ki.
Ha magam valóban erősebbnek hittem:

- 120 Verjen meg, s bizonnyal meg is ver az isten.

Ám ha a lelkemben nem élne ez a hit,
Elhalaszthatnám e viadalt holnapig.
Okul elég volna tán, hogy virradóra
Két nemzetnek sorsa bizva van karomra.

- 125 Sőt ha szándékunkról a király vagy a had
Neszt vehetne — vívnunk sem leendne szabad.
Itt a közel erdőn, valamely tisztáson
Küzdjünk hát azért — hogy csak az isten lásson.”

- Mialatt így szólott szelid nyugalomban,
130 Könnyedén vidámon felölté azonban
Gyémántokkal ékes ragyogó szép kardját,
Melynek oroszlán fej őrzi markolatját.

- Az ádáz zörejjel táncolva verdeste
Balcombját, a szabad fényre kiesengve
135 Sötét tarsolyából. Mig kezébe fogva
— Hogy lármát ne üssön — ura csitította.

- Tett fejére csurgón torzonborz kalpagot,
A fölé meg szúrva üstökös csillag volt:
Diónyi nagyságu drága kődarabból
140 Sűrűn kisugárzó hófehér kócsagtoll.

Azután megütve kardja markolatját,
Megcsördítve vidám dalos sarkantyúját,
Gondtalan lélekkel bajtársára tekint,
Mintha mondta volna: mehetünk, ha tetszik.

- 145 Annak szivét pedig a vetélydüh lakja,
S még egyszer, utószor szóra nyilik ajka:
— Istenemre! — mért is tagadnám előtted,
Deliséged egyik oka, hogy gyűlöllek.

Ha már önmagától iszonyodik lelkem,
150 Ha önmagam előtt utálatos lettem,
Te tettél azzá, ha szörny levék; csak soha
Téged ez életben ne láttalak volna!

Kora gyermekségem óta ezideig
Kényeztette lelkem a merész, édes hit,
155 Mely azt sugta mindig: bejárhadd a földet,
Bajnokot nem találsz magadnál különbet.

Most e hit dijául fájó csalódás jut.
De tán nem is úgy van — ám azért, meglássuk.
A ki megteremtett — az isten határoz,
160 Irtson el, ha erőt nem adott a vágyhoz!"

Béla hallgatott s majd gondolatba mélyedt.
De szerencséje volt ép erős szívének,
Hogy az élet örök titkait hiába
Fürkészni — korának nem volt nyavalyája.

165 Kezet fogva békén szótlan elindultak
Ki az éjbe titkos veszélyteli utnak,
A nem félt — lenézett halált földézni,
Ronda alakjának gúnnyal szembe nézni.

Melly zsarnok, ha gyáva rongy szivekre talál
170 Hősök engedelmes szolgája a halál.
Gyakran ugy jelen meg sürgős parancsukra,
S tova fut, ha félig szemüket lecsukta.

Szívük bátorsága — ez isteni szikra —
Merész vonásokban kiül arcaikra,
175 Melyet megbámulva létimádó gyávák,
Hitvány könnyek helyett irigylik halálát.

Béla midőn kiért sátora elébe,
E szavakat sugta Hadonár fülébe:
„Vivni megyek. Tudod mily vak a szerencse,
180 Ha netán helyettem vissza térne e cseh,

Menj, tudakold, hol van kedves bátyám Endre;
— Úgy hiszem bujdokol ő is valamerre —

Mondd el neki végem. Mondd hogy arra kérem,
Tartsa meg életét — a honnak, helyettem;

¹⁸⁵ Mondd neki mit öccse végsőhajja kívánt;
Ne legyen könnyelmű Árpád vére iránt.
Mert hogy e vértől függ Magyarország sorsa,
Hiszem, mintha isten sugallotta volna.”

— Csöndes, hallgatózó, álmodozó éj volt.
¹⁹⁰ Tarjagos felhők közt vándorol a tölt hold.
Egymást üzik hajtják égen a fellegek,
Elnyeli a nagyobb ott is a kisebbet.

Lombon és harasztan magyarázhatlan nesz.
Mint a szunnyadó föld halk lélekzetet vesz.
¹⁹⁵ Itt-ott kinyilik az ég felhő pillája,
S egy egy álmos csillag kipillant a tájra.

Fekete madarak huzódnak az égen,
Diadalmaskodva a nagy messzeségen.
Mint a szálló idő sűrű érverése,
²⁰⁰ Hallik szárnyaiknak éles süvöltése.

Mintha mondaná az idő az embernek:
„Alugyatok, ám én nem aluszom, élek.
Ég, föld elenyészik és ti mind elhaltok.
Örökkön örökkévaló csak én vagyok.”

²⁰⁵ Rémletiesen üvölt „igent” e szavakra
A nesztelen szárnyu enyészet madara.
— No de mindezekkel keveset gondolt a
Két vitéz, s már épen beért a vadonba.

Közepén világos hosszudad tisztásnak,
²¹⁰ Egymás ellenébe fordulva megállnak.
Fekete felhőből feljön újra a hold,
Egyéb tanu nekik nem kellett, nem is volt.

Miután mindegyik rövid imát tartott,
„Az isten nevében!” kivonták a kardot.
²¹⁵ A sziv elszántságát tükröző szem fényét,
S a kardok acélát — egymáséra mérték.

- Berezina tüzzel hordozá acélát,
 Vágni ügyekezve mihamarabb Bélát;
 Útéseit egész erejével mérte,
 220 A sikertelenség csak dühét növelte.
- Növekedő dühe dagályához mérten,
 Sűrűbben csattog kardja pajzson vérten.
 Béla pedig csöndes vérrel, — óvakodva
 A halálos vágást mind elhárította.
- 225 — Fölrriad az erdők legelésző vadja,
 Kiszemelt gyümölcsöt, mezejét elhagyja.
 Sejtve egy nem ösmert rettegett istenség:
 Az ember haragját, — futásuk a mentség.
- Az erdő koronás délceg fejedelme
 230 Ágas bogas szarvát háta fölé vetve,
 Hátra forgó félénk szemekkel rohanva,
 A sűrűn fonódott gallyakat aratja.
- Sí rí a tojáson ülő fülemile;
 Ez az erdők veszélyt hirlő csengetyűje.
 235 Fölsikolt a vércse, összecsörg a szarka,
 A rengeteg csöndje végkép fölzavarva,
- „Légy takarékosabb karod erejével,
 — Szólt küzdése közben Béla szelidséggel —
 Nézd amott a göncöl szekerét az égen,
 240 Még magason áll, de az előbb lemegyen;
- És karom, megládd, még akkoron se fárad.
 Hogy soká vesződjem, ám de azt se várjad.
 Szükség hogy erőmet holnapra kiméljem,
 És azért csatánknak gyorsan vége légyen.”
- 245 Rettenetes kardját emelé magasra,
 S mig vivó társának végütését pajzsa
 Fogta föl, — mint villám láttalan leszállott,
 S ellene sisakja tarajába vágott.
- Kemény kék acéllal volt béelve végig
 250 A sisak s gyöngité a kard gyilkos élit.

Még is Béla kardja egész oda ére,
Hol lágy hártya borul az agy velejére.

Hanyatt dőlt az ifju. Bágyadó szemében
Összefutottak a csillagok az égen.
255 És szelid világát a halovány holdnak
Látta egy megaludt sötétlő vérfoltnak.

Aztán meg mintha a csillagos égboltra
Fekete kárpitot borítottak volna,
Ugy rémlett előtte, — a mint szempilláját
260 Égető sebének kinjai lezárták.

Kínok veritéke gyöngyölt homlokára,
Forró piros vére a fű bársonyára . .
Halálsárga arca fölmeredt az égre,
Mintha némasága feleletet kérne.

265 S mintha csak szívének gyökere lett volna,
Melle közepéből oly nehézkes sóhaj,
Tört ki lassu kínok között szakadozva,
Végimája gyanánt Riksza nevét hozva.

Lelke pedig elszállt egy sötét folyamra,
270 Melyen innen élet, halál van tul rajta,
Mely a semmivélét nagy tengerébe vész,
S mely fölött húnyt szemmel az Álom a révész.

Ez bevette könnyü ringó csónakába,
És evezett egyre sűrűdő homályba;
275 Ő pedig lenézett a viz fenekére,
A viz fenekén két alakot vőn észre.

Riksza volt az egyik — örömkönyben uszva,
Szerелеmmel Béla keblére borulva;
Régi szeretője volt pedig a másik,
280 Szép szeme a hűség könnyeiben ázik.

És búsan zokogva borul kebelére,
Fájdalom enyhítő könnyet ejt sebére,
S az életre híja vissza őt esennen,
Élni boldogító örök szerelemben.

285 Ilyen álma volt az elesett vitéznek,
És a mint ébredve ujjalag fölnezt,
Magát hűvös vizü forrásnál találta,
Oldalánál pedig vén Hadonárt látta.

A ki (hazatérő ura parancsából)
290 Javaz csodafüvel — vizzel a forrásból
Borogatta sebét . . nyugalomra kérve,
Neki gyógyulást és életet ígérve.

— Már közelgetett a rózsaszínü hajnal
Földre kapaszkodva piros ujjaival,
295 Melyek parancsoló bűvös intésére
Fut az éjszakának minden szörnye réme.

Tűnő álmodását vissza csalogatva
Édesen csicsereg a szerelem madara.
Ágrul ágra szállva ébredése hívón,
300 Egyet egyet sippant már a sárga rigó.

Mintha mondaná hogy: keljetek, cselédek,
Nagy uratok jön, a nap, — üdvözljétek.
Azután az isten választotta dalnok
A pacsirta kezd egy üdvözlő szótatot.

305 S dala ilyenkép hangzik: essél térdre,
A ki fölvirradtál e nap reggelére.
Ne káromold halált óhajtva istened
Nézd a kelő napot, s örülj életednek . . .

Örömben ragyogó ritka szép hajnal volt.
310 Bús beteg arcával elenyészett a hold
Örömkönnyeiben a harmatos földnek
Szerelmetes ifjú sugarak fürödnek.

Nagy volt Berezina sebének fájdalma;
Makacs szellemének megtörik rugalma;
315 És a természeti nagyszerü látványra,
Roskad vágyainak üres fellegvára.

Anyá kebelén a vidám természetnek
Bozujá tervei feledésbe mennek.

Megtér önmagának jobb ösmeretére,
320 És az élet vágya visszatér szívére.

Mintha fű, virágok — balzsamillat-nyelven
Mondanák: ne halj meg, élj és szeress engem.
Mintha lombok alól vadgalambok búgnák:
Szeresd a ki téged hűn szeret, szép Gundát.

325 „Szeretlek, szeretlek úgy amiként soha,
Ugy a mint hiszem, hogy isten parancsolja.
Csak te bocsásd meg hogy hűségtelen voltam,
Hiszen hívságimért keserűn lakoltam.”

Ez volt gondolatja, igaz érzése,
330 S már híven emlékezett vissza kedvesére;
Hogy pedig a hazamenetelre gondolt,
Erre nézve is egy vigasztalása volt:

Hogy legyőzetett bár páros viadalban,
Legalább magyartól győzetett meg abban.
335 És magyar kar által — az ő idejében —
Legyőzetni nem volt ritkaság, sem szégyen.

Beteg ápolója az elhagyottságnak,
A jótékony álom szemére leszállott.
Nem sokára eget rázó zajra ébredt, —
340 De hadd mondja ezt a következő ének.

HATODIK ÉNEK.

Már a nap a tenger partjaira hágott,
És tele bámulta fénnel a síkságot;
Egy sugarat küldött Béla sátorába,
Hogy fölkeltse hőstét — hanem mind hiába.

5 Mert az még pihente az éj fáradalmát;
Kedves álomlátás adta meg jutalmát:
A király kisasszony jelent meg előtte,
És hogy győzni fog ma újra — jövendőlte.

Hanem szerencsésebb volt az ébresztésben
10 Endre bátyja, a ki megérkezett épen.
Fáradottan, arcán csüggedés jelével,
Szomorító hírek holló seregével.

Elbeszélte Vazul testvérük kimultát,
Kinek orgyilkosok szemeit kiszúrták.
15 Nemzetirtó Péter bűneiről mondott
Annyit, amennyi csak szóval mondható volt.

Hogy a jámbor éltü István király megholt.
— No de irmagul egy örömhire is volt.
Hogy a boldogultat a római pápa
20 Kinevezi a mennyi szentjei sorába.

„Bátya! — komoly arccal Béla ekkép szóla —
Szomorubb hírekkel nem jöhettél volna.
Vazul iránt nagy volt szívemnek szerelme,
S még hazám kárát is kell siratnom benne.

25 Tisztelen fájdalmát jó nemes szivednek.
Ám de erős szívet fájdalmak csak edznek.
Kötelesség a hon sebeit viselni.
De árulás volna sorsán kételkedni.

Az igaz most hazánk gyámtalan szenvedő,
30 De azért korán se hidd hogy elveszendő;
Ha elég gonosz is, nem elég nagy arra
Péter, hogy végveszélyt hozzon a magyarra.

Hozott a magyarok istene — majd együtt
Honfi bánatunkat megosztva viseljük;
35 Hogy ha ütni fog a cselekvés órája —
Sziveinket épen, erőben találja.”

Mig ezek így egymás bajait beszélnek,
Künn a csatatéren nézzük mi történik.
Növekedik a zaj mind a két seregben,
40 Nyughatatlan főkép hullámoz az ellen.

Pomerán vezérnek teste nagy kegyetlen,
Széles kedve még is most alig fér el benn,

Kétfelé nyílt szárnyu magas sátor alatt
Úritget előre áldomás-poharat.

- 45 A körülte álló kegyelt bajnokoknak
Osztogatja már a főhivatalokat.
Mert hogy a lengyelnek nem irgalmaz isten
És hogy ő lesz győztes — csöpp kétsége sincsen.

- Ülven rögtönözve fölhányt gyepszinágyon
50 — Jó bolond Mieszkó! — így köszönt — ég áldjon!
Te megérdemelted hogy kegyelmet adjak,
Mert rövid eszeddel keztyüm elfogadtad!”

- És vad kárörömmel szavát elröhögte —
Égre szegi fejét — vajjon nem dörög e? —
55 Minden ember a ki sátorán kül álla.
S kacajában torzult ajakát nem látta.

- Nagy erővel esett kacagása közben
Hánykolódik tombol, hogy a föld megdöbben.
Hanem kacajának magas árát adta,
60 Kedves egy apródja veszett el miatta.

Mert sarkantyujával homlokát találta;
Taraja lehatolt rézsisakján át a
Koponyába s fűre csorrantá velejét.
— Fölborult az ifju és kiadta lelkét.

- 65 A szegény — egyetlen fia volt apjának,
Ki jelen volt szinte oldalán Mervának,
És fia halálát zokon is vehette,
De az általános öröm közepette,

- S a vezér iránti félnék tiszteletből
70 Bánatát takarta. Aztán a tömegeből
Félrevonult később fia tetemével,
S lettek hárman együtt szive keservével.

- „Minek tart a bohó oly törékeny fejet?”
Jegyzi meg a vezér s tovább mulat, nevet.
75 Mintha égne, fogy a sült ürü előle,
Egész volt, s alig van itt amott belőle.

Jobbja mellett a bor félakós hordóba',
Abból félkezével csak a csinján fogva
Jót iszik — köszöntve pogány istenére,
⁸⁰ Avval is csak amugy pajtáskint beszélve.

Mint kisebb halmok közt zord fekete szikla,
Át a lengyelekhez úgy rémlett alakja.
Nézte egyik másik — hanem csak futólag,
Mert ha soká nézte, — hogy igazat szóljak:

⁸⁵ Fájást okozott a bámulat szemének,
S ereiben a vér riadtan kerengett.
Már ültő helyén is szörnyetegnek látszott,
— Most pedig végezvén lakmáját felállott.

Fiatál apródok cipelik elejbe

⁹⁰ Nehéz fegyvereit vállukon, — görnyedve.
Lobogós kelevézt három öles nyéllal,
Végibe eresztett kék acél hegyével.

Sisakot zuzó nagy gömbös buzogányát
Hóna alá köti jobbfelől; szablyáját,

⁹⁵ Melynek fűrész élén ütések nem fognak
— Halálhoz szegődve létemésztő fognak. —

Ezüst pikkely láncsal köti csipejére;
Hüvelyének vége bokájáig ére.

Halpénzforma acél-lemez csillog karján,
¹⁰⁰ Hétfejű sárkány a jel sisaktarajján.

Fekete hadméne jön nyerítve, fujva,
Sűrű torz-üstöke tüzszemére hullva.
Föllobog sörénye, mint fekete zászló,
Dagadt ereinek hálója átlátszó.

¹⁰⁵ Hosszu nyaka görbül a nagy méltóságtól.
S mintha elvágyódnék e kevés világból,
Fölrugja a földet darabban, magosra,
Majd meg türhetetlen égre ágaskodva,

Ez a legnagyobb és legerősebb ló volt,
¹¹⁰ Mely a tartományban vitéz alatt tombolt.

És a pomeránok szerették, (tisztelték !)
Mert csupán ez egy mén birta meg a vezért.

Az most fegyverkészen kijön sátorából,
És a lengyeleknek táborába át szól:
115 „Nos hát bujj elő már valahára — ürge !
Látom, a halálra nem igen vagy fürge.

Avvagy megszökött-e már a szerencsétlen,
Vagy előlte magát jóelőre épen,
Vagy bizonnal részeg volt, ki azt ígerte,
120 Hogy velem megví, — és most magához tére.

Ám de-ha nem válik senki közületek
Áldozatul esni erős istenemnek :
Nem vagyok híjával sulyos buzogánynak,
Égy áltó helyemből mind agyon dobállak.”

125 Szólott, — és kivetve teljes erejéből,
A nehéz buzogány elszállott kezéből.
És szivárvány ivhen ment magason, bűgva,
Oszta a lengyel tábor elején lesujta.

Futását vigyázva szemmel a vitézek,
130 Sulyos gömbje elől mindnyájan kitérték :
Az pedig lehullván, gödröt vájt magának
S ki a puha földből csak a nyele látszott.

Béla is már készen sátrából kilépett,
Láta mindent, s hallá a csufos beszédet.
135 Nem szabad tagadnom, ez volt az egyetlen
Perc, mikoron ő is megdőbbsent szívében.

Mint midőn a nyári napközépi égen
Szétüzött kicsinykis gyapju felleg mégyen,
Hamar tűnő árnyat vet a rétvirágra,
140 De ki ér az ismét a szép napvilágra :

Ily parányi kétség fellege futotta
Végig Béla szívét, hogy rá pillantott a
Nyiltávolra álló pomerán vezérre,
S annak szertelen nagy testerejét mérte,

145 S bevallotta szerény eszével magának,
Hogy ereje nagyobb tán a pomeránnak;
Senkinek ámbátor nem nyilatkoztatta,
Sem nyugodt arcán egy jellel nem mutatta.

„Ám legyen bár kétszer erősebb — tünődék —
150 Annál becsebb lesz nékem a dicsőség;
Lehet szörny vagy ördög — de nem lehet bátrabb
S fogadom, hogy nem én leszek előbb fáradt.”

És már csataterve készen volt fejében.
Hosszu nagy dárdáját helyezé kengyelében,
155 — Jelt adatott hármás trombita fuvással,
És rohant merészen szemben az órjással.

— Sápadt lelkesültség égi fehér lángja
El ne hamvazd lelkem' — e rohanást látva!
Mig nagyért hevülő lelkednek világít
160 E láng — énekeld — hogy harcoltak apáid.

Fölvont sátorában — mint a had birája,
Méltósággal ült a lengyelek királya.
Előtte a tábor buzgó arcu papja
Győzelemért esdő imáit szavalja.

165 Komoly csöndességben mindkét hadi sereg
Kiváncsiság miatt lélekzeni felejt.
Meredtek a szemek és nem pillantanak,
Dobogó a mező a lovak lába alatt.

A lengyel, ki tegnap még reménnyel telt volt,
170 Már e percben csak a veszteségre gondolt.
Kárhoztatta sok a vak szerencse kockát,
Melyre most föltették az egész nép sorsát.

Ám de most a szemek könybe lábadának
Erőltetésével merev bámulásnak.
175 Néz a lengyel, néz a pomeránok hadja,
És a mit lát, hinni egyik sem akarja.

Mint midőn duló szélvihar erőszakja,
Ezeréves tölgyek tövét hasogatja,

Szörnyü ropogásuk veri a levegőt,
180 És az jajgatással tölti el az erdőt,

Oly kebelrendítő ropogás hallatszott,
Melyre tompa kettős nagy zuhanás hangzott.
Pillanatig a két figyelő hadsereg
Nem láthata semmit csak remélt és sejtett.

185 Mert előljáróban amik itt történtek,
Abban keze játszott a gondviselésnek.
Hirtelen forgósél porfelhője támadt:
S egyenesen neki ment a pomeránnak.

Épen azon nyomban, a midón Bélára
190 Közel érve hozzá — kelevézt irányza.
S mikor össze csapnak — por sűrű gomolyja
Homályával mindakét vitézt befogja.

Porfellegből oszt a paripák kiválnak.
Mindkettő uratlan rohan a sikságnak.
195 Elviszi a port a szél szeszélyes utja,
Szemben talpon áll a két vívó meg újba.

Pomerán vezérnek kebelét elállja,
A düh, és vonaglik tajtékozva szája.
Vadul forgó szeme pokoli tüzével
200 Föltekint az égre elfeketült képpel.

Hüvelyből kirántja ádáz élű kardját,
— Nap sugara mohón futja végig lapját —
S mintha órjás kigyó öltögetné nyelvét,
Kardjával az eget fenyegette, s beszélt:

205 „Ingatag kegyelmű istene a hadnak,
Bármilyen hatalmas vagy — meg ne átkozzalak
Avvagy midón érted harcol hived karja,
Akkor hagysz-e cserbe? — ám úgy vess magadra!”

Iszonyélesztőbb és ördögibb vonások
210 Soha ember arcon nem láttak világot.

Béla is mint hite törvénye kívánta,
Istenének nevét vette ajakára.

„A te istened is Krisztus? — szóla gúnnyal
A pogány — de már úgy megöllek bizonynal,
215 Ám mert tudd meg, ezren haltak el karomtól
Segítségét kérők e hitvány csalótól.”

Mint olaj a tüzet, villámok az eget,
Mint a csöndes tengert a rohanó szelek:
Bélát úgy e szavak felháborították.
220 — Mint sisakján a szél rázta sűrű tollát,

Ugy a sötét harag hideg fürgetege
Bele markolt haja meredt fürteibe,
S testét átfutotta hig lehellelével; —
S szólt harag emelte lelkének hevével:

225 „Hallj meg! — undok ajkad meg se nyiljék többet,
És ne legyen nyugtod méhíben a földnek.
Most hiszem már szentül, hogy te fogsz elesni,
S átokul: halálod nem siratja senki!

Nem segít meg — bármi szerfölötti erőd —
230 Mert megbánta már, ki adta azt, teremtőd.
Csak egy szerencséd van — azt sem érdemelted:
Hogy magyar kar által lesz mulandó élted!”

Nem szólott az órjás, elfojtotta torkán
Dühe a szót, mint a madárdalt az orkán.
235 Hanem megcsóválta nagy körben acélát,
Teljes erejével megrohanta Bélát.

Az súlyos csapásit mind elhárította,
Karddal és pajzsával ügyesen fölfogta.
Mert neki a hideg bátorság a védje,
240 És az ezerszemü vigyázat segédje.

És miként a néma zord fekete sziklán
Kártalan dühöng és megfárad a villám, —
S mint a méltóságos sziklafal visszhangja;
Tehetlen csapásit gúnyosan kacagja:

245 Oly mihaszna szálltak Merva óriási
Nagy erővel ejtett halálos csapási.
Gyorsan keletkező barna felleg árnya
Borul a pomerán hadak táborára.

Barna mint a sejtés, mely szívökben ébred,
250 Mint egy sötétségből kifejlő kísértet.
Lengyel hadak fölött ragyog a nap nevet,
Fegyverek csillognak avvagy tán a szemek

És a pomeránnak lassodik már karja,
És szívét dühének veszett ebe marja.
255 Kékbe játszik ajka, szeme vérbe forog,
— Hozzá még utószor Béla ekkép szólott:

„Ah, hát csontjaidban volt java erődnek,
Mint valamely lomha esetlen ökörnek?
Ám de nyugot ökre meglakol halállal,
260 Valamennyi kiköt kelet párducával!”

— De minek beszelném hosszát a csatának?
Óhatatlan veszni kell a pomeránnak!
Béla mellett több volt egy igaz istennel:
Földi mindenható igaz szerelemmel.

265 És lecsapott fényes kardja — isten után
Legszörnyűbb erővel, — melynek a pomerán
Nem hallotta már meg szörnyü csattanását,
— És sem Béla kardja rettentő csapását.

Sem akármilyen kinjást e siralmas földnek
270 Már nem érzi meghült vére soha többet!
Hosszában hanyatt dőlt, kardja markolatján
Holta után is még keze rángatózván.

Nyilva maradt ajka — gunyolva az eget —
Istenkáromoló dühében meredt meg
275 Halomnyi tetemén amint végig néze
Béla vezér — iszonyt még csak akkor érte.

Most midőn a harag lelkén átviharzott,
(— Mert a halál minden gyűlöletet harcot

Kiengesztel —) — tiszta szemmel nézve rája,
280 Csak most tudta meg, mi nagy vala munkája.

Megriad a lengyel hadak harsonája,
Béla győzedelmét veszi föl hangjára,
S láthatlan futással a csatamezőnek
Térein, hírével tölt el eget földet.

285 Még nagyobb a lengyel hadak rivalgása,
Legerősb mennydörgés sem lehetne mása;
Megüzi a nyári felleget az égen,
És sietve fut el árnya a térségen.

De a mily vidám volt ezek rivalgása,
290 Oly bús, gyászjelentő vala hallgatása
Szegény pomeránok megrémült hadának,
Kik egymásra is most félve pillantának.

Mint nagy utra indult büszke hadi gálya,
Melynek a viharban eltört árbocfája,
295 Útat irányt vesztve, reménységahagyottan
Tévedez fölötte urrá lett habokban,

Ugy nézett ki mostan a pomerán sereg,
Vezérükben hitük, reményük elesett.
Gyors tanácsot ülve az előkelőbbek
300 A lengyel királyhoz hódolatra jönek.

És beszélt hozzá az okosabb közöttük:
„Az erősebb isten végezett fölöttünk!
S megmásolhatatlan végezése ellen
Sem elég erőnk, de törekvésünk sincsen . . .”

305 „Legyen — szól a király szavaiba esve, —
Legyen támadási bűnötök feledve.
Az az igaz isten, a ki most így végzett,
Majd az igaz hitre térít benneteket.

És hagyjátok a gyászt vezértek kimúltán,
310 Mondjatok örömdalt a nagy isten ujján.
Egy vész üstökös volt elesett vezértek,
Ki alatt hazátok bizony véget érhet.

Isten őt leverte honotok egerül,
S a dicsőség napját küldi föl vezérül;
315 A legerősebb és legnemesebb vitéz
E világon — a ti fejedelmek lesz.

Aztán a király nem rejthető örömmel,
Jóságos szemében fényes hálakönnyel
320 Szólt Bélához, a ki ottan állt mellette,
S dicsősége terhét szerényen viselte.

„Bámulatra méltó bátor szivü bajnok!
Méltón jutalmazni — téged — szegény vagyok.
Köszönetem fogadd — nemzetem nevében,
S országolj e karod hódította népen.

325 És ha fogadásod nem ellenzi, kérek
Tudasd velünk neved, fényes nemzetséged.
Mert hogy származásod magas, nem is kétlem,
Noha már most szükség arra nincs is épen.”

A király beszédét csöndesség követte,
330 A sokaság szemét Bélán felejtette.
Béla pedig ékes nyelven imigy szólott.
(A magyar kezdettől ékesen szólló volt.)

„Lengyelek királya — ám kívánatodra
Származásom s nevem hadd legyen tudtodra.
335 Merre három tenger viszi zúgó árnját,
Száz csatamezőre írva e név: Arpád.

Kinek unokái Magyarország trónján
Úlnak — örök joggal sorban uralkodván.
340 Hova, hiszem egykor isten úgy akarja,
Engem is felültet hiveimnek karja.

Most ármány üzött el. de hiszem a jobbat,
Nem lehet uralma hosszu a gonosznak.
És azért örömmel veszem ajánlatod'
Mig rám hozza isten a szerencse-napot.”

345 A tisztelet és a meglepetés mián
Most alig talált szót a jószivü király.

(Hej mert akkorában nagy volt e szó: Árpád!
Hire és hatalma messze földre szolgált!)

Nem is szólt, de a hely't megölelte Bélát,
350 Rá pedig a sereg hangos éljent kiált.
A sereg is örült, hogy nem holmi jöttment,
Hanem királyi vér volt, ki rajta túl tett.

De ez mind csekélység... hátra volt a java —
Béla királyfinak legszebb diadala...
355 Mit ér a király ha nincsen koronája,
Szerelem híjával mi a hir sugára?

Béla királyfinak legszebb diadala
A lengyel királyi palotában vala.
Mikor a tündérszép Riksza kezét kérte,
360 És az szerelemmel borult kebelére.

Két atyafi kebel: magyar s lengyel között
Ekkor a legelső legszebb frigy szövődött.
Szent is volt ez a frigy, tartott is sokáig.
Minél tovább nem is tarthatott — halálig...

365 S éltek éldegéltek hosszú boldogságot,
De nem soká lakták Pomerán országot.
Vazulért lakolt az elvetemült Péter,
Lecsapták a trónról a magyarok kétszer.

És mivel több nem volt két sunyó szeménél,
370 Nem is szurhattak ki többet Vazulért.
Ekkor Endre Béla hazájukba tértek,
Elfoglalta a trónt Endre mint a vénebb.

— Pomeránok Bélát sokáig siratták...
S Hadonár? — fölötte nehezül a Kárpát.
375 Mindig haza vágyott... s mikor e tetőket
Elérték, leborult — s nem is kelt föl többet.

Később Endre bátya roszt fát tett a tüzre,
Győzhetetlen öccse Béla őt elűzte...
S aztán... bárkivel volt magyarnak csatája,
380 Mindenütt első volt daliás királya!...

ALFRÉD REGÉNYE

KÖLTŐI BESZÉLY

Előre mondom s nem dicsekedéskép'
 (Ámbár egyáltalán nem lehetetlen:
 E vak merényletért vesszőt futok
 Az akadémiai kritika
 5 Fegyelmezett rabszolga népe közt,
 És e kitüntetés halhatlaníthat)
 Előre mondom, nyájas olvasó,
 S csupán irántad érzett tiszteletből,
 (Hogy ajtóstul rohanva a szobádba,
 10 Fölöttébb meg ne lepjelek:) ismétlem:
 Meglehetősen különös, szokatlan,
 S bizony tán ezzel sem mondok sokat,
 Csodálatos történet ez . . . De hát
 Én adom úgy, a mint vevém magam.
 15 Mert nem velem történt meg a dolog,
 S nem is merőben képzelmem szülöttje.
 Alfréd barátom, régi cimborám,
 Kaland-vetélytársam beszéli azt el,
 A mint viharzó nyári éjjelen
 20 (Jó egy-két évtizeddel azelőtt,
 Még arany ifjuságunk korszakában)
 Együtt ülénk világos reggelig,
 Már mindenen túl, tarjagos csibukfüst-
 Felhők között, egy király-utcai
 25 Barlangban, az „örök világossághoz”,
 S hogy megszalasszuk az időt, „zsinórba”
 Beszéltük el csodásb kalandjainkat;
 S Alfréd barátunk volt (egyébiránt
 A legnagyobb kópé közöttünk)
 30 A pályanyertes a következő
 Eset történetével, melyet im
 Szereplő hőse fölhatalmazása
 Folytán, önelbeszélő modorában

Közölni van szerencsém; tisztelettel
35 Maradván a kegyelmes olvasónak
Alázatos szolgálója — —

I.

Fehérek voltak vállai,
Mint a Kordillerák hava;
Szemölde sűrű fekete,
És lobogó láng a haja.
5 S a többi és a többi, —
Mit nem lehet kimondani.
Az a sok mindenféle
Lefesthetlen, leírhatatlan
Csodája a bájnak . . . ; valóban
10 Miként ha tiszta fényből, napsugárból
Lett volna alkottatva.
Akár egy fényes üstökös,
Mely fönn az égbolt tetején ragyog,
S a melynek a föld, mint szerelmes apród
15 Csókdosva hordja tündöklő uszályát.
O szép, valóba' nagyon is szép,
Elviselhetlenül, türhetlenül,
Martirrá kinezólag szép volt.
Miként ha égett volna szakadatlan,
20 Mint ama hórebi bokor;
Ugy hevített, világított
Éj és nap egyaránt, (a jó nap fénye
Elbujhatott mellette.)
Zsarnokszépsége biztosabban ölt,
25 Mint egykoron az égből földre küldött
Öldöklő angyal, és halált hozott rád
Szerelme, megvetése egyaránt.
A kéjhalált kerestem én is . . . hasztalan!
Bálványom, — földi néven Izidóra —
30 Szerette a költészetet, de nem
A holt betűkben; a valóságban.
A prózai szegénység vakaródzó
Élcét, nedélyét — könyvben élvezé.
Kunyhó kifestve; népség, sokaság

- 35 Háttérül, szinpadon, mulattaták.
De lelkesülni csak Olymp tündöklő
Égboltjaért, bibor fenségeért szokott.
Kastély falun; palota, páholy a
Világvárosban — voltak egyedül
- 40 Az őt megillető, méltó keret.
Az embereket illetőleg ő:
Főuri koronáik ágai
Szerint becsülte udvaroncait,
Mint voltaképi „szarvas” állományát.
- 45 Hja, már ez így van és volt mindörökké.
Aranyba kell foglalni a gyémántot !

- „Képeletem mindent megaranyoz !”
Mondám kevélyen. Átható kacaj,
Mely szívemet fagyasztá, mig velőmet
- 50 Villámként égeté, volt rá a válasz.
Hogyan, már nem tudom, csak távozám,
Minden bizonyal némán, szótlantul, mert
Agyamban kővé vált a gondolat.
Szerettem volna, ha föld alattam
- 55 Megnyílik és elrejtí égó arcom’.
A tornyok szédelegtek, templomok
Táncoltak, mint a szél dobálta gályák.
Ah, hogyha vége lenne a világnak !
E gondolattal hajtám fejemet
- 60 Párnámra búsan, egyszerű lakomban,
Mely most először tünt föl oly szegénynek,
Szűknek, mint faragatlan közkoporsó,
Melyben közkatonákat hordanak ki és
Fordítanak le éjjel, füttyörésző
- 65 Közönnyel néma, jelöletlen sirba,
Mint urasági béres a szemét-
Gödörbe az istálló-almot . . El
E tartományból, e birodalomból !
El e veszettségében forgolódó,
- 70 Féreggel eltölt bujdosó csillagról
Egy laktalan, kiadó légsziget
Magánya s csöndje menhelyébe, hol
Ne lássak gúnyos emberarcot; — ah
Hogy ki nem írthatom e fajt egy lábíg ! . .

- 75 Ily hánykolódások közt tölt az éj;
 Az hogy biz az nem tölt, egyáltalán;
 Ily gondolatok közt megáll az és
 Nem mozdul; a könnyörületes
 Álom tündére is rémülve röppent
- 80 Odább, ha olykor pilláimra ült.
 Mig végre egyet gondolt, fölkarolt
 És észrevétlen átsuhant velem
 A lélek napja s éje közti vékony
 Hajszál határon és (megeshetett
- 85 Rajtam szegénynek áldott jó szive)
 Meghordozott bűvös, határtalan
 Országá legszélső határain,
 Megmutogatta sorra titkait.
 Föltárta minden rejtekét és végre
- 90 Csodát mivelt, a legnagyobb csodát!
 Meggyógyította lelkemet, kiűzve
 Belőle egy mindent kimagyarázó,
 A rejtelmet fölfejtő látománnyal
 A szenvedély bélpoklos ördögét,
- 95 E kályhafűtő bősziült ördögöt.

- Hah, milyen álom! Kész hős költemény.
 Alakot ölte benne bőszi dühöm
 Sugallta képzetem legfeketébb
 Eszméje, minden ádáz ötlete.
- 100 Először is a közvetlen valót,
 Mintegy az ébrenlétet folytatólag —
 Belépe hozzám a halál.
 „Hát Izidóra?” Kérdezém azonnal.
 Velem jön ő is? Minden okvetetlen.
- 105 Ne birjam én, ne én se, soha inkább,
 Csak más se, senki, senki e világon...!
 Ez itt a földolog halál barátom.
 O engem hasztalan hurcolsz magaddal,
 Hiába gyursz le mélyen szorosan
- 110 A földtekének kellő közepébe,
 Ha őt itt fenn hagyod, meghallom én
 Szűz ajka első csókja csattanását;
 És tudd meg azt, sugám fülébe
 Rémes rejtelmesen, fenyegetőleg,

- 115 Hogy ekkoron föllobbanó szivem,
Mint millió mázsányi dynamit,
Ugy szanaszét föccsenti birodalmad',
E possadó palozsnát, hogy maga a
Mindenható Isten se rakja össze
- 120 Morzsáit egy hamar, s bizony bizony
Eltelhetik egy kurta miriád,
Hogy magad is hoppon maradsz, kicsöppensz,
És kujtoroghatsz erre arra, mint
Szegény kóbor vadászlegény, kopogva
- 125 A légür egyik másik csillagán,
Keresve hivatalt, de mindenünnen
Elutasitva. . .” Mit gondolhata
Vendégem, nem tudom; nagyot nyikorgott
Az állkapcája, és zörögtek
- 130 S mint nyárlevél remegtek csontjai.
Vagy kacagott, vagy megijedt; elég az hozzá,
Kezembe nyomta rémséges kaszáját
S ágyamba dőlt, helyemre, mintha ezzel
Azt mondta volna: nesze hát, csináld,
- 135 Végezd magad s hozd ide őt, hisz úgy is
Te vagy a mester, én csak inasod
Lehetek legfőlebb. s piquét teritőm
Fejére vonva, kimerült agárként
Egyszerre mély álomba szenderült.
- 140 Mohón rohantam — volna a kaszával,
De az megnőtt kezemben akkorára,
Hogy a lépcsőtörökben fönnakadtam.
Ki az emelet ablakán hamar!
S mint hosszú póznán leereszkedém
- 145 Nyelén az utcakövezetre. Hah!
Hol kezdjem el? Hol legsűrűbb az ember?
No hát mit vétett a rakparti „pálya”?
Ezt eltaláltam. Épen jól beértem
Széltében az egész járdát a partig,
- 150 S kaszáltam itt az embert, mint a szénát.
És a kövér rend hullott a Dunába,
Mely itt a szélén kipirult végiglen,
S hármás színében lentebb a vidéken
Játszhatta kortesúl a „nemzetit.”

155 Öltöm, temettem. Ez jó munka volt.
 A váci utcán vissza. Ezalatt
 Megtelt amott a pálya újra, és ez
 Így ment egymásután, míg egyszer
 Elöttem álla Izidóra !. És még
 160 Minő nyugodtan, büszkén ! — megvetett
 Szivem fölötti mindenhatósága
 Mi biztos, messze fénylő tudatában! —
 A kasza kiesett kezemből   A halál
 Bosszúsán kapta föl s mint a ki gyilkos
 165 Élére méltatlan vagyok, nyelével
 Ütött hátamra megvetőleg, és
 Azzal tovább suhant, ezuttal
 Zörgés, nyikorgás nélkül, zajtalan
 — Inkább repülve, észrevétlenül, mint
 170 Az éji pille, vagy a nagy fejű
 Suholy   S jutalmul, koronázatul
 Megint egy gúnykacaj cikáza át
 Izzó velőmön. Izidóra hangja !

De hát mi ez ? Mért épen engem vár
 175 E természettelenség átka ? Mért
 Hogy Isten épen engem ostoroz
 Sajátkezűleg ? kérdezém vonagló
 Szerelmi bú s szégyenkinok között,
 Mig ott feküdtem, lázasan, habozva,
 180 A „pálya” égő aszfalt kerevetjén.
 Mert ez valóban oly megfoghatatlan,
 Hogy olykor alig ismerek magamra,
 S döbbenve kérdém, én vagyok-e az,
 A ki vagyok ? Való-e, nem csal-e
 185 Öntudatom ? Nem nő-e ő vagy én
 Ne volnék férfi, én ? A föld legelső
 Királyleánya ifju targoncásra,
 Zultána a heréltre nem tekint
 Oly dermesztő közönnyel, mint e hölgy
 190 Reám. Fölségét sérti, hogy merem
 Szeretni őt — s ép e kétségbeejtő
 Dölyfével önt olajt tüzemre, mely
 Olthatlan, mint a ház, a melyet Isten
 Haragja üt meg durrogó viharban.

- 195 Miként a két ellenkező elem:
 Sötétség, napvilág nem egyesülhet,
 S egymástól mégis elválhatnak,
 Egymást üzik nyomon, mint összeláncolt
 Két rabja a mindenség börtönének:
- 200 Ugy tetszik, mintha irva volna és
 Olvasnám a rettentő végzetet, hogy
 Nem egyesülhetünk mi sem soha   soha !
 S csodálatos, mondom, csodálatos —
 Ép e lehetlenségnek látszata
- 205 Tesz konokká, vakká, átalkodottá !
 Ha másnak is, ki földi szülemény,
 Mindenkinek elérhetetlen volna !
 De még maguk az isteneknek is
 Ha elragadnák, azt kiáltanám:
- 210 Miért mutattátok meg őt nekem ?
 Hát még halandó földinek ! S csupán
 Nekem maradjon ő elérhetetlen ?
 Nem mondhatok le róla más,
 Csupán a sír számára, legalább a meddig
- 215 Egy ember él e föld színén. Ne lássák,
 Ne legelésszék fajtalan szemek ;
 Ne csussza mássza buja gondolat
 Felsőleges tagjait, — s egyáltalán
 Mért él e földön ember kivülem ?
- 220 Vagy nem eléggé nyomorék-e még, hogy
 Vesszen ki egyig ? — Majd ha azután
 Ketten leszünk, csak ketten, egyedül   hah !
 Paradicsommá, szűzzé lesz a föld,
 S mi veszítjük azt el majd megint egy oly
- 225 Órában, melynek kéjeért kilenc tíz
 Évezredig korbácsolják, verik
 Haragra lobbant irigy istenek
 Az embermilliókat. Ugy van úgy,
 Csak addig szép e föld, csak addig éden,
- 230 Mig rajta egy pár ember él csupán. —
 Hárman sokan vagyunk . . . Vesszen ki hát
 Ez a bünös, elaljasult emberfaj.
 Valóban úgy is itt az ideje.

E pillanatban és egyszerre, mintha

- 235 Hetet havat repültem volna át,
Éjféli villámlás gyanánt hatott
Lelkembe a sugallat, mely szerint
Vágyam körülbelül már teljesült:
Elpusztul e föld, közelít a vég!
- 240 És mintha visszalépett volna az
Idő, mint támadásra készülő
Ragadozó vad, úgy rémlett előttem,
Miként ha napok, hetek óta már
Romlásnak indult volna a világ.
- 245 Miként ha, a mi józan ember ész
Előtt lehetlen, éket vertek volna az
Időbe, és ezen hézag története,
Ellépdelő katonaság gyanánt
Vonulna át emlékezetemen.
- 250 Miként ha egy időre koponyámba
Ütötte volna föl vezéri sátrát
A világeseményeket vezényelő
Parancsnokló tábornok; minden ugy
Történt amint akartam; és legott,
- 255 Képzelmemet (mit szerfölött csodáltam
Mert mindig azt hívéim, hogy ez lehetlen)
Képzelmemet követni bírta a
Való. Amit gondoltam, azt azonnal
Egymásután beteljesedni láttam.
- 260 S elgondolám, a mit kívántam épen.
(Dühöm vadkanja makkal álmodott) hogy:
Lejárt a föld pillangó élete;
Föloszlik és mint a selyemgubó
Uj keverékbe tömörül s színén
- 265 Épebb, üdébb, szebb állati-
És emberivadék keletkezik.
Ez már kétségtelen s mi engem illet,
Erős hitem volt és fürödtem ennek
Leirhatatlan gyönyörében, az: hogy
- 270 E nagyszerű játék központja, célja,
A jövő, új emberivadék
Leendő őse, első embere,
Apajelöltje, a megifjodó föld
Uj paradicsomának második
- 275 Ádámja én vagyok . . . Hisz ez nem is

Lehet másképen . E kifordított,
 Eredetétől messze távozott, a
 Természet ósanyát megtagadó —
 Aranybálványimádó, csenevész
 280 Korcsfaj lejárta léte fordulóját.
 Megváltozott, fölfordult itten a
 Természet rendje. Erkölcs és anyag
 Egymással összezavarodtak és
 Nemi viszonyba elegyedve, fattyu-
 285 És üszögivadékkal töltik el
 A föld színét, a melynek édenébe
 Uj paradicsomi kigyó szökött,
 S a régi éden almáját rohadtnak
 Csufolva, meddő vert aranyt kínálgat
 290 E természettől elrugaszkodott kor
 Úzer szerelmi vásártérein,
 Nyílt árverésen, jelenünk hiu
 Éváinak s szép Ilonáinak.
 S ezzel karöltve jár szemlátomást
 295 Az anyagi világ romlása is.
 Kirúgva már e gömb szokott futása
 Vágányiból; elhagyta rendes utját
 A jégcsapos tél, e goromba pór
 Beront a nyárba, betolakodik,
 300 S kérges saruival tiporja össze
 Annak virággal ékes termeit.
 A nap rendetlenül kél s szélvihar
 Porába burkolózva, fénytelen,
 Sugártalan csüng ottfeledve a föld
 305 Tányérja szélén, mint lenyakazott
 Embernek porba hullt véres feje.
 Az égen ismeretlen csillagok
 Tévedt, zavart csoportja tűnedez föl
 A majd rövid, majd végtelennek tetsző
 310 Szeszélyes éjszakában, mig közöttük
 — Rettenetes, de csodálatosan szép,
 Imára készítő, térdre ejtő látvány! —
 Gyorsan növekvő fénnel megjelen, mint
 Az elítélt világ közelgő végét
 315 Hivatalosan bejelentő hirnök:
 A rémületesen fölséges, fényes,

Utján világokat fölforgató,
Aranyhajú nagy üstökös királyné,
Kinek uszályát sorba hóditott,
320 Trónvesztett napkirályok emelik;
Kinek palástja a zúr éjszakája,
A melyben a megbontott csillagtábor,
Mint a rekeszeiken áteresztett
Fenevad-állatok sereglete,
325 Egymást tiporja össze, zúzza, marja

E zúr kengyelfutó árnyéka már
A földre is legyinte egyet és itt.
Fölfordította a természetet.
Folyók, tavak kicsapnak medreikből.
330 Naptárak, órák józan emberekként
Ütköznek össze a részeg valóval.
Őrjöngenek az ép elméjük;
Nyugodtak s józanaknak látszanak
Csupán a tébolydák kiszabadult
335 S immár a szellemrokonult világ
Rendes lakói . Égen és a földön
Egyáltalán minden megváltozott,
Ellenkezőre fordult. Idegen,
Más légi test köréből érkező,
340 A magasból mint karvaly lecsapó,
Fákat tövestől, szentegyházakat
Fájó fogakként fundamentomostól
Földből kiszaggató és a homályos,
Fojtó, vakító porfelhők közé
345 Hintó szelek dühöngnek szakadatlan . .
Beteg földhólyagunk hártýája, melynek
Egynémely pörsenését Chimborasso
Vagy Himalaya név alatt csodáljuk,
Ugy borzong, össze-összerázkdik,
350 Mint a vadult mén oldalbordabőre,
Ha nyári délben marja a bögyöly.
A templomok inognak, dőledeznek,
S fülökben összecseng-bong a harang;
Legjózanabbul élő tisztelendőt
355 Szent szónoklása közben megzavarva,
Szégyenbe s illetőleg tengeri

Kinokba, az alatta térdeplőket
 Veszedelembe ejtve. Majd azonban
 Kőszent atyák is leugorva a
 360 Fülkékből, táncra kelnek a középben.
 Az oszlopoknak térde sorba csuklik;
 Tündöklő kúpolák, miként a terhes
 Felhők a szélben, szerte szakadoznak;
 Márvány- és vászonangyalok a légben
 365 Elszéledéznek árván, szétröppennek
 Mint az anyányi verebek; a nép
 Kétségbeesve, lobogó hajakkal
 Rémülve ront ki és viszi magával
 A templomajtót — de mi haszna, ott meg
 370 Ketté hasad hosszában egy-egy utca,
 A mint vonítva, hörögve ásítóz
 A föld; s lángnyelvét öltögetve, fojtó
 Párát lehelve tátogatja száját
 Az éhező pokol. . . De mindazáltal
 375 Kelete van még a templomromok
 Egy-egy falának, oszlopának is.
 Ugy csússza-mássza a sok ájtatos,
 Akár a májusfát vetélkedő suhancok. —
 Vad rémület görcsétől rángatott
 380 Szederjes arccal, reszkető ajakkal
 Nyalják harapják szobrok lábait.
 De mind hiába, nincsen irgalom.
 Agg emberek hörgésszerű imája,
 Bontott hajakkal szerte futkosó,
 385 Könyörögve térdeimet kulcsoló nők
 Sikoltozása, jajja nem hatott meg.
 Mindenki, látva, hogy nyugodt vagyok,
 Megkönnyebbülve érezé magát,
 Ha rám tekinté és belém fogódzott.
 390 Mint bátorságot áruló szatócshoz,
 Tódult elém csoportban a tömeg,
 A rémület nyavalyatörtjei,
 Egy garasáru sziverősítő
 Tekintetért. Csak Izidóra nem jött. . .
 395 S ismét a féltés, e kigyófejű,
 Tigrisszemű szörny kezde marcangolni. . .
 Hiszen még annyi ember él. S ki tudja,

Ha nincs-e még a földön kivülem
Egy másik őstermészet embere,
400 Kinek szívében Izidóra tündér
Szépsége azonos csodát mivel:
Hogy rendületlen nézi a világ
Bomlását, mint valamely szinpadi
Földindulást? . . . S e gondolat nyilával,
405 Kéjvágy tüzétől lángoló szivemben
Immár nem is egykedvűen, közönnyel:
Poklot megszégyenítő kárörömmel
Szemlélttem a borzasztó pusztulást,
Mohón sovárgva, lesve várva, hogy
410 Hadd jönné már, hadd jönné már a végperc!
Mint násza éjén boldog vőlegény
Ohajtja titkon, vajha hordaná el
Magát a dőzsölő vendégsereg;
Hadd lenne vége már a lakomának,
415 Hogy alügyék ki még az éji mécs is,
S maradjanak sötétben, egyedül.

És hála égnek — avvagy a pokolnak?
Nem, nem; csupán az égnek, az igaz,
Kemény birónak a felhők fölött! —
420 A nagy tragédiának vége már
Rohamosan közeledett. A merre
Haladtam a düledező romok közt,
Mindenfelé több volt már a halott
Mint a haldokló. A kéjnek, reménynek
425 Gondolatával nem találkozám.
Borzasztó siketítő csattanással,
A melynek óriási cápatorka
Benyelte mind a többi hanghullámot,
Ketté hasadt, megnyilt a föld alattam,
430 S egy darabig sülyedtem; majd miként
Kilótt golyó furódtam át a légen,
Mig a birokra kelt szelek közé
Szorulva, lengedezve, megpihenve
Lélegzetet vehettem . . . Dübörögve
435 Jött ezután egy darab oceánnak
Csörgőkigyófarokként mérgesen
Az égre csapkodó, tajtékozó

Hulláma és hátára kapva vitt
 Tovább-tovább, lassudva egyre, míg
 440 Gondos figyelmes anyaként alám
 Gyöngéden csusztatott száraz sziget
 Lány pázsitvankosára fektetett.
 Az óriási bombaként az ürben
 Szétrobbanó földgömb egy-egy darabja
 445 Forgott körültem, mint betanított
 Vérengző vadak a szelidítő
 Mester körül, kimélve óvatosan engem;
 Miként ha mélyebb rendszer volna e
 Borzasztón nagyszerű keveredésben
 450 S központja volnék eme látszatos
 Zűrnek, zavarnak. Napvilág, sötétség,
 Tűz, víz; hideg, meleg; szirt s jéghegyek,
 Füst, hamu és porfellegek csoportja
 Váltotta gyorsan üzve, hajtva egymást.
 455 Láttam korommá égett ős vadont,
 Aljában összesült embercsoportok
 Fekete hullahalmai feküdtek
 Alig ismerhetőleg, mint kirántott
 S a szakácsné gondatlansága folytán
 460 Szálkástul összeégetett sügerek.
 Szétrobbanó röppentyű tarkabarka
 Sziporkarajjaként forgott körültem
 Az elemeknek zagyva keveréke.
 A tűzre víz, a vizre tűz; fölváltva,
 465 Ellensúlyozva ereimben egymás
 Hatását: lökve-kapva engemet,
 Egymásnak adogatva kézről-kézre
 Mint kerekesdit játszó iskolás
 Fiúk a lapdát; edzve testemet,
 470 Mint a kovácsok szokták a vasat.
 Tüzes felhőkre zúgva-búgva, mint
 Ezernyi vad bölény felbószított
 Csordája, jött a tengerár, tajtékzó
 Hullámsörényét rázva, eltiporva
 475 Hátára kapva, keresztül kasul
 Dobálva rajta embert, állatot.
 Palota és templomtetők verődtek
 S mint a tojáshéj töredezték össze.

- Nyilván való volt, hogy közelg a zúr
- 480 Teljességének tizenkettedik,
A tökéletes elsötétedés
Öldöklő s uj világot alkotó
Órája . . Összevissza keveredtek
Apróra már az elemek maguk.
- 485 Forrott az uj világ, mint óriási
Hordó szüretkor s szórta sűrűen
Magából a seprőt, sarat, sokáig;
Mig végre aztán kezdte üllepedni,
S egy-egy kimért központ körül, miként
- 490 A méhraj a megszállt anya körül,
Elkezdte tömörülni a világ.
Alakot öltve rendre sorakoznak
A dolgok, mint szilárd zászlók körül
Péle mèle roham után a katonák.
- 495 A viznek árja száll alább-alább
S mint egykor Afrodíte a habokból,
Merül föl a már medreikbe térő
Vizekből az a föld-oáz, az a
Tündérsziget, mely irmagul maradt
- 500 . . Paradicsomkertnek talán. számomra. ?
Hah ! Végre valahára hát ?
- Igen.
- Kétségkívül. Hisz egyedül vagyunk.
Tudnillik egyedül. . Izidórával !
- 505 Hiszen mindegyikünk csupán csak egy fél
Magában; a két fél tesz egy egészet.
Mely egymást sokszorozva adja majd
A milliokat késő századokban.
(Álomvilág, tündérvilág csalóka,
- 510 Mindenható szeszélyes szabadalma:
Határtalan, merész, bohó remények !)
Még éj homály köpenybe burkolózva
Szendereg az uj világ, mint szűz leány;
De már közelg szerelmes vőlegénye,
- 515 Az üdve érzetében ragyogó nap,
S kéjvágytól reszkető biborsugár
Ujjaival tapogatózva, lopva mind
Főlebb főlebb lebbenti, tolja az
Ingerlő bájakat fedő lepelt. . .

- 520 Épen miként magam — a jó- és rosz-tudás
 Fájának ernyő ágait, melyek
 Közül, mint éjből a Kaukaszus
 Hócsúcsai, midőn a hasadó
 Hajnalnak első lángja önti el:
 525 Fénylett ki Izidóra pongyolája,
 S a lángoló fürt hatyuvállakon . . .
 Mert notabene — meg kell vallanom —
 Egy kis különbség volt a biblia
 S uj édenem közt; nevezetesen
 530 Az érdekes fügefalevelet,
 A cselszövő kigyót, és átalán a
 Szaloni öltözéket illetőleg. —
 Ugyanis a fügelevél helyett
 Virághimes hálósövet fődé
 535 Féltékenyül az idomok csodáit.
 A lég, az most is balzsamot lehellt.
 Főlséges, ünnepélyes volt a táj;
 Szent volt a béke, mint a szentegyházban.
 Az ébredő madársereg dala
 540 Mint hálaima áhitatszerűn;
 Szüzen fogant virágok illata
 Mint áldozattömjén szállt égfelé . . . Ah
 Még most is reszketek minden tagomban.
 Még most is érzem a kék borzadályát,
 545 Mely mint az egykori, az első éden
 Kigyója járta át egész valómat.
 Valóban, itt nem volt kigyóra szükség;
 Ellenkezőleg . . . mintha láttam volna,
 Sőt pláne tán hallottam is suhogni
 550 Fejem fölött a fenyegetve, intve
 Esdeklő cherubok lángpallosát . . . de épen
 E rettenetes tilalom, ez az
 Irtóztató nagy büntetés, a táj
 Szentsége, csöndje, szűz ártatlansága;
 555 A gondolat, hogy mekkora lehet
 A kék, a melyet ekként tiltanak
 S az örök kárhozat pokoltüzevel
 Fenyítnek istenek — nyilván mivel
 Ezzel magát a hetedik eget,
 560 Annak legdrágább rejtékét, legédesb

Mézét rabolja szemtelen halandó —
 És végre Izidóra ittasító,
 Rohamra lelkesítő bájai
 Fényének égő napszurásai
 565 Megkábitottak és már-már tilos,
 Szentségtörő merényre bősztettek.
 S csak egy kis játszi szellő mentte meg;
 Tán sóhajom, fojtott lélekzetemnek
 Mintegy utolsó lobbanása — mely
 570 Majd vágyban égő lelkem tépte ki —
 Lebegteté a finom és ezernyi
 Legfényesebb pillangó szárnyiból
 Szökött lepelt, midőn alatta, hah!
 Szentséges ég! — bős rémület fogott el —
 575 És mint midőn a kitörő Vezúv
 Parázsszerű láváját még sűrűbb
 Jégzápor oltja el s meresztli meg:
 Fagyasztá jéggé még imént tilos
 Kéjvágy tüzétől forró véretem
 580 A gondolat, rettentő sejtelem,
 Hogy Izidóra halva van, megölve!
 A sziv mögött, vagy kissé tán alantabb,
 Nagyságra, színre egy epényi bimbó,
 Egy törsszuráshoz teljesen hasonló! —
 585 Meghalt! Megölték . . . irigy istenek.
 Mint tiszta égből hirtelen, váratlan
 Lecsattanó villám hatott velőmbé
 E gondolat és szintoly hirtelen
 Ijedten s fájdalomtól görcsösen
 590 Vonagló ajkaimmal csókolám
 A sebnek vélt jelet, midőn alig hogy épen
 Örömlövésként dobbanó szívemmel
 Fölismerém a végzetes csalódást,
 Szégyen s haragtól villámló szemekkel
 595 Ijedt föl Izidóra éleset
 Sikoltva.

II.

Hah! mi különös, csodás,
 Mi bűvöletes álom! Kusza bár,

- Öszhang s aránytalan, mint minden álom;
 De mennyi és mily élénk látomány !
- 5 Minő világos láthatár; mi mély,
 Valóhü érzés, indulat . . . valóban,
 Alig hívém egy darabig, hogy ébren,
 Hogy most van ébren lelkem, oly közel járt
 Vagy épen össze is ölekezett
- 10 És táncra kelt az álom a valóval.
 De csakhamar jelentkezett a zord
 Való — a fájdalom nyilában, melyet az
 Ártatlan és boldog szivek barátja,
 A lelkiismeret gyötörtjei,
- 15 Az elítéltek, földi kárhózzottak
 Siralomházi porkolábja lőtt
 Vértó szivembe . . . Oh igen, a hajnal,
 Az öröm és boldogság istennője,
 A tiszta szivüek, ártatlanok
- 20 E bölcsőringató szelid dajkája:
 Kérlelhetetlen vallató bírāja,
 Kinpadra fektető hóhér legénye
 A bűnnek, fájdalomnak egyaránt. —
 Első sugára, mint a hentes kése
- 25 Hatol be a szendergő öntudat
 Szivébe s onnan visszaröppenőben
 Lerántja róla a könnyörülő
 Álom nyugasztaló lágy szemfedőjét.
 Eszembe hozta nekem is azonnal
- 30 Elátkozottságomnak tudatát.
 A tegnap átkát, Izidóra gyilkos
 Gúnykacaját, halálítéletem',
 Mely mint a cherubim lángpallosa,
 Viszonozatlan epedés pokol
- 35 Tüzére — tán örökre — kárhózzottat
 Űzött ki a szerelem édenéből.
 De nem, azért sem. Ah, az nem lehet . . .
 A szenvedélynek, mely határtalan,
 Áldása, átká, elmaradhatatlan
- 40 Barátja a határtalan remény,
 Mely bár uszítja, bátorítja is;
 Nem engedi lemondani, de másrészt
 Kétségbeesni sem . . . Vérmes szivem.

- Legmélyebb rejtekében, nagy titokban
 45 — (Elbújhatott, hisz egy kis szikra volt csak)
 Élt egy kis törpe tündér, hallgatag
 (Mert félt szegényke untalan, rideg
 Elmém leharsogó gúnykacajától) —
 Mely nem hitt a csodákban — másokért;
 50 De hogyha bajba estem, mély örvénybe,
 A melynek szélein megállt a bokros,
 A gyáva ész, s elhagyta kacagó
 Kedélye, nem találva ki utat
 S kész volt lerakni fegyverét föltétlen;
 55 Ilyenkor aztán ő volt a legény,
 S a réműlettől megmeredt érzékek
 Köznémasága közben megszólamlott.
 S merészen sugdosá: „bátorság, hit, remény!
 Csodálatos az úrnak utja olykor.
 60 S ha másként nem lehet, ha csoda kell,
 Ha soha másért nem történt csoda,
 Hát most történik az s megmenekülsz;
 Hanem azért mozogjunk ám magunk is!”
 Nos ez a kis szikrányi gnóm előállt
 65 Ezuttal is és egyre sugdosott:
 „Ne hagyd magad, még minden jóra válik!”
 S én letörülve a halálveriték
 Jéggyöngyeit arcomról, eh bien!
 Mondám magamban, a dologra hát.
 70 Ki tudja, hát ha mégis, mindamellet?
 S elvégre, voltaképen, s a mi több,
 Hát mit vétett ez álom? Nem elég-e
 Csodának már ez is?

Igen, igen .

- 75 Mire való is volna még tovább
 Csürnöm, csavarnom? Ugy van, ugy,
 Ez álom itt bejátszott a valóba;
 Ezen fordult meg a dolog, övé volt
 Az egyik főszerep, a cselszövőé,
 80 Vagy ám ha központnak magam tekintem,
 A megmentőé . . . Nem sejtém ugyan,
 Midőn leirtam, hogy miként, mi lesz,
 S egyáltalán ha lesz-e fejleménye?

- De meg nem állhatám, hogy le ne irjam,
 85 S ha már leirtam, hogy felolvasom
 Izidórának — gondolám — hisz ez
 Ha nem egyéb, jó tréfa lesz; nos aztán
 Ebből következett a többi; — el tehát —
 Minél előbb . . . úgy, úgy, hanem . . . hanem
- 90 Izidórához? Hát igen, bizony!
 Ohó, de ez nem ment ám oly hamar.
 Elindulék, hányszor, magam se tom.
 Utközbe' rendesen kitört a nyilt
 Belháború lelkemben, s féluton
- 95 Tökéletes fejetlenségbe ment át.
 Megsértett büszkeségem lázadott föl,
 Ez a halálosan sebzett oroszlán,
 Uralkodó szerelmem törhetetlen
 Zsarnok szeszélye, bőszen önkénye ellen.
- 100 „Gyalázatos, bélpoklos, szemtelen,
 Kiebrudalt tolakodó!” — kiáltá.
 „Te mesebeli fölfuvalkodott
 Tehetlen béka!” — felelé amaz.
 S így mint a kit két egyenlő erő
- 105 Ellenkező irányba vonz, se té-
 Se tova nem mehettem, s végre is
 Valamely idegen segélyerő —
 Külső hatalmi beavatkozás —
 Véletlen, meglepő találkozás,
- 110 Sürgős teendő, botrány, csődület
 S egyéb esetleg mente ki a bajból
 Így folyt ez a szerelem és hiúság,
 Ez a vér és velő közötti harc.
 A szenvedély, e vad haramia,
- 115 Ez esztelen, vak, önző kéjdhönc,
 Ki vérbe forgó szemeivel a
 Legközelebbi percet látja csak,
 S annak bizonytalan gyönyöreért
 Jövőt, ha kell, becsületet föláldoz —
- 120 Fenyegetőzni kezdé hangosan,
 Hogy ha nem enged a makacskodó ész,
 E derék várparancsnok, végre ő
 Úszköt vet a lőportoronyba később

És a romok közé temetkezik ! —
125 S már magam is kezdtem belátni, hogy
E szörnyü belső harcban tönkre megy
Egyéni kis világom, birodalmam,
És már gyűlölni kezdtem Izidórát;
De csak miként vakbuzgó vértanu
130 A máglya lángját, melyről azt hiszi,
Hogy annak szárnyain az örök üdv
Menyországába emelkedhetik.

Már szinte eltölt egy fél század
— Naptári félhó — e huza-vonában,
135 Midón szilveszteréji bűvös álmom
Véglátományán tépelődve, épen
Egy még homályos, névtelen remény,
Mint egy még ismeretlen üstökös
Csillagja tünt föl lelkem éjjelén.
140 Hah! hátha e jelképes látomány
V a l ó t jelent? Ha Izidóra már . . . !
Ah akkor . . . akkor . . . ő n e k e m valóban
M e g v o l n a h a l v a ! . . . eltemetve, és
Halála fájna már, de c s a k halála !
145 És a halál fájdalma bármi nagy,
De elviselhető . . . S én újra élnék,
Titáni átkos szenvedély nekül,
De boldogan, vidáman, szabadon,
Mint annyi irigyelt boldog filiszter,
150 Mint más közönséges veréb a tóban,
Mely ingó nádról ingó nádra száll . . .
Igen, e próba nem fog ártani,
Ha nem használna is. El, el .

De még mi több? E végzetes napon
155 Tetézetül egy illatos levelke
Izidórától . . . bár hideg, simán
Udvarias, de mégis kérlelő;
A guny kacajjal sértett illemt
Engesztelő . . . (tehát nem tégedet,
160 Sugá még mindig boszulihegő
Önérzetem); kimaradásomon
Sajnálkozó — szellemdus társaságom

- Élvét kikérő (mélységes pokol
 Eméssze meg a szellemet! Sziszegte
- 165 Érzékiségem paradicsomi
 Kigyója mérgesen — mit ér, ha tested
 Egy ujjnyi íze sem tetszik neki?
 Dicsérte volna egy hajszáladat,
 Ez többet érne . . .) És hogy mennyire
- 170 Ohajt már látni (lábai előtt
 Mint Caesar a szinkör viadorát,
 Ki halni menve, üdvözölje őt . . .)
 De már hiába minden . . . dictum factum,
 A vége mégis az lett, hogy hogyan nem?
- 175 Egyszerre csak kezemben . . . ott valék.
 Megnyomtam és beléptem . . . ott valék.
 Előttem állt Izidóra . . . vagy tán
 Én álltam ő előtte . . . nonchalant
 Mindketten, mondhatom; ma is csodálom,
- 180 Sőt hiszitek vagy nem, de szent igaz,
 Még Izidóra is csodálkozott
 Előkelő egykedvűségemen .
 Titokzatos, homályos, ám de annál
 Csodálatosb hatása előérzet
- 185 Emelgeté szívem' mint gáz a gömböt
 Mint haza járó szellem, drámai
 Pathoszt csufolva, mély, kísértetes
 Hangból: „Eljöttem látni önt
 Még egyszer és utószor, Izidóra!”
- 190 Mondám a tréfát megkacagva végül .
 Mint a királytigris, mely játszadozva
 El-el bocsátja hörgő áldozatját,
 Rettenve kap utána, látva hogy
 Az még utóbb elmenekül . . . e hang
- 195 Meglepte és hökkenté Izidórát.
 Az isteneknek s általán a trónok
 Lakóinak az égen mint a földön,
 Akkép a szépség királynőinek
 Véraldozat kell, és ha nem egyébként
- 200 Ennek talán jó lettem volna én is.
 S most már nem is vagyok kétségbe esve?
 Ez fenytésre méltó lázadás,
 Melynek csiráját el kell fojtani . . .

- És mint kelet buja virágai
 205 Üvegházának nyitott ajtaján
 Kitóduló, bódító illatár:
 Zudult reám a bájok s kellemek
 Ármány hadának leverő zöme.
 „Kétségkívül jól tölté napjait !
- 210 Talán föl is találta végre már
 Az eszményt, a ki boldogítani képes?”
 „Találni olykor nem is oly nehéz,
 Mint a találtat elveszíteni.”
 Ekként a szóra szó következett.
- 215 Dicsérte verseim, mint rendesen.
 A költeményt, ha az nem is egyéb,
 Mint magasb széptevés kötött beszédben —
 Kedvelte mint a bálzenét, a nélkül,
 Hogy tánra kelni vágnék a zenésszel.
- 220 A borban és a versben az igazság.
 Ezt tudta jól s kíváncsi volt igen:
 Nem fogja-e meghazudtolni jól
 Erőszakolt egykedvűségemet
 A régi szenvedély a költeményben ?
- 225 De verseményem pókhálója most
 Ez egyszer nem szerzőjét fogta meg.
 Ellenkezőleg, kiszabadított
 Szörny szenvedélyem kötelékiből,
 Mely mint egy óriás hurokkigyó
- 230 Megfojtott volna már előbb-utóbb .
 Most is, hogy Izidóra angyalarccal
 Sátánkodott, incselkedett velem ;
 Előszedé szépsége tárházának
 Legbűvösebb, rejtettebb kincseit ;
- 235 Felém legyinte olykor, tiltakozva
 Bók és guny ellen, gyermeteg makranccal ;
 Hozzám hajolt, közel, kiállhatatlan,
 Izzón közel . . . hogy láthatám, miként
 Vet árnyat a vékony, finom pehelyszál
- 240 Fehérlő válla, karja tükörében ;
 Arany hajának lángja lobogott,
 Mint midőn nyári éjben, szakadatlan

- Villám tüzeben égni látszik ég, föld .
 Reám ereszté balzsamos lehének
 245 Gyémántsívet megolvasztó kohóját .
 Egy szóval szédítő volt, mint az örvény
 A Lomnic élén, ezer ölnyi mélység
 És ama zúgó Tarpatak fölött,
 Mely mint örült menyasszony a templombul,
 250 Rémes sikoltozással fut ki a természet
 E nagyszerű szentegyház-ajtáján . . .
 Ezuttal is, mondom, el-elfogott
 Az alig visszafojtható gyönyörvágó
 Rabláncait tépő tigris dühe,
 255 S csak isten őrizett a gyávaságtól,
 Hogy illem- és lovagtörvényt felejtve
 Meg nem rohantam, mint egy utonálló
 S ki nem raboltam Izidóra tündér
 Szépsége rejtett kincseit .

- 260 Valóba'
 Csak Isten őrizett meg. Költeményem
 Paradicsomi részletéhez értem.
 A műi szempont és költőszabadság
 Ezuttal egy kissé szokatlanabban
 265 Mint mondják „antik” póre jelmeze;
 A jelenet, az ötletek kísértő
 Alkalmisága csiklandozni kezdett.
 És Izidóra maga is a tréfát
 Fölbátorító játszi hangulatban
 270 Hallgatta és úgy vette az egészet,
 Mint egy műkedvelő előadást,
 De mely ezuttal olyan véget ért,
 Mint a midón az egyik főszereplő
 Elájul és le kell bocsájtani
 275 Idő előtt a függőnyt . . . E soroknál:
 „A szív alatt, az hogy kissé alantabb,
 Nagyságra, színre egy epernyi bimbó,
 Egy törszúrúráshoz teljesen hasonló” —
 A katasztrófa bekövetkezett, mert
 280 „Szégyen s haragtól villámló szemekkel
 Ijedt föl Izidóra éleset
 Sikoltva” — ahhoz teljesen hasonlót,

- Mely bűvös álmom ébresztője volt,
Oly annyira, hogy percig azt hívém:
285 Tán most is álmodom; mert nem csupán
A hang, de minden mozdulat, arcjáték
És öltözék hajszálíg ugyanaz volt . . .
S a babonáság aggodalma szállt meg.
Mi különös, csodás hasonlatosság!
290 Mondám Izidórának, álmélkodva,
Ki észrevenni látszék a kelepccét,
És hirtelen mosolyt erőtetett;
De hasztalan, mert amint láthatólag
Folyton tűnődött, üzve-füzve baljós
295 Találgatások eszmeszálaait,
Mindegyre jobban elborult; egyszerre
Mintegy kétségbe esve, izgatottan,
Haragtól fuldokolva, lángoló
Arcát kezébe rejtve, szóttalan
300 Rohant a váró termen át, a melybe
Ép ekkor lépe gróf Kievszky Oszkár,
Dárdások hadnagya, ki állítólag
Már főhadnagy lehetne régen,
Holott még nagy korát sem érte el —
305 Ha oly igen veszett fene gyerek,
Párba jdühönc, botrány és stikli hős
Nem volna és egyáltalán s kiváltkép
Ha kevesebbet lovagolna váltón
Mint séta-ménén, bárha ezzel is
310 Megszolgáltatta jól az abrakot.

- A pillanat eléggé színi volt.
A dárdás hadnagy úr, majd kétfelé vált,
Egy kérdő és egy fölkiáltó jellé;
Miként ha mondta volna: Ugyan úgy-e?
315 S rögtön reá: de hiszen ez lehetlen! . . .
S önhitt, kicsinylő gunyosollyal ajkán,
De mindazonáltal fenyegető
Pillantást vetve rám, követte Izidórát.
S a szoba, Izidóra harmadik —
320 (Pipere és háló) szobája — ajtaját
Önkéntelen s tán nem szándékosan
Előttem és maga mögött betette.

Nem sejtve, hogy mi vár ott benn reá:
„Ön nyomorú, alávaló!” — rezgett ki
325 A kis szobából Izidóra hangja,
Feleletül a kérdő hadnagy urnak .

III.

És én siettem, ki a levegőre,
Minél üdébb, minél több levegőre !
Ki, ki a végtelen égbolt alá !
A Rigi tetejére . . . Levegőt,
5 Magányt ! Ha bár csak egy órára is,
De rögtön . . . És hol, hol nem, tudja ég,
Erdőn, mezőn bolyongtam össze-vissza,
Hogy meddig, azt se tom, csak azt, hogy
Lakomba érve „Gróf Kievszky Oszkár
10 Dzsidas alhadnagy” névjegyét találtam
Előszobámnak ajtaján, rá írva:
„Sürgős ügy, fontos, becsületbeli,
Holnap tíz órakor — legmélyebb tisztelettel.”
Most már világos, teljesen világos !
15 Álom való, s most Izidóra azt
Gyanítja, hogy titkát a hadnagy, e
Hiú dicsekedő árulta el;
S ha így van, akkor mondhatom, hogy: „meghalt
A király, — éljen a király !” Oh akkor
20 Szabad vagyok s egyáltalán megmentve,
S enyim megint e szép kerek világ !
Meghalt a kérlelhetlen szívű zsarnok,
Gyilkos szeszélyű kényuralkodó.
Hideg márványszoborrá változott
25 Az élve istenített, hön imádott
Főlséges eszmény — Izidóra, a szűz
Csak annyi már nekem, mint valamely
Középkor bajnokának az a nyíl,
Mely legkegyetlenebbül fájt, midőn
30 Merész baráti kéz kiszakitotta
Köbléből; és eltette, őrsi bár,
Elrejtve szem elől, ereklyeként,
De nézni, emlékezni sem szeret rá.

- Pontban tíz órakor megjött a hadnagy,
- ³⁵ Boszú s harag tűzét lihegve, fujva
Mint vezetőtlen elszalasztott mozdony,
Mely törve-zuzva ront a pályafőre.
Én arra voltam elkészülve, hogy
Bevezetésül mindenek előtt
- ⁴⁰ Pisztolyt szögez mellemnek. Hát pedig
Csak megölelt, megcsókolt, jobbomat
Nyájas dühvel megrázogatva, kért,
Legyünk mi eztán te s tu cimborák;
Hisz végre most már boldogtalanok
- ⁴⁵ Vagyunk mi mind a ketten egyaránt,
Azaz, hogy voltaképen azt se tudjuk,
Hogy melyikünk a boldogtalanabb?
Aztán leült. „Barátom, megfulok;”
S nyakkendőjét tágitva, duzzadó
- ⁵⁰ Erére mutatott: Láthadd magad,
Megfulladok, ha még ma nem ölök.
Hogy kit? tudod, sőt csak te tudod épen.
Avvagy talán már végezel vele
Bajtárs, magad? Bár nem tudom, csupán
- ⁵⁵ Csak gondolom, hogy, fájdalom! — igen,
Most már azt mondom én is, fájdalom! —
Ő n z ő b b okod hiányzott erre, ámde
Ha jól fogom föl szenvedélyed és
Lovagiasságod' magasb mivoltát . .
- ⁶⁰ Az sem lehetlen . De ha mint ohajtom,
Mert én szeretném vérét ontani,
Mert nekem van sokkal nagyobb szükségem
Vérére gyógyszerül . . . ha él, nevezd meg . .”

„De kit? nem értelek”

- ⁶⁵ „De kit? S te még
Ezt kérdezed . . De hát — barátom!” —
Mondá bizalmasan suttogva, és
Közébe hajolva hozzám: „ugy-e bár
Én nem mondtam neked . tehát ha én nem,
- ⁸⁰ Okvetlen egy más árulhatta el csak
Neked a titkot, Izidóra titkát —
Ama jelet, egy lázas pillanat

Emlékét illetőleg, melyről eddig
Azt hittem, hogy csak én ismerhetem
75 Egyedül én és senki más e földön. —
És e gazembert, aki üdvömet
S egy nő becsületét rabolta meg,
Patvarba ! meg kell ölnöm ; ezt, remélem
Természetesnek láthatod magad,
80 És úgy hiszem, magadnak sem lehet
Okod kimélni és sajnálni őt . . .”

Igy ő, a kedves hadnagy, voltakép a
Legrettenetesebb „enfant terrible”.
Tehát most már való, kétségtelen . .
85 Mit érzék ? Egyszerre szálla el
Szivemből, mint kialvó fáklya füstje,
A szenvedély, e telhetlen kigyó,
Mit javas asszony ördögös szavakkal
Olvas ki a már haldokló gyerekből.
90 S beköltözött, fészket rakott helyén
Egy másik, egy még bőszebb szörnyeteg :
A zöldszemű féltés ikernővére,
A meggyalázott, kirabolt, kétségbe
Ejtett, irigy érzékiség boszu
95 Érzelme Hah ! most már megegyezünk,
Valóban ; egy az indulat, a mely
Egymáshoz úz, mint szél a két vihar
Felhőt, hogy villámharcra keljenek.
Az afrikai oroszlánok éhe,
100 A bengali tigris vérszomja csak
Szunyogcsipés okozta viszketegség
Az irigység és boszuvágyhoz képest,
A mellyel szivemet megmérgezé
A rettenetes gondolat nyila :
105 Hogy im, ez ember, im e földi lény,
Még csak nem is félisten, legalább
Épen nem annak született, de hajh
Azzá emelkedett, átistenült
A legfelségesebb kék hetedik
110 Egében —, és még ő dühöng ! Miként
Ha Jupiter dühöngne a miatt,
Hogy vannak istenek mögötte és

Alatta, bár kisebbek és utána
Következők !

- 115 Ó szenvedély csodája !
Bámultam ezt az embert, ezt a férget,
Mint egy tündérkirályt. Kerestem arcán,
Szemében, ajkán a gyönyör nyomát,
Feje körül a végtelen, nekem
- 120 Elérhetlen szerencse diccsugárát,
Melyet nem adtam volna a tiédért:
Világtörténelem vakító napja,
Legfényesebb költői álmot el-
Homályosító földi nagyságeszmény,
- 125 Ifjui dicsvágyat kétségbe ejtő,
Kábító tünemény, Napoleon !
Kimondhatatlan fájdalom fogott el,
Mint napfogyatkozáskor, hirtelen
Sötétült a világ . . Szivemben egyrészt
- 130 Sirattam és temettem Izidórát,
Olyforma kínna, mint erényes, jámbor
Rokonság oly halottját, a ki gyászos
Szégyenhalállal mult ki a bitófán . .
Majd fölkelte vérbozontos fejjel a
- 135 Sértett önérzet, a halálra sebzett,
Kigúnyolt, porba gyúrt érzéki vágy,
Boszút kiáltva, vért szomjazva írul,
Égő sebére.

- Igy tünődhetém
- 140 Magam elé meredve szóltanul;
És csak midőn egyszerre föltekinték,
És láttam a válaszra váró hadnagy
Színváltozását, arca iszonyát,
Csak akkor jöttem észre és gyanítám
- 145 Hogy ő viszont arcomról olvasott,
S mindent leolvasott, sőt voltaképen
Még a valónál t ö b b e t is . . .

- Igen,
S ez jól esett szivemnek. S legkevesé-
150 Sem igyekeztem elszéleszteni

Sötét gyanuja villogó felhőjét.
Hadd marja őt is kétszeres csalódás
Méreg fulánkja, hiszen összevéve
E kettő sem tesz annyit, mint az a
155 Vigasztalan, egyetlen gondolat,
A száraz lelki fájdalom, melyet
Nem gyógyíthat meg semmi, semmi . . .

„Ugy van,
Barátom, igazad van. Ismerem
160 Én jól e bajt. Ez a vér háborúja.
Egyetlen s némi elégtétel itt, ha
Kivágjuk a vért, hogy folyjon ki ott
Szemünk előtt, hüljön ki és egyék föl
A férgek; sőt én még tovább megyek:
165 Megölném még a lelket is, hogy abban,
Mint a letört virágnak illatában
Ne élne, örökölné a bűnös
A boldog pillanat emléke sem . . . !
Oh hogyha lehetséges volna ez,
170 Lemondanék az örök üdvösségről,
Mely énnekem már úgy is elveszett.
Sőt kárhozattá változtatta azt az
Eltörülhetetlen emlékezet,
S a rettenetes örök törvény átka,
175 Hogy a mi történt, azt meg nem történtté
Mindenható Isten se teheti . . .”
Elhallgaték, és a hadnagy se szólt.
Kínos, feszes szünetnek csöndje állt be.
Befagyunk mindaketten csontig . . . Végre
180 A hadnagy kezde felhuzódni lassan
Ültéből és sohajtva, tompa hangon
Kérdé: „Tehát? . . .”

„Szolgálatodra állok.”

„Ma még?”

185 „Azonnal. Indulj
Határra. Hozz kemény ser-

nk a
sége
svájci
b..”

IV.

- A hadnagy rettegett veszekedő,
Eszeveszett merész verekedő,
Pisztolyra kitünő lövő, de kardra
— Mint a kötekedők legtöbbszörre —
- ⁵ Egyáltalán nem volt művész vívó.
A mérkőzés helyén megfélemlítő
Merészség; testerő; elménckedő
Hideg henegeő fitogtatása;
Csuklókötéstől önhittlen lenéző
- ¹⁰ Vonakodás; állás előtt kardéllal
A levegőt fájdalmas szisszenésre
Készítő vagdalkozás és többféle
Legénykedéssel szokta már előre
Kivenni gyöngébb ellenfél szívét.
- ¹⁵ Mi engem illet, én Keresztessyt
Szorgalmasan, kitartón látogattam
Öt éven át s fölénymért cserébe
Részint feleletül ellenfelem
Üres, hiú hühóira, megjegyzém,
- ²⁰ Hogy én csupán kezére dolgozom,
Azonban ő vághat fejemre is.
Kacajjal utasítá vissza ezt.
De csakhamar megbánhatá, belátva
Hogy ezzel a „hajrá”, saját egyetlen
- ²⁵ Előnyét adta föl . . . Növekvő dühvel
Rohant elő vakon, mindannyiszor
Karján az elővágások rovását
Növelve egy ujjal. A segítők
Megálljt kiáltva közbe vágta épen,
- ³⁰ Midőn kétségbe esve, vízabályt
Mellőzve rám rohant, s mig balkezemmel
Fogtam föl a fejemre mért csapást, ő
Előre szegzett kardhegyembe dőlt.

V.

A hadnagy eltemetve, haj de él
És szerte jár kel bennem „a titok”

- Én azt hívém, hogy Izidóra most már
 Egy világrészben sem marad velem.
- 5 Kerülni fog, gyűlölni mint fegyenc
 Kerülni szokta messze azt az átkos
 Pelengért, mely előtt egykor pirult . . .
 De ép ellenkezőleg ! mint az árnyék,
 Ugy követett bujós körutamon,
- 10 Mit egyrészt kényszerüleg tettem, a
 Párbaj következtében, hogy kitérjek
 Szokás szerint az álszemérmes törvény,
 E sanda csősz elől, ki ily esetben
 Nem mindig oda vág, a hová néz ;
- 15 De néha mégis oda vág . . . Bejártam
 Helvétianak „hótakart tetőit”,
 Az olasz félsziget virányait ;
 S a Rigi csucsán a kelő napot,
 Palermo partján a lenyugodót
- 20 Fosztotta meg bálványozóitól.
 Mindenki őt csodálta egyedül.
 Magam valék, ki magamat csodáltam :
 Hogy többé nem csodálom őt. Azonban
 Mégis csak gondosan kerültem őt,
- 25 Kerültem illó istenfélelemmel ;
 Mert végre hátha mégis . . hátha még se . . .
 Csak jobb a tűzzel még se játszani,
 Nem festegetni falra a sátán — nét.
 De hasztalan, fölösleg aggalom.
- 30 Mert vége volt mindennek, vége, vége !
 Elszállt szivemből mindörökre a
 Szűz tiszta szerelem fehér galambja.
 Leégtem ; szén, por és kihült
 Korom vagyok ; többé ki nem gyuladhatok,
- 35 Mig föl nem épít uj tavasz keze.
 De végre is miért követ ez a
 Kevély hölgy annyi messze földön át ?
 Vajon mi célja, avvagy indoka ?
 Csodálatos ! (azonban voltaképp
- 40 Természetes, mert hát ez a szélsőség
 Törvénye, mely a szenvedély létráján
 Csak a legeslegfelső és legalsó
 Fokon jár) — ez sem érdekelt már többé !

De végre egy ennél hatalmasabb
 45 Törvény; a nő iránti köteles
 Illem parancsolt, s ennek szót fogadva:
 Egy ragyogó szép nyári délután,
 Egy parti sétaerdő fái közt
 Találkozánk még egyszer és utószor.
 50 Gyönyörű nap volt; egy oly pillanat,
 Midőn az ifju természet maga
 A szerelemben üdvözülni látszik.
 Maga a nap, mint násza éjjelén
 Szűz csóktól ittasult boldog szerelmes,
 55 Ugy szórta égre földre, szerte szét
 Dicsfénye aranyát, miként ha attól
 Félt volna, hogy megfojtja a gyönyör
 Kéjillatot lehelt erdő mező;
 Boldogság és örömnök fűszerével
 60 Volt telve s arra ingerelt a lég.
 Szerelme üdvösségéről beszélt
 Minden köröttünk, arról suttogott
 A buja lomb, s a lombon ringatózva
 Azt sirta, nyögte csalogány, galamb —
 65 S arról beszéle Izidora is
 Oly édesen, szelid szemérmesen,
 Hogy szinte azt hívém, való s nem ármány.
 De én úgy érzém, hogy fagyni kezd
 S megáll a vér erebben! Mozdulatlan,
 70 Lidércnyomásszerű kinos feszélyben,
 Miként egy ősvilági kövület,
 Magam elé meredve ültem ott.
 Azonban alkonyult. Az árnyak nőttek.
 Valahol egy szomszéd falubeli
 75 Toronyban megkondultak a harangok.
 Legyőzhetetlen mélabú fogott el.
 „Mily andalító őszhang” — suttogám
 Tompán, nehézkesen. „Minő fölséges
 Tökélyű négyes hangkar e toronyban!
 80 E föld valóban a dal és költészet
 Szülő hazája. Ugy tetszik nekem,
 Miként ha e torony négy ablakán
 A négy harang mint négy sötét barát
 E szörnyű szót zokogná untalan

⁸⁵ Egymásután, imaszerün, feddhetlen
Útemben: „el-mu-lan-dó, el-mu-lan-dó!”

Mint a hózuzmarás virágbokor,
Mit fagyos szél szakít ki, s visz tova,
Suhogva távozott el Izidora.

⁹⁰ Majd sebtén visszatért és haloványan
Remegve, fuldokolva, önfeledten,
Haraggal, fájdalommal: „Istenemre!
Tudom mit gondol ön. De rút gyanuja,
Az nem igaz! Nem, nem! Csalódik. Ön

⁹⁵ Hitetlen, üdvtelen . . . Meg fog győződni,
Tudom, de majd későn” — sugá fülembé
Vonagló ajkkal és egy nagy nehéz
Könnyel szemében gyorsan, hirtelen
Eltűnt a fák között .

¹⁰⁰ Csak isten őrzött,
Hogy lobbot nem vetett a régi láng.
Mély, ellenállhatlan részvét fogott el.
Elindulék s beérve; „Izidóra!
Bocsánat!” . . rebegém féltérdre esve.

¹⁰⁵ De ime ó ismét a régi volt.
A büszke, gőgös, a kérlelhetetlen.
Csak erre várt, csak ez kellett neki.
Egyszerre féreggé voltam tiporva.
Tekintetében oly mély, átható,

¹¹⁰ Uralkodói megvetés nyilát
Lövelte rám, hogy percre azt hívém,
Oda vagyok szögezve mindörökre,
S föl sem kelek többé soha! . . .

De így jó. —

¹¹⁵ „Most már kvittek vagyunk, madame”,
jegyzém meg
Mosolygva, s térdemről leverve a port.
Aztán nem láttam őt többé . .

TALÁLKOZÁSOK.

BUDAPESTI ÉLETKÉP

A VÁCI UTCÁN

1.

A váci utcán, fényes délben,
Ugy fél tizenkettő után .
— Szép olvasónő a vidéken
Ez prózai neked talán ?

⁵ „A váci utcán, hol a sarkon,
Mint jelfa keresztúti parton,
A rendbiztos mereven áll . .
Haha . gyönyörű ideál !”

2.

„És bekiséri kérlelhetlen,
¹⁰ Ha valaki nagyot kiált.
Ugyan mi történhetnék itten
Vasárnap déltájban kivált ?
Midőn a boltok zárva sorba,
A tolvaj alszik a lebuja;
¹⁵ Sörházban a filiszterek,
S nem kódorog cipészgyerek ?”

3.

Valóban, kedves olvasónő,
Nem vadregényes ez a tér.
A sziklabérces vadonerdő
²⁰ Festőibb szinpadot ígér.
De mindazáltal én azt mondom,
Kissé időzhetnénk e ponton.
Mert legyen a keret mi szép,
Mégis csak a mi fő, a kép.

4.

- 25 S a vadonerdő s fellegvára,
 Ma már csak egy üres keret,
 Bósz vadja, hőse — képe tárgya —
 Belőle régen kiesett.
 A vár mindenható lovagja,
 30 A rengetegnek fene vadja,
 A boszorkány — s tündércsoport —
 Mind itt ez utcán sürg-forog.

5.

- Regénye meg van minden kornak.
 Minden tavasszal nyíl virág.
 35 Az istenek polgárosodnak
 És szállanak alább-alább.
 Olymp szirtorma rég lakatlan;
 Éj csöndjét zord lovagvárakban
 Kisértetek föl-fölverik,
 40 De már egymást se ismerik.

6.

- Csak más a név, a mód s a fegyver,
 Csak más az eszköz, a divat.
 Alatta mindig egy az ember,
 A szenvedély s az indulat.
 45 Diszitmény és jelmezben már ma
 Jelleg s alakban más a dráma;
 A szakma mindig egyező:
 Van hős, szerelmes, cselszövő.

7.

- És ezt itt mind együtt találod.
 50 Mily tarka, gazdag változat!
 Bejárhatt a kerek világot,
 Hasonlót ehhez nem mutat.
 És pedig ép a legszebb cikkben . . .
 Nem egy, ki járt az öt földrészben,
 55 Itt széttékintve, fölkiált:
 Ah, imhol a tündérvilág!

8.

A párisi kirakatokban
 Több fényt találsz, megengedem.
 Ez óriási emberbolyban
 60 Az ipar több csudát terem.
 Több emberkéz, több emberszellem
 Nyomán ott több a csín, a kellem;
 De a mit adnak istenek,
 Abból meg itt több a remek.

9.

65 Szép hölgye, mondják, Albionnak,
 Aranyhaju Afrodite;
 Nápoly körül barnák honolnak,
 Az arragóni fekete.
 De annyi és oly szép, mint itten
 70 E keringő syrén örvényben —
 Akármit mondjatok nekem:
 Nincs e világon ide lenn !

10.

Azért hát kedves olvasónő,
 Ne kárhoztass el hirtelen,
 75 Ha elbeszélő énekem bő,
 Tárgyát ez utcán keresem.
 Hol egy király ül, bármely zugban,
 Az első hely mindenkor ott van.
 Ahol a szépség, szerelem,
 80 Költői tárgyam ott lelem.

11.

E zörgelemben, kalmár-zajban,
 E síma aszfalt-burkolat
 Szalagján egy-egy pillanatban
 Ah, mennyi szerelem fakad !
 85 A fogatok vigan robognak,
 A kocsisok „EO”-t rikoltnak;
 Sok ragyogó szem ezalatt
 Javába gyilkol, gyujtogat.

12.

Egyébiránt és utóvégre . .
 90 Mivelhogy . . . és ezek után .
 Száz szónak is csak egy a vége, —
 Elég is a fenék talán ?
 Igaz, divatszerűbb lehetnék,
 Ha kissé én is „szédelegnék”
 95 Ha ütve verve a dobot
 Csapnék előre nagy hühót .

13.

S szó a mi szó, tagadhatatlan,
 Divatnak hódol a világ.
 És van valami a dologban,
 100 Hisz a divat is — ifjuság.
 Ő mindig a jelen bálványa.
 A szerelemnek szobalánya
 S a szobalányok közt akad
 — Igaz-e? — hej, sok jó falat .

14.

105 S én hódolok is a divatnak,
 Tudniillik a mi benne szép.
 De azt hiszem, előjárónak
 Kétszer hat versszak már elég.
 Talán sok is . . . pedig fölöttébb
 110 Sokat ne várj tisztelt közönség.
 Hiába tervelném, tudom,
 Nálunk nem épül kölni dóm.

15.

Tehát elvégre . . . a dologra ! . . .
 Ünnepe, tizenkettő után
 115 Álljunk ki itt e zsibsarokra,
 Itt lép el a sok szép leány.
 És itt jön ő . . . Segits Apolló !
 Szeme bogár, a fürtje holló . . .
 De mit beszélek — irgalom !
 120 Hisz ez merő gúny, szidalom.

16.

Holló, bogár . hisz feketének
 Fekete egykép mindenik.
 Hanem bizony némák, szegények,
 Már legalább is színeik.
 125 De ezek a fürtök — beszélnek;
 E szép szemek tüzet lövelnek.
 Mely valamint a csatatüz,
 Öl, perzsel vagy rabszija füz.

17.

Beszélhetnék ugyan még többet,
 130 Leirva körülményesen
 Azt a cégéres dús szemöldet,
 Mely meghajol szemérmesen,
 Tán a fölötti szégyenébe,
 Amit elárul sűrűsége . .
 135 Holott szem, pillá, tűzajak
 Már úgy is annyit mondanak !

18.

Beszélhetnék, hisz mindezekről
 Ki nem beszélne örömet ?
 De egyrészt a fönnebbiekből
 140 Láthatni, hogy fölösleges.
 Ha csak nem azt, hogy e kis édes
 Arc épen oly igen beszédes,
 Hogy maga elmond, hej sokat,
 Mit a költőnek sem szabad.

19.

145 De nem beszélek már azért sem,
 Mert bármi bájos, szép ez arc,
 Találó még se lenne képem,
 Aligha lenne hú a rajz,
 Ha úgy mutatnám őt be nektek,
 150 Mint a ki csak szép, szép a szemnek;
 Holott tömérdek kelleme —
 Ez mégis a fő érdeme.

20.

Nem; ez a szépség bár vakító,
 Ezt jó lélekkel mondhatom,
 155 De még sem olyan vérlázító,
 Mint inkább édes az nagyon.
 El nem találok — hogy is mondjam —
 Szemed vagy szád ingerli jobban?
 És hamarjában nem tudod,
 160 Csókolni avvagy enni jobb?

21.

Sőt hogyha már az igazságot
 Kimondanom tisztára kell:
 Ha volna ép e szabadságod,
 Azt sem tudnád, hol kezdjed el?
 165 Öleld-e vagy csókold, s hol és mit?
 Kis lábait vagy kezecskéit?
 Ez egy kis kellem-tömkeleg,
 Hogy nem tudod, hol a fejed?

22.

Ő a virágok seregében
 170 Nem tündöklő kamélia;
 De több, mint a bokrok tövében
 Illatozó kis ibolya.
 Nem királynői lény, uralgó,
 Nem ragyogó arany pillangó.
 175 Egy édes mézü kis darázs;
 Nem lobbanó láng, hú parázs.

23.

Ma ő uralkodott a „pályán”;
 De ő nem látszék tudni ezt.
 Ő még csak egy kis szende bárány,
 180 Mely már a fűre jární kezd.
 És ott vigan bár, anyja mellett,
 Tünődve, félénken legelget.
 Mert sok a nyájban az olyan,
 Ki vakmerő és csintalan.

24.

185 Rá férfiak merőn, bár lopva,
 Sováran, hőn pillantanak.
 Kisérgetik hátul, titokba,
 Suttognak, fölsohajtanak:
 Ah, és oh ! ejnye, terringettét !
 190 Beh kedves angyal; fölséges, szép !
 S ő már tünődik, révedez,
 Hogy mi bajuk ? miért van ez ?

25.

Vajjon ki ő, s hol van lakása ?
 Ezt volna bezzeg tudni jó.
 195 Divatfi, delfi egyremásra
 Kiséri már egy légio.
 Egyik kinyaltabb mint a másik;
 Mindegyikének foga vásik
 A kedves kis galamb után,
 200 Hogy — hátha, mégis, netalán ?

26.

A gyermek arca, öltözéke
 És a mamáé szigorú;
 A korosabb roué-k szemébe'
 A fürt azonnal savanyú.
 205 Egymásra fanyarul mosolygnak,
 Föl és alá elsompolyognak.
 És észrevétlen elmarad
 Az arszlán — az hogy rókahad.

27.

Csak egy van, a ki nem tágul még.
 210 Talán egy ártatlan bohó,
 Kinek szívében tiszta láng ég,
 És tisztességes cél? . . . ohó !
 Regényt ki írna most ilyenről ?
 Nem, nem ! Nézzük csak őt közelbről.
 215 Ő nem közönséges veréb,
 Valóban furcsa keverék.

28.

A szőke haj, pozsgás arc, kék szem
 Rosz hirbe jöttek, jól tudom.
 Fekete, barna a regényben
 220 Mind valamennyi Seladon.
 S a hány ábrándozó, érzelő,
 Légvárakban lakó, képzelgő,
 A síríg hű boldogtalan:
 Mind szösze az, s kék szeme van.

29.

225 Ezekre most nem jó idő jár;
 Az ördögnek sem köllenek.
 Hütlen s ledérnek áll a vásár,
 Ódondásznál penészlenek
 A Heloizek, Abelárok;
 230 Tündöklenek a csapodárok.
 Szegény Toggenburg lovagon
 Nevetnek utcán, szinpadon.

30.

De ám azért ne adjuk őt fel,
 Csak türelem, csak bizalom.
 235 Ez ifju itt félszőke fürttel
 Sem Abelár, sem Seladon.
 Ha dandy-szemmel végig méred,
 Hogy nem veszélyes ő, azt véled.
 De megcsalódnék benne sok
 240 Bár legerősebb psycholog.

31.

Én nem takargatom hibáit;
 Bár volna gyöngesége több!
 Nagy bűne, melyről szólok majd itt,
 Lehetne ekként menthetőbb.
 245 Volt igen is, volt benne sok szép,
 Erő nagy, testi, lelki egykép . . .
 Azaz hogy — egyképen? — vajon?
 Nem gyül meg e szóval bajom?

32.

Egykép igen, sokáig, szépen,
250 Mint himbán két testvérgyerek,
Ellensúlyozta küzdő szellem
A bősült szenvedélyeket.
De végre elbillent a mérleg;
Talán utóbbi erősebb lett ?
255 Vagy rá süvöltött sors szele ?
Nem bíbelődöm most vele.

33.

Hagyom önökre megvitatni.
Elmondom úgy, a mint esett.
És van szerencsém bemutatni
260 Ezennel ifju hősömet.
A dolog egy kis bajjal járó,
Mivel hogy ő se gróf, se báró.
Oh botrány, még nem is nemes;
Lehet ily ember érdekes ?

34.

265 De hát lássátok, a természet
Olykor minő játékot úz.
Kik, mint a vérmén, úgy tenyészték,
Nincs bennetek felényi tűz !
Kik jártok a verseny-porondon,
270 Higyjétek vagy nem, én azt mondom :
Hogy még halandó emberér
Nem volt ilyen hön telivér.

35.

Egyszer családfáját kutattam;
Fojtott haraggal válaszolt;
275 S keserüen, hogy apja vadkan
S az anyja, ugymond, medve volt . . .
Ez ugy-e bűnös kegytelenség ?
De haj ! rettentő nagy a mentség.
Szegény fiu ! szánhatjuk őt.
280 Szülőtelen, sinlődve nőtt.

36.

Szülőit ő nem is gyanítja.
 Erdős, vadon bércek között,
 Sanyarra jó korán tanítva,
 Pásztorcsalád nevelte őt.
 285 Egy barlang volt az ősi fészek,
 Holott a zerge legelészett,
 A szarvas a sót nyalni járt,
 Nem rettegő a pór-ruhát.

37.

Jégzápor, szélvihar, rettentő,
 290 Nem egyszer utolérte itt.
 Miközben a menydörgős menykő
 Csapkodta a táj bérceit.
 Furkós botjával egyszer-másszor
 A hatéves kis csordapásztor
 295 Sasokkal összeütközött,
 Midőn azok fészkébe tört.

38.

Később egy gazdag úr jött erre,
 Festői tájat kedvelő.
 Kalauzúl föl a hegyekre
 300 Vadászva, járt-kelt ezzel ő.
 Egy les után, szép holdas éjen,
 Sűrű bozótos meredélyen
 Kisértetes látvány elől
 Az úr lábáról majd ledől.

39.

305 Lombok közt, holdsütött nyilásból,
 Alakra ember, de nagyobb,
 Miként ha vón' izzó parázból,
 Ugy fénylik, füstölög, ragyog.
 Az utazó remeg; azonba'
 310 Kezéből földre hull forgója.
 A kis fiu fölemelé
 S megy vakmerőn a rém felé.

40.

Egy kissé borzongott a háta,
 De közelérve föl kacag.
 315 Nagyot rug a rém oldalába,
 Az úr is bátorságra kap.
 Taplónvá rothadt cserfa törzse
 Holdfényben mintegy füstölögve —
 Ez volt a rémes látomány —
 320 Megfejtve a bűvös talány.

41.

A vendég másnap lőtt egy zergét.
 Az egy kőszálon fönnakadt.
 Első lövése; terringettét!
 Hogy a szép zsákmány ott rohad!
 325 A vezető csak szemlélődik,
 Vadász még nem járt ezelőtt itt;
 De meztláb egy kis gyerek
 A szakadékon átmehet.

42.

S lerugva bocskorát, azonnal
 330 Megindul a merész fiu.
 Egy hasadékon, mint kigyóhal
 Örvény fölött át és kibú.
 Eláll urának szeme szája,
 Majd visszahíja, kiabálja.
 335 Csak még egy vészes pillanat,
 S már hozza a sűdő vadat.

43.

De a fiunak bátor tette
 Szerzett apát, nevet, vagyont.
 A gazdag ur örökbe vette
 340 S idővel mindent ráhagyott.
 Hozzá még többet is szerzett ő.
 Lett gazdag úr: Virányi Ernő.
 Hatalmas ifju, óriás,
 Országremény, mint annyi más .

44.

- 345 Országremény, mert hát az ember
Csak a jelen után ítél.
De hány kalászt, szép bimbót elver
A lét viharja: szenvedély?
A természet buján fogant ám,
350 De sors anyó irigy boszorkány.
E méreg- s kártyakeverő
Cselétől vész sok szép erő.

45.

- De most csak éljünk a jelennek,
Ne bántsuk a sötét jövőt.
355 Most még virágokhoz vezetnek
Utai, hát kövessük őt.
Deák-, Hajóstér elmaradnak,
Már-már a városerdőn vannak;
Itt egy kicsiny ház ajtaján
360 Belép anyjával a leány.

46.

- Minő szerencse! kapuajtón
Gyöngéd kezek vonásai;
No majd kap ő a kész alkalmon:
„Két szép lakás, egy utcai.”
365 Megvan szerencsés apropos-ja,
A többi oszt' ügyesség dolga.
De ez a perc nem kedvező;
Néhány nap múlva visszajő.

47.

- Közömbös arccal, mintha őket
370 Nem látta volna még soha,
Megjegyzí, hogy mily meglepőleg
Barátságos minden szoba.
A mama nyájasan fogadja,
Magát az ifju bemutatja;
375 Örülnek, örvendeznek, és
Megtörtént az ismerkedés.

48.

Az urnó pamlagát kínálja.
 Ő egy karszékbe ül, de hát
 Van elegendő oka rája,
 380 Mert a szomszéd terembe lát.
 Holott a kis leány magában
 Van elmerülve nagy munkában.
 Kezében tű és cérna van
 És öltöget szorgalmasan.

49.

365 Redőtlen szürke pongyolája
 — A mint feléje háttal ül —
 Imitt-amott, hogy rejtett bája
 Jobban kitűnjék, megfeszül . . .
 Ó képzelemgyulasztó látvány!
 390 Hát még a hogy fehérló vállán
 Fekete fürtje játszadoz,
 S velőt, vért forró lázba hoz!

50.

A mama nem bánná a „parthie”-t.
 Ernő hírét hallotta már.
 395 „Eset”-je volt: megölt egy marquist.
 Ilyesmi szájról-szájra jár.
 Szép kettes fogatán különben
 Megfordult olykor a köröndben,
 S ez alkalommal az anyák,
 400 Hogy miye van? — tovább adák.

51.

Van háza, földje, nyaralója,
 Ez már ma is csak valami.
 Hát ifjusága agiója,
 Hogy még lehet — ki tudja mi?
 405 S a mi hazánkban ritkaság most,
 Nem kártyás és nem is iszákos.
 És ámbár törzsökös magyar,
 Csak bőkezű, de nem pazar.

52.

Henyélni nem szeret s bizonnyal
 410 — Ugy vélik — célja nagy, komoly.
 Mulatni tud a mulatókkal,
 De szépen ír és szónokol.
 Az „Orfeumba” is hogy eljár?
 Hja . . a levegőben van ez már!
 415 Olykor ki is csap egy kicsit,
 De csak módjával, képesint.

53.

Nem áll ő udvaronc hirében.
 Még érzik rajta a vadon.
 Öltözködik tisztán, szerényen,
 420 De nem piperkóc, nem majom.
 Ha, mint ő, olyan az ember mind,
 A tébolydába zárják Darvint.
 Szóval, mi lényét illeti,
 Természetes, eredeti.

54.

425 Gallérja vagy kendője csokra
 Sokszor nem épen comme il faut.
 A bókot nem halmozza bókra;
 Nem végtelen toasztivó.
 Az üres fecsegést utálja . .
 430 De ennél is nagyobb hibája:
 — Ó szörnyü végzet, mostoha —
 Táncolni nem szokott soha!

55.

Ki félténé ilyen lovagtól
 A jól nevelt okos leányt?
 435 Ez egyszerű komoly alakból
 Ki olvas csélcsap Don Juant?
 Mámának is nagy a bizalma,
 Hogy Ernő arca meg nem csalja.
 Hisz olyan az, mint szentírás,
 440 Pénzt adna rá az uzsorás.

56.

Vigan csevegnek, élcélődnek,
 A lányka néha közbeszól.
 Ez a jel kedvező Ernőnek,
 És egy-egy bókkal válaszol.
 445 Azokból a dolog kitetsző:
 Ez nem lakás-, de leánynéző.
 S az anya szól háromszor is:
 Legyen szerencsénk másszor is.

57.

S Ernő barátunk menne is már,
 450 De nem tud, szive oly nehéz.
 Maga sem tudja, hogy még mit vár,
 Csak a szomszéd terembe néz.
 Ah! végre megvan! üdv, szerencse!
 Maguk maradnak egy-két percre
 455 Oh! drága boldog pillanat,
 Szivvészegítő gondolat!

58.

A szőnyegen halkán, pár lépést
 Beközelíti Etikét.
 (Igy hitták a kedves teremtést)
 460 Oh szédítő, tündéri kép!
 Kinyilva hűtlen inge fátyla,
 És azon át Ernő belátja
 Hó melle, válla bájjait.
 — Nap úgy nem éget, nem vakít!

59.

465 S az ifju, a ki láta vadkant
 Csörtetni zörgő fák alatt,
 Midőn az ég rettentőt csattant,
 Pokolsötét éj meggyuladt;
 Ég és a föld egy lángban álltak;
 470 Egymást kereste a vadállat,
 S az erdő mélyén egymagán
 Istenre zondolt a zsvány:

60.

Most, mint a déli verőfényben
 Tündöklő délceg nyárberek :
 475 Nem tudja, hogy mi félelemben ?
 De szent igaz, hogy úgy remeg.
 Lelkében szörnyü harcra kelnek
 Szemérem és bőszen szenvedelmek.
 S csak tréfa volt szándéka bár,
 480 De vágya többre készíti már !

61.

S hogy állna ellen ő e vágnak ?
 Mi rettentné attól el őt ?
 Hisz a mélységes Gyehennának
 Lángnyelve már nem égetőbb !
 485 Egy csókot e szűz hattyuvállra !
 S mint menydörgés a villámlásra,
 A gondolat után a tett
 Hej ! gyorsan elkövetkezett.

62.

A lányka rémulten sikolt föl,
 490 Elsápad, majd meg elpirul.
 Rettenve kissé a merénnytől,
 Ernő bünbánva földre hull.
 S mint egy vezeklő búcsujáró,
 Kulcsolt kezekkel a hátráló
 495 Leányka lábához csuszik,
 S forró szerelmet esküszik.

63.

Mondott sokat, szépet, hizelgőt;
 Hogy megérdemli a halált.
 És az ne is kimélje itt őt,
 500 Ha viszonzásra nem talált.
 Igér hűséget ékes nyelven,
 És mind azt, a mit mond e percben,
 Való, hogy mind átérezzi,
 S hogy meg is tartja, azt hiszi.

64.

- 505 De mind hiába, mind hiába !
 Kilábolhatlan a hinár.
 Csak egy hibából más hibába
 Sülyed mélyebb s mélyebbre már.
 Ételke arcán megerednek
- 510 A könnyek és sűrűn peregnék.
 Ez ifju őt — ez fáj neki —
 Vajjon minek tekintheti ?

65.

- És épen ő, ez ifju tette,
 Kiról magában azt hívé
- 515 Mindjárt az első tekintetre:
 „Ez jobb, nemesb a többinél.”
 Kiról először gondolt szépet,
 És alkotott egy kedves képet,
 Melyről, ha jött a holdas est,
- 520 Álmodni olyan jól esett.

66.

- A jelenet szívet repesztő;
 Nagy a kelepce, a veszély.
 Mint tegye jóvá gyorsan ezt ő,
 Hogy hozza helyre bölcs eszély,
- 525 (Ha birna is e percben ezzel)
 Mit elrontott vak hévvel, tüzzel ?
 Miként engesztelhesse meg
 A vérig sértett illemt ?

67.

- És mintha éktelen zavarja
- 530 Nem volna már több mint elég,
 Tetézi még a sors haragja:
 Pour comble a mama belép .
 A csónak oldva, nyíl kilőve !
 Nincsen menekvés már előle.
- 535 Megkéri hát a kis leányt,
 Hisz úgy is ez, amit kívánt

68.

De tudja, ugymond, hogy lépése
 Ily rögtönül, szerénytelen.
 Választ azért hát kérésére
⁵⁴⁰ Nem is ohajt ily hirtelen.
 Ezennel ő csupán kimondja,
 Hogy ez komoly, forró ohajja,
 S mihelyt Etelke arra kész,
 Legyen övé a drága kéz.

69.

⁵⁴⁵ Lesímul a vihar; Etelke
 Még újra megbotráncozik;
 Mig szép nyakára s a törtéltre —
 Duzzogva bár — fátyolt borít.
 Meglepetése, hányatása
⁵⁵⁰ Egy indulatból át a másba
 Oly ellentétes, hirtelen,
 Hogy most itélni képtelen.

70.

Ernő belátja, hogy az óra
 Ki van merítve s távozik.
⁵⁵⁵ Vágy levegőre s nyugalomra
 Közülök egyként mindegyik.
 Mámorban ő, Etelke lázban
 Tünődnek, önmagukba zártan:
 Mi volt ez, álom vagy való?
⁵⁶⁰ Áldás vagy — átokfoglaló?

A NYARALÓBAN

Tehát igen; minden bizonnal;
 Ez elhatározott dolog.
 Nősülni fog. Mátkája angyal;
 És mind a ketten boldogok.
⁵ Oh boldog, édes házasság élet!
 Tisztesség utja, áldott végzet . . .
 Hogy sorsa ezt így rendelé,
 Örömmel néz most már elé.

2.

- Mi van becsesb a jó otthonnál ?
 10 Mindent, mi kell, föllelve itt,
 Felebarátja ablakánál
 Az ember nem gyalázkodik.
 S eszébe jut önsorsa, átka:
 Rideg, kinos apátlansága . .
 15 Szakadjon magva annak itt,
 Hol ő családot alapít.

3.

- Elég volt úgy is a kalandból !
 Tán sok is a tiltott gyümölcs.
 A föld terített asztaláról
 20 Mitsem felejt ki, a ki bölcs.
 Ha még a savanyú is izlett,
 Kihagyjad épen a szinmézét ?
 S hiába ! a mézes hetet
 Csak feleséggel élvezed.

4.

- Hát még ha olyan feleséggel,
 Majd a minő Etelke lesz ?
 E méz-oáz majd este, reggel
 Mi végtelen gyönyört szerez !
 Már látja édes képzeletben,
 30 Mi jól fog állni neki minden:
 Kötény és konyha-marechal-
 Pálcája, a — főzőkanál.

5.

- „Kötény, kanál ? Fi donc !” kiált föl
 A most divó szokás fia,
 35 Kinek mindjárt az esküvőtől
 Külföldre kell utaznia.
 S követve e bomfordi bon-tont, —
 Befutja Svájcot, Párist, Londont.
 Megtérve aztán, némelyik
 40 Előkelően kérdedik :

6.

Hogy egy körút, külön, magában
 Nem megvetendő élvezet;
 A mézes éj, csöndes magányban
 Még istenibb gyönyör lehet.
 45 — De ezt a kettőt egybe venni
 S egymással őket tönkre tenni,
 Igaz, hogy sokba is került, —
 De nagyszerűen sikerült.

7.

Minó sivár természetlenség!
 50 — Vándormadának szárnya van.
 Röpködhet a látképdus kék ég
 Mérhetlen távolságiban.
 De hogyha párját megtalálja,
 Vonul sötét, csöndes magányba,
 55 S elhallgat árnyas ág bogán,
 Fészken a boldog csalogány.

8.

Ernőnek is, ha szép estennen
 Nős életéről képzeleg,
 Ülén Etelkéjével szemben,
 60 Lelkén ily ábrándkép lebeg.
 Mit csussza-mássza e világot,
 Ki meglelé a boldogságot,
 S egy kedves lényben föltalált
 Mindent, mi földön üdvöt ad?

9.

65 Szívében ostromállapot van;
 Szerelem ott az egyedúr.
 E hatalmas diktátor onnan
 Minden más érzelmet kitúr.
 Mit a világ s bohó divatja,
 70 Hivság s ezernyi indulatja!
 Ő majd csak önmagának él,
 Ez most az egyedüli cél.

10.

Majd elmegy ő, el messze, messze,
 — Itt hagyva e vásári zajt —
 75 Hol vig madár szól zengedezve,
 Az erdő illatot sohajt.
 Hol pázsitos berek homálya
 Álommal a vándort kínálja,
 Mely hetedik eget ígér;
 80 Sóg-búg, cseveg a hegyi ér.

11.

Hol kis lak áll domb oldalában,
 És oly vidáman mosolyog,
 Hogy azt hívé gyerekkorában,
 A tündérek lakhatnak ott . .
 85 Ott, ama távol kék hegyekbe
 Épít magának, mint a fecske,
 Egy kicsi fészket, házikót,
 S örökre ott fog élni, ott . .

12.

Képzelt jövőjét rajzolgatva,
 90 Ily szép színekkel festi ki.
 Etelke bajjal titkolhatja,
 Hogy mily nagyon tetszik neki.
 Pedig titkolni kell okvetlen,
 Maradni szigorún egy kedvben,
 95 Sőt épen kinevetni azt,
 Mi örömkönnyeket fakaszt.

13.

Hja, Ernő urral nem megy máskép;
 Ő csakhamar rosztat mivel.
 Ismerni kell ám ezt a kópét,
 100 És vele akként bánni el.
 Mutatni, hogy hévvel csügg rajta,
 Vagy épen el van ragadtatva,
 Hogy él hal érte már — ohó!
 Ez semmikép se volna jó.

14.

- 105 Többé ugyan nem lopja őt meg,
Majd megmutatja ő neki.
Kérlelhetlen szigort erőtét;
A csínyt azonnal bünteti.
Vetemedik illetlenségre ?
- 110 Egy, kettő — marche ! három lépésre.
Amott a szék, a negyedik.
Ugy hát ; minek legyeskedik ?

15.

- Szoktatja Ernőt kurta fékre;
S jól menne a dolog, de haj !
- 115 Hisz így még bájolóbb Etelke !
S most már meg épen ez a baj.
Mi haszna ? Ernő úgy találja,
Hogy már így épen ki nem állja,
S most még „maradhatatlanabb” ;
- 120 A mint nyilást lel, csíp, harap.

16.

- Már maga Ernő is belátja,
Hogy ez tarthatlan állapot.
S ha tőle függ, percet sem várva,
Hivatná rögtön a papot.
- 125 De hasztalan minden beszédje;
Mig el nem készül a kelengye
Hat-hat párnája, paplana,
Addig nem enged a mama.

17.

- Hiába emlegette volna
- 130 A régi jó szokásokat ?
Hogy most, midőn kijött a sorja,
Ő hagyja cserbe azokat ?
Mit tudja, hogy mi a tisztesség,
Ez a mai szédelő népség ?
- 135 Tanulja ez meg, hogy minő
Egy régi minta házi nő !

18.

Aztán meg — és ez tán a legfőbb —
 Etelke is még csak gyerek;
 Várhatna még akár esztendőt;
 140 Ám csak hadd epekedjenek.
 Ismeretségük is rövid még,
 Hadd nőjön az, hadd növekedjék.
 Nem tart soká a szerelem,
 Sem semmi, a mi hirtelen.

19.

145 Megmondta. Punktum. És ez ellen
 Ernő mit is tehetne mást?
 Megnyugszik a kemény végzetben,
 S folytat heves ábrándozást.
 És ebben ő kifogyhatatlan.
 150 Most egy vadonban él nyugodtan.
 Már készen a kicsinyke ház,
 Etelke főz, ő meg vadász.

20.

Majd a mérhetlen oceánnak
 Beljén, lakatlan szigeten,
 155 Árnyas, füves parton halászzgat,
 Holott szélcsöndes éjeken
 Holdfényes tengeren oly néma
 Körültük minden, néha-néha
 Csupán az ő és a habok
 160 Csókolkozása hallhatók .

21.

Ő most szeret, nagyon, valóban,
 Mérhetlenül; kétségtelen.
 A szenvedély, ha lánggra lobban,
 Ő benne mindig féktelen.
 165 Sokáig alszik az, de aztán
 Rettentő, mint az éh oroszlán.
 Hogy jó-e vagy rossz végzete? —
 Ez már az ő természete.

22.

Ő most szeret, és lánggal égő
 170 Szerelme tárgya nem csupán
 Etelke, a gyöngéden érző
 Gyöngyharmat keblü kis leány.
 Ő még szerelmes egy eszmébe:
 A házas élet édenébe.
 175 Ez eszményképbe olvad át
 Előtte a kerek világ.

23.

S ő a valódi boldogságot
 Csak a magányban képzei.
 A vadon erdőt, pusztaságot
 180 Elragadón ecseteli.
 A nagy világban, sokaságban
 Hej, ott ezernyi vész, sok csáb van.
 Hol csak az isten van jelen,
 Csak ott örök a szerelem.

24.

185 „Ah !” — szóla olykor, dús képzelme
 Ragadván őt, miként az ár: —
 „Volnék egy ország fejedelme,
 A királyok királya bár;
 El-elvonulnék hébe-hóba —
 190 — Legteljesebb inkognitóba —
 Magamra öltve pór-ruhát,
 Keresni egy csöndes tanyát.

25.

És ottan élnénk, éldegélnénk
 Kettecskén egy-két jó napot;
 195 Boltozatos fák rejtegetnék
 Világ elől a kis lakot.
 A királyné — azaz hogy kérem,
 Itt csak az én kis feleségem
 Készítené a bablevest,
 200 Lángost, pogácsát izletest.

26.

Oh mennyi kék van a természet
 Kifogyhatatlan kebelén!
 Összalkotása emberkéznek
 Azokhoz képest mily szegény!
 205 A paloták arany fénymáza
 Tehetlenségünket álcázza.
 A legtökélyesb műalak
 Hiú, erőtlen másolat.”

27.

És így tovább. Így üzve-füzve
 210 Ábrándja kedvenc képeit,
 Tervezgetés, merengés közbe
 Egy gondolatja születik.
 Mit is csapong itt epekedve,
 Hisz, hogyha épen tartja kedve,
 215 — Ugy van — király vagy nem király —
 Megtenni azt módjában áll?

28.

Ha „kis lakot domb oldalában,
 Mely oly vidáman mosolyog”,
 Ha ezt keres, csöndes magányban —
 220 Sz’ ez igen egyszerű dolog.
 Hát mit vétett az ő tanyája,
 Hogy ne gondolna egybe rája —
 Az allaghi hegyoldalon,
 E földi menny, paradicsom?

29.

225 Van ottan is hegy, völgy, erdőség;
 Szól abba vígan a madár.
 Elől vidám, habos mezőség,
 Sok rajt a lepke, csapodár . . .
 Kövér buzában pitypalatty szól
 230 Mondhatlan ízű pillanatról . . .
 Patak fölött, tölgylomb alatt
 Nyögi szerelmét a galamb.

30.

— E sok csodát, szépséget látni
 Etelke is kíváncsi már.
 235 Miért ne rándulnának hát ki,
 Most, míg diszében áll a nyár?
 Egy szép nap oda künn a villán —
 E gondolat gyujt mint a villám.
 Etelke tapsol — „ez dicső!”
 240 S a mama? — még tünődik ő.

31.

De majd előrobbantja Ernő
 Huszonnégy fontos érveit:
 Egy régi jobb kor tisztelendő
 Szokásait, erkölceit.
 245 Nos hát a „háztüznéző” semmi?
 Csak nem fogunk úgy ott csöppenni
 Vaktába tartva násznapot —
 Előbb csak szét kell nézni ott?”

32.

Az istenért! ha meggondolja,
 250 Hisz ott tömérdek a dolog.
 Ő már nem látta évek óta,
 Tán a vidék kissé kiholt.
 Előtte kedves a csöndélet,
 De nem ohajt remeteséget.
 255 Mindent, mi jó, úgy véli, itt
 E kicsi ponton egyesít.

33.

Legyen körülte egy kis élet,
 A ház körül egy kis moraj.
 Nem is valódi fecskéfészek,
 260 Ha nincs belül egy kis zsbaj.
 Ha már lesz egy kis gazdasága,
 Legyen meg annak minden ága.
 És a mi van, ám hát legyen
 Jó karban és kellő helyen.

34.

- 265 Ugy szép a ház, ha udvarából
 Jár a mezőre fürge nyáj.
 A legelőn csikó ficáncol,
 A garmadán baromfi váj.
 A macska a padkán dorombol;
 270 Vendég elé fut a komondor.
 A tyúk kodál az asztagon;
 Ökör, bivaly bög vastagon

35.

- E házias, családias kép
 Megszédítette a mamát.
 275 Ez maga a szent egyszerűség!
 Ám teljék benne kedve hát.
 Mily nagy a lánya szerencséje!
 Ha ez sem a jó férj eszménye,
 No akkor aztán nem hihet
 280 Már e világon senkinek.

36.

- Tehát kimennek. Mindjárt. Holnap.
 Szép hűvös hajnalon; korán.
 Nagy örömükben úgy se tudnak
 Alunni már ez éjszakán.
 285 Egy próbanap a házasságból,
 A lét e szép vigjátékából,
 A nyár fényébe öltözött
 Méltó diszitmények között

37.

- Egy óra a paradicsomból,
 290 Midőn az még el nem vezett;
 Abból a boldog ártatlanból,
 Hol még kigyó nem szerepelt.
 Ah isteni, fölséges tréfa!
 Ádám lesz ő, Etelke Éva.
 295 — Ej, ej, a mama fenyeget:
 „Tűzzel ne játszó a gyerek!”

38.

No's hát a nap, az áldott jó nap
 (Holott már Ernő kételye
 Nagy volt, hogy mostan elkésik majd)
 300 Elvégre mégis fölkele.
 Sőt oly kegyes volt, úgy sugárzott;
 A föld egy óriás gyémánt volt.
 Fénylett a fű, erdőn, mezőn
 Örömtől harmat-könyezőn.

39.

305 Oh, ez egy szép, egy ritka nap lesz !
 Örömteli, minőt talán
 A halandó csak egyszer élvez
 E föld színén egyáltalán .
 Ez a teljes boldogság napja,
 310 Szerencse ittas pillanatja,
 Midőn a jó mind egyesül.
 Minden kívánság teljesül.

40.

Minden kívánság ? — Bár csak annyi
 És vajha semmivel se több !
 315 De hátha majd ki fog csorranni
 Az a pohár, mely teli tölt ?
 Ej ! gyáva gond ! S ha úgy is ; aztán
 Patvarba ! hát baj lenne az tán ?
 Övé Etelke, kell-e több ?
 320 Isten s ha kell a pap előtt !

41.

A tréfa, jó kedv szakadatlan.
 A vasderes négyes fogat
 A füzeséri nyárasokban
 Csillogva nagy vígan halad.
 325 Majd egy félig nyílt völgybe érnek ;
 Ott, hársöves partján az érnek,
 A napsugárban nevető
 Szép úri lak tűnik elő.

42.

A hölgyek halk ah-ot hallatnak.
 330 Oly kedves a hely, meghívó.
 A sórüből, csalogatólag,
 Füttyent eléjük a rigó.
 A kémények vigan füstölnek;
 Sorfákon a szarkák csörögnek
 335 S a bennlevőket fölverik,
 Hogy íme vendég érkezik.

43.

Az Ernő ecsetelte képet
 Tetézi dúsan a való.
 A „pásztorosdihoz” keretnek
 340 Ugyancsak úri nyaraló.
 „Ez hát a kunyhó? — hisz ez ékszer;
 Ah ez aztán „arany” középszer.”
 Körültekintve odabenn,
 Ugymond Etelke élcesen.

44.

345 De mindamellet, tréfa nélkül —
 Hisz ő is csak nő, bár ha jobb, —
 Büvölten áll a csintul, fénytül,
 S így tetszik épen a dolog.
 Sőt már nem is palástolhatja,
 350 El van fölöttébb ragadtatva.
 S csak fél, hogy álom mindez és
 Majd szörnyü lesz az ébredés.

45.

Bejárja, nézi Ernő karján
 A selyembársony termeket.
 355 A kertet, majd az erdő alján
 Egy vadregényesb részletet.
 Im itt egy csöndes hűvös barlang,
 Alatta csacska csermely ballag;
 Kőpadja lágymoh-bársonyán
 360 A legpompásabb ottomán.

46.

Előtte minden, a mit most lát,
 Oly épen kedv szerint való.
 Nem mese hát a tündérország,
 Lehetne ennyi jó — való?
³⁶⁵ Van pillanat s hely e világon,
 Melyben valósul minden álom?
 A dajkadal, pásztorrege
 Mind mind beteljesülnek-e?

47.

És maga Ernő, vőlegénye
³⁷⁰ (Az ő szemében) oly nemes;
 Lehet-e férfi s minden ténye
 Ezményileg tökéletes?
 Hát nem hazudnak a regények?
 Volnának még e földön lények,
³⁷⁵ Minőkről, úgy hívé, hogy itt
 Leányi szív csak álmodik?

48.

S ha veszi önmagát, szerényen,
 Ő egy szegény polgárleány.
 Ő csak szeretni tudna véglen,
³⁸⁰ Forróan, híven, igazán.
 Mi több? ő érzi s ez borzasztja.
 Bár elhagyatva, megcsalatra,
 Már mást szeretni képtelen,
 Szerelme egy és végtelen.

49.

³⁸⁵ És hátha mégis . . . megcsalódik?
 Ó szivrepesztő gondolat!
 S remegni kezd tetőtül talpig
 Mint szél ha rázza, patyolat.
 Ah, hogy ha mindez csak káprázat?
³⁹⁰ S valóban, mintha erdőt, házat
 Forogni látna hirtelen.
 O kínos ádáz sejtelem!

50.

S egyszerre arca haloványul,
 Sötétül, csuklik a szeme.
 395 Talán e gondolat nyílatul,
 Mely úgy szívébe lövele?
 Vagy tán az uti fáradaalmak,
 A hegyi lég, erős izgalmak,
 Vagy mindezek s rossz szelleme
 400 Esküdtek össze ellene?

51.

Én nem tudom. Elég az ahhoz:
 Meglátva a színváltozást,
 Mint a hogy illik jó lovaghoz,
 Ernő mit is tehetne mást?
 405 Föllépve mint egy házi orvos,
 (Egyébiránt is, — oh fondor sors!
 A mama is, én istenem!
 Ép itt e percben nincs jelen! .)

52.

Szegény Etelkét kapja öibe.
 410 Ej, édes könnyü volt neki;
 Akár csak a gáz a léggömbbe,
 Mely azt egekbe emeli.
 És viszi, mint a szél a hangot,
 Mint kesely a fehér galambot,
 415 Haladva tüskön bokron át,
 Hogy majd beéri a tanyát.

53.

És vajha úgy! — Azonba' még se.
 Már sorsuk ezt így rendelé.
 Szándék-e vagy véletlenség-e?
 420 Elérnek a barlang elé.
 A hús patak valódi gyógytár,
 S holott a jó mohágy is ott vár.
 Honn a mamát ijessze meg?
 Hogy lenne egyből két beteg!

54.

- 425 Majd meggyógyítja ő Etelkét;
 És ezzel késni nem szabad.
 Kár volna mostan minden percért,
 Sürgős az ilyen pillanat.
 Ereszti a füzöt derékon.
- 480 Föcskendi vízzel halántékon.
 Csókkal borítja mindenütt,
 Hogy így majd minden bajt elüt.

55.

- Fürösztí ebbe a gyógyszerbe.
 Van nála ebből jó adag;
 435 Hogy attól már utóbb Etelke
 Szűz ajka szinte földagad.
 S arcára visszatér a hajnal,
 Majd föltekint halk ámulattal,
 S szeme arkangyal fényitül
- 440 Egy percre Ernő megkövül.

56.

- Igen bizony s egy pillanatra
 Változnak im a szerepek.
 Akár a márvány Ernő arca,
 S most már meg ő a nagy beteg.
- 445 Nagy, szörnyű nagy, halálos a baj,
 S ez nem szeszély, nem tréfa, ajjaj,
 Szörnyet hal ő egyszerre itt,
 Ha rajt' Etelke nem segít.

57.

- A baj elég komolynak tetsző,
 450 Ernőnek hangja halk s remeg;
 Azonba' mégis csak incselg ő, —
 Etelke meg már mit tehet?
 Haragja harcol a kacajjal,
 De mind hiába, nem bír azzal.
- 455 Nagy baj biz ez, de hasztalan,
 Így a tekintély oda van.

58.

Kisül ugyan, hogy voltaképen
 S egyáltalán nincs semmi baj;
 Sőt már Etelke kérné szépen,
 460 Ha el nem fojtaná kacaj.
 De Ernő tart „recidivátul”,
 Ki nem vergődik a tréfából.
 Az alkalom jó, jobb se kell;
 Ily ürügyöt eresszen el?

59.

465 Denique Ernő egyre „golyhóbb”;
 De hát ily állapot s eset,
 Én istenem, hát ennyi s ily csók
 Vajh kit nem részegítne meg?
 Egyébiránt biz ő nem is szent;
 470 S hiába, a mit ezután tett —
 Hja, már ha erre gondolok,
 Én magam is dühös vagyok.

60.

De én megmondtam, hogy szivében
 Megannyi szörny az indulat.
 475 Hogy izzó láva ég erében
 És szenvedélye — fenevad.
 A mely nagylekü, olykor, mondják;
 De hogy ha egyszer vért szagolt, hát
 Jöhet az isten angyala,
 480 Bizony hamar fölfalja a.

61.

És most a fenevad fölébredt .
 S Etelke kelté föl, mi több:
 Tüzes vasával szépségének
 — Kérem — még sütögette őt!
 485 Igaz, hogy tette akaratlan.
 És ebben ő szegény, ártatlan,
 Hanem, hogy szép volt, szép nagyon,
 E bűnét nem tagadhatom.

62.

Jóságos ég ! örök hatalmak !
 490 Mily szemfényvesztő látomány !
 Minő tökélye idomoknak !
 Minő csodák a mell haván . . .
 Hát még odább . de hopp ! ne többet.
 Hah ! mint irigylem a festőket !
 495 Hogy mindezekről szólanom
 Nekem megtiltja a szalón !

63.

Egyébiránt . . bizony sokkal jobb ;
 Mit is beszélek, hencegek ?
 Mikor tudom, hogy vannak dolgok,
 500 Miket leírni nem lehet.
 Miket sem én magam, belátom,
 De te se, mázoló barátom,
 Még meg se közelíthetünk,
 Jobb hát, ha rá fátyolt vetünk.

64.

505 De végre már időnk sincs erre ;
 Mert ime jön már a mama,
 És hangzik messziről: „Etelke
 Hol vagy ?” rettentő szózata
 Háromszoros egymásutánban ;
 510 Ah, épen mint a bibliában . . !
 Etelke is pirul, ijed,
 Furdalja lelkiismeret ?

65.

A mese a paradicsomrul
 Teljesüléssel fenyeget.
 515 Ah, hogyha mindvégig valósul,
 S örökre itt is elveszett . . ?
 De voltaképp mi is az éden ?
 És hol van az ? — Ernő szívében.
 S tán onnan csak nem üzi el
 520 Az a kegyetlen Gábrriel ?

66.

Nevetve fojtogatja csókba
 Ernő e bal sejtelmeket.
 „Hisz nem is éden az” suttogja,
 „Mit elveszítünk nem lehet.”
 525 De mind hiába, tagadhatlan,
 Föladva, szegve már a programm . . .
 Valami abba csuszhatott,
 Mi elrontotta a napot.

67.

Immár a pásztorhangulatnak,
 530 Játék-szeszélynek vége van.
 Szebb része eltölt már a napnak,
 Etelke méla, hangtalan.
 Elég is a magányból, csendből!
 Ernő is zajt kíván; közelből
 535 Hozat vendégeket, cigányt,
 S tölt zene közt vig délutánt.

68.

Igy tölt a nagy nap. És az este?
 A nyári éj, a méla hold
 Maradjanak kétségbeesve,
 540 Hogy itt mi szerepük se volt?
 Nos hát a hold — hogy is felejttem! —
 Hazafelé, ünneplő fényben,
 Mint tőle várni lehetett,
 Kisérte a vendégeket.

69.

545 Előzékeny galant barátként
 Viselte mindvégig magát.
 Elő-elórántott időnként
 Egy felhőt, s onnan kandikált,
 Mig Ernő a bakon használva
 550 Az eltűnő borút, futtába
 Még egy-egy édes zálogot
 Etelke ajakára lop .

A SÉTAHANGVERSENYBEN

1.

Hej Ernő, Ernő, jó barátom,
Patvarba ! mit keressz te itt
A váci utcában, déltájon .
Mire való már ez megint ?
5 „A nagy világban, sokaságban”
(És főleg ebben az utcában)
Mondod magad, hogy „sok a csáb”,
Csücsülj te honn — ma legalább.

2.

Jót akarok neked bizonynal;
10 Higyj és fogadd tanácsomat.
Lásd, hogy ha ilyen hasonlattal
(Magunk közt) élnem tán szabad:
Mi Angyal Bandinak a puszta,
Az neked épen ez az utca.
15 Engedd meg, ámde ez így áll;
Az alkalom tolvajt csinál.

3.

S csak ma ne mennél, csak ne mostan !
Mig a veszély oly szörnyű nagy.
Ott ama kigyózó sodorban,
20 Hah, mondtam, ugy-e fogva vagy !
Hja, már most, én édes barátom,
Én hasztalan beszélek, látom;
Én most már nem segíthetek .
Eszeveszett ! ugy kell neked !

4.

25 Csak ergye hát a magad utján !
Hiszen való, a mi való,
(Gaz kópé ! még irigylem is tán)
Hej, ez uton sok, sok a jó . .
Kinyilnak a legszebb virágok:
30 Számodra, és övék az átok .
Erős melledben egy tövis
Ha marad, érzed is, nem is .

5.

Hanem virága válogatja .
 Nem mind egyenlő a tövis.
 35 Van, melynek méregtelt illatja
 Gyorsan vagy lassan bár, öl is.
 S engem bőszejtelmek gyötörnek:
 Mi vége sok tilos gyönyörnek?
 Minél hőbb, tündöklőbb a nap,
 40 Borul, ha lefelé halad.

6.

Hja, te e „vénasszony beszédre”
 Csak jót nevensz, s tovább haladsz.
 Aggódik otthon, sír Etelke?
 Baj, baj, de csak rövid baj az.
 45 Nem messze van már a határnap,
 Midőn majd összeadja a pap .
 S ha szabadságát veszti el,
 E kis időt használni kell . .

7.

S a percet épen eltaláltad;
 50 Te köllesz épen most ide.
 Uram, dicsértessék hatalmad!
 Kezednek mily csodás mive!
 Vén őr a városháztoronyban
 Verd félre a harangot, tűz van!
 55 Nagy tűz van itt, olthatlanabb,
 Mint mit a szél terjeszt, ragad

8.

És legnagyobb Ernő szívében.
 Hej, itt a legtöbb gyúanyag.
 Hogy azt eloltsa rögtönében,
 60 Ő arra soh'se volt hanyag.
 De hát hogy? A tündéristennő
 Mögött a delhad hirtelen nő.
 Hah! hogy ha megelőzi más?
 Valami vén bankóriás?

9.

- 65 Hohó! Bankóriás? Pedig vén?
 Mit? Hát afféle lenne ő?
 Naiv barátom! A keresztyén
 Vénusz tán házi szende nő?
 Ki nap lehet, az nem lesz csillag.
- 70 Ki egy világot meghódíthat,
 Biz annak, ez természetes,
 Egy ország, bármi nagy, keves,

10.

- Oh e napok, e napszépségek,
 Ezek ragyognak messziről.
- 75 Vakitnak, gyujtanak, égetnek
 Száz mérf . . . , azaz lépésnyiről.
 Minden parányi ízük lázít;
 Ruhájuk élő lényvé válik,
 És suttog és fest, mutogat,
- 80 Miket csak gondolnod szabad .

11.

- És egy ilyen nap, még pediglen
 Vakító nyárközépi nap,
 Melynek sugára szüli délben
 A földövi orkánokat;
- 85 Egyedül uralgó, tündöklő,
 Teremtő, éltető, öldöklő;
 Mely szerteszt bimbót fakaszt,
 Hervaszt, eléget, megfagyaszt, —

12.

- Egy ilyen szépség napja kelt föl
 És ragyogott már jó korán,
 Követve „bolygók” seregétől
 Fővárosunk aequatorán —
 A váci utcán tudniillik,
 Hol aloé örökké nyílik
- 95 S jár, leskelődik egyaránt
 „Oroszlán”, „tigris”, „elefánt”

13.

Ki ő, mi ő? Ej, mit kutassuk,
 Mint valami kis faluba!
 Pesten vagyunk; elég ha tudjuk,
 100 Lakása ez s ez szálloda.
 Rangját, nevét a szobapincér
 Megmondja egy-két jó forintér;
 Sőt már ötért mindent kitud,
 Belopja esdő billet-doux-d'.

14.

105 De Ernőnek még ez se kellett.
 Elősegíté végzete.
 Egy dandy a szép delnő mellett
 Csötölt, botolt, tekintgete,
 Mint egy dióverő nagy pózna;
 110 Jó egy öl a legénynek hossza.
 Monoklijában jelleme,
 Hogy nincs neki elég szeme.

15.

Nyilvánvaló volt, hogy ezuttal
 A fráter szemtelenkedik.
 115 A hölgy zavart, s tiltó haraggal
 Szegzi előre szemeit,
 A dandy hosszú fintor lába
 Magát pedig mintegy kínálta.
 Valaki rálép. Félre néz
 120 S dühös a dandy „Krucinéz!

16.

És még csak engedelmet sem kér
 Ez ügyetlen rüpők!" — „Ohó!
 Ám lássuk, hol hát a nemesb vér?
 Uram, ki ön? Jegyét!" — „No jó!"
 125 És evvel véget ér a botrány.
 Jegyet cserélnek ott az utcán.
 „Báró Immerfein Anatol!"
 A jegy e bájos névre szól!

17.

Ernőnek egy hálás tekintet
 130 A bátorító jutalom.
 Sőt már parancsoló a helyzet,
 Kinálkozó az alkalom.
 Hevélye a szólalkozásnak
 Föltűnt a kandiak hadának;
 135 S a csődülő tömeg elül
 Egy bérfogatba menekül.

18.

„Nevem Leóna. — E kisértet
 Krakótól mindenütt követ.
 Elém-elém kerül, ígéret,
 140 Koptatva bókot, járkövet.
 Haha! — Uram, fogadja hálám,
 Hogy megmentett; csak azt sajnálnám,
 Ha e miatt — de nem hiszem,
 Mind gyáva is, ki szemtelen.”

19.

145 Egyszerre kész az ismeretség.
 Ernő néhány bókot rebeg.
 Minő szerencsés végzetesség!
 Bübájos, édes jelenet.
 Mi végtelen báj- s kellemhalmaz,
 150 S négyszem között — uram, irgalmazz!
 Ne vidd a kisértetbe őt,
 Vagy adj neki hozzá erőt.

20.

„De hol van Olga?” — „Nénikéje?”
 „Ah nem, nem, ő szegény, beteg.
 155 Szobaleányom Olga, — ejnye!”
 De indul a fogat, siet.
 Ropogva a házrengetegben,
 Mint menydörgés a fellegekben.
 Majd végre csöndesen halad
 160 — A gesztenye fasor alatt.

21.

De csak nem a városligetben?
 Megbolondult ez a kocsis?
 No már pedig ártatlan ebben,
 Kétségtelen, az urfi is.
 165 Mert voltaképp s egyáltalában
 Az volt a baj, hogy hamarjában
 Nem gondolt erre egyik is,
 Nem utasítá a kocsiszt.

22.

E gaz fickó pedig lángész volt.
 170 (Nos, ha Zeüsznek egykoron
 Lovaiiban félistenvér folyt:
 Egy tévedt lángész a bakon
 Mért lenne nálunk lehetetlen?
 Csak ne legyünk olyan hitetlen!
 175 Vagy nem e földön termenek
 A „névtelen félistenek”?)

23.

Tanuja volt a jelenetnek,
 S azt gondolá: itt e zavar
 Percében mindegy most ezeknek
 180 Akárhová, csak el hamar.
 És a turbékoló galambok
 Magányt keresnek, sűrű lombot,
 Természet pázsitpamlagát;
 Mit kérdezzesse — Oda hát!

24.

185 Erdő a szerelem hazája,
 Ivadja a nyiló tavasz.
 Mint ékes szentegyház imára,
 A szerelemre hangol az.
 Az ibolyának illatárja
 190 Lelkünket át- meg átáljárja.
 Dall a madár, cseveg az ér,
 Incselg a fény, eget ígér.

25.

Kizöldül a hervadt reménység,
 A bú, a gond elrejtetik;
 195 Feltámad a rég holt eszménykép
 És újra él emlékből itt.
 Elváltozik, elkorcsul minden,
 Mi emberi, mulékony itt lenn;
 Maga az erdő mindig az,
 200 Mi volt: örökké szűz, igaz.

26.

Kinek még nincs is szeretője,
 Kit szenvedély már nem hevít,
 Ha kimegy a szép zöld erdőre,
 Szeret, bár azt se tudja, kit.
 205 Az ifju a jövődőt sejtve,
 Az agg a multa emlékezve,
 Az életunttal fölkiált:
 Ah mégis szép ez a világ !

27.

Még délelőtt, tehát üres volt,
 210 Tehát szép, kedves a liget.
 Minden marasztott, kedvre hangolt,
 Becsali mind a két sziget.
 Integettet a lomb, a pázsit:
 No még csak egy szempillantásig !
 215 Hogy fut a vén idő vakon,
 Ma már ez is gőzszárnyakon !

28.

A sorvadó kápolna tornya
 Mindegyre sűrűbben köhint.
 Tizenkettő immár az óra,
 220 Minden hazamenőre int.
 Aggódik otthon a nagynéne,
 S Ernőnek még ma vivni kéne.
 Ah drága percek, — és pedig
 „Becsületügy” nem késhtetik.

29.

- 225 Bár volna sok, sok mondandója,
 Mégis szokatlan hallgatag.
 Ajkán egy-egy alkalmi bókja
 — Patvarba! — mindig elakad.
 Mi máskülönben nem szokása,
 230 Ez egyszer minden udvarlása,
 — Min a kacér hölgy jól mulat —
 Sovár, mély, néma bámulat.

30.

- Mert hát bizony tagadhatatlan,
 Kacérnak látszik egy kicsinyt.
 235 Sőt kapzsi is tán, mint korunkban
 A szép, ha rendkívüli, mind?
 És hátha még gógös, kegyetlen,
 Gyönyörködő a vert sebekben?
 Szívének ostor kéne — bár
 240 Csak egy ilyent lehelne már!

31.

- Hisz mostanában ez mind dívó
 Erkölc, szokás, előkelő.
 Ámbár Leona még csak bimbó,
 Ernő gyanakszik, ilyen ő.
 245 „Mi vakmerő vágy — mond vidáman —
 Egy hónapos padlásszobában!”
 (Értvén a bárót ez alatt
 A hölgy, s kicsinylőn föl kacag)

32.

- S elmondja itt — már mit titkolja
 250 A különös históriát,
 — Volt szó felőle a lapokba,
 Ó piaci prófán világ! —
 Vele miként ismerkedett meg
 D'Argiro Castro albán herceg,
 255 Az hogy csupán e név alatt
 Egy körmönfont iparlovag . . .

33.

Későn, de részint mégis jókor,
 Közvetlen esküvő után
 Kisült, hogy a férj egy imposztor,
 260 Egy csavargó pincér talán; —
 Hogy rang, vagyon, név mind hazugság;
 Az esetet maguk kacagják.
 Albániában hercegek
 Egyáltalában nincsenek.

34.

265 S most ő ugyan törvény szerint nő,
 De voltaképen hajadon.
 Szépnek, szeszélyes hölgynek, mint ő,
 Veszélyes egy előny nagyon.
 Egy angyal ő, ki menyországbul
 270 A földre épen most aláhull.
 Boldog halandó, kivel itt
 Most először találkozik.

35.

Mint a tavaszi játszi égen
 Egymást üzi fény és homály,
 275 E lélek váltakozva minden
 Szint egyesít, mint az opál.
 Szaka van ottan, mint az évnek,
 Hideg, meleg, jó, rossz érzésnek.
 Téves, magasztos indulat
 280 Ő benne minden hangulat.

36.

De szép, nagyon szép, mondhatatlan;
 És e hibákkal szebb talán.
 Foltot mi haszna sejt a napban
 Hideg csövé a tudomány?
 285 Ha pusztá szemvakító fénye
 Elfödi mind, mi belső lénye;
 És mi csak azt érezzük itt,
 Hogy ránk világít, melegít.

37.

És hát hol a szeszélyesb bálvány,
 280 Ledérebb, változékonyabb,
 Mint a felséges égi trónján
 Tündöklő szép tavaszi nap?
 Hogy hűtelen, előre tudjuk,
 S tán melegét elutasítjuk?
 295 Nem nyílik a virág, habár
 Vagy ép mivel rövid a nyár?

38.

Elvégre mit keresne ő itt
 Örök szerelmet? 'sz ő sem ad.
 Fenyegetőn elébe ötlük
 300 Egy szép kis ujj: „hej, nem szabad!”
 No hát nem is. — De hát, hiába,
 Holdnál erősb a nap világa.
 Elbűvöl az, elandalít,
 De haj, emez már elvakít.

39.

305 A kedves, a jó hű Etelke —
 Ez a mindennapi kenyér.
 De Leonának egy kegyperce
 Egy földi étellel felér.
 Egy ölelése mámorával
 310 Kibékít a mulandósággal.
 Ki egyszer ily kincset talált,
 Kacagja a sírt, a halált.

40.

Leona szóban, viseletben'
 Szeszélyes, mint az oceán.
 315 Véglen hatalma érzetében
 Hanyag, könnyelmű is talán.
 Sőt mint kit örök ostrom untat,
 Adná is olykor már a rútat.
 S mert vérmes: önhitt, gondtalan.
 320 Mind hasztalan, mind hasztalan!

41.

Nincs bűn a földön, mit szépsége
 Napfénye meg nem aranyoz.
 Pajzanságának kedvessége
 Egy angyalt kísértetbe hoz.
 325 Ajkán a legszentebb imádság
 Sátánt megbotránkoztató csáb.
 Örvény, a melybe ha tekint,
 Halandó ember veszve mind.

42.

Oda van ő is menthetetlen
 330 Szegény, szegény Ernő gyerek
 Kízd szenvedélye szörnye ellen,
 Nógatja lelkiismeret.
 De végre az torkon ragadja
 És egyre jobban fojtogatja.
 335 Féltérden is — ördög, pokol!
 Viódik egyre fuldokol.

43.

Immár a szó is elhal ajkán,
 Nem látja már a „kis kezét”
 Most Leonáé lesz a bálvány,
 340 A melyre csókot hinteget.
 A kéz után a kar, majd végre
 Az sem elég az üdvösségre.
 De haj! sikertelen a harc,
 A vége Ernőnek kudarc.

44.

345 Leona egy tekintetével
 — Milyen tekintet, istenem!
 Nekem talán nem is hinnéd el,
 Szép olvasónóm, képzelem.
 De Ernő esküszik rá egyre,
 350 Hogy kővé változott egy percre.
 S tán mindörökre ott marad
 Ijesztő botránkyó-darab.

45.

De Leonának ez elég volt.
 Neki elég a győzelem.
 355 Ha ellene a porba omlott,
 Nemes boszuja kegyelem.
 Egyedül üdvözítő ajka
 A jelenetet megkacagja.
 És Ernő újra él. „Mi kár!”
 360 — Mond — „jobb lett volna halni már!”

46.

De mindazonáltal belátja,
 Hogy legjobb, a mit most tehet,
 Ha átcsap illemes tréfába
 S a roszt kártyák közé nevet.
 365 Egyszerre most ő a beszédesb,
 Bocsánatért, találkáért esd.
 Omol az élc, a bók, a csók;
 Fölkelnek rá a szép kacsók.

47.

S habzsolja, szíjja, issza újra
 370 A fényt, a bájta, mely ingerel.
 S talán megest megittasulna,
 De szerencsére válni kell.
 Az éhsárcányok elrohannak,
 És mára vége a kalandnak.
 375 Majd folytatása lesz talán .
 Most hamar a báró után.

48.

A báró szépen elmotollál.
 Lakába érve föl kacag;
 Ölt póre pongyolát. „Sz kolosszál!”
 380 Kiált föl. — „Ily eset miatt!”
 Ernő segédeit fogadja
 A la Mencesikoff, de haut en bas.
 Azonban mindent megígér.
 „Ám folyjon a polgári vér!”

49.

- 385 „Bár ellenfél és ok nem olyan,
 Hogy dicskedhetném vele . . .”
 „Szájhős!” vélek ezek magokban;
 Jó ha igaz csak a fele.
 „Valami szélhámos tekergő”,
 390 Gondolta róla maga Ernő.
 No de se baj; azért lehet
 Kemény vivó, kuruc gyerek.

50.

- S körülbelül. A végzetes láb,
 A száraz, nyurga, hosszú kéz
 395 A bárónak kapós előnyt ad,
 Ki egyébként nyugodt, merész.
 Jól szenvelgett lenező göggel,
 Szivarral ajkán vív Ernővel,
 Míg „kék” erekből foly a vér,
 400 És ezzel a harc véget ér.

51.

- Az eset a birok körökben
 Nagy feltűnést kelt, hire fut.
 Bezzeg, ha még utóbb, a kőbe!
 Hozzá is — toldva még — bejut.
 405 Pedig biz az bejut, hiába;
 Etelke sirdogál magába.
 Nagy leveleket irogat,
 Meg összetépi azokat.

52.

- Ernő meg egyre hozzá indul,
 410 Mint illik, rendesen — hanem
 Még féluton sincs, visszafordul,
 Gondolja: holnap, még ma nem.
 Míg végre aztán a sok holnap
 Folytán a helyzet bonyolultabb.
 415 Növekedik a bűnrovás,
 Nehéz lesz a leszámolás.

53.

Egyszerre majd jóvá tesz mindent,
 Majd a midőn esküdni kell,
 Majd ott terem, s a kis hitetlent
 420 Oltár elé vezeti el.
 Ő lesz az ő kis felesége,
 Babája, veszi őt ölébe —
 Lecsókolgatja könnyeit,
 És ezzel aztán vége — kvitt.

54.

425 De hát Leona — új bálványa?
 Mi szerepet szánt hát neki?
 No hát igen . . . ezt ő imádja,
 A másikat meg szereti,
 Ez üstökös, dicsőbb, fenségesb.
 430 Tünékenyebb ugyan, de fényesb.
 Amaz hű álló csillaga,
 Akárminő az éjszaka.

55.

A párbaj épen jó ürügynek:
 Külföldre messze menekül.
 435 Mindenre jó ez menedéknek,
 S levélben adja ezt hirül.
 Most meg van rontva, verve szemmel,
 Így évelődik jó hiszemmel,
 Hosszu idő, nagy messzeség
 440 Talán segíthet rajta még.

56.

De hasztalan, Leona képe
 Kiséri, üldi mindenütt.
 Nincs gyógyszer a végetlenségbe',
 Rá csak Leona napja süt;
 445 És ez nem nyugszik ám le percpre. —
 Mint az a másik minden este;
 Éjjel se hagy békét neki,
 Sötétbe jobban égeti.

57.

Mint a ki az égő hajóbul
 450 Tenger vizébe menekül,
 Uj szenvedélyt keres. Kalandbul
 Kalandba vág szünetlenül.
 Nappal vadász, jégszirtre mászva,
 Az éjet tölti kártyaházba.
 455 Ujabb veszély, baj kell neki —
 De a szerencse kergeti.

58.

Megy hangversenybe, operába,
 Mindenhová ellátogat;
 Szépség megannyi tárlatába;
 460 Befutja mind a bálokat.
 De hát mi ez? Isten csodája?
 A mennyi nő, mind rútnak látja!
 Szerelme egyre lázasabb.
 Haza, haza! mihamarabb!

59.

465 A „vigadó”-ban egy vasárnap
 (Közönséges dolog nagyon,
 Olcsó multság a polgárnak)
 Ép' sétahangverseny vagy.
 S minő csillagzat?! Alig lép be,
 470 Épen Leona ér elébe;
 Órhölgye egy kis halovány,
 Mint mondja, „nénje” oldalán.

60.

Mint mély, veszélyes örvény sodra
 A ringatózó tengeren,
 475 Imádók suttogó csoportja
 Tolong körülte szüntelen.
 A bámulat — az mérhetetlen.
 De néha kissé tiszteletlen.
 Igy Ernő épen apropos
 480 Tiszteletet parancsoló.

61.

Leonának hizelg a jó cég,
 A félsz nélkül való lovag.
 De neki ennél is több kell még,
 S kész a szeszélyes gondolat.
 485 S kimondva rögtön a föltétel:
 Hogy Ernő ma ne távozzék el
 Mellőle semmi szín alatt,
 Bár ki fia, lánya miatt.

62.

Valóba különös kívánság.
 490 Látszólag gyermeteg, csekély.
 Korán nyilatkozó zsarnokság,
 Ifjui tréfa, nőszeszély?
 Vagy tán gyűlölség rejlék ebben,
 Dac az előkelőség ellen?
 495 Egyik vagy másik, úgy lehet,
 Vagy összevéve mindezek.

63.

Az ötlet meglepő, váratlan.
 Ernő se volt készülve rá,
 Midőn magát meggondolatlan
 500 Igenre elhatározá.
 Ó csak a jutalomra gondolt,
 És ez valóban nagy, döntő volt . . .
 Mit egy tál lencseért kapott
 Jákob, hej annál is nagyobb!

64.

505 Mert hát midőn ezt kérdi Ernő,
 Leona sugva: eh bien!
 Ugy tetszik ez is elegendő . . .
 Ujjongva ez: 'itt a kezem!'
 A dolog csak tréfának tetszett,
 510 De Leonának keze reszket . . .
 S Ernőnek e jel foglaló,
 Hogy teljesen komoly a szó.

65.

Igen, igen, komoly valóba,
 Ugy tetszik neki legalább;
 515 De hát mig üt e boldog óra
 Nem omlik össze a világ?
 Nem esküszik-e össze végzet,
 Nem lázad ellene természet?
 Ilyen hetedik égi kéjt
 520 Elbir a föld, megenged ég?

66.

Sok ifjunak, ki őket látja,
 Egyszerre megfájdul szive;
 Az égi osztó igazságba'
 Van oka tán kétkednie?
 525 Boldogság, szépség dicsősége,
 Mint a verőfény tündököl le
 Alakjaikról s gondolák:
 Im ezekért áll a világ!

67.

Leóna nem levállazottan,
 530 Mint már szokásban ily helyen,
 Öltözve volt elég burkoltan,
 S szemérmesen, bár könnyeden;
 De öltözéke minden fodra,
 Miként egy tőle ittasodva,
 535 Pajzánabb, kihívóbb vala,
 Mint Afrodite fátyola.

68.

Ugy járt körül a sokaságba'
 Kitündökölve messziről, —
 Mint egykor amaz égő fáklya,
 540 Mely Rómát gyujtogatta föl.
 Van a ki fölkiált akárhány,
 Hogy ennyi szépség — ez már botrány!
 S nem is sok híja tán neki,
 Hogy forradalom ütne ki.

69.

- 545 Ernő szívét csordultnak érzi.
Egyszerre sok, sok az öröm.
Előkelő nyugalmát félti,
Jó lenne tán egy csepp üröm.
Hajh! meglesz az, nincs is már messze.
550 Irgalmas ég! minő kelepce!
Igen, igen, ez ő, ez ő:
Ételke s anyja szembe jó . . .

70.

- Már észre is vették. A kis lány
Szemeit lesüti hamar;
555 Irul-pirul, majd meg holthaltvány.
De oh a rettentő mama!
Ez nézi őt kérdőn, merően,
Mellette, szótlán, elmenőben . . .
Ernő zavarban — mit tegyen
560 Köszönti s csak tovább megyen.

71.

- Ej, ej, de ez nem jól van ekkép,
Gondolja, a mint elhalad.
Kegyetlenség: több: illetlenség . . .
Fordulna vissza: nem szabad . . .
565 Leóna s nénje tartják szóval,
És minden újabb fordulóval
Megint a kínos jelenet . . .
És egyre kényesb, mérgesebb.

72.

- Lelketlen, körmönfont szédelgő,
570 Talán kivágná még magát,
Hazudva jobbra-balra; — Ernő
Nem járta ezt az iskolát.
Kacagva, élcelődve könnyed,
Felkölténé a jobb sejtelmet,
575 Hogy tréfa, „próba” az egész —
— De hajh! az ő szive nehéz!

73.

Mint a mennykőütötte boglya —
 Ha veri bár sűrűn a jég,
 Az meg nem menti, el nem oltja;
 580 A villam annál jobban ég.
 Ily szörnyü lelki állapotja.
 Bűnvád, gyönyörvágý gondolatja,
 Jobb, gonoszabb sugallatok
 Rettentő harcot vivnak ott.

74.

585 Szegény Etelkét szánja-bánja,
 A szive majd belé hasad;
 Osztt egy tekintet Leonára —
 S megint csak ez hatalmasabb . . .
 Ejh — már ma ugy se hozza helyre!
 590 El innét el — az étterembe!
 Durrogjanak az ütegek,
 Cliquotba lelkiismeret!

75.

A zenekar a Traviáta
 Pezsgódalát zendíti meg;
 585 A kárhozottság elszántsága
 Ragadja meg kedélyüket.
 Mulatnak lázasan, sietve,
 Mint kik először — még ez estve
 Mennek rabolni — az eget,
 600 S még azt is a — hetediket.

76.

S a jó, a szende hű Etelke
 Ájuldoz anyja oldalán.
 „Egy séta a Margitszigetre,
 Az üde lég — jót tesz talán?”
 605 S a „Hattyu” hátán Ernő ujra
 Találkozik . . . a végzet ujja
 Még egyszer intve fenyeget:
 Még van idő, fordulj, ne tedd!

77.

Ernő hadarg, szorong, használva
 610 A sokaságot, tömeget;
 Így, majd amugy takargatná a
 Pirongó illemérzetet . . .
 De hát e szivet szaggató kép
 Mindenhová kíséri végkép? !
 615 Nem is valóság az talán,
 Csak képzelődés, látomány?

78.

Kimenekülve, bucsuképen
 Találkozik tekintetök.
 Ah ez a kép feledhetetlen —
 620 Miért nem látta így előbb?
 Tán visszatér — szaggatva kintul;
 De a hajó meg tova indul . . .
 Sóhajtvá néz utána még:
 „Csak még ma, holnap . . ója ég!”

A DUNÁN

1.

A kővé vált barát Szent Gellér
 Csuhája szirtredőinél,
 A honnan a nap jókor eltér
 S árnyékot élvez már a dél;
 5 Hol nyáron át a „Hattyu”, „Fecske”
 Röpdös vigan Budáról Pestre;
 Csöndesb az éj, üdébb a lég,
 Hajszálra nagy város, vidék.

2.

Hol láthatólag forg az örvény,
 10 Sziréni a viz árama;
 Hogy az már csolnakászi törvény,
 Ha mit a Duna folyama
 Lapátot, dereglyét, gerendát
 Valahol elcsent éjszakán át,
 15 Ez orgazdánál reggel itt
 Keresve mindig meglelik.

3.

Itt még az ős szegetlen parton,
 Közvetlen a habok fölött,
 Állott a ház, a tágas balkón,
 20 Hová Leóna költözött.
 E pont szépsége bűvöl-bájos,
 Akár egy kis Konstantinápoly.
 Csiláros nyári holdas est
 Itt nézi magát Budapest.

4.

25 Erkély a parti homlokzatban
 Kettő van itt egymás fölött.
 A második butorozottan
 Ernőnek ép kapóra jött.
 S én istenem! a kötélhágcsa
 30 Tán csak Velence kiváltsága?
 S jó Morfeusz a néninek
 Nálunk talán nem szépeleg?

5.

Viharos volt az éj fölöttébb.
 A legöregebb emberek
 35 Nem értek hasonlót ehhez még,
 Ily rettentő ítéletet.
 Egymásután hatszor ütött le.
 Ernő megolvasá, tünődve,
 A mint az erkély pamlagán
 40 Merengve ült éjjél után.

6.

Mint elkésett haragvó pásztor,
 Ha nyája a tilosba ment,
 Míg őt magát elnyomta mámor,
 S egyszer csak arra ébredett,
 45 Hogy hajh! talán már megrabolva
 A szűz vetésnek selyme, fodra!
 S durrogva messziről, siet;
 Jött sebtén a bőszerűmeteg.

7.

Lobogó sörénnyel vágatva
 50 Hegy-völgyön, tüskön-bokron át;
 Fenyegetőleg rázogatva
 Cikk-cakkos villámpallosát.
 Lihegve, fujva, mintha volna
 Egy legfelsőbb parancs hozója;
 55 Félvén, gyorsítva lépteit,
 Hogy hajh, ha későn érkezik . . .

8.

A földi csósz, a fáradt végzet
 Elszundított alighanem;
 Maga a gazda, a természet
 60 Kelt föl tehát egyenesen . . .
 Mert már az ég lakói kezdtek
 Féltékenykedni, s vélekedtek
 Imigy: „hát földön ez lehet?
 Hja, akkor én ember leszek.”

9.

65 Mert mint a csillagok pályája,
 Kimérve emberek sora.
 Van, a ki egymást nem találja,
 Polluxnak itt is Castora.
 Szivek, kiknek találkozása,
 70 A kék titáni fokozása;
 Égrablás, tiltva földinek,
 Nem engedik az elemek.

10.

De hát úgy látszik, a mi itt lenn
 Aprólék dolgainkban áll,
 75 Magában a nagy mindenségben
 Sincs kivétel nélkül szabály.
 S ekként bizony végzet, természet
 Ez egyszer egy kissé elkéstek:
 Tombolhat a viharfutár,
 80 Őt Ernő csak mosolygja már!

11.

Ipam uram a menykövekkel
 Mi haszna dúl-ful — ő imint
 Már a magas menybéliekkel
 Atyafivá lett vér szerint . . .
 85 Most már szakadhat össze ég, föld,
 Legragyogóbb délpontja eltölt;
 Már ezután ily pillanat
 Nem születik e nap alatt .

12.

A nagy világ kijátszott kártya,
 90 A mellyel ép ő nyere itt;
 Ily „partie” nem lesz többé már, ha
 Csak újra föl nem keverik.
 A mindenség Wiesbadenében
 Ő egy merész sou-val zsebében,
 95 Nagybátran va banque-ot kiált,
 S övé a tönkre tett világ! . . .

13.

Fölgyujtott képzelmének lángja
 Így csapkodott az égre föl.
 Szélsőségének lajtorjája
 100 Hej! majd annál mélyebbre dől.
 Űdvét most olyan nagynak látja,
 Hogy a világot mintegy szánja;
 Mert annak már mi sem maradt,
 És szinte nyomja e tudat.

14.

105 . . . Ujjának egy-egy ízén kezdte,
 És esküvék, hogy ez elég . . .
 Ne többet még ma . . . szólt remegve,
 A lelkem így is már elég . . .
 Hajának egy kis játszi bodra
 110 Sok volna, sok a koporsóba;
 Hát még e szép világon itt,
 S egészen és egyszerre, mind!

15.

S tán még utóbb eláhitozza
 A drága, a rövid időt,
 115 Ha meg nem retten, hogy Leona
 Szava betűin fogja őt.
 A rózsaujjak csókostyája
 Belépti jegy a menyországba:
 Megállhat-e a küszöbön
 120 Epedve, várva örökön ?

16.

Silány a bók, s minden beszéde,
 Ugy érzi, hiábavaló.
 És utóvégre szerencséje,
 Hogy elhal ajakán a szó.
 125 Legékesenszólóbban a szem
 Beszél csupán, majd végre az sem,
 Csak hő sohaj és csókra csók .
 Érzések, összeforradók .

17.

— De haj, hiába, a mi sok, sok;
 130 És hogy megárt, az is igaz.
 Bár végtelennek tetszik a csók,
 Nem perce, csak mélysége az.
 S a hol a mélység, ott az örvény,
 Érvényesül a földi törvény;
 135 Az égi lángért, mit rabolt,
 Prometheusz is meglakolt.

18.

Hja, maga ám ez a menyország.
 Innen ha ki alábukik,
 Áttörve ezt a földi dongát,
 140 Hull egyenest a pokolig.
 A mily vakító fényessége,
 Oly megmeresztő sötétsége;
 Nagy, rendkívüli mindegyik,
 Egyik Nadir, másik Zenith.

19.

- 145 Egyszóval, e napszépek csókja
 Valóba, mint a napszurás,
 Egy percre égbe ránt, de nyomba
 Követi a megkábulás.
 Miként ha itt ez egyetlenben,
 150 Mind a mi szép az egész nemben,
 Földulta volna perc alatt,
 S utánna már mi sem maradt.

20.

- Csodálatos, megfoghatatlan.
 Mi volt ez? Álom, képzelem?
 155 Fénylátomány hő lázrohamban,
 Hogy elenyész ily hirtelen?!
 Mint hulló csillag, mely elvérez,
 Leérve a föld gőzköréhez;
 Az óriási szenvedély
 160 Volt, nincs; elröppent mint a szél!

21.

- Ugy érzi, mintha a tört, melytől
 Olyan sokáig véreze,
 Most rántaná ki szívsebéből
 — Tán a való — mító keze.
 165 És mintha érezné, hogy gyógyul,
 De meg alél is fájdalomtul.
 És gyötri baljós sejtelem,
 Furdalja vád, töredelem

22.

- Mintha valamit veszített volna,
 170 Valami drágát, kedveset.
 Nem jól van ez, nem jól, aggódva
 Bolygatja lelkiismeret
 Mint hazárdjátékos, ki mindent
 Megnyert s egyszerre elveszített,
 175 Önnön magától ijedez,
 Döbbenve: hogy mi vége lesz?

23.

A hajnal már hasad keletre,
 A szüz, a tiszta, a nemes,
 Mint a minő hajh! — *volt* Etelke,
 180 Oly szende, oly szemérmetes.
 Előbb üdítő fényessége
 Most mint a nyíl, úgy hat szívébe.
 Feddhetlen szigorú bíró,
 Istennek ujja, vádoló.,

24.

185 Az aranyos felhők csoportja
 A derengő égbolt alatt,
 Miként ha egy katedra volna,
 És abban egy szelid alak.
 És mintha ennek biborujja
 190 Egészen a szívéig nyulna,
 Megnyomva ott egy idegét,
 Talán a lelkismeretét? . . .

25.

És mintha eddig aludt volna,
 Egyszerre e kicsike gép,
 195 Mint fölhozott ébresztő óra,
 Elkezd zajongni szörnyükép.
 És zsörtölődik véle szörnyen
 Durván, kegyetlen, vakmerően.
 És mint a bokrot szidja őt,
 200 Uszítva poklot, ördögöt.

26.

„Te bélpoklos, telhetlen d . . . ó,
 Himpellér, járdakoptató.
 Haszontalan kenyérpusztító . . .
 — Ah, ah! tehát való, való! —
 205 Ez hát a lángész büszkesége,
 Gyermekkorod szép álmoképe;
 A nagy jövő, mit mutatott,
 Hirrel, babérral biztatott?

27.

Anyád, szerencse és természet
 210 Kincsét özönnel hinti rád;
 Ha csak játszatnád tehetséged,
 Hogyan csudálna a világ!
 Ha csak az inged ujját rázod,
 Szegény hazádat fölruházod
 215 Több fényel, mint vért tőle most
 Elszivnak — rablók, koldusok.

28.

Majommá lenni — Don Juanná,
 E föladat való neked?
 S ha értenél — ha volna hozzá
 220 Üres fejed, sivár szived!
 De ime sziv, ész már is benned
 Egymásra támad, feleselnek;
 Egymást okolja, veri is;
 Hát még ha majd a Nemesis?

29.

225 Egy delleánynak szeme fényén,
 Így szól az ész — ha rád veti,
 Ugy megvadulsz, mint egy szilaj mén,
 Fülét ha tapló égeti.
 „Mire való kezekben a fék?”
 230 Zokogja a sziv bűnbánatkép, —
 Mert fáj ez önütötte seb,
 Belátja, ő a vétkesebb.

30.

És hajh, igaz, hogy ez nem első,
 De már utolsó ez legyen.
 235 Ha még talán nem lenne késő!
 Ha megbocsájt, ha hisz nekem?
 Ó csöndes, édes házaselet,
 Egyedül üdvözítő réved,
 Hol nincs szyrén a szirteken,
 240 Magányod, az való nekem.

31.

El el, ma még, hozzá, azonnal .
Tovább időznöd nem szabad.
Eltelve kétely- s fájdalommal,
E kis galambszív megszakad !
245 Csak szóltam — , csak szólhattam volna !
Tán gyanitá frigyünk Leóna ?
— Csak tréfa volt ! füllentjük és
Sikerül a menekülés.

32.

S indulna épen szökve, lopva
250 De hajh balvégü fordulat .
Egyszerre most meg már Leona
A lángolóbb, a lázasabb.
Miként ha Ernő első csókja
Lett volna zárt hevének kulcsa,
255 Az most egyszerre lángra gyúl,
S lobogva ég, olthatlanúl . .

33.

Miként ha kicserélte volna
A pillanat sziveiket.
Először érzi most Leóna,
260 Hogy igazán, forrón szeret.
S Ernő sivár egykedvűsége
Csak ejti még nagyobb kétségbe,
Holott még azt gondolja csak,
Hogy ez mulékony hangulat.

34.

265 Nem közönséges tűz-víz harca
Villámtűz ez, jéggel teli;
Megátkozott, nem hogy fogyassza
Egymást, de egyre növeli.
Leóna forró csókmalasztja
270 Ernő szívét jobban fagyasztja;
S minél nagyobb itt a hideg,
Ott tüzesíti a sebet.

35.

Érzéki szenvedélynek átka !
 A mily nagy, oly tűnő e láz ;
 275 Mintha kicsap a kémény lángja
 És egészen leég a ház.
 A test, a hajlék porrá égett ;
 Földönfutóvá lesz a lélek,
 És koldul egyre és rabol,
 280 A mint lehet és ott a hol.

36.

Lassan gyulad bár, hej mi más a
 Valódi tiszta szerelem.
 Ez házi tüzhelyed parázsa,
 Mely meg-megújul szüntelen,
 285 És égdegél halkán, lobogva,
 Majd nyájasan, majd meg pattogva,
 De mindig érted és belül,
 Sohasem a házon kívül . .

37.

— De válni rögtön még lehetlen,
 290 Még egy napot hát, irgalom !
 Együtt bolyongva a ligetben . . .
 No még ha csak az unalom . . .
 Nem volna még nagy áldozatnak ;
 Oh adna többet, még nagyobbat,
 295 Mély szánom-bánommal teli,
 Aggó szivén könnyíteni.

38.

Áldozna veritéket, vért ő
 És örömet szenvedne, mint
 Bűnbánatos megtért vezeklő,
 300 Böjtöt, sanyart, sok testi kint ;
 De szerelem, az nincs szivében,
 Ő maga is csalódott ebben.
 Mit mostan érez : szánalom,
 S kétélű itt e fájdalom.

39.

- 305 Ledér, de szive jó Leon'nak,
 Bár volna érzéketlenebb.
 Ám lássa őt hitvány gonosznak,
 Aztán utálja, vesse meg!
 Legyen az első lecke fájóbb,
 310 Kegyetlenebb, de még így tán jobb.
 És egybe ott mindent kivall,
 S még toldja is tulságival.

40.

- Egyébiránt — mond akadozva —
 Ó irgalom, ó kegyelem!
 315 Ó mindenét, ha kell, áldozza,
 Hogy lelke így könnyebb legyen.
 Talán ha volna kivánsága,
 Egyéb szeszélye, bármi drága,
 Szavára, mely parancs neki,
 320 Örül, ha teljesítheti.

41.

- Ah! ah! . . . no még csak ez volt hátra!
 Ez volt a kegyelemdőfés.
 Ha még előbb csak hiusága,
 Most már szerelme sértve — és,
 325 Bár fájt előbb a tiszta mély seb,
 Most sütvé van rá szégyenbélyeg!
 De mért szerette — szereti
 Vakon, nagyon? úgy kell neki!

42.

- Leona nem szólt; egy tekintet
 330 Két nagy nehéz köny fátyolán,
 Mint a milyen tündöklőt, szentet
 Ez életben nem sir talán . . .
 Ez volt a válasz; s ez elég volt.
 Volt abba mondva, sok, nagyon sok.
 335 A néma, csillagfényes ég
 A legszivhezszólóbb beszéd.

43.

„Talán kevés volt a jó bennem,
 Erényem árva, meglehet.
 Én neked adtam azt egészen,
 340 Te megöléd e keveset.
 Jövőmnnek utjait kimérted:
 Gunyban keresni elégtételt.
 Megvetni majd, ki úgy szeret
 Engem, mint én most tégedet.”

44.

345 Szivszaggató e bú, alázat . . .
 Így nem mehet, maradni kell . . .
 Mért büszkesége föl nem támad
 S korbáccsal őt nem űzi el? . .
 Csak tudna lenni bős, kegyetlen
 350 Bár egyikök vagy ép mindketten,
 Ne fájna úgy a seb, a vád
 Adó s vevőnek egyaránt !

45.

„Nem, nem lehet”, — sohajt magába —
 „Megcsalni a természetet.
 355 Becsületes szívnek, hiába,
 Hálátlan a hazug szerepe.
 A kinnal, mit egy köny ébreszt föl
 Egy csalódott leány szeméből;
 Afroditei mosolya,
 360 Kegye nem ér föl, nem soha !”

46.

S fogadja újra eltökélten,
 Mint annyiszor, de legalább,
 Most komolyabban, őszintébben,
 Hogy megjavítja már magát.
 365 Hogy lépve szent, ohajtott frigyre,
 Vetí magát örök bilincsre.
 Dicsőség, munka lesz a cél,
 Hazának és családnak él.

47.

De hajh, fogadja ő már ezt rég
 370 És annyiszor haszontalan.
 Most végre im betölt a mérték,
 Sors íja immár vonva van.
 Miként ha érezné előre,
 Hogy már fölötte pálca törve,
 375 Száll a szivére hirtelen
 Rémes, fagyasztó sejtelem.

48.

Valami lázas nyugtalanság,
 Homályos aggály szállja meg;
 Mint a ki eltéveszti sodrát,
 380 S csak bős sugalmakat követ.
 S hogy a kínos fesz véget érjen:
 — Leona is óhajtja épen —
 „Egy csolnakséta a Dunán
 Gyors enyhülést szerez talán.”

49.

Hajnalt csenditnek a Tabánban.
 Oly szomorún hat rá e hang;
 Mint messze csöndben, pusztaságban,
 Ha szólal a lélekharang.
 Ily hangulatban egyidőre
 390 A bátor vakmerő lesz, dőre.
 Istent kísért, vést ingerel,
 Hívén, hogy most ennek se kell.

50.

Alszél ered, fölágaskodva
 Birokra kelnek a habok.
 395 Órája épen arra hozza
 A robogó helyi hajót.
 Tajtékozón kigyóz utána
 S idéz elő hullámuszálya
 Kicsinyben tengerzivatart.
 400 Azért is! Ernő arra tart.

51.

Mert már ez óra átkos óra,
 Most minden lépte kárhozat.
 Mint a ki megbüvölve, rontva,
 Balvégü minden mozdulat.
 405 A hajóhoz közel verődve,
 Födélzetén, hah ! im előtte,
 O nyiljatok meg bős habok:
 Megint Etelke álla ott !

52.

Ó földi sors, végzet, véletlen,
 410 Te vagy-e vak, vagy mi vagyunk ?
 Van bölcsesség nagy mélységedben,
 De szédül, fürkészd, agyunk ?
 Az égbolt csillag-ostáblája
 Kezedben összefüggő játszma;
 415 De mérhetetlen, végtelen,
 Hogy át nem éri földi szem ?

53.

Majd elhomályosulsz előttünk
 S kétely fog el, nem láthatunk.
 Majd megjelen sz ismét közöttünk,
 420 Hogy szinte kézzel foghatunk.
 S hisszük megint, hogy úgy kell lenni;
 Itt nem marad torlatlan semmi.
 Csakhogy bizonynal a nagyobb
 Hibát utolsónak hagyod.

54.

425 Etelke meghal s Ernő él még,
 Bár rajta nem mult, az való;
 De ah, mi látvány ez, minő kép,
 Hogy fesse ezt már pusztá szó !
 Nincs, nincs olyan ! Nincs más mód benne,
 430 A szives olvasó képzelme
 Szinezze, egészítse ki,
 Mit el nem mondhatok neki.

55.

Bósz kétségbeesés szívében,
 Agyában örületroham,
 435 Vád, halovány tekintetében,
 Mély létiszony vonásiban —
 Nézett Etelke a habokba
 Ernő hívé, hogy látni fogja
 A sirig, a sirban és azon
 440 Túl, az utolsó nagy napon !

56.

Kezéből vízbe hull lapátja;
 A föl kavart dühödt habok
 Mint karikázó kigyó háta
 Dobálják a kis csolnakot . . .
 445 Ül ott kövülten, mozdulatlan . . .
 Egyszerre légben, hullámokban,
 Mint hulló csillagvillanás —
 Etelke — ah ! — ki volna más ! ?

57.

Hiszen csak így egész az átok.
 450 Hisz most a sors kétségkívül
 Feledi az egész világot,
 Ó rá vadász csak egyedül . . .
 Valóba, hát oly szörnyü vétke ?
 Ám hát lakoljon ő meg érte !
 455 Ha áldozat kell, ő legyen,
 Ne az a szent, a védtelen !

58.

És lám a sors ádáz kegyelme !
 A víz a testet fölveti.
 A „Hattyu” fölsikolt ijedve,
 460 Szárnycsattogását szünteti.
 Az előzékeny örvény fodra
 A fuldokló felé sodorja . . .
 Még ujjai a víz színén,
 A jeggyűrűvel egyikén .

59.

⁴⁶⁵ De most Leona kitalálja
 A szörnyü jelenet okát.
 Kétségbe ejti borzadálya,
 Sejdítve Ernő szándokát.
 A rémületnek erejével
⁴⁷⁰ Ragadja mellen két kezével,
 Hogy ója őt és önmagát,
 Vagy vele ossza a halált.

60.

Barátom mázoló valóba',
 Hogy gondolod, nem illenék
⁴⁷⁵ A pokolbeli sátán boltja
 Fölé cimernek ez a kép?
 A gőzösön, veszendő sajkán,
 Ott az anya, itt Leon' ajkán
 Versenygő rémületsikoly —
⁴⁸⁰ S Etelke, a ki fuldokol

61.

Az egyik: mentsd meg! azt kiáltja,
 S még jobban ezt — saját szive.
 Irtózatos gyilkosság vádja,
 Hogy azt csak így veheti le. —
⁴⁸⁵ A másik inti ettől, óva
 Vele rohanni a habokba:
 Ugy fordul, ottan egy helyett
 Kioltva három életet

62.

De mindamellett úgy akarja.
⁴⁹⁰ Hiába, máskint nem tehet.
 Ám vegye éltét sors haragja,
 Megmenti a becsületet.
 Meghalni, halni százszor inkább,
 Mint túrni olyan önvád kinját,
⁴⁹⁵ Hogy kit halálba taszított,
 Megmenteni szűkkeblü volt.

63.

S még jóra fordulhatna minden . . .
 Ha még talán megmentheti . . .
 De karjai gyöngéd bilincsben,
 500 Durván magát hogy tépje ki?
 A vad habok közt, evezőtlen
 Csónakja egyre merülőben,
 És ő az élet hagyja ott,
 Hogy mentse, a ki tán — halott?

64.

505 Iszonyu harc! és mégis egyre
 Küzd lelke, teste egyaránt.
 Itten Leona, ott Etelke
 Kér életet, keres halált.
 Azt lökje a halálba karja,
 510 Ki őt is menteni akarja?
 A hab tolul, egy mozdulat
 És kész az újabb áldozat.

65.

S e nő, kit ő csak szépnek látott,
 De szépnek csodálatosan,
 515 S ezért felőle jót se gondolt, —
 E nőnek ime szive van.
 S mert hiúságát ő megölte,
 Mert porba letiporva gőgje —
 E szívbe most uralkodó,
 520 S kevés bár, mind övé, mi jó.

66.

S először, egyszer életében
 Viszont szeretve, igazán,
 Maradna boldogabb ösvényen,
 S lehetne hű nő is talán?
 525 De eltaszítva — soha többé!
 Elkárhozott lesz mindörökké . . .
 Hiúsága fölül kerül,
 S ez lesz szivén úr egyedül.

67.

Mindezt magában elgondolja
 530 Villámszerűleg, hirtelen.
 Sok, sok van itten is — latolja —
 De több amott a mérlegen . .
 Küzd Leonával, elvadultan,
 Hogy gyöngé testén vére pattan;
 535 És eltaszítja mégis, — el,
 Hálátalan kezeivel !

68.

Egy átkozott elszántságával
 A hullámok közé szökik . . .
 Szerencse még, hogy Leonával
 540 El nem merült a kis ladik —
 Egy pillanatot vet még rája,
 Hogyan ül ottan egymagába,
 Ügyefogyott bús elítélt . . .
 — Ó mily siralomházi kép !

69.

545 Szánalma, szivettépő kínja
 Nem tudja, melyikért nagyobb ?
 A föld színén, úgy érzi, mintha
 Nem volna lény alávalóbb .
 Az élet így előtte semmi.
 550 Most már nemest, nagyot kell tenni.
 Önéletét áldozza fel,
 Megmentve kettőt is, ha kell.

70.

S erőszakolja, mi lehetlen
 A türemlő hullámokon.
 555 Bizakodik nagy erejében.
 Borzongva nézik a hajón.
 Hamar le a mentő uszályba !
 Matrózok rajta mind, utána !
 Ez bátorít, az visszaint,
 560 De félti és csodálja mind.

71.

Hajh, bős a végzet, kérlelhetlen.
 Erő, imádság, akarat,
 Töredelem — hiába minden,
 A sorstól már csak gúnyt arat . . .
 565 Etelke eltűn a habokban .
 De őt kimentik félhalottan,
 Féléberem, hogy lássa még
 S lelkére fagyjon az a kép:

72.

Mit látva épen, tán megőrül,
 570 Vagy újra vesztének rohan,
 Eliszonyodva a jövőtül,
 A melynek ily örökje van.
 De csak miként egy félálomban
 Lét nem lét közt, félöntudatban,
 575 Aléltságának hályogán
 Rémllett a szörnyü látomány.

73.

Etelke vagy az — isten ujja,
 Mi ott a vízből fölmered?
 Örvény kavarja, szellő fújja
 580 Mellé az ingó jármüvet?
 S Leóna benne, az valóba?
 Ki megragadja iszonyodva
 A görcsös haldokló kezét,
 S feléje egy — hullát vezet?

74.

585 És épen ottan partra érnek
 Mindketten ama ház előtt . . .
 — Gúnykoronája végzetének! —
 Hol annyi kéjes perce tölt! . .
 S aztán Etelke és Leóna
 590 Halálon át még kezét fogva . .
 Csodás, homályos jelenet,
 Való, vagy álom, mit jelent?

75.

Jövömenők csoportosulnak;
 Egy drága hullát vinni lát.
 505 Tömeg zaján az ősz anyának
 Bús zokogása hallik át . . .
 Majd elsötétül, elfogy a nap,
 A csillagok mind kialusznak,
 Miként ha csak kioltanak;
 600 Egy nagy koporsó a világ !

76.

Soká beteg volt; lázból lázba,
 Önkivületbe esve át,
 Ébred lakában, ama házba',
 De otthon nem leli magát.
 005 Eltépelődve, esve kelve,
 Fölvánszorog az emeletbe;
 Leon kezét nyujt — hidegen;
 Majd visszarántja hirtelen.

77.

Miként ha érezné most újra
 010 Azt a fagyos, merev kezét,
 A fuldoklóét, mely fölnyulva
 A hullámsirből integet,
 S haláljégével elhütötte
 Az ő szívét is mindörökre . .
 015 És most, midőn már fáj neki,
 Még ő is, ő is — megveti !

78.

Tehát igaz, való; úgy történt.
 Nem lázas álom, képzelet.
 Már látja a mélységes örvényt,
 020 Mely kettejük közt is mered.
 Elég, elég; sok, nagyon is sok.
 Mit szaporítani az üres szót.
 Itt nincs helyed többé soha.
 Eredj, eredj; de hajh, hova ?

79.

625 Üres a föld ! És legsivárabb,
 Hol legsibongóbb a tömeg.
 Idegenek, kísértő vázak
 Az ismert arcok, emberek .
 Víg zeneszó, örömdal, ének,
 630 Mind temetői hang szívének ;
 Nyíló virágnak illata :
 Gyászfáklyafüst fojtó szaga.

80.

Nyomasztja egyedülisége,
 Mégis magánya ír-adóbb.
 635 Minél ijesztőbb csöndessége,
 Annál szívét nyugasztalóbb.
 Vesztett nyomát majd föltalálja
 Emlékeinek bős falkája ;
 S üvöltve, mint megannyi vád
 640 Csak úzi mind tovább, tovább !

81.

Meg fog-e még és hol pihenni ?
 Vajh messze még a sirhalom ?
 És nem gyógyítja őt meg semmi,
 Számára nincsen irgalom ?
 645 Vagy ama nagy világbirónak
 Haragja, kiket alkot jónak,
 Erővel, ésszel bőven áld,
 Kegyetlenebb azok iránt ?

82.

Szegény, szegény fiú, megvallom,
 650 Bár nem kicsinylem vétkeidet,
 Én büntetésedet sokallom
 S a gyógyulástól féltelek.
 Lelkem kinozzák bős sejtelmek,
 Hogy mért nem haltál, mért éltél meg ?
 655 Mi lesz a vég, mi vár reád,
 Nincs hátra még tragédiád ?

De mindegy . . . legalább nekem már !
Élsz, halsz, beteg vagy óriás,
Hajh, az idő fölöttem eljár ;
660 Jövőd, ha lesz, megírja más.
A föld színén, vagy bár alatta :
Szivemben el vagy már siratva.
Élő, halott, vagy — rettegek ! —
E kettő egyben — ég veled !

ÁBEL ÉS ARANKA

MESE HÁROM RÉSZBEN

ELSŐ ÉNEK

Hol, hol nem? talán csak tündérek honában,
(Hogy is történhetnék ilyen mostanában?
Mostanában, ebben a hitlen világban!)
Volt egy szép herceglány Hortobágyországban.

⁵ Szép volt, hej, nagyon szép; no de ez még hagyján.
Szép leány volt mindig, van ma is akárhány.
Hanem ez az egy még nagyon jó is volt ám;
Szép is, jó is, hozzá gazdag is . hát aztán,

Mint a csodatévő képhöz, akként jönnek
¹⁰ Követei hozzá sok uri kérőnek.
Kinek hét, kinek több águ is cimere;
Más ugyan az illet kérni hogy is merje?

De biz' utóbb már ez a sok istenadta
Kérő a kisasszonyt annyira untatta,
¹⁵ Jöhetett akár egy királyfi miatta,
Senki fiának ő magát nem mutatta.

Mert hiába, ő már a fejébe vette:
E sok cifra urnak mind hamis a lelke.
Nagy a kevélysége, kicsi hozzá telke,
²⁰ Bor mellett a kockán mert elvesztegette.

Ennek nagy a hasa, a lábszára vékony;
Szelekótya esze, szive változékony.
Ez már csinos alak, amaz nagyon is szép,
De azután vége, belül nincs is egyéb.

²⁵ Itt egy nagy reményü hires ifju bajnok,
Haj, de hogy kivillog szemébül a zsarnok!

Annak láng az esze, istene dicsőség,
De csak szolgálója lenne a feleség.

Van ő neki pénze, magas uri rangja !
30 Férfiakban ugyan hogy ne válogatna ?
Gyöngé az ő szive, erős a szerelme ;
Ember legyen, a ki őt megérdemelje.

„Ejh ! mit járok én itt föl alá, hiába,
Suhogó selyembe', bársonyos szobába' ;
35 Fuvalkodva feszbe, aranyos csattokba ?
Mint egy kevély pulyka szárnyával kattogva ?

„Mi hiába várjam, ha nem jön helyembe,
A kivel én essem örök szerelembe ?
Olyan igaz ember, minőre én vágyom,
40 Ha van is, nem sok van ezen a világon.”

S a hogy elnéz fényes vára ablakából,
Hol kék semmiségbe tünedez a távol,
Ábrándos fejében gondolata támad :
Kedve szerint férjet keres ő magának.

45 Egy szó, mint száz, úgy lesz. Kinek nagy a módja,
Teljesül szeszélye, alig hogy kimondja.
Míről a szegények csak úgy álmodoznak,
Meghozza a való a duszagdagoknak.

Ő is álmodott egy kedves eszményt, szépet,
50 Minőt ő szeretne, egy oly férfi képet.
Elmegy azt keresni, a világ végére,
Hogy ha föltalálja, az lesz az ő férje.

Öltözik szegényes cselédi ruhába.
Igy megy ő el messze, ki a nagy világba.
55 Nagy csapat libát vesz, hajtja a határra,
Majd egyik vásárról a másik vásárra.

Mielőtt elindult, a tükörbe nézett.
Összecsapta kezét ; jaj ! hisz így ő még szebb !
Ez pedig baj lenne. Mit esetlenkednék,
60 A ki neki nem köll, mindenféle szerdék ?

Hol a rongyok alól valami kilátszott,
Termete bűbája ottan legsugárzóbb.
Ha csak szédítő volt hosszú ruhaaljban,
Borzasan, mezitláb már kiállhatatlan!

- 65 Hát a mint az uton, szép virágos réten,
A hol a libáit pihenteti épen,
Foltot varrogatna a rongyos ruhára —
Ottan akad ám egy szép juhász bojtárra.

No ennek se kell több, oda ül melléje.

- 70 Isten jó nap! — egybe szóba ered véle.
Kérdi, hova való? hogy ki a szüléje?
Mintha sejtene, hogy olyan magafele.

Mert hát biz őt sem a gólya költötte ám.
Hátha ez se olyan igazi pórlány.

- 75 Hátha őt is arany bölcsőben ringatták —
Csakhogy az övét is elverték az apák?

Mert hát akkor volt ez, abban az időben,
Midőn sok derék úr volt menekülőben.
A hazának szolgált, a királynak vétett;

- 80 Rá is ki volt mondva a halálítélet.

Apja már elvérzett, aztán a mi kis juss
Maradt volna rája, elvette a fiskus.
Mikor iskoláit már félig kijárta,
Ez a veszedelem akkor szakadt rája.

- 85 Hogy az üldözői rá ne találják,
Öltözött parasztnak, szegődött bojtárnak.
Ez a szép cseléd is hát ha uri fajta?
Mintha ilyen tempó látszanék is rajta.

Biz' aligha ugy nincs. Kezén a szegénynek

- 90 Nyoma szokott lenni ásó-kapanyélnek.
Ezé pedig olyan üde, mint a harmat.
Kicsi finom lába fehér, mint a vert hab.

Haj de világ szépe, de gyönyörű gyermek!
Csakhogy nem való ez a szegény embernek!

95 Gondolja magában, keservest sohajtva,
De oly hangosan, hogy a lány is hallhatta.

„Hát” — feleli ez rá — „biz azt eltaláltad.
Nekem a szegénység legnagyobb utálat.
Ugy vagyok nevelve fényes uri módban;

100 Nem én vagyok oka, hogy ide jutottam.

„Gazdag volt az apám — szomorú történet —
Mire ép felnőttem, minden semmivé lett.
Ugy biz én, bevallom, magamban föltettem,
Gazdag ember legyen, a ki elvesz engem.”

105 A szegény legénynek erre a beszédre
A szive tájáig majd befagy a vére.
De meg-meg csak annál nagyobb lánggra lobban;
Hideg szél a tüzet neveli még jobban.

Mostan tudja hát már, hogy mi az a vagyon?
110 Szegénysége most fáj elször, de vagyon.
Mostanáig a pénz ő előtté semmi.
Ugy, de hát hogy ezt is lehet rajta venni?!

Kire néznek mind a falubeli lányok,
Kinek üzengetnek uri asszonyosságok;
115 Ő a vidék legszebb, leghíreseb legénye,
Egy parasztlánytól így kifizetve . . . ejnye —

Ugy szerette volna a faképnél hagyni.
Gógre göggel, gunnyal feleljen-e vagy mi?
Menne, haj de mégis csak maradna inkább.
120 Forog vele, hát csak forogjon a világ!

Vaj mi lelte? meg van babonázva, fogva
Láthatlan fonálból szótt bűvös hurokba?
Legjobb volna tán itt maradni örökre,
E helyen meghalni kinba' vagy gyönyörbe'?!!

125 Hogy Aranka látta a szomorúságot
A legénynek arcán, még inkább vidám volt.

Leolvasta ő jól, ott hány óra vagyon?
Nem mutatta bár, de örült neki nagyon.

S szóla enyelegve hozzá: „Jó barátom,
130 Hej, szerelmes vagy te, szemeidből látom.
No de hát, azt mondják, nem oly nagy baj ám a,
Annak, a ki se nem buta, se nem gyáva.

„Hát ugyan azok, a kiknek olyan sok van,
Kinek földben, kinek pénzben, milliókban,
135 Ugyan hogy szerezték! Tán bizony kapával?
Többnyire egy merész tettel, bátorsággal.”

„Ejnye, forgós miljom” — föl pattan a legény, —
„Mondaná más bárki, — gyáva-e, már mint én?
Mond mit tegyek érted? megvívok magával
140 Bár a pokolbéli ördögök hadával!”

„No hisz”, felel a lány kis vártatra, „ez szép.
Hanem hát ez azért mégis csak szó-beszéd.
Valahány, tudom én, mind ilyen a férfi;
Csak legyen ki higgyje, ej, de tud ígérni.

145 „Csillagot lehozni — szájjal, neki semmi.
De siet is árát előre kivenni.
Miért is ne tenné? ha akad bolondra,
A ki mindent elhisz; ez a világ sorja . . .”

A legénynek tetszett, okos volt e beszéd.
150 Noha pedig ugyan majd elvette eszét,
A mi tüzesebben ragyogott feléje:
Két fekete szemnek bódító ígéje.

Tünődik, viódik magában sokáig;
Majd elüti a hó, majd megintlen fázik.
155 De bárhonnán kezdi, mindig egy a vége;
Nincs, a minék ő ne állana elébe.

„Már hogy én nekem ne volna bátorságom?”
Így ő — „a ki még e teremtett világon
Nem akadtam eddig halandó emberre,
160 A ki a mikor kell, nálam többet merne?”

„No hát,” mond Aranka s a távolba mutat,
„Látod a fenyéren azt a keresztutat?
Tulnan azt a tanyát, fala kékre festve;
Jöjj el oda hozzám, holdvilágos este.”

165 Keresztuton járni boszorkányok szoktak.
Nem találkozója szerelmes pároknak.
De azért csak elmegy, mivel megigérte,
Akár a mélységes pokol fenekére.

Ugyan nagy soká lett neki ez nap este.
170 De hogy alkonyodott, a leány már leste.
Fénylik a hold, de az ő szépsége lángol.
Csak úgy dagadozik ki a szűk ruhából.

Megölelni mindjárt nagy lett volna kedve;
De a lány egészen el van keseredve:
175 „Mit ér ez az élet, ily nyomoruságba’?
Csak baj a szegénynek szép fiataltsága!

„Kiváltkép ily rongyos elhagyott falukba’.
Város a szerencse széles országutja.
A mi itt egy év, ott annyit ér egy óra.
180 Sorsunk ottan egybe fordulhatna jóra.”

Elbeszéli, hogy már egy hete ott szolgál,
Abban a kék házban egy vén számadónál.
Hogy az milyen gazdag, nem hiába fősvény.
„No de az sem jó ám, melyen jár, az ösvény.

185 „Igaz-e, nem-e, de azt beszélnek róla,
A mi je van, nagyrészt úgy volna rabolva.
Vagy ha nem, hát rablók hült helyén találva,
A kiket megölték vagy elfogtak nála.

„Valami a lelkét bizonyos, hogy nyomja,
190 Mert elolthatatlan bor után a szomja.
Boriszáknak fősvényt valaha ki látott?
Ebbe látom én a tanubizonyyságot.

„Hogy pedig mily fősvény, az egész nevetség.
Ha valami törik, fizeti a cseléd.

195 Egyszer a padláson, a szarufán lógva
Leli és levágja, megmenti egy szolgálta.

„Hát a kötél árát, mikor vele számol,
Nem lehuzza neki járandóságából?
Az öngyilkosság, — mert ily rossz lábon áll a
200 Lelk' ismeretével, — szinte szokás nála.

„De a gyávaság meg csak erőt vesz rajta.
Az egészszet végre soha sem hajthatja.
És örökké retteg, hogy ha nem egyébtől,
Féli a sok pénzét jótól, rossz embertől.

205 „Dugja, szedi vedi, majd ide, majd oda.
Ha meg nem bolondul, az lesz még a csoda.
A mi gunyáját ő maga tisztogatja,
Végig ezres annak belső foglalatja.

„S még mi kéne neki! Ez a vén förtelmes —
210 Hogy is mondjam már no . untalan engem les.
Egyszer az ajtót is rám zárta, — de jobban
Ki örült meg aztán, hogy kibocsájtottam?”

A hogy ezt kezével lábával mutatta,
Elárulta vele, hogy mily uri fajta.
215 Mennyi kellem ebbe' a nagy durvaságba'!
Ábel a hogy látta, szinte megkivánta.

„Hogy is volt csak, hogy no” — de hiába kérte,
Hogy csak egyszer is még csinálja meg érte.
Akkor aztán addig incselgett, oly csinyt tett,
220 Hogy a puha kis kéz reá is legyintett

Igy enyelgve, lassan menve mendegélve,
Egyszer im előttük egy kis kunyhóféle;
A vén számadónak szölleje, borháza;
A beszakadt tetőn ő maga, elázva.

225 A bankóval tömött köpenybe burkolva.
Most vele elbánni gyerekjáték volna.

Az egész tájon, mit a hold bevilágít,
Nincs egy árva lélek, senki meg nem lát itt.

A biz a, a biz a, csak egy puska volna.

- 230 „Dehát hogy ne volna, mikor van?” Azonba,
Hogy így szól Aranka, hamar egyet fordul,
És egy könnyü flintát vesz ki az árokból.

Itt feledték náluk járó dezentorok.
Teli van ilyennel lenn a pincetorok.

- 235 Ezt az ő számára ő ide rejtette.
„Kezebelinek jó ez hazamenetbe.”

Bár nem mondta, hogy a számadót megölje,
Okos ember mégis érthetett belőle.

- 240 Hát ez olyan nagy sor? ha csak ez a baja,
Meglövi ő, hogy a puskaszót se hallja.

Itten oszt elváltak, jó éjszakát mondva.
Hazament a leány, többi az ő dolga.
Haj de furfangos, tán ördögös egy lélek!
Baj, ha esze is van a fehér cselédnek?

- 245 Szemesnek a világ! A ki nem mer, nem nyer.
A becsület sem sok, ha szegény az ember.
Hát ez is hol szerzett annyit, e vén róka?
A tolvajt rabolta, a rablót meglopta.

De mire való is e sok okoskodás?

- 250 „Ha én meg nem teszem, megteszi, tudom, más.”
Nincs semerre senki az egész környékbe.
Oda hamar neki egyet, aztán vége.

Csak az a fődolog, hogy jól célba vegye;
Halántéka iránt legyen a csó legye.

- 255 Gyöngé szél kalapját lebbenti fölötte,
„Jobban oda láthat csakhogy, a mennykőbe’,

Micsoda arc! mintha nem is élne már a;
Mint a viasz álarc (tán az is?) oly sárga.
Ilyen csunya képet halotton se látott;

- 260 S mintha a föld alatt csörgetnének láncot . . .

Vagy talán csak a szél zörög a harasztton?
A hatalmas legény remeg mint egy asszony!
Mi az ördög lelte? Ki nem találhatta.
Soha gyöngesség így erőt nem vett rajta.

- 265 Ha fogyatkozik az egészség, hiába,
Hát biz akkor venni kell a patikába.
Túl amott a dülön sötétlik egy csárda:
Már oda kell menni, nem marad más hátra.

- Haragos is, bus is; berugja az ajtót.
270 Fölveri a házat. „Bort ide, sokat, jót!”
Jónak ugyan hitvány, soknak talán elébb
Bevállik, de fél, hogy ebből soh' se elég.

- Hej ha volna most, kit meg lehetne verni!
Hányaveti legény, betyár akármennyi!
275 Valójában pedig dühös önmagára;
Néha üt is egyet saját homlokára.

- Ürül az üveg, már ötödik-hatodik.
Várja várja, kedve mikor csucsorodik.
Ej mit üveg, pohár! Bort neki hordóba!
280 Ugy iszik belőle a csinjánál fogva.

„No bizony” — dűnnyögi magába — „ereje
Van az ökörnek is; nagyra lehetsz vele.
De mit ér, ha nincsen esze, bátorsága?
Volna csak, bezzeg majd nem fognák igába.”

- 285 Hejnye, erre-arra, a ki veri áldja!
Igaz volna, hogy ő ügyefogyott, gyáva?
Noha az volt eddig, ezutánra vége.
Érzi immár, elmúlt ez a gyöngessége.

- Szeretné azt látni, mi volna az ebbe
290 A világba, mitől ő most megijedne?
Fizet és megindul; hát im a hogy ott van,
A mi nem szokása, szive nagyot dobban.

Kiveszi a puskát újra a bokorbul.
Hát a lába remeg . . . no talán a bortul?

295 **Ej mit a láb ! Ugy se ott a dolog nyitja;
Fődolog a szív, azt neki csikorítja.**

Hallgatózva körülnéz a láthatáron.
Kis tücsöknek hangja rezg a holdsugáron.
Hej a kerek földön mennyi boldogság van
300 **Ebben az órában, mennyezetes ágyban !**

Most öleli át a mennyország a földet;
Mostan harmatozza rá az örömkönnyet.
Hej ha életében ő is, bár csak egyszer,
Lehetne oly nagyon, nagyon boldog ember !

305 **Ugy egy röpke percig szemeit bezárva,
Gondol Arankának ölelő karjára;
Parázs-ajakára, darázs-derekára . . .
Övének kell lenni, bármi legyen ára !**

Oly szívesen halna egyetlen csókjáért !
310 **Hátha úgy van, akkor ugyan mire vár még ?
Hirtelen a puskát kapja a képéhez;
De a homlokán meg most valamit érez.**

Csak úgy csurog onnan a hideg verejték.
Ejnye biz így a célt eltéveszthetné még.
315 **Háromszor is végig törli az ingujjba.
Mi a mennykő, hogy ez ilyen nehéz munka ?**

Puska csövén végig fut a hold világa;
Lik iránt van a vad, egészen jól látja.
No most még csak egy nyomás a ravaszra,
320 **S meg se rugja magát az a vén orgazda.**

Csak egy kis nyomintás, egyéb semmi — aztán
Ő egyszerre gazdag, boldog ember; — az ám,
Csakhogy megint egy kis baj van; mert most meg hát
A mutató ujj megbikacsolja magát.

325 **Mintha a mit borral magából kihajtott,
Egy csomóba egybegyülve volna amott:**

Józan esze, egész lelkiismerete;
Az az ujj egészen meg van merevedve.

Leveszi a puskát, meg meg oda fogja,
330 Jó szorosan, hogy a vége ne mozogna.
De csak mozog biz az, hogy csak úgy kóvályog;
Szemére is mintha ereszkednék hályog.

Melege volt imént, most a hideg rázza.
Nem lehet ez másként, meg van babonázva.
335 Már nemcsak a lába, a keze is reszket.
Soha ily csodát! — ki magyarázza ezt meg?

Hát az üstökét ki ragadja meg hátul?
Vagy a feje dagad ki a kalapjából?
Az urat dicsérje mind a jó-tét lélek!
340 Hajaszála mint a sinszeg áll az égnek . . .

Már nem is egy ujja, de egész termetbe'
Mintha oda volna fagyva, gémberedve. —
Menne is már, de csak áll ott, mint a bálvány;
Csak a szeme forog, ugyan mire vál mán?

345 Jaj ha már a föld oly erősen lefogta,
Mintha lába volna gyökerezve oda,
Nyelné is el hát már inkább őt egészen,
Emberek láttára meg ne ölné szégyen.

Ha valaki jönne! ez a gondolatja,
350 A nagyobb ijedség végre megmozgatja.
Legeslegelőbb is azt a puskát dobja,
Honnan elővette, a sűrű bozótba.

Becsületes, jámbor, régi furkós botját
Veszi a kezébe, vele egy nagyot vág.
355 Neki huzódozik, könnyebb teste-lelke;
Mintha nehéz, gonosz álomból ébredne.

Talán álom is volt, bár csak az lett volna!
Az igaz, hogy szörnyen be is volt rugódva.
De hát hogy lehet most így kijózanodva,
360 Oly egyszerre? ez a furcsa a dologba'.

Józan, az való, de hátha csak a bortul?
Az a nagyobb mámor hej ha visszafordul!
Pedig az biz úgy lesz, nem is nagy sokára,
A legelső piros hajnal hasadtára.

365 Haj pedig baj, mert annak immár vége!
Nem mer ő már nézni Aranka szemébe.
Jobb ha elmegy innen, hogy soha ne lássa,
Meg ne ölje gúnyos szeme ragyogása.

Igyen évelődik haza ballagóba.
370 Félvigan, félbusan fekszik a jászolba.
Álmodik, az igaz, nagy nyomoruságról;
No de csak hogy még sem az — akasztófáról.

MÁSODIK RÉSZ

„Szent Iván nap ide, szent Mihály nap oda,
Követem, tisztesség ha nem esik, mondva;
Majd csak elviselem, a mit a sors rám mért;
Áldja isten hozzám való jó voltáért.”

5 Ilyen emberséggel szólva gazdájának,
Ezzel aztán neki a nagy pusztaságnak.
Égető siványon, süppedő mocsáron
Keresztül botorkál tizenkét határon.

Rászakad az éjjel, nagy a szomja éhe;
10 Fogyatékán a mi kevés pénzecsskéje.
Sötétek a házak, hanem egy még nyitva;
Ablakai sorban kivilágosítva.

Udvarán nagy állás, kapuja kitárva.
Cimbalomszó, ének hallik az utcára.

14 Hátha akad itten valami szerencse?
Már csak ő is benéz, hogy buját felejtse.

Étel ital minden asztalon és kártya.
Durák, ferbli, s egyéb játék nagyban járja.
Helybeli s jövevény, sok utas, vásáros;

20 Mesterember, kalmár, ki vevő, ki áros;

Görögök, cincárok, vásárookra járók,
Dióverő babkár, nagyhasu bojárok.
Van itt hajcsár, kinél teli bugyelláris.
Előtte a bankban halom arany már is.

- 25 Hogy ő is helyet fog az ajtó sarokba,
Hát a palack bort ki hozza neki oda?
Áthül a vér benne végig egyszerűben.
Hiszen ez Aranka! Mit csinál ez itten?

- Vendégek közt jár kel, bort az asztalokra
30 Parancsolat szerint kinek-kinek hordja.
Egyik-másik jaj, hogy csipne egyet rajta!
Neve mindenütt csak: lelkem, eszemadta.

- Eleinte menne innen el világgá.
Haj, de mikor ugyis maga előtt látná!
35 Nem is úgy mint eddig, egyedül magában:
Valami himpellér ölelő karjában.

- És ha itt marad, hát mi lesz itt belőle?
Még utóbb, attól tart, valakit megölne.
S azzal is mit érne? — szerelem, szerelem,
40 Egynek öröm, másnak de nagy veszedelem!

Hogy is menne? Mintha ezer mázsa volna;
Lába oda volna nőve a pallóba.
Pedig az egész ház fölfelé forg véle . .
— No de lám Aranka oda ül melléje.

- 45 Szólogatja vigan: „Hohó, jó barátom!
Elszöktél utánam? no jó, megbocsájtom.”
És beinti, tolja egy külön kamrába.
Hoz elébe egy jó ital bort kupába.

- Mert úgy nézzen ám most szemébe, hogy itten
40 A mi retyemotya, az övé de minden.
Hogy utolszor voltak együtt, jöttek érte
Kocsival, hogy meghalt fogadós testvére.

Jó, hogy itt van, most már maradjon is vélek.
Férfi lesz a háznál, legalább nem félnek.

- ⁵⁵ Majd kiadja őt is közeli rokonnak.
Különben mit bánja, akármit is mondnak ?

Tartja szóval, és hogy az időt felejtsek,
Hányja föl a kártyát, mond neki szerencsét.
„Jaj te golyhó — ugymond — hisz neked sok jó áll,

- ⁶⁰ Azaz hogy csak állna, hogy ha ügyes volnál.

„Nyeresség, rakás pénz, igen közel hozzád,
S ej, te kópé, egy szép leány is gondol rád.”
Csoda-e, ha szegény Ábel feje szédül
Ennyi kedvességtül, ennyi szép beszédűt ?

- ⁶⁵ „Tudom én”, folytatja, „már csak megis mondom,
Hogy szerezhethnél sok, — sok pénzt könnyű módon.
Harminc falu árán -- nos nem elég drágán? —
Megtanultam én mind, a mi fortély kártyán.”

- „Kutya harapását kösd be a szőrével,
⁷⁰ Nyernők vissza kártyán, mi azon veszett el!
Könnyű dolog ám az, ha fejedben titka.
Zárat a kulcsával gyerek is kinyitja.”

S kezdi magyarázni, mutatja is egybe,
Mi különbség óra- és lehetjegybe.

- ⁷⁵ Rá nem jön magától a legélesebb ész;
De így megmutatva gyerekség az egész

Hogyan kell a nyerőt elkeverés közbe'
Alul a kis ujjal szedegetni össze.

- És ha elemelték, hogyan tegye rája,
⁸⁰ A másik csomót, hogy újra fölhalálja.

Tartsd magadnak, ha jó van a tetejében;
Alóla a rosztat másnak, észrevétlen.
És a többi, szóval, a mi hamisság van,
Megmutatja szemmel látható példában.

- ⁸⁵ És hogy lássa azt is, mennyire nem rege,
A miket beszélt itt, viszi a terembe,
Öltöztetve előbb urias ruhába,
A mi elhalt bátyja után maradt rája.

Ott egy sápadt arcu, nyurga, száraz ember
90 Hosszu ujjaival épen kártyát kever.
Ez a minden hamis kártyások királya.
Sok azért is játszik vele, hogy csodálja.

Sipkaellenzője huzva a szemére.
Hideg, nyugodt, szótlán, talán nincs is vére.
95 Nyer, veszít, az mindegy; pénz előtte polyva.
Sőt, ha nyer, még olykor mintha boszus volna.

Óra — gőzhajógép össze nem vág szebben,
Mint ahogy a kártya e száraz kezekben.
Ábel nézi, nézi, s nem fogy a csodája.
100 Hátha ő is tudná, hátha megpróbálja ?

Szembe állott ő már bömbölő bikával,
Vasvilla szemével, nagy füstös nyakával;
De a mit ez ember előtte véghez vitt,
Neki nehezebbnek, nagyobb tusnak tetszik.

105 Nem telik belé több, háromnegyed óra,
Már a többi játszik csak becsületszóra.
Gyűrű, drágakő már hatszor is zálogba,
A mig ő nagylelkű göggel visszadobja.

Hát imhol megint egy nála bátrabb ember !
110 Már megint egy dolog, mit ő tenni nem mer ?
Ugy van, ugy, bizonynal . . . el van ő maradva;
Ez a tapasztalás ejti mély bánatba.

Nem is a nyereség, csapja meg a mennykő !
A mit megohajtott, a mit irigyelt ő,
115 Az a rendíthetlen, szemtelen bátorság:
Nem fél, hogy a kártyát szeme közé csapják ?

Nem meri, nem meri ! ejnye a ki lelke !
E szót önmagától hallva sem szerette.
Csak azért is meri . . . ! neki is meg majd az.
120 Még Aranka is így: „Csak ne légy oly mamlasz !”

Neki ül és hévvel, szenvedéllyel folyvást
Tanulja a fortélyt, mindenféle forgást;

Addig-addig, hogy már semmit sem téveszt ő;
Ugy csinál meg mindent, mint egy szemfényvesztő.

125 Mindazáltal mégis jobb lesz egyelőre
Kezdeni tudatlan, faragatlan körbe.
Van elég iszákos kefekötő, varga,
Kinek feje nehéz, teli van a marka.

Aj, hogy az a kártya hogy áll e kezekbe' !
130 Mintha ujjuk fagytól volna gémberevedve.
Ő szent együgyűség, gyanutlan jámborság !
Legalább a magad lapját ne mutasd hát !

Ki zsebkendővégből, ki harisnyaszárbul
Szedi, a mi kis pénzt hozott a vásárrul.
135 Ezek előtt ugyan mutathatná bátran,
A mi ördögsége az uj tudományban.

No de hát már most ő ezeket lefőzze,
Pénzüket ily könnyü szerrel szedje össze ?
Ugy cselekedjék-e mint a kapca betyár,
140 Ki előtt a gazdag, a szegény mindegy már ?

Tör szegény özvegyasszony lakására,
Kinek nyakán öt-hat nevetlen árva,
S nincs egyebe mint egy borjas tehenkéje — ?
Ilyen gondolatot forgat elméjébe.

145 No de legalább csak egy fogást próbára !
Csak egyet, ez elég lenne mostanára . . .
Csak az első lépés lenne most megtéve !
Társainak ugyis nagy a szerencséje.

Tudj' az ördög ! nem megy rá a keze sehogy.
150 Pedig, teringettét, pénze utóbb elfogy.
És a vége az lesz, hogy még kinevetik,
Ez ügyefogyottak, e fajankók . . . ej mit ? !

Egyet fordul és megy a másik szobába,
Akad ottan előkelőbb társasága,
155 Kiket a pénz fölvet, a kiket nem sajnál;
Ha itt a fej, minek kezdje el a talpnál ?

Adói vevői hizó göbolyöknek,
Maguk is a zsirtól csakugy tündökölnék.
Utazó kalmárok, ravasz lócsiszárok,
160 A lovat két áron adják a császárnak.

A hol oly kövér a test és bugyelláris,
Egy kis köpölyözés még talán használ is.
Hát közéjük ül, csak azért is, hogy lássa,
Lesz-e itt is vajjon, és mi kifogása?

165 Hát biz itt már nincs, de hogy valami baj van,
Az való; csak hogy mi, az megfoghatatlan.
Éleinte nyer, de megfordul a kerék.
Meleg van, de arcán hideg a verejték.

No most hogy egyszerre sokat tesznek tél-tul,
170 Kellene segítség a tanult fortélytul!
Most hogy a szerencse amoda csapott át,
Kellene csinálni ügyesen a „voltát”

A mi legfelül van, neki való volna,
Ügyesen a semmit csusztatná alóla.
175 Elibe időnként jó piros bort tesznek;
Huzogatja buzgón belőle a „mersz”-et.

No most még csak ez kell, zavarát tetézni!
Aranka is oda áll elébe s nézi.
És pedig oly furcsán . . . ki se találhatja,
180 Voltakép most róla mi a gondolatja?

A hogy ott egymáson gömbölyü két karja,
Csintalan vonagló ajkait harapja,
Mint az olyan, a ki attól fél, hogy egybe
— Ki nem állja tovább — elfakad nevetve .

185 Szegény Ábel irul-pirul, haloványul.
Szégyene fűröszi melegbe pogányul.
Látja maga magát szörnyü ügyetlennek.
Képzeli, most rajta mások hogy nevetnek .

Mert hiába minden, a mi nem megy, nem megy;
190 Nem telik hamisság tőle egyetlen egy!
Nem sül el a fortély, hasztalan tanulta.
Neki ugyan nehéz ez a könnyű munka!

Már csak az a gondja, nézel szemre főre,
Hogy mehetne innen ki a levegőre;
195 Ki a levegőre, a világ végére,
A hol innen senki nehogy utolérje!

Hát a hogy eluszott utolsó forintja,
Azt a cudar kártyát jól oda suhintja,
Hogy csak úgy repül szét, maga meg kitámolyg.
200 Nem való ez neki, üsse meg a tályog!

Megy ki a fészerbe, Aranka utána.
Ez a tartózkodást már tovább nem állja.
Olyan nagy a kedve, rakoncátlan, pajzán.
Ugy nevet, hogy könnye csordul a két arcán.

205 Szegény Ábel ugyan veszi igen zokn,
De belátja, van mit nevetni a dolgon.
A nyájas köszöntés ott reked a torkán,
S utnak ered megint hirtelen, mogorván.

Marasztaná pedig örömet Aranka,
210 De a nagy nevetés még erőt vesz rajta.
Csak mikor belőle lassankint ocsúdik,
Lót-fut erre-arra, cselédeket lódit,

Hogy keressék, hozzák minden áron vissza.
Megvigasztalódik mégis, abba bizva,
215 Ha a csaplárnénak nem lesz, kit szalasszon,
Majd fölkeresteti a — hercegkisasszony.

HARMADIK RÉSZ

De bizony nem is lett semmi szükség arra,
Hogy tovább utána cselédit zavarja.
Mert alig hogy elment, olyan dolog történt,
Mire Ábel tüstént visszafordult önként.

5 Mint a villám ekként csapott be a hire:
Jön a Lator Bandi, itt van egyszeribe!
Lator Bandi futó betyárok vezére,
Kinek ezer arany tűzve a fejére.

Nosza rajta hamar vasvillára, botra,
10 Emberek, legények mind katonasorba!
De bizony hogy Bandi eleibük állá,
Az egész kocsmának leesett az álla.

Pedig annak olyan virágos a kedve!
Ujjain ezüstös fokosát pörgetve,
15 Sarkantyus bokáját össze-összeverve,
Hejjehujja szóval lép ám a terembe.

Három cigány legény a nótáját huzza,
Hogy „nincs édesebb mint a menyecske zuzza”
Hanem hogy belépett, hátra fordul: „ácsi!”
20 Markol mindenütt a bankba: „Hallja, bácsi,

„Sok lesz ez magának; ad belőle nékem
Parolámra! kölcsön, jó kamat fejében?”
De a zsebekből is mindent kibetűz ám.
„No csak ne legyen oly csiklandós, nem szüz lány!”

25 Fal mellett a háznép, tizen is egy végben;
Kinek fejsze, kapa, pisztoly is kezében.
Oda szól ezekhez: „Be az istállóba!”
Nosze takarodnak kifelé, kotródva.

Hagyva órallókat kapun, ajtón kívül,
30 Maga a szobában fura dolgot mível.
Veszi a vendéget párosával sorra,
És a hogy már szemközt kettőnek az orra,

Összeveri őket dévajon egymással,
Játszik, mint a gyerek a piros tojással.
35 Kiáll a középre, szétterpeszti lábát,
Egy-egy uracsot meg úgy azon dobál át.

Valamennyit pedig a szomszéd szobába
Gyömöszöli mint a sós halat rakásba.
Ugy feküsznek ott mint a buza-keresztek.
40 — Ábel veszi észre, hogy Aranka reszket.

Ő maga könyökre dőlve egy sarokban,
Ezt a mulatságot nézeli nyugodtan.
Látja talán már, hogy mit csinál ő majd ott?
„Tedd be, mikor intek, hirtelen az ajtót!”

45 Hát úgy is lett, mert hogy aztán nemsokára
Kivel összeverje, neki nem volt párja,
Rivalkodik Lator: „Odébb innen kócos!
Téged meg se foglak; ezzel mulatok most!

„Ugy-e tubám?” s ezzel Arankára kacsint.
50 S közeledik . . . no de várhat még egy kicsinyt.
„Nem akarsz megfogni? no ha te nem, meg én.”
Mondja neki és áll elébe a legény.

Hogy ültő helyéből Ábel fölhozódik,
Látja már Lator, hogy melege lesz most itt.
55 Tekinget is, kapkod, hol van a puskája?
Bezzeg, hogy letette hetykén, most már bánja.

Kerül ő most mindjárt olyan emberkézbe,
Milyet nem fogott még világ-életébe.
Szökdősen erre-arra, hederegve hátrál,
60 Teteti a valót, hogy megjíedt, tréfál.

De hijábavaló minden huzavona,
Vasmarokban immár a nyakravalója.
Torkán Ábel ökle olyan csomót vetett,
Nem vesz azon soha többé lélekzetet.

65 Azután fölkapja, egyet-kettőt fordul
Vele, de úgy ám, hogy az almáriomrul
A sarkantyus lábak mindent — összetörve —
Sebes lódulással levernek a földre.

„Jaj az ibrikeim!” fölsikolt Aranka,
70 De ha úgy nem félne, biz inkább kacagna . . .

Noha majd meg inkább sajnálkozni látszott:
Soha, soha ilyen fura csárdás táncot !

Azután kezéből hogy kiszalasztotta,
Szegény Bandi úgy elrepül egy sarokba,
75 Hogy a vaskemencét beütötte háta,
S ott meg is lett fogva mint egy kalitkába.

Ott azután magát csöndesen meghuzza;
Persze hátgerince végig összezuzva.
No ennek elég; ez nem eszik több levest.
80 Hanem azért Ábel még ezután sem rest.

Asztalon a betyár pisztolyai töltve.
Kapja föl, az ajtón hirtelen kiszökve:
No gazemberek most vessetek keresztet !
Durr, durr ! vetik bizony azok a bukfencet.

85 A másik kettőnek volt már annyi esze,
Hogy keresse, innen merre van a messze.
Ez ugyan jó munka; kész a diadalma,
De bizony övé lesz már az arany alma.

Hát azután még a ráadása ennek !
90 Soha ennél édesb malasztja a mennynek !
Nem is igen van már több odáig hátra,
Menni a zsákmánnyal vármegye házára.

Rakja hosszú vendégoldalos szekérre,
De hogy aztán a sok pénzzel hazatére,
95 (Sietett is, de meg röpitette hamar
Sok szép sárga csikó: ezer darab arany.)

Hát bizony a háznál megint egy kis baj van;
Nagynak is beillik néha, tagadhatlan.
Hólyagos himlőben fekszik ott Aranka.
100 Jaj hogy ne is lássa, arca betakarva.

Már úgy is hiába, ha megél is, vége !
A miért szerette, oda már szépsége.
Mint a jég a vetést, elverte a ragya;
Jobb ha őt most mindjárt örökre elhagyja.

105 Ej no, történt volna már egyéb akámi,
Hogy nem tudott e baj se késni, se várni. —
„Roszkor jött biz e most” — a fejét vakarva,
Ábel így — de azért nem jött ám zavarba.

„Igy a lakodalom késik” — ugymond — „halad;
110 Azért mégis meglesz, ha ma nem, hát holnap.
Hiszen van már pénzem, veszek rajta földet.
Jó az Isten, adhat még idővel többet.

Mindig azt hallottam, csak az első ezer
Megszerzése nehéz; ha megvan ez egyszerű,
115 Itt van a pénz anyja; csakhogy ezt megfogytuk,
Tojik ez mindennap, mint a jó kotlós tyúk.”

Igy reménykedik jó Ábel, de Aranka
Egyre csak azt hajtja, könyekre fakadva,
Hogy az olyan arcra, mit a himlő ráncol,
120 Jobb az apáca-, mint a menyasszony-fátyol.

„Ejnye ejnye”, — feddi, vigasztalja Ábel,
„A sirást, ha ugyan miattam, hagynád el.
Mert biz arra vetek, hogy a mi csapás ért,
Nem is értem bánod oly igen, de másért.

125 „Én így is szeretlek, így is szépnek látlak.
Tetszeni akarsz tán az egész világnak?
Ha így van, hát jobb, hogy megfogyott szépséged;
Legalább így tán majd velem is beéred.”

Arankának itt már végre elég ennyi.
130 Alig képes tovább magát türtőztetni.
Mint a fulladozó rab, ha a börtönből
Szabad levegőre kéredzik, dörömből:

Ugy dobog a szive, hogy a két kezével
Fogja le, egy kicsinyt ne árulná még el.
135 A míg Ábel ott künn egyet kerül fordul,
Azután hogy belép, a nyakába borul.

Fojtogatja csókkal: „Jaj te drága férfi!”
Egyelőre ajkán több szó nem is fér ki.

140 „Jaj hogy ilyen is van ezen a világon!
Jaj hogy épen ez lesz az én életpárom!”

Van öltözve drága ünneplő ruhába.
Ragyogó gyémátból gyöngysor a nyakába.
Mint a nyíló rózsza, olyan az orcája,
Csakhogy egy pár örömkönnye pereg rája.

145 „Nem vagyok én himlős, nem vagyok én szegény;
Nem hatalmat, rangot, nem pénzt keresek én.
Van nekem jószágom, urodalmam elég.
Palotám falával Dunát rekeszthetnék.

„Kinek szive jóra bátor és nem hamis,
150 Tenni rosszat nem tud, még ha akarna is;
A minőt én gyermek-álmaimban láttam,
Embert kerestem én, és azt megtaláltam.”

Álmélkodva hallja, látja mindezt Ábel;
Hüledez, huzódoz, feje egész Bábel.
155 Maga körül szerte kételkedve tekint;
Törülgeti szemét, nem-e álom ez mind?

Kérdene, felelne egyetmást, azonba'
Négy lovas hintó áll elő kanyarodva,
Aranyos szerszámmal, kócsagos huszárral;
160 Repülhetni abban versenyt a madárral.

Hiába huzódik szerényen, szabódva,
Nem használ az semmit, be kell ülni oda.
De hogy is ne? mikor Aranka vezeti.
Már a jóban hogy is állna ellen neki?

165 Ide is ember köll; nem gyerekség ám az,
Hogy egyszerre a sors rá ennyi jót áraszt.
Elviselni nyugton ennyi boldogságot,
Fejére szakadó egész menyországot.

Voltakép ez ám a legnehezebb próba.
170 Kit a baj meg nem dönt, ingadoz a jóba'.
De ne féltsük őt, hisz nem egyedül van már,
Kinek oldalán oly fényes őrangyal jár.

De mi baj is érné ezután már őket?

E gyarló világgal többé nem törődnek.

175 A Tündérországra laknak ők már ketten,
Vagy a tündérorság az ő sziveikben.

Mennek-mendegélnek, azaz hogy repülnek,

Viszi a négy sárkány szelek szárnyán őket,

Liliom-erdőn át az ezüst ligetbe,

180 Azon át az arany paradicsomkertbe.

Fényben, illatárban, a hol örök nyár van,

Messze kitündöklő alabastrom-várban

Még azon nap ültek boldog lakodalmat,

S tán még ma is élnek, hogyha meg nem haltak . . .

TÖRZSÖK JANKÓ

vagy

A HÁROM ERŐS EMBER

ELSŐ RÉSZ

Biz akármit mondjon nekem a fiskális,
Volt már itt a földön néha szebb világ is.
Laktak itt tündérek; emberek nagyobbak,
Kik a jóban, rosszban erősebbek voltak.

- ⁵ No hát ide hozzám, gyermekek, leányzók,
Ha meghallgatnátok tőlem e néhány szót,
Ahogy én hallottam boldogult apámtól
Ezt a kis mesét a régi jobb világból.

- Volt egy szegény özvegy asszonynak egy fia,
¹⁰ Minőt még nem termett ott a Burgundia.
Neve: Törzsök Jankó, mivel hogy már régen
Nagy erejű volt az őse nemzetségben.

- Ahogy csavarodnék már a legénysorba,
Csak sehogy sem akart kapni a dologra.
¹⁵ Igaz is biz az, hogy a mihez nyult épen,
Menten összetörött minden a kezében.

- Ha ásóra hágott, tövig ment a földbe.
Szekér oldalára ha ült, feldöntötte.
A fejszét a fába könnyen belevágta,
²⁰ De kivenni onnan került nagy munkába.

A mi még apjáról maradt, felöltöje
Alig vette föl, már meg kinőtt belőle.
Édes anyja fejét szomorún csóválta:
„Jaj fiam, nem való vagy te e világra.”

- ²⁵ Neki is úgy tetszett. Hát mire is várna?
Már ha úgy van, nyilván nem marad más hátra,

Menni kell hát innen, egészen odáig,
Ahol a világ majd neki is beválik.

- Ebbeli szándékát maga édes anyja
30 Hogy megérti tőle, szintén helybenhagyja.
Fűti a kemencét, dagasztja a tésztát,
Üresen ne vigye útra a tarisznyát.

- Harmad napra kisül a három pogácsa,
Azzal egyetemben ime jó tanácsa:
35 Tegye el azt jól, ne egyék abból, épen
Majd csakis a legeslegnagyobb szükségben.

- Hát elindult; ment, ment; mire beestellett
Szálás erdőn, egy nagy darab szikla mellett
Összetöpörödött öreg embert látott,
40 A hogy ott szítálja rég a Miatyánkot.

Még a térde látszik, lábai keresztbe
A kemény talajba gyökeret eresztve.
Hószakála meg fönt iszalag a fákon.
„Mit csinálsz te itten, jó öreg barátom?”

- 45 „Haj, haj! — feleliez — látod, az én átkom:
Nem tudok meghalni, addig itt kell várnom,
Mig egy olyan erős ember nem jön erre,
Ki e szikla-sírom ajtaját fölverje.

- Sokan jártak itt már, náladnál nagyobbak,
50 Teljes erejükkel bele kapaszkodtak.
De biz azok még csak meg se emelinték.
Szégyen-szemre ment el valamenyi innét.

- Pedig a ki tenné, bizony meg nem bánná,
Mehetne az aztán a földön akárhá,
55 Bizonyos lehetne, hogy olyan emberre
Nem akadna sehoh, a ki őt leverje.

- De megmondom azt is: e sírban ide lenn
Van sok mindenféle ékszer, teméntelen.
Hanem abból csupán egy darab a tied;
60 Válassz, a mi tetszik, azt magaddal vihedd.”

„Ha csak ez a bajod — mondja neki Jankó —
Ime, nyitva már a másvilági ajtó”.
Az idomtalan nagy követ fölemelte.
Az öreg hamvvá lett, s lehullt az üregbe.

- ⁶⁵ Nem fölöttébb mély a nyílás belső része,
Mégis szinte szédült, a ki bele néze.
Mint a csillagos ég, úgy ragyogott ottan
A sok gyémánt kisebb-nagyobb darabokban.

- Volt, a melynek fénye csak úgy sziporkázott;
⁷⁰ Ezé haragosabb, amazé átlátszóbb.
Egy, a legnagyobbik, szinte lánggal égett,
Maga megért egy kis fejedelemséget.

- Hanem volt ám ott még fegyver is, sokféle.
Kard, melynek fűrész vagy borotva az éle.
⁷⁵ Dárda, mely nem törik; nyíl, mely el nem görbül,
Paizs, a lemeze visszarugó bőrbül.

- A mi neki mégis leginkább megtetszett,
Egy nagy buzogány volt mindenek közt legszebb.
Nem hiába is, hogy egy arany oroslán
⁸⁰ Pihentette lábát annak markolatján.

S nem lehetett tudni, eleven-e vagy holt?
Mintha rémlett volna, hogy reá vicsorgott.
De azért ő mégis csak azt választotta,
Az oroslán talpa alól kirántotta.

- ⁸⁵ A hogy megpróbálta, vele egyet vágott,
Érezett magában nagyobb bátorságot.
Meg nem szolgált kincsnél többet érő szer ez,
Ez majd meg is őrzi, ha valamit szerez.

- S im' az oroslán is szólal emberhangon:
⁹⁰ „Vezéreljen a jó szerencse utadon.
Nemes szívhez illő s bölcs a választásod,
Vitézek közt nem is lesz e földön másod.

Dicsőség fényébe szerelmes a bőség,
De a bőségbe nem mindig a dicsőség.

⁸⁵ Nem árthatnak neked a legerősebbek;
Csak a gyávját kerüld, azok megejthetnek.”

A sok drágaságra nem is gondolt többet,
Visszaeresztette a nagy tábla követ.
S azután megint csak ment, ment, nem sokára

¹⁰⁰ Kerek völgyben akadt egy héttornyú várra.

Micsoda ország ez ! Gyönyörű volt itten
Mondhatatlan, mégis oly szomorú minden.
A mezőn a csordák megmeredve álltak,
Nem mozdult egyetlen levele a fáknak.

¹⁰⁵ Fönn a várban minden kapu, ajtó nyitva,
Olyan az egész ház, mint valami kriptá.
Csakhogy élők lakták, állva, ülve benne,
Kit-kit a hogy ért az átok veszedelme.

De egyik se moccant, nem adott egy hangot,
¹¹⁰ Hallgattak, mint a nagypénteki harangok.
Arcaikon a nagy rémület most is még,
Az egész környéken bánatos csöndesség.

Mint mikor a must forr a teli pincében,
A szívet úgy fojtja valami itt épen.
¹¹⁵ De nem is jött ide, messze elkerülte,
Csak ha ide nézett, minden anyaszülte.

Emberek, állatok, urak és cselédek
Testben tetszhalottak, de mind élő lélek,
Nyitott szemmel nézve a rá bámulóra,
¹²⁰ Mint a fölhumott, de megállított óra.

Valami borzongást még Jankó is érzett,
De ő birta, nagy volt benne a természet.
A hogy az utolsó nagy terembe lépe,
Aranyos keretben a király-lány képe.

¹²⁵ Ez volt ám szívének a nagyobb ígézet,
A hogy ez reá le könyörögve nézett.
Mosolyogva, sírva, mint ha mondta volna:
„Szabadíts meg engem, el vagyok rabolva !

Elhurcolt magával a singek királya,
130 S mivel neki ellen senki itt nem áll,
Mind a hogy így voltak, gyáván, megmeredve,
Büntetésül isten őket így feledte.”

Vajmi nehéz volt a képtől búcsut venni.
Nem közelit annak bűbájához semmi.
135 De ha már csodával határos lefestve,
Milyen lehet akkor még eleven testbe ?

Hát az ölelése, csókja ? — ezt gondolva,
Mintha csak valami megemelte volna.
Adta gézenguzza, rabló singkirálya !
140 Ha világ végén is, de ő fölhalálja.

Sötét erdőséges hegyekből kiérve
Eljutott egy füves pusztá közepére.
Itt-amott egy kőris, jegenyefa, gyertyán,
Egymást kiabálva meredez föl árván.
145 A hogy szerte néz itt, lát egy szálas embert,
Ki a fát gyomlálja, nyüvi mint a kendert.
„Minek itten — ugymond — ennyi is, ha nincs több ?”
Jankó vele mindjárt jó barátságot köt.

„Cimborám, ugyan mért bántod azt a szép fát ?
150 Melegben, hidegben árnyat, enyhhelyet ad.
Gyönyöre a szemnek, gyöngye a telkednek,
Ha nem volna, inkább kellene ültetned.

Mondok én tenéked okosabbat ennél:
Világot próbálni velem eljöhetnél.
155 Ha az isten erőt adott a karodba,
Vegyed annak hasznát érdemes dologba.”

A hogy aztán ketten haladnak továbbat,
Nem soká egy zömök legényre találnek,
Ki egy kerek erdőt kötéllel vesz körül,
160 Egyet ránt s a sok fát mind ledönti tőrül.

Jankó látja ezt már szinte meghökkenve.
Volna hát, ki nála még erősebb lenne ?

„Én aszondom — ugymond — kezet fogva, hármon,
Keresztül mehetnénk az egész világon.”

165 A kézszorítás volt egyszersmind a próba;
Tudta mindegyik már, hogy kivel van dolga.
A fanyűvő meg az erdődőntögető
Emelgette ám a lábát mind a kettő,

Mint a tojó galamb; de hát épen ezért
170 Szólogatták mindjárt: ő legyen a vezér.
Esküvel fogadtak hűséget egymásnak,
Azzal aztán neki hegynek, pusztaságnak.

Nagy földet bejárnak, semmit sem találnak.
Mind kitér előlük messze ember, állat.

175 Oroszlánok, mérges tigrisek csapatja
Menekül, a farkát lába közé kapva.

Látni való az már, hogy bizony e tájon
Nem igen akad, ki velük szembe álljon.
No de addig, addig mégis, valahára

180 Csak elérkezének alvilág partjára.

Egyre elhagyottabb, pusztább lett a vidék.
Nem hogy ember, még a madár se járt itt még.
Egyszer csak megállnak, néznek szemre, főre,
Majd előttük egy nagy, mélységes gödörre.

185 Fekete sötétség a fenéke ennek.
Pedig hogy valami lakói lehetnek,
A peremén látszó csapások mutatják.
Hát ha erre vitték a szép kisasszonykát?

Már akármiképen, de valamiképen
190 Le kell ide menni, akár ha kötélén.
Hát ha ez tanyája a fészkes fenének,
Az kéne még csak, hogy ők megijednének!

Avagy hát ugyancsak miért is indultak
Szerencsét, világot toróbálni utnak,

195 Keresgélni váltig a bajt, veszedelmet,
Ha mikor előttük, onnan visszamennek?

Hisz im a kötél is az egyik nyakában,
A lemenetelnek ez egy módja hát van.
Nosza fák nyüvője, kidöntőgetője!
200 De bizony csak szüköl, fázik ez mind tőle.

Pedig a ki lemegy, azé ám a zsákmány,
Lenne bár maga a szépséges királylány.
Ezt ugyan belátják, ki is kötik már most,
Ez csak oly világos, a mily igazságos.

205 Örül ennek Jankó. — „Engem itt megvártok.”
— „Ha nem, érjen minket legrettentőbb átok!”
Kész az alku, adnak szót, kezét is rája.
Szent az igaz vitéz szava, parolája.

Kötik a buzogányt kétfelől keresztbe;
210 Rajta mint a himbán lefele eresztve,
Még alulról vissza intve búcsuképen,
Eltűnik a Jankó a sötét mélységben.

MÁSODIK RÉSZ

Fekete a mélység rémületes éje,
Hogy a lélekzete majd elállt beléje.
Szorokonkódva már majd kirántotta kardját,
Hogy a sötétségből magának lyukat vág.

5 De azonban mégis valahára látott
Maga alatt egy kis derengő világot.
Elején csak mint a furólyuk, parányi,
Azután lassankint kezde többre válni.

Végre alvilágon földet ért a lába.
10 Kötélét hurkolta szikla oldalába.
Föl is út, alá is, menne már, de merre?
Semmi jel sehol, mely mondaná, hogy: erre.

Majd azonba' hall ám valami mormogást,
Közeledve hozzá növekedik folyvást.
15 Hát im egy acélvár kapuja egy körbe
Mint sebes malomkő úgy forog előtte.

„No — gondolja — itt már valami lappanghat;
Be kell ide menni, ha szakad.
Kopogassunk hát, hogy oda benn meghallják.”

²⁰ S a buzogányával háromszor olyant vág,

Hogy eláll a kerék, akkorát horpadva,
Akár maga Jankó ki s be járhat rajta.
Be is megy azonnal valami száz lépcsőn,
Ha meglelné, a kit keres, még nem későn.

²⁵ Hát biz a hogy belép, egybe ott találja:
De hogyan? kő-kemény jégszoborrá válva.
Ruha gyanánt végig betakarva hóval,
Hanem a mint ránéz, mozdul és megszólal:

„Jaj, ha tán értem jössz, hazámbeli vitéz!
³⁰ Hasztalan, mert a ki ide jön, az itt vész.
Gazdám olyan erős, hogy mindenkit lever,
Nem bir avval semmi fölvilági ember.

Haj pedig dühös lesz, ha most minket meglát,
Mert előtte mindig jéggé változom át.

³⁵ Igy nekem nem árthat se bős haragjával,
Se, mi szörnyűbb volna, ölelő karjával.”

Hát imhol jön is már, egybe reá támad.
Nem tudhatni: ember vagy fene vad állat.
Mint egy szőrrel benőtt halálfej a képe,

⁴⁰ Vérfagyasztó iszony nézni a szemébe.

Teste mintha vasból volna, zireg-zörög;
Veri magát földhöz, dühös mint egy hörcsök.
Nyilat, kopját, a mit Jankó rá eresztett,
Rágja, ropogtatja, mint a sós perezet.

⁴⁵ Fürge mint a majom, ugrik a nyakába.
Fogja őt marokra Jankó, földhöz vágja,
Hogy recseg a palló; de az meg se nyekken,
Szökdös mint a szöcskő, még elevenebben.

Kétszer megpihennek, meg-meg összemennek,
⁵⁰ Látnivaló, vége nem lesz itt már ennek.

Ugy sem illik ide ez a huza-vona,
Ki a gyöpre ! mind a kettő ezt gondolja.

Még odabenn érnek egy szűk folyosóba.
Hej, itt lenne ám most neki könnyü dolga.
55 Előtte a gazda; hogy ha most rá csapna,
Itt nem hedereghet se jobbra, se balra.

No de ő támadjon alattomba, hátul?
Szinte összeborzad e gondolatátul.
Pedig mégis jó volt, hogy eszébe vette,
60 Mert e gondolat volt, a mi megmentette.

Mert ahogy beértek újabb sikátorba,
Itt a gazda őt már elől bocsájtotta.
Bezzeg ez nem nézte a lovagiságot,
Alattomban háta mögül neki vágott.

65 Csakhogy mivel Jankó éppen arra gondolt,
A mit egykor neki az ősz ember jósolt,
Hogy ő sérthetlen, de csak elül, nem hátul,
Ne féljen vitéztül, csakis a gyáváktul:

Épen hátra nézve látja a szándékot.
70 Már a kiméltre itt nincsen többé ok.
Buzogánnyal méri vissza az ütleget,
Veri ám a singet, mint valami szeget.

Veri a hogy birja, de mire se menne,
Ha a pádimentom ólomból nem lenne.
75 De ez engedett a sok ütés-verésnek,
Középette a szűk, kemény kerítésnek.

Keményen, mereven, mint egy acélkaró
Állott a sing király, halni nem akaró.
Ugy kellett a földbe leverni gombjáig,
80 Mig utóbb már csak a koponyája látszik.

Soha onnan azt ki száz bivaly se vonja;
Nincs is arra neki többé semmi gondja.
Nagyobb most már annál, hogy együtt, azonnal
Induljon el a szép király-kisasszonnyal.

85 Szabadulásának örül ez mód nélkül,
És egy drága gyűrűt ad neki emlékül.
Ennek a világon még csak egy van párja,
Az is odahaza, az apai várba'.

„Mig odáig érünk, ki tudja mi érhet ?

90 Ha ezt fölmutatod, erről megismérnek.
A mig ezt viseled, hú maradok hozzád,
Hogy te mentettél meg, ez legyen bizonyság.”

Hát el is indultak, messze is jutottak.

De egy nagy csomója még akadt utjoknak.

95 A hogy beestellett és a hold is feljött,
Valami nagy csodát látnak maguk előtt.

Alakjára ember, hanem hogy mekkora !

Bizony volt olyan, mint bármi falu tornya.

Az elefántok közt is óriás volna.

100 Még maga Jankó is szemléli borzongva.

Megáll és tünődik, mi teendő legyen ?

Erőszakolja-e, a mi lehetetlen ?

A merészségnek is meg van a határa,

Melyen túl az ember a bolondját járja.

105 De hát — vélekedik — futna, mi hiába ?

Tizszer is e rémnek nem hosszabb-e lába ?

És ha már itt úgy is bizonyos a halál,

Nem-e illőbb, hogy ha bátran szembe talál ?

És azután a mi legfőbb, s utójára,

110 Ha az égig ér is, ember a formája !

Ha csak anya szülte, ha csak ember fia,

Nem szabad előle neki hátrálnia.

Ha pedig kísértet, no hisz akkor épen

Volna csak a futás a halálos szégyen.

115 Hiszen az csupán csak félelem szülöttje,

Ha neki megy, esze nélkül fut előtte.

Csakugyan, hogy bátran hozzá közelebb megy,

Látja, hogy az ember voltaképen nem egy,

De talán van száz is, mint a megszállt méhraj
120 Rakodva egymásra . No ez is elég baj.

Mert hiába, mégis csak sok az, a mi sok,
Hát ha még nem is lúd . azért csak neki fog,
A kisasszonyt hagyja maga mögött hátra,
Mert a buzogányát nagyon megcsóválta,

125 És egész erővel neki lóditotta.
Haj de lett nagy zsongás, mint egy hangyabolyba!
Lezuhant a földre a szörnyü óriás,
S mint az odujából kipiszkált vad darázs,

Ugy rohan feléje, sivalkodik, szörtyög
130 A sok mérges törpe, mint megannyi hörccsök.
A singkirálynak volt ez a hadserege.
No, szegény Jankónak van itten melege.

De csak hamar szakít egy sudár faágot,
Neki azzal körül a nagy sokaságnak.
135 Bezzeg van ne mulass ! mint egy legyezővel
Csihi puhi, veri őket nagy erővel,

Hogy a fele elhullt, ki sebben, ki holtan,
A ki megmaradt, meg elbujt a bozótban.
Nem is lett már oszténg semmi baj se többet,
140 Mig elérték végre azt a darab földet,

Hol a hazájukha vezető nyílás van
S két jó cimborája nagy várakozásban.
Ott vannak bizonynal, mert hisz im a kötél
Itt van még azon mód, itt lóbálja a szél.

145 Hát isten nevében ! megrángatja, jelül,
Hogy vigyázzanak, mert ő most arra felül,
Azaz hogy még nem is: a király-kisasszony;
Azé az elsőség, az ment előbb azon.

Ő majd csak azután teszi meg az utat,
150 Ha próbára tette a jó barátokat.
Mert hiába, úgy van, ujjunk sem egyforma.
Emberek között is sok ám a pozdorja . . .

És kivált bizony, ha oly nagy a kísértet,
Mint a szép királylány, s hozzá az ígéret
155 Hogy aki megmenti s viszi hazájába,
Azé lesz ő s vele az egész országa.

Hát csak egyelőre lassan még a testtel,
Jó előre látni s élni okos csellel.
Csak a buzogányát teszi a kötélre,
160 Maga eláll lesbe a nyilástól félre.

Hát csak egyszer hallik ám a suhogása,
Azután előtte a nagy zuhanása —
Buzogány és kötél előtte halomban . .
Ő itt eltemetve, mint egy sírhalomban !

165 Hát van ily gonoszság emberi lélekben ?
Ily alávalóság ? Nem, nem, lehetetlen.
Ugy szalasztották el, tán maguk is harcban
Valami váratlan vészben, akaratlan ?

Ugy van, úgy bizonynal . Nem lehet ez máskép.
170 Türelem, nyugalom, egy kevésbé vársz még .
Megvizsgáztalódik No bizon kötelet
Találhatnak ott fönn, a hol emez termett.

Jó ember a jóban bizakodni szeret,
Másra is magáról veszi a mértéket.
175 Hát csak várakozik, hisz, remél . . azonban
Napok mulnak . . a nagy csöndben, unalomban.

Nézelődik, neszel . . de csak saját gyomra
Kéri ám már, a mi az övé, morogva,
Emlegetve, hogy mi van a tarisznyában ?
180 Biz igaz a ! ő is gondolja magában,

Nagy ideje úgy is, meg is szolgált érte.
Leül egy kidőlt fa zöld mohos tövére,
Puruszli zsebéből veszi ki bicskáját,
S jó izűn elkölti egyik pogácsáját.

HARMADIK RÉSZ

Már ha így, ha amúgy, árulás vagy végzet,
De felülről már nem várhat segítséget.
Biz azért ő még nem esik ám kétségbe:
Bizik ő mindvégig a gondviselésbe.

⁵ Ha elárulták is, legyen rajta lelkük !
Érzi, hogy azért ő nem cserélne velük.
Megmaradt még neki két nagy kincse, drága:
Tiszta becsülete, meg a bátorsága.

Mig e kettő meg van, nincs elveszve semmi,
¹⁰ Mert ezekkel mindent vissza lehet nyerni.
Csak a hol e kettő vagy egyik oda van,
Ott örökre minden visszahozhatatlan !

A miben ő most van, az a veszedelem,
Biz annál nagyobb már elképzelhetetlen.
¹⁵ De már utóbb szinte gyönyörködik benne,
Mintha az épen ő hozzá illő lenne.

Ilyen az ő féle igazi nagy vitéz.
Annál bátrabb, rettenetesebb a vész.
Mint a derék hajós, mert az is végetlen,
²⁰ Legjobban érezi magát a tengeren.

A királykisasszonyt, haj, azt nagyon bánja,
No de csak hogy itt van még a buzogánya.
Hej, ha ő még egyszer evvel haza mehet
Isten irgalmazzon a gazembereknek !

²⁵ Halvány ugyan, alig pislog reménysége,
De azért csak indul kacér messzeségbe.
Keres új szerencsét, addig-addig járja,
Ha egyébre nem, hát akad a halálra.

Már őt így nevelte anyja a természet.
³⁰ Szabad ő vele is gondviselés, végzet.
Egyre nincs hatalma, hogy ő csuffá légyen;
Érheti akármi, de nem éri szégyen.

Félni fél biz ő is, mint más okos ember.
Észszel ellenkezőt csak esztelen mer.

- ³⁵ De ő meg nem ijed, nem esik kétségbe.
Jöhet a halál, ő bátran néz szemébe.

A gonosz e földön birkózik a jóval,
Éjszakával a nap, derü a borúval.
De fundámentoma ez a nagy világnak:
⁴⁰ Előbb-utóbb győzni kell az igazságnak.

Elmélkedésének ez a foglalatja,
Roskadozó hitét talpra állogatja.
S bizony mi tagadás? nagy szükség van erre,
Mert szabadulást csak nem talál semerre.

- ⁴⁵ Nap után nap múlik, hegy után jön róna,
Ez is, az is mintha véghetetlen volna.
Nézel égre földre, hát uram légy velem!
Feje fölött ám a szörnyü veszedelem.

Valami nagy árnyék mozog ott előtte,
⁵⁰ Hamar a fényes nap elborul fölötte.
Pedig az ég tiszta, rekkenő a meleg.
De ott fönn valami óriás test lebeg.

Egy teméntelen nagy, szörnyeteg griffmadár
Még jó tova ugyan fenn a magasban jár,
⁵⁵ Mégis akkorának látszik, mint egy felhő;
Hát milyen lehet még, majd ha közelebb jó?

No te szegény Jankó, most bizonynyal véged!
Imádkozzál, semmi meg nem ment már téged.
Hasztalan ez ellen erőd, bátorságod;
⁶⁰ Hazád', édes anyád' többé meg nem látod!

S mintha még nem is vón' elég a veszélye,
Egy nagy lábas állat közeleg feléje;
Mintha egy négy tornyos várhegy megindulna,
Reng a határ, mintha földindulás volna.

- ⁶⁵ De a nagy madár is siet ám utána,
No már most melyiknek leszen ő prédája?

Hát im a griff ott fönn szárnyát összefogja
S jön lefelé szörnyű sebesen, csomóba.

Azt hinné az ember, izzé-porrá törve
70 Zuhan ez le mostan a csontkemény földre;
De az tudta még is jobban, hogy mit csinál?
Hogy már szinte leér, a két szárnya szétvál,

E közül mázsányi rettenetes csőre
Mint kilőtt nyilvessző kipattan előre,
75 S mint valami kardot körbe megcsóválva,
Vele a nagy állat fejét úgy találja,

Hogy az felgömbölyög mint valami hernyó.
Feje összetörve, akár a mogyoró.
Győző a legyőzött hasára ül aztán
80 Csőrével velőt, vért szépen kanalazván.

Látva mindezt Jankó, kiván jó étvágyat
A legyőzhetetlen levegőkirálynak,
S tanácsosnak látja mihamarabb, szépen
Eltisztulni innen, csöndben, észrevétlen.

85 S ugyan megörül és tartja szerencsének,
Hogy már látja szélét erdős hegyvidéknek.
Ha nagy a veszély, csak hamarabb lel ottan
Menedékre sűrű bokrok, barlangokban.

Lát egy ős nagy tölgyet, siet is feléje.
90 Biz egy jó dülő föld annak terebélye.
Alsó ágai majd hogy földig nem érnek.
Ez a hely a griffel jó lesz csatatérnek.

Itt egyenlőn gyalog lesznek mind a ketten.
Csakhogy az fölszál és jön utána sebtén
95 Nagy sivalkodással; mi az ördög lelte?
Mintha még ő volna jobban megijedve.

Épen ahogy Jankó a fa alá ére,
Lecsapott a madár, de szerencséjére
A faágak már a csapást föltarották.
100 Nem érte az ütés, csak az egyik karját.

De ez is elég volt neki, úgy leverte,
Kellott neki egy hét, a mig kiheverte.
Azalatt a madár egyre ott keringett.
Jankó már szorongott, hogy menekül innét ?

105 A másik pogácsát itten elköltötte,
Ezzel a griffkirályt még is kibőjtölte.
Megehült az is tán, préda után látott.
Hát ő is nyakába veszi a világot.

Menne is erdőn át, mindenütt fák alatt,
110 Hol minden sűrűben egy mentsvárra akad.
Szökevénynek való az idő is épen;
Rémületes vihar van kitörőfélben.

Hirtelen az égbolt végig elsötétül,
Jégeső menykővel vegyest hull az égből.
115 Ludtojásnagyságu jégdarabok esnek.
Jaj, kit a pusztán ér, juhnyájnak, ménesnek.

De jaj ám erdőn is kis madárfiuknak !
Szegények, az anyjuk nincs honn, hová bujnak:
Hát pedig itt is a fa legtetejében
120 A griffmadár fészke ingadoz a szélben.

Még a jég csak mintegy kopálatlan dió,
De van erre is már szörnyű ribillió.
A fészek széléről kilátszik a nyakuk.
Nézegetve, vajjon nem jön-e az anyjuk ?

125 A kis madárfiak ríva könyörögnek,
Addig-addig, Jankó megsajnálja őket.
Szinte röstelné, ha nem egyedül volna .
De hát már ő ilyen, nem tehet ő róla.

Lerugja a csizmát, fölkuszik a fára,
130 Forgatja a kardját körbe, karikára;
Sebesen forgatja, hogy egy szem jég nem sok,
Biz azon keresztül még annyi se hullott.

Igy a fészket védve, testével takarva,
Már biz épen kezde fáradni a karja.

135 Nem is csoda, ha az ember meggondolja,
Sebesebb volt, mint a leggyorsabb motolla.

De csak nem pihen meg, bizakodva váltig:
Az ítéletidő nem tarthat sokáig.

140 Csakugyan hogy kezdte csillapodni végre;
Azonban, hogy a nagy griff is oda ére.

Volt anyai szive nagy aggodalomban,
Hogy fiait leli bizonyára holtan.
De a mint fáradtan közeleg fészkéhez,
Látja a nagy munkát, a mit Jankó végez.

145 Csodálatra méltó nemes lelkü bajnok!
Pedig lám, ez volt ám, kit ő úgy meghajtott.
S most neki ez ilyen nagy örömet szerzett:
Fiait megmenté, hogy hálálja ezt meg?

Szárnyaival csapkod, vijjog örömeiben,
150 Majd a fiaival enyeleg gyöngéden.
Azután Jankóval eredve beszédbe,
Hálálkodásának se hossza, se vége.

„Nagy a kedvem — ugymond — kedves jó barátom!
Még se leszek boldog ezen a világon,
155 Mig ezt neked vissza nem szolgálom; kérlek,
Mondd meg hát nekem most, mit tegyek én érted?”

Megköszöni szépen Jankó, hiszen, ugymond,
Ő nem azért tette, arra nem is gondolt.
Szive úgy sugallta, neki is tölt kedve;
160 Örült neki s ezzel ki van ő fizetve.

De a griffmadár csak ösztökélte, kérte,
Hogy így-amúgy, ő is mit tehetne érte?
Jankó is azonban elméjét jártatja,
Hopp! egyszerre támad egy jó gondolatja.

165 „Meg van, az ám” — szólal — „ejnye, teringgettét!”
Közli is azonnal vele ezt a tervét.
„Neked ez tán semmi, nekem, haj! nagyon sok.
Ha megteszed, hát még én leszek adósod.

Sok földet bejártam e kerek világon,
170 De csak mindig gyalog, legfőlebb lóháton.
De repülni? soha még nem is reméltem.
Tudod mit? hát egyszer vigy magaddal engem.”

Örömében a griff nagyot kukorékolt,
Majd kihasadt tőle fölöttük az égbolt.
175 „No csak ide vele, hamar a hátamra”,
Azután csak szállt, szállt mindig magasabbra,

Föl a felhőkön túl; haj mi szép volt ottan!
Soha ember nem járt ilyen léghajóban.
Mikor pedig aztán lejebb s arra jártak,
180 Hol a följárója volt a fölvilágnak —

Szárnyas lova nyakát végig simogatva,
Csiklandós hónalját sarkantyuba kapja,
Kérve kéri: „hej ha fölvinne odáig!
Megemlegetnék halálom napjáig.”

185 Röviden elmondja egész történetét,
Hitszegő barátok mi rútol rászédtek.
Ha ez ürege át kiröpülne vele,
Még az Istennek is tetszetőst mivelne!

A nemes királygriff föltekint a lyukba,
190 Rázogatja farkát, „ez nem könnyű munka.
Mert szűk nekem igen, akár csak egy kürtő;
Csak úgy haladhatok mint egy kéményseprő.

No de hát annál jobb, nagyot tettél értem,
Nekem is úgy illik, hát majd megkísértem.”
195 És ezzel beröpül a sötét kürtőbe,
S emelkedik vele kinosan vergődve.

Biz az nehezen ment, és a nagy sötétben
Már utóbb úgy tetszett, mintha voltaképen
Nem is fölfelé, de lefelé szállnának.
200 Semmi jele még fönn derengő világnak.

Fárad a griffmadár, száját tátogatja,
„Nagyon éhes vagyok”, sokszor mondogatja.
Hiba volt nem hozni egy kis eleséget!
Szólal a griff megint: „Szomjuság is éget.”

205 Jankó csak tekinget, évelődik, ünget,
Hej no, hogy biz így már nem szabadul inset !
Már nyilvánvaló, hogy ereszkednek vissza —
Hó, de nini, hát mit vétett a tarisznya ?

S abban a jó omlós, töpörtüs pogácsa ?
210 Édes anyja keze utolsó áldása ?
Nem sok az egész, de vélekedik — hát ha
Csodaereje van ? de el is találta.

Mert a hogy a derék állat ezt lenyelte,
Jankót a szabadba úgy kiröpitette,
215 Mintha az a mélység egy ágyu lett volna,
Ő maga pedig egy abból kilőtt bomba.

No istennek hála, csakhogy visszatére
E világnak szebbik, innenső felére.
A madárkirálynak köszönetet mondván,
220 Azzal oszt elindult kiki maga útján.

Ő ment, a honnan jött: a héttornyú várhoz.
Biz ott vigan vannak, a népség lakmároz.
Ablaksora pazar fénnel világítva,
Messze hallik a síp, recseg a trombita.

225 Megy a Jankó mint a fürgeteg sötéten.
Kérdezi, ki onnan jön elébe épen:
Mi alkalmatosság légyen az amottan ?
Szól a válasz: hát biz ott lakodalom van.

Királykisasszonynak áll a menyekzője
230 A vitézzel, a ki rablóját legyőzte,
S ezzel a nagy átkot a várról levette,
E miatt van kettős nagy örömnépeje.

„No hadd legyen hármas !” gondolá magában
S lehuzott sisakkal megjelen a várban.
235 Bemutatja magát mint valami követ
Mutatja a gyűrüt s rajt a drága követ,

Mit a kisasszonytól kapott egykor Jankó.
Megnyilik előtte minden kapu, ajtó.

S elmondja odabenn mi az üzenetje,
240 Hogy az, ki őt küldi, el van-e feledve ?

Bánatosan halvány a szép menyasszony arca,
Sok könyhullatásnak nyoma látszik rajta.
Feleletnek ugyan ez is elég volna,
De azonban halkán még ezeket mondja :

245 „Nem feledem én el, várok is rá mindig,
Föltettem magamba, az utolsó percig.
Majd ha itt e gyertyák végig kialudtak,
Halálomnak hírének megvihedd uradnak.”

Hát a szép kisasszony neki most is híve !
250 Jankónak örömtől dobban erre szíve,
De oly nagyot ám, hogy azt hívé, meghallják,
Annálfogva most már fölfedezi magát.

Röviden elmondja a vendégseregnek
Hogyan árulták el, hogy menekedett meg.
255 Hogy a két szélhámos cimbora ezt hallja,
Mintha már most félig meg volnának halva.

Zavarodva állnak, érthetlen hebegnek.
Mennének el, mint a leforrázott ebek.
De nem addig ám a ! mert ott ám a hóhér,
260 Ekkora gazságért bitó a méltó bér !

Nos a többbit, ugy-e akár el se mondjam ?
Tudnivaló úgy is, hogy mi történt ottan .
Gyalázatos vége bűnös kapzsiságnak,
Diadala teljes lett az igazságnak.

265 Nagy a mit Jankó tett, de nagy is jutalma :
Övé a királylány s egész birodalma !
Soká uralkodott, de el nem feledte
E nagy boldogságát minek köszönhette.

Mint egy boldog ország bölcs vezére, apja
270 Még arany trónján is gyakran mondogatta :
Beccsület a földi üdvözülés titka,
Bár ki ezt követi, ne lenne oly ritka !

A JÓ EGÉSZSÉG
ÉS
A HOSSZU ÉLET TITKA

BEVEZETÉS.

Kedves jó barátim, drága honfitársak !
Tőletek egy pohár jó bort sohse lássak,
Ha nem igaz bennem a hazafi lélek,
Valamikor versben hozzátok beszélek.

- ⁵ Isten jóvoltából hogy megélemedtem,
Mondhatom, hogy egész világéletemben
Mindenekben csak az igazat akartam
És hogy kinek-kinek része legyen abban.

- De mindenekfölött és legkiváltképen
¹⁰ Most hogy ilyenforma tárgy a beszédem,
Latra vetem a szót, hogy ne lenne káros,
Mint az orvosságot a jó patikáros.

- Mert ugyan mi van jobb, mint a jó egészség ?
Pedig ez sem ugy van már ma, mint régesrég.
¹⁵ Az istennek ez a legnagyobb áldása,
Mégis ennek sirját mennyi ember ássa !

- Mert hogy nagyot fordult a világnak sorja,
A szegény embert sok új baj ostromolja.
Tudomány ekéje nyomán kél sok új kincs ;
²⁰ Nélküle mai nap már jó egészség sincs.

Nagy a finomodás, sokkal több a munka,
Tízszer annyi ember megy a háboruba.
Új vivmányok újabb bajokat is hoznak ;
Hiába, két vége van minden dolognak.

- ²⁵ Vajmi kívánatos a gyors művelődés,
De az is csak olyan, mint a két élű kés.

Jó eleve tudnunk, mi annak a nyitja,
Mert különben csak a bajunk szaporítja.

Hát mialatt én sok messze földet járván,
30 Megtanultam mindent, részbe' magam kárán,
E sok tanulságot véka alá rejtsem?
Elmondom biz, a hogy tudnom adta isten.

Nem én találtam föl e sok jó tanácsot,
Én csak versbe szedtem, hogy megtanuljátok.
35 Mind igaz egy szálig, mint a kétszer kettő,
Váljék hasznotokra, adja a teremtő.

A LAKÁS.

Lakásodra nézve azon iparkodjál,
Hogy az legyen s z á r a z, ez az első szabály.
Ha mocsáros helyen építettél házat,
40 Biz örökös lehet benne hideglázad.

A földszinten ugyan jobb, mint a pincében,
De még annál is van jobb, mert voltaképpen
Az emelet mégis legtökéletesebb,
Már a kinek ezt megengedi a telt zseb.

45 Például vehetnők a rég művelt olaszt,
Emeletre épít az utolsó paraszt.
Ha csak két szobája: egyik az istálló,
Annak hegyibe van építve a háló.

Pedig ugyancsak melegen süt a nap,
50 Az emberek mégis kevésbé izzadnak.
Kavicssal kiverve a szoba pallója,
Már kinek a hogy jut még erre is módja.

Az alföldön ez nem telik a homokbul,
De elég szerencse, hogy rá nem is szorul.
55 Mert hogy e talajnak mi a javalatja,
A hamisítatlan természet mutatja.

Legerősebb fajok, állatok, emberek
Mind a szellős száraz földeken teremnek.
A nemes oroszlán, állatok királya,
60 Hogy ne mondjak többet, elég példa rája.

Azért hát aszondom, állandó tanyára,
Akár ha csak ép egy nyári éjszakára,
Sikon is a dombot, a buckát keressed,
Lakó- vagy fekhelynek ez a leghelyesebb.

65 Második szabálynak következik már most,
Hogy a lakás legyen jó derült, v i l á g o s .
Itt is az olasznak közmondása talál:
H o v a n e m m e g y a n a p , o d a m e g y
a h a l á l .

Hej, pedig én kedves testvérem, barátom,
70 Földmivelő népem hegyeken, pusztákon !
Ki szük ablakot is papirossal fedsz be,
E szabály ellen is be sokat vétesz te !

Ha már alacsony is, szük is a szobátok,
Benne hatan-heten dunyhák alatt háltok,
75 Mig a tüzet győzi boglyakemencétek:
Legalább é j j e l r e kiszellőzhetnének.

Házadra tehát jó nagy ablakot vágass,
Tekintete így lesz kívül belül nyájas.
Ha bár a kályhában több tüzelő ég el,
80 Visszatérül az mind erő egészséggel.

A mi a vontató mozdonynak a kazán,
A mi testünknek a tüdő épen az ám.
A tiszta levegő az ő tápláléka,
A jó isten adja ugyan ajándékba,

85 Ne vonjuk meg hát ezt egy percig se tőle,
Adjuk neki mindig a javát belőle.
Bocsássuk be gyakran a nyílt ablakon át,
Ugy futós a ló is, ha jól abrakolják.

RUHÁZAT.

„Fejedet hidegen, lábadat melegen”

- ⁹⁰ Régi szabály, mégis vannak ám elegen,
A kik viselkednek épen megfordítva,
Aztán kettesével áll elő a hiba.

A gyerek örül a báránybőr süvegnek.
Néhol ilyet már még nyárban is viselnek.

- ⁹⁵ Pedig ezzel fejét úgy elkényezteti,
A legkisebb hideg könnyen megárt neki.

Fejedet, nyakadat hideghöz szoktassad.
Kalapot viselhetsz kissé magasabbat;
Téli nyári lehet vastagabb kelméből,

- ¹⁰⁰ Ez óv meg a szélről, nyári nap hevétől.

A többire nézve úgy intézd, hogy nyáron
Testeden ha száraz, a szellő átjárjon.
Ha lehet gyapjuból csináltasd ruhádat,
Melyen az izzadság mihamar fölszárad.

- ¹⁰⁵ Szép a feszes ruha, de nem cézirányos,
S még nem is szép, ha a természet sem szabályos.
Azért öltözeted kényelmesre szabasd,
Egészségre úgy mint dologra alkalmasb.

Nadrágot a szíjjal szorítani legényes,

- ¹¹⁰ De kivált erősen, mondhatom, veszélyes.
Okozója lehet bél-hashártya lobnak,
Mert alatta a vér bátran nem foroghat.

GYERMEKNEVELÉS.

Hogy a sok szopástól gyerek ostoba lesz,
Könnyelmű anyának a gondolatja ez.

- ¹¹⁵ Ki az anyatejből minél többet kivett,
Az lesz legerősebb testileg, lelkileg.

Mikor a kis gyermek állni, járni tanul,
Ügyeljetek, hogy a dajka oktalanul

Ne erőszakolja sokáig, ha fárad,
120 Mert különben kaphat rut karikalál at.

Sok majom szülő a kisdedeknek bort ad;
Valóságos méreg a zsenge gyomornak.
Még a fűszertől is jó ha megkiméled,
Ugy is rászorul majd, ha nős emberré lett.

125 Űde fiatal test gyógyerővel teli,
A mire szoktatják könnyen elviseli.
Azért fiát senki el ne kényeztesse,
Hideget, hőt, sanyart szokja meg a teste.

Városi gyerekeknek hasznos a tornászat,
130 De csak úgy, ha reá van ki fölvigyázhat.
Ahol száz fiura ügyel csak egy mester,
Biz ott nagyobb baj is megesik nem egyszer.

Tanulással sem kell gyötörni őt mindjárt,
Mig elméje zsenge, abban eshetik kár.
135 Mindenekfölött a testre kell ügyelni,
Laza dongák közül elpárolg a zseni.

NAPI REND.

A nap legszebb része bizonyly a reggel,
Régi mondás, hogy ki korán kel, kincset lel.
De hogy ember ezt a szabályt követhesse,
140 Szükséges, hogy jókor feküdjék le este.

Éjfél előtt egy-egy jó órai álom
Bizony majd annyi, mint éjfél után három.
Hogy pedig alvásból mennyi elegendő,
Az életkor szerint különböztetendő.

145 Legtöbbre van szükség az élet két végén,
A csecsemő korban, meg ha az ember vén.
Mikor „még” nincsen, vagy „már” fogy az ereje,
Rászorul, hogy hosszú álommal nevelje.

A természet ezt is maga megmutatja,
150 Legkevesbet alszik a déli nyár napja.
Télen, mikor fénye, ereje halványul,
Alig bir megválni a nagy éjszakátul.

Azt tartotta már a hajdani bölcs Róma,
Aludni hét órát elegendő volna.
155 Nyolc óra hosszág hevernek a restek,
Kilenc óra való csak tunya nemesnek.

Délelőtti idő minden perce drága,
Testi- de kiváltkép észbeli munkára
Az ember ilyenkor leginkább alkalmas,
160 Mikor még el nem kezd munkálkodni a has.

Nem jó kora reggel mindjárt sokat enni,
De az is árt, ha nincs a gyomorban semmi.
Egyél, ha éhes vagy, de soha se sokat,
Találd el mindenben a bölcs közép utat.

165 Ebéd után magad ne szoktasd álomra,
E szokás rabságát hagyd a késő korra.
Könnyedebb mozgásban telhet egy fél óra,
Azután indulhatsz erősebb dologra.

A vacsora legyen könnyebb, mint az ebéd,
170 És a lefekvésnél pár órával elébb.
A szegény embernek nem való tivornya,
Jó munkára való erejét megrontja.

ÉTEL, ITAL, ÁLOM.

Ebéd előtt kerüld az ingerültséget,
Mert ilyenkor épen ártalmas a méreg.
175 A halálnak egyik kaszása a harag,
Ez kivált nálunk sok kövér rendet arat.

Mert viszont van neki egy jó cimborája,
Ki az áldozatot hozzá verbuválja.
Világszerte ennek a neve: a l k o l ,
180 Gonoszabb ördögöt nem szülhet a pokol.

A magyar embernél, úgy a hogy az Isten
Megteremti, szivesb, türelmesebb nincsen.
De ha ez a sátán belebuj, piszkálja,
Nincs a kerek földön rettenetesb nála.

185 Egészség- és bűnügy biztos számadatja
Megcáfolhatatlan számokkal mutatja,
Hogy mértéktelen bor-pálinka itálnak,
Áldozataiként itt a legjobban halnak.

A bor és a fűszer egyik mint a másik,
190 Okosan használva egészségre válik.
Sokszor az embernek legjobb orvossága,
De csak annak, a k i m é r t é k k e l használta.

Lám maga a gyógyszer, mit az orvos adott,
Segit, eltalálva a k e l l ő adagot.
195 De ha tiszszeresen vennél be belőle,
Megnyomorítana, vagy épen megölné.

Igy a szesz és fűszer, a mily bőven méred,
Lehet hirtelen vagy lassan ölő méreg.
Tűz van mindegyikben, izgat, hevít, éget;
200 Vedd a mikor és a mennyire szükséged.

Hogy a borral hogy élj? vedd ezt jól eszedbe:
A bor is csak fűszer, annak van teremtve.
Ki belőle sokat bevenni nem áttal,
Annyi, mintha ennék paprikát kanállal.

205 Árt a forró vérű ifju embereknek.
Olajat a tüzre mért is öntögetnek?
És ha kelleténél korábban megszokta,
Nem lesz orvossága az öreg napokra.

Pedig mikor aztán már a legény vénül,
210 Elkelve a hűlő vérnek segítségül.
De a legjobb gyógyszer, ha mindig használják,
Végre egyszer az is elveszti hatályát.

És mivel már e szót „orvosság” kimondtam,
Mít tartsunk felőle, halljuk hát legottan.

- 215 Annál is inkább, mert orvosnak, gyógytárnak
Mivoltáról nálunk furcsa hírek járnak.

ORVOSOK, ORVOSSÁG.

- Hogy egy kicsi bajtól mindjárt nem ijed meg,
Régi jó törvénye magyar természetnek:
De orvost hivatni, csak ha utolján van,
220 Ez se jó ám, a hol így van általában.

Csak az olyan népnél, a mely műveletlen,
Részesül az orvos kevés tiszteletben.
Bizonyosságát látjuk művelt országokban,
Mennyivel nagyobb a hírük, számuk ottan.

- 225 Szomorú valóság, hogy a halál ellen
Soha nem lel védszert az emberi szellem.
Sok esetben mégis segít a tudomány,
De nem a világot csáló kuruzsló ám.

- Ez csak úgy tapogat a teljes sötétben;
230 Kaparászgat mint a vak tyúk a szeméten.
De kinek kezében tudomány fáklyája,
Az utat csak mégis jobban eltalálja.

- Azért hát azt mondom, hogy legkiváltképen
Hevenyszerü lázas b e l s ő betegségben,
235 Mely hamar elmérgül s azután halált hoz:
Jobb eleve orvost hivatni a házhoz.

- Legjobb elkerülni minden betegséget,
Akkor aztán nem kell fujni, mi nem éget.
Szegénynek, gazdagnak az egészség drága,
240 Jó ha megtanulja, mi van ártalmára.

Italnak legjobb a semleges hideg víz.
Ha utad valamely ásványfürdőre visz,
Vagy ez s amaz híres borvizet árulják,
Divat ezt most inni minden évszakon át:

- 245 Vigyázz, huzamosan ne igyál belőle,
Ha egészséges vagy, beteg lehetsz tőle.

Mert ez nem közömbös, ez vagy árt, vagy használ;
Betegnek orvosság, épnék lehet halál.

A sós hajtó vizek jók a májbajosnak,
250 Tisztátlan gyomorból régi kórt kimosnak.
Mint a kéményseprő minden bajt kikotor,
Étvágyra kap tőle idült náthás gyomor.

Vérszegénynek vasas vizek sokat érnek,
De veszedelmesek tüzes telivérnek.
255 Ennek vége nagy baj, gutaütés lehet,
Vagy a mi még rosszabb, tébolydába vezet.

Mindenekelőtt hát meg kell állapítani,
Hogy a beteg testben mi légyen a bibi,
Csak aztán kezdődjék az ásványvizkúra,
260 Nem pedig csak inni derüre-borúra.

Ne igyad az igen hideg bort, se vizet,
Mert bizony megbánod, ha nekem nem hiszed.
Ha kivált mozgástól föl vagy melegedve,
Tüdőlobot, vagy bélhurutot kapsz egybe.

265 Ha gyors munka közben nagy a szomjuságod,
Ihatol, csak ne hagyd abba a munkádat,
De sőt inkább folytasd rögtön sörényebben,
Maradjon tüdőd az előbbi melegben.

FÜRDÉS.

A vizet használjuk nem csupán belsőleg,
270 De külsőkép is gyógy- s tisztaság fürdőnek.
Ennek is bár legjobb a tiszta levegő,
De az egészségre még nem elegendő.

Az egészségtannak egyik régi elve,
Hogy a tisztaság is egyik feltétele.
275 De a tapasztalás nem hiába mondja,
Hogy ennek is megvan ám a maga módja.

Hasznos a fürdő is, de ez sem okvetlen.
Mikor, minőt, hogyan? főkérdések ebben.
Röviden elmondom, mi mindennek sorja,
280 Nem bánod meg, hogy ha veszed fontolóra.

Akár hideg, meleg vagy a langy fürdőbe,
Ha időd engedi, menj délnek előtte.
Reggeli s ebéd közt ideje alkalmas,
Mikor még nem terhelt, se nem üres a has.

285 Ha van náthád avagy bárminemű lázad,
Akár csak magadra gyujtanád a házat,
Olyan hiba volna, ha fürdőbe mennél,
Nagyobb veszedelmet nem is tudok ennél.

Azonkívül, hogy ha föl vagy ingerelve,
290 Semmiféle vízbe világért se ülj be.
Csak mikor vagy rendes higgadt állapotban,
Mehetsz feredőzni sikerrel, nyugodtan.

Izgató hatása van a hideg víznek.
Megcsalódnak a kik ellenkezőt hisznek.
295 Teljesen ártatlan nincs e földön semmi,
A vízzel is lehet jót vagy rosszat tenni.

Fürödni hidegben este, éjszakára,
Aztán lefeküdni egybe, mit se várva;
Vagy még zuhanynyal is veretni a fejet,
300 Sovány lázas testben szörnyü nagy kárt tehet.

A hidegvíz-gyógymód van most nagy divatban,
Kövér lomha vérnek hasznos is valóban.
De ki izgatott vagy s gyöngye idegzeted,
Tisztaság-fürdőnek vedd a langymelegét.

305 Mint mindenben itt is veszélyes a tulság,
Jégzuhany gőzfürdő nem mindig orvosság.
A sok kedélybeteg, életunt, öngyilkos,
Többnyire e zuhanyhősökből telik most.

Szabadban a vized bármi hideg lehet,
310 Nem árt, csak legyen a levegő melegebb.

De vigyázz, hogy az ne legyen megfordítva,
Mert meghül a tested, s öreg lesz a hiba.

Fáradtan, ziháló tüdővel, izzadva
Ne vetközz és ne menj mindjárt a folyamba.
315 Pihend ki magadat és ugorj be fejfel,
Vagy locsold meg fejed előbb tenyereddel.

Hideg fürdő után egy keveset sétálj,
Mig az előbbi hő eredben visszaáll.
Meleg fürdő után magad ágyba fektesd,
320 Ott pár óra hosszant párologjon tested.

Mielőtt kimennél, öltözz föl melegen,
Mert kimelegedve meghülhetsz könnyebben.
És mivel hogy minden meleg fürdő bágyszt,
Az nap a dologban magadat ne fáraszd.

325 A hideget használd úszva vagy mozogva,
Csöndesen pihenve maradj a forróba.
Mindeniknél kerülj az ingerültséget,
Indulatossággal ne rontsd a véred.

Ha pedig gyógyfürdőt használ beteg ember,
330 Ez aztán egy egész tudományos rendszer.
Itt kimérve minden: étrend, hőfok, óra,
És csak így használva, válhat az hasznodra.

A TEST ÁPOLÁSA.

Mikor már a testben valami nagy baj van,
Orvosnak is nehéz segíteni abban.
335 Azért hát jegyzed meg, legjobban azon lenni,
Hogy egészségünkben ne essék baj semmi.

Minden ember, a ki jól vigyáz magára
S tudja, hogy mindennek mi itt a határa,
Minden körülmény közt mit kell tenni, mit n e m,
340 S a szerint cselekszik: soká élhet itten.

Csak hogy persze a sok délceg ifju ember,
A mikor még benne a vér tüzesen ver,
Nem gondolja meg, hogy a mi rögtön nem árt,
Később, kicsinyenkint tehet benn elég kárt.

345 Példának okáért: mi van olyan drága,
Mint a gyarló ember két szeme világa?
Mégis ezzel sokan mily könnyelműn bánnak,
Oda se néznek az észszerű szabálynak.

Pedig jó vigyázni nagy sötétre, fényre,
350 Hirtelen e két vég a szemet ne érje.
Mint mindenben itt is a szélsőség tesz kárt,
Fényből és homályból a mi túlsok, megárt.

Ne feledd, hogy ugrás nincs a természetben.
Minden á t m e n e t n é l haladj csöndesebben.
355 Szurok sötétséget ragyogó fényesség —
És viszont, hirtelen egymást ne kövessék.

A gázfény, mint korunk minden új vivmánya,
A magához való értelmet kívánja.
Hirtelen meggyújtva, hirtelen eloltva,
360 Éji villámlásként szemeinket rontja.

Hogy mi jó a szemnek, mi neki ártalmas,
Természetben legjobb példa erre a sas.
Jó a szabad lég s a minél nagyobb távol,
Romlik a *közeltől* s igen apró tárgytól.

365 A betű, varrótű, a kovács kohója,
Ha az ember magát okosan nem óvja,
Az erős szemnek is ártalmára lehet,
Azért ezt mívelve jobban kell ügyelned.

Mind e munka alatt szemét pihentetni,
370 Közbe-közbe olykor, ne feledje senki.
Gondolja meg azt is, hogy a szemet rontják,
Az igen nagy és a kevés világosság.

Mikor, teszem azt, a nyári nap sugara
Süt, a melyet olvassz, a fehér könyvlapra;

375 Vagy ha közeledtén sötétlő alkonynak
A betük előtted már-már összefolynak;

Ha a nyomtatást vagy írást a szabadba
Vagy otthon a gyertyát a szél lobogtatja,
Ha mindjárt azonnal a szemed nem fáj is,
380 Lehet ebből később, hiba, kardinális.

A mit olvassz, vagy irsz, legyen épen szembe,
Álljon mozdulatlan, ne pedig remegve.
Ki rezgő vasuton vagy ingó hajóba
Sokat olvas: nem sok a sütni valója,

385 Hogy ha nem szükséges, ne hordj szemüveget,
Mert elrontod vele, hogy ha jó a szemed.
Ha pedig valóban rászorulsz, jót válassz,
Mert ha kelleténél erősebb ártám az.

Szemed mossad hideg, de ne fagyos vízzel,
390 A mikor még jól látsz, magadat ne bizd el.
Pipa füst, szél és por télen úgy mint nyáron
Legfőbb ellensége szemnek ez a három.

Ha fogaid épek, tiszták és fehérek,
Bizonyosága ez, hogy romlatlan a véred.
395 De ha szádnak is jól nem viseled gondját,
Ha elhanyagolod, sok fájdalmat hoz rád.

Minden evés után mosd ki jól kefével,
Mert a mi ott ragad, kiváltkép husétel
Megrohad és ettől lyukad a fog csontja,
400 S egy beteg fog oszt' a többit is megrontja.

Igen hideg ital s kivált forró étek
Külön is ártalmas a fog lemezének.
De egymásután és hirtelen közvetlen
Véve be, már épen nagy a veszedelem.

405 Találd el mindennek kellő hőmérsékét.
Ize jobb és több lesz benne így az érték.

Melegen jó leves és a hús mártása,
Forrón megártanak a kenyér, tészta, kása.

Hogy az egészségre haszon általában
410 Nem igen van, sőt kár rejlik a p i p á b a n,
Orvosok vitassák, én csak annyit mondok,
Ha egy kicsit árt is, élvezetes dolog.

De ennek is megvan a maga mértéke.
Minden attól függ, hogy ezt jól megértéd-e?
415 Tüdőnek, gyomornak lehet ártalmára,
Használva Húbele Balázsok módjára.

Minden élvezetnek általános kulcsa:
Az ember fölöttébb hosszura ne nyujtsa.
Mint más egyebet is, vedd elő pipádat
420 Mindig akkor, ha már nagyon megkivántad.

Mert az orvosok is nem ok nélkül tartják,
A s o k dohányzástól támad a szádban r á k.
A hol pedig ez van, ott minden hiába,
Ennek a gyógytárban nincsen orvossága.

425 Ugy hiszik és lehet némi való abban,
Tisztaságra dohány annyi, mint a szappan.
Hogy megakadályoz nem egy betegséget,
És hogy nem szereti semmiféle féreg.

Valószínű hát, hogy mérséklettel élve,
430 Néminemű részben használhatsz is véle.
De hogy étvágyadnak, tüdődnék se ártson,
Fogadd meg és kövesd ez egy-két tanácsom.

Ne dohányozz reggel soha éh gyomorra;
Ebéd előtt legyen szünete egy óra.
435 Lefekvés előtt se izgasd vele magad,

Hogy legyen szelidebb éji nyugodalmad.
N a g y h i d e g b e n , h e g y n e k m e n v e , s
átalában,
Mikor a t ü d ő d van fölhevült mozgásban,

Erős munka közben a pipát tedd félre,
440 Hagyd ezt lehetőleg pihenés percére.

F ü l b a j o k származnak öröklött hajlamból,
De azonkép tartós erős l é g h u z a m t ó l.
A kopaszságnak sem tudjuk még a titkát,
Csakhogy jó a h a j n a k, minél többször nyirják.

445 És pedig annál jobb, minél rövidebbre.
Sűrű fésű, kefe tisztogassa egyre.
Növeli a z s í r, de mosogasd gyakorta,
Tiszta vízzel, hogy meg ne egye a k o r p a.

A futás nem árt a fiatal t ü d ő n e k,
450 A gyakorlat folytán szárnyai még nőnek.
De csak enyhe légben, mert csikorgó télben
Élemedettnek már árthat kiváltképen.

A test többi része jobban ellenállhat
Mindenféle bajnak, kivéve a l á b a t.
455 A hol vastag a hús, a seb könnyen gyógyul,
De a csontok é l é t óvd meg a bajoktul.

LÉGHUZAM.

Léghuzamról szólva sokan csak nevetnek;
Másfelől borzasztó rém ez némelyeknek.
Az egésznek az lesz a magyarázata,
460 Az emberek mást-mást értenek alatta.

Van ennek sok jámbor, van dühös fajtája,
Fokozatainak nagy a lajtorjája.
Van, a melyik árthat legerősb embernek,
Jó, ha önök ezzel most megismerkednek.

465 Az emberi testnek legedzőbb fürdője,
A szabad természet éles levegője.
A ki ebben tölti a nyarat, a telet,
Idegei épek, többet elviselhet.

Ha kiváltképp nyárban tárva ajtó ablak,
470 Oda se nézzünk az ilyen léghuzamnak.
Mint az ember, kinek legnagyobb a szája,
Ennek is bő toroka tehetetlen, gyáva.

De mikor oda künn a levegő h i d e g,
S z ü k nyílásból mint a kigyó feléd sziszeg,
475 És ha kivált hozzá k ö z e l vagy, s o k á i g ,
Légy te bármi délceg, ez károdra válik.

Ha pedig még hozzá tested nem is száraz,
De hevült, izzadt vagy, legnagyobb baj már az.
És még nappal hagyján, de már épen é j j e l,
480 Ne dőlj le szomszédnak ilyen tolvaj széllal.

És miután most már e pengő sorokban,
A mit mindeneknek tudni jó, elmondtam,
Még csak azt ajánlom i s m é t e l v e végül,
Óvja kiki magát minden szélsőségtől.

485 Ne legyen tulkényes, ijedős, képzelgő;
Ne higgye, hogy megárt minden gyöngö szellő.
Elbizakodottság és hipochondria,
Egyik mint a másik veszedelmes hiba.

Hinni azt, hogy m i n d e n, vagy hogy s e m m i
sem árt,
490 Az egészségben tesz egyként tetemes kárt.
Kiváltképen nálunk a v e t é l e d é s n e k,
Hencegésnek sokan áldozatul esnek.

Borozók közt föláll egy bolond s azt mondja:
Ki iszik egy liter törkölt egy huzamba ?
495 S ez ostobaságot hősiségnek látva,
Ugranak a bajba, sokan a halálba.

Még vadabbat is mond másik hányiveti,
Gyávának nevezve, a ki nem követi.
Megteszik, mitől a józan ész föllázad,
400 Így csinál egy bolond másik tizet, százat.

Sok fiatal ember így magát megrontja,
Egy egész életet tönkre tesz egy óra.
Se magának nem jó, se a hazájának,
Hasztalan epesztí majd a késő bánat.

- ⁵⁰⁵ Akárki mit beszél, kedves ez az élet,
Szép a világ, de csak ha van egészséged.
Azért hát azt mondom, tartsd eszedbe váltig
A mi itt leírva, mind javadra válik.

J E G Y Z E T E K

RÖVIDÍTÉSEK

Alszeghy	Vajda János levelei Nagy Miklóshoz. Alszeghy Zsolt másolatában; MTA Kézirattára.
Bartos	Özv. Vajda Jánosné [Bartos Róza]: Emlék-irataim. Egy sokat emlegetett házasság meztelen igazsága. Kézirat OSzK
BH	Budapesti Hírlap
BV	Budapesti Visszhang
Bóka	Bóka László: Vajda János. Budapest 1942.
Bródy	Bródy Mihály: Vajda János. Budapest 1904.
BSzle	Budapesti Szemle
D	Déliab
DB	Vajda János: Dal és beszély. Budapest 1883.
Di	Divatcsarnok
Dombi	Dombi Márk: Vajda János költészete. Katholikus Szemle, 1900.
Egy	Egyetértés
Fessler	Fessler Ignác Aurél: Attila, König der Hunnen. Breslau 1793—4.
Figy	Figyelő
FL	Fővárosi Lapok
FK	Filológiai Közlöny
GE	<i>Gina emléke</i> versciklus
HF	Hölgyfutár
It	Irodalomtörténet
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
JE	A jó egészség és a hosszú élet titka. Arany tanácsok és szabályok a testi-lelki erő és egészség fönntartására. Versekbe foglalta Vajda János. Budapest. [é. n.]
JK	Jó Könyvek
Juhász	Juhász Géza: Vajda János. Debreceni Szemle, 1928.
Kath. Szle	Katholikus Szemle

Kéky 1912	Kéky Lajos: A magyar verses elbeszélő költészet a XIX. század második felében. It 1912.
Kéky 1927	Kéky Lajos: Vajda János. Budapest 1927.
Kerekes	Kerekes György: Vajda János élete és munkái. Budapest 1901.
Ki	Kézirat
KI	Vajda János Költeményei. Budapest 1895.
Kisf. Évl.	Kisfaludy Társaság Évlapjai
KK	Vajda János: Kisebb Költemények. Budapest 1872.
KKöz	Kolozsvári Közlöny
KN	Kelet Népe
Komlós	Komlós Aladár: Vajda János. Budapest 1954.
M	Megjelenés
MF	Magyar Futár
MH	Magyar Hírlap
MNy	Magyar Nyelv
MNV	Magyarország és a Nagyvilág
Mo	Magyarország
MSa	Magyar Salon
MS	Magyar Sajtó
MSzle	Magyar Szemle
N	Nemzet
NH	Nemzeti Hírlap
Nk	Napkelet
NŐ	Nővilág
Ny	Nyugat
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár
O-V	Ország-Világ
ÖK	Vajda János: Összes költeményei. Budapest 1881.
ÖM	Vajda János Összes munkái. (Sajtó alá rendezte: Kozocsa Sándor) Budapest 1944.
Pásztor	Pásztor Árpád: Gina és Rozamunda. Budapest 1927.
Pethő	Pethő István: Vajda János lírájáról. Komárom 1910.
PH	Pesti Hírlap
PLl	Pester Lloyd
PN	Pesti Napló

POZ	Pest-Ofner Zeitung
Rencz	Rencz János: Vajda János költészete s a mai magyar lira. A pancsovai magyar királyi állami főgimnázium értesítője. 1896/97.
Riedl	Riedl Frigyes: Vajda, Reviczky, Komjáthy. Budapest 1933.
Rubinyi 1922	Rubinyi Mózes: Vajda János. Budapest 1922.
Rubinyi 1945	Rubinyi Mózes: Ujabb adatok Vajda János életéhez és műveihez. It 1945.
SIR	<i>Sírárok</i> versciklus
Solt	Solt Andor: Vajda János Ildikója. ItK 1938.
Sőtér I.	Sőtér István: Romantika és realizmus. Válogatott irodalmi tanulmányok. Budapest 1956.
Sőtér II.	Sőtér István: Nemzet és haladás. Irodalmunk Világos után. Budapest 1963.
SZÁ	<i>Szerelmem átka</i> versciklus
Thierry	Thierry Amade: Attila. Történeti beszély. Budapest 1855.
T. ny. m.	Tárgyi és nyelvi magyarázatok
UK	Vajda János: Ujabb költemények. Budapest 1876.
UM	Vajda János: Ujabb munkái. Budapest 1886.
UMM	Új Magyar Múzeum
V	Vajda János
VKrk	Vajda János Összes művei. Kritikai kiadás (sorozatunk)
VÚ	Vasárnapi Újság

Uj eredeti szomorujáték.

NEMZETI SZÍNHÁZ.

Bérlet

256. szám.

Pest, pénteken, február 13-án, 1857.

ELŐSZÖR:

ILDIKÓ.

Eredeti történeti szomorujáték 5 felvonásban. Irta Vajda János. Rendezte: Tóth József.

Személyek:

Etela	—	Náigeti.	—	Testőrzésér	—	Vaugel.
Ellak.) úri	—	Nemethi.	—	Halkó, burgundi királyleány	—	Ivanlosly lid.
Csaba.) úri	—	Frdelyi.	—	Hera, rabnője	—	Hubenaine
Walther, aquitani királyfi	—	Fekéi.	—	Első	—	Hubenai János.
Ardarik, gothok királya	—	Udvartelyi M.	—	Masodik	—	Palasti.
Valamir, gothok királya	—	Morvai.	—	Romai követ	—	Vas.
Csáth.) Etela országgyérei	—	Szilagy.	—	Pizanci követ	—	Scalai.
Bere.)	—	Góson.	—	Jós	—	Ving.
Lothár, fogoly királyfi	—	Viranyi.	—	Csatlós	—	Liptak.
Leo, a római követtség főnöke	—	Sátes.	—	Sorra, varázsló	—	Horvath Teréz.
Julian, Ildikó nevelője	—	Tóth József.	—	Hírnök	—	Petrák.
Haram.)	—	Udvarhelyi S.	—		—	
Burai.) testvérek	—	Szardahelyi.	—		—	

Helyrak pengő pénzben: Földszinti s első emel. páholy 6 for. Második emel. páholy 5 for. Földszinti zártzsek 1 for. másodemel. zártzsek 40 kr. Földszinti bemenet 40 kr. Második emeleti bemenet 24 kr. Karzat 10 kr. — Tíz évnel nem idősebb gyermekek számára: Földszinti gyermekjegr 20 kr. Másod emeleti gyermekjegr 12 kr. Tamlászsek az erkélyen 1 for. 30 kr.

A színház fűtetik.

Kezdeté 7 órakor, vége 10-edfélkor.

Bulyovszkyné, Aranyvári Emilia, Campilli, Ellinger szabadságidejőket használják.

Vasárnap, február 15-én tartatik a nemzeti színházban a MÁSODIK

ÁLARCOS BÁL

(Ezen kívül ráig csak egy álarcos bál lesz.)

A helyárak következők lesznek p. p. Földszinti s első emeleti páholy 15 frt. Másod emelet páholy 12 frt. Erkélyszék 3 ft. 30 kr. Minden páholyhoz két, s minden erkélyszékhez egy bemeneti jegy adatik a táncterembe. Bemenet a táncterembe 1 ft. 20 kr. Másod emeleti zártzsek az első sorban 2 ft. a második sorban 1 ft. Másodemeleti bemenet 30 kr. Karzat 20 kr.

Bál kezdete 9 órakor.

Jegyeket előre válthatni a nappali pénztárnál reggel 9—12. délután 3—5 óra közt.

Programot Hers Jánosnál, országúti, Kunewaldér-ház.

Kindia Szeglyégh hírs

1. Az Ildikó színlapja. (OSZK Színháztörténeti Osztály)

6. i. Január 1887.

Ad. Kir. rendes bizottság
előterjesztés 1887.

H.
M.

Romhányi

Ildikó.

Eredeti történeti dramaturgiák

5. felvonásban.

írta:

Vajda János.

A dramaturgi bizottság tagjai
skizetkezéssel arról véle-
ménykedni: lehet-e e tra-
gédiát nemelhető műkarral
újman színre hozni?
figyelés!
igazgató.

2. Az Ildikó sűgőpéldányának címlapja.
(OSzK Színháztörténeti Osztály)

Rómába nem megyek, de csak me gusta tenni.
Egy kör eccl. körül, e gyis tréning,
De edz, miya másit nagyfueri
Rómánál megataravio.

É ha egyszer ölelém, ~~ha csókolám~~
~~Csak egyszer leg alább,~~ - nyu-
:gadt kezzei.-
Hadiirra! mert érzem, hogy ő
miatta

Jobb szeretem az életet, mint
valaha.

Vagy enged ő - vagy, vagy, - De
nem - Rómát

Meg kell alágnom. (fennf.) Hadi, Seany
É! Ha lévél

Jölem Rómánál életet... hüzen

Ha ez föltétel volna - és szived

Cserélhetném el érte, úgy fer-
:mészeter, od' adnám

Od' adnám - ah, De értele, még
se kérd.-

Horcsuktak öl - mi lehet az, a mit

Szép lenne szanni tudna vástott

Fraiban? Mi most e Róma? Egy

Ös templom az, mit a hitehagyott

Ukódot

3. Az Ildikó súpópéldányának egy oldala, a négy soros betoldással.
(OSzK Színháztörténeti Osztály)

A legelső részében tárgyalja azokat, melyekben
a hisz. költészet között nem véletlen, vagy beláthatóan
végzettség, a hisz. i. m. isteni igazságok helyes
indoklását kifejezők, hanem az egész művészet
szellemének utasulása, a művészetek által nem elhagyott
indoklások elvezetése. Képeket mutatunk a művészet
közvetlen tárgyairól, a művészetek, a művészetek
A történelemben fontosnak tartottak, a művészetek
találhatók ezen művészetek, a művészetek között
em az utasulásokban, a művészetek, a művészetek
a művészetek között, a művészetek, a művészetek
fil, mind talán nem is tudjuk, ha művészetek
em művészetek, a művészetek, a művészetek

4. Az *Alboin* c. drámaterv kéziratának 1. oldala. (OSzK Kézirattár)

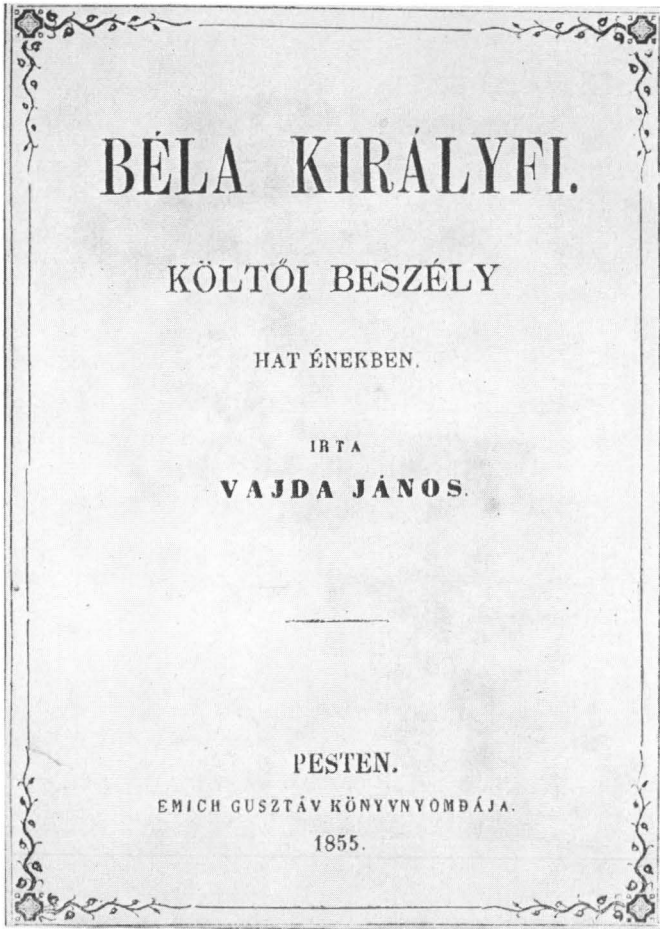
Rozmánnyal elvisek, meg próbálom adni valahán
a próbákra, meg még több füzetet fogok el. A szöveg
a történet - (Helyi és a szomszédos népekről)
amelyekről alig lehet. Itt is az életről és a történelem
rövid története.

Az első részben történetek vannak, ha a könyv
megjelenését a kötetben meg a hangulat,
melyet nehéz a magyar nyelvvel megírni
A történet megírása szinte teljesen véget
megtört.

Van még ezen kívül több is, melyeket meg
ha írok meg.

6. Az *Alboin* c. drámaterv kéziratának utolsó, 10. oldala

7. A *Béla királyfi* c. költői beszély. Az 1855-ös kiadás címlapja

ALFRÉD REGÉNYE.

KÖLTŐI BESZÉLY.

IRTA

VAJDA JÁNOS.

AZ OLVASÓHOZ.

Előre mondom s nem diasekedéskép'
 (Ámbár egyáltalán nem lehetetlen;
 E vak merényletért vesszőt futok
 Az akadémiái kritika
 Fegyelmezett rabszolga népe közt,
 S e vértanúság halhatlaníthat)

Hogy ki nem irthatom e fajt egy lábíg! . .
 Ily hánykolódások közt tölt az éj;
 Az hogy biz az nem tölt, egyáltalán;
 Ily gondolatok közt megáll az és
 Nem mozdul; a könyörület
 Álom tündére is rémülve reppent

A ki vagyok? Való-e, nem esal-e
 Öntudatom? Nem nő-e ő, vagy én
 Ne volnék férfi, én? A föld legelső
 Királyleánya ifjú targonézásra,
 Zultána a heréltre nem tekint
 Oly dermesztő közönynyel, mint e hölgy

„... on comprend que, par delà les formes classiques ou gothiques que nous répétons, et qu'on nous impose, il y a tout un monde; que l'invention humaine est sans limites, que, semblable à la nature, elle peut violer toutes les règles et produire une oeuvre parfaite sur un modèle contraire à tous ceux, dans lesquels on lui dit de s'enfermer.

H. TAINE. (Voyage en Italie)

Kirógvá
 Vágányi
 A jégesa
 Beront
 S kőges
 Annak v
 A nap re
 Porába l
 Sugártal
 Tányérja
 Emberne
 Az ógen
 Tévedt,
 A majd
 Szeszély
 — Rette
 Imára k
 Gyorsan
 Az elítél
 Hivatalt
 A réműl
 Ujjan vi
 Aranyha
 Kinek u
 Trónves
 Kinek p
 A melyb
 Mint a r
 Fenevad
 Egymás

8. Az *Alfréd regénye* rajzos kezdete. A Kelet Népe 1875. dec. 25-i számából

TALÁLKOZÁSOK.

BUDAPESTI ÉLETKÉP, VERSEKBEN

IRTA

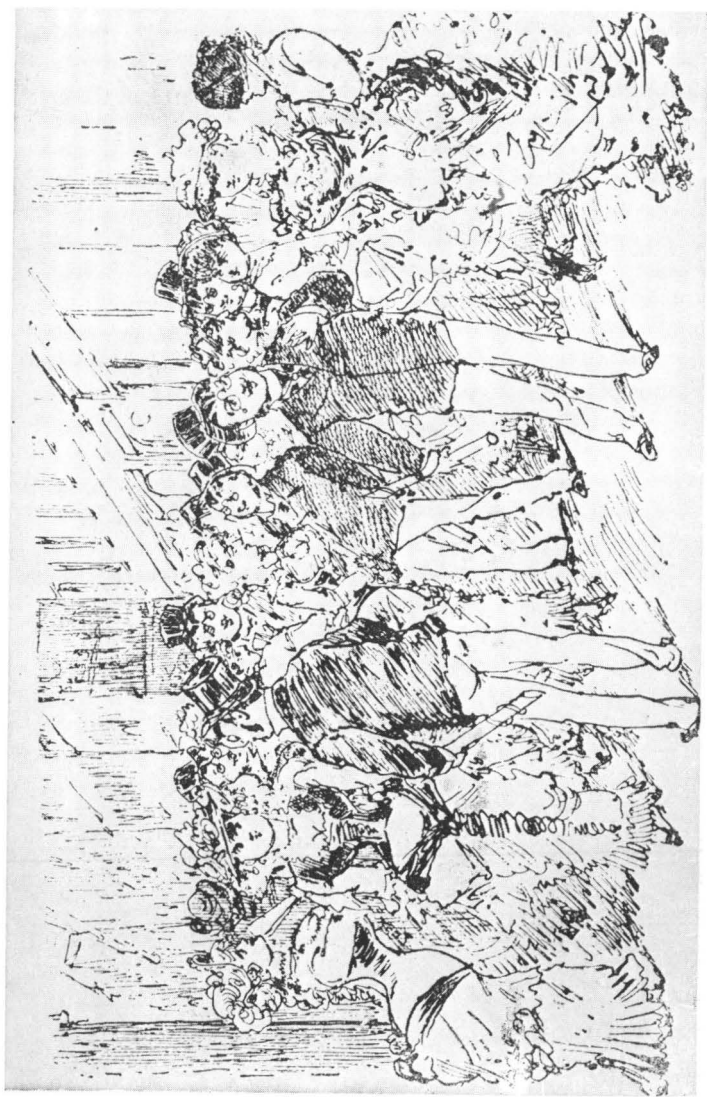
VAJDA JÁNOS.

BUDAPEST

SZERZŐ SAJÁTJA.

1877.

9. *Találkozások.* Az 1877-es kiadás címlapja

10. Jankó János egykorú rajza a Váci-utcai korzóról

DAL ÉS BESZÉLY.

UJABB LYRAI KÖLTEMÉNYEK. ÁBEL ÉS ARANKA.

JANKÓ JÁNOS RAJZAIVAL.

VAJDA JÁNOS.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1884.

11. A *Dal és beszély* c. kötet. Az 1884-es kiadás címlapja

12. Jankó János rajza az *Ábel és Arankához* a *Dal és beszély* c. kötetből

kényelmesebb, a magyarázó, és akkor megjött az újság az V. 9. kötetben
 tehát is — több kezelethei van, min kötetekben a neves
 pályában — a legelőt elismert az új történet, és a ^{deli vesztés} ~~szép~~
 a mindegyik fénnyel lebecsült az anyagot —
 Abel és Aranka.

a non abai, de másként meggyőző
 a legmivel éresem. Imreca a világosabb kézzel köntös. Ez nekem
 imreca, köntös a reménytel, — írtam: ha köntös a városi úton
 megvárakoz, és mindenkihez jöttél kezdte a mű, és nagyobb a hány,
 Ab. a leg. más 3-4 éve olvastam. Minden a végint a kifejtésben.
 de a leg. a legmivel hány a ellenében a mind a leg. hogy jött
 non vágta a leg. a legmivel hány a ellenében a mind a leg. hogy jött
 elvontam a leg. a legmivel hány a ellenében a mind a leg. hogy jött
 kéntös a leg. a legmivel hány a ellenében a mind a leg. hogy jött
 a leg. a legmivel hány a ellenében a mind a leg. hogy jött

13—15. Vajda János az *Abel és Arankáról*. Részletek a Milkó Izidor
 hagyatékából való Vajda-kéziratból. 4., 9., 10. oldal.
 (MTA Könyvtárának Kézirattára)

~~Abba~~ jän a in, ~~Lars~~ Børvald ~~anta~~ jänna

minne sanna, a utvalte hien omie de rejsseie, minne linge
hög abel hielja mäs ee a minneit pöbke i in...

hanna jän a Lars Brandt, a eralen bögis abel, ali
den olve, höpöthoe malpöke hi a huijalerieoe. höpöjelleuo
abelle a utvaldi hie huijlerog huijaly indile. huij, behödjinge,
de amie huijalerille huijlerje.

huu gnatulleit, huij itte pöbke mäs abel. de huij. Mis
ee ee höpö höpö höpö höpö höpö höpö höpö höpö höpö
höpö höpö höpö höpö höpö höpö höpö höpö höpö
höpö höpö höpö höpö höpö höpö höpö höpö höpö
höpö höpö höpö höpö höpö höpö höpö höpö höpö

huu huij huij huij huij huij huij huij huij huij huij
huu huij huij huij huij huij huij huij huij huij huij
huu huij huij huij huij huij huij huij huij huij huij
huu huij huij huij huij huij huij huij huij huij huij

23. sz.

TÖRZSÖK JANKÓ

VAGY

A HÁROM ERŐS EMBER.

Mese 3 részben.

IRTA

Vajda János.

3 szép képpel

Rajzolta

Gyulay László

BUDAPEST

KIADJA RÉVAI TESTVÉREK KÖNYVKERESKEDÉSE

(IV., Váci-utca 11. sz.)

16. A *Törzsök Jankó* címlapja

ELŐSZÓ A JEGYZETEKHEZ

Kritikai kiadásunkban e kötettel teljessé vált Vajda János költő műveinek sorozata: a kisebb költemények után (I. és II. köt.) itt adjuk a nagyobb költői művek szövegét és kritikai apparátusát. Ez utóbbira vonatkozóan kötetünket nem indíthatjuk útnak néhány magyarázó szó nélkül; az apparátusnak ui. van több olyan vonása, amely erősen eltér a megelőző kötetektől. Ez az eltérés a sajtó alá rendezés fáradságos és aprólékos munkája közben szinte magától bontakozott ki. A munkatársaknak immár módjuk volt az egész költői életmű áttekintésére, s így lettek figyelmesek arra, hogy ezt az életművet műfaji és időbeli szétszórtsága ellenére is a közös költői motívumoknak, képeknek, fordulatoknak, nyelvi eszközöknek előfordulása nagyobb mértékben összetartja, mint ahogy azt az eddigi szakírók gondolták vagy földerítették. Vajda életén néhány nagy élmény uralkodik, ezek az élmények mozgatják költői fantáziáját, s a meg-megújuló élmény kifejezésére törekedve kialakít egy kép-, motívum- és szólamkincset, amely viszonylagos állandóságban ismétlődve előbukkan hol a lírai versekben, hol az epikában, hol Vajda egyetlen ráánkmaradt drámájában. Pontosan megnevezve: Vajda költészetének konkordancia-kincse nagyobb, tetemesebb, mint a magyar költők átlagáé; nem éri ugyan el azt a zárt rendszerességet, amely pl. Ady szimbólum- és képzetkincsében uralkodik, de annak mintegy előképe gyanánt fogható fel. A szerkesztő és a munkatársak úgy vélték, hogy e különös költészet megismerését és megértését segítik elő, ha ezeket a konkordanciákat a kisebb költeményekre visszamenve is kikutatják, s az olvasót kölcsönös utalásokkal igazítják el. Így az e kötetben lenyomatott művek magyarázó apparátusa bővebb a megelőzőeknél, s általában a kritikai kiadások átlagánál.

Az eddigi kiadásokban alkalmazott, akadémiai szabályzat útján körvonalazott módszert még két irányban fejlesztettük tovább, kiegészítve ezzel a szakirodalom eddigi eredményeit. Vajda mindig tudatában volt költésze eredetiségének, s ezt alkalomadtán büszkén hangoztatta is. Mindez nem áll ellentétben azzal, hogy ő is korának gyermeke volt, nem zárkózott el nagy költő-elődei és költő-kortársai hatásától, és olykor tudatos kölcsönzés, többször önkéntelen visszacsengés formájában képeket, fordulatokat, motívumokat vett át tőlük. A munkatársak ezekre is igyekeztek rámutatni, de e réven inkább csak célozni akartak arra, hogy a kölcsönzés és az asszimiláció, a beolvasztás mikéntjének kikutatása még további feladata a Vajda-filológiának.

Különleges helyzet előtt álltak a munkatársak a nagyobb költői művek keletkezéstörténetének és forrásainak kikutatása terén is.

Az ez irányú munka hozzátartozik a kritikai kiadások módszeréhez — s a sajtó alá rendezők többnyire az eddigi szakirodalom eredményeire tudtak támaszkodni. Vajda nagyobb műveivel kapcsolatban azonban ilyen filológiai kutatómunka eddig igen kis mértékben alakult ki; irodalomtörténéseink kezdettől fogva az egyéniséget és a költőt jellemezték és elemezték, a művek genezise kevésbé érdekelte őket. Így a keletkezéssel és a források feltárásával kapcsolatos kutatómunkát maguknak a sajtó alá rendezőknek kellett elvégezniük. Igyekeztek ezt legjobb tudásuk szerint megoldani, de ez szükségképpen magával hozta az apparátus terjedelmének további megnövekedését. Viszont a hézagok betöltésével tartoztunk mind a szaktudománynak, mind az irodalom iránt érdeklődők szélesebb körének.

Még egy pont van, ahol olvasóink szíves megértését kérjük. A kötet anyagát ketten dolgozták fel: Bikácsi László ny. főiskolai tanár (*Íldikó, Alfréd regénye, Ábel és Aranka, Törzsök Jankó, A jó egészség és a hosszú élet titka; a Találkozások tárgyi és nyelvi magyarázatai*, valamint Vajda János elbeszélő költészete c. fejezet) és Pór Péter tudományos munkatárs (*Béla királyfi; a Találkozások keletkezés-története, sajtóviasszhangja és szövegváltozatai*). Közös irányelvek alapján dolgoztak, de munkájuk a részletekben egyéni, egymástól elütő színeket is mutat, s a maguk módján mindketten többet akartak adni, mint száraz filológiai adathalmazt. Úgy véljük, hogy ezzel nemcsak a Vajda-filológiának tettek szolgálatot, hanem közelebb is hozták ezeket a ma már alig vagy nem egyhangúan értékelt alkotásokat irodalomszerető közönségünk érdeklődéséhez; a szerkesztő viszont úgy vélte, hogy nem jár helytelen úton, ha a két munkatárs egyéni módszerét érvényesülni hagyja.

ILDIKÓ

Alapezövegünk: a Nemzeti Színház sűgópéldánya. OSzK. Színház-történeti Osztály. Jelzete: N. Sz. I. 68.

KÉZIRATAI

Az *Ildikó* a költő életében nem jelent meg. Eredeti kézírata elkal-lódott. Ma már csak két sűgópéldánya ismeretes.

1. A Nemzeti Színház előadására készült sűgópéldányt a színház könyvtára őrizte meg. Innen került 1948-ban az OSzK Színház-történeti Osztályára. Jelzete: N. Sz. I. 68.

A kemény fedelű összefűzött kézíratos szöveg 156 oldal terjedelmű, az első és az utolsó oldal számozatlan. Papírja halványzöld színű egykorú merített papír.

Az első oldalon fönt ez olvasható:

„Cs. kir. rendőri vizsgálatra adatott Január 1. 857. Komlóssy”

Az engedélyt az utolsó oldalon találjuk:

„Die angesuchte Aufführung dieses Bühnenstückes (*Ildikó*. Eredeti szomorujáték 5 felvonásban. Irta Vajda János.) auf dem Pesther ungarischen National Theater wird gegen Hinweglassung und beziehungsweise Aenderung der im Personen-Verzeichnisse, dann Seite 7. 17. 46. 49. 58. 69. 70. 78. 95. 96. 98. 99. 141. rotbezeichneten Stellen und Ausdrücke, so wie gegen Vermeidung aller Beziehungen auf den geistlichen Charakter gestatet.

Von K. K. General Gouvernement des Königreichs Ungarn Ofen am 16. Jänner 1857. Im Namen Sr Kaiserlichen Hoheit Haller.”

Alatta domború bélyegző, fehér papírvignettával leragasztva, fekete-sárga zsinórral odaerősítve. A pecséten az alábbi szöveg: „K. K. General Gouvernement des Königreichs Ungarn.”

Az engedélyezés szövege magyarul:

„A kérelmezett színdarab (*Ildikó*. Eredeti szomorujáték 5 felvonásban. Irta Vajda János.) előadását a pesti magyar Nemzeti Színházban a szereplő személyek jegyzékében, aztán a 7. 17. 46. 49. 58. 69. 70. 78. 95. 96. 98. 99. 141. oldalakon a pirossal jelölt helyek és kifejezések elhagyása, illetőleg megváltoztatása, valamint minden egyházi jellegre való utalásnak a mellőzése után engedélyezem. A magyar királyság Cs. K. Főkormányzóságától Buda 1857. január 16-án. Ó Császári Fensége nevében Haller.”

A színművet engedélyezésre a budai helytartósági osztálynak kellett felterjeszteni. 1851-től 1860-ig ugyanis a Nemzeti Színház közvetlenül a budai helytartósági osztálynak és közvetve a kormány-

zóságnak volt alárendelve. (Pukánszky Kádár Jolán: A Nemzeti Színház levéltára. Levéltári Közlemények, 1938. 192—193. 1.)

A sugópéldány első oldalán szereplő Komlóssy, teljes nevén Komlóssy Ferenc Dániel (1797—1860) ekkor a Nemzeti Színház könyvtárosa és egyben gazdasági hivatalnok volt. (L. Nemzeti Színház Zsebkönyv 1858. évre. Pest. 1858.) Az egykori színész, színigazgató 1844-től gondozta a színház könyvtárát, majd később részt vett a gazdasági ügyek intézésében is. Néhány eredeti színművel és csaknem kétszáz fordítással gyarapította a korabeli színpadok műsorát.

Pásztor Árpád szerint V az eredeti kéziratot a színház Gózon nevű másolójával 3 forint 50 krajcárért másoltatta le, és ezt adta át Szigligetinek. (144. 1.)

A másolást akkoriban rendszerint a színház sugói vállalták. Gózon nevű sugó azonban ekkortájt a Nemzeti Színháznál nem volt, legalábbis a Nemzeti Színház korabeli zsebkönyvei, amelyek a színház alkalmazottainak névsorát is tartalmazzák, ilyen nevű sugóról nem tudnak. Szerepel ellenben a kardalnokok közt egy Gózon Antal, sőt az *Ildikó* színlapján is megtaláljuk a Gózon nevet (keresztneve nincs feltüntetve), mégpedig *Bere* (*Etele országügyére*) szerepének alakítójaként. Könnyen lehetséges, hogy e kis szerepet játszó színész azonos a hivatalosan kardalnoknak nevezett Gózon Antallal. Nevével Jókai egyik színikritikájában is találkozunk (Kakas Márton a színházban. VU 1856. jún. 29. 26. sz. L. Jókai Mór ŐM Cikkek és beszédek IV. köt. Kritikai kiadás, Budapest 1968. 233. 1.). A Nemzeti Színháznak erre a névtelen katonájára később Vadnai Károly mint rendkívül ügybuzgó és igen értelmes, szenvedélyesen olvasó emberre emlékezik vissza. (Elmúlt idők. Emlékezők. Budapest 1886. 165. 1.) Gózon Antalt egyébként rokonai szálak fűzték Jókai Mórhoz (anyja a nagy író apjának nővére volt), eredetileg ügyvédnek készült és színdarabírással is próbálkozott. (L. Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. I—XIV. köt. Budapest 1891—1914. A III. köt.-ben 1324—1325. 1.) Ha hinni lehet Pásztor Árpád föltevésének (nem tudni ugyanis, honnan vette adatát), akkor a fentiek alapján érthető volna, hogy V erre az irodalomkedvelő, művelt színházi emberre bízta drámájának másolását.

Nem hallgathatjuk el azonban bizonyos kételyeinket sem. A meglévő sugókönyvben ugyanis olyan durva hibákat találunk, hogy ezeket ma nehezen tudjuk egy ügyvédjelölttől elfogadni. Igaz, a magyar ortográfia szabályai korántsem voltak ekkor még kialakulva, és a másoló mentességére azt is meg kell mondanunk, ismervé V kézírását: nem lehetett könnyű az eredeti szöveget kibetűzni. Megjegyzendő: a másolatot Szigligeti is olvasta, a darab rendezője pedig nyilván részleteiben is tanulmányozta a sugókönyvet, ám egyikőjük sem tartotta szükségesnek a számunkra oly kirívó helyesírási hibákat — és téves olvasatokat — javítani vagy kiigazítani. (Jókai ez időben keletkezett regényének autográf kéziratában is mai szemmel nagyon súlyos helyesírási hibákat találunk. L. Szomorú napok [1848—56] Krk 1963. 278—280. 1.)

Abban az időben nem volt külön rendezőpéldány, a szereposztást és a rendező esetleges egyéb utasításait (kellékek, színpadi rendezés stb.) is a sugókönyvbe írták be. A Nemzeti Színház régebbi darabjai ezért általában csak egy példányban maradtak fenn. A rendezések

gondosabb előkészítése csak Paulay igazgatása idején kezdődött, és ez időtől már külön rendezőpéldányok is készülnek. (Kéký Lajos: A Nemzeti Színház sűgókőnyvei. Magyar Bibliofil Szemle, 1925. 198. 1.)

2. A nagyváradi példány az ŐSzk Kézirattárában található. Jelzete: 2623 Quart. Hung.

A kézirat merített papírú, pecséttel, fekete-sárga zsinórral összefűzött — a 41. lapnál a zsinór elszakadt — 84 oldal terjedelmű (ebből az engedély, a cím és a szereplők listája egy-egy oldal), maga a szöveg: 74 lap, a többi űres.

A nagyváradi másoló a Nemzeti Színház sűgópéldányát használta. Figyelembe vette a cenzori húzásokat és javításokat, a pesti rendező kihagyásait, valamint az egyéb változtatásokat is. Ezenkívül az ismeretlen rendező fekete ceruzával még több helyen húzott át sorokat és hosszabb részleteket. Különösen az V. felvonást rövidítette meg. Itt a darab a következőképp fejeződik be:

Walther: *Ki Ildikót tartja karában* [sic]

Nem. *E dicshőség Ildikóé.*

A rendező a további részeket innen törölte, és odaírta: Vége.

A nagyváradi példány egyébként gondatlanabb írású, mint a pesti, és több helyütt csak nehezen olvasható.

A cenzori engedély itt így hangzik:

„Nro 1306

Prás:

Wird zur Aufführung in dem der K. K. Statthaltereii Abtheilung zu Grosswardein unterstehenden Verwaltungsgebiete für geeignet befunden.

Grosswardein am 27 ten März 1858.”

[Olvashatatlan aláírás.]

A pecséten az alábbi felirat: Praesidium zu Grosswardein K. K. Statthalt. Abtheil.

(Magyarul: „A Cs. K. nagyváradi helytartósági ügyosztály alá tartozó közigazgatási területen előadható.”)

3. *Ildikó*-kézirat (részletek) a Zempléni-hagyatékban.

Zempléni Árpád hagyatékában, melyet az ŐSzk őriz, különböző részletek találhatóak V *Ildikó* c. drámájából. (Kézirattár, Fol. Hung. 1671. 152. f.) Az írás kétségtelenül Zempléni Árpádé.

Négy nagyalakú lapon a dráma I., II. és IV. felvonásából vett részletek olvashatók. Zempléni a színmű címét, íróját is föltüntette, sőt odaírta a három főszerepet játszó színész nevét is; Etele: Szigeti, Walther: Feleki, Ildikó: Komlóssy Ida.

Mikor másolta le ezeket a részleteket Zempléni? Erre választ nem tudunk adni. Zempléni az öregező V tisztelői közé tartozott, hagyatékban levő önéletrajzában maga írja: „Első olvasmányom versek voltak. Petőfi, Vajda (Béla királyfi)”, majd a továbbiakban arról szól, hogy V-től sok szép dolgot olvasott. (Uo. 93. f.)

Mindenesetre e másolatok már a felnőtt Zempléni kézírására vallanak, de hogy miért éppen ezeket a részleteket jegyezte le, arra nézve is csupán sejtéseinket közölhetjük. Talán V kérte meg ifjú barátját erre, vagy talán csak Zempléni költői kíváncsiságból lapozgatta a Nemzeti Színházban elfekvő sűgópéldányt és jegyezte ki abból a

neki tetsző részeket, esetleg a későbbi „Turáni dalok” sajátos érdeklődése vezette a rég elfeledett dráma tanulmányozásához. (Ily című kötetében valóban találkozunk Attila névvel, sőt a nagy hun király bosszúját is emlegeti.) Mindez csupán föltevés, a valódi ok azonban ma már kideríthetetlen.

4. A Pásztor Árpád-féle gépirat.

Az *Ildikónak* az OSzK Kézirattárában levő gépiratát Pásztor Árpád adományozta 1927-ben a könyvtárnak. Jelzete: Qu 2372. A gépirat a Nemzeti Színház sugópéldányáról készült másolat.

Pásztor Árpád érdeme, hogy V elfelejtett drámáját fölkutatta, és az *Ildikóra* az irodalomtörténészek figyelmét felhívta. A Nemzeti Színház sugópéldányai közt előzőleg már Kéky Lajos is végzett kutatást, erről szóló tanulmányában felsorolja a megtalált színműveket, V *Ildikója* azonban nincs közöttük. (Kéky Lajos: A Nemzeti Színház sugópéldányai. Magyar Bibliofil Szemle, 1925.) Két évvel később jelenik meg Pásztor Árpád könyve, amelyben először ad hírt az addig lapangó színdarab megtalálásáról: „Az elveszettnek hitt drámát szorgalmazásomra Lugosy Béla úr, a Nemzeti Színház könyvtárosa hosszas fáradozás után megtalálta.” (359. l.)

Az OSzK-nak adományozott gépirathoz Pásztor Árpád a következő sorokat mellékelte:

„Vajda János egyetlen színpadi műve 1857. február 13-án, pénteken került színre a Nemzeti Színházban. Attilát Szigeti, Ildikót Komlóssy Ida, Walthert Lendvai játszotta. A szerző az est folyamán nem jelent meg a függöny előtt. A darabot a sajtó a legerősebben megtámadta, úgy, hogy többször színre sem került.

Némi elégtételül szolgált Vajdának, hogy Komlóssy Ida a pesti bemutató után néhány héttel Kolozsvárott lépett fel ebben a darabban és két estén nagy sikert aratott, amint ezt az akkori kolozsvári újságok megállapították.

A darab eredeti példánya, amelyet Vajda írt, nincs meg, a sugópéldány, amelyet a Nemzeti Színház használt, egyetlen példányban van meg a Nemzeti Színház könyvtárában. Arról készült ez a másolat, amelynek első oldalán Szigligeti megjegyzése, utolsó oldalán pedig a cenzor véleményezése olvasható.

Hogy melyek a cenzor és melyek Vajda változtatásai, azt a megfélemlő szövegoldalon feltüntettem.

Ezt a lemásolt példányt a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának ajándékozom a magyar irodalomtörténet kutatói és Vajda költsézetének barátai számára.

Budapest, 1927. Március 8.

Pásztor Árpád”

A fenti megállapításokban — több helyes adat mellett — néhány tévedés is van.

1. Téves az az állítás, hogy Walthert szerepét Lendvai játszotta. Az egykori színlap (és kritikák) szerint az aquitán királyfi alakjában Feleký Miklós lépett föl.

2. Kolozsvárott nem kétszer, csak egyszer adták elő az *Ildikót*.

3. Nem bizonyítható az sem, hogy a sugópéldányon található javítások (a kétségtelen cenzori és rendezői áthúzásokon, változtatá-

sokon kívül) V-től származnának. Solt Andor ugyan elfogadja Pásztor állítását (130. l.), de Mályuszné Császár Edit a sűgőpéldányt megvizsgálva arra az eredményre jutott, hogy a javításokban Szigligeti kézírása ismerhető fel. Véleménye szerint Szigligeti volt V szűnművének dramaturgja, a változtatásokat tehát ő végezte el, éppűgy, mint ahogy mások (Kűvér Lajos, Dobsa Lajos, Obernyik Károly) kézíratain látható javítások is tőle valók. (Mályuszné Császár Edit: A főváros szűnházi életének megmagyarosodása [1843—1878]. Tanulmányok Budapest múltjából. XV. köt. Bp. 1963. 482. l. 38. sz. jegyzet.) A költő, valamint Szigligeti kézírásának vizsgálata alapján mi is azt gondoljuk, Mályuszné megállapítása helytálló.

KIADÁSAI

V drámájából első ízben Pásztor Árpád könyvében jelentek meg részletek. (146—150. l.) Szigeti szerepéből (Etele) idéz néhány sort, Ildikó pár mondatát, és közli a darab végső szavait. Hosszabb részletet csak Walther szövegéből mutat be: az aquitán királyfi nagy monológját a börtönben (IV. felv. 4. jelenet), és egy hétsornyi részt: Walther kérélelését Ildikóhoz (I. felv. 5. jelenet).

1938-ban Solt Andor *Ildikó*ról szűló tanulmányában olvashatunk részleteket, majd 1942-ben Bóka közöl Walther monológjából kilenc sort (85. l.).

Az *Ildikó* teljes egészében először csak 1944-ben jelent meg a Kozocsa Sándor által sajtó alá rendezett Vajda János Összes Műveiben (614—677. l.). A nyomtatott szöveg itt nem mindenben azonos a Nemzeti Szűnház egykori sűgőpéldányával. Lényegtelen változtatással ugyanígy található az 1967-es kiadású Vajda János Összes Verseiben is. Az eredeti sűgőpéldány és a Kozocsa-féle szöveg közti lényeges eltérések a következők:

Kozocsa a helyesírás szempontjából nagymértékben modernizálta a szöveget. Kiigazította a ritmikailag hibás sorokat szavak törlésével, illetve betoldásával. Szavak, sőt egész sorok maradtak ki a drámából. A szűnpadi utasítások szövegét több helyen módosította (szavakat törlött, illetve betoldott). Pásztor Árpád megjegyzéseit a törlésekre, betoldásokra általában elfogadja, némelykor azonban nem veszi figyelembe.

Tipográfiaiilag szövegekűzlése erősen eltér a sűgőkűnyvtől (pl. a szereplők neve nem a szöveg fölött, hanem oldalt van).

SZÖVEGKRITIKAI MEGJEGYZÉSEK

Szövegekűzlésűnk alapjával a Nemzeti Szűnház sűgőkűnyvét vettűk. Ezt a kéziratot (másolatot) azonban — Pásztor Árpád föltevésével ellentétben — meggyűződésűnk szerint V sohasem látta, soha nem ellenőrizte, ebből következűzen javításokat sem tett benne. A sűgőkűnyvben található változtatások egyrészt a cenzortól, másrészt Szigligetitől, illetve a rendezőtől, Tóth Józseftől származnak.

Maga a sűgőkűnyv helyesírása — mint már említettűk — olyanira bizonytalan, következtelen, sőt (a korabeli, nem egy tekintet-

ben tisztázatlan helyesíráshoz képest is) rossz, hogy azt semmiképp sem kívántuk nyomtatásban megörökíteni.

Megjegyezzük azonban, hogy a kéziratnak helyesírásunk mai normái szerinti átjavítása nem lehetett célunk, mert egyrészt, — mint mondtuk — a múlt század 50-es éveiben a helyesírás szabályai korántsem voltak minden tekintetben még véglegesen megállapítva (l. Fábian Pál: Az akadémiai helyesírás előzményei. Budapest 1967. Az első akadémiai szabályozás éppen 1856-ban, az *Ildikó* megírásának évében jelent meg), másrészt V a korában már elfogadott szabályoktól is gyakran eltér, nemegyszer pedig kifejezetten hibás alakot használ. Különösen áll ez első nyomtatásban megjelent művére, a *Béla királyfira*. (Persze, ma már nem tudhatjuk, a hibákban mennyi része volt a nyomdászok gondatlanságának.) Két év múlva keletkezett az *Ildikó*, elsősorban tehát a *Béla királyfi* szövegét vettük figyelembe helyesírási kiigazításainknál, ahol is főképp azt néztük, hogy az első megjelenéshez képest a második kiadásban (1881) milyen tendenciájú javításokat végzett V. Úgy véljük, hogy ha a dráma később könyvalakban napvilágot látott volna, joggal föltételezhetjük, maga a szerző is korrigálta volna a hibák nagy részét.

Változtatásaink főbb szempontjait az alábbiakban foglaljuk össze:

1. A felsőfok *leg-* jelét mindenütt egybeírtuk:

pl. leg ékesb — *legékesb* (I. 556.)

leg gazdagabb — *leggazdagabb* (III. 143.)

A felsőfokú melléknév ilyen helytelen írására sem a *Béla királyfi*ban, sem Vajda más írásaiban nem találunk példát.

2. A felszólító módban kettőztük a mássalhangzót:

pl. mond — *mondđ* (I. 317.)

Ilyesfajta hibára (a módjel, illetve a hasonulás hiányára) sincs még egy adatunk. A raghasonulás elmaradására már akad példánk: a *Béla királyfi* első kiadásában *bizonyal* (IV. 115.) Később ezt is javította.

3. Az igekötőt az igével egybeírtuk:

pl. le mondok — *lemondok* (I. 308.)

A kéziratban sűrűn fordul elő ez a hiba. A *Béla királyfi*ban (de csak az 1854-es megjelenésben!) viszont csak egyszer, az *össze* igekötőt írja külön: *össze forrad* (III. 146.)

4. Egybevontuk azokat a különírt szavakat, amelyeket mai szabályaink szerint összetett szóknak nevezünk:

pl. had sorok — *hadsorok* (I. 383.)

hold arcu — *holdarcu* (II. 279.)

A *félhold arcú* (III. 345.) melléknévet a *Béla királyfi*ban is különírja, a főneveknél is gyakori a különírás, de a második lenyomat általában az egybekapcsolást mutatja: pl. *részisak* (III. 325.), *örömhíre* (VI. 18.), bár egy-két példa az ellenkezőjére is akad. Mindenesetre az egybeírás, illetve különírás V ortográfiájának legkuszáltabb része. A mi szempontunk az egyéb, nem említett esetekben is (pl. kötőszók, határozószók) a mai szabályzatoknak megfelelően az egybeírás volt.

5. Kis kezdőbetűvel írtuk a mellékneveket és közneveket:
pl. becsületes Germán lovag — becsületes *germán* lovag (II. 16.)
O mélyen süllyedt Nemzetem — O mélyen süllyedt *nemzetem*

(II. 8.)

A *Béla király*iban először még az országnevek is kis kezdőbetűvel vannak írva (*magyarország* I. 122. és *lengyelország* V. 31. V. 187., VI. 337.), csak a későbbi kiadás közli helyesen, melléknevet azonban nem találunk nagy betűvel. Igaz, az 1881-es lenyomatban egy népnév (*Pomerán* VI. 366.) nagy kezdőbetűvel szerepel, ám utána az *ország* szó következik, de különírva.

6. Az e (é) kérdőszócska elé kötőjelet tettünk:

pl. gyáva é — *gyáva-é* (I. 191.)

mennék e — *mennék-e* (II. 52.)

Az e (é) kérdőszócskát a *Béla király*iban először kötőjel nélkül, 1881-ben már kötőjellel találjuk.

7. A szöveg interpunkcióját igyekeztünk egységesíteni, illetve javítani. A kézirat főképp a vesszőket hagyja el. Meg kell jegyeznünk, hogy a központozásban (vessző, pont stb.) később sem veszünk észre V-nál valami nagy gondosságot.

Javításaink pl.

Tudod hogy — *Tudod, hogy* (I. 160.)

volt mint — *volt, mint* (I. 285.)

Hallod közelgnek — *Hallod, közelgnek* (I. 322.)

Talán talán — *Talán, talán* (II. 423.)

8. Feltűnően következetlen, hibás a másolat az ékezetek használatában. Itt nem törekedtünk egységesítésre, hiszen Vajda más műveiben is meglehetősen szeszélyességet láthatunk a hosszú és rövid magánhangzók jelölésében, ezért csak a mai szemnek nagyon feltűnő és a költőre egyáltalán nem jellemző ékezethibákat javítottuk. Ilyenek:

földön — *földön* (III. 120.)

hölgy — *hölgy* (IV. 334.)

erkölcs — *erkölcs* (V.146.)

9. A ma szokásos írásmód szerint javítottunk néhány régiességet, illetve népies formában írt szót:

akuitán — *aquitán* (I. 200.)

Augsburg — *Augsburg* (IV. 38.)

fija — *fia* (III. 271.)

szánnyam e — *szánjam-e* (II. 204.)

10. A nyilvánvaló félreértéseket, tollhibákat helyesbítettük:

Rabszolgálód vagy — *Rabszolgálód vagyok* (I. 589.)

égész — *egész* (V. 112.)

telyesitenem — *teljesitenem* (V. 135.)

11. A színpadi utastításokat egységesen dőlt betűvel szedtettük.

Végül kiigazítottuk a ritmikailag hibás sorokat. Ezekről, valamint egyéb javításainkról, megjegyzéseinkről a következőkben részletesen szólnunk.

A sűgőkönyvben három különböző kéztől eredő változtatást különböztethetünk meg.

A cenzor (a továbbiakban: C.) fekete vagy piros tintával húzta ki a neki nem tetsző sorokat, illetve szavakat. Elsősorban törölte a Habsburg-házra és politikai elnyomásra is vonatkoztatható sorokat, de gondosan ügyelt arra is, hogy ne maradjanak a drámában olyan szavak, amelyek egyházi személyre vagy magára az egyházra utalnak. 1851-ben ugyanis a kormányzat Magyarországra is érvényesítette az osztrák színházi törvényt (Theater Ordnung-ot), amely megtiltja, hogy katolikus pap alakját színpadra vigyék. (L. Mályuszné Császár Edit előszavát, Ort János: A Fővárosi Levéltár színház történeti forrásai. 1873–1944. 1965. 6. l.) Ez a kor – különösen az 50-es évek – egyébként is a cenzúra és a rendőri jelentések virágkora volt. A hírhedt rendőrfőnökök, Prottmann és Worafka nem mulasztották el a színházi előadások megfigyelését sem, jelentéseikben részletesen kitérnek a közönség hangulatára és magatartására. (L. Pukánszky Kádár Jolán: A Nemzeti Színház levéltára. Levéltári Közlemények, 1938.)

Szigligeti Ede (a továbbiakban: Sz.) javításait, törléseit barna színessel végezte.

Végül bejegyzésinél a rendező (R.), Tóth József fekete grafit ceruzát használt.

A dráma szereplőinek felsorolásánál kétféle bejegyzés olvasható. Egyik Sz.-tól való; Attila nevét áthúzta és föléje írta: Etele. A lap alján a következő áll: „Mindenütt Etelét kell mondani, csupán a dalok szövegében marad Attila.”

A másik változtatás a C.-tól ered. Leó neve mellől kihúzta a *római püspök*, *Julján* mellől pedig a *római lelkész* megjelölést. Helyükbe ezek kerültek: a római követség főnöke és Ildikó nevelője.

Első felvonás

- 65 *Sárgás fekete arcukon* [A C. az első két szót áthúzta és föléje írta: kék, fekete. Jobboldalt a lap szélén gót betűkkel:] (blau, schwarz)
 216 *idegen*
Dicsőség, hatalom, mit fájsz nekem
Mi szörnyű átok súlya van fölöttem!
Harcolni a gyűlölt zászlók alatt, [Piros tintával áthúzva. C.]
 228 *E függöny eltakar* [Áthúzva. R.]
 462 *hibázik* [A R. javítása: hiányzik.] [A *hibázik* ige hiányzik értelemben népies, főképp a Dunántúlon használják.]
 600 *mily magas* [E két szót a R. törölte.]

Második felvonás

- 39 *A szent apostol* [A C. törölte]
 47 *A szent atyámnak* [A C. áthúzta és föléje írta: az ő]
 91 *szent* [A C. törölte.]
 209 *és hatalmas* [Áthúzva, helyette: s átkozottul át Ösmerheté gyöngémet. (Sz.)]
 214 *hogyan az*

- Istennek is megfájdul az egekben
S nem nézhetvén leszáll, véget vetendő
Az ember nemzedéknek!* [E sorokat a C. törölte.]
- 228 *Ha mást szeretnél, ez nem tetszenék ám!* [Sz. törlése.]
- 360 *Miről vallásokat regél, a végső
Ítéletet megtartom a világ fölött!* [A C. törölte.]
- 363 *Irtózom már e szótól ajkadon,
Mondd, hogy szeretsz,* [Sz. törölte.]
- 374 *Egy ósz pap* [A C. az *Egy* és a *pap* szavakat törölte, de az *Egy* főlé írta: *Az*]
- 398 *Félelem,
Halálos félelem s kétségbeesés
Van minden arcon, ragadós, miként
A dögvész, mely más részről öldököl.* [Sz. ? törölte.]

Harmadik felvonás

- 24 *főpapjuk* [A C. törölte, helyette: Főnökük]
- 42 *festő* [az ő fölött ceruzával: ész.]
- 51 sor után:
Hízelgett a gazember, — mert való [Sz. betoldása.]
- 52 *Csak* [Áthúzva, minden bizonnyal az előző betoldás miatt.] [A sort Sz. a következő módon írta át: hogy itt e képen ifjabb vagyok.]
- 62 *Magára kell most hagynom őt.
Ez a bübajos kékszemű leány
Bizony megrontja lelkét* [E sorokat Sz. törölte.]
- 65 *Oh Ildikó* [Sz. törölte.]
- 66 *Felőled* [Áthúzva, helyette: E vad leányról (Sz. javítása.)]
- 68 *te vagy* [Áthúzva, helyette: ő (Sz.)]
- 69 *Rabbá tettem őt,
S úgy érzem, rabja mégis én vagyok.* [Sz. törölte]
- 86 *még nem reszkettél soha* [Sz. törölte.]
- 101 *Míg tőled e szót hallhatom: „Szeretlek”* [Sz. törölte.]
- 111 *Azaz* [Helyette: *Az*]
- 114 *Mert* [Ceruzával áthúzva, főléje: de (Ez is áthúzva. R.)]
- 118 *Talán . . . talán . . .* [Az utóbbi Sz. betoldása. Utána: *szerethetnélek is!* (Sz. törölte.)]
- 126 *Ugy jól van Ildikó.* [Sz. törölte.]
- 127 *talán:* [A kéziratban aláhúzva.]
- 130 *boldogságom* [Helyette: gyönyörködtet (Sz. javítása.)]
- 133 *Oh Ildikó, mi jó vagy!* [Törölve. Helyette: *Leány,* (Sz. javítása.)]
- Szebb* [Helyette: *szép* (R. javítása.)]
- 135 *oh mért* [Sz. törlése.]
- 140 *viszem* [Helyette: *veszem* (Sz. javítása.)]
- 179 *Ó* [Törölve, helyette: *Ugy* (Sz. javítása.)]
- 189 *ha csokolám,
Csak egyszer legalább* [Sz. törölte.]
- 195 *Rómába nem megyek, de ezt ne tudja senki.
Igy két célt érek el; egyik kicsiny,*

De édes, míg a másik nagyszerű:

Rómának megaláztatása. [Ceruzával írt betoldás oldalt R. írása, de a szöveg Vajda Jánostól való.]

198 *Ildikó!* [Helyette: Leány (Sz. javítása.)]

242 *Az istenért!* [Helyette: *Hadurra!* (Sz. javítása.)]

253 *Az egyház* [A C. javítása: A kormány]

254 *És szentnek* [A C. törölte.]

265 *szent* [A C. törölte, helyette: bölcs]

271 *szent fia* [A. C. javítása: bölcs fia]

[Az ötödik jelenet szereplőinek felsorolásakor Leo neve előtt a *szent* szintén áthúzva.]

291 *szentnek* [A C. törölte, fölötte ceruzával: erősbnek]

333 sor után

Éljen Etele király! [R. ceruzáírása.]

Negyedik felvonás

115 *tudod* [Helyette: akarod (Sz. javítása) A ritmus kedvéért, meghagytuk.]

243 *Szolga* [Helyette: rabszolga (Sz. javítása.)]

265 *Bár vetne most*

Ölembe valaki — mi haszna, én

Elvesztém izemet — én nem tudok

Élvezni semmit, semmit már ezentul.

Számomra még csupán egy eledel,

És egy ital van — ez Etele vére.

Én enni akarom testét izenként,

Hogy kívágjam belőle a gyönyört,

Mi Ildikó ajkáról elrabolt.

Én vérét inni akarom, o mert

E szomjat, mely izzó parázs gyanánt

Szívemet égeti, nem oltja el

Az örökkévaló se másként! [E sorok ceruzával áthúzva. Valószínűleg a R. törlése.]

318 *Rika* [Sz. javítása: Réka]

391 *O — o be fáj . . . be fáj . . .* [Sz. törölte.]

400 *Jaj — jaj nekem!* [Sz. törölte.]

Ötödik felvonás

62 *magukat.* [A szó után Sz. betoldása: Haha!]

94 *Szent* [A C. törölte.]

183—184 sor között: *kardjával kezében, de azt, amint kiér, elejti*
[A R. áthúzta.]

184—185 sor között: *A nyakláncon lévő ékszerből mérget iszik.*
[A R. áthúzta.]

245 sor után barna színessel függőleges vonal, a lap alján barna színessel: Mind: Ildikó? [utána:] eddig — [Sz. betoldása.] Az „eddig” szónak a szöveggel nincs összefüggése. Alkalmassint azt jelenti, hogy itt kell befejezni az előadást.

Megjegyezzük, hogy a nagyváradi sűgőkönyvben a dráma szövege valóban a 245. sorral végződik. (L. Kéziratai c. fejezet)

A ritmikailag kiigazított sorok a következők (csak a szótagszám szerinti javításainkat közöljük itt):

A II. felvonásban:

- 23 Sűgőkönyv: *Becsülni s felfogni tudná? menj vele!*
javítva: *Becsülni és felfogni tudná? menj vele!*
90 S *A végzésnek műve lesz. Jön-e.*
j *A végezésnek műve lesz. Jön-e*
280 S *Szereti — majd ki veszem belőle*
j *Szereti — majd kiviszem én belőle*

A III. felvonásban:

- 297 S *És nem szavak. Határozatom pedig*
j *És nem szavak. Határozatom pedig*

A IV. felvonásban:

- 101 S *Ragadnak s visznek magokkal*
j *Ragadnak el s visznek magokkal*

KELETKEZÉSE

Az *Ildikó* megírásának előzményeire V-nál semmiféle utalást nem találtunk. 1856 július végén jelent meg első verskötetete, és két hónap múlva a költő már újabb munkával, egy hun mondakörből vett drámával jelentkezett. Az első adatunk ugyanis az *Ildikóról* az, hogy szeptember 24-én a Nemzeti Színház drámapíráló bizottsága előtt van, sőt a fenti napon annak egyik tagja már kézhez is vette. Az OSzK Színházértörténeti Ösztályán levő: 1856. Július hó 1-től kezdve bírálatra beadott eredeti színművek köröztetése c. kéziratos jegyzék szerint V színművét a következők kapták meg bírálatra: Feleki Miklós, Kemény Zsigmond, Degré Alajos, Szentpétery Zsigmond és Jókai Mór. A jegyzék közli az átvétel napját és az egyes tagok véleményét is. Eszerint: Feleki (november 5-én vette át), Degré (szeptember 25-én), és Jókai (október 18-án) neve mellett: az „igen” bejegyzést találjuk, Szentpétery nem fogadta el, (szeptember 30-án — áthúzva —, majd október 3-án, végül november 1-én: „nem”). Kemény neve után az átvétel ideje: szeptember 24-én és a vélemény: „igen”, tintával áthúzva. A vélemények beérkezése után a bizottság döntése: „Elfogadtatott”. (Fenti jegyzék: 17. sorszám.)

Az első hír az *Ildikóról* a HF nov. 12-i számában jelent meg. Itt már azt is olvashatjuk, hogy V darabját a Nemzeti Színház elfogadta. Az egykorú adatok tehát cáfolják mind Pásztor Árpád, mind pedig Solt Andor állítását, hogy V később, — az előbbi szerint csak december utolsó előtti napján, az utóbbi szerint október folyamán — adta át a színháznak drámáját.

Az *Ildikó* próbái 1857. január 1-én kezdődtek meg. (HF 1857. jan. 2.) A bemutatót február elejére tervezték. Még a bemutató előtt egy rövid cikk jelent meg az *Ildikóról* a NŐ Társas életi és szépműi szemle c. rovatában (1857. febr. 8.) aláírás nélkül, kétségtelen azonban, hogy V-tól való, és mintegy a darab elé írt magyarázatnak

foghatjuk fel. Lényegében Hebbel Judith-járól írt bírálatának gondolatát találjuk itt más szavakkal, azt ugyanis, miként válhat véleménye szerint a nagy személy igazi drámai hőssé. Írása teljes terjedelmében így hangzik: *Jövő szerdán j. hó 11-én fog adatni először Ildikó, eredeti történeti szomorújáték Vajda Jánostól. Ez előadásra sok tekintetben kíváncsiak lehetünk. Szerző az első drámai kísérletében is mindjárt oly nagy tárgyat választott, melyet már többen kísértettek meg drámává dolgozni, de eddig egynek sem sikerült. Csalódnak azonban, kik azt hiszik, hogy oly nagy személyt, mint Etele, ne lehetne azomban, az eszményi kellő magasságon fentartva, egyéníteni. Ellenkezőleg, a valódi, a legmagasabb tragikum épen olyan hősokeket kíván, kiket a köznapi tömeg bámulata, a nép képzelődése, a közönséges emberi erő és nagyság mértéken fölüli állónak lenni hisz. De a színművész szavaló és alakító képessége ily nagy személyek ábrázolásában a művészet legmagasb meredekjén jár, honnan csak a valódi, az ihletett művész nem sikklik alá. Legowé mythoszi Medeját elolvastván, elsőnyedünk mi magunk is, noha már Rastorit előbb Stuartban láttuk — s megvalljuk, fogalmunk sem volt, mint lehet ily ember és természetfölötti lényt személyesíteni; — de a nagy művésznő megoldotta a kérdést, s ezóta azt hisszük, hogy nincs félisten, de magát Jupitert s Junot lehet személyesíteni, csak művész kell hozzá. Még Medea meg sem szólalt, csak megjelent, és már képzeletünkben megépítette a csodásnak fogalmát — öltözéke, alakja [sic] és mozdulataival, s ama kifejezhetlen bűszövel, mely a nagy színészek tulajdona. Ildikót Komlóssey Ida, Eteleét Szigeti adandja. V tehát a nagy személyek egyénítésében látja a nehézség megoldását, és az emberi szenvedélyekkel is küszködő hősök ábrázolásának elfogadását elsősorban a kitűnő színészi alakításoktól, alakító képességeitől. Már itt megjegyezzük, hogy V a bemutató után nem a színészeket okolja az Ildikó kedvezőtlen fogadtatásáért, hanem kizárólag azt a maradi véleményt, mely nem tűri, hogy nagyjainkat emberi közelbe hozza, és amelyet a kritikusok nagyobbik része is oly buzgón visszhangzott.*

A bemutatót végül is két nappal elhalasztották, és csak 1857. február 13-án tartották meg, az OSzK Színháztörténeti Osztályán meglevő eredeti színlap szerint a következő szereposztásban:

<i>Etele</i>	Szigeti	<i>Burad</i>	Szerdahelyi
<i>Ellák</i>	Némethi	<i>Testőrvezér</i>	Vangel
<i>Csaba</i>	Erdélyi	<i>Ildikó</i>	Komlóssey Ida
<i>Walther</i>	Feleki	<i>Herva</i>	Hubenainé
<i>Ardarik</i>	Udvarhelyi M.	<i>Első vendég</i>	Hubenai
<i>Valamir</i>	Morvai	<i>Második</i>	Balászi
<i>Csáth</i>	Szilágyi	<i>Római követ</i>	Vas
<i>Bere</i>	Gózon	<i>Bizánci követ</i>	Szalai
<i>Lothár</i>	Virányi	<i>Jós</i>	Virág
<i>Leo</i>	Szücs	<i>Csatlós</i>	Lipták
<i>Julián</i>	Tóth József	<i>Sorva</i>	Horváth Teréz
<i>Haram</i>	Udvarhelyi S.	<i>Hírnök</i>	Petrik

Pásztor Árpád szerint a darab rendezője valószínűleg Fánecsy Lajos volt. Már Solt is rámutat arra, hogy ez képtelenség, hisz a Nemzeti

Színház első gárdájának ez a nagy színésze még 1854 decemberében meghalt. A rendező nevét azonban Solt sem mondja meg, pedig az egykorú színlapon ez is rajta van: V *Ildikóját* Tóth József rendezte.

Az ELSŐ ÖSZTÖNZÉSEK

Jókai az *Ildikó*ról megjelent kritikájában (VÚ 1856. febr. 20.) azt írja, hogy V kilenc nap alatt írta meg drámáját; minden bizonnyal azt vette alapul, hogy Hebbel Judith c. tragédiáját szeptember 15-én mutatták be, és 24-én már a színháznál volt a Hebbel erős hatását tükröző darab. V később maga is úgy nyilatkozott, hogy e művét kilenc nap alatt *fiatalkori hévvel, rögtönözve* írta. (*Önéletrajz* VKrk IV. köt. 378. l.) Koroda Pál visszaemlékezésében elmondja, hogy magától V-től hallotta: az *Ildikó* megszakítás nélkül, néhány nap alatt készült el. (Hun legendák. Mo 1915. június 22. 172. sz.)

Bár Hebbel hatását csaknem minden bírálója megemlíti, mégis nehezen képzelhető el, hogy V az *Ildikó*t csak a Judith bemutatását követő napon, szeptember 16-án kezdte volna el. Ebben az esetben ugyanis V nem kilenc, hanem nyolc nap alatt írta volna meg a drámát, hiszen 24-én Szigligeti már véleményezésére is elküldte. De a kéziratot le is kellett másoltatni, és nem valószínű, hogy ez egy nap alatt megtörténhetett. V sem szól arról, hogy mikor kezdett darabja megírásához, és ha elfogadjuk is a kilenc napot, ezt semmi esetre sem szabad a Hebbel-bemutató utáni naptól számítani. Az *Ildikó* megírásához ugyanis nem az első és nem is az egyetlen ösztönzés volt V számára a német írónak a Nemzeti Színházban látott drámája.

Az első ösztönzést egy dráma megírására kétségtelenül Liszt Ferenc adhatta. 1856-os magyarországi látogatása alkalmából V verset írt a zeneszerzőhöz (*Liszt Ferenchez* HF 1856. aug. 25.). A versre Liszt Ferenc figyelmét is fölhívták. „Ennek folytán a nagy zenész kívánta megismerni a fiatal költőt, ki neki tegnapelőtt mutatott be. Liszt ez alkalommal Vajdának is kijelenté: hogy azt akarja, mikép első operája testestül s lelkestül magyar legyen, s örömet írni rá zenét, ha neki költőink a magyar történetből alkalmas szöveget nyújtanának, mely a mellett magában is — zene nélkül — valódi költői beccsel bírna . . .” (HF 1856. aug. 28.) Ugyanakkor a Nemzeti Színház intendánsa, tekintettel Liszt nagy sikerére, nyolcvan aranyas pályadíjat tűzött ki, mellyel a magyar történelemből vagy mondavilágból vett operaszöveget akarta megjutalmazni. A pályázat szerint a legsikerültebbet Liszt, a második legjobbat Erkel, a harmadikat pedig Doppler Ferenc zenésítené meg. (Somssich Andor: Liszt Ferenc élete. Budapest 1925. 268. l.) E tervből nem lett semmi. Liszt az opera alapjául Beck Károlynak Janko der ungarische Rosshirt c. költői beszállását választotta, de szándékát nem valósította meg.

Bizonyosra vehetjük tehát, hogy Liszt Ferenc fölhívása után már augusztus végén érlelődött benne egy történelmi dráma megírásának gondolata. Elhatározásához hozzájárulhatott még egy tényező. Koroda írja, hogy az 50-es években V volt az „ország legfélelmeesebb színi bírálója” és mindenfelől „nógatták: ha neki semmisen elég jó, mutassa meg ő maga, hogyan kell színdarabot írni.” (Hun legendák.

Mo, 1916. június 22. 172. sz.) Nemcsak Koroda szavaiból — aki különben magára a költőre hivatkozik, mint akitől drámája megírásának előzményeit hallotta —, hanem a korabeli kritikákból is kitűnik, hogy az *Ildikó* megírásának egyik ösztönzőjét abban a bizonyos „nógatás”-ban kell látnunk.

Liszt Ferenc fölhívása és a mindenünnen hozzá érkező „nógatás” tehát nagymértékben buzdíthatta V-t, hogy kísérletet tegyen ő is a színműírás terén. Hogy témáért pedig épp a hun mondakörhöz nyúlt, azt egyáltalán nem tekinthetjük véletlennek.

A HUN—MAGYAR ROKONSÁG. ATTILA ÉS ILDIKÓ ALAKJA

Koroda írja, hogy V-t az *Ildikó*t megelőző években is erősen foglalkoztatta a hun mondakör. „Szentül hitte, hogy a csüggedés korszakában a nemzet önbizalmát a legfényesebb hagyományok vissza-idézésével kellene éleszteni; kifakadt azok ellen, kik finn-ugor elméletekkel akarják lazítani a kapcsolatot, mely a magyarokat legdicsőbb elődeikkel, a hunokkal fűzi össze.” (Uo.)

A szabadságharc bukása után nemcsak V fordult a dicsőséges múlt felé. Szinte törvényszerű, hogy egy elnyomott nemzet múltjának fényes korszakaiból akar vigaszt meríteni, és érthető, hogy a magyar nép az 50-es években a hunok dicsőségének földidézését különösen időszerűnek érezte. Kiváltképp Attila alakja került előtérbe, és egy elnyomott nemzetdek szívesen olvasott az „Isten ostorá”-ról, aki megbüntette a nyugati világot. Vigaszt jelentett tehát a világhódító Attila dicsősége, de egyúttal a bizakodást is erősítette, hiszen a hun birodalom elbukott ugyan, de Csaba alakja a reményesség jelképévé nőtt.

A korabeli hangulatot jól érzékelteti Erdélyi János A menekültek c. verse, melynek a 7. és 8. versszakában egy új bosszúálló Etele megszületését kívánja:

Támadni kellene egy új Etelének,
E romlott világot hogy fenyitené meg
Sulyos csapásával öldöklő kezének,
Mondván: Ez a csapás lengyelek honáért,
E második csapás szép Olaszorszáért,
A harmadik pedig tulajdon fajtámért!

(Erdélyi János Válogatott munkái. Magyar Klasszikusok, Budapest 1961.)

Grexa Gyula szerint az 50-es években kibontakozó Attila-kultusz-nak oka lehetett az is, hogy Vörösmarty követői lejáratták a honfoglaló ősről szóló történeteket. A század első évtizedeiben párdueos Árpádról és kacagányos apákról vártak énekeket, később azonban a közönség nem érdeklődött e korszak és kitalált hősei iránt. A honfoglalás mondaköre különben is szegényes, Lehel és Botond kivételével semmi egyéni nincs alakjaiban. A közönség mást várt. Az Árpád utáni kor nem elég misztikus, túlságosan is történeti. Az írók és a közönség érdeklődése tehát visszatért a honfoglalás előtti időkhöz.

Hozzájárult mindehhez az is, hogy 1849 után egyre-másra jelentek meg a hunokról és Attiláról szóló tudományos könyvek, cikkek. (Arany János Csaba királyfijának töredékei. I. K. 1917. 154—155. l.)

Hogy a hunok rokonaink, dicső elődeink, azt az 1870-es évekig senki sem vitatta. Évszázadokon át a hunok történetét saját történelmünk szerves részének, a hun mondákat a magyarság ősi tulajdonának tartották. Ezt a krónikák alapján elfogadott felfogást tudományosan éppen az 50-es években kezdték megfogalmazni. Első ízben Wenzel Gusztáv Eszmetöredékek, a magyar nemzeti hősmonda történeti méltatása c. tanulmányában (Reguly-Album. 1850.), majd Eszmetöredékek a magyarok eredetéről c. tanulmányában (ÜMM 1851.) kimondja, hogy a magyar nép a hun-scytha népcsalád tagja, és megállapítja, hogy a hunok az V. században világtörténelmi szerepet játszottak. Ezekben az években még két tanulmány jelent meg Attiláról és népéről az ÜMM-ban. (Jászay Pál: A magyar nemzet napjai a legrégibb időtől. 1851—52., Kriza János: Székely népmonda Attiláról és a hunokról. 1853.) 1851-ben Szabó Károly kiadja Priscos rhetor Attiláról szóló töredékeit. (ÜMM 1851. júl., aug.), két év múlva pedig kivonatossan ismerteti a Szépirodalmi Lapokban (1853. jan. 16.) Amadé Thierry Attila-tanulmányát. A francia szerző írása a Revue des Deux Mondes 1852. február—márciusi számában jelent meg, és történelmi tényként tárgyalja a hun—magyar rokonságot. Szabó Károly hamarosan le is fordítja a párizsi lapban megjelent Attila életrajz első hat fejezetét. (Thierry Amadé: Attila. Történeti beszély. Budapest 1855.) Thierry tanulmányának folytatását (Les fils et successeurs d'Attila 1855.) Csengery Antal ismertette a PN 1855. nov. 15., 17. és dec. 5., 6., 7. számában. 1856-ban látott napvilágot Thierrynek az a könyve, amelybe már az Attila-mondákat is fölvette: Histoire légendaire et traditionnelle d'Attila. Szabó Károly fordításában Attila címen jelent meg magyarul 1864-ben.

A kifejezetten történeti jellegű könyvek mellett említsük meg Ipolyi Arnold munkáját, a Magyar mythológiát (I. II. köt. Budapest 1854.) is, amely szerint a nemzet törzsatyái — Nemere, Hunor és Magor — után Etele az első, aki a heroszi dicsőség nimbuszában föltűnik.

Az 50-es években tehát mindenki bebizonyítottnak hitte a hun—magyar rokonságot, a mondákról pedig azt vallották, hogy őseink hozták az új hazába, és krónikáírók a nép ajkáról jegyezték le. Toldy Ferenc A magyar költészet történetében (1854.) az egyes mondaelemeket már szerves egésszé, egységes mondakörre építve tárgyalja.

A hunok dicsőségének föllevenítése természetesen a korabeli írók műveiben is jelentős helyet foglal el. Nem számítva most az egyéb műfajok hun tárgyú darabjait, csupán a drámákat tekintve, a Thierry Attila-tanulmányának első ismertetését követő hat éven belül — V-éval együtt — öt színművet írtak a nagy hun királyról. Igaz, ezek közül csak kettő, V *Ildikója* és Dobsa Lajos Attila és Ildikó c. tragédiája jutott színpadra, a másik három (Hegedüs Lajos: Attila. 1853; és két ismeretlen szerző Attila és Bléda. 1855; valamint Etele. 1856. c. drámája) nem került a közönség elé. Kéziratukat az OSzK Színház-történeti Osztálya, illetve az Akadémia Kézirattára őrzi. A két utóbb említett dráma egyébként akadémiai pályázatra készült.

Két olyan Attila-drámáról is tudunk, amely a V-bemutató előtt a Nemzeti Színház drámabíráló bizottsága elé került. Az elsőről, amely még 1852 végén érkezett a színházhoz, ismerjük egyik bírálójár ak, Kemény Zsigmondnak a véleményét. Szavait, éppen a korszellem megmutatására, idézzük: „A publicum nem fog azzal törődni: helyesen, vagy hibásan jelent-e meg a színpadon Hadur, Attila, Ármány, és az avarnép és a székelynép? Sőt ellenben igen hihetőleg örvendeni fogna patriotikus emlékeknek, a kedvelt alakoknak, s aztán a díszes magyar dolmányoknak; és örvendeni fogna még akkor is, ha a színműben sem gyönyörű költői képek, sem virágos eszmék és kedélyes ömledezések nem volnának: — pedig ezek is vannak.” Ennek alapján Kemény Zsigmond a dráma elfogadását javasolta. (L. Pukánszky Kádár Jolán: Kemény Zsigmond drámabíráló működése. ItK 1938. 261. l.) Nem tudni, kinek a drámájáról van szó, a szerzőt nem említi a tanulmány. Kemény véleményezésének keltezése: 1852. december 16., a következő években azonban nem került színpadra Attila-dráma. Lehet, hogy Kemény a fenti sorokat éppen Hegedüs drámájáról írta, amelyet csak 1859-ben adtak elő. A másik hun királyról szóló, Etele c. drámát 1856 nyarán bírálták el, és a bizottság — Jókai, Szentpétery Zsigmond és Degré Alajos véleménye alapján — előadásra nem fogadta el. (L. Az „1856 július hó 1-től kezdve bírálatra beadott eredeti színművek köröztetése” c. kéziratos jegyzéket. OSzK Színház történeti Osztály.)

Attila alakja már a szabadságharc előtt is megihlette a drámaírókat, de a téma igazi virágzását a Bach-korszaktól kezdve figyelhetjük meg. Először éppen V darabjában került a hun király a közönség elé, ezért is vált oly döntő fontosságúvá darabja megítélése során, hogy színpadi figurája, Attila, mennyiben felel meg annak az eszményképnek, amelyet a közvélemény akkoriban kialakított.

Egy bibliográfiai jegyzék Bessenyei György Buda tragédiájától, 1773-tól 1939-ig összesen harminchat Attila-színművet sorol föl, ezek közül azonban csak hat került színre, (köztük van V drámája is), nagy részük különböző akadémiai pályázatokra készült. 1888-ban pl. az Akadémia Koczián-pályázatára nyolc Attila-drámát küldtek be. Jó néhánynak a szerzőjét sem ismerjük, és könyvalakban is csak tizenegy jelent meg. (Nagy Béla: Attila a magyar irodalomban. Budapest 1939.)

Ha végigtekintünk az ismertebb Attila-irodalmon, szembetűnő, hogy a különböző földolgozások középpontjában elsősorban két kérdés áll. Az egyik: Miért állt meg Róma előtt Attila? A másik pedig: Hogyan halt meg Attila? Pontosabban: ki ölte meg és miért? Ez utóbbira adott felelet egyúttal válasz arra is: Miért omlott össze a hun birodalom?

Mind a drámai földolgozások, mind az egyéb műfajú alkotások rendkívül romantikus ihletésűek. A nő szerepe mindegyik Attiláról szóló műben igen nagy, sőt végzetes. A nők, feleségek száma és neve nagyon változatos: Hildegund, Krimhild, Mikolt, Ildikó, Réka, Honoria. Attila a romantikus felfogásnak megfelelően igen sok műben erősen szerelmes, aki szerelme miatt mindent föláldoz. És ami miatt V színművét annyi megrovás érte, hogy ti. Attila nemcsak szerelmes, hanem erőszakos, érzéki ember is, azt a későbbi évtizedekben egyál-

talán nem kifogásolták. Jó példa erre Szász Károlynak a Nemzeti Színházhoz benyújtott Attila násza c. tragédiája. A drámabíró bizottság három szavazattal kettő ellenében visszaadta a darabot azzal, hogy több helyen dolgozza át, nem utolsósorban Attila alakján változtasson, szerelme — ahogy az egykori jegyzőkönyv mondja — ne legyen olyan ábrándos, inkább erőszakos. (L. A Nemzeti Színház drámabíró bizottságának jegyzőkönyve. II. 1876—88. — 1883. nov. 27. 798. sz.) Nem tudjuk, kik szavaztak a változtatás mellett, de a tagok közt ott találjuk Feleki Miklós nevét is, aki annak idején az *Ildikó* bírálóbizottságában is részt vett és elfogadásra ajánlotta V színművét (a darabban Walther szerepét játszotta), továbbá Szigeti József nevét is, aki egykor Attilát személyesítette meg. A bizottságban volt még Vadnay Károly, Csiky Gergely és mint elnök Paulay Ede. Talán nem tévedünk, ha azt gondoljuk, hogy a három előbb említett tag javasolta Attila szerelmének megváltoztatását. Színművének sorsához tartozik annak elmondása is, hogy Szász Károly Attila-dramája nem került színre, hanem 1893-ban Attila halála címen az Akadémia Koczián-alapítványából könyvalakban jelent meg. Hogy a javasolt változtatást mennyiben hajtotta végre, arra nézve álljon itt Galamb Sándor megállapítása: „Az író sok tekintetben szembehelyezkedik a magyar mondai hagyománnyal, Attila kellemetlen, erőszakos, érzéki ember, méltán nem szereti senki.” (Galamb Sándor: A magyar dráma története 1867-től 1896-ig. 2. köt. Budapest 1937—44. 137. l.)

FORRÁSOK

V drámájának forrásául elsősorban Thierry művét kell megjelölnünk. A történet nyersanyaga a francia írónál már legnagyobbbrászt együtt van. Solt szerint főképp a hősnőre vonatkozó részeket használta föl V. Thierrynél olvashatjuk: a germán hagyomány szerint Attila megölette a „sudaszép” burgundi királylány rokonait, hogy kincseiket zsákmányul megszerezhesse. V-nál az I. felvonás 2. jelenetében Burád meséli el Harámnak, hogy Attila még több kincset követelve megvakítottta Gondikárt, a burgundi királyt. Így találkozott Ildikóval, aki ekkor jött elő rejtékelyéről, és apjáért könyörögve Attila lába elé vetette magát.

Thierry is elfogadja azt a föltevést, mely szerint a nászéjszakán Ildikó ölte meg egy tördőfessel az alvó Attilát, hogy így bosszulja meg rokonait. V szomorújátékában Ildikó is a bosszút emlegeti, és atyjának kínban vonagló véres arcára gondol, mikor elhatározza, hogy megöli Attilát.

Egyébként Attila meggyilkolásának híresztelése — mint Eckhardt Sándor megállapítja — mindjárt a hun király halála után elterjedt, és ebben az egyházi hatást, a Holofernes—Judith analógiát fedezhetjük föl. (Eckhardt Sándor: Attila a mondában. Attila és hunjai c. köt.-ben. Budapest 1940. 153. l.)

A történet kialakításában V másik forrása Fessler Ignác évtizedekkel azelőtt megjelent népszerű könyve lehetett. (Németül: Attila, König der Hunnen. Breslau. 1794. Utána még négy kiadás. Magyar fordítása: Attila vagyis a régi magyarok első vezérének dicsőösleges

viselt dolgai. Fordította egy hazáját szerető magyar. Pest 1811.) Solt feltevése szerint valószínűleg innen vette Walthernek, Ildikó szerelmesének alakját is. Az aquitán királyfiról ugyanis Thierry 1855-ben magyarul megjelent könyve még egyáltalán nem szól, Waltherről először csak az Attiláról szóló német mondákban olvashatunk, amelyeket Szabó Károly a Családi Lapok 1855-i évfolyamában közölt. Itt is csak annyi van róla, hogy Ildikó jegyese volt, és együtt szöktek meg Attila udvarából. Az a mozzanat, hogy Attila egy sereg élén a Kaukázusba küldi Walthert, de az aquitán királyfi ezt visszautasítja, két helyen is megtalálható: a Revue des deux Mondes 1852-es évfolyamában és Fessler említett művében. V mindkét helyen olvashatta, de a „két feltevés közül az utóbbi a valószínűbb, mert éppen Fessler foglalkozik részletesen Attila szerelmével Ildikó iránt. Emellett szól az is, hogy Fesslernél található az a gondolat, amely szerint Ildikó volt a véghetetlen Isten kezében az az eszköz, amellyel Attila életének véget vetni akart. Azt az adatot is itt olvashatta V, hogy Marcianus bizánci császár megtagadta az adót. Ezt az V. felvonás 1. jelenetében a 2. követ hozza hírül épp a nászéjszaka előtti vészjósló hangulat festésére.” (Solt 134. l.)

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy V az *Ildikó* cselekményét elsősorban Thierry könyvből (pontosabban: a VII. és VIII. fejezetéből) vette kiegészítve a könyv egyéb adataival, de fölhasználta Fessler munkáját is (Ildikó és Walther szerelmének történetéhez), végül kis mértékben a hun—magyar mondából — Szabó Károlynak a Thierry könyvéhez fűzött jegyzetei alapján — is merített néhány apróbb részletet.

VAJDA ATTILA-FELFOGÁSA

A hun—magyar rokonság mind V, mind az 50-es évek magyar közvéleményének számára természetes volt. „*A sík alföldön — írja egyik cikkében (Az erdélyi oláhleány) — ott vannak a lóháton született hunok, s nagy Attila unokái;*” (*Magyar képek albuma*. Barabás Miklós rajzai után acélba metszve. Szövege Vajda Jánostól. Pest 1858. VKrk V. köt. 182. l.) Egy másik írásban pedig büszkén vallja, „*háládatosabb kitartóbb férfi nemre alig találhatnának, — mint akik Attila utódjainak nevezik magukat. (A magyar hölgy. Uo. 194. l.)* Még a 70-es évek végén keletkezett politikai röpiratában is (*Hűtárgatok*. Írta Quintus. 1878.) a magyarokat a hunok egyenes leszármazottainak, Attila, Árpád unokáinak tartja. (VKrk VI. 246. l.) És e hite mellett végig kitartott. Mikor a külföldi tudományos kutatás eredményei — elsősorban a német Roessler Rumenische Studien c. műve (1871) — nyomán nálunk is egyre többen vitatták a rokonságot (a leghatározottabban Hunfalvy Pál 1876-ban megjelent Magyarország ethnographiája c. munkájában), majd Riedl Frigyes a hun—magyar mondákról állította, hogy azok soha nem éltek a nép ajkán, ezek a mondák jórészt külföldről átvett vándormotívumokból összevegyített kombinációk, krónikásaink által gyártott csinálmányok, V élesen kikelt az ilyen nézetek ellen. Az élete végén írt politikai röpiratában (*Magyarság és nemzeti önérték. Kóros áramok*. Budapest 1896.) azt mondja: *Az a gondolat, hogy Attila és a*

hunok nem magyarok, úgy hat rám, mintha eret vágtak volna rajtam és legalább egy úce vért kierezettek volna belőlem. (ÖM 1362. 1.) Két helyen is hivatkozik a könyvet sem ismerő parasztoakra, akikről először hallotta, hogy a magyar és a hun nép rokonok: *a pórnéptől tanultam meg, mert úgy beszélt róla, mint a bibliáról, hogy Attila és hunjai voltak a magyarok elei.* (Uo. 1360. 1.) *Még gyermekkoromban hallottam a naptáron kívül egyebet nem olvasó pórjainktól, hogy magyar őseink, midőn itt végleg elfoglalták Attila örökét, az itt talált népeket szolgálókká tették.* (Uo. 1409. 1.) De bizonyítéknak hozza föl Thierry annak idején forgatott köteteit is: *A francia Thierry Amadé vaskos kötetekben bizonyította a hunok és magyarok rokonságát, egyazon nemzetiséghez való tartozását. És én részemről ezt hiszem, ezt szeretem hinni.* (Uo. 1362. 1.) A nemzet önértetét érzi sértve, hiszen *A nemzet múltjából a legfényesebb részt: a hunok történetét, a legdicsőbb, az egész öt világrészre ellátzó, legkimagaslóbb alakot, Attilát tagadják le, akik cáfolják a hun rokonságot.* (Uo. 1399–1400. 1.) Attilát V azon négy-öt név – Caesar, Nagy Sándor, Tamerlan, Napoleon – közé sorolja, amelyeket az egész világ ismer (uo. 1360. 1.), és – írja másutt – *Attila óta bizony kevés magyar név ismeretes az egész világ előtt.* (*Petőfi napjai.* VÜ 1895. márc. 17. VKrK IV. köt. 419. 1.)

A GINA-ÉLMÉNY

Hogy az *Ildikó* nem pusztán történelmi tragédia, hanem a szereplők szavaiban V személyes érzelmei is megjelölhetők, arra első ízben Pásztor Árpád hívta föl a figyelmet. Solt Andor szerint Thierry és Fessler adta a szükséges nyersanyagot, de „az események csomózásában, a részletek kidolgozásában s főleg a mű hangulati színezésében V szubjektívizmusa érvényesül”. (Solt 314. 1.) Önmagát, a maga reménytelen szerelmét objektíválta Walther alakjában, az aquitán királyfi sorsában. „Szíve vérével írta ezt a szerepet – így történt, hogy a dráma legszebb részlete az a nagy monológ, amelyet Walther tart börtönében.” (Uo.) Ebben a monológban – mondja Solt – „megtaláljuk szerelmi lírájának jellemző alaphangját és szólamkincsét”. (Uo.) Solt nem tér ki bővebben a költő Ginához fűződő viszonyának alakulására, tehát arra, hogy vajon megtörtént-e a szakítás köztük, hogy Gina ekkor már Bécsbe költözött-e vagy sem, csak annyit mond: V ekkor már ismert és szerette Ginát. Komlós még jelentősebbnek találja a szubjektív indítékokat, szerinte a dráma meséje „a Nibelung-ének hun-mondájából való. De a hősök legégetőbb szavai Vajda lelkéből fakadnak” (Komlós 82. 1.), és alakjait a „Gina-élmény segítségével keltezte életre”. (Uo. 83. 1.)

A perzselő érzéki vágy, az izzó féltékenység V lírájának sajátja, és Etele, valamint Walther szavai nemegyszer a SZÁ és a GE c. versciklusba is beleillenek. Komlós nemcsak arra figyelmeztet, hogy az ifjú királyfi „szerelmi megrablottsága, féltékenysége és féktelen bosszúvágya teljesen a költőé”, hanem azt is észreveszi, hogy V önmagát Attila érzékiségébe is belerajzolja. És még valamit vesz a Gina-élményből: a hatalmas nőrablót, aki elvette tőle szerelmét, beleolvasztotta Attila alakjába. (83. 1.) Komlós tehát a főúri csábító megjelenését és Gina elvesztését 1856 őszén, amikor az *Ildikó* készült, már befejezett

ténynek tekinti. Barla Gyula viszont 1857 végére vagy 1858-ra teszi Gina Bécsbe költözését; „bűnbeesése” is csak ezután, 1859-ben következett be. (L. VKrk I. köt. 312. l.) Barla szerint 1856–57-ben V-t még az a gondolat kínozza, hogy Gina már a másé volt, de ugyanakkor felrémlik előtte — ismerve Gina hiúságát, gazdagság utáni vágyát — az imádott lány elvesztésének lehetősége is. Mintha ezt igazolná az *Ildikó* is. A költő remény, kétely közt hánykolódik, de a drámából éppen az tűnik ki, hogy Gina az oddigi vád alól mégiscsak feloldozást nyer, amikor Ildikó, halála előtt, azt mondja Walthernak: *most már hihetsz! Walther pedig Ildikó holtteste mellett bocsánatért eseng: Hogy mertelek szeretni én! Hiszen te istené voltál.* (Uo.)

V-t 1856 tavaszán is annyira kínozza Gina hiúsága, a fényes élet utáni vágya, és hogy egy gazdag, idős csábító elragadhatja tőle, hogy ez a gondolat nemcsak verseiben, novelláiban kap hangot, hanem még színikritikájába is belopta magát. Egyik bírálatában olvashatjuk: *Egy idő óta már több vigjátékot láttunk, melyben a szerelmezt agglégények játsszák, s a fiatalok képezik a neveltség tárgyát. Főlemelt fővel lép a nemrég fejét lesütött rang és pénz — ifjuság, belérdem és szerelem irányában — és diadalt arat. Nem elég, hogy a mindig hűu nővilág meghódol és rabja lesz a fénynek, hatalomnak, pénznek — a költészetnek is meg kell hódolnia, zsoldba szegődni a gazdag, a hatalmas, az uralkodó vénség mellé, s prédikálni az ifjuságnak, hogy hagyjon fel az ábrándozással, szűz érzelmekkel, hisz az őserkölcsei világ kárputja örökre legördült, s egyedül a hideg számítás üdvezi. Mindezt nem annyira megrováskép, mint jellemzéssel mondjuk a legujabb kornak. Mert hisz a megromlás nem az írótól, a közönségtől ered, s annyi már eddig bebizonyult, hogy e romlásan többé mi sem segít, de mégis jó volna, ha e mindig fajjosabb számitási hajlamot, az egyre szívósabb prózaiságot maga a költészet nem siettetné.* (*Braernsfeld: Délibáb.* MS 1856. márc. 16.)

HEBBEL JUDITHJÁNAK HATÁSA

Hebbel Judithjának hatására már a korabeli kritikák is rámutattak. A hasonlóság annál is feltűnőbb, mert Hebbel drámáját 1856 őszén mutatta be a Nemzeti Színház, és V e történelmi tragédiáról — néhány pontban bírálva ugyan Hebbel felfogását — elismerő bírálatot írt. (*Hebbel: Judit és Holofernes* MS 1856. szept. 21.) Különösen Judith alakja ragadta meg: *az ő lénye és cselekvése meglehetősen sikerrel van megmagyarázva, szemben Holofernesszel, aki alig egyéb itten, mint memoir-író, ki életéből egy-két adomát saját jellemzésére elbeszél, s valóban bombasztikus életét, cselekedeteit bombasztikusan kitételekben sejteti velünk — éppen úgy, mintha egy oroszlánt nem látnók, s csak ordításából kellene nagyságára és erejére következtetnünk. De legfőbb kifogása Holofernes ábrázolása ellen az, hogy hiányzik belőle minden emberi, ilyen szörnyeteg nagyságot, aki Eget eszik és felhőt iszik, aki azon pont magasságán áll, hol az emberi végződik s az isteni kezdődik — az ilyent nehéz is dráma valódiságában előállítani. Azért tartja Judithot sikerültebbnek, mert az emberhez, a rendeshez közelebb áll. Ami a tragikai hatást illeti, Vajda úgy érzi, hogy Hebbel drámája e tekintetben ma már nem elég meggyőző. A német tragédiaíró ugyanis attól félve, hogy lélektanilag való-*

sziniülenségbe esik, Judíthot szentebbnek, mint nagyknak festette, s leg-
többet a vallási rajongásra fektetett — hagyományilag hüven ugyan, de
mi azt hisszük, az emberi szenvedélyek sokkal erősebbek voltak amaz ösvi-
lágban mint valaha, mire csak vallástalan, de szenvedélyvasott korunkat
hozzuk föl ellentétül, tanulságul. Vajda elismeri, hogy Judíth szerelme
elkövetkezett volna, sőt ezt Judíth öngyilkossága által megerősíti is, de
egyrészt ez a fordulat oly rövid időközben megy végbe, hogy szinte
észre sem vesszük, másrészt Judíthot a szerelem erős szívdobbanása
sem téríthette volna el Holofernes meggyilkolásától, mert nála a szerelem
nem nőhet uralkodó szenvedéllyé, valamint egy szertelen nagyerejű lélek-
ben sem, hol a büszkeségnek minden egyéb alá van rendelve. Végül meg-
említi, hogy észrevételeit nem akarja kihívó határozottsággal állítani,
csak még fontosabb állítása mellett fölhozza: ama biblikus homályos
távolság, mit e misztikus emberfölöttiség még messzebb visz tőlünk, oka
annak, ha e költői katasztrófa minden nagyszerűsége mellett nem érinti
meg kebleinket annyira, mintha hozzánk érzelmekben közelebb álló embe-
rek sorsát látnók előttünk lepörögni, kik szeretnek úgy, mint mi szeretiünk,
s csalódnak, mint mi csalódnunk.

Hebbel darabja egyébként Pesten nem aratott sikert (ogyetlen elő-
adást ért meg). V szerint néhány színészen kívül — Komlóssy Ida,
Tóth József, Lendvay, Horváth Teréz — a többi kivétel nélkül rontott,
s ha az igazgatóság nem gondoskodik türethet egyénekről, úgy ily nagy
személyzetű tragédia botrányatosan előadása lehetetlenné válik. A Pll
még elítélőbbben nyilatkozik az előadásról, és nemcsak a színészi játé-
kot, hanem a közönséget is hibáztatja: „A közönség is, a színészek
is fejetlenek még, semhogy ily alakok megnyerhetnék tetszésüket,
emezek nem képesek előadni, amint ez a tegnapi első bemutatáskor
nyilván bebizonyosodott.” (Pll 1856. 210. sz.)

Az Ildikőről megjelent korabeli kritikák egy része túlzottan is
hangsúlyozza Hebbel hatását, sőt V darbját egyszerűen utánzatnak
tartják. Salamon csak utal Hebbel Judíthjára, de már Kövér Lajos azt
írja, hogy „Etele és Ildikó catastrophája, gyenge és hibás visszatükrözé-
se Holofernes és Judíthnak. Walther az egésznél egy kis felesleges
garnitúra.” A Nk kritikusa szerint is V Judíth és Holofernes tragédiá-
ját utánozta, de Attilából hiányzik Holofernes erélye, Ildikóból pedig
Judíth rajongó buzgalma, mely arra készítette, hogy népét Holofernes
meggyilkolása által ennek igája alól felszabadítsa. Az Ildikó hibáját
— többek közt — a Di bírálója is abban látja: V drámája annyira
hasonlít Hebbel Judíthjához, hogy egyiket látva mindig eszünkbe fog
jutni a másik. Rubinyi sem igen lát többet V drámájában. A darab
„Úgy látszik, Hebbel-utánzat, már amennyire Vajda János utánozni
képes volt.” (PN 1938. jan. 18. 13. sz.) Ildikója szerinte teljesen Hebbel
Judíthjára emlékeztet. V Ildikója és Kisfaludy Károly Irénéje között
a rokonság rögtön föltűnik — állapítja meg Solt Andor —, de ő is való-
színűbbnek tartja, hogy „Vajda képzeletére nem Kisfaludy Károly
drámája hatott, noha ismerhette, hanem Hebbel Judíthja”. „A
kapcsolat nemcsak a mese hasonlóságában, hanem a hősnő jellemének
felfogásában is kimutatható. A zsarnokkal szemben Ildikó is, akárcsak
Holofernes legyőzője, gyűlölet és szerelem között ingadozik.” V-nál
— mondja Solt — mindenesetre kevésbé határozott a szerelem és a
gyűlölet közötti ingadozás, mint Hebbelnél, a Judíthban valójában

ez a tragédia magja – „de a régibb női mártírokkal szemben Ildikóban is az a modern, hogy az ellenséget nem feltétlenül gyűlöli”. (Solt 132. l.) Idézi Ildikó szavait Attiláról: *Valóban lelke sokkal magasabb, mint gondolám . . .* (I. felv. 6. jelenet.) Közvetlen a gyilkosság előtt pedig megvallja: *. . . azt hívém, édes lesz a Boszu – most érzem, fájni fog!* *Nem fog neked úgy fájni – A tőr, mint énnekem!* Majd tettének elkövetése után: *Tudnék lehelni lelket Etelebe Tennem e pillanatban.* (V. felv. 1. jelenet.)

Komlós szerint is Hebbel Judithja volt a V-dráma irodalmi mintája. Már a tárgy is annyira hasonló – a leigázott nép lánya bosszút áll a belé szerelmes ellenséges uralkodón – kétségtelennek tűnik, hogy V a Nemzeti Színházban 1856. szeptember 21-én bemutatott német tragédia hatása alatt írta az *Ildikót*. „Ildikó mintegy keresztény Judit, aki részben vallási okból – hogy Rómát megmentse – öli meg Attilát. Judit is beleszeret Holofernesbe, mint Ildikó Attilába; mellette is oldalag egy ifjú, mint Ildikó mellett Walter, ha a hebbeli ifjú szelídebb is Walternél.” A különbség csak az, hogy míg Juditot főképp vallási rajongása teszi gyilkossá, Ildikó – bár a kereszténység bosszúlója ő is – mégis főképp Walther iránti szerelme miatt öli meg Attilát. (Komlós 84. l.)

A következőkben röviden ismertetjük Hebbel drámáját (Judith. 1840), kissé bővebben összefoglaljuk V színművének cselekményét, majd rámutatunk azokra a részletekre, amelyeknek mondanivalója kétségtelenül fölismerhető az *Ildikóban*. (A német tragédiát a legújabb magyar kiadás alapján idézzük: Friedrich Hebbel: Judit. Fordította Gőrgy Gábor, Budapest 1958.)

Judit témája a Bibliából, az Ószövetségből ismert történet. Holofernes, Nabukodonozor világhódító hadvezére megsemmisítéssel fenyegeti a zsidó Bethulia városát. Judit úgy érzi, Isten őt jelölte ki arra, hogy megölje a zsarnokot, és ezzel megmentse népét. Elhagyja a körükerített várost. Az asszír öröknek azt mondja: azért jött, hogy Holofernesnek hódoljon és fölfedje népének titkát. Mikor azonban szembe kerül vele, Holofernes rendkívüli nagysága őt is megigézi, és akarata ellenére is beleszeret az asszír hadvezérbe. A vele töltött éjszaka után megöli Holofernest, de csak azért, mert meggyalázta asszonyi büszkeségét, csupán élvezeti cikknek használta őt. Tettét tehát nem Isten küldöttként hajtotta végre, hanem nagyon is emberi bosszúvágyból. Igaz, megmentette népét, de elvesztette erkölcsi alapját, és inkább a halált keresi, csak hogy ne kelljen megszülnie Holofernes gyermekét.

Az *Ildikó* cselekménye Solt Andor összefoglalása alapján:

„I. Főtér Mantuában. Balra sátor. Két hun testőr, Harám és Burád beszélgetnek. A nép körmenetben könyörög Istenhez, hogy mentse meg Attila haragjától. A fellépő Ildikó csatlakozik a menethez. Burád elbeszéli Ildikó történetét: Gondikár burgundi király leánya; tündöklő szépsége feltűnt Attilának s túszként magánál tartotta. Attila két szövetséges királynak, Ardariknak és Valamirnak párbeszéde után visszatér Ildikó. Helyzetén, a hunok hősiességén, a keresztények gyávaságán gondolkodik. Fellép Walthert, Ildikó egykori jegyese, aqitán királyfi. Ildikó megveti, mert meghódolt Attilának. De Walthert csak azért állt be a hun seregbe, hogy Ildikó közelében maradhasson. Forró szavakban vallja meg szerelmét s rá akarja venni Ildikót, hogy szökjenek

meg. Ildikót meghatja Walther hűsége. Megjelenik Attila; haditanács után Róma ellen indítja táborát. Walthert egy sereg élén a Kaukázusba küldi, de Walther kitér a kitüntető megbízás elől. Ez felkelti Attila gyanúját. A felvonást bezáró párbeszéd során Attila női sorába akarja venni Ildikót, de Ildikó visszautasítja.

II. Kert. Ildikó küszködik lelkiismeretével. Nem akar Attila ágyasa lenni, de bámulja a hun király nagyságát. Holt atya emléke viszont bosszúra tüzel. Walther beront és sietteti a szökést. Attila kihallgatja őket, Walthert elfogatja s Ildikó szemeláttára kőpadra vonja, mert tudni akarja, hogy Ildikó szereti-e az aquitán királyfit. De Ildikónak van ereje elfojtani érzését. Mikor egyedül marad, nevelője, Julián pap lép fel. Rettentő képet fest a kereszténység pusztulásáról. Szavainak hatására Ildikó elhatározza, hogy feláldozza magát. Julián: »Szentek közé számítanánk!« Ildikó: »De Walther elitél!«

III. Sátor a Campus Ambuleuson. Attila egyre jobban megszereti Ildikót. Kedvéért lemond többi rabnőjéről. Ildikót ez meglepi. »Valóban félteni kezdem magam.« Walther szabadon bocsátását kéri. Attila: »Szabad lesz, — menyegzőnk éjjele után.« Leó pápa fényes kíséretben járul Attila elé. Attila sokáig habozik s csak akkor kegyelmez meg Rómának, amikor Ildikó fejbiccentéssel tudtára adja, hogy övé lesz.

IV. Attila szállása Hunniában. Készület a menyegzőre. Ildikó elhatározza, hogy végez Attilával. Ráveszi a királyt, hogy Ellákot zárja ki az utódlásból. Ez nagy elégedetlenséget kelt a hunok körében. Csáth vezér Waltherhez küldi társát, Berét: szítsa fel a királyfi féltékenységét, s beszélje rá, hogy ölje meg hűtlen kedvesét.

Változás. Walther börtöne. Walthert marcangolja a féltékenység. Bere meghozza Attila nászának hírért. Walther azt hiszi, hogy Ildikó már ágyas. S mikor Ildikó megjelenik a börtönben, hogy kiszabadítsa és megszökjék vele, eltaszítja magától. Ez a visszautasítás végképp megérleli Ildikó elhatározását.

V. Terem. Ünnepi lakoma, karének, tánc. Mindenki kedvetlen; rossz hírek érkeznek: a bizánci császár megtagadta az adófizetést, lázadások stb. Attila elbocsátja vendégeit. Hirtelen megjelenik Sorva jösnő; Julián »üzenetét« hozza Ildikónak. Ez tudja kötelességét. Mikor Attila a hálóterembe távozik, Ildikó rövid habozás után követi és megöli. A haldokló kitántorog s nyílt színen leheli ki lelkét. Ildikó megmérgezi magát. Walther dűltan jön — felismeri a helyzetet s leborul a haldokló hősön előtt. Az ajtót betörik, a hunok megröndülten állnak. Ellák és Csaba már civódnak. Csáth: »Oh vége, vége a hun birodalomnak!« (Solt 131—132. l.)

1. Legszenbetűnőbb egyezés Judit és Ildikó között, hogy mind a ketten úgy érzik, Isten egy nagy tett végrehajtására jelölte ki őket. Hebbel drámájának vonatkozó részei így hangzanak:

A III. felvonás elején Judit térdre borulva Isten előtt így szól:
„Szorongva lesem intésedet, mely fölemel és cselekvésre készítet. Ujjongva láttam a közelítő veszedelmet, mert én csak annak jelét láttam benne, hogy megdicsőülni szándékozol kiválasztott néped előtt. Borzongó gyönyörrel döbbsentem rá, hogy ami engem fölemelt, mindenki mást porba döntött; mert mintha kegyelemteljesen reám mutatnál volna, akárha diadalmad záloga lennék!” (25. l.)

A III. felvonás végén:

„JUDIT (az aggastyánhoz). Dolgom van Holofernesszel. Megnyitattajátok nékem a városkaput?

A VÉNEK KÜLDÖTTE. Mi a szándéked?

JUDIT. Nem szabad tudnia senkinek, csak az Úr tudja, a mi Istenünk.

A VÉNEK KÜLDÖTTE. Akkor hát Ő kísérjen utadon. A kapu nyitva áll előtted!” (42. l.)

A IV. felvonás végén Holofernes meg akarja vendégelni Juditot:
„JUDIT. Uram, étkezből még nem ehetem, mert vétkeznék. Hiszen nem azért jöttem hozzád, hogy Istentől elpártoljak, hanem azért, hogy szolgáljak neki. Hoztam magammal némi eleséget, abból eszem.

HOLOFERNES. És ha elfogy?

JUDIT. Nyugodj meg, mielőtt azt a keveset elfogyasztanám, Isten elvégzi általam, amit határozott. Őt napra elég, amit hoztam, és ő öt nap alatt mindennek végére jár. Az órát még nem tudom, Isten nem adja tudtomra előbb, csak mikor érkezett.” (52. l.)

Ildikó isteni küldetéséről V drámájában a következő helyeken találunk utalást:

I. felv. 183., 315., 349. II. felv. 91–92., 111–119. III. felv. 236–238. V. felv. 132–134., 160–161.

2. Judit szépsége rendkívüli hatással van Holofernesre, éppúgy, mint Ildikóé Attilára.

A IV. felvonás közepén:

„HOLOFERNES. Ne rettegj, Judit; tetszel nekem, ahogy még nem tetszett senki.” (48. l.)

V drámájában a megfelelő részletek:

I. felv. 538–540., 585–589. II. felv. 326–328., 334–336., 344–354. 362–365. III. felv. 65–70.

3. Holofernes is nagyon kedveli a nőket, de csak vágya eszközeként tekinti őket.

A III. felvonás végén:

„JUDIT. Szereti az asszonyokat?

АЧИОВ. Igen, de csak úgy, ahogy enni vagy inni szeret.” (41. l.)

Az V. felvonás elején:

„HOLOFERNES. Egy férfi persze sehol sem érzi annyira, mennyit ér, mint egy asszony keblein. Éj, mikor reszketve fogadják a férfi ölelését, szemérem és gyönyör közt háborogva; mikor menekvést színelnek, majd természetük egyszerre felülkerekedik s a férfi nyakába repülnek; mikor végső önállóságuk és önrzetük még feléled és mivel ellenállni nem tudnak már, inkább szabad akaratukból adják meg magukat; mikor sóvárgásuk, amit áruló csókok ébresztettek vérük minden cseppjében, a férfi vágyával versenyre kél és ellenállás helyett csupa kihívás mindenük — igen, ez aztán az élet, ilyenkor megértjük, miért fáradoztak az istenek, hogy embert teremtsenek, ez a valódi gyönyörűség, a túlesorduló kéj.” (55. l.)

Vesd össze az *Ildikó* következő soraival:

I. felv. 606 – 607. II. felv. 266 – 278.

4. A hatalmas asszir hadvezér számára Judit még csak kívánatosabbá válik áltál, hogy nem hódol meg neki azonnal, sőt a gyönyörű zsidó leány nyíltan is kifejezi iránta érzett gyűlöletét.

„JUDIT. Tanuld meg: becsülnöd kell az asszonyokat! Előtted áll egy, hogy megöljön! És ezt meg is mondja neked!

HOLOFERNES. Megmondja, hogy ne tudja elkövetni már. Ó, gyávaság, mely nagyszerűségben tetszelegsz! De te csak azért gondolsz gyilkosságra, mert nem vittelek még az ágyamba. Hogy megóvjam téled magamat, csupán gyereket kell csinálnom neked.

JUDIT. Te nem ismered a héber asszonyokat! Csak olyan teremteseket ismersz, akik gyalázatukban a legboldogabbak.

HOLOFERNES. Gyere, Judit, hadd ismerlek hát meg! De azért vonakodj még egy kicsit, én magam megmondom, meddig. Még egy kupával! (Iszik.) Most már hagyd az ellenkezést, elég! (A kamaráshoz.) Takarodj! Aki pedig ma éjjel megzavar, fejével fizet érte!” (61 – 62. l.)

Ugyanezt a motívumot többször is megtalálhatjuk V színművében is:

I. felv. 607 – 621., 625 – 626. II. felv. 223 – 225.

5. Judit is nagyra tartja Holofernest, akarata ellenére beleszeret. Az V. felvonás eleje.

„JUDIT. Te nagy vagy, a többiek pedig törpék. (Halkan.) Atyáim Istene, őrizz meg tulajdon magamtól, nehogy tiszteljem, amitől borzadnom kell! Ő valóban férfi!” (59. l.)

Ugyanígy csodálja Attilát Ildikó is (bár ónála a csodálat még nem fokozódik szerelemmé):

I. felv. 622 – 623., II. felv. 25 – 26. III. felv. 114 – 118. V. felv. 126 – 134., 207 – 208.

6. Attila: *Az okot én magamban ösmerem csak,*

Ha mástól jó az, és ellenkező

Az én okommal, — nincsen bölcsesség,

Ékes beszéd, mely azt érvényesítse (III. felv. 259 – 262.)

Hebbel drámájában Holofernes hasonlóképpen gondolkodik.

I. felvonás eleje.

(Kapitányhoz.) „HOLOFERNES. Ki vagy te, hogy gondolataimat meglopni merészeled? E tolvakó szolgálatkészséget nem szívlelhetem. Akaratom az első, s hogy ti végrehajtsátok, az a második, nem pedig fordítva. Ezt megjegyezd!” (8. l.)

„HOLOFERNES. Régóta jól sejtettem én: az emberiségnek egyetlen nagy célja van csupán, hogy önmagából istent hozzon a világra.” (11. l.)

IV. felvonás elején:

„HOLOFERNES. . . . Ha egy koponya nem tud eltelni saját gondolataival, ha fölös helye van mások bogarai és ötletei számára, arra sem érdemes, hogy tápláljuk.” (44. l.)

Judit kéri Holofernest, hogy népének adjon szabad elvonulást, és tegye őket rabszolgává. Azért akarja erre rábírní, mert Achior (a moabita vezér) Holofernest vérengző zsarnoknak tartja, aki Bethulia

népét el fogja pusztítani. Holofernes mutassa meg: másmilyen is tud lenni, küldje őt, Juditot Bethuliába, hogy Achiornak ne legyen igaza, és ő hirdeti ki: Holofernes megkegyelmez nekik.

„HOLOFERNES. Te asszony, sejtéd-é: azzal, hogy felszólítasz erre, mindezt lehetetlenné teszed számomra! Ha bennem születik ez a gondolat, talán véghezviszem. A gondolat a tiéd s így enyém nem lehet soha. Sajnálom, hogy Achiornak igaza lesz!” (50. l.)

7. Holofernes is, mint Attila, el akarja pusztítani a romlott világot. Az V. felvonás eleje:

„HOLOFERNES. . . . Nézd csak, te asszony, íme karjaim könyékig merültek vérbe, minden gondolatom nyomán borzalom és pusztulás, szavam halál. A világ szánalmasnak tetszik előttem, úgy látszik, arra születtem, hogy szétromboljam és valami jobb következzeik utána. Az emberek átkoznak, de lelkeken nem fog az átkuk, hanem szárnyat bontva lerázza magáról, mint a sermmit. Így hát nyilván nekem van igazam.” (59. l.)

Vö. Attila szavaival.: II. felv. 212—217., 356—361.

AZ ILDIKÓ ELŐADÁSÁNAK BÍRÁLATA A KORABELI SAJTÓBAN

Az *Ildikó* 1857. február 13-i előadásáról a korabeli lapokban tíz bírálat jelent meg, és ezek többsége kedvezőtlenül fogadta V színművét

Az *Ildikó* pesti előadásáról a következő lapok írtak:

1. PN 1857. febr. 17. (38. sz.) Greguss Ágost; (Újból Greguss Ágost: Tanulmányai II. köt. 1872.)
2. Ugyanazon számban Kövér Lajos.
3. Nk 1857. febr. 17. Névtelen, valószínűleg Vahot Imre, a lap szerkesztője. (Solt bizonyosra veszi.)
4. BH 1857. febr. 15. és 17. Salamon Ferenc.
5. D 1857. febr. 22. Névtelen, Solt szerint talán Bulyovszky Gyula.
6. Di 1857. márc. 15. y—y.
7. MS 1857. febr. 15. Székely József.
8. VÚ 1857. febr. 20. Kakas Márton (Jókai Mór).
9. POZ 1857. febr. 15. Névtelen.
10. NÓ 1857. febr. 22. Névtelen, minden bizonnyal V maga írta.

A legnagyobb ellenkezést a kritikusokban Attila alakjának a megformálása váltotta ki. Salamon és Jókai szerint Attila egyáltalán nem alkalmas drámai hősnek. Az előbbi azzal érvel, hogy a hunok királya jellegzetesen eposzi alak, és ehhez hasonló Jókai felfogása is, aki Attila hitregei voltát hangsúlyozza. A legfőbb kifogás, hogy a szerző Attilát mint szerelmezt mutatja be, holott — írja Salamon — ez képtelenség, ha pedig csak bírni akarja Ildikót, magatartása akkor is érthetetlen, hisz könnyűszerrel elérhetné, minek akkor a hosszú teke-tóriázás Ildikó körül. A bírálók a világhódító hős lealacsonyítását lát-ták a szerelmes Attila bemutatásában, másrészt támadják V-t azért is, mert a történelem e nagy alakját kegyetlen, zsarnok, indulatos ember-nek ábrázolta. A még viszonylag jóindulatú D névtelen kritikusa is megjegyzi, hogy a szerző tévedett, amikor Attilát „a gondviselés pol-

cáról letaszította”, mert ő nem csupán romboló elem volt a történelemben, hanem teremtő, alkotó erő is.

A MS kritikusat is a mohó vágyú, érzéki Attila háborítja fel. Attila — így hangzik érvelése — nem lehet asszonyok bolondja, hisz ennek ellenkezőjét bizonyítja a Honoria császárlányhoz való viszony. Egy nemrég (1856. május 5-én) Boroszlóban előadott melodramára is hivatkozik, melynek cselekményét is ismerteti. Ebben a catalaunumi csata éjjelén és hajnalán lejátsszódó darabban is második helyre van állítva Attila (a főszereplők: Thorismund — Theodorik fia — és jegyese, Jucunda), mégis — állítja a kritikus — „kitűnik szellemének elsősége, s nagy harci alakja, mi az *Ildikó*-ban nem e szerelem mellett, de a szerelem miatt elvész”.

Összegezve a bírálatokat, a támadások oka nyilvánvaló. A színpadon megjelenő Attila — a kritikusok megfogalmazásában — gyenge, kicsinyes, szeszélyes, zsarnok, mohó vágyú, kisszerű ember, és ez teljesen ellenkezik a hagyományos képpel, amely szerint a hunok nagy királya (ismét a kritikusok szavait használva) félelmetes vitéz, világhódító félisten, Isten ostroma, a világtörténet egyik vezérlő csillaga.

Ildikó alakjával kevesebb bírálat foglalkozik. Salamon véleménye itt is nagyon kedvezőtlen. Szerinte: „Ildikó bármilyen egyéb lehet, mint tragikái hősnő.” A Nk-ben pedig azt olvashatjuk, hogy Ildikó jelleme valamivel szebb és nemesebb, mint Attiláé.

A harmadik legfontosabb figurát, Walthert, a POZ — néhány epizódfigurával együtt — kevésbé sikerültnek, Kövér Lajos pedig fölöslegesnek tartja. A D bírálója sem érez minden szerepet szükségesnek, szerinte a három főalakon kívül sok a fölösleges személy.

A túlnyomóan negatív értékelések mellett találunk néhány megértőbb hangot is a két főhős alakjának megítélésében — A PÓZ mind Attila, mind Ildikó jellemzéséről dicsőítően szól. A D pedig a szerző érdeméért említi, hogy Ildikó személyében a gondviselést akarta megtestesíteni.

A két főhős alakjának elutasításából következik, hogy a kritika szinte egyöntetűen kifogásolja a tragédia megoldását.

A D kritikusa szerint nincs igazi konfliktus: „Attilát sehol sem látjuk a vele mérkőző erőkkkel szemközt”, és Ildikó bosszújának indokait — Waltherthez fűződő szerelmét kivéve — ahelyett, hogy eljátsszanának, „pusztán csak elbeszélik”. Még határozottabb a Di bírálójának kifogása. A főszereplők halála — írja — nem rázza meg a nézőt, így természetesen igazi tragikumról nem is beszélhetünk. A legélesebben ismét Salamon fogalmaz: „Sem Ildikóban, sem Attilában, se tragikai elem, se lélektani helyesség nincs.” A pszichológiai hitelesség kérdése egyébként igen jelentős helyet kap a bírálatokban, de a vélemények itt már feltűnően megoszlanak. Míg Salamon, Kövér Lajos és a Di kritikusa éppen a lélektan oldaláról, a lélektani indokoltóság hiánya miatt nem fogadják el a végkifejletet (Attila megölését és Ildikó öngyilkosságát), mások éppen a lelkiállapot megfestésében fedeznek föl figyelemre méltó tehetséget. „A lélektani kifejlődés — írja Jókai — méltánylát igényel.” Még határozottabban szól erről a D. Megállapítja, hogy „a lélektani evolúció sokkal inkább szívén fekszik, mint az ún. drámai bonyodalom”, „a lélektani törvények buvárlata” érdeme az írónak. Az érzékiség lélektani fejlődésének megraj-

zolásával V „ha jelen darabjával egyebet nem végzett is, legalább gondolkozásra serkent”.

Néhány kritikus dicséri V színpadismeretét (Jókai, POZ). „... Bámultuk azon ügyességét, melyet Vajda már most is a színi szerkezet, a jó beosztás és jelenetezés körül tanúsít.” „Vajda hivatottsággal bír a szinköltői pályára.”

Többen foglalkoznak a darab nyelvével. Greguss és Salamon itt sem talál semmi dicsérivalót. Az előbbi szerint, nyelve nem drámai, ahol „a legjobb is, lyrailag ömleng”. Megrója a szerzót azért is, mert szerinte ledérül — nyalánkságnak nevezi Ildikót. Salamon megállapítja, hogy V-nak sem kellő ízlése, sem költői érzéke nincs, kifogásolja „bizarr, eredetiséget szenvedő” eszméit, nyelvének természetességét pedig affektáltságnak minősíti. Sokkal megértőbben ír a többi lap. Nem hallgatják el, hogy némi hosszadalmasság, a nyelvi tömörítés hiánya ártalmára van a dikciónak, stílusának tisztaságát, egyszerűségét, a kifejezések költői erejét azonban hangsúlyozottan értékelik. (Jókai, Székely József, D, POZ, Di)

Áttekintve a bírálatokat, megállapíthatjuk, hogy a kritikák túlnyomó többsége kedvezőtlenül, de nem feltűnően ellenségesen fogadta V szomorújátékát. Néhány megértőbb bíráló mellett (Jókai, a D kritikusa) a legtöbben alapjában elhibázott műnek tartják; vannak, akik néhány részletét dicsérik, pl. a MS: „... a végjelenet szép és drámai; a többi vezeklés.” Ugyanez a lap azt is megállapítja, ami az „*Ildikó*-t mint művet illeti, egy színvonalon áll irodalmunk e nemű értékeivel”. Mások viszont semmiféle értéket nem találnak benne (Greguss, Salamon, Kövér Lajos stb.). Csak egyetlen lap van, a POZ, amely a dráma sikerét hangsúlyozza, és megállapítja: „Sokkal jobb, mint előzetes híre.”

Az *Ildikó*ról kilenc lap közölt bírálatot (A PN szokatlan módon két kritikus — Salamon és Kövér Lajos tollából). Az egyes bírálatok közt az esztétikai fölkészültség és megalapozottság, szándék és hangnem szempontjából természetesen igen nagy a különbség. A következőkben megkíséreljük összefoglalóan megállapítani az *Ildikó* kedvezőtlen fogadtatásának fő okait.

Első és legfőbb oka kétségkívül a szerző és a kritikusok felfogása s ízlése közti igen lényeges ellentét volt. Greguss magát a tárgyválasztást is sarkalatos hibának tartja, mert, mint mondja, emiatt összeütkezésbe került a nemzeti őshagyományokkal, vagy pontosabban meghatározva: „Attila a mi őseink őse”, „egyenes dédapja” a vitéz és becsületes székelyeknek, és ezért illő, hogy a költők nagy tisztelettel és méltósággal rajzolják meg (MS). Azzal is vádolják a szerzót, hogy — nem Attila, hanem Ildikó alakjában — a kereszténység elvont elve győz, ez pedig tökéletesen germán szempont.

Attilát oly kicsinyesnek, sőt törpének ábrázolta V, hogy ilyennek még a Nibelungen sem festette Ezzelt. Attila alakjával tehát V a nemzeti érzékenységet sértette meg, amikor letért a magyar hagyomány útjáról. A regebeli Attilát egyébként a történeti valósággal is azonosították, ebből következik, hogy a szerző a történeti hűség ellen is vétett. Salamon például gúnyolódik is azon, hogy a darab másként motíválja Róma megmentését és Attila halálát, mint Thierry könyve. A történeti hűséghez való ragaszkodás természetesen már esztétikai

elv is. A nemzeti érzékenység megsértésén kívül tehát itt már esztétikai szembenállásról is szó van. Ez legélesebben Greguss bírálatában jelentkezik, akinek széptani elméletéből következik, hogy a történeti igazság megsértése mindig művészi vétség. (L. ifj. Szász Károly: A magyar színikritika története 1849–1867-ig. Budapest 1929. 38–39. l.)

Szorosabban vett esztétikai nézetkülönbséget elsősorban Salamon bírálatában ragadhatunk meg. Eszerint az eposzi hősnak drámai hőssé változtatása mindjárt kisebbítés is, még hozzá kétszeresen, mert Attila csak főhős lehet, márpedig itt a hun király csak mellékszereplő.

A kritikusok nagy részének támadása, mint láttuk, a szerelmes Attila alakja ellen irányult, de a bírálatokból kiolvasható, hogy ízlésük általában is tiltakozik az ellen, hogy történelmi személy cselekedetét ily hatalmas erővel motiválja a szerelem. A MS kritikusai ki is mondja: amiért Attila megkegyelmez Rómának, Ildikó iránt érzett vágyódása, nagyon is szegényes indok. A D egyébként megértőbb bírálat a beteg szerelemnek nevezi mindhárom főhős (Ildikó, Attila, Walther) rajongását, de az egyetlen, amely dicséri az érzéki szerelem festését.

Ez az egyetlen bírálat egyébként, mely behatóbban elemzi a szerelmi érzés különböző megnyilatkozásait, és nem értetlenül szól arról, hogy a vágy a három főszereplőt hol cselekvésre, hol gyöngédségre, hol fortélyosságra, hol pedig zsarnokságra (Attila) vagy éppenséggel „még a legkedvesebb lénytől is iszonyodó gyűlöletre” ösztönzi, és elfogadja; a szerelem oly hatalmas erő, hogy a szerelmes még önmagát is legyőzni képes (Ildikó és Walther személyében), másrészt önmagával bírni képtelen (Attila alakjában).

A bírálatokban azonban nemcsak általános esztétikai nézetek tükröződnek, hanem a szorosabban vett drámaelméleti felfogások különbözőségei is fölismerhetők. Az ötvenes évek közepén ugyanis két nézet állt egymással szemközt. Az egyik, jórészt a közönség szempontjait követve, elsősorban színi hatásra törekedett, a másik az irodalmi értéket helyezte előtérbe és a költői hatást tartotta a legfontosabbnak, nem sokat törődött a színpadi követelményekkel. Gyulai mindkét álláspontot támadta. Szerinte: „A drámának hatni kell s éppen a színpadon, ahová írták; ezt annyira nem lehet tagadni, hogy a drámai forma egész elmélete ezen a tényen alapszik.” (Dramaturgiai dolgozatok. Budapest 1908. I. köt. 276. l.) A színpadon tehát nem egyszerűen költői vagy színi hatást kell elérni, hanem „drámai hatást”. (L. bírálatát Jókai Dózsa György c. színművéről. Uo. I. köt. 273. l.) A korszak drámaelméleti kérdéseivel bővebben foglalkozik Szász Károly idézett műve.

Kétségtelen, hogy a két legjobb elméleti megalapozottságú kritikus bírálatát — Salamoné és Gregussé — Gyulai nézeteivel vág egybe. És ha figyelembe vesszük, hogy V színműve mindkét elutasított nézetet egyesítette, ti. elsősorban költői és színi hatásra törekedett, a valódi drámaiság pedig hiányzott belőle, megértjük, miért nem talált benne Salamon és Greguss szinte szikrányi értéket sem. Mások viszont (Jókai, Székely József stb.), ha egészében sikertelennek ítélik is V színművét, líraiságát, költői erejét hangsúlyozottan dicsérik. Nem kétséges, hogy az *Ildikóról* írt ismertetésekben a nemzeti klasszicizmus esztétikai nézeteinek, ízlésének és a vele szembenálló felfogásának egy korai megnyilvánulását is észlelhetjük.

Az *Ildikó* kedvezőtlen fogadtatásának volt még egy személyes természetű oka is. V 1856 elején kezdte meg színikritikusi működését a MS hasábjain. Alig jelent meg néhány bírálata, mikor a HF egy tréfás színlapot közölt, mely a kegyetlen színbírálokat gúnyolja. E színlap szerint V, a MS újdonsült munkatársa „Holofernes zsarnok vezér” szerepét kapta. (HF 1856. márc. 10.) Bizonyos, hogy V igényes, szigorú bírálataival nem egy ellenséget szerzett magának. Nyilvánvaló tehát, hogy a fiatal író iránti rosszindulat szintén közrejátszott az *Ildikó* kedvezőtlen kritikai fogadtatásában. Némelyik bíráló nem is titkolja: a V-bemutató alkalom arra, hogy most visszafizessen a szerzőnek a szigorú kritikáért. Vonatkozik ez elsősorban Kövér Lajosra, akinek kifejezett szándéka, hogy neveltségessé tegye a darabot és szerzőjét. Bírálata előtt egy rövid levele olvasható a szerkesztőhöz. Ebben azt írja, mostani kritikájával „morális kötelességet” kíván teljesíteni, ugyanis „Vajda János barátomnak a Magyar Sajtó-ban néhány művemről oly látszólagos meggyőződéssel és állítólagos jóakarattal írt bírálati felhívnak engem megbízonyítani, mily figyelemmel kísértem én is az ő szomorújátékát. Egymástól tanul és egymást tanítja az ember.” (V kritikái Kövér Lajos Hűség hűtlenségéből és Celesztina c. színdarabjáról a MS 1856. febr. 22-i, ill. apr. 12-i számában jelentek meg.) Hasonlóan ellenséges hangnemben ír a Nk kritikusa is, aki szemére hányja a szerzőnek, hogy színbírálataiban a shakespeare-i drámák mérlegelést ítélt meg és magas elméleti követelése alapján véleményét a magyar színművek kíméletlen zaklatásában és fitymáló kisebbsítésében nyilvánította. V szigorú színikritikusi működésére céloznak mások is, így például Jókai rövid, könnyed hangú, élcelődő, de egyébként jóindulatú bírálatában: „Üdvözljük a fiatal szerzőt ezen a téren; azzal az őszinte örömmel üdvözljük, mellyel a bebörtönzött rabok üdvözlék a közéjük jutó pandurhadnagyot . . .” Székely József a MS-ban szintén megemlíti, hogy V milyen szigorú mértéket alkalmazott a magyar drámákra, de hozzáteszi, hogy a szerző nem azért nem érdemel kíméletet, hanem „a magyar és világtörténet érdekében”, azaz Attila alakjának kisebbsítése miatt. A POZ nyíltan megírja, hogy a szerző „néhány jóbarátja” mennyire számított a darab bukására, és már előre örültek a színházi botránynak.

Vahot ellenséges hangú bírálatának más indítéka is volt. Éppen abban az időben indította meg V a Nővilág, Vahot pedig a Napkelet című szépirodalmi folyóiratot. Vahot a Lapszerzeme rovatban azonnal megtámadta versenyző laptársát, és elsősorban V *A szépről, a szépekhez* c. cikkébe kötött bele, gúnyos hangon vitatva némely tételének helyességét, végül a NŐ híryanagával kapcsolatban kétségbe vonta V szerkesztői, kritikusi elfogulatlanságát. (Nk 1857. jan. 15. 2. sz.) Vajda nem maradt adós a válaszal: a Nk-et egyebek közt *a szellemi és erkölcsi rothadás szemétdombjára* nevezte. Az elfogultság vádjára pedig így válaszolt: *Ami írói önállóságunkat, iészi részrehajlatlanságunkat illeti, ennek épen Vahot Imre bírja keserű bizonyítványát, midőn „Mária királynő” előadása előtt e lapok szerkesztője, akkoron a M. Sajtó színházi referenséhez bizonyos hízeltgőn kéré levelet intézett; melyben szilárdságunkat ígenis elismerte, s hite kétségkivül azért változott meg, mert a „Mária királynő” című darab sületlenségeit kérelme dacára oly pajzástalannul kimutattuk.* (NŐ 1857. jan. 25. 3. sz. — Vahot színművé-

ről V a MS 1856. júl. 4-i számában írt bírálatot.) A sajtópolémia bekapcsolódott a HF is, az 1857. január 27-i számában nyilatkozat jelent meg, amely szót emelt Vahot és az irodalom méltósága mellett. A nyilatkozatot Lisznyai Kálmán, Sárosi Gyula, Remellay Gusztáv, Kövér Lajos és Greguss Ágost írták alá. Kétségtelen, a szigorú színi-bírálatok mellett ez a sajtóháborúskodás is hozzájárult ahhoz, hogy a kritikus közhangulat V ellen fordult.

Hogyan fogadta a közönség V színművét? A kritikák szerint a nézőknek tetszett az előadás, és a tapsal sem fukarkodtak. A szerzőt minden felvonás végén, de különösen a negyedik után hosszantartó, zajos tetszésnyilvánítással hívták a függöny elé. V azonban az ismételt hívásra sem jelent meg. Salamon szerint „csak egy-két igen gyér taps” hangzott el, de önmagát cáfolva, két sorral lejjebb már „a közönség zajos tetszésnyilatkozatai”-ról számol be.

Kétségtelen, hogy V színműve színházi értelemben nem bukott meg, ezt még a legélesebben bíráló kritikus, Salamon Ferenc sem tagadja. Persze ő is, mint a bírálatok nagy része, azt állítja, hogy a közönség tetszésnyilvánítása nem a darabnak, hanem elsősorban a színészek dicséretes játékának szól. A kritikák nagy része valóban dicséri a színészek játékát, nagy igyekezetét. A legrészletesebben a POZ méltatja az előadást, s nemcsak a három főszereplő, hanem néhány mellékalak szerepfelfogását is elemzi. Egyöntetűen kiemelik Szigeti József alakítását, a NŐ szerint „minden szava, mozdulata e nagy személyhez méltó fenséget tükrözött vissza”.

A POZ megjegyzi, a jó előadás elsősorban Szigeti érdeme, aki Attila emberi oldalát is kidomborította, olyannyira, hogy rokonszenvűnek is inkább megnyerte, mint a címszereplő Komlóssy Ida, akiről egyébként kedvezően ír, csak az utolsó felvonásban nyújtott monoton, állandóan siránkozó előadásmódját kifogásolja. Bírálja Ildikó alakítását a Di is: „... nem tudá megadni azon sötét-borus színezetet, mely e jellemet érthetővé teszi.”

A mellékszereplők közül a POZ egyet említ név szerint, azt is megrovólag. A bírálat szerint Némethi, aki Attila egyik fiát játszotta, inkább tűnt neveletlen iskoláskölyöknek, mint királyfinak. Hasonlóan igen rossz a véleménye a jósokat alakító színészekről. („... die darstellenden Wahrsager spielten so erbärmlich, dass wir es leicht begreifen, wenn Attila ihren Aussagen keinen Glauben schenkte.”)

Egyedül a Di kritikusanak tetszett kevésbé a színészek játéka. Szerinte: „Az *Ildikó* hatását gyönggíté a bágyadt előadás is.” Kövér Lajos elismerően szól ugyan a színészekről, de hozzáteszi: ügyes és jó játékok „a mű gyengeségét még elevebben tüntette elő”. Inkább a rendezői felfogásra vet fényt az a bíráló megjegyzés, melyet a D-ban olvashatunk: „... még az is rontja az illúziót, hogy Attila fehér blúzban kirohan a színpadra meghalni, ahelyett, hogy kárposzt ágyában, karját, még talán nyelvét is kivetve (amit látni nem igen mindenkinek van ínyére) ott múlték ki a függöny mögött a hun birodalom rettentő romlására.”

A darabot az egykori színlap szerint Tóth József rendezte, aki egyébként Julián szerepében maga is játszott az *Ildikó*-ban.

A rendezés a század közepén, éppúgy, mint Németországban vagy Bécsben — mint Császár Edit írja tanulmányában (*Színház és közönség*

a XIX. század derekán. A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Budapest 1935.) — nálunk is igen kezdetleges volt. Valójában nem is igen értettek rajta többet, minthogy rendben folyjanak a próbák, és a színészek le ne késsenek a jelenésről. Mai értelemben vett rendezésről tehát nem is beszélhetünk, az előadás teljesen a főszereplők virtuozitásán nyugszik. (Uo. 291. l.)

A kritikák alapján képet kaphatunk a két főszereplő öltözékéről, jelmezéről is, amelyet többen kifogásolnak. Helyes — írja a D —, hogy Attila kísérete aranyos sujtásos emberekből áll, de az már nincs helyén, hogy maga Attila olyan cifra, mint egy mandarin. Bírálják Ildikó ruháját is. Rózsaszín uszálya inkább egy boldog mennyasszony ruhájának felelt volna meg. (Di)

A darabot ének- és táncbetétekkel adták elő. Az *Ildikó* énekes-táncos részei nem nagyon növelték az előadás sikerét. A zeneszerző és a koreográfus nevét sehol nem említik, csak Jókai szól ironikusan Szöllősy körmagyarájának „szép táncfigurájáról” a negyedik felvonásban. Salamon csak annyit ír: „Az éneklés meg a táncolás elmaradhatt volna.”

Ebben az időben a prózai színjátékok zenei teletüzdelését természetesen tartották. „Már majd színmű sem lehet egy darab opera meg egy darab ballet nélkül” — írja Salamon.

A korabeli színpadi szerzők mindhárom műfajban (bűnügyi dráma, népszínmű, történelmi tragédia) szívesen használták föl a látványos és hangzatos díszítő elemeket. Ez utóbbiakat oly gyakran alkalmazták, hogy az 50-es évek közepén már egy új műfaj kezdett kialakulni: a melodráma. A színszerűség túltengése különösen sok kárt tett a történelmi drámákban. Ezeket operaszerű kiállításnak jászották. A kísérő zene, dalbetét, balett, ünnepélyes menet és más látványosság szinte kötelező volt. Dalbetétekkel adták elő például Berényi Antal Kálmán király, Vahot Imre Mária királynő, Jókai Mór Szigetvári vértanú és Dózsa György című darabját, balettel színesítették nemcsak az *Ildikót*, hanem Szigligeti Ede Vid és Feleky Miklós Enyingi Török János című színművét, és a látványos tanácskozást, gyűlést az *Ildikón* kívül más történelmi darabokban (pl. Berényi: Vak Béla, Hegedüs: Nagy Lajos és kora, Vahot: Mária királynő, Szigligeti: III. Béla) is megtalálhatjuk.

Solt Andor véleménye szerint a színszerűség uralma a fővárosi kispolgári ízlés érvényesülése drámairodalmunkban, és ez szoros kapcsolatban van e korszak életképirodalmával. (A színszerűség uralma drámairodalmunkban. ItK 1939.)

A Jókai bírálatában említett körmagyar szerzője, teljes nevén Szöllősy Szabó Lajos balettmester (1802—1882) a pesti Nemzeti Színháznak megnyitásától fogva tagja. A színház megnyitásakor Vörösmarty prologusa után az ő magyar tánca következett. Ő a körmagyar első kreálója (1840). Az egykori népszerű úri társastánc, amelyet eleinte „magyar kvadrill” és „magyar kotillon” néven emlegettek, módosított formájában az ötvenes években vette föl a körmagyar nevet.

Itt jegyezzük meg, hogy V drámájának előadásáról csak az egykori kritikák alapján tudunk számot adni. A Nemzeti Színház levéltárának az a része ugyanis, amely az 1850-es évek anyagát tartalmazta nagyrészt még a II. világháború alatt, és ami megmaradt, 1956-ban teljesen megsemmisült. A Nemzeti Színház irattárát 1937. március

30-án adták át az Országos Levéltárnak. Az átadott anyagban 359 db nyilvántartó könyv volt, köztük: szereposztó könyvek, kellék- és díszletleltárak, foglalkozási naplók, rendező-, próba- és jelmezkönyvek, a drámák zenerészének összeállításáról vezetett naplók, a benyújtott drámák nyilvántartása stb. (Pukánszky Kádár Jolán: A Nemzeti Színház levéltára. Levéltári Közlemények, 1938.)

Az *Il dikó* bemutatóján nem volt teltház. A NŐ „szép számmal egybegyűlt közönségről” beszél, a POZ már világosabban megírja: „Das Haus War nur mässig besucht.” A mérsékeltébb látogatottság fő oka — a NŐ is erre céloz — minden bizonnyal a rossz idő volt.

A darabot — nyilván a kedvezőtlen bírálatok hatására — levették a műsorról, a pesti, egyetlen előadásról nemigen esett többé szó. Magáról az előadásról azóta is csak hárman írtak érdemlegesen.

KÉSŐBBI VÉLEMÉNYEK AZ ELŐADÁSRÓL

Pásztor Árpád szerint a bemutató napja is kedvezőtlen volt: 13-a és péntek. Az időjárás is elriasztotta a közönséget. Az esős, szeles, lucskos, téli estén fizető vendég alig ült a nézőtérén, a kritikusok, írók pedig nem szerették V-t, ezért „levágták” a darabot. Szerinte Szigeti kedvetlenül játszott, szerepét sem tudta jól, de kedv nélkül játszott a színészek nagy része is. Pásztor Árpád szerint Szigeti sem szerette V-t. Tény, hogy V gyakran bírálta a színészek játékát. Éppen Hebbel darabjáról írt kritikájában is csak Komlóssy Idát és Lendvait dicsérte, Szigetiről pedig azt írja, hogy ezúttal is csupán saját egyéniségére bízta magát, s rajta az ősidők Holofernesét csak a kosztüm képviselte.

Solt viszont úgy véli, hogy az előadás a jobbak közé tartozhatott. Kiténik ez a POZ 1857. febr. 15-i számából, mely szerint a darabot a közönség kedvezőbben fogadta, mint a kritika, valamint Salamon Ferenc bírálatából, aki szerint „a mű színházi értelemben nem bukott meg”. (PH 1857. febr. 15.) A színészek — főleg Komlóssy Ida és Feleki Miklós — jól játszottak, és szépen mondták a drámai jambusokat. A rendező azonban nem remekelt, különösen a jelmezek megállapításában hibázott. (138. l.)

Komlós monográfiájában — a NŐ bírálatára hivatkozva — kiténik előadásról ír, a darabnak „szép közönségikere volt”, és a szerzőt hosszú tapssal hívták. (84. l.)

AZ ILDIKÓ KOLOZSVÁRI ELŐADÁSA

Gyulai Ferenc színházigazgató 1857 tavaszán — az állandóan beteskedő Prielle Kornélia szerepkörének betöltésére — vendéjjátékra hívta meg Komlóssy Idát. A neves színész nő március 13-a és 28-a között tizenháromszor lépett föl a kolozsvári színházban, és egy alkalommal — március 28-án — az *Il dikó* címszerepét játszotta.

A kolozsvári előadásról a következő lapok írtak:

1. KKöz 1857. ápr. 2. Névtelen.
2. MF 1857. ápr. 2. -yk.-
3. NŐ 1857. ápr. 12. Névtelen, minden bizonnyal Vajda János.

A két helybeli lap közül az egyik, a MF -yk.- jelzésű frója néhány sornyi bírálatában igen eltérően szól a darabról: „A mű nemcsak egészen el van hibázva, hanem oly illemsértő helyei is vannak, hogy színpadra vinni vétek.” A KKöz aláírás nélkül közölt kritikája ezzel szemben sikeres, jó drámának tartja V *Ildikóját*. A tárgyválasztást a névtelen kritikus sem érzi szerencsésnek, Attila „seladono szerepé”-ről neki sincs jó véleménye, a darab gyöngé oldalának véli, és azt is bevallja, hogy „a pesti irgalmatlan bírálatok után nem a legkedvezőbb elővéleménnyel” ment megnézni, de végül is oly művet ismert meg, amelynek „minden hiánya mellett annyi fényoldala van, hogy a szerzőt bátran sorolhatjuk azon költőink közé, akiktől sokat várhatunk a drámairodalom terén”. Arra kéri V-t, bármennyire is nem tetszik ez a pesti ítéseknek, „ne hevertesse azt a tollat, amellyel az *Ildikót* írta”. Ha szerencsésebb tárgyat választ, s a drámatechnikában több otthonosságot szerez, még sokat fog nyújtani.

Az ismertetések szerint teltház volt, a MF szerint a közönség Komlóssy Idát ünnepelte, a KKöz is hosszan ír a színészről ünnepléséről, de megjegyzi, nemcsak neki, hanem a közönségnek is tetszett a darab.

Az *Ildikónak* Kolozsvárott kétségtelenül jelentős közönségsikere volt. Bizonyos, hogy ehhez a sikerhez igen nagy részben Komlóssy Ida járult hozzá. Az a tény azonban, hogy Komlóssy Ida alig néhány hónappal a pesti bemutató után, és annyira elmarasztaló bírálatok után vendéjátéka során éppen az *Ildikót* választotta, mindenesetre azt igazolja, hogy az ünnevelt színész V színművét nem tarthatta bukott, sikerületlen darabnak. Hogy Komlóssy Idán kívül kik játszottak még, azt ma már nem tudjuk megállapítani. A többi szereplő játékaról a sajtó nem emlékezik meg, az egykori színlapnak pedig nem sikerült a nyomára bukkanni. Feltehetően játszott a darabban (talán épp Attila szerepében) maga az igazgató is. Gyulai Ferencet (1817–1866), Gyulai Pál testvérbátyját kitűnő jellemszínészként tartja számon a színháztörténet, néhány hónapig (1858-ban) a pesti Nemzeti Színháznál is működött. Társulatának tagjai közül korának neves színésze volt Rónai Gyula. Lehetséges, hogy ő alakította Vajda színművének másik jelentős férfiszerepét, az aquitán királyfit.

Mindenesetre a kolozsvári közönségnek tetszett az előadás, ezt bizonyítja az is, hogy a színház az *Ildikót* még egyszer elő akarta adni. A KKöz kritikusa ugyanis tüzetesebb bírálatot ígért a második előadás után. Erre viszont már nem került sor, az *Ildikót* itt is csak egyetlen estén játszották. Az elmaradt előadásnak azonban Kolozsváron más okai lehettek, mint Pesten.

Gyulai Ferencet mint igazgatóval a választmány már hónapok óta nem volt megelégedve. Pénzkezelési rendetlenségek miatt többször le is akarták váltani. Jó színész volt, de nem jó igazgató, mondja róla Ferenczy Zoltán. (A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár 1897.) Gyulai Ferenc bérleti szerződése Ferenczy szerint április 4-én lejárt, más forrás szerint pedig elmozdították (Vitéz-Welsler Tibor: A Kolozsvári Nemzeti Színház 1851–1906-ig. Adattár. Első rész: 1851–1878. Gépirat. OSzK Színháztörténeti Osztály), és ezután a társulat áprilisban több szünetnap után már csak néhány előadást tartott, az utolsót 13-án.

V darabjának kolozsvári nagy közönségsikerét mutatja a színház aznapi bevétele is. A KKöz szerint az előadás tiszta jövedelme 400 pft-et tett ki, és ilyen magas összegre addig még nem volt példa. A pesti előadásról ilyen adatunk nincs, és V szerzői honoráriumáról is csak a korabeli szokásos díjazások alapján következtethetünk. 1856. július 1-én jelent meg a színház igazgatóságának rendelete, mely újonnan szabályozta az írókat megillető honoráriumokat. Ezek szerint magyar szerzőnek az első három előadás tiszta jövedelmének egyharmad rész jár, a többi előadás után pedig a bruttó bevétel tíz százalékát kapja. (VÜ 1856. júl. 6. 239. sz.) Rexa Dezső az 1930-as évek elején a Nemzeti Színház levéltárában talált két táblázatot, melyből összegszerűen is megállapítható, mennyi volt körülbelül az egyes előadások után járó írói tiszteletdíj a múlt század közepe táján. (Rexa Dezső: Írói tiszteletdíjak a Nemzeti Színházban 1869—1860. ItK 1933. 264—265. l.) A közölt adatok alapján V az *Ildikó* egyszeri előadásáért kb. 20—30 forintot kaphatott, figyelembe véve azt is, hogy nem volt egészen teltház.

Az *Ildikó* nagyváradi sűgópéldánya megengedi annak föltevését, hogy a pestin és a kolozsvárin kívül más előadások is voltak. Az mindenesetre bizonyos, hogy ez a másolat nem készülhetett a kolozsvári bemutatóra, két okból. Az egyik: az engedélyt a kolozsvári előadás után egy évvel később adták ki, a másik: Kolozsvár a Bach-korszakban nem tartozott a nagyváradi közigazgatási kerülethez, az itteni rendőrség hatásköre pedig nem terjedt ki az egész erdélyi színjátszásra.

Nagyváradon ebben az időben a debreceni szintársulat tartott időnként előadásokat. V drámájának nagyváradi vagy környéki előadásáról azonban az idevonatkozó munkákban semmiféle följegyzést nem találunk. El kell fogadnunk Solt Andor föltevését: valamelyik szintársulat megszerezte az engedélyt, de az előadásra ismeretlen okokból nem került sor. (Solt, 130. l.)

AZ ILDIKÓ FÖLÚJÍTÁSÁNAK TERVE

Szigligeti 1873 márciusában a Nemzeti Színház élére került, s az általános igazgatói adminisztratív teendőik ellátása mellett egyben a drámai szak vezetője is lett. 1875 júniusában véglegesítették, és e tisztségében érte korai halála (1878. január 19.).

Igazgatása alatt újból elő akarta adni az *Ildikó*t. Erre vall a sűgópéldány címlapján található saját kezű bejegyzése:

„A drámabíráló bizottság tagjai szíveskedjenek arról véleményt adni: lehet-e e tragoediát remélhető sikerrel újcnnan színrehozni? Szigligeti igazgató”

A belső oldalon olvasható Vadnay (Szigligeti kézírása) és alatta Szigeti neve (nem Szigligeti írása). Ezek szerint ők ketten véleményezték a drámát. Állásfoglalásuk nem ismeretes, de a drámabíráló bizottság egészének véleménye nyilvánvalóan kedvezőtlen volt: V színműve nem került fölújításra.

Itt említjük meg, hogy Pásztor Árpád a fenti bejegyzést még 1856-ra teszi, szerinte ekkor írta azt Szigligeti a kéziratra. Ez az állítása fölületessegre vall, hiszen 1856-ban Szigligeti még nem volt a színház

igazgatója, és Vadnay sem tartozott még a drámapíráló bizottság tagjai közé.

Melyik évből való Szigligeti bejegyzése? Valószínű, hogy igazgatóságának első éveiből, amikor nagy erővel dolgozott a színház új műsorrendjének kialakításán. Ebben az időben új és új drámaíró tehetségek után kutatott. Emellett szól az is, hogy 1875 után a Nemzeti Színház népszínműveket már nem játszott (megnyílt a Népszínház), és így repertoárja jelentősen leszűkült; még inkább szükség volt új prózai darabokra. Ugyanezen évben rendkívül heves sajtótámadások indultak Szigligeti ellen, főleg az írók részéről. (L. Solt: Öt év Szigligeti Ede életéből. It 1942. 4.) Feltételezhető, hogy az új igazgató e támadások visszaverése érdekében vette elő éppen V csaknem két évtizede bemutatott darabját. V egyébként nem támadta Szigligetit, műveiről színbírátaiban is mindig elismeréssel szólt. Közlebbi kapcsolatról nem tudunk, de az sem lehetetlen, hogy Szigligeti némiképp segíteni is akart a már neves, de állandóan anyagi nehézségekkel küszködő költőn, aki ekkor hosszabb ideig betegeskedett is, hónapokat töltött Tátrafüreden, miután nemrég jelentette be Szózat c. harcos politikai hetilapjának megszűnését. Vegyük ehhez még hozzá, hogy 1872-ben a Kisfaludy Társaság kiadásában újabb verskötete jelent meg, amelyet a fiatalabb írónemzedék igen nagy rokonszenvvel fogadott. V körül ekkor már lelkes fiatalok tömörültek, és a szavát hallató irodalmi ellenzék vezérének tekintette. Bizonyos, hogy ezt is figyelembe vette Szigligeti (hiszen főképp a fiatal írók támadták), amikor újból véleményezésre adta ki a rég elfelejtett *Ildikó*t. Mindezek természetesen csak feltevések, bár az kétségtelennek látszik, hogy a színház meglehetősen szűkiben lehetett új, sikeresnek ígérkező daraboknak, másrészt Szigligeti maga V tragédiájára mint nem sikertelen műre emlékezett vissza. Kár, hogy Szigeti (a hajdani főszereplő) véleményéről nem maradt fenn írásos feljegyzés, de élt és játszott, sőt a drámapíráló bizottság tagja volt a Walthert alakító Feleki Miklós is (1818—1902). Szigligeti igazgatásának első éveiről a bizottság működésére vonatkozó írásos anyag azonban nem maradt fenn, csak az 1876—88 közötti években megtartott ülésekről készített jegyzőkönyvek egy részét (az évszámok alatt II. jelzés) őrzi az OSzK Színház-történeti Osztálya. Ebben pedig nem szerepel a bizottság elé került művek között az *Ildikó*. Ez is azt bizonyítja, hogy az *Ildikó* fölújításának tervét 1873 és 1876 közé kell tennünk.

Nincs rá adatunk, hogy V tudott volna a fölújítás tervéről. A 80-as évek elején írt cikkében, amely nem kis részben az *Ildikó* bukásának okaival foglalkozik, egy szóval nem említi a mű újabb előadásának meghiúsulását. Pedig e másodszori kudarc ugyancsak beleillett volna fejtegetéseibe. (PN 1884. máj. 10.)

HOGYAN FOGADTA VAJDA JÁNOS AZ ILDIKÓ ELŐADÁSÁNAK BÍRÁLATÁT?

V mindkét előadás után reagált a bírálatokra. A pesti bemutatót követően a NŐ február 22-i számában ír a tragédia előadásáról. Az aláírás nélküli ismertetés nyilvánvalóan az ő tollából származik. Így

kezdi: *Nem akarván saját lapunkban egy általunk irt műről bírálatot adni, csupán a tényekről, az előadásról s a közönség ítéletéről adunk tudósítást.* Megállapítja, a színészek ritka igyekezettel és művészi erővel játszottak. Különösen kiemeli Komlóssy Idát, aki . . . a gyűlölség, szerelem, bosszúvágy indulataival egyként eltelt, eszméiert rajongó királyleánnyt meghatóan személyesíté. Jól oldotta meg Szigeti is még nehezebb feladatát, szavaival, mozdulataival e nagy személyhez méltó fenséget visszatükrözte. Dicséri Felekit is, aki sok tüzelt játszotta a szerelmes szerepét. Ami a helybéli lapok bírálatait illeti — írja a cikk — a szerző [. . .] biztosítani kívánja azok íróit, hogy a rossz idő dacára szép számmal egybegyűlt közönség tetszésnyilatkozataival annyira meg van elégedve, miszerint némi büszke önértéssel s valódi benső megnyugvással, mosolyogva olvassa amaz erőtlen erőlködésekkel, melyekkel művétől minden érdemet megtagadni igyekeznek, s mint egyszerű tény, fölemlíti még, hogy a kétségkívül legkevesébe sem érdekelt német lapok, — legszebb elismeréssel nyilatkoznak ez új tragoediáról, sőt egyik ott még az utóbbi időben színünkre fordított idegen drámáknál is belértékesebbnek állítja. (V német lapokról ír, de a másik, ebben az időben megjelenő fővárosi német nyelvű lapban, a PLI-ban nem találtunk ismertést az Ildikó előadásáról.) A rosszindulatú bírálatokra nézve a POZ szavaira hivatkozik: az író egynémely „jó barátai” előre rossz híret költötték a darabnak. Ennek oka pedig — a cikk szerint — nyilvánvalóan az, hogy az Ildikó szerzője: több mint egy év óta elismert szigorral kezelte a M. S. szimbírlati rovatát.

A NŐ ugyanezen számában *A szépről a szépeknek* c. hosszabb, folytatólagosan megjelenő tanulmányában (még 1857 januárjában kezdte el és áprilisban fejezte be) részletesebben is kifejti az Ildikóval kapcsolatban esztétikai nézeteit, és egyben válaszol a bírálók legfőbb vádjaira. A tanulmányból, mely V elfelejtett írásai közé tartozik, idézzük az ide vonatkozó fontosabb részeket. Mindenekelőtt az Iliászra hivatkozik a hősről vallott felfogásának igazolására. *Minden emberi dolognak művészi alakká idomulását megelhetjük e nagy költeményben. Látjuk az embert a legszertelenebb zordon nagyságában, de egyszersmind gyöngeségével. A legnagyobbak legkevesebb és legkisebb gyöngéje van. — Achilles csupán sarkán sérthető — mily igazán és szépen jellemzi e parányi gyöngesség a nagyságot! Azért a felfogás remekése [az utóbbi két szó kiemelve] az mit leginkább bámulhatunk a görög [kiemelve] költőkben, s a felfogás természetessége [az utóbbi két szó kiemelve] az, mi leginkább hiányzik a jelennek egynémely vízvelejű útszeiben, íróiban.*

Ha nálunk valaki nagyságot rajzol, vagy legalább szerepeltet nagyot, annak óriási tulajdonai mellé világért sem mernek valami emberi gyöngeséget adni.

A továbbiakban Hektort is fölhozza példának: a trójai hős elfut Achilles elől.

És itt engedje meg az olvasó, hogy csupán a fogalmak tisztázása végett oly tárgyat érintek, melyet tragédiává én is feldolgoztam, s mely ellen az ítézet általánosan egy és legfőbb kifogást tett.

Nyugodjanak meg a lapírók, egy hanggal sem fogom dicsérni művemet, mint ezt mások, saját lapjokban teszik. Én itt csak a felfogást, nem a darabot védem, mit azért róttak meg, mivel a nagy Ítélet érzékinek festettem, kire hódítólag hatnak egy tündérszép nő bájár, és hősiesség ellenállása

— s hogy továbbá e szörnyszerű nagy ember vesztét nem a harcok förgetege, hanem egy nő keze által előidézettnek képzeltem! [Kiemelve]

Az elsőt illetően, azt hiszem, hogy a hajdankor nagy alakjait nem a beteges szenvedés, hanem az óstiszta érzékiség teremtette, s maga a görög mythológia és művészet az érzékiség szüleménye, melynek romlása idézte elő a classicitás bukását, előidézte a kedély meghasonlását, és teremtette a kételetyt; leszármaztatta a humor justfellejét a hajdankor aranyjellegeiből.

A másik vádár már a főnebbi példa Achilles sarkáról, maga megfelel. Etelek egész világ nem volt képes megdönteni — hanem saját vére ölte meg; [az utóbbi négy szó kiemelve] ellene, ki legyőzte a világot, saját vére lázadt föl, és e belső forradalom előidézte bukását.

Regényesebb felfogás és könnyebb kezelés volna tömeges hadcsapatokat hurcolni át a színpadon, a mint ezt egyik ítésszünk ajánlotta, és e látványosság [kiemelve] iránt a modern izlés és felfogás, tudom, hálásabb volna — de ez nem az én izlésem, és nem az én felfogásom.

Mivel már épen e tárgy körül vagyok, szabadjon még egy ellenvetést — felvilágosítani. Etelek nem egy leány kérelmére kegyelmez meg Romának [sic]. Kimondja [kiemelve] még előbb, [kiemelve] hogy Romába [sic] nem megy — de e tervét azért tükolja, hogy Roma [sic] követsége előtte reszketve megjelenjen, s másfelől, e nagy világcél mellett kisszerűbb, magánycélját is elérje.

Ha valaki hősköteményt irand Etelekéről, ott rajzolhatja a csatákat, de még ott sem szabad Etelekét, emberi érzelmek nélkül festeni, mert ekkor hasonló lesz azon érdektelen regeóriásokhoz, kik nem emberek, hanem gyermekek agyármékek, kik eget esznek és felhőt isznak rá.

Néhány hét múlva még egyszer szó esik az Ildikóról egy Vahot Imre ellen írt kis cikkben, mely aláírás nélkül jelent meg, de minden bizonynyal V írása: Vahot Imre Balambértől Bendeguztól kezdve egész Pönögei Kiss Pálig minden magyar ősrnek szellemét földézi és segítségül hívja a veszélyes Ildikó ellen, de a hívásról csakugyan megjelölt napkeleti hősök meglátván napkeletben — Zenót és Árpádot — Attilában, párdúc kacagányaiikkal betakarván fejöket, visszafeküsznek régi sirjaikkba. (NÓ 1857. márc. 22. 11. sz. a Pesti élet c. rovatban.)

A szövegben előforduló „Pönögei Kiss Pál” Petöfi Sándor írói álneve volt, a Zenó és Árpád pedig valójában Zenó Árpád újságíró, akiről V már előzőleg is gúnyos hangon írt. (NÓ 1857. jún. 28. 397. l.)

A homéroszi példa, a hős Achilles, akiben az emberi gyöngeség is föllelhető, az Ildikó bemutatása után keletkezett két novellájában is fölbukkan. A trójaiak legkiválóbb harcosa nem csupán a bátorság örökkön fénylő alakja, hanem bizony érző, haragos ember is, sőt — mint Vajda írja — éppenhogy ezáltal lett igazán hőssé. *Ha Akhillesz nem „haragos”, nem lett volna a legnagyobb hős.* (Balambér lelke. 1858. VKrk IV. köt. 260. l.) A váratlan orvos c. elbeszélésében (1859) pedig a főszereplőről, Ágnes asszonyról mondja: *azon harcias szellemű lények közé tartozott, kiknek midőn a bátorság elhagyta őket, a harag jön segítségükre, — e harc háborut és hősoket teremtő indulat, mely nélkül Achillesz nem lett volna az, aminek ismerjük: a legnagyobb hősiesség eszménye.* (Uo. 266. l.)

Évek múlva Polgárosodás (1862) c. munkájában is visszatér a nagy ember ábrázolásának kérdésére. Amikor az 50-es évek közepének hangulatával foglalkozik, a következőket írja: *Szomorú szennyhomályos*

napok voltak biz ezek (egyébiránt a maiak sem sokkal különbek) — melyeket bibliás jeremiádok, naiv sopánkodások, érzelő „kompa” nyög-décselések nélkül emlegetni, lelketlenségnek, honszeretlenségnek tartják talán az untalan való szózaténeklésben, sírva vigadáspan, „szeretelt” könyv-hullatásban nagy hazafi tisztet, hommenő tényrt teljesíteni véll, érzéke-nyebb táblabíró szivek, kiknek és Bendegucra emlékeztető martialis arca-ikhoz, délceg katonás öltözetükhöz, sarkantyus csizmáikhoz s csörgő kard-jaikhoz — mily rosszul áll az uton utfélen földellen fível hymnuszéneklés, ezt megítélni az olvasóra hagyom. Részemről csak annyit, hogy a haragos Achillesz is könyezett, sirt, jól tudom, de a Brisaeis után, és szerelem kinyjai által sajtolt könyvek nem vonnának le semmit is magának Jupiternek jenségéből; ámde mi nyomorúnak tünnek elő a hős Achillesz, ha sírva fakadna azért mert például Ajax vagy Agamemnon nagyon rájlesztettek? (VKrk VI. köt. 101—102. l.) V itt nem mondja ki nyíltan, de csaknem bizonyos, hogy — Achilleszt emlegetve — ezúttal is színművének hősére gondolt, és az érzékinék, szerelmesnek festett Attila alakját védelmezte még most is az egykori támadások ellen.

A kolozsvári előadásra ismét hasonlóan reagál V. Rövid bevezető sorok után idézi a KKöz bírálatát. Elsőnek a vendégszereplésről visz-szaérkezett Komlóssy Ida nagy sikerére vonatkozó mondatokat veszi át szóról szóra, majd így folytatja: *Ami a darabot illeti, melyet Pesten ellenséges indulatu, epés útszék nem bíráltak, hanem kigunyoltak, szerző, ki annak idejében az önvédelem könnyű fegyverét nem tartá magához méltónak, a leghelyesebb elégtételben részesült. Mi azok közé tartozunk, kik az öndicsőítést megvetésre méltónak tartjuk, és a közönség elé magunk-ról mindig csak mások [kiemelve] véleményét visszük; éppen azért nem vehetünk jogosabb elégtételt, mint ha idézünk néhány sort azon lapból, melyben nem érdekelt, ismeretlen, távoli közönség nyilvánítja ítéletét. A továbbiakban szó szerint közli a kolozsvári újság dicséző véleményét. (NÓ 1857. ápr. 12.)*

Az 1872-ben keletkezett önéletírásában (mely azonban csak jóval halála után, 1921-ben jelent meg) újból visszatér az *Ildikó*t ért igaz-ságtalan támadásokra. Ebben azt írja, hogy az *Ildikó*val bebizonyította a drámai szakmára való nagy hívatását. V — olvassuk — „A hírlapírást a Bécsben megindult s később Pestre költözött »Magyar Sajtó«-nál kezdte, mint újdonság és tárcaíró s egyszersemind a lap színbírálója. Ez is okozta némileg, hogy »Ildikó« című tragédiája, midőn a nemzeti színházban előadatott, az íróársak előtt sem irlalmat, sem kegyelmet nem talált.” (L. Vajda János önéletrajza. VKrk IV. köt. 379. l.)

V fenti töredékes följegyzése alapján fogalmazta meg Nagy Miklós a VÚ-ban közzétett részletesebb cikkét a költőről. (VÚ 1872. szept. 8. 36. sz. 437—438. l.) Itt már arra is célzást találunk, hogy mi volt az oka a korabeli sajtó dühös támadásának. V — olvassuk — „A hírlapírást a Bécsben megindult s később Pestre költözött »Magyar Sajtó«-nál kezdte, mint újdonság és tárcaíró s egyszersemind a lap színbírálója. Ez is okozta némileg, hogy »Ildikó« című tragédiája, midőn a nemzeti színházban előadatott, az íróársak előtt sem irlalmat, sem kegyelmet nem talált.” (L. uitt 570 l.)

Az általa megformált Attila alakjára, illetve a hun királyi színpadi ábrázolására tér vissza ismét egy, a *Találkozásokról* megjelent bírálat-ban is, mely ugyan nem az ő aláírásával, de minden bizonynyal az ő tollából származik. (L. Komlós 163. l.) Bár ebben az írásában sem több mint húsz éve bemutatott színművét, sem Attilát nem említi,

csupán nemrég kiadott verses regényének hőseit igyekszik megvédeni az értetlen kritikáktól, mégsem kétséges, hogy miközben Andor jellemét magyarázza, és tragédiájának okát fejtegeti, egykori szomorújátékának Attiláját is védelmezi. Bizonyos, hogy *érzéki szenvedély*, valamint a *tulheves vérmérséklet* emlégetésével V itt nemcsak a *Találkozások* kritikusaikhoz szól, hanem egyúttal és újra az *Ildikó* hajdani támadóinak fogalmazza meg a tragikus hősről vallott és azóta sem változott felfogását. A *Találkozások* hőse — írja *nem ex professo kalandor, ő tele van lépései hibás voltának tudatával, de nem tud erőt venni szenvedélyén. Alaptalan azonban azzal szemben ismét a mű egyik bírálójának véleménye, hogy Andor gyenge, nyegle teremtés, s nem érdemi meg, hogy regény hőse legyen. Csodálatos! Mintha Julius Caesárokat, Hannibálokat, vagy Napoleonokat vehetne hőseiül aki egyrészt épen t a n i t n i akarja a férfi nemet, hogy u r a l k o d j é k a szívében annyira, nehogy az érzéki szenvedély a csendes szerelem tüzét előlhesse benne!*

Haszen épen a magán való uralkodás gyengesége, vagy ha úgy tetszik: a túl heves vérmérséklet, a tulságos vérbőség képezi Andor tragikumának forrását. (Krátky: *Vajda János új műve. Találkozások. Budapesti életkép versekben.* Égy 1877. december 25. 336. szám. L. a *Találkozások* kritikai visszhangjánál.)

A drámáját ért rosszindulatú bírálatokat V még évtizedek múlva sem felejtette el. A PN 1884. május 10-i számában cikke jelenik meg *Drámairódmunk és a nemzeti közszellem* címen. Ebben többek között a következőket írja: *Az ötvenes évek vége felé adtak elő a Nemzeti Színházban egy versekben írt történeti szomorújátékot, melynek főhőse Attila, tárgya ennek halála volt. A darab a színházban határozottan tetszett, a szerzőt zajosan hívták, a szereplőket azonkép. Az igazgató, Ráday gróf, másnap reggel a színház udvarán megjelent fiatal szerzőt üdvözölte a sikerért, melyet első drámája aratott, s kifejezte abbeli hitét, hogy a mű fönnmarad a játékranden. Tehát itt maga a közönség nem is vett észre semmi sértőt a nemzeti kegyelet ellen. És mégis, mi történt? Harmadnapon a lapok nem is kritikát, de valóságos gunyiratokat közöltek a darab ellen. V ebben az írásában határozottan állítja, hogy kizárólag a kritikusok támadásai miatt nem adták elő többször az *Ildikót*. Ők ugyanis kiadták a jelszót: hazaárulás ilyen szörnyetegnek festeni Attilát, és a hazaárulás ellen nem volt apelláta. Arra sem gondolhatott — írja —, hogy kinyomtassa, hiszen egy bukott darabot, és megállapítja: *a színművészek kapuja előtte be van zárva.**

Csaknem fél évszázaddal az *Ildikó* bemutatása után érdekes történetet mesél el Tóth Béla A magyar anekdotakincs c. könyvében. Attila gondolatai címen a következőket írja Vajda János egyetlen színdarabjának próbáiról és az előadásról: „Vajda János egyszer életében drámát is írt: *Ildikó* volt a címe, az ötvenes évek végén adták elő, és meg is bukott. De a költő szentül hitte, hogy ez az ő legjobb műve, és forrongó lelke még akkor is ott járt a hun király tragédiája körül, mikor a darab próbái már javában folytak.

Kevésbé cifrán szólva ez annyit tesz, hogy Vajda János szüntelenül változtatott, toldott, foldott művén, kétségbe ejtve a színészeket, akik azt látták, hogy szerepüket úgyszólván minden harmadik nap elejétől fogva újra kell betanulniok. Szidták is Vajda Jánost mint a bokrot.

Egyetlen egy színész azonban nem törődött a költő habozásától okozott alkalmatlansággal; és pedig éppen Attila személyesítője: Szigeti József, ki akkoriban még szerelmes hősöket játszott, s ha nem is volt még az a nagy művész, aki később lett, egyben: a szerepek nem tanulásában már méltó volt önmagához. Nagy lelki nyugalommal gyűrte zsebre az új meg új toldalékokat, melyekkel Vajda János minduntalan fejbe vagdosta.

Végre elérkezett az előadás estéje.

Szigeti József hat órákor már öltözőjében ült a tükör előtt, és nyugodtan ragasztgatta fölfelé Attila hagyományos szakállát, mikor egyszerre bedöntik az ajtót, és Vajda János rohan be:

— Uram, öntől függ darabom sorsa. Ma délután még eszembe jutott Attilának egynéhány főséges gondolata, egy hatalmas monológ... Nyolcvan sor az egész. Az istenre kérem, tanulja be hirtelen... Ráér, hiszen csak az ötödik fölvonásban kerül rá a sor. Ugy-e elmondja?

— Szíves örömet, felelte Szigeti József nyugodtan.

— Köszönöm! kiáltotta a boldog Vajda János, és elövelt a zsebéből egy nagy papiros paksamétát.

— Fölösleges, intett a művész, csak méltóztassék egyenesen átadni a sűgónak.

— Hát el sem olvassa? riadt föl a költő.

— Fölösleges, ismételte rendületlenül és kevélyen Szigeti József.

Attila legmélyebb gondolatai tehát egyenesen a sűgőlyukba kerültek, Szigeti József meg elszavalta az ötödik fölvonásban, de — amint mondtam — a tragédia mégiscsak megbukott.” (Tóth Béla: A magyar anekdotakincs. 3. köt. Budapest é.n. [1898—1903.] 314—315. 1.)

Több mint tíz év múlva Koroda Pál már idézett visszaemlékezéseiben szintén megemlékezik erről az utolsó percben történt betoldásról. A cikk szerint V egyetlen színre vitt drámájának „különös történetét közvetlenül” a költőtől hallotta. Koroda azt írja, V-t váratlanul érte, hogy drámájának bemutatására oly hamar sor került. „Egyszer csak reggeli sétája közben megpillantotta a színpapot, mely *Ilidikó* bemutatóját hirdette.

Ugy érezte, hogy a darabban nem sikerült kifejeznie, amit akart. Attól tartott, hogy a hős alakját hézagosan rajzolta meg. Estig tépelődött azon, hogyan kellene a hézagot kitöltenie. Végre is elhatározta, hogy Attilának négy soros monológgal kell magát magyaráznia. Mire e négy sorral elkészült, már este volt, csak percekkel előzhette meg az előadást. Berontott Szigeti Józsefhez, Attila személyesítőjéhez, ki már öltözködött és magyarázat kíséretében átadta a nevezetes négy sort.

Vajda nem merte az előadást végignézni. Valamely kevéssé látogatott vendéglő egyik zugában töprengett. Nem a darab sorsa érdekelte, hanem az, vajon a közönség megérti-e azt a bizonyos négy sort.

Ő maga is elégedetlen volt művével és elfordult a színpadtól mindenkorra, a hun mondakörrel sem foglalkozott többet. Ánnyt azonban el kell ismernünk róla, hogy e mondakörben őt az ragadta meg, ami a valóban a legérdekesebb: Attila csodálatos egyénisége.” (Hun legendák. Mo 1915. jún. 22. 172. sz.)

Abban tehát mindkét írás megegyezik, hogy V még közvetlenül a bemutató előtt módosított darabjának szövegén. Hogy hány sorból

állt ez a betoldás, itt már nagy az eltérés Tóth Béla és Koroda Pál között: az előbbi szerint nyolcvan, az utóbbi szerint csak négy sorral kívánta a költő Attila monológját bővíteni. Tóth Béla még azt is megírja, hogy Attila ötödik felvonásbeli monológjáról van szó. Csak-hogy az *Ildikó* V. felvonásában ilyen hatalmas Attila-monológot nem találunk. Van azonban a sűgőkönyvben egy ceruzával írt négysoros betoldás, de a III. felvonásban, még hozzá a legdöntőbb helyen, amikor is Attila elhatározza magában, hogy mégsem indul Róma ellen. E négy sor így hangzik: *Rómába nem megyek, de ezt ne tudja senki. Így két célt érek el, — egyik kicsiny, De édes, míg a másik nagyszerű: Rómának megaláztatása.* (III. felv. 195—198.) Ezt a négy sort tartotta V oly döntőnek darabja szempontjából, ezzel az utólag betoldott részszel akarta a hun király tettét megmagyarázni. Ezért hangsúlyozza az értetlen bírálókkal szemben azt, hogy: *Etele nem egy leány kérelmére kegyelmez meg Rómának. Kimondja még előbb, hogy Rómába nem megy — de tervét azért titkolja hogy Roma követsége előtte reszketve megjelenjen, s másfelől, e nagy világcél mellett kisszerűbb, magánycélját is elérje.* (L. *A szépről a szépeknek* c. tanulmányát NŐ 1857. márc. 22. 11. sz. a Pesti élet c. rovatban. A tanulmány *Ildikóra* vonatkozó részéről bővebben I. előbb.)

Ami Tóth Béla anekdotájának többi, oly színesen leírt részleteit illeti, azokat sem tekinthetjük hitelesnek. Egyetlen más forrás sem említi, hogy V a próbákon szüntelen változtatásokkal gyötörte volna a színészeket, hiszen a sűgőpéldányon levő betoldások, törlések száma egyáltalán nem jelentős, és a darab szempontjából is csak e négy sor mondható lényegbevágónak. E ceruzával írt betoldás pedig kétségtelenül Szigligeti kézírása, valószínűtlen tehát mind Tóth Béla, mind pedig Koroda állítása, hogy a már öltözködő Szigetihez rohant volna V az újonnan megírt négy sorral.

V nyilatkozatai alapján kétségbe kell vonnunk azt is, hogy a költő elégedetlen volna darabjával. De az is hihetetlen, hogy V-t meglepetés-ként érte volna az *Ildikó* bemutatása, hisz néhány nappal előtte éppen ő írt róla. (L. NŐ 1857. febr. 8.) Téved Koroda abban is, hogy a hun mondakörrel sem foglalkozott többet. Láttuk, hogy ez a téma mennyire szívügye maradt haláláig, cikkei, tanulmányai bizonyítják ezt. Egy levelében, melyet Nagy Miklóshoz írt, még 1895-ben is az iránt érdeklődik, hogy nem érkezett-e be a szerkesztőségbe egy hun-magyar történet. (A levél keltezés nélküli, de a szövegből kitűnik, hogy 1895 körül írhatta, mert arról szól, hogy már huszonöt éve dolgozik a VÚ-nál. L. Alszeghy, 14. sz. levél.)

Hogy pedig mindenkorra elfordult volna a színpad világtól, ezt — bár Koroda mellett sokan mások is állítják — az újabb kutatások alapján ma már nem így látjuk.

A DRÁMA ÉRTÉKELÉSÉNEK TÖRTÉNETE

Az *Ildikóról* a két bemutatót követő időkben alig esik szó. Nyomtatásban nem jelent meg, a költő munkásságának méltatói közül életben csak Koroda Pál említi az *Artor és Ida* c. költeményének kriptajelenetéről szólva. Azt írja: „E hely megsajnálhatja velünk, hogy Vajda

Ildikón kívül a tragédia terén nem tett kísérletet.” (MSa 1884. 373. 1.) Annál feltűnőbb, hogy V röpiratainak megjelenése után egyik leg-
 élesebb hangú támadója nem feledkezett meg az *Ildikó* egykori
 előadásáról. Kempelen Győző (1829—1865) újságíró, ebben az időben
 a Hon belső munkatársa, az *Önbírálat* és a *Polgárosodás* ellen írott
 munkájában még V színművének sikertelenségét is fölhozza, hogy egy
 mondatnyi oldalvágással a röpiratok szerzőjének hitelét rongta. Előbb
 a Bihar c. lapban megjelent cikksorozatában (1862. nov. 2.—dec. 14.),
 melyet később könyvalakban is kiad, a következőket írja: „Amilyen jó
 emlékező tehetsége van szerzőnek a vértanúkra nézve, olyan kevéssé
 akarja tudni, hogy fordult meg a nemzeti színházban egy »Ildikó«
 című rémedelmes darab is, mely éppen nem bizonyít irodalmi ter-
 mékeinek életrevalósága mellett, ha egy után ítéljük meg az egészet”.
 („Herostriadiák”. Felelet Arisztidesznek az „Önbírálatra” és „Pol-
 gárosodásra”. Nagyvárad 1862. 17. 1.)

A későbbiek során még a teljességre törekvő drámatörténeti össze-
 foglalásokban is csak címszerű megemlítést kap V színműve. Paulay
 Ede még az évszámot is eltéveszti: 1858-ra teszi az *Ildikó* bemutatóját.
 (Paulay Ede: Drámairodalmunk a Nemzeti Színház megnyitása óta.
 Kisz. Év. 1885. 341. 1.) Bayer is csak az 1851—67 között bemutatott
 történeti drámák felsorolásában említi — minden értékelés nélkül —
 az *Ildikót*. (Bayer József: A magyar drámairodalom története a leg-
 régebb nyomokon. Budapest 1897. II. köt. 208. 1.)

Szinte bizonyosra vehetjük, hogy V színművét a költő halála után
 senki kézbe nem vette, egészen Pásztor Árpádig. A kézirat ott lappan-
 got a Nemzeti Színház sűgőpéldányai közt, jóformán teljesen elfeledve,
 de ha szóltak is róla, egy mondatdal elintézték: sikertelen mű, a bemu-
 tatón megbukott. Jellemző, hogy V munkásságának első részletesebb
 méltatója, Kerekes György, aki kora ifjúsága óta kedvelte és tanul-
 mányozta költészetét, és aki készülő munkájának kéziratát még magá-
 nak V-nak is megküldte, aztán átdolgozva és bővítve előbb folyóirat-
 ban (O-V 1900—1901.), majd könyv alakban közrebocsátotta, csak
 annyit tud az *Ildikóról*: 1857-ben megjelent (!) és a Nemzeti Színház-
 ban a bemutatón „hibás történelmi felfogása és gyöngé jellemzése
 miatt megbukott”. (21. 1.) Széchy Károly pedig így szövi bele a költő
 pályaképébe egyetlen fennmaradt drámáját: V „neve már jó hangzás-
 sal bírt, s még *Ildikó*-ja, ez az öt felvonásos gyöngé tragédiája 1857-
 ben sem rontotta meg; pedig történeti felfogásban és drámai jellemzés-
 ben egyaránt hibás.” (Széchy Károly: A magyar lyra a forradalom
 után. Képes irodalomtörténet. Budapest 1896. L. később szó szerint
 a Kisebb tanulmányok c. kötetben is (396. 1.), majd a Beöthy Zsolt—
 Badics Ferenc szerkesztette A Magyar Irodalom Történetében. Buda-
 pest 1907. II. köt. 489. 1.) Ugyanebben a kötetben a drámáról szóló
 részben is (Alexander Bernát írta) megtaláljuk V színművét, de minden
 méltatás nélkül, csak címszerűen említve. (543. 1.) Bródy Mihály sem
 tud róla többet, mint azt, hogy „gyöngé tragédia”, bemutatták a
 Nemzeti Színházban és megbukott. (15. 1.) Dombi Márk még a címét
 sem mondja meg, csak annyit ír: „Vajda a költészetnek mind a három
 ágában megpróbálkozott. Drámai kísérletei azonban annyira jelenték-
 telenek, hogy fölösleges dolog volna velük bővebben foglalkozni”.
 (388. 1.)

Pásztor Árpád könyvének megjelenéséig még csupán Pintér Jeno irodalomtörténetében találunk egy — értékelés nélküli — mondatot az *Ildikó* bemutatásáról. (VII. köt. 471. l.)

Pásztor Árpád 1927-ben megjelent könyvében első ízben ad részletes beszámolót a dráma megírásának körülményeiről, ihlető forrásairól, előadásáról. A színesen, regényesen megírt fejezetben azonban a hiteles, helytálló tények mellé néhány téves vagy kellően meg nem alapozott adatot is beleszórt. Magáról a tragédiáról Pásztor a következőkben foglalja össze a véleményét: V „Utálta a jambusokban beszélő, papíron ágáló történelmi hősöket és *embereket* akart teremteni. Attilában nem a legendák Isten ostorát látta, hanem a barbár harcost, aki tönkre akarja tenni a nyugati és keresztény civilizáció ragyogó középpontját: Rómát. Vajda egy eszmét akar kifejezni: hogy az emberi haladást és kultúrát meg kell védeni a rombolóktól, még akkor is, ha azok világfoglaló hősök.” (113—114. l.)

A V-évforduló körül megjelent tanulmányok szerzőinek figyelmét Pásztor Árpád könyve hívta föl az *Ildikóra*, de érdemleges méltatás helyett a centenárium alkalmával megemlékezők beérik a regényes műből kicsengő rövidke megállapítással: a költő egyetlen drámája is a Gínához fűződő szerelem élményéből született. (Kéky 1927. 31. l., Travnik 13. l.) Juhász Géza még hozzát teszi: „Költői szépségei a Pásztor Árpád közölte pár szemelvényből is sejthetők.” (Juhász 50. l.)

A Nemzeti Színház centenáriumára megjelent munkák is csupán néhány szóban emlékeznek meg az *Ildikóról*, ezek egyike pusztán a régi ítéletet ismétli: a bemutatón megbukott, „nem nagy kárára költőjének: kilenc nap alatt írta”. (Rédey Tivadar: A Nemzeti Színház története. Budapest 1937. 290. l.) A másik jubileumi kiadvány új, de éppenséggel tévedésen alapuló értékelést ad: az *Ildikót* az „álpátosza fülő próbálkozások” közé sorolja. (Pukánszky Kádár Jolán: A Nemzeti Színház százéves története. Budapest 1938—40. I. köt. 270. l.) E neves színháztörténészek, úgy tetszik, nemcsak drámáját nem olvasták, hanem talán még Pásztor Árpád könyvét sem vették kézbe. Rubinyi Mózes azonban valószínűleg már közelebbről is ismerte az *Ildikót*, legalábbis Pásztor Árpád könyvéből, hisz bírálatot írt a Gína és Rozamundáról, (ItK 1927. 286. l.), mégis — bár V munkásságának neves kutatója volt — csak egy apró hírlapi cikkben emlékezik meg a költő egyetlen fennmaradt színpadi művéről. „A darab — írja Rubinyi — Attila-dráma, eredeti beállítású, nagy képességeket eláruló, de rosez darab.” Attila alakja ellentmond a történelemnek, a hagyománynak is. „Amolyan Vajda János-féle Attila.” A hősnőről, *Ildikóról* szólva pedig Gregusst idézi, ki annak idején azt írta, hogy *Ildikó* V darabjában „lélekkörtani” egyéniség. (PN 1938. jan. 18. 13. sz. Rubinyi Mózes: Vajda János és a — színház.)

A harmincas évek végén jelent meg az egyetlen önálló tanulmány az *Ildikóról* Solt Andor tollából. Mindenre kiterjedő, alapos és részletes elemzés után Solt Andor a következőképp értékeli az *Ildikót*: „V szomorújátéka tulajdonképp kettős dráma hordozója. Míg egyrészt a burgundi királyleány keresztényi áldozatát ábrázolja, másrészt ezzel párhuzamosan fejlődik és bonyolódik Walther reménytelen szerelme. Az aquitán királyfi szerelme szintén fölébe nő a darab főcselekményének, mert nemcsak egyik rugója *Ildikó* elhatározásának, hanem való-

sággal külön, önálló történet. Helyenként úgy érezzük, hogy nem is Ildikó, hanem Walther a főhős. Jelleme érdekesebb, színebb, embe-
ribb is. Míg Ildikó önfeláldozása mindvégig passzív hősiesség marad,
Walther sorsa kettős helyzetéből folyó félreértés és félreértettség foly-
tán egy fokkal közelebb áll a tragikumhoz.” (134. l.) A tárgy természeté-
ből adódik, hogy itt két világ, két felfogás, a kereszténység és a pogány-
ság, a lelki műveltség és a barbárság áll egymással szemben, de a
küzdő felek ellentétének egyensúlyát megzavarja Walther szereplésé-
nek túltengése. „Attila alakja háttérbe szorul, s vele egyenlő arányban
csökken Ildikó áldozatának nagyszerűsége. Nem Attila Ildikó ellen-
lábasa és Walther a vetélytárs, hanem fordítva, s ennek következtében
a burgundi királylány mártírsága magánjellegű bonyodalommá
fakul...” (135. l.) Solt szerint V szubjektívizmusa Walther szerepének
megformálásában sok költői szépség forrása, de egyben nagy hibái is
innen fakadnak. A dráma végül éppen emiatt nem érezteti eléggé, hogy
itt az egyén sorsában két világ harca dúl. A drámai vonal aránytalan-
ságát még fokozza Attila jellemének kidolgozatlansága is. „Ez a
hun király egy pillanatra sem tudja érdeklődésünket maga iránt
felkelteni. Nemcsak mint ember, hanem mint uralkodó is, mint
hadvezér is egyaránt jelentéktelen.” (136. l.) A nagy király, az „Isten
ostora” helyenként úgy beszél, akár a korabeli népszínművek hősei:

*S ez tetszik én nekem leány. No mert
Nem tartok attól, hogy enyim ne légy,
De egyet mondok, jól jegyezd meg azt.
Ha mást szeretnél, ez nem tetszenék ám!*

(II. felv. 4. jel.)

Mindezen fogyatékoságai ellenére is Vajda egyetlen kísérletét a
színpadon Solt Andor érdekes és nagyon jelentéktelen epizódnak
látja a költő pályáján. A Gina-élmény itt új formában talált kifejezést,
a darab bemutatásának és bukásának körülményei pedig fényt vetnek
az ötvenes évek irodalmi életére és V akkori írói helyzetére. Ugyan-
akkor fejlődéstörténeti szempontból is figyelemreméltó jelenség az
Ildikó. Ebben az időben kezdődik meg a drámában az a lassú, de mind
határozottabb változás, mely a romantikus cselekménybonyolítás
helyett a realiztikusabb lélekrajzra, a látványos korfestés helyett az
egyéni vagy társadalmi problémákra teszi a hangsúlyt. Az *Ildikó*
— mondja Solt — „ennek a változásnak egyik képviselője”. (139. l.)
Ennek az új ízlésnek nemcsak a megvalósítója V, hanem bizonyos
mértékben közvetítője és terjesztője is. A következő évben bemutatott
drámák közül ugyanis Dobsa Lajosé (*Attila és Ildikó*) valamint
Hegedüs Lajosé (*Róma leánya*) már az *Ildikó*-jelezte utat követi a
tárgyválasztás, de főképp a felfogás és a jellemzés tekintetében.
Elsősorban Dobsa Lajos színművében érezhető ez. Ebben is megtalál-
juk az önfeláldozó keresztény leányt, szerelmese azonban itt nem
Walther, hanem Uzindur, Attila fogadott fia. A másik drámában a
hősnő egy patricius hölgy, aki súlyos áldozatot hoz hazája szabad-
ságáért. Nem annyira az *Ildikó* közvetlen hatásáról van itt szó, inkább
arról, hogy Dobsa is, Hegedüs is Hebbel tragikái indítékát használták
fel, de — állapítja meg Solt — V drámájának közvetítésével.

Egy évvel később megjelent tanulmányában Solt még jobban hangsúlyozza V *Ildikó*jának hatását Hegedüs Lajos Róma leánya c. tragédiájának keletkezésében. (Solt Andor: A színszerűség uralma drámairodalmunkban. ItK 1939. 145. l.) Ugyanitt szól arról is, hogy éppen az 50-es évek közepétől mind gyakrabban villan föl egy-egy lélektani kérdés történeti drámáinkban. Szigligeti Világ ura c. darabjában az apa-fiú ellentét kap hangot, a legtöbb szerző azonban a férfi és a nő kapcsolatát állítja középpontba. A régebbi drámáinkban ábrázolt sablonos szerelem helyett újabb történeti darabjainkban már bonyolultabban alakul a hős és hősnő közti viszony. Addig a nőt anyagi jóságú és csodálatos szépségű eszményi alakként ábrázolták, akinek a szereleméhez semmiféle kétely sem fér, a beteljesülést, a boldogságot pedig csupán külső körülmények, egy zord apa vagy gonosz intrikus akadályozza. Most már egymás után jelennek meg a színpadon az olyan összetett lelkű, érdekes nőalakok, akiknek érzelmi életében az ellentétes szenvedélyek keverednek, és szerelmük nem külső erőkkel ütközik össze, hanem önmagukban hordozzák a tragikus konfliktust. Solt több történeti dráma nőalakját: Cornéliát (Hegedüs Lajos: Róma leánya), Etelt (Tóth Kálmán: Egy királynő), Indiánát (Kövér Lajos, Nápolyi Johannát (Farkas Albert) sorolja föl, elsőként azonban V szomorújátékának hősnőjét, Ildikót említi. (Uo. 149. l.) A tanulmány külön nem emeli ki, de az *Ildikó* bemutatójának időpontjából következik, hogy a realiztikusabb nőalakok megteremtésében V-nak a hazai színműírásban — ha bizonyára Hebbel nyomán is — kezdeményező szerepe volt.

Bóka László főképp V színművének bukásával foglalkozik, és első sorban a három főhős szokatlan alakjában látja a korabeli elutasítás okát. A legtöbben borzongva és megbotránkozva hallgatták Walther monológiát, melyben szenvedélyes szerelmi vágyának ad kifejezést. „Gregus — írja Bóka — felfedezte *Ildikó*ban a „lélekkörtani” esetet s a színpad, mely Shakespeare vaskos szabadosságait elbírta, tiltakozott az ellen, hogy hasonló szabadosságok a romantika fennkölt szárnyalásaival nyilatkozzanak meg. Végzetes esztendő volt ez, a Fleurs du Mal éve, a Madame Bovary botrányos esztendeje: a kritika utálattal fordul el Vajda „kéjenc” Attilájától, lelkibeteg Ildikójától s Walther-től, ki a magányos rengeteg „illatgőzös” gyepére csábítja Ildikót.” (85. l.)

A felszabadulás után Kozocsának még 1944-ben megjelent szövegkiadása alapján Rubinyi elsőnek szól V drámájáról. Véleménye csupa negatívumot tartalmaz: naivság, kezdetlegesség váltakozik emelkedett pátoisszal az *Ildikó*ban, amelynek még a stílusa is tele van foltkokkal. Gyermekek technikájú rossz darab: „Tökéletes epikai drámaiság.” (Rubinyi 1945. 13. l.)

Részletesen tárgyalja V szomorújátékát Komlós. A bukás okát ő első sorban abban véli megtalálni, hogy a kritikusok az 50-es években hazafias drámát vártak, és ennek alapján ítélték meg az *Ildikó*t is. Így érthető aztán az a szinte egyhangú elutasítás, mellyel a V által színpadra vitt Attilát fogadták, hisz ebben az Attilában a nemzeti történelem egyik legfőbb, legdicsebb alakjának meggyalázását érezték. V célja azonban — írja Komlós — nem a történelmi vagy mondabeli Attila színrevitele volt, hanem „egy szerelmi tragédia bemutatása,

melyben a tragédia egyik sorshordozója véletlenül a hun király.” (Komlós, 85. l.) Ebből a szempontból kell tehát néznünk Attila alakját: megfelel-e annak a szerepnek, amelyet a darab szerint játszania kell. „A kérdésre pedig igennel kell felelnünk. Hiszen a nórabló nagyúr nem lehet különb ennél az Attilánál; ha különb volna, nem volna nórabló, Ildikó nem tekintené őt lelketlen önkényúrnak.” (Uo.) V Attilája kegyetlen pogány király, önkényúr, akit a szerelmi érzés elgyöngít, és háttérbe szorítja dicsőségvágyát, világhódító célját. Mégsem kisserző alak: hatalmas és dicsőségvágyó, és nem is egyszerűen „kéjenc”, mint a korabeli bírálatok mondják, hanem Ildikó iránti szerelme még emberibbé, rokonszenvesebbé teszi, mikor „a szerelem hatása alatt — rajzának egyik legfinomabb vonása ez — egyszerre szegénynek tartja magát, mert oly fenségesnek tartja Ildikót, hogy rájön: hatalmas és gazdagsága ellenére mit sem adhat neki, s alakja még tovább nő szemünkben a darab végén, amikor Ildikó a gyilkosság után szeretné őt feltámasztani”. (86. l.) Ám Attila alakja mégis szerencsésen megformálva. Annyira nem tudjuk szeretni és becsülni a kéjvágyó önkényurat, aki mindenáron birni akarja Ildikót, hogy halálán szánakozva megrendüljünk, viszont annál emberibbnek ismertük meg, hogy erkölcsi elégtétellel fogadjuk meggyilkolását. „Így ellentétes érzéseink végül valami ingadozó közönnnyé semlegesítik egymást.” (Uo.) A tragédia megkövetelte nagyság, hősi jellem azonban mégsem hiányzik Vajda színművéből, csakhogy ezt itt nem a hun király testesíti meg, hanem Ildikó. A darab címe is azt mutatja, hogy a szerző szándéka szerint ő a tragédia igazi hőse, őt állította szomorújátékának középpontjába.

Komlós dicsérendőnek mondja a tragédia nyelvét is, és egyetért Jókai megállapításával: V végig tartani tudja a drámai hangot, az *Ildikó*-ban a tragédia nagy stílusát érezzük. „Kitűnő színpadi érzékre is vall az igen hatásos jelenet (III. felv. 5. jelenet), amely a végső ókig élére állítja s váratlanul és lélektanilag mégis érthetően megoldja a pattanásig feszített helyzetet: A Rómáért könyörgő pápával Etele már-már közli, hogy nem kegyelmez a városnak, mikor Ildikó oda-súgott szerelmi ígéretére más befejezést ad a megkezdett mondatnak, a meglepett hun főurak számára pedig rögtön talál egy valószínűnek ható magyarázatot, miért változtatta meg addigi szándékát.” (86. l.) Vannak azonban a drámának bántó fogyatékségei is. Így technikai kezdetlegességre vall, hogy túlságosan gyakori nála az akkoriban szokásos „félre” vagy „magukban” megoldás a szereplők titkos gondolatainak feltárására. Drámaiátlan Walther alakja is, folyton a maga érzelmeinek lírai fejtegetésével van elfoglalva, nem cselekszik, csupán arra való, hogy betöltse a szerelmi háromszög harmadik személyének szerepét.

Komlós összegzése végül is: a kritika igazságtalanul bánt el V darabjával. Az ellenséges vagy értetlen fogadtatásnak egyik oka bizonyára a költő személye lehetett, akinek szigorú színírálatiáért így akartak némelyek megfizetni, másrészt az Attiláról kialakított korabeli fölfogás, amellyel Vajda az *Ildikó*-ban megrajzolt hun király révén élesen szembekerült. Ma már megállapíthatjuk, hogy Vajda színműve — fentebb elemzett gyengeségei ellenére is — „az 50-es évek értékesebb drámái közé tartozik: az akkor igen nagyszámú

történeti tragédiák közül csak Jókai Dózsa Györgye, Szigligeti Béldi Pálja és talán Dobsa Lajos IV. Lászlója veszi fel vele a versenyt". (87. l.)

Hasonlóképpen értékeli V darabját egy újabb színháztörténeti munka is. Jókai Dózsa Györgye és V *Ildikója* „messze felülmúlták a kor többi történelmi drámáját” — olvassuk itt. Majd: „Vajda János Ildikója a kor színpadi irodalmának legerőteljesebb női jelleme.” (Magyar színháztörténet. Szerk. és bev. Hont Ferenc. Írta a Színház-tudományi Intézet munkaközössége. Budapest 1962. 138. l.)

AZ ILDIKÓBAN SZEREPLŐ SZEMÉLYEKRŐL

(A színlap sorrendjében)

ETELE

Thierrynél Mundzukh (a magyar hagyományban Bendegúz, Fessler-nél Bendegutz) fia. 434-ben vagy 435-ben nagybátyja (Thierrynél Roua, a könyv fordítója szerint Rof) halála után került a hunok élére testvérével, Budával együtt. Buda megöletése után a hunok egyedüli uralkodója, lett az a „férfiú, kire a végzet bélyegét ütötte, ki a népek rettentésére s a világ rendítésére született,” — idézi Thierry (41. l.) Jornandes gót származású püspököt, ki a VI. században írt krónikájában részletesen szól Attiláról és a hunokról.

A krónikaírók szerint Rof halálakor 35 – 40 éves lehetett, 452-ben, az itáliai hadjárat idején tehát már túl volt az ötvenedik évén.

Neve Thierry könyvében (Szabó Károly fordításában) mindenütt Attila, V is így írta, de Szigligeti Eteleire javította, és a színlapon is ez áll.

Régebben inkább az Attila név volt ismertebb (Fessler könyvében is így szerepel), de az 1848 előtti években — elsősorban az irodalomban — az Etele név lett a népszerűbb. Az Etele nevet magyarosabbnak érezték a költők, írók, talán közrejátszhatott ebben az a magyarázat is, amely a hun király nevét a régi magyar Etel folyónévből (vö. Etelköz) származtatja. (L. Ipolyi Arnold: Magyar mythológia. Pest 1855. 153. l.) — Említésre méltó az is, hogy az Ethele családnév az Árpád-kori oklevelekben is előfordul. A nagy hun királyt Eteleének nevezi Vörösmarty is az 1833-ból való Etele c. négysoros versében, Vajda Péternél pedig először szerepel 1839-ben rövidített alakban az Etellak szóban. Megjegyezzük még, hogy V későbbi írásaiban mindig Attila névvel illeti a hunok királyát.

ELLÁK

Jornandesnél Ellacus. Szabó Károly átírásában Ellák vagy Ellákh. Thierry szerint Attila legidősebb fia, kedvenc nejétől, Rékától való. A magyar hagyományban nem ismeretes Ellák neve.

Szabó Károly Ellákot egy személynek veszi a Thuróczy krónikájában említett Áladárral, kinek e krónika szerint Krimhild volt az anyja. (Thierry 175. l. jegyzet)

CSABA

Kézai Simon XIII. századi krónikája szerint Attila második fia, a görög császárléánytól, Honoriatól. A külföldi krónikaírók ilyen nevű fiúról nem tudnak. Szabó Károly azonosnak tartja a Jornandesnél (és Thierrynél) szereplő Ernákkal (Irnákh, Hernákh), a legfiatalabb fiúval. (Uo.) Ezt a nézetet átveszi drámájába V is.

A Csaba egyébként vitás eredetű régi magyar személynév, Vörösmarty újította fel (Csaba szerelme 1824).

WALTHER, AQUITÁN KIRÁLYFI

Walther a magyar hagyományban nem szerepel. Fessler minden bizonnyal egy nyugati gót mondából vette át Walther alakját és történetét. A mondát egy költőileg kidolgozott X. századbéli latin nyelvű költemény, az ún. Walther-ének őrizte meg.

Walther és Hildegunde szerepel Vajda Péter Hildegunde c. beszélyében is (Dalhon I. 1839.) Itt Walther elesik a catalaunumi csatában, utána Hildegunde Attila felesége lesz, még pedig azért, mivel titkon már ekkor az a gondolat vezet, hogy végez Attilával, mert úgy érzi, Attila szándékosan tette el útjából Walthert.

Waltherről és szökéséről Ipolyi Arnold is szól. (Magyar mythológia. Pest 1855. 158. l.)

Az *Idők*ban Walther mint *aquitán királyfi* szerepel. Aquitániáról V Thierrynél olvashatott, aquitán népről azonban itt sincs szó. Aquitániának nevezték a régi Gallia négy tartományának egyikét, ez a mai Franciaország déli részén a Garonne folyó és a Pireneus hegység közt terült el. 419-ben itt alapították a nyugati gótok birodalmukat, mely 507-ig állt fenn. Thierry szerint Attila galliai hadjáratának éppen a vizi(nyugati)-gótok szolgáltatták az egyik ürgyget, a hun király ugyanis kijelentette, hogy az ő megbüntetésükre akar Aquitániába vonulni.

ARDARIK, GEPIDÁK KIRÁLYA

A gepidák a keleti germánok egyik törzset alkották. Attila halála után meghódították a hun birodalom egy részét. Uralmuknak a VI. század közepén a longobárdok és az avarok vetnek véget.

Ardarik király történeti személy, nevét, alakját V Thierry könyvéből vette.

VALAMIR, GÓTHOK KIRÁLYA

A gótok, a keleti germánok legerősebb törzse, a VI. században két részre szakadt. A nyugati (vizi) gótok Róma elfoglalása után a mai Dél-Franciaország, majd a mai Spanyolország területén alapítanak birodalmat. A keleti (ostro) gótok birodalmát a hunok a IV. században semmisítették meg. Attila halála után a Dunától nyugatra eső hun tartományokat szállják meg.

Valamir a keleti gótok királya, Thierrynél is szerepel. Valamir testvére, Theodemir — szintén a hun király udvarában élt — apja volt a nagy Theodoriknak, aki az V. században meghódítja Itáliát.

CSÁT, ETELE ORSZÁGÜGYÉRE

Attila egyik főemberének neve, Thierry könyvében: Scotta (Priscos rhetornál: Scottas). Ezt a nevet Szabó Károly változtatta meg Csátra. Eljárását jegyzetében a következőképp indokolja: „az eddig úgy a hazai, mint külföldi írók által a görög szöveg latin fordítása után *S c o t t a*-nak írt nevet, eredeti hangzására visszavinni ügyekezve, bátor voltam a görög végzet elvetésével *C s á t* alakban visszamagyarosítani, melyet, mint helynevet a Borsod megyei *C s á t h* mezőváros nevében föltalálunk.” (49. l.) Scotta — Thierry könyve szerint — Attila főminiszterének, Onegesiusnak volt a testvére, és hun király követeként járt Bizáncban. (Uo.) *országügyér*: miniszter. Az 1840-es évek második felében terjedt el. Vajda másutt is használja, pl. a Csatár (1861) c. lap cikkeiben.

BERE

A darabban Etele másik országügyére. Thierrynél szerepel, amikor Priscos nyomán Attila lakomáját írja le a bizánci követek fogadásakor. „A követeknek a bal asztalt adták, mely másodrangú volt; itt is előttük ült egy nemes hún, Bere nevezetű, tekintélyes férfiú, ki Hunniában több falvakat bírt.” (88. l.) Szabó Károly jegyzetében azt olvaszuk, hogy a Priscosnál görög betűkkel írt személynévnek a „*B e r i h*” hangoztatás felel meg. — Fordításomban jónak láttam e nevet a magyaros hangzású s helynévül honunkban máig is élő *B e r e* névvel adni vissza.” (Uo.) Említsük meg, hogy már Vörösmarty Cserhalom (1825) c. kiséposzában is találkozunk a Bere névvel.

LOTHAR, FOGOLY KIRÁLYFI

Lothar: germán férfinév. A fogoly királyfi V által költött személy. Csak néhány mondatnyi szerepe van az I. felvonás 1. jelenetében.

LEÓ, RÓMAI PÜSPÖK, A RÓMAI KÖVETSÉG FŐNÖKE

I. Leó pápa (440—461) a keresztény ókor egyik legismertebb személyisége. Róma tekintélyének az egész kereszténységen belül feltétlen érvényt szerzett. Attila itáliai hadjárata idején az apostoli szék birtokosa, aki — ahogy Thierry jellemzi — „tündöklő ésszel s jellemének tekintélyével” még a pogányokra is nagy hatással volt.

JULIÁN, RÓMAI LELEKÉSZ, ILDIKÓ NEVELŐJE

Költött személy. Thierry említi Attila galliai hadjárata alkalmával Juliánust, a chartres-i püspököt. Solt szerint valószínűleg innen vette V a burgund királyleány nevelőjének nevét.

HARAM, BURÁD TESTŐRÖK

Költött személyek. Haram — mint várnév — szerepel a krónikákban. Haram volt a neve a középkori Magyarország egyik vármegyéjének is, a megye a mohácsi vész után megszűnt. — Burád: V által alkotott név.

ILDIKÓ, BURGUNDI KIRÁLYLEÁNY

Neve Thierrynél csak könyvének végén, Attila menyegzőjének leírásakor szerepel először: „Az új nő, kivel hölgyeinek seregét növelte,

nem a Caesárok leánya, jegyese Honoria volt, kit egykor Itáliában hagyni nem akart: ezen igen fiatal és csudaszép hölgyet, mint a történelem mondja, Ildikónak hívták. E név, melyet Jornandes Priscus előadásából vett, dacára azon változóknak, melyet a görög leírás által szenvedett, kétségtelenül germán alkatú; az éjszaki hagyomány azt tisztább alakban Hilt-gund vagy Hildegundnak tartotta fön. S ki volt ezen Ildikó? A germán hagyomány belőle királyleányt csinál, s majd a rajnántúli egyik frank király, majd a burgund király leányának mondja; a magyar hagyomány, Mikoltnak nevezi, atyjává egy baktriai fejedelmet tesz.” (168—169. l.)

Jornandesnél Attila feleségének neve: Ildico. Ilyen alakban szerepel Ipolyi Arnold Magyar mythológia c. könyvében is. V a Fesslernél olvasott Walther-monda Hildegundja helyébe teszi az Ildikó nevet, egyebekben Thierryt követi: a germán hagyomány szerint „Attila egykor a fiatal leány rokonait, kit most nejl volt veendő, megölte, hogy kincseiket kezére keríthesse”. (169. l.) A magyar hagyomány szerint Mikoltnak (Ildikó) nem volt része a hun király hirtelen halálában.

HERVA

Ildikó rabnőjének alakja képzelt személy. A szláv hangzású nevet V alkotta.

SORVA

A Thierry könyvében is szereplő „ijesztő alakú, nyomorult öltözetű nő”-nek V adta e nevet. Vörösmarty Salamon király c. drámájában szerepel egy tébolyodott remete, aki megjósolja Salamon bukását. A remete neve: Sorvatag. (A név nyilván csontvázzá soványodott embert jelez. L. Vörösmarty Mihály Összes Művei. 7. Drámák II. 1971. 408. l.) Solt föltevése szerint V valószínűleg e Sorvatag hatására alkotta a Sorva nevet. (A Salamon király először 1827-ben jelent meg nyomtatásban, utána 1856-ig még két ízben: 1845-ben és 1847-ben.)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK. MOTÍVUMOK

Első felvonás

Főtér Mantuában — Mantua: Mantova észak-itáliai város a Pó síkságán. Vö.: Attila „Parancsot ada seregeinek, hogy Mantuán alól a Pó és Mincio összeshakadásánál azon nagy úton vonuljanak össze, mely az Apennineken át Rómába vezetett; maga is megjelent a kitűzött helyen, nem tudva még mire határozza magát.” (Thierry 161—162. l.)

8 *kengyelfutóként Szalad előtte* — kengyelfutó: főúri hintó vagy lovagló ura előtt futó szolga. Az előrejelzés hasonlatoképp előfordul az *Alfréd regényében* is: *E zúr kengyelfutó árnyéka már A földre is legyinte egyet* (I. 326—327) Vö.: Shakespeare-nél Vörösmarty fordításában: „Fújj, szél, szakadj meg, fújj, dühöngj! Vihar, Felhő, omoljatok le, míg a tornyot S a szélvitorlát elsúly-

- lyesztitek! Ti gondolatnál gyorsabb kéntüzek, Kengyelfutói a tölgyhasogató Menykőnek.” (Lear király. III. 2. szín. Vörösmarty fordítása 1866-ban jelent meg. A MS 1866. ápr. 23-i száma rövid méltatásban emlékezik meg róla és fölhívja színészeink figyelmét is az új kiváló fordításra. A cikket minden biztonnyal V írta.)
- 20 száz Karó és Jeszület — Vö.: III. 45. és 60. Béla királyfi I. 180.
- 42 O fecskeszájú rongy kölyök! — fecskeszájú: hazudós. Vö.: *Fecske ajak, hazudsz.* (Béla királyfi V. 41.) Vörösmarty Cserhalomjában (1825) is: „fecske beszédük.”
- 55 *Ments meg uram minket A te ostorodtól* — Vö.: Thierry könyve előszavában írja: A latin népek egyházi legendáiban a hun király úgy tűnik föl „mint a gondviselés által rendelt személyiség, mint a fájdalom és rombolás Messiása, ki a rómaiak bűneinek fenytésére küldetett. E vallásos rajongási szempont annyira uralkodik a tényeken, hogy Attilában az ember elenyészik, hogy egy jelképnek, egy hitregének adjon helyet, mely ebben áll: I s t e n o s t o r a.” Attila Fesslernél is „a Világ félelme” és „az Isten ostora”. (88. l.) V egyik a szabadságharc idején írt versében a magyar nemzetre vonatkoztatja: *nemzetem! Téged csodának teremte S ostorának istened* (Körültünk vagy tiz ellenség 1849), a *Falgárosodásban* — egyaránt célozva Attilára és Lehel vezér kalandozó magyarjaira — mondja: *népek ostorai voltunk* (VKrk VI. köt. 108. l.) De használja Vajda e jelképet más vonatkozásban is: *Ver az isten engem Mind a két kezével, Tüzes ostorával, Tüzes szerelimmal.* (GE IV. 1856.) Egy másik versében: *Szerelem — örök nap, Öröme mindennek — Egyedül szívemben Ostora istennek! . . .* (GE XIV. 1856.) Az *Alfréd regényében: mért Hogy Isten épen engem ostoroz Sajátkezüleg?* (I. 175.)
- 65 *Sárgás, feketé arcukon* — a fekete sárگا színeket más verseiben is felveszi a halál ábrázolására. Vö.: *Mint az árva holt anyára, Ugy borulok rád, hazám. Hideg vagy, fekete, sárگا;* (*De profundis* 1887); *Fekete sárگا rém, ádáz halál,* (*Halál* 1889) Vörösmartynál is: „Kínjától feketült arcát a csendes enyészet Most elsárgítá.” (Zalán futása II, 1825.)
- 73 *Pedig Sálón terén Megtanulhatta volna, hogy habár Legyőzhetlen, de nem mindenható.* — 451-ben Attila több mint ötszázezerfőnyi seregével átkelt a Rajnán, és ugyanezen év nyarán a catalaunumi mezőkön megütközött a nyugati gótokkal szövetkezett rómaiakkal. A csata kora délutántól másnap reggelig tartott. Attila hatalmas veszteségeket szenvedett, de elesett a gótok fejedelme, Theodorik is. Attila visszavonult kelet felé, Aetius, a rómaiak vezére azonban nem követte őt, hanem szintén visszahúzódott seregeivel Itália irányába. Így bár Attila megfoghatkozott seregével sietve elhagyta a csatateret, a hadjáratból épségben és szákmánnyal dúsan megrakott szekerekkel tért vissza, ezért sem ő, sem a sereg nem érezte magát legyőzöttnek. A catalaunumi csata a mai Chalons-sur-Marne környékén (a Marne folyó mellett a Champagne-ben, Metz és Párizs között) elterülő mezőkön folyt le. — *Sálón:* a francia városnév, Chalons fonetikus kiejtés szerinti írása. A híres csataterőről ír V a NŐ egyik hírében is: *A chalonsi mező nagy jövendőnek néz elébe. A francia császár elhatározta magában, hogy*

a 451. évi ütközet emlékéül, melynek mint tudjuk Attila volt egyik hőse, az ugynevezett „Attila mező”-n három szobrot fog állítani, egyet Merovíus frank király, másikat Aetius római hadvezér, s a harmadik Teodorich goth király nevének megörökítéséül. (1857. nov. 1., a Külföld rovatban név nélkül, de bizonyára V tollából.)

- 92 *Kifordított képi burgundinak?* — burgundok: keletgermán néptörzs, birodalmukat i. sz. a III. században alapították a Közép-Rajna mellékén. Az V. században már fölvtették a keresztény hitet.
- 97 *Tavaly hogy Galliát Barangolók* — Célzás Attila 451-es galliai hadjáratára. — *Gallia*: így nevezték a rómaiak a Rajna, Alpok, Pireneusok és az óceán által határolt területet, melyet Julius Caesar hódított meg teljesen i. e. 58–51 között. Lakói ekkor a kelták és gallok voltak. Sorozatos támadások után a Rajnán túl élő germánok az V. század elején megszállták. Attila 451-i hadjáratakor Galliát az alánok és a különböző germán népek (burgundok, frankok) birtokolták.
- 98 *a burgundok királya, — Szép Ildikónak apja — Gondikár, —* Thierry könyvében ez áll: 451-ben, a Gallia elleni hadjáratkor „Valamennyi szövetséges barbárok közül egyedül a burgundok mertek csatát állni. Midőn a hunok keleti hadosztálya Helvetia határán átlépett, hogy a strassburgi utat elfoglalja, ezek azonban királyuk Gondikár vezérlete alatt megtámadták, de megveretve szétszóródtak.” (111. l.) Később 451 nyarán Aetius seregébe Gondikár megjött burgundjaival, kik türelmetlenül vágytak bukásukat megtorolni”. (Uo. 128. l.)
- Thierry megállapításai azonban nem fedik teljesen a történelmi tényeket. A burgundok seregét valójában 436-ban pusztította el, méghozzá Aetius, római vezér — hun segítős csapatokkal. A harcban maga a király is — akinek a nevét a történeti följegyzések különbözőképp írják: Guntiar, Gundicarius, Guntapari, Gundahar — elesett. Ez a hadjárat egyébként a Nibelungenlied történeti alapja. A burgundi király neve a germán eposzban: Gunther, az ő húga a Nibelung-ének Krimhildája. Fesslernél is szerepel Gondikár: nála Gondikár burgundi herceg, aki sikertelenül próbált ellenállni Attilának. (172. l.)
- 100 *Bár Eteleének szövetségese* — Thierry szerint a catalaunumi csatában a burgundok Aetius seregében harcoltak. Hogy a burgundok Etele szövetségesei lettek volna, ezt V nem Thierrynél, hanem Fesslernél olvashatta. Itt a burgundok királyának neve: Hersik, aki Attila „fegyveresei közzé kénytelenített; és az ő *Hildegundis* nevű leánya Attyának hívségéért kezes lenni kényszerített”. (175. l.)
- 101 *Bizakodván az Aetius alatt Csoportosuló néphadakban* — Aetius: római hadvezér, államférfi, 433-tól a hadsereg fővezére. A catalaunumi csata után három évvel, 454-ben III. Valentianus császár sajátkezűleg megölte. Thierry szerint fiatal korában a hunoknál volt tüzés, és itt végezte első hadgyakorlatait, Attila viszont a rómaiaknál kezdte a hadi mesterséget tanulni. Aetiust és Attilát a „barátság egy neme kötö egymáshoz”. (40. l.)
- 106 *Feldőlük Wormsot* — Worms: Rajna melletti város, az V. században Burgundia székhelye.

- 126 *de hát Nem szóltak ellene a törzskirályok? — törzskirályok: ez az elnevezés V-től ered. Ezzel a címmel illette a meghódított országoknak Etele udvarában élő fejedelmait. L. még I. 468.*
- 136 *Ott jön a borult arcu Ardarik És Valamir, — jer most vonuljunk félre. A királyok közül e kettő az, akikkel Gyakorta szóba áll Etele is.* — Thierry írja: Az Attila körül hemzsező törzsek főnökei közül „Ketten voltak, kiket Attila e tömegből kiválólag megkülönböztetett, kiket minden tanácsba meghívott: a gepidák és az ostrogóthok királya. Valamir ítéleteiben nyíltságot, méltányt s kellemes előadást, mik a hun királynak tetszettek, Ardarikh ritka eszélyt és minden próbát kiállt hűséget tanúsított”. (108. l.)
- 140 *Kiállhatatlan égalj! — Vö.: Thierry: „Az éghajlat az itáliának e hü szövetségese éjszak rohamai ellen, derekasan vívott melettök és jól igazolta Aetius előrelátását.” (166. l.)*
- 150 *Azután Jövöre is kell. Majd beüthetünk Következő tavasszal és korábban — Vö.: Thierry írja az itáliai hadjáratról: „Főnökök és katonák mind ohajták, hogy azt jövő esztendőre újra kezdik; mert e táborzás rájuk nézve gyümölcsöző volt, abban fáradtság nélkül roppant kincset gyűjtöttek s szekereik halmozva voltak zsákmánnyal.” (160—161. l.)*
- 153 *e döglétes Öldöklő hőség — Vö.: „Az idő e közben múlt, már július eleje járt a s a nagy hőség nyavalyákat fejtett ki a mindenféle kicsapongásba elgyengült hun seregbe.” (Thierry 160. l.)*
- 172 *aki Rómába ront be ellenség gyanánt, Nem éri túl soká diadalát. Egy példa van rá, Alarik. — Vö.: „Jóllehet a római világ fővárosának sérthetlensége fél század óta Alarikh merénye által elenyészett . . . a császárok városának árnya a sírok méltóságától környezve még mindig főnállott. Kardot emelni ellene a szentségtörőre kimondott halálos ítéletnek tetszett. Alarikh maga nyújtott erre elvitathatatlan bizonyítványt a hiszékeny lelkek előtt. kinek halála oly hirtelen következett e végzetszerű diadalra.” Attila vezérei és a katonák nem akartak Róma ellen vonulni, a hadjáratot erre az évre már be szerették volna fejezni, s már csak egyetlen céljuk volt a megszerzett zsákmányt hazavinni. (L. Alarik szavait!). Ezért határozzák el, hogy Attilát figyelmeztetik, nehogy úgy járjon, mint egykor Alarikh. (Thierry 166. l.) Alarik (Alarich) nyugatgót király (376 körül — 410) Róma elfoglalása után (410. aug. 24.) Szicília felé vonult, és útközben váratlanul meghalt.*
- 183 *Fejemnek fáj egy izzó gondolat. — L. a Hebbel Judithjának hatása c. fejezetben 362. l.*
- 219 *Harcolni a gyüölt zászlok alatt, A hún sólyom hírét növelni, — A fehér sólyom (más változatban a fehér sas) azonos a mondák „turul” madarával. Kézai krónikája szerint Attilától Géza vezér idejéig a koronás fejű turul volt a hadi címer. A Jókai egyik 1851-ben írt elbeszélésében (Mahizeth) a fehér sólyom (majd a fehér szarvas) vezette őseinket nyugat felé. (JKrk Elbeszélések 3. köt. 1973. 200. l.) A fehér sas c. regéjében Csaba vezér seregét, a hunokat vezető a fehér sas, amelyet később „fehér turul”-nak nevez. (HF 1854. L. Jókai összes művei. Budapest 1894—1898. 228—230. l.)*

- 224 *Ah Ildikó — itt? ... mit jelenthet ez?* — Fesslernél olvasható: Miután Aquileja városát elfoglalta, ismét eszébe jutott Attilának Hildegunda. Követeket küld tehát Burgundiába a királyhoz, hogy minden adótól fölszabadítsa, ha Hildegundot neki feleségül adja. A folyón túl Mantuába sietett, ahol is már várták követei a szép Hildegunddal. (204—211. l.)
- 225 *Fagyasztó sejtetem* — A *sejtetem* V költői nyelvének egyik legjellemzőbb szava. Különböző jelzőivel együtt megtalálható például a következő helyeken is: *néma sejtetem* (Ildikó IV. 31.) *rettentő sejtetem* (Alfréd regénye I. 580.), *ádáz sejtetem* (Találkozások II. 392.) *Felköltené a jobb sejtetmet* (uo. III. 574.), *baljós sejtetem* (uo. IV. 167.), *rémes, fagyasztó sejtetem* (uo. IV. 376.), *kinózzák bős sejtetek* (uo. IV. 653.) Kisebb költeményeiben is gyakori: *lelkemre Sejtetek rózsás felhője száll;* (A rab halála 1848.), *bus sejtetemről Bántva* (Balassa Menyhért 1854.), *A mi a gyöngék közt esküsző, Legyen az közöttünk sejtetem.* (Költő barátomhoz I. 1855.), *Legyen átkozott e sejtetem!* (GE VI. 1856.), *Úzve gonosz sejtetemtől* (GE XXXI. 1856.), *fojtó sejtetem* (Az állatkertben 1888.), *a lelkem Ring egy méla sejtetemben* (Nádas tavon 1888).
- 256 *szidj, átkozz engemet* [. . .] *lábaidhoz Borulok hogy tiporj el* — Vö.: *Oh, gyűlölj, utálj meg engem, Tiporj édes lábaiddal;* (GE XVII. 1856.)
- 276 *A vágy, Hogy birjalak, mint déli nap* — *A kárhozat helyén* (1872) c. versében hasonló, de már kozmikussá növesztett képpel — *a teremtésnek delelőjén* — érzékelteti mérhetetlen fájdalmát a költő, a *Találkozásokban* viszont a vágy beteljesülését jelenti a *Legragyogóbb délpont* (IV. 86.) Az öregség közeledtével, 1885-ben már azt írja: *Elmult az ifjuság, dicsőség, Az élet ragyogó dele!* (Gyermekkorom tájéka. 1885.)
- 288 *Vad telhetetlen ádáz szörnyeteg* — Vö.: Az Alfréd regényében *kigyófejű, Tigrisszemű szörnynek* (I. 395) és *szörnyetegnek* nevezi a *zöldszemű féltést* (III.91—92). Ugyanitt *telhetetlen kigyónak* nevezi a szerelmi szenvedélyt. (III. 87.)
- 307 *lakatlan tengersziget ölébe* — A *Találkozások* hőse, Ernő is arról ábrándozik, hogy *Majd a mérhetetlen oceánnak Beljén, lakatlan szigeten* fognak együtt élni Etelkével. (II. 153.) Másik verses regényének hőse, Alfréd *e veszettségében forgolódo földről Egy laktalan, kiadó légsziget Magánya s csöndje menhelyébe* kívánczik (Alfréd regénye I. 71—72.), és *vágya* álmában be is teljesül: az egész világ elpusztul, a vizek árából azonban végül egy *Tündérsziget* emelkedik ki, és itt végre kettesben lehet Izidórával, az addig elérhetetlen nővel. (I. 495—504.)
- 315 *Oh végzet, visszaadsz tehát magamnak, És nem jelölsz ki égi küldetésre?* — L. a Hebbel Judithjának hatása c. fejezetben 362. l.
- 330 *Minden bokor egy-egy paradicsom* — a szerelmi boldogság állandó jelképe Vajdának a bibliai paradicsom, az éden. A legteljesebben és legkülönösebb módon az *Alfréd regényének* csodálatos látomásában festi meg az elképzelt édent. Vö.: *Alfréd regénye* I. 495—546.
- 332 *ahol Az illatgőzös gyepet még soha Halandó ember lába nem tapodta* — A természetben található pázsit, gyep mint a szerelmi idill

- áhitott titkos színhelye a *Találkozásokban* is szerepel: aho *Az erdő illatot sohajt. Hol pázsitos berek homálya Álommal a vándort kínálja*, oda vágyódik Ernő is szerelmével (II. 76.), mert ahogy később olvassuk: *a turbékoló galambok Magányt keresnek sűrű lombot, Természet pázsítpamlagát.* (III. 181.) De meglelhetjük e képet más vonatkozásban is: A *Béla királyfi*-ban a pomerán vezér gyepszínágyon ülve fogadja bajnokait. (VI. 49.) A hullám *figyelmes anyaként álám Gyöngyöden csusztatott száraz sziget Lány pázsítváncosára fektetett (Alfréd regénye I. 440.)*, vagy például *A városligetben* (1880): *Füepamlagomra heverek.*
- 336 *Mit követelne tőlem a haza? Harcoltam érte, elveszett . . .* Kornlós szerint e sorok a költőnek a szabadságharc bukása utáni lelki-állapotát fejezik ki. (83. l.)
- 346 *Csodás tökélye testnek, értelemnek* — Vö.: Vajda más nőalakjaival: Izidóra *Csodája a bájnak (Alfréd regénye I. 9.)*, az *idomok csodái* (uo. I. 535.) Regina *jumói természetnek classikus tökélyei (Barát és vetélytárs* 1858. VKrk IV. köt. 246. l.) Etelke *Minő tökélye idomoknak! (Találkozások II. 491.)* Az értelem tökélyét azonban csak Ildikónál hangsúlyozza.
- 348 *Isten jár közöttünk ujonan, Ki magas célra választá el őt* — Célzás Ildikó küldetésére. (L. az V. felv. 134. sorához írt jegyzetet. 412. l.) L. még Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 412. l.
- 367 *A csontok, madarak, Állatbelek* — A catalaunumi csata előtt jóslatot adott Attila. Az állatbelekből, csontokból való jóslást ott írja le Thierry. (138. l.) Mantuánál ilyenről sem Thierry, sem Fessler nem szól.
- 383 *Öldöklő angyal jár a hadsorok Föliött* — *láthatlan és legyőzhetetlen, — A döghalál* — Vö.: Thierry: „Maguk a hunok emészték magokat; kicsapongásaik egyszerre idézték elő az éhséget s dögvészt.” (160. l.) A bosszúálló, az *öldöklő angyal*, mely döghalált terjeszt, a Bibliából való. Az Ótestamentumban több helyütt is megtaláljuk. Az egyik helyre V utalása is rávezet. A Csatár c. napilap 1861. szeptember 29-i számában ugyanis „*Pandurbírótság*” cím alatt közölt cikkében a vidéki szolgabírók garázdálkodásairól ír. Itt a következő mondat fordul elő: *Vajjon ők maguk elég erősnek érzik-e magukat arra, hogy kétágú korbácsaikkal nemzeti függetlenségre törekvésünk minden fegyveres ellenségeinek százezreit legyőzendők, olyatén isteni csodamódra, mint az öldöklő angyal tette Sanherib hadaival?*
- Sanherib, másként Sennacherib asszíriai királyról a Bibliában a Királyok könyvében olvashatunk. Mikor 702-ben seregeivel Jeruzsálem ostromára indul, katonái között dögvész támadt. A király erre kénytelen volt csapatait visszavonni. (II. 19 : 35). Egy másik helyen a következőket találjuk: a vétkeibe süllyedt Izráelt Isten úgy büntette meg, hogy pusztító döghalált hozó angyalát küldte Jeruzsálem népére. (Kronikák könyve I. 21 : 14. 15.) A dögvészt okozó angyal meglelhető Sámuel II. könyvében is (14 : 10-18.). V föltehetően ismerhette mind a három helyet, hisz mint maga mondja, igen tájékozott volt a Bibliában. (L. az *Alfréd regénye* T.ny.m. 362. l.) Az *Ildikó* vonatkozó részéhez jobban megfelel a *Kronikák* könyvében található leírás, tekintve, hogy mind Izráel

népére, mind pedig a hunokra vétkeik miatt bocsátott az Isten dögvést. A sereg nem akar harcolni — mondja Ardarik — már *Telve van zsákmánnyal untilig.* (I. 378.) L. továbbá a fenti Thierry-idezetet. Arany János Szent László füve c. elbeszélő költeményében (1847) szintén e bibliai motívumot használja föl, amikor arról ír, hogy Isten László királyt és a magyarokat vétkeikért megbünteti: „Akkor is elküldte öldöklő angyalát Széles e hazában támasztva dögihalált.” (I. 29–30.) Érdekes, hogy Arany később egy töredékben maradt kisépikájának is az Öldöklő angyal címet adja. (Megj. 1867.) A be nem fejezett történetből azonban nem derül ki a cím jelentése. V költészetében *Öldöklő angyal* először *Gina emléke XX.* darabjában fordul elő: *Csak ostorozz, csak büntess engem, Oh én öldöklő angyalom;* majd ismét Ginára emlékezve az *Alfréd regényében: Zsarnok szépsége biztosabban ölt, Mint egykoron az égből földre küldött Öldöklő angyal és halált hozott rád Szerelme, megvetése egyaránt . . .* (I. 24–27) Megemlítjük még, hogy V egyik röpiratában is megvan ez a bibliai eredetű kifejezés: *ha volt öldöklő angyal az őskorban, van ma öldöklő ördög. (Polgárosodás 1862. VKrk VI. köt. 110. l.)*

- 392 *A Duna, Tisza partjai között* — Thierry — Priscos rhetor nyomán — a mai magyar Duna vidékére helyezi a hunok birodalmának középpontját. L. még III. felv. 329.
- 398 *Hadur javalja azt Neked, — ki kardját kezeidbe tette* — Az Attila-mondák egyik fontos eleme Thierrynél is olvasható (51–52. l.) Eszerint: egyszer egy hun pásztor a mezőn észrevette, hogy az egyik tehenének a lába erősen megsérült. Követve a vér nyomát egy hegyes vasra akadt, amely a magas fűből kiállt. Kiásta a földet körülötte, egy hatalmas kardot talált, amelyet azonnal Attilához vitt. A hun király örömmel fogadta a kardot, „mint az ég ajándékát, mint uralkodásának jelét, melyet neki a végezt a világ minden népei fölött adott”. (Uo.) — *Hadur* — a magyar — hun hadisten költői neve. Először Aranyosrákosi Székely Sándor *A székelyek Erdélyben* (1823) c. eposzában fordul elő „Haddur” alakban (I. ének 86. vers) A *Hadúr* a skandináv mitológiában a harc, a sötétség megszemélyesítője. Székely Sándor bécsi diákkorában (1820–21) olvashatott oly német műveket, amelyekben az északi germán irodalomból vették a mitikus alakokat. Vörösmarty Zalán futásában (1825) is szerepel, mint *Ármány* ellenképe. Az 50-es évektől — a hun — magyar mondák szaporodó költői földolgozása folytán — szélesebb körökben is ismertté vált, és a közvélemény valóban a hun — magyar mitológiából fennmaradt ősi istenünk nevének gondolta. V így ír róla 1861-ben: *a nemzeti vallásból nemcsak hogy kivetkőzött a nemzet, de még annak emlékezte is kiveszett, s a pusztá „Hadúr” néven kívül alig van valami bizonyos nyoma és hitregéneknek. (Széptani levelek ÖM 1799. l.)*
- 400 *Rómának általad Kiszzenvedett és megostorozott Földjéről.* — L. az I. felv. 55. sorához írt jegyzetet 390. l.
- 416 *Jól tudja uratok, hogy én Consulviselt, Utána első rangu férfitokat Kívánok követül.* — Attila 449-ben Bizáncba küldött követséget. Itt hangzott el a hun király egyik követelése: „hozzá követekül

a legelőkelőbb consulviselt férfiakat s nem mint eddig bátorkodtak, jött-menteket küldjenek.” (Thierry 54. l.) A következő évben 450-ben a Bizánból érkező küldöttségnek üzeni Attila, hogy „ezentúl követekül csak három consulviselt férfiút fogad el”. (87. l.) Vajda nyilván ezt a Bizánhoz intézett követelést használta itt föl. Sem Thierry, sem Fessler nem ír arról, hogy a Leó pápa vezette küldöttség előtt már más római követek is járultak volna Attila elé.

425 *Pó vize* — Pó: folyó Észak-Itáliában.

449 *Még ez előtt egy évvel ellenünk Megnehezíté Wormsnak ostromát.* — Fesslernél az áll; „látván Alpher egy Frantzia Nemzetnek Fejedelme, hogy mint nevedkedne naponként Aetius hatalma; azt vélé: hogy már a Hunnusoktól semmit sem kellene félnie. De annál inkább megrettent; amidőn a Hunnus Vitéz megjelenne. Tartományában tőle adót, segítséget, hatalmának elismerését, és hívségének zálogait kívánná. Általadta tehát tulajdon fiát Valthert Attilának, és maga is átadván fegyverét, követé a Vitézt; hogy egy fejedelmet illő tetteket végbevihessen.” (176. l.)

454 *Aquiléja várjálán* — Aquileja: észak-itáliai kikötőváros az Adriai tenger partján. A gazdag kereskedőváros politikai és katonai szempontból egyaránt Itália egyik legfontosabb városa volt. 452-ben Attila elfoglalta és leromboltatta. Thierry szerint: „Aquiléja, egész Itáliának legnagyobb és legerősebb városa, a felszigetnek bástyájául szolgált a legsérthetőbb oldalon. . . . A természet és mesterség által egyaránt megerősített Aquiléját bevehetetlennek tartották, ha ugyan akarja magát igazán védelmezni. (152. l.)

464 *S neved ezentúl Edömér legyen.* — Vajda valószínűleg az első ismert hun király nevéből, a Thierrynél is említett Balambér (Balambir) névből gondolta, hogy az Edömér hun hangzású. Az Edömér név egyébként történelmünkben is szerepel: a magyarokkal Kijevnél egyesülő kun nemzetség egyik vezérét hívták így. (L. Anonymus: *Gesta Ungarorum*. 8. fejezet. Virág Benedek: *Magyar századok*, Budán 1816. 1. köt. 24. l.) Vörösmarty a Zalan futásában egy magyar harcosnak adja az Edömér nevet. (L. I. és IV. ének) Szerepel ez a név *V Barát és vetélytárs* c. novellája első közlésében (NÖ 1858). Itt még az egyik szereplő neve: *B. Edömér* (Csak később, az 1881-ben megjelent elbeszélés-kötetben változtatta meg, s lett: *Andódi Tibor*. — L. VKrk IV. köt. 214. és 511. l.)

465 *A kaukazi Alánokról ma vettem A hirt hogy ellenem lázadtanak,* — Fesslernél a következőket olvassuk: „Különös hajlandósággal viseltetett pedig a kettejükhöz, rész szerint Valthernak szemessége és vitézi tüze, rész szerint pedig Hildegunda különös hódító szépsége iránt.” (195–196. l.) Ám anélkül, hogy tudtára adta volna, Attilának a „szívét is bírta” Hildegunda. Előbb azonban hadisikert akart, és ezért Walthert „a pártító scytta nemzet ellen” küldi. (197. l.) Thierrynél találta V a következő mondatot: „Némely csatákkal a kaukazi alánok ellen, kik távollétében föllázdáltak, végződött Attilára nézve ezen 452-ik év.” (167. l.) Az alánok ellen tehát csak az itáliai hadjárat

- után küldött csapatokat Attila. A sereg vezére azonban itt nincs megnevezve. — Az alánok: iráni eredetű nomád törzs a mai Dél-Olaszország és Észak-Kaukázus vidékén, leszármazottai az oszétok. Az alánokat a hunok 350-ben leigázták, és egy részük velük együtt Nyugat felé vonult. Ezek az V. században Galliában, illetve a mai Spanyolország területén telepedtek le.
- 467 *Orod fejedelmük* — költött név. Hasonló nevet (Orod) adott egyik magyar szereplőjének Vörösmarty a Magyarvár (1830) c. töredékében.
- 473 *Hunniának Legékeőbb és legelkelőbb Hölgyét nőül veszed.* — Ez is Fesslernél található: itt Attila a győztesen visszatérő Walthernak hun fejedelmi leányt ígér (197. l.)
- 492 *Hah, gyanum erősbül, Majd szemmel tartalak.* — Fessler szerint Attila feleségének, Ospirunak tanácsára — „Valthert és Hildegundát szemes őrizet alatt tartotta.” (194. l.)
- 493 *Ellák, fiam, Menj győzni te, és add jelét e harcban, Hogy a had ura tégedet jelölt Utódomul.* — Vö.: „Ellákh, a legidősebb fiú Attilának kedvenc nejétől Rékától, volt egyedül képes atyja hődítmányait föntartani. Attila is így vélekedett s többször kijelente Ellákhot mint törvényes utódját s a család leendő fejét; de a többi fiak nem egyeztek bele.” (Thierry 175. l.)
- 500 *I't Réka satora alatt.* — Thierrynél Attila feleségének neve Kerka, V Thierry magyar fordítójának, Szabó Károlynak lapalji jegyzetéből vette a Réka nevet. Priscos rhetor a királyné nevét — mint a jegyzetben olvashatjuk — Krékának, egy helyt Rékának írja, Szabó Károly a székely hagyományra hivatkozik, amelyben Réka vagy Rika néven ismeretes a nagy hun király feleségének a neve. E hagyomány szerint (l. Kriza János: Székely népmonda Attiláról és a hunokról. Új Magyar Múzeum, 1853. I. köt. 176. l.) az ő emlékét őri az Udvarhely megye délkeleti részében levő Rika erdeje, és az itteni Rika patak mellett látható hatalmas kő a királyné sírjából maradt fenn. (Thierry 85. l.)
- 517 *E tehetetlen gögü imperátor Megtagadá egykor Honoria Kezét a barbár Eitelétől.* — III. Valentinianus nyugat-római császár anyja, Placidia halála után — aki addig valójában a kormányt vezette — 450-ben ténylegesen is átvette a birodalom kormányzását. Attila ekkor követelte tőle nővérenek, Honoriának kezét. Honoria ugyanis még tizenöt vagy tizenhat évvel azelőtt „ábrándos örvöngési rohamában, vagy bosszúból családjá iránt, mely őt fértelenségre kárhoztatta, jeggyűrűt küldött Mundzukh fiának, ki éppen akkor lépett a hun trónra. Attila, mint minden keleti uralkodó, csak elvonuló szerény hölgyeket szeretett, Honoria ajánlatát válasz nélkül hagyta, de gyűrűjét megtartotta. Ez a megvettetésen fölingerelve vagy nem igen lévén állandó hajlamaiban, udvarmesterével Eugeniuszal komolyabb viszonyt szőtt, melynek botránya vesztére szolgált. Anyja őt előbb Konstantinápolyban azután Ravennában elzáratta”. (Thierry 102—103. l.) Más források, nem titkolt célatossággal — azt mondják, hogy Honoria törvénytelen gyermeket szült és szegényen akarta a különben megvetett barbár királlyal köendő házasságával takarni. (Szász Károly: A világirodalom nagy eposzai [é. n.]

- II. 128. l.) A magyar monda szerint egyébként Honoria valóban Attila felesége volt, tőle származott idősebb fia, Csaba.
- 527 *mint a közhit tartja, hogy Hódítóját halállal bünteti*, — I. az I. felv. 173—175. sorához írt jegyzetet 392. l.
- 529 *A föld legszebb szüzének vériben Fürödve meg, költöztem át az ősök Szellemhonába.* — Nyilvánvalóan Ildikóra vonatkozik, a mondat jelentése azonban nem világos. A *vériben* kifejezés talán szimbolikus vagy éppen erotikus értelmű.
- 531 *És míg egyfelől Engesztelő áldozatot viszek Néked megcsönkítot vén Gondikár* — Ez a motívum, hogy Etele engesztelést akar adni Ildikó apjáért (később nyíltan is megmondja, hogyan: I. 553.) szerepel a II. felv. 4. jelenetében (245—253.), célzást találunk erre a III. felvonásban is (a 4. jelenetben), amikor Ildikó ismét megölt atyját emlegeti, Etele azt mondja: *Még várni akarok* (126.), végül a IV. felvonásban Attila úgy érzi, már eléggé kiengesztelte Ildikót a hosszú váraakozással apja haláláért: *Ládd, én kívártam, — bár oly hosszú volt, Egy új időközt, mit tőlem kívántál, Hogy elfelejtsd a multakat. Tovább Én várni nem tudok.* (2. jelenet 120—123.)
- 538 *Mi szép! Hadurra! valami bűvös Fényt látok arcán és egész valóján, Minek nevét nem ösmerem.* — L. Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 362. l.
- 552 *Lehetlent nem kívánsz — lehetlen:* V jellegzetes nyelvi sajátága, hogy a fosztóképzőt gyakran csonkított formában használja. L. például az Ildikóban: *tagadhaitan* (I. felv. 566.), *telhetlen* (II. felv. 179.), *véghetlen* (IV. felv. 393.), az *Alfréd* regényében: *Lefesthetlen* (I. 8.), *lehetlen* (III. 60.), *ellenállhatlan* (V. 102.), a *Törzsök Jankóban: érthetlen* (III. 262.). L. még *A jeledhetlenhöz* (1882) c. versére írt paródiát VKrk II. köt. 286. l. Az ott közölt szövegben azonban van egy hiba: a 3. sorban lehetlenség áll, az eredeti lehetlenség helyett. — Megjegyezzük, hogy ez a képzőösszevonás másoknál is előfordul, pl. Berzsenyinél (*A tudományok* 1809.), Kisfaludy Sándornál (*Gyula szerelme* 1825. I. ének 38. versszak), Jókainál pl. az 1851-ben írt *Szolimán álma* c. novellájában (JKrk Elbeszélések 3. köt. 1973. 118. l., *Az aranyemberben* (1872. JKrk 1964. I. köt. 8. l.), az 1877-ben keletkezett *Görögtűz* c. regényében (JKrk 1973. 85. l.) Ugyancsak megtalálható Arany verseiben (Emlények III. 1855. *Magányban* 1861. *Hirlap-áruló* 1877.) — még később Komjáthy Jenő is él vele (I. *Ki vagy?* c. versében: „Menthetlen veszve vagy?”).
- 586 *Oly tiszta — és Hadurra! még halandó Ember szeméből ennyi hatalom Nem lövellt rám.* — L. Hebbel Judithjának hatása 362. l. V költészetében egyébként a szeretett leány szemének bódító szépsége vissza-visszatérő motívum. Vö.: *Én hittem azt, hogy szép szemednek Sugarai hők, igazak. (Gina emléke XX.) Gyöngyfelete szép szemétől, Annak olvasztó tüzétől, Csak ha róla álmodnátok, Elégnétek, hervadnátok! (A kiállhatatlan szépről 1860.) Égőbb, égetőbb szemeket még nem láttam — mondja Hadonai Adriénáról. (Egy bolond, aki szeret VKrk IV. köt. 166. l.) Az Ábel és Arankában is: majd elvette esztét, A mi tüzebben ragyogott feléje: Két fekete szemnek bódító igéje. (I. 150—152.) A *Találkozásokban* Etelek szerepei*

tüzet lövelnek, Mely valamint a csatatüz, Ól, perzsel vagy rabszjira füz. (I. 126—128.)

595 *Ha majd tiéd lesz Róma és Bizánc*, — A római birodalom területén a IV. század közepétől két — a nyugati és a keleti — császárság alakult ki. A IV. század végétől a nyugati birodalom székhelye már nem is Róma, hanem Ravenna volt. Innen kormányozta Itáliát és a nyugati tartományokat II. Valentinianus császár is, és csak amikor Attila benyomult Észak-Itáliába, tette át székhelyét — Aetius kérésére — Rómába. A hunok a hadjárat során el is foglalták Ravennát. A kelet-római császárság székhelye Bizánc volt. Ezt a régi görög települést még Constantinus császár 330-ban négy évi építkezés után egy időre az egész birodalom fővárosává tette. A hunok támadásai — az itáliai hadjárat előtt — elsősorban Bizáncot fenyegették. II. Theodosius kelet-római császár 435-ben, majd 447-ben kötött békét a hunokkal. A békekötések értelmében — jelentős területek átengedése mellett — Bizánc hatalmas évi adót fizetett Attilának.

606 *Oh hölgy, te a legrükkább, izesebb nyalánkság Vagy én nekem.* — A Greguss által kifogásolt *nyalánkság* kifejezés nyilván a kissé népies ennivaló szépség finomított, túlzott formája. Hasonlót V-nál másutt is találunk. Vö.: *Manna c.* elbeszélésében: *képzetelem még tovább is Manna édes arcán torkosodik.* (1857. VKrk IV. köt. 201. l.) „*Manna*” *ennivalót jelent . . . és . . . vajjon nem evett-e már e boldog halandó — a mennyei mannából?* (uo. 205. l.) Regináról, a *Barát és vetélytárs* (1858.) c. novellájának hősnőjéről olvassuk, hogy *egy újjában több kellem, édesség, egymagában több fenség van, mind összevéve valamennyiben.* (VKrk IV. köt. 230. l.) Egy másik elbeszélésében ezt találjuk: *Az hitte* (ti. Hadonai Manó), *hogy a végzet eddig kiszámítva bántotta őt, hogy egyszerre, ha majd látja, hogy hitét el nem veszíti, a legédesebb falattal kérlelje meg.* (*Egy bolond, aki szeret* 1857. VKrk IV. köt. 160. l.) *Csapongás* (1862) c. versében: *Te te, te te Tündérregebeli csodakalácson, Két egyre eszlek (. . . fájdalom! csak Szemeimmel!)* A *Találkozások* Etelkéjének szépsége olyan, hogy nem tudni *Szemed vagy száz ingerli jobban? És hamarjában nem tudod, Csókolni avvagy enni jobb?* (I. 158—160. Ugyanitt írja: *a szóbalányok közt akad — Igaz-? e — hej, sok jó falat . . .* (103.) Plesfajta kifejezés Petőfi versei közt is föllelhető: „Gyere mellém, eszem a szépséged!” (Mondom, ne ingerkedjetelek velem. 1844.) Hogy Attila Ildikóban csak a kívánatos nőt, az élvezetre alkalmas „nyalánkságot” látja, ez a motívum megvan Hebbel Judithjában is.

Mint érdekességet említjük meg, hogy a *nyalánkság* a V által használt értelemben föllelhető Mikszáthnál is: „Rendben vannak-e a nyalánkságok?” — kérdezi Nagyaday Ferenc a Farkas a Verhovinán c. (1892) elbeszélésében. „Peléczi vigyorgott. Együtt van mind a száz.” Ti. Verhovina (a régi Máramaros megye északi vidéke) száz községből való száz legszebb hajadon. (Reények és nagyobb elbeszélések. IV. köt. MKrk 1956. 130. l.)

607 *Oh mondd, mondd, hogy gyűlölsz, En nem hallottam még e szót leánytól. Fölöslegesenek tartám kérdeni Mind eddig a nőt: vajjon szeret-é — Mondd, hogy gyűlölsz, leány, s még is neked Enyimmé*

- lenned kell, — l.: Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 363. l.
 622 *Valóban, — lelke sokkal magasabb, Mint gondolám.* — L. Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 363. l.
 625 *Meguntam már a sok „szerettek”-et, Kérlek beszéljünk, de ne mondd e szót* — L.: Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 363. l.

Második felvonás

- A színhely: (*Kert*) — Mantua melletti helyet jelöl, erre utalnak Walther szavai is: *Menj a Mantua felé vivő úton.* (165.)
- 25 *Bámulni kezdem e csodálatos Nagyságot, mint egy vészes üstökös.* Vö.: a Béla királyfiban: Berezina cseh vitéz *Mint vérontás-jósló üstökös az égen Rendetlenül jár kel egyedül az éjben.* (V. 17.), és *Egy vész üstökös volt elesett vezértek.* (Uo. VI. 311.) Az üstökös költészetének egyik kulcsszava. Az 1882-ben írt híres *Az üstökös* c. verse előtt is megtaláljuk már hasonlatokban, képekben. Pl.: *A dicsőség üstökös csillaga* (*A nemzethez* I. 1847.) u. itt: *ragyog a hír üstököse A Mi ujság* c. (1848) versében: *Egünkön egy régen látott Üstökös mutatkozik.* L. még az *Alfréd regénye* I. 12. sorához fűzött jegyzetet is. Ildikó fenti kijelentését Vö. Judith szavaival. Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 363. l.
- 31 *Jőjj és kövess!* — Fesslernél: Walther miután győztesen visszatért a scytták elleni hadjáratból (l. az I. 473. sorához írt jegyzetet), megszökött Hildegundával. „Elszöktek, és még ama sok reája bízott kintseket is elvitte magával Hildegunda.” (197. l.)
- 35 *Hol nincsen ember, hol magunk leszünk* — Vö.: A GE (1856) egyik darabjában (XXII.) azt álmodja, hogy kedvesével *e világon magunk voltunk.* *Artor és Ida* c. (1864) versében: *Ketten valahára, ketten Ida! és az Alfréd regényében: Majd ha azután Ketten leszünk, csak ketten, egyedül . . .* (I. 221.)
- 44 *mi többé Nem egyesülhetünk.* — L. az *Alfréd regénye* I. 196. sorához írt jegyzetet.
- 54 *nem hiszem, hogy Isten meg ne vonná Áldását a leánytól, ki mint szökevény — Szülője, és a vallás emberének Áldása nélkül távozik.* — Ezek a sorok esetleg a Bécsbe távozni készülő Ginára vonatkoznak. (L. VKrk I. köt. 311—312. l.)
- 91 *Ugy az Isten Mást szándékol velünk.* — L. Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 362. l.
- 105 *És te engemet A szerelemnek édenébe hissz?* — L. az I. felv. 330. sorához írt jegyzetet.
- 111 *Nekem Más csillagom van, s bár nem ösmerem, De sejtem rémes küldetésemet, S midőn e sejtelem végigvonul Érzékimen, fojtó iszony fog el, Borzaszt a gondolat, hogy létezem, Szeretnék térdre esni, s kérni Istent, Hogy vegyen föl magához csöndesen Egy szelíd álom karjain.* — L.: Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 362. l.
- 112 *bár nem ösmerem, De sejtem rémes küldetésemet* — l. az V. felv. 134. sorához írt jegyzetet 412. l.
- 136 *S csak én Hallom ajakid angyalénekét.* — Vö.: *A jáborja regéje* (1860) szép királyleányának hangjáról is ezt olvassuk: *És a hangja, hát a hangja! Mint az égi angyalének.* *A Csapongás* (1862.) o. versében: *csak hallanám szünetlen hangodat!*

- 141 *fürteidnek titkos illatával* — Az illatok érzelmekeltő erejéről hatásáról V több helyütt is szól. Vö.: *Az illatok csodálatos, kejes érzelmeket keltenek* — írja egyik cikkében (*A Györgyharang* N 1893. ápr. 2.). *A kiállhatatlan szépről* c. (1860.) versében szédítő *édes illat*, a *Kisértelekben* (1885.) *isteni gyönyört* idéző *szállongó illatárról*, az *Alfréd regényében hódító illatárról* (II. 206.) olvashatunk. Más költeményeiben az *illatár* hol a magányos, csöndes boldogságot varázsolja a költő elé (*Messze innen* 1871.), hol meg a szerelmet beteljesítő tündérvilágot. (*Ábel és Aranka* III. 175—181.) *Egy bolond, aki szeret* (1857) c. elbeszélésében egy főúr palotáját írja le: *csak két terem van beburorozva, az egyik világos, a másiknak ablaka sincs, hanem annál hódítóbb illatár s tündéries gépzene pótolja a világosságot benne.* (VKrk IV. köt. 197. l.)
- 197 *minden órán egyre Hoznak be foglyokat, s lesz dolga a Karónak, jeszületnek* — I. a III. felv. 58. sorához írt jegyzetet.
- 211 *ha szeretéd, Ha élvezé — hah!!! ugy száz életet Veszek beléjük, s mind a százat oly Iszonyu kinnal oltom el, hogy az Istennek is megfájdul az egekben S nem nézhetvén, leszáll, véget vetendő Az ember nemzedéknek!* — Etele szavaiból itt nyilván a Gínát elve, ztő (vagy még csak elveszíthető) költő gyűlölete süvít a lánytsbirtokló szerencsés vetélytárs, s a mást boldogító Gina ellen. Itt még az isten száll le, hogy elpusztítsa az egész emberi nemzedéket, de később, mikor Ildikó a szemébe mondja a hun királynak, hogy gyűlöli őt, akkor Etele már maga vállalja a világ elpusztítását, oly rombolást *Miről vallásokot regél*, — mondja Ildikónak — *a végső Itéletet megtartom a világ fölött!* (II. 360.) Az *Alfréd regényének* égő szenvedélyű hőse szintén maga vállalja el a halál szerepét, és maga kezdi az embereket lekaszálni, és az emberirtás végül is a világ pusztulásának hatalmas látomásába torkollik. L. Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 364. l.
- 223 *Azt mondad, hogy gyűlölsz* — ILDIKÓ. *Igen. ETELE. S ez tet-szik énnekem, leány.* — L.: Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 363. l.
- 229 *ajkad mézét* — Vö.: *mézharmat-ajku* — *angyal* (*Béla királyfi* I. 157.) Berzsenyiné is: „*mézaikad s kék nefeleges szemed*” (Egy hivtelenhez 1802—1808 között)
- 233 *Lát'd* — effajta összevonást igen gyakran föllehetünk V-nál. Pl. *Huzhadt* (*Szerelem édene* 1851) *Elgondolhadt* (*Béla királyfi* IV. 241) *Láthadt* (*Alfréd regénye* III. 50.) *Bejárhatt* (*Találkozások* I. 51.) *vihedd* (*Törzsök Jankó* I. 60.) *Várhadt* (*Elmult idő* II. 1892.), egyik elbeszélésében: *Lát'd* (*Az elülttek éjele* 1850. VKrk IV. köt. 33. l.) Alkalmazásával találkozunk Vörösmartynál (*Lát'd, Zalán futása* VI. ének) Petőfinél (*Elhihetd, Föl a szent háborúra* 1849.) Aranynál egy fordítás-töredékben szintén találkozunk ilyen csonkítással: *kerülhett, Zenghetd* (*Horatius: Hic in reducta valle . . . 1880 körül.*)
- 266 *Szeretni kell, s ti nem tudtok szeretni! A nő tündérek csak szép gyümölcs, Mi nem magáért érik, aminek Csak külseje ad ingert, — nálatok A nő csupán vásárfia, szellemtelen Vak eszköz, egy szóval: rab, a legaljasabb Rab mindenrendű rab között.* — L.: Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 363. l.
- 306 *Emlékezem, hogy ez volt jegyesed* — Vö.: „*Hildegunda tudniillik,*

- akkor, midőn édes Attya, hogy a Hunnuszok hatalmas barátságát megnyerhesse, a Királytól küldött követeknek őtet által adta, már V a l t h e r jegyese volt.” (Fessler 218. l.)
- 326 *Szebb csak te vagy mindennél, Ildikó. Kivált midőn szemed vidám öröm Fényében úgy ragyog, miként most.* — L.: Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 362. l.
- 334 *Valóban egyre szebb, igazább. Különös Még eddig át nem érzett szenvedély Érinti szívemet.* L.: Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 362. l.
- 341 *S talán ha tetszalott volnék.* — Vö.: *Törzsök Jankó* (I. 118. l.). A tetszalál gyakori motívuma Vajdának. (Komlós 289. l.) L. még VKrk I. köt. 419. l. 83. Tömlöctartó lehetett c. vershez írt jegyzetet.
- 342 *Fertőztes érinkezésed* — A Biblia többször is hangoztatja, hogy a gyilkosság által kiontott vér fertőztet. (Pl. Ézsaiás LIX. 3.: „A ti kezeitek megfertőztettek vérrrel.”) — A fertőzés motívuma különböző összefüggésben többször is szerepel Vajdánál: uitt II. 419.; *meg ne fertőzzem szent szerelmedet (Élvirához 1847)*, az erdő *Bűnös és fertőzött Talán csak magamtól (Merengések II. 1847.)*, A szabadságharc bukása után: *Isten veled lég, megfertőztetett, Az árulás rút kígyója miatt! (Búcsu. 1850.)*, a Béla királyfi c. történeti költői beszélyében: *Magyarország trónját Megfertőzik undok áruló beszéddel...* (I. 44.) A hazáról írja 1867-ben: *A keblet, mely tejével táplált, Fertőzi undok idegen (Luzitán dal I.)* A városligetben (1880) c. verséből valók a következő sorok: a ligetbe *Én rendesen korán megyek; Mikor még nincs megfertőztetve; Nem járnak ott még — emberek...*
- 344 *E nő varázshatalmu szellemek Küldötte! E kábító vakmerőség, — Ez nem lehet természeti!* — L. Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 362. l.
- 349 *Ármány és Halál* — Ármány: elvonás útján alkotott szó az ármányos melléknévből. Vörösmarty Zalán futása c. eposzának köszönheti elterjedését. Vörösmartynál Ármány a gonosz isten (éppúgy mint az óperzsa Ahriman, amellyel különben semmiféle összefüggésbe nem hozható) a magyarokat segítő jó Hadur ellenfele. V itt szintén ebben az értelemben használja. De szerepel nála köznévként is pl.: *Most ármány üzött el...* (*Béla királyfi* VI. 341.), *Elemér kezdte hinni, miszerint e szavak nem ármány vagy női csíny szavai. (Egy nő, ki mérget akar venni 1856. VKrk IV. köt. 153. l.)* L. még az *Alfréd regényében*: II. 208. és V. 67.) Előfordul V-nál melléknévi alakja is: *S az ármányos lélek Nagyot kacag ottan (Imre herceg 1854)*
- 356 *Nő ne lázíts! — Ne hívd fel haragom, vagy lelkeken Lesz súlya egy oly ádáz rombolásnak, Minőt még ember el nem követett.* — L. Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 364. l. Ez a fenyegetés némileg emlékeztet Lear király szavaira is: „Oly bosszút állok mindkettőtökön Hogy a világ — oly dolgokat teszek — Miket, még nem tudom, de amiken Megrémül a föld.” (Vörösmarty fordítása. II. felv. 4. szín.)
- 360 *Miről vallásotok regél, a végső Itéletet megtartom a világ fölött!* — A keresztény vallás tanítása szerint isten a világ végén utolsó

ítéletet tart az emberiség fölött. (Máté XII. 36.) Az utolsó ítélet gyakran szerepel V költészetében. Vö. például: *Éljen a köztársaság!* (1848), GE XXII. (1856), *Visegrádon* (1855) *Mit kongnak, bongnak a harangok* (1860), *Csapongás I.* (1862.), *Ártor és Ida V.* (1864), *Megnyugvás* (1883), *Segítség* (1887).

- 362 *Ne mondd nekem már többé, hogy gyűlölsz, Irtózom már e szótól ajkadon, Mondd, hogy szeretsz, szükségem van reá. Mondd, hogy szeretsz és mondd, hogy mit kívánsz?* — L. Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 362. l.
- 395 *Korcsult e nép, s talán megérve is már A lehullásra.* — Később maga Etele is ezt mondja Róma népéről: *Korcsultak ők* (III. felv. 203.). Az *Alfréd regényében* már nemcsak egy nép korcsosult el, hanem az egész emberiség megérett a pusztulásra: *Korcsfaj lejárta léte fordulóját* (I. 280.)
- 404 *Én oly nyugodtan nézném a lehulló Csillagsereget* — A világ pusztulásának ez a képe színesedik, gazdagodik ki az *Alfréd regénye* hatalmas víziójában, ahol a *megbontott csillagtábor Mint a rekeszeiken átérésztett Fenevad-állatok sereglete, Egymást tiporja össze, zúzza, marja, . . .* (I. 322—325.)
- 410 *Elesett Az, ugy elesünk mi mindannyian.* — Hasonlót mond gyászbeszédében Antonius is: „Elestem akkor én, ti, és mi mind.” (Shakespeare: Julius Caesar. III. felv. 2. szín. Vörösmarty Mihály fordítása).

Harmadik felvonás

- 31 *Te, hanem — igaz, Tudod mi jobb hír? ah igen bizony, Még azt bevarom. Ildikó, a szép, A tündér Ildikó még e napokban Etele nője lesz. No hogyha ezután Sem lesz szeldebb arca Etelének, Már akkor azután bajtárs Harám Felkötheted magad te is.* — Hebbel színművében is hasonlóképp beszélget az asszír hadvezér két kapitánya, miután Judithot Holofernes sátrába vezetik: „EGYIK KAPITÁNY (a másikhoz): Nem megvetendő a nép, amelynek ilyen asszonyai vannak. MÁSIK KAPITÁNY. Már csak az asszonyok végett meg kéne hódítani. Nos, Holofernesnek most már van mivel az időt agyonütnie. Talán ez az asszony majd csókokba fojtja a fővezér minden haragját.” (47. l.)
- 42 *Egy festő jól talált arcképedet* — Thierry írja, hogy Attila Milánóban időztében „Amint a városon végig járkál, szemébe tűnik egy falfestmény, millyekkel a rómaiak csarnokaikat szeretik díszíteni s azt megvizsgálni megáll. A kép két császárt tüntetett elő aranyos trónjaikon méltósággal ülve, vállaikon bíbor palásttal, fejükön koronáival, míg a scythák (a történetíró nem mondja: húnok voltak-e vagy gótok?) lábaikhoz borulva, mint valami csatavesztés után kegyelemért látszottak esdekelni. Attila rögtön parancsot adott e szemtelen kép levakarására s helyébe magát festette trónján ülve, elébe a római császárokat hátukon zsákok emelve s lábaihoz az aranyat halomba öntve”. (159—160. l.) V a fenti részletet formálja át: színművében Attila a róla festett arcképet Ildikó sátrába viteti.

- 57 *ezek oly Húnok, kik tőlünk szöktek át*, — Thierrynél olvasható: Attila állandó, visszatérő követelése volt, hogy Bizánc küldje vissza azokat a hunokat és foglyokat, akik átszöktek tőle. A kezére jutott szökevényeket aztán Attila keresztre feszíttette vagy karóba húzatta. Rómával szemben ilyen követelésről sem Thierry, sem Fessler nem ír. — *jelenen* — (régies képzés): jelenleg, most. Hasonlóan képzett időhatározó van egyik cikkében. Ebben arról ír, *hogyan s miképen mulhatnák fölül hölgyeink jelenen a férfiakat legmagaszosabb erényeink, a hon és művelődés szeretetében?* (*Néhány szó négy szemközt NŐ* 1858. okt. 31. 44. sz.) L. még: *Találkozások: estennen* (II. 57.) Ide vehetjük a *Béla királyfiból az esennen* (esdekelve, könyörögve) kifejezést is.: *az életre hája vissza őt esennen.* (V. 283.) Ilyesfajta képzésre bukkanunk Vörösmarty Zalán futása (1825) V. énekében („Éjtszaka rejtve vagyunk, egyedül elzárva naponnan.”) és a Délsziget c. töredékében: „nyög föl alunnan” (I. ének.).
- 65 *Oh Ildikó, A történet talán nem is beszél Felőled, és a legnagyobb Hódító mégis te vagy. Van hát amit e kard Nem fejeverez le? Rabbá tettem őt, S ugy érzem, rabja mégis én vagyok.* — L. Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 362. l.
- 68 *a legnagyobb Hódító mégis te vagy* — Vö.: *a Szerelem hatalma* c. (1887.) versének gondolatával.
- 74 *Mi szabad az, ki a halált nem féli! Ha öngyilkossá lenne?! — A gondolat emlékeztet Hamlet híres monológjára* (Shakespeare: Hamlet, III. 1. szfn.) Arany János fordításának megjelenéséig (1867) előbb Kazinczy Ferenc, majd Vajda Péter fordításában játszották a magyar színpadokon.
- 114 *Mert amily Igaz, hogy irtózom szeretni téged, Való az is, hogy gyarló nő vagyok. És meglehet, azaz: nem lehetetlen, egykor, Talán szeretnélek is . . .* — L. Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 363. l.
- 195 *Rómába nem megyek*, — Miért nem vonult Attila Róma ellen? A késő ókor egyik legtöbbet vitatott kérdése. A V által használt két forrás erre a következőkben igyekszik választ adni: Thierry szerint Attila vezérei és katonái nem akartak Róma ellen vonulni, mert a hadjárat számukra már úgyis nagyon eredményes volt, már addig is roppant kincseket gyűjtöttek, és legfőbb gondjuknak tekintették a megszerzett zsákmánnyal hazatérni. Ezenkívül babonás félelemmel töltötte el a hunokat Alarik nyugati gót király sorsa is. (L. az I. felv. 172. sorához írt jegyzetet.) Vezérei állandóan intették Attilát Róma megtámadásától, és e figyelemzétések erősen hatottak a hun királyra. Másrészt híreket kapott arról is, hogy az új bizánci uralkodó, „Marcianus császár által küldött sereg Pannoniának tart oly szándékkal, hogy őt az Alpok nyílásánál megtámadja s visszavonulását elvágja”. Fessler a fenti okok mellé még fölhozza a dögvészt is, és azt, hogy a hun sereg Aquilejánál sokat időzött, a nyár eltelt, Attila ezért úgy döntött, hogy majd jövőre újabb hadjáratot indít, télen a rómaiakat „tobzódásokban elmerülni engedvén”, és így a város ereje tovább gyöngül. (217. l.)
- Mindezek a motívumok V drámájában is megtalálhatók. Attila a visszavonulást — a fenti körülmények hatására — már

elhatározta, és hogy látszólag mégis Ildikó beleegyezésétől tette függővé Róma sorsát, ez teljesen V drámai leleménye. A költő maga is érezhette, hogy a történelmi tények figyelmen kívül hagyásával, kizárólag Ildikó válaszának tulajdonítani Róma megmentését, túlságosan is önkényes eljárás, ezért tétette be az előadás előtt ezt a négy sort. (L. Koroda cikkét 379. l.) Hogy milyen lényegesnek tartotta ezt a betoldást, mutatja az is, hogy az előadás után is visszatért erre *A szépről a szépeknek* c. tanulmányában: *Etele nem egy leány kérelmére kegyelmez meg Rómának, kimondja még előbb, hogy Rómába nem megy — de e tervét azért titkolja, hogy Róma követsége előtte reszketve megjelenjen, s másfelől e nagy világcél mellett kisszerűbb magánycélját is elérje.* (NŐ 1857. február 22.)

Talán nem tévedünk, amikor arra gondolunk, hogy a dráma eredeti fogalmazásában (amelyben Attila kizárólag csak Ildikó szavaira kegyelmez meg Rómának) némiképp Shakespeare sugallata is kitűnik. A Coriolanusra gondolunk; a Róma ellen vonuló hadvezért ugyanúgy női szavak, kérések fordítják vissza, mint V rettegett hun királyát. Igaz, a Shakespeare-i drámában Coriolanus esküszegéssel, árulással vádolják a volszk vezetőket, míg Attila hívei megéljenezik vezérük döntését, a rokonság mégsem elképzelhetetlen, bár az ezt követő tragikus fordulat a két szomorújátékban nem egyező.

Shakespeare-t rendkívül nagyra értékelte V. Éppen az *Ildikó* bemutatójának évében írta: *az egész világ költői kivétel nélkül egy előtt veszik le kalapjukat: Shakespeare előtt.* (Arany János. NŐ 1857. okt. 4. 39. sz.)

V már fiatal korában jól ismerhette Shakespeare színműveit, különösen nagy hatással lehetett rá a Julius Caesar és a Coriolanus, az a két dráma, amely Vörösmarty és Petőfi fordításában még 1848-ban megjelent. Később éppen a Coriolanusról mondja: *Olyan ő* (ti. Napóleon) *a történetben, mint Shakespeare a költészetben. Az avatott lélek érzi, hogy e mánek nincs egyetlen betűje, melyet kivenni és jobbal helyettesíteni lehetne.* (Napoleon emléke. VÜ 1880. aug. 29., ÖM 1623. l.) A Coriolanus és a Julius Caesar hatásának nyomát (néha csak szavakat, másutt gondolatokat) véljük — a fenti rokonításon kívül — látni az *Ildikó*ban is. (L.: II. 410., III. 258., IV. 385., V. 143.)

- 205 *Mi most e Róma? Egy Ős templom az, mi a hűhagyott Utódok aljas korcsmává tevének, S most dorbézolnak benne ittason A késő éjen át, — míg jó a nap Égő sugárral: míg én eljövök — S kikorbácsolom a korhelyeket.* — Nyilvánvalóan a Bibliából vett kép. Az Újszövetségben olvasható, hogy Krisztus korbáccsal kergette ki a kufárokat, akik árulnak és vásárolnak a templomban. Előfordul egyik versében is: *Leszáll az a keresztfáról S újra egyszer elkorbácsol Templomából titeket.* (De profundis 1887)
- 236 *Nincsen remény! — Tehát nem szerelem, A boszú munkájának eszközü Vagyok teremtvé. Isten, adj erőt!* — L. Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 362. l. és az V. felv. 134. sorához írt jegyzetet 412. l.
- 250 *Küldöttség érkezett Rómából. Mind elsőrangú kormányzó —*

- Hirhedt vezérek — élükön Leóval, Az egyház főnökével* — Vö.: „... a követség fejévé magát Szent Péter utódját, Leó pápát választották, mellé két híres szenátort adtak, kiknek egyike Gennadius Avenius magát Valerius Corvinus maradvánának állította, s Sidonius Apollinaris kifejezése szerint szejedelem volt a fejedelem után, ki a bíbort viselte.” (Thierry 162. l.) — I. Leó pápa (440—461) „kit a római egyház nagyra tart, a görög egyház boldos nevezett”, és akire „a császár és tanács főként számított, hogy föltartóztassa a rettenetes Attilát”. (Thierry 162—163. l.) — Valerius Corvinus (i. e. kb. 64.—i. sz. 8.) államférfi, kora legjelesebb szónokainak egyike, költők barátja és pártfogója, irodalmi működése is igen sokoldalú; — Sidonius Apollinaris: (430—482) püspök, a kor híres költője (Thierry is említi 130. l.) — Fessler szerint Leó pápa két kísérője: Avienus consul és Prigetius praetor volt. Az 5. jelenet szereplőinek felsorolásában a másolós nemcsak rosszul olvasta a betűket, hanem a Gennadius Avienus kettős névből két nevet csinált.
- 254 *Most jönnek át a Mincio viz révén.* — Vö.: „A követek nagy sietve utaztak, hogy Attilához érjenek, mielőtt a Pón átkelt; vele Mantuánál valamivel alább az ún. Campus Ambulacion találtak, hol a Mincio egyik réve állt.” (Thierry 163—164.) — *Mincio*: a Pó bal oldali mellékfolyója.
- 259 *Az okot én magamban ösmerem csak.* — Attila szavaiban nemcsak Hebbel hatására gondolhatunk (L. Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 363. l.), hanem Shakespeare Julius Caesarjának szavaira is: „Akaratom az ok: mondd, hogy nem akarok. És a tanácsnak tudni ezt elég.” (Vörösmarty fordítása. II. felv. 2. szín.) *országnagyok*, — (Az 5. jelenetben felsorolt szereplők közt) Vö.: *Hol a kisebb nagyobb egybegyűlt dandárok — Melyeket vezetnek országnagyok bárók.* (Béla királyfi IV. 141.) Ilyen összetételt találunk még *Imre herceg* (1854) c. versében (*Országtanács*) és a *Találkozásokban* is (*Országremény* I. 344.) Figyelemre méltó, hogy Petőfi szintén az *országnagyok* szót használja, éppen Aufidius beszédében, amelyben a volszk vezér a Róma alól visszaforduló Coriolanust azzal vádolja, hogy engedett anyja és felesége kérésének: „Urak s országnagyok, ti, hűtlenül Elárult bennetek” (V. felv. 5. szín.) Az *országnagyok* szót Jókai még a 70-es években is használja (I. Az arany ember 1872. Jkrk 1964. I. köt. 98. l. Görögtűz 1877. uo. 1970. 144. l.)
- 275 *Dicső király!* — A krónikáirók szerint a pápa nagy beszédben kérte Attilát, hogy kímélje meg Rómát. Fessler röviden ismerteti a pápa beszédének tartalmát, V azonban itt is legfőbb forrását, Thierryt követi, aki ezt írja: Leó pápa „terjeszté elő a császár, tanács és római nép ajánlatait. Mi szavakkal tette ezt?” — Nem tudhatjuk, „csak gyaníthatjuk; — mondja Thierry — a történelem, mely titkait tőlünk oly gyakran elleplezi, ettől bennünket megfosztott”. (165. l.) V is csak a fenti két szót mondatja a pápával, hogy hozzáfűzhesse a következőkben Attila gondolatait.
- 276 *Király! Hát végre mégis Királynak ösmer Róma is!* — Vö.: „A gondolat, hogy lábainál lássa esedezni Rómát, remegés közt várva szájából az élet-vagy haláltétetet”, megalázva ezzel a

császárt és a pápát, akik eddig csak nyomorult barbárnak tartották, ez a gondolat oly „örömmel tölté el őt, melyet titkolni nem bírt. Magát mint győzöt és urat elismertetni szemeiben annyi volt, mint valósággal annak lenni; másfelől ezzel megalázta Aetiust, kinek kardját egy szavával széttörte. Maga és népe hiúsága ki lett elégitve s visszatérhetett szégyen nélkül”. (Thierry 164. l.)

- 280 *Róma imperatora* — Róma császára: III. Valentinianus. (L. az I. felv. 517. sorához írt jegyzetet.)
- 281 *első hadvezére* — Aetius. (L. az I. felv. 73. sorához írt jegyzetet.)
- 300 *Megegyezem — Rómába nem megyek Ezuttal. De az eddigi adót Elvárom pontosan,* — Vö.: „Attila megadta neki miért jött, a békét, évenkénti adó útján, s megígérte hogy elhagyja Itáliát. Az egység július 6-dikán történt.” (165. l.) Fessler szerint Attila a követeknek tudtul adja, hogy az adófizetés mellett „Honoriat az ötlet illető Tartományokkal nékie általadnák.” (217. l.) A francia történetíró könyvében az áll, hogy Attila a pápa előtt nem említette Honoriat, de „különcegből, vagy számitásból, hogy tartson fön magának ürügyet a háborúra”, a pápa távozása után úgy nyilatkozott, „miszerint kívánja, hogy Honoriat kincseivel együtt küldjék el neki Hunniába, mit ha nem tesznek, jövő tavasszal új sereg élén jó azt keresni”. (166. l.) V Attilája sem a pápa előtt, sem távozása után nem szól a császárleányról.
- 329 *S most el haza — a Tisza és Duna Közé hadunkkal* — Hunniát, Attila birodalmának központját Thierry a Duna völgyébe helyezi.

Negyedik felvonás

Színhely (Etele laka Hunniában) — Thierry szerint „Hunnia fővárosa”, „Hunnia székhelye” — Priscos rhetor leírása alapján — a mai magyar Duna vidékén volt. L. a III. felv. 329. sorát.

- 35 *erőtetik* — E régies, népies alakot és származékait többször is használja Vajda. Pl.: *erőtetett* (*Alfréd regénye* II. 292.), *erőtet* (*Találkozások* II. 107.), *erőtette* (*Hábor* 1851. VKrk IV. köt. 79–80. l.) *erőtető* (*Egy bolond, aki szeret* 1857. uo. 191. l.) *erőtetni* (uo. *Irányeszmék* 1863. VI. köt. 190. l.) *Megvan Petőfinél* (*erőtette*, *Pusztai találkozás* 1845), *Reviczky*nél (*Erőködés*tek, *A filiszterekhez az Ifjúságom* c. kötetből 1871–83) *Jókainál* is (*erőtetett*, *Az arany ember*, 1872. JKrk 1964. II. köt. 180. l. *Görögtűz*, 1877. uo. 1970. 103. l.)
- 37 *Mondják, hogy az a nő, Ki hazatértünkben Augsburg alatt* — Hazatérőben — mint Thierry írja — Attila katonái a békekötés ellenére kirabolták „Augsburg városát, melyet útjokban találtak. A mint a Lech vizén, mely e város mellett folyik s a Dunába szakad, átkeltek, egy különös véletlen némi babonás nyugtalan-ságba ejté a hunokat. Azon pillanatban midőn s király lova a vízbe lépett, egy ijesztő alakú s nyomorult öltözetű nő, milyennek képzelhetnök a pannóniai boszorkányokat vagy a galliai druidákat, veté magát elébe s lovát féken ragadva háromszor kiáltá ünnepélyes hangon: »Vissza, vissza, vissza Attila!» mintegy jelentve, hogy útja végével valami nagy vész vár a hun királyra.”

- (166. l.) A jósnő, ki a főhős gyászos végét megjövendöli, jellegzetes alakja a romantikus drámának. — Augsburg: város a mai Német Szövetségi Köztársaság déli részén. Augusta Vindelicorum néven még a rómaiak alapítottak itt katonai táborn.
- 67 *Csaba is, a legkegyelmebb,* — Thierry szerint Attila legkedvesebb fia, a még gyermek: Irnákh. (L. a darabban szereplő személyekről 387. l.)
- 76 *Ugy is Cívódnak a fiúk előre már.* — L. az I. felv. 493. sorához írt jegyzetet.
- 82 *népnagyok* — minden bizonynal az *országnagyokkal* azonosak. L. a III. felv. 5. jelenet szereplői közt.
- 96 *Kén-gőz jön ajkán, minden élőt Megfojtó, gyilkoló.* — Ildikó szemében Attila maga a Főgonosz, maga a pokol. A *kén-gőz* kétségtelenül a Biblia nyelvéből való, pl. Ézsaiásnál olvashatjuk: „Mégkésztetett eleitől fogva a pokol, az Úrnak fuvallása gyűjtja meg azt mintegy kénkönek patakjával.” (XXX. 33.)
- 113 *Ki a kereszten haltál, hallj meg engemet! Elveszem a keserű poharat.* — A Biblia szerint Jézus elfogatása előtt az Olajfák hegyén, imádság közben így kiáltott föl: „Atyám, múltjék el tőlem e keserű pohár! (Újszövetség, Máté evangélium 26. rész 39. vers) L. *Ugy-e keserű egy pohár?* (Sírások III. 1853.) A *Barát és vetélytárs* (1858) c. novellájában a hősnő, Regina gondviselőnője mondja: *ha a Mindenható most visszaadná ifjúságomat oly áron, hogy éljem át újra oly sorsban, mint előbb, én megköszönném ezt a keserű poharat.* (VKrk IV. köt. 231. l.) Előfordul a *Polgárosodásban* (1862.) is: *az Isten vette volna el tőlem e keserű poharat.* (Uo. VI. köt. 94. l.)
- 131 *Ah, már megint országügyek. Hogy e napon Sem lehetek szabad!* — Ez a gondolat, hogy a fejedelmek számára az uralkodás sokszor csak kínos terhet jelent, amelyből a magánéletbe szeretnének menekülni, V írásaiban másutt is föllelhető. Vö.: — *Bármilyen alantí rétegében éltem is a társadalomnak,* — folytatá Ambró — *mindig azt hittem, hogy maguk a fejedelmek nem diadalmeneteikben boldogok, hanem azon pásztorórákban, melyeket egy ilyen rejtett magányban, egy kandalló és két szerető szem fényénél töltenek.* (Manna c. elbeszélése VKrk IV. 212. l.) A *Találkozásokban: Volnék egy ország fejedelme, A királyok királya bár; El-elvonulnék hébe-hóba — Legteljesebb inkognitóba — Magamra öltve pór-ruhát, Keresni egy csöndes tanyát.* (II. 187–192.) Az *Egy nő, ki mérget akar venni* (1856) című novellájában is érinti ezt a kérdést, de válaszában itt nem egyértelműen a szerelem mellett foglal állást. Igaz, itt nemcsak uralkodókról szól, hanem általában a nagy emberekről: *A világ még nem látott nagy embert (akár ismert, akár nem ismert nagyságot), ki fölött a szerelem uralkodó hatalomná nőtte volna ki magát. Ha a szerelem boldogságot ad, úgy minden nagyságot föl lehet áldozni érte; hanem a szerelem boldogsága csak bizonyos gyöngébb dongájú lelkek osztályrésze szokott lenni és ezek, ha céljokat nem érik, kimondhatatlanul szerencsétlenek.* Több mint négy évtizeddel az Ildikó után A *szomorú körutas* (1892) c. hosszabb költeményében nagyobb arányokban fejti ki szemléletét. (L. VKrk IV. köt. 152. l.)

- 133 *Fiam, S örökösöm* — L. az I. felv. 493. sorához írt jegyzetet.
- 159 *Tehát kozár és egyszersmind alán Fejedelem vagy.* — Thierrynél olvasható, hogy még Attila uralomrajutásakor, 440 körül, a bizánci császár azon fáradozott, hogy „az akatzirokat, egy hun nemzetet, mely khazár (kozár) név alatt később s Duna völgyét földülta s mely akkor a Don lapályát bírta, hol az alánok helyét foglalta el, magához csatolja”. Attila tudomására jutott a kelet-római császárság törekvése, és egy nagy sereg élén odasiettet, meghódította a tartományt, majd a „törzsekből királyságot alkotott legidősebb fia Ellák számára”. (44. l.) Etele szavai erre a korábbi eseményre céloznak. — Kozárok: török nyelvű nép, birodalmuk a VII. században alakult ki, egy ideig a magyarság is szövetségükben élt.
- 224 *ill a berek nád a kert* — helyesen: illa berek, nád a kert. A régi magyarban illa jelentése: futás, szökés. A szólásmondás szokotabb formája: Illa berek, nádak, erek! Egyes vidékeken azonban ma is él a V által használt és valószínűleg eredetibb változat. A kert szó itt a régi „kerítés” jelentését őrzi, és a mondas második fele mintegy magyarázatul kapcsolódik az elsőhöz: „Fuss a berek felé, hiszen csak nádból van a kerítés”, azaz a menekülésnek nincs komolyabb akadálya. (O. Nagy Gábor: *Mi fán terem?* 1965. 152. l.) Megjegyezzük, hogy Kisfaludy Sándor még használja az igei alakot is: „Illjunk innen!” (Gyula szerelme. 1825. X. ének 60. versszak.)
- 237 *Nem oly fehér a Pyrenék hava, Mint hattyuénál karcsubb tagjai.* — E hasonlat különböző változatban gyakran jelenik meg V-nál: *ittas voltam . . . hófehér vállá szép fényétől* — mondja Hadonai az *Egy bolond, aki szeret* (1858) c. elbeszélésében. (VKrk IV. 182. l.) A *Barát és vetélytársban* (1858) Tibor, ahogy meglátta Regina fehér vállait, frissességétől, finomságától majd esztét vesztette. (IV. köt. 246. l.) Az *Angyal jár a földön* (1858) c. versében ittas pillangók szállnak a *fehér vállra*, a *Találkozásokban* Etelke *fehérlő vállán Fekete fürtje játszadoz* (I. 390–391.) ugyanitt: *minő csodák a mell haván . . .* (II. 492.), másutt *hóvállról* olvashatunk (*Ártor és Ida* 1864, *Emlékek* I. 1885), két helyen — az *Ildikóhoz* hasonlóan — mint magas hegység hava tündöklöklik a női test fehérsége: *Fehérek voltak vállai Mint a Kordillerák hava* (*Alfréd regénye* I. l.), és: *A vállad oly fehér, fehér, Mint a szűz hó a Kárpátokban.* (*Pásztor-órák* 1888.) A *Boldog szerelem* (1866) c. versében a hasonlat már nemcsak kedvesének vállára vonatkozik: *A napfényes téli hónál Ragyogóbb a fehérséged.* (L. az 1872-es kiadásban. Az 1895-ös kiadásból két versszakot, köztük e két sort kihagyta Vajda.)
- 244 *Eredj a sutba, álmodj felőle* — sut — Régi parasztházakban a fal és a kemence között levő keskeny hely, ahol szegényebb helyeken a gyerekek (vagy öregek) szoktak aludni. Itt átvitt értelemben: az a hely, ahol a gyáva, tehetetlen ember tétlenül meghúzza magát. Ilyen értelemben használja egyik későbbi cikkében is: *kiki maradjon otthon a sutban magának.* (*Beszélgetések.* PN 1888. aug. 19.)
- 246 *valót álmodik!* — V költészetére jellemző motívum az álom és a

való szembeállítására illetve egybefonódására. Vö.: *Alfréd regénye* II. 10., II. 77. L. még: *Találkozások* I. 569.

- 247 *Jöjj Lybiának oroszlána, vágd E mellbe körmödöt, — Szahara tigrise, Rongyonként tépd le bőrömet, —* Vö.: Az a gondolat, hogy Izidóra másé lehetett, Alfrédben oly bosszúvágyat és irigységet keltett, hogy ahhoz képest *Az afrikai oroszlánok éhe, A bengali tigris vérszomja csak Szunyogcsipés okozta viszketettség* (*Alfréd regénye* III. 99—101.) A *Találkozásokban* is azt olvassuk, hogy Ernőben *A szenvedély ha lángra lobban. Rettenő, mint az éh oroszlán.* (II. 163. 166.), a későbbiekben pedig *éhsárcányokhoz hasonlítja az erotikus vágyakat.* (III. 373.)
- 264 *Egy csendes bánat az, mit érezek Fölötted szép halott —* Vö.: *Mint egy szép halott élsz Emlékezetemben* (SZÁ VII. 1854.)
- 271 *En enni akarom testét izenként, Hogy kivágjam belőle a gyönyört, Mit Ildikó ajkáról elrabolt. —* A szerelmi féltésnek, bosszúvágyának hasonló szenvedélyes szavait találjuk *az Alfréd regényében* is: *Kerestem arcán, Szemében, ajkán a gyönyör nyomát* (*Alfréd regénye* III. 117—118) és *Megölném még a lelket is, hogy abban Mint a letört virágnak illatában Ne élne, örökiülne a bűnös A boldog pillanatot emléke sem . . . !* (Uo. III. 165—168.)
- 330 *De rám se hallgat — megzavarodott, —* A szerelmes hős megzavarodottsága a szeretett nő vélt vagy valóságos elvesztése miatt a romantikus dráma jellegzetes motívuma. Walthert magatartása itt (I. még a 386. és 413. sort is) némiképp emlékeztet Bánk lelki vívódására.
- 358 *Etele főtűkára rézemen —* Thierry könyvében Attila főtűtoknoka: Orestes „egy pannoniái”. Az ő fia lett később az utolsó római császár, Romulus Augustulus. Csát — Thierry szerint — Attila főminiszterének, Onegesiusnak a testvére volt.
- 385 *Forgandó a világ! . . . —* Faludi Ferenc: *Forgandó szerencse* c. versében *Fortuna szekerének kereke: forgandó, változó.* Vö.: „*Sikos forgó világ!*” (Shakespeare — Petőfi: *Coriolanus*. IV. felv. 4. szín.)

Ötödik felvonás

- 1 *Hír dicsőség, és Öröm s szerencse Kísérjen Attila. —* Vö.: Thierry — Priscos rhetor nyomán — leírja, hogy Attila lakomáján: „*Estve felé, midőn már fáklyákat gyújtottak, két költő lépett be, kik Attila előtt hun nyelven önkészítette dalokat énekeltek, melyekben hadi erényeit és győzelmeit magasztalták.*” (Thierry 89. l.) Priscos rhetor a bizánci követséggel érkezett Attila udvarába 449-ben és ekkor vett részt a lakomán. Az ő leírását használta föl Thierry is: „*Az étterem egy nagy hosszú szoba volt, köröskörül székekkel és sorjába rakott kis asztalokkal, melyek mindegyike mellé négy öt személy férhetett. Közepett egy emelvényen állott Attila asztala és kereve, melyen ő már helyet foglalt: kissé hátrább állt egy más kerevet, miként az előbbi fejér szalagokkal és tarka kendőkkel ékítve, hasonló a Görögországban és Rómában menyegzők alkalmával divatos díszágyhoz.*” (Uo. 88. l.) Vajda ezt a leírást követte, amikor megadta az ötödik felvonás színpadi képét; 1. az első jelenet előtt az utasítást.

- 21 *útt a pompa több, és a kedv kevesb.* — Vö.: „Ezen menyegző ünnepélyessége, mely oly nagy dísszel ment véghez s oly igen különbözik azon csak nem titkos összekeléstől, melyet Attila 449-ben Eskám leányával tartott.” (Thierry 169. l.) Attila előző menyegzőjét Thierry szerint egy Eskám nevű hun előkelőség leányával tartotta.
- 36 *Bizonynal ez a követek Elérkezését jelenti,* — *kik Rómából S Bizáncból jönnek.* — Valóban jött a két követtség, a bizánci és a ravennai (a nyugat-római császárság udvara ugyanis ekkor már Ravennában volt), de nem ekkor, hanem még 449-ben. A Ravennából jött követek nem is adó-, hanem más ügyben jártak Attilánál. (Thierry 73—74. l.)
- 50 *Az új uralkodó Úgy látszik, egy keményebb hadfi.* — *Marcian, Csatára készül,* — *gyűjti nyakrafőre A sereget.* — II. Theodosius bizánci császár 450. július 28-án lováról lezuhant és meghalt. Utódjától Attila követelte a Theodosius által megígért adót. Az új császár, „Marcianus, egy régi illyr katona”, azt felelte a hun királynak, hogy „aranya barátja, s ellenségei számára vasa van. Ezen felelet — írja Thierry — sereggyűjtéssel és jó védelmi rendszabályokkal támogatva, hirtelen visszatartá Attilát, ki szemeit nyugatra vetette”. (102. l.) Miközben Attila Itáliában járt, Marcianus már el is indította seregét „s teljesen kész volt a hunok országát megtámadni; de miután megtudta, hogy a béke Attila s a nyugati birodalom közt végkép meg van kötve, minden ellenségeskedéstől tartózkodott”. (167. l.) — Marcianus adómegettadásáról Arany Jánosnak is van egy töredékben maradt verse: „Marcianus büszke császár Adáját nem fizeti: Mennek hozzá kemény szóval Etele követei.” (Két éles kard. Az ötvenes évekből.)
- 65 *Vigyétek meg üzenetemet nekik, Hogy uratok, és urok Etele Azt parancsolja, hogy készítsenek Számára palotát, mert eljövend.* — Vö.: „Attila megelőzte Marcianust azzal az izennel, hogy jövő tavaszon konstantinápolyi palotájában fölkeresi, ha a II. Theodosiussal egykor kialakított adót haladéktalanul ki nem fizeti. Marcianus, ki nem olyan ember volt hogy engedjen, mint Valentinianus, a fenyegetésre fenyegetéssel, sereggyűjtésre védelmi készülétekkel felelt.” (Thierry 167. l.)
- 81 *Enyim — egy izig, egészen enyim! Tódulni érzem véretem fejembe.* — Thierry — Jornandes VI. században élt krónikaíró püspök följegyzésére hivatkozva — így írja le Attilát a menyegzőn: „Ildikó ritka szépsége szívére hatott Attilának, s a menyegzői ünnepély alatt a hun király határtalan élvnek adta át magát. A fakupa, melyet a királyi pohárnok töltögetett, szokottnál gyakrabban telt és ürült, s midőn Attila a díszteremből a nászterembe vonult, feje ugyanazon történetíró kifejezése szerint bor ás álomtól nehezült.” (170. l.)
- 97 *Ki Lech vizénél úgy элем rohant,* — Vö.: IV. felv. 37.
- 125 *Mi ez? kiért e köny szememben? Fogadd e könnyet Etele,* — *s e könnyért Bocsass meg Ildikónak másvilágon. Megérdemelted tőlem ezt a könnyet, Amint megérdemeled a halált Kezemből: hozzám jó valál, amily Kegyetlen voltál minden más iránt. E könny a hóhér*

- könnye, akinek Az elítélt nem véte semmit, de aki A végzet törvényének eszköze. — L. Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 362. l.
- 134 *A végzet törvényének eszköze* — Vö.: Fessler: „Most tehát akár azért, hogy a környülállásoknak erőszakoskodó hatalma ellen sértetlenül megtartsa szüzességét; akár pedig, hogy talán Aetius ügyészei bírták arra, hogy Attilát megölje; elég az, hogy ő volt ama nagy eszköz, mely által a véghetetlen Isten Attila életének véget vetni akart.” (218. l.) — Vö.: I. felv. 348., II. felv. 112. és III. felv. 236.
- 143 *Nem fog neked úgy fájni — Etele A tör, mint én nekem!* — Idikó szavai emlékeztetnek Brutuséra: „... amidőn döfém, Szerettem Caesart.” (Shakespeare: Julius Caesar. III. felv. 1. szín. Vörösmarty Mihály fordítása.)
- 168 *A szer, Mit poharába tettem, eddig őt Elaltatá.* — Az altató por a romantika kelléktárából való. A Bánk bánban Ottó szintén altató port kever a királyné italába.
- 177 *Hah! — ez lehet hálósobája itt. — Megölöm őket egy szurással!* — Vö.: Egyik korai novellájának hőse is: *Fölgyogyulván nejéhez ment egy estén, kit épen ellenei egyikének karjában talált. Épen ama kábító csókban forrtak össze ajkaik, mellyben az öntudat egy pár percre meghal, a gyönyörökbe fulladtan . . . e perceket használva, kivonta a fényes kardot, s beléjük döfte — melly markolatig furdótt át testökön, s kereszt gyanánt állott fölöttük markolata.* (Hábor 1851. VKrk IV. köt. 82. l.) A Bibliában is találunk egy ószövetségi történetet, amelyben hasonló módon egyetlen szúrástól hal meg a szeretkező pár. Mózes IV. könyvében olvasható: Fineás, Elezár főpap fia észrevette, hogy egy Zimri nevezetű zsidó bemegy a szépséges midiánita Kozbi házába, utána ment, és hosszú dárdájával, egyetlen szurással átdöfte mindkettejüket, amikor azok éppen paráználkodtak. (25. rész 6–9. versszak.)
- 181 *Kábult valék — kövült,* — A *Találkozásokban* háromszor is visszater a kővé válás mozzanata: *Egy percre Ernő megkövült* (II. 440.), *Ernő kővé változott egy percre* (III. 350.), *Ernő Ül ott kövülten* (IV. 445.) A kővé változás motívuma kétségtelven egy Bibliában leírt eseményre, az ószövetségi Sodoma és Gomorra történetére vezethető vissza. E két város lakóit féktelen kicsapongásaik miatt az Isten kénköves és tüzes esővel teljesen elpusztította, majd elsüllyesztette, csak a büntelen Lótót és családját vezette ki az égből alászállt két angyal, de meghagyta nekik, hogy meg ne álljanak és hátra ne tekintsenek. Lót felesége azonban „hátra tekintte és sóbálvánnyá lón”. (Mózes I. könyve 19. rész 24–26. versszak.) Sodoma és Gomorra végpusztulására való utalás előfordul V egy korai írásában is. (*Töredékek egy vándorszínész naplójából.* 1848. VKrk IV. köt. 18. l.) A *Sodoma* (1887) c. versében ugyancsak Lót történetét idézi. (A sodomai erkölcsökre céloz V több politikai jellegű írásában is. L. VKrk II. köt. 316. l.) — A fenti bibliai történetből való tehát a „sóbálvánnyá változott” képletes kifejezés. Az elborzadás, megdöbbenés (esetleg csak nagyfokú meglepetés, rácsodálkozás) érzékeltetésére az előbbi kifejezés helyett írónk, költőnk (sőt a köznyelv is) nemegyszer a „kővé változott, kővé vált” szóképet használják. Aranynál

is ezt találjuk: „... kővé meredten Csak hátra néze, mint Lóth asszonya.” (Széchenyi emlékezete 1860.) Komjáthy szintén így ír Törj össze mindent . . . c. versében: „Megkövesült, ki visszazézett, De Lóth haladt bizton, dicsőn.”

- 182 *szomjuzám* — szomjuhozám (szomjuhoztam).
- 183 A 183. sor utáni színpadi utasítás: *Ildikó (kijő a hálóteremből Etele kardjával kezében, de azt, amint kiér, elejti.)* Hebbel drámájában Judith is Holofernes kardját használja.
- 207 *Tudnék lehelni lelket Etelebe, Tenném e pillanatban.* — L. Hebbel Judithjának hatása c. fejezet 363. l.
- 209 *Ildikó, Tán lehet még a menekülés! A hajnal kedvező — alusznak — oh talán Ez boldogságunk hajnala.* — Walther és Ildikó szökésének lehetőségét Fesslerből vette át V. Az eredeti forrás az ún. Walter-ének. (L. A drámában szereplő személyekről 387. l.)
- 229 *Oh ármány!* — L. II. felv. 349. sorához írt jegyzetet.
- 239 *Tépje meg haját, — erét Vagdalja fel minden hűn* — Sem Fessler, sem Thierry nem ír erről, ezt csak a magyar hagyomány tudja így. A Bibliából ismeretes, hogy egyes pogány népeknél szokásos volt a gyásznak ez a formája. Jeremiás próféta például következőképp írja le Moáb gyászát: „Minden fő megkopaszult, minden kézen metélések vagynak.” (XLVIII. 37.) A gyászolásnak e pogány szokását Mózes tiltotta meg a papoknak. (Mózes III. könyve XXI, 1. 5.)
- 262 *jobb lenne, ha Titok marad, mint halt meg Etele.* — A német hagyomány Ildikó tettének egyedüli indokául — ahogy Thierry írja — „bosszúvágyát s azon ember iránti mély gyűlöletét tulajdonítja, ki, miután családját kiölte, és megrabolta, bájait szándékozott bitorolni. A hunoknál megállapított eltérő előadás, mely kétségen kívül a vádaskodásnak, a békére nézve veszedelmes vizsgálatoknak s talán a birodalom közvetlen fölbomlásának megelőzésére volt számítva, az volt, hogy a királyt guta ütötte, hogy orra vére, mely gyakran szokott folyni, hanyatt fektében véletlen megeredt s nem találván rendes útján kifelé torkára tolt és megfojtotta. Ezt hirdették mindenfelé Attila fiai, a főnökök s udvarnagyságok eszélyből, politikából és büszkeségből; ez lett kimúlásának bevalott és hivatalos előterjesztése.” (171. l.)
- 268 *De ez a kard, Hadurnak kardja az enyim, öcsém!* — Vö.: „Alig hogy atyjokat eltermették,” Attila fiai között „már versengésök dühösen tört ki”. (Thierry 175. l.) L. az I. felv. 493. sorához írt jegyzetet is.

VAJDA JÁNOS DRÁMATERVEI

Kétségtelen, V-t mélyen megsebezte az *Ildikó* kudarca. Az ellenséges indulatú fogadtatás miatt még évtizedek múlva is úgy érezte, *a színműírás kapuja előtte be van zárva*. Ezért lemondott a *drámatrás kísérletéről*. (PN 1884. máj. 10.) Az irodalmi közvélemény hamar napirendre tért V fiatalkori drámakísérlete felett, a halála alkalmával megjelent írások közül is csak egy említi meg, hogy a költőt mennyire elkéséřítette „az a kedvezőtlen fogadtatás, mellyel a sajtó a Nemzeti Színházban előadott Ildikó című tragédiáját részesítette”. (N Esti kiadás 1897. jan. 18. Aláírás nélküli cikk, valószínűleg Lázár Béla írta). Néhány lap nekrológja pedig arról számol be, hogy egy *Dózsa György* c. történelmi tragédiát tervezett, és hagyatékában több drámai töredéket találtak. (FL, Egy, Hazánk, 1897. jan. 18.)

Már a fenti adatok is bizonyítják, mennyire tévedtek azok, akik V kijelentése alapján véglegesnek gondolták a költő szakítását a színműírással. Közülük Koroda szavait már előbb idéztük, de ugyanígy vélekedett Solt is, amikor azt írja: „Az első kísérlet kudarca megutáltatta vele a festett világ dicsőségét. Az *Ildikó* epizód maradt pályáján.” (139. l.) Komlós hangsúlyozza: „az *Ildikó*, sőt versei és novellái is egyaránt azt mutatják, hogy volt érzéke konfliktusok meglátásához, az *Ildikó* még arra is bizonyosság, hogy volt tehetsége egy zárt kerek tragikai cselekmény végiggondolásához s a nagy szívedélyek megszólaltatásához is. Értőbb közszellem és magánélete kedvezőbb alakulása esetén bizonyára több értékes darabot írt volna. Így csak élete végén kezdett ismét drámatervekkel foglalkozni.” (87. l.) Az újabb kutatások ezzel szemben azt bizonyítják, hogy V-t az *Ildikó* balsikere csak elkéséřítette, de egyáltalán nem fordult el a színház világtól, és nemcsak élete végén, hanem már a 70-es évektől kezdve többször megpróbálkozott a színműírással.

Kora ifjúságától vonzódott a színházhoz, és ettől az *Ildikó* bukása sem taszította el. Szeretett színházba járni, és ahogy Szabó Endrénél olvashatjuk, az országos nevű költő „egészen ellágyult, ha szabad-jegyet kérve, azt mindig megkapta”. (Szabó Endre: *Cigányvilág*. Budapest 1920. 39. l.) És megmarad benne a vágy is, hogy első színpadi kísérletének kedvezőtlen fogadtatását sikeresebb drámákkal feledtesse. Kabos Ede, aki éppúgy, mint Szabó Endre, az öregedő V udvarához tartozott, A jövő fészke (1908, az első kiadás címe: A verebek 1900) c. regényében egy öreg poétáról ír, aki — amikor egy ifjú költő arról beszél, hogy drámát írt, — „behunyta a szemét és amolyan medveálmodozással morogta: — Drámát . . . magam is szerettem volna írni. A szegény lírikus csak liheg, mint a bányamunkás, amíg valamit fel tud hozni a szív mélységeiből. Nincs más igazi úr, csak a drámaíró.

Mindent másokkal végeztet. S akkor alkotta a legjobbat, ha még azt is el tudja titkolni, hogy azok a mások az ő parancsa szerint végeznek mindent." Az öreg postában, Varju Györgyben — Kabos Ede regényéről szólva Ady Endre is megírta (Ny 1908. dec. 16.), — Gina költőjének alakját örököltette meg. V drámaírói vágyairól ír — Radó Antal szóbeli közlésére hivatkozva — Pethő István is: „Radó Antalnak elpanaszkodott, hogy milyen kiváló remek drámákat tudna ő alkotni, ha módja volna hozzá: »Csak adna az állam kétezer pengőt, hogy visszavonulva nyugodtan dolgozhatnám egy zajtalan, eldugott falucskában.«” (93. l.)

V azonban nemcsak álmodozott a drámaírásról: az *Ildikó* után még több drámatervéről, sőt elkészült, de elveszett színművéről is tudunk. A következőkben — a fellelhető adatok nyomán — ezekről számolunk be.

ZÁCH KLÁRA-DRÁMATERV

Zilahy Károlynak Medgyes Lajoshoz Zilahról 1858. márc. 20-án kelt (magánkézben levő) levelében olvassuk: „Jókai *Zrínyi Miklós*, Vajda *Zách Klára* c. drámán, Gyulai verses regényen dolgozik.” A Zách Klára-téma már korábban foglalkoztatta V-t; előbb költői beszélyt írt róla, amely töredékben maradt; az elkészült részek 1855-ben láttak napvilágot. L. VKrk I. köt. 132. és 436. l. Drámatervéről semmi közelebbit nem tudunk. Jókai valóban megírta A szigetvári vértanúkat, a JKrk szerint (Drámák I. 923. l.) 1859 folyamán; arról nem tudunk, hogy Gyulai már ekkor a Romhányin dolgozott volna. (L. Papp Ferenc: Gyulai Pál. Budapest II. 147. l.)

VIRIATHUS

A *Luzitán dal* II. részéhez az első kiadásban (KK) a következő megjegyzést fűzte a költő: *E költemény „Viriatthus” című készülő tragédiából való, melyben egy dalnok e keserű hangú dallal ébreszti rab-szolgává lett honfitársait.*

A költemény először az FL 1867. március 29-i számában jelent meg. Itt a fenti szöveget mint a Szerk. megjegyzését közlik.

A címből kiindulva arra következtethetünk, hogy V e készülő tragédiája a luzitán nép történetének egy hősi alakjáról szól. A történelemben Viriatthus egyszerű pásztorból lett Lusitania (kb. a mai Portugália) királya, sorra legyőzte az ellene küldött római seregeket, és megvédte országa függetlenségét. Róma elismerte Viriatthust Lusitania királyának, néhány év múlva azonban bérgyilkosokkal megölette, s halála után a luzitánok ellenállása i. e. 139-ben csakhamar összeomlott.

A *Luzitán dal* kétségtelenül az Ausztriával történt kiegyezést bélyegzi meg, és minden bizonnyal a behódolás miatt érzett harag és gyűlölet vezette V tollát akkor is, amikor a *Viriatthus* című tragédiájába belekezdett. A luzitán néppel való párhuzamra talán az is okot adhatott, hogy Camões híres eposza, az *Os Lusíadas* ebben az időben

vált magyar nyelven is ismertté. (Camoens Luziádája. 1865. Fordította Greguss Gyula) E hatalmas hősköltemény két ízben is szól a legendás Viriathusról. Az első ének 26. versszakában ezt olvashatjuk:

A diadalmat itt minek beszélném,
Mit Romulus faján hajdanta nyertek,
Midőn Viriatussal hadjok élén
A hosszú harcból győztesen kikeltek;

A harmadik énekben, ahol Vasco da Gama a Melinda nevű sziget királyának kérésére elbeszéli hazája történetét (22. versszak), ismét szerepel — nevének jelentésére való utalással (vir ui. latinul férfit jelent) — a luzitán nép e kiváló hőse:

E föld volt, a mely a pásztort nevelte,
— Hogy férfi volt, a neve is mutatja —
Ki még a nagy Rómát is fenyegette,
Nincs a ki hirnevét felülhaladja.

V a nagy portugál költő nevét egyik korábban megjelent elbeszélésében említi: *Különb en arra, hogy itt mű maradandó legyen, csak örülnék lehet kilátása, — napi olvasmányért pedig kár volna Camoenssé lenni* — mondja a novella (*Bolond történetek*. 1854. VKrk IV. 111. l.) hőse Camões küzdelmes, nyomorúságos életére célozva.

Magáról a *Viriathus* című készülő tragédiájáról semmi közelebbit nem tudunk. Az ÖK és KI már nem is közli a *Luzitán dal* II. része alatt a készülő drámára utaló fentebbi megjegyzést. Boros Dezső azt gondolja, hogy V nem is tervezett ilyen tárgyú tragédiát, a hozzáfűzött jegyzettel csak verse politikai aktualitását akarta leplezni. (I. VKrk II. köt. 237. l.) Isermve drámaírói ambícióit, elképzelhetőnek tartjuk: V igazában foglalkozott egy ilyen tárgyú tragédia megírásának tervével, erre mutat az is, hogy a vershez írt megjegyzést még az 1872-ben megjelent kötetében is benn hagyta, és csak az 1881-es kiadású ÖK-ből húzta ki.

EGY ELVESZETT, CÍMNÉLKÜLI SZÍNMŰVE

Vajda János egy elkészült színdarabjáról Vadnay Károlyhoz intézett egyik leveléből értesülünk. A levél, melyet Kéký Lajos közölt (Vadnay Károly levelestárából. ItK 1942. 61. l.) így hangzik:

Kedves barátom!

Mint igen jó barátomnak [utóbbi két szó aláhúzva] küldöm itt e darabot, melyről már Rohács on szól tam. Kérlek nagyon szépen, mielőtt elolvastad senkinek ne mutasd, de még ne is szólj [utóbbi négy szó aláhúzva] jelöle. Mert ha netán oly rossznak találod, hogy semmi esetre előadhatónak nem vélnéd: hát akkor jobb, ha senki nem fog tudni róla. Szembajom miatt csak szőrványosan néztem át; ha elfogadhatnák, még újra átnézném s javítanék itt-amott. Égető kíváncsisággal [utóbbi két szó aláhúzva] várom véleményedet. Mert én magam úgy vagyok vele,

hogy nagyon szorongok miatta s félek, hogy oleum et operam perdidi. Ez pedig ugyan nagy csapás volna rám — pénzügyi szempontokból is.

Néha én igen rossznak [sic!] látom, néha meg azt gondolom, hogy hát ha mégis? O tán csak az én igényeim túlmagasak, s abból, hogy nekem nem tetszik, még nem következik hogy a közönségnek se tessenék. Én mindent Fausthoz és a shakespearei remekekhez mérek s ezekhez képest persze hogy nyomoréknak látom szülőöttemet. Csak abban bízom, hogy a darab inkább szinpadra való (ha való) mint olvasni, s talán azért is elő lehetne adni, hogy a közönség valami szokatlanabb levegőrétegbe jusson egyszer.

No de mind hiába — már isten neki. Csak arra kérlek, mielőtt [aláhúзва] elolvastad, ne szólj felőle senkinek. Ha azonban netalán olyannak találod, hogy elfogadható ez esetben szabad a vásár, akár beadható a választmányrak; hiszen — le comité c'est toi.

Türelmet kívánok az olvasáshoz; a jó akaratról meg vagyok győződve.

Üdv neked!

Bikol, október 27-én

híved
Vajda János

Nem kívánom, hogy választ írj. E hét végén otthon leszek. Az esetben, ha [aláhúзва] véleményed kedvező, legkellemesebb meglepetés lenne rám nézve, ha lapodban írnál valamit, melyet én (mert ide is jár) egy kezdő poeta feszültségével fogok kezembe venni és keresni benne az üléletet. A hallgatás lesz az — elítélés. Egy második, újabb darabom mindenesetre tökéletesebb lenne. Ha két hétig sem olvasok semmit lapodban, akkor aztán tudom, hogy baj van s majd meglátogatlak, s átveszem a szerencsétlen kéziratot. De mondhatom, hogy nagy huzásnak venném nem annyira poetai ambíciómról, mint hiánylatos budgetemre nézve.

Sajnos, a levél, mely eredetileg az Akadémia kéziratárában volt, ma már nincs meg. A Vadnay-levelestár 1898-ban került a Kisfaludy Társaság tulajdonába, és azóta az Akadémia könyvtára őrizte. Több mint valószínű, Kéký Lajos, aki otthonában dolgozta föl a Vadnay-gyűjteményt, a lakására vitte — sok más egyéb kézirattal együtt — V levelét is. Kéký halála után (1946) mindezek a kéziratok nyomtalanul elvesztek.

A levélben említett szindarabról a Vajda-irodalomban semmiféle adatot sem találunk. Kétséges, hogy erre a kész színművére vonatkozik-e az a néhány sor, amelyet egyik Nagy Miklóshoz írt levelében olvashatunk: *a színmű lemásolás nem gátolhat elutazásomban — pár nappal késhelek — de e héten okvetlenül megyek — talán holnap.* (Alszeghy, 18. sz.) Ebben a levelében is szól ugyan betegségről, bár arról nem ír, milyen baj kínozza, csupán tudatja barátjával: orvosi tanácsra el kell utaznia. Mégis arra gondolunk, nem azonos színműről lehet szó, hiszen a Vadnayhoz írt levelében azt is kéri V, hogy senkinek se szóljon darabjáról, mielőtt elolvasta volna, mert ha nem előadható, akkor jobb, ha senki nem fog tudni róla. Hogy Nagy Miklósnak nyíltan beszél egy elkészült színművéről, ez ismét arra enged következtetni, hogy itt esetleg egy másik darabjára utal V. Ha így volna, egy újabb színművet kellene az eltűnt V-kéziratok közé fölvennünk.

A Vadnayhoz írt levélen nincs évszám (egyébként a Nagy Miklós-féle levélen még a hónap és a nap sincs megadva), az időpont meghatározásához csupán néhány adatunk van: az egyik az, hogy a költő szembajára hivatkozik, emiatt nem tudta darabját tüzetesebben átnézni.

V szemének sérüléséről pontos értesüléseink vannak, bár némely visszaemlékező írásban itt is tévedésekre akadunk. Bartos Róza emlékiratai szerint (74. l.) még alcsumi gazdász korában, Irmei Ferenc viszont úgy emlékszik, hogy a 70-es évek elején csapódott egy kocsis ostora szemébe. (Koszorú, 1879. 298. l.) Mindketten tévednek. A bal eset egy omnibuszon történt 1869 augusztusában. V szemsérüléséről a Nefejejs c. lap számolt be. (1869. 34. sz. aug. 22. 406. l. Bővebben l. VKrk II. köt.-ben a Székesfehérvárott c. vers jegyzetében, 239—240. l.) Egy a V halála alkalmából megjelent névtelen cikk még a helyet is megmondja, ahol a sajnálatos szemsérülés érte. Eszerint a költő a Lánchíd előtt ült föl a nyitott kocsi, hogy Budára menjen. „Alig helyezkedett el, a kocsis nagyot suhint ostorával s úgy megütötte a költő szemét, hogy pár hónapig nem írhatott.” (Apróságok Vajda Jánosról. N 1897. jún. 27. Reggeli kiadás.)

A fentiek alapján tehát annyit megállapíthatunk, hogy a levelet V 1869 augusztus vége után írta, mert előtte nem tudunk semmiféle szembajáról.

A másik kiindulópont: Rohics. A költő az 1870-es évek végétől 1896-ig többször fölkereste ezt az alsó-stájerországi gyógyfürdőhelyet. (A fürdő ma Jugoszláviához tartozik, neve: Rogaska Slatina.) A fürdő vezetősége 1879-ben egy ingyenes helyet és 70 forintot ajánlott föl egy magyar író számára. (A Hon, 1879. febr. 28.) V igen gyakran volt a rohicsi fürdő vendége, nem utolsósorban Vadnay Károly jóvoltából, akinek — mint az Írói Segélyegylet titkáranak — hozzájárulása is kellett az egy hónapra szóló ingyenes helyre.

Még egy rögzíthető adatunk van: Vadnay 1862-től 1888-ig volt tagja a Nemzeti Színház drámabíráló bizottságának. A levél szavai: *beadhatsz a választmánynak*; — nyilván azt jelentik, hogy Vadnay, ha jónak találja, személyesen vigye a bizottság elé a színművet. A lapjára való célzás — *ha lapodban írnál valamit* — nyilván a FL-ra vonatkozik, amelynek Vadnay 1867-től 1893-ig szerkesztője volt.

Ezek szerint a dráma keletkezésének idejét 1879 (esetleg valamivel korábban) és 1888 közé kell tennünk. Bikoli tartózkodása is erre vall. Ezt a Komárom megyében fekvő csendes, erdős helyet Vizer Kálmán birtokos vendégeként gyakran kereste föl éppen a 80-as években. A levélben említett szembetegsége pedig, úgy látszik, a jóval korábbi sérülésének következménye volt.

Hogy V darabja a Nemzeti Színház drámabíráló bizottsága elé került volna, annak sehol sincs nyoma. De egyetlen V-írásban sem találunk még csak utalást se erre a művére, és nem szólnak róla kortársai, ismerősei sem. Így arra kell gondolnunk, hogy — talán épp Vadnay nem kedvező véleménye miatt — maga a költő semmisítette meg kéziratát.

Az újabb csalódás érzékenyen érinthette a költőt. Különösen nehezeltethetett Vadnayra, hisz e nagy tekintélyű drámabírálotól (*le comité c'est toi* — ahogy V mondja) hathatós segítséget várt. Talán nem

kizárt az a föltevésünk sem, hogy színművéről adott negatív véleménye miatt — jöllehet baráti viszonyuk látszólag nem változott — ír így V egy Milkó Izidornak küldött levelében a FL szerkesztőjéről: *Vadnay ez undok vörös disznó, ki szemben legjobb barátomnak mutatja magát, de a „kikk” egyik legravaszabb cinkosa.* (A levél kelte valószínűleg 1886 júniusa. L. Scheiber Sándor—Zsoldos Jenő: Vajda János levelei Milkó Izidorhoz. 25. l.) Milkó szerint V igazságtalan volt Vadnay iránt, mert ha nem szerette is túlságosan a FL szerkesztője a költőt, de azért nem tartozott az ellenséges klikkhez sem. (Bácsmegyei Napló, 1923. jan. 6., és Scheiber—Zsoldos: I. m. 25. l.) V-t érzékenyen érinthette az, hogy Vadnay 1877-ben eléggé megbíráta a *Találkozásokot*, sőt ennek kapcsán vitába is bonyolódott a mű védelmezőjével. L. kötetünkben, az 588. skk. lapokon.

Milkó állítását — hogy Vadnay éppenséggel nem számítható V ellenségei közé — igazolja az az eset is, amely a költő halála után a Kifaludy Társaság zárt ülésén történt. Itt ugyanis, amikor „a Vajda fölött tartandó emlékezés szóba került, Gyulai Pál hevesen megtámadta a holt költő politikai jellemét. Bartók Lajos és Vadnay Károly Vajda mellett foglaltak állást s a szóváltásban nem egy erősebb kifejezést is ejtettek”. (N 1897. jan. 28. Reggeli kiadás.)

A V-leveltben előforduló idegen kifejezések magyarázata:

oleum et operam perdidit — az olajat és a fáradságot elvesztettem, vagyis: hiábavaló munkát végeztem. Az idézet Plautus római komédia-író Poenulus c. vígjátékából való.

le comité c'est toi — a bizottság te vagy. Vö. a XIV. Lajos francia királynak tulajdonított szállóigével: *L'État c'est moi!* — Az állam én vagyok!

ALBOIN-DRÁMATERV

Az OSzK kéziratrában található V-nak egy tízoldalnyi, ceruzával írt följegyzése, amelyben egy dráma tervezetét mondja el. Az eddigi kiadatlan kéziratot teljes terjedelmében itt közöljük:

A legtökéletesebb tragédiák azok, amelyekben a hős bukását [egy szó kihúzva, olvashatatlan] nem véletlen, vagy beláthatatlan vézetszerűség, a hol t. i. az isteni igazságszolgáltatás indoka kifürkészhetetlen, hanem egy saját lelkületében gyökerező valamely, a világgrenddel [egy szó kihúzva, olvashatatlan] nem összhangu tulajdonsága okozza. Ilyenek többnyire a shakespearei [egyszó kihúzva, olvashatatlan] tragédiák, Coriolanus, Lear, Otello stb. —

A történelemben kutatva ilyenek után, találunk egyes alakokat a kiknek tragikuma egy oly cselekményből származik, mely cselekménynek [egy szókezdés? kihúzva, olvashatatlan] erkölcsi indokát a történetíró nem jegyezte föl, mivel talán nem is tudta. E cselekménynek egy lélek-tanilag helyes indokát találja meg a költő, és jó tragédiát írhat.

Egy ezek közül Alboin, [aláhúzva] a középkor elején. Ez egy lakomán kényszerítette feleségét ennek [— Alboin által megölt — áthúzva] saját atyja [két szó kihúzva, olvashatatlan] koponyájából inni, a két ő maga Alboin őt meg a harcban párbajban. [kihúzva] E miatt a nő méltán fel-

háborodva, [egy szókezedet — bossz — kihúzza] meggyűlölte férjét, bosszút esküdött és férje egyik fegyvernőke által megölette. A nő azután ez egy büntényből folyólag további hasonló gyilkosságokra kényszerült, míg egyszer aztán rajt vesztett, egy másik kedvese, a kinek mérget kínált, gyanakodva rá, vele utatta meg a mérget, és így a nőt is elérte tragikus végezte.

Igy hát a földad az, kitalálni egy oly lélektani állapotot, mely igazolja Alboinnak ama borzalmas és érthetlen tettét.

Az indok alig lehet más, mint a következő: Alboin nagy hős, mindig győz, erejében szerencséjében elbizakodott, azt hiszi, neki minden szabad, minden sikerül. Csak kevés válogatott vitézzel elindul egy szomszéd országba, a hol a királynak két szép leánya van. Mivel anyja is mindig sürgeti a házasságra, még otthon megígéri, hogy ezek egyikét nőül veszi.

Elmegy és az egyik királyfiat párjában [legy — áthúzza] megöli. [Egy szó olvashatatlan — áthúzza] Ekkor elébe jön az egyik királyleány a [egy betű — A — áthúzza] ki rég ábrándozott már felőle, s annak ellenére, hogy bátyját Alboin megölte, [bevallja — áthúzza] elárulja előtte, hogy rég szereti. Alboin meggondolatlanul mélyebb szerelem nélkül azonnal [megyeri — áthúzza] menyasszonyának vállalja. De az eljegyzés alkalmával meglátja a másik [aláhúzza] leányt, ezt sokkal szebbnek találja, halálosan beleszeret, a ki még ekkor nem is szeretett senkit. Fölté teszi, hogy lemond a másiktól, és ezt egy közelebbi találkozáson tudatja az előbbivel. De ez hallani sem akar a lemondásról, sir, esdekel, térdre esik Alboin előtt, és Alboin meg van fogva egy vele született gyöngöcsög által. Tudniillik ez a nagy hős, aki egyébként ádáz, durva, kegyetlen, a női könyvekkel [sic!] szemben tehetlen. [Öt szó aláhúzza] Nem bírja leküzdni színelmeletét és [egy szó olvashatatlan, kihúzza] függőben hagyja a leányt. De nem mehet el a nélkül, hogy még egyszer ne találkozzék a másikkal, az igazi [egy szókezedet — olvashatatlan — kihúzza] eszménytel [sic!]. Ez egész ellentéte amannak: büszke, önzeteret, erősebb önzuralommal; caodálja nagyon Alboint, de bátyja halálát is fájlalja, és bár szeretni képes lenne — később — Alboint, de büszkesége tiltja, hogy azonnal [egy szókezedet — olvashatatlan — kihúzza] oly könnyű [sic!] diadalt szerezzen az elbizakodott szilaj embernek, [egy olvashatatlan szókezedet kihúzza] a ki egy órában két nőnek ígér házasságot, ily könnyen [sic!] válogat és eldobja magától nővérét, a kinek elígérkezett; [egy olvashatatlan betű kihúzza] tetszik [sic!] magának abban, hogy szilárdnak, hidegnek mondja magát, Alboint elutasítja — a ki ezek után még inkább lángroggyul iránta Alboin mint a gyors, hirtelen elhatározások [három szó aláhúzza] embere, a ki e vadkamszerű iramodásainak köszöni csatateri diadalait is, nőül veszi Rozamundát, mert úgy szólván abban az órában látja meg először ennek nővérét, ezután már az esküvője [először esküvőre: az r javítva: j, készül — áthúzza] el van határozva Rozamundával és ellenmondásra alig van ideje — elegendő meggondolása. De szerelme a másik nővér iránt rohamosan fejlődik, és azt [egy olvashatatlan szókezedet áthúzza] reméli, valamiképen szabadulhat nejétől, s hogy ez sikerüljön, [két olvashatatlan szó áthúzza] nemcsak megmondja neki, hogy szeretni őt nem képes, de e szerint cselekszik [aláhúzza] is. Elzárkózik előle mindjárt az első éjjelen és azután is. Rozamunda törvényt szerint neje, de nem lesz azzá természet szerint is. [hat szó aláhúzza] Rozamunda esdekel, sir, vonaglik előtte, mert Alboin hidegsége ennek szerelmét is

fokozza. Alboint meghatják, elérzékenyítik Rozamunda örvöngő szerelmi epedése, szenvedése, de érzelmi szerelmet annál [inkább kihúzva] kevésbé érez, sőt a nő természetellenes vonzódása [?, nehezen olvasható] csak növeli visszatetszését, azon mérven [négy szó olvashatatlan — áthúzva] veszi el a nő iránt minden érzelmi vágyát; [két szó olvashatatlan — áthúzva] mert Rozamunda is [egy szó olvashatatlan — áthúzva] a gyöngéd szerelmét sőt hiúságát is ily halálosan sértő megvetés folytán hirtelen hervad, valóságos sorvasztó láz emésztí el, [egy olvashatatlan szókezdet — áthúzva] minden alaki ingerlő [ez utóbbi szó közbeszűrva] báját elveszti és egy kivesző vázá szára. De azért még sem akar a válásba egyezni Alboin pedig nem tud annyira [sic!] erőt venni szánalomérzetén hogy Corván eltaszítsa azt, a ki iránta érzett kétségbeesett szerelmének áldozata. Ez állapotból erősen shakespearei [?, nehezen olvasható] drámai jelenetek fejlődhetnek. Alboin sem a szánalom érzését R. [sic!] iránt, sem ennek nővére iránt érzett lángoló szerelmi vágyát nem bírja leküzdeni, és e közben úgy meghasonlik, hogy minden képtelen, hadvezérei aggodnak, mert minden hadi terveit is elhanyagolja. Biztatják, hogy legyen erős, szakítsa el házassági bilincseit, de ő nem képes a kegyetlen ségre magát elszánni. Már maga is kezdi utálni, megvetni önmagát, hogy miért nem képes erőlyes elhatározásra. Ekkor egy lakomán, bánatában, kétségbeesése viódása közben [egy olvashatatlan szó vagy szókezdet — áthúzva] szokása ellenére sokat iszik, s utas fölvel jön az a gondolata, hogy Rozamundát vad szilaj dühvel kényszeríti [egy olvashatatlan szókezdet kihúzva] inni az apja koponyájából készített serlegből, a vendégsereg szeme láttára. Erre aztán Rozamunda is belátja, hogy hasztalan minden további erőszakolása, boszút esküszik, és Alboin egy legerősebb bajnokával végrehajtja azt, ami a történelemben meg van írva. Mikor ez az erős vitéz megöli Alboint, ennek még marad anyi [sic!] ereje, hogy megmondja neki, miszerint kár volt őt megölni, mert hiszen ő azért, amint Rozamundával elkövetett, még nagy [ez utóbbi szó közbeszűrva] jutalmat adott volna neki. A gyilkost erre nagy lelki furdalás fogja el. A többi a történet — (Held und Corvin [az utóbbi három szó aláhúzva] illusztrirte Weltgeschichte) már szépen adja kézre. Ebben az egész korszakot okvetlen át kell olvasni.

A mese alkotásról bővebben akkor, ha a tárgy megtetszenék s fölkeltené azt a hangulatot, melyet e nehéz s magas szárnyalású képzelmet hatalmas nyelvezetet igénylő földat okvetlen megkíván —

Van még ezen kívül több is, melyekről majd ha fölépülök.

Az utolsó mondat sokkal olvashatóbb, erősebb ceruzavonású. A betűk kissé nagyobbak, az írás azonban nem olyan folyamatos, mint az előbbiekben. Mintha V nehezen mozdul, reszkető kézzel írta volna. Mindenesetre ez a mondat, úgy látszik, később került a már meglevő följegyzésre.

A kézirat Beniczkyné Bajza Lenke hagyatékából jutott az OSzK tulajdonába. Az író első házasságából származó fia, Aladár (aki a Heckenast név helyett királyi engedéllyel szintén a Bajza nevet viselte) adta át a leltári napló szerint 1907. október 26-án.

E följegyzést Beniczkynéhez intézett levélként tartja számon a kéziratattár, bár e lapokon mind a megszólítás, mind a keltezés és aláírás hiányzik. Ha valóban levél, akkor eleje és vége csonka. Nem is evélpapíron készült az írás, hanem meglehetősen rossz minőségű,

szürkés színű lapokon. Feltevésünk szerint V ún. nyomdai nagyíveket vágott négy részre (ezek nagysága a mai szokásos papírív felének felel meg), a lapszéleken a szétvágás nyomai jól fölismerhetők, és az egyes lapok ívekké össze is illeszthetők.

Vajon hogy kerültek e lapok éppen Beniczkynéhez? Miért éppen hozzá küldte el e drámatervezetet? Milyen kapcsolat fűzte őt a korában oly népszerű íróndőhöz?

V még 1858-ban az alig húszéves íróndő első könyvéről (Beszélyek. 1—2. köt.) meleg hangú bírálatot írt. (*Bajza Lenke beszélyei*. NŐ 1858. jún. 27.) Hasonló szeretettel figyelte öccsének, Bajza Jenőnek a pályakezdését is. Lapjában, a NŐ-ben védelmére kel a fiatal író Zách Felicián c. tragédiájának, amely körül a hatvanas évek elején heves polémiák robbantak ki az irodalmi ellenzék és a hivatalos irodalom között.

A rokonszenv azonban nem ad megfelelő választ arra a kérdésre, miért volt e följegyzések címzettje épp Bajza Lenke. Nincs adatunk arra nézve sem, hogy barátiabb viszony alakult volna ki az íróndő és Vajda között. Véleményem szerint a legfőbb ok, amiért neki küldte meg e drámatervet, csak az lehetett, hogy az íróndő második férje, Beniczky Ferenc egy időben az állami színházak intendánsi tisztét is betöltötte. Ennek alapján meghatározhatjuk a kézirat keletkezésének idejét is. Beniczky 1888-tól 1891-ig irányította az állami színházakat, feltételezhető tehát, hogy drámatervezetét V ezekben az években juttatta el Bajza Lenkéhez. Lehet, hogy még 1888-ban, tehát Beniczky hivatalba lépésének első évében készült e tervezet. Mindenesetre csakis a nyolcvanas évek második felében keletkezhetett, mert V egy 1884-ben írott, fentebb idézett cikkében (*Drámairodalmunk és a nemzeti közszellem* PN 1884. máj. 10.) azt írja, hogy a színműírás kapuja előtte be van zárva és ezért lemondott a drámaírás kísérletéről.

Hogy mi lett a további sorsa e drámatervnek, nem ismerjük. Kétségtelenül, V — ha nem is közvetlenül — a Nemzeti Színháznak ajánlotta fel a felvázolt témát, annak azonban nincs nyoma, hogy ezekben az években valamiféle darabja került volna a színház drámaíró bizottsága elé. (E bizottság jegyzőkönyve az 1876—1888 közötti évekből megtalálható az OSzK Színháztörténeti Osztályán. Érdekeséggé ként említjük meg, hogy 1880. november 9-én a bizottság már foglalkozott egy Alboin c. drámával. A jegyzőkönyv szerint szerzője Benedek Lajos. A benyújtott tragédiát azonban a tagok nem ajánlották előadásra.) Beniczkyné fennmaradt leveleiben (összesen 20 db az OSzK kéziratárában) sem találunk semmiféle utalást, amely erre a följegyzésre, de egyáltalán V-ra vonatkozna. (L. Németh Mária: Beniczkyné Bajza Lenke. 1943.)

Mindenesetre V továbbra is jó véleménnyel volt Beniczkyné iró munkásságáról, ezt mutatja 1893-ban írt igen elismerő cikke az íróndő regényeiről. (*Beniczkyné Bajza Lenke*. N 1893. 166. sz.)

E kiadatlan kéziratról első ízben csak jóval V halála után, 1926-ban történik említés, amikor is Románné Goldzieher Klára a költő kézírásának vizsgálatához éppen e drámatervezetét használja föl. (Vajda János kézírása. Ny 1926. 22. sz.) Románné V személyiségét igyekszik megrajzolni, és állításának igazolására bizonyítékként ismerteti a

kiadatlan kézirat néhány részletét és idéz is belőle kb. tizennégy sort. Román név nem szól arról, hogy a följegyzés V drámatervezetét tartalmazza, csak annyit említ meg, hogy „Vajda az *Alboin* és *Rozamunda* mondának lélektani hátterét fejtegetve, szinte önkéntelen vallomást tesz második házasságáról.” Vizsgálatai tisztán grafológiai szempontúak, és ezek eredményeképpen megállapítja, hogy V tragikumusa szerencsétlen szexualitásában gyökerezik.

Komlós Aladár az ötvenes évek elején bukkan e tervezetre, és először egy tanulmányában (Vajda János ismeretlen színbírálatai Színház- és Filmművészet 1952. 1. sz.) említi, majd monográfiájában részletesebben szól róla. Tanulmányában a kézirat keletkezésének idejét az 1884 utáni évekre, monográfiájában 1886-ra teszi, amit avval indokol, hogy ekkor már megjavult a viszonya a Nemzeti Színházzal, mert az újjászervezett színház intendánsa Podmaniczky Frigyes lett, akivel a költő jó viszonyban volt. Podmaniczky azonban nem 1884 után, hanem még 1876-ban lett intendáns, és a színház irányítója maradt 1886-ig. Márpedig épp ekkoriban írta V a már említett cikkét, amelyben kijelenti, hogy lemondott a drámaírási kísérletről. Valószínű, hogy nem Podmaniczky zárta be előtte a színműírás kapuját, hanem inkább a drámapíráló bizottságról lehetett rossz véleménye, és amikor Podmaniczky, majd Keglevich István után Beniczky Ferenc lett az intendáns, azért is ajánlhatta fel drámatervét a színháznak, mivel — a Bajza Lenkéhez fűződő már említett kapcsolaton kívül — az új intendáns kinevezése után megszüntették a drámapíráló bizottságot.

Itt jegyezzük meg, hogy Komlós monográfiájában az *Alboin* drámatervezet pontos leltáráját nem jelölte meg, csak azt, hogy az OSzK-ban bukkant rá. (264. l.) A kéziratárban azonban ily című V-írás nincs a nyilvántartásban, és a költő levelezésében sem szerepel sehelyre ez a drámaterv, így — miután a hosszantartó nyomozás eredményre nem vezetett (még a többi könyvtár kéziratot anyagát is átvizsgáltuk) és maga Komlós sem tudta már megmondani, hogy a kéziratár mely részében találta meg a tervezetet — azt kellett hinnünk, hogy e drámaterv időközben elkallódott. Így került aztán sorozatunk I. és II. kötetébe az a megállapítás, hogy V *Alboin*-drámaterve elveszett. (I. 263. l., II. 268. l.)

E kötetek már elkészültek, mikor — Román név elfelejtett tanulmánya nyomán — újból keresni kezdtük az eltűnt V-írást. Végül is megtaláltuk, de nem a költő nevére számoltunk, hanem egy harmadik gyűjteményben, amelyet az OSzK Kézirattára Anal. lit. néven jelöl. A kéziratnak — amely egyébként nem három, mint ahogy Komlós írja (264. l.), hanem tíz oldal terjedelmű — V semmiféle címet nem adott. Kérésünkre az OSzK kézirattára az Anal. lit. 6414. sz. V-följegyzést „*Alboin*-drámaterv” címmel látta el.

A drámaterv forrásai

Alboin, a VI. században élt longobárd uralkodó és felesége, Rozamunda, mióta Paulus Diaconus (730–799 körül), a híres longobárd író, Nagy Károly barátja, a *Historia Longobardorum* c. művében

(magyarul: Középkori krónikások I., ford. Gombos F. Albin, Brassó 1916.) részletesen elbeszélte a házaspár mondai elemekkel dúsan át-szőtt történetét, számtalan irodalmi alkotásnak lett a főhőse. Különösen a drámaírókat ragadta meg ez a középkori házassági tragédia, és a reneszánsz óta a múlt század végéig a legkülönfélébb változatokban mutatták be az olasz, spanyol, francia és német színműírók Alboin és Rosamunda históriáját.

Magyar nyelven az első mű, mely a longobárd király halálát, Rosamunda bosszúját tárgyalja, Valkai András széphistóriája. (História, Énece szerint szerevezve a Longobárdusok tized Királyukról Andoniusról és annak fiáról Alboniusról. Kolozsvár 1580.), legutóbb pedig a Csehszlovákiában élő Egri Viktor (Égő föld. Bratislava 1964.) és nálunk Fehér Tibor (Vasjogar, Budapest 1974.) írt regényt e témából. A múlt század végén Rosamunda címen opera is készült e különös szerelmi történetből: a szöveggönyv Zigány Árpád munkája, melyet Vavrincez Mór zenésített meg. Dalművívek 1896-ban a Frankfurt am Main-i, 1900-ban a budapesti operaház mutatta be. (Zenei Lexikon III. köt. Budapest 1965. 581. l.)

Az Alboin-mondával V már igen korán megismerkedhetett. Még az 1850-es évek közepén látta a Nemzeti Színházban Alfieri Rosamunda (1783) című drámáját Adelaide Ristorival, a nagy olasz tragikával a címszerepben, és az előadásról nagy elragadtatással írt a MS-ban (1856. dec. 4.) Az 1882-ben megjelent *Szerelmem szótára és kalauza* c. könyvében pedig ismerteti e szörnyű középkori monda történetét és szereplőit: *Alboin a longobárdok királya volt, ki atyját 561-ben követé a trónon. Narsessel a keleti góthok, az avarokkal a gepidák ellen harcolt, kiknek királyát Kuvimundot megölte s ennek leányát Rozamundát nőül vette. Épen, mint Attila Illdikót, kinek atya szintén elesett az Attila elleni csatában.* E néhány sornyi bevezetés után röviden összefoglalja Alboin és Rosamunda históriáját. Ismertetése elején megemlíti: *Alboint Alfieri, Rozamundát Fouqué dolgozta fel tragédiává, azonkívül, hogy számos ballada, kisebb regény készült róluk.* (VKrk. V. köt. 242. l.) A két drámai feldolgozás annyiban különbözik egymástól, hogy míg Alfieri darabjában a fő mozgató erő a féltékenység, addig Fouqué (tragédiájának teljes címe: *Heldenspiel is sechs Abenteuern*. 1813.) a bosszú és szerelmi vetélkedés helyett a házastársak egymás közti viszonyában – hogyan csap át a szerelmi érzés Rozamunda részéről gyűlöletbe – keresi a lélektani motíválást. V nem szól név szerint a többi feldolgozásról, de Komlós szerint valószínűleg ismerte Giovanni Prati olasz költő Alboin király vacsorája c. balladáját Vértesi Arnold fordításában (lelőhelyét azonban tévesen jelöli meg, nem a Szép-irodalmi Közlöny 1857. okt. számában, hanem a NŐ 1858. okt. 3. számában található), valamint Cseugey Gusztáv azonos című és tárgyú elbeszélését (Ország-Világ, 1871. nov. dec.) A drámatervezet szövegéből az is kitűnik, hogy V forgatta a Held und Corvin Illustrierte Weltgeschichte című munkáját (Leipzig 1864. 9. kiadás 2 kötet) is, amelyben részletesen olvasható a longobárd királynak és feleségének tragikus történetéről. (2. köt. 57. l.)

V úgy látta, hogy Alboin és Rosamunda históriájából igazi jó tragédiát, *shakespeare-i drámai jeleneteket* formálhat, ha kitalál egy oly lélektani állapotot, mely igazolja Alboinnak ama borzalmas és érthetlen

tettét. Alboin és Rozamunda házasságának leírásában mintegy indoklását szeretné adni V saját házasságának, a Bartos Rózához fűződő, barátai számára érthetetlen kapcsolatának, mint ahogy egykor az *Idikóban* Walther szerepében mondta el vágyakozását Gina után. Persze nem szabad azt hinnünk, hogy a dráma vázlat egyes motívumai teljesen és az igazságnak megfelelően tükrözik V házasságának körülményeit. Annyi bizonyos, hogy a költő szerelemre vonatkozó nézetei és házasságának emlékei kísértének az *Alboin*-tervezetben, az azonban egyáltalán nem áll, hogy V szerelem nélkül kötött házasságot. Bartos Róza személyével és a vele kötött házassággal részletesen foglalkozik sorozatunk II. kötete. (264–270. l.)

DRÁMATÖREDÉK DÓZSA GYÖRGYRŐL

A nekrológokban (FL, Egy, H, 1897. jan. 18.) olvashatjuk, hogy V egy Dózsa Györgyről szóló tragédiát tervezett. Zempléni Árpád arról is beszámol, hogy amikor egy alkalommal azt mondta neki a betegeskedő költő: „... azt hiszem, nem is viszem már soká”, ő azzal vigasztalta: „— Oh, édes Vajda bátyám, minek gondol mindig ilyesmire. Megírja még maga Dózsa Györgyöt. (Ez volt legutóbbi drámaterve)” Zempléni írása két lapban is megjelent: Mo 1897. jan. 19. és Egy 1897. jan. 19.

Komlós félbemaradt Dózsa-tragédiáról ír, amelyet a költő hagyatékában találtak (318. l.), egykorú lapok azonban — bár megírják, hogy V hátrahagyott kéziratai között több drámatöredék is volt — a Dózsa Györgyről szóló tragédiáról csak mint tervről emlékeznek meg. Bóka is csupán a tragédia tervéről beszél. (157. l.) V első életrajzírója viszont úgy tudja, a költő nemcsak tervezte, hanem már dolgozott is rajta: „Szerette volna utolsó nagyobb munkáját, a *Dózsa György* c. tragédiát bevégezni. De a halál kicsavarta kezéből a tollat.” (Kerekes 80. l.) Bartos Róza emlékirataiban arról ír, hogy V még együttélésük idején egy nyakravalóval — még hozzá Petőfi egykori hosszú, barna, fehér pöttyös selyem nyakravalójával, amit férje zsinégként szokott használni — kötötte össze „a Dózsa György kéziratját”. (108. a l.) Nem zárható ki teljesen az a lehetőség, hogy a fentebbi, Vadnaynak szóló levél erre a kéziratra vonatkozik.

Ha hitelt adhatunk Bartos Róza szavainak, akkor a dráma megírásába még a 80-as évek elején belekezdett, és meglehetősen előrehaladhatott a munkában, hisz a megírt kéziratlapokat már zsineggel kellett összekötni. Lehet, hogy erre a drámájára vonatkozott V-nak már előbb ismertetett, Nagy Miklóshoz küldött 18. levele is. Komlós ugyanis ezt a levelet — igaz, nem tudni, milyen alapon — 1894-ből eredőnek látja (319. l. a jegyzetben), viszont itt már föltehetően egy elkészült darab másolásáról van szó, nem pedig töredékről.

Sajnos, e félbemaradt tragédia ügyében is pusztán találgatásokra vagyunk utalva. Ha valóban nem volt a hagyatékban, akkor azt kell hinnünk, V az elkészült részleteket valakinek átadta, akinek kezén aztán elkallódott.

Összefoglalva V drámaterveit, drámakísérleteit, ma csak a következőket tudjuk megállapítani:

A költő drámaírói munkásságából az *Ildikó* c. szomorújátékán kívül csupán az *Alboin* címmel jelzett tragédia-tervezet maradt fenn, egy töredékes (*Dózsa György*) egy készülő (*Zách Klára*) és egy talán tervbe vett drámájának (*Viriatius*) pedig csupán a címét tudjuk. A többi elkészült vagy félbehagyott színművének — ha voltak ilyenek — sem a címét, sem a témáját nem ismerjük. Ezek az írások — mint oly sok más kézírata a költőnek — az idők folyamán nyomtalanul eltűntek, megsemmisültek.

VAJDA JÁNOS ELBESZÉLŐ KÖLTÉSZETE

V első önálló köteteként megjelenő műve 1855-ben verses „beszély” volt (*Béla királyfi*), az utolsó elbeszélő alkotása (*Törzsök Jankó*) pedig 1883-ban jelent meg. E csaknem harminc esztendő alatt — nem számítva a rövidebbeket — öt hosszabb epikus költeményt írt, és ezek közül kettőt külön kötetben is megjelentetett, az egyiket meg éppen saját kiadásában. (*Találkozások* 1877.) Az 1876-os saját kiadású *Újabb költemények* c. kötet csak három lírai darabot tartalmaz, a könyv háromnegyed részét egy költői beszély, az *Alfréd regénye* tölti ki, ugyanúgy, mint a *Dal és beszély* c. kötetében, amelynek 92 lapjából 59 lapot tesz ki az *Ábel és Aranka* három énekben elmondott népies meséje. Az 1881-ben megjelent *Összes költeményeinek* II. kötete csak elbeszélő költeményeit foglalja magában, ezekből három a hosszabb terjedelmű (*Alfréd regénye*, *Találkozások*, *Béla királyfi*). Életében megjelent utolsó gyűjteményes munkájában, melybe a költő maga válogatta ki a megjelenendő költeményeket, ebben az 1895-ös válogatásban is — a 478 lapnyi terjedelemből 178 lap — epikus alkotás, köztük a kötetünkben található három nagyobb munka (*Ábel és Aranka*, *Alfréd regénye*, *Találkozások*).

V epikájáról az idők folyamán igen ellentétes vélemények alakultak ki. A teljes elutasítástól a magasztalásig, minden értékelés megtalálható a V-irodalomban. Néhány, irodalmunkat összefoglalóan tárgyaló mű pedig egyszerűen tudomást sem vesz V ilyenmű munkásságáról. Hogy csak a terjedelmesebbeket említsük: Beöthy 15 kiadást megért híres irodalomtörténetében egy szó sincs arról, hogy a költő epikát is írt. Ugyanígy hallgat elbeszélő költeményeiről a Ferenczi Zoltán szerkesztésében megjelent irodalomtörténet is. (A magyar irodalom története 1867—1900. Műveltség Könyvtára, Budapest 1913.)

A következőkben a V elbeszélő költészetével összefüggő nézeteket tekintjük át; az egyes nagyobb költeményekre vonatkozó értékeléseket a megfelelő műveknél tárgyaljuk.

V epikai munkássága egyben a magyar verses epika virágzásának kora is. Mielőtt rátérnénk V elbeszélő költészetének értékelésére, szükségesnek látszik, hogy röviden érintsük a verses epika népszerűségének kérdését is.

Már Gyulai megállapítja: „A költői beszély kezd népszerű lenni nálunk. A múlt évtizedben alig jelent meg kettő-három, újabban egy évben is többel ajándékoz meg bennünket költőink termékenysége.” (Újabb költői beszélyeink. BpSzele 1877. 203. l.) Néhány év múlva pedig Bodnár Zsigmond írja: „Ma a költők balladákat írnak és költői beszélyeket, mert azt szereti a közönség.” (A lyra legújabb termékei. MSzele 1881. I. köt.) S valóban a 70-es évektől kezdve a száz-

zadfordulóig — az európai realista regény nagy korszaka idején — nálunk egy „halott” műfaj, a költői beszély virágzik. Persze nemcsak divatból írtak verses beszélyeket. A költők egy része rangján alulinak tartotta a prózaregényírást. Szabó Endre jegyezte föl V-ről: egy alkalommal, mikor a MH szerkesztője fölkereste, hogy írjon egy regényt újságjának, a költő így fogadta az ajánlatot: „-Mit? regényt? én? takarodjék ki az úr rögtön.” (Szabó Endre: *Cigányvilág*. Budapest 1920. 41. l.) Amikor Szana Tamás a majdani *Találkozások* első szemelvényét ismerteti, előbb a verses regény korszerűségéről elmélkedik:

„(C.) A verses regény Byron óta a közélet mindig örömmel fogadott tárgya lett. »Childe Harold«-ja és »Don Juan«-ja, hogy fényes pályáján csak a legkiválóbb pontokat érintsük, nemcsak számára szereztek koráig példátlanul gyors népszerűséget, de egyúttal utánzókat is támasztottak, kik a példányképeknek tagadhatatlan befolyása alatt az új műfajnak újabb és tartós diadalokat biztosítottak. A verses regény nemcsak a brit költő hazájában honosult meg, de csakhamar Oroszországban is diadalokat aratott, hol Puskin és Lermontoff az oroszországi viszonyok költői rajzát ritka szerencsével tudták beilleszteni e műforma keretébe. A franciák és németek enémű kísérletei már kevesebb sikert mutattak föl, de hogy maga a genre nálók is tetszéssel találkozott, azt az angol és orosz verses regények nagyszámú fordításai bizonyítják. Az eredeti termelés hiánya vagy selejtes volta bizonyára nem a nemzeti viszonyokban s a közélet érdektelenségében, hanem a nagyobb szabású tehetségek hiányában keresendő.

És a verses regény e diadala nem a divat vagy véletlenség műve. Emberi természetünk indoklást is alig kívánó tulajdonsága, hogy érdeklődésünk legszorosabban a közelünkbe eső tárgyakhoz s a mindennapi élet adott viszonyaihoz tapad, melyek számunkra legtöbb tanúságot rejtenek. Korunk gyakorlati iránya nem kedvez a messze távolban való kalandozásnak, az álomképek elveszítették hitelüket s a közönség legnagyobb része (jogosan-e vagy jogtalanul — azt e helyen nem akarjuk vitatni) a költőtől azt kívánja, hogy modern életünk tartalmát tükrözze vissza költői alakban s korunk irányának és törekvésének adjon poetikus kifejezést. Az »Arma virumque cano« bekezdések az újabb nemzedék előtt már elveszítették népszerűségüket; a hősök félistenségébe fektetett hitünk megingott, s a költőtől emberek rajzolását követeljük, kiknek irányát fölfogjuk s törekvéseikért lelkesülünk. —

A verses regény e követelmények teljesítésének köszönheti gyors népszerűségét s nagy hatását, melyet reánk gyakorol. Byron ritka művészettel adott kifejezést korunk irányának és óhajainak, Puskin és Lermontoff az orosz élet költői rajzaiban mindig rámutatnak az orosz társadalom sebeire, sőt örömmel valljuk be, hogy újabb költőink hasonnemű kísérleteiben koronkint szintén fellüktet a magyar élet egy-egy, habár csak lassan csörgedező ere. Mind Gyulai Pál, mind a »Déliabók hőse«-nek szerzője mutathatnak föl oly vonásokat, melyek szorosan össze vannak forrva nemzeti jellemünkkel s amelyek azt bizonyítják, hogy nemcsak hősi erényekben gazdag múltunk lelkesíthette föl a dálnokot, de jelenünk is képes tárgyat nyújtani a

modern viszonyok költői lelkületű s mély pillantású rajzolójának.” (Figy 1873. VII. 27. 357–359. l.)

Irodalomtörténészeink egy része a sajátos magyar viszonyokkal magyarázza a verses regény korabeli virágzását. A hetvenes években a verses regény „a kritikai realizmus egy új tapogatózásának, valószínűségi előjátékának tekintendő” — mondja később Sőtér István. (A realizmus kérdései a magyar irodalomban. Budapest 1956. 240. l.) De már előtte Puskin hatását vizsgálva György Lajos is kimondja: „... reálisabb alapra először a verses regényben helyezkedik a magyar társadalomszemlélet.” (A magyar és orosz irodalom kapcsolata. Kolozsvár 1946. 18. l.)

Ugyanígy látja a magyar verses regény szerepét és Puskin hatását Hegedüs Géza is, bár az idézetben említett „zord pátosz” a *Találkozásokra* csak részben, az Anyeginra pedig sehogysé illik: „A magyar verses regénynek, annak a műfajnak, amely a század utolsó harmadának legreálisabb képét adta, kezdetei eltéphetetlenül összefonódtak az Anyegin mély átérzésével. De míg Gyulai főként a hű társadalomrajz terén tanult tőle (Romhányi), Reviczky szelíd érzelmességének felszabadítóját találta meg benne, Vajda nyugtalan, zord pátoszában mélyült el a példakép tanulmányozása nyomán (Találkozások, Alfréd regénye)”. (Hegedüs Géza: Puskin hatása Magyarországon. It 1949. 240. l.)

Sőtér a Romantika és realizmus c. munkájában fejtette ki, hogy irodalmunkban a kevésbé regényes, mindennapi témák éppen Puskin Anyeginjének hatására először költői regény formájában kaptak hangot. „Arany László és Vajda János is »korunk hőseit« kívánják bemutatni, aki éppen nem hős — és Hübele Balázs, vagy Örvényi Andor sorsa, története főként kesernyés pátoszmentessége miatt szorul a bemutatás költői módjára, hogy a verses forma, a költői előadástechnika pótolhassa mindazt a poezist, ami magából a témából hiányzik. A Jókai kialakította regényírói módszer mit sem tudna kezdeni ezekkel a „nem regényes” témákkal. A magyar irodalom sajátos viszonyai közt ezek a témák egyrészt banálisaknak — másrészt azonban mégis időszerűeknek mutatkoznak. A verses regény tehát azért kívánczik kifejezésükül, mivel formája, előadásmódja által e témák bizonyos jelentőséget, költői hangsúlyt nyerhetnek. A verses regény nálunk egy ideig a klasszikus kritikai realizmus regényformáit pótolja — és elő is készíti némiképp. A verses regény jóideig az egyetlen külön út — a realizmussal elegy romantikus regény mellett.” (Romantika és realizmus. Budapest 1956. 353. l.) Ugyanezt a nézetét fejti ki egy későbbi, 1961-ben írt tanulmányában (Herzen és a magyar kortársak. L. az 1971-ben megjelent Az ember és műve c. tanulmánykötetében. 309. l.). Rónay György A Magyar Irodalom Története IV. kötetének vitájában tagadja ezt a felfogást, szerinte a magyar verses regénynek nem volt semmilyen szerepe a magyar realista prózaepika kialakulásában. (L. Vigilia, 1965. 12. sz.) Sőtér a Kritika 1966. 8. számában közzétett tanulmányában részletesebben is kifejti nézetét. Szerinte az Arany János teremtette realista epikai hagyomány és Puskin Anyeginjének példája nyomán jött létre az olyan verses regény, mint a Délibábok hőse, és ennek nyomán az a fajta verses epika, amely a realista magyar prózaepika kialakulásához vezetett.

Tamás Attila a verses regényt az átmeneti kor jellegzetes műfajának tartja. Hivatkozik Belinszkijre, aki már Puskin-tanulmányában rámutatott erre. A verses forma — mondja Tamás — az új, teljesen még nem értett világ „első, gyors birtokba vétele, a veszített illúziók légitikus-ironikus hangú búcsúztatása és születőben levő új hitek páto-szának nem egyszer romantikus hittel való hirdetése”. A kor írói „a műfaji sajátosságok” mögé bújnak, az új, születő valósággal nem mernek, vagy nem tudnak teljesen szembenézni, csak villanásnyit mutatnak meg a problémákból, az alakok, a cselekmény törvényszerű kibontakozása, a nagyobb általános megláttatás helyett alkalmi érzelmi és gondolati reflexiókat adnak. (A magyar verses regény és a műfaj néhány sajátossága. ItK 1965. 3. sz.)

A verses regény kérdésében Király István is kifejti nézetét egy Adyról szóló tanulmányában. (Ady Endre: Margita élni akar. Kortárs, 1972. január.) Véleménye szerint: „Nemcsak úgy született meg Byron kezén ez a sajátos epikai műnem, mint anti-regény, mint verses tiltakozás az új hódító műfaj, a regény ellenében, de úgy is, mint a magányos én, a végsőig szubjektív romantikus hős tiltakozása a kezdődő kapitalista világ kicsinyessége, köznapjai ellen. Hol ironikus, hol patetikusan, hol elrédődő lírai kommentár volt hivatva pótolni itt a ténylegesen megértett s átvilágított összefüggéseket. Kezdetől fogva domináns szerepet kapott ebben a műnemben a líra, mégpedig annak sajátos válfaja: a gondolati típus. Nem véletlen, hogy a töprengő gondolatiság egy másik jellegzetes műnemével, a drámai költemény-nyel együtt, egy időben jött létre. S nem véletlen az sem, hogy fokozott töprengésre készítő pillanatokban, a válság napjaiban nyúltak ehhez a formához az Ady számára közvetlen hagyományt jelentő magyar alkotók is. A szabadszállási választást követő belső válság nyomán íródott Az apostol, Petőfi Sándor verses regénye, a 49 utáni krízis hívta életre Arany Bolond Istókját, ezt az álcázott belső lírájú autobiográfiát, s a 67 utáni évek töprengésre készítő illúzióvesztése, a kibomló polgári világ meghasonlottsága szülte Arany László Délibábok hőstét, vagy Vajda János *Alfréd regényét* s *Találkozásokját*, a tépelődő, kereső, kiábrándultságának ezeket a vívódó, szomorú költeményeit.” (66. l.)

A magyar regény (Budapest 1973.) c. művében Mezei József szintén érinti a verses regény kérdését: „A verses regény — állapítja meg — a 70-es években a líra temetése, a költészet halála. Az ábrándok emlékére, a romantika szép költészetének emelt emlékmű. Vajda János, ez a mogorva, dühös, magános költő két verses regényben búcsúzik keserűen, illúzióvesztetten a költészettől, regényes érzelmektől. Átéli az érzelm szenvedéseit, a csalódásokat. Saját sorsa is ez. Személyes élménye. Az *Alfréd regénye* és a *Találkozások az érzelem komédiái*.” (375. l.)

Erdekességként még egy múlt század végi szépirodalmi alkotásból is idézünk: Ambrus Zoltán Midász király c. regényéről van szó, melyet először 1891—92-ben folytatásokban közölt a MH. E műből nagyon is kitűnik, mennyire élő és a valóság ábrázolására alkalmas műfajnak érezték a verses regényt a korabeli költők, írók. Itt olvashatjuk, hogy egy alkalommal Marosy, a poéta így szól festő barátjához, a főszereplő Biró Jenőhöz: Az „éjszaka kóborlásaim közben egy

hatalmas regénytárgy ötlött az eszembe. Mit gondolsz, ha megírná az ember a magyar nemesség pusztulását verses regényben vagy elbeszélésben.” (L. 1967-es kiadás 149. l.)

V első epikus alkotását, a *Béla királyfit* rokonszenvennel fogadta a kritika. Az utolsóknak (*Ábel és Aranka, Törzsök Jankó*) életében alig van visszhangja, az sem valami kedvező. A közben megjelent két legigényesebb elbeszélő költeményről pedig (*Találkozások, Alfréd regénye*) igen ellentétes hangon szólnak a bírálók. Maga V jóval első elbeszélő műve után, 1872-ben keletkezett önéletrajzában azt írja, hogy *Szelleme sokoldalúságánál fogva az irodalom majd minden ágában tőn kísérletet s Béla királyfi című költői beszélye bizonyítja is nagy hivatását az epikában.* (VKrk IV. köt. 379. l.) Későbbi — valószínűleg 1886-ból való önbírálatában (i. m. 390. l.) már elsősorban lírikusnak, és mint ilyent, egészen különálló egyéniségnek tartja magát nemcsak a hazai, de a világirodalomban is. Egy korábbi cikkében (PN 1884. dec. 23.) Petőfiről írja, de talán önmagáról is gondolja: *a valódi lírikus idővel képes többé-kevésbé tökélyes epikai, drámai termelésre, de látjuk, hogy vannak kiválóbb epikusok és drámaírók, akik egyáltalán képtelenek teljes életükben bár még közepes lírai alkotásra is. Aminthogy a valódi költőnek mintegy legbiztosabb ismérve az, hogy drámai, epikai műveiben is mindenütt fölcillámol a lírai ér; akiben az utóbbi képesség hiányzik, az teljes hatást nem idézhet elő, marandandót nem alkothat.* (Petőfiről. ÖM 1546—1547. l.)

Amit Petőfiről és a valódi lírikus alkatról mond, azt egy előző cikkében a magyar népszellem sajátosságának is tartja, megállapítva: *népünknek kisebb mérvben sajátosága a tárgyilagosság, mint például a román és szász fajoknak. Még sok keleti rokonánál is alanyibb, aminek megvannak előnyei némiképpen, de már, kivált szellemi alkotás terén, aligha kárára nincs. Már is igen érezhető a következés; míg ugyanis tyrája európai színvonalon áll, elbeszélő és drámai költészete még mint udvariat is gyöngének nevezhető.* (A cseh-német fényberdők 1863. Lisznyay-album.) Cikkének e megállapítása az 1886-os prózakötetében már módosított formában jelent meg. Eszerint a magyar népszellem sajátos alanyi természetéből következik, hogy *elbeszélő és kiváltképp drámai költészetének is még többnyire lírai elem képezi fényoldalait.* (L. VKrk V. köt. 85. l.)

Epikai művei közül V hármát tartott igazán értékes alkotásnak: a *Találkozások* — szerinte — a verselés és dallamosság szempontjából bravurmű, az *Alfréd regényéről* szólva pedig páratlannak mondja annak gondolatgazdagságát és tökéletes ritmusát, a legtöbbre azonban mégis az *Ábel és Aranka* c. elbeszélő költeményét tartotta. Ha választhatna — írja *Önbírálatában* — az általa ismert modern beszélyek közt ő ezt választaná. (L. Vajda az *Ábel és Arankáról* e kötet 680. lapján.)

V méltatói közül csak egy van, aki epikáját különbnek tartja, mint liráját. Erről maga V így ír: „*A jeles műbíró Silberstein azt állítja a Lloydban, hogy Vajda mint epikus kiünköbb.*” (Uo.) Nyilvánvalóan Silberstein Ötvös Adolf cikkéről van szó, sajnos azonban közelebről nem jelöli meg a költő, hogy hol és mikor írt róla az 1845-től 1899-ig élt újságíró és kritikus. Nyilván a PLI-ról van itt szó, amelynek 1871-től (az 1926-os M. Irodalmi Lexikon szerint 1880-tól) állandó színikritikusa, ill. munkatársa volt. Silberstein ugyébként

V tisztelői közé tartozott, az ő neve is szerepel azon az előfizetési felhíváson, amelyet 1886 tavaszán bocsátottak ki az írók az ÜM megjelenése előtt.

Valamiféle értéket életében csak a közvetlen udvarához tartozók fedeznek fel elbeszélő költészetében. Irmei Ferenc szerint V ugyan nem erős a mesében és jellemzésben, de „mester a festésben, a leírásban, ami szintén epikai tulajdon”. Ha pedig a képzelet világából veszi elbeszélésének tárgyát, akkor „mint epikus is rendkívül alkot; ennek tanúsága az álomképleírás az *Alfréd regényében*”. (Koszorú, II. 1879. 229. l.) A leírásban látja V elbeszélő költeményeinek értékét Palágyi Menyhért is, amikor azt írja: „Egyes költeményeinek szétszórt természetfestései fényben, szingazdagságban és érzéktől erőben felülmúlhatatlanok. Költői beszélyeinek (»A jáborfa regéje«, »Alfréd regénye«, »Találkozások«, »Ábel és Aranka«) ezek képezik legfőbb szépségét.” (Vajda és a magyar lyra. Koszorú, 1885. 21. sz. 323. l.) Palágyi hangsúlyozza V erős érzékét a félelmes iránt a természetben; ez megnyilatkozik abban is, hogy „a szenvedélyek félelmes oldalát szereti feltüntetni, mint ezt túlozva az »Artor és Idá«-ban vagy az *Alfréd regényében teszi*”. (Uo.) Az ÖK-ről megjelent bírálatában Spector azt mondja: „A második kötetben hosszabb elbeszélő költemények vannak. A leíró költészet legjobban illik Vajda lelkületéhez. A reflectálás, bölcselkedés, hosszas elmélkedés, sokkal inkább helyén valók e terjedelmes műfajban, mint egy rövid dalban.” (Jász-Nagykun-Szolnok, 1883. 272. sz. febr. 18.) Asbóth János véleménye, hogy mindazok a szépségek, amelyek V líráját jellemzik, megtalálhatók nagyobb költeményeiben is, azokban, amelyekben „a modern élet teljébe nyúl és költői irodalmunknak új tereket hódít, olyanokat, melyekre Arany Lászlót, Gyulai Pált kivéve, eddig jelentékenyebb költőnk alig tette a lábát”. (Ellenőr, 1881. okt. 11.) Koroda Pál más oldalról közelít V elbeszélő költeményeihez. Ő mondja ki először, hogy helytelenül ítél mindenki, aki azokban műfaji törvényszerűséget keres, mert itt egy sajátos műfajról van szó, nem epikai, hanem lírai alkotások ezek, mint akár Byron Larája. (MSa 1884. 374. l.)

A műfaj törvényszerűségeinek tisztelete azonban a kritikusok és irodalomtörténészek egy részében sokkal erősebben élt, sem hogy akár a V-epika részlet-szépségeinek fölismerésig eljussanak. Lírája mellett elbeszélő költeményeit másodrangú termékeknek tartják, és nem is vesztegetnek rájuk szót (Kolozsvári Aladár: Vajda János lírája. Élet és Irodalom, 1884. 40. sz.), vagy hosszabb-rövidebb elemzés után megállapítják, hogy nem igazi elbeszélő költő. A legélesebben Bodnár Zsigmond ad ennek hangot, aki egyenesen azt kívánja, hogy V ne is írjon elbeszélő költeményt, „hagyja abba romantico-phantasticus történeteit, melyekből épen úgy hiányzik a személyes lelki élet energicus közreműködése mint a külvilág ügyes megfigyelése, ne készítsen történeti elbeszéléseket se, mert legkisebb érzéke sincs a történet iránt s legszerűsebb tehetsége sincs annak költői feldolgozásához.” (A lyra legszebb termékei. MSzle 1881. I. köt. 296. l.)

1885-ben jelent meg Koltai Virgil Irodalomtörténeti s aesthetikai tanulmányok c. könyve, amely V epikájával bővebben is foglalkozik. (Korszellelem és költészet, különös tekintettel Vajda János költészetére.) Tanulmányában csak az 1881-ig keletkezett V-művekről szól, mégpedig

az egy *Béla királyfit* kivéve, igen eltérően. Koltai szerint valami beteges láz vonul végig V költészetén, nemcsak a líráján, hanem az epikáján is. Elbeszélő költeményein is „ott van, mint Kain-bélyeg a költő subjectivitása, a lázás gondolat, mely csak forrong, de határozott alakot nem tud találni”. (177. l.) Előadása ugyan élénk, csaknem izgatott, igazi mély érzéseket vagy erős küzdelmeket mégis ritkán találmi V költészetében, és „bár elmondhatjuk, az elbeszélő költeményekben is magát a költőt látjuk a maga lázás nyugtalanságával, ezt még sem az igazi lyraiság mintájakép említjük, ha csak olykép, mint a hogy a túlélénk pír, jele a belső láznak”. (173. l.) Vad szerelmi szenvedélye, amely mindent magába olvaszt, tönkreteszi epikai költeményeit is, kivéve az egy *Béla királyfit*.

Legtöbbször az objektív hang hiányát, a túlságos líraiságot, a jellemzés gyengeségét, a lélektani valószínűtlenséget, a cselekményvezetés bizonytalanságát és a meseszöveg lazaságát kifogásolják V epikai munkáiban. Szana Tamás nyíltan kimondja: „Kiválólag lyrai költőtől, minő Vajda János, az elbeszélő költészetben sohasem várhatunk kifogástalan alkotást.” A lírikus V nem tudja magát beleélni hősei lelkivilágába, hanem némi változtatással saját magát festi bennük vagy csupa általános vonást használ, ezek pedig kevés értéket jelentenek a modern ember természetrajzában. (N 1883. dec. 8.) Nagyjából ugyanezen kifogások merülnek föl Bródy Mihály, Patyi István (Győri Közlöny, 1887. szept. 18.) és egy névtelen kritikus (Politikai Hetiszemle, 1896. 1. sz.) írásában is.

Dombi Márk elismeri, hogy a régi felfogás mereven fogta fel az epikai tárgyiaságot, a modern elbeszélésekben az alanyiságot már nem lehet föltétlenül hibáztatni, csak vigyázzon a költő és túlzásba ne vigye. V azonban túl gyakran lépi át a műfaj határait, és így az események lírában olvadnak föl. Ehhez járul még kritikai tehetőségének fogyatékossága is. (402. l.) Ignotus szerint V „szenvedélyes kitarással írt Byronos és Puskinos verseket, holott nem volt elbeszélőni valója, mert nem élt, mint ama nagyok, az életben”. (A Hét, 1897. 51. l.) Nem ismerte az embereket — mondja róla Riedl Frigyes is —, ezért gyenge nála a lélektani motiváció. „Epikai költészetének hősei mintegy karikatúrái magának Vajdának, természetesen túlozva. Az eposzokban majdnem mindig Vajdát látjuk magunk előtt. Hőseiben rettentő szenvedély dül. A szenvedély hajtja őket az élet óceánján.” (43. l.) Elismeri, hogy általában igen érdekes képet tud festeni, de mert mindig csak a tulajdon lelkét látja, folyton csak a maga érzelmeit vizsgálja, ezért nem epikus tehetőség. (59. l.) Epikai műveinek sikertelenségét V egyéniségével motiválja Schöpflin is. Véleménye szerint epikája „mélyen alatta áll költészete általános színvonalának”. (Ny. 1912. I. 27.) Az olyan állandóan izgatott, túlfűtött lélek, mint Vajda, képtelen önmagának objektív formában való kialakítására. Nem ismerte a világot, meg gondolásait nem a tapasztalat irányította, hanem teljesen önkényes, absztrakt módon elgondolt szempontok. „A megfigyelés csaknem teljes hiánya látszik meg elbeszélő versein, amelyek — bár a költő szándéka szerint ebben a reális világban kellene lejárásodniok — egy egészen irreális, önkényes képzelgetel elképzelt világba vezetnek, amelyben irreális emberek irreális viszonyokba kerülnek egymással és irreális dolgokat cselekszenek.”

(23. 1.) V epikájának méltatói: Sik Sándor (Vajda János titka. Kath. Szle 1937), Rencz, Rubinyi, Széchy Károly, a továbbiakban is egy nyomon járnak: ugyanazon értékeket látják meg, és ugyanazon hiánosságokra mutatnak rá: epikájának szubjektivitására, jellemalkotásának és cselekményszövéseinek gyöngé voltára.

Fentiekkel szemben egy, a századfordulón megjelent tankönyv viszont — nem hallgatva el jelentékeny fogyatékosait sem — sikeresnek, egyes részleteiben meg éppen kitűnőnek nevezi V epikáját: „Az elbeszélő költői nemben is sikeres kísérleteket tett (*Béla királyfi, Alfréd regénye*), de ezekben a meseszöveg nehézkes, szerkezete laza és szétfolyó, ellenben a szenvedélyek rajzában itt is gyakorta remekel.” (Bartha József: A magyar nemzeti irodalom története. Budapest 1900. 208. 1.)

Lévay József az egyetlen, aki nemcsak semmiféle értéket nem lát V elbeszélő költeményeiben, hanem sikerületlenségüket is a költő lírájának gyengeségével magyarázza. Ugyanazok a fogyatékoságok lehetők itt is föl, mint lírai alkotásaiban. „Egy tőről fakadtak” — írja. „Ugyanaz a fölfogás és eszmejéret, ugyanaz a stíl, ugyanazok a bombasztok. Kevés természetesség, sok mesterkéltég. Szóhalmazba van burkolva egy-egy vékony mese. Alakjai, ha ugyan alakok, hús és vér nélküliek. Egy-egy pontot, lelki állapotot, vagy természeti jelenetet mód nélkül terjengve rajzol, de az így össze-visszahányt vonások árjából semmi jellem vagy jellemzetes ki nem domborodik” — olvashatjuk a KI megjelenése alkalmából közölt bírálatában. (BpSzle 1896. 235. sz. 37. 1.) Szinte bizonyosra vehetjük, hogy Lévaynak ezt a V. Z. jelzéssel közölt bírálatát maga a Szemle szerkesztője sugalmazta. Papp Ferenc írja monográfiájában, hogy Gyulai a lírai költők kötetének ismertetését legszívesebben barátjára, Lévay Józsefre bízta, „résztint mert föltétlenül megbízott ítéletében, résztint mert barátja engedelmével saját tetszése szerint változtatta meg a műbíráliói megjegyzéseket”. (Papp Ferenc: Gyulai Pál. Budapest 1941. II. köt. 669. 1.)

Csaknem tíz esztendővel a KI megjelenése után Bucsy István külön tanulmányban foglalkozik V epikájával. Véleményét a következőkben összegezi: V elbeszélő költészete hangban, jellemeiben, a helyzetek festésében elég gazdag, de a meseszövegben már nem mutat ekkora változatosságot. Csak aki ismeri V lírai költészetét is, az tudja igazán élvezni és méltányolni költői elbeszéléseit. Bizonyos, hogy lírája erőteljesebb, de bármennyire is keresik elbeszélő költeményeiben a fogyatékoságokat, „el kell ismernünk, hogy kellemes, érdekesítő olvasmányok, amelyek sokszor földerítik, majd megrázzák az olvasót, de belső tartalmuk, az erkölcsi háttér és igazság mindig őszinte, mély hatást gyakorolnak lelkünkre”. (Bucsy István: Vajda János mint elbeszélő költő. MSzle 1905. 191. 1.)

Mindenesetre a Lévay fogalmazta (de valójában Gyulaitól eredő) ítélet Vajda elbeszélő költészetéről csaknem teljesen átment az irodalmi köztudatba, és 1897 után — ha akadt is egy-két elismerőbb szó — szinte egyhangú volt a vélemény: A Gina-versek költőjének epikája — Schöppflin szavaival szólva — „mélyen alatta áll költészete általános színvonalának”. Annál meglepőbb az a tény, hogy az első igazi elismerést V epikus alkotásairól éppen konzervatív oldalról,

Pintér Jenő irodalomtörténetében olvashatjuk. „Vajda János mint epikus az eddiginél jóval nagyobb figyelmet érdemel. A korabeli tekintélyesebb irodalomtörténetírók és bírálók alaposan mellőzték. Ennek oka elsősorban Vajda János ellenszenves modorában rejlett, mely fölötté bántotta kortársait, másodsorban abban a népies-nemzeti ízlésben, mely nem tudott kellő elismeréssel közeledni más költői stílushoz.” (A magyar irodalom történetének kézikönyve. 1921. II. köt. 366. l.)

Igaz, Pintér is csak a két költői beszélyét (különösen az *Alfréd regényét*, tehát épp azt a művét, amelyet Gyulai, majd Lévy oly értékeltenek tartott) emelte ki, népies alkotásairól itt még egy szót sem ejt. A népies iskola hatását mutató V-epikáról csak jóval később ír, de ezekről neki sem volt kedvező véleménye, bár elismerte, hogy bizonyos részletszépességek bennük is vannak, és a maguk idejében a műfaj java terméséhez számíthatjuk őket. (Magyar irodalomtörténete VII. k. Budapest 1934.)

Értékelést — méghozzá kedvezőt — a Magyar Irodalmi Lexikonban (Szerk. Dr. Ványi Ferenc, Budapest 1926.) is csak a verses regényeiről találunk: „A *Találkozások*, *Alfréd regénye* c. regényei teljesen modern hangúak és tárgyúak. Ezeket a drámai elevenséggel megírt regényeit a tárgynak szubjektív elemekkel való átszővése, a leírások szépsége, az olthatatlan szenvedélyek érzékisége és az életfelfogás kesernyésen cinikus volta jellemzik, vagyis ugyanazok a sajátságok, amelyek lírai költészetének is jellemző sajátosságai.”

A húszas évek végén Juhász Géza már kifejezetten szembeszáll Schöpflin nézetével, sorra veszi a nagyobb elbeszélő költeményeket (a népies tárgyúakat is, a *Béla királyfi* kivételével), rámutat a bennük található értékekre és hangsúlyozza, hogy e művek Vajda „alkotóképessége virágkorában (1875—1883) keletkeztek s valamennyi tele van a költő sorsára s Ginára vonatkozó fontos vallomásokkal”. (Juhász Géza: Vajda János. Debreceni Szemle, 1928.)

Sőtér István 1956-ban megjelent tanulmányában (Vajda János. A Romantika és realizmus c. kötetben) hasonlóképp rámutat epikájának fontosságára, és éppen az *Alfréd regényét* meg a *Találkozások*at hozza föl bizonyosságul arra, mennyire téved az, aki V költői megatartását párhuzamba akarja állítani a nagy romantikus költőkével. Szerinte Hugo, Lamartine vagy Musset egyaránt idegen tőle. „Igaz, — mondja — Vörösmarty öröksége is őbenne folytatódik — de épp a romantika emfázisától, végletes festőiségétől, retorikai bonyolultságától mentesen. Vajdánál a romantikus eszményítés ellenkezőjére nyújt példát pl. két verses regénye, de egész novellatermése is.” Verses regényeiben V ugyanúgy két nagy élményével, Gina emlékével és az örökkévalóság gondolatával viaskodik, mint lírájában. E két élmény V költészetének valóságos jelképe, ám e jelképek mögött — hangsúlyozza Sőtér — „nyomasztó kor-élmény rejtőzik”. (298. l.)

V epikájának két nagy csoportjáról szólva idézzük Négyesy Lászlónak a Pallas Nagy Lexikonba (1897. XVI. köt.) írt szócikke egy mondatát, amelyet egy régebbi, konzervatív szemlélet összefoglalásaként is tekinthetünk: Vajda „Elbeszélő költeményei közt legkedvesebbnek a népies *Ábel és Aranka* és *Törzsök Jankó*, míg a modern hangú *Találkozások* és *Alfréd regénye* sok szép lírai részletek ellenére

alaktalan (sic!) és jellemzésben gyöngébb művek, melyek érzékisége a naturalizmusba csap.”

Látjuk tehát, hogy míg régebbi méltatói főképp a puskinos-byroni lírizáló költői beszélelyekben találtak sok kifogásolni valót, addig a későbbi V irodalom általában a népies hangú elbeszélő költeményeit minősíti csekélyebb értékűnek, és bennük többnyire csak sikerült vagy kevésbé sikerült Arany-, illetve Petőfi-utánzatokat lát. Természetesen olyan is van, aki Vajda mindkét típusú verses epikájától megtagadja az értéket, mint pl. Riedl és Schöpflin. Az előbbi szerint verses meséi csak külsőleg mutatják Petőfi hatását. „Vajda képzeletében nincs semmi üdeség és az egész csak olyan kényszeredett népiesesség. Úgy hat ránk, mint az egyes városligeti bódékban látható kifestett népmesei alakok.” (67. l.) Schöpflin pedig úgy látja, hogy e népies elbeszélő költemények utánzat volta annál kirívóbb, mert V saját hangját nem tudja elrejteni, az akart naivság mögött minduntalan kihallatszik a költő igazi, naivnak semmiesetre se mondható hangja. (138. l.)

V népies tárgyú alkotásait, amelyekben az elbeszélés menetét sokszor megszakítják az anekdoták és a terjengős leírások, egészében véve „nem nagyon sikerült utánzatok”-nak mondja Rubinyi is. (86. l.)

V epikájában Schöpflinhez hasonlóan nem lát semmiféle értéket Kuncz Aladár sem, aki Rubinyi könyvének bírálata alkalmából mondja el véleményét a Ny-ban. Népies elbeszélő költeményeinek sikerületlenségét ő is V költői alkotásában keresi. Gondolatmenetéből az derül ki, hogy V népies költeményei csak azért születtek meg, mert a költő egyrészt Gyulai kedvébe akart járni, másrészt a kor ízléséhez, a népiességhez kívánt volna alkalmazkodni. Verses regényeit nem említi, még általánosságban sem szól róluk. Talán csak az idézet utolsó sorait, amelyekben V nagy költői látomásairól és a meg nem felelő költői formáról beszél, gondolhatjuk célzásnak az *Alfréd regényére* (annak I. részére). Íme Kuncz saját szavai: V „néha keserű óráiban, amikor már a visszhangtalan életet megunta s a női albumokba írt versikéken kívül is akart volna sikereket elérni, hozzálátott, hogy majd ír Gyulai kedvére való elbeszélő költeményeket. Mosolyogni való kedvességek kerülnek ki ilyenkor a havas hegyóriások és titokzatos erdők költőjének tolla alól... A kor és divat kényszere még legjobb szándéku kísérletei ellenére sem tudta áthasonítani, de viszont kellő elszántaságot és akaraterőt sem tudott belőle kicsiholni, hogy a maga eszményét megvalósítsa.”... „A kor ízlése a »formák különféleségét« megszüntette, a költemények megkövetelt egyszerű szerkezete bölcselmi gondolatok súlyát nem bírta el, a népiesség érvényesülése s a fokozatosan előtérbe lépő természettudományi gondolkodásmód és lélektani elemzés leghegyezettebb éllel épen a monumentális költészetet támogatta. A költő pedig mit tehetett? Hivatása nehéz, töretlen út megjárására ösztökélte. A lelkéhez tapadt embersorsproblémát s a természetnek előtérbe lépő természetét szolidaritását nagy költői látomásokban hivatogatólag maga előtt látta lebegni, de ahhoz, hogy a csalogató lidércfényt költői formában megrögzítse, sokat kellett volna tanulnia, mások példáin okulnia s ha nem is tömegek, ha nem is nagy testületek biztatását, együttérzését elnyernie, de legalábbis egyeseknek, kis bizalmas körnek támogatását kellett volna maga körül éreznie.” (Ny 1922. okt. 16. 20. sz. 1241. l.)

Sikerületlennnek tartja a költő népies verses elbeszéléseit Lengyel Miklós is, aki az Irodalmi Lexikonban (Szerk. Benedek Marcell, Budapest 1927.) ezt írja: „Népies tárgyú és nyelvű elbeszélő költeményei sohasem voltak népszerűek. *Törzsök Jankó*; *A jáborfa regéje*; *Bojtár Bandi* sok tekintetben a régi népies iskolára emlékeztetnek, de Vajda egyéniségéhez nem illenek.”

Várkonyi szerint népies eposzaival V is megpróbált alkalmazkodni a korabeli közízléshez, de ilyen műfajok művelésére teljesen alkalmatlan volt, mert hiányzott belőle a játékos kedély és naivság. (A modern magyar irodalom. É. n. 127. l.)

V népiességét valamiféle próbatételnek látja Bóka László; szerinte csak azért próbálkozott népies elbeszélések írásával, hogy hátha ezekkel majd sikerül Gyulai elismerését elnyernie. (144. l.)

Máthé-Haupt György egy 1949-es előadásában furcsamód — a korszak torz szemléletére mindenestre jellemzően — azt állítja, hogy V népies epikáján elsősorban Puskin hatása érezhető. „A nép erejében való bizakodás nyilvánult meg a népi alkotások hangján és tematikáján épülő költeményeiben (*Ábel és Aranka*, *Törzsök Jankó*). A népben, mint a jövő zálogában való hit — ami Vajdánál teljes erővel megnyilvánul — Puskin eszméinek is diadalát jelenti a magyar gondolkodásban.” (Máthé-Haupt György: Puskin hatása a magyar társadalmi gondolkodás és irodalom fejlődésére a XIX. század második felében. It 1949. 74—75. l.)

Waldapfel József szerint V népies elbeszéléseit „különösen súlyos mellőzés érte éppen azért, mert mindenáron Vajda teljes különállását, a nagy magyar hagyományoktól való idegenségét akarták bizonyítani”, pedig az *Ábel és Aranka*, a *Törzsök Jankó* költője az igazi népiességet mindig nagyra tartotta. (Egyetemi jegyzetek. A magyar irodalom a kapitalizmus korában. 1950/51. II. félév. 74. l.)

Némely méltatója V epikus alkotásai közül épp e népies elbeszéléseket (elsősorban a *Törzsök Jankó*t) tartja sikerültebbeknek (Prém, Széchy, Rencz, Dombi, Kerekes, Bródy, Négyesy), Komlós viszont még a nép-nemzeti iskola értelmezése szerinti népiességet is vitatja V e munkáiban. „Vajda három nagy elbeszélő költeményében semmi sem népies, csak a modor: az alexandrinus forma és a hang; a *Törzsök Jankó*ban még a népmesei tárgy is. A népi tendencia kevesebb bennök, mint Vajda azon költeményeiben, amelyekben nyelv és forma frakkot öltött.” (252. l.) Véleménye szerint: „A népiességnek teljesen téves, formalista felfogása volna pusztán alexandrinus formájukért népiesnek minősíteni s Vajda egyéb művei fölé helyezni őket. E költemények semmiben sem múlják felül a nép-nemzeti epigonok költészetét, s ha Vajda csak ezeket írta volna, neve ma az Illyés Bálintok Jakab Ödönök, Pósa Lajosok irodalomtörténeti tömegsírjában nyugodna, elfeledten.” (253. l.)

VAJDA ÉS A „PERDITA”-TÉMA

V epikájával kapcsolatban külön is meg kell említenünk az ún. „perdita” témát. A kurtizán alakja különösen Dumas Kaméliás hölgy (1848) c. regénye — amelyet hamarosan követett a színpadi (1852)

majd az operai feldolgozás is (1853. Verdi: Traviata, pesti bemutatója 1857-ben) — és Ada Christen: Lieder einer Verlorenen (1869) c. kötete (nemsokára magyarul is megjelent Várady Antal fordításában: Egy elveszett nő dalai 1873.) nyomán vált nálunk is kiváltképp a verses regények népszerű hősévé. Az egyes művek természetesen más-más ábrázolásban mutatják be az „elveszett nőt”, és így a szentimentálisan megrajzolt áldozattól a rejtélyes démonig a kurtizán figurájának sokféle változatát találjuk meg költészetünkben. (Kiss József: De profundis. Budapest 1876, Koroda Pál: Költői elbeszélések. Budapest 1877, Ábrányi Emil: Teréz. Budapest 1884, Rudnyánszky Gyula: Izabel. Budapest 1886. Vö.: Reviczky lírai ciklusát is!)

Kéky 1912-es tanulmányában a „perdita”-témához kapcsolja az *Alfréd regényét* is. Hősnője rejtélyes demimonde, a kárhozát angyala, ki gyönyörrel öldököl, „keresztyén Venus, kérlelhetetlen szívű zsarnok, gyilkos szeszélyű kényuralkodó”. (It 1912. 310. l.) Rubinyi szerint Izidora „a perdita költészet első magyar alakítása, démonikus, kárhozatba vivő kegyetlen, amellettt mély tűz lobog benne s nem közönseges. A kaméliás hölgy családjának első bús magyar leánya”. (1922. 91. l.) Meglehető viszont, hogy négy évvel később azt írja: a bukott leány témáját elsőnek Kiss József De profundis c. munkája fejtő föl, megelőzve V *Alfréd regényét*, amely egy évvel később, 1876-ban (!) jelent meg. (Rubinyi Mózes: Kiss József élete és munkássága. Budapest 1926. 104. l.) Valójában Kiss József költeményei c. kötete (benne a De profundis) jelent meg 1876-ban; igaz, a cím alatt ez áll: 1873—1876. Zoltvány Irén is úgy említi az *Alfréd regényét*, mint az első olyan verses elbeszélést, amelyben bukott nő, egy rejtélyes demimonde szerepel. (Zoltvány Irén: Erotika és irodalom. Budapest 1924. 58. l.)

Végül említsük meg, hogy V epikájának verseléséről csak egy összefoglaló véleményt találtunk, Négyesy Lászlótól. Eszerint V jambusai lírai verseiben olykor szépen és igaz erővel hangzanak, de elbeszélő költeményeiben egyenetlenek. (Négyesy László: A mértékes magyar verselés története. Budapest 1892. 309. l.)

AZ ELBESZÉLŐ KÖLTEMÉNYEK SZÖVEGVÁLTOZATAIRÓL

Vajda elbeszélő költeményeinek szövegjavításairól Dénes Tibor számolt be egy 1943-ban megjelent cikkében. (Hogyan készült Vajda János költeményeinek kiadására? It 1943. 1. sz.) Kezébe került ugyanis a költőnek egy saját kezű javításait is tartalmazó kötete, az 1881-es kiadású ÖK II. része. Feltevése szerint V ezt a kötetet is felhasználta munkapéldányul az 1895-ös gyűjteményének összeállításához. A ceruzával írt bejegyzések, áthúzások, javítások közül azonban nem mindet vette a költő figyelembe az 1895-ös szövegkiadásakor. Nem is valószínű — Dénes szerint —, hogy a szedők egyáltalán használták volna, a kötet ugyanis igen jó állapotban van. Sajnos a könyv nem hozzáférhető, tulajdonosa jelenleg külföldön él.

A következőkben teljes terjedelmében közöljük a cikkek azt a részét, amely a költő bejegyzéseiről, korrektúráiról szól.

„Valamennyi jel és szöveg írónnal van bejegyezve. Mindenekelőtt mellőzi Vajda belső páros címlap szövegét, a páratlan címlapról pedig elhagyja a nevét és a címet így alakítja: *Elbeszélő Költemények*. Ugyancsak törli az *Alfréd regényének* mottóját, melyet A [!] *Taine Voyage en Italie*-jából vett és eredetiben közölt az *Alfréd regényében*. Különbösen több változtatást eszközöl. Törli az I. ének 10. és 11. sorát (*Miként ha tiszta fényből, napugárból Lett volna alkotatva . . .*) és a 22. sor felét s a 23. sort (*a nap jó fénye Elbujhatott mellette.*) A 123. és 124. soron (*És kujtoroghatsz erre arra, mint Szegény facér jágerlegény, kopogva*) sokáig töpreng. Először kóbor vadászról akar írni, majd így javítja a két sort: *És kujtoroghatsz erre arra majd Mint elkopott hóhéras, kopogva* A 195. sorban egy felesleges kötőjelet hagy el. A *Mit kongnak, bongnak a harangok* című művében két kisebb javítást végez. A 27. sor végén levő pontosvesszőt kettősponttá változtatja, a 275-ben pedig a ritmust javítja *nekem* helyett *nékemre*. Azonban nemcsak tipográfiai, hanem lényegbevágó változtatásokat is eszközöl a *Találkozások* c. budapesti életképén. Elhagyja az Első ének felírást s helyébe ezt írja: I. A váci utca! Törli az I. 10. 3-ik sorának sorvégi vesszőjét és az I. 22. 1-ső sorának hibás, kezdő O-ját Ó-vé javítja. Az I. 43. 5-ik és 6-ik sorát (így lón a kis hegyi kalandor Vagynos úr, Örvényi Andor) először így változtatja: Így lón a kis hegyi tekerő Vagynos úr, Örvényi Ernő. Majd ezt a két sort is törli és ezt írja helyébe, ami az Endrődi Sándor gondozásában 1903-ban megjelent kiadásban is megtalálható: *És mert azontúl is szerzett ő, Lett gazdag úr, Virányi Ernő*. Így lett a *Találkozások* hőse Örvényi Andorból Virányi Ernő. Pintér Jenő tudományos rendszerezésében is csak az utóbbi névről tesz említést (VII. 470. 1.) Az Andor nevet Vajda a továbbiakban is majdnem mindig törli és Ernőt ír helyébe. Érdekes, hogy a költő a hősnő nevével sincs megelégedve. Így módosítja a Perzsike-Eperkét Etike-Etelkére. Az özvegy asszony szép leánya tehát Etelke lesz. Az I. 64. 6-ik sorának sorvégi vesszője helyett pontot rak. Törli a Második ének- és a Harmadik énekelírásokat is. (A Negyedik ének felírását azonban nem!) A III. 9. 2-ik sorában a keresztényen — szót kereszten-re változtatja s ugyanezen szakasz 4-ik sorának sorvégi vesszője helyett pontosvesszőt tesz. A III. 35. utolsó sorát (Ő benne minden hangulat) így javítja: *Ő benne mind csak hangulat*. A III. 39. 4-ik sorának e szavát *felér* a ritmika kedvéért *föler*-re javítja. A III. 40. 6-ik sorát (Adná ily sokszor már a rútat) így alakítja: *Adná is sokszor már a rútat*. A III. 49. 5-ik és 6-ik sorában alkalmazta az I. énekben elvetett rímpárt s e két sor helyett (»Valami henegeő kalandor«, Gondolta róla maga Andor.) ezt írja: »Valami henegeő tekerő«, Gondolta róla maga Ernő. A III. 50. 5-ik és 6-ik sorát (Monoklival, szemén, szivarral Ajkán vagdalkozik Andorral) egészen átgyurja: *Ajkán szivarral, csiptetből Szemén, vagdalkozik Ernővel*. A VI. 6. 7-ik sorának sorvégi pontosvesszője helyébe kettőspontot rak, a IV. 7. 1-ső sorának második és harmadik szava közé pedig vesszőt (sörénnyel, vágatva). A IV. 34. 2-ik sorában a Villámtűz új-ét a ritmus javára ü-vé változtatja. Sajtóhibát javít a IV. 51. 1-ső, a IV. 57. 4-ik és 6-ik, a IV. 58. 1-ső és a IV. 59. 4-ik sorában. A IV. 51. 7-ik sorát han-

gulatesan két gondolatjel közé iktatja. A IV. 61. 2-ik sorának végére pedig pontot tesz. A kötet utolsó darabját, a *Béla királyfi* című költői beszélyét, melyet megjelenésekor Gyulai Pál kemény tárgyilagossággal bíralt, Vajda nem akarta felvenni a válogatott gyűjteménybe. Ezért húzta át a címet, fölébe írta: »Kimarad az egész«, alul pedig: „az egész a válogatott gyűjteményből kihagyandó» (később ezt a két szót: »válogatott gyűjteményből« áthúzta) A tartalomjegyzéket követő fehér lapon Páris — címmel mintegy 8 soros versformájú beírás is volt, ezt azonban egy kéz — talán a költőé — törlőgumival egyelőre olvashatatlanná tette.” (Uo. 30–31. l.)

BÉLA KIRÁLYFI

Alapszövegünk: Vajda János ÖK. Budapest 1881. 235—368. 1.

KELETKEZÉSE

A *Béla királyfi* V első önálló kötete. Külső borítóján 1855-ös, a belsőn viszont 1854-es keltezéssel, s valójában is még 1854-ben jelent meg. Kézirata elveszett. A könyv negyedret alakú, 143 lapos, kellemes formátumú kiadvány, Számvald Gyula adta ki, de Emich Gusztáv könyvnyomdájában nyomtatták, famentes, gyári papíron, külső borítóját középkék betűk és hasonló színű vastagabb keret díszítik, a keret négy belső sarkában egy-egy kis sarokdíz áll, amelyekből mindkét irányban indavonalszerűen kezdődő és egyenesen folytatódó belső keret, úgynevezett körzet rajzolódik ki. Nem tudjuk, hány példányban jelent meg; a korabeli kiadványok ismeretében körülbelül ezerre gondolhatunk. Ez sem fogyott el; 1870-ben Emich jogutódja, az Athenaeum többször egymás után (1870. február 9-től 1870. március 10-ig folytatólagosan), nyilván raktári anyagát kívánva eladni, féllapos hirdetéseket tett közzé A Honban, s mikor egyetlen alkalommal, február 16-án egészlapos hirdetéssel próbálkozott, a *Béla királyfit* is eladásra kínálta, továbbra is a régi áron, tehát 1 p. forintért. Nincs azonban rá okunk, hogy akár ebből is különösebb sikertelenségére következtessünk: kevés könyv kelt el teljesen akkoriban, s az egészlapos hirdetésben például még Arany János nevén is megakadhat a szemünk, a *Béla királyfi* szomszédságában a Murány ostroma áll. Sőt éppen ellenkezőleg: V-nak akkoriban nincs oka sem közönyre, sem ellenségeskedésre panaszkodnia, s a pályáját majd négy évtizeden át elsőtétítő viharfelhőknek jószerint még árnyát sem láthatni. (Részletesebben l. VKrk I. köt. 268—274, 330. l.) Másfelől, noha valamelyest ismert személyiség, s verseire is felfigyeltek már — alapjában kezdő költő, akinek még nem jelent meg egyetlen kötete sem: rokonszenv övezi, verseinek a lapok állandó fórumot nyújtanak, és nem lesz oka panaszkodni a *Béla királyfi*ről írt kritikákra sem.

Talán nem tévedünk, ha V kicsit túlságosan is lázas irodalmi tevékenységének okát mégis ebben a feszültségben keressük. Első verse tíz esztendővel azelőtt jelent meg, és 1847 óta több-kevesebb rendszerességgel, de mégis folyamatosan publikált. Nem is kell tehát sértett és megalázott becsvágának későbbi kitöréseire gondolnunk (l. Bóka, 13. l.): természetes költői becsvágya kívánt érvényesülni, s a külvilág szemében is túlnóni azon a beállításon — a rokonszenvvel övezett fiatal kezdő kategóriáján —, melyen költői érdeme szerint valójában már túl is nőtt.

Ezért érthető, hogy hat esztendő alatt csak verseskötetet hármat ad ki (1856, 1858, 1860), mellettük pedig a *Béla királyfi*t, drámát ír, az *Ildikót*, miközben fordít, szerkeszt és hírlapi cikkek tömegét írja.

A fordulatot éppen az 1854-es esztendő hozza. V-nak ebben az évben húsz verse jelenik meg a különböző lapokban — 1853-ban tíz, 1852-ben meg éppen csak három —, két verset is küld a Di balladapályázatára, nemcsak a *Balassa Menyhért* címűt, amelyet a bíráló bizottság kiemelt (VKrk I. köt. 420. l.), hanem feltehetően a *László Vitéz* is. (A Di 1854. I. 403. oldalon említi a pályázatra jelölésen beküldött versek között, alig valószínű, hogy két hasonló című költemény született ugyanabban az évben.)

V tehát 1854-ben érezhetően megpróbált „befutni”, vagy legalábbis magasabbra emelkedni; a *Béla királyfi* egyértelműen ennek a becsvágynak alkotása. Miként maga elbeszélte, Lévey Józseffel tett fogadásból írta, a Toldi versenytársául, szándékát nem egy kölcsönzött motívum is elárulja — s (nem egészen igazságosan) a kortárs kritika is, az utókor is folyvást ahhoz viszonyította. (A keletkezéséről szóló történetet l. Kovács Ferenc: Zilahy Károly pályája. Zilah 1901. 15. l.) A történeti epika akkoriban utóvirágzását élte; lényegében anakronisztikus volt már ugyan, de annál divatosabb (L. alább: A mű helye a kor irodalmában.) Természetes hát, hogy V becsvágya ebben a műfajban kereste a sikert, népies formájú történeti eposzt alkotva kísérelt meg magukkal a legnagyobbakkal egyenlő magasságba emelkedni.

Másfelől, bár pályájának egészében kevésbé, ebben a három évben, 1853 és 1855 között úgy látszik erősebben érdekelték azok a tartalmi és formai lehetőségek, amelyeket a múlt történelmi eseményeinek allegorikus megjelenítése, vagy általánosabban a hazafias érzelmek allegorikus kifejezése nyújtott. Az említett két ballada mellett (*Balassa Menyhért*, *László Vitéz*) ekkor született a valamelyest már a *Béla királyfi* témáját is súroló *Imre herceg*, majd 1855-ben a *Visegrádon* és a *Mátyás tréfája*, előbbi a tervezett Zách Klára eposz töredéke. (L. VKrk I. köt. 436. l.) 1856-tól kezdve aztán a történeti versek szórványossá ritkultak; a Gina-élmény, vagy méginkább Bóka ideillő definíciója szerint, a „Gina-téma” (Bóka, 65. l.) kiszorította őket.

A *Béla királyfi* keletkezésének, megírásának idejét viszont meglehetősen pontosan tudjuk meghatározni. Maga V fent idézett beszélgetésében Zilahynak azzal dicsekedett, hogy három hét alatt írta az egészet (l. Kovács Ferenc, i. h.) — s bár néha kissé nagyzott, ez alkalommal többé-kevésbé pontosnak tetszik, amit mondott.

1854. június 4-én jelent meg a VÚ-ban Jókai kis történeti rajza (A fejedelmi párba, l. bővebben a 350–351. lapokon), mely minden bizonnyal a mű megírásának közvetlen ötletét adta. (Abban, hogy V olvasta a VÚ-t, alig kételkedhetünk, annál is kevésbé, mert éppen ott jelent meg két történeti balladája, a *Balassa Menyhért*, április 23-án, és a *László Vitéz*, augusztus 6-án.)

A következő két hónapban, tehát júliusban és augusztusban az addig meglehetősen sűrűn publikáló V — ne feledjük, 1854 az áttörés szándékának éve — majdnem teljesen eltűnik a lapokból. Június 25-én még megjelenik egy verse (SÍR VIII.), de aztán júliusban csak egy Béranger-fordítása lát napvilágot (*Az idő*), augusztusban pedig a *László Vitéz*, amelyről tudjuk, hogy korábban írta, a Di pályázatára.

Szeptember elején viszont a lapok elkezdik hirdetni a *Béla királyfit*, s őszel a költőnek megintcsak több verse jelenik meg a különböző orgánumban. Június és szeptember között írta tehát a haténekes elbeszélő költeményt, s ezen belül, ha hihetünk neki, három hét alatt elkészült vele.

Az első híradást stílszerűen a HF „Hírharang” rovata közölte szeptember 5-én:

„*Vajda János* munkatársunk lapjainkban már említett »*Béla király*» (így!) című költői beszélyét bevezé. Tekintélyes irodalmi férfiak, kik olvasták, elragadtatással szólnak róla. Reméljük, hogy kiadóink versenyezni fognak e munka megvétele s közélvire juttatása körül.”

Hogy mire utalna a „lapjainkban már említett” kitétel, nem tudjuk; ennél korábbi említést sehol nem találtunk. A hirdetés túlzó lelkesedése nyilván a munkatársnak szól. Igaz, nem sokkal marad el tőle az sem, amit a BH közölt róla szeptember 8-án. A „Napi hírek és események” rovatban, vagyis számos kis hír között olvashatjuk:

„*Vajda János* fiatal költőnk egy epikai költeményt fejezett be, *Béla királyfi* cím alatt, mely azoktól, akik olvasták, általánosan magasztaltatik. Kívánatos is volt, hogy ezen erődús költő, kinek többekévé mind a művé meglátszik az orozslánköröm, végre egy határozottabb föllépéssel súlyt adjon tehetségének.”

Hogy — hasonlóképp az előbbihez — kikre vonatkozik ez a hír (ti. hogy kik magasztalták), nem tudjuk; inkább csak népszerűsítő-hitelesítő fogásnak tetszik, így viszont annál inkább nyomatékostja a szerkesztőség érezhető jóindulatát.

Azonos hangnemet üt meg két nappal később, tehát szeptember 10-én a Di kis híre is a „Nemzeti irodalom — könyvjelentések” rovatban:

„*Vajda János* bevezézte *Béla királyfi* című hőskölteményét, melyről szakavatott egyének a legdicséretben beszélnek. Óhajtjuk, hogy fiatal költőink közül is emelkedjék már ki valaki a közönséges mindennapiság színvonalából.”

Végezetül pedig az ÚMM szeptemberi száma is említi V eposzát a „Készülő Munkák” között:

„*Vajda János* hat énekből álló, *Béla királyfi* című költői beszélyt fejezett be, melyről, akik olvasták, dicséretben nyilatkoznak. Eddig még tudtunkkal nem akadt kiadója.”

Ez az utolsó beharangozó hír, mivel az ÚMM kötetei rendszeresen késve jelentek meg. (Vö.: HF 1854. augusztus 11: „megjelent az Új Magyar Múzeum júliusi füzet”; HF 1854. november 8: „megjelent az Új Magyar Múzeum 10. vagyis októberi füzet”). Lehet, hogy a lap volt rosszul tájékozódva; de ha nem, V kiadói nehézségei hamar megoldódhattak. Nem telik el három hónap sem, és november 28-án megint csak a HF „Hírharang” rovatában olvashatunk róla:

„*Vajda János* költői beszélye, *Béla királyfi* már megjelent. Előlegesen is ajánljuk az olvasó közönség figyelmébe e kitűnő irodalmi termékét.”

Lehet, hogy a HF, rokonszenvétől hajtva néhány nappal el is siette a bejelentést; a következő hírt ugyanis csak egy hét múlva, vagyis december 5-én közli a Di, ismét csak a „Nemzeti irodalom” rovatban:

„Megjelent: »Béla királyfi«, költői beszély hat énekben. Írta Vajda János. Pesten, Emich Gusztáv könyvnyomdája, 1855. 4-edrét, 143. lap. Ára e csinosan kiállított műnek 1 p. frt.»

E kissé kereskedelmi ízü bejelentésnél — ha hasonlóképp röviden is — sokkal melegebben ír december 10-én a BH:

„Szépirodalmunk koszorúja a napokban egy igen becses költészeti virággal bokrosodott; ez Vajda János fiatal írónknak legközelebb megjelent költői beszélye *Béla királyfi* I. kötet. Ára 1. p. frt. Kiadja Számvald Gyula.” (Számvald Gyula szerepét az induló Vajda támogatásában részletesen l. VKrk. I. köt. 270, 271. l.; itt csak nyomatékosan azt ismételnénk meg, milyen szerencsésen indult V pályája, s mennyire rentábilisnak, érdemesnek tűnhetett támogatni őt.) Ugyanaz nap, tehát december 10-én a BV mutatóba közli a mű első énekének első tíz szakaszát. Három nappal később, december 13-án a PN is — amelyhez pedig addig, úgy látszik, V-nak semmiféle kapcsolata nem volt — bemutatásra érdekesíti, s nyilván követni kívánva a szerző intencióját, kritikája keretében a IV. ének 21—40. sorát közli, vagyis azokat, melyeket V maga is mottóként műve élére emelt. Újabb kilenc nap múlva, tehát december 22-én a BH terjedelmes méltatása keretében több részletet is idéz, így az Első ének első hat versszakát, a Második ének első tizenhat sorát és végül az egész mű záróstrófáját. Ugyancsak a BH-ban jelent meg a nyomdász-kiadó reklámja: Emich két alkalommal, december 24-én és december 30-án Podmaniczky Frigyes Az alföldi vadászok tanyája című regényével együtt V epozát is hirdeti.

Végso soron tehát V-nak nincs oka panaszra, még akkor sem, ha tehetségét, sőt lírájának addigi értékét is joggal érezhette magasabbnak az irodalmi életben elfoglalt helyénél. A *Béla királyfi* kapcsán pedig, ha művének valóságos értékét tekintjük, végképp nincs oka: elkészültéről (szeptember) négy, megjelenéséről pedig öt lap tudósított, három pedig szemelvényeket is közölt, közöttük a nagyon számottevő PN. S ne feledjük, hogy nem is volt sokkal több újság abban az időben. Talán csak a VÚ tartózkodása lehetne feltűnő; ez azonban csak alig-alig közölt ismertetést vagy kritikát: 1855-ben például nem többet, mint kettőt.

FOGADTATÁSA A KORTÁRS KRITIKÁKBAN; HELYE A KOR IRODALMÁBAN

V-nak nem volt oka panaszkodnia a kritikákra sem. Jóindulattal fogadták művét, noha természetesen több fenntartással és bírálattal, mint az inkább propagandisztikus célnak beharangozások.

Hosszsan várokozni mindenesetre nem kellett: a BV már december 10-én V. G. aláírással, vagyis nyilván Vas Gereben tollából komoly hangú recenziót közölt. Vas Gereben elismerése is — mellyel V-t tulajdonképpen az új nemzedék legnagyobb tehetségének ítéli —, s a mű egyenlenségét kárhóztató kifogásai is mai napig jogosnak tetszenek; mint ahogy őt látszik majd követni a kritikusok javarésze, V művét egészében is, részleteiben is Arany epikájával vetve össze.

(BV 1854. december 10. 32. szám.)

„Mig fiatalabb irodalmunk vezérsugarul Petőfi költészetét választá, Vajda egyesegyedül Arany nyomait keresé föl, tehát kísérik el őt azon az úton. Megelőzőleg azonban írjunk ki egy töredéket Vajda munkájából, és abból határozzunk Vajda tehetségéről. (Idézi az Első ének első tíz versszakát.)

Müértő szem látandja itt azon erős nyelvezetet, vonzó gondolatmenetet, mely az Arany-oskoláé, — s éppen azért, mert ez oskolának legelső követőjével van dolgunk, kérjük tőle számon azon erőt, mely benne megvan, de azt kitartással használni hanyag és fáradt volt.

Miért az a lankadság? miért az a gondatlanság? hogy a gondolatok közé hézagok jönnek, és oly szakadékokat hagynak, hogy egy ellenes szem egyetlen sugara átvág e résen — és ami ha végtől végig egyöntetű, — most mint bálvány állna, — de így szakadékosan, egyes részeknek különválasztásával, nem bír meghódítani. És hogy éppen Vajdának szólunk így, annak igen természetes oka, hogy a költői elbeszélés a lehető legalkalmasabb arra, hogy a nyelvünk egész szépségével, hatalmas erejével emelkedjék égig, vagy merüljön mélyen, mint a tenger hulláma, mely föl és alá hajlásában mindig óriás erő marad. Meg kell törnie kényelmét, legyen önmaga iránt szigorú, mint egy carthausi, — s *midőn semmit nem engedett önmagának*, olvassa el művét, és jutalmát önművében nyerendi meg, — ezt én mondom.* V. G.

A csillag alatti ígért ellenére a lap nem tért vissza többször a *Béla királyfi*ra. Viszont már három nappal később megjelent — névtelenül — a PN terjedelmes recenziója. Ez egészében kevésbé történeti, inkább esztétikai célnak elvezet; fenntartásait tehát — noha lényegileg közel ennek Vas Gerebenéhez — más aspektusból fogalmazza. A meghatározóan jóindulatú és dicsérő hangnemet azonban itt sem lehet félreismereni.

(PN 1854. december 13. 285. szám.)

„Midőn Vajda János *Béla királyfi*-át a m. közönségnek bemutatjuk, örömmel nyilatkoztatjuk ki, hogy e műben irodalmunk valóságos költői művel szaporodott, és a hiányok dacára, melyeket abban a bíráló felfödözhet, méltán mint kedves nyeresémet kell azt üdvözölnünk.”

Ezután több kisebb idézettel részletesen ismerteti a mű cselekményét, közben módot ejt utalni fogyatékoságaira és erényeire is. Ezekből mutatóba néhány részletet közlünk.

„A történelmi háttér körvonalozása eleven összefüggésbe hozza Béla királyfi kalandjait az országos eseményekkel és nagyon emeli a mű érdekességét.”

„A Második énekben Béla álma előkészíti az olvasót a bekövetkező csodás eseményekre, melyekben diadalmassága még szembeszökőbbé tétetik Hadonárnak a szerencsétlen lehfolyami ütközetről elbeszélése által.”

„A két vitéz elérkezik a lengyel udvarhoz, ahol Béla és Riksz a meglátván egymást, mindkettőben szerelem támad egymás iránt,

* A gyönyörű tehetségű szerző okulásáért tüzetesebben máskor. Szerk.”

melynek költői kifestésében több mérsékletet óhajtánánk.” (Ez a szemrehányás egyébként többször visszatér majd későbbi kritikákban.)

Bírálja, hogy Béla ígéri Berezinának: „szép és könnyű lesz halála”: ez a gúny nem illik hozzá. (Az utalás az V. ének 91—92. sorára vonatkozik.)

„A szerkezet egyszerű és természetes, nincs ugyan az elmondott eseménysorozatban az, amit jellem kifejlesztésének lehetne mondani, de a készen előállított jellemnek nyilatkozásai s összeütközései a sorsal egészében véve művészettel, vonzólag, és oly modorban — népiesben t. i. — vannak rajzolva, mely igen jól illik a megválasztott tárgyhöz. A népies modor a *Béla királyfi*-ban elég következetességgel van megtartva, a naiv felfogás visszaadása sokhelyt meglepő költői szépségeket tüntet elő, szép gondolatok s szép hasonlítások bőven találkoznak, s a m. nyelv őseredeti sajátosságainak felhasználása, valamint az általában tiszta külidom és rímelés tanúskodnak, hogy oly költővel találkozzunk, ki a nyelv igéző hatalmát ismeri s azzal nagy mértékben bír is. Mindezen előnyök mellett azonban tagadhatatlan, hogy a műnek keresztül kellene még mennie egy végeő átismításon, részint: hogy a kisszámú formai hiányok, mint egyes hibás rímek, szótételek, (egy kirívó germanizmust is találtunk a 95. lap 2. sorában) (*»A király — nem adva föl a reménységet« — IV. ének 334. sor; a szerk.) általában a nyelvtani kifejezések gyengéi végképp kienyégesszenek; részint pedig, hogy mindazon helyek, mik inkább egyedi személy, mint általában a költői, s különösen még a népiesen költői felfogás eredményei, módosíttassanak. (P. o. az »ostoba« juhnyáj az 57. s a Merva hasáról mondtak a 67. lapon.)

Az elégiás hangulat, mely e mind költői, mind nemzeti lelkesedéssel írt költeményen előmlik, a fájó visszapillantás a múltba, ha nem a belső meghasonlásból ered, nézetünk szerint nincs ellenkezésben a népieséggel, s nem rosszallhatjuk a költőben, hogy művében a múlt nagysága dicsőítéséből a jelen kicsinységének érzete fáj ki, s hogy beszédje alapeszméjét azon a IV. ének elején (75—76. lap) előforduló sorok képezik, melyeket az olvasó tájékoztatása végett a szerző külön is előrebocsájtott munkájának, s melyeket — egyszersmind mutatványul a költő irányának, mi is közlünk:” (ezután közli a IV. ének 21—40. sorát, vagyis azokat, melyeket V maga is mottóként műve élére emelt). (Névtelen)

Mai szemmel, mindenesetre, leginkább a BH *zs* jegyzésű (Szilágyi Sándor?) kritikásával értenénk egyet: mert ugyan ő találja a legelmarasztalóbb szavakat a mű gyengéire, de érdemeit ott keresi, ahol a mai kritika, tehát festői képeiben, lírai intenzitásában. Három könyvet bíralt együtt a recenzió, s hamar átszaladva az első kettőn, Wiener Salamon és Lovász Sándor Pesti Emlény című közös alkotásán és Kiss László Élet és költészet című művén, „úgy teszek, mint aki rég óhajtott baráti körbe akar elveszni, s ezért siet lerázni vállairól a napi robotot” — rátér Vajdára.

(BH 1854. december 22: Magyar költészet)

„*Béla királyfi*-ban Vajda János annyi tchetséget árul el, hogy lehetetlen üdvözlés szava nélkül fogadni. Művében az egyes képek, fordulatok, lírai helyek, itt-ott jellemző leírás, a többnyire erőteljes

nyelv — egy leendő nagy festő ecsetvonásaira tesznek figyelmissé. Azonban nem tagadhatjuk el, hogy az egyes szépségeket itt-ott kirívó, gondatlan esetelés — és darabos nyelv tarkázza, s a mű egyes szálai nincsenek oly tökéletes egészzé szöve, mely által ez állandó becse vergődnek, azon irodalomban is, melyben az elbeszélő költészet iránti minden követeléseinknek az Arany *Toldi*-ja formát adott.”

Ezután ismerteti a cselekményt néhány értékelő megjegyzéssel.

„Az *első ének* mesterileg esetelt mezei képen kezdődik...”

„A második ének hasonlóan egy képpel kezdődik, melyben az ifjúkor az 6 álmaival, dalával, könnyelműségével remekül van esetelve.”

„E második részben van letéve a beszély némi lélektani alapja, azon képen, melyben a költő az ifjúkort eseteli és abban a néhány szóban, melyet mond Béla, midőn a Lengyelországba menést választja.” (Idéz a Második ének 345. sorától.)

„Ez énekben [ti. a Harmadik ének] a vadászat, Béla és a király ügyes mesteri vonásokkal rajzolt képek.”

„Ez ének (ti. az ötödik) kétségkívül a leggyengébb, legelhamarkodottabb része a beszélynek. Ebben van a Béla ajkaira nem illő hetyke túlbizottság:

Am de ha szép öcsém mégis úgy kívánod,

Én ígérem, hogy szép, könnyű lesz haláloed,

[V. ének 91—92. sor — az idézet nem pontos]

mellyel a kihívó Berezínához szól, ebben van a legszakadozottabb eszmemenet, a sok fülsértő rím, a *Toldi estéjéből* egy reminiscencia, amit Vajdának, ki elég dús képzelődéssel bír maga teremteni, hibául lehet felróni.”

„Itt végződik a beszély; mint az olvasó e rövid tartalomból látja, ez egy kalandos krónika, melyben egy hazátvesztett királyfi könnyelműen, mintha múltja se volna, feleli ezt; a haza határán túl leány felől álmodik, első tettével leányt ment meg egy óriás kezéből, leányért ő le egy vadkant, leányért áll ki párbajra, mert hiszen a Berezina Richszához intézett szepelgő szavai bírták reá, hogy a párbajra magát felajánlja, leányért felede el szt. István szavait:

De neked a magyar hazáért kell élned.

[I. ének 196. sor — az idézet nem pontos]

A műbíró egészében véve kielégítetlen fogja letenni e művet kezéből, mert a szerelem és párbaj, párbaj és szerelem akárhányszor váltogatják is egymást, a cselekvények változatossága iránti követelményei megmaradnának, mert nem találna benne egy egészen végighúzó lélektani vonást, s eszerint nem találna egyszersmind azt a központot, mi körül a mellék-személyek működésének kell csoportosulnia. Továbbá a szerkezet eszébe juttatná Béla mellett Toldit, s amint bujdosóba indulnak, mellettük Bencét és Hadonárt. És hogy a hasonlat teljes legyen, mindkettőnek szereplését ura mellett. De itt a szereplésnél már nem találna hasonlatot a műbíró a szivélyes öreg közt, kinek megjelenése, szava hatással van Toldi jellemének kifejtésére, és Hadonár közt, ki egy párszor szól is urának a hazáról, de más dolga nincs, csak hogy kantározzon. Igen! a műbíró találni fog a műben hibát, de azért nem fogja tagadni, hogy benne a nyelvnek annyi zengzetessége,

a festésben néhol annyi könnyűség, sok szép lírai helyek találhatók, amik Vajda költői tehetségének elvitázhatatlan bizonyítványai.

Mi olvasóinknak kedveskedésül közlünk egy párt e gyönyörű festésből. Először is az Első ének tartalmában említett mezei képet: [Közli az Első ének első hat versszakát]

„A Második énekből említett kép a következő:” [Közli a Második ének első négy versszakát]

„A többi felkeresését az olvasóra bizzuk, mert hisszük, hogy a műről mondott véleményünk, és a közlött mutatvány felbresztette benne a vágyat azt közelebről megismerni. Szívesen üdvözöljük azért ifjú költőnket a szép pályán, melyen reá »nyájasan pillantó Melpoméne« kegyétől gyámoltíva, ha jeles tehetségét művelni nem szűnik meg, nemzetünk díszére messze haladhat.” -zs

A közvetlen reagálások sorát az ÜMM folytatja, de ennek 1855 januári száma csak felsorolásban említi az „elbeszélő nem” újabb termékei (Arany: Toldi estéje, Tompa: Virágregék, Balkányi Szabó: Utazás a másvilágba, Gyórfy Gyula: Romvirágok) között V művét, majd pedig a Nefelejcs XV. szignójú elemzése zárja le, mely egy nagyobb, elbeszélő költészetünket taglaló cikk keretében szól róla; a meglehetősen konzervatív elmefuttatásra azonban nem föltétlenül lett volna érdemes V-nak odafigyelnie.

(Nefelejcs, 1855. II. szám. 22. 1.)

„»Toldi estéjét« nemsokára követé: *Béla királyfi* Vajda Jánostól. Arany után e téren fellépni sok könnyűség- és nehézséggel jár. De önálló tehetség, ki erejét érzi, nem fog azért visszarettenni. Vajda bizonyosan Toldi nélkül is szépen megírta volna *Béla királyfi*-át, de talán nem egészen úgy írta volna meg — mint megírta. Ez egyébiránt ne essék zokon neki; mert másrésről meg kell vallanunk: van valami sajtóságos íz, valami ószerű zamat e beszélyben, mely némely szerencsés helyeken igen édes illattal ömlik lelkünkre.

Képzelem, kedély, nyelv — mind szolgálatára álltak Vajdának.

Béla királyfi meséje egyszerű. De ez egészen helyén van. Az eposz, ha eposz, mindig egyszerű. A mese nagyobbára készen van, a nép között él az, a költő alig tesz többet sokszor, mint rendezi. Hanem azért botlást követhet el a rendezésben. Így például Berezinának akkor kellett volna mindig párbajra híni Bélát, amint az ő mellőzése- s megszégyenítésével — a Mervávi viadalra, ajánlata elfogadtatott. Berezina lelkiállapota ezt követeli, s a lengyeleket nemcsak hogy meg nem akadályozhatták volna, sőt azon lehet csodálkozni: hogy egyenesen föl nem szólították őket a párviadalra . . .

Az, hogy Toldinak Bencéje, Bélának Hadonárja van — sokaktól helytelen észrevétel. Vándor lovagok s bujdosó vitézek mindig egy-egy szolgálal utaztak; s ez oly természetes: hogy Don Qijotte [sic] Sancho Pansa nélkül alig képzelhető. Itt ugyan Hadonár nem visz oly nagy szerepet, de részvétünket mindjárt megnyeri, amint Bélához *szabadon* csatlakozik; s később is minden szavát szívesen meghallgatjuk. Hanem Endrére semmi szüksége Bélának, s azon hírt, a Mervávi párbaj után is meghallotta volna — négy szem között. Arra simcs ok, hogy a lengyel királyt úgy fesse, amint az elején festi, mert ő szegény, elég királyilag viseli magát.

A vers muzikalitása, miáltal szívünkbe csengi magát, nem csupán metrum által érhető el. Ezen már túl vagyunk. Ott van Petőfi. De habár a legszebb gondolatok és legforróbb érzelmek nyelve szól is hozzánk valamely versműben; ki nem békülhetünk azon gondatlansággal, nehézséggel vagy magát kifejezni nem tudással — bocsánat e szó-monstrumért —, hogy egyik strófából a másikba vitetik át az értelem. Ezt ugyan Horatius is megtette, ki igen okos ember volt; de nem nagy költő. Az a legszebb versmű, melyben minden vers egy-egy konstrukció. S Vajda ez ellen többször is vét, például:

Sisakot zuzó nagy gömbös buzogányát
Hóna alá köti balfelül; szablyáját,
Melynek fűrészlélén ütések nem fognak
— Halálhoz szegődve lételemésztd fognak. —

másik strófa:

Ezüst pikkelyláncsal köti csipejére.

[VI. ének 93—97. sor — az idézet nem pontos]

Rímei sem minden kifogás nélküliek. S lenne bár még egyszer olyan szép e költői beszéd, mint amilyen, e hiányokat mégsem feledhetnők el. Forma dat esse rei. Ez a költészetre is nagymértékben áll.

De hogy érzelmeinkről, miket e költemény olvasása költött bennünk, egészen számot adjunk, meg kellene még említeni azon gyönyörű helyeket is, melyek e tehetségdús költő jelen művét oly becsessé teszik. Hanem ez igen nehéz dolog. Elmondottuk panaszainkat, azon egypár észrevételt, mely az egész mű szép becséből keveset von le — s most midőn néhány szép helyet ki akarunk írni, oly szépekre találunk, hogy kérnünk kell a t. olvasót: miszerint mentesen föl ettől azáltal, hogy a jeles művet megszerezvén — maga igyekezzék föllelni azokat. Nem nagy fáradságába kerül: minden lapon rájuk talál.” XV.

A közvetlen reagálások sora ezzel véget ért, de a *Béla királyfi* ennek ellenére benne maradt az irodalmi köztudatban. Pompéry János 1857. április 7-i levelével együtt harminckét könyvet is elküldött Erdélyinek, s a *Béla királyfi* köztük szerepelt. (L.: Erdélyi János levelezése. Akadémiai Kiadó 1962. II. köt. 152. l.) 1858-ban pedig ismét említik, igaz, most irónikus éllel. Salamon Ferenc a dilettantizmusról szóló maró elmefuttatásába ágyazta be — nyilván stilszerűen példaanyagával is a témánál óhajtván maradni — a V-ellenes oldaldőfést:

„Vergilius meghalt és sem mellette, sem ellene nem tanúsíthat [ti. a különböző értelmezések ellen]. Hanem én élek —: nem azt akarom vele mondani, hogy a mantuai költőt pótlom, mint Béla királyfi szerzője a Toldyt [sic] . . .” (Delejtű, 1858. augusztus 31. — Az ügy folytatását l.: VKrk I. köt. 294. l.)

Az alkotás legkomolyabb kritikáját Gyulai Páltól kapta, annak Szépirodalmi Szemléjében, ahol a Toldi estjével, Debreczeni Márton A kievi csata című eposzával és Balkányi Szabó Lajos Utazás a Másvilágba című verses elbeszélésével együtt bírálja. Gyulai kifogásainak jelentős részét nyilván elavult szempontok vezérlik; tévedhetetlenül ismerte fel azonban a mű belső egyenetlenségét, a tulajdonképpeni epikum átgondolatlanságát és szervezetlenségét, s jól érzett rá V tehetségének eredendően lírai jellegére is.

(Gyulai Pál: Kritikai Dolgozatok, 1854—1861. MTA 1908. Szépirodalmi Szemle, 129—132. l.)

„Vajda nem mondát dolgozott föl, hanem oly történeti tény, melyet csaknem mondailag lehet kiszínezni. Hóse I. Béla király, midőn ez ifjúkorában mint száműzött Lengyelországban bujdosik, párbajban legyőzi a fellázadt pomerán vezért, megmenti az országot s jutalmul nőül veszi Richezát, Mieszkó lengyel király lányát. E tárgyat többször feldolgozták már költőink balladának, s úgy felfogva mint a krónika elbeszéli, alig is egyébre való. Vajda sem tudott belőle eposzi cselekvényt szőni. Csak érdekes eseményeket nyújt, de alig valamit a valódi cselekvényből, s igen téved a Nefelejcs kritikusa, ki azt mondja, hogy e mű cselekvénye, mint minden eposzé, egyszerű. A cselekvény egyszerűsége, s a cselekvény hiánya nem egy. Talán az epikus eldobhatja a szorosan vett cselekvényt, ha Byron-féle hajlamai vannak, de ekkor költészetének súlypontja változván, egyébbel, mindenekelőtt pedig lírai genialitásával kell kárpótlást nyújtania. Vajda tulajdonképp naiv, azaz népies eposzt akar írni, s művének mint ilyennek legnagyobb hibája az alkotás, a cselekvény gyöngesége.

Az első ének Béla bujdosásán kezdődik. A cselekvény ez első mozzanatán kívül még csak hármat tud felmutatni az egész eposz: először, midőn Béla Berezínával találkozik, mi útja célját megváltoztatja; másodsor, midőn meglátja Richezát s iránta szerelemre gyúl; harmadsor midőn legyőzi a pomerán vezért. A többi esemény vagy csak történeti háttérül szolgál, mint Szent-István és Endre eseményei, vagy nem foly be a hős sorsára s általában a cselekvény fejlődésére, milyenek: találkozása Hadonárral, Gunda megmentése, párbaj Berezínával. E három, éppen nem erős mozzanatokból, melyeknek ketteje esetleges, nem telhetik ki bármily kisded eposz cselekvénye, s éppen ezért jellemkifejtéséről szó sem lehet. A Pesti Napló azzal menti e hiányt, hogy a jellemek készen vannak előállítva s nyilatkozásaik, összeütközéseik a sorssal egészben véve művésziek. A készen előállított jellemnek kevés értelme van, jellem csak cselekvényi fejlődésből merülhet ki, s nem egyéb, mint azon hatások eredménye, mit a viszonyok kényszerűsége, a mások tettei keltenek föl az egyénben, cselekvő vagy szenvedőleges színezettel, szövevényes vagy egyszerű cselekvényt alkotva. E nélkül az alakok nem emelkedhetnek ki, ködbe kell veszniök, s e köd nem lehet ossziáni, mely a félhomályban is sejtet. Példa rá éppen ez az eposz. Béla tulajdonképp maga a költő lírai hangulataival. Meg kell vallani, hogy e hangulatok költőiek, például Béla elválása szülőföldjétől (I. ének), álmodozása (II. ének), ébredő szerelme (III. ének), a párbaj előtti vigadozás (IV. ének). Azonban mindez nem elég, sőt akadály arra, hogy a hős, mint körvonalazott jellem, határozott egyéniség emelkedjék ki. Aztán visel-tethetünk-e iránta érdeklél, midőn nem félhetjük, nem aggodhatunk érte és se szívünket, se képzelődésünket nem lepheti meg? Vajon dicsekvő természete a magyar büszkeség és önérzetből foly-e, s nem sujtásos üresség-e inkább, mely még jobb érzéseinket is sérti, midőn a helyzet és hangulat ellenére azzal vigasztalja a cseh bajnokot, hogy szép és könnyű lesz halála, mert magyar kéztől esik el? Vajon Richeza van-e annyira is rajzolja, mennyire a lírikus is rajzolja kedvesét, kihez dalait intézi? Mieszkó több-e, mint egy pohos öreg? A pomerán

vezér nem csak pusztán atléta, állatias bajnok-e? Berezinára még legtöbb gondot fordított a költő, legalább két költői mozzanatban igyekszik feltüntetni: egyik, midőn Béla ellen haragra gyűl; másik, midőn a vele vívott párbaj után Gundáról és Richezáról álmodik, s a kelő nap sugaránál visszatér szívébe az életvágy és régi szerelme. Azonban viszonya sem Gundához, sem Richezához nincs úgy rajzolva, hogy érthessük jellemét s érdekekkel lehessünk iránta. Mi pedig Hadonárt, a vén szolgát illeti, ő csak ráadás, se a Béla alakja emelésére, se komikai ellentétül nem szolgál, a cselekvényt sem mozdítja elő, s legföljebb csak azért bocsáthatunk meg neki, hogy Béla e szép sorokat intézheti hozzá:

Bátya — így beszéle Béla Hadonárhoz,
 Űgetés közben — mit szólsz e tartományhoz?
 Ugy hiszem vitéznek jók a pomeránok,
 Mert vitéz nép szokta lakni a síkságot.

[IV. ének 161—164. sor — az idézet nem pontos]

A cselekvény gyöngeségét a helyett, hogy kárpótolja, még inkább kiemeli a felfogás határozatlansága s a hangulatok zavartsága. Vajda népies eposzt akart írni, és Szent-Istvánt, ki iránt a magyar nép válasos és nemzeti kegyelettel viseltetik, kiről határozott véleménye van, különködő történetbölcészésképp, mondhatni csaknem cinizmussal fogja föl. Ez másnemű költeményben talán lehet, de népies eposzban nem, minthogy ez mindent hagyományilag, hívón igyekszik adni. E miatt hiányzik e műből az ódon színezet is, mely a népies felfogással rokon, s mely nem egyéb, mint azon emlékek, fogalmak összege, mely a múlttól a nép öntudatában él, s melyet a történeti tanulmány bizonyos határok közt élénkebb határozottsággal tartozik kiszínezni. A hangulatok is egymást zavarva váltakoznak. A mű alapeszméjét a hit és szerelemért égő lelkesedés képezi, s a költő mégis sok helyt belevegyíti a kételyt. Kérdi: vajjon nem veszt-e az, ki a jelen örömeit a halhatatlanság álmaival cseréli be? s midőn a IV. ének 6—11. a múlt időközön lelkesül, vajjon merengő elégiai hangulat-e az s nem izgatott blasirozottság? A költő mindezt teheti vala, ha nem népies eposzt szándékszik írni; azonban az irónikus hangulatokból át-át csap a gyermetegbe, s itt néha gyermekies vagy triviális is lesz, például midőn Berezina cseh nevével, s a gombaképzű tótokkal elménkedik, midőn azt jegyzi meg Mieszkó hasáról:

De nagy akadék is az a has valóban.
 Szerelemben úgy mint harcias dolgokban.

[III. ének 259—260. sor]

E mellett ugyanazon egy hangulatot mindjárt megzavar egy-egy prózai gondolat vagy hamis kép; például, midőn Bélában fölébred a szerelem:

Hosszu volt Bélának első pillantása,
 Mert meg volt meredve két szeme pillája.

[III. ének 169—170. sor]

vagy

..... az öllekző lombok

A külalakot, a verselést, a nyelvet illetőleg is ugyanezen különös vegyület mutatkozik: erő és nyersség, természetesség és keresettség, emelkedés és dagály, ép magyarság és idegen szófüzés, szép ritmus és gondatlan darabosság. Általában véve az egész mű egy még meg nem alakult tisztlatlan, de erős nyilatkozása, s van benne valami meglepő, mi várakozást s igényeket gerjeszt.”

Ezzel azonban valóban feledésbe kezdett merülni V népies eposza; az a hideg, érdektelen hang pedig, mellyel két és fél évtized múltán, újbóli megjelenésekor a Magyar Szemle névtelen kritikusa gyorsan átsiklik fölötte, tán nem is annyira helyzetének, mintsem az időnek és a divatnak a változását tükrözi: a műfaj teljes elavulása után csak a kivételes alkotások maradtak a felszínen. (Vajda János Elbeszélő Költeményei, MSzle 1881. — Névtelen.)

„Utolsó költői beszélye: »Béla királyfi« hat énekre terjed. Nem hiányzanak belőle Vajda jelesebb tulajdonai, de maga az egész tele van Vajda hibáival. Vadregényes, mesés, romantikus középkori elbeszélés. Nemzeti dicsekvés szólamaival találkozunk lépten-nyomon, melyek ma már elvesztették varázserejüket. Azután Vajda nem tud egyéníteni, alakjait nem tudja kidomborítani, praegnánsan élénk állítani. Széles ecsettel és nem vésővel dolgozik.”

Összefoglaló cikkében — Korszellem és költészet — Koltai Virgil már sokkal több jó szót talált a *Béla királyfi* jellemzésére. Szerinte V lelkének mindent magába olvasztó vad szenvedélye miatt epikai költeményei is elromlanak — kivéve az egy *Béla királyfi* címűt.

Koltai Virgil: Korszellem és költészet, Figy 1882. XIII. 277—281. l.)

„Vajda János e művében oly művet teremt, amely, ha classikus példány magaslatára nem emelkedik is, mindenkinek kedves olvasmányul szolgálhat, s értékéből nem egyhamar fog veszteni!

Kedves, költői s mindenekelőtt *nemzeti*.

A természetesség és egyszerűség bája teszi e költeményt kedvessé, s az a rokonszenv, mellyel a költő hőisével és annak történetével foglalkozik.”

Emellett dicséri gyengéd költői nyelvét, a sorok zenéjét, élénk színeit, az érzés melegét.

„Történet és monda, való és költött egy szép világba olvad össze, mely gyönyörködtet, elbájol, elragad.”

V maga ennek a művének értékét sem tudta reálisan megítélni. *Önbírálatában* a *Béla királyfi*-ből is alkotója „nagy hivatását” véli kiolvasni, holott valójában, ha sok erényét igen, epikai tehetséget alig-alig fedezhetni fel benne. (Vajda János: *Önbírálat* I. Magyar Helikon, 1921. 166—168. Alszeghy Zsolt közlése. L. VKrk IV. köt. 379. l.)

„Szelleme sokoldalúságánál fogva az irodalom majd minden ágában tőn kíséreltet s *Béla királyfi című költői beszélye*, Ildikó című tragédiája — mindkettő *fiatalkori hévvel rögtönözve*, utóbbi kilenc nap alatt írva — úgy az *epikai*, mint a drámai *szakmára nagy hivatást tanúsítottak*.”

Számottevő kritikusaiknak mindegyike végső soron felemásnak érzi és itéli V művét, s nemcsak mert benne a nagy költőt sejtető és ígérő részletek primitív hibákba vannak beágyazva vagy éppen betemetve, hanem mert keletkezésekor már maga az egész műfaj kezdett időszerűtlenné, anakronisztikussá válni. A történeti epika — fogalmát a balladától a regényen át az eposzig értelmezve — a reformkorban élte fénykorát, s betetőzést nyert a 40-es évek népies ihletésű alkotásaival. Szándékát, példaképeit és keletkezését tekintve egyaránt joggal viszonyítják V művét a János vitézhez és a Toldihoz; igazi megértéséhez azonban a kortárs történelmi epika többi alkotását is figyelembe kell vennünk.

Igazi nagy korszakát évtizedekkel élte túl az epika; a szentimrei csatáról (Bessely Károly) vagy Béla futásáról (Dr. Szabó Dávid) még 1879-ben is hősköltemény íródott, sőt oly sok ilyenféle eposz született, hogy Kéky Lajos cikkében (A magyar verses elbeszélő költészet a XIX. század második felében, It 1912.) még különböző szempontok szerint rendszerezni is tudja őket. Az ötvenes években pedig, talán a nemzeti érzések ilyenfajta kifejezésének lehetősége miatt, éppen-séggel tetőzött ez a hullám: a számtalan balladapályázatot, balladát, a Jókaiéhoz hasonló Történeti Rajzot, melyeknek hatását V megnövekedett történelmi érdeklődésén is lemérhetjük, utóbb a Toldi estéje és *Béla királyfi*, majd az évtized második felében eposzok egész özöne követte. Akadt folytatója a történeti epika Vörösmarty-féle változatának is: Garay János: Szent László, 1852, Dózsa Dániel: Zandirhám, 1858; Magyar Ferenc két epcsa, Sümegvár, 1858, Uj Somlyó-vár, 1860, pedig még régebbi hagyományra nyúl vissza: Kisfaludy Sándor rege-műfajára. Nem maradt hatástalanul az ötvenes években Petőfi és Arany népies epikája; ennek nyomán halad Tóth Endre: Angyal Bandi, 1856, és természetesen maga V a *Béla királyfi*val, majd Dózsa Dániel: Tündér Ilona, 1857. Arany hunmonda-feldolgozásai is elindítanak egy hullámot, de ennek kibontakozása már a következő évtizedekre esik. — Ki kell emelnünk, hogy V egész epikus életművét valóban csak akkor tudjuk értékelni, ha a verses epika hazai utóvirágzásának gazdag, bár csak történeti jelentőségű hátterébe állítjuk be, ha nem okvetlenül a legnagyobbakkal, hanem az epigonok alkotásaival mérjük össze.

Kora egyébként, miként a kritikusok tanúsították, érezte, hogy a *Béla királyfi*, ha messze marad is a klasszikus tökélytől, a selejtes átlagból mindenképp kiemelkedik. Oláh Károly Boldogfalva és a Karácsonydyak (Debrecen 1858) című, a török időkben játszó eposzának bevezetője pedig határozottan a *Béla királyfi* pontosan a II. ének 313—318. sorának hatását tükrözi.

Összefoglalva tehát: a *Béla királyfi* a történeti epika megkésett divatjának árjában született, de ennek a klasszikus alkotások utáni legjavához tartozik.

KRITIKÁI 1897—1945 KÖZÖTT

A *Béla királyfi* értékelésének alaphangja V halála után sem változott meg. Az életművel rokonszenvező kritikusok is az alkotás egészét elhibáztottnak, illetve jelentéktelennek érzik, csak egyes részeit

tartják emlékezetesnek; inkább csak az jellegzetes, mely részeit és mely vonatkozásait emelik ki, s melyeket hibáztatják.

Még V halála évében jelent meg Rencz János inkább csak jóindulatú, mint bármennyire is számottevő tanulmánya. Szerzője a *Béla királyfi*-ről szólva érezhetően arra törekszik, hogy a gáncsat és a dicséretet a régi egyensúlyban tartsa. (Rencz 39—40. l.)

„*Béla királyfi* című nagy költői beszélye Vajdának legnagyobb epikai költeménye . . . Az Arany *Toldi*-jának hatását (ekkor még, 1856-ban [sic] nem kicsinyelte Vajda Aranyt) már a versforma is elárulja. A monda hézagos előadását egyébként elég ügyesen egészíti ki a saját képzeletéből, s a cselekvényt eléggé vissza tudja vezetni lelki indítékokra. Szeretettel és magasztalással rajzolja a hősi kort, melynek még nem volt nyavalyája az élet örök titkait hiába fürkészni; de ennek a kornak gondolatvilágába beleélni magát kevéssé tudja, s ezért kellő objektivitás nincs a műben, mint Vajda epikájában általában.”

Igen röviden intézi el az eposzt Dombi Márk is, de mindenesetre eredeti szempontok szerint vizsgálja, a *Béla királyfi* szemléletmódját a többi eposzval vetve össze. Végső kifogásainak valamelyes igazát pedig bajos lenne elvitatni. (Dombi 404. l.)

„A *Béla királyfi* (költői beszély hat énekben) Vajdának legrégebbs epikus alkotása (1856) [sic]. Bélának, a hős Árpádházi hercegnek mondaszerű történetét tárgyalja . . .

Előadásában az az érzéki és pesszimisztikus alanyiség, mely modern tárgyú elbeszéléseit anyyira jellemzi, nem nyilatkozik. A testi és lelki nagyság képe, melyet hőseiben a történeti hagyomány föltüntet, jótékonyan, megnyugtatólag hatott érzelmeire. Hiszen

Nem rajzott az eszme hajdan a fejekben,

De a szív erősebb, jobb volt a kebelben.

[IV. ének 23—24. sor — az idézet nem pontos]

A mese szövése elég sikerült; a történelem adatait élénk fantáziája ügyes leleménnyel alakítja kerek egészé. Nagy hiba azonban, ha a múlt tényeit és érzéseit a mai kor szemüvegén át nézi, nagyon is átolvasztja saját lelke kohójában, s az epikus naivság teljesen hiányzik.”

Említi a művet Kerekes György is V-biográfiájában. Értékelésének persze alig van súlya, de inkább népszerűsítő szándékú talán valószínűs, talán kitalált V-anekdotákkal fűszerezett életrajzának komolyabb elemzés nyilván nem is volt célja. (Kerekes 133—134. l.)

„E mű a kedvelt népies versformában, alexandrinban van írva, előadása szép, folyékony, népies.”

Dicséri a szép részleteket, például Hadonárnak a Lech melletti csatáról szóló énekét, a párhaj előtti éjszaka, valamint a vadászat leírását, természeti képeit, s a jellemeket.

„Kedélyesen szólal meg több helyen a nemzeti önérzet.” „Úgy e darabja, mint meséi bizonyítják, hogy Vajda nemcsak lírikus, hanem van tehetsége az epikához is.”

Bródy Mihály könyve a művet magát teljesen értéktelennek ítéli, a későbbi lírikus szempontjából közelíti meg, annak meghatározó tulajdonait keresi és véli benne megtalálni. (Bródy, 37—38. l.)

„A leírásokban a hang népies, néha hányaveti modorában Petőfi hatására ismerünk. Mikor a »Béla királyfi« írta, még nagyon tapadt a nagy mintákhoz, ezek között Petőfihez. Egyénisége ekkor még nem fejtett ki, de már jelentkezett. A népies, naiv hangba a műköltő akkordjai vegyülnek . . . [Idézi a II. ének 141—144. sorát.]

Zokogni a mulandóságról, ez már Vajda specialitása. Az emberekről való rossz véleményét is közbeveti, majd előáll a multat igazoló filozófiájával és világgýföletével . . . [Idézi az V. ének 37—40. sorát.]

Különösen az utolsó sor egészen a keserű és zord lírájú Vajda mondanása. Mikor egy intrikus gonoszságát és alattomos áskálódásait kell föltüntetni, Vajda ilyen hamleti töprengéseket tesz rá.

Még az epika világában sem tudja visszatartani pesszimizmusát . . . [Idézi az V. ének 191—192. sorát.]

Az örök titkok problémája Vajda agyának szinte refrainszerű gondolata, ide is beszivárog . . . (Idézi az V. ének 201—206. sorát.) — itt a költő, mintegy fölocsudva lírai elfogultságából, félbeszakítja magát . . . [Idézi az V. ének 207—208. sorát.] A nemzeti hevület nem tartja annyira fogva, hogy filozófiája lépten-nyomon ne lábatlankodnék.”

Korai, 1912-es cikkében Kéký Lajos a mű fejlődéstörténeti helyét keresi; ő említi elsőnek, s teljes joggal, a *Béla királyfi* hasonlóságát a János Vitézhez.

„Vajda János *Béla királyfi*ját (1856) [sic] népies fölfogása, tiszta, keresetlen hangja egyikévé teszi a kor legsikerültebb termékeinek. János Vitéz hatására utal föindítéka: hőseit szerelem- és dicsőségvágya hajtja világgá, több motívuma és szólama, elbeszélésének epigrammatikus modora, alakjai lelkivilágának leplezetlen, minden körülmény közt őszinte megnyilatkozása és hősenek lélekrajza: szeretetreméltó könnyelműsége, nagy önbizalma és elszántsága, s rendkívüli elmélyedése érzésében. Petőfi hatására próbálkozott Vajda népmesékkal is, — de ezek nem érik el a *Béla királyfi*nak sem frissességét, sem egységes stílusát.”

1922-es könyvében Rubinyi Mózes többször is hivatkozik a *Béla királyfi*ra. (Rubinyi 1922.) Dicséri leírásait, lírai erejét, utal filozofikus helyeire; nyelvére is talál jó szavakat.

A 107. lapon, meglepő párhuzammal, egy szempontból Vörösmarty eposzainak hatását véli kiolvasni:

„Végül a Béla királyfi II. énekében a fogolylány kiszabadítása és átadása apjának, völgényének élénken emlékeztet Vörösmarty *Cserhalom*-jára.”

Egészében véve azonban Arany és Petőfi követőjének látja, ahogy ezt a 111. oldalon summázza:

„De határozottan Arany költészetének nyomait látjuk Vajda epikájának két darabjában: a Béla királyfiban és az Ábel és Arankában. Az előbbiben Hadonár alakja némileg Toldi öreg szolgálatára Bencőre emlékeztet, s ugyanitt Béla királyfi alakja Toldira (Lásd különösen a II. éneket!). Mikor például az öreg Hadonár a vénséget jellemzi, melyben az öröm is hideg és még fájhat is, — ezek Toldi részletek.

A párviadal a cseh vitézzel, a stílus (»Szép öcsém« hallszik egyhelyen), a versforma, a csárda-jelenet a pajzánul mulató pogány vezérrel, mindez azt a látszatot kelti, mintha szegény Vajda egy János Vitézt, egy Toldit akart volna írni, megmutatni, hogy ő ezeknél különbet is tud.”

A mű egészéről szóló véleménye meglehetősen szigorú (89. l.). „Szerkezetét, megírását, hangját tekintve naiv, népies költői elbeszélés, mely erősen mutatja a *János Vitéz* hatását, s bár Vajda eszerű alkotásai közül a legsikerültebb, naivitása nemcsak népiességében, hanem az író epikus szerkesztő gyöngeségében is nyilvánul.”

Kéky Lajos utóbb egy kis könyvet is írt Vajdáról, ebben azonban már csak igen röviden tér ki a *Béla királyfira*; igaz viszont, dicséri. (Kéky 1927. 24. l.) Népies elbeszélései közé sorolja, amelyeket Petőfi János Vitézének s némileg Arany Toldijának modorában, alexandrinusokban írt. „A költeményt népies felfogása, tiszta, keresetlen hangja, s igen szép részletei egyikévé teszik a kor legsikerültebb termékeinek.”

S hogy az eposz teljeseen mégsem merült feledésbe, mutatja, hogy ugyanebben az esztendőben Földessy Gyula is említi egyhelyütt. (Földessy Gyula: Újabb Ady-tanulmányok, Berlin 1927. 131—132. l.)

Szerinte V 1895-ben sajtó alá rendezett gyűjteményébe, amely a szerző önorostáján ment keresztül, „belekíváncozik” több kihagyott verse, s

„... a szép, friss lendületű *Béla királyfi*, a népies-nemzeti epikának ez a kedves terméke, melyről még Gyulainak is volt elismerőbb szava.”

Juhász Géza cikke két szempontból is visszatér a *Béla királyfira*; először egyik élményforrását világítja meg igen eredetien, másodjára pedig, talán kicsit túlozva is, azt kutatja, ha tétován is, miként rajzolódnak fel benne a nagy költő később oly erős vonalú jellemzői. (Juhász 48. l.)

„Főalakjában ott a költő arisztokrata eszményének minden jellemvonása, de ott van, rögtön az első lapokon, Szent István rajzában, kesernyés realizmusa is. Béla mellett már itt föltűnik az első igazi Vajda-hős, a töprengő, irigy, tragikus Berezina, aki Bélát szereti és gyűlöli egyszerre. Szerelme hasonlóképpen két nőalak közt tévelyeg. Ez az alak már sejteti, hogy a költőnek van érzéke lelki problémák iránt. Az első szerelem üde rajza, a színes, meleg leírások szintén hivatott poétára vallanak.”

Bóka László könyve a Béla királyfi népiességének mélyebb értelmét keresi. Először azt, mi inspirálja a költő hangnemének furcsa közvetettségét. „Miért szólal meg először mindig idegen hangon, a *Béla királyfi*ban például Arany János Toldijának hangján (Termete sugár volt, mégis méltóságos, Rajta a félelmes a kedvessel páros)” (I. ének 65—66. sor) (66. l.) — hogy aztán, szakítva csaknem egy százados vélemény megrögzött hagyományával, népiességének igazi értékeit hozza felszínre:

„Bizonyára akkor még semmi tudatosság sem volt gyakorlata megett. Ha népies, abban nincs semmi elvszerű, ha nem az, abban sincs. A *Béla királyfi* közelebb áll a János vitézhez és Toldihoz, mint a Jókai ördögéhez. Az öreg Hadonár így beszél: [idéz az I. ének 289—290. sorát], de ez nem program, nem több az öreg Bence jóízű szavánál, a költő csak költő akar lenni, s a *Béla királyfi* épp annyira nem népies műalkotás, mint a Toldi. Hőse

Játszva ing lován, mint büszke hadi gálya,
Mely alatt kifárad a tenger dagálya.

[I. ének 67—68. sor]

s gyalog is úgy jár, hogy sarkantyúpengése zene, az igaz költészet zenéje [idézi az I. ének 229—232. sorát].” (76. l.)

KRITIKÁI 1945-TŐL NAPJAINKIG

A felszabadulás utáni kritika első, V-val foglalkozó alkotása Rubinyi Mózes könyve a *Béla királyfiról* néhány kis utaláson kívül csak két — de annál elítélőbb — mondatot tartalmaz. (Rubinyi II. 12. l.)

„Hiányos műveltsége sokszor torkollik ízléstelenségbe. Az, amit *Béla királyfi*ban Krisztusról mondat a pogánnyal, irodalmunk legízléstelenebb mondatai közé tartozik.” (Az ítélet a VI. ének 213—216. sorára vonatkozik.)

1950-es egyetemi jegyzetében Bóka László korábbi könyvének koncepcióját építette tovább, azt fejtegetve: a Béla királyfi nyelve kísérlet a népköltészet és a műköltészet egybeforrasztására, s mely jóval a Buda halála és a Toldi szerelme előtt. (209. l.)

„Ez az érett, kimunkált verselés a strófa mondattani bonyolultságában már affelé való lépés, hogy a népköltészet olvadjon eggyé a műköltészettel.”

Komlós Aladár nagy monográfiájában viszont csaknem teljesen félresikerült műnek ítéli a *Béla királyfit*; kevésszer is említi, s akkor is meglehetősen hidegen, majdhogy gúnyosan. (Komlós 48—50. l.)

„Meséje vékonypénzű történet, az elbujdosott Béla királyfiról, aki először két cseh vitéz vág le, majd a pomeránok szörnyű erős fejedelmét, aki fellázad ura, a lengyel király ellen; Béla a lengyel királylányt nyeri jutalmul. — Béla — aki inkább népmesei, mint történelmi alak — éppoly legyőzhetetlenül bátor, erős és nemeslelkű, mint Toldi Miklós, s mint általában a népi epika hősei; a költemény lelkes hangon és költői nyelven beszél vitézségéről és tiszta szép szerelméről.

A Béla királyfi felfogása a népmese optimizmusa: a derék vitéz győz az életben.”

Ezután Komlós a költemény keletkezéséről szól, utalva Arany hatására: „... ami az elbeszélő költemény műfajában 1854-ben, a *Toldi estéje* megjelenése évében elég természetes is. Csak sajnós a mese érdekes kiépitésének, a szerkesztésnek, az alakok meglevenítésének művészetét Vajda nem tanulta el Aranytól; közhelyszerű fordulatokon kívül egyéb nem jut eszébe. A részletekben nem mentes a nacionalista göggtől. Így a szlovákok, mint gombafejű tótot, fanyelvű népet emlegeti, s mikor Béla királyfi és az ifjú cseh királyfi megbarátkozásáról szól, hozzátéveszi: »Hát miért ne — igaz, hogy amaz cseh volt csak — Node nem teremhet mindegyik magyarnak.« (Az idézet a III. ének 3—4. sora.) Egyhelyt némi arisztokratikus gög is felcsendül a költeményben [idézi a VI. ének 351—352. sorát]. A költemény egyetlen értéke, hogy színes és tiszta költői nyelven van írva, és telehintve szép lírai részletekkel . . . [Idézi a II. ének 169—172. sorát.] A *Béla királyfi* így nem érdemelt melegebb bírálatot, mint aminőt Gyulaiától kapott.”

Érdekesen látja viszont Komlós a mű mottóját: a jelen gyűlöletéből és a múlt nosztalgijából a kezdődő kapitalizmus elutasítását olvassa ki, és idézi a IV. ének 37—40. sorát.

Sőtér István V útkeresésének, s tágabb értelemben a népiesség valóságának dokumentumát látja a *Béla királyfi*ban. (Sőtér I. 309. l.)

„Az 50-es évek költői törekvéseinek középpontjában Vajdánál a népiesség kérdése áll. Vajda részint továbbfejleszteni igyekszik Petőfi népies örökségét, illetve Arany nyomába próbál lépni (*Béla királyfi*) — részint a maga sajátos lírai hangját keresendő, kitérést kísérel az egyoldalú népdalszerűségből.”

Lényegében ugyanezt fogalmazza meg összefoglaló monográfiájában is. (Sőtér II. 251. l.) „Vajda a Béla királyfiiban egy Arany János-i értelemben népies művet próbál alkotni, anélkül, hogy az sikerülne neki.”

Legutóbb Barta János foglalkozott a *Béla királyfi*val, s ha egészében nem is, részleteinek értékét jóval magasabbra emelte, mint — Bóka László kivételével — a mű modern kritikussai. Nem is szempontjai újak talán, de sokkal mélyebbre világít be velük, betemetett és elfeledett értékek meglepő sokaságát hozva felszínre. Útal a mű nyelvében felszillamló expresszív jelenségekre; az eddiginel behatóbban méltatja a lírai alaphangot és az ismétlődő nagy, jellegzetes lírai motívumokat. (Barta János: *Költők és írók*. Budapest 1966. 146—153. l.)

SZÖVEGFORRÁSAI

A *Béla királyfi* műfaja elbeszélő költemény; szűkebben véve pedig a történeti epikához tartozik. Cselekményébe V a régi magyar történelemnek többféle eseményét s még inkább mondáját beledolgozta. Miként keletkezésének történetében láthattuk, nem éppen gonddal készült, s lehet, hogy Jókai egy kis írásán kívül (l. lentebb) V semmilyen más történeti munkát nem is olvasott hozzá; a részletek epikai hitelének törvényét egyébként többször is megsérti (l. lentebb).

Legnagyobb valószínűséggel Ignaz Aurelius Fessler (1756—1839) két nagy történeti munkája: *Die drey grossen Könige der Hungarn aus dem Arpadischen Stamme* (Breslau 1808) (továbbiakban: Ddr) és *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen* (Erster Theil, Die Ungern unter Herzogen und Königen aus Arpad's Stamme, Erster Band, Leipzig, 1815) (továbbiakban: GU) jön számításba. Martinovics egykori barátjának, a felvilágosodásból a romantikába érkezett történetírónak (bővebben és igen nagy bibliográfiával l. Koszó János: *Fessler Aurél Ignác, a regény- és történetíró*. Bpest 1923) szemlélet- és történelemábrázolása áthatotta, sőt meghatározta a XIX. század első felének szinte egész történelmi ihletésű irodalmát. Az írók javarésze nemcsak látásmódját, de a tényeket is tőle kölcsönözte, tanulta; kis könyvében Papp Zoltán (Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok. Eötvös Füzetek, X. é. n.) Kisfaludy Sándortól Jósikáig, Kuthyig és Szigligetiig a művek egész során bizonyítja be Fessler könyveinek közvetlen hatását. Azt, hogy V ismerte Fessler könyveit, csaknem biztosra vehetjük; az kérdéses, elövette-e, legalábbis átlapozta-e őket a *Béla királyfi* megírása előtt? Az átfedések ugyan igen pontosak, teljes bizonyossággal azonban mégsem állíthatjuk, mivel — elsősorban épp Fessler nyomán — a *Béla királyfi*ba beledolgozott történetek

mindegyike közismert volt, s egy részük még az iskolai tankönyvekben is szerepelt.

Abban is persze csak feltételezésekre szorítkozhatunk, Fesslernek melyik művére támaszkodott leginkább V. Az állítólagos Botond-mondás (IV. 173.) egyikben sem szerepel, ezt nyilvánvalóan V találta ki; a Lech-mezei — augsburgi — csata leírása inkább a GU-ra emlékeztet, viszont az egyetlen kis eltérés itt igen fontosnak látszik. Fessler a leírást a csúfságra hazaeresztett hét magyar történetével zárja (GU 293. l.):

„Von dem einen Haufen des Ungarischen Heeres blieben nur sieben Mann übrig; diesen wurden die Ohren abgeschnitten und die Freyheit gegeben, damit sie heimkehrten und ihrem Volke die gänzliche Vernichtung seiner Kriegsmacht erzählten. Die Ungern, strenger als Spartaner und Römer, verdammten diese Unglücklichen, der feigen Sorge für das Leben sie beschuldigend, von ihren Weibern und Kindern getrennt, ihres beweglichen und unbeweglichen Eigenthumes beraubt, zum Bettelstabe von Haus zu Haus; wobey die allgemeine Verachtung sie noch mit der Benennung *Magyorkak* und *Gyász* brandmarkte.”

„A magyar hadsereg egyik nagy csoportjából csak heten maradtak; ezeknek levágták a fülét, és szabadon engedték őket, hogy hazatérjenek, és elmesélik a népnek hadereje teljes megsemmisülését. A magyarok a spártaiaknál és a rómaiaknál is szigorúbban bántak el velük: kiátkozták őket, elválasztották őket asszonyaiktól és gyerekeiktől, elvették ingó és ingatlan javaikat, életük gyáva mentésével vádolva, koldusbotra kárhoztatták őket; mindehhez az általános megvetés a *Magyorkak* és a *Gyász* elnevezés szégyenbélyegét égette rájuk.”

A Ddr-ben viszont ez az epizód nem szerepel. És nem szerepelt V művének szövegében sem, csak a II. ének 101. sorához írta oda csillag alatt, mintegy lábjegyzetként: „A *Lech* folyam, honnan, mint tudva van, csak három magyar szabadult meg a csatából.”

Nyilvánvaló, hogy V itt az emlékezetére hagyatkozik: ha valóban megnézte volna, aligha téveszti el az — állítólag — életben maradt magyarok számát. Emellett, s az döntő érvnek látszik, a GU épp a lengyelországi hőstett epizódját nem tartalmazza, szemben a Ddr-rel, melynek leírásait, az egyetlen Botond-utalás kivételével, V mindenütt követi — még abban is, ahol Fessler eltér Kálti Márk alapművétől, aki például még nem is említi az István király elleni állítólagos merényletet és a Szent csodás megmenekülését. (A Ddr egyébként elég korán megjelent magyarul, a fordító megnevezése nélkül: A három magyar nagy királyok viselt dolgainak rajzolatja. Fessler [!] után. Pesten, Trattner János Tamásnál. 1815. Nincs nyoma annak, hogy V ismerte-e. Az idézeteket mindkét műből a sajtó alá rendező fordította.)

Az alábbiakban a *Béla király*síban feldolgozott történeti események és mondák főbb forrásait ismertetjük. Az első részben a klasszikus történelmi szövegekre utalunk, Kálti Márk Képes Krónikájára, tehát az ősforrásra, és idézzük, illetve jelezzük Fessler könyveinek megfelelő részeit, a másodikban a korabeli történelemtudomány álláspontját, a harmadik pedig a mű esetleges egyéb irodalmi vagy történeti ihletőit, illetve a hasonló tárgyú alkotásokat, párhuzamokat említjük. Az első két részben a történesek kronológiai rendjét követjük és nem azt a sorrendet, ahogy a műben előfordulnak.

A) A klasszikus történelmi szövegek

A Lech-mezei csatában, melyet a történelem inkább augsburgi ütközet néven tart számon, a magyarság történelmének valóban nemcsak egyik legmegsemmisítőbb, de történelmileg súlyos következményekkel járó vereségét szenvedte: 955-ben ez a nap — Szent Lőrinc napja, ahogy hozzáfűzni szeretnék — a kalandozások korának végét jelentette és jelképezte. Természetes hát, hogy balvégzetű emlékhöz legendák és mondák egész sora fűződik — a Lehel kürtjéről szóló közöttük a leghíresebb —, melyet az irodalom is, a történelem is szívesen feldolgozott, nemcsak amikor még nem váltak szét egészen, de a maguk módján a rákövetkező korszakokban is.

Ősforrásnak Kálti Márk képes Krónikáját lehet tekinteni; nem mintha a korábbi gestákban nem szerepelne, de később mégis a Képes Krónika volt a legismertebb és a legnépszerűbb, Thuróczy is, Fessler is leggyakrabban rá hivatkozik. A Képes Krónika (Marci Chronica De gestis Hungarorum ab origine gentis — az augsburgi csatát a 33. részben írja le.

Fessler leírása lényegében ugyanezt beszéli el, de az ő előadásmódja feszültebb, dramatikusabb, inkább eseményszerű, Kálti Márk hívős beszámolójával szemben ő a csata mozgalmas megjelenítésére, érzelmek ábrázolására és érzelmek felkeltésére törekszik (Ddr 23—24. 1.):

„So erwartete er (ti. Otto) die Annäherung der Hungarn gegen das Vordertreffen; aber heimlich gingen diese über den Lech, fielen dem Heere der Deutschen in den Rücken, plünderten das Gepäck, und brachten die Schaafe der Böhmen und Schwaben in Unordnung. Das Treffen ward von den Franken wieder hergestellt, doch ihr tapferer Herzog *Conrad* fiel unter den Pfeilen der Hungarn. Nun eilte König *Otto* zur Entscheidung herbey, seine Krieger fochten mit der unerschütterlichsten Zuversicht des Sieges, welche auf die Überzeugung von seiner Gottseligkeit gegründet war. Schnell ermüdete der Widerstand der Feinde; über unzählige Leichen der Ihrigen ergriffen sie die Flucht, das Todesschwert des Siegers verfolgte sie; zwischen den Flüssen Bayerns eingeschlossen, erlitten sie unter den Händen der Rächer die gerechte Strafe für die Grausamkeiten, welche sie früher an den Deutschen begangen hatten. Drey Hungarische Fürsten geriethen in die Gewalt des Überwinders und wurden in Regensburg aufgehengen, die übrigen Gefangenen theils niedergemacht, theils verstümmelt nach Pannonien zurückgesandt.”

„Így várta be Ottó, hogy a magyarok megközelítsék az előőrsöket; csakhogy ők titokban átkeltek a Lech-folyón és hátulról csaptak le a németekre, kirabolták a készleteket, és megzavarták a sváb és cseh sorok hadrendjét. A hadsorokat végül a frankok rendezték, hős hercegüket, *Konrádot* azonban halálra sebeztek a magyarok nyilai. A döntő pillanatban sietett oda *Ottó* király, s harcossai a győzelem megrendíthetetlen bizalmával vetették magukat a csatába, hiszen a király szent hite vezérelte őket. Az ellenség ellenállása hamar kimerült; számtalan halottjuk tetemén át a futásban kerestek menedéket, de a győztes halálhözöz kardja követte őket; a bajor folyók közé bezárva, a bosszúálló kezétől elnyerték méltó büntetésüket a kegyetlenkedésekért, melyeket korábban a németeken elkövettek. Három ma-

gyar herceg a győztesek hatalmába került, ezeket Regensburgban felakasztották, a többi foglyok közül volt akit agyonvertek, volt akit megcsonkítva visszaküldtek Pannóniába.”

Mindenesetre már első tekintetre feltűnő, V ebben a részletben mennyire eltért forrásának ha eseményrendjétől nem is, de hangulatától, célzatától. Hadonár emlékezése (II. 101—128.) inkább valamiféle történelmi elégia, mintsem valóságos leírás, s a benne előforduló kevés közvetlen tény is (pl. a kiáradó folyó) költői elemmé, valamiféle jelképpé igyekszik átalakítani.

A kalandozások másik legendás hősenek, Botondnak tetteit persze Kálti Márk is, Fessler is felidézi. Kálti Márk azonban csak a híres bizánci kalandról szól, míg a GU egy mellékmondatban az augsburgi csatánál is említi Botondot: „... der dritte (Haufen) vierzigtausend Mann stark war unter *Botyondys* Befehl in einiger Entfernung gelagert.” „... a harmadik (Csapat) vagy negyvenezer ember, *Botond* vezetése alatt bizonyos távolságban táborozott.” (292. l.)

A Ddr viszont, miként láttuk, nem említi Botond nevét. Állítólagos mondásáról azonban, melyet Hadonár idéz:

— „Magyarország mellé jó lett volna foltnak” —
(IV. 173.)

egyikük sem tud, ezt nyilvánvalóan V találta ki.

Pontosan a hagyományt, méghozzá, miként látni fogjuk, bizonyos fokig a régebbi legendás hagyományt követi viszont a — történetileg — rákövetkező részekben. Az István király személyéhez fűződő mondák közül az ellene elkövetett merényletnek és a Szent csodás megmenekülésének története kétségkívül a legrégebbiek közé tartozik, már Hartvicus, regensburgi püspök (1095—1126-ig volt püspök) is elbeszéli a Frankfurti Kódexben található életrajzában. (Hartvik: Szent István első magyar király életrajza, Pesten 1854. Kétnyelvű kiadás, Dr. Érdy János fordítása, XIX. fejezet.)

Az sincs egészen kizárva, hogy V ismerte ezt az életrajzot, mivel magyar kiadása éppen 1854-ben jelent meg. Másfelől viszont ha ismerte is, sokat nem merített belőle, mivel Hartvicus műve legkevésbé sem történelmi, hanem elsősorban hagiografikus szándékú és célzatú, s így nemhogy Bélát vagy Andrást, de még Vazult sem említi, sőt, ami inkább feltűnő, nem tud a „Ha Isten velem, ki ellenem” később szinte szállóigévé vált mondásáról sem.

A Képes Krónika viszont épp a merényletet nem említi, ám annál részletesebben írja le az István személye körüli intrikákat, Vazul megvakítását és az ifjú hercegek menekülését. (41. rész.)

A Képes Krónika szemetszűrő egyoldalúsággal úgy állítja be az eseményeket, hogy minden idegen bűnös legyen bennük, s minden magyar ártatlan. A pogányságot visszakívánó Vazul bűnei „ifjúi vétkeké” és „balgasággá” szelődülnek, megvakításának ódiumát pedig István helyett az idegen királynénak, Gizellának kell viselnie; s a három herceg, Szár (Kopasz) Lászlónak, Vazul testvérének, vagyis István unokatestvérének három fia sem a büntetés és István haragja elől menekül, hanem éppen István tanácsára az idegenek elől. Szemben Fessler tárgyilagosabb elemzésével, V e tekintetben a Képes Krónika hagyományát követi (l. pl. I. ének 91—92, I. ének 97—100. l.).

Szemléletének közvetlenebb forrását tekintve a *Béla királyfi* lényegében a reformkor hagyományához igazodik, melynek valahány, Bánk, Kont, Zách, vagy éppen Csák Máté történetét feldolgozó műve egyértelműen a magyar történelem végzetének a cselszövő ármányos külföldiekét, az idegeneket tartja, s minden magyart ártatlannak vagy legalábbis tiszta szándékúnak láttat. Még jellemzőbb, és mai történelmi szemléletünk számára még meghökkentőbb példája e látásmódnak, hogy a László Vitéz a magyar Csák Máté oldalára áll, az Anjou Károly Róberttel szemben; V Zách Kláráról is kiseposzt tervezett, kinek tragikus történetében nyilván az idegengyűlölet egyik leghatásosabb költői anyagát és lehetőségét látta.

S nem is V az egyetlen, aki ezt a hagyományt 1848 után is fenntartja, hiszen módosult formában bár, de kiolvasható Arany műveinek, a Zách Klárának és még inkább a Buda halálának soraiból is. Ez az általános elfogultság pedig aligha találhatott volna magának kedvezőbb tárgyakat, mint éppen István utódját, a már saját korában is ugyanazért gyűlölt fél-olasz Orseolo Pétert. V annyiban hoz újat, hogy még tovább túlozza e szemléletet, az agg István királyt az olasz képmutatás tehetetlen áldozatának láttatja, kinek már csak nagyrahitott unokatestvéreit megmenteni marad ereje, Pétert viszont, ráadásul, még a merénylet bűnével is megterheli (IV. 367—370.), mintegy tovább nyomatékositva a király későbbi bűnhődésének jogosságát.

Holott a Ddr leírása e tekintetben sokkal pontosabb és tárgyilagossabb. (Idézett kiadás, 195. és kk. 1.)

„Gerade um diese Zeit war der edle, von Aufrührern vertriebene Herzog von Venedig, *Otto Urseolo* in Constantinopel gestorben, und seine Gemahlinn Gisele, Stephanus Schwester, mit ihrem volljährigen Sohne Petrus in Pannonien angekommen. Die Mischung der italienischen und griechischen Cultur in seinen Kenntnissen und Sitten wirkte angenehm auf den König, ein heiteres, freundliches Gemüth sprach sich durch sein ganzes Wesen aus, er war in der kirchlichen Lehre wohl unterrichtet, fromm, entschlossen und beherzt: allein der Glanz dieser Vorzüge hatte auch seinen Schatten; er liebte das Vergnügen und die Wollust. Der König, hoffend, das zunehmende Alter und die Geschäfte der Regierung werden diesen schädlichen Hang mässigen, erkannte ihm in seinem Herzen die Krone zu, und begann ihn vor seinen übrigen Verwandten merklich auszuzeichnen. Gab er gleich seinem Betragen gegen den Venetianer den Anstrich, als geschähe alles nur dem fürstlichen Gaste und dem Schutzgenossen von feinerer Bildung, so hatte doch die scharfsehende Herrschsucht seine geheimen Absichten bald durchschaut; seine Vettern fühlten sich zurückgesetzt, beleidigt, in ihren rechtmässigen Ansprüchen gefährdet, und die geheimen Anhänger des Heidenthums, die auf eine gänzliche Verwirrung der bestehenden Ordnung nach dem Tode des Königes rechneten, sahen sich in ihren Hoffnungen betrogen. Beyden Parteyen schien *Stephanus* Ermordung das kürzeste und sicherste Rettungsmittel. *Basilus* ward von ihnen als der älteste Abkömmling *Arpad's* zum Könige ausersehen, und trat dafür in ihre Spitze. Ein Graf des Pallastes verkaufte sich ihnen zur Ausführung der abscheulichen That; doch angstvoll und zitternd schlich er sich des Nachts in die Schlafkammer des Königs. Indem er sich dort vor dem Lager desselben

in die Stellung setzte, um den Streich nicht zu verfehlen, entfiel seinem Gewande der Dolch, und der kalte, ruhige Zuruf, des im Gebethe wachenden Heiligen: „wenn Gott für mich steht, Wer is wider mich“, ergriff den Bösewicht so gewaltig, dass er ihm zu Füßen fiel, sein Verbrechen verabscheuend bekannte, die Anstifter der That mit ihren Mitschuldigen entdeckte und um Gnade flehte. *Stephanus* verzieh dem Verworfenen, aber die Urheber des Mordanschlages unterwarf er dem Ausspruche der Gesetze. *Andreas, Bela* und *Leventha*, welche der Mitwisserschaft verdächtig waren, entgingen der Strafe durch die eiligste Flucht nach Pohlen; der zaudernde *Basilius* ward zur ewigen Gefangenschaft auf der Neitraburg, wo ihn die Mutter des *Petrus* durch einen folgsamen Diener seiner Augen berauben liess, damit ihm und seiner Anhängern alle fernere Unternehmungen unmöglich gemacht würden.“

„Éppen ebben az időben történt, hogy Velence nemes hercege, *Otto Urseolo*, akit a lázongók kifűztek városából, Konstantinápolyban meghalt, és felesége, István nővére, *Gizella*, nagykorú gyermekével, *Péterrel* együtt visszajött Pannóniába. Az olasz és görög kultúrájú ifjú ismeretei és erkölcei kellemes benyomást tettek a királyra, Péter egész lényéből vidám és kellemes kedély áradt, jámbor volt, szívélyes és határozott és igen járatos az egyházi tanításokban; csak éppen az vetett árnyékot erényei csillogására, hogy túlságosan is szerette az élvezeteket és a mulatozást. A király azt remélve, hogy a korosodás és az uralkodás gondjai majd mérsékelni fogják ezt a káros hajlamot, szívében trónörökösnek tekintette, és egyre inkább kitüntette őt többi rokonai közül. Habár viselkedésével úgy érezte, mintha mindez az oltalomra talált finomabb nevelésű hercegi vendég kedvéért történék, az éles tekintetű hatalomvágy hamar átlátott titkos szándékain; unokatestvérei úgy érezték, háttérbe szorította és megsértette őket, s jogos igényeik is veszélyben forognak, a pogányság titkos hívei pedig, akik arra számítottak, hogy a király halála után a fennálló rend teljesen felborul, úgy látták, csalatkozniuk kell reményeikben. Mindkét párt a leggyorsabb és legbiztosabb kivezető utat István meggyilkolásában látta. Utódul *Vazult*, Árpád legidősebb élő leszármazottját szemelték ki, aki ezért élükre állott. A palota egyik grófja, jutalom ígéréteben elvállalta a visszataszító tettet; mégis szorongva és remegve lopakodott be éjjel a király hálótermébe. Miközben igyekezett úgy elhelyezkedni, hogy a csapást el ne vesse, kiesett ruhájából a tőr, és az imában virrasztó Szent hideg és nyugodt felkiáltása: »Ha Isten velem, ki ellenem olyannyira hatalmába kerfette a gonosztevőt, hogy térdre esett, utálkozva megvallotta bűnét, felfedte felbujtóit és cinkosait, és kegyelemért könyörgött. *István* megbocsájtott az elvetemültnek, de a merénylet tervelőit a törvény elé idézte. *András, Béla* és *Levente*, akik annak gyanújába keveredtek, hogy tudtak a tervről, a büntetés elől amilyen gyorsan csak tudtak, Lengyelországba menekültek; a habozó *Vazult* viszont életfogytiglani fegyházra ítélték és Nyitra várába zárták, ahol is *Péter* anyja egy hí szolgájával megvakíttatta, hogy végképp lehetetlenné tegyen számára is, hívei számára is, bármilyen további vállalkozást.“

V tehát mintegy kontaminálja a két beállítást. Beleépíti történetébe a merényletet és a Szent csodás megmenekülését, de megőrzi a

magyarok, s főként a hercegek teljes ártatlanságának fikcióját is. Aligha tudományos kutatások vezették erre, hiszen kontaminációja nem is eredeti: hagyományt — s miként látni fogjuk — saját korában is élő hagyományt követett.

Régi tradícióra megy vissza István utódjának, Orseolo Péternek (1038—1041, majd 1044—1046) gyűlölettel rajza is. A Képes Krónika leírásából az országot tönkretévő idegenek elleni vád, egy századokon át visszatérő nemzeti panasz első hangjait hallhatjuk ki. (43. rész.)

Későbbi munkáiban, s kivált a GU második, 1867-es kiadásában Fessler már enyhébben ír Péterről; a Ddr azonban csaknem teljesen a Képes Krónika hangnemét követi. (Idézett kiadás, 214—215. l.) Tüzetesen előadja az ország hanyatlását Péter uralkodásának két időszakában; kicsapongó életmódját, az idegenek pártolását, s mindezek következtében a pogányság újbóli térhódítását.

A mű tulajdonképpeni tárgyát képező párviadal szintén a magyar kereszténység legrégebb mondáinak egyike, sőt jellegét Dézsi Lajos (Magyar Történeti tárgyú szépirodalom. Budapest 1927. 8. l.) a még régebbiekkal látja rokonnak. „A királymondák közül — írja, sajnos csak igen szűkszavúan — az őskori mondákra emlékeztet *Béla herceg párviadala* a pomerán herceggel, melynek jutalma a lengyel herceg leánya és a pomeránok adója lett.”

I. Béla király (1060—1063) személye valóban sok szempontból különösen kedvező volt ahhoz, hogy köréje mondák épüljenek. Ifjabb testvér volt, aki sok hányattatás és visszaszorítottság után került trónra, holott nemcsak személyes bátorsága, vitézi hősiessége múlta felül bátyját, de királyságának rövid ideje alatt nagyobb uralkodói bölcseségről is tanúságot tett. Alakját kedvező fénybe vonni valóságos történelmi érdemei, okos intézkedései segítették, melyekkel az anarchiába hajló országot ismét összefogni törekedett — s talán messzebb is jutott volna, ha egy tragikus szerencsétlenség nem vet hamar véget uralkodásának. Fia, I. László viszont már a szentek sorába emelkedett, glóriájának fénye pedig apja alakjának ragyogását is erősíthette. A Béla személye köré épült mondavilágból természetesen a kard és korona közötti választás története a legismertebb, de a híres párbaj történetét is feljegyzí már a Képes Krónika. (Idézett kiadás, 46. rész.)

A Ddr pedig, mint majd mindig, most is Thuróczy közvetítésével követi a Képes Krónika leírását. (Idézett kiadás, 209. l.)

„Kaum waren die flüchtigen drey Fürsten aus *Arpad's* Stamme, *Bela*, *Andreas* und *Leventha* in Pohlen angekommen, als der erstere schon eine Gelegenheit erfasste, die Vortrefflichkeit seines Geschlechtes, den Adel seines Sinnesart und seine Ansprüche auf ein glänzenderes Schicksal seinem Schutzherrn zu beweisen. So eben hatten die Pomeraner dem Herzoge der Pohlen den jährlichen Zins verweigert, und dieser sich gerüestet, ihn durch die Gewalt der Waffen zu erzwingen. Die Schaaren beyder Völker standen bereits einander gegenüber zur Schlacht geordnet, doch weil der Angriff beiderseits vermieden wurde, einigte man sich dahin, die Entscheidung der Sache dem Urtheyle Gottes durch den Zweikampf zwischen den Herzogen zu überlassen. *Micislans*, der Pohlen Gebieter, feige und im Schosse der Wollust entnervt, scheuete sich mit dem nervigen Pomeraner in die Schranken zu treten, und unter seinen Rittern fand sich keiner, der Lust bezeigt

hätte, den Kampf für ihn zu bestehen. De trat *Bela* hervor und both sich an, gefiele es ihm und seinem Volke, zu fechten mit dem minder edeln Gegner, für des Landes Nutzen und des Herzogs Ehre, bei dem er Schutz und Freundschaft gefunden hätte. Sein Antrag ward von beyden Theilen angenommen, und schnell entschieden war der Streit. Unter *Bela's* gewaltigen Anfällen zerbrach die Lanze des Feindes, er stürzte verwundet von seinem Rosse, und bekannte sich, den Überwinder um Schonung seines Lebens bittend, zur fernern Zinsbarkeit an die Pohlen verpflichtet. *Micislaus* wusste noch, den Muth, der ihm selbst ermangelte, zu ehren und zu belohnen; er wies dem tapfern Hungar den ersten Rang bey seinem Hofe, den jährlichen Zins der Pomeraner zu seiner Unterhaltung an, und gab ihm seine geist- und anmuthsvolle Tochter *Richisa* zu Gemahlinn, die ihm sodann zur Freude, Hungar zum Glücke, *Geisa* den Biedern und *Ladislaus* den Gerechten gebar."

„Alig érkezett meg a három, Árpád törzsből származó szökevény herceg, *Béla*, *András* és *Levente* Lengyelországba, az első mindjárt megragadta az alkalmat, hogy nemének előkelőségét, erkölcsének nemességét s egy fényes jövőre szóló igényét azoknak bebizonyítsa, akik számukra menedéket nyújtottak. Éppen akkor a pomeránok visszautasították, hogy évi adójukat a lengyel hercegnek megfizessék, ő pedig felfegyverkezett, hogy erőszakkal érvényesítse követeléseit. Mindkét nép már hadrendben állt egymással szemben, de mivel egyikük se kezdett támadni, abban egyeztek meg, hogy istenítéletre bízzák ügyüket, úgy, hogy a hercegek vívniak egymással párviadalt. A gyáva és az élvezetek ölen elsatnyult *Miciszláv*, a lengyelek ura, azonban félt az izmos pomeránnal sorompóba lépni, s lovagjai közül sem akadt egyetlen egy sem, aki kedvet mutatott volna kiállni érte. Ekkor lépett elő *Béla*, s felajánlotta, ha a királynak és népének is úgy tetszik, ő kész a kevésbé nemes ellenféllel megküzdeni, hogy ezzel az országnak és a hercegnek, akiktől ő védelmet és barátságot talált, javát és dicsőségét szolgálja. Ajánlatát mindkét fél elfogadta, és a küzdelem kimenetele hamar eldőlt. *Béla* hatalmas ütései kettétörték ellenfelének lándzsáját, a pomerán vezér sebesülten lebukott lováról, és kérve, hogy kíméljék meg életét, elismerte további adókötelezettségét. *Miciszláv* pedig tudta, miként kell tisztelni és jutalmazni a bátorságot, mely őbenne magában annyira hiányzott; *Béla* lett udvarának első embere, átengedte neki a pomeránok adóját is, és neki adta okos és bájos lányát, *Rikszát*, ki is *Béla* gyönyörűségére és a magyarok szerencséjére két gyermekkel, a derék *Gézával* és az igazságos *Lászlóval* ajándékozta meg őt."

A Képes Krónika és a Ddr tulajdonképpen csak egy vonatkozásban különbözik: Kálti Márk még nem említi, hogy a lengyel király elpuhult és gyáva lett volna, amit aztán V majd — gyakorlati kézzel és nem is egészen következetesen (1. alább, a mű történelmi hiteléről szóló szakaszban) — a Fessler-féle beállítás hagyományát követve, egészen a paródiáig terjedően eltúloz. Maga a történet mindenestre felette két-ségesnek tetszhetett Fesslernek, mivel a GU ugyan sokat elismétel belőle, de épp a párbajt teljesen kihagyja, *Béla* csak fővezérnek jelentkezik, s valóban „das Glück diente ihm auf dem Schlachtfelde; nach einer schrecklichen Niederlage kehrten die Pomeraner zur Pflicht

zurück." (Idézett kiadás, 409—410. l.) („A szerencse melléje szegődött a csatatéren, s hatalmas vereség után a pomeránok ismét magukra vállalták kötelezettségeiket.") Ezért kapja meg Béla a pomeránok adóját és a leány kezét; a mű második, 1867-es kiadása viszont, noha a kard—korona történetet elmeséli, az egész lengyel kalandról még említést sem tesz.

Az elbeszélő költemény utolsó történeti eleme András és Béla vizálya utal. Ennek kifejlődését, vagyis a hajdani jóviszonyt (amit a *Béla királyfi*ban a két testvér találkozása hivatott jelképezni a VI. ének elején), majd ennek rosszra fordulását a Képes Krónika részletesen végigköveti. (49—51. rész.)

Érdekes, hogy a vizálya történetét a Ddr is igen részletesen taglalja. Fessler azonban nagyobb hangsúlyt vet Béla későbbi államférfiúi bölcsességére, „Bela's drey jährige Verwaltung des Reiches — írja az uralkodását leíró részek bevezetésében — war seinen Söhnen *Geisa* und *Ladislau*s ein vortrefflicher Unterricht in der Regierungskunst." (Idézett kiadás, 236. l.) „Béla hároméves királysága kiváló példát nyújtott fiai, Géza és László számára arról, miként kell uralkodni.”

S persze András és Béla vizályaiban is az ifjabb herceg igazát hangsúlyozza.

Az elbeszélő költemény a győztes Béla trónrakertülésével zárul, s valóban V jó szerkesztő érzékére vall, hogy itt vágja el a történet fonálát: a fiatalabb testvér teljes fölemelkedése ugyanis még beletartozik mesés históriájába; uralkodása, s kivált annak hamari, tragikus vége viszont már nyilvánvalóan nem.

B) A korabeli történelemtudomány álláspontja

A korabeli történelemtudomány véleményét nem szükséges hasonló részletességgel ismertetni: az Árpád-kor eseménytörténetének leírásakor és megítélésakor ugyanis — mint Fessler — majdnem teljes egészében Thuróczyra, s így közvetve a Képes Krónikára és emellett persze magára Fesslerre támaszkodtak.

A kisebb eltéréseknek, lehet, van jelentősége a történelemtudomány szempontjából, a *Béla királyfi* szempontjából azonban nincs, hiszen csak kevéssé valószínű, filológiai nyoma pedig nincs, hogy V bármelyik összefoglaló művet is külön és ismételten áttanulmányozta volna, noha feltehetően már régebről ismerte Szalay László és Horváth Mihály könyveit. (L. VKrk I. köt. 420, 421, 423. l.) Azt azonban ezek a munkák is mutatják, hogy a kor sem ítélte meg egészen egységesen ennek az eseménykörnek lefolyását, s V esetleg minden külön kutatómunka nélkül, egyszerűen összeillesztette különböző hallomás-émlékeit.

Idéztünk néhány példát. Horváth Mihály: *Geschichte der Ungarn* (Pest 1851) című könyvében a Lech-mezei csatát teljesen a hagyománynak megfelelően írja le, és a merénylet előzményeit is aszerint körvonalazza, az unokatestvéreket azonban bűnöseknek látja. (Idézett kiadás, I. 45. l.)

„Aber desto schlimmere Folge entsprangen daraus für die Herzoge auf denen der Verdacht einer Theilnahme an der Verschwörung lastete.

Andreas rettete sich mit seinen Brüdern durch die Flucht nach Böhmen; Basil aber verspätete sich — und obgleich er von dem König Gnade erhielt, wurde doch auf Befehl der Gisela, welche ihrem Sohn um jeden Preis die Krone zu verschaffen strebte, im Kerker des Augensichtes und des Gehörs beraubt, und so zur Herrschaft untauglich gemacht."

„Annál rosszabb következményekkel járt ez a hercegekre, akikre az összeesküvésben való részvétel gyanúja nehezedett. András testvéreivel Csehországba menekült; Vazul azonban késedelmeskedett és noha a királytól kegyelmet kapott, Gizella parancsára, aki mindenáron biztosítani akarta fia számára a koronát, a börtönben megvakították és megsüketítették, s így az uralkodásra teljesen alkalmatlanná tették."

A lengyel kaland leírásakor viszont Horváth Mihály már pontos történelmi tényekkel övezi a legendát. (Idézett kiadás, I. 51. l.)

„Die drei Herzoge flüchteten sich, wie wir erzählten, im Jahre 1033 zuerst nach Böhmen, dann nach Polen, vor der ihnen zu Hause drohenden Gefahr. Den Bela brachte hier seine Tapferkeit bald in eine angenehmere Lage. Miesko II., König von Polen führte eben zu dieser Zeit Krieg gegen den Herzog vom Pomeranien, der ihm die Treue vorweigert hatte. Bela, der die Führung des Heeres übernahm, erfocht einen glänzenden Sieg, und tödtete den Pomeranischen Fürst selbst im Zweikampf. Der dankbare König gab ihm als Lohn seiner Tapferkeit seine Tochter Richsa und das wiedereroberte Herzogthum."

„A három herceg, ahogy mondtuk, az otthon őket fenyegető veszély elől, 1033-ban, Csehországba, majd Lengyelországba menekült. Bélát itt vitézsége hamarosan kedvező helyzetbe hozta. II. Mieszko lengyel király épp ez időben háborút folytatott a pomerán herceg ellen, aki megtagadta tőle a hűség-adót. Béla a sereg élére állt, és fényes győzelmet aratott, magát a pomerán herceget pedig párviadalban legyőzte. Bátorsága jutalmául a hálás király neki adta Richsa lánya kezét és a visszahódított hercegséget."

Szalay László leírása — Magyarország története (1852) — inkább látszik irodalmias hatásokra törekedni, drámaibb, jellemfestése szelídesebb, s a tényekkel szemben is szívesen követi a nemzeti elfogultságokat. Természetes hát, hogy erősebben is hasonlít V beállítás-és látásmódjára, sőt olyannyira, hogy — például István aggaságát, betegségét hangsúlyozva — számba jöhetne a *Béla királyfi* közvetlen forrásai között is. Leginkább azonban az szól a feltételezés ellen, hogy ha V a *Béla királyfi* megírása előtt valóban átolvassa Szalay László könyvét, feltehetően átvette volna a számára hálás fikciót, az ördögi fabricator doli fikcióját, melyet Szalay Gizella királynóról alkotott. (Idézett kiadás, 90. l.)

Másfelől viszont bizonyos szkepszis már abban az időben is kísérhette a legendát. A GU — miként fentebb írtuk — szemben a DDr-rel nem említi, s nem szerepel Jakob Metzler: Merkwürdige Erzählungen aus der Geschichte der Magyaren (Kassa 1825) című gyűjteményében sem, mely csupán fia, I. László kapcsán említi egyszer a „bátor Bélát" („der zweitgeborene Sohn des tapfern Königs Bela I." 19. l.)

„A tanuló ifjúság számára" írt tankönyvében Horváth Mihály — A magyarok története Európába költözésüktől mostanig (Pesten

1841) — igen csak röviden tér ki rá, a kor két legelterjedtebb református tankönyve közül az első — Budai Ésaia: Magyar ország [így!] históriája a mohácsi veszedelemig (Pest 1833) — szól ugyan az István tanácsolta menekülésről, de semmit nem az állítólagos lengyelországi hóstetteről; a másik pedig — Losontzi István: Hármás kis-tükör (Pest 1844) — az egész történetről nem tesz említést.

A kor legelterjedtebb katolikus tankönyve viszont — Spányik Glicér: Magyarország oknyomozó története (Budán 1845) — annál pontosabban követi Thuróczy leírását; az pedig, hogy iskolában tanították, mindenképpen a monda bizonyos fokú elterjedtségét mutatja.

Nagyon valószínű, hogy V először a piaristáknál hallotta, pontosabban szólva: történelemórán tanulta e történelmi regét, ha természetesen még nem is Spányik Glicér fogalmazásában. Ily módon e rege felfogása a katolikus iskolák pedagógiájában végső soron a *Béla királyfi* ősforrásának tekinthető; érdemes tehát Spányik Glicér leírását idéznünk. (Idézett kiadás, 101. l.)

„E fiát is elvesztvén István, nagy aggodalom gyötré szívét utódja miatt; mert ki sem volt rokonai közül, kire a keresztény vallás és rendezett ország bátorságosan bízathatott volna. Kopasz László, Mihály, Geysa testvérének fia, már akkoron az örök életre költözött, ennek pedig fiai: András, Béla, Levente, nem voltak oly indulatúak, hogy a keresztény hitet azon állapotban, melyben lelék, fönntartandónak látszanának. Vazul, Mihálynak második fia se tetszett Istvánnak, sőt feslett élete miatt öt Nyitrán börtönnel is fenytette. Mégis rokonai közül ezt tartotta utódául legalkalmasabbnak. De ennek, mielőbb az ország birtokába jutott volna, szomorú vége lón; mert midőn a királyhoz vala vezetendő, Budának fia, Sebös, öt szemeitől megfosztva, s fülébe ólmot öntve, a kormányzásra alkalmatlanná tette, és Csehországba szökve mostan nem bűnhődött. István meglátván Vazult, könnyekre fakadott: de beteg lévén a bűnösöket kérdőre nem vonhatta; sőt súlyosabb bajoktól tartván, mert a királyi család ellen összeesküvést vélt alapultnak, Kopasz László fiainak is tanácslá, hogy ha menekülni akarnak, hagyják el Magyarországot. Ezek előbb Cseh-, aztán Lengyelországba mentek.

Thuróczynak ezen elbeszélése ámbár nincs hiány nélkül, mivel Szent Istvánnak második feleséget tulajdonít, Gizellát, burgondi gróf Vilmosnak, a császár testvérétől, Gertrudtól nemzett leányát, s azt állítja, hogy Gertrud meghalozván, Vilmos Szent István testvérét vette volna nőül, kitől Péter született: mindazáltal nem hihetetlen, hogy Vazul az időben vakítottatott meg Sebös vagy más bárki által, midőn a király meggyilkolására a királyi udvarnak négy kormánynok összevesküdt; kik közül egyik a fekvő beteghez éjjel titkon bemenvén, a ruhája alatti kardot zajjal leejtve, s a király szava által megzavartatva, bocsánatért esdő, lábaihoz borult, és szándoklott gonoszságáért bocsánatot nyert: a többi éltevel adózott.”

Tehát, látjuk, V szinte pontról pontra követi a katolikus iskolák történelemtanításában elterjedt felfogást. Igaz, a lengyelországi hóstetterre vonatkozóan már Spányik Glicér is szűkszávúbb. (Idézett kiadás, 113. l.)

„Ezek közül a középső, Béla, mivel a pomerániai fejedelmet párbajban legyőzte, II. Micsizló lengyel királytól nőül leányát, s ennek kelengyéül a viszálykodás tárgyának, Pomerániának adóját nyerte.”

Bocsássuk azonban előre, hogy a lengyel kaland részletes leírására V-t másik, biztosnak tekinthető közvetlen forrása, Jókai tárcája emlékeztethette — ihlethette.

C) Irodalmi előzmények

Ha a mondakör egészét tekintjük, tehát az István király elleni merénylettől Béla koronázásáig terjedő valós történelmi és legendás eseményeket, ezeknek számos irodalmi feldolgozását lehetne idézni. Kivált a kard-korona választás inspirálta íróinkat, Vörösmarty is írt róla verset, András és Béla címmel, s miként a kritikai kiadás bizonyítja, Thuróczy kritikája nyomán, Szigligeti drámát írt e témáról (Kard és korona). Vazul megvakításának történetét Kuthy Lajos írja le egy háborzongatóan naturalisztikus novellában (A trónkövetelő). E legutóbbi egyébként meglehetősen kedvezőtlen képet fest a hercegekről; „szilaj, vad lélek, kéj és erőszakolás barátja, harcokon hős bajnok, de zsarnok szenvedélyből, nem közügy javáért” — írja például Béláról (Kuthy Lajos Munkái. Pest 1842. IV. köt. 2—3. l.). Vazul, András és Béla szövetségét pedig „szentségtelen háromságnak” nevezi (9. l.). Érdekes, hogy az áldozat-mítosz, mely Vazul személye körül épült, még tovább élt, hisz Ady is alludál rá, az Új Versek bevezető költeményében.

A Béla királyfi centrális történetének első igazi irodalmi előzménye Pap Endre Béla c. poemája; s a hasonlóság annál is feltűnőbb, mert — szemben a történelmi forrásokkal — Pap Endre ír először a pomerrán „óriás”-ról az „irtózat hangjain”, ugyancsak ő szól nyomatékalkal a lengyel király vénségéről. Magát a történetet viszont teljesen átformálta, szokványos leányt-nyerő lovagi tornává alakította át, s így hullott volna Béla ölébe a királyi jutalom. (Pap Endre: Hátrahagyott munkái. Pest 1852.)

Másodjára Garay János több versét kell említünk. Garay Összes költeményes művei 1854 elején jelentek meg, s bizonyosra vehető, hogy V forgatta ezt a könyvet, s olvashatta az augsburgi csata leírását is, a merénylet történetét is, Béla királyfi históriáját is. Feltűnő azonban, hogy Garay is, mindkét róla szóló költeményében — hasonlóan Pap Endréhez — leánykérő lovagi tornának írja le a viadalt; valamiféle történelmi forrásra tehát mégis kellett a — miként látni fogjuk — Jókainál is pontosabban a történelmi hagyományt idéző V-nak támaszkodnia. Garay egyébként mintegy átvette és leírásokkal kibővítette a Pap Endre által elmesélt vitézi históriát; igazán újat nem adott a történethez, de részletes fegyverzet- és csataleírásai talán V-t is inspirálták.

Balladafüzérében (Árpádok) Garay feldolgozza az egész monda- és legendakört. Fontos azonban, hogy ezekhez ő már jegyzeteket is fűzött, vagyis — mint Tóth Dezső írja — „az epikának már nem a Dugonits vagy a Horváth István-féle délibábos történelemszemlélet szolgál alapul, hanem az igény, melyet epikai hitelnek nevezett el”. (A magyar irodalom története. Budapest 1964. III. köt. 490. l.)

A Béla királyfi megírásának közvetlen ötletét, efelől lehet legkevésbé kétségünk, Jókai adhatta. 1854. június 4-én három „történelmi

rajza” jelent meg a Vasárnapi Újságban, amelyet pedig V biztosan olvasott. Az elsőnek A székelyek, a másodiknak Az amazon, a harmadiknak Fejedelmi párbaj a címe. Jókai leírása ugyan több ponton eltér V-étől: egyféle szent háborúnak állítja be a viszályt (amire egyébként V is céloz Béla és a pomerán vezér vitájában: VI. ének 204–216.), Béla teljesen ismeretlenként lép elő stb., de a lényeg, hogy az egész történetet bizonynyal az ő írása juttatta ismét V eszébe. (Jókai Mór: Történeti rajzok. 3. Fejedelmi párbaj. Vasárnapi Újság, 1854. június 4. 14. szám.)

„Midón Kopasz László fiai Szent István tanácsára elhagyták az országot, s Lengyelhonba futottak, azon időben Miksa hercegnek, a lengyel fejedelemnek harca volt a pomeránokkal.

A katolikus Lengyelország a keresztet védte a pogány pomeránok bálványai ellen. Már szemközt állt a két sereg, midón előlépett az óriás pomerán vezér, s *istenülete*re bízva a csatát, felhívta a lengyel fejedelmet, hogy víjjon meg vele, kíméljék meg kölcsönösen a nép vérit, s amelyik közülük elesik, népe hódoljon meg a másiknak.

A pomerán óriás láttára megdöbbenve lépett vissza Miksa herceg, ő vén volt már e csatára, s fiai még fiatalok; ekkor egy ismeretlen vitéz lépett elő a nép közül, egy jövevény, idegenalakú ruhában és fegyverzettel, felajánlá kardját a herceg helyett megvívni.

Midón a lengyel király kérdé tőle, hogy kicsoda? azt felelé, *magyara*, s midón a pomerán kérdé a lengyel királytól, hogy ki az, kit maga helyett a küzdőtérré állít, ez azt felelé: *»fiam!«*.

Miksa herceg oldalán egy szép lángszemű leány állt, a herceg egyetlen leánya, ezt szánta ő legszebb jutalmul az ismeretlen vitéznek, kit nem ajánlott más cím, mint a hősi bátorság.

A szemközt felállított két sereg láttára kiállott a két fejedelem csatázni; tomboló harcméneken ülve, kelevézekkel rontottak először egymásnak, s Béla a roppant óriást az első összecsapásánál kivetette a nyeregéből.

Ekkor gyalog, kivont karddal csaptak össze. Hosszú volt keze s kardja a pomeránnak, de élt már a magyar példabeszéd: *»Ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel«*. Hosszú, kemény tusa után halva feküdt a fővényen a pomerán fejedelem, míg a magyar vitéznek egy haj-szála sem görbült meg.

A nép örömrivalgás közepette fogadta keblére ismeretlen új fiát, a lengyel herceg, átadva neki, *kiket meghódított*, a pomerán népet s egyetlen leányát; azokat kardjával, ezt nemes szívével.

Igy nyert a száműzött fejedelem egy viadalban hírt, hatalmat, és szerelmet.”

Látjuk tehát, hogy Jókai elbeszélése sok részletben (például a pomerán vezér rajza, a lengyel király vénsége stb.) is pontosan meg-egyeznek Vajda elbeszélő költeményével.

Összefoglalva tehát a *Béla királyi* szövegforrásait, a következőket állapíthatjuk meg:

1. Története megírásakor V biztosan támaszkodott a piarista iskola történetoktatásáig visszanyúló emlékeire és Jókai történeti rajzára.

2. Közvetett vagy közvetlen formában tudomást vehetett a kor történelemtudományának legtisztábban Fessler által reprezentált felfogásáról, s erősen rezonált a reformkori történelemszemlélet idegen-

gyűlöletére, sőt az sincs kizárva, hogy műve megírása előtt valamilyen történelemkönyvet át is lapozott.

3. Anélkül, hogy pontosan meg tudnánk jelölni, mit olvasott, feltehetően ismerte e téma számos irodalmi feldolgozásának némelyikét. Legnagyobb valószínűséggel Garay ugyanazon évben ismét kiadott költeményei jönnek számításba. Ezek persze már korábban is ismertek voltak, *Összes Költeményeinek* kiadásában azonban 1854 elején újra megjelentek. (A kötet megjelenését például a Di 1854. januári számának 117. lapján hirdeti, V tehát műve megírása előtt feltétlenül olvashatta, és bizonyly olvasta is.)

TÖRTÉNELMI HITELE

Bármily hihetetlennek tűnjék is első olvasásra az eposz cselekménye — s annál erősebben ez a benyomásunk, mivel V nem mindig egynemű anyagból szötte össze, sőt egymástól nagyon eltérő elemeket is egybekevert —, a szó tág, Garay János szerinti értelmében, az epikai hitelt nem nélkülözte: valóságos történelmi eseményre, illetve a ráépült történetírásra és mondakincsre támaszkodott.

Az eposz Béla hőstettét és házasságát a majd évezredes magyar—lengyel sorsközösség és barátság első haditettének és első „frigyének” mondja (VI. 361—362.); s bár vannak, akik még régebbi családi kapcsolatokról is tudnak (Nyáry Pál: Magyar—lengyel barátság. Budapest 1938), való igaz, hogy Béla István elől Lengyelországban talált menedéket, ahol feleségül vette II. Mieszkó király (1025—1034) leányát, Richszát, s való az is, hogy utóbb II. Mieszkó unokája, Merész Boleszláv (1058—1079) támogatta Bélát András, s még később Béla fiait, Gézát és Lászlót András fia, Salamon elleni harcukban. (L. Perényi József: Lengyelország története. Budapest 1962.) Maga a hőstett viszont csak a mondákban létezett. 1037-ben száműzték II. Mieszkó fiát és utódját, Kázmért — aki egyébként éppen Magyarországra jött —, s Lengyelország a belvillongások közepette teljesen elvesztette Pomerániát. (L. Gotthold Rhode: Geschichte Polens. Darmstadt 1966.)

Az eposz főcselekménye tehát — ismétlem — eleget tett az epikai hitel követelményeinek, tévedéseiben osztozott a korabeli történelemírás legjelesebbjeivel. A részleteket illetően azonban Arany János már nyilván sok hibáztatni valót talált volna benne.

Szembetűnő már az is, milyen szervesen illeszti egymáshoz a különböző eredetű elemeket. A II. ének 165—180. sorának gyönyörű leírása például világosan az álom — halálvölgy mítoszt visszhangozza, — amelyet egyébként a korabeli tudatban is legerősebben az Argirus mondakör tartott fenn. Ezt a mítosz-motívumot és nosztalgikus képet még csak nem is lett volna nehéz egy középkori vitézi történetbe beilleszteni, a II. ének 181. sorának durva átvezetésénél azonban egyszerűen elejti a motívumot.

Más motívumokat — például a vadászatét — viszont túlságosan is nyersen vesz át. A bikát megfékező Toldi és — talán — a vadászaton hősi erényeket mutató Szent László (Garay János) példájára Béla első bemutatkozásul a lengyel király előtt egy félelmetes vadkant vág

agyon bárdjával; ám a kép nemcsak eltűzött, hanem, ha alaposan elemezzük, nem is egészen tiszta. (III. 237—240.)

Emellett, talán mert túl gyorsan készült, s V a megírás közben szívesen engedett a témából adódó színezések és túlzások ötleteinek, utóbb azonban elmulasztotta, hogy ezeket egységbe ötvözze, némely belső logikátlanság is rontja a mű epikai hitelét. Az I. ének 133—136. sora például, Péter szájába adva, átveszi némely történetíró, így Fessler állítását, ti. hogy István a hercegeket keresztény-ellenességük miatt mellőzi. Ennek azonban már az I. ének 296. sora is ellentmond, s még inkább a későbbiek, ahol is Béla valóságos athleta Christi, s a nagy párbajt is Krisztus nevében és segélyével vívja meg.

Nem egészen tisztázott István jelleme sem, de végképp önellentmondásos a lengyel királyé. Alakjában, s mellette a pomerán vezér már nem emberi méretű figurájában a legnyilvánvalóbb, hogy V-nak kevéssé sikerült a történelmi és mesei motívumokat harmonizálnia. Bemutatása még a mesein és az ironikusan túlmenően is kifejezetten parodisztikus (III. 253—260.); V érezhetően itt, s a pomerán óriás lefestésekor tudott legkevésbé a lehetőségek ellenállni, hogy a mondai-történelmi anyagot kicsírázza. Másként jelenik meg a király utóbb: még gesztusai is fenségesek (IV. 213—220.), s ha van is hibája (IV. 261—262.), szavai mindig nyugodtak és okosak (IV. 271—324.); az egyes részek hangneme kiáltoan elüt egymástól.

Végül pedig, legalábbis Arany János igényével mérve, a műben említett tárgyi elemek majdnem mindegyike nélküli az epikai hitelt. Hadd vessük közbe, számuk igen kevés, a cselekmény és a lírai kitérők lendületében V minimális számú olyan leírásra korlátozódott, amelyeknek korhí elemekre kellett volna épülniük. Ezekben viszont, tehát a fegyverzet és a ruházat leírásakor, éppen nem vette tekintetbe a négy-öt századnyi különbséget, s szembetűnően azokra a sztereotip képzetekre támaszkodott, melyeket a vitézi történetek mellett javarészt éppen Vörösmarty eposzai, s még inkább a — XIV. században játszódó — Toldi tett közismertté; néhány helyen pedig egyszerűen fantáziájából építkezett.

Elsőként a legtöbbszőr idézett sorok egyikét kell ismét idéznünk:

Arany sarkantyuja zöld selymén a gyepnek

(I. 230.)

— a képet lírai értékei miatt sokszor emlegeti a kritika, az aranysarkantyú azonban mesei túlzás, a korban legfeljebb aranyozott lehetett még a hercegek sarkantyúja is.

S a mesék ikonográfiája rajzolja a III. ének 340—341. sorát is:

Melle közepén vert színarany a csatja,

— Egy oroszlán, tigris fejébe harapva.

Színarany csatot hordtak ugyan az időben a magyar előkelőségek, az oroszlán pedig állandóan előfordult az Árpádok címerében (l. Donász Ferenc: Az Árpádok címerei. Budapest 1937), a tigris azonban még csak nem is szerepel egyszer sem a magyar címerállatok között (Bárczay Oszkár: A heraldika kézikönyve. Budapest 1897), két verekedő, egymást-harapó állat képehez pedig még csak hasonló sem található a magyar címertárban. (Altenburger—Rumbold—Tagányi: Magyarország címertára. Budapest 1880.)

Nem fordíthatott nagy gondot V a régi fegyverek tanulmányozására sem.

A kelevézt dárdát szerencsével hajtják

— olvassuk például a IV. ének 176. sorában, holott a kettő ugyanaz, István korában viszont inkább kopjával, dzsidával vagy gerellyel csatáztak. Alig valószínű, hogy Béla dárdát helyezett volna el kengyelébe (VI. 154.), és nem kopját a hátára — miként ha dárdával csatáztak volna is, a pomerán vezér háromöles, vagyis majdnem hatméteres fegyvere (VI. 91.) sokszoros túlzás; igaz, mesei alak maga az óriás is.

Anakronisztikusan fordul elő (VI. 93.) és a Botond-mondában is a buzogány, mely csak vagy három-négy századdal később terjedt el Közép-Európában, és nem ismerték az Árpád-korban a fűrészfélű kardot sem (VI. 95.).

Bizonyos részletek azonban korhűek. A kardmarkolaton az oroszán (V. 131—132.) ha nem is valószínű, mivel erre emlék nincs, nem is lehetetlen, hiszen az oroszán valóban nagyon elterjedt; s pontos annak leírása, hogyan kötötték oldalukhoz a kardot ezüst pikkelyekkel borított szíjjal (VI. 97.), s milyen pikkelyes védőpáncéllal fedték karjukat (VI. 99.).

A pontos leírások azonban valószínűleg inkább csak véletlenszerűen találunk: a ruházat leírása is legnagyobbbrészt anakronisztikus.

Így például nem valószínű, hogy Béla fővegét drágakő díszítette volna (V. 139.), sőt, szemben a közhiedelemmel, melyre V támaszkodott, még tolla sem lehetett kócsagtoll (V. 140.), csak kakas-sas-páva-vagy struccotoll ékesítette akkoriban a vitézi öltözék oromdíszét. (L. Bárczay Oszkár: I. m. 217. l.) S Berezina fejét is, megint csak jellegzetes módon jó négy századdal későbbi acélsisak védi (V. 249.), mivel „kékre futtatott acélsisakot” a heraldika korában nem, csakis a hanyatlás korában, vagyis a XIV. századtól viseltek (Bárczay Oszkár: I. m. 189. l.): ismét a Toldi századának fegyvereit viselik a hősök. Végezetül pedig a pomerán vezér oromdíszé is

Hétfejű sárkány a jel sisaktarajján

(VI. 100.)

inkább a mesék, mint a történeti epika birodalmához tartozik: a sárkányrendet 1397-ben alapították, a címerekben pedig jobbra csak egy sárkány szerepel, hétfejű pedig végképp nem. (A kor hadifegyvereire vonatkozó adatokat a Hadtörténeti Múzeum szíves felvilágosítása alapján közlöm.)

Összefoglalva tehát: V eposzának epikus elemeit, s még inkább részleteit javarészt a Toldi alapján kanonizált képből, hallomás-émlékekből és saját képzeletéből merítette.

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK. MOTÍVUMOK

Vajda költői elbeszélésének kommentálásában három szempontra kellett figyelemmel lennünk. Először: népies szándékú alkotással van dolgunk, amely noha mérsékelt arányban, él tájszavakkal, régies szó-

elemekkel, s analógiás úton maga is alkot az együttesből ki nem ütköző egyedi szavakat és fordulatokat. Másodszer: félreismerhetetlen az egész művön alkotójának lírai érdekeltisége, amely hol csak lapponzó aláfestésként, hol pedig önálló lírai betétek formájában nyilatkozik meg. Lírai jellege révén kapcsolódik a kis eposz Vajda egyéb műveihez: számos lírai témája, képe vagy motívuma ide is be van szöve, sőt van olyan, amely itt csendül föl először. A téma- és motívum-egyezéseket a megfelelő helyen jelezzük. A harmadik jellegzetességre Zsoldos Jenő hívta fel a figyelmet Vajda János Montblanc-hasonlata c. cikkében (FK 1957. 150. sk. 1.): „Vajda műveiben nem egyszer találkozunk szóvisszhangokkal, képreminiszcenciával. A szóvisszhangot itt tágabb értelemben használjuk: olyan szó szerkezeteket, kifejezéseket, stílusfordulatokat értünk rajta, amelyek mint valamely költői műnek elidegeníthetetlen nyelvi elemei és stílusvonásai azonnal felidéznek emlékeztünkben magát a költeményt. . . Ezekben az árulkodó esetekben . . . a szó-összefüggésen kívül egyéb tényező, mozdulat-párhuzam, helyzet-azonosság is belejátszik a felidéző folyamatba . . . A szóvisszhang eredeti formája szerint tárgyi elemektől függetlenül kísérti meg a költőket.” Olyasmí ez, amit újabban „rájátszás”-nak szoktak nevezni; tágabb értelemben költői beállítások, intonáció, szemléleti—szerkesztési formák is kifejtethetnek hasonló hatást. A *Béla királyfi* a János vitéz és Arany néhány nagy epikus alkotása nyomán keletkezett; ezek nemcsak Vajdának voltak kedves olvasmányai, hanem benne éltek a kor költői köztudatában, így a hasonló szándékú Vajdára sem maradhattak hatás nélkül. Közvetlen párhuzamot, kép- vagy sor egyezést nem sokat tudunk felmutatni, de jelentékeny a száma a fentebb említett rájátszásoknak, szavak, képek, beállítások visszhangjának. Zsoldos idézett cikkében utal néhányra; tüzetes vizsgálat még többet is talál. Az alábbiakban a megfelelő helyen utalunk a közeli és távolabbi egyezésekre egyaránt.

5—8. Világosan a János Vitéz intonációja.

Ének Sor

- I. 13—14 Zsoldos utal rá, hogy ezekben a sorokban a Toldi III. énekének 2. versszaka cseng vissza.
- 21—22 Emlékeztet Toldi I. éneke 1. versszakának 5—6. sorára.
- 33—34 V egy későbbi hagyományt anticipál. A magyar királyi koronát Vencel a koronázás után magával vitte Csehországba, majd amikor Ottó bajor herceg javára lemondott, neki adta át. Ottó fatokba zárva hozta magával, egy időre el is veszett és egy mocsárban akadtak rá. Allítólag ez időtől fogva áll ferdén a kereszt a magyar királyi korona tetején.
- 57—60 A menekülő Béla herceg és az üldöző bú: 1. Toldi IV. ének 2. vsz., Miklós bujdosása.
- 67—68 A gálya-hasonlat előfordul a VI. ének 293—294. sorában is.
- 69 és később is: *Tátos* a „táltos” szó népies alakja. V itt régi eposzi hagyományt elevenít fel: a kiváló hősnek lova is rendkívüli. L. bővebben Voinovich: Arany János élete. III. 311. l.

- 83— 84 Mind a *szélhajtottá futó fölleg árnya*, mind a *messze kékelő homály* otthonos képek V költészetében. A szélfűzött felhőt 1. itt VI. ének 137—138; a felhő fagyasztó árnya a virágon: GE III. 5. vsz., elmúlik, mint a felhő: GE XXX., XXXII. „Illanó felhők az égen” *A Balaton partján* 1. sora. — *A Kék messzeség, E kéklő véghetetlen ür:* itt I. ének 142., *Nádas tavon* 23. sor, *Ábel és Aranka* I. ének 42. sor.
- 96 Istvánt és fiát, Imrét 1083-ban VII. Gergely pápa iktatta a szentek sorába.
- 108 *csutora* — rendszerint apró lábakon álló, főleg fából, ritkán cserépből vagy fémből készült kulacs.
- 114—116 Petőfies hangvétel.
- 117 *olvasó* — katolikusoknál zsinorra fűzött apróbb-nagyobb golyókból álló füzér, amelynek szemein az elmondott imákat számolják; az imák sorrendje meg van szabva. Irodalmi neve: rózsafüzér. L. a *Vasúton* c. versben is.
- 124 *láb alól kitenni* — V e kifejezést ’megöl’ értelemben használja, alighanem a ’láb alól eltesz’ egyéni változataként.
- 131 *csin* — a csíny szó elavult alakja.
- 210 *álló* — népies értelme: állvány, gyümölcsös kertekben hernyózásra, gyümölcs leszedésére vagy dohány szárítására. V itt nyilvánvalóan olyan értelemben használja, mint az *állás* szót az *Ábel és Arankában* (II. 13.): lovak, szarvasmarha kikötésére alkalmas hely udvaron, a szabad ég alatt.
- 246 *fémlett* — a „fény” m-es változatáról van szó; A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1572-ből idéz is ilyen alakot, és nyilvántartja a Magyar Tájsszótár is. L. még itt II. ének 251. sor.
- 251 *hóka* — főnévként olyan lovat jelent, melynek homlokán fehér folt van, másik jelentésében pedig kesely lábú lovat; melléknévként egészségtelenül sápadt arera szokás mondani.
- 258—259 a hang a Toldi Estéjére emlékeztet. (I. ének, a halál meg személyesítése.)
- 260—268 Toldi csizmája jut az eszünkbe (Toldi, Előhang)
- 263 *hajszás, cselő* — „hajsz” és „cselő” az ígába fogott szarvasmarha terelésére szolgáló szavak; a „hajsz” eredetileg balra, a „cselő” jobbra irányít, de szórványosan mindkettőt használják fordítva is.
- 294 *Hadonár* — Toldi Benécjével való rokonságára a szakirodalom rámutatott. A név esetleg V alkotása, a romantikus kor gyakori névalkotásainak mintájára; harciasságot, hősiességet fejez ki. Mindenképpen a „had” szó továbbképzése, amelybe ilyen szavak játszhattak vele, mint „hadastyán”, „idomár”.
- 307—308 A Családi kör egy helyének (átdolgozott változat 88—90. sor) visszhangja.
- 328 *ábdál* — latin eredetű szó, az „aptare” származéka, és ’készít, nagyjából kifarag’ jelentése ismert. V szövegében ezt az utóbbit használja fel.

344 Vö. Toldi II. ének 8. vsz.: „Valami, nem tudom én azt kimondani”.

Ének Sor

- II. 1 — 16 A lírai betétben megszólal V egyik személyes motívuma: a „pillanatig tartó örökkévalóság”, a szerelem, az ifjúság mint élő halhatatlanság. Változatait l. a következő költeményekben: *Elvirához, Szerelem édene* V., GE XIII., *Csapongások I., Artor és Ida* IV., *Rozamunda* I.
- 65 *Énekes, virágos erdő közepibe* — az erdő-motívumról l. alább a 162. sornál.
- 71 — 76 Emlékeztet Toldi lovának leírására, XI. én. 5. vsz.
- 121 — 124 *Csepel sziget* — az Árpád-nemzetség birtokának központja volt; ő maga gyakran tartózkodott ott. V a hagyománynak arra a változatára utal, amely szerint ott is van eltemetve.
- 124 — 144 A szél a romok közt énekel a mulandóságról: a motívumot l. *A jáborfa regéje* 379 — 381.
- 145 Mindkét kiadásban egyértelműen *akar* áll. Alkalmassint egyszerűen sajtóhiba „akkor” helyett, s így az előzőben már kétszer szereplő határozószó nyomatékos megismétlése. A főszövegben javítottuk.
- 160 *viódtak* — a „vivődik” ige tájnyelvi alakja, Ballagi szerint: „tusakodik”. V ismételten használja: *Visegrádon*, 7. sor, *Füredői emlékek* II., *Borongás* 25. sor, *Ábel és Aranka* I. 153. sor.
- 162 *Boltozatos, tükös rengeteg erdőkön* — majdnem szó szerint így az *Őszi kopozás* c. vadászati cikkben, VKrk V. köt. 45. l. Az erdő-motívum átszővi V líráját és szépprózáját; olykor az édenkert, az idilli boldogság motívuma színezi. L. *Szerelem édene* IV., *A jáborfa regéje* 77. sk. sor, *Messze innen* 17. sor, *Őszi kopozás* VKrk V. köt. 45. l. L. még itt a III. énekben.
- 165 — 180 az álomvölgy — halálvölgy motívumához némi párhuzam: *A jáborfa regéje* 149. sk.
- 168 *doromb* — patkó alakú villából s ennek két szára közé ékelt rugalmas acélnyelvből álló népi hangszer, illetve gyermekjáték. A patkót a játszó foga közé szorítja, az acélnyelvet pedig az ujjával pengeti.
- 181 — 296 V itt ősi, elterjedt mesemotívumot sző be a cselekménybe, az elrablott, fogvatartott és hősi párviadalban kiszabadított leányról.
- 234 A fölkelő reménycsillag motívumát l. az *Othton* (1853) c. vers utolsó soraiban.
- 252 *tűzköszikra* — régen te acél és kovakő (tűzkő) összeütésével „csiholtak” tüzet; az összeütéskor szikra pattant ki.
- 258 A rabló cseh vitéz népi motívumáról l. bővebben Karel Krejčí: Cseh motívumok Arany János trilógiájában. FK 1965. 292 — 314. l.

270 *elhárít* — Székelyföldön és a Répce mellett a „hárít” szó népies alakja.

Ének Sor

- III. 25 *Brzna* = *Berezina* — A névjátékhoz indítást adhatott Vajdának a valóban meglevő „Brezina” cseh családnév és a Brezine helynév (Horvátországban); a *Berezina*-ra való átbérmálásor Napóleon oroszországi hadjáratára gondolhatott. Ez utóbbira céloz az *Egy honvéd naplójában*, VKrk IV. 344. l.
- 26 *elbérmál* — elferdített új nevet, olykor esúfnevet ad (a „bérmálás” katolikus szertartása nyomán).
- 61—62 A hangvétel A nagyidai cigányok I. énekének 362—363. sorára emlékeztet.
- 67—68 Vö. a János vitéz 1087—1088. sorával.
- 77—92 V az élményvilágában mélyen gyökerező erdő-motívumot többször diszkrétén áterotizálja. Verseiből egész motívum-és képrendszert állíthatunk össze. A színtér mindig a nyári erdő, a szép fiatal sűrű erdő; illatot, bűbajt lehellő (*Vége van, Szerelem édene* IV.), a napszak többnyire a forró dél; uralkodik a rekkenő déli hő (*Nyári dél*, áterotizálva; *A bikoli fák alatt*, átfilozofálva, *Egyedül*, hasonlatképpen, *A kiállhatatlan szépről*). Még elbűvölőbb a nyári — erdei vagy kerti — éj (*A jáborfa regéje*, *Panaszok* III., *Éjjelek* I.). A légekört illatok töltik meg, amelyeket szellők visznek, vagy mézzel megrakodott méhek (*Béla királyfi* I. 15—16, nem erdei színhely; III. 139—140., *Kisértetek*); különös, ismétlődő akusztikai jelenség a *méhszárnyú gyöngye nesz*, esetleg a sóhaj, mindkettő enyhe erotikus színezettel (*Béla királyfi* III. 138., GE XVIII., *Éjjelek* II.). Az élményi telítődés mindig kimondottan erotikus: a gyönyörképzet maximumához a fojtó kék, a gyönyörhalál záróakkordja csatlakozik (GE XV., XVIII., *A jáborfa regéje*, *Emlékkönyvbe* 1861, *Éjjelek* I., *Kisértetek*). Noha első pillantásra nem szembetűnő, ebbe az összefüggésbe tartozik az eper, eperérés, eperszedés motívuma is (itt III. 77. és 150., GE XV., *Napfogyatkozásakor*, *A jáborfa regéje*, *Bojtár Bandi*). A *Találkozások* naiv, érintetlen leányhőse sem ok nélkül viseli az Eperke nevet. — L. még *Az elvételék éjele* c. elbeszélésben, VKrk IV. 49. l. 15. sor.
- 90 *huintás* — ilyen szó semmiféle szótárban vagy szógyűjteményben nem található, hangfestő értéke azonban félrehallhatatlan. Valószínűleg a „hujánt”, „huijánt” (kiált, rikolt) igének — int képzős változata, tövéből pedig könnyen kihallható a „huj” hangutánzó szó. (Vö.: turpis et diabolica hui hui frequenter auditur.)
- 96 *átalján* — erősen nyelvjárási alak, az „általában”, „általán”, „átalján” sor legerősebben tájnyelvi jellegű formája. Ismert még az „általjás”, sőt az „átajás” származék is.

- 129 A vadászat elfajulására V később prózában is panaszkozik; l. *Vadászat egykor és most, Vadmészárosok, Elbeszélő A vadászat mestere* I. kiadásához, valamennyi sorozatunk V. kötetében. — A környező versalakok V vadászati tárcáinak előhangjaként tekinthetők.
- 131 *sőre* — főnévként állatnév (szarvasmarha), melléknévként a tájszótár szerint „hóbotos”, „meggondolatlan”. V szövegében ez utóbbi jelentésben szerepel, ekként hivatkozik rá Rubinyi Mózes is (MNy XLI. 18. l.).
- 157—164 — a számoló hideg elme és érzelem kontrasztját l. még *A csüggedetlen* c. versben.
- 193 Hit, remény, szeretet a keresztény etikában a három legfőbb erény (az ún. teológiai erények). (Pál apostolnál, I. Kor. 13. 13.)
- 271 *merőtüzi* — az összetétel V eredeti alkotása. Első tagja „csupa” jelentésű fokozó értelmű jelzőként a régiségben és a népnyelvben egyaránt közismert.
- 295 *tűzös* — ez a továbbképzett jelzői forma V eredeti alkotásának látszik, a „tűz” ismert csak (tűz nap sütés stb.), de az sincs kizárva, hogy a „tüzes” szót labializálta V.
- 297—298 Petőfi, Arany hangja, szó szerinti egyezés nélkül.
- 313—316 E sorok a János vitéz XV. részének első versszakát visszahangozzák.
- 333 *kőrös* — a „kőrös” (fa) tájnyelvi alakja.

Ének Sor

- IV. 5—8, 13—16 L. *A vörössipkás* c. verset sorozatunk I. kötetében.
- 9—10 A Niagara-hasonlat már korábban is előfordul, a *Dalok* c. lírai költemény II. részében.
- 39—40 Múlt és jelen szembeállítását l. később az *Aranykor* című versben.
- 67—68 Megint petőfies hangvétel.
- 79 *Merva* — a név szlávos hangzású, de V leleményének látszik, mert sem a csehben, sem a szlovákban nem mutatható ki sem elő-, sem utónév gyanánt.
- 80 *elhal* — mai jelentését az Értelmező Szótár jelzi, V-nél azonban kissé más értelemben szerepel; talán kontaminálta a „meghal” és a (csatában) „elhull” igéket. Ebben megerősítette az, hogy az igének egykor szűkebb körre terjedt ki az alapjelentése. „Az elhal igét akkor használjuk meghal helyett, amikor többen halnak meg egymás után, például: 'régén elhaltak már azok az öregasszonyok'. (Mikszáth: A demokraták)” Soltész Katalin: Az ősi magyar igekötők. Budapest 1959. 68. l.)
- 145—148 Ugyanígy látjuk Laczfi nádor hadát a Toldi I. énekében.
- 173 Botond mondása alighanem V leleménye. L. erről a 341—342. oldalt.
- 192 *sujtoló nyíl* — a „sujtol” ige régies jelentése: 'út-ver', de Ballagi szótára nyilvántartja a 'büntet, csapást mér valakire' jelentését. V-nál ez utóbbi szerepel.

- 197—198 Az élet szép, kívánatos volta ismétlődő témája V-nak, l. a következő verseket: *Elvirához, A toronyban éjjelt kong az óra*, GE XXIII, *Búcsú a naptól*.
- 208 Az életfárról lehulló gyümölcs képét l. *A váli erdőben*, utolsó előtti versszak.
- 234 *hézázó* — A régiségben a „héj” szó tetőt jelentett; fennhéjázó eredetileg az volt, aki a házát dicsérte. Innen tolódott át értelme a gőgös öndicséretre. V-nál is ez szerepel, csak az ígekötd nélkül.
- 283 *elejt* — itt 'lövessel vagy más módon leterít, megöl' értelemben.
- 319 *fogós* — két jelentése ismert, az egyik szerint a m. 'nehéz', 'fogas', a másik szerint 'érzékeny'. A szövegbe egyik se illik bele pontosan, V félreértésből vagy szándékosan 'erősebb, erősebben fogó, harcra alkalmas' értelemben használja.

Ének Sor

- V. 12 *valamennyen* — A palatalizált *i* ilyenféle eltűnése gyakori jelenség a nyelvtörténetben.
- 17 Itt és alább a 138. sorban, majd a VI. 311-ben V nagy motívuma, az üstökös bukkan elő. Már előbb központi motívuma a *Mi ujság* c. versnek.
- 21 *föle* — valaminek a legjava.
- 21—48 Berezina lelki fölindulásának rajzában — szó szerinti egyezések nélkül — megint Arany visszhangzik, ezúttal Veseleányi belső harca a Murány ostromából. Vö. I. ének 21—40, 392—436.
- 77 *Gunda* — középkori eredetű női név, a német „Kunigunda” rövidített alakja.
- 137 *csurgón* — abban a szintagmában, ahogy V használja, nem ismert. Ismert viszont a „csorgóra áll” (kalap, bajusz) alak; akkor mondják, ha lefelé konyulva áll. Ismert még egy tájnyelvi változat is (O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások): 'csorgóra áll a kalapja (feje)' — 'ittas' jelentésben. A V-nál található alak minden bizonnyal ezek variánsa, fejleménye.
- 145 *vetélydüh* — itt nyilvánvalóan a vetélkedés, a legyőzni akarás szenvedélyét jelenti. Később V a 'bravúr' értelemben használja. L. erről bővebben sorozatunk IV. kötetének 558. és 590. lapján.
- 175 *létimádó gyávák* — V jellegzetes szóösszetétele; l. még: *létemésztd fog* VI. ének 96.
- 189—204 *Az éj*, V egyik nagy lírai témája, itt filozófiai hangulattal átítatva jelenik meg.
- 190 *tarjagos felhők* — esdhezó, tornyosuló, bizarr alakú felhők. L. még *Alfréd regénye* 23—24: *tarjagos csibukfüstfelhők*, GE XXXII. *tarajos felhők*.
- 208 *enyézet madara* — a bagoly, amelyet a néphiedelem egykor a halál hírnökének tartott.

- 222 *sűrűbben* — A régiségben néha előfordult az *-abb*, *-ebb* középfokjel.
- 257—258 A Toldi V. éneke 1—4. sorának visszhangja.
- 261 *gyöngyölt* — abban a jelentésben, ahogy itt előfordul, sok helyről ismert már régebről is; más változata: gyöngyöz.
- 269—276 Vö. az egyik Gyulafi-testvér halálát a Toldi Estéjében, II. ének 36. vsz.
- 274 *sűrűd* — a „sűrűdik” szót mint a „sűrűsödik” tájnyelvi alakját a Magyar Tájszótár a Székelyföldről tartja nyilván.
- 283 *esennen* — Ballagi szerint „esennen”, „sóvárogva”. Előfordul a Buda halála XII. éneke 255. sorában: Arany ezt a jegyzetet fűzi hozzá: „Esdőleg. Régi szép szó.”
- 290 *javas csodafű* — a „javas” a régiségben: kuruzsló, varázsló, jósló, gyógyító eljárásokat ismerő férfi; itt tehát varázsos erővel gyógyító fűről van szó.
- 300 *sippant* — tájszó vagy V-alkotta hangfestő szó; szemmel láthatólag a „sípól” ige *-ant* képzős alakja; létrejöttében szerepet játszhatott a rikkant, füttynt stb. igék analógiája. Előfordul V-nak a *Tavaszi felé* I. c. költeményhez írt jegyzetében. L. sorozatunk I. köt. 512. l.
- 311—312 Petőfies hang.
- 314 *rugalma* — Czuczor-Fogarasi és Ballagi ismer „rugalom” főnevet: „a testekben létező erő, tulajdonság, minélfogva azok részei ha összenyomatnak, ismét előbbi helyőket törekszenek visszafoglalni.”

Ének Sor

- VI. 18 *irmag* — ember, állat, nemzedék utolsó ivadéka; valakiből, valamiből az utolsó, egyetlen példány. Előfordul *A csügedellen* c. vers 27. sorában. VKrk I. köt. 207. l.
- 19—20 István szenttéavatását V nyilvánvalóan anticipálja. L. az I. ének 96. sorában is.
- 28 *De áruulás volna sorsán kételkedni* — vö. Arany Álom — való c. költeményének 151. sorával.
- 49 *gyepszinágy* — A háromtagú összetételt semmilyen szótár nem ismeri, V eredeti alkotásának látszik. Elemei viszont már ismertek; az első két tag, tehát a „gyepszín” jelentése: „erdei föld”, illetve „kivágott gyepes téglák, az árkolások kirakására” (Herman Ottó: A magyar pásztorok nyelvkincse, 269. l.). A „gyepágy” viszont heverő pamlag vagy ágy gyanánt szolgáló földrakás, amelyet földestül felhasználott gyepel takarnak be.
- 55 *kül* — a „kívvül” régies-népi alakja.
- 78 *csin* — hordó és más faedény dongáján a fenék beerősítésére szolgáló párkány és mélyedés.
- 98 *halpéncz* — halpikkely.
- 115—116 Az „ürge-fürge” rím Petőfi Arany Lacinak c. költeményében fordul elő.
- 197 *elállja* — az igének itteni jelentését Ballagi Mór szótára is nyilvántartja; alkalmasint az „elállja az útját, elállja az

utat” (elfoglalva tart, megtámad) kifejezés átvitt értelméről van szó. Ballagi „a fájdalom, a hideg elállotta egész testét” kifejezést szótározza.

247—249 *barna felleg* — visszatérő eleme V képzetkincsének, l. SIR I., *Bujdosik a ja levele*, GE XXVII.

335—336 *Merre három tenger viszi zúgó árvját* — V a későbbi történelem és történelmi hagyomány sokat emlegetett elemét anticipálja: amikor Nagy Lajost lengyel királlyá választották, birodalma az Adriától a Fekete- és Keleti-tengerig terjedt. Legismertebb és legköltőibb megfogalmazója Petőfi, A hazáról c. versében.

359—360 A mozzanat és költői kifejezése Petőfi János vitézének 1471—72. sorára emlékeztet (amikor Jancsi az „élet vize” tavából életrekellett Iluskával találkozik).

369 *sunyó* — V e szóban alighanem két alakot kontaminált: a „suny” (lehuny) ige participiumát és a „sunyi” melléknevet.

SZÖVEGVÁLTOZATOK

A mű kézirata elveszett. V életében kétszer jelent meg: először 1854-ben (de 1855-ös keltezéssel) külön könyvalakban, másodszer pedig az *Elbeszélő Költemények* 1881-es kiadásában. Ez utóbbit közöljük tehát a főszövegben, míg a változatok (eltérések) az 1854-i kiadásra vonatkoznak.

Több hírlapi bíráló rövidebb-hosszabb részleteket is közölt (l. fentebb: A mű keletkezése, a mű fogadtatása a kortárs kritikában). Bizonyos azonban, hogy ezeket V nem látta, nem javította át, az eltéréseket egyszerűen tévedéseknek és sajtóhibáknak kell tekintenünk, s ezért nem is közöljük a szövegváltozatok között.

Első ének

Az 1854-i kiadásban V az I. ének elé mintegy mottóként kiemelte a IV. ének 21—40. sorát. (E szöveg eltéréseit l. a megfelelő helyen.)

- 2 *Fátra*
- 4 *Réményül [Sajtóhiba]*
- 19 *sűrű*
- 24 *mind a*
- 25 *sorja,*
- 27 *magyarország*
- 28 *A világra*
- 30 *párja!*
- 34 *fölött!*
- 42 *magyarország*
- 50 *szíve*
- 54 *világon:*
- 55 *odabén*
- 56 *orcájára . .*

59 akit
64 rajta!
65 méltóságos,
66 páros;
70 házastros;
79 sarkantyúja
80 Noj' szen megmutatja hogy megszolgál érte,
82 lábát mikor
90 istenfélő
92 fölöttéb [sajtóhiba]
93 bírta,
97 ép'
98 ajtósarokra;
108 nyakunkba,
112 gunyolnak, és
115 sülydedél
116 dicsőbb e
117 olvasóhoz
120 Utoléri
122 Hogy felüljön *magyar ország trónusára*; [sajtóhiba]
125 oda,
132 sorba,
134 miatyánkot;
142 körül
146 Paloták
148 szegyenpír
154 nyílik
158 zeneszerű hanggal.:
159 végre hajtassék
161 akarom"!
174 bűnbánat
177 vezére
189 „Jól tudom: szilaj vagy, csintalan, könnyelmű;
190 hívebb
197 Eredben foly Árpád vére. — Drága kocka!
198 Emlékezz mi áll rajt: *magyarország sorsa*!
199 nem
201 szélén
204 áthatotta,
207 könny
211 bátyja
212 kedvel [sajtóhiba]
215 eltűnt
221 bere [sajtóhiba]
222 tűnt
230 sarkantyúja
232 képzelmébe
235 Egyet egyet csípett út melletti fűből
237 ittott
240 közelre,
241 harmadnapja hogy

247 „Hej bár
249 fanyelvű
251 Hóka már, de még is tűz lövell szeméből,
255 mennykő
256 örök [kiadásunkban sajtóhiba]
257 idejéből,
258 nélkül;
266 címerül
269 buzogányszögekkel,
270 erősítve
280 te!”
282 eközben
286 Messze elhajítja torzonborz gucsmáját;
293 apád’
297 híve
298 meg akármire
301 abba — hogy
309 néki
314 kitárul,
318 vezéri;
324 — Biztatón szolt ifjú szíve földobogva.
325 Karpát
327 fölsohajtott,
328 föl,
336 szívem
341 sziklát ha
343 szívemen
345 amit
348 barátja,
352 rálehelve:
354 nagy,
356 magyarföld

Második ének

4 Nem e
11 Zöldfa
12 édes ragyogó
14 terajtad;
18 földje;
22 épen;
26 Lelked élesedvén szigorú erkölcsesl,
32 őrző
34 szörnyeteggel;
35 megölve,
36 ölbe . .
37 bántnak !
40 ütötted;
50 oldalába . .
52 menedéket,

- 56 háta . .
 57 Nem volna e égre fölkiáltó vétek
 59 vesztett
 60 mellett !
 62 reád mit
 64 Te nem adnád érte beteljesült álmod' !
 66 kibe ?
 69 réten,
 71 csillapítod,
 76 mellette.
 79 sohajtást
 80 szíve
 82 benne,
 87 *Igy sohajt és* elelmaradozva hátul,
 88 kupából.
 98 fölöttéb
 103 mert [E sorhoz az 1854-i kiadásban a következő lábjegyzet kapcsolódik:] A L e o h folyam, honnan, mint tudva van, csak három magyar szabadult meg a csatából.
 107 keltél —
 114 asszony a
 122 sohajtást
 126 tenger !
 130 hámot,
 136 csupáncsak
 144 hazáról . .
 146 hőseinket kik
 149 jónak,
 152 Férfihoz [sajtóhiba]
 154 helybe
 156 ifjú
 168 altatódalt
 177 volt.
 181 dologban.
 188 van,
 189 Elmondjam e ne ő —
 190 mivelhogy
 194 föl pillogatva
 201 írva,
 202 kisírva ?
 207 lakoztam,
 212 magával,
 217 iharfa .
 218 ifjú
 222 utósó
 223 akarja . .
 226 végig,
 231 szörnyű.
 235 csillagja,
 239 gyanútlan
 242 szívének.

- 244 szívébe'.
 246 hölgye.
 247 teremnek," -- --
 253 sórénnyel
 255 igaz hogy
 256 S — akarta é nem é? — csakhogy a földön volt.
 257 dühében.
 259 Ijedtében e
 266 úzni
 267 szíve,
 281 Szólott — és sohajtva utósót pillantott.
 282 boríta
 283 néze.
 284 égre.
 286 Fémlő fogú farkas, eöndes röptű holló, [sajtóhiba]
 289 elmúlt
 292 kezekségen [sajtóhiba]
 293 feledte,
 301 szük
 304 vezérel,
 306 egyszeribe.
 307 mondá,
 315 Nem vala még akkor annyi irkafirka,
 320 épen.
 322 utazásunk.
 323 lészen
 328 reménytik.
 330 lányka
 332 leszökelít
 342 kedve.
 343 Árpád?
 347 hír
 350 földben,"
 352 Nagyratóró
 355 pillantása [sajtóhiba]
 359 hajnalára,

Harmadik ének

- 6 időben mellyről
 12 Hogy az Árpádháznak törül sarjadéka, .. [kiadásunkban saj-
 tóhiba]
 18 fénnyel,
 20 Hitte hogy
 22 imádkozzatok —
 24 név szörnnyeteggel.
 26 Berezina.
 27 És ha úgy tetszik, hát mi is így nevezzük,
 29 Szíve is volt, igen — és tudott szeretni,
 30 ohajta

32 apjától,
34 fiának.
37 tudniillik
38 Egy szép lyánya, a ki beillett csodának:
42 kísértő
46 égett.
49 másik.
53 győződelmes
59 veszt e,
60 ér e?
63 úgy
67 nyer e
68 sorára,
70 énekemben,
82 Lombon
91 rendre
92 belefúlva
110 ezerével.
112 Vadüzök oéljának kedvező idő volt
117 benne,
118 rendje;
122 szarvasnak.
123 eltikkad
128 harenak
129 vadászat!
130 játszát;
136 Ment hogy
138 érez;
141 valóban,
143 legforróbb mennyeibb
146 össze forrad
147 néki.
157 csereberélő
163 dal,
166 pillantással!
173 volt e
188 dicsérik:
190 szív
191 még:
192 wincs reménység. [sajtóhiba]
193 egyszerre,
194 szívére,
197 „Jójj
200 pokolban,
201 Jójjetek
203 szót szeretlek
207 lyány
210 hakkal; [sajtóhiba]
211 királylyány
213 jöttem,
214 előttem:

225 hallatszott,
246 háta.
248 egynémelly
254 hordván;
255 *féle*
256 Nagymihaszna hízó domború hasára ...
257 Miokból
260 úgymint
263 emiatt
266 Elene [sajtóhiba]
268 szíve
270 napja,
273 lányára
277 arcán,
279 lelte —
280 előtte
281 — Mi
282 fülemüleszónál?
286 Még is szebb volt Richsza arca elpirulva;
289 lány
293 szíve
294 — Hogy megijed tőle — oly erőset dobban ...
295 És érezve *fájó* sugarat szemében,
296 nézzen? .
297 mondanálak
300 Nem e
302 Volt az a pir, melytől ége Richsza arca;
315 kiralytól,
317 tétőtül [sajtóhiba]
325 réz sisakba
328 lesujt
346 bízva
347 mellvértet sisakot
348 útjaközbe .
356 Jöjj osszad *velünk meg* kenyerünk s borunkat.”
360 malaszttal .

Negyedik ének

1 lakomának;
7 ölni,
15 elképzelve hogy
16 rásimúl
22 jövőtől:
25 útja:
26 — Jön e idő mikor nem lesz az, ki tudja? —
34 ok, és
38 el!
39 ember
40 fegyver

[Az 1854-i kiadás mottójában a következő eltérések találhatók a főszöveg 21—40. sorához hasonlítva:]

- 1 időkről:
  - 3 fejekben,
  - 5 útja?
  - 6 (Jön e idő, mikor nem lesz az, ki tudja?)
  - 7 ember kebelnek
  - 9 becsületes,
  - 10 ellenére, —
  - 12 Nem átkozva istent, — világot magokban . .
  - 16 — Most gyűlöl az ember egyenest magáért . . .
  - 17 Kacér hölgy, jövendő! — fátyolos képeddel,
  - 18 S te sivatag jelen . . . alattam — sülyedj el!
  - 19 Szébb a múlt! — legalább hős volt benn' az ember,
  - 20 Nempénz volt a bálvány, nem csalás a fegyver . . . t
- [A mottóként kiemelt részek itt érnek véget.]
- 43 Bélát,
  - 44 bé lát.
  - 51 egy egy
  - 53 pillantás melly
  - 56 Ilyeneket váltott Richsza is Bélával.
  - 57 pedig a
  - 59 ohajtá,
  - 60 Melly avvagy szerencsét, vagy halált hozand rá!
  - 61 Richsza
  - 65 Részegítő-édes
  - 70 Azonát néz a nap le a sötét földre,
  - 73 egy kinek
  - 75 ez *igy* hozzájuk
  - 76 elbánunk,
  - 78 leteríti
  - 88 bírva
  - 90 Róla szájrul szájra *históriják* kerengtek.
  - 100 volt.
  - 102 királykisasszony.
  - 103 ohajtotta,
  - 104 nem
  - 105 éjjel,
  - 108 ültő
  - 109 olom. [sajtóhiba]
  - 111 selyemszárnyas
  - 114 lehellet é
  - 115 bizonyal, [sajtóhiba]
  - 119 azonát
  - 122 lángsohajját,
  - 123 szárnyán,
  - 124 kitárván . .
  - 129 Reménykedett várt
  - 132 most.
  - 135 nyerítnek,
  - 137 seregében,

138 palota-erkélyen,
 140 mezőre,
 142 országnagyok bárók, —
 149 nyugotról
 152 elszorúl
 154 Ha látja hogy
 157 Tíz
 163 a pomeránok
 164 síkságot,"
 172 paripáink,
 175 lakják,
 179 őket,
 181 kitérve
 185 kevéssé
 186 gondolna;
 206 levágott,
 224 napfénynek,
 230 kunyorálva?
 232 várjátok
 238 Vagyunk e
 242 ontunk.
 244 könnyen.
 250 megkímélhedd.
 254 Őt uralkodónak *ösmerje meg* néped.
 255 kiméggyen,
 257 beszédet.
 260 Vajjon fél e vagy nem a nagy pomerántól?
 263 vagy,
 265 „Várjátok
 266 kértére.”
 270 Maga körül gyűjté s hozzájuk beszéllett.
 275 hátrányos [főszövegünkben sajtóhiba]
 290 szállnék,
 300 Jelentette hogy
 301 legottan,
 305 győzni
 312 sírjába.,”
 314 Lesz e
 315 tündöttek,
 331 legénykék,
 332 No csak
 335 amint
 337 Az pedig ott állott magában, tündödvé
 338 Nem ígérkezik e valaki előtte?
 339 hja.
 340 Berezina.
 341 párviadalra.
 346 *S* mellyeket látszólag kedvesen vett Richsza.
 353 mondád',
 364 — Vigye *hirül neki* rögtön a két követ.
 366 hajnalára;

Ötödik ének

3 Széll-el-játszi
6 szól;
16 Szíve
17 égen,
18 éjben;
21 lengyelország [sajtóhiba]
26 És
34 Míg
36 gyalázat? .
41 szívem,
45 olyan e
47 S nem erős e karom, nincs a bátorságom
48 Melly harcoljon érted — üdvözítő vágyam?
51 szív,
52 hív!
58 Kit
59 arcal,
66 meg avvagy
76 szól;
77 szép e
78 szíved
80 nekem a
82 Richsza
84 kebeledbe.
89 hazádnak,
91 Ám de szép öcsém, ha még is úgy kívánod.
92 ígérem hogy
94 még is
97 gunyolj
100 isten.”
107 bizodalmas őszinte
108 gunyolónak
109 Áldás e
110 szív
115 Akar
118 valláson:
125 szándokunkról
142 sarkantyú
155 földet
169 talál:
172 fut ha
174 arcaikra.
179 „Vívni megyek. Tudod, mily vak a szerencse,
181 Endre,
183 kérem
185 kívánt:
187 magyarország [sajtóhiba]
193 nesz,
195 Itt ott

203 elhaltok
211 felhőből
214 nevében! [sajtóhiba]
215 szív
219 egész [sajtóhiba]
226 gyümölcsét mezejét
232 sűrűn
233 fülemüle,
234 csengettyűje;
236 fölzavarva.
238 szelídséggel.
240 lemégyen,
259 amint
266 sóhaj
267 kínok
268 Végimája gyanánt Richsza nevét hozva . . ,
270 rajta.
272 révész.
276 vön [sajtóhiba]
277 Richsza
280 hítség
284 boldogító
286 amint
297 Tűnő
299 ébredésre [főszövegben sajtóhiba]
302 jó a
303 istenválasztotta
305 illetéknép
307 Ne káromold halált ohajtva istened,
310 hold.
314 rugalma.
316 fellegvára,
324 Gundát . . .
325 szeretlek,
326 amint
330 híven
336 ritkaság sem

Hatodik ének

4 hiába,
8 jövendölte.
12 hírek
18 öröm híre
20 szentei
22 Szomorúbb
25 szívednek,
26 szívet
29 igaz,
34 viseljük,

39 mindakét
42 benn;
50 Mieszko!
55 álla
63 velejét,
72 szíve
91 nyéllel.
94 Hóna alá köti *balfelül*; szablyáját, [sajtóhiba]
96 fognak —
98 bokájaig
101 *jő*
102 Sűrű torz-üstöke tűszemére hullva;
103 sörénye mint
105 méltóságtól,
108 ágaskodva,
113 *kijő*
116 fürge . .
117 megszökött e
123 súlyos
124 dobállak” . .
127 mert [sajtóhiba]
130 Súlyos gömbje elől minnyájan kitérték;
133 kilépett
135 tagadnom ez
138 Szélüzött
142 szívét,
144 mérte.
146 Hogy *nagyobb ereje van a pomeránnak*;
152 fogadom hoy
156 órjással . .
158 hamvaszd
171 kockát
173 lábadának,
174 Erőtetésével merev bámulásnak,
177 erőszakja
180 erdőt:
185 előljáróban
187 támadt
192 befogja.
193 kiválnak
196 *ujba*.
197 elállja
198 tájékozva,
202 mohón [főszövegben *sajtóhiba*]
203 S mintha órjas kígyó öltögetné nyelvét:
206 átkozzalak!
208 Akkor hagysz e cserbe? — ám úgy vess magadra!
215 meg ezren
219 fölháborították.
225 többet
227 szentül hogy

- 237 *Hanem az csapásit mind elhárította,*
243 *visszhangja*
248 *táborára,*
250 *kísértet;*
252 *szemek?*
268 *csapását,*
269 *kínját*
274 *meg.*
•286 *menydörgés*
306 *bűnötök*
307 *végzett.*
326 *neved,*
327 *szármozásod*
336 *Árpád. [főszövegben sajtóhiba]*
337 *magyarország*
344 *szerencse napot.”*
346 *jószívü*
348 *Híre*
351 *A sereg is örült hogy nem holmi jöttment*
355 *koronája?*
359 *Richsza*
363 *sokáig,*
364 *halálig . . .*
366 *pomerán*
373 *siratták . . . .*
374 *Karpát.*
376 *Elérték — leborult — s nem is kelt föl többet .*
377 *tűzre*
378 *elűzte . . . .*
379 *aztán . . .*
380 *daliás — királya . . . !*

ALFRÉD REGÉNYE

Alapszövegünk: KI 1895. 347—390. l.
M: KN 1875. dec. 25., UK 1876. 1—73. l., ÖK 1881. II. köt. 1—54. l., KI 1895. 347—390. l. Részletek jelentek meg: VÚ 1875. júl. 4. 27. sz., FL 1875. júl. 18. 162. sz.

KELETKEZÉSE

V-tól 1873—74-ben nem jelent meg lírai vers, 1875 tavaszán két versét láttuk nyomtatásban (*A vaáli erdőben* VÚ 1875. márc. 21., *Végtelesség* VÚ 1875. ápr. 4.) és ugyanezen év nyarán részleteket közölnek egy hosszabb elbeszélő költeményéből. A költemény címe ekkor még: *Sylvesteréji álom*. A VÚ-ban: Részlet *Az utolsó nap* (*Sylvesteréji álom*) című költeményből, a FL-ban: *Az utolsó nap*. Részlet a *Sylvesteréji álom* c. költeményből. Egyik Nagy Miklóshoz írt, keltezés nélküli leveléből kitűnik, hogy az első részlet közlésekor még nem készült el az egész: *Versemről írhatják, hogy az egy beszély „Utolsó nap” című fejezetének részlete, hogy az egész már a napokban be lesz fejezve s talán újabb egyéb verseimmel egy füzetben meg fog jelenni.* (Alszeghy, 65. sz. levél)

Irmei Ferenc szerint — fent említett két költeményével együtt — az *Alfréd regényét* V a betegágyon írta. (Koszorú 1879. II. 298. l.)

A VÚ-ban a bevezető sorok és Taine-mottó nélkül, a kész költeményben I-gyel jelölt fejezetből (kihagyásokkal, l. Szövegváltozatok) az első 173 sor, a FL-ban az I. fejezet további 119 sora jelent meg. Az ekkor közölt cím *Sylvesteréji álom*, a költemény II. fejezetének 135. sorára utal (*szilveszteréji bűvös álmom*).

V az elkészült művet szeptemberben benyújtotta a Kisfaludy Társasághoz kiadásra (FL 1875. okt. 1.), de elutasították, ezután határozta el, hogy saját maga adja ki a Franklinnál. A PN 1876. jan. 27-i száma már jelenti, hogy a befejezett nagyobb költői beszély a Franklinnál fog megjelenni. (A kötetről, megjelenésének előzményeiről és fogadtatásáról l. bővebben a VKrk II. kötetében.)

Még a kötetben való megjelentetés előtt a Kelet Népe 1875. dec. 25-i karácsonyi száma a következő bejelentéssel közli a teljes munkát: „Rendkívüli mellékletünk jeles költőnk Vajda Jánosnak *Alfréd regénye* című eddig sehol meg nem jelent költői beszélyét egész terjedelmében hozza. Azt véljük, t. olvasóink szívesen veendik e nagybecsű, ritka költői erővel s remek nyelvvezetellel írt költeményt.” Itt már szerepel a Taine-idézet a díszes betűkkel megrajzolt cím és a gazdag iniciáléval ellátott első sor között.

Mikor A Hon 1876 tavaszán arról ad hírt, hogy V előfizetést hirdet költeményeire, egyebek közt azt írja, a közönség sajnálattal fogadta, hogy „a derék férfiú évtizedeken át oly ritkán hallatta magát s möhön kapott minden egyes műve után, mely a lapokban megjelent.” Így az *Alfréd regénye* után is, melyből több lapban jelentek meg részletek. (A Hon, 1876. márc. 19. „Különfélék” c. rovat).

V egyetlen alkalommal, tizenegy évvel első megjelenése és öt évvel az 1881-es kötet után szól az *Alfréd regényéről*. 1886 őszén küldte el önbírálatát Milkó Izidornak, hogy jegyzeteit az ő nevével jelentesse meg. (Az önbírálat történetét l. részletesen e kiadás IV. kötetében). V szövegét azonban csak halála után adta közre Milkó. (PN 1898. ápr. 14. 15.) Bár az *ÜM* nem tartalmazza az *Alfréd regényét*, V ezt a munkáját is megemlíti önbírálatában. Ezeket írja: *Egy csomóban zengzetesebb, könnyedébb, gördülékenyebb jambusokat, mint az Alfréd regényében, ki mutat föl? És hozzá hol a mű, melyben a költő nagyobb, súlyosabb gondolatok anyagával dolgozott volna? Mintha állítát látnánk, aki a szokott cirkuszi golyók helyett egész hegyekkel hajigálódznék.* (VKrk IV. 392. l.)

Feltűnő, mennyire hangsúlyozza V jambusainak zengzetességét, könnyedségét, mintha csaknem tíz év múlva is Gyulai bírálatának a verselésre vonatkozó részével vitatkozna. (Gyulai bírálatát l. BSzle 1877.)

ÉLMÉNYANYAGA, ÉRZELMI FORRÁSA

A V életében megjelent kritikák, méltatások még csak célszát sem tesznek a mű élményi hátterére, költészetének ellenzői megelégszenek azzal, hogy alakjait következetlennek mondják, a cselekménynek pedig a lélektani képtelenségét hangsúlyozzák; a költő megértőbb kritikusi viszont a költői képzelet merész áradását, szerkezetének újszerűségét, nyelvének pompáját, színeit dicsérik, de sehol egy utalás a mű érzelmi forrásaira vagy alakjainak modelljeire.

A halála után megjelent első összefoglaló jellegű tanulmány már megemlíti, hogy az *Alfréd regénye* (éppúgy, mint a *Találkozások*, valamint az *Ábel és Aranka*) a költő életére való vonatkozásokat tartalmaz. (Rencz 39. l.) Dombi Márk is megemlíti: két elbeszéléséhez — az *Alfréd regényéhez* és a *Találkozásokhoz* — „kétségtelenül saját életviszonyai szolgáltatták az anyagot”, és azt is megírja, hogy lehetetlen föl nem ismernünk a bűnös nő alakjában Gina emléke élményeinek némely mozzanatát. A későbbiek folyamán e mű méltatói általában azonosítják Alfréd alakját a költőével (Travnik: „Alfréd tragikusán groteszk mása a költőnek.” 15. l.), Izidórárt pedig Gina személyével (Bródy, Pethő, Bucsy, Hartmann, Rubinyi). Pásztor Árpád konkrétan meg is jelöl a cselekményben egy mozzanatot, mint olyat, amelyhez hasonló valóban lejátszódott a költő és Gina között. Ez pedig az az álombeli jelenet, amikor Alfréd észreveszi, hogy Izidóra szíve táján egy törszúrúshoz hasonló sebhely van. Pásztor Árpád szerint V egyszer vadászkeszével meg akarta ölni Ginát, mert nem engedte magát megcsókolni. Mindez 1856 pünkösöd vasárnapján történt Ginák lakásán, ahová Gina apja zárta be őket, hogy így oldja meg „a bonyodalmas kérdést”, mivel Gina semmiképp sem akart a költő felesége lenni. (108—112. l.) A történetet — mint Pásztor könyvében

olvassuk — Bartos Róza mesélte el. (359. l.) Róza emlékirataiban találunk is egy erre vonatkozó följegyzést: szerinte maga Gina mesélte el neki, hogy V egyszer egy zsebkést vett elő, és azt mondta, ezt „maga miatt vettem”, és megfenyegette, le fogja szúrni, ha nem lesz az övé, Gina azonban csak nevetett. Róza később azt írja, hogy egy alkalommal ezt V is elmondta. (196 l. és 221. l.) Az esemény valódiságát igazolja Pásztor szerint V *Artor és Ida* (1864) c. balladája is, ahol a vadász szíven szúrja a lányt, hogy végre örökre övé lehessen. Megvan ez a „kés-motívum” *Egy bolond aki szeret* (1857) c. elbeszélésében is, amelyben a szerelmes Hadonai Manó szintén le akarja szúrni a gőgös Adriénát: *Hadonai kést vont elő és Adriéna szobája felé indult* . . . (VKrk IV. 193. l.) Egy másik novellájában, a *Barát és vetélytársban* (Uo. 251. l.) Ákos szíven szúrja Reginát, majd saját szívébe dőfi a tört.

A pszichoanalízis elterjedése nyomán az *Alfréd regényének* méltatói fokozott figyelmet és megértést tanúsítanak e különös, a maga idejében oly kevésbé becsült mű iránt. És éppen azt emelik ki legnagyobb értéként, amit azelőtt a legfőbb fogyatékoságának tartottak: lélektani valóságosságát. Juhász Géza egyenesen azt írja: „A Freud nyomán nálunk is hatalmasan megnövekedett pszichoanalitikus irodalom termékeinek legnagyobb része együttvéve sem ér föl ennek a műnek mély őszinteségével s lélektani igazságával.” (Juhász 51. l.) Szerinte az *Alfréd regényének* jelentőségét az is növeli, hogy V „szelelmi tragédiájába itt láthatunk be legtisztábban”. (Uo.) Egy későbbi munkájában ugyancsak azt hangsúlyozza: V a lélek tudatalatti világába legmélyebben az *Alfréd regényében* hatol be. Különösen kiemeli az „álom káprázatos leírása”-t, amely — ahogy Juhász Géza írja — „mindazt tartalmazza, amit az álom vágyteljesítő hatalmáról évtizedek múlva Freud kifejt”. (Juhász Géza: A magyar szellem vándorútja. Debrecen 1938. 110. l.)

A 30-as években a Lélekelemzési tanulmányok c. kötet egyik írása pedig kifejezetten pszichoanalitikai szempontból említi V e művét, és megállapítja, hogy igen tanulságos volna az *Alfréd regényének* lélektani vizsgálata, „azé a különös munkáé, amelyet a hivatalos kritika visszataszítóan szertelennek, durván ízléstelennek, és — hősét tekintve — következtelennek, sőt részben értelmetlennek is bélyegzett. A szerzőnek talán lesz még alkalma, hogy a pszichoanalitikus bírálat irodalomszemléletével mindezeknek a »megbélyegző« állításoknak ellenkezőjét mutassa ki”. (Szilágyi Géza: Vajda János pokla. A Lélekelemzési tanulmányok c. kötetben. Budapest é.n. [1933] 250. l.) Szilágyi Géza nem írta meg ezt a pszichoanalitikus bírálatot, de az az álláspont, hogy az *Alfréd regénye* talán még lírai verseinél is jobban bevilágít a költő „lelkének mélyvilágá”-ba (Komlós 188. l.), és hogy igazi „parázsló önelleplezés” (Barta János: Költők és írók. Budapest 1966. 132. l.), ez ma már elfogadott tény a V-irodalomban.

Az *Alfréd regényének* két méltatója inkább másutt keresi e mű megszületésének indítékait. Sőtér István elsősorban V társadalmi és filozófiai nézeteinek alakulása szempontjából vizsgálja, Tamás Attila pedig főképp stílustörténeti vonatkozásaiban tartja jelentősnek e fantasztikus elbeszélő költeményt. (Sőtér és Tamás fejtegetéseit l. később.)

Kétségtelen, hogy V az *Alfréd regénye* történetében nemcsak a kínzó emléken, szerelmi megaláztatásán igyekezett túllépni, hanem hősébe belelámolta saját felsőbbrendűségének érzését is. Szerelmi kudarca ebben az eszményi Ádám-szerepben oly mélyen érintette a költőt, hogy hősével együtt mondhatta: *Majd fölkel a vérbozontos fejvel a Sértett önéret, a halálra sebzett, Kigúnyolt, porba gyúrt érzi vágy, Boszút kiáltva, vért szomjazva irul, Egő sebére.* (III. 134–136.) Ez a felsőbbrendűségi érzés magyarázza a költemény különös befejezését is. Ha nem is ennyire meghökkentő módon, de hasonló a *Manna* c. elbeszélésének a vége is. A megalázottság érzésén fölülkerekedő büszkeség, amely az *Alfréd regénye* hősének következetlen viselkedését is megmagyarázza, már húsz évvel azelőtt is azt mondatja a költővel:

*Legyek lealázva a porba,
Ottan elgyötörve, tiporva.
Akkor sem tiéd a győzelem;
Büszkén emelem föl még fejem'.*

(GE XI. 1856.)

Már Bródy Mihály rámutatott V lírája és az *Alfréd regénye* közötti szoros kapcsolatra. „Vajda lírájának vissza-visszatérő vad kitörései itt tetőpontot érnek.” (43. l.) E megállapításon azonban nem megy túl, részletesebb összevetések hiányoznak méltatásából. Gyulai is csak *A kárhozat helyén* c. versét említi, megállapítva, hogy az „nem egyéb, mint Alfréd regénye lyrai formában”. (BSzle 1877.) Földessy Gyula is ezzel a verssel hozza kapcsolatba, az ő szavai szerint az *Alfréd regénye* „epikára hangolt” (116. l.) története *A kárhozat helyén* c. költeménynek, de tanulmányában már megadja az összefüggést is. A költőnek — mondja Földessy — „még egyszer összeszorítja ajkait a rettenetes törvény áka, *Hogy ami történt, azt meg nem történtté Mindenható Isten se teheti . . .*” (117. l.)

Földessy valóban találóan ragadja meg az *Alfréd regénye* egyik legfőbb mondanivalóját (III. 174–176.), de téved, amikor azt véli, hogy V ezzel végleg megszabadul a *rettenetes törvény ákának* kínzó gondolatától. Persze a *törvény* is már régebben megfogalmazódott V költészetében, első ízben még a SzÁ ciklusának X. darabjában (1854).

*Jól tudom, hogy nincs a földön
Hatalom, mely betemet
Multakat és nem történtté
Teeszi a történeteket;*

Néhány év múlva a GE ciklusban:

*Teremtőjét magát kacagván szünellen
Mért hogy ellenében még az is tehetlen,
Mert a már megtörtént nemmé nem lehet . . .*

(XXIX. 1856.)

Az *Alfréd regénye* után pedig ismét megtalálhatjuk újszerű fogalmazásban a *Vége van* . . (1880) c. versében:

*Nem is arról, a mi megvolt;
Az egészen többé nem holt.*

*Szeget vert a múlt időbe,
Él az ottan mindörökre...*

Majd két év múlva kérdés formájában:

*De hol van az, ki belőled kútörné
Elmult idő! egy órád, minutád?
Meg nem történtté tenné, a mi történt?
Mi haszna lenne újjá a világ!*

(*A feledhetlenhöz* 1882.)

1884-ben újra fölbukkan a fájó emlék, de most már a vers címében is megnevezve Ginát (*Utolsó dal Ginához*), akinek személyéhez fűződik a *rettenetes törvény átka*. Itt a hét versszakból négy eleveníti föl az iszonyú élményt, melyből az életét megkeserítő törvényt levonta:

*S isten se törli azt le végkép,
Mi egyszer itten megesezt*

Még egy költeményében (*Elmult idő* 1892) találkozunk e gondolat-
tal, ismét kérdésként:

*Lehet-e nem történtté, a mi lett,
Betöltve mással az a jelenet...?*

A Földessy által kiemelt fő gondolaton kívül az *Alfréd regényében* megtalálhatjuk V költészetének csaknem minden lényegesebb motívumát. Így az alapeszmének tekinthető *rettenetes törvényhez* szorosan kapcsolódó tételt: a felejteni nem tudást. Az *Alfréd regényében* ez mint *eltörölhetetlen emlékezet* emésztli a költőt, mely *kárhozottá változtatta* az örök üdvösséget is. (III. 170–174.) Tulajdonképpen ez az az érzelmi mozzanat, mely oly feltűnően rokonítja *A kárhozat helyén* c. versével, ahol ami megtörtént, mint *befagyott emlékezet* él benne szüntelen. Később a *bősz emlékezet* emlegeti (*Elmult idő*. II. 1892.), mely miatt nyugtot nem talál. *A feledhetlenhöz* (1882) c. versében pedig azt mondja, neki a felséges mennyország örömei sem kellene, ha az örökkévalóság nem törölheti el Gina emlékét. A lány neve itt nem szerepel, de a költő természetesen Ginára gondol.

V szüntelen birkózása a megváltoztathatatlan törvénnyel, hol a kitorölhetetlen emlékekkel, hol pedig a megmásíthatatlan múlttal, az örök idővel folyik, az idővel, melyben elképzelhetetlen a szakadás, vagy valamiféle hézag, egy soha-nem-volt perc, óra a múltban, melyet aztán új tartalommal tölthetnek meg. *E hézagot a múlt időben, Mít ki nem tölt a teremtő sem*, (*Kisértetek* 1885.) a költő egyetlen egyszer — és éppen itt az *Alfréd regényében* — mint *A világeseményeket vezénylő Parancsnokló tábornok* (I. 252) teremti újjá. V itt végre el tudta képzelni a lehetetlent: *Képzelmemet követni bírta a Való* (I. 257–258.), holott eddig mindig azt hitte, *hogy ez lehetlen* (I. 256), most egy hatalmas vízióban *mintha visszalépett volna az Idő* (I. 241.) és *Miként ha, a mi józan ember ész Előtt lehetlen, éket vertek volna az Időbe, és ezen hézag története, Ellépdelő katonaság gyanánt Vonulna át emlékezetemen*. (I. 245–249.) A visszalépett időben, a múltban keletkezett hézagot tölti ki V fantáziája: *S elgondolám, a mít kívántam épen*. (I. 260.). A beteljesedett kívánság: a világ pusztulása után egy új éden, ahol végre a szerelmes férfin és kedvesén kívül más ember nem él.

V költői szótárában az éden, a bibliai paradicsom fogalma majdnem mindig a beteljesült szerelmi vágygal azonos. Még Gina megjelenése előttről való a *Szerelmem édene* c. ciklus (1851), melynek IV. dalában írja: kedvesével virágos zöld erdő közepében szeretne élni, hol *Minden ágon és minden bokorban Ádám és Éva paradicsoma* van. 1854-ben már *Elveszett paradicsom!* . . . -ről szól (SZÁ II.) és utoljára a *Harminc év múlva* (1892) c. versében hangzik föl *Az el nem nyert éden fájdalom.* Már az *Alfréd regénye* előtt megtaláljuk a *második paradicsom* fogalmát, méghozzá éppen *A kárhozat helyén* (1872) c. költeményében. Az *Alfréd regényében* az új, a második paradicsom a hős álmában valósul meg. Az álom mint a beteljesült vágy hordozója költői közhely, V-nál is nem egyszer előfordul az 1875 előtt írt költeményeiben. Álomversei közül azonban külön figyelmet érdemel a *Gina emléke* ciklus XXII. darabja. Itt olvashatunk első ízben az emberiség életének végéről, az ítélet napjáról, amely után csak ketten maradnak a világon: a költő és kedvese. Ebben az álomban az isten az anygalkarból küldi le a szép nőt és parancsol rá, hogy szeresse a költőt.

A vágy, hogy végre kettesben maradhasson szerelmesével, megvan az *Artor és Ida* c. versében (1864) is. Itt nem álmában és a paradicsomban valósul ez meg, hanem egy sírboltban.

A világ pusztulásának álomviziója — az *Alfréd regényének* legtöbbet ócsárolt és leginkább magasztalt része — tehát már korábban is föllelhető, persze még csak nagyon ismert formában, a Bibliából vett ábrázolásban. Egy-egy képben, hasonlatban a ciklus más verseiben fölbukkan a föld, ég megrendülése (GE VIII., XVIII.), sőt néhány ekkori sorában (*Maradj józan, mikor ég föld Táncol és jorog körülted.* Továbbá: *Megnyílik a föld alattam. A pokol rám ölti nyelvét.*) már ráismerhetünk az *Alfréd regényének* hasonló részleteire. A *Napfogyatkozáskor* c. versében (1858) találjuk első fogalmazását annak a gondolatnak: hadd pusztuljon el a világ, csak szerelmését ölelhesse. Két másik versében (*A csüggedetlen* 1858, *A természetből* 1859.) a világ vége nem szerelmi csalódásához, illetve Gina emlékéhez tapad, hanem az emberi faj hitványtsága, a társadalom, a kor züllöttsége váltja ki a költőből a szörnyű látomást. E két motívum — Gina emléke és az elkorcsosult faj, az aranybálványimádó társadalom pusztulása — fonódik össze az *Alfréd regénye* I. részének 276—293. soraiban.

1875 után is találkozunk a világ pusztulásának témájával, hol a be nem teljesült szerelemhez (*A legszebbnek* 1887), hol pedig a társadalmi romlottsághoz kapcsolódva (*Sodoma* 1887). Ez utóbbi költemény, a *Sodoma* csak „a társadalmi züllesztés képét tágitja szélesebbre s szükséztavubbra fogja a pusztulását (*Kéj lesz nekem e gyilkos tűz-zuhany; Szemlélni, hogy rémül a gyáva gaz! . . .*) — de lényegében itt az álom-fejezet tartalma ismétlődik (pl. a megtörtént dolgok elkerülhetetlensége stb.). Mindez éppúgy Vajda társadalmi helyzetével, sorsával függ össze, mint magának a Gina-szerelmének kínjai is, melyek bizonyos időn túl szinte jelképesekké, Vajda és a világ viszonyának megjelenítőivé váltak.” (Sőtér István: *Nemzet és haladás* 348—349. l.)

A régi világ összedőlése, mely után új emberfaj születik, már legkorábbi versei közt megjelenik (*Az örült költő* 1847.) és a Gina-élmény után egy kisebb elbeszélő költeményében (*Mit kongnak, bongnak a*

harangok . . . ? 1860) is hangot kap. Itt negyedik harangként Beatrice Cenci sírja el tragédiáját, s várja, reméli:

*A világ sem áll örökké.
Majd megrázza sarkait, és
Összedönti, újat épít
Az a kéz, kút én imádok.
Ottan aztán nem lesz senki,
A ki itt volt; meghal a mult,
Az emlékezet kivész, és
Nem letté lesz, a mi megvolt.
Ott lesz aztán jó nekem majd.*

Az új világ, az új éden víziójához kapcsolódik Vajda egy másik eszméje: az új Ádám. Az *Alfréd regényének* új édenében a világ pusztulása után *Épebb, üdőbb, szebb állati- És emberivadék keletkezik.* (I. 265 – 266.). Alfréd azt álmodja, hogy az új emberiség *Leendő őse, első embere, Apajelöltje, [...] második Ádámja* (I. 272 – 275.) ő lesz. *Hisz ez nem is Lehet másképen . . .* (I. 275 – 276). Palágyi Lajos emlékezéseiből tudjuk, hogy V rendkívül büszke volt erős alkatára, férfiasságára. „Benne az az erős tudat élt, hogy ő a tulajdonképeni hamisztatlan férfi, az ősi romlatlan ember, az az Ádám, aki mint az ép szellem s az ép érzékiség, a romlatlan lélek és romlatlan test mintaképe, utolsó irmagja maradt meg a mai sülyedt korban. Az eszményiségnek s az érzékiségnek ezen bámulatos összekerülése jellemzi legfőképp Vajdát.” (Palágyi Lajos: Vajda János emlékezete. 1897. 12. 1.)

Az *Alfréd regényét* a költő egyéb műveivel az előzőkben elsősorban a bennük található tartalmi motívumok, eszmei egyezések kapcsán vetettük egybe, a következőkben azokat a V-írásokat említjük meg, amelyek a költői hang, a stílus tekintetében társíthatók vele. Sőtér Istvánt a *Polgárosodás* legszenvedélyesebb lapjai, V látomásos képzeletének felfűtöttsége, az *Alfréd regénye* nagy társadalmi végtéletek képre emlékeztetik. (Sőtér II. 340–341. l.) Barta János két nagy nemzeti témájú költeményében (*Virrasztók, Hajótörtek*) fedezi fel az *Alfréd regényének* áradó, mitikus pátozát. (Költők és írók. 1966. 159–160. l.) Hasonlóságot talál *A kárhozat helyén* c. verssel és a *Találkozásokkal* is abban, hogy a fájdalmat „egy-egy szatirikus szúrás” töri meg, enyhíti. (It 1955. 376. l.) Teljesen más szempontú elemzésében Tamás Attila (l. később) ugyancsak *A kárhozat helyén* hangjában találja meg V elbeszélő költeményének sajátos stílusát: a groteszknak és a pátoznak az elegyítését. De a kétféle hang vegyítése fűzi egybe a *Végtelenség* c. költeményével is. (48–49. l.)

Két másik híres V-verset is emlegetnek az *Alfréd regényével* kapcsolatban: az egyiket, a *Husz év múlva* címűt Rubinyi Mózes idézi. 1945-ös tanulmányában (7. l.) a *szivem kigyúl* kifejezést veti össze a következő sorokkal:

*Leégtem; szén, por és kihült
Korom vagyok; többé ki nem gyuladhatok,
Míg föl nem épít új tavasz keze.*

(V. 33–35. l.)

Tamás Attila arra hívja fel a figyelmet, hogy ez a hasonlat: *mint éjből a Kaukaszus hócsúcsai, midőn a hasadó Hajnalnak első lángja önti el*: (I. 522–524) hónapokkal később mint Mont Blanc-kép kerül a *Husz év múlva* c. versébe. Ő mutat rá arra is, hogy az égbolt tetején ragyogó üstökös az *Alfréd regényében* Izidóra szépségét jellemző hasonlatként szerepel. Az *üstökös* (1882) c. versében viszont már Vajda magányos énjének büszke jelképeként jelenik meg. (Tamás Attila: Vajda János Alfréd regénye o. műve és a magyar romantika néhány kérdése. Szeged 1965. 52. l.)

HATÁSOK. ROKON VONÁSOK

1.

Az *Alfréd regényéről* szólva V méltatói a magyar költők közül elsősorban Petőfi hatását emlegetik. A korabeli kritikákban még csak egyszer tűnik föl Petőfi neve, egy vidéki lap cikkírója veti össze V költeményét Petőfi *Az őrült* c. versével, megállapítva, hogy míg Petőfi őrültjét szánjuk és csodáljuk, mert az eszme, melynek betege bizarrságában is nagyszerű gondolatokat kuszál össze agyában — tiszta és mentes minden dagálytól, de Vajda hőseiről nem mondható el ugyanez. (Spectator: Vajda János összes költeményei. Jász-Nagykun-Szolnok 1885. febr. 18.) V halála után első ízben Bucsy István mutat rá, hogy az *Alfréd regényén* érezhető halványan Petőfi hatása. De hogy miben áll ez a hatás, arról nem ír. (Bucsy István: Vajda János mint elbeszélő költő. MSzle 1905.) Riedl Frigyes idézi Alfrédnak a halálhoz intézett szavait: *O engem hasztalan hurcolsz magaddal, . . . stb.* (I. 108–132.) és megállapítja: „a szavak olyanok, mintha Petőfi Őrültjét utánozta volna, csak hogy azzal a különbséggel, hogy Petőfi igazi őrült, míg Vajdáé nem.” (62. l.) Petőfi őrültjének szavait, képeit fedezi föl Rubinyi Mózes is, de ő általában az egész I. énekben. (L. Rubinyi 1922.) A Felhők és *Az őrült* hatását látja Sőtér István is abban, hogy mondanivalóját V is a kozmosz, a csillagvilág képeinek segítségével fejezi ki, de „ami a petőfieskedőknél eredetieskedő metafora, az Vajdánál konkrét, részleteiben is kidolgozott látomás.” (Sőtér II. 255. l.) Tamás Attila úgy véli, hogy az *Alfréd regényének* hangvétele néhol egy másik Petőfi-műre — *A helység kalapácsára* — emlékeztet (pl. mikor Alfréd a haláltól elorzott kaszával aprítja a pesti népet a Váci utcán). De különösen V meghökkentő hasonlatai juttatják eszünkbe Petőfi romantikát csúfoló eposzát. (Uo. 51. l.)

Koltai Virgil Jókait említi, megnevezve a művet is, amelynek hatására született az *Alfréd regénye*. Ez pedig szerinte a Párbaj Istennel. Koltai szerint mióta Jókait megírta ezt a regényét, azóta a költők nem azért mennek a természetbe, hogy ott az Isten színe előtt buzgón leomoljanak, hanem hogy őt, az alkotót kérdőre vonják. Az *Alfréd regényét* az ilyen költők műveinek példájaként hozza fel. Ezek a költők: „Nem a világharmonia magasztos s balzsamot lehellő légkörét szívják, hanem a disharmonia posványos vidékein leledzenek;”. (Koltai Virgil: Korszellem és költészet, különös tekintettel Vajda János költészetére. L. a szerző Irodalom s esztetikai tanulmányok [1885.] c. kötetében.

153. 1.) Jókainak ez a kevésbé ismert műve 1872-ben jelent meg egy kötetben négy más elbeszéléssel együtt. (Föld felett és víz alatt. Regénykék.) E vadromantikus történetnek némely motívumát, képét valóban kapcsolatba lehetne hozni az *Alfréd regényével*. És itt elsősorban a képzelet merészségére gondolunk. Az elbeszélés egyik hőse pl. amikor felesége haldoklik, őrjöngésében így kiált fel: „Megölöm a halált magát, mikor érte jön!” Később, mikor fia beteg, kirohan a szobából, és a tomboló viharban, iszonyú égzengés közben pisztolyával a villámokat szóró égbe lök.

V bámulta Jókai regényírói művészetét (I. Szabó Endre: Cigányvilág. 50. 1.); nem lehetetlen, hogy merész fantáziájával valóban hatott rá.

Hogy V sok tekintetben Ady elődjének tekinthető, ez már régen belekerült az irodalmi köztudatba, és természetesen mindenki V lírájára gondol. E rokonság fejtegetésekor első ízben Németh László tanulmánya említi az *Alfréd regényét* is, kiemelve mehökkentő képzeletét és a képek valóságos örvényét, mely lírájának egyéb vonásaival együtt már Ady felé mutat. (Németh László: A Nyugat elődei. 1932.) A legvilágosabban Komlós fogalmazta ezt meg: „... a lelkiélet öntudatlan része gyakran önmagunk előtt sem bevallott megdöbbentő indulataival Adyig nem táruult fel ily őszintén, ily délszaki pompával irodalmunkban. A modern magyar líra nagyszerű nyitánya ez a fejezet. Adyhoz és általában a Nyugat lírájához egész XIX. századi irodalmunkból ez áll legközelebb, bátran megjelenhetett volna 1910 körül mint egy fiatal új költő verse, s akkor is feltűnést keltett volna eredetiségével és erejével.” (190. l.) Rónay György szerint Vajda az *Alfréd regényében* még küszködik az arányokkal, a túlzásokkal akarja új élményét érzékeltetni, de még nem találja meg a mindent magába sűrítő képet, azt a szimbólumot, mely újfajta szerelmi érzését kifejezhetné, mint majd Ady. (Petőfi és Ady között. Budapest 1958. 234. l.) Ady „mitológijának” bizonyos romantikus vonása és Vajda kétségbeesett víziója közt lát rokonságot Tamás Attila, s e szempontból helyezi egymás mellé Ady *Megállt a Sors* c. versét és az *Alfréd regényét*. (Tamás Attila: Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig. 1964. 102. l.) Még egyszer szóba hozza ezt a rokonságot az *Alfréd regényéről* szóló tanulmányában, ahol hangsúlyozza, hogy épp azok a költeményei — köztük az *Alfréd regénye* — teszik V-t Ady előfutárává, amelyekben a romantikus magatartás értékes lényegét — „a kozmikus távlatú és differenciált, a dolgokat ellentétességükben látó szemléletet, a képalkotás merészségét”, „a teljes: az istennel-végzettel bátran perlekedő emberi magatartás szépségét” őrzik. (53. l.)

2.

Gyulai szerint az *Alfréd regényének* alapeszméje („hogy egy mélyen érző szívre mily varázshatást gyakorolhat egy kacér nő bája”) megtalálható már Molière *Misanthrope* c. művében, a cselekmény döntő motívumát pedig (a „szerelmi mámorban harapott sebet”) már Heine megírta *A hastingsi csatátér* c. balladájában. A korabeli kritikák közül még csak egy említi külföldi író: Szana Tamás bírálatában a követke-

zót írja: „A világ elpusztulásának s a vég közeledésének rajza sok helyen Poe Edgar rakoncátlan, de hatalmas képzelődésére emlékeztet.” (Szana Tamás: Életképek 1876. jún. 2. sz.)

Akivel a külföldi költők közül legtöbbször rokonították V-t, még hozzá éppen az *Alfréd regényére* célozva, az Byron.

Morvay Győző szerint (Tanulmánya: Byron Magyarországon, függeléként jelent meg Koeppel Emil Byronjához, fordította Esty Jánosné, 1913.) az *Alfréd regénye* az alapvonásokban rokon Byronnal. Az ellentétes érzelmek hullámváza — lelkesedés és megvetés, az örült szenvedély és a mély bánat, a vallási kétely és a cinizmus, az erőteljes kifejezések és a velőkig ható satíra — byroni hatásra vallanak. Úgy véli, hogy a költemény hőse Lara komor mása. A jellemzés nem fontos, Alfrédot mint akarathatár nélküli játékszert dobálják a viszonyok, az indulat és vak szenvedély, megállapodni csak a sötét, ellenszenves világ-felfogásban tud. Hangja is byroni: lírai kitörések vegyülnek szeszélyes cinizmussal és kesernyés, frivol humorral. A rémületesen fenségest az érzéki vágy végletes kifejezésével keveri. Schöpflin is Byron-utánpótlónak mondja az *Alfréd regényt*, de hozzáteszi, hogy itt a hang, a stílus a költő egyéniségéhez talál. (138. l.) Várkonyi Nándor viszont megállapítja, hogy V nem szorult Byron bátorítására, csak a temperamentumukban van bizonyos közös vonás, bár a magyar költő pesszimizmusa gyógyíthatatlanabb s már nem nevezhető tisztán romantikusnak. (Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom. É.n. 124. l.) Rubinyi azt mondja V e költői beszélyéről, hogy az amolyan verses novella, amilyeneket Byron Don Juanjának hatása alatt írtak akkoriban. (121. l.) Röviden említi Byron hatását Kéky is (Kéky Lajos: A verses regény a XIX. század második felében. 1912.), és általában Vajda elbeszélő költeményeiről szólván, Patyi István (A legnagyobb élő költőnk. Győri Közlöny 1887. szept. 18. 75. sz.) s Bródy Mihály is (49. l.)

Részletesebben foglalkozik V és az angol költő kapcsolatával Willer József. Szerinte a legfőbb rokon vonás a két költő egyéniségében rejlik, és ez a pesszimizmus. Az *Alfréd regénye* a pesszimizmus két elemét: az élményt és a pózt egyesíti. „Kivált az I. ének kelti föl a pózolás gyanúját.” Tagadhatatlan viszont, hogy itt az élmény erejét is érezzük. Az I. ének tárgya is „sok byroni elemet tartalmaz.” (Willer József: Byron és a modern magyar eposz. Győr 1935. 55. l.) A tanulmány további része rámutat a két költő felfogása közti különbségre: Byronnak a realizmus és az utópia határán borongó álmodozása a világforradalomról és ennek szüleményeképp az emberiség újjászületéséről V-nál a fantazmagória ködébe vész. Szerinte V-nál „nem politikai forradalomról van szó, nem az egész emberiség harcáról s az elnyomottak küzdelméről, hanem pusztán az egyénnel, még pedig saját magának a bosszújáról a rajta esett sérelmekért. Byron csak prófétája akart lenni az eljövendő új időknek: V lázalmában magát állítja oda, mint az emberiség kataklizmájának legfőbb okozóját, valamint a pusztulás után megmaradt egyetlen élőlényt”. (56. l.) Az I. ének befejezését azonban Willer is egészen byroninak látja, éppígy a jellemzést, sőt a lélektani valószínűtlenségen fölépülő cselekményt is. A többi énekben is előforduló gyakori közbeszólás, az első személyű előadás, az idegen szavak használata, mind byroni vonás.

Byron mellett Heinét is emlegetik az *Alfréd regényének* méltatói. De nem a Gyulai által említett versre, A hastingsi csataterre gondolnak, hanem Oláh Gábor is, Komlós Aladár is egy másik Heine-műhöz, a Götterdämmerunghoz hasonlítja. Az előbbi szerint Heine költeményének „bizarr pompája háromszorosan ragyog fel” V álom-leírásában (Oláh Gábor: Vajda János képzelete. — Írói arcképek c. köt.-ben. 1910. 101. l.), az utóbbi pedig megállapítja: „Heine némileg hasonló tárgyú szép Götterdämmerungja sápadt vázlat” az *Alfréd regényéhez* képest. (190. l.) Oláh Gábor a Götterdämmerung mellett Heine Ratcliff-ját is megemlíti; szerinte V műve Heine drámakísérletét éppúgy háromszorosan múlja fölül, mint a Komjáthy Jenő által később lefordított Istenalkonyt. (Uo. 101. l.)

Tamás Attila csak példaként sorolja föl többek között Heine és Byron nevét, mint olyanokét, akik szintén keverték a pátoszt és cinizmust, a fellengzős romantikát és a realiztikus józan látásmódot. (Vajda János Alfréd regénye c. műve és a magyar romantika néhány kérdése. Szeged 1965. 48. l.)

Victor Hugo hatását fedezik fel V e művében Oláh Gábor, Kéký Lajos, Schöpflin, és Rubinyi Mózes is. Az első szerint „sokszor Hugo Victorral versenyez borzalmasságában”. (Uo. 101. l.)

Kéký úgy látja, hogy Vajda az *Alfréd regényében* Hugo módjára keresi a szertelent, a meglepőt, „a rémületesen fölségest”, a bizarrt és paradoxot. (1912. 307. l.) A Ny kritikusa nemcsak Byron, hanem Victor Hugo-utánzatnak is tekinti az *Alfréd regényét*, hozzáfűzve a már fentebb közölt megállapítást. (138. l.) Rubinyi a mű vadromantikus kitéréseiben, hasonlataiban ismeri föl a francia romantika fejlődelmének hatását. Tanulmányában rá is mutat a szerinte Hugo-hatásról áruklodó részletekre. Ilyenek a következő helyeken találhatók: I. 186—190., 276—280. és 282—285. (119. l.) Ugyanő a halál-csontvázzal való beszélgetésben Shakespeare-motívumot lát (Hamlet), Juhász Géza pedig azt írja, hogy Alfréd önvallomása és néhány „villámterhes párbeszéd” Shakespeare tragikus dikciójához méltó. (Debreceni Szemle. 1928.)

Vannak, akik elsősorban Puskin hatására figyelmeztetnek. Radó Antal úgy véli, hogy az *Alfréd regényének* hangja emlékeztet Byron Don Juanjára, de egészében már nem annyira a byronizmus szülötte, hanem inkább a Bérczy Károly fordításában rendkívül népszerűvé lett Anyegin hatása alatt keletkezett. (Radó Antal: Missolonghi halottja. A Kisfaludy Társaság Évlapjai. 57. köt. 1924—1928. 245—246. l.) Riedl Frigyes pedig egyenesen azt állítja, hogy V művének mintaképe az orosz költő verses regénye volt. Szerinte Alfréd Puskin Anyegin-jének — az ő szavaival szólva — „egyik fia” (61. l.)

FOGADTATÁSA, MÉLTATÁSA A KÖLTŐ ÉLETÉBEN

A kötet 1876. április végén jelent meg, és nemsokára már az első kritikákat is olvashatjuk a sajtóban. Az Ellenőrben Závodszy [később: Széchy] Károly méltatja V újabb költeményeit és az *Alfréd regényéről* szólva azt írja, hogy „egészében véve a bizarrnak, a phantastikumnak a példaszzerű halmaza”. Ismerteti a költemény tartal-

mát, majd összefoglalja véleményét: „... a bizarr alakok csak bizarr módon beszélhetnek. Vannak is a stílus e nemére »Alfréd regényében« oly kitűnő részek, melyeket az iskolai professorok nem becsülhetnek meg elegendőleg — elrettentése végett az ifjúságnak.” (Ellenőr. 1876. ápr. 29. 117. sz. Závodszky Károly: Vajda János új kötete.)

A Pesti Naplóban Ábrányi Emil ír V 1876-os kötetéről. Az *Alfréd regényéről* szólva kiemeli a nyelvezet költőiségét, a költemény eszme-gazdagságát és a kompozíció eredetiségét. Az I. részről a következőket írja: „A »Végítélet« álma legerősebb megnyilvánulása Vajda János forró phantasiájának. Ehhez hasonló képet nem bír költészetünk. Szakgatottságában, rohamosságában, sötéttségében van valami zord nagyság. És erről csak annyit tudott mondani egy criticus, — különö, bizarr, rendetlen ábrándozás.” (— á e: Vajda János újabb költeményei. PN 1876. 160. sz. Esti kiadás.)

Szana Tamás a kötet bírálatában részletesebben ír az *Alfréd regé-nyéről*. A költői beszély cselekményét ő szegénynek mondja, de a költő alakja, mely mindig előtérben áll „elégge érdekes arra, hogy érzelmével, gondolkodás módjával lekösse figyelmünket”. A költő fékevesztett fantáziája szirtek, tátongó örvények felé vezet bennünket, de a veszélyes helyeket a „genius csodás ragyogása világítja meg”. Alfréd álma bizarr és rémséges, de nem szabad elfeledni, hogy mindez csupán álom, és itt a fantázia működése még nagyobb teret kaphat. Az I. rész ötvenegy sorát idézi is a bíráló, majd megállapítja, hogy mélyen megrázó hang ez újabb költészetünk élmelygős légkörében. Csupa erő és izom ez a költemény, amelyben V inkább a hangulatok mesteri kiszínezésére törekszik, a szerkezet kerekedségére, arányos beosztására nemigen ügyel. Az egyes részletek csodálatosak, de az egésznek olvasása után a befojezetlenség bántó érzése marad bennünk. (Életképek I. évf. 1876. jún. 2. 2. sz.)

Gyulai Pál kritikája az *Alfréd regényéről* csak egy év múlva jelent meg, amikor is az elmúlt év költői beszélyeiről közlő összefoglaló méltatást. Az „örök szép” nevében utasítja el V művét. „Mit ér a szokatlan, a csodálatos történet, ha egyszersmind unalmas és ízetlen is?” Az egész bírálat csupa negatívum. Hiába az új forma — mondja Gyulai —, ha Vajda a természetet, az emberi szívet és társadalmat ily kevésbé tudja ábrázolni. Az *Alfréd regényének* cselekménye bizarr véletlenül alapszik, a jellemrajz pedig teljesen elhibázott. „Alfréd úr, a mű hőse csodálatos keveréke a hőbortos eszményiségnek s az állatias érzékiségnek. Komikailan vagy humorosan tárgyalva talán lehetne belőle valami, de így semmi. Mindenesetre inkább visszatetszést kelt, mint részvétet.” A cselekmény gúnycs hangú, részletes ismertetése után megállapítja: „A mű eszméje az volna, hogy egy mélyen érző szívre mily varázshatást gyakorolhat egy kacér nő bája.” Gyulai szerint ezt már sokan földolgozták, de V e tekintetben semmi különös leleményt nem mutatott fel. Alfréd nem részvétre érdemes férfiú, hanem futóbolond, akinek „örült álma és féleszű éber töprengése a szenvedélynek nem annyira rajza mint paródiája”. „Izidorát sem tudja elhithetően megfesteni.” „Izidóra egy vöröses hajú báb, kelleme és szellemi báj nélkül.” A megvalósult álomról azt írja, hogy bár ez ritka, mégsem szokatlan, és ha csak ennyiben áll az egész mű leleménye, akkor ez nagyon is szegényes költői leleményre vall.

Nem különb a véleménye az *Alfréd regényének* hangjáról, nyelvéről sem. Egy-egy sikerültebb helyet leszámítva egészében dagályos, nyers vagy éppen prózai, gúny helyett mintha káromkodnék — tartja Gyulai. Különösen a hasonlatait találja rosszaknak, jónéhányat föl is sorol. Nyelvről azt mondja, hogy jellemzetes, de kevés benne az erő és báj, nehézkes, néha meg áradozó. A verselés zeneiségével nem sokat törődik, a mondatok összetörve folynak egyik jambus-sorból a másikba. Gyulai véleménye összefoglalva: „... egészében véve e mű jellemvonása erőlködés érzésben, gondolatban és kifejezésben egyaránt.” (BSzle 1877. 15. köt., újból: *Bírálatok. 1861–1903., 1911., 181. l.*)

Gyulai bírálatát — legalábbis főbb szólamaiban — ismételteti, ha egyáltalán szól róla a konzervatív kritika évtizedeken át, azt a bírálatot, amelyben a „kiváló kritikus — mint Komlós írja aztán — sosem mutatkozott oly értetlennek”, mint éppen itt. (K. 191. l.)

Barta János rámutat arra, hogy Gyulai V e művét „majdnem ugyanazokkal a szavakkal utasítja el, mint a fiatal Adyt: „jellemvonása erőlködés érzésben, gondolatban és kifejezésben egyaránt.” „Tehetséges ember, de tele van affektációval” (Adyról, Hatvány közlése szerint). Tehát mindkét esetben az érzés valóságát vonja kétségbe.” (It 1956. 382. l.)

1879-ben jelent meg Irmei Ferenc cikke költészetéről, amelyben az 1876-os kötetről írt recenziójánál még sokkal magasztalóbb hangon szól az *Alfréd regényéről*. Dicséri költői nyelvét, színeit, hasonlatait, képeit. A költői képzelet fényözőne úgy árad itt, ahogyan csak a legnagyobb költők műveiben találjuk. A legelismertőbb hangon említi a kompozíció eredetiségét, az antik és modern epikai elemek összekeverését, azt az óriási és mégis könnyed szökellést, amellyel a káosz világából egy női buadoir selyempárnáira tér át. „Minő zene a jambusokban! minő erőtelj, minő könnyűség és mégis természetesség a kifejezésekben!” E költeményről bátran mondhatjuk, hogy „ebben látjuk ellesve a verselési technika és formatökély ama netovábbját, melyre a magyar nyelv képes”. (Koszorú 1879. II. 298–299. l.)

1881 őszén az *Összes költemények* II. kötetében ismét megtaláljuk az *Alfréd regényét*. A kötetrel foglalkozó bírálatok közül azonban csak kettő szól az *Alfréd regényéről*. Az egyik még ugyanazon évben jelent meg a MSzle irodalmi rovatában. A kritikus szerint V költői beszélye: „Egy hatalmas, de szabálytalan, fékezhetetlen phantázia terméke. Rémes, szörnyű, borzasztó képek egymásutánja komoly történet nélkül; érthetetlen semmi, nagy lelki chaos, miben egy-egy merészebb gondolat szikra, kép villámlik meg; olykor meg egy csillageső, ragyogó tűzijáték lepi meg az olvasót; de mivel nincs egység és harmónia bennök, oly hamar elenyésznek mint a tűzijáték színes csillagai. Hatásvadászat, képhajhászat, noha erővel és szenvedéllyel párosulva, nem gyönyörködtet, csak kázbít, kápráztat, elvakít s végre boszant bennünket. Látjuk a költő gazdagságát, bravourjait, de folyton bánt, hogy annyi kincset dobál a sárba, melyeket ízléssel rendezve, gyönyörű alkotás kerülne ki a művész kezéből. Nem habozunk elismerni, hogy Vajdának szerfölött nagy képzelő tehetsége van, de mit ér e tehetség, ha a költő épen ott tehetetlen, ahol igazán tennie kellene? Mit ér e gazdagság, ha az olvasó szelleme mégis éhen hal mellette?!” (MSzle 1881. dec. 587–588. l.) A második kritika csak két év múlva jelent

meg egy vidéki lapban. A Spectator álnevű kritikus lényegében Závodszy és Gyulai vádjait ismétli. Kifogásolja bizarr eszmemenetét, drasztikus hasonlatait, a szent dolgokkal való gúnyolódást. (Spectator: Vajda János összes költeményei. Jász-Nagykun-Szolnok 1883. febr. 18.)

Még 1882-ben jelent meg Korszellem és költészet címen egy összefoglaló írás, amely részletesebben szól az *Alfréd regényéről*, mint „egy koripheus” lázas álmáról. A cikk a Figy-ben található (1882. XIII. köt.), éppen abban a lapban, amelynek szerkesztője Aigner (Abafi) Lajos volt, aki az előző évben kiadta V költeményeit, többek közt az *Alfréd regényét* is. Még meglepőbb, hogy a támadó cikk szerzője, Koltai Virgöl — egyébként ekkor bencés tanár — az 1881-es kiadásról, az ÖK-ről tudomást sem vesz és az első megjelenés (KN 1875. dec. 25-i szám) szerkesztői ajánlásán gúnyolódik. (L. Keletkezése 494. l.) Nehezen érthető, hogy miért hét év után, s miért éppen ebben a lapban, a Figy-ben reagál V költeményére. Az *Alfréd regényére* vonatkozó megállapításai teljesen Gyulai véleményét tükrözik, azzal a különbséggel, hogy ő semmiféle eszmét sem tud ebben a költeményben felfedezni. Az egész művet a bizarr fantázia, kuszált lélek, az anyagiaság, az érzékiség, ember- és világgyűlölet jellemzi. A mese lélektani képtelenség, nyelve költőietlen. Röviden: sivár, diszharmonikus, cinikus. Az *Alfréd regénye* „egy beteg lélek lázas álomlátása”. (187. l.) E bírálat később a szerző egyik könyvében is megjelent, kibővítvé V más epikai műveinek ismertetésével. (Korszellem és költészet, különös tekintettel Vajda János költészetére. L. Koltai Virgöl: Irodalom s esztétikai tanulmányok. Budapest 1885. c. kötetben) Itt a Figy-ben megjelent kritikájánál is támadóbb hangot üt meg Koltai.

V nyugalmat nem lelő, lázas költészetét Erdélyi 1859-ben részben még az akkori idők viharos jelenségeivel magyarázza, de azóta az idők változtak, V költészete pedig nem. Példa erre éppen az *Alfréd regénye*. Ezután az elbeszélés elé illesztett Taine-idézet helyénvalóságát vitatja. Taine-nak teljesen igaza van, V költészetét azonban ez alapon sem lehet méltányolni: V „nem a természettel egyezően teremt új műveket”. Taine ugyanis Az eszmény a művészetben c. Harrach J. által fordított műben még azt is mondja: „A természet csúcsán a souverain hatalmak vannak, melyek uralkodnak a többiek felett, a művészet csúcsán remekművek vannak, melyek felülmúlják a többit; a két csúcs egyenlő magasságú és a természet souverain hatalmai kifejezettek a művészek mesterművei által.” V tehát semmiképp sem menekülhet Koltai szerint az esztétika szárnyai alá, mert Taine egyáltalán nem tartja a természetellenességet jogosnak.

Három évvel az ÖK megjelenése után emlékezik meg az *Alfréd regényéről* Koroda Pál. Megállapítja, hogy valójában nem is költői beszély, hanem „a lírai erupciók egy ciklusa”. A költemény „a szép Izidóra dithirambszerű dicsőítésével” kezdődik, amelyre aztán „a szilaj vágyak, lázas álmok, emésztő kétségek zilált akkordjai hangzanak fel. Az érzések, miket egy kacér nő egy szenvedélyes férfiszívvel játszva ébreszt, megkapó, néha durva közvetlenséggel nyilatkoznak az *Alfréd regényében*”. (Koroda Pál: Vajda János. MSa 1884. 374. l.)

Az 1895-ös gyűjteményes kötetről először a MSzlé-ben jelent meg egy rövid, névtelen recenzió. A végig magasztaló hangú bírálat az elbeszélő költemények közül legérdekesebbnek tartja az *Alfréd regényét*,

amelyről az a véleménye, hogy: „A mi benne hiba, az az erő túlcsepontosságában áll, bizarr, excentrikus alkotás, de semmivel sem áll hátrább a világirodalom legszebb alkotásainak.” (MSzle 1895. dec. 15. 50. sz. 600. l.)

A három összefoglaló értékelés szerzője közül az egyik — Lévay József — Gyulai egykori bírálatainak szellemében rövid néhány sorban intézi el V elbeszélő költeményeit, külön kiemelve az *Alfréd regényét*, amelyről azt mondja: „Ne tartunk attól, hogy az akadémiai kritika rabszolgáné» közt kell »vesszót futnia» *Alfréd regényének* s »ez a kitüntetés halhatatlanítja» majd a költőt. Nem! Csak a természetes, józan eszű és ízlésű olvasóra kell azt bízni; az majd önkénytelenül is megadja a kritikát azzal, hogy már féltűn kifáradva teszi le kezéből *Alfréd regényét*.” (V. Z.: Vajda János. BSzle 1896. 87. k. 347. l.)

Ravasz Árpád is röviden szól, de nagyobb megértéssel V epikájáról; az *Alfréd regénye* (és ez vonatkozik a *Találkozásokra* is) mint elbeszélő költemény nem ér sokat, de lírai szépségekben gazdag. Az elbeszélések alakjait a költői képzetnek az érzékiség irányában való rendkívüli működése teremtette. (Ravasz Árpád: Vajda János költeményei. Erdélyi Múzeum, 1896. XIII. köt. IV. füzet 189. l.)

A legteljesebb elismeréssel emlékezik meg V e művéről Mezei Ernő. Áttekintő hosszabb cikkében igaz, ő is csak néhány sort szentel az *Alfréd regényének*, de megállapítja: „Ebben a műben talán legerősebben nyilatkozik Vajdának az a kiváló tehetsége, hogy az érzelmek ősi nyelvét, a vak ösztönök kitöréseit, a buja, szinte túltelt színeket a műveltség bonyolult kérdéseivel és kínzó kételyeivel tudja egyesíteni, — ennek az elbeszélésnek különös sajátága, hogy a leghőbb szenvedély, a legbujább tragikus képzelődés látományai, a természetfölötti behatások, melyek a mesének lényegét alkotják, a modern szalon érintkezés kimért, hideg formái közé vannak illesztve. Sajátos misztikus naturalizmus ez, a valóság pontos képe minduntalan rókszövelegbujább fantázia ékítésével.” (eő: Vajda János. Egy 1896. febr. 21.)

ÉRTÉKELÉSE A KÖLTŐ HALÁLA UTÁN

1897-ben, V halálának évében jelent meg Rencz János tanulmánya, melyben összefoglalóan szól V verses regényeiről. (*Alfréd regénye, Találkozások, Abel és Aranka*). Szerinte e költői elbeszélések cselekményéből hiányzik a lélektani megokolás, a jellemek pedig a legtöbb esetben lehetetlen alakok.

Hasonló szellemben ír V epikájáról Dombi Márk is. Az *Alfréd regényében* (és a *Találkozásokban*) az egyes mozzanatokban fölismerhető az élményi anyag, a féktelen szenvedély ábrázolása és a bűnös női alakok a költő szerelmére emlékeztetnek. Reflexiók, lírai áradozások szakítják meg a cselekmény fonalát. „Emellett az *Alfréd regénye* híjával van minden szerkezetnek; meséje képtelen, erőltetett előadásában a szörnyű a nevetésgesssel érintkezik, s az érzékiség heve csak úgy izzik benne.” (402—403. l.)

Kerekes György szerint a mű hibája az, hogy a cselekménye meg lehetősen sovány és éppen az álomlátás, amelyen az egész alapszik, merő képtelenség. A két fő alak közül egyikkel sem tudunk rokonszen-

vezni. „Legfőbb hibája e műnek az egészen végigvonuló közönyös, szinte hányaveti hang, erős túlzások, szertelenségek és érzékiség.” (127–128. l.)

1900-ban jelent meg Endrődi Sándor Századunk magyar irodalma képekben c. munkája. A Kuruc-nóták egykor híres költője, aki egyébként Vajda tisztelői közé tartozott, az *Alfréd regényének* különös szépségeire hívja föl az olvasó figyelmét. V-nak „külön, kivételes világa volt, egy lehetetlen, rettentő világ, amelynek bizzarr teremtési processusa mindent szétrobbantással fenyegető, colossalis tűzijáték képében ott foly le előttünk az *Alfréd regénye* című poemája első fejezetében. Ha valaki látni akarja Vajda képzelő tehetségét s azokat a kinszenvedéseket, melyek azzal együtt járnak: olvassa el ezt az égő, világokat felforgató rhapsodiát, nézze meg ezeket a lángban, vérben hömpölygő képeket, ezeket az emberiséget elsöprő és új teremtés jogát követelő rémes víziókat s köztük a költő fuldokló szívét.” (346. l.)

Megértést mutat V e fantasztikus elbeszélő költeménye iránt Bródy Mihály is 1904-ben megjelent könyvében. Ő is megállapítja, hogy cselekménye nem gazdag, de hozzáteszi: „A mesének ezt a vékony erét a költői dikció olyan dús tényezete veszi körül, hogy maga az ér egészen háttérbe szorul.” A kompozíció szeszélyességét kifogásoló esztétikai józanságot szerinte „a költői beszéd valóságos zuhataga zengi” túl és a „metaforák, a mély léleketű hasonlatok lázas egymásutánban vonulnak be lelkünkbe”, (43. l.)

A konzervatív irodalomtörténetírás részéről az első elismerést, sőt magasztalást — meglepő módon — Pintér Jenőtől kapta. (A magyar irodalom történetének kézikönyve. II. köt. 1921.) „Egetverő lírai kitérések sorakoznak benne egymás mellé, a pátosz szeszélyes humorral váltakozik, az önkínzások és öngúnyolás merész érteletei sodró erővel áradnak.” A cselekmény ismertetése után így értékel: „A rimtelen jambusokban írt verses regény a képzeletnek olyan szilaj szárnyalását, a képeknek és hasonlatoknak olyan pazar változatosságát, a nyelvnek olyan tündöklését mutatja, hogy ebben a tekintetben kevés magyar költemény vetekedhetik vele. Drámai élelenségű részletek váltakoznak benne ragyogó leírásokkal. Izzó líraiság fűti minden sorát. Álom és való, felhőkben ábrándozó eszményiség és póre realizmus fonódnak benne együvé. Új színek, ismeretlen hangok, merész ötletek kápráztatják az olvasót. Ritka kifejező erejű költő alkotása ez a mű: a magyar epikának kétségtelenül egyik nagyértékű alkotása.” (II. köt. 549–550. l.)

Később ugyanezeket a magasztaló sorokat írta Pintér a Vajda János Munkáihoz (Magyar Klasszikusok, 36. köt. Franklin) készült bevezetésében is. (A kötetben egyébként nincs benne az *Alfréd regénye*.) De megtalálható ez a véleménye az ún. „nagy-Pintér”-ben is. (VII. köt. 1934.)

Pintér Jenőnek ezt a meglepően pozitív értékelését — ha ugyan tőle magától származik — csakis azzal magyarázhatjuk, hogy már ismerte Ady költészetét, és — legalábbis kezdetben — rokonszenvezett vele.

A hivatalos jellegű irodalomtörténetírás azonban Pintér Jenőn kívül továbbra sem igen mutat megértést az *Alfréd regénye* iránt. Még Riedl Frigyes is Gyulai vonalán halad, amikor egyetemi előadá-

saiban Vajda e művéről szól. E költemény hőse szerinte is futó bolond. „A cselekmény, amelyet Vajda elmond, nem lélektani indokok szerint és nem Alfréd jellemének megfelelően történik, hanem Vajda János perenyi érzelmei szerint.” (62. l.) A stílus művészete iránt általában oly fogékony Riedlnek nem sok érzéke volt az *Alfréd regényének* szokatlan hangjához, merész képeihez, szárnyaló képzetéhez, azt mondja: „még a fantáziája is befárad” az embernek ennek az olvasásába. (63. l.)

Kéký Lajos is „teljesen degenerált és hóbortos ember”-nek tartja a hőst (1912. 307. l.) Érdekes azonban, hogy ezt a megállapítást már elhagyja a V-centenáriumra készült könyvéből, és elsősorban hangjával, képzetével foglalkozik, s mint 1912-es tanulmányában, véleménye itt sem oly egyértelműen elítélő, mint Riedl Frigyes és Gyulaié. Kéký szerint V képzelete „merészen szárnyal, de zavaros képeket fest, az életnek kesernyész, sokszor cinikus felfogásával”. (26. l.)

Minden elítélő hang nélkül szól Hartmann János tanulmánya V e költeményéről és elsősorban képzetének bujaságát emeli ki. Izidóra bájainak leírásában „Vajda visszafojtott érzelmi vágya itt egy egész ifjúság tüzével tombol, képzelme folyondárként kússza végig kedvese testi szépségeit s szinte bujálkodik rajza tárgyán. Mint ha kincse koldusszem mered, vagy dús asztalra tapad éhez szeme: Vajda képzelme kéjelegve lakomázik a szépségen s mohón hajtja fel a gyönyör kelyhét.” (Vajda János. Magyar Múza, 1922. 472. l.) Rubinyi — V lírai alkatát hangsúlyozva — megállapítja, hogy epikai művei közül „Alfréd regénye áll legközelebb egyéniségéhez, mert e lírai elbeszélésében a költő valóban saját »fuldokló szívét« énekelte meg”. (86. l.) Rubinyi a „fuldokló szívét” kifejezést Endródi Sándortól kölcsönözte. (L. 509. l.)

A következő évben megjelent könyvében Alszegehý Zsolt megállapítja, hogy V a szerelmet, a modern ember szerelmét állítja a központba, a modern embert magát pedig teljesen Puskin mintájára fogja föl. Az *Alfréd regényének* hősei Alszegehý szerint ingadozó jellemek, lelkük „sajátos összetételű”. Az egész mű „az eszményiség és érzékiség . . . keveréke”. (Alszegehý Zsolt: A XIX. század irodalma. Budapest 1923. 199. l.)

Az 1927-es évforduló alkalmából hárman szólnak érdemlegesen az *Alfréd regényéről*. Mindhárman igen pozitívan.

Földessy a költő egyik leghatalmasabb alkotásának tartja. „A szertelen méretek tombolnak a versben mindenütt: eseményekben, érzésekben, jellemekben csupa rendkívüli döbbsenti meg az olvasót. A visszautasított szerelmes összeomlott boldogságának szimbóluma e versben az eresztékeiből széthulló világ rajza, amely nagy és helytálló próbája Vajda talentumának.” (116. l.)

Travnik [később: Nedeczey] Jenő győri tanár (cikksorozata: Győri Hírlap, 1927. dec. 19—25. és 1928. jan. 1. sz., később különnyomatban is) ezeket írja: „Ezt a különös, nyelvezetében is szuggesztív erejű lírai regényt nem szabad azon szempontok alapján mérlegelnünk, amelyeket a korabeli uralkodó bíráló az objektív epika gyakorlatából ismert és hiába keresett a műben.” Ahogyan V a hős álmát „megdöbbsentően biztos lélektani ismerettel rajzolja, újszerű színeket kever az örök költői palotán, merész és mégis élesen körvonalazott képeket

zúdít egymáson át, mintha csak futurista technikával dolgoznék: olyan költői teljesítmény, amelyet nem szabad a dagály hangoztatásával elintézni”. (15. l.)

Juhász Géza meg éppen mély őszinteségében és lélektani igazságában látja a mű rendkívüli értékét. „A szerelme miatt kikacagott Alfréd nagyszabású látomásokban álmódja meg a világpusztulást, melynek látszólag kusza jeleneit szigorú logikával fűzi egybe az egész víziót létrehozó s mozgató vágy, a megsűfolt szerelem irtó dühe.” Mindhárom főszereplő jellemzése hiánytalan, Alfréd és Izidóra alakja pedig ma is modernül hat. Pompás a nyelvezete is. „A világmentés sötét rajza épp oly költői a műben, mint az újjászületett föld édenkertjének vakító fényzőne.” (Juhász 51. l.)

Pásztor Árpád rövid centenáriumi megemlékezésében az *Alfréd regény*ének nagyszerű erényeit emeli ki: a „féktelen, önmagán szinte túlszökő költői fantázia, a kifejezések shakespearei vakmerősége és a lírai bátorság, mely Vajdát korától annyira elszakította”. (A százéves Vajda János. Századunk, 1927. 228. l.)

A Benedek Marcell szerkesztésében megjelent Irodalmi Lexikonban (Budapest 1927.) Lengyel Miklós foglalja össze V életét és költészetét. Két verses regénye közül csupán az *Alfréd regény*ről szól megállapítva, hogy elbeszélő költeményei sorából ez a nyugtalan, szertelenségekbe hajló lírai regény emelkedik ki, amely mű egyben „a költő szenvedélyes és keserű egyéniségének élénk megvilágítója”.

Érdekes módon bukkan föl az *Alfréd regénye* Szabó Lőrinc egyik 1927-ben írt esszéjében (Séta idegenben), amely többek közt Fodor József első verskötetét méltatja: A lihegő erdők költője — mondja Szabó Lőrinc — „a kései Ady világában él (ami meglátszik nyelvén és szöfűzésein is) és abban a Vajda János-féle egyhangú vízió-orkánban, amely az *Alfréd regény*ében szentegyházakat tép ki a földből, mint odvas fogakat”. (A Séta idegenben megtalálható A költészet dicsérete c. kötetében, Budapest 1967. 312. l.)

Várkonyi Nándor szerint V egyetlen tehetségének negatív tulajdonságait tükrözi az *Alfréd regénye*: „gyűlölet, megvetés, pusztítás és gúny: ennyit olvashatunk ki belőle, de elgyönyörködtethet a valami dacféle gesztussal önmagára bízott képzelet s a változékony stílus.” (A modern magyar irodalom. Pécs é. n. [1928] 25. l.)

A 30-as években V képzeletének jellegzetességéről szólván Németh László említi röviden az *Alfréd regényét*: „Talán sehol sem oly megdöbbentő ez a képzelet — írja —, mint *Alfréd regény*ében, ebben a magányos alkotásban, melyben egy álom leírása valóságos képörvényt bocsát ránk.” (A Nyugat elődei. 1932. L. Az én katedrám c. kötetben, 1969. 647. l.)

Szerb Antal három sornyi idézettel (II. 249—251) emlékezik meg (Magyar irodalomtörténet. Kolozsvár 1934. II. köt. 135. l.) V-nak erről a költői beszélyéről, de anélkül, hogy megnevezné a költemény címét.

Willer József szerint az *Alfréd regény*ének I. éneke V legerőteljesebb, leggazdagabb alkotásai közé tartozik. Az egész költeményben érződik a közvetlen élmény ereje, és ez, valamint „a gondolatok nyomasztó tömege, a képek legyűgöző sokasága s az egész átítatva az érzelmeknek szinte örültséggel határos exaltáltságával: mindez olyan hatást tud

kiváltani még a legjózanabbul gondolkodó olvasóból is, mint kevés más költői alkotás a magyar irodalomban". (Willer József: Byron és a modern magyar eposz. Győr é. n. [1935.] 55. l.)

Vajthó László a sebzett szerelem háttorzongatóan szép lírai torzójának nevezi az *Alfréd regényét*. (A halhatatlan magyar irodalom. é. n. [1941.] 184. l.)

1941-ben megjelent könyvében V epikájából Bóka László csak az *Alfréd regényét* emeli ki, különösen az első részt, a világ pusztulásának látomását. „A középkor óta nem lakott ennyire senki agyában a végítélet gondolata.” Idéz a világ pusztulásának rajzából 45 sort (I. 282–290., 329–345., 358–358., 417–424.) és hozzáfűzi: „Mily idegenül hangozhatott, ha az új paradicsom második Ádámját-ról beszélt. Ez nem a XIX. század szókincsének volt a szava.” (155. l.)

A felszabadulás után első ízben Waldapfel József szól érdemlegesen az *Alfréd regényéről*. (Egyetemi jegyzetek. A magyar irodalom a kapitalizmus korában, 1950/51. II. félév 42. l.). Kiemeli többek közt, hogy ennek „az elbeszélésnek részleteiben többször találkozunk utalással a kapitalista világ szörnyűségeire, a pénz uralmára, még sokkal nyíltabban, mint lírai verseiben”, és példaképp idézi az I. részből a 29. sortól a 46. sorig terjedő szakaszt.

1954-ben megjelent monográfiájában Komlós Aladár részletesen elemzi az *Alfréd regényét*. Gyulai ellenében azt fejtí ki, hogy a sajátos mondanivaló inkább a szerelem és az önértet harca, és néha egybeolvadása, és „ha jól megnézzük, azt a Vajdára jellemző megfigyelést tehetjük, hogy hőseiben az önértet a szerelmi vágnál is erősebb”. (187. l.) Hőseit tehát igazában nem a szerelem hajtja, hanem felül akarnak kerekedni, és nem annyira szerelemre vágyódnak, hanem önértetük diadalát akarják. Alfréd és Izidóra magatartása nincs minden cselekedetében meggyőzően rajzolva. Hibája még a költeménynek, hogy ez a túlhevített léghő, ez a legmagasabb hőfokú szenvedély nemigen illik a grófi arszlánhoz és a kétes foglalkozású hősnőhöz.

Az álom leírását Komlós a költő legmegragadóbb alkotásai közé sorolja. A világpusztulás e látomása „eredeti képei erejével és félelmetes pompájával páratlan az irodalomban”. (189. l.) „Kusza ez az álom és képtelen, de épp ezért álomszerű, s ugyanakkor lélektanilag minden fordulatában követhető és igaz; a képeletnek meg olyan erejével van megelevenítve, aminőnek ritkán látni párját. A váratlan részletek és hasonlatok vakító fénnel villóznak benne, mint villámok az éjszakában, s olyan sűrűséggel követik egymást, hogy káprázik bele a szemünk. S a hang feszültsége nem csökken egy pillanatra sem: a költő ereje teljében van s végig lankadás nélkül győzi munkáját.” (190. l.) Sajnos a következő részek már kevésbé sikerültek. V az álmat jobban ismerte, mint a valóságot, és saját lelkét jobban sikerült föltárnia, mint idegen emberek cselekvését megmutatni. „Ha az *Alfréd regénye* első fejezetét torzónak hagyjuk, bizonyára rég közismert és csodált alkotás volna. Ritkán adta zsenialitása kétségtelenebb próbáját, mint itt.” (190. l.)

Barta János arra mutat rá, hogy az *Alfréd regényének* első énekében a „nagyarányú érzelm többnyire oly erővel ömlik a képbe, hogy

túltelíti, érzékletességének felfokozásával a realitáson túlemeli, a belső izzás szolgálatában espresszív hatását megnöveli". (Komlós Aladár: Vajda János. It 1955. 380. l.) De ez a képáradat hirtelen lebukik a fenségesből az alantasba, a köznapiba, olykor ugyanis a képzelet előbb jár, mint az érzelem, és mesterségesen próbálja megteremteni a nagyszerűséget, a pátozt. Némelykor meg egy-egy „szatirikus szúrás” enyhíti a határtalan fájdalmat. (Uo.) Egy másik tanulmányában Barta arra hívja föl a figyelmünket, hogy a Petőfi–Arany típusú realista líra ábrázoló, plasztikus jellegével szemben a még romantikus színezetű, de már újszerű, a modernségbe átvezető expresszív, kifejező stílust és a mitikus pátozt, tehát a két új költői kifejezőmódot éppen az *Alfréd regényének* monuméntális áradásában szólaltatja meg. (Költők és írók. Budapest 1966. 159–160. l.)

Az *Alfréd regényének* újszerű kifejezőformájával foglalkozik Rónay György is. Vajda keresi, de teljesen elérni még nem tudja, hogy újfajta szerelemélményének igazán visszaadó kifejezését megtalálja, „aránytalanná torzítja, a karikatúra, a bizarr, a fantasztikus, majdnem a rémdrámaszerű felé tolja el a rajzot. Egyetlen találó vonás helyett a vonások halmaza túlzásával dolgozik.” (Petőfi és Ady között. Budapest 1958. 233–234. l.) Rónay a múlt század költészetének áttekintésekor megemlíti azt is, hogy V e költői beszélye ösztönzőleg hatott Rudnyánszky Gyulára, akinek Izabel c. verses regéje hasonló témát dolgoz föl. „Izabel jellegzetesen századvégi szépség. Gondosan vigyáz a külszínre, az etikettre», de nem hitves, hanem gazdagon kitartott szerető akar lenni.” (Uo. 147. l.)

Sötér István az álomjelenet értelmezését más irányból közelíti meg. Szerinte az *Alfréd regényének* „csodálatos első fejezetében” a kozmikus látomás csak köntös. „Látomása nem csupán a szenvedélyt fokozza végtelenség, de még megtézi azt egy társadalmi kataklizma vérzőnővel, hogy végül az összeomló világegyetemet is a földi romokra borítsa.” „Ennek a látomásnak a kataklizma jeleneitiben, valóban, *erkölcs és anyag* együttes zülléséről van szó. A kozmikus képek, a filozófiai töprengések, melyek másutt bármiféle társadalmi tematikától mentesnek látszanak, most szorosan összekapcsolódnak a bomló társadalom látványával.” *Alfréd álma* – mondja Sötér – magyarázatul szolgál bizonyos filozófiai témához. „A kozmosz eszerint *néha* jelkép is, a kortársi társadalom jelképe, a világgataklizma pedig a társadalmi kataklizmáé.” (Sötér I. 348–349. l.)

Külön tanulmányban fejt ki az eddigiektől sok tekintetben eltérő álláspontját Tamás Attila. Nézete szerint Vajda az *Alfréd regényének* megírása előtti években valamilyen belső átalakuláson, változáson megy át. Erre a változásra, amelynek következménye V költészetében a halál problémájában való elmélyedés, már Komlós is utalt: „Vajda elsötétedését – írja monográfiájában – lemérhetjük az 1872-ben kezdett *Találkozások* és az 1875-ben írt *Alfréd regénye* hangjának különbségén. Amaz világfiás, ez tragikus.” (169. l.) Tamásnak az a véleménye, hogy ez a válsághangulat, az illúziókkal való leszámolás az egész akkori magyar irodalomra jellemző, és tanulmányában legfőképp ide vezet vissza V e művének oly feltűnően vegyes szemléletét. Fejtegetésének kiindulópontja az, hogy az *Alfréd regényének*

számos eleme — éppen a Gyulai által felsorolt mozzanatok — „a romantika vásári ócskaságainak lomtarába való”, és V ezeket az elemeket „legalábbis részben — *parodisztikus* céllal használta fel”. (47. l.) Nagyon is vegyes hangvételű műről van szó itt, az emelkedett pátoszot elegyíti a groteszkkel, a lelkesültséget az öngúnyval. Nemescak bizonyos részletek, hanem az egész cselekmény is a romantikával történő leszámolást mutatja. Megrendítő komolyságú és szépségű részek váltakoznak hányaveti, gunyoros képekkel, ennek, sőt a stílári töréseknek is — a magyarázata az, hogy az *Alfréd regénye* „a romantika önfelszámolásának egyik legjellemzőbb alkotása, — de olyan önfelszámolásé, melynek eredményeképp a század első feléhez kötött, itt már önmagát túlélt *romantika* eltűnik ugyan majd a maga sallangjával, ám a valóság prózaiságával szemben a nagyságot, a kicsinyességeken felülemelkedő alkotó szellemet középpontba állító *romantikus jellegű magatartás* tovább él, s majd új művészi értékek forrásává lesz.” (53. l.)

Széles Klára szintén V stílusát vizsgálva a költő egy jellegzetes kötőszavát veszi számba, és összegezésül egészen más eredményre jut, mint Tamás Attila. Tanulmányában megállapítja, hogy V költészetében „Tárgy, színhely, pillanat túlemelkedik közvetlen valóságosságán, jelentéssel telítődik; a m i n t h a-bevezetésű rálátásokkal, beleérzésekkel belép egy csupán költői valóság. Ez a fajta »valóság-hasadásos« m i n t h a sor jelentkezik a tán legmélyebb, merészebb látomásfüzereiben, a legtávolabbra merészkedő »Alfréd regényé«-ben (1875). Ezek a m i n t h á k maximálisan sűrítik fantáziája romantikus szárnyalását, s ugyanakkor ennek a szárnyalásnak szürrealizmusig terjeszkedő távlatait is.” Utána állításának igazolására idézi a világvége-víziósorozat egyes részleteit. (Széles Klára: „Mintha erdön járnék, éjjel . . .” Egy köztöszó Vajdánál. Magyar Nyelvőr, 1971. 1. sz. 59. l. Különnyomatban is.)

Más, részben új szempontok szerint közelít V műveihez Mezei József. „Az *Alfréd regénye* — mondja — szokatlan, nem klasszikus és nem »gótikus«, hanem természetes, emberi. [Mezei—Stendhal és Mme de Staël nyomán — „északi” és „déli”, gótikus és reneszánsz romantikát különböztet meg. Mintegy ellentétként idézi a mintaregényeket, Vigny Éloáját, s az Anyegint.] Alfréd a maga, képzelődésének áldozata. Csalódása groteszk, egy rögeszmés illúzió, félreértett helyzetek, egy álomba való bolond hit miatt következik be. Látomása már patológikus. Nem a világ kuszálódott, hanem az álmodozás, képzelődés, öncsalás borította fel a rendet. Ez a káosz, apokaliptikus pusztulás egy túlságosan szubjektív érzékelés látomása. A napoleoni dicsőségvágy a szerelmi hódítás és Waterloo groteszk tragédiájában jelent meg újra, a korra jellemzően, korszerűen.” (Mezei József: A magyar regény. Budapest 1973. 375—376. l.)

Végül megemlítjük, hogy egy didaktikai könyv (A kiegyezés kora irodalmának középszintű tanítása. Szerk. Miklós Róbert, a V-ről szóló részt Makay Gusztáv írta. Budapest 1958.) két verses regényt ajánl a múlt század második feléből szakköri feldolgozásra: az egyik a délibabok hőse, a másik az *Alfréd regénye*. V szerelmi lírájának tárgyalásakor pedig helyet kap három sornyi idézet is (I. 16—18.) Izidóra szépségének bemutatására. (44. l.)

- 4 *Az akadémiai kritika* — ezzel a megjelöléssel Gyulaira és körére céloz Vajda. Vö.: *akadémiailag cégezett, kiváltságolt vaskalaposok. (Polgárosodás. 1862. VKrk VI. köt. 116. l.), akadémiailag szabaddalmazott ítézet* (uo. 160. l.). A *Petőfiről* (1884) c. cikkében pedig így ír: *a tehetetlenek céhének irigy szemében [...] minden költői mű csak úgy jó, ha az általuk földlított mintákra van csinálva. Ha valaki a saját maga mintája szerint dolgozik, az már hiba, tudatlanság, cédaság, pongyolaság.* (ÖM 1538. l.) A KI-ben elhagyott, de az előző kiadásokban még megtalálható Taine-mottót is (l. Szövegváltozatok 548. l.) azért tette műve elé, hogy a költői képzelet és általában a művészi találékonyság jogosultságát, történetének merészségét, különösségét a nagynevű francia filozófus, irodalomkritikus és történetíró művészetszemléletével is igazolhassa. Hippolyte Adolphe Taine (1828–1893) munkája — *Voyage en Italie (Utazás Itáliában)* —, amelyből V idéz, 1866-ban jelent meg. Taine művészetelméletének különösen a múlt század 70-es, 80-as éveiben volt nálunk is igen nagy hatása.
- 6 *halhatlaníthat* — e kifejezéssel már találkozunk a *Polgárosodásban* (1862) is: *halhatatlanít* (VKrk VI. köt. 82. l.) Így írta még az *Alfréd regényében* is az ÖK kiadásában: *halhatatlaníthat. A Kisértetek* c. versében is előfordul, amikor a költő Ginát, a *tünde lényt* és annak *Halhatlanító ajakát* idézi föl emlékezetében. A legkorábbi adat Vajdánál e szokatlan szóra: *Halhatatlaníva vagytok a dicsőökkel* (*A honárulókhoz III*. 1848). L. Petőfinél is: „*halhatatlanítani*” A táblabíró. Előljáró beszéd.).
- 17 *Alfréd barátom* — Nálunk meglehetősen ritka az Alfréd név, még irodalmi hősnek is. Hogy V épp ezt a nevet választotta, abban talán nem kis szerepe lehetett a rendkívül népszerűvé vált Dumas fils regényének is. *La dame aux camélias*. 1848. Magyarul először: *A kaméliás hölgy*. Pest 1862. Színpadon: Gauthier Margit a Nemzeti Színházban először 1855. nov. 26. Operai változatát is (Verdi: *Traviata*) csakhamar bemutatták Pesten (1857. nov. 17-én) Egyik részlete hangzik föl abban az étteremben is, ahová a *Találkozások szerelmes párja*, Ernő és Leona betér: (l. III. 75. versszak). Az *Alfréd regényének* sok franciássága is ezt a föltevésünket erősíti. Az *Alfréd* név előfordul többek között Arany János Hídvatásában (1877), de találkozunk e névvel Jókai A kis-királyok (1886) c. és A lélekidomár (1889) c. regényében, továbbá Endrődi Sándor Henrik c. elbeszélő költeményében is.
- 20 *Jó egy-két évtizeddel azelőtt* — tehát az 1850-es évek elején. A történet idejének meghatározása nem látszik lényegesnek, csak annyiban, hogy még nyilvánvalóbbá teszi a Ginára való utalásokat.
- 21 *arany ifjúságunk* — arany ifjúság: a franciából átvett kifejezés („jeunesse dorée”). Így hívták Franciaországban Robespierre bukása után (1794. július 27.) a gazdag párizsi fiatalságot. Később általában a könnyen és vígan élő fiatalság neve. Megtalálható ez a kifejezés V egy másik írásában is: *Vadászat szepstem.*

- berben (1880. VKrk V. köt., 20. l.) Vörösmarty szintén használta. (Egy ifjúkori költeményében: Még pirosult orcád . . .)
- 23 *tarjasos* — apró, darabos, tornyosuló. V gyakran használt szava; 1. *Béla királyfi* V. ének 190., GE XXXII., *Vasúton* (1885). Az előző megjelenésekben (KN, UK, ÖK) e sorban *Már mindenem túl helyett: rumgénéiuszkák* van. E ma már elavult kifejezés jelentésére V egyik elbeszélésében találunk némi magyarázatot. A *Bolond történetekben* (1854) olvashatjuk, hogy egy kórház hajnali vendégei rumot rendeltek, egy ideig mindegyik annak lángjaiba bámult, mert egyebet mámoros szemeik már nem is bírtak megkülönböztetni. (VKrk IV. köt. 93. l.) Kosztolányi Dezső egyik korai novellájában is olvashatunk égő rumról: „A békés idillen, a mély és sárga teán pedig forrón libegett a szerelme, mint rumláng.” (Kosztolányi Dezső: Szeretek. Elbeszélései c. kötetben, Budapest 1965. 144. l.)
- 24 *egy király-utcai Barlangban*, — A mai Majakovszkij utca a Sugár út (később Andrássy út, ma Népköztársaság útja) megnyitásáig Pest egyik legforgalmasabb utcája volt. Nappal a boltok, zsidó-árusok lármája, éjjel a mulatók, vendéglők tivornyai tették hangossá. Az ötvenes években több híres-hírhedt hely vonzotta ide a mulatni vágyókat. Egyik mulatójába még a mágnesok is eljártak. A barlang kifejezés az „örök világossághoz” címzett mulatóhely nem éppen előkelő jellegére utal. Az „örök világossághoz” címzett kávéház szerepel a *Bolond történetek* c. elbeszélésében is: *Volt Pesten is egy örök világosság a király utca közepe táján, szemközt vele a kakas utca, mely neki örökös hajnali kukorított. Ez örök világosság pedig nem egyéb mint egy kávéház, mely éjjelnappal — örökké nyitva állott.* (VKrk IV. köt. 93. l.) Az örök világosság egyébként bibliai eredetű kifejezés. (Ézsaiás LX. 20.) A Király utcai kávéházzal l. még a *Bolond történetek* jegyzetét is. (VKrk IV. köt. 475. l.)
- 26 „*zsinórba*” — egyvégtében, egymás után, sorozatosan.

I.

- 1 *Fehérek voltak vállai, Mint a Kordillerák hava* — a Kordillerák Észak-Amerikában levő hegylánc) előfordul — más összefüggésben — a *Végtelenség* c. versének (1875.) 206. sorában is (VÜ, UK, ÖK). E költemény végleges szövegében (KI) a *Kordillerákra* helyett már a *kősziklára* szerepel. L. még *Idióta* IV. felv. 237. A fehér vállak motívum megvan még a *Barát és vetélytárs* c. elbeszélésében (1858) is. (VKrk IV. köt. 246. l.)
- 3 *Szemölde sűrű fekete* — Vö.: a *Találkozásokban* így ír Etelkéről: *Beszélhetnek ugyan még többet, Leírva körülményesen Azt a cégéres dús szemöldet, Mely meghajol szemérmesen, Tán a fölötti szegyenébe, Aműt elárul sűrűsége* . (I. 129.)
- 4 *És lobogó láng a haja*. — V általában mindig fekete hajának ábrázolja nőalakjait, akikben kétségtelenül Gina ismerhető föl, csak Izidóra hajszínét (és a *Barát és vetélytársban* Regináét) festi másnak. L. még utt: *Arany hajának lángja lobogott* (II. 241.) és a

Kisértetek c. versében is: egyszerre mind föltünni látod, Mit elveszített ifjuságod; A tünde lényt aranyhajával.

- 8 *Lefesthellen* — V gyakran használja a fosztóképzőt összevont alakban. Az *Alfréd regényében* pl. I. 17., III. 60., III. 87., V. 85., V. 102. E jellegzetes írásmódról l. VKrk I. köt. 286. l.
- 12 *Akár egy fényes üstökös* — Az üstökös V egyik legkedveltebb szava. Az *Alfréd regényében* háromszor is előfordul: itt Izidóra ragyogását hasonlítja hozzá, később a világ végét bejelentő hírnökként jelenik meg: *Aranyhajú nagy üstökös királyné* (I. 318.), majd *Egy még homályos, névtelen remény jelképe lesz egy még ismeretlen üstökös* (II. 138.). A *Találkozásokban* Leona szépségét is az üstökös fényességéhez hasonlítja. (III. 429.) L. még *Ildikó*. II. 25. T.ny.m. 400. l.
- 16 *O szép, valóba' nagyon is szép* — Vö.: *szép vagy, szép nagyon* (*Szerellem átka* XI. 1854.). Arvioláról, *A kiállhatalan szépről* (1860) c. költemény hősnőjéről mondja: *valóban olyan szép volt, Hogy nem állhatá ki senki*. Arankáról: *Szép volt, hej, nagyon szép; (Ábel és Aranka I. 5.); Etelkéről: szép volt, szép nagyon* (*Találkozások*. II. 487.); Leonáról: *szép, nagyon szép* (uo. III. 281.).
- 20 *mint ama hórebi bokor* — A Bibliából vett hasonlat: A Sinai-félszigeten levő Hóreb hegyen egy lángbaborult csipkebokor tűzében jelent meg az isten Mózes előtt. (Mózes II. könyve 19. 1—3. és 16—20.) V e bibliai képpel jellemzi két ízben is Petőfit: *Ezen vékony vonásos, filigráni képet természetől torzondorz, zseniális bő hajzat körülette s egy kis képzelődés után az embernek az égő bokrot juttatta eszébe. (Tüneményes alakok VÚ 1870. jún. 12.)* Egy 1884-ben írt cikkében: *Minden arra mutatott, hogy ezen nyugtalan, a hórebi szoborként [!] szakadatlanul lobogva égni tetsző száraz alakban a költészet egyetemes lángelméje rejlik. (Petőfiről. ÖM 1540. l.)* Előfordul Aranyánál is. (A dalnok bújja 1851.); Tompa versei közt (A költő fiához és a A tűz c. költeményekben).
- 25 *Mint egykoron az égből földre küldött Öldöklő angyal* — az *öldöklő angyal* ebben az értelemben már szerepel a GE ciklus XX. darabjában: *Csak ostorozz, csak büntess engem, Oh én öldöklő angyalom; előfordul az Ildikóban is, de itt más vonatkozásban. (I. felv. 384.)* Az *öldöklő angyal* kifejezés nyilvánvalóan a Bibliából való: l. *Ildikó*. T.ny.m. 394. l. Az *öldöklő* szó előfordul az I. 482. sorában is mint jelzője annak az órának, amelyben a régi világ elpusztul és egyben az új világ megszületik. A *Találkozásokban* mint a Nap jelzője szerepel (III. 86.) Megtaláljuk egy későbbi prózájában is (*Ázsiai fejedelmek Európában* 1888. L. az I. 326. sorának jegyzetét), mégpedig V egy másik gyakori szavának jelzőjeként: *Mint öldöklő gúnygal!* (ÖM 1639. l.) Minden bizonnyal a *Harminc év múlva* címmel közölt nehezen olvasható verstörődék 4. sorában is *Öldöklő* szó áll, az itt teljesen értelmetlen *Öröklő* helyett. A második változatot már így is közli. (VKrk II köt. 166—167. l.)
- 28 *A kéjhálált kerestem én is . . .* — Ilyesféle sort találunk Komjáthy-nál is: „Vágyom a bűvös kéjhálálra!” (Vágyom a bűvös . . .) Megjegyzendő azonban, hogy Komjáthy versében a vágyódást nem a mindennapi szerelmi, erotikus értelemben kell venni. Hasonlatképp szerepel a *halálkék* (jelzősen) V egy korábbi költe-

- ményében. *Mérhetetlen bánattenger, Mégis édes, mégis vonzó, Mint a vértanu-halálkéj, (A jáborja regéje. 1860.)*
- 29 *földi néven Izidóra* — Talán a Jósika Miklós Abafi c. regényében szereplő Izidóra név tetszett meg annyira V-nak, hogy ezt a nevet választotta hősnőjének. *A fürdő* c. cikkében (*Magyar képek albuma* 1858) igen nagy elismeréssel ír e regényről, és szinte szóról szóra idézi azt a részt, amelyben Izidóra megvédi magát Dandártól, akinek kedve van: *Abafinak egy pár mennyei pillanatát elrabolni!* (VKrk V. köt. 197. l.) *A támadó szenvedély, s a védő lemondás erejének egy költői esetét látjuk e jelenetben, midőn az érzelmi fellobbanástól üzött Dandár nem kevesebb vakmerőséggel lép föl ostromra, mint amily nagy elhatározottsággal védi magát a bájos Izidóra.* (Uo. 196. l.)
- 32 *A prózai szegénység vakaródzó Élécét* — nem teljesen világos. Mivel alább színházról is szó van, talán éppen az életképekben és színművekben föllépő, humorosan ábrázolt szegény figurákra, komikus zsáneralakokra értendő.
- 33 *nedélyét* — nedély: humor. A ma már elavult szót Szemere Pál alkotta a kedély (Bugát Pál alkotása) mintájára. Arany János is használta: l. Bolond Istók. I. 3. versszak.
- 36 *Olymp* — az Olympos Görögországban levő csaknem háromezer méter magas hegycsúcs. A görög mitológia szerint az Olympos volt az istenek lakóhelye. *A Találkozásokban* is szerepel az *Olymp szirtorma* (I. 37.).
- 42 *Főuri koronáik ágai Szerint becsülte udvaroncáit* — a főnemesi családok címerében levő koronák rangjelzésre is szolgáltak. Minél többágú volt a korona, annál előkelőbb bárói, grófi, hercegi családot jelentett. A Ginára való ilyesféle célzást l. még *Egy bolond, aki szeret* (1856) c. novellájában is: *Adriéna Kizárólagosan csak katonatisztekkel társalkodott, kiknek rangjuk szerint adott előnyt az udvarlásban, Más emberrel csak azon esetben szólt, ha bárói vagy grófi cím pótolta a paszomántos ruhát.* (VKrk IV. köt. 178. l.) Az *udvaronc* szóval is találkozunk még a Gina-korszakban: *Tetszenek a cifra bókok? . . . Tán magam is tudnám ezt, mint Holmi udvaronc legyenek.* (SZÁ VI.) Hadonai Manó — az előbbi novella hőse — kijelenti: a nők körül ő *Soha nem volt udvaronc.* (VKrk IV. 160. l.) Később a *Találkozások* hősről, Ernőről írja: *Nem áll ő udvaronc hírében.* (I. 53. versszak) V effajta hősnőinek szemléletét jól tükrözi az a múlt században használatos német mondás: *Der Mensch fängt erst beim Baron an.* (Az ember a bárónál kezdődik.)
- 44 *„szarvas” állományát* — Alfréd szerint az Izidóra körül lebzselő főurak többágú koronájukkal — hasonlatosak az agancsot viselő szarvasokhoz.
- 47 *„Képzeletem mindent megaranyoz!”* — Vö.: *Felhőimet megaranyozad.* (Búcsu a naptól 1895.); *az én napom Mindent megaranyoz.* (Tavaszi felé I. 1860.); s a *Találkozásokban* Leonárról írja: *Nincs bűn a földön, mit szépsége Napjénye meg nem aranyoz.* (III. 321.); *Aranyozd meg szegénységemet (Gyere hozzám 1853.);* egy kései prózai munkájában: *a költészet mindent megaranyozó, bűvös fénye (Kóros áramok. 1896. ÖM 1422.)*

- 49 *velőmet Villámként égeté* — Kedvelt hasonlata ez V-nak. L. még *Éjjeli villámlás gyanánt hatott Lelkembe a sugallat* (uitt I. 236); és: *Mint tiszta égből hirtelen, váratlan lecsattanó villám hatott velőmbé E gondolat* (I. 586). Megtalálható a *Végtelenség* (1875) c. versében is: *Villámcsapásként járja át velőnket*. De hasonlót vehetünk már korábban: *Oh ez átkos gondolat, Mint a villámlás az éjben* (SZÁ II. 1854.) és *A kiállhatatlan szépről* (1860) c. költeményében: *lecsattanó villámként Jártá át a gondolat. A Találkozásokban is: E gondolat gyújt, mint a villám* (II. 238.) Későbbi verseiben: *Ábrándos ifju, merengő lány [...] lelkén Mint a villámlás, átrezeg Ifjuí kor tavaszlehellén Mű lelkem egykor érezett. (Megnynyugvás 1883) és a Kisértetekben (1885): Emléked egy nagyot villámlik.*
- velő*: — agyvelő, agy. Vörösmartynál is: pl. „velőm és vérem” (Emlékkönyvbe 1849.) V-nál előbb: GE XVIII.: *A mit izzó velőm gondol.*
- 53 *Agyamban kővé vált a gondolat* — Vö.: *Lelkemben kő az érzelem* (*Julius 22-én. 1848.*).
- 56 *A tornyok szédelegtek, templomok Táncoltak* — Néhány évvel az *Alfréd regényének* megírása előtt, 1868. január 22-én összedől az épülő pesti Szt. István bazilika. 1851-ben rakták le az alapjait, a későbbiek során azonban kiderült, hogy rosszul tervezték, és a már jórészt elkészült építmény további folytatását abbahagyták. 1868. január 22-én aztán „Földrengésszerű” zajjal omlott össze a négy torony közötti irtózatos téglátömeg.” (Várady Antal: *A régi Pest emlékeiből*. Budapest 1921. 287 l.) V-ra nyilván hatással volt e rendkívüli esemény, költői látomásában még háromszor festi meg a templomok, tornyok összeomlását: I. 341—345., I. 352., 477—78. A lipótvárosi székesegyház (Lipót-templom) elhúzódo építkezésére, az építkezés körüli bajokra V egyébként két cikkében is célzást tesz. (*Pest és Bécs. 1865. VKrk V. köt. 112. l. és Budapest környéke. 1872. Uo. 121. l.*)
- 58 *Ah, hogyha vége lenne a világnak!* — Vö.: I. 74. L. Vörösmartynál is: „Kivánságom: vesszen ki a világ S e földi nép a legvégső fajig.” (Emlékkönyvbe. 1849)
- 63 *közkatónákat hordanak ki és Fordítanak le éjjel, fűtyörésző Közönynyel néma, jelöletlen sirba.* — Hasonló kép olvasható egy régebbi cikkében: *Valamint a közvitézeket százával, ezrivel temetik egy sirba jelöletlen és névtelen (A szőlőpásztor. Magyar képek albuma. VKrk V. köt. 190. l.)*
- 67 *az istálló-almot* — alom: az istállóban az állatok számára pihenőhelyül leterített szalma.
- 69 *El e vezettségében forgolódo, Féreggel eltölt bujdosó csillagról* — a képhez hasonló fölbukkan *A nyugtalan zarándok* (1877) c. versében is: *Menyji bolygó egy rakáson! Örökké forog a nyárson? Rajta ember, állat, féreg, Meghal-e vagy újra éléd?*
- 70 *Féreggel eltölt* — V gyakran használja az ö-s alakot. L. még: *tölt az éj* (I. 75.) — (el)telt az éj. Vörösmartynál szintén: „Isten — s embernek benne kedve tölt” (*Szabad föld. 1843.*)
- 73 *Ne lásak gúnyos emberarcot* — V-ban mélyen élnek egykori szerelmének kínzó mozzanatai. Alfréd szavaival ismét földidezi a

- gúnyos emberarcokat, a pletykálkodókat és kárörvendőket, azt az időt, amikor egy még friss seb hatása alatt így írt: *Hallod-e, hallod-e kacaját azoknak, Kik téged megcsaltak, engem megraboltak? — Ók most téged szánnak, engemet gúnyolnak!* . . . (SZÁ III. 1854.). Megújult fájdalmában még most is attól a gúnytól szenved, mely Gina végtelges elvesztése után mindenütt körülvette őt: *Megátkozottabbnak Kainnál Az ember arca rém nekem. Gúnyos személyök a lángostor, Mely úz-hajt hegyen-völgyeken.* (GE XXIII. 1856.)
- 74 *egy lábíg* — népies kifejezés: az utolsó szál emberig. Vö.: *Egy lábíg kiöltük törzsödet.* (A *beduin* 1859.) A *Béla királyfi*ban olvasható: *Láb alól kitenni* (I. 124. is) nyilván ugyanezt jelenti. De ugyancsak azonos értelmű az *Alfréd regényének* következő sora: *Vagy nem eléggé nyomorék-e még, hogy Vesszen ki egyig?* (I. 220) Arany is használja: „Mert nem akarunk mind egy lábíg elveszni.” (Arany János: Szent László füve. (1847) II. 19. versszak.)
- 78 *a könyörültes Álom tündére* — Egy 1853-ban írt versében (*Édes álom, boldog álom*) is az álomtól várja a csodát, a boldogságot. Az ekkori népieskedő, kissé humoros gondolat (*Könyörülj, végy föl karodra, Tarka képes országodba . . . Mutass nekem boldogságot, Valódi tündérvilágot.*) fogalmazódik meg itt az *Alfréd regényében* magasabb szinten, művészibben, szárnyalóbban. Egy másik, szintén a Gina-szerelmem kezdetén írt versében is az álomtól kéri a költő vágya beteljesülését. Érdekesége e versnek, hogy itt az álomban — igaz, képletesen — a boldog szerelmi együttlétet is — kissé népdalszerű csattanóval — a világ pusztulásának rajza követi: *Mintha összevegyült volna föld, ég; Mintha a föld, és ég mindensége Vissza esett volna semmiségbe (A toronyban éjjelt kong az óra . . . 1853.) . . . az álom valószínűleg késő hajnalkor fog csak rajtam könyörtülni.* — mondja Fellegi Ákos a *Barát és vetélytársban*. (1858. VKrk IV. köt. 223. 1.)
- 94 *A szenvedély bélpoklos ördögét* — A bélpoklos itt nem eredeti értelemben (leprás) szerepel, hanem pokolbélű, azaz falánk, telhetetlen. Úgy: II. 100., a *Találkozásokban*: *Te bélpoklos, telhetlen* (IV. 201.) és *Az elítéltek éjele* (1850) c. novellájában (VKrk IV. köt. 31. 1.). V eredeti jelentésében is gyakran használja: pl. *Meghasonlás* (1849. Megjelent: 1852.) SzÁ III. (1855), *Bertának* (1883).
- 104 *Minden okvetetlen* — Értelme: okvetlenül, mindenképpen. (Nyomatékosítás.)
- 111 *meghallom én Szűz ajka első csókja csattanását*; — Hasonló fogalmazással már egy korábbi versében is találkozunk: *Még a halk szellő is elbujt, Mintha valamire várna . . . Hallani tán [. . .] Tündér arcu szép menyasszony Első csókja csattanását . . .* (*Balassa Menyhért* 1854). A *Jáborja regényében* (1860) a *menyegzői éjen Szűz ajakra lehelt első Csókban elhaló sohajtás. A Szűz ajka: előfordul még a Találkozásokban* (II. 437.), a *szűz ajak pedig a Sodoma* (1887) c. versében is.
- 115 *föllobbanó szívem, Mint millió mázsányi dynamit, Ugy szanaszét főccsenti birodalmad* — Hasonló kép található egy korai novellájában: *szívének fájdalma, mint földingató gyúanyag a bérceket, arcára tolt a könnyeket, e két szikladarabot.* (*Az elítéltek éjele*

1850. VKrk IV. köt. 36. l.) Egy későbbi elbeszélése hősenek, Manónak feje [. . .] oly üres volt, mint a sötét barlang, mit azért vágják ki, hogy később löport tegyenek bele, s vele az egész hegyláncot fölvetessék. (Egy bolond, aki szeret 1857. VKrk IV. köt. 176. l.) — Az új robbanó anyag nevét, az 1867-ben fölfedezett *dynamit*-ot adataink szerint V az elsők között használta magyar nyelvű irodalmi alkotásban. A dinamit nagy feszítő erejéről ír a *Szerellem hatalma* (1887) c. versében is.
- 118 *palozenát* — palozsna: záptojás.
- 124 *kóbor vadászegény* — az előző kiadásokban: *facér jágerlegény*. A *facér* (munka nélkül levő) szó elfordul a *Polgárosodásban* (1862): *facér Caesarok* (VKrk VI. köt. 137. l.).
- 128 *nagyot nyikorgott Az állkapcája, és zörögtek S mint nyárlevél remegtek csonjjai* — Vörösmarty egy ifjúkori költeményében írja: „E közben látszott vázképe az ősi Halálnak, Mely csont karjában zörgetvén görbe kaszáját” (Volt tanítványaimhoz). A csontváz halál megjelenik Arany János Bolond Istókjában is. (1850. I. ének 41. versszak.) *nyárlevél*: nyárfalevél, elfordul a *Kiálhatatlan szépről* (1860) és a *Csapongás* (1862.) c. költeményében is. A *Találkozásokban* Ernő úgy remeg akár a *nyárberek* (I. 474.). Az *Angyal jár a földön* (1858) c. versében pedig azt olvassuk: *sápadt nyárfaként Tagjaimon rezg a gondolat*. Vörösmarty Szilágyi és Hajmási (1828) c. költeményében: „Remeg mint parton nyárlevél.” Aranynál: „Majd a berek szélén a nyárnak Táncot ezüst hassal, nesztelenül járnak.” (Buda halála. XI. 195—196. sor)
- 132 *Kezembe nyomta rémséges kaszáját* — Túróczi-Trostler József egyik — Kozáky István: A haláltáncok története (Budapest 1936.) c. könyvéről írt — bírálatában hiányolja, hogy a szerző V *Alfréd regényét*, melyben „a Halál kaszája” szerepel, meg sem említi. (ItK 1936. 239. l.)
- 133 *míntha ezzel Azt mondta volna: nesze hát, csináld* — Egyik korábbi hőse, Ártor a halállal egyezkedik, hogy végül is szerelmesét megkaphassa: *Kértem, könyörögtem; kinevetett. A halállal szóltam; megegyezett. Csak vigyem el, ugymond, majd összead; Öleljem örökké szűz derekát.* (Ártor és Ida. 1864.)
- 137 *piquét* — mintákkal díszített pamutzövet.
- 147 a *rakparti „pálya”* — dunaparti korzó. V a „pálya” szót korzó értelemben használja: még ugyanitt I. 180. és a *Találkozásokban*. (I. 177.)
- 151 *rend* — egyenes vonalban lekaszált, földön fekvő széna vagy gabona. Vö.: *Széles rendet aratunk* (Adjon isten 1848), *Dus rendet vág az arató* (Megnyugvás 1883), és *A jó egészség és hosszú élet tiúka* c. verszetéből: *a harag, Ez kivált nálunk sok kövér rendet arat* (175.).
- 153 *S hármás színében lentebb a vidéken* — így értelmezhető: a Duna széle az embervértől pirossá válik, a víz színe közepén világos marad, és a másik szélén tükrözi a túlso part zöldjét.
- 154 *Játszhatta kortesül a „nemzetű.”* — A kortesek, kortesvezérek (valamely párt érdekében agitáló, rendszerint fizetett személyek) egyik hatásos fogása volt a múlt századi választások alkalmá-

val a nemzeti színek látványos fölhasználása kokárdákon (szalagosokrokon), kalaptollakon, zászlókon. V a *Polgárosodás* (1862) és az *Irányszemlék* (1863) c. röpiratában elítélően szól a korteskedésről. (VKrk VI. köt. 117., 198. l.)

- 156 *A váci utcán* — Pest legfőbb sétálóhelye, korzója volt már az ötvenes években is. Mint a főváros életének jellemző részlete többször is föltűnik V-nál, nemegyszer a sétáló úri naplopók erkölcsére tett gúnyos megjegyzéssel kísérve. L. *Önbírálat*. (1862). VKrk VI. köt. 20. l., *Találkozások* I. 1., III. 1., III. 12. vsz., *Vadászat egykor és most* (1882. VKrk V. köt. 58. l.). Az előkelő világnak ez a sétálóhelye Kiss József epikájában is föltűnik. A *De profundis* c. elbeszélő költeményében az utolsó fejezet címe: A Váci utcán (éppúgy. mint V-nál a *Találkozások* első részének) és itt, az „asphalt tündéri vidék”-én bukik el a történet hősnője, Liza is. A Váci utcához fűződik V életének egy emlékezetes epizódja is. Az *Önbírálat* megjelenése után Thaly Kálmán lapjában egy V-t rágalmazó hír látott napvilágot, ezért Thalyt 1863 márciusában költőnk végigbotozta a Váci utcán. (L. VKrk VI. köt. 390. l.) A botrány nagymértékben ártott V népszerűségének. (Komlós 132—133. l.)
- 171 *Suholy* — füles bagoly.
- 172 *Megint egy gúnykacaj* — a gúnykacaj egyik legjellemzőbb szava V-nak. Az *Alfréd regényében* ezenkívül még háromszor fordul elő. (II. 32., II. 48. és II. 158.) Megtalálható a SIR IX.-ben kétszer és a SZÁ VI.-ban is. Az *Egy bolond, aki szeret* c. novellában két helyen olvashatunk Adriána gúnykacajáról. (VKrk IV. köt.)
- 175 *természettelenség* — ami a természetesség ellen van. Az ÖM-ben tévesen: természetellenség (Vö.: *természettelenség Találkozások* II. 49.) L. még: *hüségtelen* (*Béla királyfi* V. 327.) *kegytelenség* (*Találkozások* I. 282.) *Mért Hogy Isten épen engem ostoroz Sajátkezüleg?* — Vö.: *Ver az isten engem Mind a két kezével, Tüzes ostorával, Tüzes szerelemmel* (GE IV. 1856. és e ciklusból a már idézett XXIII. vers 19—20. sorában is.) Petőfi Shakespeare fordításában is megvan a „természettelen” szó: „lenéznek Az istenek, s e természetellen Látványt kacagják.” (Coriolanus. V. felv. 3. szín.)
- 178 *szégyenkinok között* — A férfi szégyenkinjairól fr már a GE (1856) XXVIII. versében is.
- 180 *aszfalt kerevetjén* — Útburkolat értelemben valószínűleg V használta első ízben a magyar írók közül. A Magyar nyelv történeti etimológiai szótára (1967) csak 1876-ból közöl ilyen jelentésű szót. Vö.: a *Találkozásokban* is (I. 82.): *E síma aszfalt-burkolat Szalagján*. — *kerevet*: (a törököktől átvett szó) alacsony lábakon nyugvó, támla nélküli, széles ülőpárnás pamlag, heverő.
- 187 *targoncásra* — targoncás: teherhordó. Előfordul a *Bolond történetekben* (1854): *részeg targoncás*; egyik útirajzában is: *elfordulna tőle* (ti. a tolvajtól) *még a legutolsó targoncás is*. (*Úti jegyzeteimből*. 1863. VKrk V. köt. 90. l.)
- 188 *Zultána* — a török uralkodó felesége. Az írásmódra vö.: *Mátyás tréfája* (1855) c. versében is: *Mahmud zultán*. A korabeli újságok is z-vel írják a török császár nevét. *heréltre* — herélt: a török szultánok háremében szolgálatot teljesítő rabszolga vagy ór, eunuch.

- 192 *Dölyfével önt olajt tüzemre* — Olajat önteni a tűzre (Oleum addere camino) Horatius római költőtől (i. e. 65–8) származó mondás. (Szatírák. II. 3. 321.)
- 194 *durrogó viharban* — Vö.: *S durrogoa messziről, siet: Jött sebtén a bős förmeteg.* (Találkozások. IV. 47.)
- 195 *Miként a két ellenkező elem: Sötétség, napvilág nem egyesülhet, [. . .] Nem egyesülhetünk mi sem soha! . . . soha!* — Mintha Edgar Poe A holló c. versének rendkívül sugalló hatású szavait olvasnánk. A nagy amerikai poéta híres költeményét V magyarul is olvashatta, Szász Károly ugyanis már 1858-ban magyarra ültette át. (BSzle 1858. 156–158. l., Szász Károly Kisebb műfordításai. III. köt. Budapest 1872.) Az ő fordításából idézzük a 16. versszak végét:

Szólj e szívhez keservében, — lesz-e ama boldog éden
A hol egyesítve légyen, kedvesével, végtelen, —
Kit Lenorának neveznek az angyalok odafen?
Szólt a holló: „Sohasem!”

- Meg kell azonban jegyeznünk, hogy maga a gondolat már az *Ildikóban* is megvan: *mi többé Nem egyesülhetünk* — mondja Walther szerelmesének (II. 44.) Poe hatását mégsem tekinthetjük az *Alfréd regényében* teljesen kizártnak, hiszen ez a hatás jelentkezhet esetleg csak a fenti gondolat nyomatékosságában is. (L.: *mi sem soha . . . soha!*). Mindenesetre figyelemreméltó, hogy V egyik kritikusat már *A jáborfa regéjének* hangulata is A hollóra emlékezteti (HF 1860. júl. 17. L. VKrk I. 290. l.) és, hogy Szana Tamás éppen az *Alfréd regényének* bírálatában említi meg újból Poe nevét. V nem mindennapi képzelőerejét hasonlítja az amerikai költőéhez. (L.: *Hatások. Rokon vonások c. fejezetben* 503. l.)
- 211 *csupán Nekem maradjon ő elérhetetlen? — Visszatérő motívum.* L. *Hábor* (1851) c. novellájában: *ama tudat, melly szerint Aurélia mást boldogít, nem hagyá nyugodni. A legnemesebb lélek sem ment egy irigységtől, mellyet a szerelem okoz, s melly rokon a féltéssel, mellyet akkor érünk, midőn az, kitől ohajtánánk szeretettvni, mást boldogít szerelmével. És ez irigység oly erős és oly ádáz, hogy képesek vagyunk az általunk ohajtottat az irigyelttel együtt megsemmisíteni.* (VKrk IV. köt. 86. l.) Egy másik elbeszélésében Ákos azt mondja Regináról szólva barátjának: *Én szerettem őt, s ezért enyémmnek kellene lennie. Hogy másé legyen, nem bírom elviselni.* (*Barát és vetélytárs.* 1858. VKrk IV. köt. 240. l.) Szemközt (1883) c. versében, melyet a költő föltehetően Bartos Rózához írt, ismét kérdésként olvashatjuk: *Mért üdvözülhetnél te mást, Akárkit, csak nem engemet?!*
- 219 *Mért él e földön ember kivülem? — Ez az embergyűlölő szemlélet nyilatkozik meg egy korábbi versében is: az embertársaság — Az a te börtönöd* — mondja magáról (*Tavaszi felé* I. 1860.)
- 220 *Vagy nem eléggé nyomorék-e még, hogy Vessen ki egyik? — L. I. 74. sor jegyzetét.*
- 223 *Paradicsommá, szüzzé lesz a föld — A földi paradicsomról I. Mákszemek* II. (1892): *A midőn épen elvesztettünk Egy földi paradicsomot . . . Mással földi éden.* L. *Életbölcsselem* (1883).

- 227 *irigy istenek* — I. 585. sorában is: *irigy istenek*. Vö.: Ernő és Leona szerelmeskedése láttán az ég lakói kezdtek Feltékenykedni, a vélekedtek Imigy: „hát földön ez lehet? Hja, akkor én ember leszek.” (Találkozások IV. 61.) Megtalálható ez a motívum már a GE ciklusban (I. 1856) is: *Ha engemet szeretnél! — oh hisz ugy Kiját-szanád a végzetet: Az örökkévaló is iriggyel Ilyen mulandó örömet! . . . (A jáborfa regéje (1860). Dalima oly szép volt, hogy irigyelte Minden égi földi isten; E motívumot Komjáthy egyik versében is megtalálhatjuk: „Hogy üdvömet meg nem sokalja-e A boldogságra irigy, gúnyos éj?” (Vallomás).*
- 229 *éden* — V költészetének egyik kulcsszava. Az *Alfréd regényében* is többször fordul elő (I. 286., 288., 529., 545.). 1861-től (*Szerelmem édene*) írt költeményeiben ismételten fölzeng e szó. Egy halála előtt papírra vetett töredékében (*Gyászvép*) és legutolsó befejezett versében is az elveszett *édenre* gondolva búcsúzik a világtól. (*Hosszú éjjel*. 1897.)
- 234 *mintha Hetet havat repültem volna át* — mintha össze-vissza, mindenfelé repültem volna, vagy az időtartamra gondolva: hosszú ideig, azaz napokig, hetekig repültem volna. Vö.: *Miként ha napok, hetek óta már* (I. 243.).
- 247 *ezen hézag története* — Vö.: *Én mindig ezt az órát látom. E hézagot a múlt időben.* (*Kisértetek*. 1885.)
- 248 *Ellepdelő katonaság gyanánt* — Az elvonuló katonaság hasonlat föltűnik egy másik versében is, itt a csillagok *Mennek, menelnek, mint a fővezéri Szemlére kivezényelt hadsereg.* (*Nyári éjjel*. 1893.)
- 251 *Ütötte volna föl vezéri sátrát A világeseményeket vezényelő Parancsnokló tábornok* — Komjáthynál is találunk egy ilyesfajta, a katonai életből vett költői képet, bár itt a vezér a Napot jelképezi: „Arany kezedből nagy Világló, Kihullt a hadvezéri zászló!” (Óh mennyi fény! . . .)
- 261 *Dühöm vadkanja makkal álmodott* — Utalás a közmondásra: Éhes disznó makkal álmodik.
- 262 *Lejárt a föld pillangó élete* — Vö.: *Elkopik, változás alá van vetve minden e pillangó életü világon.* (*Korunk tükre*. Politikai Ujdonságok, 1883. jan. 3.) Az *Őszi hangulat* (1887) c. versében: *Porszem, ember, falevél, mind Megannyi pillangó lény itt.* Az *Émléksorokban* (1891) *pillangó létről* ír. L. még: I. 326. sor jegyzetét.
- 268 *förödtem ennek Leirhatatlan gyönyörében, az: hogy É nagyszerű játék központja, célja* — L. még: I. 450. — Vö.: *Enyim e szép világ, mely ütten Én értem, kedvemért forog. Én vagyok itt cél, központ, minden; A nap, hold, a tejút, körültem Csak eszköz, ékszer, butorok.* (*Csillagok* 1881.). Komjáthy versei közt kettő is akad, amelynek gondolatisága szinte teljesen azonos. A koldus címűből idézzük az utolsó szakaszt:

„Ragyogjatok dicső világok,
Központra rohanó erők!
Ti boldogok! nagy szivemen ti
Lelhettek végre pihenőt!
Keringjen, zengjen mind körültem,
Bennem, belőlem és belém:

Központja lettem a világnak
S a teremtésnek célja én!"

Másik költeményének (Meg tudnék halni . . .) az elejét közöljük:

„Meg tudnék halni a gyönyörtől!
Szívem az üdvtől megszakad;
Ugy érzem, mintha mindöröktől
Ur volnék, végtelen szabad.

Ugy érzem, új csodás világot
Vagyok képes teremteni;
Uj napokat látok robogni,
Uj földeket kerengeni.

Uj lényeket látok születni
És elenyészni perc alatt —”

- 271 *uj emberivadék* — L. az *Alfréd regénye* élményanyaga, érzelmi forrása c. fejezetet 500. l.
- 279 *Aranybálványimádó, csenevész Korcsfaj* — Az aranybálvány imádása mint a pénz, a vagyon iránti sóvárgás jelképe a Bibliából való. Mialatt Mózes távol volt, a nép aranyból öntött borjúformájú bálványt kezdett imádni. (Mózes III. 32. 1—6.) Az arany, a pénz züllesztő hatásáról másutt is ír. Egy 1858-ból való töredékében (*Aranykor*) már *satnya* kort emleget, *Hol vitézek kardját rosda foga marja. A helyett most a pénzt rakják hüvelyébe . . .* A szintén 1858-ban írt *A csüggedetlen* c. versében: *És a tömegek kicsinye, nagyja Aranyat kér a templomban.* Vö. még az *Ildikó* II. felv. 395. sorának jegyzetét.
- 282 *Erkölc és anyag Egymással összezavarodtak és nemi viszonyba elegyedve* — E sorok talán világosabbá válhatnak, ha arra gondolunk, hogy a költő itt az *anyag* megjelölést voltaképp az anyagiasság értelmében használja. Az anyagiasság az, ami a régi, romlatlan erkölcsöt megzavarja és vele mintegy párosodva fölfordítja a természet rendjét. Nem lehetetlen azonban az a föl-tételezés sem — amennyiben az *anyag* szót eredeti jelentésében értjük —, hogy e meghökkentő, fantasztikus megállapításban: *Erkölc és anyag . . . nemi viszonyba elegyedve* a mechanisztikus materializmus egyik korabeli neves német képviselőjének nézetét (meglehetősen torzított formában) ismerhetjük föl. Ludwig Büchner (1824—1899) *Kraft und Stoff* (Erő és anyag) c. könyve 1855-ben jelent meg, és ebben lényegében azt mondja, hogy minden természeti és szellemi erő már eleve benne lakozik az anyagban. Büchner műve, mely hazájában nagy és hosszantartó vitát keltett, csakhamar híressé vált külföldön is. A népszerűen megírt könyvet 1870-ben magyar nyelven is kiadták Endrődi Sándor és Láng Lajos fordításában. Komlós szerint (137. l.) V 1864—66 közt Bécsben ismerkedett meg a büchneri materializmussal, a *Polgárosodás* (1862) egyik helyén található idézőjelbe tett ólzása („*az anyag halhatatlan*”). VKrk VI. köt. 82. l.) viszont arra utal, hogy a német filozófus tanairól már korábban is tudott. Föltevésünk szerint épp a büchneri elv hatására fogalmazta meg így különös látomásának e részletét, melyben az anyag nemző,

termékenyítő szerepéről szól — persze nem egészen a német természettudós értelmezésében. Hogy Büchner könyvének milyen nagy hatása volt egész világnézetére, illetve költészetére, arról Komlós részletesen ír. (178. és k. l.) Sőtér pedig arról tájékoztat, hogy a magyar kritikai irodalom már 1857-től reagál a Németországból jövő új áramlatokra, Ludwig Büchner, Karl Vogt, Jakob Moleschott mechanikus anyagelvűségére, és megállapítja: a „magyar gondolkodók különösen a mechanikus materializmus morális következtetésein ütköznek meg”. (Párhuzamos jelenségek a 19. század magyar és orosz irodalmában. Az ember és műve c. tanulmánykötetben. Budapest 1971. 293. l.) Az *Alfréd regényének* fenti részlete azt mutatja, hogy V szintén az erkölcsi fejlődés szempontjából értékelte az anyag—erő viszonyának büchneri tételét, és látomásában kapcsolatba hozta az egész emberi faj korcsosulásával, sőt pusztulásával. V materializmusa különben sem volt szilárd és következetes: az anyag és erő (vagy más szóval a test és lélek) kérdésében sohasem tudott eljutni a végleges, egyértelmű válaszig. Utolsó befejezett verse is — szembenézve a halállal — csupa kérdés, csupa kétség: *Anyagban nincs erő, sem élet, Mi hát a láthatatlan lélek? A foghatlan, testetlen semmi, Mely volt, van, s örökké fog lenni . . . És hogyha így? Ki tudja? Háttha? (Hosszú éjjel. 1897.)*

- 284 *fattyu- És üszögivadékkal* — fattyu-üszögivadék: beteg, korcs ivadék; fattyú (itt tulajdonképp fattyúhajtás): a növénynek nem kívánatos, káros helyen való növekedése; vadhajtás, üszög: növénybetegség, a növényen támadt daganat, megfeketedés. Jókainál is szerepel emberre vonatkoztatva az „üszög”. A szigetvári vértanúknak (1860) Szulejmán átkozódik így Áli Portuk janicsár aga holtteste mellett: „Add vissza hírem, régi jó nevem! Milyen üszögnek támadál te örült!” (III. felv. 83. Jókai Mór Összes Művei. Drámák I. JKrk Budapest 1971.)
- 287 *Új paradicsomi kígyó szökött S a régi éden almáját* — A bibliai paradicsom kígyójának biztatására evett az első emberpár, Éva, majd Ádám is a tiltott fa gyümölcséből, az almából. L. I. 520. sorának jegyzetét is. A kígyó gyakori jelkép volt eddig is. V-nál: a *Búcsu* (1856) c. versében *Az árulás rut kígyóját* említi, a SIR X. darabjában (1853) *Kígyó jár a zöld levélen, És irigyen sziszeg alatt*, majd Gina elvesztése után fájdalmas összehasonlításképp írja: — *Ah, úgy van úgy, itten veszett el A második paradicsom, Szép Éva, téged csábított el Ott egy kígyó, itt egy majom. (A kárhozat helyén. 1872.) A Szeverina* (1851) c. novella hőse, Jenő is csábító paradicsomi kígyót emleget (VKrk IV. köt. 61. l.) Aurélia pedig, egy másik elbeszélés hősnője szomorúan magyarázza szerelmesének, Hábornak, az *6 paradicsomuk sincs kígyó nélkül (Hábor. 1851. Uo. 89. l.)*, és ugyanígy egy hírlapi cikkében: *nincsen földi paradicsom kígyó nélkül. (Beszélgetések. PN 1888. szept. 2.)* — *Az éden almájára, a tiltott gyümölcsre, édessegre céloz az Egy bolond, aki szeret* (1857) c. novellájában is, amikor azt írja, hogy a vénnek már eleget ettek az *édes almából.* (VKrk IV. 190.) *A tiltott gyümölcs* mint a szerelmi kalandok jelképe szerepel a *Találkozásokban* (II. 18.)

- 291 *Úzer szerelmi vásártérein, Nyílt árverésen, jelenünk hiu Évának s szép Ilonának* — Az úzeri szellemet már egy 1858-as írása is említi: *Vitézség, vallásosság és szerelem, e nagyszerű erényei a lovagkornak régen fölolvadtak, az eszély, az üzériség s a kacérságnak helyét engedve.* (A postagalamb. Magyar képek albuma. 1858. VKrk V. köt. 175—176. l.) *A virágáros leánya* c. írása (Uo.) szintén a szerelmi vásárral foglalkozik. A szegény, vagyontalan lányok, különösen ha szépségük *nem annyira a lélek szende tulajdonait mutatja, hanem élénk színekben nyilatkozik, mely rögtön és mindenütt gyújt, mely inkább a szemet vakítja, az érzéket ingerli, mint a lelket gyönyörködteti.* (177. l.) *a kényelmet pompát választják inkább, mint az alárendelt szolgálói munkát* és hamar elfogadják egy *nagylelkű (olvassd: ő n z ő gazdag) uraság* ajánlatát. Az efféle lány elbukásának legfőbb oka, hogy nem képes *életörömeinek legmélyebb forrását, a hiúságot, mint valami pompás, de nélkülözhető öltönyt* (178. l.) magáról ledobni. Az *Önbírálat* (1862) is ostorozza azokat, akik a *szegényebb sorú nők csábítását* tűzték ki életcélul, *még pedig a legaljasabb módon, pénz és kerítők által.* (VKrk VI. köt. 20. l.) *Zsibáru lett a szűzi csók* — olvassuk *A kárhozat helyén* (1872) c. versében, az *Egy bolond, aki szeret* c. elbeszélésében (1857) pedig azt fejtegeti, hogy ha valaki egy lányt gazdag urak kedvesévé akar tenni, akkor *Két dolgot kell az e célra növelendő léánnyal megkedveltetni: a dologtalanságot és a fényűzést, azután kész árucikk lesz belőle.* (VKrk IV. köt. 181. l.) A *Hűágazatok* c. röpiratában (1878) a következőket mondja: *A mi elerkölcstelenedésünk a nagy szegénységből ered* és idézi a latin mondást: *Paupertas maxima moeritrix* (A szegénység a legnagyobb kerítő) (VKrk VI. köt. 256. l.) A két női név — Éva és Ilona — a bibliai Évára és a görög monda szép Helénájára utal.
- 298 *A jégcsapos tél, e goromba pór Beront a nyárba* — emlékeztet Petőfi soraira: *Láttátok a fergeteget, E barna parasztot, Kezében vilálmösztokével?* (Az őrült).
- 306 *véres feje* — A kép szintén Petőfi hatására utal, A pusztta télen utolsó versszakának hasonlatára. Néhány sorral később (320.) V is *Trónvesztett napkirályokról* szól.
- 313 *Gyorsan növekvő fényvel megjelen, mint Az elítélt világ közelgő végét Hivatalosan bejelentő hírnök* — A Biblia tanítása szerint isten a világ közelgő végét valamilyen rendkívüli, csodás eseménnyel fogja jelezni. Máté evangéliumában olvasható: „Uram, micsoda jele leszzen a te eljövetelednek és a világ végének.” (XXIV. 3.)
- 321 *Kinek palástja a zúr éjszakája* — a zúr szót V khaosz értelemben használja. Vö.: I. 326., I. 451., 479. A *Polgárosodás* (1826) c. röpiratában Petőfi-epigonok csoportjáról beszél, akik dicsőítik verseikben az *új cégi kocsmákat, amelyeket „csarnok”-ká szenteltek föl . . . csodálatosan bolond mesterileg zavart felköszöntéseikkel, melyek értelméhez képest az ő s zúr (chaosz) átszárt napsugár világossága volt.* (VKrk VI. köt. 24. l.) L. még *Mit kongnak, bongnak a harangok* (1860) és *A kárhozat helyén* (1872) c. verseit is.
- 322 *csillagtábor* — Vö.: *Csillagvilágok fénylő táborán át.* (Az üstökös 1882) Megtalálható Petőfinél is: *Szent a költő lantja, A föld*

működését Csillagtáborából Őrzemekkel néző Isten adománya; (Vahot Sándorhoz 1845.).

- 326 *E zür kengyel-futó árnyéka már A földre is legyintve egyet* — E két sort idézi V *Ázsiai fejedelmek Európában* (1880) c. írásában (ÖM 1638. 1.). A cikk nem egy tekintetben az *Alfréd regényének* nagy költői látomását visszhangozza prózában: *De semmi sem örök a nap alatt, még maga a nap sem. Mindennek megvan a maga kategóriája; a naprendszernek ép úgy, mint a bakancsos köpönyegnek. Lejárja magát, elkopik egyik mint a másik, és a lomtárba kerül. Helyet ad egy más rendszernek. Eljön majd az idő, mikor decentrizálódik a világegyetem, a központiség törvényét egy más, vármegye-vagy éppen kommuna-rendszer váltja föl az égbolton. Hogy ne állana be ez a társadalmi vetésforgás miriádszor rövidebb idő alatt ide lenn e bujdosó gömb hátán nyüzsgő bogárvilágban? Már is látszik, észrevehető a közeledés e fordulat felé. „A zür kengyel-futó árnyéka már a földre is legyintve egyet.”* (ÖM 1638. 1.)
- 340 *A magasból mint karvaly lecsapó* — E képhez hasonlót találunk már egy régebbi versében is: *Mint prédára kerekedő Gyors karvalyak* (Mátyás tréfája. 1855.)
- 341 *Szentegyházakat Fájó fogakként fundamentomostól* — L. az I. 56. sorához írt jegyzetet. — *fundamentom*: (fundamentum) valaminek az alapja, alapzata (latin). Előfordul a *Törzsök Jankóban* is (III. 38.).
- 346 *Beteg földhólyagunk hártája, melynek Egynémely pörsenését — A Végtelenség* (1875) c. költeményében a sírhalomról mondja, hogy az a föld, e forgó gömb sömörje. Érdekes, hogy Komjáthy egyik versében is föllelhetjük a *pörsenés* szót, de ő elvontabb, filozófiai hasonlatképp használja:

„Az óceánba szakadó patak,
Az örök valóság visszája csak.
Egy pörsenés dicső ábrázatán
Annak, mi bennünk és rajtunk egész”

(Gondolatok a halálról.)

- 347 *Chimborasso Vagy Himalaya név alatt csodáljuk* — *Chimborasso* (Chimborazo): 6272 m magas kialakult vulkánhegy Dél-Amerikában, Ecuador állam területén. Himalaya (Himalaja) Földünk legmagasabb hegyrendszere Ázsiában. E két óriás hegység neve együtt szerepel később a *Szeretem hatalma* c. (1887) versben is.
- 352 *A templomok inognak, dőledeznek* — L. az I. 56. sor jegyzetét.
- 356 *Szégyenbe s illetőleg tengeri Kínokba — tengeri kínok*: tengeri betegség, hányingerrel járó rosszullet, melyet a víz erős áramlása, a hajó hánykolódása — itt a föld rengése! — okoz.
- 372 *Lángyelvét öltögetve, fojtó Párát lehelve tátogatja száját Az éhező pokol* — A leírás a Bibliára emlékeztet. Ézsaiás könyve szerint: tűz és kénkö fogadja a bűnösöket a pokolban. (XXX. 33.) Vö.: II. 163. — A pokol lángja, tüze motívum megtalálható még: uitt: I. 557. *Éljen a köztársaság* (1849), SZÁ VIII. (1855), (GE XVIII. 1856), *Barát és vetélytárs* (1858. VKrk IV. köt. 240. 1.), *Találkozások*. I. 492.

- 374 *De mindazáltal* — L. még: II. 317. *Törzsök Jankó*. II. 5. és III. 249. A két ellentétes kötőszó nyomatékosítja az ellentétet, használatuk gyakori Vörösmarty, Petőfi, Arany költészetében is.
- 375 *Kelete van* — becse van, megbecsülik. Vö.: *a nem ismert rossznak — legalább egy ideig, — nagyobb kelete van az elismert remeknél.* (*A szerelmes gyermek*. 1854. VKrk IV. köt. 114. 1.)
- 378 *Akár a májusját vetélkedő suhancok* — Egyes vidékeken a tavasz érkezésének jelképeként kivágott magas fiatal fát díszítenek fel, majd felállítják, s a legények mászó versenyt rendeznek rajta. *Magyarság és nemzeti önérzet* c. röpiratában a népszerűség májusfájára jutásnak aljas módszereit ostromozza. (ÖM 1411. 1.)
- 395 *a féltés, e kigyófejű, Tigrisszemű szörny* — Vö.: *Egy legujabb meghatározás szerint: a féltékenység egy kis fekete kigyó, melyet elnyel az ember, midőn a gyönyör poharát üríti ki.* (*A szerelem szótára és kalauza*. 1882. (VKrk V. köt. 245. 1.) A GE ciklus IX. versében: *Majd ha szived lángért lángol, Hideg kigyó érintsen meg. Ne gyötörjön féltés másért, Féltsd magadat, gyúlt szivedet.* A *Szeverina* (1851) c. novellájában Jenő összerázkodott, egy kigyót érezve keblén hidegen végig surranni — a féltés kigyóját. (VKrk IV. köt. 69. 1.) A későbbiekben azt olvashatjuk, hogy Severina a sötétben nem látható a család kigyócsipése fájdalmait. (Uo. 74. 1.) Az *Alfréd regénye* III. 87. sorában telhetlen kigyónak nevezi a szerelmi szenvedélyt, és ugyanott a 91—92. sorban szörnyetgként említi a zöldszemű féltést. *A szerelem szótára és kalauza* c. könyvében írja V a féltékenységről: ez az indulat azt a szörnyeszerű alakot ölti, melyet Shakespeare „zöldszeműnek” fest. (VKrk V. köt. 245. 1.) Shakespeare *Othello* c. tragédiájában (III. felv. 3. jelenet) Jago mondja a szerelemféltést zöldszemű szörnyetegnek. Az *Időkőben* a féltés Walther szavai szerint: *telhetetlen, ádáz szörnyeteg.* (I. 288.)
- 432 *a birokra kelt szelek* — emlékeztet Petőfire: ő ír a A pusztá télen c. (1848) versének 7. versszakában birkózó szelekről.
- 436 *Csörgőkigyófarokként mérgesen Az égre csapkodó, tajtékozó Hülláma és hátára kapva vitt* — hasonló kép a *Találkozásokban* is: *A fölkevert dühödő habok Mint karikázó kigyó háta Dobálják a kis csoltnakot . . .* (IV. 442.)
- 443 *Az óriási bombaként az ürben Szétrobbanó földgömb* — *A Polgárosodásban* (1860) írja: *Az alföld benépesedése, magas kulturája [. . .] okvetlen be fog következni, ha csak valami, olyan elháríthatlan akadály nem történik, hogy vagy a föld méhében rejlő vulkáni tüzelemek bolygó tekénket mint valami bombát szét nem ropsztik, vagy valamely égüri rendetlen lángész, egy még soha nem jelzett eszeveszetten üstökös ki nem ökleli helyébből Galilei jelen naprendszert.* (VKrk VI. köt. 115. 1.)
- 450 *S központja volnék* — Vö.: I. 268. — *látszatos* — E ma már elavult kifejezés a látszat származékszava, jelentése: látszólagos. Megvan Jókainál is (*Az arany ember*. 1872. JKrk II. köt. 1964. 169. 1.)
- 461 *Szétrobbanó röppentyű tarkabarka Sziporkarajjaként forgott körültem* — *röppentyű*: tűzijátékhoz használt töltény, mely keményebb (rendszerint papír) tokból, benne robbanó anyagból áll, és egy

szerkezettel a levegőbe röpítve, szikraesőt szórva fölrobban. *Magyarország és nemzeti önérzet* (1896) c. munkájában napisajtónk színvonalának gyors emelkedését hasonlítja a *kilött röppentyű sebességéhez*. (ÖM 1358. l.)

- 468 *Mint kerekesdőt játszó iskolás Fiúk a lapdát* — A kerekesdi korabeli labdajáték. Ezen a néven ugyan ma már nem ismeretes, de hasonló lehetett ahhoz a csoportos népi labdajátékhoz, amelyet „kerek róta” címen közöl a Hajdú Gyula szerkesztésében megjelent Magyar népi játékok gyűjteménye (Budapest 1971. 94—95. l.) A „kerek róta” kezdő szabályai a következők: „A játékosok kézfogással nagy kört alakítanak, a kört a sarkuk vonalánál megrajzolják, majd kilépnek a körből. — A játékosok egymás között adogatják a lapdát. Aki elejti, bemegy a körbe.” A játéknak vidékenként különböző neve van: várasdi, körlabda, kerekvár stb. Lehetséges, hogy V gyermekkorában *kerekesdi* néven ismerte meg ezt a játékot, de az sem kizárt, hogy a költő maga képezte szóval idézte most föl e népi játékot. A *kerekesdi*hez hasonló szóképzést találunk V-nál másutt is: *emberesdi* (*Tavaszi felé* I. 1860.), *pásztorosdi* (*Találkozások* II. 340.).
- 477 *Palota és templomtők verődtek S mint a tojásbéj töredetek össze* — L. az I. 56. sor jegyzetét. — A széttört tojás motívumot l. *Végzetenség* c. költeményében (1875): *Szétzúzik ottan észrevétlenül Mint egy galambtojás, mit a magasból Ragadozó vad ejt le kősziklára.*
- 479 *közleg a zúr Teljességének tizenkettedik, A tökéletes elsötétedés Öldöklő s új világot alkotó Órája* — Az „idők teljessége” bibliai kifejezés, amelyet általában kettős értelemben is szoktak idézni: „az idők betelése, teljessége” jelenti egyrészt Krisztus eljövételének idejét (Márk evangéliuma I. fej. 15. vers, Pál apostol levele a Galatákhoz 4. fej. 4. vers), másrészt a kifejezés utalás arra is, hogy az Úr üdvösségígéretének beteljesedése, tehát az Isten országa csak a világ végével és az utolsó ítélettel következik el. (Pál apostol levele az Efezusiakhoz I. fej. 10. vers és Jelesnének könyve I. fej. 3. vers.) Irodalmunkban — jelképesen — mindkét értelemben használatos e bibliai eredetű kifejezés. V itt nyilván az utóbbi jelentésére utal.
- 485 *Forrott az új világ, mint óriási Hordó szüretkor s szórta sűrűen Magából a seprőt, sarat, sokáig;* — A hasonlat: az új bor tisztulásának, a must forrásának rajza megtalálható V más írásaiban is: *A salakot vagy be sem eresztette, vagy ha becsuszott, másnap, mint a fiatal must, kilökte magából* (*Üdv a szépirodalomnak*. MSA 1884. márc.) *Mint mikor a must forr a tél pincében, (Törzsök Jankó I. 112.).* Meglelhető még a *Polgárosodás* (1862) c. röpiratában VKrk VI. köt. 120. l.) és *Egy honvéd naplójából* c. (1869) írásában (VKrk IV. köt. 313. l.) — *seprő* — a hordó aljára lerakódó üledék; itt: a kozmikus keverék salakja. — Egy új világ születéséről l. *Nyári éjjel*. II. (1893).
- 489 *miként A méhraj a megszállt anya körül* — Az anyaméh a rajzaskor rendszerint egy faágra száll, és a méhraj fürt alakjában veszi őt körül, így telepedik meg.
- 491 *Elkezde tömörülni a világ* — Az új világ keletkezésének költői leírása lényegében a XIX. században uralkodó tudományos fel-

fogást, az ún. Kant–Laplace elméletet követi. Immanuel Kant (1724–1804) német filozófus 1754-ben megjelent Az ég természetrajza c. kis könyvében fejti ki elméletét, amelyről Engels azt írja „A minden jelenlegi égitest gomolygó ködtömegekből való keletkezéséről szóló kanti elmélet a legnagyobb haladás volt, melyet a csillagászat Kopernikus óta megtett.” (Anti-Dühring. Budapest 1948. 54. l.) Kanttól függetlenül Pierre-Simon Laplace (1749–1827) francia tudós A világ rendszere (1796) c. művében részletesebben dolgozza ki a Naprendszer kialakulásának tanát. Elméletét röviden így foglalhatjuk össze: A Naprendszer helyén eredetileg egy igen kiterjedt és rendkívül magas hőmérsékletű ködtömeg létezett, amely a középpontjában áthaladó tengely körül forgott. Ez a ködtömeg kihűlt és összehúzódott. Abban a mértékben, ahogy a ködtömeg összehúzódott és mind sűrűbb lett, egyenlítői síkjában gózsávok váltak le róla, és így egész sor forgásban levő gyűrű vette körül. Abból, ami az eredeti ködtömegeből megmaradt, keletkezett a Nap, a gyűrűkből pedig a bolygók születtek meg.

- 494 *Pèle mèle* — összevisszaság, zűrzavar (fr.), a *pèle-mèle roham* egykori katonai műszó: nem zárt arcvonalban, hanem rajonként, rendszertelenül végrehajtott támadás.
- 496 *S mint egykor Afrodíte a habokból*, — Afrodite (Aphrodité, lat. Vénus) a görög mondavilágban a szépség és a szerelem istennője, aki a legfőbb isten, Zeusz villámától megérintett tenger habjaiban született, és onnan merült föl tündöklő szépségében. Afroditét említi a *Találkozásokban* is. (I. 66.)
- 498 *föld-oáz* — oáz: oázis. V gyakran és sokféle vonatkozásban használja ebben a rövidebb alakban: *a vadon-és költészet . . kis oáza* (*A csikós. Magyar képek albuma*. 1858.), *méz-oáz* lesz a házasság Etelkével (*Találkozások* II. 27.); Alcsut; *A művelt nyugotról egy drágán idehelyezett o a z volt.* (*Emlékeimből — Alcsuttról*. 1881. VKrk IV. köt. 382. l.) *szent oáz* (*Harminc év múlva* [Első változat]. Töredék. VKrk II. köt. 166. l.) A költő életének pusztájáról c. költeményében (Recitativ. Budapest 1916) még Babits is így írja: „dús oáza”.
- 505 *Hiszen mindegyikünk csupán csak egy fél Magában; a két fél tesz egy egészet* — A görög mitológia szerint egykor a két nem (a férfi és a nő) mellett volt egy harmadik is, amely a másik kettőt egyesítette: az androgyn. Az emberek egyszer megkísérelték megostromolni az eget, ezért Zeusz büntetésül kettévágta az embereket. A kettéhasított androgynokból lett férfiak és nők azóta szüntelenül vágyódnak párjuk után, keresik egymást, és egyesülésükből szaporodik tovább az emberiség. (L. Pláton: *Lakoma* c. művéből Arisztophanész meséjét a szerelemről.) (Vö.: *Találkozások*. IV. 67.)
- 514 *De már közelg szerelmes vőlegénye, Az üdve érzetében ragyogó nap* — Vö.: *a nap. mint násza éjjelen Száz csóktól útasult boldog szerelmes* (V. 53.). A nap Petőfinél is gyakorta szerepel mint szerelmes vagy mint házastárs. L. például: *A nap házassátele* (1844), *Játsszik öreg földünk* (1845), *Kéket mutatnak még* (1845), *Én és a nap* (1845), *Sírba tették* (1845), *A csárda romjai* (1845).

- 516 *S kéjvágytól reszkető biborsugár* — Vö.: *Reszketett minden sugára, Mint a nyárlevél, a kéjtől.* (A kiállhatatlan szépről. 1860.)
- 520 *Épen miként magam* — azaz: az új éden új Ádámjaként tolja szét a jó- és rossz — tudás Fájának ernyő ágait, — a bibliai paradicsomkert közepén állt a tudás fája, amelynek tiltott gyümölcsét a kígyó biztatására Éva, majd Ádám is megízlelte. Vö.: *Oh tudás, megátkozott fa! Elveszett paradicsom!* . . (SZÁ II. 1854.)
- 522 *mint éjből a Kaukaszus Hócsúcsai, midőn a hasadó Hajnalnak első lángja önti el* — E képben már megcsillan a híres Montblanc-hasonlat néhány eleme (l. *Húsz év múlva* 1876), de még előbből is meglelhető *A váratlan orvos* (1859) c. novellájában: *A felkelő nap sugar csókja még csak a hegyek csúcsán égett.* (VKrk IV. köt. (263. l.) Később egy cikkében: *a falvak tornyainak keresztjein a kelő nap első csókja gyulad el.* (Vadászat szeptemberben 1880. VKrk V. köt. 21. l.) Hasonlatképp egy hírlapi írásban újra fölbukkan: *mint a havas bérczek csúcsai a kelő nap fényét* (*Beszélgetések.* PN 1888. szept. 30.) *A hasadó hajnal* kifejezés megvan a *Balassa Menyhért* (1854) c. versében és a *Polgárosodás* (1862) c. röpiratában. (VKrk VI. köt. 10. l.) L. még *Ábel és Aranka* I. 364. sorát is. A hasadó hajnal egyébként poétai közkincsnek tekinthető. Előfordul Gyöngyösi Istvánnál (Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága. 1683 körül), Vörösmartynál (A váró ifjú, 1830., Eger. III. ének, 1827.) és Aranyánál is (Toldi VI. ének).
- 527 *notabene* — (lat.) jól jegyezd meg.
- 528 *a biblia* — A bibliából vett sok kifejezés, kép és hasonlat (nemcsak ebben a munkájában, hanem más költeményeiben, írásaiban is) azt mutatja, hogy V alaposan ismerte a keresztény vallás alapvető szent könyvét. A nem egy tekintetben önéletrajzi jellegű novellájában, az *Egy bolond, aki szeretben* (1857) olvashatjuk, hogy Hadonai visszaidézi gyermekkorát, midőn a tanító hosszú előadást tartott a bibliából s felszólította növendékeit, hogy aki tudja, mondja el; senki nem mozdult; a tanító felhív négyet, ötöt, egyik sem bírta elkezdeni is. Manó elcsodálkozott s tépelődött; azt hitte, hogy mivel a többi nem, tán ő se tudja, de végre épen azért, hogy meggyőződjék, vajjon igaz-e amit hisz, fölállott félénken, s elkezdte mondani a tanító hosszú meséjét. Néha megállott, csak azért, mert nem merte hinni, hogy annyit tudjon; de a tanító egyre csodálkozóbb arccal biztatta, s midőn a héteves fiú végig elmondott mindent, a lelkes tanító legelső helyre ültette őt s szemközt fordítván őt az egész iskolának, nézzétek meg, úgymond, ez több mindnyájatoknál. E perctől kezdve Manóban egyre nőtt a dicsvágy, mely természetesen annál nagyobbá lón, minél korábban születik, és minél valóbban igazolja magát az emberekkel érintkezésben. (VKrk IV. köt. 158–159. l.)
- 530 *Az érdekes fügefalevelet* — A Biblia szerint Ádám és Éva, miután ettek a tiltott gyümölcsből, észrevették egymás meztelenségét, ezért fügefaleveleket téptek, és azokkal takarták el testüket. (Mózes I. könyve 3. rész 7–8. versszak)
- 531 *és atálan a Szaloni öltözéket illetőleg.* — *Ugyanis a fügefalevél helyett Virághimes hálósövet jődé Féltékenyül az idomok csodáit* — A Milkó-féle önbírálatban írja V a vers külső formájáról, öltözetéről (a rim és a technika egyéb kellékei) szólva: igaz, hogy *Jupiter*

- szobra öltözetének redőiben egy hajszál hiba is rontaná a hatást, tehát az öltözetnek is tökéletesnek kell lenni. De már most kérdem, hogy mit tart szebbnek, nagyobb alkotásnak: Vénusz Afroditét egyetlen darab fátyollal öltöztetül, vagy egy koros francia dámadt kifogástalanul chic-es, elegáns, modern piperéjével? (Vajda János — magamagáról. VKrk IV. köt. 391. l.) Izidóra virághimes hálószővetérből szó esik később is: Tán sóhajom, fojtott lélekzetemnek Mintegy utolsó lobbanása — mely Majd vágyban égő lelkem tépte ki — Lebegteté a finom és ezernyi Legfényesebb pillangó szárnyiból Szövítt lepelte. (I. 568.) — általában — (tájszó) általában. L. még: II. 196., II. 307.
- 536 A lég, az most is balzsamot lehelt — Vö.: II. 244.
- 537 Fölséges, ünnepélyes volt a táj; Szent volt a béke mint a szent-egyházban. — V-t a természet, különösen az erdő szépsége, nagyszerűsége szinte vallásos áhítatra készíti. A szentegyház-hasonlat megvan itt: II. 251. L. még: Ha egyedül lennék A szent erdősejében. (Merengések II. 1847.), Oda most az erdő szentegyházi csendje (Béla királyfi III. 105.); E szentegyházi néma csöndben Neszt hallva a falevelen (A bikoli ják alatt 1880.); Hol az erdők boltozatja Mint egy isten-trónterem (Körúton 1885.); ... Lombos erdők ábrándos homálya, Áhítatra készítő csöndessége; (Messze innen 1889.) Hogy V a természetet ilyen magasztosnak, fönségesnek, szentegyháznak érezte, látta, abban föltehetően Petőfi hatásának is szerepe lehetett.
- 541 Szüzen fogant virágok — Bizonyos növények megtermékenyülés nélkül is képesek termést létrehozni (pathocarpia, azaz szüznemzés). Ezt — többek közt — a füge- és a banánfán is megfigyelték, tehát olyan növényeken, amelyek megvoltak a héber mitológia szerint elképzelt édenkertben. Persze nehéz eldönteni, hogy V a tudomány ismeretében és épp az édenkertre gondolva szándékosan tette-e a virágok elé a fenti jelzőt, vagy pedig pusztán a költőség, a rendkívüliség érzékeltetése kedvéért.
- 542 Mint áldozattömjén szállt égfelé — tömjén: az Afrikában, Arábiában tenyésző fa kérgéből nyert gyanta elégetésekor sűrű füstöt és kellemes, balzsamos illatot áraszt. Már az egyiptomiak, babilonok és zsidók is használták áldozatok bemutatásakor. Mózes IV. könyvében (XXVIII. 6.) olvasható: az áldozati füstnek azért kell az ég felé szállnia, hogy illatát az Úr megérezhesse. A jáborfa regéjében (1860) Epedő forró sohajtás Szenvedő szívek mélyéből, Mint a tömjén szállt Dalima felé. A virággal való áldozat motívuma megvan Berzsenyi egyik versében is: „ha gerlicéim és virágaim Kedvelni hajlandók az istenek, Tömjényitekhez szívesen teszem.” (Vitkovics Mihályhoz, 1815.)
- 544 a kék borzadályát, Mely mint az egykori, az első éden Kigyója — A kigyó itt új alakban, mint a borzongató kék jelképe jelenik meg. Ugyanígy a II. részben is: Sziszegte Érzékiségem paradicsomi Kigyója (164). Vö.: az I. 287. sorának jegyzetével.
- 549 pláne — E kissé „köznapias” szó megtalálható a Rozamunda (1880) c. költeményében is.
- 551 cherubok lángpallosát — Ádámot és Évát lángoló kardot tartó angyalok űzték ki a paradicsomból. L. még II. 33. — A lángpallosú(cherub) angyal — különböző formában — többször is

fölbukkan V-nál: *Emma haragtól lángoló arculattal tekintett Elemér szemei közé. E harag lángja a paradicsomból kitiltó lángpallos akart lenni.* (Egy nő, ki mérget akar venni. 1856. VKrk IV. köt. 153—154. l.) Adriána szeméből a kitiltó arkangyal pallosának fénye lóvellt Manó szemébe. *Egy bolond, aki szeret.* 1867. Uo. 191. l.) A Találkozásokban Etelke szeme arkangyal fényüül Egy percre Ernő megkövül (II. 440.). A szomorú körutas (1892) c. versében: *De mint az éden kapujánál, Im út is egy arkangyal őrt áll.* Élete utolsó hónapjaiból ránk maradt töredékes versének egyik befejezetlen sora is — *Leesni mint Éden bosszuálló . . .* — azt sejteti (bár a kép nem egészen világos), hogy itt ugyancsak az *Éden bosszuálló* lángpallosú angyalára gondolhatott. (*Gyászvéig.* VKrk II. köt. 170. l.) — És szólt a démon c. versében Komjáthy szintén „Khérub-örizte szent tilos”-nak nevezi szerelmi vágya beteljesedését.

- 557 *az örök kárhozat pokoltüzeivel Fenyítnek istenek* — A keresztény vallás tanítása szerint, akik a legsúlyosabb bűnököt követik el, azokat az isten örök kárhozatra, a pokol örökös tüzére ítéli. (Máté XVIII. 9.)
- 559 *a hetedik eget* — A mohamedán vallás szent könyvének, a Koránnak a tanítása szerint a hetedik mennyország a tökéletes boldogság, a legpazarabb gyönyör, kétértelmű állapotát jelenti. A hetedik (sőt hetvenedik) ég gyakran szerepel V költeményeiben, prózájában. L. *A jáborfa regéje* (1860), *Találkozások* II. 79., III. 519., III. 599., *Kutyakérdés* (1882) és *Az Izlam* (1882) c. cikke. (ÖM 1647. és 1661. l.) A *Pásztor-órák* (1888) c. versében így fejezi ki a tökéletes szépséget: *Te vagy előttem a Korán; Minden szépségnek foglalatja.*
- 562 *Izidóra itasító, Rohamra lelkesítő bájai* — Vö.: *itasító boldog szerelmes* (V. 54.); a *Találkozásokban: Szerencse ittas pillanatra* (II. 310.); *A fényt, a bájít, mely ingerel. S talán megest megittasulna* (III. 370.); *Leona öltözeke minden fodra, Miként egy tőle ittasodva* (III. 533.); és az *Őszi kopózás* (1881.) c. írásában: *gyönyörrel ittasító tápot ad.* (VKrk V. köt. 46. l.)
- 564 *Fényének égő napszurásai Megkábitottak* — Vö.: *Találkozások* (III. 75. és IV. 145.).
- 566 *Szentségtörő merényre bősütettek* — merény: (l. még *Találkozások*. I. 491.) nyelvújítási származékszó a „mer” igéből, éppúgy, mint a vele azonos jelentésű „merénylet”. Vörösmarty (*Az emberek*. 1846), Petőfi (*A helység kalapácsa*. II. 1844.), Arany János (*Czakó sírjára*. 1848) is használta. — A csodálatos vágygerjesztő szépség, mely majdnem szentségtörő, vakmerő merényletre készíteti a férfit (a költőt), V más költeményeinek is motívuma (*Angyal jár a földön*. 1858., *Találkozások*. I. 485—495. — A merény szót később még Komjáthy is használta (Enyém vagy! c. versében: „vakmerény”).
- 585 *irigy istenek* — Vö.: I. 227.
- 590 *Vonagló ajkaimmal csókolám* — Vö.: *sugá fülembé Vonagló ajkkal Izidóra* (V. 96.); *Egy bolond, aki szeret* c. novellájában: *Constancia ptyergésre álló ajkai vonaglásában az önvád szavainak értelmé látszott.* (VKrk IV. köt. 183. l.) Aranka *Csintalan vonagló ajkait*

harapja (*Ábel és Aranka* II. 182.); *Vonagló kéjgyötört Ajkról kelő jajok*; (*Éjjelek*. II. 1885.).

II.

- 10 *És táncra kelt az álom a valóval* — Vö.: II. 77. L. az *Ildikó* IV. felv. 245. sorának jegyzetét.
- 11 *De csakhamar jelentkezett a zord Való — a fájdalom nyilában* — Hasonló képsor található a *Találkozásokban* is. Ahogy Alfrédet is a hajnal ébreszti elátkozottságának tudatára — vérző szívébe lőtte a fájdalom nyilát — Ernőnek (a lelkiismeretfurdalástól gyötörve) szintén *mint a nyíl, úgy hat szívébe a hasadó hajnal*. (IV. 182.) Ugyanitt Etelke is — azt gondolván: hátha csalódik — elalél a *gondolat nyilatúl, Mely úgy szívébe lövele?* (II. 396.)
- 24 *Első sugára, mint a hentes kése Hatol be a szendergő öntudat* — A *Találkozásokban* Etelke fél, hogy álom mindez és Majd szörnyű lesz az ébredés. (II. 352.) Ernő a Leonával töltött éjszaka után kábultan kérdi: *Mi volt ez? Álom, képzelem?* (IV 154.), majd az óriási szenvedély (IV. 159.) múltával elröppent *mint a szél!* (IV. 160.) *Ugy érzi, mintha a tört, melytől Olyan sokáig véreze, Most rántaná ki szívéből — Tán a való — múltó keze.* (IV. 161–164.) Vö.: Petőfi: „Jön a való, zord vadász” (Szállnak reményink... 1846.), Arany: „iszonyú kísértet, melynek Való neve” (A lantos. 1849.).
- 29 *Eszembe hozta nekem is azonnal Elátkozottságomnak tudatát* — Vö.: III. 172. és a *Találkozásokban* IV. 526. Az elátkozottság, kárhözottság tudata: vissza-visszatérő motívum V önszemléletében. L. pl. a GE (1856) ciklusból a III., VIII., XVIII. és XXIX. verset. Ugyanígy Komjáthyánál: „És nem elég, hogy kárhözott vagy, Magad vagy ostora magadnak” (És szólt a démon).
- 33 *cherubim* — A cherubim tulajdonképp a latin cherub (főangyal, kerub) többes száma, de a magyarban régebben egyes számként is használták.
- 43 *Vérmes szívem* — E kissé szokatlan kifejezés értelme: könnyen föllobbanó szívem. Az I. 115. sorában is ez áll: *föllobbanó szívem*. A *Találkozásokban* szintén előfordul a *vérmes*, de jelentése itt más. (III. 319.) L. *Találkozások*. T.ny. m. 645. l. L. még: *az életerőtjeljes fiatal vérmes kebel amennyivel indulatosabb, annál kevésbé félénk. (A váratlan orvos. 1859. VKrk IV. 269. l.)*
- 46 *Élt egy kis törpe tündér* — Ez a motívum, hogy a hős szívében él egy másik, egy belső én is (*egy kis szikrányi gnóm* ahogy később a 64. sorban mondja), többször megtalálható V-nál. Egyik novellájában mint bosszantó démon jelentkezik: *Való* — mondja itt Vihari Jenő — *hogy ezen indulatos szívben egy veszélyszövő daemon lakik, ki midőn veszélybe rohant, ezt sokkal nehezebben tűri, mint a csöndes, fontoló, kit e mellett rükkáiban is ér veszély. De én már azt hiszem, és azt kell hinnem, hogy a sors, minden mást, — az egész világot mellőzve, csak az én bosszantásommal foglalkozik, s egymást követő veszélyem s ezen méltó, de tehetetlen haragom nézésén hízalja ördögi alakját, s kárörvendő szemét (Szeverina 1851. VKrk IV. köt. 54. l.)*

- Egy korai versében pedig a költő saját ábrándjairól mondja: *Ábrándjaim, ti lelkem apró Tünderei! (Kell-e hivatal? 1848.)* A *Találkozásokban* Ernő ezt a „belső én”-t, a lelkiismeretét nem a belsejében élő tündérhez vagy démonhoz hasonlítja, hanem: *És mintha eddig aludt volna, Egyszerre e kicsike gép, Mint felhuzott ébresztő óra, Elkezd zajongni szörnyükép És zsörtölődik véle szörnyen Durván, kegyetlen, vakmerően* (IV. 193.). Az ötvenes évek közepéről való két versében az őt gúnyoló hideg észről, bujtogató gyáva észről, a benne levő kételey ördögéről ír. (SZÁ VI. 1854. és *Annak sirján, kit ő szeretett.* 1857.)
- 51 a bokros, A gyáva ész — bokros (ész): megvadult, megmakacsult (ész); vö.: megbokrosodott ló. Később a 121. sorban olvashatjuk is: *ha nem enged a macacszkodó ész.* Az *Önbírálatban* (1862) *bokros iszonykodásról* olvashatunk. (VKrk VI. köt. 52. l.) Egy 1857-ben írt versében: *Mig bujtogat a gyáva ész, Szivemben őrvöng ádáz bosszuvágy Késébeesvén, hogy nem élsz! (Annak sirján, kit ő szeretett 1857.)* A *gyáva ész* a *Béla királyfi*ban is előfordul (*Hallgass el babonás mesédél, gyáva ész!* V. 44.). A *Találkozásokban* hasonló összefüggésben *gyáva gond* van (II. 317.).
- 58 bátorság, hit, remény! — A Bibliában eredetileg: „Most azért megmarad a hit, remény, szeretet.” (Pál apostol első levele a Korinthusiakhoz. 13. fejt. 13. vers.) Vö.: *Szeretem híjával nincs hit, nincs reménység.* (*Béla királyfi.* III. 192.)
- 59 Csodálatos az úrnak útja olykor — Utalás a bibliai mondásra: „kinyomozhatatlanok az ő [az úrnak] útjai.” (Pál apostol levele a Rómaiakhoz. 11. fejt. 33. vers.)
- 68 eh bien! — (fr.) jól van! ám legyen!
- 78 övé volt Az egyik főszerep, a cselszövő — V az életet — mint az irodalomban annyian Shakespeare óta — színpadi játékhöz hasonlítja, amelyben mindenki bizonyos szerepet játszik. Vö.: *A szakma mindig egyező: Van hős, szerelmes, cselszövő.* (*Találkozások.* I. 47.)
- 92 tom — V gyakran használja ezt a rövidebb, népies alakot a „tudom” helyett. Vö.: *uitt III. 8. Béla királyfi II. 17. versszak, GE XXIV. (1856), Jóhó Péti (1860).* Sűrűn alkalmazza Petőfi is (Jön az ősz 1842, Ivás közben 1844.)
- 93 Utközbe' rendesen kütört a nyílt Belháború lelkemben — Vö.: Alább a 126. sorban: *É szörnyű belső harcban.* A hős lelkében dúló szörnyű belső harcról másutt is olvashatunk. E belháborúban az egymással szembenálló „ellenfelek”: *szemérem és szenvedelmek.* Ernő *Lelkében szörnyű harcra kelnek Szemérem és bős szenvedelmek.* (*Találkozások* I. 477.); *szenvedély és szellem (Mint himbán két testvérgyerek Ellensúlyozta küzdő szellem A bősziült szenvedélyeket. De végre elbillent a mérleg; Talán utóbbi erősebb lett? Vagy rá süvöltött sors szele? Uo. I. 250.); szenvedély és lelkiismeret (Küzd szenvedélye szörnye ellen, Nógatja lelkiismeret. De végre az torkon ragadja És egyre jobban fojtogatja. Féltérden is — ördög, pokol! Viódik egyre, fúldokol. Uo. III. 331.); szív és ész (De ime szív, ész már is benned Egymásra támad, feleselnek; Egymást okolja, veri is; Uo. IV. 221.); bűnvád, gyöngyörvágy (Bűnvád, gyöngyörvágy gondolatja Jobb, gonoszabb sugallatok Rettenő harcot vívnak ott. Uo. III. 582.).* Két elbeszélésében ugyancsak megtalálhatjuk

e motívumot: ezekben az egymással viaskodó érzések egyikét-másikat különbözőképp nevezi, ám az itt említettek (a bosszú kivételével) mégiscsak lényegében azonos „ellenfeleket” takarnak. *Egy bolond, aki szeret* (1857) c. novellája hősenek, Hadonai Manónak *A legsúlyosabb, legégetőbb szegyen, a bosszú és szerelem dúlakodtak szívében.* (VKrk IV. köt. 193. 1.) A másik elbeszélésben Ákos küzdve önmagában, egyfelől igazságérzet s bűnbánat jó szellemeivel, másfelől büszkeség s álszemérem daemonaival. (*A végzetes mokus.* 1869. VKrk IV. köt. 280. 1.)

- A *Találkozásokban* e belső harc hevességét, szörnyűségét azzal magyarázza, hogy a küzdő „felek” egyenlő erejűek (l. fentebb: *Mint himbán két testvérgyerek*), prózájában pedig azt fejtegeti, hogy e lelki kettősség oka végső fokon a bonyolultabb jellemben rejlik: *Minél egyszerűbb, szegényebb a lélek, — írja *Egy bolond, aki szeret* c. novellájában — annál kevesebb átváltozás alá esik, habár viszontagság ezivel éri is: minél több, minél egyenlőbb erejűek, s minél ellentétesebbek az elemek bennük, annál számosabb és teljesebb az átváltozás, amint ti. egyik szenvedély nemcsak legyőzi, de megfojtja a másikat s uralkodóvá lesz.* (VKrk IV. köt. 158. 1.) Talán nem tévedünk, ha azt gondoljuk, hogy e sorokban egyúttal V önmaga ellentétes lelkivilágára is kívánt magyarázatot adni.
- 102 „*Te mesebeli fölfuvalkodott Tehellen béka!*” — Aiszóposz (latinosan: Aesopus, i. e. 6. sz.) görög meseíró egyik történetét idézi e fölkiáltás. A mese címe latinul: *Rana rupta et bos.* (A béka és az ökör). A fölfuvalkodott béka szétpukkadt, amikor akkorának akart látszani, mint az ökör. V írásaiban sűrűn idézi e mesebeli béka fölfuvalkodottságát. Az *Önbírálatban* (VKrk VI. köt. 60. 1.), majd a *Polgárosodásban* (VKrk VI. köt. 139. 1.), az *Irányszermékben* (VKrk VI. köt. 192. 1.) és a *Perczel Mór merénylete Kossuth ellen* c. írásában. (VKrk VI. köt. 228. 1.)
- 111 *S egyéb esetleg mente ki a bajból* — az „esetleg” szót V itt főnévi értelemben használja, jelentése: esetlegesség, véletlen. L. még egyik fordításában is: *Mayne-Reid: Az amerikai vadásztársaság.* (VKrk V. köt. 327. 1.) Reviczky egyik versében is előfordul: „Egész életünk esetlegek sora”. (A halál. A Magány c. kötetből 1883–89.)
- 115 *kéjdühönc* — Vö.: *párbajdühönc* (II. 306). A dühönc: ma már a köznyelvből kihullott nyelvújítási szó.
- 135 *szilveszteréji bűvös álmom* — Az *Alfréd regényéből* először csak részletek jelentek meg a VÚ-ban, majd a FL-ban. Ekkor még a költemény címe: *Szilveszteréji álom.* A fenti sorban található időpont (*szilveszteréji*) megjelölésen kívül azonban semmiféle célzás sincs az egész műben arra, hogy miért éppen szilveszter éjjelén álmolta Alfréd e csodálatos, különös történetet. Azt kell hinnünk, hogy V e bűvös, rémséges álmhoz csakis a romantikusnak tartott szilveszteréjt — az ó- és újév fordulóját — érezhette igazán megfelelőnek. A szilveszteréjjel egyébként a romantikus rémtörténetek kelléktárából való, maga V is gúnyolódva ír erről a *Borzasztó dolgok* (1856) c. novellájában: „1846. dec. 31. Megtértem egy halottvirrasztóban...” — Így kezdi a történet író-hőse nagy sikerre számító elbeszélését, ugyanis gondolja, van-e borzasztóbb

tárgy, mint a — halottvirrasztó? És aztán december 31. persze ezt küldöm, mert nem vásári cím, és írom helyette Sylvester éjjelét! (VKrk IV. köt. 126. l.)

- 147 *Titáni átkos szenvedély* — A titánok: a görög mitológiában szereplő óriások; *titáni* (itt) óriási, hatalmas, az átlagost meghaladó. Vö.: *A két titáni fokozása* (Találkozások IV. 70.) — *nekül* — tájzso: nélkül. Vö.: *Pokol az éden is pár ne'kül*; (Ártor és Ida 1864). A kortárs költők is gyakran élnek e tájzsoi alakkal (pl. Vörösmarty: A holdhoz. 1836., Petőfi: Dinandóm. 1843., Arany János: Vörös Rébék. 1877., Reviczky: Szeptember. Töredék. Komjáthy: Az „Apokalipszis”-hoz. II.).
- 149 *Mint annyi irigyelt boldog filiszter* — Vö.: Tibor — barátjának, Ákosnak az eltűnésekor — azt gondolta, *lesz olyan philiszter ő is, mint a többi ember.* (Barát és vetélytárs 1850. VKrk IV. köt. 244. l.) Az *Önbírálatban* (1862) is többször használja V. (VKrk VI. köt. 8., 21., 33., 37. l.) A *filiszter* szó a *Találkozásokban* is szerepel. (I. 15.) Reviczky Gyula A filiszterekhez címen verset is írt (1875) Ebben élesen elhatárolja magát az átlagembertől. Az elavulóban levő *filiszter* szó nyárspolgár jelentése a német diáknyelvben alakult ki és a múlt század 40-es éveiben terjedt el Magyarországon. Végső forrása egy bibliai nép nevére, a filiszteusokra vezethető vissza. A diákokkal szembenálló filiszter (nyárspolgár) ellentét valóságú magyarázata (több más értelmezés is van) az lehet, hogy a zsidók a filiszteusokat alacsonyabb rangú népnek tekintették.
- 150 *Mint más közönséges veréb a tóban, Mely ingó nádról ingó nádra száll.* — A hasonlat előfordul a *Polgárosodásban* (1862) is: *Általában mily gyöngye nádszálon ingadozott egynémely csiripelő politikus nádi veréb meggyőződése* — (L. VKrk VI. köt. 140. l.). Az ingadozó nádszál egyébként a Bibliából való kép (Máté evangéliuma 10, 38.) A *Találkozások* hősről írja: *Ő nem közönséges veréb* (I. 215.).
- 166 *mit ér, ha tested Egy ujjnyi íze sem tetszik neki?* — V fájdalom hangzik e sorokból: Mit ér költői dicsősége, ha mint férfi mégsem kellett Ginának. *Halhatatlanság, haszontalanság; Ne tudna rólam senkisé, Csak szemeidet ragyogtatnád Odább egy perccel, édesem!* — írja a GE (1856) ciklus egyik versében (XXX) Ezt a felfogást vallja egy kései versében is: *Egy szekér borostyán nem ér föl Egy kis maroknyi szerelemmel.* (N.N. emlékkönyvébe. II. 1887.) Egy 1856-ból való elbeszélésében ezt írja: *Nincs pedig egetet vereső lángész, egyéb lelki testi előny, mely férfinál a gazdagság hiányát a szép nő szemében kipótolja.* (Egy nő, ki mérget akar venni VKrk IV. köt. 144. l.) Másik elbeszélésének a hőse azt mondja a nőnek: *Nem örömet s átválva hozom föl, mégis ki kell mondanom, hogy szerelmem s büszkeségem kívánja miszerint ha szerelmemmel együtt rangot s vagyont is adok olyannak, ki ez utóbbiak hiányával van, akarom, hogy előbb a föltétlen önfeláldozó szerelem tanúságával bírjak, hogy elmondhassam, miszerint nem gazdagságomért, nevem fényéért, de csupán magamért voltam szerelve. Mert csak ez a valódi dádál a szerelemben, erre lehet szívünk büszke.* (Barát és vetélytárs. 1858. VKrk IV. köt. 249. l.) Reviczky néhány évvel később hasonlóképp

ír: „A dicsőségből egyebem sincs Csak nyomtatásban a nevem, Erről is szívesen lemondok És néked élek egyedül” (Beh furcsa. A Magány c. kötetből, 1893—1889.) Szintűgy a Sóhaj c. versében (uo.)

- 171 *Mint Caesar a szinkör viadorát, Ki halni menve, üdvözölje őt* — Célzás arra, hogy a gladiátorok később szállóigévé vált kiáltással: Ave Caesar, morituri te salutant! (Üdvözlégy Caesar, a halálba menők köszöntenek téged!) léptek a küzdőtérré. V egyéb írásai-ban is fölbukkan ennek különböző módon fogalmazott változata: ave caesar, moriturus te salutat! (üdvözlégy Caesar, a halálba menők köszönt téged!) (Szarazon és vízen 1884. VKrk V. köt. 78. l.) A Porond-királyok c. cikkében: Ave humanitas futura, morituri Caesares te salutant. (Légy üdvözölve jövendő emberiség, a halálba menők cézárok üdvözölnek téged.) (VÜ 1880. aug. 22.) Az 1886-ban megjelent Próza kötetben ezt a latin mondatot elhagyta. — Ave comes, morituri te salutant. (Üdvözlégy gróf, a halálba indulók köszöntenek téged. Budapest, január 15. Aradi Hírlap, 1884. jan. 17.)
- 173 *dictum factum* — (lat.) úgy tett, ahogy mondta; a szót követte a tett.
- 178 *nonchalant* — (fr.) hanyagul, fesztelenül.
- 181 *Még Izidóra is csodálkozott Előkelő egykedvűségemen* — A szerelem szótára és kalauza c. (1882) munkájában írja: A színelés Hatalmas tényezője a sikernek, főleg nagyvilági, hű, kacér, hideg és annál fogva fortélyosabb nőkkel szemben. Ugyanitt: Ingerelni kell e hideg, hű, kacér lelkeket az ellenállással, féltékenységük fölébresztésével. Továbbá: A nő hűségével szemben mutasson a férj még nagyobb, keményebb, hajthatlanabb büszkeséget, mely képes önmagában megfojtani kegyetlenül a legmélyebb szerelmet is, semhogy magát megalázza, visszautatásnak kitégye. (VKrk V. köt. 250—251. l.) L. még: II. 223. és Találkozások II. 94. és III. 547.
- 185 *mint gáz a gömböt* — Vö.: Etelke édes könnyű volt neki; Akár csak a gáz a léggömbbe, Mely azt egekbe emeli. (Találkozások. II. 411.)
- 186 *drámai Pathoszt csufolva* — Vö.: Manó mindezt a hamis páthosz ama könnyen fölismerhető hangján mondta el, melynek tulságában vagy pajkos tréja, vagy dévaj csúfolódás rejlik . . . (Egy bolond, aki szeret 1857. VKrk IV. 180. l.) Érdekes módon nyilatkozik a magyar színpadi pátoszról a Kóros áramok (1896) c. írásában: azt mondja, hogyha visszaemlékezik az utóbbi félszázad nagy tragikái színművészeire, akkor úgy tetszik, mintha nem ok nélkül való volna, hogy a pathosz fogalmára még eddigelé elfogadott magyar műszavunk sincs. (ÖM 1430. l.)
- 196 *Az isteneknek s általában a trónok Lakóinak az égen mint a földön, Akkép a szépség királynőinek Véraldozat kell* — Vö.: a Béla királyfi-ban: Az erdők istenének ünnepe lesz benne, Ki ha a vadászok kérelmét hallgatja, Lesz ma néki számos véres áldozatja. (III. 106.) Hadonai Nem gondolta meg, hogy akit véraldozatra szemelt ki a végzet, azt a máglya tüzétől nem menti meg semmi. (Egy bolond, aki szeret 1857. VKrk IV. köt. 168. l.) — A Biblia (Mózes könyve) és a görög mitológia is többször szól véraldozatról.
- 204 *mint kelet buja virágai* — E sor egy Petőfi vers címét idézi föl:

- „Látom kelet leggazdagabb virányit” (1848). Petőfi egyes verseiben már Horváth János kimutatta Vajda Péter természetimádatának hatását. (Horváth János: Petőfi Sándor. Budapest 1922.) V életrajzából pedig tudjuk, hogy pesti tanuló-éveiben, 1842–1843-ban e természetrajongó írónál (aki valószínűleg rokona is volt) lakott épp abban az időben, amikor Vajda Péter sajátos műve, a Dalhon, amelyben különös, pantheista felfogású írásai megjelentek. Költőnk természet iránti áradó szeretetében tehát nemcsak Petőfi, hanem közvetlenül Vajda Péter hatását is föl-lehetjük. (L. még: III. 166.)
- 206 *bódító illatár* — L. *Ildikó* II. felv. 141. sorának jegyzetét: T. ny. m. 401. l.
- 207 *kellemek* — kellem elavult szó: vonzó, kellemes jelenség vagy dolog. L. *Találkozások*. I. 62., 151., 167., *Ábel és Aranka*. I. 215. Vörösmarty (Zalán futása. 1825. I., III. ének) Arany is (A honvéd özvegye. 1850) használja.
- 208 *Ármány hadának* — Vö.: *szinte azt hívém, való s nem ármány* (V. 67.) L. az *Ildikó* II. felv. 349. sorának jegyzetét: T. ny. m. 402. l.
- 220 *A borban és a versben az igazság* — Célzás a latin mondásra: „In vino veritas” (Borban az igazság), melyet Alkaiosznak, az i. e. 610 körül élt görög költőnek tulajdonítanak, bár ő is közmondásként említi. Az ókori mondás kiegészítése — *versben az igazság* — Vajdának a költészetről való felfogását jellemzi. Az ókori mondást magyarul idézi *A végzetes mokus* (1869) c. elbeszélésében is. (VKrk IV. köt. 277. l.)
- 225 *verseményem* — talán V leleménye ez a szó, mindenesetre nem leki-csinyló értelemben használja, mint ahogy szintén a saját alkotásának látszó *rimelményt* sem, melyet GE ciklus egyik megragadóan szép versében találunk: *S míg koporsómat dúlják pondrók, Kimélik rimelményimet.* (XXX. 1856.)
- 231 *Izidóra angyalarccal Sátánkodott* — Vö. V. 28. és egyik novellájából: *Az én Elemér barátom pedig azok közé tartozott, kik a szép nőt, ha sátán lett volna is, mód nélkül imádni szokták.* (Egy nő, ki mérget akar venni 1856. VKrk IV. köt. 144. l.)
- 236 *makranccal* — makranc — elavult szó: nyakasság, makaasság.
- 237 *kiállhatatlan* — Vö.: *A kiállhatatlan szépről* (1860), *Ábel és Aranka* (I. 64.).
- 244 *balzsamos lehének Gyémántsziwet megolvasztó kohóját* — Vö.: *Végtelenség* c. (1875) versében: *Az örökké tartó idő kohója Mindent megolvaszt; az 1888-as Pásztor-órákban az üdv izzó kohójáról olvasunk.*
- 246 *Egy szóval szédítő volt, mint az örvény A Lomnic élén* — Lomnic a Magas-Tátra egyik legmagasabb csúcsa. Szerepel mint hasonlat Vajda más írásában is, itt a *lomnici csúcs* a szellemi fejlődés igen magas fokát jelképezi. (*Színészetünk egykor és most.* ÖM 1548. l.)
- 248 *ama zúgó Tarpatak fölött* — Tarpatak: a Magas-Tátrában, 2000 méter magasságban ered, szép vízesések és egy óriási zuhatag után folyóvá szélesedve ömlik a Poprádba. 1874 végén V hónapokat töltött Tátrafüreden, ennek emlékéért őrizi ez és az előző sorban idézett hasonlat.

- 249 *mint őrült menyasszony* — V színkritikus korában többször is látta Donizetti Lammermoori Luciját. Írt is róla. (L. Sorozatunknak V színkritikáit magában foglaló kötetét.) Talán az opera nagyhatású jelenete ihlette e rendkívüli hasonlat megalkotására.
- 256 *Hogy illem- és lovagtörvényt felejtve* — lovagtörvény: a fiatal nemes előírt lovagi nevelés után fogadalmat tett a vallás, a haza és a nők védelmére. A lovagi intézmény a XII. században alakult ki és a XVI. században szűnt meg. A lovagi rend legnemesebb hagyományára — különösen a nők iránti tiszteletre, udvariaságra, előzékenységre — utaló lovagias, lovagiasság kifejezések azonban fennmaradtak. L. még: III. 59., V. 44., a *Találkozásokban* I. 29., I. 38., I. 433., II. 403. és a *Fürdői emlékek* I. (1887) c. verséből: *Elmélyedek a messze muliba, Midőn telt szívű lovagok A szépek lábához borulva Nyögték: szeress vagy meghalok!*
- 265 „antik” *pöre jelmeze* — célzás az antik görög szobrok ruhátlan-ságára. Vö.: az I. 531. sorához fűzött megjegyzéssel.
- 292 *erőtetett* — L. az *Idiók* IV. felv. 35. sorának jegyzetét.
- 301 *gróf Kievszky Oszkár* — V nyilván nem véletlenül választott szláv hangzású nevet. A *Hűágazatok* (1878) c. röpiratában szól arról, hogy míg a közös hadseregben huszonhatezer tisztii helyet foglal el a cseh-német értelmiség, addig a magyar nemesség csak alig annak huszadrészét. (VKrk VI. köt. 257. l.) Ugyanitt mondja azt is, hogy a közös hadseregnek a *vezénylő tiszti- és főleg tábornokkarában a szláv elem körülbelül 50, a német 40, a magyar alig 10 százalékkal van képviselve!* (Uo. 259. l.) A *Szeverina* (1851) c. elbeszélésében is szerepel egy szláv nevű tiszt: *Zaweszky*. Hogy miért változtatta meg az előző megjelenésekben levő *Kiátszky* nevet *Kievszkyre*, nem tudjuk.
- 302 *Dárdások hadnagya* — Vö.: III. 10. *Dzsidás alhadnagy* — *dzsidás*: dzsidával (hosszúnyelvű, kétélű lándzsafajtával) felszerelt lovas-katona. A gróf katonai rendfokozata bizonyly hadnagy volt. Így nevezi a költő a II. 326., a IV. 1. és az V. 1. sorában is.
- 304 *Holott még nagy korát sem érte el* — 1945 előtt nagykorú volt az, aki 24. életévét betöltötte.
- 306 *stikli* — tréfás csíny, itt gúnyos értelemben: vakmerő tett. A kifejezés előfordul a *Jubiláé* (1885) c. versében is szintén az arisztokrácia léha életmódjára célozva.
- 308 *Ha kevesebbet lovagolna váltón* — váltó: meghatározott formában kiállított fizetési ígéret (értékpapír), amelyben a váltó kiállítója (a kibocsátó) kötelezi magát, hogy egy megszabott pénzösszeget időben és meghatározott helyen valakinek ki fog fizetni vagy ő maga, vagy egy harmadik személy. Ez a felszabadulás előtti hitelezési forma rendkívül elterjedt volt különösen a múlt század második felében az elszegényedő, ám az úri életéről, költekezéséről lemondani nem tudó eladósodó dzsenti, főképp a fiatal katonatisztek világában.
- 320 *(Pipere és háló) szobája* — pipereszoba: a francia boudoir (budoár, női öltözőszoba) magyarosítása. Egyéb előfordulását nem ismerjük. Lehetséges, hogy V alkotta szó.

III.

- 4 *A Rigi tetejére* — Rigi: hegy Svájcban a Vierwaldstätter- és Zugi-tó között. Tetejéről igen nagy távolságokra ellátni.
- 10 — *névjegyet találtam* — Vö.: *A Találkozásokban* Ernő és egy báró a Váci utcán cserélik ki névjegyüket: *Jegyet cserélnek ott az utcán.* (III. 126.) A névjegyek kicserélése (elküldése) ilyen esetben a párbajra való kihívást jelentette. A párbaj a középkorból eredő szokás. Két személy (akiket az uralkodó osztályok felfogása párbajképesnek nyilvánított) meghatározott szabályok szerint valamelyik fél saját vagy hozzátartozójának becsületén esett (valódi vagy vélt) sértés miatt fegyveresen megvív.
- 18 „*meghalt A király, — éljen a király!*” — Franciaul: „Le roi est mort, vive le roi.” Franciaországban ősi szokás szerint a király halálát és utódja trónraléptét jelentették be e szavakkal.
- 22 *Meghalt a kérelhetetlen szívű zsarnok* — Vö.: I. 24.
- 36 *Mint vezetőilen elszalasztott mozdony, — Mely törve-zuzva ront* — A robogó, füstölgő, sziporkahányó, tüzes szemű mozdonyt V egyik írásában minden idők legnagyobb találmányának mondja. (Jelenről és jövőről. 1880. ÖM 1668. I.) L. még: *Stephenson-ünnep* (1881 uo. 1640. I.) c. cikkét és *Vasúton* c. versét (1885). Az 1863-ban írt *Irányeszmék* c. röpiratában pedig gőzmozdonyhoz hasonlítja a kor szellemét, amely átrohan fölöttünk és eltípor, ha nem haladunk előre. (VKrk VI. köt. 188. I.)
- 37 *pályafőre* — pályafő: pályaudvar, vagy korabeli kifejezéssel vasúti indóház.
- 43 *Legyünk mi ezután te s tu cimborák* — tegező cimborák; tu (lat.) te.
- 50 *Láthadd magad* — láthatod magad. L. *Találkozásuk* I. 51.
- 58 *Ha jól fogom föl szenvedélyed és Lovagiaságod magasb mivoltát* — Vö.: II. 256. és V. 44. és *Törzsök Jankóban* II. 63. — *Én tisztelem, bálványozom a lovagiaságot, —* mondja Vajda az *Őnbírálatban* (1862. VKrk VI. köt. 50. I.). A *Polgárosodásban* (1862) viszont szenvedélyes szavakkal ítéli el a *banditailag értelmezett „lovagiaság”* eszméjét, amely előtt már a haza, emberiség, valódi becsület, szóval, minden magasb, szentebb érdeknek hátrálni kell. (VKrk VI. köt. 170. I.)
- 78 *Patvarba! meg kell ölnöm* — patvarba: perpatvar ragozott alakja. Régies szóhasználat, indulatos beszédben, szitkozódásban a bosszúság, a mérgelődés kifejezésére. Vö.: *A Találkozásokban* II. 318., III. 2. és III. 228., valamint a *Barát és vetélytárs* (1858) c. elbeszélésben. (VKrk IV. köt. 236.)
- 83 „*enfant terrible*” — (fr.) fenegyerek.
- 86 *mint kialvó fátklya füstje, A szenvedély* — *A Találkozásokban* Ernő olyan sivárnak, üresnek érzi a világot Etelek halála után, hogy számára a *Nyitló virágnak illata: Gyászfáklyafüst fojtó szaga.* (IV. 631.)
- 92 *zöldszemű féltés* — Vö.: I. 395.
- 99 *Az afrikai oroszlánok éhe, A bengali tigris vérszomja csak Szunyog-csipés okozta viszkettség Az irigység és bosszúvágyhoz képest* — Szinte szórul szóra ugyanezt a hasonlatot találjuk a *Szeverina* c. novellájának első kidolgozásában (HF 1851. februári számai-

- ban). Itt a főhősről (az első közlésben még Vihari Márk, a kötetben már Vihari Jenő) írja Vajda: *Az afrikai oroszlánok éhe, a tigrisek vérszomja, csak szűnyogcsípés által okozott veszetegség volt a kéjsóvár lánghoz, mellyel lelkét égeté, s ama gyötrelmhez, mely a vágyak azt választóla minduntalan: lehetetlen!* A fenti sorokat később, mikor novelláit kötetben is megjelentette (1881), kihagyta. (L. VKrk IV. köt. 467. l.) Vö. még: *Ildikó*. IV. felv. 247.
- 111 *Ha Jupiter dühöngne — Jupiter: A legfőbb római isten.* Vö.: Ákos csak *Jupiter* eszményi nagyságával képzelte azt, aki Reginához méltó volna. (*Barát és vetélytárs*. 1858. VKrk IV. köt. 229. l.) Előfordul *A kárhozat helyén* (1872) c. költeményében is.
- 117 *Kerestem arcán, Szemében, ajkán a gyönyör nyomát — Egy honvéd naplójából* (1869) c. visszaemlékezésében írja: *aki azt ejtette ki a száján, hogy Petőfivel út, vagy amott találkozott, beszélt — azt megnézték, mint a szerencse különös kedvencét és a szemek annak arcára tapadtak, keresve a viszfényt, mely a nap dicsőségének arcáról reá vetődött.* (VKrk IV. köt. 314. l.) Érdekes, hogy egy másik cikkében azt írja: *ahogy Napóleon dicsőségének visszfényét kívánta látni valakin, aki azt állította, ismerte Napóleont (Kerestük arcán egy szikráját ama dicsőségnek, mely a világtörténelem napjáról ő reá is leragyogott. Petőfiről 1884. ÖM 1534. l.), ugyanúgy tekintettek sokan órá, aki még ismerte Petőfit.* Vö. még: *Ildikó*. IV. felv. 271. — Napóleonnal kapcsolatban l. alább a 126. sor jegyzetét.
- 126 *Kábúó tünemény, Napoleon!* — V igen nagyra értékelt Napóleon személyét és egyik eszményképének tartotta a franciák zseniális hadvezérét. Alakjával több ízben foglalkozik írásaiban sőt egy ismeretlen kiadóhoz írt levelében ajánlatot tesz, hogy lefordítja *Segur Histoire de Napoléon* c. művét (Komlós 56. l.)
- 128 *Mint napfogyatkozáskor, hirtelen Sötétült a világ — Az 1858. március 15-i napfogyatkozáskor V is átélte az elsötétülést.* Ebből az alkalomból verset írt. Érdekes, hogy a hasonlat, a napfogyatkozásra való emlékezés egyben földézi itt az akkori versének még egy képét is: a bitófát. *A nap képe ugy elfeketül, Mint az ember arca a bitón.* (*Napfogyatkozáskor*) Az *Alfréd* regényében a féltékeny hős siratja és temeti szívében Izidórát *Olyforma kinnal, mint erényes, jámbor Rokonság oly halottját, a ki gyszós Szégyenhalállal mult ki a bitóján . . .* (III. 131—133). A rettentő fájdalomt egyébként a *Találkozásokban* is a napfogyatkozással, a világ elsötétedésével érzékelteti a költő. (L. IV. 597.)
- 137 *vért szomjazva írul, Égő sebére — ír* (elavulóban lévő kifejezés): gyógyító hatású kenőcs vagy folyadék. Vö.: *gyógyító ír* (*Szerelmem átka* X. 1854.); *sebére nincs ír* (GE 1856.); *Adj ír a mult sebeinek* (*Alkalmi vers* 1860); megvan még a *Találkozásokban* (IV. 634), az *Elmult időben* (1892) és *A szomorú körutasban* (1892) is. Ugyancsak előfordul az *Önbírálatban* (1862): *nem azt az oldalt kenik-é írral, mely legerősb.* (VKrk VI. köt. 11. l.)
- 156 *A száraz lelki fájdalom — száraz* (itt): puszta, merő, magában vett. Ilyen értelemben használja Értelmező szótárunk szerint Katona József is. Vö.: *száraz való* (*Magyarság és nemzeti önrzet*. 1896 és *Kóros áramok*. 1896. ÖM 1399. és 1422 l.).

- 162 *Kivágjuk a vért* — Vö.: *Kivágom azt a pokoli lávát ereimből, mely oláhataian égette s kárhozottá tette lelkemet.* — mondja Ákos a *Barát és vetélytárs* (1858) c. elbeszélésben. (VKrk IV. köt. 251. l.)
- 165 *Megölném még a lelket is, hogy abban, Mint a letört virágnak illatában Ne élne, örökölné a bűnös A boldog pillanat emléke sem . . .!* — Vö.: *Ildikó*. IV. felv. 271.
- 170 *Lemondanék az örök üdvösségről* — Vö.: „Az örök üdvösségnek Magas helye sem tetszenék nekem” — mondja Petőfi is, ám ő nem bosszúvágya teljesülése esetére vallja ezt, hanem akkor, „Ha tégedet nem ismernék”, (Volnék bár . . . 1845.)

IV.

- 9 *Csuklókötéstől önhittlen lenéző Vonakodás* — A párbajozóknak joguk volt az ütőerek védelmére a jobb kéz csuklóját és a nyakat selyemkendővel körülkötni. Kötések nélkül általában csak a legsúlyosabb esetben vívtak párbajt.
- 15 *én Keresztessyt Szorgalmasan, kitarót látogattam Őt éven át* — Keresztessy József (1819–1895) vívómester, híres Zöldfa (ma: Veres Pálné) utcai vívótermét, melyet V is látogatott, 1851-ben nyitotta meg. Megalapítója a magyar kardvívó iskolának, amelyről azt írja V, hogy az *nem csupán nyelvre, de a vívás rendszerére nézve is külön, idegen elődeitől eltérő sajátlagos iskolának volt nevezhető.* (Keresztessy József. VÜ 1882. márc. 26.) L. még *Keresztessy napjára* (PN 1892. máj. 21.). Megjegyezzük még, hogy Jókai szintén Keresztessynél tanult vívni. (L. Jókai Mór Összes Művei. Följegyzések I. Krk Budapest 1967. 147. és 179. l.) Magáról a párbajról sokszor írt Vajda. Az *Önbírálatban* (1862) elítélőleg szól a *mai párbajosdi komédiás szalonhőseiről, a középkori dicső lovagerények szemérmetlen képmutatóiról.* (VKrk VI. köt. 16. l.) Az *eszeveszett párbajmániát a Polgárosodásban* (1862) is kipellengérezte. (VKrk VI. köt. 170. l.) *A párbajról, ami való* c. cikkében azt a nézetét fejti ki: megérti, hogy bizonyos helyzetekben fegyveres elégtételt vesz valaki a szemtelen kötekedők inzultusaiért. (Közvélemény, 1880. jún. 1., 2., 3. ÖM 1715. l.) Ugyanígy egy novellájában azt írja: *Valóban nehéz feladat nem vívni párbajokat, és becsületet ember lenni.* (*Borzasztó dolgok* 1856. VKrk IV. köt. 124. l.) Itt jegyezzük meg, hogy a *Találkozások hőse*, Ernő szintén párbajt vív egy báróval (III. 126.) Ákos és Bódog ugyancsak párbajoznak egy nőért, Regináért. (*Barát és vetélytárs*. 1858. VKrk IV. köt.)
- 24 *ezzel a „hajrá”, saját egyetlen Előnyét adta föl* — „hajrá”: korabeli vívókifejezés a roham, a támadás jelölésére.
- 27 *az elővágások* — elővágás: a hat vívóvágás közt az első.
- 28 *A segédek Megálljt kiáltva* — A párbajozó felek általában két-két párbajsegédet vettek maguk mellé. Az ő feladatuk volt többek közt ügyelni a vívószabályok megtartására. A segédek-ről l. még: *Találkozások*. III. 381.

V.

- 6 *azt az átkos Pelengért — pelengér* (pellengér): nyilvános téren álló oszlop, amelyhez hozzákötötték a bűnöst, hogy így közmegvetésnek, meggyalázásnak tegyék ki. Előfordul a GE XXX. versében is.
- 9 *bujós körutamon — bujós* (tájszó): bujkáló, bujdosó. Vö.: *bujós kakukk a lomb alól* (Találkozó elött. 1858) és *Szúk bujóska gyalog úton* (Mít kongnak, bongnak a harangok. 1860) Hasonló, ma már a köznyelvben szokatlan képzést használ *A jó egészség és a hosszú élet titka* c. verses munkájában is: *Ugy futós a ló is, ha jól abrakolják* (88.), valamint *Bolond történetek* c. elbeszélésében (1854): *legfutósabb ló.* (VKrk IV. köt. 92. l.)
- 12 *az álszemérmes törvény, E sanda csász — Szokatlan kapcsolat a sanda mészáros helyett.* V itt arra céloz, hogy a párbajt az akkori törvények tiltották, de társadalmilag nemcsak elfogadták, hanem bizonyos esetekben kötelezőnek is tartották. Mint egyik cikkében írja, van olyan *fölfogás is, mely azt tartja, hogy meg kell hozni a törvényt, mely a párbajt büntesse, de nem kell azt végrehajtani. Vagy, ami még rosszabb, álnokabb, az igazságérzetet lázítóbb: végrehajtani Péteren, de már Pálon nem. És pedig végrehajtani többnyire a szegényebb sorsú, pártfogástalan emberen, akít a párbaj már különben is súlyosabb következményekkel terhel; a nagy úrral szemben pedig, aki e következményeket könnyebben viselheti, szemet hunyni és őt menekülni engedni. Ez valóságos árulás a törvény szentsége ellen. Ezzel a törvény önmaga ássa alá saját tekintélyét. Ez sandaság, rókaság ravasz észjárása. A törvény — mondja V — ne legyen sanda, mert akkor ő maga hívja föl a hamisakat saját tekintélyének megvetésére, szabályainak kijátszására. (A párbajról, ami való. Közvélemény, 1880. jún. 1. 2. 3. ÖM 1717—1718. l.) — A csász mint hasonlat szerepel a *Találkozásokban* is: *A földi csász, a fáradt végzet.* (IV. 57.)*
- 15 *Bejártam Helvétianak — Vö.: ami azután tetőzete, koronája e legpiramidálisabb esztelenségnek, az, hogy ha például Péter, egy tiszta jellemű de jámbor, nem hősiesség lelkületű Pált inzultál, őt csupán merő kötekedésből vagy egyéb okból gyávának nevezi és az illető nem vív meg vele, ezért őt mint becstelent kilökné a tiszteletes emberek társaságából; ha pedig megvív, akkor, ha nincs pénze Svájcba futni, őt bíróság elé idézni, elítélni és börtönbe zárni. (A párbajról, ami való. ÖM 1713—1714. l.) A *Találkozások hőse*, Ernő — a párbaj után szintén külföldre menekül. (III. 434.) *Bejártam Helvétianak „hótakart tetőit”* — Idézet Eötvös József Búcsú (1836) c. verséből. A vonatkozó sor: „Nem mint Helvétia hótakart tetői.” Az *Alfréd regénye* következő sorában előforduló: *virányait* kifejezés is valószínűleg az Eötvös-versre való visszaemlékezésésképp került V tollára. A Búcsú utolsó sora ugyanis így hangzik: „Hadd lássam népemet virányidon!” Itt jegyezzük meg azt is, hogy az Izidóra és Alfréd utolsó találkozását övező tájképben csupa V-ra jellemző képzet van.*
- 17 *Az olasz félsziget virányait — Vö.: Hadonai Bejárta Olaszország szerelemkeltő virányait. (Egy bolond, aki szeret. 1857. VKrk IV. köt. 161. l.)*

- 18 *Rigi csucsán* — L. a III. 4. sorának jegyzetét.
 28 *Nem festegetni falra a sátán-nét.* — L. II. 231.
 29 *fölösleg aggalom* — aggodalom. Petőfi is használta pl. egyik verse címében: *Fölösleges aggalom* (1847) és a *Menny és Föld* (1847) c. költeményében.
 30 *vége volt mindennek, vége, vége!* — L. *Vége immár, vége mindennek!* (GE XII. 1856); *Vége van, mindennek vége.* (*Vége van...* 1880.)
 33 *Leégttem; szén, por és kihült Korom vagyok; többé ki nem gyuladhatok,* — E két sorról már Rubinyi megállapította, hogy megtalálható benne a *Husz év múlva* (1876) egyik alapgondolata. (L. az *Alfréd regényének* élményanyaga, érzelmi forrása c. fejezetet.) A mai olvasó szokatlannak érzi e hasonlatban a *szén* szót, különösen jelző nélkül. Valójában itt holt szénről van szó, szemben az eleven szénnel. Föltevésünk szerint e helyen a Biblia nyelvének hatását vehetjük észre. Salamon példabeszédeiben olvashatjuk ugyanis: „Mint az eleven szén alkalmas a holt szénnek [. . .] gerjesztésére.” (XXVI. 21.) De másutt is a tűz megfelelőjeként szerepel az eleven szén. (Zsoltárok könyve XVIII. 213.) E bibliai hasonlat (némi módosítva) érezhető *A jáborfa regéje* (1860) következő soraiban is: *Dalima szívének nem jutott már Eleven láng, élő gyémánt. És így e szépségsodának Érző szív helyett, hideg, holt Kő darabbal kell beérni.* Egy korai versében is: *Nincs már szavam, nincs énekem, Lelkemben kő az érzelem* (*Julius 22-én* 1848). Az *Alfréd regényében* idézett képhez hasonló talá-lunk Madách egyik versében:

„Törött hajó vagyok
 Az élet tengerén,
 Keblem kihalt, rideg,
 Miként elhamvadt szén.”

(Az anyja — gyermeke sirján. 1839.)

A hasonlatot meglelhetjük Babits egy korai versében is:

„Az én lelkem is volt valaha gyémánt,
 de szénné égett annyi lassú tűzben:
 sötét most s nem ver vissza semmi fényt!”

(A „Fiamhoz”. 1913.)

- 40 *ez a szélsőség Törvénye, mely a szenvedély létráján Csak a legeslegfelső és legalsó Fokon jár* — Vö.: Ernő *Fölgyújtott képzelmenek lángja Így csapkodott az égre föl. Szélsőségének lajtörjája Hej! majd annál mélyebbre dől.* (*Találkozások*. IV. 97.) *A jó egészség és a hosszú élet titka* c. verzesetben olvashatjuk: *A léghuzam Fokozatainak nagy a lajtörjája* (462).
 44 *egy ennél hatalmasabb Törvény, a nő iránti köteles Illem parancsolt* — Vö.: II. 256. és III. 58.
 57 *megfojtja a gyönyör* — L. erről bővebben az *Ábel és Aranka* I. 124. sorának jegyzetét.
 63 *a lombon ringatózva Azt sirta, nyögte csalogány, galamb* — A nyög igének egyik régi jelentése: turbékol, bűg. Ebben az összefüggésben értelmezhetjük a következő V-sorokat is: *A szerelem édes, bús gyötrelmét Nyögdécselő vadgalambok, gerlek* (*Szerelem édene*).

IV. 1851), *Nincs nyögése vadgalambnak (Bojtár Bandi 1855)* továbbá: a lombok alatt néma a madár, *Mert vágya, üdve telve már, S csak néha tör ki kebeléből Egy halk nyögés a fojtó kéjtől.* (Kisértekek. 1885) Ugyanígy egy novellájában is: *ha van olyan szerencsétlen, kinek egynémely fájdalmat nyögő versem megéltetik.* (A szerelmes gyermek 1854. VKrk IV. köt. 119. l.) L. még: *Találkozások.* II. 231.) Hasonló jelentésben használja Berzsenyi: „nyög a filemile” (Egy szilaj leánykához. 1795–1802 között); Kisfaludy Sándor: „Nyögve, mint a gerlice” (Gyula szerelme. 1825. II. ének 45. versszak) és Vörösmarty: Dámon „szünet nélkül látatlan Phillisnek nyögte szerelmét”. (Kisded bokrokkal. 1816–1820.)

- 70 *Lidércnyomásszerű kínos feszélyben* — E kép előfordul egy másik költeményében is: *Az emberek lelkén zsarnok lidérc ült... És ébredze a nyomás álmából.. (Lenni vagy nem lenni (1887), a Polgárosodásban (1862): aggályaim lidércnyomása alatt (VKrk VI. köt. 118. l.) és egy hírlapi cikkében: lidércnyomásszerű gonosz álom (Magyarország. N 1896. márc. 4.)*
- 78 *Mind fölséges Tökélyű négyes hangkar e toronyban!* — A harangok „beszédét” 1. *Mit kongnak, bongnak a harangok (1860)* és az *Estharang (1896)* c. költeményeiben is. Egy cikkében (*A Györgyharang.* N 1893. ápr. 2.) a Lipót templom harangjának csodálatos hatásáról ír. Elbeszéléseiben is megelhetjük a harangmotívumot. (*Manna.* 1857. VKrk IV. köt. 210. l. *Balambér lelke.* 1858. Uo. 256. l. és *A váratlan orvos.* 1859. Uo. 269. l.)
- 83 *A négy harang mint négy sötét barát* — Vö.: *A távol faluban újra megkondultak a torony ércpapjai (A váratlan orvos.* 1859. VKrk IV. köt. 272. l.)
- 90 *sebten* — sebtében, sietve. A *Találkozásokban: Jött sebtén a bősztörmeteg.* (IV. 48.) Megtalálhatjuk Vörösmartynál is: „villám jöve sebtén az égből”. (Délsziget. 1826. II. ének.), „Ipoly jöve sebtén” (A két szomszédvár. 1831. II. ének.) 20. századi költőink közül Tóth Árpád szintén használja. (Látomás. 1909. Légyott. 1909.)
- 95 *üdvtelen* — jelentése itt: boldogtalan. A képzésre vonatkozóan vö.: *kegytelenség (Találkozások.* I. 277.)
- 97 *egy nagy nehéz Könnyel szemében* — Vö.: *midőn észrevetted, hogy a kedves már tükön sirt is miattad, akkor hirtelen fordul felé, s vallj neki szerelmet, de vigyázz, hogy e rohanást alkalmas időben, midőn hiúsága alszik, akkor intézd, mert ellenkező esetben még újra lábra áll ellened, s még egy ideig húzza halasztja az önmegadást.* (Egy bolond, aki szeret. 1857. VKrk IV. köt. 189. l.)
- 108 *féreggé voltam tiporva* — Vö.: *Találkozások.* IV. 518. Egyik elbeszéléseiben írja: *Manó elég őszinte bolond volt, úgy bele bámulni Adriéna szemébe, hogy szinte égni látszott Adriéna szeme fényétől; e nézésből Adriéna kiolvasta, hogy szegény Manó már nagyon odáig van, a porban fetreng előtte, s jól fog esni szegénynek, ha ő amúgy en passant — néha egyet tiporni fog rajta.* (Egy bolond, aki szeret. 1867. VKrk IV. köt. 190. l.)
- 115 „*Most már kvíttek vagyunk, madame*” — a *kvitt* szó megtalálható a *Találkozásokban* is. Ernőt bántja a büntudat Leona miatt,

de azzal nyugtatja magát, hogy Etelkét majd feleségül veszi s
Leccsókolgatja könnyeit, És ezzel aztán vége — kvitt. (III. 423.)
 L. még: *Igy vagyunk, vagy tán leszünk quíttek valahogy...* (Pol-
 gárosodás. 1862. VKrk VI. köt. 148. l.)

SZÖVEGVÁLTOZATOK

KN, UK, ÖK A cím után *Költői beszély*, alatta (UK, ÖK: a cím utáni
 belső lapon) a következő Taine-idézet:

„... *on comprend que, par delà les formes classiques ou gothiques
 que nous répétons, et qu'on nous impose, il y a tout un monde;
 que l'invention humaine est sans limites; que, semblable à la nature,
 elle peut violer toutes les règles et produire une oeuvre parfaite
 sur un modèle contraire à tous ceux, dans lesquels on lui dit de
 s'enfermer.*”

A. Taine (*Voyage en Italie.*)

Magyarul: „... megértjük, hogy a klasszikus és gótikus formákon
 túl, amelyeket ismételtünk, amelyek kínálkoznak, egy egész
 világ van; hogy az emberi találékonyság határtalan; hogy hason-
 lóan a természethez, képes áthágni minden szabályt és tökéletes
 művet tud létrehozni olyan mintára, mely szemben áll mindazzal,
 amelybe bele akarják kényszeríteni.”

A. Taine (Utazás Itáliában.)

H. A. Taine-t általában H. Taine-nek írják, az A. Taine frásé
 szokatlan.

- 6 KN, UK *S e vértanúság* halhatlaníthat
- ÖK *S e vértanúság* halhatatlaníthat
- 9 KN *Hogy*
- 10 KN *lepjelek, ismétlem,*
- UK *lepjelek*); ismétlem
- 14 KN, UK *amint*
- 18 KN *Kaland vetélytársam*
- 19 KN, UK *Amint*
- 20 KN, UK *egy két*
- 22 KN, UK *világos hajnalig*
- 23 KN, UK, ÖK *Rumgénéiuszkák, tarjagos*
- 24 KN, UK, ÖK *Felhők között egy király utcai*
- 25 KN, UK *Barlangban az*
- 34 KN *szerencsém tisztelettel*

I.

- 3 VÚ *sűrű, fekete*
- 5 KN *többi.*
- VÚ *többi!*
- 9 KN, VÚ *bájnak . . . valóban*
- 16 KN, VÚ *szép valóba'*
- 17 VÚ *türhetlenül —*

- 18 VÚ kínózólag
 19 VÚ szakadatlan
 20 KN, VÚ bokor,
 21 KN, VÚ, UK *Ugy égetett,*
 22 VÚ egyaránt) a jó
 23 VÚ Elbújhatott
 KN, VÚ mellette)
 UK mellette).
 24 VÚ ölt
 27 KN Szerelme megvetése
 28 KN, VÚ, UK, ÖK [új szakasz kezdete]
 31 VÚ betűkben,
 KN, UK betűkben:
 32 KN, VÚ, UK szegénység *rühelődöz*
 33 KN, VÚ élvezé;
 34 KN, VÚ kifestve,
 35 VÚ színpadon
 KN, VÚ, UK mulattaták;
 37 KN, VÚ, UK Égboltjaért, *magas fenségeért*
 38 KN, VU, UK falun,
 39 VÚ Világvárosban, voltak
 40 KN, VÚ megillető méltó
 41 KN, VÚ illetőleg, ő
 UK illetőleg ő
 42 KN, UK Főúri
 45 KN, UK így
 47 UK [nem kezdődik új szakasz]
 49 VÚ szívemet fagyasztá, még
 60 KN egyszerű
 62 VÚ Szűknek
 64 VÚ Fordítanak be éjjel
 KN, UK Fordítanak be éjjel
 65 KN, UK Közönnyel a kaszárnya sirba
 VÚ Közönnyel a kaszárnyasírba
 66 KN, VÚ béres a *ganaj*
 69 ÖM *vesztségében* helyett tévesen: *veszteségben* — ugyanígy az
 1955-ös és 1987-es Kozocsa-féle Vajda János
 összes verseiben is.
 74 UK egy láb! . . .
 VÚ e fajt örökre!
 75 VÚ éj,
 76 VÚ azaz hogy
 77 *megáll az és* [sajtóhibának tűnhet: *megáll az ész helyett, de*
nem az. Értelme: Az éj ily gondolatok közt nem telik, nem mozdul.
Tehát csak a vesző hiányzik: megáll az, és Nem mozdul;]
 79 VÚ, KN reppent
 80 VÚ ült;
 84 KN, UK, ÖK Hajszáthatáron
 VÚ Hajszáthatáron, s — *miniegy folytatólag*
Az ébrenlét történetét, egyszerre
Beküldte hozzám a halált . . .” De

- [85—102. sor hiányzik]
- 85 KN szegények [sajtóhiba]
- 88 KN, UK titkait,
- 96 VU, KN, UK [nem kezdődik új szakasz]
- 98 KN, UK Sugalta
- 102 KN, UK [új szakasz kezdődik]
- 103 VÚ Hát Izidora? kérdezém
- 105 VÚ bírjam én, ne én se soha
- 106 VÚ *más se* [kiemelve] senki, senki e világon! . . .
- 108 VÚ *Ah* engem
- 109 VÚ *gyúrsz*
KN, UK *gyúrsz be* mélyen
- 110 UK *E* földtekének
- 112 VÚ csattanását,
- 114 UK fenyegetőleg:
- 115 KN, VÚ szívem
- 117 VÚ birodalmad'
- 119 KN, VÚ, UK isten
- 120 VÚ, KN, UK, ÖK egyhamar
VÚ bizony-bizony
- 122 KN kicseppensz
- 124 VÚ, KN, UK, ÖK *facér jágerlegény*
- 125 VÚ egyik-másik
- 127 KN, ÖK Elutasítva . . ." — Mit
- 113 VÚ elég a hozzá
- 134 VÚ volna;
- 135 VÚ *ugyis*
- 137 VÚ legfőlebb . . . s piquét terítóm'
- 139 VÚ szenderült . . .
KN szenderült . . .
- 141 KN De az, megnőtt
- 147 VÚ „pálya?”
- 150 VÚ szénát,
- 151 KI dunába, [sajtóhiba]
- 152 VÚ szélén kipirult végiglen
KN végiglen
- 154 VÚ, KN kortesül
KN a nemzetit.
UK a „nemzetit”.
- 156 VÚ Ez alatt
- 157 VÚ újra
- 159 UK, ÖK Izidóra!
- 163 VÚ kezemből . . .
- 168 VÚ zajtalan,
- 170 VÚ fejü
- 171 KN *Bagoly* . . . S jutalmul, koronázatul
VÚ *Bagoly* .
- 173 VÚ hangja! . . .
- 175 KI természettellenség [sajtóhiba]
- 176 FL isten
- 177 FL Sajátkezőleg? — kérdezém

- 182 FL magamra;
 18t KN, FL Nem nő-e ő? vagy
 UK Nerü nő-e, avvagyi
 186 FL férfi én?
 190 FL merem [kiemelve]
 191 FL őt, —
 193 FL mint [sajtóhiba]
 FL isten
 196 FL egyesülhet
 198 FL úzik
 202 FL egyesülhetünk mi, soha . [a sor 11 szótagos!]
 214 FL számára; legalább
 215 FL színén, ne lássák
 KN színén. Ne lássák
 216 FL, KN szemek,
 219 FL kívülem?
 221 FL Vesszen ki lábíg? —
 225 FL Órában, melynek üdveért kilenc-tíz
 KN, UK, ÖK tíz
 226 KN korbácsolják verik
 227 FL, KN irigy
 228 FL Ugy van, ugy
 KN Ugy van ugy
 229 KN éden
 230 FL, KN csupán —
 231 ÖK vagyunk . .
 232 KN bánós
 233 KN ugy
 234 FL [nem kezdődik új szakasz]
 238 KN, UK teljesült:
 239 FL Elpusztul a föld
 243 FL, KN napok hetek
 244 FL indúlt
 245 FL józan, ember
 247 FL, KN, UK története
 252 ÖK, KI vezényelő [sajtóhiba]
 [A 252. sortól következő részt V először a FL-ban így fogalmazta meg:]
*A világeseményeket vezényelő
 Fő-főtábornok: minden ugy esett,
 A mint akartam, és legott, azonnal
 Képzeltém', (mit szerfölött csodáltam,
 Mert mindig azt hívém, hogy ez lehellen,)
 Képzetelem' követte a való. A mit
 Gondoltam, azt beteljesedni láttam.
 S elgondolám, a mint kívántam épen*
 [Ezt a nyolc sort a KN-ben két helyen változtatta meg:]
 4 Képzetelem',
 8 épen,
 [Az UK-ban négy helyen módosított a szöveget:]
 1 vezénylő

- 3 akartam;
 4 Képzetelem'
 8 épen,
 [A végleges fogalmazás először az ŐK-ben jelent meg: az addigi nyolc sor helyett most már kilenc sornyi terjedelemben. Itt a KI-hez képest csak két helyen van változás.]
- 255 ŐK Képzelmem' (a mit
 257 Képzelmemet' [az aposztróf azonban itt nyilván sajtóhiba]
 261 FL álmódott), hogy
 KN, UK álmódott) hogy
 ŐK álmódott) — hogy
 262 FL Pillangó-élete,
 264 FL, KN, UK tömörül
 265 FL állati
 267 KN illet
 269 FL az hogy
 KN leírhatlan
 275 FL vagyok . .
 KN, UK vagyok . . . .
 276 KN, UK másképen . . . .
 277 FL Eredetétől messze távozott, [a sor csak tíz szótagú]
 278 FL Természet-anyját megtagadó,
 281 FL fölforduló
 286 ŐK, KI érdenebe [sajtóhiba !]
 292 KN, UK hiú
 294 KN, UK, ŐK [új szakasz kezdete]
 302 KN, UK kél s kődbe, szélvihar
 304 KN ott feledve
 318 UK Aranyhaju
 322 ŐK csillagtábor
 325 KN, UK zuzza,
 339 KN, UK érkező, a
 340 KN, UK Magasból [a sor kilenc szótagú]
 342 ŐK, UK fundamentom ostól [sajtóhiba]
 344 KN A zsbívásárszerű porfellegek közé
 UK A zsbívásárszerű porfellegek közé
 345 KN szakadatlan . . . .
 349 KN össze-össze rázkodik
 352 UK dőle deznak [sajtóhiba]
 353 KN összezseng bong
 357 KN, UK Kinókba, buzgó hallgatóit
 365 KN szét röppennek
 371 KN, UK vonátva
 373 KN lehelve, tátogatja
 374 KN pokol . . . .
 381 KN, UK Nyalják harapják a kőszenteket.
 387 KN vagyok
 388 KN magát
 390 KN szabócsához [sajtóhiba]
 397 KN, UK él ! . . .
 399 KN és természet

- 406 KN közönnyel —
 413 KN, UK vendégsereg,
 416 KN, UK egyedül . . . .
 418 KN, UK Nem, nem ! csupán az égnek, az igaz
 428 KN, UK a többi *hangokat*,
 429 KN, UK alattam
 446 KN szelidíté
 456 KN, UK összesült
 ÖK emborcsoportok [sajtóhiba]
 464 KN, UK A tűzre viz, a vízre tűz; fölváltva
 466 UK Hatását;
 469 KN testemet
 471 KN, UK Tüzes felhők *után nagy zúgva-búgva*, mint
 476 KN embert-állatot.
 479 KN, UK Nyilvánvaló
 481 KN elsőtétetés [sajtóhiba]
 485 ÖK világ [sajtóhiba]
 KN új
 487 KN sokáig,
 490 UK körül
 500 UK . . . Paradicsomkertnek talán . . . számomra . . . ?
 KN talán . . . számomra . . .
 503 KN *vagyok*.
 505 KN, UK fél [kiemelve]
 509 UK csalóka
 513 KN, UK szüz
 525 KN pongyolája
 526 KN S *alóla* hattyuválla, keble *halmai* . . . .
 537 KN táj,
 539 KN, UK dala,
 547 KN valóba' itt nem volt kigyóra szükség,
 UK valóban itt
 554 KN ártatlansága,
 558 KN, UK Fenyítnek
 565 KN Megkábitottak *s a szentségtörő*
 566 *Merényre bősitettek . . . Reszkető*
 [A következő sorok csak a KN-ben találhatók, 7 sor helyett 4 sor]
Kezekkel nyultam a finom s ezernyi
Legfényesebb pillangó szárnyiból
Szövött lepelhöz és fölemelém
Az hogy nem is . . . csak félig . . . egy kevéssé,
 574 KN *Mert hirtelen* bős rémület fogott el,
 577 KN mereszti meg —
 579 KN véretem —
 580 KN [hiányzik !]
 582 KN A szív *alatt, az hogy* kissé alantabb

II.

- 3 KN álom.
 5 KN láthatár,
 10 KN álom- a valóval.

- 12 KN Való a fájdalom
 17 KN hajnal
 26 KN visszareppenőben
 32 KN halálitéletem'
     UK *Gunykakaját*
 33 KN lángpallosa
 36 KN *Űzött ki a szerelem edenéből [sajtóhiba]*
     UK *Űzött*
 39 KN Áldása átka —
 48 UK *gunyakajától*
 49 KN másokért,
 57 KN, UK megszólamlott,
 58 KN sugdosá: bátorság,
 63 KN is!
 64 KN elő állt
 66 KN Ne hagyd magad, még minden jóra válik!
 69 KN hát,
 70 KN mindamellett?
 71 KN több
 74 KN [Nem kezdődik új szakasz]
 76 KN *Űgy*
 77 KN valóba,
 80 KN tekintem
 84 KN irjam
 87 KN lesz, nos
 88 KN többi — el
 89 KN *ügy*, *ügy*,
 93 KN *Útközbe*
 95 KN *át*,
 100 KN szemtelen
 101 KN tolakodó"
 110 KN, UK botrány, csődülés
 124 KN temetkezik —
 126 ÖK *szörnyu* [sajtóhiba]
 128 KN, UK *gyűlölni*
     KN *Izidórát*,
 129 KN, UK vértanú
 130 KN hiszi
 133 KN [nem kezdődik új szakasz]
     eltelt egy fél század —
 134 KN, UK huzavonában,
 135 KN *sylvesteréji*
     KN, UK *büvös*
 136 KN tépelődve épen
 137 KN remény
 138 KN, UK üstökös,
 141 KN Valót [nincs kiemelve]
     már . . .
 150 ÖK *toban*, [sajtóhiba]
 160 ÖK *boszúlihegő*
 161 KN, UK *Önérzetem kimaradásomon*

- 162 KN, UK szelleműs
 173 KN, UK diktum faktum,
 179 KN mondhatom ma
 180 KN igaz
 186 KN hazajáro [egybeírva, az o sajtóhiba]
 187 KN csufolva
     KN, UK kísértetes
 188 KN, UK „Eljöttem, látni
 192 KN, UK El-elbocsátja
     ŐK El-el bocsátja.
 194 KN, UK elmenekül .
 207 KN, UK zúdult
 209 KN töltém napjaim;
 210 KN találtam
 211 KN eszmént a ki boldogítani képes.”
 214 KN következzet,
 216 KN egyéb
 218 KN nélkül
 232 KN velem,
 240 KN tükörében;
 243 KN Villámtüzében
 246 KN szédítő
 248 KN tarpatak [sajtóhiba]
 249 KN templombul
 251 KN nagyszerű szentegyházajtaján . . .
 252 KN mondom el-elfogott
 261 KN, UK isten
 263 KN, UK műi [kiemelve]
 271 KN műkedvelő
 277 KN szinte
 278 KN, UK törsszuráshoz
 283 KN volt.
 285 KN álmodom,
 290 KN álmétkodva
 292 KN erőtetett,
 296 KN elborult,
 297 KN izgatottan
 301 KN, UK, ŐK gróf *Kiátszky* Oszkár,
 302 KN *Dzsídások* hadnagya
     KN, UK, ŐK állítólag
 303 KN lehetne rég, *holott*
 304 KN *Pedig* még
 305 KN gyerek
 312 KN A hadnagy úr *bizony* majd
 315 KN reá; de hiszen ez lehetlen! . . .
 319 KN harmadik
 323 KN, UK reá.
 324 KN [új szakasz kezdete]
 325 KN, UK hangja . . . .
 326 ŐK Feleletül
     KM, UK [az egész sor hiányzik]

III.

- 4 KN, UK tetejére . . . . Levegőt,
 6 KN rögtön . . . . és
 UK rögtön . . . . És
 KN ég
 8 KN Hogy meddig azt se tom, csak azt, hogy *este*
 UK hogy *este*
 9 KN „Gróf *Kiátszky* Oszkár
 UK, ÖK „Gróf *Kiátszky* Oszkár
 14 KN [új szakasz kezdete, beljebb-kezdés nélkül
 17 KN el,
 22 KN *szívú*
 23 KN szeszélyű kényuralkodó;
 UK szeszélyű
 26 KN, UK szűz . . .
 31 KN Kebléből és
 34 KN [új szakasz kezdete, beljebb-kezdés nélkül]
 42 KN kért
 43 KN cimborák,
 46 KN Azaz hogy
 48 KN megfulok”,
 UK megfulok”;
 50 KN, ÖK „Láthadd
 52 KN épen;
 53 KN Avagy
 55 KN igen;
 59 KN Lová giasságod magasb
 60 KN, UK lehetlen . . . .
 63 KN, UK₁gyógyszerül . . . ha él, nevezd meg . . .”
 64 KN érte ek- . . .
 65 KN [nem kezdődik új szakasz]
 66 KN, UK barátom ! —
 68 KN, UK hozzám: ugy-e
 69 UK *Én nem* [kiemelve]
 KN, UK neked .
 70 KN, UK *más* [kiemelve]
 74 UK ismerhetem,
 75 KN földön —
 76 KN, UK a ki [különírva]
 78 KN ölnöm,
 79 KN, UK magad;
 81 KN, UK őt . . . .”
 91 KN szörnnyeteg,
 97 KN, UK *íz*,
 114 KN Következők ! —
 121 KN tiedért !
 127 KN, UK [új szakasz kezdete, KN: beljebb-kezdés nélkül]
 KN fogott el,
 135 KN sebzett
 136 KN Kigunyolt,

- ÖK Kigúnyult, [sajtóhiba]
 KN, ÖK vágy
 140 KN szótlanul,
 141 KN föltéktinték
 146 KN, UK *mindent* [kiemelve]
 147 KN, UK is . . . .
 157 KN, UK semmi . . . .
 160 ÖK háboruja.
 164 KN megyek;
 167 KN bűnös
 168 KN sem . . .
 171 KN, UK *úgy is elveszett*,
 177 KN, UK, ÖK [új szakasz kezdődik]
 178 KN Kínos
 179 KN, UK mind a ketten csontig . . .
 184 KN [A III. rész utolsó három sora (184—186.) két sorba össze-
 vonva]

„Ma még?” „Azonnal. Indulunk a svájci
 Határra. Hozz kemény segédeket . ”

IV.

- 4 KN, UK Mint a *kötözködők* legtöbbnyire
 6 KN UK mérkőzés
 7 KN, UK Merészség,
 8 KN fitogtatása,
 10 KN Vonakodás,
 23 KN, UK csak hamar
 29 KN épen

V.

- 8 KN árnyék
 15 KN még is
 22 KN esodáltam;
 26 ÖK mégis .
 KN még se —
 UK még se . . . .
 ÖK még se . .
 33 KN, UK Leégttem,
 KN kihült;
 34 KN, UK vagyok,
 35 KN épít
 43 KN, UK Fokon jár) — ez sem érdekelt már! [a sor kilenc szó-
 tagú]
 46 ÖK szófogadva:
 50 KN, UK Gyönyörű nap volt,
 53 KN éjelen
 57 ÖK gyönyör . .
 67 KN, UK ármány . . .
 68 KN *És* én úgy érzém, hogy fagyni kezd,

- 69 KN S megállt a vér ereiben. Mozdulatlan,
70 KN, UK Lidércnyomásszerű
73 KN, UK nőttek;
75 KN, UK harangok;
77 UK őszhang” — — suttogám
79 KN, UK, ŐK toronyban ! . .
84 KN szörnyű
87 KN virág bokor
89 KN, UK Izidóra
96 KN fülembe.
103 KN „Izidóra!
114 KN, UK jó.
117 KN, UK többé .

TALÁLKOZÁSOK

Alapszövegünk: KI 1895. 391–478. l.

KIADÁSAI

A *Találkozásoknak* V életében három kiadása jelent meg. Az első 1877-ben, önálló kötetként, a költő saját kiadásában, a második 1881-ben, összes verses műveinek kiadásával (Vajda János Összes Költeményei. Aigner Lajos kiadása, Nemzeti Könyvtár 21–22.) és ugyanilyen módon, tehát összes költeményeinek kiadásával együtt jutott az elbeszélő költemény harmadik edíciójához is. (Vajda János Költeményei. Budapest 1895; Méhner Vilmos kiadása.)

Számításba jövő változtatást csak az 1895-ös kiadásban tesz a költő. Lehetséges, hogy már régebben eszébe juthatott; Kozocsa Sándor ugyanis megtalálta az 1881-es kiadás egyik példányát V saját kezű javításaival, ezek azonban még nem terjednek ki minden sorra, ahol ez a javítás természete okán szükségessé vált.

Megváltoztatta ugyanis a két főszereplő nevét: Eperke helyett Etelkének, Örvényi Andor helyett Virányi Ernőnek nevezte hőseit, s így persze módosítania kellett az összes sorpárt, ahol a nevek rímhelyzetben állnak. (Pl. I. 341–342, III. 389–390 stb.) Megváltoztatta ugyan-csak Leona gavallérjának nevét (III. 127–128), ám úgy tetszik, csupán egy ötlet ihletésére helyettesítette az egyik gúnyos beszélő nevet a másikkal, értékkülönbség nincs közöttük. A főszereplők (egyébként szintén beszélő jellegű) neveinek módosításáról l. T. ny m. 627. l.

Bizonyos változások okát inkább sejthetjük: a II. ének 62. szakaszát például esetleg azért hagyta el, mert a művét, műve szabados érzékiségét illető szemrehányások után, okosnak látta ezt a leírást elejteni, s föltehetően valamivel szelídebbnek érezte a II. ének 492., a III. ének 506. és 507. sorának új formáját is; a III. ének 482. sora pedig egyszerűen érthetőbbé vált az új kiadásban.

Az 1895-ös kiadás a szakaszok számozását is elhagyta, lehet azonban, hogy ez csak a nyomda hanyagságából történt, ezért helyreállítottuk a számozást.

A többi változást viszont már nyugodtan a nyomdának, illetve a kor változó helyesírási normáinak tulajdoníthatjuk. Egyébként ez nem is feltétlenül javított a mű ortográfiáján: interpunkciója ugyan valamivel pontosabb lett, a hosszú hangok ékezése viszont romlott.

Arra, hogy V átnézte volna az utolsó kiadást — vagyis kiadványunk főszövegét —, semmi bizonyítékunk nincs, sőt egyáltalán nem valószínű: sohasem volt gondos szerző, semmi jele, hogy régebbi könyveit is korrigálta volna, betegen és öregben bizonyára nem szokott rá.

MEGJELENÉSÉNEK ELŐZMÉNYEI

A *Találkozások*, V legterjedelmesebb, s kétségkívül egyik legjelentősebb elbeszélő költeménye, 1877 december elején jelent meg, 172 negyedréte oldalon. Formátuma hasonló például a *Béla királyfié*hoz, egy kicsit ugyan dísztelenebb; az oldalakat záró keretvonal most egyenesen halad és derékszögben fordul, de ettől eltekintve többé-kevésbé azonos a régebbi alkotással, tipográfiája pedig ennek is szellős, kellemes és könnyen olvasható. V egyébként ezzel az akkoriban megszokásosabb versekötet formát követte, sok más között Arany költeményei is így jelentek meg; mondhatni az egyetlen szempont, amelyben V sem törekedett eredetiségre. Holott most talán még módja is lett volna különleges igényeket támasztani: a *Találkozások* ugyanis, bár a Franklin Társulat nyomdájában nyomták, de „A szerző sajátja”-ként, vagyis V saját kiadásában jelent meg.

Nincs rá okunk ebben V sokat emlegetett üldöztetésének újabb bizonyítékát látni; illetve, pontosabban szólva, ha összevetjük a VKrk egyéb adalékaival és tanulságaikkal, melléljük sorakozik és segít megérteni V magányosságának okait és karakterét.

Valójában, ezeknek az adalékoknak, így elsősorban kötetei beharangozásának és visszhangjának elfogulatlan felmérésekor úgy tetszik, magánya sem olyan emelkedett, hogy ne mondjam, poétikus nem volt, amilyenek legjobb verseiben maga láttatta, sem pedig olyan kizárólagos, amilyenek túlzó irodalomtörténészek beállítják. Az, hogy személyét hívek, sőt rajongók — nem is egészen kis — köre övezte, még közismert; a VKrk azonban hozzá még azt is tanúsítani látszik, hogy műveinek nem volt rossz, s kivált nem különlegesen rosszindulatú a sajtója, a *Találkozások* ellen felhozott kifogások javarésze helytálló, az érezhetően fokozott várakozás pedig, amely e hosszan készülő művet megelőzte, inkább a költő becsülését mutatja. És még az sem igaz, hogy ez a kör a Kammon Kávéház majdani vendégeire, illetve Nagy Miklós lapjaira korlátozódott volna; csak annyi, hogy ők alkották azt a legszűkebb kört, amely éppen hogy jótékonyan vagy szerencsésen szokta az írókat körülvenni.

Úgy tetszik tehát, V magány- és visszashorítottág érzetét önmagukban a tények, az objektív helyzet legalábbis teljes egészében nem indokolják; megértéséhez másfajta szempontokat is számításba kell vennünk.

A legáltalánosabbat, V-nak a korán és egész társadalmán kívüli állását, azt a fajta — közvetlen tényekre már nem is visszavezethető — egyedüliségét, melyet kozmikus magányérzetté tágitott, a VKrk nyilván nem taglalhatja; bizonyos, közvetlenebbül személyekhez és az irodalmi élethez köthető vonatkozásaira azonban itt is ki kell térnünk.

Legerőteljesebben, s épp a *Találkozások* kapcsán is, Bóka monográfiája jelezte ezek közül az alapvetőket: Gyulainak és Gyulai körének szívós ellenszenvét egyfelől, másfelől pedig V becsúgyának és helyzetének állandó kollízióját. Nem az irodalmi élet egésze utasította el V-t; de valóban elutasította ezen belül a legnagyobb súlyú, leghivataltosabb fórum, az, amelyik a végső, a vitathatatlan rangot adhatta volna neki, s a kizárólagos hódolattal övezett Arany János mellé emelte — emelhet — volna őt.

Holott ambíciója erősen erre irányult; s ily módon belekerülve a túlzott önértékelés és a félreértettség klasszikus „rossz körének” modern, poéta maudit-s variációjába, ahogy a két pólus egymást gerjesztette, sokszorosan felnagyítva élte át sérelmeit, a jogosokat és a jogtalanokat egyaránt.

Innen tekintve abban, hogy a könyvét saját kiadásában jelentette meg, mégha ez persze nem volt is kifejezetten ritka a korban, talán nem alaptalanul látunk bizonyos kihívó gesztust s bizonyos magának állított próbatételt: mintha hangsúlyozva azt, hogy kívül áll — kívül reked — a szokásos irodalmi folyamaton, egyszersmind közönségéhez és népszerűségéhez fellebbezne; a természetesen elsődleges anyagi megfontolásokon túl ezért lehetett olyan fontos számára az előfizetők névsora (l. lentebb).

A mű maga nehezen, rendkívül nehezen született meg: az első híradás és a megjelenés között majdnem négy és fél év telt el. (E hosszúság elhúzódás feltételezhető okairól l. lentebb.)

Az első híradást 1873. június 26-án olvashatták a PN előfizetői: „Vajda János 'Andor eszményei' címmel nagyobb költői beszélyt ír. Első része már elkészült.”

Ezt követően, talán a V-hoz és a laphoz egyaránt közelálló Ábrányi Kornél befolyása révén 1873. július 3-án a PN Irodalmi Hírek rovatában újabb közlemény jelent meg. „Vajda János 'Andor eszményei' című költői elbeszélésének első énekét befejezé s azt legközelebbi lapunk tárcája közli.”

S valóban, ha nem is „legközelebb”, de július 20-án vasárnap a PN tárcarovatában megjelent *Andor eszményei* címen a *Találkozások* teljes első éneke.

Fogadtatása pedig egyenesen hízelgő gyorsasággal követte ezt az első megjelenést: pontosan egy hét múlva, 1873. július 27-én a Figy-ben C. jelttel Szana Tamás méltatta vagy inkább ismertette hosszú cikkben és terjedelmes idézetekkel az első éneket. Megfigyelései pedig nem is ügyetlenek: részint észreveszi a szerelmi történetben rejlő extrém lélekrajz lehetőségét, részint — sok későbbi szemrehányást előlegezve — kihallja V szövegének — alkalmasint a közönségesség felé hajló — eltéréseit a magyar irodalmi nyelv szokásos tónusától. Szana előbb a kor nagy műfajáról, a verses regényről elmélkedik (l. a Vajda János elbeszélő költészete c. fejezetben), aztán így folytatja:

„Újabbban e téren érdemes költőnk Vajda János tesz kísérletet »Andor eszményei« című verses regényével, melynek első éneke a »Pesti Napló« vasárnapi számában jelent meg.

Vajda Jánost úgy ismerte eddig mind a kritika, mind a közönség, mint tisztán lyrai természetet s kiválólag a szilajabb szenvedélyek s mélyebb érzelmek költőjét. Most, midőn az elbeszélés terén kísérli meg tehetségét, méltán kíváncsiak lehetünk sikereire, noha egy nagyobb műnek első éneke, mely még csak távoli fogalmat sem nyújthat az egész műnek tervezetéről, kevés támpontot szolgáltat a bírálóknak arra, hogy ítéletének bármely irányban is hitelt követelheszen.

... Ha megkezdéséből folytatására szabad következtetést vonnunk, legalább terjedelemben felül fogja múlni eddigi verses regényeinket.

»Andor eszményei«-nek költője egészen a modern élet talaján: a fővárosi élet pezsgő zajában mozog, mely Puskinnak is annyi vonzó képpel kínálkozott.”

Ezt a hangütést követi a megjelent szemelvény ismertetése, bőséges idézetekkel.

„... Az utolsó versszak berekesztő sorai sejténünk engedik, hogy Vajda regénye több lesz, mint egyszerű szerelmi történet s Andor jellemzésében egy komplikált jellem természettanát várhatjuk...

Meséje érdekfeszítőleg indul, s leírásai költőiek, bár néhol kissé ellapulnak. Hogy egyes, nagyon is realistikus megjegyzések mennyire illenek az egésznek keretébe, azt a későbbi részletek mutatják meg.

A költemény hangulata e tekintetben oly izléstelenségeket is ki menthet, melyek magukba véve nem igazolhatók.” (Figy 1873. VII. 27. sz. 357—359. l.)

Ugyanezen a napon, tehát 1873. július 27-én a V-hoz különösen közérdeklődő VÜ is közöl részletet az elkészült első énekből. Szemben a PN-val, ahol egészen ritkaságszámba ment vers, s kivált ilyen terjedelmes vers közlése, a VÜ gyakrabban hozott költészetet is, állandó helye volt rá a második oldalon, itt jelent meg — akkor még Andor eszményei címen — a *Találkozások* első énekének első kilenc strófája. Úgy látszik, V súlyt fektetett rá és szervezte, hogy műve ne felejtődjék el, hogy minél több szó essék róla. Így aztán 1873. szeptember 11-én az Ellenőrben jelent meg kisebb közlemény:

„*Vajda János* most készülő költői elbeszélésének »A szerelem hőse« címet fogja adni. Eddig megjelent első része »Andor eszményei« cím alatt látott napvilágot.”

A bejelentést a VÜ kicsit terjedelmesebben, és persze enyhén reklámízü félmondat jóindulatú betoldásával, az Irodalmi Hírek rovat alatt három nappal később megismételte (VÜ 1873. szeptember 14.).

„*Vajda János verses regénye*, melynek első éneke a közönség és a kritika részéről egyaránt szíves fogadtatásra talált, nem »Andor eszményei«, hanem »A szerelem hőse« jellemző cím alatt fog megjelenni. E verses regény cselekménye a fővárosi társaséletből emelkedik ki, s ezért részleteit Vajda a »Kisfaludy Társaság« egyik közelebbi ülésén fogja bemutatni.”

Erre a felolvasásra, bizonyossággal állíthatjuk, soha nem került sor. A Kisf. Évl., illetve Greguss titkári jelentései mindent részletesen és pontosan rögzítettek; így a számításba jövő időszakban említi például, hogy felolvasatott (nem maga V olvasta fel, de ez nem feltűnő, mivel máskor és mással is előfordult) V: *Végtelenség* című költeménye (Kisf. Évl., XI. köt. 1875/1876. 14. l.); a *Találkozásokról*, illetve a *Szerelem hőse*ről azonban nem esik szó. Föltehetően — hogy előrebocsássuk később kifejtendő véleményünket — mert akkor kerülhetett volna rá sor, amikor ezt a művet illetően V lendülete megtört, kedvét veszette és hosszú ideig felre is tette a költeményt.

Egyelőre azonban, az 1873-as év utolsó negyedében szó sincs még erről — s annyira nem, hogy irama kicsit túl gyorsnak is tetszik; lehet, hogy már korábban kész volt bizonyos szakaszokkal vagy részekkel. Igaz persze, V sohasem volt a műgond poétája, és elképzelhető, hogy körülbelül három hónap alatt, június és október között írta meg a teljes második éneket.

Október elején, pontosan 1873. október 8-án mindenestre már elkezdí részleteit közölni. A FL publikálja először ennek az éneknek egy nagyobb részletét; külön kis címet is ad neki (*A jegyesek*), de zárójelben megjegyzi: „Részlet A szerelem hőse című verses regény második énekéből” — s utána következik az első tizenöt szakasz.

Négy nap múlva, 1873. október 12-én, vasárnap egyszerre két újságban is megjelennek a részletek. A MNV-ban publikált kilenc szakasz főle *A zöldben* címet írta ő maga vagy a szerkesztőség (II. ének 281—352), a VÚ pedig *Az ábrándozó* címmel közöl húsz strófát (II. ének 121—280); a két publikáció jól kiegészíti egymást, s természetesen mind a kettő jelezte, hogy egy nagyobb, *A szerelem hőse* című elbeszélő költemény részleteit közlik.

Újabb három, ill. négy nap múlva, 1873. október 15-én és 16-án a PN két részletben közli majdnem a teljes második éneket a tárca-rovatban (II. 1—260. és 281—552.). Előzékenysége majdhogy egyedül-álló; nem csupán, mert vállalja az erős átfedést a MNV-ban közölt szemelvényvel, hanem mert maga az ilyen természetű közlés teljes ritkaság az újságban; abban az évben a következő alkalommal december 25-én kerül vers a tárca-rovatba, részlet Byron Don Juanjából, Ábrányi Emil fordításában, de szemben V példájával, még itt sem tölti ki teljes egészében a verses anyag a rovatot.

A közlések sora itt azonban először, most egy teljes évre megszakad; a mű perze el is felejtődött hamar. Természetes: hisz egyelőre töredék maradt, s egy semmi esetre sem különösen népszerű szerző töredéke. Egyetlenegyszer említik: évi összefoglalójában A Hon (Gy. A.: Irodalmunk 1873-ban 1873. december 31.), a fordításirodalom túltengésén, „a szépirodalom mezejének” kopárságán keseregve, csak néhány kivételt lát: Jókai regényét (*A jövő század regénye*), Szigligeti drámáit, Abonyi Betyár kendőjét és két elbeszélő költeményt, *A délibábok hőseit* és V alkotását, amit ugyan Andor eszménye címmel emleget; mindenestre számontartotta.

Az utolsó szemelvényközlés után több mint egy évvel, 1874. október 25-én bukkan fel ismét a mű: a VÚ ugyancsak *A szerelem hőse* címen közli a III. ének első tíz versszakát s hozzá egy kis beharangozást. Ezt föltehetően V írta, vagy legalábbis erősen inspirálta; többek között azért is, mivel majdnem csupa olyan közlést tartalmaz, amit csak ő tudhatott.

Lényegében a nagy kiesést igyekszik magyarázni, és amivel indokolja, ti. hogy rendkívüli zsenije napi robotra kényszerül, V állandó panaszai közül való. Viszont amit konkrétan állít, az igen kevésbé valószínű: sem az nem hihető, hogy V a kész munkát vagy akár ezt az éneket egy évig fektette volna — sőt láttuk, épp ellenkezőleg, sok publikációra törekedett —, és a kész mű ismeretében még képzelni sem nagyon lehet, mi lenne az a kétszer négy részes kompozíció, amit gigondolt. Legfeljebb valamiféle futó, elgondolás állhatott mögötte; a világirodalom verses regényeinek nem jelentéktelen hányadát terveztek szerzőik eredetileg hosszabbra, mint amennyit megírtak (Byron, Puskin, Arany). Közben, a kivitelezés nehéz voltát megérezve, kedvetlenedhetett el V.

— „A szerelem hőse c. verses regényből mai számunkban közölt mutatványra vonatkozólag megjegyezhetjük, miszerint az egy év

óta hever szerzője fiókjában, de körülményei gátolják abban, hogy azt folytathassa és bevégezhesse, bármennyire óhajtaná is azt, azon hitben élvén, hogy ez leende legértékesebb műve mindazok közt, melyeket eddig írt. A regény cselekménye ezentúl gyorsabb menetben haladna kifejlése felé s meséje érdekessége talán kielégítendő azokat is, kik az eddigi közlések után e tekintetben valami meglepőt éppen nem vártak. A mű két önálló részre van tervezve, négy-négy énekben. Természetesen ily nagy műnek kidolgozása, hogy az oly szoros alakban az első két ének technikai szabatosságát és előadásbeli könnyűségét mind végig egyesíthesse, hosszabb időt, napi gondoktól ment oly anyagi helyzetet igényelne, melyben a költő csaknem kizárólagosan, vagy legalább huzamosb félbeszakítások nélkül folytathatná megkezdett munkáját. Részünkről, bármi csekély súlya legyen is ebbeli nézetünknek, azok közé tartozván, kik azt hiszik, miszerint a »Szerellem hőse« szerzője szépirodalmunk meddő terén némi sikerrel működhetnék, nem nyomhatjuk el őszinte sajnálatunk kifejezését a miatt, hogy a különben sok és helyelközzel illetékes oldalról elismert tehetségű költő nincs azon helyzetben, mely őt valódi hivatása teljesítésére, s nevezetesen oly sok várakozást keltett legújabb nagy művének befejezésére képesíthetné.” VÚ 1874. okt. 25-én. 683. 1.)

Akár állt valóságos terv a nyilatkozat mögött, akár nem, a *Találkozások* írását most ismét, és majdnem három év tartamára félbehagyta; helyette 1875-ben részint a *Végelemség* című hosszabb versét (VÚ 1875. április 4.), részint az *Alfréd regénye* részleteit publikálta (pl. VÚ 1875. július 4. — részletesebben l. e mű apparátusánál). Lehetséges, hogy a V a két elbeszélő költemény valamiféle összekapcsolására, egységére gondolt; ez azonban valóban csak pillanatnyi ötlet lehetett: azon az — egyébként motívumokban is felmutatható (l. lentebb) — egységen túl, amit erőse, s tulajdonképp azonos magatartásba, azonos témákba görcsösödő egyénisége természetesen indukált, a két alkotás között szerves kapcsolatot nemigen láthatunk.

A félbehagyott mű részletei 1876 során bukkannak fel újra — de V, hogy úgy mondjuk, félig-meddig már ismert kártyákat játszik ki újra, amennyiben új részletet közöl ugyan, de a már beharangozott, már bemutatott, s föltehetően már majd két éve befejezett harmadik énekből; lehet persze, hogy 1874-ben, amikor a kétrészes nagy kompozícióról írt, valójában a III. éneknek is csak a legeleje készült el.

Mindenesetre 1876. március 12-én *Az erdőben* cím alatt (de jelezve, hogy nagyobb mű része) a FL közölte a III. ének 185—208. sorát, majd március 26-án *Kalandok* cím alatt, és a törzsművet Andor eszménye (így!) címmel emlegetve, a MNV hozott még tizenegy szakaszt az ének második feléből (III. ének 329—416).

A publikációk egyébként ismét igen gyors kritikai visszhangot kaptak: 1876. április 9-én Abrányi Emil lapjának, a Figy.-nek Hírlap-irodalom rovatában Gil Blas (Gáspár Imre) tér ki rájuk terjedelmes szemléjében. Hangját egyébként nincs is okunk különösen hidegnek találni, mivel a többi versesregény-szerzővel szemben — Gyulaiától Szász Károlyig — még élesebb, elítélőbb tónust üt meg; konkrét tanácsát pedig V megfogadta, az inkriminált két sort (*De mind a mennyet éli út / Hol kedv, öröm szintugy ivik*) már az első kiadásban átírta (III. ének 207—208.)

„Vajda János, ki közönségével kevésbé van megelégedve, mint a közönség vele, költői regényéből újra közlök részleteket. A Főv. L.-ban megjelent strófhák költői szépsége nagy... [Idézi a III. ének 197—200. és 203—204. sorát.]

... Kimegy a zöld erdőbe
Szeret, bár azt se tudja kit.

Kár, hogy az összhangot egy irtózatosszó, a vers végén compromittálja; »Hol kedv, öröm szintugy i v i k«. A MNV-ban adott részlet (a 13-ik számban) már elbeszélő, elég könnyed, de szembeeszők — pl. ott ahol Andor a bárót párbajra hívja ki — Puskin hatása. Az a hang, mely egyaránt uralkodik a »Déliabok hőségén«, »Alpárin«, »Romhányin«, s minden verses regényünkön kivéve »A tündérvet« (ennek a bevezetése azonban szószerinti Byron-reminiscentiákat tartalmaz) s Arany »Bolond Istókját«; e kettő azáltal szabadul fel, mert nem örökké csak blasirt uracsok élményeit, egy kaptafára vert életrajzát hajtja, de új hang, új keret és új mese után látott. A MNV-ban közlött részlet különben nem is önálló, s így értelemmel sem bír magában olvasva.» (Figy. 1876. 175. l.)

Akár foglalkozott a *Találkozásokkal* 1876 során, akár nem, az biztos, hogy nem fejezte be, sőt nem elsősorban az kötötte le. 1876. március 26-án ugyanis a MNV Sajtó és könyvészet rovatának hirdetésménye (vagyis ugyanaz a szám, amelyben a részlet megjelent) az *Alfréd regényét* említi, a *Találkozások*at viszont nem. A szöveg annál érdekesebb, mert az előfizetők gyűjtésének fentebb már kicsit érintett problémáját is erősebben megvilágítja. Ezért, noha nem tartozik szorosan témánkhoz, idézzük:

„Vajda János jeles költőnk előfizetést hirdet »Újabb költemények« cím alatt megjelenő művére. Három évtizede körülbelül, mióta Vajda a hazai költészet terén működik, a szépirodalom híveinek körében, műsájának erőteljes hangja és eredeti gondolatai által méltó hírnevet szerzett magának. Ha mégis a fölhívásban a költő azt mondja, hogy előfizetők tekintetében nem táplál vérmes reményt, ez körülbelül azt jelenti, hogy eddig kiadott kötetei nem terjedtek el oly mértékben, mint aminőben gazdagították költészetünket. Ideje, hogy a költészetkedvelő közönség melegebb részvétet tanúsítson ez új kötet iránt, s ezáltal buzdítsa a költőt mennél több jeles mű alkotására. A pártolás melege a hazai irodalom gazdagodását szokta előidézni, s igen óhajtható, hogy Vajda János irányában a pártolás bő mértékben nyilatkozzék, mert amit ő ír, abban mindig nyer a magyar költészet. Az új kötetben lesznek a festés gazdagságában kitűnő »Alfréd regénye«, a »Végtelenség« című nagyobb, több kisebb költemény. — Egy példány előfizetési ára 1 Ft, díszkötésben 2 Ft. A pénz a szerzőhöz (Budapest, Belváros, Országtűt 29. sz.) küldendő.» (L. sorozatunk II. kötetében is, 190. sk. 1.)

Párhuzamosan ugyanekkor tovább publikált részleteket a III. énekből. Így a FL (1876. március 12.) szemelvényének szerves folytatását *A városiigetben* cím alatt a VÚ 1876. április 30.-i számában (III. ének 209—248. és — az ugrás jelölése és megszakítás nélkül — egybeszedve a 281—328. sor), majd pedig Jókai lapja, az Életképek

ismét tizenhárom strófát közöl, de most az ének első feléből (III. ének 81—184).

Azt azonban csaknem biztosra vehetjük, hogy ezek a közlések nem a megírás ritmusát követték. V folyamatosan írta meg az ének cselekményét, s más esetlegességek miatt került elő egy-egy későbbi részlet hamarabb a korábbinál.

Mindenesetre, bizonytalannal már az elkészült és megjelent kötet miatt is, ezek a közlések már nem kaptak olyan komoly visszhangot, mint az előzőek: sem az *Újabb Költeményekről* írt, néha kifejezetten rajongó bírálatok (l. például: -i. f. — MNV 1876. május 14.), sem az évi összefoglalások (l. például: PN 1877. január 11., amely egyébként Vámbéry Árminnak az Athenaeumban írt ismertetését ismétli és variálja) nem említik, nem tartják számon.

Maga V is teljesen félretehette, mással foglalkozott (l. például: a VÜ 1877. augusztus 30-i hirdetését, amely a *Magyar Bors* című általa szerkesztett adomagyűjteményt ajánlja megvételre), mígnem az év novemberében egyszerre csak egymásután közölte a negyedik ének részleteit és többhelyütt hirdette közzétett előfizetési felhívását; akkor biztos már kész volt a teljes anyaggal.

Először a MNV-ban jelent meg szemelvény 1877. november 4-én, *Kübrándulás* cím alatt, de a főművet már *Találkozások* címmel említve (IV. ének 105—240. és — az ugrás jelölése, megszakítás nélkül — egybeszedve a 273—289. sor) s nem is éppen a legszelídebb sorokat közölte.

Négy nappal később pedig, 1877. november 8-án a FL már az előfizetési felhívást is hirdeti. (A lap rokonszenvére jellemző, hogy 1877. november 11-én verset is hozott V-től, *A nyugtalan zárándok* címűt.)

„TALÁLKOZÁSOK» című munkára nyitott előfizetést V a J á n o s, ismert költőnk. E mű »Budapesti életkép versben«, s a felhívás szavai szerint: »idyll egy modern nagyváros frivol légköréből«. Egyes részletek jelentek meg már belőle különféle közlönyökben, (köztük a »Fővárosi Lapok«-ban is,) »Andor eszményei« s »Szerelem hőse« cím alatt, s e részletek már akkor méltán ébresztettek közfigyelmet tartalmuk és hangjuk költői eredetisége által. A költő maga adja ki e művet, mert — mint írja — a szépirodalmi könyvüzlet terén oly pangás állott be, hogy a könyvvarusok nem vállalkoznak. Vajda János — olvassuk előfizetési felhívásában — »szomorú közönyt jövőre hasonló természetű munkálkodástól eltiltó intelmül fogadja; de ezebb kilátások közt kezdett s elkészült művét mindamellettt közrebocsátani óhajtván, sajtó alá adta és az e hó végén mindenesetre meg fog jelenni.

Tízíves kötet lesz, melynek előfizetési ára 1 frt. 20 kr., díszpéldány 2 frt. 20 kr. Utánvétellel való megrendelést is elfogad a költő, kérve az előfizetési összeget, valamint a megrendeléseket is, e hó végéig neve alatt lakására (Pest, országút 33. sz. a.) címezve küldeni. Nagyon óhajtható, hogy a szépirodalom barátai e felhívást kellő figyelembe vegyék s a pártolás új munkakedvet adjon egy olyan költőnek, ki erő, eredetiség és magvas gondolatok és hévteljes kifejezések által a hazai Parnasszus kiváló, sajátos alakjai közé emelkedett. »Újabb költeményei«-nek kiadása iránt, (melyből szintén rendelhető meg nála

példányok 1 frt. 30 krért, vagy utanvetettel), szép részvét nyilvánult, s remélni lehet, hogy még szebb fog mutatkozni a »Találkozások« iránt, mely bizonyos tekintetben újdón műnemet képez s egészben eddig még sehohsem jelent meg. —» (FL 1877. november 8. 1222. 1.)

Maga az előfizetési felhívás eddig sajnos nem került elő. Újságokhoz és lapokhoz volt szokás az ilyen felhívást mellékelni, amelyet persze senki sem őrzött meg, hanem egyszerűen kidobták, még ha valaki alkalmasint előfizetett is az illető könyvre. Így végső soron nem csoda, hogy eltűnt; noha olyan nagy példányszámban nyomták, hogy egy-egy példány esetleg még elő is kerülhet akár egy közkönyvtár még feldolgozatlan anyagában, akár valamilyen magánkönyvtárban vagy magánhagyatékban.

A FL-ban közölt részlet, tanúsítva, hogy V is nagyon fontosnak tartotta, külön indokolja, miért maga adja ki a könyveit. Magyarázatot némi szépséggel fogadhatjuk. Lehet, hogy V egy ideig próbálkozott és visszautasították; az azonban nem valószínű, hogy ha nem fűti a bizonyítás és a próbatétel indulata, ha valóban ragaszkodik egy kiadó segítségéhez, senkit sem talált volna — hiszen máskor is megoldotta e kérdést, s gazdaságilag 1877 még csak nem is tartozott a válságos esztendőik közé.

Három nap múlva, 1877. november 11-én két újság is hirdeti V elkészült művét és az előfizetési felhívást. A MNV-ban megjelent szöveg talán valamivel terjedelmesebb is, harcosabb is, de a VÜ-ban közölt hirdetés is elisméri V nagy értékének és félreismertségének vezérmotívumait.

„(VAJDA JÁNOS) a jeles költő előfizetési felhívást bocsát közre egy hosszabb költői elbeszélésére, melynek címe »Találkozások«. Vajda János azon tagja irodalmunknak, kit nemcsak tárt karokkal kellene fogadnia a közönségnek, hanem kivel szemben mondhatni, mintegy kötelessége vala jóvá tenni azt, amit a hivatalos színezetű bíráló rossz akarata által annyit szenvedett. Szándékos mellőzését értjük azok részéről, kik sokkal selejtesebb munkát nem röstellnek tapsokkal jutalmazni, kik fölhasználva corumpált, szellemileg súlyedtt sajtóviszonyainkat, tehetetlen mérgükben a rájuk bízott vállalat hasábjait arra használják, hogy az igazság mértékét csak bizonyos művek bírálatánál alkalmazzák, de tulajdon költőikre érvén a sor, saját édeskedves énjüket tartják mindenek felett valónak nemcsak, hanem a közönségre is ily irányban törekednek hatni. S itt annál inkább szükségesnek tartjuk az apellátát a közönséghez, mert végre is annak teljes félrevezetése sohasem sikerülhet, bármily tekintélyek adják is magukat e lealacsonyító foglalkozásnak. Vajda költői pályafutását és egyéniségét itt emlegetni szinte fölösleges. Ismeri őt a magyar közönség, mely évekkal ezelőtt sokkal fogékonyabb volt költőinek méltánylása iránt a »Vészhangok«-ról. Ebben először volt meglepetve a költemény-füzér üdesége által. Azonidők duodec-poetái közül őt önállóságot mutatott. Gondolatai voltak s szokatlan erővel tudott azoknak kifejezést adni. Miután aztán éveken át hallgatott, az elmúlt évben »Alfréd regénye« című költői elbeszéléssel lépett elő, megszaportva azt három kisebb költeménnyel. A költő, dacára hogy

majdnem végkép elhallgatni látszott, itt haladást mutatott, nevezetesen a technikában. Inveniójának eredeti volta ama vágyat ébresztette, bár folytatná újra megkezdett munkálkodását. S ez óhaj teljesülését lelte, midőn fentemlített elbeszélésével ismét a közönség elé lép. Szerző maga egy a fővárosi élet zajából kiszabadított idyllnek mondja azt. Hőse Andor, uracs, kiben a napról napra élés és élvhajhászat komolyabb lelki iránnyal van küzdelemben. E harc, melyben léhaságával nem képes kellő elhatározottsággal szembeszállni, boldogtalanságát idézi elő.” (MNV 1877. XI. 11. 718. 1.)

„Vajda János kitűnő költőnk előfizetési fölhívást bocsátott ki »Találkozások« című nagyobb költői művére. Budapesti életkép ez versekben, melyet a költő 4—5 évvel megkezdett már, s nagy gonddal befejezván, sajtó alá adta úgy, hogy az e hó végén mindenesetre meg fog jelenni. A magyar költészet, melynek Vajda János egyik legerőteljesebb s eredetiségében gazdag képviselője, mindenesetre érdekes munkával gazdagodik, s valóban kívánatos lenne, hogy a közönség, mely »Alfréd regénye« című nagyobb költői elbeszélését a múlt év tavaszán oly jól fogadta, hasonlóan fölkarolná e munkát is. A költő fölhívásában fölemlíti az általános közönyt s züllött irodalmi viszonyainkat. Maga adja ki művét, mert — mint fölhívásában mondja — »hazai könyvüzletünknek kiváltképen szépirodalmi ágában oly teljes pangás állott be, hogy könyvárúsaink már nevesebb költőink műveinek kiadására sem vállalkoznak, kik az övénél kedvezőbb személyes összeköttetéseiknél fogva irodalmi társulatok és érdekszövetkezetek részéről a legelénkebb támogatásban részesülnek.«

E szomorú közönyt jövőre hasonló természetű munkálkodástól eltöltő intelmül fogadja, — de ezen szebb kilátások közt kezdett s elkészült művét közrebocsátani óhajtván, ezúttal még egyszer egyenesen a közönség előleges bizalmához fordul, hogy dolgozatának némi előleges elterjedést biztosítson. A »Találkozások« bizonyos tekintetben újdonságnak képez; idyll egy modern nagy város frivol légkörében. A kísérlet e merészségében társa Alfred regényének, noha tárgya meséje egyszerűségénél fogva ennek éppen ellentéte.

Vajda Jánost, ki lapunknak is régi munkatársa, műveiből jól ismeri közönségünk és kétségkívül érdeklődni fog e műve iránt s megérdemelt pártolásban részesítendő műzsája e legújabb termékét.” (VÜ 1877. november 11. 715. 1.)

Mindkét lap visszatért még egyszer a felhívásra, a VÜ egy hét, a MNV két hét múlva; a pótlólagos közlések nyilván az előfizetések serkentését célozták.

Az előfizetési felhívást egyébként — igaz, csak egy rövid bejelentés tartamára — a Petőfi Társaság Lapja is jelezte. (1877. november 18.)

A mű 1877. december 5-én vagy december 6-án jelent meg. Mindenesetre először a PN 1877. december 6.-i, reggeli kiadása jelenti, hogy a könyv kikerült a sajtó alól; a délutáni kiadás pedig már kritikát is közöl a költeményről (l. lentebb).

(Ugyanaznap egyébként a Hon az „Ünnepi ajándéku alkalmas könyvek” között hirdeti az Athenaeum kiadásában megjelent *Kisebb*

Közleményeket, majd a hirdetést még háromszor megismétli, december 13-án, december 16-án és december 18-án.)

A könyvet bejelentő további közlemények is mind valóságos, rövidebb-hosszabb kritikává bővültek; mielőtt tehát ezeket bemutatnánk, két kérdést kell tisztáznunk.

KELETKEZÉSE

A *Találkozások* keletkezésének legproblematisabb kérdése tehát hogy miért húzódott közel négy és fél éven keresztül, holott józan számítás szerint és munkamódszeréhez híven V ezen sem dolgozott többet néhány hónapnál, mondjuk körülbelül egy fél évnél.

Két magyarázat látszik kézenfekvőnek: anyagi nehézségei és egészségének romlása készítették rá, hogy alkotását egyre tovább halogassa.

Mindkettőre közvetlen bizonyítékaink is vannak. Ismert, hogy — egyébként gondosan végzett — újságírói munkából tartotta fenn magát, saját lapjának bukása pedig idegileg s nyilván anyagilag is erősen megviselte (l. Komlós 166—167, 193—194. l.); annyira, hogy az év végén, pontosan 1874. december 14-én, a Magyar Tudományos Akadémia lapokban megjelent felhívására, az elnökhöz írt levelében fordítói munkára jelentkezett, hivatkozott a Nisard-fordítás során szerzett gyakorlatára, s ennek megfelelően továbbra is francia történetírókat, esetleg Villemaint vagy Giscardint szeretett volna fordítani (MTA Kézirattár, 1369/1874).

S az is igaz, hogy 1863-tól kezdve folyton betegeskedett (Komlós 192 és kk. l.), 1874 nyarán pedig — nem először és nem utoljára — gyógyintézetbe kényszerült, Tátrafüreden kezelték (Komlós 167.).

Másfelől persze anyagi nehézségei éppen arra is inspirálhatták volna, hogy minél hamarabb befejezze a végre is terjedelmes költeményt; egészségi állapota pedig, még valóságos betegségeit és hipochondriáját együttvéve sem aggaszthatta örökké, annál is kevésbé, mert egyébként sokat dolgozott.

Csak éppen verset nem írt: 1861-től kezdve gyűrűl ihletének legritkább esztendei ezek, 1872-ben csak egyetlen költeménye születik, 1873-ban és 74-ben pedig egyetlenegy sem; 1880-ig egyébként ihlete ilyen kihagyásos, ilyen ritka marad.

Témánkon kívül esik már az a kérdés, minek tulajdonítható ez a majd két évtizedes s kivált a kritikus időszakban félreérthetetlen alkotói apály. Azt nyomatékosanánk csak tehát, hogy a *Találkozások* ennek az apálnak az idején íródott, befejezése ezért (is) járt olyan sok nehézséggel.

Keletkezéstörténetéből sejthetőleg azonban közvetlenül magát a művet illetően is sok nehézsége volt V-nak. E tekintetben természetesen csak feltételezésekre vagyunk utalva, némelyik vonatkozás azonban elég plauzibilisnek tetszik.

Feltételezésünk szerint a *Találkozások* hosszú elhúzódását elsősorban belső körülmények és nehézségek indokolják; V egészségi állapota és anyagi nehézségei annál kevésbé lehetnek meghatározó erejűek, mert — s ez döntő érvnek látszik — a kihagyás idején megírta másik

terjedelmes poémáját (és sokkal közvetlenebbül személyes költeményét — vallomását), az *Alfréd regényét*.

Egyszerűen szólva: V nem tudott mit kezdeni a saját történetével. A gyorsan elkészült első két ének, bármennyi kihívóan érzelmi elemmel játszottá át, végül is idillt rajzol. A szövegben jelezte ugyan (pl. I. ének 241—260), hogy története majdan baljóslatú fordulatot vesz, de úgy tetszik, az amúgy sem epikai fantáziájú V valójában nem tudta még pontosan, mihez kezd hősével.

1874 októberében még közölte a III. ének első tíz strófáját; hogy tovább folytatta s nem közölte volna, teljesen valószínűtlen. Inkább az tetszik valószínűnek, hogy még nem volt sem cselekménye, sem alakja az előrejelzett végzet betöltéséhez — s amikor a koncepció ködösen felmerült, az rögtön túllépett a *Találkozások* keretein, az *Alfréd regénye* látomássorozatába és valóban démonikus nőalakjába csapott át.

Hogy utóbb aztán közvetlenül mi indította újra műve folytatására, nem tudjuk; az azonban bizonyos, hogy segítette, mintegy tovalendítette egy külső inspiráció: visszaemlékezve a kb. egy évvel korábbi skandalumra és hősnőjére, végre alakot s valóságos epikai ihletet kapott a mű folytatásához. Ekkor, vagyis az első majd egyéves kihagyás után hallhatta és olvasta a lapokban a kor botrányát, Zerkovitz Szidónia furcsa kalandját.

Botrányokban és szélhámosságokban éppen nem szűkölködött ez a kor, az újságok szinte naponta számoltak be a legfrissebbekről, s a skandalumok többnyire szintén — egyébként igen jellemző módon — ál-arisztokraták körül forogtak; az egyiknek éppen akkor zajlott látványos és naponta tudósított pere Münchenben, amikor a pesti tanítólány becsapódott. Mégis, Zerkovitz Szidónia kalandja a leglátványosabbak közé tartozott, és szerencsés kimenetele ellenére is érezni bizonyos tragikus s egyszerűen komikus jellegét; érdemes hát kicsit részletesebben követnünk.

Az első hírt 1874. december 13-án a PN Hymen rovata közölte, egyelőre még alig lépve túl az ilyen bejelentések szüksézává tárgyilagosságát.

„Zerkovitz Szidóna kisasszony, ki eddigelé Budapest egyik városi leányiskolájában mint tanító volt alkalmazva, s kitől többek között a Franklin Társulat egy magyar irodalomtörténeti kézikönyvet adott ki, a múlt hetekben nélkül ment Colocotroni görög herceghez s állandó lakhelyét ezentúl Athénba tette át.”

A Pli tudósítása a *Tagesneuigkeiten* rovatban (esti kiadás, 1874. XII. 22.) viszont már a megdöbbenő társadalmi emelkedést (— egy sznob értelmiség és egy sznob társadalom álmának teljesültét, amelynek ez a valóban értelmesebb és végképp nem tapasztalatlan irodalmár-tanítónő is áldozatul esett, —) s annak összes fényes, egy-két helyen kicsit szinte abszurdul csengő járulékait hangsúlyozza.

(„Madame de Colocotroni) Kürzlich haben Pester und Wiener Blätter von dem rasch aufsteigenden Lebenslauf einer jungen ungarischen Schriftstellerin, Fräulein Sindonie Zerkovitz erzählt, die nun durch die Eheschliessung mit einem Herrn v. Colocotroni Mitglied einer angesehenen griechischen Adelsfamilie geworden ist. Aus Venedig, woselbst

sich das Ehepaar vor kurzem auf der Hochzeitreise befand, gehen uns einige Details über diesen romantischen Fall zu: Fräulein Zerkovitz hatte in der Tat, wie es damals hiess, die Absicht zur Bühne zu gehen, in München sagte man ihr, sie besitze entschiedenes Talent für die Bühne . . .

Sie sah jedoch die Kulisse nur einmal, als Sie Intendant Baron Perfall zu einer Probe geleitete; die beengende Finsternis, die am selben Tage auf der Bühne herrschte, machte auf ihre Phantasie den düstersten Eindruck, sie fand „da unten aber ist's fürchterlich“, und als ihr bald darauf der griechische Anbeter Herz und Hand anbot, schlug sie ein. In Venedig in der Markuskirche fand die Taufe und die Trauung von Fräulein Zerkovitz statt. Taufe und Trauung wurden vollzogen vom *Kardinal Trevisonato* und *Kanonikus Marchiori* unter Assistenz des österreichischen Generalkonsuls v. Pilot, des Herrn Mirse de Baratos, des Marquis de Romagnac u. a. Dieser Tage begeben sich die Neuvermählten nach Holleschau in Mähren, wo die Eltern von Madame Colocotroni wohnen; nach diesem Besuche im Hause des Herrn dr. Zerkovitz, der einige Woche dauern soll, reist das Ehepaar nach Athen, in die neue Heimat der jungen Ungarin, welche dort als Excellenz Madame Sidonie Colocotroni in die Colocotroni Gasse im Colocotroni-Palais residieren wird. Das ist die wahrhafte Geschichte von Mme Colocotroni, geboren Zerkovitz.“

(Bécsi és pesti lapok nemrégiben írtak egy fiatal magyar írónő, Zerkovitz Szidónia kisasszony életpályájának gyors emelkedéséről. A kisasszony házasságot kötve Colocotroni úrral, egy magasrangú görög nemes család tagja lett. Velencéből, ahol is nászúton a házaspár röviddel ezelőtt még időzött, újabb részleteket tudtunk meg a romantikus történetéről. Ezek szerint Zerkovitz Szidónia kisasszony valójában, ahogy mondták, a színpadhoz vonzódott, s Münchenben azt mondták neki, hogy határozott tehetsége van hozzá .

Csak egyszer látta azonban a kulisszákat, amikor is az intendans Perfall báró próbára hívta; és a nyomasztó sötétség, amely akkor az egész színpadot uralta, olyan komor benyomást tett rá, hogy úgy találta: »dehát itt minden szörnyű«; s mikor a görög kérő felajánlotta kezét és szívét, beleegyezett. Velencében, a Szent Márk templomban került sor a keresztelőre és az esküvőre. A keresztelőt és az esketést Trevisonato bíboros és Marquiiori kanonok végezte, von Pilotnak, az osztrák főkonzulnak, Barátosi-Mirce úrnak, Romagnac márkinak, és másoknak a jelenlétében. Az új házások mostan Morvaországba, Holleschauba indulnak, idevalósiak ugyanis Mme Colocotroni szülei. Zerkovitz doktor úrnál való látogatásuk néhány hétig fog tartani, utána a házaspár Athénba utazik, a fiatal magyar nő új hazájába, ahol is ők őt mint Mme Sidonie Colocotronit fogják tisztelni, s ő lesz a Colocotroni utcában a Colocotroni palota úrnője. Ez Madame de Colocotroni született Zerkovitz Szidónia igaz története.“)

A PN úgy látszik mégsem találhatta egészen rendbenlevőnek a történetet, s talán inkább csak rossz sejtelmek miatt — a házasságkötésben kételkedni nem volt oka, az megtörtént — egy nappal később, 1874. XII. 23-án a Különlélek rovatban helyesbítést közölt.

„Lapunk közelé először az újdonságot, hogy Zerkovitz Szidónia kiasszony Velencében Colocotroni herceg neje lett. Mint minket újab-

ban értesítenek, e hír nem bír semmi alappal, és sajnáljuk, hogy illető tudósítónk egy misztifikáció áldozata lett.”

Valamennyire kételkedett benne a FL hírszerkesztője is, de hát a lényeg tudomásul vette, és — nevezzük így — stilisztikai érzékét követve, kicsit megpróbálta lefaragni, lefokozni a nyilvánvaló túlzásokat. (FL 1874. XII. 24.)

„Német lapok nevezetes történetként beszélték el, hogy Zerkovitz Szidónia kisasszony mint lett hercegnővé. A fiatal nő, ki egyik városi iskola tanítónője volt, nemcsak »Judit«-alakja által tűnt fel, mint a lapok írták, hanem sokkal inkább azért, mert bejőve Morvaországból, rövid idő alatt úgy megtanult magyarul, hogy nyelvünkön nemcsak tanítani, de írni is képes volt. Az utóbbi időben német színész nő akart lenni Münchenben, de megismerkedett egy Colocotroni Teodor nevű görög nemessel (kit a hír herceggé tett) s annak a neje lett. Velencében a Szent Márk templomban tért át a zsidó vallásról, s Trevisonato bíbornok eskette meg. Ezt írja róla a PLI. A PN pedig tegnap reggel alaptalannak nyilvánítja az egész hírt. Valószínűleg csak a »hercegnőség« alaptalan.”

A történet itt kezd groteszk fordulatot venni. Hősnője ugyanis minden leírás szerint rendkívül értelmes és tehetséges leány lehetett, egy és más volt is már mögötte, — s mégis tökéletesen becsapódott, és nyilván azért, mivel tévedése nemcsak a kor szellemi tájékozódását követte, hanem közvetlenül is asszisztált hozzá az előkelő társadalom legjáva; valóban arisztokraták vettek részt és tanúskodtak az esküvőjén.

A fiatalasszony tehát levélben utasította vissza a PN gyanakvó dementálását, — s a korrekt szerkesztőség természetesen ismertette is a levelet (PN 1875. január 9. reggeli kiadás).

„Colocotroni Tivadarné, született Zerkovitz Szidónia asszony Bécsből, január 7-ről levelet írt nekünk, melyben megkeres, hogy a házasságára vonatkozólag elterjedt alaptalan híreket helyreigazítsuk. E levél e része így hangzik: »Az újságok nagyon sok alaptalanságot beszéltek házasságom ügyében; tudja kérem az igazságot. Férjem, a volt Caradja herceg Moldva-Oláhország fejedelmének és az »öreg« Colocotroni tábornoknak az unokája; atyja Colocotroni Constantin miniszterelnök volt, és anyja Caradja Kallou hercegnő. Férjem ő maga követtségi hivatalnok. Keresztelése és házasodásom Velencében volt, Trevisonato bíbornok és Marchiori kanonok asszisztenciája mellett. Násztanúim Mircse János és az osztrák—magyar konzul De Pilatt voltak. A szerződés aláírói egyikének György Endrét, amaz György Aladár öccsét választottam. Ennyi igaz.« (A házasság dementálására vonatkozó hír ezennel természetesen meg van cáfolva.)

A PN közlése alapján visszatért a hírre a PLI is (1875. január 9).

A szöveg a PN-beli közlemény a családra vonatkozó részének kicsit rövidített, pontos fordítása.

A bomba három hónap múlva robbant: 1875. március 27-én a PLI ugyancsak a Tagesneuigkeiten rovatban meghökkentő híradást

közölt. A közlemény hangja egyébként érezhetően részvételi, sőt érzelmes, az asszonyt pedig valamilyen elcsábított és naiv ártatlanságnak festi — ami persze szintén nem igaz.

„Über die Fürstin Colocotroni geb. Zerkovitz, deren Verheiratung seinerzeit so viel von sich reden machte, berichtet ein Wiener Blatt Folgendes:

Fürst Colocotroni, der sich als Neffe des Fürsten Ypsilanti ausgegeben, reiste mit seiner jungen Frau in seine Heimstadt Athen. Die arme Frau musste aber dort die traurige Entdeckung machen, dass ihr Gemahl ein ganz gemeiner Schwindler und Schuldenmacher ist, der nicht einen Groschen Vermögen besitzt. Seine Mutter, die mit dem Fürsten Ypsilanti verwandt ist, bezieht von der Familie eine Pension, von der sie gerade kärglich leben kann. Von dem leichtsinnigen und lügerlichen Sohne aber wollen die Verwandten nichts wissen. Doch hätte sich die beklagenswerte junge Frau auch in die ihr gewordene Täuschung ruhig gefügt, wenn ihr sauberer Gatte ihr nicht Dinge zugemutet hätte, die für eine anständige Frau eben zu den Unmöglichkeiten gehören. Die Ärmste war so verzweifelt, dass sie einmal in ihrer Entrüstung den Fürsten in Gegenwart mehrerer ihr zugeführten Personen misshandelte. Doch er liess sich in nichts von seinen niederträchtigen Absichten abbringen und der schwer gekränkten Frau blieb kein anderer Ausweg als sich aus ihrem Unglück durch die Flucht zu retten. Nach langen Mühen gelang es ihr, sich einen kleinen Geldbetrag (160 fl) aufzutreiben, um die Rückfahrt bezahlen zu können. Es ist charakteristisch, dass dieselben Männer, vor denen ihr Mann sie so schämlich kompromittieren wollte, das Schiff für Sie bestellten, und von Polizei umringen liessen, um Sie vor den Verfolgungen ihres sauberen Gatten zu schützen. Nur auf diese Weise konnte sie entkommen, und ist nun die vor kurzem so viel beneidete Fürstin in den letzten Tagen bettelarm in Wien angelangt.“

(Colocotroni hercegnőről, szül. Zerkovitz Szidóniáról, akinek házasságkötéséről annak idején oly sokat beszéltek, egy bécsi lap a következőket írja.

„Colocotroni herceg, aki is Ypsilanti herceg unokatestvérének adta ki magát, fiatal feleségével szülővárosába, Athénba utazott. A szegény asszonynak azonban ott azt a szomorú felfedezést kellett tennie, hogy a férje egészen közönséges és tökéletesen eladósodott család, akinek egy fillérvnyi vagyona sincsen. Férjének anyja ugyan valóban rokona Ypsilanti hercegnek, de csak kis járulékot kap a családtól, amelyből épp hogy nyomorúságosan meg tud élni. A könnyelmű és szélhámos fiúról azonban a rokonok tudni sem akarnak. A sajnálatra méltó asszony még ebbe a változásba is nyugodtan beletörődött volna, ha finom házastársa nem kíván tőle olyan dolgokat, amelyek egy úriasszony számára egyszerűen lehetetlenek. A szerencsétlen annyira kétségbe volt esve, hogy egyszer épp a herceg hívására hozzávezetett férfiak jelenlétében inzultálta a férjét. A férj azonban mégsem állt el aljas szándékaitól, és így a nyomorult számára nem volt más kiút, minthogy elmeneküljön szerencsétlenségéből. Nehéz fáradtságok után sikerült neki egy kis pénzösszeget (160 Ft) felhajtania, amivel ki tudta fizetni hazautazását. Jellemző, hogy épp azok az

emberek, akik előtt a férje olyan gyalázatosan kompromittálni akarta, épp ők rendelték meg számára a hajót és rendőrökkel vetették körül, hogy így óvják az asszonyt finom urának üldözéseitől. Csak így tudott az asszony elszökni és a nemrégiben annyira irigyelt hercegnő néhány napja koldusszegényen megérkezett Bécsbe.”)

Egy nappal később a FL is leírta az esetet (1875. március 28.), s bármennyire fantasztikusnak tűnjék is, a történet így hihetőnek látszik; nemcsak mert nem érzeleg olyan sokat, hanem mert így teljesen érthető, mi érdeke fűződött a szélhámosnak az egész kalandhoz.

„A regény vége. Bécsi és pesti német lapok, novemberben romantikus színekkel kifestve közölték a hírt, hogy egy izraelita fiatal tanítónőt nőül vett egy görög herceg. Az eset érdekességet keltett Pesten is, mivel az »irigyelt« menyasszony épp egy itteni polgári iskola tanítónője volt: Zerkovitz Szidónia, aki pár év alatt úgy megtanulta a magyar nyelvet, hogy képes volt irodalmunk terén is kísérleteket tenni. Mult év őszén ő innen Münchenbe ment, mivel a német színpad számára akarta kiképezni magát és ekkor ismerkedett meg Colocotroni görög „herceggel”, ki nőül kérte meg. Zerkovitz kisasszony aztán az izraelita hitről át is tért, s Velencében történt meg az esküvő. A lapok akkor (kivált a könnyen hívők) beszéltek regényes szerencséről, gyémántokról, palotákról, Földközi-tengeri szigetekről, melyek úrnője a szegény izraelita leány lett. Ez a szerenese azonban igen csalfa volt, s a Morgen Post e napokban beszélt el, hogy mi volt a csillogó látszat mögött! A fiatal nő már Velencében, s méginkább Athénban meggyőződött, hogy férje ugyan görög nemes (ha nem is herceg) de egyszersmind igen közönséges adósságesináló, kinek egy fillérnyi vagyona sincs, s rokonai sem akarnak tudni róla. Anyja, ki rokonságban van egy görög hercegi családdal, csekély évi kegy-pénzből él. A szigetek elvesztése azonban még elviselhető lett volna, ha a férj erkölcsileg is nem nyomorult. Nejét, mint egy piratát, el akarta adni. Ez a nőt annyira kétségbeejtő, hogy egy ízben férjét, a neki aljas célból bemutatott férfiak szeme láttára, tetteleg gyalázta meg. E pillanattól fogva, nem volt más gondolata, mint menekülni. Végre sikerült is szereznie egy kis pénzt, 160.- forintot, mellyel útra kelhetett. Épp azok a férfiak, kiket maga a férj figyelmeztetett neje szépségére, rendeltek neki hajót, s kérték számára a rendőrséget, hogy megoltalmazza a fiatalasszonyt férje üldözésétől. Ilymódon jutott vissza Bécsbe, csalódva, leverve, s most ismét ama szándékot táplálja, hogy tehetségét a színpad számára ajánlja fel. A szomorú história tanúsága pedig a régi példaszó: »Higgy, de megnézd kinek!«

Érdekes módon, a kezdettől kicsit szkeptikus PN nem írt a történetről, s így Zerkovitz Szidónia neve el is tűnt a lapokból.

Jegyezzük meg azonban a teljes igazság kedvéért, hogy minden jel szerint az áldozat sem egészen véletlenül került e történetbe. Jászai Mari levelezésében például a következőket olvashatjuk róla (Jászai Mari Mihálsi Mimihez, 1874. február 13. Jászai Mari levelezése, Budapest. É.n.)

„Kedves Galambom!

Tóth Kálmánnak szerelmet vallottam a kegyed nevében. Nagyon

kért, hogy kegyednek egy levelét mutassam meg neki, melyben róla írt! Megígérttem, de nem tartom. Különben úgy táncolt a bálon Zerkovitz Szidóniával — felesége balkézre — akivel nyakon dicserik egymást a lapokban, lévén ez a hölgy az irodalmi pályán! — tehát — igaz, úgy megrúgta Tóth úr a csárdást, hogy csak úgy porzott. Zerkovitz Szidónia egy nálam jóval magasabb, eszes, de nem széparecú nő, akit Kolozevárt bizonyosan mindenki bolondnak mondana, de mi úgy mondjuk, hogy »emancipált«, aki Tóthra nem sok becsületet hoz. — Különben tanítónő, hat vagy hét nyelvet beszél, nemrég férjhezment egy zongoramesterhez, de a boldog házasság csak egy hétig tartott! Nos, és most, Tóth Kálmán nem megy nélküle sehova, szerelmes bele fülig!”

A történetről ugyan Tóth Kálmán életrajzírói (Császár Elemér, Ferenci József, Horváth Cyrill, Szana Tamás), sőt a színes emlékkönyvek és a pletykás Ágai Adolf is mind szemérmesen hallgatnak, és egyöntetűen ez időben már megtört, fáradt embernek állítják be a költőt, akinek fájdalmait csak felesége, a költő Majthényi Flóra kedvessége tudta enyhíteni — egy ilyen magánlevél hitelében még sincs okunk kételkedni, s annál kevésbé, mert ami később Zerkovitz Szidóniával történt, igazolta Jászai Mari levelét. Mindenesetre az asszony balul sikerült kalandja után hazatérve sok mindenben részt vett, sok derék, hasznos dolgot is próbált, s így halálakor a BH még okát látta nekrológban elbúcsúzni tőle.

„(Egy híres asszony halála.) Karlszbadból jelentik, hogy ott Zerkovitz Szidónia írónő, akit Bécsben a női ruhán megkísérlett reformja révén ismertek, meghalt. Zerkovitz Szidónia 1858-ban született a morva Tobitschauban. Apja orvos volt. Először nyelvtanítónőnek akart menni s a francia nyelvet tökéletesen megtanulta. Majd Budapestre jött s itt a magyar nyelvet sajátította el s mind a két nyelvből letette a képesítő vizsgálatot. Budapesten magyar lapokba is írt s cikkeivel fölkellette Trefort miniszter figyelmét, aki egy állami iskolában tanítónőnek nevezte ki. Tóth Kálmán a jeles költő, akinek költeményeit ő fordította le németre, meg is kérte a kezét, de házasságukat a költő rokonai megakadályozták. Később német színésznő akart lenni s 1874-ben Műnkhenbe ment, ahol Lajos király segítségével kiképezte magát. De Műnkhenben megismerkedett Kolokotorinos Teodoroszszal, a görög szabadsághős unokájával. A fiatal görög, aki magát vagyonos embernek mondta, megkérte a kezét, s ő hozzáment feleségül. Az esküvő Velencében volt. Onnan Aténbe utaztak s ott aztán kiderült, hogy a nagy vagyon nincs meg. Zerkovitz Szidónia hamarosan elvált az urától és visszatért szülői házába. Másfél évvel később férjhez ment egy Kaufmann nevű bécsi kereskedőhöz, aki csak néhány évvel ezelőtt halt meg. Bécsben lázasan dolgozott egy női reformruha elterjesztésén s német-francia divatújságokat adott ki, 1889-ben pedig könyvet írt a női ruházkodás divatjáról. Nyilvános helyeken s ünnepségeken gyakran jelent meg különös reformruhájában. A híres asszonynak az első házasságából egy fia, a másodikból egy leánya maradt.” (BH 1907. június 14. 8. l. A szövegben meghagytuk a BH akkoriban közismert helyesírási modorosságait.)

Az egyezés természetesen vitathatatlan; a III. ének 249—264. sora lényegtelen módosításokkal a becsapott tanítónő történetét meséli el. Nem arról van szó, hogy Leona figurájában Zerkovitz Szidóniát írta volna meg V, illetve nem *csak* arról: a furcsa hősnő mögött kétféle ihletettség áll. Egyrészt epikai: V képzeletét megragadta a közismert, s a jól nevelt társadalomban meglehetősen szokatlan asszony alakja és története, s beledolgozta a poemájába. Másrészt, s még bővebben, lírai: hiszen végső soron a hősnőnek is, az érzelmi konfliktusnak is több köze van a Gina-élményhez, Bóka László szavával: a Gina-témához; Zerkovitz Szidóniának az újságokból kiolvasható portréja és Leonáé pedig nem is fedik egymást. Sőt, ha az újságok elfogultan és célzatosan rajzolták is jellemét, a történetből sem Leona-típusú portré kerekedik ki: Zerkovitz Szidónia ugyan nyilván szenvedélyes és törekvő nő volt, alkalmasint extrémnek is tűnhetett, de bizonytalannal nem olyan félvilági démon, amilyennek hősnőjét V bemutatni próbálja.

Inkább arról lehet szó, hogy a kalandos botrány ihletet adott, a szó szoros értelmében: alakot kölcsönzött történetének folytatására, s — akár csak egy ötlet erejével — segített tovalendíteni félbeszakadt munkáját.

Valamennyire feltűnő lehetne még, hogy a VÚ-ban történő előközlésből (VÚ 1876. IV. 30.) épp a Zerkovitz-történetre visszaemlékező négy szakasz maradt ki — lehet az is, hogy V utólag írta bele a kritikus sorokat, de ez sem teszi kevésbé valószínűvé, hogy már eleve Zerkovitz Szidónia személye ihlette vagy legalábbis segítette létrejönni Leona alakját.

Inkább az a valószínű, hogy V — vagy esetleg a VÚ — valamilyen okból nem akarta, nem merete közölni a Zerkovitz-epizód strófáit. Valószínűsíti ezt, hogy az egyébként mindig nagyon készséges VÚ ez esetben kicsit elnyújtotta a közlést: a Mo már öt héttel hamarabb későbbi részeket publikált a harmadik énekből; az pedig csaknem ki van zárva, hogy V ezeket a szakaszokat előbb írta volna. Inkább úgy tetszik, mintha akár a költő, s még inkább a szerkesztő valami miatt habozott közölni ezeket a strófákat — s talán épp a Zerkovitz Szidónia-históriát elmesélő strófák miatt.

Vegyük figyelembe, hogy a Mo 1877. november 4-i közlése is átugrott (jelzés nélkül) négy szakaszt, ezeket talán erősebben érzelmi tartalmuk miatt hagyták ki; nehezen képzelhető, hogy V ezeket később írta volna bele, akkor már javában nyomták a könyvet.

Az alkotómódszert illető feltételezésünket viszont a IV. ének megszületése is támogatni látszik. A majd három évig fektetett költemény folytatását ugyanis, majdnem biztosan állíthatjuk, ismét egy újsághír — mondjuk így —: juttatta eszébe; a befejezés alapötlete, bármennyire banálisnak tűnjék, valójában a VÚ 1877. május 6-i Mi újság rovatában megjelent „Izgalmas jelenet” köré épül, illetve azt reprodukálja.

„Április 26-án a Fiume nevű gőzhajóra, mely Budapestről Bécsbe ment, a nagymarosi állomáson egy fiatal leány szállt föl. Az este szép volt, s az utasok a hajó fedélzetén gyűltek össze, mikor a fiatal lány, ki félrevonulva ült, egyszerre a hullámok közé vetette magát. Még néhányszor felnyújtá kezét és magyar nyelven segítségért kiáltott,

de nem lehetett megmenteni. A szerencsétlen eltűnt örökre, mielőtt a segély megérkezett. Csak kalapját találták meg később a kerékházban. Nevét senki sem tudta.”

A történet persze, ismétlem, banális — s banális a V költeményében leírt jelenet is. Ilyen formán nem is feltétlenül vonatkoznának egymásra. Am gondoljuk meg, hogy V három évi kihagyás után épp e hír megjelenésének idején vette elő újra az abbahagyott művet; hogy a hír szerint is, az elbeszélés szerint is fiatal lány ugrik gőzhajóról a Dunába, és tekintsük legfőképp a végső mozdulat-gesztus azonosságát, ami köré a *Találkozások* drámai történetét komponált; a Zerkovitz Szidónia-epizód mellett egyértelműnek tetszik, hogy mindkét alkalommal egy újsághír lökte tovább V megtorpanat íhletét.

Külső körülmények is nyilván indokolták, miért húzódott el ennyire a mű befejezése. Mellettük azonban, s úgy tetszik, döntőbb erővel — hiszen V sokat dolgozott ez idő alatt is, s terjedelmes műveket is sikeresen befejezett — belső nehézségek okozták a *Találkozások* erősen szaggatott megírását: az, hogy eleinte V csak nagyjából képzelte el alkotása vonalvezetését, epikai ihlete különben sem volt soha erős, e kritikus esztendők pedig lírai inspirációjának is apályosabb korszakát jelzik. Két alkalommal is tehát valamilyen külső segítségre, olvasott történetre volt szüksége, hogy tartós megtorpanásából tovalendüljön és elbeszélése alakot, többé-kevésbé kerek formát nyerjen; kompozíciója ezért lett egyébként olyan bántóan szeretlen. (L. pl.: Komlós 162.) Utóbb saját maga erről a művéről is elragadtatással nyilatkozott. (L. lentebb) Kifejezetten impulzív, keveset habozó alkotómódszerét ismerve azonban (a *Béla királyfít* saját állítása szerint három hét, de valójában is legfeljebb két hónap alatt fejezte be), amelyben teljesen kivételes a *Találkozások* többszörös és ilyen tartamú megszakítása, még azt is föltételezhetjük: írása közben saját maga is kedvét vesztette, kiesett a kezéből, s egy ideig legalábbis ezért az alkotásáért kevésbé rajongott, mint a többiért.

Talán még azt is hozzátéhetnénk: szemben az *Alfréd regénye* egyértelmű líraiságával, ez erősen epikus alkotás, amelyben V-nak lírai erupciókra, látomásos átkozódásokra vagy filozofikus elmélkedésekre egyként kevesebb tere nyílt, a jellemzéshez, az epikus kompozícióhoz és az ironia tónusához pedig kevésbé volt érzéke. Vagyis nem egészen saját tehetségére szabott feladatot vállalt, ezért esett ki a kezéből a történet és vesztette el kedvét megírása közben két ízben is, hosszú időre.

Így aztán természetes, hogy bár költői magatartása az évtizedek során is kifejezetten homogén maradt, az eleinte csak nagyon lazán elképzelt műbe meglehetősen sokféle, s helyenként eltérő hangzatú motívumot, allúziót játszat bele.

A költemény az idill, méghozzá egy nagyvárosi idill alkotásának indul: nem meglepő hát, hogy első részében akármilyen távolról is, de alig kétségbevonhatóan Arany hatását lehet kihallani. A tónus távoli egybehangzásának elemzésére itt nincs módunk; ám maga az invokáció is már világosan a hősi epika Arany teremtette formájával és annak követőivel-epigonjaival kontrasztál.

A mű koncepciója aztán, miként tudjuk, erős fordulatot vesz: az idill, egy, mondjuk, a szokásosnál szabadszájúbb idill poémájának

indul (ennek legjellegzetesebb megfogalmazása, egyszersmind összefoglalása talán a II. ének 173—174. sora) és a III. énektől kezdve egyértelműen az érzékiség, a nyíltan kiírt, részletezett testi vágy költeménye lesz. Már maga ez a szerkezeti változás valamiféle önvallo-más, a nyugodt boldogságra vágyó, de attól végképp megfosztott, keserű szerelemtől gyötört V önvallomása. Ám a második rész hangjait még másféle elemekre is visszavezethetjük, másféle motívumokkal is rokoníthatjuk.

Érzékisége, a testi kapcsolat gyakori részletezése mindenekelőtt egyszerűen és nyilvánvalóan önközlés, illetve fantázia: a *Találkozások* az egyetlen olyan mű, ahol vágyát ilyen nyíltan merte megfogalmazni. Kapcsolata a nőekkel közismerten mindig fölötte szerencsétlenül alakult: noha kifejezetten szép férfi volt és persze rendkívüli szellem, egy fantomizált vágy és szerelem emlékében-bűvöletében élt, utóbb házassága sem sikerült, szerencsésebb kapcsolatai-viszonyai meg nemigen lehettek, nem tudunk róluk, arról viszont igen, hogy — ha hihetünk az orvosi leírásnak: rendkívüli testi adottságai okán — még az utcalányok sem fogadták kegyeikbe. (Dr. Szilágyi Géza: Vajda János pokla. Lélekelemzési tanulmányok. Budapest 1933.) Ezt az éveken — alkalmasint évtizedeken — keresztül gyötörő, kielégülést ritkán találó vágyat írhatta ki magából a *Találkozások* idején már öregedőfélben levő férfi.

Kihívó merészséggel bevitte a költeménybe nemcsak a budapesti-városi élet új jelenségeit (ezek különben is inkább csak külsődleges díszletek maradnak), hanem magát a nyers vágyat és annak fantázia-képzeteit; de természetesen többet is adott ennél, midőn általáno-sabbá, emelkedettebbé, s tulajdonképpen elvontabbá tette e vágyat és így fogalmazta meg, hogy úgy mondjuk, az érzékiség poétikai világ-képét.

Az Eperke-kép biedermeier-nosztalgikus idilljét ezért kontrasztálja már az első énekben több, különösen nyílt, közvetlenül erotikus sza-kasz, illetve képzelgés: ilyen az 1. ének 81—88. sorának jószerint eroti-kus izgalmú főváros-képe, az I. ének 133—135. sorának valósággal buja ábrázolata; másutt (I. ének 145—168.) szinte érezni, hogy ártat-lannak induló leírások közben miként kapta el a hév és a lendület, és van strófa, amelyik valóságos erotikus vallomás (I. ének 385—392.).

Közbevetőleg megjegyeznénk azt is, hogy a költeményben előfor-duló neológ szóösszetételek javarésze (*kellem-tömkeleg* I. 167; *méz-oáz* II. 27; *kellem-halmaz* III. 149; *napszépek* IV. 145; stb.) is az ér-zékiség képzetkörében fogant — s különösen jellegzetes, hogy a legerő-sebbek, a leginkább eksztatikusak — például: *Fénylátomány hő lázrohamban* (IV. 155.), de idézhetnénk másokat is — félreismerhetet-lenül Komjáthy hangját előlegezik.

A harmadik énektől kezdve aztán, a mű koncepciójának módosulá-sával, az alkotás motívikája is megváltozik, sőt oly erősen, hogy e szűkre zárt témán, tehát a különféle allúziók kutatásán belül is erős elmozdulást érzékelhetünk.

Az első két ének központjában Eperke biedermeier nosztalgikus figurája áll; a harmadiktól kezdve Leona a mű hősnője, aki pedig természetesen alakjának és történetének csak külső vázát kölcsönzi

Zerkovitz Szidóniától, belső lényegét a Gina-élmény ihleti, a kárhozott szerelem, a — méltatlanra pazarolt — eksztázis, a leküzdhetetlen, minden mást félresöpörő vágy, a szinte már groteszkül értelmetlen, méltatlan és lealázó, de mindennél erősebb és állandóbb szerelem élménye. V és Örvényi Andor (Virányi Ernő) története természetesen nem ugyanaz; ám például a III. ének 307—312. sora nemhogy akár-melyik Gina-versbe beleillene, de úgy, ahogy van, tipikus és szép Gina-vers, tanúsítva a költő növekvő személyes érdekelttségét. Az utóbbira a III. énektől kezdve, a szerelmi élménykörön kívül is egyre több példát hozhatnánk: a IV. ének 205—208. sora például félreérthetetlenül önvallomás értékű, 597—600. sora pedig (s kivált a szakasz-záró utolsó) messze túl a mű eddigi dimenzióin és intenzitásán, túl a hősnőn, valóban nem Virányi Ernő, hanem V víziója.

A Gina-élmény mellett nem nehéz felismerni V egy másik, állandó, s kivált ezekben az években erős képzetkörének, az erdő-képzetnek visszatérését. A III. ének 185—208. sorának — egyébként tartalmilag kicsit sután beépített — lírai betétje világosan egybehangzik *A valódi erdőben*, *A bikoli ják alatt* s főként *A városligetben* természet-magányboldogság nosztalgiájával. Kisebb egyezésként említénénk, hogy a III. ének 429. sora Vajda egyik leghíresebb költeményének (*Az üstökös*) központi képét viszi be a poemába.

Különösen elgondolkoztató azonban egy másik párhuzam: a IV. ének 85—88. sora csaknem pontosan hozza vissza *A kárhozat helyén* apokaliptikus látomásának 5—8. sorát, sőt ugyanebben az énekben a 71—72. szakasz (561—576.) *A kárhozat helyén* 3—4. strófájának vésztését idézi; mindkét esetben töretlenül viszi át az indulatmenet keresztódóját az egyik szakaszból a másikba, a kettőspont késleltető szünete épp a közlés feszültségét, a látomás borzadályát hivatott növelni.

Az utóbbi analógia pedig, s kivált ha hozzávesszük a költő lírai érdekelttsége kapcsán már említett félelmetes sورت (IV. 600.), s azt a kettőt, amellyel meghökkentően nyersen és durván az erdő leírását váratlanul lezárja (II. 209—210) már tisztán mutatják, milyen erős hangot kapott a nagyvárosi idillben V legendás mizantrópiája. Ezek után pedig már nem meglepő, hogy igazán erős, mély hasonlóságot a *Találkozások* a vele félig-meddig párhuzamosan született keserű poemával, az *Alfréd regényével* mutat. (Talán fölösleges hozzáfűznünk, hogy azért formailag is összefüggő, kétrészes kompozícióról természetesen nem beszélhetünk.)

Magának a cselekménynek két alappillére is közös: a démoni nő iránt érzett görcsös és eksztatikus szerelem egyfelől, és a hős bujdosása, vándorlása, utazása másfelől. Ez utóbbit az *Alfréd regénye* jó érzékkel az örök zsidó motívumhoz asszociálja — míg a *Találkozások* mégis szelídebb; világosabban mutatja a versesregény európai megteremtőinek, Puskinnak és Byronnak a hatását; a helyüket nem lelő, s utazásban menekülő hősök motívumán kívül a mű egész intonációja, ironia és líra, epika és önvallomás e sajátos keveréke nyilván nem jöhetett volna létre a nagy iniciátorok ismerete nélkül.

Hangsúlyozom azonban: ahogy verses nyelvének kikeverésében legalább olyan erősenk tetszik Petőfi, mint Byron hatása, úgy egészen döntően V belső fejlődésének és törekvéseinek eredménye; igazi rokonságot pedig az *Alfréd regényével* mutat.

A két főmotívum mellé ugyanis egész sor mellékadalékok is sorolhatunk: nemcsak az imádott nő körül feltűnő férfi végre is hasonló társadalmi típusa és persze hasonló cselekmény-funkciója és nemcsak a mizantropiának a *Találkozásokban* feltűnő hangjai, hanem, hogy — ha nem is a valóságos epikum, de — a lírai történet egésze teljesen azonos motívumrendszer jegyében halad, a közös Aphrodite-képtől a kéjvágy közvetlen, erős megérezkítéséig, a női testek szokatlanul merész, részletező, hogy úgymondjuk szokatlanul közeli leírásától a kozmikus képek, a ceillagok állandó megidézéséig; eltérő hangnemben ugyan — amelyek helyenként szintén közelednek egymáshoz —, de a két mű indulatmenete és motívikája sok tekintetben lényegében közös.

A párhuzamok, allúziók, egymásbajátszások teljes elemzése természetesen külön tanulmányt igényelne, s nem is a Kritikai Kiadás feladata; ám talán eleget jeleztünk ahhoz, hogy a felsoroltak a mű keletkezését illető hipotézisünket is alátámaszzák.

MEGJELENÉSE

A *Találkozások* tehát V saját kiadásában jelenik meg. A *Vészhangok* (1860) és az *Ujabb Költemények* (1876) után harmadik — s egyben utolsó — ilyen kísérlete ez a költőnek. Feltételezésünk szerint ennek is inkább belső okai voltak — mintha V egyszerre kívánta volna a hivatalos folyamaton kívülálló magányát, s ugyanakkor olvasói népszerűségét bizonyítani és próbára tenni — mintsem hogy külső indokok kényszerítették volna rá, vagyis hogy valóban nem talált volna kiadót. A legnagyobb kockázatot persze az 1860-as kötetel vállalta, amikor lehet, hogy erős elszigeteltsége miatt valóban rá is kényszerült; a *Találkozásokot* már viszont a Franklin Társulat nyomdájában nyomták, a VÜ kiadójának védnökségével, ami valamelyes fedezetet mégis adott.

Ákárhogyan is, az mindenképpen fontos volt a számára, kik és hányan fizetnek elő könyvére; érdemes hát erre kitérnünk. (A kérdésre először Bóka monográfiája figyelt fel — 124—125. l.)

Névsorukat a könyv végén olvashatjuk.

A T. C. előfizetők névsora.

A* díszpéldányt, a nagyobb betűk a t. cz. gyűjtők neveit különböztetik.
 JAKABFALVAY GYÚLA** ORMÓDY VILMOS* Ullmann Károly Pál,* Jeney Lajos, Deutsch Gyula, Holländer Izidor, Liptay Béla, Weinberger, Fischer Károly, Frank Erigyes,* Schwartz Károly, Bajkai Jenő, Rosenfeld Márk, Silbersdorf Henrik,* Rajkai Erigyes,* Pecz Vilmos, Jándy László,* Ágoston József,* Gróf Hugonnay,* Schmidt Vilmos, Voletz János, Derra István, Hajduska Albert,* Voigt János,* Rauchbauer E., Rauchbauer J., Okenfuss Kár., Légrády Béla, Posácz Nina,* Gr. Karácsonyi Guido,* Sigray Pál, Bakalovich Emma,* Tornyoos Rózsa,* SZTOCZEK JÓZSEF,* Conlegner Károly,* Horváth Ignác,* Dr. Nentvich Károly, Dr. Gerlóczy Károly, Kriesch János, Klein Gyula, Nagy Dezső, Bielek Miksa, Pilch Ágoston, Steindl Imre,

Hausmann Alajos, Schnedár János, Potenezsár József, Vámos Dezső, Engerth Vilmos, Dr. Krenner József, Dr. Hochhalt Károly, Mikefai Czigány Károlyné,* Stauber József, MILETZ EMILIA,* Takács József, Dr. Benedek Albert, Holtzmann József, Wälder János, Balenegger Henrik, Feigenbaum Ignác, Keller Ferencz, Novoszád Mátyás, Zwér Endre,* Kasics Károly, PÓSA LAJOS, Nedeczky Gézáné,* Gonda József, Plachy Gyula,* Koos Béláné*, Borhy Adámné, Dr. Murinyi Endre, Dr. Serly Sándor,* Szentmiklóssy László, Nagy Imre,* Sipos Antal,* Kenessey Kálmán,* Hegedűs István, Ferenczy Zoltán, MILOSZAVLYEVICS MILÁN,* Csik Jakab, Gábry László, Birkás Gyula, Gyelmsi Gerő, Németh Mátyás, Csóvics FABIÁN, Zeisz Máté, Dr. Landauer Adolf, Malachovszky László,* Egresi Nagy László, Neumann Simon,* Varga Nagy István, Kamerer Mihály, Rohonczy Aladár, Glatz Vilmos, Hadesi Pál, Vincze György, Máncis Péter, Vojnits Mihály, Szkenderovics János, Koos István, Baky Gedeon, Zomborcsévics Ferencz, Mucsi Antal, Leovics Miroslava, Scultéty János, Rostás János, Raits Milán, Szarvasy Ede, Dr. Krahl Lipót, Milassin Lajos, Hoffmann József, Szlavik N. János, Antunovics Mátyás, Sztankovics Sándor, Karvázy Pál, Gáli Adolf, Vukovics Simon, Vojnics Antal, Jankovics Kázmér, Zomborcsévics János, Birkás Kálmán, Miloszavlyevics Milánné, szül. Millinovics Milinka,* Schosberger S., Tormásy Gábor, Dr. Hidegh Béla, Sztojkovics József, Dr. Guln György, Buday János, Juhász István, Vojnics Dániel, Sátor Jenő, Piukovics János, Budincsevics Mór, Weber József, Lévay Simon, Ivanits Antal, Haverda Boldizsár, Tóth Mihály, Millinovics Mariska, BÉLAY JENŐ, Ifj. Szinnyey József, Hubek István, Hamburger Izidor, Berger Lipót, MÜNZ LAURA, Boér József, Boér Sándor, Dr. Pataky Leo*, Molnár Nándor, Pilinszky Zs.* , Pap Szidi,* Tölgyessy Mihály, Tichtl Ferencz, Mandl Károly, Spitzer Ferencz,* FOLLINUSZ EMIL, Schlesinger Antal, Schüch Ferencz, Báthory Mihályné, Cseh Miklós, Eötvös Károly, Jánosi Gusztáv.
(November 30-ig bezárólag.)

Összesen 162 név. Szociológiai tagozódásuk — már azoké persze, akiket azonosítani tudunk — szembevetendő: az egyik oldalon irodalmárok állnak, méghozzá legnagyobb részben a fiatal irodalom képviselői (Bartók Lajos, Szana Tamás, Gáspár Imre, Náray József, Dalmady Győző, stb.) — a másikon a lassan megteremtődő mecénás polgárság első alakjai (Feigenbaum Ignác, Holländer Izidor stb.).

Ez azonban — szükségesnek látszik kiemelni — csupán a két legmarkánsabb szociológiai réteg; a névsort a kivételek egész sora tarkázza. (Eötvös Károly például már rég befutott író és jogász akkor, gróf Karácsonyi Guidó nyilván nem a polgárság képviselője stb.) Amellett pedig biográfikusan tekintve más csoportosulások is feltűnnek: jelenleg ezeket a biográfiai vonatkozásokat kell inkább követnünk.

Ilyen szempontból körülbelül öt csoportra oszthatjuk az előfizetőket; mindegyik csoportból természetesen csak a jelentékenyebb neveket említjük, mintegy a karaktert kívánva érzékeltetni.

Az elsőbe a politikai és a tudományos élet notabilitásai kerülhetnek; értelmiségiek valamennyien, sőt alkalmasint humán irányultságúak, de pozícióba jutottak, ha hatalmuk nem országos hatósugarú is, hanem inkább csak a fővárosra, illetve egy mozgalomra terjed ki.

Leghatalmasabb közülük talán Ormódy Vilmos volt (1838—1932), a neves közgazdasági író és az Első Magyar Általános Biztosító Társaság vezérigazgatója, leendő főrendiházi tag, aki valóban érdeklődéssel pártolhatta a művészeteket és a tudományt, hiszen MTA alapítványt is tett. A *Találkozások* előfizetői között olvassuk gróf Hugonnay Vilma, az első magyar orvosnő nevét is (1847—1922), aki még azt is elérte, hogy svájci diplomáját itthon elfogadják, később pedig a nőmozgalomnak lett az egyik vezetője. Gerlóczy Károly (1835—1900) Budapest alpolgármestere volt a könyv megjelenésének évében is, az akkoriban erősen fejlődő város sokat köszönhet neki.

Mások inkább csak szakmai notabilitások. Pecz Vilmos (1854—1923), a klasszika filológia majdani professzora és elismert tekintélye, Kenessey Kálmán (1822—1913), a szabadságharc honvédja, a növény-nemesítés terén szerzett nevet és lett miniszteriumi osztálytanácsos, Sipos (Sipoys) Antalt, Liszt tanítványát pedig (1839—1923) nem is annyira mint zongoristát és zeneszerzőt tartották számon, hanem inkább mint a zenei élet egyik vezető alakját.

Hogyan került V kapcsolatba e csoporttal, nyilván egyenként kellene végignyomozni. Végső soron azonban nem tarthatjuk sem váratlannak, sem rejtélyesnek, hogy a vezető funkcióba emelkedett értelmiség művelt tagjai — s kivált mert a *Találkozások* megjelenése idején legtöbbjük még harmincöt—negyven éves volt — akár ismerték személyesen V-t, akár nem, érdeklődtek a költemény iránt és elfizettek rá.

A második csoport már inkább magyarázatra szorulna — noha e magyarázatot egyelőre nem sikerült megtalálnunk. Az előfizetők között ugyanis meglepően nagy számmal szerepelnek az akkori Műgyeitem professzorai. Közöttük igazi, s még nem is csak saját koruknak szóló hírességek: Hausmann Alajos (1847—1926) a Curia, az István kórház, a New York palota tervezője, vagy Steindl Imre (1839—1902), a Városháza, a Rózsák tere-templom és az Országház tervezője és kollégájuk, Schnedor János (1826—1896), aki majd negyven esztendőn át (1856—1895) volt professzora a József Műgyeitemnek.

De képviseltette magát a névsorban az egyetem egész sor tanszéke és híressége; csak a legjelentősebbeket említenénk. Conlegner Károly (1812—1892) annak idején a szabadságharcban is szerepet vállalt, a bankjegynyomdának volt a főbiztosa, majd épp a *Találkozások* évében vonult nyugalomba az egyetemről és lett az Első Magyar Iparbank igazgatója. A szociál-darwinista — s egyébként lelkes inéhész — Kriesch János (1834—1888) 1864-től a zoológiának volt a professzora, Klein Gyula (1844—1915) viszont, 28 éves korától tanára az egyetemnek, a botanikát képviseli a névsorban.

Számuk valóban több mint gondolnánk: Bielek Miksa (1833—1917) a gépészmérnöki tanszék oktatási színvonalát emelte meg erősen, Engerth Vilmos (1818—1884), az akkoriban népszerű festő is az egyetemen tanított, Kremser József (1838—1920), Eötvös Loránd hajdani nevelője, az ásványtan tudományának Európa-szerte ismert és elismert tekintélyei közé tartozott, Stoczek József (1819—1890) pedig éveken keresztül rektora volt az egyetemnek, utóbb az MTA sőt 1885 után a Főrendiház tagja is. Dr. Nendtvich Károly (1811—1892) orvos és kémikus fiatalabb korában Kossuth mellett kezdte pályáját

az Iparegyesületben tartott előadásokat, vonzódott a materializmus-hoz; Nagy Dezső (1841—1916) inkább gyakorlati ember volt, az építőanyag-szabályzatot ő szerkesztette, Pilch Ágostonnak (1834—1888) viszont a mechanikai technológia megszervezését köszönhetjük.

Kifejezetten illusztris névsor; a magyar technikai kultúra egyik körének vitathatatlanul a legjobbjai fizettek elő V könyvére. Ismétlem: egyelőre ténszerűen nem sikerült megtalálni, milyen kapcsolat kötötte a költőt a Műegyetem akkori tanári karához, sőt az síncs zárva, hogy tulajdonképpen csak egy professzorral, esetleg egy-két professzorral volt jóban és ők beszéltek rá kollégáikat a könyv előfizetésére. Akárhogyan volt is, névsoruk mindenképpen érdekes, hiszen végül is megvették a *Találkozásokat*: szakmájukban kiváló professzorok egy olyan költő művét, aki ugyan talán nem volt annyira sorsüldözött, mint láttatni önmaga is akarta, de a hatalom sáncain valóban kívül állt. Ezt pedig joggal tekinthetjük egy valóságos értelmiségi réteg kialakulását — kezdődő kialakulását — jelző társadalmi gesztusnak.

A harmadik csoportot valóban jeleznék csupán, mivel képviselőinek neve jobbra közismert. Így Pósa Lajosé, a költőé, (1850—1914), Eötvös Károlyé (1842—1916), a „vajdáé”, ifjú Szinyei Józsefé (1857—1943), a jeles nyelvészé, akit V az O—V szerkesztőségéből is ismerhetett, vagy Jánosi Gusztáv (1841—1911), a katolikus püspöké, angol költők törekvő fordítójáé stb. A szakmabeliek csoportja ez: de különösebb szervezettséget, koherenciát — szemben Bóka feltételezésével (i. h.) — inkább csak erőszakkal vélhetünk e csoportban, névsoruk nem módosítja a képet, amelyet V-nak az irodalmi élethez főződő kapcsolatáról eddig alkottunk.

Annál zártabb, egységesebb — legalábbis etnikai értelemben zárt és egységes — csoportot alkotnak a *Találkozások* szerb előfizetői.

Kapcsolatukat V-hoz a szakirodalom megnyugtatóan tisztázta (Kornlós 198., 208. l. stb.; Scheiber—Zsoldos: Vajda János levelei Milkó Izidorhoz. Budapest 1958. Bevezető; Milkó Izidor: Gesztenyefám. Novi Sad 1967. 68. kk. 1.). Ezek szerint a szabadkai képviselő, ügyvéd és gazdag földbirtokos, Milosavljevics Milán törekedett támogatásával a költő iránti tiszteletét kifejezni. Gyakran meghívta V-t hol vadászni, hol meg a közelben levő Palics fürdőbe izületi bántalmait kúrálni. Az ő révén ismerkedett meg egyik legkitartóbb rajongójával, Milkó Izidorral, a szabadkai főorvos jogász fiával, aki utóbb a főjegyzőségig emelkedett. Körükben, minden jel szerint, V igen jól érezte magát, elsősorban nyilván azért, mert végre megkapta a hódolatot, amelyet mindig is igényelt, s talán azért is, mert valóban jobban szerette a vidéket a városnál: „Ez az én igazi otthonom” — mondta volna Milkónak (Milkó i. h.). Barátságukban annyira bizott, hogy kétszer, 1887-ben és 1892-ben azzal a gondolattal foglalkozott: képviselőnek jelölteti magát Szabadkán.

Ennek a barátságunk viszont épp az előfizetők gyűjtése volt az egyik legszilárdabb építőköve. Milosavljevics és Milkó 1886-ban is sokat tettek azért, hogy V kötete megjelenhessen (I. Kornlós 208—209. l. és sorozatunk II. köt. 206—207. l.), az pedig, ahogy költői halálját kifejezi, V túlozni, nagyizolni szerető, kicsit hisztériás írásmódja ismeretében is egyértelműen mutatja, milyen fontos és nemcsak anyagi okok miatt volt fontos számára az előfizetők gyűjtése.

„Üdvözölve Önt és Milán íróársunkat” — írta például egyszer Milkóhoz (Milkó: i. h.), s ha ezt talán kicsit ironikusnak hallanánk is, a következő levélnél már nem lehet kétségünk:

„Amit pedig Ön és Milosavljevics Milán tettek, az fittyet hány minden hálálkodási erőfeszítésemnek. De gondolom, még az egész becsületes sajtó és irodalom is mélyen meg van hatva az Önök emlékezetes, fényes példát adó, nagyszerű működése által. Föl lesznek írva, mint az irodalompártolás Napoleonjai.” (Milkó: i. h.)

Ezért szerepel hát a meglepően sok szerb név az előfizetők között. Arra vonatkozólag, hogy ők személyesen ismerték-e a költőt, illetve mennyire tudták végül is, mire fizetnek elő, jelenleg semmilyen adatunk nincsen.

Végül az ötödik és természetesen a legnagyobb csoportot az ismeretlenek alkotják, akikről ma már nevükön túl nem tudunk semmit, és akik irodalomszeretből, V és művei iránti tiszteletből, a felhívás hatására vagy valamelyik ismerősük rábeszélésére vállalkoztak biztosítani V költeményének megjelenését.

Az irodalomtörténész még egy ismerős névre bukkan: a kötetre előfizetett Bakalovich Emma, az irodalomszerető széplélek, Reviczky Gyula Temes megyei szerelme is. Az előfizetési hadjárat idején Reviczky Dentán házitanító, és gyakran jár át a közeli Dettára Bakalovichékhoz. L. Komlós Aladár: Reviczky Gyula. Budapest 1955. 21—25. l.

VISSZHANGJA

A *Találkozások* tehát végül megíródott és megjelent. Először a PN 1877. december 6-i reggeli száma jelenti be a könyvet, majd a délutáni névtelenül már kritikát is közöl róla. Tulajdonképpen jószemű bírálat: felismeri a lírai indíttatású részeket, észreveszi a mű szervezetlenségét, s elsőként szólaltatja meg a visszatérő szemrehányást, amely a kor ízlésétől erősen eltérő, és valóban nem mindig művészien kidolgozott érzékies betéteket marasztalja el.

„(Új könyvek.) Jelentettük reggeli lapunkban, hogy Vajda János új költői műve a »Találkozások« már kikerült a sajtó alól. Szerző »budapesti életképnek« nevezi művét, mintegy előre igazolni akarva azt, hogy költeményében többször a mindennapiság hangját üti meg s a compositio magasabb igényeit nem mindig tartja szem előtt. Vajda János erős költői tehetségét e legújabb munkája is bélyegül hordja magán, — ép úgy mint több rendbeli hiányai közül ama legnagyobbat, hogy a költői erőt (nem tudni: extravagantiából vagy más okból?) néha feltűnően a durvaságban keresi. A »Találkozásokban« fényes, megragadó költői hasonlatok, pompás színű leírások mellett illusziórontó ízlésteleenségek fordulnak elő. A költői hatás nagy titka a művészi fék alkalmazásában áll. — Vajda, úgy látszik e fékekkel nem bír kellő mértékben, s ez az oka, hogy sokszor menthetetlen lépésekre ragadtatja magát a költészet terén. Igaz, hogy a válfaj, melyben a *Találkozások* írva vannak, sokat enged, sokra feljogosítja a költőt, de arra nem, hogy akár szeszélyből, akár hanyagságból egészen a rímes

prózáig süllyedjen alá. Erre nincs méltóság még a nagy tehetségben sem, mely Vajda Jánosban kétségkívül megvan. A »Találkozások« négy énekében meglepő szép tájleírásokat, rövid és hatalmas jellemzéseket találunk, de a lélektani rajzok nincsenek eléggé színezve, befejezve, inkább csak vázlatyszerűleg sorakoznak egymás mellé. A női lelki harca nem elég meggyőző, nem elég drámai, bár indulatrohamainak viharja valódi és erővel van eszetelve. E perke a költemény második felében teljesen elmosódik, pedig helyén lett volna lefesteni az ő lélekállapotát is Andor hűtlensége után. Leona rajza a legszínesebb; ez a női alak, mintegy rajongásba ejtette a költő phantasiáját, mely érzéki szépségét az érzékiségnek igazi pathosával magasztalja. A költői szépségek és túlzások e sajátos keverékét lehetetlen érdekel nem olvasni, s ámbár az összbélyomás nem emeli föl a lelket a költői hangulat tiszta és magas légkörébe, az egyes részleteknél, például mikor a költő az erdőt vagy a boldogszerelmű csöndes üdvét (reménytelen szívvel) énekli, vagy a természet báján mereng, — érezzük a valódi, eredeti poézis ellenállhatatlan varázsát. Egyelőre még csak annyit, hogy a könyv a szerző sajátja, s díszes kiállításban jelent meg.” (PN 1877. dec. 6., irodalmi hírek.)

A FL kritikája már élesebb (1877. december 8.): nyíltan kimondja, amit a PN még csak sejtetett, tudniillik, hogy V poémája csalódást okozott, a közölt részletek többet ígértek, a jellemek logikátlanok, a mű szétesik; hangjának iróniáját ugyan elfogadhatatlanul normatív esztétika inspirálja — kifogásai közül azonban számos jogosnak tetszik.

„»Találkozások« — Vajda János ily című verses életképe megjelent, 162 lapra terjedő kötetben, a Franklin nyomda ízléses kiállításában. A négy énekből, mely ez életképet teszi, kettő, sőt tán három is megjelent már régebben a lapokban, s aki azokat olvasta, alighanem többet várt az egésztől, mint amennyit most e kötet nyújt. Mi legalább többet vártunk. Mutatványai mindenesetre többet értek, mint az egész nemcsak egyes versszakok költőiessége, eredeti ötletei és eleven festései által, hanem azért is, mert azokból a kompozíció és alakok gyöngéi nem tűntek ki. E verses életkép annyiban a Puskin »Anyegin«-jének modorában van írva, mennyiben az elbeszélésben változatosan vegyülnek a kedélyesség, grúny, szenvedély és méléző költészet hangjai. Sőt abban is van egy kis rokonság, hogy a beszély hőse itt is cserben hagy egy szegény leányt, ki szívéből szeret, másért, aki nem érdemi a szerelmet. Csakhogy míg Anyegin eleitől végig érdekes jellemkép, a Vajda János »Andor«-a oly üres lény, akire kár volt a költészet szép ígét pazarolni, s még nagyobb kár, hogy a történet végén a költő még részvételt is emlegeti bús sorsát, sokalva a büntetést, mit a sors rá mért vétkéért. Mond ugyan a költő itt-ott szépeket is hőseről, kit az érzéki szenvedély átka vezet; de abból, amit elbeszél róla, alig látunk egyebet, minthogy váci-utcai járdataposó, aki legfőlebb humoreszk, kifigurázás tárgya lehetne s nem a verses elbeszélés hőse.” Majd a mű cselekményének ismertetése után így folytatja:

„Az olvasó valószínűleg sajnálni fogja, hogy nem e haszontalan hős veszett a vízbe Eperke helyett, aki sokkal jobb sorsot érdemelt

volna. Andorból tehát élőhalott lesz, noha az ily vér hevétől vezetett, utcai szerelmű ifjak dehogyan vesznek egy halálesetet így a szívökre. Csak a költő erőlteti, hogy higgyük el ezt neki, s e végett Andort »szívében el is siratja«, amire azt kell mondanunk, hogy különb hősré lettek volna méltók az ő könnyei és versei. Pedig mennyi szép elmés, grúnyos, jellemző, poetikus verset pazarolt rájuk, még pedig általában véve dallamosabban folyókat, mint aminőket más elbeszélő műveiben kaptunk. Mintha érezte volna, hogy itt a történetnek és velőtlen alakoknak különösebb szükségük van a költői felöltöztetésre. Lehet, hogy ennek tudatában nevezte művét »költői beszély« helyett »életkép«-nek »versekben«. Csakhogy az élet nem az egész képben van meg, hanem csak egyes jelenetekben, részletekben, néha épp a mellékes leírásokban, melyek közt — ismételjük — sok a szép. Azt a helyzetet, melyben egy ifjú két nőért lángol: »ezt szereti, azt imádjá«, nem sikerült életigazzá s költőileg érdekessé tennie, s bármily erős színekkel festé is a katasztrófát, az az »iszonyú harc« a vízben és vízen nem hathat ránk mélyen, mert a hős nem igazi szenvedélyért, hanem a vér lázaért lakol, ami sohasem rokonszenves. Megemlítjük, hogy a könyv végén az előfizetők névsora ki van nyomtatva, s feltűnő hogy aránylag kevés a nő köztük . . » (FL 1877. december 8. 1345. l.)

Fogalmazásmódjának éle azonban így is vitát keltett. V egyik közeli híve, Irmei Ferenc válaszolt rá (MNV 1877. december 16.), s kihasználva az alkalmat, hogy Gyulainak az UK-ról írt tanulmányát is megtámadja, a FL recenziójában, kitűnő érzékkel, nem is a műre vonatkozó megállapításokat, hanem a mögöttük álló társadalmi és esztétikai szemléletet-kánont ítéli el. Így érezhet rá arra, hogy V költői helyzete, felemás társadalmon kívülsége mintha összefüggne költői elképzeléseinek újszerűségével, azzal, hogy — esetleg darabosan — feladta a teljesen racionális-logikus jellemrajz, a hibátlanul lekerekített kompozíció kánonjait.

„T a l á l k o z á s o k — Budapesti életkép. Írta: V a j d a J á n o s .

Boldog a költő, ki oly nagy közönség számára írja műveit, minő a francia, angol, vagy olasz. Számára az igazság órája hamarabb üt: a tömeg érdeklődése vagy hidegsége lesz a valódi bíráló, s mondjanak vetélytársak, irigyek, ellenségek bármit, írjanak bármit, nem hamisítják meg a közérzületet, nem szervezhetnek mesterséges irodalmi céhet. Egy ország nagy nyilvánossága maga végzi, és leghelyesebben, ama bírói tisztet, melyet egyesek mindig magukhoz szeretnének ragadni.

Am a mi helyzetünk fordított. Az olvasóközönség néhány száz tagra terjed; ezeket úgy hívjuk, hogy »irodalompártolók«. Aki megrendel egy példányt, már Maecenas. (A nagy vidéki magyarság szemlémi szükségleteit Zsiros és Gierg látják el.) Eszerint nálunk az elismeretés törvényei mások. Irodalmi zárt köreink vannak, hol a »személyes ismeretességek« ellenállhatatlan szerepet játszanak. Már pedig tudnivaló, hogy a személyes érintkezések egyik lényeges járuléka a kölcsönös szívesség. Az ily zárt, barátságos jellegű irodalmi társaságok tagjai sokat használhatnak egymásnak — de sokat is árt-

hatnak annak, aki kívülök áll. Miért? Mert úgyszólván ők főznek a közlés konyhájában.

Vajda János, kit a tömérdek magyar költő közt azok egyikének tartunk, kit olvasni lehet, elég szerencsétlen volt a társadalmi törvényt el nem érteni. Távol maradt. De ennek következtében egyedül is maradt. Hagyján ha még csak ennyiben volna a dolog. A céh egyes emberei jónak látták irodalmi működését ellensúlyozni oly kritika által, melyben az igazságszeretet ugyan nem Lessingből véve, hanem a gonosz méreg a phariseusokéra emlékeztet. S mikép járnak el a céh kritikusai? Igen egyszerűen. Mikroskoppal keresnek ki mindent, ami a költő műveiben hiba vagy azzá fajítható s aggodalmasan hallgatnak mindenről, ami benne jó és gyönyört hozó, s ahol már hallgatni nagyon is gyanus, elsiklanak egy odavetett szóval."

A továbbiakban Gyulait támadja, aki 1876-ban értetlen bírálatot írt V UK-ről.

„E kritikai eljárásnak hű utánzása akadt egy fővárosi lapban, mely Vajda legújabb művét, a T a l á l k o z á s o k a t bírálta. De mielőtt erre megjegyzéseinket megtennők, térjünk át magára a műre.

Szép conceptió, kerek compositió, részletek gazdagsága, ragyogó előadás és kifogástalan technika: ezek volnának tulajdonai oly elbeszélő költeménynek, mely az újabban nagyon felkapott műfaj eszményképeinek megfelelne. De tudjuk, hogy ily eszménykép a költészetben csak kevés oly költő tehetsége által valósul meg, kik nevéket megörökítették. A költői tulajdonok, mint a sugar a színekben, megoszolva nyilatkoznak a különféle költői lélekekben, miből az elbeszélésnek sokféle hangja és benyomása keletkezik. Az aesthetikailag iskolázott ész, mely felállított sérnáitól kevésé képes eltekinteni, e tünéménnyel szemben, valljuk be fölötte tehetetlen, hogy ne mondjuk, terméketlen szerepre van kárhozthatva. Mert könnyű kimutatnia, hogy Byron »Don Juanja« compositiójában tévesztett mű; azzal mit sem mondott, midőn az elfogulatlan olvasó oly gyönyörrel merül annak részleteibe, hogy teljesen feledi azt, amit a kritikus urak egészenk neveznek. De ami több, még a jellemrajz gyöngye volta sem képes e rendkívüli lélek vonzerejéből levonni. S ha valaki a legtüzesebben mutatná ki, hogy a Byron által rajzolt alakok csak saját énjének különféle nevekké való felöltöztetései, nem volna képes rábeszélni a közönséget, hogy ne olybá vegye a költőt ma is, aminő benyomást tegnap tett rá. És miért van ez így? Nem azért mintha a compositio és jellemrajz tanai hamisak volnának, hanem mivel a költő más e s z k ö z ö k k e l hódítja országába az alattvalókat. S ez az amire súlyt kell fektetni. Azt kell keresni: nyújt-e a költő valamit, ami érdemessé tegye az olvasó rokonszenvére, s ne kívánjuk tőle azt, hogy oly célokat tűzzön ki magának, melyek tehetségével homlok-egyenest ellenkeznek. Ily meddő vagy inkább rosszakarató harcot folytatnak azok, kik Jókaitól azt kívánják, hogy a maga regényei helyett írja meg Kemény Zsigmondéit. Uram Istenem! aki a Dekameront írja, vágja le fékezhetetlen képzelete egyik szárnyát és fogjon a lelki élet alapos boncolásához, amihez kevésbé ért.

Ép ily joggal lehetett volna követelni, hogy Van Ostade fessen

ideális oltárképeket, vagy Leonardo alkosson az olasz nép életéből genreképeket.

E szempontból kell megítélni Vajda elbeszélését is. Nem a jellemrajz, a kiszámított kerek compositio az, mit nekünk nyújt. De bátran kérhetjük, hogy Arany Jánost kivéve, melyik élő költőnk bírja eme költői előadást és színezést, a szerelemnek, a nőnek e dicsőítését? Azok, kik kisebb tehetséggel, de megfeszített tanulmánnyal és műgondal írnak, kifogástalanabbak lehetnek a szerkesztésben, de róluk már Horác megmondta, hogy mit használ a *studium sine divite venae*.”

Ezután a cselekményt ismerteti bőséges idézetekkel, itt-ott kifogást is emel. Andor iránt a költő nem tud igazi rokonszenvet kelteni: „ez az ember nem volt érdemes Eperkére s amint Leonát otthagytá, úgy hagyná a faképnél Leonát egy harmadikért . . .” Egy másik bajnak tartjuk azt, hogy a költő a történet további folyamában Eperke lelkiállapotának rajzát elhanyagolja.

„Nagy hibái ezek a műnek, de tagadhatatlan az is, hogy a költemény tableaui, mert csak ilyenekből áll — oly mesteri kézzel vannak festve, nyelve, hasonlatai oly tehetség nyilatkozásai, melyek annak maradandó becsét biztosítják. Hogy gondolatokban mily dús, már e néhány mutatvány is bizonyítja. De még különösen ki kell emelnünk nyelvét és technikáját, melynél fogva az okvetlen egyike legzebb műveinknek.

Valóban nem mindennapi jelenség az, hogy a nyelvet ennyire, minden erőszak nélkül, ily nehéz versformába lehessen szorítani, hogy ily kevéssé érezzük azt: ez csinált, erőszakos, mesterkélty. Csak itt-ott zavarja meg a benyomást egy-egy prózaibb szó, minő a geniáliskodó *k v i t t* vagy *h a b z o l j a*.

S egyes ily szavak azok, melyeket a Főv. Lapok a költeményből kikapott. Szépségeiből azonban egy árva szót sem idézett. Hogy ez lelkiismeretes eljárás-e, nem szükség bizonyítanunk. Célja nem lehet más, mint a közönség ítéletét félrevezetni. S ezt még inkább bizonyította azon kvalifikálhatlan megjegyzésével, hogy a műre kevés nő fizetett elő. Ezzel azt akarja mondani, hogy a költemény trágárságok halmazá, melyet pirulás nélkül nem lehet olvasni. S erre csak azt mondhatni, hogy ez nincs így, mert egyetlen idézetet nem tudna mutatni e könyvből, mely trágár vagy érzéki volna. Vagy a szerelmet, a szenvedélyt már rajzolni sem szabad? Akkor törölje a »F. L.« az irodalomból a legszebb és legigazibb műveket, égesse el, ha tudja »Don Juant«, »Az élet álom« színművet, Göthe római elégiáit, Musset Alfred elbeszéléseit, töljön le és olvassa Tiedge »Uraniját« vagy Klopstock »Messiását«. De aesthetikai elveit ne akarja másokra erőszakolni.

Irmei Ferenc’’
(MNV 1877. dec. 16. 796. l.)

Irmei Ferenc cikkére a FL kritikusa — és szerkesztője — Vadnay Károly kilépett az anonimitásból és válaszolt (MNV 1877. december 23.). Ő viszont, jó érzékkel, azt ismerte fel, hogy akkor lehet igaza,

ha a költemény mindkettőjük által látott hibáira korlátozza a disputát: meg is ismétli hát még egyszer V egyszer már kipécézett, s valóban szerencsétlenül hangzó neologizmusait, majd tudomásul se véve, hogy itt másról is szó van, egyszerűen elismétli, amit valóban egybehangzóan mind a kettő a műről elmondtak.

„Tisztelt szerkesztő úr!

A *Magyarország és a Nagyvilág* múlt vasárnapi számában Irmei Ferenc úr mint irodalmi közvádoló lépett fel ama kritikusok ellen, kik Vajda Jánost nem bámulják oly vakon, mint ő. De mit mondtam? közvádoló? Ez igen csekély szerep volna oly magasztos önértéti férfiú számára, minőnek Irmei úr a cikkből látszik. Ő megteszi magát egyszerre a szépirodalmi kritika csalhatatlan pópájának s *»ex cathedra«* veti anathéma alá mind azokat az eretnekeket, kik az ő egyedül üdvözlő véleményében vagy szolgálai bámulásában nem osztoznak. Magasztos önérték! mely ép oly kevéssé kelti föl irigylésünket mint ízlése és tollharci modora. Békében is hagynók föllengéseit és kárhoytató leckéit, mert tőlünk, kik — tiszteljük és vitatjuk a kritika szabadságát, — bátran bámulhat bármely poemát akár mintegy remeket, és bármely nagyra tartsa is itéletét, sohasem jutna eszünkbe, hogy előbb tán meg kellene kérdenünk e csalhatatlan kritikust, hogy megnyeri-e magas tetszését, amit egy vagy más műről mi gondolunk és érezünk; hanem mivel múltkori kritikájában a *»Fővárosi Lapok«* egy kis cikkére olyasmit fog, ami abban nincs s ezen a biztos alapon *»lelkiismeretlenséggel«* vádol: a t. szerkesztő úr iránti barátság arra készt, hogy kimutassuk: e munkatársa mennyire lelkiismeretesen kritizál. Ebből meg fog Ön győződni, hogy munkatársa, meglehet szépen ír, de az meg bizonyos, hogy rosszul olvas. Vagy legalább is nem tartja szükségesnek olvasni azt, amit kárhoytatni siet.” — Tagadja azt, mintha a FL kritikája csupán egyes kifogásolnivaló prózai szavakat ragadott volna ki V művéből és értékeit nem dicsérte volna. Újból fölmerül a kérdés: rokonszenves, komoly jellem-e Andor, elfogadható-e a mű befejezése stb. — „De van Irmei úr szerint, a *»Főv. Lapok«* cikkének még egy nagy bűne. Megemlítté a cikk ugyanis, hogy az előfizetők kinyomatott névsorában kevés nő van. *»Ezzel — úgymond — azt akarja mondani, hogy a költemény trágárságok halmaza, melyet pirulás nélkül nem lehet olvasni.«* Irme itt már Irmei ur az *»infallibis«* pópánál is jóval fölőbb emelkedett: mindenható lett, ki olvas a vesék titkaiban. Csak az a baj, hogy a kérdéses cikk az idézett adat megítélésével semmi egyebet nem akart mondani, mint azt a tényt, mely a nyomtatott névsorból azonnal szembe tűnik. Abban is téved Irmei úr, hogy a cikk a szerelem, a szenvedély rajzolását gáncsolta. Ellenkezőleg azt hibáztatta, hogy a *»Találkozások«*-ban nincs festve igazi szerelem, csak utcai szeretkezés, s nincs igazi szenvedély sem, hanem csak a vér közönséges láza. Ha a költő ilyen *»Don Juan«*-t bír csak festeni, akkor megérdemli, hogy csak olyan kritikusok dicsőíjék, kiknek magasztalása nem nyugszik erősebb alapon, mint az Irmei úr lelkiismeretes vádja a *»Főv. Lapok«* cikkével szemben. Még csak nem is Don Quijote, aki szélmalommal harcol, hanem olyan furcsa ellenfél, aki — midőn más ellen ír, — sajátlag a maga

kinyomtatott nézeteinek üzen hadat s mindezt az »infallibilis« követelő hangján.

Budapest, dec. 18. 1877.

Vadnai Károly
a »Fővárosi Lapok« szerkesztője.”
(MNV 1877. dec. 23. 812. 1.)

Irmei rövid, vitazáró válasza viszont tulajdonképpen nem is magát, csak V-t védi: ezért tér vissza még egyszer a költemény állítólagos sikamlósságára, ezért követel nagyobb jóindulatot; kritikájának és vitájának szándékát, mondhatnánk, legtisztábban ez a rövid szöveg mutatja. (MNV 1877. december 30.)

„Tisztelt Szerkesztő Úr!

Becses lapja utolsó számában Vadnai úr megjegyzéseit közölte Vajda János költeményeiről szóló bírálatot illetőleg, melyben e költőnkkel szemben követett igazságtalan eljárásra utaltam. Vadnai úr hosszasan bizonyítja ennek ellenkezőjét. Sarkpontja, melyből kiindul, hogy én vak bámulója vagyok Vajda János talentumának. Azután kimutatja cikkemből, hogy én is csak azt mondtam, amit a »Főv. L.«, hogy t. i. Vajda »Találkozások« című elbeszélése organikus hibákban szenved. Vadnai úr eképpen lehetetlenség bebizonyítására vállalkozott. Mert azt állítja, hogy vakon bámulom Vajda művét, de meg is romom. Ha a »Találkozások« hibáit megróttam, nem lehettem Vajda vak bámulója. Aki különben a szóbanforgó cikket olvasta, tudja, hogy amiről Vadnai úr jónak látta hallgatni, abban azon költői művekről volt szó, melyeknek érdeme nem a compositióban, a jellemrajzban, hanem a kidolgozásban, költői előadásban rejlik. E nézpontról mondtam a »Találkozások«-at irodalmi nyereségnek.

Végül beismeri Vadnai úr, hogy a költeményt nem mondta sikamlónak. Köszönettel veszem. Szükség is volt rá, mert amaz észrevételéből, hogy feltűnőnek találja Vajda nőelőfizetőinek csekély számát, józan elmével nem is lehetett egyébre következtetni, mint a sikamlósság vádjára.

Ami Vadnai úr ingerült hangját és reám ruházott epithetonjait illeti, megbocsáthatók.

Ezt az állapotot a francia így szokta jellemezni: akinek nincs igaza, haragszik. S a szörnyű haragra annál kevésbé volt ok, mert csak azért szólaltam fel, hogy a mi irodalmi viszonyaink közt, mikor annyi poéta-közlegény zaklatja a közönséget: figyelemreméltóbb tulajdonokkal bíró művek iránt, ha nem is elismerőbbnek, legalább előzékenyebbek kellene lennie a bírálatnak.

Irmei Ferenc.”
(MNV 1877. dec. 30. 830. 1.)

A vitával párhuzamosan természetesen más ismertetések, közlemények is megjelentek. Mindenekelőtt a VÜ-é, mely mint mindig, most is jóindulattal, és most is az Irodalom és Művészet rovat első helyén szól V-ről és költeményéről (VÜ 1877. december 9.).

„Irodalom és művészet.

Vajda János jeles költőnk legújabb műve: »Találkozások budapesti életkép versekben« megjelent. A mű magán viseli Vajda merészen szárnyaló költői szellemének bélyegét, nyelve erőteljes és zamatos, költői képekben és ragyogó leírásokban gazdag, s nemcsak belbecsenél és vonzó tartalmánál, hanem a választott forma újdonszerűségénél fogva is méltán felköltetheti a költészet iránt érdeklődő közönség figyelmét.” (A cikkecske további sorai reklám-jellegűek.) (VÜ 1877. december 9. 49. sz. 779. lap)

A NH kis közleményében viszont reklám, vita és recenzió keveredik (1877. december 20).

„Vajda Jánostól megjelent és szerkesztőségünkhez beküldetett a »Találkozások« című budapesti életkép versekben. Az egész mű 4 részre oszlik. Az első ének »A Váci-utcán«, a 2-ik ének: »A nyaralóban«; a 3-ik: »A sétahangversenyben«; a 4-ik »A Dunán«. — Erdemes mű, mely legjobb lélekkel ajánlható a nagyközönség figyelmébe. Vajda erőteljes poézisa, a maga eredetiségében nyilatkozik e költeményben, melyben megkapó leírások, szellemes ötletek és hasonlatok sűrűn változnak. Nincs benne érzélgősség, erőltettség, mondvacsinált poézis, mint sok »talentumos« ifjabb költőnké. A mű szerkezete is érdekes; egy igazán szerető lényt fest Eperkében és az érzéki szerelmet mutatja be Leonában. Andor haboz a két szerető szív közt és akkor ébred föl, midőn Eperke már a Duna hullámaiba ölte el fájalmát. Meg nem érdemelt szemrehányás, melyet néhány lap, e könyvnek tesz, az, hogy Vajda költeménye frivol, hölgyek kezébe nem való. Egy-két helye van csak, mely némileg sikamlós, de azt is a helyzet követeli. A kis »merészséget« ugyan (ha már a kákán is csomót keresők akarunk lenni) bőszégesen kárpótolják a megkapó leírások. Azok a hölgyek pedig, kik du Terrail, Féval, Montépin s más francia regényírók mezelen írásait oly élvezettel olvassák és nem akad erkölcsbíró e gyönyörűségöknek megbíralására, csak vegyék kezökbe Vajda könyvét bátran, mert csak nemesülni fognak általa, ha a mélyen érző, szerencsétlen Eperke sorsát maguk előtt látják. Ne akarjunk oly túlbuzgók, túlszemérmesek lenni, mint az a pápa, ki Michel Angelo »Utolsó ítélet« festményén az angyalokat is mind nadrágba bújította. A könyv a szerzőnél kapható. Ára?» (NH 1877. december 20. 3. l.)

Vadnay Károly lapja ezt sem hagyta szó nélkül és már másnap válaszolt. A főszerkesztő kapcsolata akkoriban nagyon megromolhatott V.-val. (Milkó elbeszéli, s ez is inkább rosszindulatot tanúsít, hogy amikor megkérték: segítsé lapjával az előfizetők gyűjtését, Vadnay így tért ki: „Vajda sokkal jelentékenyebb poéta, hogyssem reklámra szoruljon.” — Milkó i. h.)

Most következő megjegyzése is meglehetősen éles hangnemű (FL 1877. december 21.).

„A VAJDA JÁNOS »Találkozások« című életképét ajánlhatja egyik laptársunk s hozzá teszi: »meg nem érdemelt szemrehányás, melyet n e h á n y l a p e könyvnek tesz, az, hogy Vajda költeménye frivol, hölgyek kezébe nem való.« De hol az a »nehány lap«, mely e

szemrehányást tette. Tudunkkal nem tette egy sem. Egyik-másik megróttá a compositió és alakfestés gyöngeségeit, de a fentebbi szemrehányást nem tette egy sem. Meg nem érdemelt állítás tehát az, amit az idézett sorokban egy lap tett némelyeknek, olyanoknak, melyek nem léteznek. Legfőlebb arra gondolhatunk ily ok nélküli kontrabírálati észrevételek olvastakor, hogy a villámhárítót azért tűzik föl, nehogy jövőre beüssön a villám.” (FL 1877. december 21. 1398. 1.)

Feltétlenül hódoló kritikát, olyat, amelyet mindig is elvárt olvasójától és a világtól, egyetlenegyét kapott V: az Egy 1877. december 25-i számában, az aláírás szerint Krátky (János) tollából. Ez a hódolat azonban nem meglepő; valójában ugyanis, ahogy Komlós minden okkal feltételezi, a három és fél kolumnás előgiumot nem a lap egyik belső szerkesztője, hanem saját maga írta, legalábbis erősen sugalmazta. (Komlós 163.) Közismert, hogy szóban-írásban máskor is szívesen mondott mintegy hivatalos értékűnek szánt ítéletet önnön alkotásairól, s nem újság az sem, hogy alkalmasint idegen néven hajlandó lett volna — hajlandó volt — publikálni véleményét (Komlós i. h., Milkó i. h.). Ennek a cikkek egy bekezdése („E nagy költemény a nyelvünkön . . . vulgo füzfapoétánál”) igen pontosan egyezik egy későbbi s biztosan tőle származó nyilatkozattal (l. lentebb); a rengeteg fél-idezet, prózai travesztálás, amit a recenzió a költeményből felhasznál, s hozzá a félreérthetetlenül támadó és emfatikus lelkesedés, amellyel a szorzóról és a mű helyenként nem kevésbé emfatikus stílusáról ír: erősen tanúsítanak Komlós feltételezése mellett. S tán még azt is megjegyeznék: V szerzőségét bizonyítja az írás teljes kritikátlanlansága is, az, hogy alig érdekes szakaszokat az egékbe emel (II. ének 265—272), hogy a *Találkozások* kompozíciójában is mindent jogosnak és hibátlanak talál, végül pedig az utolsó bekezdés névtévesztését is, amely tehát összekeveri a két elbeszélő költemény hőseinek nevét, lélektanilag mintha jobban tudnánk indokolni azt feltételezve, hogy maga V a szöveg szerzője.

Ily formában viszont V önszemléletének ha nem is egyedülálló, de feltétlenül nagyon érdekes dokumentuma: megfogalmazza benne, amit „végzetének” tud, s amiért „őseredeti” egyéniségét az epigon had és kritikussai kiközösítették; érinti a mű — egyébként az I. ének elején is megfogalmazott — tematikai újdonságát; kikel a képmutató-erényeskedő esztétika ellen az érzékiség megfogalmazásának jogáért; valamit sejtet abból is, hogy az elfogadott tragikum-fogalmon kívüli lélektani indokoltságot célzott megvalósítani; s persze magasztalja, mondhatni zabolátlanul magasztalja a művet, s persze kikel Gyulai ellen — ezért még Jókaival is közösséget vállal. — Az ismertetést, mivel föltehetően V műve, teljes egészében közöljük:

„Vajda János új műve.
(Találkozások, budapesti életkép, versekben.)

Mint a homályhoz szokott szemeket az egyszerre kigyuló fényes világosság, — az irodalomban a többé-kevésbé ügyes utánzatokhoz, vagy lapos döngicselményekhez szokott korlátozottságot is rendszeresen zavarba ejti a teljes őseredetiség újdonszerűsége és imponáló erőtelje,

önállósága. S a mi másutt meg es i k, nálunk (bizony nem bók) reánk valóságos szabály: hogy valamely meglepő szellemjelenség olyan zavart és háborodást idéz elő a fogalmakban, mint aminőt most is V a j d a János új műve, ezen az évtizednek kétségtelenül egyik leg-érdekesebb szépirodalmi ujdonsága már megjelenése első napjaiban okozott. Állandó végzete Vajdának! a semleges szempontu bíráló valóban nem tud eléggé eligazodni, vajjon az annyira ellentétes és helyenként badar nézetek közt csupán az érintett fogalom-zavar, vagy a szerző iránti megátalkodott ellenszenv és gyűlölködő indulat szerepel-e s ha mindkettő együtt: melyik nagyobb mértékben?

A »Találkozások« mint címlapján meg van jelölve: budapesti életkép, tehát mindennapi, egyszerű szerény tárgyú költemény. Amelynek sujetjét az ujdónász egy rövidke ujdonságban, tárgyát a beszélyíró egy-egy novellában, a regényíró pedig egy rövidke kötetnyi regényben már százszor is előadta, ezerszer is elmondta.

Az ifju megszereti a leányt s a leány megszereti az ifjút. »Ez ifju itt félszóke fűrttel sem Abelár sem Seladon . . (I. 235—236). Volt igen is, volt benne sok szép erő, nagy testi lelki egykép (I. 245—246). — Egykép igen, sokáig szépen — mint himbán két testvérgyerek ellensúlyozta küzdő szellem a bősziült szenvedélyeket. (I. 249—252)« De végre el billent a mérleg és . . .

A n d o r a regény hőse, a váci-utcán, sétaközben meglátja E p e r k é t, a szegény polgári lányt, ki egyik ünnep napon végig halad anyjával a sima aszfaltburkolaton. S

Ó a virágok seregében
Nem tündöklő kamélia;
De több, mint a bokrok tövében
Illatozó kis ibolya.
Nem királyndi lény, uralgó
Nem ragyogó arany pillangó
Egy édes mézü kis darázs
Nem lobbanó láng, hü parázs.«

(I. 169—176)

Hogy megjelent: Eperke uralkodott a »pályán«. De ő ezt éppen nem látszott tudni, — a még csak szende bárány! mely mintha most kezdene a fűre járni, ott vigan bár, anyja mellett, tündödvé, félénken legelget. A váci-utcai dandyk lopva, sóváran kíséretetik, suttozva és sóhajtozva, a gyönyörű leányt.

Andor is egész a lakásukig utána sompolyog. Egy kicsiny ház kapuján lép be a leányka anyjával. Az ifju pedig ürügyet talál bejutni a családhoz s — a mama hova előbb nem bánva a »parthiet«; egy szó mint száz megkéri a leány kezét s megkapja.

Andor különben is megelégette már a kalandokat! Ó csakugyan nőszüni óhaj. »Nőszüni fog, mátkája angyal; és mind a ketten boldogok . . (II. 3—4.) Hogy sorsa ezt így rendelé, örömmel néz most már elé (II. 7—8).« — Édes gyönyörrel látja képzeletében, hogy minő feleség lesz majd a szép Eperke. Oh! ez angyali méz-oáz! Andor lelkén, ha szép estennen nős életéről képzeleg, oly boldog ábrándkép lebeg, szinte látja mint fog állni e tünde lénynek kicsiny kacsóiban a

kötés és — főzőkanál. De az esküvő után majd nem is megy ám ő ki a külföldre, mert hisz sivár természetlenség az!

»Vándormadárnak szárnya van,
Röpködhet a látképűs kék ég
Mérhetlen távolságiban: —
De hogyha párját megtalálja,
Vonul sötét, csendes magányba
S elhallgat árnyas ág-bogán,
Fészken a boldog csalogany!« (II. 50—56)

Minek is csusza mássza hát ő a nagyvárosi zsibajban a világot, ki meglelte a legfőbb boldogságot, s egy kedves lényben találta fel mindazt, mi földön tüdvőt ad?!

»Majd elmegy ő, el messze, messze,
— Itt hagyva e vásári zajt —
Hol víg madár szól zengedezve,
Az erdő illatot sóhajt
Hol pázsitos berek homálya
Álommal a vándort kínálja,
Mely hetedik eget ígér;
Zug, bug, cseveg a hegyi ér!« (II. 73—80)

A kézfogó és mennyegző közötti idyllt, amint »Andor ur« édes jogokat formálva »roszat mivel« s egyszer-másszor lopott csókkal akarja mutatni, hogy mi hévvel csügg mátkáján, vagy hogy éppen el van ragadtatva: — amint Eperke megmutatja neki, hogy csak azért is: de bizony őt többé ugyan nem lopja meg: azután kérhetetlen szigort e r ő t e t ; szoktatja Andort kurta fékre: s jól is menne a dolog, de hajl így még bájolóbb a kis hamis, s most már meg éppen az a baj (egyik tipikus példája a kritikában előforduló számos prózai átírá-soknak: vö.: II. 113—116), — a felbukkanó szenvedély által termé-szetesen szitott szende szerelem e szüzies bájait oly megkapó varáz-slattal ecseteli Vajda, hogy amaz ingerlékeny, izgatott és szenvedélyes kedély mellett, mely nála minden művében előtérbe lép s olykor szinte megrázó erőteljében nyilatkozik, — mint a költői egyéniség és érzelem gazdagság ellentétes tüneményeinek visszképe egy külön tanulmány tárgya lehetne.

Es a kíséret Vajdától merész is. Költőinknél ugyanis az idylli a f a l u s i v a l rendszerint ugyanegy, míg Vajda a zsbivásári zajban, a nagyvárosi rut zsvály, zörgelem és viassás társadalmi élet közepette képzeli magának egy pontot, egy szigetet, ott festi a paradicsom kertet. Csak mikor az ifjú szenvedélye a folytonos alkalom után a legféktel-nebb lánggra lobban (természetes következmény), élvezve-fűzve ábrándja kedvenc képeit; a tervezgetés, merengés közbe egy gondolatja szüle-tik; — neki is van ugyanis egy kastélya a messze magányban, s

Van ottan is hegy, völgy, erdőség;
Szól abban vígan a madár.
Elöl vidám, habos mezőség,
Sok rajt a lepke, csapodár . . .

Kövér buzában pitypalatty szól
Mondhatlan ízű pillanatról . . .
Patak fölött, fűzlomb alatt
Nyögi szerelmét a galamb.

(II. 225—231)

Egy napon tehát kiviszi Eperkét és anyját a sok csodát, szépséget látni. A mama eleinte tündökdik egy kisé, de Andor előrobbantja az ő huszonnégyfontos érveit s »háztűznéző« cím alatt csakugyan kirándulnak egyszer. Hiszen ha jól veszik tömérdek is ott a dolog! Egy kis életet kell a ház körül teremteni. »Ha már lesz egy kis gazdasága legyen meg annak minden ága.« (II. 261—262)

Persze Eperke is kíváncsi látni a nyaralót s a gondolat gyujt mint a villám és kimennek a gazdaságot rendezni. Hogy miképen akarják ezt megtenni azt a szerző egyetlenegy strofában megmondja annyi egyszerűséggel, aminél gyönyörűbben ügyesebben költő ily idyllt ki nem fejez. Csak ennyiből áll az egész:

Ugy szép a ház, ha udvarából
Jár a mezőre fürge nyáj,
A legelőn csikó ficáncol,
A garmadán baromfi váj.
A macska a padkán dorombol;
Vendég elé fut a komondor.
A tyuk kodál az asztagon,
Ökör bivaly bög vastagon.

(II. 265—272)

Hát csakugyan kimennek. A mama még tréfásan fenyeget, hogy ez egy próbanap lesz a házasságból, a lét e szép vigjátékából; egy óra a paradicsomból, de persze midőn az még el nem veszett; abból a boldog ártatlanból, hol még a kigyó nem szerepelt! . . .

Hanem amint künn a nyaralóban Andor karján Eperke bejárja a selyem-bárony termeket; a kertet, a regényes vidéket; s egy csöndes hüvös barlang előtt, csacska csermely mellett, egy kőpad lágy mohabáronyán elandalognak végre, a tündérországról, a dajkadalokról csevegve, rebegve egymásról, egymásnak; sohajtva mindenről s a semmiről édesen, csókot csókra halmozva . . . és az ifju szívében megannyi szörny az indulat s izzó láva ég erében . . . Ki tudná azt leírni, hogy mi titkuk támad ott? . . .

Mikor magukhoz térnek, Eperke irul-pirul, ijed — s furdalja lelkiismeret. A mese a paradicsomról itten félig teljesült. S immár a pásztor hangulatnak, játékszeszélynek vége van . . .

~~~~~
Hetek mulva a váci-utcai jelenet ismétlődik. Ah! De Andor már nem Eperkét követi, és nem Eperkében gyönyörködik.

Egy sor az életből!

A csendes szerelem emez édes kelyhét már megizlelé, — pikánsabb kell neki.

Leonával ismerkedik meg. E kacér, e feltűnő szépséggel e szeszélyes hölgyvel. A hölgy ledér, változékony; szóban, viseletben; sőt ellenállhatatlan hatalma érzetében hanyag, könnyelmű is talán. De Andor úgy érzi, hogy:

Nincs bűn a földön, mit szépsége
 Napfénye meg nem aranyoz,
 Pajzánságának kedvessége
 Egy anygalt kísértetbe hoz.
 Ajkán a legszentebb imádság
 Sátánt megbotránkoztató csáb.
 Örvény, amelybe ha tekint,
 Halandó ember veszve mind.

(III. 321—328.)

S míg a kedves, a jó, hü Eperke Andor előtt »mindennapi kenyér» lesz, Leonának egy kegyperce egy földiélettel fölér. Mikor már annyira fejlődik a gomolyag, úgy rémlik Andornak Leonáról hogy

Egy ölelése mámorával
 Kibékít a mulandósággal
 Ki egyszer ily kincset talált
 Kacagja a sirt, a halált.

(III. 309—312.)

Fokról-fokra, napról napra jobban bonyolódik az ifju az örvénybe, s bár Eperke iránt ki nem holt még szerelme; Leona, e nő üldözi őt mindenütt; rá már csak ennek napja süt. S mint ki az égő hajóbó a tengervízbe menekül, Leonáért ő is kényes kalandokba vág szünetlenül. Megy hangversenybe, operába, bálókba, — s úgy érzi, hogy e nő iránti szerelme egyre lázasabb lesz.

Egy napon a Vigadóben, Leona mellett, a véletlen összehozza Eperkével. Leonának ekkor már „jogai” vannak, s megköveteli Andortól, hogy ne távozzék el mellőle semmi szín alatt. Oh mily kínos jelenet! Eperke és anyja szembe jönnek, az lesüti szemét, holthaltvány lesz, ez nézi őt kérdőn, merőn . . . És minden újabb fordulónál újra e kínos jelenet.

Andor nem körmönfont kalandor, (mint néhány kritikus jellemezhetni vélte, nem léha csapodár), nem járta még a hazudozás iskoláját, s a helyett, hogy e helyzetből valami könnyed élcel, vagy leleménnyel kivágta volna magát, — az önbűnvád sulya alatt iszonyu lelki állapotban elmenekül. Botlásának végzetes következményei kezdetüket veszik. Pezsgőbe akarja folytatni nyomott hangulatát; majd a Margitszigetre készül el — s ime a hajón vesztett volna és anyjával találkozik, ki ájuldoz ez utóbbi oldalán.

Andor hadarg, szorong, használva a sokaságot s tömeget, — ismét kimenekülve, még egyszer találkozik tekintetők! — E kép feledhetetlen lesz!

Itt kezdődik el a költői munkának a zenitje; a drámai bonyodalom további fejlesztésében tükröződik vissza Vajda tollának leghatározottabb nyoma. Andor lelki harca, lázrohamai, a sejtalem, a fájdalom, a bűn és töredelem borzalmas keveréke. Mintha valamit vesztett volna, valami drágát, kedveset! Mint hazárdjátékos, ki mindent megnyert s egyszerre elveszített, önnön magától ijedez! Az érzéki szenvedély átká fagyasztón nehezedik reá. Válni akar és nem tud; lelkében megteréssel vezetkel már, csakhogy szíven könnyítsen; de a kegyelem-dőfés még azután van hátra. Arra ébred, hogy Leona, e ledérnek látszó teremtés, e hiu, szeszélyes hölgy már őt valóban szereti.

Felkorbácsolt lelki állapotát a legvégsőre csigázza egy új találkozás, amint Leona kedvéért elmegy a Dunára csónakázni: s elrohan arra a helyi hajó; és meglátja a fedélzeten Eperkét.

Ó földi sors, végzet, véletlen
Te vagy-e vak, vagy mi vagyunk
Van bölcsesség nagy mélységedben
De szédül, fürkészvén agyunk.
Az égbolt csillagos táblája
Kezedben összefüggő játszma;
De mérhetetlen, végtelen
Hogy át nem éri földi szem!

(IV. 409—416.)

Bósz kétségbeeséssel szívében s örületrohammal agyában, és a halálvágy kifejezésével szemében nézett Eperke, a szegény leány egy percig a habokba; akkor Andor kezéből kihull a lapát; kövülten, mozdulatlan mered maga elé, — Eperke alakja eltűn a hullámok közt. . . a víz a testet egyszer felveti, meg elnyeli . . .

Még ujjai a víz színén,
A jeggyűrűvel egyikén . . .

(IV. 463—464.)

Andor utána rohanna.

Leona megsejti Andor szándokát, mielőtt ez a fuldokló után vetné magát, a rémületnek erejével ragadja mellen két kezével:

Hogy óvja őt és önmagát,
Vagy vele ossza a halált!

(IV. 471—472.)

Hiába igyekszik Andor kiszabadulni a görcsösen összeszorult kezekből. A hajón az anya sikolt. Andor előtt Eperke fuldokol; szíve a gyilkosság vádját kiáltja, — míg itt Leona rohan utána s ha beugrik a habokba, három életet olthat ki egyszerre.

A szánalom és szívet szaggató kín borzasztó tusája vív benne örületes harcot s

A föld színén, úgy érzi mintha
Nem volna lény alávalóbb,

(IV. 547—548.)

mint ő. — Végre erőszakkal beugrik a hullámokba, — de bósz a végzet, kérelhetetlen s Eperke alakja előtte tűnik el. —

Hogy Leona e jelenet után elhagyja őt, az a történetnek erkölcsi, természetes vége. — S hogy az ifjút többé mi sem gyógyítja meg, hogy számára már nincsen irgalom, hogy gyengeségeért megbűnhődik, az a tragédia mellőzhetően befejezése. A költő nem mondja meg, csak sejteti mi vége lett, mikor így bucsuzik el tőle: „Élő, halott vagy, — rettegek! Tán mind a ketten, ég veled.” (IV. 663—664.)

Ez rövid vázlatban, dióhéjban Vajda János legújabb műve, amelyre maga megmondja és előre bocsátja, hogy egyszerű, mindennapi történet. A jelen egy regénye; mert hiszen regénye van minden kornak:

Csak más a név, a mód s a fegyver,
 Csak más az eszköz, a divat
 Alatta mindig egy az ember,
 A szenvedély s az indulat.
 Diszitmény és jelmezben már ma
 Jelleg s alakban más a dráma;
 A s z a k m a mindig egyez ő:
 Van h ő s, szerelmes, cselsz ő v ő.

(I. 41—48.)

A lopott, kopott frázisokban turkáló, a holdvilágra óbégató, nyavalgósan érzélgős, az erényt a képmutató szenteskedésben kereső, a szemforgató szenteskedést a szépérzetnek elvéül felállító elfajult izlés emberei persze szemlesütve csapják össze kezeiket és ujjaikon át — megannyi Tartuffe-ként — néznek a női szépséget eszményítő, életeleven, a teljes valóság természetü vonásaival rajzolt, szinte vakítón fényes színezésű képek ezen elragadó csoportozatára.

Megrójják Vajdát, hogy sokszor drasztikus. Mert hát a Hugó Viktor nyelvén beszélni, mégis csak sok egy magyarnak. No de azért az igazság, igazságnak marad, hogy az érzéki szenvedély e műben nemcsak festve van, olyan színekkel, aminőket megkíván, de rettentőn meg van büntetve. A modern idyll hőse meglakol, mert eszményi tiszta szerelmét az érzékiség lázával bemocsolta. Mikor kiábrándul, maga sóhajt föl:

Nem, nem lehet — —
 Megcsalni a természetet,
 Becsületes szívnek, hiába,
 Hálátlan a hazug szerep.

(IV. 353—356.)

Tehát ő nem ex professo kalandor, ő tele van lépései hibás voltának tudatával, de nem tud erőt venni szenvedélyén. Alaptalan azonban azzal szemben ismét a mű egyik bírálójának azon véleménye, hogy Andor gyenge, nyegle teremtés, s nem érdemli meg, hogy regény hőse legyen. Csodálatos! Mintha Julius Caesárokat, Hannibálokat, vagy Napoleonokat vehetne hőseiül a költő, ki egyrészt épen t a n i t n i akarja a férfi nemet arra, hogy u r a l k o d j é k a szívén annyira, nehogy az érzéki szenvedély a csendes szerelem tüzét előlhesse benne!

Hiszen épen a magán való uralkodás gyengesége, vagy ha úgy tesszük: a tulheves vérmérséklet, a tulságos vérbőség képezi Andor tragikumának forrását.

Általán el lehet mondani, hogy Vajda e műve egy gazdag tárháza a szebbnél szebb mottóknak, a költői mezbe öltöztetett, remekül kifejezett örök igazságoknak. E nagy költemény a nyelvünkön eddig elérhető kötött (verses) alaktökélynek oly füzére, amelyhez képest sok jelesünk hirhedt technikája pongyolának tűnik fel. Egyáltalán kevés az olyan nagyobb terjedelmű költemény a világirodalomban, mely annyira szűk s szerfölött nehéz alakba volna öntve. S mind-
 amellett a szűk formában valódi szalóni könnyűséggel, természetességgel lejtének a sűrű rímek, mintha a gondolatok egyszerre versben születtek volna meg. Sehhol nincs keresettség, erőltetés, a gondolat

ereje, a mondat rendje sehol sincs föláldozva a rimnek, mint egynémely kikiáltott rimmesternél: vulgo fűzapoétánál.

Mégegyszer visszatérve arra, amit a mű hibájául sokan felhoznak, hogy a leány nem az öngyilkosság sorsát érdemelte, de Alfréd (így!) sem a neki juttatott jövőt, szóval, hogy a történet vége rossz: ez eszembe juttatja hogy Gyulai egyidőben folyton támadta legnagyobb regényírókat: Jókai Mórt azért, mert a regényeinek rossz végét „csinált”, olyan regényt (például „Az élet komédiásai”) ahol felállít a befejezésre nézve két alternatívát, egy szomorút és egy vigát, és nyíltan felhívja az olvasót: válaszsza amelyik tetszik. No hiszen! Ezért lett még csak keserű sorsa a kritika dorongjaitól! Hanem Jókai bizonyosan elgondolta az egyszeri molnár tanulságát, aki ha mindenki kedvére akart volna tenni, elvégre ő is hordhatta vala a szamarat a hátán, — s mosolyoghatott bizony az olyan szűkkeblű kritikán, mely szépirodalmunk ma még rendszeresen munkálkodó két igazi tehetsége ellen (melyek eltérők ugyan, két végletet képviselnek, de csakugyan önálló) olyan ellenszenvvel agyarkodik, melyet a lélektani elemzés nem a legszebb erkölcsi indokokra vezethetne vissza.

Krátky.

(Egy 1877. december 25. 336. szám.)

Egészében véve a közvetlen fogadtatásokból úgy tetszik, akár túlzott merészségei, akár valóságos fogyatékségei miatt, de a mű még V híveinek körében is némi csalódást keltett, az előzetesen közölt részletek többet, jobbat ígértek.

Így A Hon névtelen kritikája például, holott hasonló alkalomból a lap tulajdonképpen értékelve írt az 1873-ban publikált részletekről, most épp hogy említi, Szász Károly, Tóth Kálmán, Greguss és Mindszenythy Gedeon mellett a *Találkozásokat*. (A Hon, 1878. január 1.: Irodalmunk 1877-ben.)

Nem is nagyon vásárolhatták; a VÚ mindenestre szükségesnek látta, hogy 1878. február 17-én a hirdetési rovatban közölje a könyv emblémáját (Találkozások, Budapesti Életkép versekben, Írta Vajda János, Ára fűzve 1 Ft 20 krajcár), majd pedig, már kissé szokatlanul későn a könyv megjelenéséhez képest, 1878. április 7-én terjedelmes hirdetést közöljön; úgy tetszik, hogy ennek a szövegét is V írta, illetve vágta össze a NH és az Egy (azaz saját) recenziójából; közlésétől ezért eltekinthetünk.

A mű közvetlen visszhangja, fogadtatása ezzel lezárult. Külön róla szóló tanulmány azóta nem is született; viszont minden dolgozat tekintetbe vette, amelyik akár V egész életművével, akár a verses regény fejlődésével foglalkozott.

Sorukat Irmei Ferenc nyitja meg (Irmei Ferenc: Vajda János Koszorú, 1879. 289—300. l.). Cikke természetesen továbbra is a hódolaté, és a *Találkozásokról* szóló véleménye sem változott. Ami új szempont a régebbi cikkel szemben, föltehetően az új támadások, szemrehányások kivédésére íródott, hiszen Irmei mindig is elsősorban polémikus cikkeket és tanulmányokat írt.

„A Találkozásokban a legmerészebb kísérletek egyikével küzd meg a nehéz, szinte lehetetlennek tetsző feladatokban kedvét lelő szerző Egy kedves idyll a nagyváros zakatoló köszénfüstös légköréből.

Meséje egyszerű; de hát az idylli lehet-e más? Mi az idyll: a természet és szerelem, a boldog egyszerűség apró örömeinek tetszése.”

Majd:

„Egyébként képes (t.i. Vajda) hangot adni a lágyabb, gyöngédebb érzelmeknek is; fest mennyet, poklot, boldogságot, kárhozatot egyaránt. A Találkozásoknak nem egy helye tanúskodik erről; Vajda tud lelkesedni, fölvidámtani, lesujtani, fölemelni; egyaránt foglalkoztatja szívünket és elménket, mi csupán a nagy költőknek jellemvonása.”

Röviden, de igen jó szemmel ír a poémáról a MSzle névtelen kritikus (Vajda János elbeszélő költeményei. MSzle 1881. december) az *Elbeszélő Költemények* megjelenése alkalmából. Értéktételén, mely a *Találkozásokat* állítja a legszebbnek közülük, nem érdemes vitatkozni; nyilván egyik sem hibátlan remekmű, s így egymással szemben mind-egyiknek vannak erényei és hátrányai, az *Alfréd regénye* a legizgalmasabb, a *Találkozások* a legváltozatosabb, a *Béla királyfi* sok helyütt tisztán lírai stb.; amit viszont magáról a műről ír, alapszámban helytálló.

„A vastag kötetben a legszebb költői beszély a »Találkozások. Budapesti Életkép«. A modern tárgy byroni modorban van feldolgozva, amihez Vajda tehetsége is nagyon való. Ő nemegy tekintetben rokon a nagy angol költővel. Szenvédélyes, izgatott, vad, de a humor sem idegen tőle. Az a sötét, fájdalmas humor, amely mosolyog, de nem enyhít, és vigasztal, nevet, de önmagában elégedetlen; kacag, de olykor a kétségbeesés határán áll.”

Vizont helytálló az is, amit terjedelmes tanulmányának (Koraszellem és Költészet. Figy 1882. 190. és kk. l.) a *Találkozások*ról szóló részében Koltai Virgil írt. A V életében megjelent elemzések közül talán ennek a fenntartásai, bírálati a legfontosabbak. Nem csupán a kánon nevében ítél ugyanis, hanem mintha észrevenné, hogy a mű koncepciója maga felemás, vállalja is, meg nem is a kánont, cselekményvezetése, jellemépítése szervesen elégyíti a motivált és a nem-motivált fordulatókat, a reálisnak szándékolt környezetben inkább romantikus alakok már nem is esetleges, hanem — ami még nagyobb hiba — tisztán önkényes véletleneknek lesznek az áldozatai.

„Mily lélektani abszurdumokba tóveszti költőnket szertelen fantáziája s mily durva érzékiségbe cynismusa, Alfréd regénye mellett, bizonyítja ezt még a *Találkozások*, e budapesti életképnek címzett műve is. Életképnek nem életkép — költeménynek pedig nem költemény. Az Életkép egy vagy több képet fest élénk az életből, rajzol; e mű azonban eseményt beszél el. A költemény pedig akár érzelmet, gondolatot, akár eseményt ad elő, nem lehet érthetetlen, a szép előadás s a fantázia bája ruháztván fel az érzelmet s gondolatot és eseményt azon kellékekkel, melyek gyönyörködést szereznek.

Ily értelemben a *Találkozások* nem valódi költemény. Leginkább bizonyítja ezt a személyek jelleme, valószínűtlensége, mi miatt az esemény is elveszti valószínűségét; a legvastagabb érzékiség az érzelmek festésében s az elbeszélésben, mely annyira ragaszkodik a valóshoz, hogy az előadás költői színezete elvész.” A továbbiakban végigfut a mű cselekményén.

„Endrédi Sándor Vajda Jánosról írt elmefuttatásában a többek között ezeket mondja: »Neki [V-nak] bonyolult kell. Complikált jellemek, zsarnok hatalmak, felfoghatatlan alakok, elérhetetlen titkoszerű lények, egyetlen más nélkül tetsző (?) ideálok teremtik meg az ő világát .« S nagyon igazán mondja; de kérdem, az-e a költő feladata, hogy olvasóinak rejtvényeket adjon fel? Vajda önmaga érthetetlen s érthetetlenek alakjai, amelyek mind az ő erős subjectivitásának kipattanásai.

A »Találkozások« c. műben is a főhiba az, hogy az alakok nem érthetők s így e jellemeken alapuló cselekmény sem valószínű, bár maga a tárgy a való életből van véve. Ki nem tudja, hogy a gyöngéd hú szerető gyakran áldozatul esik a kacérságnak s mégis Vajda feldolgozása szerint ez esemény nem valószínű, miért? Mert jellemei nem valószínűek s azon felül megokolatlan s hirtelen átmenetek, v é g z e t e s véletlenségek alkotják a cselekmény főmozzanatait.

Eperke, a szende szemérmes kis leány, aki az utcán fel sem mer nézni, oda haza egy idegen ifjú előtt oly pongyolán öltözve jelenik meg, hogy

Kinyitva hűtlen ingeválla
És azon át Andor belátja
Hó melle, válla bájait
Nagy úgy nem éget, nem vakít.

(I. 461—464.)

Andor vakmerő fellépése, csókja után a szemérmes szűznek nincs egy elutasító szava s a házassági ajánlat után

Lesimul a vihar. Eperke
Még újra megbotránkozik:
Mig szép nyakára s a történtre
Duzzogva bár fátyolt borít. —

(I. 545—548.)

A falusi birtok szemlélése alkalmával, a kényelem és a természet szépségei hatása alatt Eperke elájul, holott szemérme megsértését kis pirulással eltúrta. Az ájulás kiszámított dolognak látszik inkább, ami Eperke alakjáról letörli az ártatlanság zománcát, azaz festékét. S csodálatos! a féltékeny anya soha nincs a fiatalokkal, midőn leánya szemérme veszélyben forog — s mindig későn érkezik. Nincs ott a csók, nincs ott az ájulás jeleneténél. Ebből azonban csak az tűnik ki, hogy anya és leány nem a legtisztességesebb úton akarják Andort lebilincselni s így a költő a gondolkodó olvasóban nem is kelthet Eperke iránt tiszta részvétet még akkor sem, midőn a »Fecské«-ről a Dunába veti magát. — Leonát, a kalandornót hasonlóképp nem lehet érteni. Kezdetben úgy bánik Andorral, mint többi udvarlóival; majd egészen átengedi magát s szenvedéllyel ragaszkodik Andorhoz, midőn az szabadulni óhajt tőle; s végre midőn Andor felgyógyult

Leon' kezét nyujt hidegen
Majd visszarántja hirtelen.

(IV. 607—608.)

És Andor? Élő-halott, tán mind a kettő. Mint jellem a költő fantáziájában már halva született. Derék fiatal arszlán, de aki mégis különbözik a többi léhűtőktől, sőt szép tehetségei, testi s lelki nagy ereje mellett még azt is el lehet róla mondani, hogy becsületes fiatalember, aki midőn elragadtatásban hibát követ el, komolyan jóvá akarja tenni; legalább a költő rajza szerint szerelme komoly s szenvedélye folyton erősödik, szóval komolyan készül a családi életre. De azután, hogy a fiatal leány mindenét nekiadta, elfordul tőle s bár néha felátmad lelkiismerete, mégis teljesen új szenvedélyének él. Az őszinte szív szerelme nem elégíti ki, nagyobb hódítást akar tenni. Ez magában véve nem lélektani képtelenség, de Andor jellemével nem fér össze. Leonától elfordulása s ismét Eperkéhez hajlása, Eperke halála után ismét Leonának felkeresése oly dolgok, amelyek egy léhűtő, erő- s becsületérzés nélküli jellemtelen emberhez hozzá illenek, de nem Andorhoz. Azért mondjuk, hogy bár a *Találkozások* tárgya az életből van véve, de mégsem valószínű úgy, ahogy Vajda feldolgozta; mert személyei nem valók, mert Vajda minden érzékisége dacára is szemlélhető és érthető jellemeket nem tud alkotni.”

(Figy 1882. 190. l.)

Rövid kitérésében lényegében ugyanígy ítél Koroda Pál is, bizonyítva, hogy a mű V híveinek körében is némi csalódást okozott (Koroda Pál: Vajda János. MSa 1884. 370. és kk. l.).

„Épp leggyöngébb köztük (ti. az elbeszélő költemények között): a »Találkozások«, mert ebben találunk legkevesebbet Vajda egyéniségéből.

E műben Vajda objektivitást akar magára erőltetni, ami nem sikerül neki. Egy pár lírai hely benne, ami szép, bár verselése sem mintaszerű.”

Összes verses műveinek újabb megjelenése után természetesen ismét megelégnék a V-kritika. Ám úgy látszik, a közvélemény, s jórészt a költő hívei is akkorra már a nagy lírikust ünnepelték, s egyértelműen V gyöngébb művei közé sorolták a *Találkozásokat*. Így a MSzle névtelen kritikusa (1895. december 15.) valóságos előgiumában még csak nem is említi ezt az elbeszélő költeményt, míg az *Alfréd regényét* egyszerűen „világirodalmi rangúnak” minősíti.

Annál érdekesebbek Mezei Ernő (eiő: Vajda János. Egy 1896. február 20–21.) fejtegetései a műről. A közvélemény és a költő híveinek véleményét alapjában véve elfogadja, de megérzi benne a megvalósultnál nagyobb lehetőséget, és — tulajdonképpen nem egészen indokolatlanul — hibáit V helyzetére, kivetettségére vezeti vissza.

„Egészen elűtő ezektől legnagyobb műve, a *Találkozások* című verses regénye. Ez valódi elbeszélés akar lenni a mi modern társadalmunkból vett alakokkal és mesével. Első pillanatra azt hihetnők, hogy a költő itt kilépett otthonos légköréből. Maga a tárgy, a hősnék küzdelme az eszményi tiszta szerelem között, melyet egy ártatlan leány kelt benne, és az érzéki varázslat között, mellyel egy hódító szépségű asszony leigázza, elég banális, hozzá még a mesének egész kifejtésén is megérezni az elnagyolást. És mégis, ez a verses regény mértéke lehet

annak, hogy mit jelenthetett volna Vajda a mi irodalmunk fejlődésére nézve, ha szomorú egyéni sorsa, fájó tapasztalásai, növekvő elzárkózása az irodalmi remeteség sorsát nem szabják rá. Ez egyike azoknak a kevés, nagyobbmértetű kísérleteknek, melyet modern világunkat, fővárosunk életét, előkelő társadalmunk alakjait belebelezik költészetünk birodalmába. Az egyszerű téma és az ősrégi erkölcsi kérdés jellemző részletekkel, eleven színezéssel van bevonva, a mondain előkelő életkörülből visszatükröztetve azt is ami rajta elemi, ősi természet és azt is, ami csak bizonyos helyi viszonyoknak, bizonyos kulturális foknak mesterséges terméke. Kétségtelen, hogy a költő ebben a művében a modern irodalom legnagyobb példái után indult, valami olyan képet akart felvenni a modern magyar társadalom életéről, amiről Byron Don Juanja és Puskin Anyeginje teremteték a legcsillogóbb mintákat. Ha ez neki nem sikerült teljes mértékben, sem a főalakok igazságára, sem a társadalmi jellemzés gazdagságára nézve, kevésbé költői tehetségének fogyatékos erejét lehet okolnunk, mint éppen az ő elszigetelt, magányos helyzetét, melyről a társadalom életére csak az általános és egyoldalú perspektívákat lehetett találnia.”

A BSzle természetesen most is elítélte V-t és költeményeit, és most is ugyanannak a kánonnak a nevében, így azt is kárhozzátja, ami a költő legfőbb erénye, egy-egy lelki helyzet, lelki feszültség különösen intenzív erejű felidézését, megfogalmazását. (V. Z.: Vajda János. BSzle 1896. július. A V. Z. szignó Lévay Józsefet rejti.)

„A kötet utolsó egyharmadát (310—378.) *Elbeszélő Költemények* foglalják el. Négy van ilyen: *A szomorú körutas*, *Ábel és Aranka*, *Alfréd regénye*, *Találkozások*. Egy töről fakadtak a lyrai költeményekkel. Ugyanaz a fölfogás és eszmejárát, ugyanaz a stíl, ugyanazok a bombasztok. Kevés természetesség, sok mesterkeltség. Szóhalmazba van burkolva egy-egy vékony mese. Alakjai, ha ugyan alakok, hús s vér nélküliek. Egy-egy pontot, lelkiállapotot, vagy természeti jeletet mód nélkül terjengve rajzol, de az igen össze-vissza hányt vonások árjából semmi jellem vagy jellegzetes ki nem domborodik.”

A költő életében megjelent utolsó kritika Ravasz Árpád tollából való (Ravasz Árpád: Vajda János költeményei. Erdélyi Múzeum, 1896. XIII. köt. IV. f. 189. l.). Ennek megállapításai a mű indítékairól is, tehetségének természetéről is, tökéletesen helytállóak; Ravasz épp azt — vagy legalábbis annak egyik fontos részét — látja meg benne, ami V alkotását, kiáltó hibái ellenére, a mai napig érdekessé teszi.

„Utolsó két elbeszélése: *Alfréd regénye* és a *Találkozások* mint elbeszélő irodalmi egész, nem sokat ér, de lírai szépségekben mindkettő gazdag. A *Találkozások*-ban drámai elem is van, (Örvényi lelkiismereti furdalása, kétsége és saját akaratán kívül gyilkossá léte), ami meghatóvá teszi a történetet, de az egész kicsit túl realiztikus, nem elég összhangzatos. Az érzéki szenvedélyt, a velőnek és idegrendszernek túlságos mozgékonyt látjuk Vajda ábrázolni ezen két utóbbi elbeszélésének hőseiben. A költő fantáziájának az érzéki-ség irányába való rendkívüli működése teremtette ezen alakokat.

Általában Vajda sokkal gyengébb elbeszélő, mint lírikus. De határozott költői egyéniség, s dacára, hogy a ritmus és forma ellen sokat vét, méltán megérdemli, hogy költeményeit olvassuk és velük foglalkozunk.”

Végezetül Milkó Izidor elbeszélése alapján (PN 1898. 104. l., illetve VKrk IV. 392. l.) közöljük V saját nyilatkozatát költeményéről, — amely egyébként, mint említettük, feltűnő hasonlóságot mutat a Krátky névvel jelzett bírálat egyik bekezdésével. Kicsit meglepő, hogy a költő alkotásának technikai tökéletességét magasztalja, vagyis azt, amihez azért többnyire sok szó fér műveiben.

„Köztudomásúlag a magyarban sokkal kevesebb a rim, mint a legtöbb európai nyelvben, és így a formás verselés is sokkal nehezebb. Mégis, íme egy hosszabb epikai mű a »Találkozások«, a legnehezebb, legszűkebb formában, tíz nyomtatott íven át, és a terjedelmes mű végig lírai dallamossággal, a lírai forma szigorú követelményeinek van megírva, mintegy bravur műve a forma fölötti uralkodásnak.”

Ismerjük azonban még egy — ha nem is szóbeli, illetve expresszív — önbírálatát a műről. Ezt ugyan nem tekinthetjük teljesen bizonyosnak, hitelesnek; érdeklődésünkre azonban annál inkább számot tart-hat, mert határozottan az e jegyzetekben kifejtett felfogást igazolja.

Gyalui Farkas jegyzi fel (Gyalui Farkas: Apróságok Vajda Jánosról. Erdélyi Múzeum, 1897. IV. f. 202—206. l.), hogy látta dr. Gámán Bélának, a rohitsi fürdő orvosának könyvtárában azt a kötetet, amelyet maga a költő ajándékozott orvosának és barátjának.

„Ez a példány azért is érdekes, mert megjelölte benne azokat a költeményeket, melyek neki, a poétának nem tetszettek. A költemények pedig a következők. Kisebb költemények közül: *Hajótöröttek*, *Washington*, *Jó barátok*, *Gyermekleányok emlékkönyvébe*, *Lászt Ferenc-höz* [így!]. Elbeszélő költemények közül: *Találkozások*.”

A gesztus ugyan, kivált Vajdától, furcsának, sőt meghökkentőnek tetszik. Az sem valószínű azonban, hogy a közvetlenül a költő halála után született feljegyzés pusztá félreértésen, vagy éppen kitaláláson alapulna: cum grano salis ugyan, de érdemes, sőt fontos tekintetbe venni.

ÉRTÉKELÉSE A KÖLTŐ HALÁLA UTÁN

Említettük már, hogy a *Találkozások* a V életművel foglalkozó tanulmányoknak és esszéknek valamennyire a peremére szorult. Külön a műről szóló elemzés a költő halála után nem is íródott; azok térnek ki rá, amelyek vagy a pálya egészét törekednek bemutatni és felmérni, vagy amelyeknek speciális témájába ez a költemény mindenképpen beletartozik. Másfelől viszont számos olyan cikk, sőt tudományos igényű, terjedelmes értekezés is született, mely egyszerűen mellőzi, még a címét sem írja le. Ilyen persze mindenképp az azoknak az esszéknek a legtöbbje, amelyek — főként a Ny áramában — a

lírikus V-t, a modern költészet nagy elődjét fedezték fel (mint például Ignotus híres cikke), de későbbi, objektívebb felmérések, sőt valósággal enciklopédikus igényű értekezések is olykor teljesen említés nélkül hagyták. Ily mérvű mellőzését, magát ezt a negatívitást pedig tulajdonképpen utóélete részének kell tekintenünk (kivált, ha egybevetjük a sokkal gyakrabban említett, sokkal behatóbban elemzett *Alfréd regényével*): ezért, mintegy az arányok helyes érzékeltetése végett, a különösen beszédes esetekben a költemény nem-említését is jelezni fogjuk.

1897 és 1945 között

Közvetlenül nem utal a *Találkozásokra*, miként más egyedi alkotásaira sem, hiszen általánosságban szól az emberről és költészetéről, de egy vonatkozásban e mű szempontjából is figyelemre méltó Palágyi Lajos nekrológ-füzete (Palágyi Lajos: Vajda János emlékezete. Budapest 1897.): a költő egyéniségét kívánva felrajzolni, említi, hogy az angolok közül Shakespeare mellett elsősorban Byron, a németek közül pedig Heine állt közel hozzá. Az utóbbi párhuzam lehetőségével a *Találkozások* kapcsán nem foglalkozott még a szakirodalom, holott reálisnak látszik; az előbbi azonban, tehát a mű byronizmusa, mintegy egyik vezérmotívuma, többfelől is felmért, értékelt szempontja a poéma elemzésének.

Jóindulatú, derék tanulmányában, s egyszersmind V életművének első összefoglalásában Rencz János már valamivel bővebben is kitért a *Találkozásokra*. (Rencz). Állításai alapjában kézenfekvőek ugyan; ám mégis ő vette elsőnek észre az *Alfréd regénye* és a *Találkozások* mély rokonságát (amit egyébként később sem nagyon tartottak számon), s kifejezetten jó érzékre vall, hogy nem iskolásan, külön-külön, hanem a közös meghatározók, tehát a közös törekvések, erények és hibák csoportjában tárgyalja a poémákat.

„Lírájánál a műfajban még kevesebb változatosságot tüntet fel Vajdának epikája, mely bár terjedelemre nézve líráját eléri, érték tekintetében jelentéktelenebb. (. . .) Verses regényei: a modern társadalmi életből merített *Alfréd regénye*, a költőtől budapesti életképnek nevezett *Találkozások*, valamint a nép életéből vett *Ábel és Aranka*, a költő szerelmi viszonyaira való vonatkozásokat tartalmaznak, s azt az alapeszmét példázzák, hogy egy kacér szépség mennyire elbűvölhet s akaratától mennyire megfoszthat egy mélyen érző szívet; e költői elbeszélések cselekménye általában híján van a lélektani megokolásnak, a jellemekből való fejlesztésnek; sőt maguk a jellemek a legtöbb esetben lehetetlen alakok; s hiányzik e költői elbeszélésekből a cselekvénynek az az egysége is, hol minden előző esemény a következőnek szolgál alapjául. De a részletekben sok szépséggel bírnak nevezett verses regényei; főképp az *Ábel és Aranka*, mely tőről metszett népies előadásmódjáért is figyelemreméltó.”

Dombi Márk értékelése (Dombi 402. és kk. l.) már érezhetően türelmetlenebb. Az érzékiség fogalmát annak katolicisztikus jelentésébe

esúsztatja, s a művet, majdnem kimondva is, ily módon tekintett helytelen eszmeisége miatt elmarasztalja.

„Ez utóbbi sajtóság (ti. az érzékiség) megvan a *Találkozásokban* is, melyet a szerző maga budapesti életképnek nevez.

A darab meséje . . . egyszerű. Alapeszméje az érzékiség föltétlen uralma az ember jobb része fölött, amit Ernőnek, ennek az akarat nélkül való bábnak történetével akar igazolni. Valódi jellemzésről szó sem lehet; hőse a viszonyoknak és szenvedélyének játéklabdája; akarni nem tud, legföljebb csak a jószándék van meg benne. Itt is a lírai hang uralkodó, melybe nemegyszer csapongó, szeszélyes, byroni humor vegyül — byroni cinizmussal vegyest. Különb is az egész költemény — anélkül, hogy utánczás lenne — sokban emlékeztet a nagy brit költő híres lírai eposzára: Don Juan-ra.”

Kerekes György föltötte jóindulatú könyvének (Kerekes 128 és kk. 1.) viszont inkább csak jóindulatát fogadhatnának el: szempontjai ugyanis igen konzervatívak, csak éppen ő ezek alapján kiemeli a *Találkozások*-kat; a modernnek majd épp fordítva fognak ítélni, tehát például „a túlzás”, „a szertelenség” okán látják majd jobbnak az *Alfréd regényét*.

„A *Találkozások* című beszély határozottan föltötte áll az előbbinek [ti. az *Alfréd regényének*]. Realisztikus és érzékies részletek vannak ugyan itt is, de korántsem túlnyomóan; a túlzásnak, szertelenségnek pedig alig akadunk nyomára. A cselekmény mindvégig érdekes, az előadás igen szép, könnyen és folyékony . . . Andor jelleme egészen jól kidolgozott, tragikumra is megokolt; Eperke igen kedves, mondhatni idilli alak, jellemzése ellen az a kifogás tehető, hogy a költő nem mutatja be eléggé, hogy az olvasó teljesen ismerje, hogy az iránta érzett szájalom jobban megragadja a lelket. Pedig erre az erkölcsi bukás következtében kétszeresen szükség volna.”

Ezek után elbeszéli a poéma meséjét, és idézi a harmadik ének 185—208. sorait. Utóbb (209. l.) megvonja V egész elbeszélő költészetének mérlegét is, ebben tökéletesnek a *Béla királyfit* és a *Törzsök Jankót* itéli, a *Találkozások*at pedig az *Ábel és Aranka* mellett a jók közé sorolja.

Ha fogalmazásmódjának — erősen a korra is jellemző — kevéssé sarkított stílusát, szókincsének, kifejezéseinek akadémikus jellegét, sőt egyhangúságát is eleve számításba vesszük, úgy kifejezetten újzsrűnek tetszenek Bródy Mihály tanulmányának szempontjai és véleménye. (Bródy, 40. és kk. 1.) Nem csupán azért, mert a *Találkozások*at tartja a legjobb elbeszélő költeménynek — így ítelt már a MSzle névtelen kritikusa is — (1881. december), hanem elsősorban, mert az alkotás objektív karakterét hangsúlyozza, mert realista vonásait tartja meghatározóknak; látásmódja, érdekes módon, sokban előlegezi az 1950-es évek szemléletét és szempontjait.

„A *Találkozások* budapesti életkép és nyoma sincs benne a romantikának. Vajda ebben a művében éles és realis látással állít elénk egy találkozásból összeszövődő szerelmi drámát.”

A cselekmény idézetekkel tarkított ismertetése után elemzését a következőképpen folytatja:

„Virányi Ernő teljesen a modern kor szülötte, és oly valódisággal van az életképbe beállítva, hogy szinte kilép a keretből. Jólelkű, de a pillanat csábjaiba szédült, és ezáltal egy tiszta lélek katasztrófáját idézi elő.

Megragadó mélyen, finoman van jellemezve Etelka is. Minden rezzenéséből az élet igaz költészete sugárzik. Mikor Ernő ismeretségük első napján orvul megcsókolja, könnyekre fakad, fáj neki, hogy Ernő őt bizonyára „olyan»-nak tartja. Ez valamint Ernő öngazolása, valahányszor balra lép, egyáltalán az elbeszélés minden mozzanata csupa az életből ellesett igazság.

A Találkozásokban, mely kétségtelenül Vajda egyik legjobb elbeszélő költeménye, végtől-végig ébren marad a költő objektivitása. Nem önti át alakjaiba egyénisége viharos pátoszát, mennydörgő kétségbeesését. Mindenki a maga hangján beszél, a maga módján cselekszik. Néha meg-megvillan alanyiséga, de csak mint byroni kitérés, mint lényegtelen dekoráció. [Idézi a IV. ének 85–88. sorát, s felfigyel ennek hasonlóságára *A kárhozat helyén* 5–8. sorával.]

A szerelmi vágyakat, találkákat és női bájokat Vajda mindig az ó szenvedélyes érzékiségével írja le.”

[Kitér Byron hatására is:] „Byronnak Vajdára való hatása legszembetűnőbb az elbeszélő költészetben, ahol Vajda azt a hangot veszi föl, amely elsősorban Byron tulajdona: a lírai epikus hangot.”

Bucsy István cikke viszont (Bucsy István: Vajda János mint elbeszélő költő. Műzele 1905. VI. 11. l.), noha témája éppen fokozott érdeklődést kelt, inkább csak kombinálja és variálja a már ismert szempontokat, véleményeket. (L. a Vajda János elbeszélő költészete c. fejezetben is.)

Annál is inkább kár, hogy legfeljebb ha összegezte a korábbi ítéletek némelyikét, és éppenséggel elfogadta a (gyengén sikerült) epikai szerkezet dicséretét, szemben (az igazán érdekes) lírai elemekkel, mert nemhogy hasonló tematikájú értekezés nem született soká (teljesen azonos témájú egyetlen egy sem), hanem ettől kezdve az epikus V — ezen belül is két valóban számításba jövő munkája közül kivált a *Találkozások* — erősen háttérbe szorult, jószerint teljesen eltűnt, elfelejtődött.

V utóélete, illetve újrafelfedezése ezektől az évektől kezdve, többé-kevésbé egységes, töretlen folyamatban történik, emlékező tanítványainak stafétabotját közvetlenül veszi át az a nemzedék, a Nyugaté, mely nagy elődjét ünnepli benne; ám a tisztelet és a hódolat csak a lírikust illeti, a poémák költőjéről igen kevés szó esik.

Így például a Kisfaludy Társaságban tartott megemlékezésében Endrődi Sándor (Endrődi Sándor: Vajda János emlékezete, Kisz. Évl. XL., 1906.) csak egyszer említi a *Találkozásokat*, és a többinek is legfeljebb ha címét idézi — mert egészen mást kíván felidézni: a lírikus alakját, a költő-tüneményt, akit ő még személyesen is jól ismerhetett; s az új nemzedék első V-esszéjében (Oláh Gábor: Vajda János. Írói arcképek, Budapest 1910.) sem tér ki az elbeszélő költemények egyikére sem.

Egy vele kortárs, egyébként akadémikus karakterű értekezés, Pethő Istváné (Pethő 88. l.) nyíltan ki is mondja:

„Az epikus Vajda messze mögötte marad a lírikus Vajdának. Tárnya motiválására nincs elég készsége. Meséi soványak, előadása túláradó és nem elég egységes. A szubjektív költő sohasem tagadja meg magát. Elbeszéléseinek ott van erősebb lüktetése, ahol a boldogtalan szerelmes szenved, ahol az isteni szépségű leány kikacagja. Mintha mindenütt egy-egy darabkát vitt volna bele munkáiba a maga élete sorából. Valószínűsége nem igen törekszik.”

Ezek után pedig, jellegzetes módon, aránylag részletesen ír az *Alfréd regényéről*, míg a *Találkozásokat* csak egy felsorolásban említi.

Kéky Lajos nagy összefoglalása (Kéky 1912. 299. l.) természetesen számon tartja a művet. Tanulmányának persze az a célja, hogy rendszerezze a félszázad egyébként megdöbbentően nagyszámú poémait. V alkotását is elsősorban ebből a szempontból írja le. A *Találkozásokat* is — egyébként helyesen — a líráló eposzok közé sorolja, s a csoport két nagy inspirátorát az Anyeginben és a Bolond Istótkban látja. Magáról az alkotásról mondott ítélete viszont nemcsak teljesen konzervatív — tulajdonképpen ennek a szemléletnek V műve kapcsán ez az utolsó megszólalása —, hanem saját rendszerén belül is elhibázott, hiszen a *Találkosások* szerkezete például, ahogy azt szinte az első pillanattól fogva megírták róla, végképp nem egységes.

„Vajda János verses regénye, a *Találkosások*, szintén egy eljátszott életről szól (ti. épp úgy, mint Gyulai alkotása, a *Romhányi*). Szerkezete kerek, egységes, de cselekvénye sovány, s csak egy bizarr véletlenségen alapul. Ez is Vajda kedves témáját: a kárhozatra vivő szerelmet énekl meg, egy pár meleg, szép lírai részlettel, de humor nélkül, s pesszimiztikusan egyoldalú világfelfogással és társadalmi rajzzal. Jellemzése is teljesen elhibázott, hőse a hóbortos eszményiségnek és az állati érzékiségnek sajátos vegyülete.”

Ugyanebben az évben, tehát 1912-ben jelent meg a Nyugat első nagy V-tanulmánya Schöpflin Aladár tollából. (Schöpflin Aladár: Vajda János, Nyugat, 1912. 27. l.) A műről, sőt a műfajról szóló ítélete nem is annyira tartalmával, inkább csak apodiktikus, végérvényes hangsúlyával tér el az elődöktől; érdekes és újszerű viszont, ahogy a mű — és a műfaj — sikertelenségét egy költői jellemkép részének tartja, s a pszichologista kiindulás nézőpontjából ebben is meglátja V döbbenetes zsenijének és döbbenetes fogyatékosságainak az életművet meghatározó kétértelműségét.

S természetesen Schöpflin is az elbeszélő költemények közül az *Alfréd regényét*, annak lírai izgalmát tartja legjelentékenyebbnek. (L. a Vajda János elbeszélő költészete c. fejezetben is.)

Figyelemre méltó mindenesetre, hogy a Nyugat nemzedék akárennyit hivatkozott is rá, aránylag keveset írt V-ről; zsenijét felismerték, költői és emberi példájára versekben, elnevezésekben, alkalmasint pedig viták során állandóan hivatkoztak — ám esztéticizmusukat, úgy látszik, mégsem vonzotta igazán az életmű furcsa torzója, s a több kéttelyle szemlélt, de vitathatatlan nagyságokról, így Petőfiről vagy Aranyról sokszorosan többet értekeztek, mint arról a költőről, akit közvetlen elődjükként tiszteltek.

Így a folyóiratban tíz évig nem is írnak róla ismét; ekkor is egy recenzió, ti. Rubinyi Mózes könyvének recenziója kapcsán térnek vissza rá.

A *Találkozásoknak* pedig alighanem címét sem írta le senki egy évtized alatt; az bizonyos, hogy a közben napvilágot látott két jelentősebb tanulmány (Hartmann János: *Vajda János. Magyar Múzsza*, 1920; illetve Brisits Frigyes: *Vajda János bölcselő költészete*. Kath. Szle 1922.) egyike sem említi, az elbeszélő költeményekre különben is csak az előbbi tér ki, és csak az *Alfréd regényére*, mint a költő érzékiségének alkotására.

Rubinyi Mózes (Rubinyi) természetesen érinti a művet, több helyen is visszatér rá, de inkább csak különböző témákat és problémákat kívánva illusztrálni vele. (121. l.):

„Epikai művei közül az *Alfréd regénye* és *Találkozások* amolyan verses novellák, amilyeneket Byron Don Juanjának illetve Puskin Anyeginjének hatása alatt írtak akkoriban. Változó hangulat, blazirtság, szubjektív előadás ismertetőjelei ennek az akkoriban igen divatos epikai típusnak.”

Joggal ismeri fel V természetelményének, sőt talán nem is túlzás e szó: „pantheizmusának” jegyeit a poemában (38. l.):

„A *Találkozásokban* az erdőnek valóságos ifjító hatást tulajdonít. Szinte átmelegszik a hangja, mikor az erdőről kezd beszélni. Az erdő a szerelem hazája, hűséges, változhatatlan és érzést kelt bennünk.” (Ezek után idézi a III. ének 185—208. sorát.)

Egyik alaptétele szerint „a mű tele van a költő szubjektív vallo-másaival” (90. l.). Ennek adalékait két szinten bizonyítja: az egész alkotás élményének, hangulatának szintjén egyfelől, s közvetlen élet-rajzi történeteket azonosítva másfelől. Természetesen az előbbi a lényegesebb: az a kijelentése ugyan, amely szerint „az érzékiséget ő fedezte fel, — de tudja, hogy az eszményi szerelem az szebb” (s ehhez idézi a III. ének 273—288. sorát, 71—72. l.), végképp nem új; eredeti és igen jószemű észrevétel emeli ki azonban a lazán fogalmazott szakaszok és sorok tömegéből a IV. ének 409—416. sorát, mint V filozó-fiájának (ma inkább úgy mondanánk: gondolati magatartásának), „a kérdések filozófiájának” megszólalását (55. l.). Emellett utal még két epizódra: az I. ének 36—42. szakaszának leírásaiban-történeisei-ben gyerekkori emlékek jelentkezését ismeri fel (— „Érzik rajta az ifjúkori emlék hímpora” —, 22—23. l.), Leona kapcsán pedig — pontatlan névvel — említi „Berkovics” (Zerkovitz) Szidóniát és történe-tét (90. l.).

A tanítónő kalandos históriáját — már pontosan — Riedl Frigyes is elmeséli (Riedl 36—37. l.), de többet nem is szól a műről, a további-akban is csak egyetlenegyszer említi a felsorolásban, míg az *Alfréd regényét* hosszabban bemutatja.

Az általános megítéléssel szemben érdekes kivételként az 1926-os irodalmi lexikon (Magyar Irodalmi Lexikon. Szerk. Ványi Ferenc. Budapest 1926) külön címszót szentelt a *Találkozásoknak*, míg V többi elbeszélő költeménye közül egy sem szerepelt.

„A szubjektív elemektől áthatott regényt a reflexió gazdagsága, a szerelem szenvedélyének, a kacérság számító játékainak mesteri rajza s nyelvének költői szépségei, az újabb magyar epika kiválóbb darabjai közé sorolják. Alapeszméje ugyanaz, mint Vajda János több más elbeszélő költeményéé: a kacérság végzetes varázshatalma a mélyenérző férfiszívre.”

A következő irodalmi lexikon viszont (Irodalmi Lexikon. Szerk.: Benedek Marcell. Budapest 1927.) már elfogadja és követi az általános vélekedést: V címszava alatt Lengyel Miklós kis cikke az elbeszélő költelmények közül csak az *Alfréd regényét* említi.

1927, a centenáriumi éve természetesen fellendítette a V-irodalmat. Ekkor jelent meg Ignóus ragyogó esszéje — amely persze még csak nem is érinti a *Találkozásokat*, s ugyancsak ekkor Kéky Lajos könyve (Kéky 1927), amelynek azonban e poémára vonatkozó része egy-két szó kihagyással, egyszerűen elismételte az 1912-es cikk mondatait (l. fentebb).

Földessy Gyulának ugyancsak abban az esztendőben kinyomtatott könyve (Földessy 126. és kk. l.) is külön esszét szentel Gina költőjének (Ady nagy elődje: Vajda János), a *Találkozásokra* kitérő mondatok azonban ezen belül egyszerűen lesújtóak:

„A legkevésbé sikerült »epikai« verse Vajdának, a lírát és epikát összebékíthetetlen elemekké kényszeríti benne egymáshoz, a mese cselekvényének semmi szervezősége nem érezzük, mozaiktörténetek önkéntes láncolata az egész, alakjai élettelen sablonok, helyenkénti élelődései az esetlenségig ügyetlenek, s a néhány szép természetfestő és lírai strófa árván mered ki a kietlen meséből. Egyik nőalakjában, Leonában, a szerelmissé változott Ginára ismerhetünk.”

Annál inkább értékeli e poémát egy évvel később Juhász Géza tanulmánya (Juhász 52. és kk. l.). Kiindulásából azt hihetnénk, hogy ő is biográfiai-lélektani, vagyis a személyiséget megvilágító vonásai szerint ítéli meg s végül emeli föl a költeményt; utóbb azonban valóságos írói eredményeket vél benne felfedezni, ha szívesen szembe is minden mozzanatot a költő alakjával és életével.

„Ám Gina alakja kísért a *Találkozások* (1877) napszépségében, Leonában is, míg polgári származású rajongója telivér arisztokrata hajlamaival, jó szívével, föl-föllobogó féktelen indulataival, lángszerű álmaival, önmarcangoló morfondirozásaival megint csak: maga Vajda. De Leonában már rokonszenves vonások is találhatóak a démoni Izidórához képest. Mellette feltűnik egy új nőalak, a lányosan negédes Etelke, a Gina-típusnak csak önmagára veszélyes változata, aki családában hűtlen völgyénye s a győztesnek vélt Leona szemelátára vet véget életének, jóllehet az eltántorult férfi ekkor már újból őt szereti, »a szűz, a tiszta, a nemes« (IV. 178.) hajnal-leányt. Amint részeseült Leona kegyeiben, óriási szenvedélye egyszerűen tovaröp-pen s már csak a szánalom tartja szakadozó bilincsben »napszépsége« oldalán, akinek olyan a »csókja valóban, mint a napszúrás«. (IV. 145–146) Négy erőteljes képből kifogástalan szerkezettel bontako-

zik élénk a tragédia. Elemzései, hasonlatai, súlyos gondolatai éppúgy elragadnak, mint reális jellemzőereje. Egyformán jut itt az összes alakoknak értékes tulajdonság és végzetes hiba. A történet háttérben pedig ott pezseg a hetvenes évek fővárosi élete, amelynek különben körvonalait is alig találjuk az egykorú versekben. Meglepő tárgyilagossággal csendül ki a műből annak a fölismerése, hogy Gina akkor is boldogtalanná tette volna a költőt, ha történetesen nőül megy hozzá; egy helyen pedig a családi élet sóvár vágya sir föl belőle meghatóan.

Ez a vágy nem volt véletlen sóhaj: 1880 júniusában a *Találkozások* bevezető jelenete megelevenedett a költő előtt. Mint hőse, ő is a korzón ismerte meg Bartos Rózát, s novemberben már feleségül is vette a szép, tizenkilencéves szőkeséget.”

A modernebb szemléletű irodalomtörténetek viszont gond nélkül tolják félre, mellőzik a *Találkozásokat*; könyvének mindkét kiadásában hallgat róla Várkonyi Nándor (Várkonyi Nándor: *Modern Magyar Irodalom*. Danubia, é. n. [1929], illetve Várkonyi Nándor: *Az újabb magyar irodalom*. Budapest 1942.) és nem tér ki rá Németh László korszakos esszéje sem (Németh László: *A Nyugat elődei*. Legutóbb: *Az én katedrám c. kötetben*, Budapest 1969.).

Különösebb figyelmet Pintér Jenő irodalomtörténete sem fordít rá (Pintér Jenő: *A magyar irodalom története*. 7. köt. Budapest 1934. 470—471. l.), de persze említi, sőt, némi fenntartással bár — ennyi marad a konzervativizmus hajdani vádjaiából —, de határozottan dicséri; a szöveget egyébként a rövidített, kétkötetes kiadás is pontosan megismétli.

A két szemlélet konfliktusát, azt, ami már megjelenése pillanatától kísérte V művét, legvilágosabban Willer József — tárgya szerint szűken hatástörténeti — munkája mutatja. (Willer József: *Byron és a modern magyar irodalom*. Győr 1935. 37 és kk. l.) Olyannyira, hogy a témáját illető megállapításokon túl, amelyek persze többé-kevésbé kézenfekvőek, ma már érdekesebbnek is látszik, jobb, modernebb ízlése sugalmára hogyan vonja vissza a második bekezdés az előzőnek konzervatív ítéletét.

„A *Találkozások* mint epikai alkotás, mindenképpen fölötte áll az *Alfréd regényének*, s csaknem mindenben ellentéte is. Lélektani lehetlenségek helyett gondosan megszerkesztett és valószínű cselekvényt találunk, bár a befejezés lesújtó, váratlan, sorstragédia-szerű, s nem kielégítő. Ernőnek nem volna szabad életben maradnia.

Az alakok nem ködszerű elképzelések, hanem valódi jellemek, tetteik, beszédjük hihető és általában túlzásoktól ment. Amott tombol a fantázia és az érzékiség, itten az érzékiség nem bántó és nem zavarja az összhangot. Mégis, bármennyire előbbre való ez a mű irodalmi szempontból, az összehatás mégsem oly lenyűgöző, mint az *Alfréd regényében*, annak minden túlzása és valószínűtlenségei mellett.

A kritikusok általában a *Találkozásokat* tartják byroninak, én mégis úgy érzem, az *Alfréd regénye* sokkal inkább byroni. Nem mintha a *Találkozásokban* nem találnánk byronizmust. A szubjektív jellegű közbeszólások, a természetfestés szubjektív jellege, a magány dicső-

ítése, stb. itt is megvan, a belső tartalom azonban inkább puskini, franciás jellegű.

Leginkább byroninak nevezhető itt még Vajda humora: keserű humor ez is, de a pajkosságnak bizonyos enyhítő derűjével. Így például a hold leírása, nemcsak hangulatában, hanem a motívumban is byroni. A verselés is összhangban van a tárggyal, a byroni stanzát eleganciával, igen finom ritmusérzéssel kezeli.”

Nem is egészen újszerű, de erősen, merészen sarkított tételek és közelítésmód alapján ítél Sik Sándor esszéje (Sik Sándor: Vajda János titka. KathSzle, 1937. 388. l.). V költői világát — fejtegeti — az ösztönösség és az irrealitás határozza meg. (L. a Vajda János elbeszélő költészete c. fejezetben.)

Határozottan másképp látja az alkotást Bóka László könyve. (Bóka) Keletkezését illetően mintha Schöpflin és Kuncz Aladár felfogását követné (Kuncz Aladár cikkét l. kiadványunk 436. oldalán.), de tulajdonképp visszafogottabban fogalmaz, nem feszíti túl annyira a felfogást — majd pedig az első strófák közül idéz, nyilván tehát a mű urbanus realitását becslül; mindenesetre egyéb alkotásokhoz viszonyítva kifejezetten röviden szól róla s még csak utalásokban sem tér vissza rá.

„A gógös költő nem is olyan gógös ember, még a kritikára is hallgat. Az *Alfréd regénye* nem tetszett Gyulainak, fellengzőnek, dagályosnak találta, alakjait valószínűtlennek bélyegezte. Tudja viszont, hogy Puskin Anyeginje, mely akkoriban Bérczy fordítása révén kedvenc olvasmány volt, Gyulainak is tetszik . . . megírja hát a *Találkozások*at, mely a Váci utcában kezdődik.” (133. l.) (Bóka interpretációja, mint tudjuk, filológiai hibás, a *Találkozások* kezdete előbb íródott, mint az *Alfréd regénye*.)

1945-től napjainkig

A felszabadulás után igen hamar megjelent kis füzetében Rubinyi Mózes (Rubinyi Mózes: Újabb adatok Vajda János életéhez és műveéhez. Budapest 1945.) pár szóval kitér a *Találkozások*ra, de csak annyit állapít meg, hogy a költő önbírálata, illetve még inkább: öndicsérete (szövegét l. fentebb) jogtalan volt, rímrei — s kivált Arany mellett és után — kifejezetten rosszak.

Egész sort indított el azonban a következő kis könyv, György Lajos hatástörténeti értekezése (György Lajos: A magyar és az orosz irodalom kapcsolatai. Kolozsvár 1946. 16. l.), amely a korábban túlnyomónak hangsúlyozott byronizmus mellett az Anyeginnek a *Találkozások*ra tett hatását törekedett pontosan elemezni. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a kronológiai rendet megbontva folyamatosan tárgyaljuk a kérdéskör egészének irodalmát.

György Lajos leírása inkább csak a legszeleesebb tartalmi, illetve hangulati egyezéseket foglalja meg.

„Puskin modorát juttatja eszünkbe Vajda János verses-életképe is, a *Találkozások* (1877), amely szintén egy eljárt szótól szól, egyol-

dalú sötét világfelfogással, széles társadalmi rajzzal, a szubjektív elemek és reflexiók gazdagságával, a kedélyesség, a gúny, a szenvedély és melázó költészet hangjainak változatos vegyületével. A beszély hőse szintén cserbenhagy egy szegény leányt, kit szívéből szeret, másért, aki nem érdemli a szerelmet. Vajda költői beszélye megint annak a sikernek a vetülete, melyet Anyegin keltett nálunk, a Bérczy-féle fordításban, csak éppen Puskin elragadó szeretetreméltósága, finom és érzelmes hangja hiányzik belőle.”

Máthé-Haupt György 1949-es előadását a Vajda János elbeszélő költészete c. fejezetben idéztük s utaltunk szemléletének hamis voltára: Puskin nem mű-népies kiseposzok írására ihlette akkor a magyar irodalmat.

„Vajda Jánosnál Puskin hatása a költő szemléletében, nézeteiben jelentkezik. Verseiben a társadalom széles rajzát adja (jegyzetben: „Puskin hangján íródott Vajda verses életképe a *Találkozások*, 1877”).

Az előadást követő vitában felszólalt Hegedüs Géza is (Hegedüs Géza: Puskin Magyarországon. It 1949. 240. l.); mondanivalójának lényegét l. a Vajda János elbeszélő költészete c. fejezetben.

Komlós Aladár összefoglaló, nagyvonalú áttekintésében (Komlós Aladár: Puskin a magyar irodalomban. Filológiai Közlöny, 1955.) ha csak két szóval jellemzi is a *Találkozásokat*, az épp Hegedüs Géza szavának, a „zord pátosz”-nak teljes ellentéte:

„Vajda János is megkísérli a *Találkozásokban* (1877) Puskin szaloni könnyedségét.”

Az oroszok hatását egyébként korábbról eredezteti, hiszen V már a *Polgárosodásban* Puskin és Lermontov példájával biztat korlátaink és keletiségünk áttörésére.

Meghökentően türelmetlen és értetlen viszont Kovács Endre ítélete (Kovács Endre: Puskin és a magyar társadalom. A Magyar—orosz történelmi kapcsolatok című kötetben. Művelt Nép, 1956. 206. l.); s különösen figyelmeztető, hogy a korszak eltorzult szemléletét — nyílt idézettel — a régi kor szüklátókörű konzervativizmusával kapcsolja egybe.

„Költői elbeszélésében, a *Találkozásokban* hősének egy Váci utcai ficsurt tesz meg, akit Anyegin magyar rokonának kell tekintenünk. Vajda beszélyének hőse cserbenhagy egy szegény leányt, aki őszintén szereti őt, egy másikért, aki nem érdemli meg a szerelmet.” (Hosszan idézi a FL 1877. december 8-i kritikáját — l. fentebb.) „Helyesen mutatott rá már a korabeli kritika is arra, hogy ez a Váci utcai járdataposó, legfeljebb humoreszk, kifigurázás tárgya lehetne, de nem az Anyeginhez méltó verses elbeszélés hőse.”

Említetlenül maradt viszont a *Találkozások* Sötér István e témakörbe vágó tanulmányában (Sötér István: A verses regény és a regény — az Anyegin és a magyar irodalom. Az ember és műve c. kötetben, 1971. 285—295. l.); nyilván, mert olyan szempontokra koncentrált, melyek V-nál nem érvényesek.

E hatástörténeti kérdésnek további irodalma azóta nem született.

1950-es egyetemi előadásaiiban Bóka László (Bóka László: A magyar irodalom története 1848-tól napjainkig. Egyetemi jegyzet, Budapest

1950.) kitért V elbeszélő költeményére, s lényegében könyvének utolsó megállapítását (l. fentebb) bővítette kicsit tovább.

„... A Váci utcán fényes délben,
Ugy fél tizenkettő után ...

— Így még nem kezdődött magyar elbeszélő költemény. »Az istenek polgárosodnak« (l. 35.) — írja, s polgárosuló műzásaja valami kis izt izletet a századvég fővárosából, hol az ifjú már attól fél, hogy hölgyénél megelőzi valami ... vén bankóriás. [Az utalás a III. ének 63—64. sorára vonatkozik.] Mindkét elbeszélő költeménye [ti. a másik az *Alfréd regénye*] részleteiben értékes.”

Nagy monográfiájában Komlós Aladár (Komlós 159—164.) természetesen részletesen tárgyalja a művet. Valóban monográfikus igénygel: alkotástörténeti és műfajtörténeti helyétől kezdve forrásain át az igazi erények és az igazi hibák értékelésig mindenről szól. Filológiai szempontból különösen érdekes, hogy V prózáját is az analógiák körébe vonja — s ez annál inspiratívabb, mert, úgy tetszik, a motívumok párhuzamán túl az író és szereplők magatartásában egyaránt erős analógiák mutathatók fel a novellák és az elbeszélő költemények között.

„1873-ban fog bele *Találkozások* című versesregényébe. 1870 körül, részben az Anyegin hatása alatt, a magyar költők szívesen próbálkoznak versesregénnyel: az újromantikus vígjáték, a népszínmű, a ballada, és a rajz mellett ez az évtized legnépszerűbb műfaja, a sok közepes alkotás mellett olyan kitűnő példányai születnek, mint Arany Lászlótól *A déliabok hőse* és Gyulai töredékben maradt *Romhányi*-ja. E divatnak persze mélyebb okai is vannak, mint egy remekmű népszerűsége. Valószínűleg annak az érzése volt a forrása, hogy a vitézi epika a kapitalizálódás korában már elavult: művirág, amelyet nem járnak át az élet nedvei; még egy Arany János varázslata sem tudja feltámasztani. Ezért valamennyi versesregényt jellemzi, hogy a jelenből vagy a közelmúltból veszi tárgyát: mintha egyenesen tüntetni akarnának vele, hogy meghódítják a modern élet jelenségeit is. A versesregénynek az a bája, hogy a verssorok rácsai mögül meglepetésre a fővárosi élet fiatal szépsége nevet ki. A verses epika megifjodott ettől az új tartalomtól, a modern tartalom megszépült a verses formától.

1850-es évekbeli elbeszélő verseiben Vajda, mint láttuk, még a múlt vitézségével foglalkozott s csak novelláiban tükrözte a jelent. Versesregényében a jelent tárja elének. A *Találkozásokban* Puskin hatását mutatja, hogy a hős itt is cserbenhagy egy hű szívet, akit szeret, s ezzel tönkreteszi saját életét; hogy ez is szubjektív reflexiók, gúny, szenvedély, melegség, melázás vegyülete; némileg még a strófaszerkezete is emlékeztet rá. A *Találkozások* műfaját Vajda úgy jelöli meg: »Budapesti életkép« ... Az első tizenkét strofa valóságos programbeszédszerű védelme ama prózai hírből álló fővárosi környezet költői jogosultságának, amelyről még Petőfi is, bár némi bujkáló íróniával, azt írja: »ott ily regényes dolgok nem történnek«. Vajda szerint:

... A vadon erdő s fellegvára,
Ma már csak egy üres keret.

(I. 25—26.)

A költemény hangja is tüntetőleg modern: a nagyvárosi művelt szalonnok társalgási hangja. Vajda polgárosodást akar a költészetben is. Ezáltal nem zeng, nem énekel, hanem cseveg, hangsúlyozottan csak ezt teszi. Ennek erősebb kiemelésére vegyíti a versbe az akkori társalgás némely szenvelgően szalonnas, gyakran francia fordulatát, mint: »Pour comble a mama belép« (I. 67.), »Kötény, kanál? fi donc! kiált föl« (II. 5.), »Denique Andor egyre golyhóbb« (II. 59.); még rímbe is (mint egyidejűleg Arany László): »Sőt már ötért mindent kitud, Belopja esdő billet doux-d« (III. 13.), »Andor segédeit fogadja à la Menciahoff, de haut en bas« (III. 48.); ezért használja a beszélgetés oly fordulatait, mint: »Megmondta, punktum« (II. 12.); »A királyné, azazhogy, kérem« (II. 25.). Egy strófába a legteljesebb természetességgel belop egy kis francia beszélgetéstöredéket is:

Mert hát midőn ezt sugja Andor,
Leona sugja: „moi mère!”
„Mais tout?” Tout, tout! ”No akkor
Ujjongva ez: „Itt a kezem.

(III. 505—508.)

A költemény azt a világot ábrázolja — de az újszerű környezet éleesebb színeivel, tudatosabb kiemelésével — amelyet novelláiban látunk valaha. Alapeszméje az érzékiség uralma az ember nemesebb érzései fölött. A költemény — mint maga Vajda mondja róla írt álnéves cikkében — részben »tanítani akarja a férfinenmet arra, hogy uralkodjék szívére annyira, nehogy az érzéki szenvedély a csendes szerelem tüzeit előhívja benne.« Férfiak szerepelnek a költeményben, akiknek az érzékiség a végzetük: akiknek egész élete a szép nőkre való vadászásban merül ki, de a vad ejti el őket, mert nincs élettartalmuk, amely megmenthetné őket: a nők hideg szépsége, rendkívüli testi bájai esztét veszik a férfinek. A *Találkozások* hőse, Virányi Andor, ugyanaz a típus, mint a novellák Hadonai Manója, vagy Fellegi Ákos: alapjában nemes lény, de érzékisége elgáncsolja legjobb, legtisztább szándékait (neve is megjelenik már Vajda *Szeverina* c. önéletrajzi novellájában). Remegni kezd a félelemtől, mikor véletlenül megpillantja Eperke mellének egy parányi darabját. Féktelen vágyainak hatása alatt elcsábít egy ártatlan fiatal lányt, akit őszintén szeret, majd rabjává válik egy szép, hideg másik nőnek, s hűtlenségével halálba kergeti megcsalt menyasszonyát. Kár, hogy Vajda meglehetősen hiányos élet- és emberismeretében nem dolgozza ki elég valóságosan a történetet: hőse, akit természetesen önmagáról mintáz, mindjárt a megismerkedéskor erőszakkal megcsókolja, majd rögtön feleségül kéri, az első kiránduláskor pedig elcsábítja Eperkét; erőltetett véletlen, hogy Eperke kétszer is olyan körülmények közt pillantja meg vőlegényét, mikor ez valósággal oda van láncolva a démoni másik nőhöz s még csak nem is üdvözölheti őt. Vajda nem mélyíti el a történetet annak megmutatásával, hogy Andor olyan korban és társadalmi környezetben él, amely nem ad méltó célokat

neki s így érzékisége szükségszerűen hatalmasodik el rajta. Szerkezeti hiba, hogy Andor ifjúságának — önmagában nem érdektelen — rajza a maga különösségében nem járul hozzá a későbbiek megértéséhez, s ezért fölöslegesen részletesnek hat: azonn mód át lehetne térni pl. az *Alfréd regényé*-be, ahol ugyanannyira volna, illetve nem volna helyén.”

„A *Találkozások* nem hibátlan mű. Némileg zavar az élvezetében a történetnek a valószerűséget súroló kielemeztsége. De érdekes szövésű meséje, élesrajzú alakjai, hangulatainak gazdag változatossága, mely az idilli béke, a csendes szeretet és perzselő vágy, a bűn, a töredelem, boldogság és fájdalom egész skáláját fölöleli, képeinek tüzes ragyogása, inceselkedően újszerű, világfiasan pajzán hangja, mely itt csendül fel először és utoljára s amely amellett csupa szellem, fordulat és költői kép (főképp a női szépség hatása, valamint a serdülő Budapest új képei: a Váci-utcai korzón delnök után lejtő monoklis arszlánok, a Ligetbe robogó kocsikban ülő szerelmespárok, a hangverseny, opera, vigadói sétahangverseny, Pest és Buda közt röpködő hajók képei megkapóak), V legtöbb művészi erővel és gondnal kidolgozott, legépebb epikai alkotásává, hibái mellett is értékessé és élvezetessé teszik a költeményt.”

A könyvről írt recenziójában Barta János (Barta János: Komlós Aladár: Vajda János. It 1955.) is kitér egy félmondatban a *Találkozásokra*, példaként idézve az olyan művekre és hangokra — mint amilyenek *A kárhozat helyén* és az *Alfréd regénye* is —, amelyekben „A fájdalmat, az elégikus búsongást mégiscsak enyhíti egy-egy szatirikus szúrás”.

Egész tanulmány terjedelmű kritikájában Sötér István (Sötér I. 315—316., 348., 352—355. l.) sok mindent elvitatott Komlós könyvének koncepciójából. Így mindenekelőtt a *Találkozások* történeti helyét és műfaj történeti helyét másképp látja: nem a népszínmű és az újromantikus dráma mellett, hanem az elbeszélő művészet és a lélektani realizmus legjobb kezdeményeinek sorában. Összefügg ez persze a versesregény egészéről alkotott felfogásával, ha ezt — fentebb említett cikkének tanúsága szerint — nyilván nem e végtelenül sejtessé híguló műfaj egészére, hanem csak legjobbaira vonatkoztatja is.

„Vajda sohasem tartozott a kor dezillúzionistái közé — ő sohasem volt a délibábok hőse. A *Találkozásokba* sok mindent belevitt önmagából — de Örvényi Andort mégis: távortartón mutatta be. Csodálatos makacssággal tapad a valósághoz, és tévedései lehettek ugyan, de illúziókkal sohasem áltatta magát, mint Jókai.”

„Vajda két verses regénye közül mégis a *Találkozások*, Arany László műve mellett, a legjelentősebb kísérlet egy olyan ábrázolóművészet létrehozására, mely kortársi típusokat és kortárs hőst mutat be. A kortársi regényirodalom — és elsősorban Jókai — nem erre törekszik. Jókai realizmussal elegy romantikája egy-egy nagy eszmé harcát festi, nagy eszmék hordozóinak hősi küzdelmeit. Jókai festésmódja pátoszban és színekben gazdag. Hősi jeleneteinél nem kevésbé színesek és gazdagok »hétköznapijai«, melyeknek a humor vagy az életkép művésze ad csillogást. De ez a fajta irodalom a 70-es évektől kezdve szinte csak mellékesen érinti azokat a kevésbé »regényes« témákat, melyek ábrándtalan, sőt kiábrándító mindennapokban teremnek

azokat a témákat, melyeknek jellegzetessége épp abban áll, hogy szereplőik nem tudnak hőökké válni.”

A továbbiakban Sőtér utal a Jókai-típusú regénnyel szemben a verses regény „külön út”-jára.

„Ezen a külön úton tett néhány jelentős lépést Vajda is. A *Találkozások* hőseinek sorsa az Anyegin kérdést jeleníti meg, hazai viszonyok között, s e viszonyokra jellemző módon. Örvényi Andor, aki igaz és mély érzésekre éppúgy képtelen, mint Puskin hőse, — csalódottságában, érzékiségében, ingatagságában valóban a kor szülötte, korás, mely a valódi nagyság előtt mind kevésbé kedvező pályát nyit meg. Puskin mélyebbre tud nyúlni, midőn Anyegin jellemének és sorsának társadalmi eredőit megmutatja. A *Találkozások* nem nyújt öty »enciklopédikus« képet a magyar világról, mint az oroszról az Anyegin — habár nagyon is méltányolnunk kell a fővárosi élet néhány jelenetének friss, költői ábrázolását, melyekre Komlós felhívja figyelmünket. Örvényi Andor előtt még fel-feltűnnek a hazáért, a közösségért vállalandó feladatok, (»Ha csak az inged ujját rázod, szegény hazádát fölruházod« IV. 213—214) — de »korunk« ily hőseinek sorsa mi egyéb lehet, mint: »Élő, halott, vagy — rettegek/Tán mindkettő« . . . (IV. 663—664.). Vajda eleve a kor tipikus vonásait keresi Andorban, — csüggesztő, reménytelen vonásokat. Hűbele Balázs és Örvényi Andor párhuzamában egy nemzedék kielégettsége, elégtelensége derül ki.

Bizonyos mértékben azonban önarckép is Andor, s épp elegendő részt nyerne benne Vajda vágyai, kudarcai, sőt magánya. A dezillúzió története ez a versesregény is, akárcsak Arany Lászlóé, de a kiábrándulások, a kudarcek folyamatai itt sokkal inkább benső, érzelmi területen játszódnak le. Emiatt azonban Andor sorsa nem válik kevésbé jellemzővé, egyénisége nem mutat kevésbé a korviszonyok valóságára.

A kiábrándulásnak az a tematikája, mely az európai irodalmon végigvonul a század második felében, Flaubert-nél éppúgy, mint magyar kortársainál, a megcsalatkozott szenvedélyek hamujában otthonos. A *Találkozások* egész szenvedély-koncepciója túl van már a romantikán éppúgy, mint az *Érzelmek iskolájáé* is. Vajda nem ok nélkül utal a bevezetőben a romantikus tematika idejérmultságára: »S a vadonerdő s fellegvára Ma már csak egy üres keret./ Bősz vajda, hőse — képe tárgya Belőle régen kiesett.« (I. 25—28) Pedig az a szenvedély-kultusz, mely költői távlatokat nyit a történetben, mégis csak a romantika maradványa — de olyan maradvány, mely lassan megsemmisülőben, mert kor és érzelem, jellem és szenvedély egymással mindinkább ellentetbe kerülnek. A lángolás kihunytat, a parázs elhamvadását megmutatni: ez sikerült Vajdának a *Találkozásokban*, s a sikert az elemző módszer finom és gyöngéd alkalmazásának köszönheti.”

Figyelmeztető azonban, hogy sem a későbbi cikkben, (I. fentebb), sem pedig korszak-monográfiájában (Sőtér II.) nem is említi Sőtér a *Találkozások*at, holott a könyvnek is a lélektani realizmus születése az egyik vezérszempontja: ám nyilván egyértelműbb — és mélyértelműbb — példákat talált a *Találkozások* kicsit zavaros és kicsit felü-

letes, bár — Sötér tanulmánya után ez is vitathatatlan — a realizmus felé is tájékozódó képleténél.

Egy utalás tartamára szó kerül a műről Károly Sándor verstani cikkében is (Károly Sándor: Közös ritmikai elemek Vajda János és Ady költészetében. It 1961.), azt fejtgetve, hogy Ady a lírájára jellemző kilenc szótagú sort már V költészetében megismerhette; említi a *Találkozásokat*, mint az egyik legjellegzetesebb példát nyolcasok és kilenceselek kombinációjára.

Második, a korszak líratörténetét összegző monográfiájában Komlós Aladár (Komlós Aladár: A magyar költészet Petőfítől Adyig. Budapest 1959.) lényegileg fenntartotta a V-könyvben írt véleményét és annak szempontjait, — inkább csak a nyomataikat változtatta meg egy kevésbé, erősebben hangsúlyozva — nem ugyan lélektani látásmódjának —, de tárgyának realista vonásait.

A korszakról szóló másik monográfia, Rónay Györgyé, nem említi a *Találkozásokat*.

A két felfogás, Komlós és Sötér felfogásának a vitája, bár rejtetten, de tovább folytatódott. A felszabadulás utáni első jelentősebb irodalomtörténeti összefoglalásban (A magyar irodalom története. II. köt. 1849—1905-ig. Szerk. Király István, Pándi Pál, Sötér István, Budapest 1963.) Sötér István írta a V-ről szóló fejezetet, s ebben rövidebbre összehúzza, de pontosan ismétli az 1955-ös tanulmányban kifejtetteket — Komlós Aladár viszont — a nagy irodalomtörténeti szintézisben (A magyar irodalom története. IV. köt. Budapest 1965.) ismétli el pontosan a költészettörténeti monográfiájában írtakat.

Komlós Aladár írta az újabb irodalmi lexikon (Magyar Irodalmi Lexikon. Szerk. Benedek Marcell, Budapest 1965. 66. l.) V címszavát is — itt természetesen csak röviden foglalkozik a *Találkozásokkal*, két mondatban összefoglalva ítéletét.

„Az 1872 után újjáéledő munkakévdének két versesregény az eredménye: a *Találkozások* (1877), e »budapesti életkép«, mely az érzékiség uralmát mutatja be az ember nemesebb érzései fölött, és az *Alfréd regénye* (1875), mely a szerelem és az önértet harcát ábrázolja egy túlhevített léghörű történet keretében. Vajdának nem volt erős oldala a költői epika, de a *Találkozásokat* így is élvezetes olvasmánnyá teszik a serdülő Budapest képei, hangulatainak gazdag változatossága, színeinek tüzes ragyogása, az *Alfréd regényét* pedig az első fejezet, ahol egy megálmódott világpusztulás rendkívüli erővel meglevenített képében a költő lelkének egész mélysége föltárul.”

Részletesen taglalja viszont a művet Tamás Attila A magyar verses regény c. (ItK 1965.) műfaj történeti tanulmánya. Elemzésében újszerű és igen figyelemreméltó, hogy a *Találkozásokban* egy eddig talán csak Kuncz Aladár cikkében érintett — vagy inkább csak sejtetett — s kétségkívül meghatározó, sőt a kor egészére jellemző dualitást mutat fel: a tárgy, a téma (modern) karakterének, és a kifejezés mód s ezen túlmenően a szemlélet (hagyományos, konzervatív) elemeinek dualitását, s rámutatott e kettősség világnézeti alapjaira és művészi következményeire.

„A lazaságokból, a romantikus és realista elemek egymáshoz való viszonyának tisztázatlanságából következő súlyos művészi fogyatékoságok a korszak egyik legkiemelkedőbb költőjének, Vajda Jánosnak e műfajban írt alkotásain is kimutathatók. Új valóságselemeket vesz birtokba, de nemegyszer még a régi eszközökkel.

A kor irodalmában szinte kihívónak ható köznapisággal kezdi *Találkozások* című (1877) művét.

A Váci utcán fényes délben
Ugy féltizenkettő után . . .

Aztán — hogy a kihívás mégse legyen annyira bántó — az író megmagyarázza »a vidéki olvasónő«-nek ezt a megbotránkoztatást, s részletes érveléssel szépen el is fogadtatja vele.

Ez az enyhén felemás magatartás végigvonul az egész költeményen. Sőtér István értékelése szerint »A *Találkozások* Arany László műve mellett a legjelentősebb kísérlet egy olyan ábrázolóművészet létrehozására, mely kortársi típusokat és korhősöket mutasson be. A kortárs regényirodalom — és elsősorban Jókai — nem erre törekszik. [. . .] Arany László és Vajda olyasmit oldanak meg, ami nem sikerült Kemény Zsigmondnak, az analitikus regény első magyar kísérletezőjének.« Amit mond, igaz, ellenvetést inkább csak egy szó válthat ki: a »mellett«. Vajda verses regénye értékei ellenére sem állítható azonos színvonalra Arany László remekével.

A mű hőse egy magát alacsony sorból felküzdő tehetséges fiatal ember, aki azonban meglehetősen céltalan életet él, ennek során könnyelműen tönkreteszi egy fiatal leány életét, s a lány öngyilkossága után, végképp kiégett emberként él tovább. Ha csak ennyit emelünk ki a műből, akkor azt egyértelműen az új utakat törő irodalom jelentős alkotásai közé kell sorolnunk, mint egy kis emberi tragédia kegyetlenül pontos rajzát; olyan tragédiáját, mely a korban tartalmatlanná lett élet tartás-nélküliségének következménye. A *Találkozások* azonban — sajnos — nemcsak ennyi.

Talán a legdőntőbb fogyatékosága a műnek: a hős alakjának tisztázatlansága. Vajda észleli azt a problémát, hogy emberek, értékes tulajdonságaik ellenére, hitványakká lesznek. De míg *A délibábok hőse*nek írója meglátta, s ezért — regényíróhoz hasonló módon — ábrázolta is, hogy ez jórészt annak következménye, hogy ez a társadalom kiöli az emberből az eszméket, addig ő — élve a műfaj kínálta lehetőségekkel — megmarad a líránál, a felelősségtudatra buzdító (eztúll ráadásul kissé felszínes) deklamálásánál:

Anyád, szerencse és természet
Kincsét özönnel hinti rád;
Ha csak játszatszad tehetséged,
Hogyan csodálja a világ! . . .

(IV. 209—212)

Vajda nem látja, hogy hőse életbeni megfelelőinek valójában épp az a tragédiájuk, hogy nincs lehetőségük az értékes: emberi adottságaik kibontakoztatására és a közösség céljainak szolgálati szempontjának egyaránt megfelelő tette. Pedig enélkül Virányi Ernő alakja, meglehetősen esetleges, művészileg érdektelen eset: gyenge jellem.

Vajda ennek ellenére — érezve a hősének modelljeiben rejlő értékeket — rokonszenvvel nézi, aggódik érte, a mű végén pedig őt is a tragédia egyik áldozatává emeli, vagyis nem tud vele egyértelmű szigorral bánni. Az áthidalást, a magyarázatot a hős fellobbanó szerelmének nagyságával akarja megadni. Virányi Ernő beleszeret egy színésznőbe, miatta hagyja ott az utolsó pillanatban belé szerelmes menyasszonyát. Vajda mindjárt a mű elején utal rá, a hős bemutatásakor, aki tehetsége, vagyona révén hamar lett

Országremény, mint annyi más.
Országremény! Mert hát az ember
Csak a jelen után ítél,
De hány kalászt, hány bimbót elver
A lét viharja: szenvedély?
A természet buján fogant ám,
De sorsanyó irigy boszorkány.
E méreg s kártyakeverő
Cselétől vesz sok szép erő.

(I. 344—352)

Az ily módon (némi félszeg iróniával) földöntúli erőként megjelenített hatalomnak a későbbiek során döntő szerep jut. Vajda jelentős művészi erővel írja le a hősnek Leona iránt táplált érzelmeit, a fölvetődő kérdésre adott ilyen természetű válasz — egyetlen érzés mitikussá növelése, — azonban még a romantikáé. Ez pedig jobban illik a múlt lovagvilágának a színterére, mint a polgárosuló Pest utcájára, »fényes dőben/Úgy féltizenkettő után«. A mű tehát bensőleg egyenetlen, nem egységes szemléletű alkotás. Más példák is említhetők. Virányi Ernőről előljáróban azt közölte Vajda, hogy cseppet sem előkelő származású de aztán kiderül róla az, hogy szüleit nem ismerve, magába törő szirtek és ósvadonok birodalmában felnőtt természetével meghódította egy arajjáró dúsgazdag úr szívét, annyira hogy örökségét is ő kapta. Nem hiányzik a műből a hölgy kellő pillanatban történő elájulásának mozzanata sem, nem marad el a párbaj, a drámai találkozások létrejöttében minden szerep a véletlennek jut. A polgári élet jellegzetesen kis tragédiája a valóságban ott ér véget, ahol a megcsalt menyasszony a folyóba veti magát — itt még kalandos mentési küzdelem kezdődik s a leány keze — rajta a jegygyűrűvel — utoljára egyszer még fölmerül a habokból.

A jól meglátott kis társadalmi dráma a költemény soraiban, részint a szenvedély általános, néhol giccses »nagy tragédiájává« misztifikálódott, részint pedig — mert hiszen fölmentést nem adhatott hősének a szerző — erkölcsi szempontból elítélendő egyedi esetté egyszerűsödött.

A *Találkozások* még csak meg sem közelíti a lírikus Vajda legjava alkotásainak művészi szintjét.”

Utoljára Komlós Aladár ragyogó esszéje említi e művet (Komlós Aladár: Az üldözött. Vereckétől Dévényig, Budapest 1972. 165. és kk. l.), ez az esszé azonban, mintegy a Nyugat szellemét folytatva, a lírikus, az egyéniség drámáját és nagyságát rajzolja meg, s csak egy utalással — „ő mutatja be először a nagyvárost (*Találkozások*)” — említi a poémát.

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK. MOTÍVUMOK

A Váci utcán

- 1 *A váci utcán* — Pest legfőbb sétáló utcája szerepel már az *Alfréd regényében* is (I. 156.) L. jegyzetét: T.ny.m. 522. 1.
- 7 *A rendbiztos mereven áll* — rendbiztos: a „csendbiztos” mintájára képzett szó, a rendőr régies elnevezése. A Budapesti Állami Rendőrséget csak 1881-ben szervezték meg. Közállapotainkról szólva 1862-ben írja V: *Hol vagyunk még mi attól, hogy mint Angliában, legnépszerűbb ember legyen a közrendőr, kinek maga a miniszter tartozik engedelmességre, mert annál népszerűbb, ha enged a nép törvénytisztségének? (Polgárosodás. VKrk VI. köt. 125. 1.)* Később külön cikket is ír a városok rendjének őrzéséről: *az újkori polgárság ez egyik kiváló, eredeti és egyik legérdemesebb, legnépszerűbb alakja, a rendőr. (A rendőr. 1882. ÖM 1677. 1.)* A magyaroknál azonban még mindig ellenszenvvel nézik a rendőrséget, de reméli, hogy nem sokára *el fog tűnni az ósdi följogás, az ellenszenv, ama politikai színezetű gyűlölet és megvetés, mely az idegen elnyomatás zsoldár-korszakából származott át reánk, és mely a közszolgálat e nemét megbélyegzőnek tartotta. (Uo. ÖM 1678. 1.)*
- 15 *Sörházban a jühszterek* — A sörivás és a filiszterség szinte azonos fogalomná vált a múlt század második felében. L. még az *Alfréd regényének* II. 149. sorát és a hozzá fűzött magyarázatot. T.ny.m. 538. 1. A *sörház* a söröző régi elnevezése. L. „*Férjem a sörházba távozott*” — írja egy kis levélkében Magdolna *A szerelmes gyermek* (1854) c. novellában (VKrk IV. köt. 122. 1.)
- 16 *S nem kóborog cipészgyerek?* — Úgy látszik, a cipészgyerekek, suszterinasok, akkoriban a notórius utcai csendháborítók, ógyelgő csavargók közé tartoztak. Erre utal V-nak egy másik írása is, amelyben a legvásottabb inasok közt említi a cipészinasokat, akik a szegény kis utcaseprő fiútól még azt a néhány krajcárt is elszedik, amit a jószívú járó-kelők adtak neki. *(Az utcaseprő fiú. 1858. VKrk V. köt. 179. 1.)* Az *Önbírálatban* (1862) meg ezt találjuk: *a hatalmas ellenséget hibáiért suszterinas módjára csúfolni. (VKrk VI. köt. 43. 1.)* Már Petőfi is az utcán pofozkodó vargáinasokról ír Pest c. versében (1844). Arany Hídvatásában (1877) is szerepel a „szurtos fiú”, akit a mester „lábszijjra vár”.
- 18 *Nem vadregényes ez a tér* — Petőfi már a 40-es évek Pestjéről írta: „Nem Pesten történt, a mit hallotok, Ott ily regényes dolgok nem történek.” (A négyökrös szekér. 1845.)
- 27 *Bősz vadja, hőse* — a bősz egyike V legjellegzetesebb szavainak. Csak a *Találkozásokban* tizenegyszer fordul elő.
- 35 *Az istenek polgárosodnak És szállanak alább-alább* — a *Jubilate* c. versében (1885) már gúnyolódva szól Olympos isteneiről: *Ti gyermeked olympi istenek! Mik voltatok ti? Idenéztek! Nem érzitek, hogy le vagytok pipálva?* Az 1896-ban megjelent *Kóros áramok* c. prózaí írását pedig így kezdi: *Költöznek, azaz hogy jó ideje elköltöztek már az istenek. (ÖM 1422. 1.)*
- 37 *Olymp szirtorma* — L. *Alfréd regénye* I. 36. sorának jegyzetét. Az Olymp isteneit emlegeti az 1849-ből való *Krisztus és korunk*

- c. versében is, amelyben a klerikális reakció embereit és azok főképviseleit, a jezsuitákat támadja: *Ti szemtelen vak majmolói Olümposz isteneinek!* Röpiratában (*Önbírálat*. 1862.) az irodalom elűzetesedéséről szólva a következőket írja: *Az irodalom úzér szellemű, nyegle, számító szerencsevadásza! [...] versenyt gavallérkodnak az olymp uraival.* (VKrk VI. köt. 54. l.)
- 45 *Díszümény és jelmezben* — a *díszümény* szót itt díszlet értelemben használja V. Vö.: *A nagy természet csak díszümény (Tavaszeljél.* II. 1860.) Ugyanígy használja Vörösmarty is. L. Hubenayné c. versét (1844). A világ mint színház, a természet mint színház ismétlődő képzete V-nak. L. például *Tavaszeljél.* II., *A köröndnél* (1880).
- 47 *A szakma mindig egyező* — a *szakma* szó itt színházi szerepkört, a színészek egykor divatos beskatulyázását jelenti.
- 48 *Van hős, szerelmes, cselszövő* — L.: *egy pillanatra Változnak im a szerepek* (II. 441.) és *Alfréd regénye.* II. 79.
- 51 *Bejárhadd a kerek világot* — V gyakran használta a rövidített igealakot, különösen a hatóigét szerette rövidíteni. L. az *Ildikó*-ban: *Látd, lerombolok száz várat* (II. felv. 233.) és a hozzáfűzött jegyzetet.
- 53 *És pedig ép a legszebb cikkben* — ti. a nőkben. V két írásában is szól a magyar nők szépségéről. (*Magyar úri hajadon, A magyar hölgy.* 1858.) Az utóbbiból idézzük a következő sorokat: *ámbar a teremtés legszebb remeke a magyar ember, de saját nemének tökéletességében a magyar hölgy sem áll egy hajszálmával sem hátrább.* (VKrk V. köt. 192. l.)
- 62 *kellem* — L. még I. 151. és 167. — Vö.: *Alfréd regénye.* II. 207.
- 65 *Szép hölgye, mondják, Albionnak* — *Albion*: régi, már csak költőileg, különösen a múlt században használt neve Angliának. A név már az i. e. VI. sz.-ban előfordul, kelta eredetű, de jelentése bizonytalan. L. még: *A cseh-német fenyőberdők* (1863) c. írásában *homályos Albion* (VKrk V. köt. 88. l.) Megvan Arany Jánosnál is: (*Kosmopolita költészet.* 1877.)
- 66 *Aranyhaju Afrodite* — *Afrodite* (Aphrodité), I. *Alfréd regénye.* I. 496.
- 68 *Az arragoni fekete* — Arragónia (Aragón) észak-spanyolországi vidék. A spanyol nő szépségét említi *A magyar hölgy* (1858) c. írásában is. (VKrk V. köt. 192. l.)
- 70 *E keringő syrén örvényben* — syrének (görög: szeirénesz) Akhelóosz folyóisten leányai. Asszonyarcuk, de madártestük volt. Egy sziklás szigeten éltek Szküllá és Kharübdisz tengeri szörnyek közelében. A szirének szép hangjukkal, csábító énekükkel a Szküllá és Kharübdisz közt hajózók figyelmét elterelték a két oldalról is rájuk leselkedő veszedelemről, a két tengeri szörnyről, aztán a partra csábított hajósokat megfojtották. A veszedelmes örvényt a monda szerint nem a szirének okozták, hanem az egyik tengeri szörny, Kharübdisz. Vö.: IV. 10. és IV. 239. L. még *Egy bolond, aki este Elvira lépett föl. Csak énekelj Syrén — nem felek már tőled — gondoltá magában.* (VKrk IV. köt. 167. l.) V politikai röpirataiban is használja ezt a görög mondavilágból jent képet

a minden oldalról fenyegető veszedelem érzékelésére: *Rettenetes átkos alternativa Scylla Charibdise közé jutottunk (Polgárosodás. 1862. VKrk VI. köt. 126. l.) és az Irányeszmékben (1863): Olyan határozott magyar államférjak kellett volna; [...] kiket tünékeny s olcsó népszerűség syréndala le ne szédítsen a trón és nemzet közti közbenjáró szerep Scylla Charibdise között. (VKrk VI. köt. 218. l.)*

- 81 *E zörgelemben* — zörgelem: talán V alkotta e szót a zörögni igéből.
- 82 *E sima aszfalt-burkolat Szalagján* — L. az *Alfréd regénye* I. 180. sorát és jegyzetét. T.ny.m. 522. l.
- 85 *A fogatok vígan robognak* — a fogat: kocsi (hintó), eléje fogott két (*kettes fogat*, l. I. 397.) vagy négy lóval (*négyes fogat* l. II. 322.).
- 86 *A kocsisok „EO”-t rikoltnak* — EO: (?) talán a német eredetű, a XVIII. század végétől használatos vadászkiáltás figyelemkeltő szavát, ill. hellót — amelynek csak a magánhangzóit hallja a távolabb levő — rikoltozták a kocsisok.
- 92 *Elég is a fenék talán?* — utalás az ismert szólásmondásra: nagy feneket keríteni valaminek. Ennek a rövidített (kissé szokatlan) változatát használja itt a költő. Prózaí írásában is előfordul: *Hogy nagy feneket ne kerítsék szokás szerint (Töredékek egyvándorszínház naplójából. 1848. VKrk IV. köt. 7. l.) és e szólásmondás változatai: No de tán elég volna már a fenék, melyet ősi szokás szerint jókorára kerítettem. (Bolond történetek. 1854. VKrk IV. köt. 92. l.), majd ugyanebben az elbeszélésében: sok nagy fenékre kerített kiegészítően, időtlen szüleménye az irodalomnak. (Uo. 110. l.)*
- 94 *Ha kissé én is „szédelegnék”* — ma a szédeleg helyett a szélhámoskodik igét használjuk, bár ma is beszélünk „házasságszédelegők”-ről. Az előbbi szót azonban mai jelentésében ekkor még nem ismerték, csak az 1880-as években újították föl a szélhámos (megbízhatatlan szélsőséges) melléknevet, és ebből képezték a szélhámoskodik igét. Vö.: II. 134.
- 104 *hej, sok jó falat ...* — Vö.: I. 160. és *Ildikó*. I. felv. 607.
- 108 *már elég. Talán sok is* — E mondás az 1840-es években keletkezett. Petőfi írja egyik levelében Arany Jánoshoz: „Elég tőlem ennyi, elég, talán sok is» mint Vahot Sándor mondja egy költeményében igen költőileg.” (1847. szeptember 9.) Idézi ezt a mondást Tompa Mihály is (l. levelét Arany Jánoshoz, Beje 1847. december 1.) hozzáfűzve a következőket: „e négy szóban Petőfi látna Witzet; te nem láthatsz; egykor Pesten ez volt minden ötödik szavunk” A Petőfi szerint Vahottól származó idézet pontos forrására mind ez ideig nem sikerült rátalálni. (L. Petőfi Sándor ÖM Krk VII. köt. 94. l. és 382. l.) E mondást kissé bővített formában használja V a *Találkozások* utolsó részében is (IV. 621), de olvashatjuk már előbb is, a *Béla királyfiban: Elég volt, de talán sok is* (III. 6.).
- 112 *Náunk nem épül kölni dóm* — A kölni dóm építését 1248-ban kezdték el és 1842—1880-ban fejezték be. A kölni székesegyház Németország legjelentősebb gótikus stílusú építménye. Az egyik tornya 160 méter magas. Egyik prózaí írásában is említi e híres német templomot (*A cseh-német fenýberdők. 1863. VKrk V. köt. 88. l.)*

- 116 *Álljunk ki itt e zsibsarokra* — Vö.: *Alfréd regénye*. I. 291. sor jegyzetét.
- 117 *Segíts Apolló!* — Apolló (görög: Apollon): a legfőbb isten, Zeusz és kedvese, Létó fia, a nap és fényesség istene, védelmezője az emberi életnek és a rendnek.
- 118 *Szeme bogár* — *bogár*: (népies használatban) fekete színű. Vö.: *bogárszemű tyánka* (SIR VII. 1854.). L. Vörösmarty: „bogár szem” (Kérelem. 1826).
a fürtje holló — Vö.: *És száll a holló éj a fákra* (*A bikoli fák alatt*. 1880.) Novelláiban a hősnők haját gyakran hasonlítja hollóhoz. *Elvirának fényes fekete holló haja van.* (*Egy bolond, aki szeret*. 1857. VKrk IV. köt. 163. l.) Hadonai szobája üres levegőjében rajzolgatva magának *Adriéna holló haját* (uo. 169. l.). *Mannának, ami haját illeti, arról biztosított akárkit, hogy az olyan fekete volt, mint a . . . holló, és olyan fényes mint a . . . holló* (*Manna*. VKrk IV. köt. 200. l.). L. Vörösmarty Laurához c. versében (1843): „Nem látok mást, mint holló hajadat.” Arany Jánosnál is: „Ősbe fordult a zilált haj, Már nem holló, nem is ében.” (Agnes asszony. 1853.) A hasonlat — haja fekete, mint a holló — már a Bibliában is megtalálható. L. Énekek éneke. V. 11.
- 126 *E szép szemek tüzet lövelnek* — Vö.: *Ildikó*. I. felv. 586. és a hozzáfűzött jegyzetet. Jókai egy 1851-ben keletkezett novellájában (A láthatlan csillag) ugyancsak „tűzlövellő szemek”-ről ír. (Elbeszélések 3. köt. Krk 1973. 29. l.)
- 131 *Azt a cégéres dís szemöldet* — Vö.: *Izidóra Szemölte sűrű fekete* (*Alfréd regénye*. I. 3.) — *cégéres* (itt): feltűnően látható.
- 135 *tűzajak* — Vö.: *izzótűz-ajak* (SZÁ II.); *izzó lávaajkak* (*A kiállhatatlan szépről*. 1860.) Egy elbeszélő költeményében a hős eladja életét a halálnak, csak hogy csokolhassa az elérhetetlen nőnek *tüzes parázs ajakát.* (*Ártor és Ida*. II. 1864.) Népies hangú epikus alkotásában olvassuk, hogy Ábel *Gondol Arankának ölelő karjára; Parázs-ajakára, darázs-derekára . . .* (*Ábel és Aranka*. I. 306.) Vörösmartynál férfinak — igaz, nem közönséges, földi embernek, hanem a Hajnába szerelmes délszaki tündérnek — van tűzajka. Petőfi egy ifjúkori versében a lány piruló lángajakáról ír. (Álom. 1839.)
- 160 *Csokolni avvagy enni jobb?* — L. az I. 104. sor jegyzetét.
- 170 *Nem tündöklő kamélia* — talán célzás Dumas fiús Kaméliás hölgyére. (L. *Alfréd regénye*. Bev. 17. sorához írt jegyzetét.) Vö.: „*Voltam pompás kamelja; kéjjel Örömlány keblén hervadék el.*” *Reviczky Gyula: A bolondok házából*. Az Ifjúság c. kötetből 1874–83.) Lehet azonban, hogy csak az ellentét kedvéért (a szerény kis ibolya — a tündöklő kamélia) szerepel itt V-nál ez a ritka, különleges dísznövény.
- 177 *Ma ő uralkodott a „pályán”* — pálya: korzó, sétálóhely. V jegyzete az 1877-es kiadásban (csillaggal jelölve a szót) — *corsó*. L. Szövegváltozatok. Vö.: *Alfréd regénye*. I. 147.
- 193 *Vajjon ki ő, s hol van lakása?* — Vörösmartyra emlékeztet: „*Vajh ki ő, és merre van hazája?*” (Szép Ilonka. 1833) Pontosan idézi Vörösmarty e sorát az 1858-ból való *Barát és vetélytársban* (VKrk IV. köt. 220. l.), kis változtatással az *Irányszemlé* c. politikai

- röpiratában (1863): *vajh ki mi ő és merre van hazája?* (VKrk VI. köt. 188. 1.)
- 195 *delfi* — valószínűleg V alkotta szó a *delnő* (l. III. 107.) mintájára. L. a *Béla királyfi*ban: *Deliséged egyik oka, hogy gyűlöllek* (V. 148.).
- 203 *A korosabb roué-k szemébe'* — roué (fr.) kéjenc, kiélt férfi.
- 204 *A fiirt azonnal savanyú* — utalás az i. e. VI. században élt görög meseíró, Aiszóposz (Aesopus) egyik meséjére: A róka, mikor hiába ágaskodott a magasan függő szőlőfürt felé, így szólt: „Még úgy se érett meg, a savanyú pedig nem kell.” Előfordul e szólásmonddásra való célzás a *Szárazon és vizen* (1884) c. írásában (VKrk V. köt. 77. 1.), és a *Búcsu a naptól* (1895) c. versében is. Egyik novellájában a következő kifejezéssel céloz az ókori mesére: *mind róka-sophistika (Barát és vetélytárs. 1858. VKrk IV. köt. 230. 1.)*.
- 208 *Az arszlán — az hogy rókahad — arszlán* (elavult irodalmi szó): piperkóc, fiatal nagyvilági férfi, divatfi, *rókahad*: utalás Aiszóposz meséjére. Vö.: *Oh nagyszerűen neveltségesek, Oh szent szabadság arszlán-hősei!* (Franciaországnak. 1849.) Előfordul V egyéb írásaiban is. (L. *Barát és vetélytárs. 1858., Az erdélyi oláh leány. 1858*) — *az hogy (azaz hogy helyett) szokatlan; ritmuskényszerre gondolhatnánk, ám előfordul V egy prózai munkájában is: Fegyver nélkül háborút viselni lehet? az hogy, ez még valahogy elképzelhető. (Magyarország és nemzeti önérték. 1896. ÖM 1401. 1.)*
- 215 *Ó nem közönséges veréb* — Vö.: *Alfréd regénye* II. 150. sorát és jegyzetét.
- 220 *Seladon* — (szeladon): a nők után szaladgáló férfi; nőcsábász. Honoré d'Urfe (1568—1625) francia író Astrée c., 1619-ben megjelent regényének Céladon nevű hőse után nevezték így az effajta férfiakat.
- 228 *Ódonádsznál penészlenek* — ódonadász: antikvárius, régiségkereskedő.
- 229 *Heloizék, Abelárok* — Pierre Abelár (Abélard, Abaelardus) és Heloiz (Héloïse) a középkor híres szerelmespárja. Abélard (1079—1142) latinul író francia filozófus, költő, kanonok. Meggyeszt keresett a hit tételei és az ész igazságai közt. Főműve: *Teológia*. Az 1141. évi zsinat elítélte. Heloiz (Héloïse, 1100—1163) Fulbert párizsi kanonok unokahúga. Abélard és Heloïse közt szenvedélyes szerelmi viszony bontakozott ki, amelyből egy fiú is született. Titokban házasságot kötöttek. Ekkor Fulbert emberei Abélard-t elfogták és férfiasságától megfosztották. Abélard továbbra is az egyházi pályán maradt, szerelmének történetét *Historia calamitatum* (Szerencsétlenségének története) c. munkájában írta meg. (Magyarul részletek: *Világirodalmi Antológia. 2. köt. Budapest 1955.*) Heloïse — Abélard tanácsára — kolostorba vonult, és mint apátnő halt meg. 1817-ben mindkettejüket közös sírba helyezték Párizsban, a Père-Lachaise temetőben. A szerelmespár történetét különböző műfajokban francia, német és angol nyelven sokan földolgozták. Vajda a *Magyar úri hajadon* (1858) c. írásában (VKrk V. köt. 187. 1.) említi a szerelmes pár nevét, majd *A szerelem szótárában* (1882) az *Alboin és Szerelem* címszó alatt szerepel Abélard, illetve Heloïse neve. (VKrk V. köt. 242., 250. 1.)

Néhány év múlva hasonló gondolatokat vált ki Reviczky Gyulából is a romlott, pusztuló világ: „Búbajos Héloise, mesés alak, Nincs több szerelmet suttogó ajak! S hiába támadnál fel, Don Juan; Mézes szavadtól nem csábul a lány.” (Az utolsó költő. Látomány. Megjelent a Magány c. kötetben, amelyben Reviczky az 1883 és 1889 között írt verseit gyűjtötte egybe.)

- 231 *Szegény Toggenburg lovagon* — Toggenburg lovag: Friedrich Schiller egyik balladájának (Ritter Toggenburg) tárgya Toggenburg lovag története. A szerelmében visszaütött lovag először keresztes vitéz lesz, majd hazatérve remeteként éli le életét. A lovag nevét említi *Egy bolond, aki szeret* (1857) c. novellájában is. (VKrk IV. köt. 157. l.)
- 237 *Ha dandy — szemmel* — dandy (dendi): finomkodó modorú, divatosan öltözködő férfi. Vö.: III. 107.
- 250 *Mint himbán két testvérgyerek* — himba (tájszó): középen megtámasztott fel és le mozgó deszkalap. Előfordul egyik fordításában is. (*Mayne-Reid: Az amerikai vadásztársaság.* 1876. VKrk V. köt. 311. l.) A *Törzsök Jankóban* szereplő himba (I. 210.) a hintának egy más formája.
- 262 *ő se gróf, se báró* — Vö.: *én nem vagyok sem gróf, sem báró.* (*Bolond történetek.* 1854. VKrk IV. köt. 110. l.)
- 267 *mint a vérmén úgy tenyészték* — vérmén (valószínűleg V alkotta szó): tisztavérű, idegen fajtával nem keveredett versenylő; telivér.
- 271 *Hogy még halandó emberér Nem volt ilyen hön telivér* — azaz: Halandó ember vére még nem volt ilyen hőkön (izzón) tisztavérű nemes ember (gróf, báró). Vö.: *izzó láva ég érben* (I. 475.). A *Polgárosodásban* (1862) is találkozunk ilyesfajta fogalmazással, itt kifejezetten rosszalló értelemben: *A műveletlenebb gőgje inkább csak ereinek telivér liktetéseitől [. . .] veszi táplálékát* (VKrk VI. 96. l.).
- 275 *apja vadkan S az anyja, ugymond, medve volt* — Talán saját komor egyéniségére is céloz itt a költő. Már egy korai versében írja: *Egy bagolyhoz adtak nevelésbe; Ez olykor az éj sötétségénél Bús eszméket huhogott fülembé . . .* (*Az én szülőföldem.* 1847.) a *Bolond történetekben* (1854) Marconayról, a vándor színészről írja: *anyja medve, apja vaddisznó volt.* (VKrk IV. köt. 98. l.) Egy régi irodalmi közhely szerint egyébként a mogorva, haragos, könyörtelen ember kösziklétől vagy vérengző vadállattól származik. L. például Shakespeare: *Ahogy tetszik.* III. felv. 5. szín, Rosalinda célzását Phoebe anyjára.
- 277 *bűnös kegytelenség* — a.m. kegyenélküliség, azaz hősünkhöz születésekor nem volt kegyes a sors. A képzésre l. *Alfréd regénye.* I. 175.
- 283 *Sanyarra jó korán tanítva* — sanyar: sanyarúság, nélkülözés, megpróbáltatás. Vö.: *a hiában elpazarolt erények sanyaraiért* (Hábor. 1851. VKrk IV. köt. 82. l.), a *Bolond történetekben* (1854) *sanyartűrés* (VKrk IV. köt. 96. l.) és a *Jó egészség és a hosszú élet titkában* (1886): *Hideget, hőt, sanyart szokja meg a teste* (128. l.).
- 286 *Holott a zerge legelészett* — holott (régies szóhasználat): ahol. L. még: I. 381., II. 422.

- 294 *A hatéves kis csordapásztor* — Vö.: a töredékben maradt *A kiállhatatlan szépről* (1860) c. költeményében is szerepel *Egy kicsinyke csordapásztor*. Az 1967-es kiadásban (Vajda János összes versei. Kozocsa Sándor gondozásában) *csordapásztor* helyett *csodapásztor* van. Ez nyilvánvalóan sajtóhiba.
- 310 *Kezéből földre hull forgója* — forgó (forgópisztoly) Az 1877-es kiadásban V csillag alatti jegyzete szerint — *revolver*.
- 317 *Taplóvá rothadt cserja törzse* — tapló (valójában itt): taplógomba, mely élő vagy korhadó, rothadó fán élésködik. Igen változatos nagyságú, alakú és színű. A *Vadmészárosok* c. vadászati tárcájában írja: *Óserdő mélyén gusztusom tartja nem gyujával, de kovából ütni ki a tüzet és illatos cserfataplót nyomni hüvelykujjammal a pipába.* (VKrk V. köt. 63. l.) Egy másik írásában a hazai elmaradottság jelképei közé sorolja — többek közt — a kova-taplót és a makra-pipát. (*A cseh-német fenyeődök.* 1863. uo. 85. l.)
- 331 *kigyóhal* — (A költő csillag alatti jegyzete az 1881-es kiadásban): *angolna*.
- 336 *S már hozzá südő vadat* — südő (a südő régies, népies alakja): fiatal, egyévesnél nem idősebb állat. Vadászati cikkeiben mindkét írásmódot megtaláljuk. *Vadászat szeptemberben* (1880): *anyányi südő*, a *Vadászatban* (1881): *márciusi südő nyul.* (Mindkettő VKrk V. köt. 21., 36. l.) A motívum erősen emlékeztet Arany János Szibinyáni Jank (1855) c. versére.
- 342 *Lett gazdag úr: Virányi Ernő* — Az előző kiadásokban: *Örvényi Andor* Az *Örvényi* név már szerepelt egyik elbeszélésében (*Egy bolond, aki szeret.* 1857.), egy másikban a hősnőt *Virányi Emmának* hívják. (*Egy nő, ki mérget akar venni.* 1856). Kozocsa az ÓM 471. lapján a *Találkozások* hőseinek nevével kapcsolatban csillag alatt közli az 1881-es kiadás egy példányából V sajátkezű bejegyzését, mely a 341–342. sorok változatát adja az új névvel, Virányi Ernővel. A későbbi kiadások csak a 342. sor szövegét veszik át, Kozocsa azonban az 1967-es kiadásban (Vajda János összes versei. Budapest 1967.) az 1881-es teljes bejegyzést vette alapul. — A változtatás révén a hős neve egy fokkal kevésbé „beszélő” jellegű, mint az „Örvényi”, amely az egyik női szereplő démoniságának érzékeltetéséhez is kapcsolódott. *Leona az ő szeme számára „Örvény, melybe ha tekint, Halandó ember veszve mind”* (III. 327.). *Etelke halálának jelenetében az „Örvény sodra A fuldokló felé sodorja”* (IV. 461.), *„Örvény kavarja, szellő fújja”* (IV. 579.). Végül a megmaradt két élő is azért nem találhat egymásra, mert a főhős *„Már látja a mélységes örvényt, Mely kettejük közt mered”* (IV. 619.). Az *Eperke* — *Etelke* változtatásról l. *Béla királyfi* T.ny.m. 477. l. és itt a 458. sor jegyzetét.
- 350 *De sors anyó irigy boszorkány. E méreg — s kártyakeverő* — L. még III. 364., IV. 89. — A sors, az élet mint kártyajáték V költszetében másutt is megtalálható. Vajon az idő — kérdi a költő a *Végtelenség* (1875) c. versében — nem úgy keveri-e össze a *kint*, a *gyönyört*, *A mennyrészágot*, *poklot egyaránt?* mint ahogy az *álmotlan Játékos a kártyát?* Az 1887-ből való *Őszi hangulatban* mintha egy földre hulló falevélről olvasná le: *E világ egy játék kártya; Elkaverik, meg kiosztják.* Egyik elbeszélésében „sors

- anyó” helyett *Sors uram* szerepel: *Sors uram atyai gondos kegyelméből* (*Balambér lelke* 1858. VKrk IV. köt. 260. l.)
- 357 *Deák-, Hajóstér, elmaradnak, Már-már a városerdőn vannak* — *Deák tér*: Deák Ferenc tér. — *Hajóstér*: Schiffmannsplatznak, Hajóstérnek hívták egykor — nem hivatalosan — a mai Népköztársaság útjának egy részét és a mellette két oldalt levő térséget, pontosabban: a „Schiffmannsplatz” az Operaház és a vele szemben épült ún. Drechsler-palota helyén terült el. Itt volt 1870 előtt Pest „ócskapiaca”. A régi elnevezés utal az Operaház mellett a máig megmaradt Hajós utca név is. (L. Budapest enciklopédia. Budapest 1970. 226. l.) — *városerdő*: a mai Városliget.
- 365 *Megvan szerencsés apropos-ja* — apropos (régiesen írva): alkalom, apórop. L. még III. 479. Ezt a társalgási nyelvből való francia szót novelláiban is (*Egy nő, ki mérget akar venni*. 1856. VKrk IV. köt. 151. l., *Barát és vetélytárs*. 1858., Uo. 222. l.), sőt politikai röpirataiban is (*Önbírálat*. 1862. VKrk VI. 25. l., *Polgárosodás*. 1862. Uo. 137. l.) megtalálhatjuk.
- 366 *A többi oszt' ügyesség dolga — az aztán szó népies formáját (oszt, osztán) gyakran használja V, nemegyszer bizony eléggé stílszerűtlenül*. L. III. 587.; *Merengések*. 1847., *A sírból*. 1858., *Tavaszi felé*. II. 1860. „Segítség”. 1887.
- 381 *Holott a kis leány magában* — Vö.: I. 286.
- 390 *fehértó vállán* — L. *Ildikó*. IV. felv. 237. sorának jegyzetét, T.ny.m. 409. l.
- 391 *Fekete fürtje játszadoz* — Az *Emlékek* I. (1885) versében: *Játszi fürtöd a hó vállon*.
- 393 *A mama nem bänná a „parthie”-t* — parthie (régiesen írva): anyagi, társadalmi szempontból előnyös házasság; parti. Másik jelentése: játszma. L. IV. 91. Többször élénk bukkan ez a szó más írásaiban is: *parthie-vadászati manőver* (*Barát és vetélytárs*. 1858.) *ügynevezett nagy parthiet csinálhat* (VKrk IV. 234., ill. 235. l.) *jó parthie* (*Önbírálat*. 1862. VKrk VI. köt. 65. l.) *gazdag partie* (*Polgárosodás*. 1862. Uo. 138. l.)
- 395 „*Eset*”-je volt: *megölt egy marquist* — eset: feltűnést keltő esemény, itt nyilvánvaló Ernő párbajáról van szó, — *marquist* (régiesen írva): őrgrof, márk.
- 398 *Megfordult olykor a köröndben* — a körönd (Körönd): a Városliget szélén, a mai Dózsa György út és az Ajtói Dürer sor találkozásánál. Az úri kocsik, hintók itt fordultak meg és tértek vissza a Király (a mai Majakovszkij) utcán a Belvárosba. A Sugár út (mai Népköztársaság útja), majd a Stefánia út (a Sugár út folytatása a Városligeten át a Lóverseny térig) megépítése után a Körönd elvesztette régi fényét. 1887-ben V verset is ír a Köröndről: (*A köröndnél*. 1888.)
- 403 *Hát ifjúsága agiója* — agió (ázsió): az a százalékokban meghatározott értéktöbblet, amellyel a pénznemek és értékpapírok névértékükön felül bírnak; *ifjúsága agió-ja*: ifjúsága értéke. Vö.: *a szerencse agiója* (*Borzasztó dolgok*. 1856. VKrk IV. köt. 132. l.) Előfordul a *A postagalamb* c. írásában is. (*A Magyar képek albuma*. 1858. VKrk V. köt. 176. l.)

- 413 *Az „Orfeumba” is hogy eljár* — Orfeum: (olykor kétes híru) műsoros, zenés mulatóhely, ahol ételt, italt is felszolgálnak. Az első mulató, ahol a társadalmi élet nevezetességei is megfordultak, a Király (mai Majakovszkij) utcában levő Kék Macska (Blaue Katze) volt (L. az *Alfréd regénye* elejének 24. sorához fűzött jegyzetet.) Az Új Világ (Neue Welt), az első nagyobb szabású orfeum a mai Vígyszínház helyén nyílt meg a hatvanas években. Még híresebbé vált a Belezsnay-kertben levő mulató. Itt, az egykori Nemzeti Színház mögött, a mai Rákóczi út és a Puskin utca sarkán épült kerti vendéglőt bérelte ki Somossy Károly 1872-ben, és ezzel megnyitotta az első igazán nagyvárosi orfeumot.
- 416 *képesint* — (régi dunántúli tájszó) mértékletesen.
- 422 *A tébolydába zárják Darvint* — Charles Robert Darwin (1809—1882) angol természettudós. Két nagy művében, (*A fajok keletkezése*, 1859 és *Az ember származása és az ivari kiválasztódás*, 1871) fejtette ki azt a megállapítását, hogy az élőlények nem állandóak, hanem átalakulásoknak vannak alávetve és egymásból fejlődnek. A ma már nem is vitatható megállapítást hosszú ideig, különösen az egyházaktól befolyásolt közvélemény úgy egyszerűsítette le, hogy az ember a majomtól származik, s fölháborodottan tiltakozott ellene. Ehhez kapcsolódnak V fenti szavai.
- 426 *comme il faut* (fr.) — kifogástalan, mintaszerű.
- 428 *toasztívó* — tóaszt (régies alakja toaszt): díszebédek, lakomák alkalomával elmondott pohárköszöntő.
- 436 *Don Juan* — spanyol mondai hős. Először a XV. században vitték színre ezt a valószínűleg történeti személyből kialakított mondai hőst. A lelkiismeretlen nőcsábász alakja és története a világirodalom egyik leg többeszer földolgozott témája. Vajda maga is írt egy *Don Juan* (1857) c. verset. L. még IV. 217.
- 446 *Éz nem lakás-, de leánymező* — leánymező: a nőszülni szándékozó látogatása a leány családjánál, hogy még a leánykerés előtt tájékozódjék a leendő feleség életkörülményeiről, anyagi helyzetéről. L. II. 245. sor jegyzetét.
- 458 *Beközelti Etikét* — Az előző megjelenésekben itt *Etike* helyett *Perzsike* áll. A ma már szokatlan Perzsike a múlt században és előtte még használatos leánynév volt. Az 1793-ban Budán előadott első magyar opera címében is ott volt: Pikkó herceg és Jutka Perzsi. Vörösmarty egyik versében is olvashatjuk: „Perzsi, lelkem álma Még az ám a kincs! (Párja nincs. 1828.) Egyebütt nem Perzsikének, hanem Eperkének hívják a *Találkozások* szende leányalakját. V tehát az Eperke becéző neveként használja a Perzsikét. Ami pedig Eperkét illeti, e különös leánynévhez feltehetően V természetszemléletében kereshetjük a magyarázatot. A *Béla királyfi*-ban a következő sorokat találjuk: *Az eperérésnek szép időszakában, A fiatal erdőn mondhatlan búbáj van, Az ember mikéntha lépne a templomba, Hol is a természet menyegzője volna* (III. 77.) Ugyancsak olvassuk, hogy Béla szívét azonnal meghódítja az *iharbokr* alján *Epret és virágot szaggató királylány* (III. 149.) A *Gina emlékében* (1856) szerelmi boldogtalanságát az erdőégéshez hasonlítja: a kéréletetlen tűzláng ropogva rohan át

- a gyepen *A hol egykor a vidámság Édes epret szedett volna* (XV). A szerelmes Walter *édes-piros epernek* mondja a szeretett lánynak ajkait, (*Ildikó*. IV. 241). A *Napfogyatkozáskor* (1858) c. versében attól fél, hogy összedőlhet a világ *Mielőtt én, édes kedvesem, Szedtem volna ajkad epreit*. Utolsó verseinek egyikében az epret már a világ szépségének jelképévé teszi: *Mi szép a föld! Van sok jó itten. Egy epreért a zöld vágásnak Nagy istenek dőlőzetben, Ireme-rellenben le-leszállnak.* (*Búcsu a naptól*. 1895). Egyik legkorábbi novellájában ezt olvashatjuk: *Isten veletek kedves ajkaid, eperligetei a szerelem nyarának!* (*Az elítéltek éjele*. 1850. VKrk IV. köt. 49. l.)
- 462 *belátja Hó melle, vállá bájait* — ez a mozzanat, hogy a szerelmes férfi akarva, akaratlan meglátja a nő rejtett bájait, később is megismétlődik, l. II. 485., az *Alfréd regényében* meg egyenesen kulcsjelenet az, amikor *egy kis játszi szellő* föllebentti Izidóra testéről a csodálatosan finom leplet (I. 567.) A *Barát és vetélytárs* c. elbeszélés (1858) hősnének, Tibornak *szemei szikrázva, feje széddülni, arca lángolni kezdett*, amikor véletlenül megpillantotta Regina *fehér vállait*. (VKrk IV. köt. 245–246. l.) — *Hó melle* — *Vö.: Mínd csodák a mell haván.* (II. 492.) A *kiállhatatlan szépről* c. elbeszélő költeményben (1860) is ugyancsak Árviolának a *hónál Habnál is fehérebb, fénylőbb Keblé-ről* ír. A kép azonban nemcsak Vajdáé, megtalálható másnál is. Vörösmartynál: „Váll, kar, mint a hó” (*Hűség*. 1835.) „hószin melleden” (Jolához. Ifjúkori költemény. 1816–1826.), szintén fiatalkori versében: „a szép lánynak hó melle” (A bonyhádi erdőben). Meglelhető Aranynál is: „S te hófehér hó, mint Adél Fehér, hideg hókebele” (Téli vers. 1850). De maga az egész motívum is, hogy a férfi akaratlanul is meglátja szerelmének csodálatos mellét, vállát, a romantika költői közkincséből való. L. Vörösmarty Zalán futásában: a délszaki tündér megpillantja a Bodrog vízéből kilépő Hajnát: „Melle födetlen még, csak félig van szövvényben Szép emlí körűl, azt is lebbentve kibontja A suhogó szellő.” (I. ének.)
- 467 *Mídn az ég retentőt csattant, Pokolsötét éj meggyuladt* — A kép hasonló megfogalmazásban megvan már a GE (1856) XVIII. darabjában is.
- 483 *Hisz a mélységes Gyehennának Lángnyelve már nem égetőbb* — V a *Végtelenség* (1875) c. költeményében is használja ezt a héber mitológiából való képet: a gyönyör is ezredév [. . .] *Mulván talán előbb gyehennai Kiállhatatlan kinná változik.* A Gyehenna illetőleg a gyehennai tűz előfordul Vörösmarty egyik fiatalkori versében (Egy cifrán készült meleg hüselőre), valamint Arany János Pázmány lovagjában is (1856.). Gyehenna: pokol, (latin) gehenna (eredete a héber ge-hinnom, azaz Hinnom völgye Jeruzsálem közelében, itt égették el a város szemetjét. A zsidó hit szerint itt fognak égni a bűnösök is.). A keresztény felfogás a pokollal, a másvilági kínnak helyével azonosította. L. pl. Máté evangéliumában is (XVIII. 9.).
- 485 *Egy csókot e száz hattyuvállra!* — (*Ártor és Ida*. 1864.) A hattyúvállat Vörösmarty egyik versében is föllehetjük: „Bomlott fürti tengerében Hattyuvállak fürdenek benn.” (Haj, száj, szem. 1829.)

- 491 *Rettenve kissé a merénytől* — Vö.: *Alfréd regénye*. I. 566.
- 493 *S mint egy vezeklő búcsújáró* — a katolikus egyház szerint, akik résztvesznek egy búcsújárásban, azaz valamely megszentelt helyre (kegyhelyre) elzarándokolnak — azok a bűnükre kirótt büntetés alól teljesen vagy részlegesen mentesülnek. L. még: *mint Bűnbánatos megtért vezeklő* (IV. 299.) Két másik költeményében is megtaláljuk. *Mit kongnak, bongnak a harangokban* (1860. 22. sor) és *A szomorú körutasban* (1892. 160. sor.) Egyik novellájában mondja a főhősnek barátja: *ki kell átkoznod szivedből Adriénát különben rosszabb leszesz a középkor rajongó vezeklőinél, kik sanyargatták, szeges korbáccsal verték testöket.* (*Egy bolond, aki szeret*. 1857. VKrk IV. köt. 178. l.) A *Harminc év után* c. versében (1892): *Én, a hideg bálvány vezeklő rabja.*
- 519 *holdas est — jól esett* — feltűnően rossz rím, ám gondoljunk arra, hogy Arany János is leírt ilyen sorokat:
- És a mozgó tábor, a nyerítő ménest,
Mely elláthatatlan az ember szemének
- ahol rímként szerepelnek az éneket — ének sorvégek. (Az alföld népéhez 1848.)
- 524 *eszély* — ész, eszeség. Vö.: *szenvedély helyett eszély vezéri* (*Barát és vetélytárs*. 1858, VKrk. IV. köt. 236. l.) A *postagalamb* c. írásában olvashatjuk: a lovakor *nagyszerű erényei* eltűntek, hogy helyet engedjenek az *eszély, az üzériség s a kacérságnak*. (Uo. V. köt. 176. l.) Az „eszély” szót Petőfi egyik versében is megtaláljuk fosztóképzés alakjában: *Eszélytelen* (F. A. emlékkönyvébe, 1847.) — V-nál a szónak „fondorlatosság” mellékhangja is van.
- 532 *Pour comble* — (fr.) ráadásul még, tetejébe.
- 533 *A csónak oldva, nyíl kilöve!* — azaz már visszavonhatatlanul elkezdődött, meghátrálni nem lehet. Talán hatott e két hasonlat kialakítására a Toldi XI. („Ott Miklós, mihelyest partot ért a lába, Csolnakát berugta a széles Dunába”) és III. éneke („repül a nehéz kő: ki tudja, hol áll meg?”) idézett sorai. Toldi csónak-jelenete megtalálható a *Polgárosodásban* (1862) is. (VKrk VI. köt. 145. l.)
- 538 *rögtönül* — L. még: *rögtönében* (III. 59) Népies alakjai a rögtön határozó szónak.
- 547 *Mig szép nyakára s a történtre — Duzzogva bár — fátyolt borít* — E képet: a történetre fátyolt borítani, V egy akkoriban keletkezett szállóigéből — borítsunk fátyolt a múltra! — vette. Kossuth 1861. május 1-én a Dunai Szövetségről szóló tervezetében írta: „Az ég nevére kérem a magyar, a szláv és román testvéreket, borítsunk fátyolt a múltra . . .”. 1861. május 13-án Deák Ferenc felirati javaslatába hosszas vita után — Kazinczy Gábor módosítását elfogadva — így került bele e mondas: „. . . első lépésünk fájdalmas felszólalás, nem múlt idők szenvedései miatt, melyekre ezúttal fátyolt borítunk.” Deák első fogalmazása így hangzott: „. . . mert azokra fátyolt vetünk . . .” (Békés István: *Napjaink szállóigéi*. Budapest 1968. 243–244. l.) L. még II. 504.
- 559 *Mi volt ez, álom vagy való?* — E kérdés fölvetése gyakori V költészetében. Vö.: *Csodálatos, megfoghatatlan! Mi volt ez? Álom, kép-*

zelem? (IV. 153.), *Csodás, homályos jelenet, Való, vagy álom, mit jelent?* (IV. 591. 1.); A GE ciklusból: *Néha kérдем, vagyok én még? Álom-e ez, vagy valóság?* (XXVI. 1856.) *mi vagy, való, vagy álom?* (*Emlékek*. I. 1885.) Álom és való címmel Vörösmarty két verset is írt. Egyik ifjúkorából ismeretes, a másiknak, egy epigrammának, keletkezési ideje: 1841. L. még: *Il dikó*. IV. felv. 246. sor jegyzetét.

- 560 *Aldás vagy — átokfogaló — foglaló: a teljes érték egy része, amelyet a vevő vásárláskor, szerződésalkötéskor előlegként átad. Itt természetesen átvitt értelemben használja a költő. Az átokfogaló szokatlan szókapcsolat, mert általában a várható siker biztató, reménykeltő jeleként szokták használni a foglaló kifejezést. L. például a harmadik ének 512. sorát.*

A nyaralóban

- 11 *Felebarátja ablakánál Az ember nem gyalázkodik* — a.m. embertársa feleségét az ember nem csábítja el. Felebarát: Bibliában használatos kifejezés. Az egész mondat egyébként is végső fokon a tízparancsolat 9. törvényére utal, ahol ez áll: Felebarátod feleségét bűnre ne kívánjad.
- 15 *Szakadjon magva annak itt, Hol ő családot alapít* — Az eredeti kifejezés szokatlan, kettős értelmű használata. Jelentése: érjen véget az ő kínos sorsa (*apátlansága*) itt, *Hol ő családot alapít.*
- 18 *Tiltott gyümölcs* — L. *Alfréd regénye*. I. 520. sorához írt jegyzetet.
- 23 *S hiába! a mézes hetet Csak feleséggel élvezed* — a mézeshetek kifejezés Voltaire-től származik. Zadig vagy a végzet (1748) c. regényének 3. fejezetében írja, hogy a házasság első hónapja: „la lune de miel”, ennek szó szerinti fordítása: a méz holdja. A Zadig első fordítója, Rakovszky István (Pest 1871.) a „méz hónapja” szavakkal adja vissza a francia kifejezést. (L. Békés István: Napjaink szállóigéi. Budapest 1958. 348. 1.) Hasonlóképpen Voltaire Zadigjára vezeti vissza a mézeshetek eredetét Tóth Béla (Szájruj szájra. Budapest 1895. 316. 1.) és a Révai Nagy Lexikonja is. (Budapest 1915. 13. köt. 704. 1.) Az utóbbi hozzáfűzi még, hogy az angolban ugyanúgy, mint a franciában: honey-moon (méz-hold). Békés szerint a Zadig következő fordítója, Edelman Menyhért (Nagyvárad 1899.) talált rá a máig élő kifejezésre. (Uo.) Valójában a mézeshetek kifejezés a házasság első időszakának megjelölésére már a század elején ismert volt. Márton József lexikonja ugyanis már így szótározza a német Flitterwochen magyar megfelelőjét. (Német—magyar deák lexikon. Pozsony 1821—1823.) Megjegyzendő: az ugyancsak Márton József összeállításában megjelent XVIII. század végi szótárában (Új német—magyar és magyar—német lexikon, vagy is szókönyv. I—II. rész. Kassa—Pozsony 1799—1800.) még nincs benne ez a kifejezés. Mindenesetre a múlt század 30-as 40-es éveitől kezdve a mézeshetek általánosan használt magyar szó volt. Vajda is leírta már az 1858-ból való *Barát és vetélytársban (mézes hetek leteltével*. VKrk IV. köt. 231. 1.), sőt egy két évvel korábbi

- elbeszélésében is találunk egy olyan mondatot, amelyben a házasiélet első heteinek máig szokásos elnevezésére utal. *Egy nő, ki mérget akar venni* c. novellája hősnőjéről, Virányi Emmáról olvashatjuk: *férjével, egy dúsgazdag hatvan éves örmény boldogsali két hetes mézetlen házasiélet után nem csekély örömeire boldog özvegygé lón.* (VKrk IV. köt. 144. l.) Egy későbbi írásában pedig mézes évekről beszél. (*A váratlan orvos.* 1859. VKrk IV. köt. 265. l.) A *Találkozásokban* viszont a mézes heteken kívül ott van a szokatlan mézes éj is (II. 43.).
- 27 *E méz-oáz* – Vö.: *Alfréd regénye.* I. 498. sorához írt jegyzet
- 31 *konyha-marechal-Pálcája, a – főzőkanál* – marechal-pálca: a legmagasabb katonai méltóság (tábornagy) hagyományos jelvénye; gazdag díszítésű, rövid bot (marsallbot).
- 33 „*Kötény, kanál? Fi donc!*” – fi donc (fr.): pfuj! Előfordul a *Jubiláte!* c. (1885.) költeményében, itt a dologtalan dszentrit gúnyolva mondja: *Kenyér? Fi donc! ebe sem rága azt. Keressen, a kinek nincs, a paraszt.*
- 37 *S követve e bomfordi bon-ton* – bumfordi (régiesen: bomfordi) ostoba; bon-ton – (fr.): divat, szokás.
- 49 *természetlenség* – ami a természet ellen van. Vö.: *Alfréd regénye* I. 175. L. még: *e szándék is kevésbé látszik különösnek és természetlennnek.* (*A váratlan orvos.* 1859. VKrk IV. köt. 267–268. l.)
- 51 *látképűs* – V szerette az ilyesféle összetételt. L. például: *érzeleműs* (*Mit kongnak, bongnak a harangok . . . ?* 1860.), *delejűs* (*Éjjelek.* I. 1885.) *szelleműs* (*Alfréd regénye* II. 162), *jényűs* (*Búcsu a naptól* 1895.). A ma már kissé németesnek érzett összetételre Aranyra is találunk példát: *tettűs* (Domokos napra. 1851); megvan *Az ember tragédiája* XV. színében: *tettűs életed.*
- 54 *Vonul sötét, csöndes magányba, S elhallgat* – Megtalálható a kép az *Éjjelek* I (1885) c. versében is: *A sötétség kigyul, Elhallgat a madár.*
- 57 *estennen* – este – Hasonlóan képzett időhatározó van egyik cikkében. Ebben arról ír; *hogyan s miképen mulhatnák fölül hőgyeink jelenen a férfiakat legmagasztosabb erényeink, a hon és mivelődés szeretetében?* (*Néhány szó négyszemközt.* NŐ 1858. 44. sz. október 31.) Hasonló képzésre bukkanunk Vörösmarty Zalán futása V. énekében („Éjtszaka rejtve vagyunk, egyedül elzárva naponnan.”) és a Délsziget c. töredékében: „nyög föl alunnan” (I. ének).
- 65 *Szívében ostromállapot van* – ostromállapot: ma rendszerint csak átvitt értelemben (rendkívüli állapot) használatos az *ostromállapot* kifejezés. Vajda, úgy tetszik, itt eredeti jelentésében (persze képletesen) használja e szót.
- 77 *Hol pázsitos berek homálya* – Vö.: II. 422. III. 183. és *Ildikó.* I. felv. 333.
- 79 *hetedik eget ígér* – L. *Alfréd regénye.* I. 559. sorához írt jegyzetet.
- 85 *Ott, ama távol két hegyekbe* – Vö.: az *Othon* (1853) c. versében is *Tul a messze kéklő hegyeken lakozik a szerelmi boldogság. A kiállhatatlan szépről* c. töredék-elbeszélés szerint (1860): *Kék hegyen túl, tengeren túl [. . .] Laktak a tündérek.* Másutt arról ír, hogy *Amoda a két hegyekbe,* egy különös ember él (*A nyugtalan*

zarándok, 1877); *A bikoli fák alatt* (1880) c. költeményében olvasuk: az is csak földi csalódás, hogy *Ott ama kék hegyek mögött* nyugszik le a lángoló nap. Petőfinél is a szerelmi boldogság jelképe: Azokon a szép kék hegyeken túl... (1847. Cím és az első sor ugyanaz.)

- 94 *Maradni szigorún egy kedvben* — Vö.: *Alfréd regénye*. II. 182.
- 110 *marche!* — (fr.) mars! El innen!
- 118 *Hogy már így épen ki nem állja, S most még „maradhatatlanabb”*; — Vö.: *A kiálthatatlan szépről*. 1860.
- 134 *szédelő népség* — Vö.: I. 94.
- 153 *Majd a mérhellen oceánnak Beljén, lakatlan szigeten* — Vö.: *Ildikó*. I. felv. 307.
- 160 *Csókolkozása* — E ma már szokatlan, elavult főnév igei alakját találjuk egy korai versében: *S össze is csókolkozunk (Adjon isten!* 1848.)
- 165 *Sokáig alszik az, de aztán Rettenő, mint az éh oroszlán* — Egyik röpiratában a magyar tétlenséget ostorozván írja: *a heverésre csakugyan hajlandó oroszlán lefekszik, hogy aludjék ismét addig, míg éhkinja fölébreszti.* (*Önbírálat*. 1862. VKrk VI. köt. 10. l.) L. *Ildikó*. IV. felv. 247. sorát és jegyzetét. — *éh oroszlán*: éhező oroszlán. Vö.: *éhsárcányok* (III. 373.) *Az éh* (éhező) jelző előfordul Vörösmartynál („éh farkasok”). *A hűség diadalma*. II. ének. 1822.), *Aranynál* („éh keselyűk”). *Álom-való* (1848.), *Komjátýhnál* („Éh-torku”). Az enyészethez, de még Illyésnél is olvashatjuk: „éh bogár-had”. (Halhatatlan képzeletünkben. Fekete-fehér c. [1969] köt.-ben).
- 187 „*Volnék egy ország fejedelme A királyok királya bár; El-elvonulnék hébe-hóba* — Vö.: *Ildikó*. IV. felv. 131., és *Manna* (1857. VKrk IV. köt. 212. l.)
- 195 *Boltozatos fák rejtgetnék* — Visszatérő képzet. L. *Béla királyfi*. II. 162.: *Boltozatos tükös rengeteg erdőkön*. Ezt a sort két ízben idézi prózájában: *Az erdő nyáron* (1882. VKrk V. köt. 51. l.) és *Vadászat egykor és most* (1882. Uo. 59. l.) c. írásaiban. Walter Titkos, magányos rengetegbe hívja szerelmét. (*Ildikó*. I. felv. 328.) A stájer tájokról írja: *az erdők boltozatja Mint egy isten-trónterem.* (*Körúton*. 1886) *A meyerlingi halott* (1889.) c. versében: *a Boltozatos, tükös erdő Halkan csörrenő patakja is zokog.* Két évvel később írja, hogy végső vágya *Boltozatos, tükös sűrűk mélyén Háborúlan alacsony kis hajlék* (*Messze innen!* 1891.).
- 217 *Ha „kis lakot domb oldalában, Mely oly vidáman mosolyog”,* — Vajda itt önmagát idézi. L. II. 81–82.
- 222 *Hogy ne gondolna egybe rája* — *egybe*: egyszeriben, rögtön. Vö.: *Ábel és Aranka*. I. 70. *Törzsök Jankó*. II. 25. *A jó egészség és hosszú élet tüka*. 264 és 298. L. még: *Gyermekkorom tájéka*. 1885. Vörösmarty is ebben az értelemben használja. (Zalán futása IV.)
- 223 *Az allaghi hegyoldal* — Újpestről északra a mai Alag község környékén elterülő dombos vidék. Az 1870-es években még nem alakult ki a mai Alag, a korabeli térkép itt három elszórt települést jelez. Ezek: — Alsó Allagh, Felső Allagh, és Pusztá Allagh. (Preisich Gábor: Budapest városépítésének története a kiegyezés-

- től a Tanácsköztársaságig. Budapest 1964. 190. l.) Érdekes, hogy Arany János a Toldi estéjében (VI. ének) a testőrök fejének éppen az Allaghi nevet adta.
- 227 *habos mezőség* — A *habos* jelző nyilván a mező fölött repdeső sok-sok fehér (tarka) lepkére vonatkozik, — esetleg a szélben hullámlzó fűre.
- 229 *pütypalatty* — fűrj.
- 232 *Nyögi szerelmét a galamb* — L. *Alfréd regénye*. V. 64. sorát és jegyzetét.
- 238 *E gondolat gyűjt mint a villám* — L. *Alfréd regénye*. I. 49. sorát és jegyzetét.
- 241 *elbobbantja Ernő Huszonnégy fontos érveit* — font: egykori súlymérték, kb. 1/2 kilogramm. A huszonnégy fonttal általában a nagy ágyugolyót szokták jelölni, az *elbobbantja* ige is erre vonatkozik. Vö.: *a 24 fontos ütegek sortüze csaknem szakadatlanul rombolta a falakat (Egy honvéd naplójából. 1869. VKrk IV. köt. 362. l.)*.
- 245 „háztüzenéz” — A menyasszony szüleinek látogatása a vőlegény-nél, hogy tájékozódjanak a leendő férj anyagi helyzetéről. L. I. 446.
- 265 *Ugy szép a ház, ha udvarából* — Arany leírásainak hatása érezhető e szakaszban szövegyezések nélkül is.
- 268 *A garmadán baromfi vőj* — *garmada*: gabonaszemekből fölhalmozott kupac.
- 271 *A tyúk kodál az asztagon* — *kodál*: kotkodál, kotkodácsol tájnyelvi alakja.
- 275 *Ez maga a szent egyszerűség!* — A „szent egyszerűség” a latinból (*sancta simplicitas!*) fordított: „szent együgyűség”, mintájára alkotott kifejezés. (Az eredeti szállóige magyarázatát l. *Ábel és Aranka*. II. 131.)
- 288 *Méltó díszülmények között* — L.: I. 45.
- 289 *Egy óra a paradicsomból* — visszatérő motívum Vö.: *Ildikó*. I. 330.
- 298 *Holott már Ernő kételye* — az 1896-os kiadásban is *Andor* van *Ernő* helyett. Javítottuk.
- 309 *Ez a teljes boldogság napja, Szerencse ittas pillanatja* — L. még III. 371, 534. Vö.: *Alfréd regénye*. V. 54.
- 316 *tehi tölt* — azaz: tele van töltve.
- 317 *gyáva gond* — L. *Alfréd regénye*. II. 51. T.ny.m. 536. l.
- 318 *Patvarba!* — L. *Alfréd regénye*. III. 78. T.ny.m. 542. l.
- 322 *A vadseres négyes fogat* — *vadseres*: olyan ló, amelynek szürkés színe van, a feje és lába pedig fekete. Marjai Bódog is *négyes fogattal járogatott a kerepesi úton Regina ablakai alatt*. (*Barát és vetélytárs*. 1858. VKrk IV. köt. 235. l.) Szerepel a szó a *Polgárosodásban* (1862) is. (VKrk VI. köt. 107. l.)
- 323 *A füzeséri nyárasokban* — Füzesér: kitalált helységnév? Az előző kiadásokban: *A fót-csomádi nyárasokban* — Fót, Csomád Pesttől északra fekvő községek; *nyárasok*: nyárfák. L. *Alfréd regénye*. I. 130.
- 334 *Sorfákon a szarkák csörögnek* — Utalás a szólásmondásra: Csörögnek a szarkák, vendég jön. Sorfa: olyan fa, melyet fasorok létesítésére ültetnek el.

- 339 *A „pásztorosdihoz” keretnek — „pásztorosdi”*: visszatérés a (mes-
terkelt) pásztori világba. A XVIII. század végén a rokokó hozta
divatba. A szóképzésre l.: *emberesdi (Tavaszi felé. I. 1860.),*
kerekesdi (Alfréd regénye. I. 468.).
- 342 *Ah ez aztán „arany” középszer — az arany középszer (aurea mediocri-
ritas) Horatius (i. e. 65—i. sz. 8.) római költőtől ered. (Ódák. II.
10. 2.) (L. még: *A jó egészség és hosszú élet titka. 163.)* Magyar for-
dítása Berzsenyi Dániel Jámborság és középszer c. verséből
(1804—1809 között) való. Itt nem eredeti értelmében, hanem tré-
fás szójátékként mondja Etelka, ti. az „arany” valóban aranyost,
gazdagot, kincseset jelent, tehát nagyon is gazdag az az *egyszerű-
ség*, amely megszedítette Etelka anyját. (II. 275.)*
- 352 *Majd szörnyű lesz az ébredés — Vö.: Alfréd regénye. II. 24.*
- 360 *ottomán — támla nélküli dívány, két végén párnázott könyöklő-
vel.*
- 367 *pásztorrege — olyan elbeszélő költemény, mely a pásztorok és a
természet ólén élő egyszerű emberek életét mutatja be idillikus
formában. Főképp az ókorban és az újkor elején volt a pásztor-
költészet divatban. Vö.: II. 339. és II. 533.*
- 378 *Ó egy szegény polgárleány — Vö.: Ágota tudára adta Manónak,
hogy Adriéna sértve érzi magát azáltal, mert Manó őt „polgárleány-
nak” tartja. (Egy bolond, aki szeret. 1857. VKrk IV. köt. 191. l.)*
- 379 *Ó csak szeretni tudna véglen — véglen: végtelenül. Vö.: III. 315.*
- 388 *Mint szél ha rázza, patyolat — patyolat (itt): hófehér vászonból
vagy gyolcsból készült fehérnemű, ing, amelyet faluhelyen mosás
után rendszerint a szabadban kifeszített kötélre aggatnak. Ilyen
értelemben fordul elő Vörösmartynál (Eger. II. és III. ének
1828.), Petőfinél (Pusztán születtem... 1844., Zöld Marci.
1847.), Arany Jánosnál (A lacikonyha. 1850., Hej! iharfa...
1850.)*
- 395 *Talán e gondolat nyilatúl, Mely úgy szívébe lövele? — Vö.: IV.
182 és Alfréd regénye. II. 12.*
- 406 *oh fondor sors! — fondor (régies): ravaszul eselt szövő, fondorla-
tos. A fondor jelző előfordul a Jóbohó Petiben (1860) is. Novellái-
ban: *fondor vád (Egy honvéd naplójából. 1869. VKrk IV. köt.
321. l.) Emma fondor hajlamai (Egy nő, ki mérget akar venni.
VKrk IV. 144. l.)* L.: „fondor hatalom” (Vörösmarty: Harci dal.
1848.); „fondor szövevény” (Vörösmarty: A hűség diadalma.
III. ének. 1822.); „sors fondor Kénye” (Petőfi: K. Vilmos bará-
tomhoz. 1842.); a „fondor lelketű egyházfi” A helység kala-
pácsában. Még József Attila is: „cseleit szövő fondor magány”-ról
ír. (Óda. 1934.)*
- 411 *Akár csak a gáz a léggömbbe — Vö.: Alfréd regénye. II. 185.*
- 414 *kesely — (elavult) keselyű. L. a Lenni vagy nem lenni (1887) c.
versében: Turul, kesely szolgálja a verébknek? (60. sor) saskesely
(A váratlan orvos. 1859. VKrk IV. köt. 265. l.) és Vörösmartynál
is: „A keselynek szárnya csattogását” (A vén cigány. 1854.)*
- 422 *S holott a jó mohágy is ott vár — Vö.: illatgözös gyep (Ildikó I.
felv. 333.), Lágy pászitvánkös (Alfréd regénye I. 442.).*
- 429 *Éreszti a fűzöt derekon — A múlt században a nők a felső ruha
alatt derekuk karcsúsítására rendszerint valamilyen rugalmas*

- anyagból (halcsont, acél, gumi) készített feszes fűzőt hordtak.
- 439 *S szemé arkangyal fényitül* – *arkangyal*: a katolikus vallás szerint magasabb rangú angyal; főangyal. Vö.: *Adriéna arca elhalványult, s szeméből a kiváltó arkangyal pallosának fénye lövellt Manó szemébe. (Egy bolond, aki szeret.* 1857. VKrk IV. köt. 191. 1.).
- 440 *Egy percre Ernő megkövült.* – Vö.: Ernő kővé változott egy percre (III. 350.); Ernő (a csónakban) *Úl ott kövülten, mozdulatlan . . .* (IV. 445.) Egyik novellájában hasonlóképp: (Ákos) *Néhány percig úgy ült ott, mint a kővé vált. (Barát és vetélytárs.* 1858. VKrk IV. köt. 220. 1.) L. még: *Ildikó.* V. felv. 181. sorát és jegyzetét.
- 461 *tart „recidivátul”* – *recidiva*: megismétlődés, visszaesés. Ernő ugyanis attól tart, hogy Etelke haragja megismétlődhet és ő ismét visszaeshet előbbi állapotába. (L. II. 445.).
- 465 *Denique Ernő egyre „golyhóbb”* – *denique*: (lat.) végül, *golyhó* – itt: tudatlan, „csacsi” ember. Ugyanilyen értelemben használja *Egy nő, ki mérget akar venni* (1856) c. (VKrk IV. köt. 142. 1.), a *Barát és vetélytárs* (1858) c. (VKrk IV. köt. 241. 1.) elbeszélésében, *Széptani levelek* (1861.) c. tanulmányában (ÖM 1804. 1.), és az *Ábel és Arankában* (II. 59.), *Petőfinél* (Az országyűléshez. 1848., *Feleségem és kardom.* 1848., *Kont és társai.* 1848.), *Arany* nál is előfordul. (Honnan és hová? 1877.)
- 475 *izzó láva ég érében* – Vö.: I. 271. L. még: *Vérem, mint a kéneső, ég (Boldog szerelem.* 1866. Az 1895-ös kiadásból két versszak, közte az idézett sor is kimaradt); *Úgy ég a vérem, mint a kátrány A tengeren kigyúlt hajón. (Fürdői emlékek.* II. 1887.)
- 479 *Jöhet az isten anygala, Bizony hamar fölhalja a.* – Gábrriel arkangyalra céloz, általában ő az isten büntető anygala, 1. később II. 520. – Ilyesfajta ügyetlen rím (anygala-fölhalja a) használ Vajda másutt is: *Itt csókolt a kedves Zsuzsika . . . S egyikünk se tudta, hogy mi a ? (Otthon,* 1853), *Idegen nép ? – mind pogány a ! Egymást kővel hajigálja. (Jóbozó Peti.* 1860.) Az *Ábel és Arankában* hasonló rímpárok találunk (I. 131. és I. 257.) Ilyen, ma már alig elfogadható rímpárt azonban a múlt században másoknál is lelhetünk: *Petőfinél*: semmi a – biblia. (Tomba Mihálynál. 1848.); *Mindig a* – *Éjszaka* (Tíz pár csókot egy végből . . . 1848.); *dologra* – *volt a* (Lehel vezér. I. 6. versszak); *Arany*nál: *Tudjátok-e, mi a Valakinek tulajdon Lakházzal bírnia ? (Házioraság.* 1850.); *igaz a,* – *haza* (Ének a pesti ligetről. 1877.); *tudomása* – *más a* (Tamburás öreg úr. 1877.); *Reviczkynél*: *biz’ a’* – *kritika* (Praeludium. Töredék).
- 487 *szép volt, szép nagyon* – L. még: III. 281. Vö.: *Alfréd regénye.* I. 16.
- 491 *Mind tökélye idomoknak* – Vö.: *Ildikó.* I. felv. 346.
- 492 *Mind csodák a mell haván* – Vö.: I. 463.
- 502 *mázoló barátom* – Vö.: *Barátom, mázoló* (IV. 473) – Szigeti József Falusiak c. (1858) vígjátékából való az: „öcsém, mázoló”. Ennek a tréfás megszólításnak egyik változatát használja itt V. L. Tóth Béla: *Szájruul szájra.* A magyarság szállóigéi. Budapest 231. 1.
- 504 *Jobb hát, ha arra játyolt vetünk* – L. I. 548.
- 508 *Hol vagy ?” rettentő szözata Háromszoros egymásutánban; Ah, épen*

- mint a bibliában* — Miután Ádám és Éva evett a tiltott fa gyümölcséből, észrevették meztelenségüket és fügefalevelekkel takarták testüket. Alkonyatkor hallották, amint Isten a kertben jár, de ők elrejtőztek a fák között. Isten háromszor kiáltotta: Ádám, hol vagy? (Mózes I. könyve III. 7—13.)
- 519 *S tán onnan csak nem úzi el Az a kegyetlen Gábiel?* — Vö.: II. 439., II. 479. Gábiel arkangyal szerepel a GE ciklus (1856) XXII. darabjában is. — Gábiel üzte ki Ádámot és Évát a paradicsomból.
- 523 „*Hisz nem is éden az*” *suttogja*, „*Mit elveszítünk nem lehet.*” Vö.: *Tekintetünkben hajh! nem az elvesztett — Az el nem nyert éden fájdalma van.* (Harminc év után. 1892.)
- 529 *Immár a pásztorhangulatnak, Játék-szeszélynek vége van* — L. II. 339. és 367. sorok jegyzeteit.
- 537 *Igy tölt a nagy nap* — azaz: *Igy telt el a nagy nap.* L. még: *Hol annyi kéjes perce tölt.* (IV. 588.) Vörösmartynál is: „*S a hol annyi jó és rossz napunk tölt.*” (Liszt Ferenchez. 1841.)
- 545 *galant* — régies alakja a gáláns (nagyon udvarias) melléknévnek. Ugyancsak e németes alakjában fordul elő egyik novellájában. (*Szeverina*. 1851. VKrk IV. köt. 74.)

A sétahangversenyben

- 2 *Patvarba!* — L. a II. 318. sorához írt jegyzetet.
- Az egész versszak, ha rejtetten is, Petőfi hatását mutatja. Ezt a fellazított versbeszédet ugyan, mely az élő nyelv közvetlenségével és némi ironikus hangvétellel fűzi egybe a műbe bedolgozott, akár teljesen kozmikus elemeket is (l. 81—84. sor), Petőfi alakította ki. Az effajta hang Petőfi után is ritka, valójában V idézte föl ismét, tovább lazítva e versbeszédet a maga módján. (L. például a mű elején a gyakori módosító és felkiáltó szokat) Nem hallgathatjuk azonban el, hogy e módszerrel — úgy tűnik — nem egyszer verstechnikai bizonytalanságát igyekszik leplezni, és sorai ezért itt-ott inkább csak ügyetlenek, semmint fölényesek vagy ironikusak.
- 5 „*A nagy világban, sokaságban*” — Visszautalás az előző rész 181. és 182. sorára.
- 13 *Mi Angyal Bandinak a pusztá* — *Angyal Bandi*: a múlt század elején élt híres betyár, megbízható adatok szerint egy Borsod megyei földbirtokos fia, 1805-ben halt meg. (L. Dömötör Sándor: *Az Angyal Bandi-nóta történeti háttere.* Ethnographia 1971, 220—248. l.) Balog István színdarabot (1812), Vörösmarty (Angyal Bandihoz. 1818—26. Ifjúkori költemény) verset, Jókai Mór A népdalok hőse címen elbeszélést (1851) írt róla. Petőfi is említi (Liliom Peti, 1845). Életét, kalandjait a vásárookban, ponyván árusították. (L. Arany János: *A lacikonyha*, 1850.) Egy Angyal Bandiről szóló nótának két sorát idézi Vajda *A csikós* c. írásában (VKrk V. köt. 181. l.).
- 25 *ergye* — „eredj” népies alakja.
- 38 *Mi vége sok gyönyörnek* — L. II. 18.

- 53 *Vén őr a városházatoronyban Verd félre a harangot, tűz van!* — Az első hivatásos tűzország a Belvárosban állították fel 1873 elején. Az őrség helye kb. a mai Erzsébet híd pesti feljárójánál a régi belvárosi plébánia átalakított épületében volt. A tűzoltóság szomszédságában levő régi városháza erkélyén egy toronyór sétált. (A régi városháza — egy magas tornyú, háromemeletes háztömb — körülbelül a mai Váci utca és a Szabadsajtó út sarkán állt.) A központ és a városház tornya össze volt kötve egy Bell-féle házimikrofonnal. (Kállay István: A székesfővárosi tűzoltóság fejlődése 1914-ig. Városi Szemle, 1936. 589—600. l.)
- 58 *gyúanyag* — Vö.: *Az elítéltek* életében (1860): *földingató gyúanyag*ról ír. (VKrk. IV. köt. 36. l.)
- 62 *delhad* — Valószínűleg V alkotása (összevonása) deli férfiak hadából. L. I. 195.
- 64 *Valami vén bankóriás?* — bankóriás: nagyhatalmú, igen gazdag bankár.
- 67 *A keresztyén Vénusz* — Vénusz: (Venus): Afrodite görög istennő latin megfelelője. Az előző kiadásokban *keresztény* van. Nem tudni, mi vezette a költőt arra, hogy megváltoztassa e szó írásmódját. A katolikusok rendszerint „keresztény” formában írják, mondják. Általában V-nál is így fordul elő (l. *Béla királyfi*. II. 324. IV. 286.), ám a *Polgárosodás* (1862) egyik helyén ugyancsak a „keresztyén” alak szerepel. (VKrk VI. köt. 138. l.) A *keresztyén* alak a protestánsoknál szokásos. Megjegyzendő, hogy a szintén katolikus vallású Vörösmartynál is előfordul a keresztyén alak. (A két szomszédvár. III. ének 1831.)
- 69 *Ki nap lehet, az nem lesz csillag* — a *Találkozások* két női alakja közti különbséget többféleképp (hasonlatokkal, jelzőkkel) érzékelteti V. Itt Leonát vakító, gyújtó, tündöklő naphoz hasonlítja, aki mellett a többi nő csupán egyszerű csillag. A költő többször céloz arra, hogy Etelke szépsége is csak csillag Leona kábító napszépsége mellett. Ugyanezt a képet — nap és csillag — találjuk a *Husz év múlva* (1876) c. versében is: hiába kacérkodnak, ragyognak a csillagok, nem hatnak már a költőre, de olykor a felkelő nap sugaraira a szíve még kigyúl. Az 1880-ban írt *Arabella* c. (de kétségtelenül Bartos Rózának szóló) költeményében is így magasztalja Róza szépségét: *Te is olyan vagy, mint a nap, Tündöklő a végtelenségben.* — Egyik cikkében, *Ázsiai fejedelmek Európában* (1880) hasonló képet találunk: *Mozogjanak a planéták a nap körül; ő maga áll csöndes fonságában, fényt sugározva.* (ÖM. 1637. l.)
- 73 *Oh e napok, e napszépségek* — Vö.: *e napszépke csókja* (IV. 145.). *A szerelem szótára és kalauzában* (1882) is ír a *tündöklő napszépségek*ről (VKrk V. köt. 251. l.)
- 76 *Száz mérf. . . .* — mérföld. A magyar mérföld: 8534 m.
- 82 *Vakító nyárközépi nap* [. . .] *bimbót fakaszt* — L. a *Hábor* c. novellájában (1851.) a *nyár azonban kinyitja a bimbókat, s a szerelem napjának edes forróságát isszák a rózsák.* (VKrk IV. köt. 80. l.)
- 84 *A földövi orkánokat* — földövi: földünk egyenlítői vidéke. Megtalálható Petőfinél is: „Volnék bár a földöv homokja.” (Volnék bár 1844.)

- 86 *öldöklő* — L. *Alfréd regénye*. I. 25. sor jegyzetét.
- 92 *Fővárosunk aequatorán* — aequator: egyenlítő; itt: a Váci utca. Vö.: III. 84.
- 94 *aloé* (gör.) — fa nagyságú, vastag levelű liliofajta Dél-Afrikában.
- 96 „*Oroszlán*”, „*tigris*”, „*elefánt*”. — A különböző típusú udvarlók elnevezése. Vö.: *Ki bájaidból méltatlan vadakra Pazaroltál nem értett kincseket.* (*Harminc év után.* 1892).
- 104 *Belopja esdő billet-doux-d'* — billet-doux: (fr.) szerelmes levél, üzenet
- 107 *Egy dandy a szép delnő mellett* — dandy: l. I. 237.: delnő: előkelő hölgy, úri nő. L. I. 195. sor jegyzetét.
- 109 *Mint egy dióverő nagy pózna* — A dióverő jelzőt magas termetű értelemben használja Vajda. Ugyanígy *Bolond történetek* c. (1854) novellájában is: *egy magas, dióverő termettel megáldott ifjúról* beszél (VKrk IV. köt. 93. l.). L. még: *Ábel és Aranka*. II. 22. Gúnyos értelemben „dióverő pózna” a labanc a Csínom Palkó szavai szerint.
- 111 *Monoklijában jelleme* — Az ostoba, léha és gőgös arisztokratának a múlt század második felében vált jelképévé a monokli. V *Vadászat egykor és most* (1882) c. írásában gúnyolódva szól arról, hogy viselkedik egy igazi vadász és hogyan egy váci utcai korzózó, *üres fejű* arisztokrata „*Monokles*” úr a vadászon. A monoklit viselő, folyton előkelőségét hangoztató, de nevetségességig bárgyú arisztokrata típusát Ágai Adolf (1836–1916) író, újságíró teremtette meg. 1865-től a Bolond Miska, majd 1868 után a Borszem Jankó c. élelclap hasábjain szerepelt évtizedekig Szent-Léhay Monokles néven ez a jellegzetes társadalmi figura.
- 117 *A dandy hosszú fintor lába* — fintor láb: görbe, torz láb. L. még: *fintor poja* (*Polgárosodás.* 1862. VKrk VI. köt. 90. l.).
- 120 *Krucinéz!* — Az ismert (német) szótárakban nem található. Alkalmassint a káromkodásként is használt „*Kruzifix*” (feszület) enyhített, szépített vagy eltorzított alakja. Ilyesféle enyhített szitkozódást vagy bosszankodást kifejező magyar szavakat is olvashatunk a *Találkozásokban* (*terringettél!* I. 189., és 323., *ördög, pokol!* III. 335., a *kőbe!* III. 403.) és másutt: *A nemzethez* (1847), *Béla királyfi* (I. 114.), *A szomorú körutas* (1892. 319. sor); novelláiban: *Szeverina* (1851.), (VKrk IV. köt. 98. l.), *Bolond történetek* (1854. Uo. IV. köt. 98. l.), *Borzasztó dolgok* (1856. Uo. IV. 125. l.).
- 124 *Uram, ki ön? Jegyét!* — L.: az *Alfréd regénye* III. 10.
- 128 *A jegy e bájos névre szól!* — a báró német neve (*Immerfein*) magyarul: „*Mindigfinom*”.
- 133 *Hévélye a szótalkozásnak* — hévély: heveesség Vö.: *eszély* (I. 524.).
- 136 *Egy bérfogatba menekül* — bérfogat: megszabott díjért bérelhető egyfogatú (konflis) és kétfogatú (fiáker) kényelmes kocsis, hintó.
- 137 *Nevem Leona* — a Leo női párja. E nálunk igen ritka nevet adta egyik drámája hősnőjének Czako Zsigmond is: Leona. Tragédia. Pest 1846. A darabot a Nemzeti Színházban 1846–1849 közt hatszor játszották, a közönség azonban a vadromantika e jellegzetes termékét hidegen fogadta. A hősnő, Leona mint a bosszúállás démona elpusztítja hűtlen csábítóját. A fiatalon öngyilkossá lett írónak ez a drámája — írja Solt Andor — „rokon Vajda Péter

írásaival, Jókai első műveivel, főleg pedig a *Felhőkkel*, a *Tigris és hiénáival*, a *hóhér kötelével*. Petőfi lelki válsága hamarosan feloldódott a politikai harcokban: Czakónál ez a szerencsés fordulat nem következett be. Pesszimizmus, befelé forduló, hideg közönyt magára erőltető, önszűz göggel, az emberek fölé emelkedő magatartással merevedett, amelyhez hasonlót később a »Mont Blanc-ember« Vajda Jánosnál tapasztalhatunk”. (A magyar irodalom története. Budapest, 1965. III. köt. 679. l.) Nem lehetetlen, hogy V látta (esetleg olvasta is) Czako színművét, és innen kölcsönözte e ritka női nevet. De találkozhatott e szokatlan női névvel egy az ötvenes években bemutatott magyar drámában is. Kövér Lajos Celestina c. színdarabjára gondolunk, itt ugyancsak Leonának hívják a hősnőt. A bemutatón mint színikritikus ott tilt V, bírálata a MS 1856. április 12-i számában jelent meg. Érdekes, hogy V a *Találkozások* négy főszereplője közül háromnak is megváltoztatta a nevét (Örvényi Andor-Virányi Ernő, Eperke-Etelke, báró Witzenblitz Hugó Anatol—Báró Immerfein Anatol), de Leona neve változatlan marad. Talán nem érdektelen megjegyeznünk — amint Arany egyik verséből (Pohárköszöntő. 1867.) megtudjuk —, hogy Csengery Antalnak, a kor nevezetes publicistájának, politikusának egyik leányát Leonának hívták, sőt: Leonának volt egy Olga nevű nővére (*Találkozások* Leonájának is Olga a kísérlője L. III. 153) és egy Eti nevű húga. V is egy ízben *Étikének* nevezi költői beszélyének másik női alakját. (I. 458.) A *Leona* névvel Jókainak még kései regényében is találkozunk: „»Toffi nagysám« (igazi keresztnevén Leona)” (Tégy jót. 1895. Kisregények 5. köt. Krk. 1974. 134. l.).

- 149 *Mi végtelen báj s kellemlalmaz* — Vö.: I. 167.
- 151 *Ne vidd a kísértetbe őt* — (régies): kísértés. Utalás a keresztény vallás legfőbb imádságának, a Miatyánknak egyik részletére: És ne vigy minket „a kísértetbe”. A korabeli imaszövegben a V által használt szó van. L. még III. 324. sorát: *Egy angyali kísértetbe hoz*. Jókainál is: „ne vigy a kísértetbe!” (Az arany ember. 1872. Krk 1964. II. köt. 135. l.) Babits ugyanígy használja Miatyánk c. (1914) versében: „És ne vigy a kísértetbe minket.”
- 160 *A gesztenye fasor alatt* — a mai Gorkij-fasor útvonalán.
- 161 *De csak nem a városligetben?* — V kedvelt sétahelye volt a Városliget, versben is magasztalta szépségét. *A városligetben* (1880).
- 170 *ha Zeüsznak egykoron Lovaiiban félistenvér folyt* — A görögség totemisztikus, mágikus korszakában Zeus minden állatát isteni eredetűnek tartották. Ez a felfogás öröklődött tovább különböző formában. Nem tudjuk, V honnan vette, hogy Zeusznak félistenvérű lovai voltak. Homérosznál olvasunk Akhilleusz két halhatatlan lováról: Xanthosz tudott beszélni, és előre látta gazdája sorsát. A másik ló neve Baliosz volt, Zephürosznak, a nyugati szél isténének és a Podergé nevű Hárpiának a leszármazottja. V igen nagyra értékelte az Iliászt, és nagyon valószínű, hogy Akhilleusz lovaira gondolt, mikor itt Zeus félistenvérű lovait említi.
- 176 A „névtelen félistenek” — E szállóigeszzerű kifejezés Kossuth Lajos-tól ered. Egyik angol nyelvű beszédében, amelyet 1852. november 12-én, Birminghamben tartott, visszautasította azt a híresztelést,

hogy a szabadságharc csupán egy általa fanatizált párt küzdelme volt. A beszédet magyarul Helfy Ignác ismerteti: „Nem én inspiráltam a magyar népet, hanem a magyar nép inspirált engem.” Majd a továbbiakban így dicsőítette Kossuth a nagy szabadságért elesett névtelen honvédeket: „Ekként küzdöttek a hazáért és szabadságért, s ezrenként ekkép haltak meg a mi névtelen félisteneink.” (L. Kossuth Lajos iratai Budapest 1894. IV. köt. 236. l.) Az eredeti angol nyelvű kifejezést az 1860-as években Jókai Mór egy verse (Nagyok, nagyobbak, legnagyobbak) tette igazán ismertté. A vers 3. szakaszában olvashatjuk: „Ki adta rájuk e nevet? »A névtelen félistenek?«” A vershez fűzött jegyzetében Jókai meg is mondja, hogy Kossuth nevezte így a honvédeket egyik angol beszédében: „unknown demigods”. Eredeti angol formájában használta a szállóigét a Daily News 1894. március 31-i számában egy névtelen cikkíró, aki annak idején maga is hallgatta Kossuthot. Így idézi Kossuth szavait: „the un-named demigods”, azaz magyarul: a névtelen félistenek. (Békés István: Napjaink szállóigéi. Budapest 1968. 241. l.) Megtaláljuk már a *Perczel Mór merénylete Kossuth ellen* (1868) c. röpiratában is (VKrk VI. köt. 230. l.), később a *Fürdőből — vadászatra* (1881) c. írásában (VKrk V. köt. 43. l.). L. még: *A névtelen hősök csatazajától, Megszégyenyülve, álmélkodva néztek Köröskörül rád mind a többi népek. (Lenni vagy nem lenni.* 1887.)

- 181 *És a turbékoló galambok Magányt keresnek, sűrű lombot, Természet pázsütámlagát* — Vö.: *Ildikó*. I. felv. 332. sor jegyzetét.
- 186 *Ivadja a nyíló tavasz* — ivad (tájszó): évad. L. még *Vadászat* (1880) és *Fürdőből — vadászatra* (1881) c. írásaiban. (VKrk VI. köt. 35., 37. ill. 41. l.)
- 191 *Dall a madár* — dall: dalol — *A Béla királyfiban: várjatok, eldallom* (I. 88.). L. Vörösmartynál: dallani (Zalán futása. 1825); Egyik korai versében is: „Éneket dallott szive kis tüzeből” (A lantához) Aranynál: „dallanék” (Kosmopolita költészet. 1877) Reviczky-nél: „eldallom e szerelmet” (Praeludium Törödék); Komjáthy: „Süket haboknak dallani” (Cesleta hugomnak).
- 197 *Elváltozik, elkorcsul minden* — Visszatérő motívum. L. *Ildikó*. III. felv. 395. sorát és jegyzetét.
- 199 *az erdő mindig az, Mi volt: örökké szűz, igaz.* — Az erdő szűziessége, tisztasága egyik gyakori témája V költészetének. különösen vadászati cikkeiben sűrűn szól róla. L. például: *legszebb az erdő (...) a maga szűzies tisztaságában (Vadászat egykor és most.* 1882. VKrk V. köt. 60. l.).
- 208 *Ah, mégis szép ez a világ!* — Vö.: ugyanitt IV. 111. — A komor látásúnak tartott V költészetében föl-fölcsendül az élet szépségének elismerése. Egy 1847-ben írt versében így kiált föl: *oly szép az élet! (Elvirához) Mert váltig hiába alattok, beszéltek:* — olvashatjuk a *Béla királyfiban* — *Kivánatos a kéj, s kedves ez az élet* (IV. 197.). *A váratlan orvos* c. elbeszélésében (1859) a következő sorokat találjuk: *Minden olyan szép, üde, ifjú, ragyogó volt, mintha még a fűszálon fénylő örömkönnny is azt akarta volna jelenteni: oh, mi szép az élet!* (VKrk IV. köt. 268. l.) Az *Ártor és Ida* c. versét (1864) e szavakkal indítja: *Oh kedves az élet, szép a világ;*

Nagy gondolati költeményében (*Végtelenség*. 1875) újra megállapítja: *Mert szép e földi lét. Az Alfréd regényének hőse is* — midőn úgy érezte, szívéből kiűzte Izidóra képét — így kiált föl: *S enyim megint e szép kerek világ!* (III. 21.) Egy kései versében pedig, mintegy búcsúképp mondja: *Mi szép a föld!* (*Búcsu a naptól*. 1895.)

- 209 *Még délelőtt, tehát üres volt, Tehát szép, kedves a liget.* — Hasonló gondolat található *A városligetben* (1880) c. versében is.
- 212 *Becsali mind a két sziget* — A Városligetben az idő tájt két nagyobb és egy kisebb sziget volt. 1896-ben a földalatti villamos pályájának építéskor feltöltötték a Páva sziget körüli csatornákat. Ekkor szűnt meg a kis Hattyú-tó is, amelynek közepében állott a Hattyú-sziget. Csak a Széchenyi-sziget maradt meg, erre épült aztán a Vajdahunyad vára. (L. Thaly Tibor: *A 200 éves Városliget*. Budapest 1958. 106—107. l.)
- 217 *A sorvadó kápolna tornya Mindegyre sűrűbben köhint* — V itt bizonytalán a Hermina kápolnáról szól, melyet a Városliget délkeleti oldalán a mai Május 1. út (azelőtt Hermina út) mellett épített Hild József neogótikus stílusban József nádor elhalt felesége emlékére. A kápolna közadakozásból épült. 1842-ben kezdték el, és csak 1856-ban fejezték be. A kápolna korabeli képét megtalálhatjuk a VÜ-ban is. (1866. 533. l.) — A *köhintés* itt (a sorvadónak, betegnek képzelt kápolnából) az óráitéseket jelenti.
- 224 *„Becsületügy”* — ti. Ernő párba a báróval. *A végzetes mókus* c. novellájában (1869): Ákos *„becsületbeli ügyben” reggelre magához kérte két honvédtársát* (VKrk IV. köt. 278. l.).
- 228 *Patvarba!* — L. *Alfréd regénye* II. 78. sorát és jegyzetét.
- 235 *Sőt kapzsi is tán, mint korunkban A szép, ha rendkívüli, mind?*
L. *Alfréd regénye*. I. 291.
- 239 *Szívének ostor kéne* — bár *Csak egy ilyen lehetne már!* — V több helyt kifejtett elmélete szerint a meghódítani kívánt nőt először is meg kell kínozni, büszkeségét meg kell törni, akkor bizonyos, hogy megadja magát. L.: bővebben *A szerelem szótára és kalauza* (1882.) c. munkájában a *Színlés* címszó alatt. (VKrk V. köt. 250—252. l.)
- 245 *„Mi vakmerő vágy — mond vidáman — Egy hónapos padlás-szobában!”* — Leona a „báró” helyesebben: az „albán herceg” (I. III. 259.) szegénységére céloz.
- 251 — *Volt szó felőle a lapokba,* — L. e kötetben 570. skk. l.
- 252 *profán világ* — Szokatlanabb összefüggésben használja a *profán* jelzőt *A szomorú körutasban* (1892): *a profán szél mindent összehord.*
- 254 *D’Argiro Castro* — Hogy mennyire homályos ismeretei lehettek akkor Magyarországon még az íróknak, újságíróknak is Albánia népéről, bizonyítja e kitalált név is: az „albán hercegnek” teljesen spanyol hangzású nevet adott V.
- 256 *Egy körmönfont iparlovag* — a múlt század nyelvén: szélhámos, kalandor (főképp a gazdasági életben) Egy 1856-os színikritikájában írja V: *Hajnalosy legeltaláltabb iparlovag eddigi vígjátékainkban — ő a szemtelenség hőse; nem oly gazember, kiben némi lélekerő nyilatkozik, s ezért megvetésünket szelidíti,* — az ipar-

lovagot, korunknak e legkamaszabb fattyuhajtását így festeni nem-csak élethütlenség, de téveszett erkölcsi irány volna! Az iparlovag minden erő nélküli, önző, aljas lény kinek egy hatalmas előnye van: a szemtelenség, s egy tudomány, cultusa: a nyegleség, a csalás, mit „savoir vivre”-nek nevez. (savoir vivre: francia kifejezés: élnitudás, életművészet). L. Szigligeti Ede Dalos Pista c. vígjátékáról írt bírálatát a MS 1856. február 28-i számában. Hasonló hangon szól az iparlovagról a *Polgárosodásban* (1862) is. (VKrk VI. köt. 170. l.)

- 260 *Egy csavargó pincér talán* — A költőnek nem véletlenül szaladt a tollára a becsmérlőnek szánt „pincér” szó. A pincérekkel ugyanis igen sok baja lehetett. Egy 1890-es évek elejéről való levelében a következőket írja Nagy Miklósnak: *Pincérek, nyomdászok számára különleg be kellene hozni a botbüntetést.* (A levélmásolat az Akadémia kéziratárában.)
- 263 *Albániában hercegek Egyáltalában nincsenek* — Albánia: az 1870-es években még török megszállás alatt volt; vezérei, törzsfői voltak.
- 274 *Egymást üzi fény és homály* — A fény és homály egymást izzasztó játéka visszatérő kép V költészetében. L. *A Balaton partján*. 1884.
- 280 *Ó benne minden hangulat* — Reviczky Gyula néhány év múlva (1883) írja meg Magamról c. versét, amelynek utolsó sora így hangzik: „A világ csak — hangulat.”
- 281 *De szép, nagyon szép, mondhatatlan;* — Vö.: II. 487.
- 283 *Foltot mi haszna sejt a napban Hideg csövén a tudomány?* — A napfoltokat már régen, még a XVII. század elején fedezte fel Galilei. A tündöklő szépségű, érzéki szenyvedélyt ébresztő nőt gyakran hasonlítja a költő a naphoz. A SZÁ (1854). egyik versében (XI.) szintén ilyesfajta gondolatot találunk, mint itt, a *Találkozásokban*: *És szeretlek ismeretlen Tégedet és a napot; Együttben sem kutatva: Mi lakik benn, mi ragyog? Évekkel később, Gina „bűnbeesés” után viszont már alig elviselhető fájdalommal zokogja: gyalázattal folt ég a napban. (A kárhozott helyén. 1872.)* A Bartos Rózához írt *Arabella* c. versében (1880) ismét a napról és a rávetődő foltról ír: *Te is olyan vagy, mint a nap, Tündöklő a végtelenségben, Melytől minden fényt visszakup; De kebléhez nem fér csak az, ki Reá homályt vet, léha folt;* (E sorok élményi háttéréről l. VKrk II. köt. 271. l.) Szintén a feleségéhez szól a *Páros dalokban* (1882.): *Folt a napon, rózsán tövis. — Te benned én nem látok semmit!* — mondja a 3. versszakban, aztán így folytatja: *Van benned is, megengedem (. . .) Van árnya is felséges alakodnak; De a mi úgy vakítana, Ragyogó fénye, sugara Nincs olyan a tündöklő nyári napnak!* . . . (A vers megírását kiváltó élményt Bartos Róza beszéli el emlékirataiban. L. uo. 277. l.) Más vonatkozásban szerepel a nap és foltja *Az ujkori dalokban* (1885): Az arisztokrata lány kéri a trubadúrt, írjon hozzá egy dalt, akkor kezét adja neki. A költő kevélyen válaszolja: *„Ha dalt kívánsz, azt adhatok. Szépséged — végtelenségében Nagylelkűen, mint nap ragyog. Sugárjai mint távol csillag Rád verje vissza majd dalom. De foltja lenni alakodnak? Le kell ez údvrről mondanom.* Egyik kései költeményében (*Elmult idő*. I. 1892.) ismét Gina „bűn”-ére gondolva jelenik meg az a folt, mely itt nem a napra vetődik, hanem a *muló idő*

- óratabláján látja égni a költő, mint egy sebet és újra fölteszi a kérdést: *Törülhető-e, a mi megesett, Miből az égi zárdaszűz, a hold Izzó haragra lobban, az a folt?*
- 298 *sz'ő sem ad* — L. még: *'Sz kolosszál!* (III. 379.) — A sz': a hiszen szó rövidített, népies alakja. Szívesen használta Petőfi is ('szen: Szeget szeggel. 1843.; H'sz: Barátimhoz. 1843.; 'sz: A naphoz. 1844.).
- 307 *De Leonának egy kegyperce Egy földi étellel felér. Egy ölelése mámorával Kibékít a mulandósággal.* — Hasonló gondolatot találunk V más verseiben is: *Midőn ajkak csóokban egybefornak, Égő szívek egymáson dobognak, S eljeledjük, hogy van mulandóság: Az ilyen perc: örökkévalóság!* (*Szerelem édene*. VI. 1851.) A GE XIV. darabjában (1856): *A szerelem Balzsama a sírnak, Mely az enyészettel Egy perc üdve alatt Mindent kiengesztel.* Egy 1862-ben írt versében: *Ah oly örömet halnék meg ott Megsemmisülve mind-örökre, hisz Atélném én egy perc alatt Az örökkévaló időt, Ha ölelhetném karcsu derekad, Ha csókolhatnám édes ajkad!* (*Csapongás*. I. 1862.) — *kegyperc*: a nő részéről viszonzott szerelemnek egy perce. L. még IV. 360. sorát és a *Kegy* címszót a *Szerelem szótára és kalauza* (1882) c. munkájában. (VKrk V. köt. 247–248. l.)
- 315 *Véglen hatalma érzetében* — véglen: végtelen V szócsonkítása. L. még II. 379.
- 319 *S mert vérmes: önhűt, gondtalan* — túlságosan bizakodó Vö.: *Alfréd regénye*. II. 43.
- 321 *Nincs bűn a földön, mű szépsége Napfénye meg nem aranyoz* — Vö.: *az én napom Mindent megaranyoz Tavasz felé*. I. 1860.) *Az Alfréd regényében: Képzetelem mindent megaranyoz!* — (I. 47.)
- 327 *Örvény, a melybe ha tekint, Halandó ember veszve mind* — L. még ugyanitt III. 473., IV. 133. és IV. 619. A feneketlen, vad örvény képe több versében is megtalálható (*A kiállhatatlan szépről*. 1860., *Boldog szerelem*. 1866., *A kárhozat helyén*. 1872., *A bikoli ják alatt*. 1880.)
- 336 *Viódik egyre fuldokol* — viódik: V gyakran használja a szokásos viaskodás helyett. L. például: *Béla királyfi*. II. 160., *Ábel és Aranka*. I. 153., *Borongás* (1889).
- 352 *Ijesztő botránkyó-darab* — Itt olyan személy, akin mindenki megbotránkozik.
- 353 *Leonának ez elég volt. Neki elég a győzelem. Ha ellene a porba omlott* — A történet végén azonban nem Leona ellene (ellenfele), azaz Ernő omlott előtte a porba, hanem éppen Leona, mert hisz *híuságát ő megölte, Mert porba letiporva gögje* (IV. 517.) Vö.: *Alfréd regénye*. V. 108.
- 363 *Ha átszap illemes tréfába* — illemes: illedelmes. Lehet, hogy e nyelvújítási alkotást maga V rövidítette meg. Előfordul Reviczky egyik versében is: „oly illemes volt levele” (Emmához. V. A Magány c. kötetben. 1883–1889.).
- 364 *S a roszt kártyák közé nevet.* — Vö.: I. 350.
- 371 *S talán megest megúttasulna* — megest (tájszó): megint, ismét.
- 373 *Az éhsárcánnyok elrohannak* — A II. 166. sorában olvassuk, hogy a szerelmi szenvedély *Rettentő, mint az éh oroszlán*. Az *Ildikóban*

- (IV. felv. 247.) és az *Alfréd regényében* (III. 99.) a féltékenység szenvédélyét hasonlítja vérszomjas vadállathoz.
- 377 *A báró szépen elmotollál* — A motollára való felgöngyöltéshez hasonló mozdulatokkal mozgatja karjait, lábait. — motolla: I. *Törzsök Jankó*. III. 136. sorát és magyarázatát. A szó megvan Aranynál is: „a fakó poéta sem Motollál a négy végével” (Téli vers. 1850.).
- 379 „*Sz kolossal!* — kolosszál: kolosszális, óriási. *A végrendelet c.* (1886) versében hasonlóképp szólalnak meg az arisztokrata kör tagjai: „*Ah, zseniál!*”
- 381 *Ernö segédeit fogadja* — Ernő lépett a báró lábára, de nem kért bocsánatot, a báró pedig erre *ügyetlen rüppöknek* nevezte. Ernő tehát mint sértett fél, kérte a sértés elkövetőjét, hogy adja át névjegyét. (III. 119–123.) A sértett fél két párbajsegéde, — általában barátokat szoktak erre fölkeríteni — fölkeresi a sértőt, hogy nevezze meg a saját segédeit; ők négyen aztán megtárgyalják a párbaj módozatait. (döntenek a párbaj súlyosságáról, helyéről, idejéről stb.) V itt nem szól a báró segédeiről és a tárgyalásokról, nyilván azért, mert abban az időben az olvasók előtt amúgy is eléggé ismertek voltak a párbajkihívás egyes mozzanatai. L. még: *Alfréd regénye*. IV. 28. Szó esik párbajsegédről még egyik novellájában is (*Barát és vetélytárs*. 1858. VKrk IV. köt. 237. l.) — *rüppök*: a „ripök” szokatlan alakja: kihívóan szemtelen.
- 382 *À la Mencsikoff, de haut en bas* — (fr.) Mencsikoff módjára, fölényesen. Mencsikov, Alekszandr Szergejevics herceg (1787–1869) orosz államférfi és hadvezér, Alekszandr Danilovics Mencsikovnak (1672–1729), Nagy Péter cár játszótársának, később legbizalmasabb segítőtársának dédunokája. 1853 tavaszán a cár Mencsikov herceget rendkívüli követté és meghatalmazott miniszterré nevezte ki Konstantinápolyba. Itt erőszakos és gőgös fellépésével (a PN 1853. május 29-i száma szerint a cár követelését tartalmazó ultimátum átadásakor Mencsikov hangja fölényes, sértő volt) a keleti (krími) háború kitörését elkerülhetetlenné tette.
- 389 „*Valami szélhámos tekergő*” — Az előző kiadásokban „*Valami hencegő kalandor*” áll. Mivel a főhős neve megváltozott, a sorvégi szót is meg kellett másítani a rím kedvéért. A költő azonban nemcsak az utolsó, hanem az előtte levő szó helyett is újat keresett, így lett a *hencegőből* végül is a 80-as években följújtott és eredetileg más értelembe használt — szélhámos. Vö.: I. 94. sor, jegyzet.
- 392 *kuruc gyerek* — kuruc (itt): igen kemény, bátor. Vö.: *kurucul kemény alternatíva*. (*Hűágazatok*. 1878. VKrk VI. köt. 261. l.)
- 399 *Mig „kék” erekből foly a vér* — Célzás Ernő ellenfelének főnemesi (báró) származására. Egy elavulóban levő kifejezéssel „kék-vérű”-nek hívták ugyanis az arisztokratákat.
- 401 *Az eset a bírok körökben* — A bírok itt az „atlétikai”, tágabb értelemben a „sport” szó helyett áll. A magyarosítást maga V ajánlotta. L. a Jelenkor c. (1897) folyóirat nyelvújítási pályázatát és a Népsport 1966. jan. 3-i számában Antal Zoltán cikkét: A magyar sportnyelv múltjából.
- 403 *a kőbe!* — Vö.: Ejh mi a kő! (Petőfi: Anyám tyúkja. 1848) Kétségtelen, V az élőbeszéd közvetlenségét igyekszik ilyen és hasonló

- közbeszólásokkal érzékeltetni e modern hangú költői beszélyben. L. még: *ejnye terringettét!* (I. 189. és I. 323.) A mai olvasó ma már túl népiesnek érzi, különösen a hangsúlyozott városi téma és a kifejezetten társasági, franciás tónus mellett. Az *Ábel és Aranka*-ban, e népies elbeszélésben persze nagyon is helyénvalóak az effajta fordulatok (*a mennyköbe* I. 256., *Mi a mennykő*, I. 321., *csapja meg a mennykő!* II. 113.). L. Petőfi hatására vonatkozólag 638. l.
- 424 *És ezzel aztán vége — kvitt.* — Vö.: *Alfréd regénye*. V. 115.
- 429 *Ez üstökös, dicsőbb, fenségeseb.* — az üstökös (különféle értelmezésben) egyik leggyakoribb kép V költészetében. L. bővebben *Ildikó*. II. 25. sor jegyzetét, *Alfréd regénye*. I. 12. sor jegyzetét.
- 434 *Külföldre messze menekül* — Vö.: *Alfréd regénye*. V. 15.
- 437 *Most meg van rontva, verve szemmel* — A szemmelverés népi babona. E hiedelem szerint ugyanis némely ember (főképp nők) szemmel meg tudják „verni”, rontani ellenségüket, hozzátartozóit, esetleg háziállatait. L. még: *Mint a ki megbüvölve, rontva* (IV. 403), *A kiállhatatlan szépről* (1860) c. költeményében olvashatjuk, hogy aki egyszer rátekintett, azt a számadó szép leánya „szemével úgy megverte, Megigézte, megbüvölte.” Egy másik elbeszélő költeményének hősnője, Dalima oly szép volt, hogy irigyelte Minden égi földi isten; S hogy ne legyen egyiké sem: A szegénykét megrontották. (*A jáborfa regéje*. 1860. 68. sor.) Az *Ábel és Aranka*-ban hasonló kifejezést találunk két helyen is (I. 121. és I. 339.)
- 438 *évelődik* — emésztődik, rágódik valamin. Vö.: *Ábel és Aranka*. I. 374. és *Törzsök Jankó*. III. 205.
- 442 *Kiséri, üldi mindeniütt.* — üldi: üldözi. Vö.: *Kút sulyos bűn tudata üld* (*Memento mori*. 1863.), *Nyelved foroghat!* — akár üld vagy üld (*Memorandum*. 1864.) és a *Mit kongnak, bongnak a harangok* c. elbeszélő költeményének 243. sorában: *Ébren, alva üldött e kép*. Nemcsak V használta, meglelhetjük Vörösmartynál: A bú „üldve A szivet és annak nyugodalmát leve halálra.” (A két szomszédvár. 1831. IV. ének.) Aranynál is: „Nyomában üldve csörtet halálos ellene” (A lantos. 1849.), „az üldött bérci vad” (Emléklapra. 1850.), „meghatva sorsától mely, üldi” (Az utolsó főpap. 1857.) Jókai szintén használta: „Én üldöm őt” (Könyves Kálmán c. drámájában. 1855. III. felv. 83. sor.). A század végén még Komjáthy versében is fölbukkan: „Csak engem üld a gondolat” (In hilaritate tristis).
- 465 *A „vigadó”-ban egy vasárnap* — vigadó: minden bizonnal a pesti Vigadóról van szó, amely Feszl Frigyes (1821–1884) tervei szerint épült 1859–65 között a régi Vigadó (ezt Pollack Mihály tervezte, elpusztult 1849-ben) helyén és maradványainak felhasználásával. L. A városi vigadó (redout) megnyitása. VÜ 1865. 40–41. l. képpel.
- 471 *Órhölgye, egy kis halovány, Mint mondja, „nénye” oldalán* — órhölgy: garde-dame (fr.) magyarosítása: lányokat, fiatal hölgyeket társaságba kísérő, rájuk felügyelő, főleg idősebb nő. Lehetséges, hogy az „órhölgy” V alkotása. Megtalálható már a *Barát és vetélytárs* (1858) c. novellájában is. (VKrk IV. köt. 220., 234. és 242. l.) Az 1862-ből való *Polgárosodás*-ban ugyanilyen értelemben V a francia kifejezést használja.

- 479 *Igy Ernő épen apropos* — a.m. Ernő éppen aporórá, kapóra jött.
- 482 *A félsz nélkül való lovag* — Az előző kiadásokban még az eredeti francia mondás van: *A sans peur sans reproche lovag*. Szokottabb magyar fordításban: A félelem és gáncs nélküli lovag. Szerepel francia nyelvű idézetként az *Önbírálat* (1862) c. röpiratában is. (VKrk VI. köt. 51. l.) Később egyik cikkében a francia eredeti mellett zárójelben közli a magyar fordítását (*félelem és jolt nélküli*) is. (*Páris—Szegedért*. 1879. VKrk V. köt. 123. l.) A fenti díszítő jelzővel a francia történelem egyik hadvezérért Bayard (Pierre Terrail seigneur de Bayard; 1475—1524) lovagot illették.
- 503 *Mit egy tál lencseért kapott Jákob, hej annál is nagyobb!* — A bibliai Izsák idősebbik ikerfia, Ézsau, megkívánja öccsének, Jákobnak főztjét. Jákob azonban csak akkor ad a lencséből, ha bátyja átengedi neki egy tál lencseért az ősi társadalomban kiváltságokat jelentő elsőszülöttségi jogát. (Mózes I. könyve XXV. 29—34.) — Innen ered a szólás; a nagyon értékeset olcsón elcseréli.
- 506 *Leona sugva: eh bien!* — (fr.): jól van!
- 519 *Hetedik égi kéjt* — L. az *Alfréd regénye* I. 559. sorát és magyarázatát. T. ny. m. 534. l.
- 529 *levállazottan* — a francia eredetű kifejezést (dekoltáltan, dekol-tálva, mélyen kivágott ruhában) Vajda magyarosította így.
- 535 *Pajzánabb, kihívóbb vala, Mint Afrodite fátyola* — Vö.: *De már most kérdem, hogy mit tart szebbnek, nagyobb alkotásnak: Vénusz Afroditét egyetlen darab fátyollal öltözetül, vagy egy koros francia dámát kifogástalanul chic-es, elegáns modern piperéjével?* (Vajda János — magamagáról. VKrk. IV. köt. 391. l.)
- 539 *Mint egykor amaz égő fákllya, Mely Rómát gyújtogatta föl* — Rómát i. sz. 64-ben tűzvész pusztította. A várost állítólag Néró római császár (i. sz. 54—68) gyújtotta föl.
- 547 *Előkelő nyugalmát félti* — Vö.: *Alfréd regénye*. II. 182. és 223.
- 591 *Durrogjanak az ütegek, Cliquotba lelkiismeret!* — Cliquot: (Veuve Cliquot): hajdan híres francia pezsgőmárka. — *üteg*: katonai tüzegység, amelyhez rendszerint négy löveg (ágyú) tartozik. A durrogó ütegekben itt nyilván a sorba állított pezsgős palackokat kell érteni.
- 593 *A zenekar a Traviata Pezsgődalát zendíti meg* — Traviata (La traviata, a szöveggönyv ifj. Dumas A kaméliás hölgy c. művéből készült) Giuseppe Verdi operája. Velencében mutatták be 1853-ban, a magyar bemutató 1857-ben volt. A pezsgődal az I. felvonásban Violetta szalonjában hangzik föl: Ezzel köszönti Alfréd a „kaméliás hölgy”-et: „Csak kábítad a szíved borral, mámorral, bízd rá a sorsod a mára!”
- 599 *Mennek rabolni — az eget, S még azt is a — hetediket* — Vö.: III. 519.
- 603 *Egy séta a Margitszigetre* — A Margit-híd építését 1872-ben kezdték el, és négy év múlva, 1876. április 30-án indult meg rajta a forgalom. A hídnak a szigetet összekötő szárnya csak 1901-ben készült el. A szigetet addig csak hajóval lehetett elérni. A Margitszigetről egyébként V-nak az volt a véleménye, hogy *Az egyedüli hely, ahol a főváros lakója friss egészséges levegőt kaphat közelben, a Margitsziget. (Mulatóhelyeink a fővárosban. VÚ 1880. július 25.) és valóságos földi paradicsom lehetne, ha a szállodák vastagabb*

falakkal birnának. (Hogy leszünk a nyáron? 1893. VKrk V. köt. 164. l.)

- 605 *S a „Hattyu” hátán Ernő újra Találkozik* — „Hattyú”: a hajó neve. L. még: IV. 5. Vö.: Arany László: A délibábok hőse. IV. 46. Krúdy egyik regényében is szerepel: „Leánykoromban a Hattyúval sokat jártam a szigetre” — mondja Zsófia szerelmesének, Józsiásnak. (Krúdy Gyula: Hét bagoly. 1954. 117. l.)
- 606 *a végzet uja* — A kifejezés a Bibliára megy vissza. Az Egyiptomot ért harmadik csapás után az írástudók megrettenve mondták uruknak, a Fáraónak: Ez az Isten uja. (Mózes II. könyve. VIII. 19.) Vö.: IV. 184. IV. 577.
- 609 *Ernő hadarg, szorong* — a „hedereg” tájnyelvisző (I. Ábel és Aranka. III. 59.) mintájára alkotta a *hadarg (hadarog)* kifejezést, melyet a „manőverez” magyar megfelelőjének ajánl. Itt: menekülni akar, menekülni próbál. Ugyanilyen értelemben használja a *Duhajok és betyárok* c. írásában is. Ez a cikke csak halála után jelent meg a VÜ 1921. 7. és 8. számában Alszeghy Zsolt közlésében. (L. VKrk IV. köt. 412. l.) A *hadarog* igéből képzett főnév: a *hadargás* V szerint tökéletesen helyettesíti a „manőver” szót. A *hadargást*, amint egyik írásában kifejti (*Magyarság és nemzeti önértet.* 1896. ÖM 1373. l.) bizonytalán már őseink is használták. A *hadargás, békehadargás* szavakat megtalálhatjuk egyik fordításában (*Maine-Reid: Az amerikai vadászárság* 1876. L. VKrk. V. köt. 327. l.), illetve a *Vadászat egykor és most* c. (1882. VKrk V. köt. 59. l.) és *A Ludas, Vértó meg Radenovác* (1883) c. cikkében. (Uo. 70. l. L. VKrk V. köt. T.ny.m. 350. l.)

A Dunán

- 1 *A kővé vált barát Szent Gellér Csuphája szirtredőninél* — Gellért előkelő velencei családból származott, I. István hívására jött Magyarországra. István halála után marosvári (később csanádi) püspök lett. A pogánylázadás idején Fehérvárról a pesti révhez, a közeledő királyi hercegekhez igyekezett. A budai révnél azonban az összegyűlt pogányok feltartóztatták, és taligába ültetve, a mai Gellérthegyről a Dunába gurították. A ma látható, emléket megőrkítő szobor csak 1902-ben készült el, V fenti szavai tehát nem az emlékműre, hanem magára a hegyre vagy valamely különös alakú sziklájára vonatkoznak. Másutt is — versben, cikkeiben — találkozunk e hegy nevével, hol *öreg Szentgellér-hegynek (Kell-é hivatal.* 1848), hol csupán *szent Gellértnek* nevezi (*Husvét ünnepe a fővárosban.* VKrk V. köt. 113. l.), hol pedig *sötét, mogorva Gellértről (Pest és Bécs.* Uo. 112. l.) szól.
- 5 *Hol nyáron át a „Hattyu”, „Fecske” Röpös vígan Budáról Pestre* — „Hattyu”, „Fecske”: hajónevek. A 70-es évek közepén a csavargözösökön több mint 3 millió ember utazott egyik partról a másikra. A főváros lakossága ekkor nem sokkal haladta meg a 300 000 főt. (L. Statisztikai Értesítő, 1941. 283. l.) V egyik tárcájában a fenti két hajónév mellett egy harmadikat is említ: *Tavaszelé* — írja — a „Fecske”, „Hattyu” és „Sólyom” megjelenése a

jégbörtönéből kiszabadult, örömben csillogó Dunán. (Hogy leszünk a nyáron? 1893. VKrk V. 163. l.)

- 9 az örvény, Sziréni a víz árama — L. I. 70.
- 17 Itt még az ós szegellen parton — A Duna-part szabályozása, a rakpart kiépítése, a mai Erzsébet-híd és Szabadság híd környékének kialakítása még nem kezdődött meg.
- 21 *E pont szépsége bővíöl-bájol, Akár egy kis Konstantinápoly.* — Egyik cikkében írja V: *Festői tekintetben Budapest a világ legszebb pontjainak egyikét képezi. Konstantinápolyt s Nápolyt általán jóléje helyezik.* S valóban — állapítja meg a török fővárosról — az európai szemnek új és szokatlan bizanti styl, a karsu minaretek elragadó látványt nyújtanak. (Pest és Bécs. 1865. VKrk V. köt. 112. l.)
- 31 *S jó Morfeusz a névinek Nálunk talán nem szépeleg* — Morpheus az álmok istene, a görög mondavilágban Hüpnosznek (latin Somnus), az alvás istenének a fia. Morpheusz bármilyen alakot (innen a neve is, morphe: alak) magára tudott ölteni, miután atyja hatalmába ejtette az embereket. A görög-római mitológiában karsú ifjúnak képzelték. Morpheust emlegeti Vajda a *Polgárosodásban* (1862) is: *bizony kell egy kis ön megtagadás, egy kis ön megerőtés, hogy Morpheus édesen nyugdöz karjából kibontakozunk és talpra álljunk.* (VKrk VI. köt. 83. l.) — *szépeleg*: udvarol.
- 34 *A legöregebb emberek Nem értek hasonlót ehhez még, Ily rettenő ítéletet* — Ezek a sorok bizonyára az 1875. évi június 26-i óriási felhőszakadásra vonatkoznak. Az egykorú hírlapok (VÚ 1875. 438—439, FL 1875. 660—661.) részletesen beszámolnak a pusztító erejű viharról, mely különösen a Krisztinavárosban, a Svábhegyen (a mai Szabadsághegyen) és Zugligetben épületeket döntött romba. A szörnyű elemi csapásnak emberáldozatai is voltak. A Munkás-Heti-Kronika (1875. júl. 4.) 400—500 halotról ír. Jókai is beszámol az Igazmondóban (1875. 28. sz.) a rettenetes jégviharról, amely az ó svábhegyi villájában is hatalmas károkat okozott. Az anyagi kárt a fővárosi tanács mintegy 3 millió Ft-ra becsülte. E szerencsétlenségről még évtizedek múlva is megemlékeznek a lapok. (BH 1905. júl. 2., Magyarság, 1930. jún. 26.)
- 36 *rettenő ítéletet* — Az ítélet itt nyilván az utolsó ítéletre való utalás. Az utolsó ítélet a Biblia szerint a világ végén következik be. (Máté 12. fej. 36., Pál apostol levele 15. fej. 24.) A világ pusztulását a Jelenések könyve írja le: eszerint a földi élet vége szörnyű jelenségek közt — jégeső, tűz, füst, elsötétedés stb. — fog következni. Vö.: *A Törzsök Jankóban: ítéletidő* (III. 138.) L. még: *Ildikó*. II. felv. 360.
- 48 *Jött sebtén a bős förmeteg* — sebtén: a „sebesen”, „sebtében” népies alakja. L. *Alfréd regénye*. V. 90. — *förmeteg* (tájszó): heves vihar, förgeteg.
- 53 *mintha volna Egy legfelsőbb parancs hozója* — Az *Ildikó*ban is az ijedt szellő mint kengyelfutó rohan a közelgő égi vihar előtt. (I. felv. 9.)
- 57 *A földi csász a fáradt végzet* — Az *Alfréd regényében* sanda császárról ír. (V. 13.)
- 61 *már az ég lakói kezdtek Feltékenykedni* — Vö.: *Alfréd regénye*. I. 227., I. 585. és a GE ciklus (1856) I. versét.

- 67 *Van, a ki egymást nem találja*, — Az itt kifejtett gondolat végső soron az ókorban vallott nézetre vezethető vissza (l. Platon: Lakoma). Bővebben: *Alfréd regénye*. I. 505. sorának jegyzetében.
- 68 *Polluxnak itt is Castora* — Pollux (a görög Polüdeukész latin neve) és Castor (Kasztor latinisított neve): a két testvér a görög mitológia hősei. Bátorságukkal, merészségükkel, az egymás iránt őszintén érzett testvéri szeretetük révén, a görögök és rómaiak leginkább tisztelt alakjaivá váltak. Ma is az elválaszthatatlan jó barátok jelképeként élnek.
- 74 *Aprólék dolgainkban áll* — aprólék (régies): lényegtelen apróság, kis jelentőségű dolog.
- 79 *Tombolhat a viharfutár* — L. IV. 53. sor jegyzetét.
- 81 *Ipam uram a menykövekkel Mi haszna dúl-ful — ő imint Már a magas menybéléssel Atyafivá lett vér szerint* — Értsd: Ernő a beteljesedett szerelem által az égiek rokona, Zeusz veje lett. A görög—római mondavilág szerint Zeusz (Jupiter) villámlással és mennydörgéssel fejezte ki haragját. Vö.: *mennykövező Jupiter (Szarazon és vizen. 1884. VKrk V. köt. 77. l.)* — ipa: az após népies neve.
- 85 *Most már szakadhat össze ég, föld, Legragyogóbb délpontja elölt* — Ilyen kozmikus képpel érzékelteti mérhetetlen fájdalmát is a költő *A kárhozat helyén* c. (1872) költeményében: *A teremtésnek delelőjén Itt született a pillanat, A mely után visszafelé mén A lét, s hasonlót már nem ad.*
- 91 *Ily „partie” nem lesz többé már* — L. I. 393. sorát és magyarázatát 628. l.
- 93 *A mindenség Wiesbadenében* — Wiesbaden: város a mai Német Szövetségi Köztársaság területén. A múlt században kártyakaszinóiról és gyógyfürdőiről volt híres.
- 94 *Ő egy merész sou-val zsebében* — sou: francia váltópéncia.
- 95 *Nagybátran va banque-ot kiált* — va banque (fr.): kártyajátékban az egész bankra (az összes pénzre) játszani. Itt: mindent egy lapra tesz fel, mindent kockáztat. Komjáthy egyik versében: „*Va bank! kiáltom s kéjes izgalommal Játszom a gúnyos, örök hatalommal.*” (Va bank!)
- 97 *képzelmének lángja Így csapkodott az egre föl. Szélsőségének Lajtortója Hejl majd annál mélyebbre dől* — L. *Alfréd regénye*. V. 40. — *Lajtortó* (dunántúli tájszó): létra. Vö.: *A jó egészség és hosszú élet titka: fokozatainak nagy a lajtortója (462), a Szerelem szótára és kalauza (1882): Fokozatainak hosszú lajtortóján.* (VKrk V. köt. 244. l.)
- 105 *... Ujjának egy-egy ízén kezdte* — Vö.: *Aztán izenkint harapdál-talak, És rágcsáltam a kis ujjadat. (Idyll. 1887.)*
- 109 *Hajának egy kis játszi bodra Sok volna, sok a koporsóba* — Homályos hely. Valószínű értelmezése: Ha emléktől annyit magával vihetne belőle a koporsóba, elég, sőt még sok is volna: nem tudna nyugodni tőle. A *Szerelem* átkában írja: *Ne ébredjek én föl, róla almodozva, Hadd vigyem el képét magammal síromba!* (VIII. 1854.)
- 116 *Szava betűin fogja őt* — L.: *És esküvék, hogy ez elég.* (IV. 106.)
- 117 *A rózsaujjak csókokostyája* — Az ostya itt jelképszerű, vallásos képzet. A katolikus (és evangélikus) egyházi szertartásnak fontos

eleme: az ostyában ugyanis — a katolikus egyház tanítása szerint — Krisztus átváltozott testét veszi magához a hívő. A sor értelmezése tehát: Leona ujjainak csókolgatásával mintha ostyát venne magához Ernő, és ezáltal üdvösséget, égi kegyelmet nyer. Vö.: *Reginának egy ujjában több kellem, édesség, egymagában több jenség van, mint együttvéve Ákos összes többi hölgyismerősében.* (*Barát és vetélytárs.* 1858. VKrk IV. köt. 230. l.)

- 135 *Az égi lángért, mit rabolt, Prometheus is meglakolt.* — Prometheus: (Prométheusz) a görög mitológia egyik legjelentősebb alakja, a zsarnoki renddel való szembenállás megalkuvás nélküli hőse, a szabadság- és emberszeretet megszemélyesítője. Midőn Zeus el akarja pusztítani a telhetetlen emberi nemet, Prometheus elhatározza, hogy az emberek segítségére siet. Ellopja az Olümposzról a tüzet, és átadja az embereknek. A tűz megismerése után kezdődött el az ember tudatos élete. Zeus büntetésül a Kaukázus sziklához láncolta Prometheuszt, és parancsára a sas minden reggel kivájt a májából egy darabot. A büszke titánt azonban a kínszenvedés sem törte meg, nem kért kegyelmet Zeusztól. Végül (miután Zeus magatartása megváltozott) Heraklész, a görög mondavilág óriás hőse szabadította meg Prometheuszt láncaitól. A görög mondavilág e hősi alakjának neve szerepel a *Végtelenség* (1875) c. költeményében is (89. sor).
- 139 *Áttörve ezt a földi dongát, Hull egyenest a pokolig* — Ez a kép az Isteni színjátékra emlékeztet. Dante elképzelése szerint ugyanis Lucifer, a bukott angyal a mennyországból zuhant a föld kérgét áttörve a föld középpontjába. Ez lett aztán a pokol feneké. Vö.: *Ábel és Aranka.* I. 168.
- 144 *Egyik Nadir, másik Zenith* — Az elképzelt éggömböt egy képelt függőleges két helyen metszi: a felső metszéspont az égbolt legmagasabb pontja: a zenit, az alsó metszés pontja: a nadir. (Mindkét szó arab eredetű.)
- 145 *e napszépek csókja Valóba, mint a napszúrás* — Hasonlóan: *Izidóra útasító Rohamra lelkesítő bájai Fényének égő napszúrásai Megkábítottak.* (*Alfréd regénye.* I. 562.) — *e napszépek:* Vö.: *e napszépsegek Ezek ragyognak messziről* (III. 73.) — A *Találkozások* itt következő két versszaka az annyira kívánt együttlétet írja le a vakító, gyújtó, öldöklő szépségű nővel; a férfivágy beteljesülésének (*Egy percre égbe ránt*) és az ezt követő megkábulásnak, a tompa, üres érzésnek — tudomásunk szerint — ez az első költői megfogalmazása irodalmunkban.
- 157 *Mint hulló csillag, mely elvérez, Leérve a föld gőzköréhez; Az óriási szerwedély* — E költői kép már egy korai versében is föllelhető: *Szerelem, te mennyországból Lelkeinkre hulló csillag (. . .) Te lehul-lasz, elenyészszel* (*Mérenység.* 1848.) L. még: *Találkozások.* IV. 447.
- 182 *Most mint a nyíl, ugy hat szívébe* — Vö.: II. 396. és *Alfréd regénye.* II. 11.
- 184 *Istennek uja* — L. III. 606. és magyarázatát.
- 187 *Miként ha egy katedra volna* — katedra: (itt) szószék.
- 201 *Te bélpoklos, telhetetlen* — L. *Alfréd regénye.* I. 94. — *di . . . ó* — e jelzés nyilvánvalóan disznó-t jelent. Vö.: *ily ocsmány d . . . ó lapot* (*Magyarország és nemzeti önértet.* 1896. ÖM 1387. l.).

- 202 *himpellér* — Régi szó; jelentése: csirkefogó, gazfickó. Vö.: *Ábel és Aranka*. II. 36.
- 217 *Majomná lenni* — *Don Juanná* — Vö.: I. 436. és *A kárhozat helyén* (1872): *Szép Éva, téged csábított el Ott egy kigyó, itt egy majom*. Vajda egyik szinkritikájában olvassuk: a szerző *egy vásott don juani majmot akar megsemmisíteni*. (L. Feleki Miklós Rablóvezér c. vígjátékáról írt bírálatát. NÓ 1857. augusztus 16. 526. l.)
- 296 *Aggó szíven könnyíteni* — aggó: aggódó; L.: Vörösmartynál is: „Kérdi titkon aggó gondolattal”. (Szép Ilonka 1833.) „Agg (ige!) a nép a vitézért” (Az ősz bajnok. 1833). Vö.: *Alfréd regénye*. V. 29.
- 297 *verütéket, vért* — a Fóti dal utolsó versszakára emlékeztet.
- 300 *Bőjtöt, sanyart, sok testi kint* — sanyar: Vö.: I. 283. és *A jó egészség és a hosszú élet titka* 129.
- 312 *S még toldja is tulajdával* — A „túlzás” értelemben használt népies-régies *tulász* szó előfordul *A jó egészség és a hosszú élet titka* c. munkájában is. (305)
- 359 *Afrodüite mosolya* — Vö.: III. 535.
- 360 *Kegyé nem ér föl, nem soha* — kegy: III. 307.
- 372 *Sors íja immár vonva van* — Vö.: *nyíl külöve* (I. 533.).
- 374 *Hogy már fölötte pálcá törve* — A „pálcátörés” hajdan az ítéletmondás jelképe volt s az ítéletvégrehajtást előzte meg. Aki fölött „pálcát törtek” szó szerinti értelemben — az már visszavonhatatlanul el van ítélve. L. *Mi szép az élet akkor, midőn a pálcát eltörök felettünk*. (Egy bolond, aki szeret. 1857. VKrk IV. köt. 195. l.)
- 381 *kinos fész* — fész (itt): feszélyezettség, kellemetlen érzés, zavar. L. még: *Ábel és Aranka*. I. 35. *A városligetben* (1880) c. versében: *Nincs köztünk* — ti. a természet és a költő közt — *semmi fész, titok*. Előfordul *Manna* c. novellájában is. (VKrk IV. köt. 200. l.)
- 385 *Hajnalit csendűinek a Tabánban* — Tabán: régi budai városrész a Rácfürdőtől északra, a Gellérthegy, Naphegy és a Várhegy között. Hivatalosan Rácvárosnak nevezték, később (főképp az itt élő szerbek megfogyatkozása után) kezdték (valószínűleg egy török szó szlávós elferdítéséből) Tabánnak nevezni. Az 1870-es években még két tabáni templomban is megcsendült a harangszó. Az egyik — a katolikus plébániatemplom — ma is megvan, a másik, a törökökkel bejött szerbek szép barokk temploma Budapest ostromakor annyira megsérült, hogy 1945 után lebontották. A nagyrészt apró, földszintes házakból, szűk, görbe-gurba utcákból álló városnegyedben hajdan számtalan kiskocsmá és kávéház várta a mulatni vágyókat. A harmincas években e romantikus, de egészségtelen és korszerűtlen települést lebontották. Helyén ma hatalmas park van. A Tabánt említi a *Bolond történetekben* (1854) is. (VKrk IV. 97. l.)
- 387 *Mint messze csöndben, pusztaságban Ha szólal a lélekharang* — kis csengő hangú harang, melyet a katolikusoknál halálesetkor, temetéskor és esti ájtatosság alkalmával szólaltatnak meg. A fenti hasonlat némileg emlékeztet Petőfi soraira: „Dalod, mint a puszták harangja, egyszerű, De oly tiszta is, mint a puszták harangja, Melynek csengése a rónákon keresztül Vándorol, s a világ zaja nem zavarja.” (Arany Jánoshoz. 1847) V verseiben többször is szerepel a lélekharang-motívum: Egy 1855-ből való versé-

ben a gyilkos juhász úgy hallja, *Mintha szólna messziről A lélekharangja* (Bojtár Bandi). A GE X. darabjában írja: *Valakinek csendül A lélekharangja* (1856); *Még kisebb hang, csengőbb, vékonyabb Lélekharang forma hangon Így beszéle az egyik harang, olvassuk a Mű kongnak, bongnak a harangok* (1860) c. költeményében; egyik 1896-os versében: *a lélekharang ijedve Csendül* (*Estharang*) Megtaláljuk egyik novellájában is: *Ákosnak egy lélekharang eszébe jutattja, hogy az az ő számára kondul meg. (Barát és vetélytárs. 1858. VKrk IV. köt. 251. l.)*

- 391 *Istent kísért, vészet ingerel, Hívén, hogy most ennek se kell* — A valóságos ember szerint, aki vakmerően, meggondolatlanul próbára teszi az Isten türelmét, jóságát, aki tehát értelmetlen vakmerőségével maga hívja ki Isten haragját, az meggondolatlan tettével a saját vesztébe rohan; — *ennek se kell* — azaz abban bízik, hogy most a vésznek se kell. — Jókai egyik regénye címében is megtaláljuk a fenti kifejezést. (Asszonyt kísér, Istent kísért. 1882.)
- 394 *Birokra kelnek a habok* — Vö.: az *Alfréd regényében Birokra kell szelekről* ír. (I. 432.)
- 409 *Ó földi sors, végzet, véletlen* — A következő két versszakban előforduló kérdések, kételyek ismétlődnek elszórtan V gondolati költészetében. De megtalálhatjuk szépprózájában is: *Oh sors, oh éltén tyránja! oh, szent igazság, vak vagy é...?! (Töredékek egy vándorszínész naplójából. 1848. VKrk IV. köt. 16. l.)* Lehet, hogy ez utóbbi idézet célzás Kölcsey Ferenc egy verssorára: *Vak vagy-e te szent Igazság? (Igazság. 1824.)*
- 413 *Az égbolt csillag-ostáblája Kezében összefüggő játszma* — Ostáblázás: e ma már alig ismert arab eredetű páros játék a maga idejében egész Európában igen népszerű volt. A játék tartozékai: ostábla (rajta 24 váltakozó színű mező), 15 kétféle színű csont, esetleg drágakő orong, két dobókocka és két dobópohár. Az nyert, aki meghatározott szabályok szerint korongjait elsőnek vitte az ellenfél terén az utolsó sorba.
- 422 *Itt nem marad torlatlan semmi* — [A régies torlatlan szót megtaláljuk Vörösmartynál is: „Bajnok Izács oda vész torlatlan dölve porába.” (Zalán futása. IV. ének, 1825.)
- 436 *Mély létiszony* — E V szemléletére oly jellemző szóalkotással találkozhatunk később Komjáthynál is: „A létiszony, a nagy talány (. . .) Már engem is gyötört; véreztem én is metsző S kővé meredtem zord tekintetén.” (Schopenhauer) Vö. még: *létimádó (Béla királyfi. V. 175.)* és *létemésző (Uo. VI. 96.)*. Arany egyik versében hasonló összetételel találunk: „Nem hajósok létreménye”. (A vigasztaló. 1853.)
- 442 *A fölkkavart dühödtt habok Mint karikázó kígyó háta Dobálják a kis csolnakot* — Vö.: *Alfréd regénye. I. 436.*
- 447 *Mint hulló csillagvillanás* — Vö.: IV. 157.
- 449 *igy egész az átok* — L. I. 560.
- 473 *Barátom, mázoló* — L. II. 502. sort és jegyzetét.
- 517 *S mert hiúságát ő megölte, Mert porba letiporva gőgje* — L. IV. 323. Itt Leona győzte le hiúságát. 1856-ban a költő magáról írja: *Legyek lealázva a porba, Ottan elgyötörve, tiporva. Akkor sem tiéd a győzelem* (GE XI.)

ELŐZETES KÖZLÉSEK A TALÁLKOZÁSOKBÓL

	Vasárnapi Újság VÜ	Pesti Napló PN	Fővárosi Lapok FL	Magyarország és a Nagyvilág MNV	Életrajzok ÉK
I ének	1873. VII. 27. 1—72.	1873. VII. 20. 1—560.			
II. ének	1873. X. 12. 121—280.	1873. X. 15. 1—280. 1873. X. 16. 281—560.	1873. X. 8. 1—120.	1873. X. 12. 281—352.	
III. ének	1874. X. 25. 1—80. 1876. IV. 30. 209—248. 281—328.		1876. III. 12 185—208.	1876. III. 26. 329—416.	1876. VI. 25. 81—184.
IV. ének				1877. XI. 4. 105—240. 273—288.	

- 531 *latolja* — *latolgatja*, mérlegeli. Vö.: *Az Irányeszmékben* (1863): *De hagyjuk az idegen alkotmányosság latolását.* (VKrk VI. köt. 202. l.) L. *A jó egészség és a hosszú élet titka* 11. sorának magyarázatát.
- 544 *Ó mily siralomházi kép!* — Vö.: *Most itt ülünk siralomházi lelkek* (*Harminc év után.* 1892.)
- 577 *Ételke vagy az — isten ujja* — Vö.: IV. 184. és a III. 606. sor jegyzetét.
- 597 *Majd elsötétül, elfogy a nap* — Hasonló képet láttat velünk a költő a világ elmúlásáról egy kései versében: *Elmulnak majd mind e világok; Egy ravatal lesz az ég boltja. Egymásután e sok gázlángot Egy láthatatlan kéz kioltja.* (*Nyári éjjel.* II. 1893.)
- 631 *Nyíló virágnak illata: Gyászfáklyaüst fojtó szaga* — Vö.: *Ugy tetszik, mintha temetési Fáklyákat égetnének, S a sötétkék felhők gomollya Mind fáklyaüst és hamu volna...* (*Bojtár Bandi.* 1855. 174—177. sor.) A GE (1856) ciklus XXX. darabjában olvassuk: *Mint fáklyaillat temetőből, Egy gondolat mély gyászba von.*
- 634 *Mégis magánya ír-adóbb* — Vö.: *Alfréd regénye.* III. 137.

SZÖVEGVÁLTOZATOK

A váci utcán

- 1 PN A váci utcán, fényes délben
VÚ A váci-utcán, fényes délben
- 2 PN *Kivált tizenkettő után...*
VÚ *Kivált tizenkettő után...*
- 5 PN „A váci utcán, hol a sarkon
VÚ „A váci-utcán, hol a sarkon
- 6 PN Mint jelfa keresztuti parton,
VÚ Mint jelfa keresztuti parton,
- 12 PN Vasárnap déltájon kivált?
VÚ Vasárnap déltájon kivált?
- 14 PN A tolvaj alszik a lebuja,
15 PN Sörházban a filiszterek,
17 PN Valóban, kedves olvasónó
VÚ Valóban, kedves olvasónó
- 25 PN S a vadonerdő s fellegvára
VÚ S a vadonerdő s fellegvára
- 26 PN Ma már csak egy üres keret.
VÚ Ma már csak egy üres keret.
1877 Ma már csak egy üres keret.
- 27 PN Bósz vadja, hőse — képe tárgya —
VÚ Bósz vadja, hőse, — képe tárgya —
- 30 PN A rengetegnek fene vadja
VÚ A rengetegnek fene vadja
- 32 PN Mind itt ez utcán sürg forog.
- 33 1877 Regénye meg van minden kornak:

- VÚ Regénye meg van minden kornak,
 41 PN Csak más a név, a mód, s a fegyver,
 VÚ Csak más a név, a mód, s a fegyver,
 43 PN Alatta mindig egy az ember :
 VÚ Alatta mindig egy az ember :
 49 1881 *Es ezt itt mind együtt találod.* [Sajtóhiba]
 50 PN Mily tarka gazdag változat !
 VÚ Mily tarka gazdag változat !
 51 PN Bejárhatt a kerek világot
 VÚ Bejárhatt a kerek világot
 54 PN Nem egy, ki járt az öt földrészben
 55 PN Itt széttétekintve fölkiált:
 VÚ Itt széttétekintve fölkiált:
 1877 Itt széttétekintve fölkiált:
 1881 Itt széttétekintve fölkiált:
 62 PN Nyomán ott több a csán, a kellem,
 VÚ Nyomán ott több a csán, a kellem,
 66 PN Aranyhajú Afrodite;
 VÚ Aranyhajú Afrodite;
 1877 Aranyhajú Afrodite;
 70 PN E keringő Syrén örvényben —
 VÚ E keringő Syrén örvényben —
 73 1877 Azért hát, kedves olvasónó,
 1881 Azért hát, kedves olvasónó,
 75 PN Ha elbeszélő énekem bő
 1877 Ha elbeszélő énekem bő
 81 PN E zörgelemben, kalmár zajban,
 82 PN E síma aszfalt burkolat
 83 PN Szalagján egyegy pillanatban
 86 PN A kocsisok EO-t rikoltnak;
 91 PN Száz szónak is csak egy a vége:
 93 PN Igaz, divatszerűbb lehetnék
 94 1877 Ha kissé én is „szédelegnék”;
 1881 Ha kissé én is „szédelegnék”!
 103 PN S a szobalányok közt akad,
 104 PN *Hej én tudom,* sok jó falat . .
 106 PN Tudnillik a mi benne szép.
 1877 Tudnillik a mi benne szép.
 1881 Tudnillik a mi benne szép.
 110 PN Sokat ne várj tisztelt közönség,
 1877 Sokat ne várj, tisztelt közönség.
 111 PN *Mert azután,* — *mi tagadás* —
 112 PN *Félek, majd fuccs lesz e hatás.*
 114 PN Ünnap, tizenkettő után;
 120 PN Hisz ez merő gúny, szidalom !
 1877 Hisz ez merő gúny, szidalom !
 1881 Hisz ez merő gúny, szidalom
 123 PN Hanem bizony némák, szegények
 124 PN Már legalább is színeik.
 126 PN E szép szemek tüzet lövelnek,
 1877 E szép szemek tüzet lövelnek,

- 1881 E szép szemek tüzet lövelnek,
 127 PN Mely, valamint a csatatűz,
 135 PN Holott szem, pilla, tűzajak,
 136 1877 Már úgy is annyit mondanak ! . .
     1881 Már úgy is annyit mondanak ! . .
 139 PN De egyrészt a főbbiekből
     1877 De egyrészt a főbbiekből
 146 PN Mert bármi bájos szép ez arcz,
 153 PN Nem; ez a szépség, bár vakító,
 155 PN De még sem olyan vérlázító
 160 PN Csókolni *vagy* megenni jobb ?
 161 1877 Sőt, hogy ha már az igazságot
 168 PN *Hol* nem tudod, hol a fejed ?
 169 1881 O a virágok seregében
 173 PN Nem királynői lány uralgó,
 175 PN Egy édes mézü kis darázs,
     1877 Egy édes mézü kis darázs,
     1881 Egy édes mézü kis darázs,
 177 PN Ma ő uralkodott a „pályán”*
     1877 Ma ő uralkodott a „pályán”;¹
     Az e kiadás végén található jegyzetek szerint: Corso
 181 PN És ott vigan bár anyja mellett,
 182 PN Tündödvé, félénken, *legelget*.
 186 PN Síváran, hön pillantanak.
 190 PN Beh kedves angyal; fölséges szép,
 202 PN És a mamás szigorú;
 203 PN A korosabb roué-k szemébe
 204 PN A fürt azonnal savanyú,
     1881 A fürt azonnal savanyú. [Sajtóhiba]
 209 PN Csak egy van, a ki nem tágul még,
 214 1877 Nem, nem ! Nézzük csak őt közelről,
     1895 nézük [sajtóhiba]
 218 PN Rossz hirbe jöttek jól tudom.
 225 PN Ezekre most nem jó idő jár,
 226 PN Az ördögnek sem kellenek.
 227 PN Hütlen s ledérnek áll a vásár.
     1877 Hütlen s ledérnek áll a vásár.
 229 PN A Heloizek Abelárok;
 231 PN Szegény Toggenburg-lovagon
 233 PN De ám azért ne adjuk őt fel;
 237 PN Ha dandy szemmel végig méred,
 246 PN Erő nagy, testi lelki, egykép . . .
     1877 Erő nagy, testi lelki, egykép . . .
 247 PN Az az hogy — egy képen ? — vajon ?
 249 PN Egy kép igen, sokáig szépen
 250 PN Mint himbán két testvér gyerek
     1877 Mint himbán két testvérgyerek
     1881 Mint himbán két testvérgyerek
 251 PN Ellensúlyozta küzdőszellem
 256 PN Nem bíbelődöm most vele.
 257 PN Hagyom önökre megvitatni :

- 258 PN Elmondom úgy, a mint eset.
 259 PN *Es van szerencsém bemutatni [Sajtóhiba]*
 263 PN Oh botrány, még nem is nemes,
 266 PN Olykor minő játékot úz:
 269 PN Kik jártok a verseny porondon,
 277 PN Ez úgy e bűnös kegytelenség?
 278 PN De haj! rettentő nagy a mentség!
 281 PN Szülőt ő nem is gyanítja,
 288 PN Nem rettegvén a pór ruhát.
 1877 Nem rettegvén a pór-ruhát.
 1881 Nem rettegvén a pór-ruhát.
 291 1881 Miközben a mennydorgós menykő [Sajtóhiba]
 293 PN Furkós botjával egyszer másszor
 304 PN Az ur lábáról majd ledől.
 1877 Az ur lábáról majd ledől.
 305 PN Lombok közt, holdsütött nyilásból
 307 PN Miként ha vón' izzó parázsból
 310 1877 Kezéből földre hull forgója.²
 [A 177. sor kapcsán már idézett jegyzetek szerint: revolver.]
 314 PN De közelérve föl kaczag,
 315 PN Nagyot rug a rém oldalába.
 316 PN Az ur is bátorságra kap.
 320 PN Megfejtve a bűvös talányt
 325 PN A vezető csak szemlélődik.
 326 PN Vadász még nem járt ezelőtt itt,
 327 PN De mezitláb, egy kis gyerek
 330 1877 Megindul a merész fiú.
 331 1877 Egy hasadékon, mint kigyóhal³
 [A 177. és 310. sor kapcsán már idézett jegyzetek szerint:
 angolna.]
 334 PN Majd visszahija, kiabálja.
 335 PN De még egy vészes pillanat
 336 PN S már hozza a sűdóvadat.
 337 1877 De a fiúnak bátor tette
 339 PN A gazdag úr örökbe vette
 1877 A gazdag úr örökbe vette
 341 PN *Igy lón a kis hegyi kalandor*
 1877 *Igy lón a kis hegyi kalandor*
 1881 *Igy lón a kis hegyi kalandor*
 342 PN *Vagyonos úr, Örvényi Andor.*
 1877 *Vagyonos úr, Örvényi Andor.*
 1881 *Vagyonos úr, Örvényi Andor.*
 344 PN Országremény „kapacitás”.
 1877 Országremény, mint annyi más . . .
 345 1877 Országremény! mert hát az ember
 347 PN De hány kalászt, szép bimbót elvet
 350 PN De sors anyó, irigy boszorkány.
 351 PN E méreg s kártyakeverő
 366 PN A többi oszt' ügyesség dolga . .
 374 PN Magát az ifju bemutatja.
 375 1877 Örülnek örvendeznek, és

- 382 PN Van elmerülve nagy munkában,
383 PN Kezében tű és cérna van.
387 PN *Csipőn alul*, hogy rejtett bája
388 PN Jobban kitűnjék, megfeszül;
1877 Jobban kitűnjék, megfeszül . . .
395 PN „Eset”je volt: megölt egy marquis-t.
1877 „Eset”-je volt: megölt egy marquis-t.
1881 „Eset”-je volt: megölt egy marquis-t.
396 PN Ilyesmi szájról szájra jár.
1877 Ilyesmi szájról szájra jár.
1881 Ilyesmi szájról szájra jár.
398 PN Megfordult olykor e köröndben.
408 1881 Csak bőkezű
413 PN Az „*Új világba*” is hogy eljár ?
414 1877 Hja . . . a levegőben van ez már ! . .
1881 Hja . . . a levegőben van ez már ! . .
415 PN Olykor ki is csap egy kicsit
422 PN A tébolydába zárják Darwint.
1877 A tébolydába zárják Darwint.⁴
[A 177., 310. és 331. sor kapcsán idézett jegyzetek szerint:
olv.: Dervint.]
423 PN Szóval mi lényét illeti,
428 PN Nem végtelen toaszt ivó.
429 1877 Az üres fecsegést utálja.
440 PN Pénzt adna rá az uzsorás,
441 PN *Élénk vidáman társalognak*,
1877 *Élénk vidáman társalognak*,
1881 *Élénk vidáman társalognak*,
449 1877 S *Andor lovag távoznék* is már,
458 PN *Perzsikét*
1877 *Perzsikét*
1881 *Perzsikét*
1895 Beközélti (Sajtóhiba)
461 PN Kinyilva hűtlen inge fátyla,
464 PN — Nap úgy nem éget, nem vakít!
469 PN Ég és föld egy lángban álltak,
472 PN Istenre gondolt a zsvány.
476 PN De szent igaz, hogy úgy remeg.
501 1877 Igér hűséget ékes nyelven,
502 PN És minden, a mit mond e perczben
509 PN *Eperke* arcán megerednek
1877 *Eperke* arcán megerednek
1881 *Eperke* arcán megerednek
510 1881 A könyvek és sűrűn peregnek,
513 1877 És épen ő, ez ifjú tette,
514 PN Kiről magában azt hívé,
521 PN A jelenet szívet repesztő,
525 1877 Ha birna is e perczben ezzel
526 PN Mit elrontott vak hévvel, tüzzel,
532 PN Pour comble a mama belép;
533 PN A csónak oldva, nyíl kilőve !

- 534 PN Nincsen *más* menekvés előle:
 542 PN Hogy ez komoly, forró ohajja.
 1877 Hogy ez komoly, forró ohajja.
 546 PN Még újra megbotránkozik,
 548 PN Duzzogva bár — fátyolt borít.
 554 PN Ki van merítve s távozik.
 555 PN Vágy levegőre s nyugalomra.
 556 PN Közléők [Sajtóhiba] egyként mindegyik,
 559 PN Mi volt ez; álom vagy való?

A nyaralóban

- 6 FL Tisztesség utja, áldott végzet . .
 PN Tisztesség utja, áldott végzet .
 1877 Tisztesség utja, áldott végzet .
 1881 Tisztesség utja, áldott végzet .
 16 FL Hol ő családot alapít.
 PN Hol ő családot alapít.
 18 FL Tán sok is a tiltott gyümölcs,
 20 PN Mit sem felejt ki, a ki bölcs.
 1881 Mitsem felejt ki, aki bölcs.
 21 FL Ha még a savanyu is ízlett
 23 FL S hiába! a mézes hetet,
 31 FL Kötény és konyha-marechal
 38 FL Befutja Svájcot, Párist, Londont;
 PN Befutja Svájcot, Párist, Londont;
 41 PN Hogy egy körut, külön, magába
 43 FL A mézes éj, csöndes magányban,
 PN A mézes éj, csöndes magányban,
 45 FL De ezt a kettőt egybe venni
 PN De ezt a kettőt egybe venni
 1877 De ezt a kettőt egybe venni
 1881 De ezt a kettőt egybe venni
 46 1888 — S egymással őket tönkre tenni,
 47 1877 Igaz, hogy sokba is került —
 1881 Igaz, hogy sokba is került. —
 48 FL De nagyszerűen sikerült.
 1877 De nagyszerűen sikerült.
 50 FL — Vándormadárnak szárnya van,
 PN — Vándormadárnak szárnya van,
 1877 — Vándormadárnak szárnya van,
 1881 — Vándormadárnak szárnya van,
 51 1877 Röpködhet a látképdús kék ég
 1881 Röpködhet a látképdús kék ég
 52 FL Mérhetlen távolságiban;
 PN Mérhetlen távolságiban;
 1877 Mérhetlen távolságiban;
 1881 Mérhetlen távolságiban;
 54 FL Vonúl sötét, csöndes magányba;
 55 FL S elhallgat árnyas ég bogán
 PN S elhallgat árnyas ég bogán

- 61 FL Mit csussza-mássza e világot,
PN Mit csússza -mássza e világot
- 65 FL Szívében ostromállapot van,
- 68 PN Minden más érzelmet kitur.
- 72 FL Ez most az egyedüli cél.
- 74 FL – Itt hagyva e vásári zajt, –
PN – Itt hagyva e vásári zajt, –
- 75 FL Hol vig madár szól, zengedezve,
PN Hol vig madár szól, zengedezve,
- 79 FL Mely hetedik eget igér,
- 80 FL Súc-bug, cseveg a hegyi ér;
- 81 FL Hol kis lak áll a domb oldalában
- 83 FL Hogy azt hivé, gyerekkorában,
PN Hogy azt hivé, gyerekkorában,
1877 Hogy azt hivé, gyerekkorában,
1881 Hogy azt hivé, gyerekkorában,
- 84 FL A tündérek lakhatnak ott . . !
PN A tündérek lakhatnak ott . . !
- 85 FL Ott, ama távol kék hegyekbe,
PN Ott, ama távol kék hegyekbe,
- 88 1895 S örökre ott fog élni. ott . . . [Sajtóhiba]
- 90 FL Ily szép színekkel festi ki;
PN Ily szép színekkel festi ki;
- 94 PN Maradni szigorun egy kedvben,
- 96 PN Mi örömkönyeket fakaszt.
- 98 PN Ó csakhamar rosszat mivel.
- 104 FL Ez semmikép *sem* volna jó.
- 105 PN Többé ugyan nem lopja őt meg.
1877 Többé ugyan nem lopja őt meg.
- 107 FL Kérlelhetlen szigort erőt,
- 108 FL A csínyt azonnal bünteti
PN A csínyt azonnal bünteti.
- 112 FL Ugy hát. Minek legyeskedik ?
- 117 FL Mi haszna ? *Andor úgy találja,*
- 118 1895 *Hog* [Sajtóhiba]
- 120 PN A mint nyilást lel, csip, harap.
- 125 VÚ De hasztalan minden beszédje,
- 140 VÚ Ám csak had' epekedjenek.
- 142 VÚ Hadd nőjön az, hadd növekedjék.
PN Had nőjön az, had növekedjék.
- 145 1877 Megmondta. Punctum. És ez ellen.
- 150 VÚ Most egy vadonban él, nyugodtan.
PN Most egy vadonban él, nyugodtan,
- 153 1881 Majd a mérhetlen *Oceánnak*
- 155 VÚ Árnyas, fűves parton halászat,
- 156 VÚ Holott szélesöndes éjeken.
- 162 VÚ Mérhetlenül, kétségtelen.
PN Mérhetlenül, kétségtelen.
1877 Mérhetlenül, kétségtelen
- 182 VÚ Hej, ott ezernyi vész, sok csáb *van* . . .
1877 Hej, ott ezernyi vész, sok csáb *van* :

- 183 PN Hol csak az *Isten* van jelen,
 185 PN „Ah !” — szóla olykor, *duš* képzelme
 186 1881 Ragadván őt miként az ár: —
 187 VÚ „Volnék egy ország fejedelme
 PN „Volnék egy ország fejedelme
 188 VÚ *A királyok, királya bár*: [Sajtóhiba]
 PN *A királyok királya bár*:
 189 VÚ El-el vonulnék hébe-hóba
 190 VÚ — Legteljesebb incognitóba —
 191 PN Magamra öltve pór ruhát,
 193 PN *És itten* élnénk, éldegélnénk
 1877 *És itten* élnénk, éldegélnénk
 1881 *És itten* élnénk, éldegélnénk
 194 VÚ Kettesckén egy két jó napot:
 196 1881 Világ elől a kis lakot
 197 VÚ A királyné — azaz: hogy kérem,
 PN A királyné — azaz: hogy kérem
 1877 A királyné — azaz hogy kérem
 1881 A királyné — azaz hogy kérem
 199 1877 Készítené a bablevest,
 206 VÚ *Csak a való holt, száraz váza.*
 PN Tehetetlenségünket álcázza.
 208 PN *Hiu*, erőtlen másolat.
 209 1877 *És így tovább. Így üzve-fúzve*
 213 VÚ Mit is csapong itt epekedve?
 PN Mit is csapong itt epekedve?
 219 VÚ Ha ezt keres, csöndes magányban
 PN Ha ezt keres, csöndes magányban
 223 PN Az allaghi hegyoldalon
 224 VÚ E földi menny, paradicsom!
 226 PN Szól abba *vigan* a madár
 230 PN Mondhatlan *izü* pillanatról . . .
 1877 Mondhatlan *izü* pillanatról . . .
 231 1877 Patak fölött, *fúzlomb* alatt
 1881 Patak fölött, *fúzlomb* alatt
 235 VÚ Miért ne rándulnának hát ki
 PN Miért ne rándulnának hát ki
 1877 Miért ne rándulnának hát ki
 238 PN E gondolat gyújt mint a villám:
 242 VÚ Huszonnégyszáz fontos érveit.
 PN Huszonnégyszáz fontos érveit.
 1877 Huszonnégyszáz fontos érveit.
 1881 Huszonnégyszáz fontos érveit.
 243 PN „*Tartsuk meg — ügymond — régi jobb kor*
 1877 „*Tartsuk meg — ügymond — régi jobb kor*
 1881 „*Tartsuk meg — ügymond — régi jobb kor*
 244 PN Szokásait, erkölceit!
 1877 Szokásait, erkölceit!
 1881 Szokásait, erkölceit!
 245 VÚ Nos hát a „háztűznéző” semmi?
 249 PN Az istenért! ha meggondolja

- 250 PN Hisz ott tömérdek a dolog,
 255 VÚ *Mindent mi jó, úgy véli, itt*
 256 VÚ E kicsi ponton egyesít.
 PN E kicsi ponton egyesít.
 258 1877 A ház körül egy kis moraj.
 259 VÚ Nem is valódi főcskefészek,
 PN Nem is valódi főcskefészek,
 1877 Nem is valódi főcskefészek,
 262 PN Legyen meg annak minden ága!
 269 VÚ A macska a padkán dorombol,
 PN A macska a padkán dorombol,
 271 1877 A tyúk kodál az asztagon,
 1881 A tyúk kodál az asztagon,
 272 1877 Ökör, bivaly bóg vastagon .
 275 VÚ Ez maga a szent egyszerűség !
 PN Ez maga a szent egyszerűség !
 282 MO Szép hűvös hajnalon. Korán.
 PN Szép hűvös hajnalon; korán.
 283 MO Nagy örömben úgy se tudnak
 PN Nagy örömben, úgy se tudnak
 284 MO Aludni már ez éjszakán.
 PN Aludni már ez éjszakán.
 288 MO Méltó diszitmények között.
 PN Méltó diszitmények között;
 291 MO Abból a boldog, ártatlanból,
 292 MO Hol még kígyó nem szerepelt.
 PN Hol még kígyó nem szerepelt.
 293 MO Ah, isteni fölséges tréfa !
 295 MO — Ej ej, a mama fenyeget,
 296 MO „Tüzzel ne játszék a gyerek !”
 PN „Tüzzel ne játszék a gyerek !”
 1877 „Tüzzel ne játszék a gyerek !”
 1881 „Tüzzel ne játszék a gyerek !”
 297 MO No's hát a nap, az áldott jó nap,
 301 MO Sőt oly kegyes volt, úgy sugárzott !
 PN Sőt oly kegyes volt, úgy sugárzott;
 303 MO Fénylett a fű erdön, mezőn,
 307 PN A halandó csak egyszerre élvez
 308 MO A föld színén egyáltalán.
 310 MO Szerencse-ittas pillanatja,
 311 MO Midőn a jó mind egyesül,
 PN Midőn a jó mind egyesül,
 313 MO Minden, *de minden* ? Bár csak annyi,
 PN Minden, *de minden* ? — Bár csak annyi!
 317 MO Ej, gyáva gond ! S ha úgy is aztán ?
 319 MO Övé *Eperke*, — kell e több ?
 320 MO Isten, s ha kell, a pap előtt !
 321 MO A tréfa, jó kedv szakadatlan;
 PN A tréfa, jó kedv szakadatlan,
 323 MO A *fóti* rengő nyárasokban
 PN A *fót-csomádi* nyárasokban

- 1877 A *jót-csomádi* nyárasokban
1881 A *jót-csomádi* nyárasokban
324 MO Csillogva, nagyvígan halad,
326 MO Ott, hársöves partján az érnek
328 PN Szép uri lak tűnik elő. [Sajtóhiba]
329 MO A hölgyek halk ah-ott hallatnak, [Sajtóhiba]
331 MO A sűrűből, csalogatólag
333 MO A kémények vígan füstölnek.
PN A kémények vígan füstölnek,
334 MO Sorfákon a szarkák csörögnek,
336 MO Hogy ime, vendég érkezik.
1881 Hogy ime vendég *érkezik*
338 PN Tetézi dusan a valót.
340 PN Ugyancsak uri nyaraló.
341 MO „Ez hát a kunyhó? — hisz ez ékszer!”
342 MO Ah, ez aztán „arany” középszer.”
343 MO Körültekintve odabenn
345 MO De mindamellet — tréfa nélkül —
PN De mind a mellett — tréfa nélkül —
346 PN Hisz ő is csak nő — bár ha jobb, —
347 1895 Büvölten *álta* [Sajtóhiba]
348 MO S így tetszik épen a dolog,
350 PN El van fölöttéb ragadtatva. [Sajtóhiba]
1877 El van fölöttéb ragadtatva. [Sajtóhiba]
351 PN S csak fél, hogy álom mind ez és
352 MO Majd szörnyű lesz az ébredés . . .
356 PN Egy vadregényes részletet.
357 PN Im itt egy csöndes hűvös barlang,
1877 Im itt egy csöndes hűvös barlang,
360 PN A legpompásabb „ottomán”.
368 PN Mind-mind beteljesülnek-e?
375 PN Minőkről, *ugy* hívé, hogy itt
381 1877 Mi több? ő érzi s ez borzasztja,
1881 Mi több? ő érzi s ez borzasztja,
PN Mi több? *ugy* érzi, s ez borzasztja,
382 PN Bár elhagyatva, megcsalatva
386 1877 O szivrepesztő gondolat! [Sajtóhiba]
388 PN Mint szél, ha rázza, patyolat.
390 PN S valóba mintha erdőt, házat
405 PN Föllépve, mint egy házi orvos,
409 PN Szegény *Eperkét* kapja ölbe,
410 PN Ej, édes könnyű volt neki,
412 PN Mely azt egekbe emeli —
417 PN És vajha *ugy*! — Azonba még se.
421 PN A hús patak valódi gyógytár,
1877 A hús patak valódi gyógytár,
422 PN S holott a jó mohágy is ott vár,
1877 S holott a jó mohágy is ott vár,
1881 S holott a jó mohágy is ott vár,
425 PN Majd meggyógyítja ő *Eperkét*,
1877 Majd meggyógyítja ő *Eperkét*;

- 427 PN Kár volna most minden percért
 429 PN Ereszti a fűzöt derékon;
 1877 Ereszti a fűzöt derékon,
 1881 Ereszti a fűzöt a derékon.
 430 PN Föcskendi vízzel halántékon,
 1877 Föcskendi vízzel halántékon,
 1881 Föcskendi vízzel halántékon,
 432 PN Hogy így majd minden bajt elüt.
 436 PN Szűz ajka szinte földagad.
 1877 Szűz ajka szinte földagad.
 437 PN S arcára viszatér a hajnal.
 443 PN Akár a márvány Andor arca.
 446 PN S ez nem szeszély, se tréfa; ajjaj,
 454 PN De mind hiába, nem bir azzal,
 458 PN S egyáltalán nincs semmi baj,
 476 1877 És szenvedélye — fenevad,
 483 PN Tüzes vasával szépségének,
 485 PN Igaz, hogy tette akaratlan,
 1877 Igaz, hogy tette akaratlan,
 486 PN És ebben ő szegény, ártatlan.
 1877 És ebben ő szegény, ártatlan.
 489 PN [Az itt következő szakaszt Vajda az 1877-es kiadásba még bevette, a későbbiekből azonban kihagyta, az 1881-esben pedig a szakaszok számozásának eltolódását úgy oldotta meg, hogy a 69-es számot átugorva, a 68. után 70-essel számozta az utolsó strófát. A Pesti Naplóban és az első kiadásban (utóbbiban 62-es számmal) a következő szakasz állt:]

És szép, kivált egy pillanatban . . .

S ez, kérem, lényeges dolog;

Mert hát, mit is csürjem, csavarjam?

Már jobb, ha mitsem túlkolok . . .

Midőn, mit gyógyműtét kívánt itt,

Az öltözéki fesz korlátit

Tágítani kelle itt-amott,

Andor egyet-mást láthatott.

- 1877 *És szép, kivált egy pillanatban . . .*

S ez, kérem, lényeges dolog;

Mert hát, mit is csürjem, csavarjam?

Már jobb, ha mitsem túlkolok . . .

Midőn, mit gyógyműtét kívánt itt,

Az öltözéki fesz korlátit

Tágítani kellett itt-amott,

Andor egyet-mást láthatott.

- 492 PN *Mosolygó pont a mell haván . . .*
 500 1877 Miket leírni nem lehet.
 1881 Miket leírni nem lehet.
 501 1881 Miket sem en magam, belátom, [Sajtóhiba]
 503 PN Még meg se közelíthetünk, —
 505 PN De végre már időnk sincs erre,
 510 PN Ah, épen, mint a bibliában . . !

- 511 1877 *Eperke* is pirul, ijed.
 515 PN Ah, hogyha mindvégig valósult,
 524 PN „Mít elveszítünk nem lehet.”
 534 PN *Andor* is zajt kíván, közelből
 538 PN A nyári éj, a méla hold ?
 541 PN Nos hát a hold — hogy is felejem ? —
 547 PN Elő elő rántott időnként

A sétahangversenyben

- 3 VÚ A váci-utcában, déltájon . . .
 15 VÚ Engedj meg, ámdé ez így áll;
 20 VÚ Hah ! mondtam, ugy-e ? fogva vagy !
 1877 Hah, mondtam, ugy-e ? fogva vagy !
 26 VÚ Hiszen, való a mi való,
 32 1877 Ha marad, érzed is, nem is . . ?
 1881 Ha marad, érzed is, nem is . . ?
 37 VÚ S engem' bősz sejtelmek gyötörnek:
 40 1877 Borúl, ha lefelé halad.
 1881 Borúl, ha lefelé halad.
 42 VÚ Csak jót nevezsz s tovább haladsz.
 53 VÚ Vén ór a városháztoronyban,
 60 VÚ Ó arra már nem is hanyag.
 67 VÚ Naiv barátom ! A keresztény
 1877 Naiv barátom ! A keresztény
 69 1881 Ki nap lehet, az nem lesz csillag,
 72 VÚ Egy ország, bármi nagy, keves.
 1877 Egy ország, bármi nagy, keves.
 1881 Egy ország, bármi nagy, keves.
 76 VÚ Száz mérf . . . , azaz : lépésnyiról.
 1877 Száz mérf . . . , azaz : lépésnyiról.
 77 VÚ Minden parányi ízük lázít,
 82 1877 Vakító nyárközépi nap,
 88 ÉK Hervaszt, eléget, megfagyaszt, —
 93 ÉK A váci utcán tudniillik;
 94 ÉK Hol aloé örökké nyílik,
 97 ÉK Ki ő, mi ő ? — Ej, mit kutassuk,
 99 ÉK Pesten vagyunk; elég, ha tudjuk,
 101 ÉK Rangját nevét a szoba-pinczér
 108 1881 Csőtölt, botolt, tegintgete, [Sajtóhiba]
 116 ÉK Szegzi előre szemeit.
 1877 Szegzi előre szemeit.
 1881 Szegzi előre szemeit.
 118 ÉK Magát pedig mintegy kínálta,
 119 ÉK Valaki rálép. Félre néz.
 120 1877 S dühös a dandy. „Krucinéz !
 127 ÉK A kártya „Hugo Anatól
 1877 A kártya „Hugo Anatól
 1881 A kártya „Hugo Anatól

- 128 ÉK *Báró Wützenblütz*” névre szól.
 1877 *Báró Wützenblütz*” névre szól.
 1881 *Báró Wützenblütz*” névre szól.
- 139 ÉK Elém élém kerül, ígéretet,
 142 ÉK Hogy megmentett; csak azt sajnálnám
- 145 ÉK Egyszerre kész az ismeretség,
 148 ÉK Búbájós, édes jelenet
- 149 ÉK Mi végtelen báj — s kellem halmaz,
 150 ÉK S négy szem között — uram irgalmazz !
- 154 ÉK „Ah nem, nem, ó, szegény beteg.
 1877 „Ah, nem, nem, ó, szegény, beteg.
- 160 ÉK *A gesztenye fasor alatt.*
 1877 — *A gesztenye-fasor alatt.*
- 161 ÉK De csak nem a város ligetben ?
- 164 ÉK Kétségtelen, még *Andor* is.
 1877 Kétségtelen, még *Andor* is.
 1881 Kétségtelen, még *Andor* is.
- 183 ÉK Természet pázsit pamlagát;
 184 ÉK Mit kérdezzesse ? — Oda hát !
 1877 Mit kérdezzesse ? — Oda hát !
 1881 Mit kérdezzesse ? — Oda hát !
- 186 FL *Idénye a nyíló tavasz.*
 187 FL *Mint ékes szentegyház imára :*
 190 FL *Lelkünket át meg átáljárja,*
 193 FL *Kizöldül a hervadt reménység,*
 202 FL *Itt szenvedély már nem hevit,*
 203 FL *Ha kimegy a szép zöld erdőre :*
 207 FL *De mind a mennyet éli itt,*
 208 FL *Hol kedv, öröm szintugy ivik !*
- 222 VÜ *S Andornak még ma vívni kéne.*
 223 VÜ *Ah, drága perczek, — és pedig*
 233 VÜ *Mert hát bizony, tagadhatatlan,*
 1877 *Mert hát bizony, tagadhatatlan,*
- 236 VÜ *A szép, ha rendkívüli, mind.*
 238 VÜ *Gyönyörködő a vert sebekben ;*
 239 VÜ *S nem is elég a hódolat,*
 240 VÜ *Több kell szívének : áldozat ?*
 242 VÜ *Erkölc, szokás előkelő.*
 244 VÜ *Andor gyanakszik : ilyen ó.*
 247 VÜ *(Értvén a bárót ez alatt)*
 248 VÜ *A hölgy, s kicsinylőn föl kacag.*
- 260 1877 *Egy csavargó — pinczér talán ; —*
 267 1895 *Szépnek, szeszélyes hölgynek, mint ő, [Sajtóhiba]*
 269 1877 *Egy angyal ó, ki mennyországbul*
 1881 *Egy angyal ó, ki mennyországbul*
- 270 1877 *A földre épen most aláhull*
 281 VÜ *De szép, nagyon szép, mondhatatlan.*
 286 VÜ *Elfödi mind, mi belső lénye.*
 287 VÜ *És mi csak azt érezzük itt,*
 288 VÜ *Hogy ránk világít, melegít ? [Sajtóhiba]*
 1877 *Hogy ránk világít, melegít. [Sajtóhiba]*

- 293 VÚ Hogy hűtelen, előre tudjuk;
 294 1877 S tán melegét elutasítjuk?
 296 VÚ Vagy ép' mivel rövid a nyár?
 298 VÚ Örök szerelmet? 'Sz ó sem ad.
 305 VÚ A kedves, a jó, hű *Eperke*,
 308 VÚ Egy földi étellel felér!
 310 VÚ Kibékít a mulandósággal.
 313 VÚ Leóna szóban viseletben [Sajtóhiba]
 1877 Leona szóban, viseletben
 314 VÚ Szesélyes, mint az óceán.
 318 VÚ Adná *ily* olykor már a rútat.
 1881 Adná *ily* olykor már a rútat.
 319 VÚ *S puluttya, céda, gondtalan*:
 322 VÚ Napfénye meg nem aranyoz,
 323 VÚ *Gonoszságának* kedvessége
 327 VÚ Örvény, a melybe ha tekint
 328 VÚ Halandó ember, veszve mind .
 329 MO Oda van ó is, menthetetlen,
 1877 Oda van ó is menthetetlen,
 330 MO Szegény, szegény *Andor* gyerek,
 331 MO Küzd szenvedélye szörnye ellen,
 1877 Küzd szenvedélye szörnye ellen,
 1881 Küzd szenvedélye szörnye ellen,
 333 MO De végre az torkon ragadja,
 334 MO És egyre jobban fojtogatja,
 335 MO Féltérden is — ördög pokol! —
 336 MO Viódik egyre, fuldokol.
 1877 Viódik egyre, fuldokol.
 338 MO Nem látja már a kis kezét.
 339 MO Most Leonáé lett a bálvány,
 341 MO A kéz után a kar; majd végre
 343 MO De haj, sikertelen a harc,
 344 MO A vége — *Andornak* — kudarc.
 345 MO Leona egy tekintetével —
 346 MO Milyen tekintet, istenem!
 347 MO Nekem talán nem is hinnéd el
 349 MO De *Andor* esküszik rá egyre
 350 MO Hogy kővé változott egy percre.
 351 MO S tán mindörökre ott maradt —
 1895 S tán mindörökre [Sajtóhiba]
 356 MO Nemes boszuja: kegyelem.
 1877 Nemes boszuja kegyelem.
 362 MO Hogy legjobb amit most tehet, [Sajtóhiba]
 367 MO Omol az élc, a bók, a csók,
 373 MO A vérsárkányok *elsuhannak*,
 378 MO Lakába érve föl kacag,
 379 MO Ölt póre pongyolát. „*s ist kolossal!*”
 382 MO A la Mencsikoff, de haut en bas;
 385 MO „Bár ellenfél és ok nem olyan,
 386 MO Hogy dicsekedhetnék vele . . .
 387 MO „Szájhős!” vélek ezek magokban.

- 388 MO Jó, ha igaz csak a fele.
389 MO „Valami henegeő kalandor.”
1877 „Valami henegeő kalandor”,
1881 „Valami henegeő kalandor”,
396 MO Ki egyébként nyugodt, merész.
397 MO *Monoklival szemén, szivarral*
1877 *Monoklival szemén, szivarral*
1881 *Monoklival szemén, szivarral*
398 MO *Ajkán vagdalkozik Andorral,*
1877 *Ajkán vagdalkozik Andorral,*
1881 *Ajkán vagdalkozik Andorral,*
400 MO És ezzel a hang véget ér.
401 1877 Az eset a birok⁴ körökben
[Az első ének 177. 310. 331. és 422. sora kapcsán már idézett jegyzet szerint
4: Athletikai (A jegyzetszám nyilvánvalóan téves)]
404 1877 *Hozzá is — toldva még — bejut. [A „Hozzá” az eredetiben kurzíválva.]*
409 MO *Andor meg egyre hozzá indul*
415 MO *Növekedik a bünrovás,*
423 1877 *Lecsókolgatja könyeit,*
427 1877 *No hát, igen . . . ezt ő imádja,*
428 1881 *A másikat meg szereti,*
429 1877 *Ez üstökös, dicsőbb, fenségesb;*
432 1877 *Akár minő az éjszaka.*
1881 *Akár minő az éjszaka.*
433 1877 *A párba j épen jó ürügynek;*
438 1877 *Igy évelődik jó hiszemmel.*
443 1877 *Nincs gyógyszer a végetlenségbe’.*
1895 *Nincs gyógyszer a végetlenségbe’, [Sajtóhiba]*
445 1877 *És ez nem nyugszik ám le percre, —*
462 1877 *A mennyi nő, mind rutnak látja!*
477 1877 *A bámulat — az mérhetetlen,*
482 1877 *A sans peur sans reproche lovag.*
1881 *A sans peur sans reproche lovag.*
506 1877 *Leona sugja: „moi mère!”*
1881 *Leona sugja: „moi mère!”*
507 1877 *’Mais tout, mais tout’ ? „Tout, tout” No akkor*
1881 *’Mais tout, mais tout’ ? „Tout, tout” No akkor*
513 1877 *Igen, igen, komoly, valóba,*
521 1877 *Sok ifjunak, ki látja őket, [A könyv végére helyezett megjegyzés azonban sajtóhibának mondja e szörendet]*
528 1877 *Ezeknek áll ám a világ!*
1881 *Ezeknek áll ám a világ!*
534 1877 *Mikéntegy tőle ittasodva.*
559 1877 *Andor zavarban — mit tegyen?*
561 1877 *Ej ej, de ez nem jól van ekkép,*
1881 *Ej ej, de ez nem jól van ekkép,*
563 1877 *Kegyetlenség; több: illetlenség . . .*
569 1877 *Lelketlen, körmönfont kalandor,*
1881 *Lelketlen, körmonfont kalandor,*

- 577 1877 Mint a menykőütötte boglya —
 1881 Mint a menykőütötte boglya —
 617 1877 Kimenekülve, búcsuképen
 622 1877 De a hajó meg tova indul . .
 623 1877 Sohajtva néz utána még:

A Dunán

- 26 1881 Kettő van itt egymás fölött
 38 1877 *Andor* megolvasá, tünődve,
 1881 *Andor* megolvasá, tünődve,
 47 1877 S durrogva messziről, siet:
 49 1877 Lobogó sörénnyel, vágatva
 53 1877 Lihegve, fújva, mintha volna
 60 1877 Kelt föl tehát egyenesen . .
 64 1877 Hja akkor én ember leszek.”
 82 1877 Mi haszna dül-fül — ő imint
 96 1877 S övé a tönkre tett világ! . .
 105 MO Ujjának egy-egy ízén kezdte,
 106 MO És esküvék, hogy ez elég.
 1877 És esküvék, hogy ez elég . .
 107 MO „*Ne többet még ma*” — szólt remegve. —
 108 MO A lelkem így is már el ég.
 1877 A lelkem így is már el ég . . .
 109 MO *Hajadnak* egy kis játszi bodra
 110 MO Sok volna, sok a koporsóba!
 112 MO S egészen és egyszerre, mind ? !”
 116 MO Szava betűin fogja őt.
 1877 Szava betűin fogja őt.
 117 MO A rózsaujjak csók-ostyája
 118 MO Belépti jegy a mennyországba.
 1877 Belépti jegy a mennyországba;
 119 MO Megállhat-e a küszöbön,
 121 MO Silány a bók, s minden beszéde
 122 MO — Ugy érzi — hiábavaló.
 123 MO És utóvégre szerencséje
 126 MO Beszél csupán, majd végre az sem;
 127 MO Csak hő sóhaj és csókra csók,
 1877 Csak hő sóhaj és csókra csók . .
 128 MO Érzések, egybeforradók.
 129 MO De hajh, hiába a mi sok, sok.
 134 MO Érvényesül a földi törvény:
 142 MO *Olyan utána* sötétsége.
 145 MO Egy szóval e napszépnek csókja
 146 MO Valóba, mint a napszurás
 149 MO Miként ha itt az egyetlenben
 150 MO Mind a mi szép az egész nemben
 152 MO Utána már mi sem marad.

- 153 MO Csodálatos, megfoghatatlan!
1877 Csodálatos, megfoghatatlan!
- 154 MO Mi volt ez, álom, képzelem?
- 155 MO Fénylátomány hő lázrohamban?
1881 Fénylátomány hő lázrohamban.
- 156 MO Hogy elenyész ily hirtelen!
- 157 MO Mint hulló csillag, mely elvérez
- 158 MO Leérve a föld gőzköréhez,
- 160 MO Volt, nincs. *Elröppent, mint a szél.*
1877 Volt, nincs; elröppent mint a szél!
- 163 MO Most rántaná ki sziv sebéből
- 164 MO Tán a való mító keze.
- 167 MO És gyötri baljós sejtelem.
- 168 MO Furdalja vád, töredelem.
1877 Furdalja vád, töredelem .
- 170 MO Valami drágát, *édeset.*
- 172 MO *Furdalja* lelkiismeret.
- 173 MO Mint házárd játékos, ki mindent
- 174 1877 Megnyert s egyszerre elveszített,
- 176 MO Döbbenve, hogy mi vége lesz?
- 178 MO A szűz, a tiszta, a nemes.
1877 A *szűz*, a tiszta, a nemes,
- 179 MO Mint a minó — hajh! — volt *Eperke,*
- 182 MO Most mint a nyíl úgy hat szivébe.
1877 Most mint a *nyíl*, úgy hat szivébe.
- 184 MO Istennek uja vádoló.
- 187 MO Mikéntha egy katedra volna
- 188 1877 És abban egy szelíd alak.
- 189 MO És mintha ennek bíbor uja
- 191 MO Megnyomva ott egy idegét
- 192 MO — Talán a lelkiismeretét?
1877 — Talán lelkiismeretét? . .
- [A nyilvánvaló sajtóhibát a kiadásban ceruzás bejegyzés — esetleg magáé Vajdásé — javítja; az OSzK tulajdonában levő példány, amelyből dolgoztunk, mindenesetre Vajda János által Schnitzer György számára sajátkezűleg dedikált példány.]
- 193 MO És mintha eddig aludt volna
- 194 MO Egyszerre e kicsike gép
- 195 MO Mint fölhuzott ébresztő óra
- 196 MO El kezd zajongni szörnyűkép.
- 198 MO Durván kegyetlen, vakmerően.
- 203 MO Haszontalan kenyérpusztító . . . !
1877 Haszontalan *kenyérpusztító* . . .
- 204 MO — Ah ah? *de hát* — való, való!
1877 — Ah, ah! *de hát* való, való! —
1881 — Ah, ah! *de hát* való, való! —
- 206 MO Gyermekkorod szép álmoképe,
1877 Gyermekkorod szép álmoképe.
- 207 MO A nagy jövő mit mutatott,
- 216 MO Elszivnak rablók, koldusok.

- 217 MO Majommá lenni, Don Juanná,
 222 MO Egymásra támad, feleselnek.
 224 MO Hát még ha majd a nemesis?
 1877 Hát még ha majd a Nemesis? . .
 225 MO Egy *szép* leánynak szeme fényén
 226 MO — Így szól az ész — ha rád veti,
 227 MO Ugy megvadulsz, mint egy szilaj mén
 228 MO Fülét, ha tapló égeti.”
 230 MO Zokogja a szív bűnbánatkép;
 231 MO Mert fáj az öntötte seb.
 1877 Mert fáj az öntötte seb,
 1881 Mert fáj az öntötte seb,
 232 MO Belátja, ő a vétkesebb.
 233 MO És hajh, igaz, hogy ez nem első —
 235 MO Ha még talán nem lenne késő . . ?
 236 MO Ha megbocsájt, ha hisz nekem . . . ?
 237 MO O csöndes édes házasság élet; [Sajtóhiba]
 1877 O csöndes, édes házasság élet,
 239 MO Hol nincs syrén a szirteken,
 240 MO Magányod, az való nekem!
 245 1881 Csak szóltam — csak szólhattam volna
 249 1877 S indulnak épen szökve, lopva,
 250 1881 De hajh balvégü fordulat . .
 255 1877 Az most egyszerre lángra gyul,
 256 1881 S lobogva ég, olthatlanul . .
 265 1877 Nem közönséges tűz-víz harca,
 270 1877 Andor szívét jobban fagyasztja,
 273 MO Érzéki szenvedésnek átka!
 274 MO A mily nagy, oly tűnő e láz.
 275 MO Mintha kicsap a kémény lángja,
 1877 Mint ha kicsap a kémény lángja
 1895 Mintha [Sajtóhiba]
 277 MO A test, a lélek porrá égett;
 279 MO És koldul egyre és rabol
 281 MO Lassan gyulad bár, hej, mi más a
 282 MO Valódi *boldog* szerelem.
 1877 Valódi *boldog* szerelem.
 283 1877 Ez házi tűzhelyed parázsa
 284 MO Mely meg-meg újul szüntelen.
 1877 Mely meg-megújul szüntelen.
 1881 Mely meg-megújul szüntelen,
 295 1895 Mély szánom-bánomnál [Sajtóhiba]
 321 1877 Ah! ah! . . no még csak ez volt hátra!
 326 1877 Most sütvé van rá a szégyenbélyeg! . .
 328 1877 Vakon, nagyon? — úgy kell neki!
 1881 Vakon, nagyon? — úgy kell neki!
 334 1877 Volt abba mondva sok, nagyon sok;
 345 1877 Szivszaggató é bú, alázat . .
 346 1877 Így nem mehet, maradni kell .
 1881 Így nem mehet, maradni kell .
 348 1877 S korbáccsal őt nem űzi el?!

- 360 1895 Kegye nem ér föl, nem soha! [Sajtóhiba]
 362 1877 Mint annyiszor, de legalább
 370 1877 És annyiszor haszontalan;
 1881 És annyiszor haszontalan;
 387 1877 Mint messze csöndben, pusztaságban
 389 1877 Ily hangulatban egy időre
 400 1881 Azért is! *Andor* arra tart
 401 1881 Mert már ez óra atkos óra, [Sajtóhiba]
 407 1877 Ó nyiljatok meg bős habok —
 1881 Ó nyiljatok meg bős habok:
 409 1881 Ó földi sors, végzet, véletlen,
 415 1881 De mérhetetlen, végtelen
 421 1877 S hiszszük megint, hogy ugy kell lenni:
 1881 S hiszszük megint, hogy ugy kell lenni:
 433 1877 Bős kétségbeesés szívében;
 435 1877 Vád, *halálvágy* — tekintetében,
 1881 Vád, *halálvágy* — tekintetében,
 436 1877 Mély létiszony — vonásiban —
 1881 Mély létiszony — vonásiban —
 437 1877 Nézett *Eperke* a habokba —
 1881 Nézett *Eperke* a habokba —
 448 1877 *Eperke* — ah! — ki volna más?!
 451 1895 Feledi az egész egész világot, [Sajtóhiba]
 452 1881 O rá vadász csak egyedül. [Sajtóhiba]
 454 1881 Am hát lakoljon ő meg érte! [Sajtóhiba]
 457 1881 Es lám a sors ádáz kegyelme! [Sajtóhiba]
 464 1877 A jeggyűrűvel egyikén.
 468 1881 *Se dúva Andor* szándokát. [Sajtóhiba]
 473 1877 Barátom, mázoló, valóba',
 1881 Barátom, mázoló, valóba'
 482 1877 S még jobban ezt — saját szive;
 1881 S még jobban ezt — saját szive
 486 1877 Vele rohanni a habokba;
 489 1877 De mindamellettt úgy akarja;
 1881 De mindamellettt úgy akarja:
 490 1877 Hiába, máskint nem tehet.
 1881 Hiába, máskint nem tehet.
 496 1877 Megmenteni szükkeblü volt.
 1881 Megmenteni szükkeblü volt.
 498 1877 Ha még talán megmentheti . .
 500 1895 Durván magát, hogy [Sajtóhiba]
 517 1877 S mert hiúságát ő megölte
 527 1877 Hiúsága fölül kerül,
 530 1877 Villámszerűleg, hirtelen;
 1881 Villámszerűleg, hirtelen;
 543 1877 Ügyefogyott bús elitelt .
 544 1877 — O mily siralomházi kép! [Sajtóhiba]
 555 1877 Bizakodik nagy erejében,
 564 1877 A sorstól már csak gúnyt arat
 565 1877 *Eperke* eltűn a habokban . .
 579 1877 Órvény kavarja, szellő fujja

- 587 1877 — *Gunykoronája végzetének!* —
 588 1877 *Hol annyi kéjes percze tölt!* . .
     1881 *Hol annyi kéjes percze tölt!*
 590 1877 *A siron át még kezét fogva* . .
     1881 *A siron át még kezét fogva* . .
 593 1877 *Jövömenők csoportosulnak,*
 594 1877 *Egy drága hullát vinni lát;*
 596 1877 *Bus zokogása hallik át* . . .
 602 1877 *Önkivületbe esve át.*
 608 1877 *Majd visszarántja hirtelen* [Az első kiadásban *Vajda* kurzi-
     váltta az *igét.*]
 616 1877 *Még ő is, ő is — megveti!* . .
 619 1877 *Már látja a mélységes örvényt,*
     1881 *Már látja a mélységes örvényt,*
 626 1877 *Hol legsibongóbb a tömeg.*
 628 1877 *Az ismert arcok emberek* . .
 629 1877 *Vig zeneszó, örömdal, ének,*
 636 1877 *Annál szívét nyugosztalóbb.*
 653 1877 *Lelkem' kinozzák bőszejtelmek,*
 659 1877 *Hajh! az idő fölöttem eljár;*
 664 1877 *Tán mindkettő — ég veled!*
     1881 *Tán mindkettő — ég veled!*

ÁBEL ÉS ARANKA

Alapszövegünk: KI 1895. 313—346. l.
M: VÜ 1883. máj. 13. Első ének; máj. 20. Második és Harmadik ének:
DB 1884. 33—92. l., UM 1887. II. köt. 85—125. l., KI 1895. 313—346. l.

KELETKEZÉSE

Az *Ábel és Aranka*t az 1880-as évek elején írta a költő. Keletkezésének előzményeiről, indítékairól sem V-nál, sem másutt nem találtunk adatot, csupán Bartos Róza szól róla kiadatlan Emlékirataiban.

„Mikor — Ábel és Aranka — megjelent, férjem azonnal megküldte nekem a tisztelet példányt, diszkötésben amit ő kapot, azt írta nekem engem illet, mert az én eszmém és két szó is csupán én tőlem van amit Aranka Ábelnek mond és amivel én az uramat becéztem, az egyiket gyöngédségből mondtam neki sokszor — oh te drága férfi — a másikat egy kicsit gunyolva csufoltam, ha megsokaltam a könnyelműségét a mivel kidobta a pénzt — te Mamlasz — Férjem sokszor és sokat vitatkozot az igazi, a valódi szerelem felfogásáról én azt mondtam, mert az volt az én nézetem és tántoríthatatlan voltam aban a hitben, hogy a valódi szerelem nem ismer akadályt, és csak az a valódi szerelem mikor mind a kettő egymásért úgy érez mind az anya a saját gyermekéért. Történhet bármi a gyermekel, és tehet az bármit, és lehet bárminő, az anya szeretete egyforma és kiapadhatatlan, így érez az, a ki valóságosan szeret a szó legszorosabb értelmében minden körülmények közt, és így kapta Vajda az eszmét csupán én tőlem az Ábel és Aranka — remek elbeszéléséhez. — Így szeret Aranka és ilyen szerelmet keres is. —” (52. B l.)

Bartos Róza szerint ő volt a modell Jankó rajzaihoz is.

„Ábel és Arankához a boldogult Jankó János készítette a rajzokat, az Arankát a mi az én képmásom, kivált az első kép mind libás lányka — rendkívül sikerült. Jankó eljött hozzánk, és én úgy öltöztem, jobban lene mondva, úgy vetkőztem a mind azt Vajda kívánta, úgy ahogy akkor lánykoromban kinéztem mikor a kutat huztam az udvarban budán, én szobánkban lecsücsültem a padlóra, mezitláb, egy kis szoknyácskát a Vajda ide oda téptelte, hogy kiduzadjon rajtam a test ott ahol ő azt kívánatosnak tartotta és a kisingvált szintén, a fejemre egy picci pesztonkaféle kendőt, így ültem a padlón szobánkban, és a jó Jankó lerajzolt, de folyton mosolygott a látványon, mikor kész volt Vajdának nagyon tetet, és jó a képen mind csaplárosné, de nem hasonlít hozzám a harmadik mind grand Dame.” (Uo. 52. C l.)

Bartos Róza a valódi szerelemről vallott saját felfogásán kívül egy könyvet is említ, mint amely „eszmét adott” Vajdának az *Ábel és Aranka* megírásához. Emlékiratai szerint 1880. április végén történt, hogy egyik este V az 6 (Róza) szobájába ment és számonkérte: hogy meri őt otthagyni. Erre ő bement Vajda szobájába és befeküdt az ágyába, de férje lerántotta a takarót, inget róla, és csak akkor adta vissza, mikor rendbehozta a szobáját. Akkor megölelte és megcsókolta. (Uo. 69. l.)

„Másnap korán reggel elment, de hamar visszajött, én nem említettem egy árva szóval se, az esti comédiát, és az uram se szolt, de hozot nekem egy Isteni ajándékot — Ebers Györgynek regényét a Nővérek — a mit anyiszor átolvastam a menyi betűje van. Eben is volt esetelve az igazi valóságos hamisítatlan szerelem, és este beszélünk vitakoztunk a két regény hősnek az Isteni szép jellemükről és a szerelmükről és ez is adot Vajdának eszmét az *Ábel és Arankához* — elő is olvastam férjemnek.” (Uo. 70. l.)

Jankó János rajzairól a következőket tudjuk:

A rajzok már a VÜ 1883. májusi számaiban megjelentek. A május 13-i számban a cím fölött: Egy fa alatt Ábel és Aranka, a háttérben juhnyáj. A Második és Harmadik éneket két Jankó-rajz illusztrálja: A cím fölött: Kocsmai jelenet, az ajtóban Aranka, Ábel elegáns világfi öltözékben épp otthagyja a kártyázók asztalát. A másik rajz a Harmadik ének szövege közt: Négylovas hintó áll a csárda előtt, Aranka hívja Ábelt, hogy üljön be.

Ugyanezek a rajzok vannak benne a még ebben az évben, november közepén kiadott DB kötetben is. (Az UM és a KI nem közli az illusztrációkat.)

Sorozatunk II. kötetében a jegyzet azt írja az illusztrációkról, hogy azok nem sokkal a DB megjelenése előtt készülhettek, és hogy feltehetően Bartos Róza 1883 szeptember és november közepe között Pesten járt, ekkor készítette Jankó a rajzokat róla. (200—201. l.) A VÜ-ban megjelent illusztrációk bizonyítják, hogy Jankó már jóval előbb készítette őket. Az Emlékiratokban az áll, hogy „Jankó eljött hozzánk,” viszont Róza 1882. május óta Bécsben él. Valószínű tehát, hogy Bartos Róza 1882 márciusa és 1883 májusa között ismét visszaköltözött V-hoz, és ekkor készültek a rajzok is.

A Bartos Róza által említett könyvről:

Ebers György Nővérek című regénye 1880-ban jelent meg magyarul Kacziány Géza fordításában. Nem tudni, milyen értelemben adhattott V-nak ez a regény valamiféle eszmét az *Ábel és Arankához*. A korában igen népszerű német író műve képzelt személyek romantikus története, az i. e. második században játszódik Egyiptomban. A két mű között semmiféle megfogható kapcsolat nem mutatható ki.

VAJDA JÁNOS AZ ÁBEL ÉS ARANKÁRÓL

V ezt az epikai művét szerette legjobban, ezt becsülte a legtöbbre. Az UM megjelenése után, a Milkó Izidornak átadott önbírálatának jó része az *Ábel és Arankáról* szól. Ennek a V életében meg nem jelent szövegét Milkó aztán a költő halála után két ízben is közzétette, és

megírta keletkezésének történetét is. (PN 1898. ápr. 14., 15., majd V születésének 100. évfordulója alkalmából: Bácsmezei Napló, 1927. dec. 25.) Az önkritika történetét a Bácsmezei Napló 1923. jan. 6.—márc. 4-ig tíz folytatásban — a vasárnapi számokban — is elmondja Milkó. Végül megemlítjük, hogy a kéziratot és keletkezésének történetét megtaláljuk Milkó Izidor hátrahagyott írásainak I. kötetében is: Gesztenyefám, Forum Könyvkiadó, Novi Sad, é. n. [1966]. A kézirat ügyében írt V-leveleket közzétette Scheiber Sándor és Zsoldos Jenő. (Vajda János levelei Milkó Izidorhoz. Irodalomtörténeti Füzetek, 15. sz. Budapest 1958.) A szerzők az előszóban részletesen szólnak V önbírálatáról és elemzik a kézirat és a Milkó-féle szöveg közti eltéréseket is.

Sorozatunk IV. kötete közli a PN-ban megjelent szöveg alapján a költő kéziratát (*Vajda János — magamagáról* címen, 386—392. l.) bőséges magyarázattal, jegyzetekkel ellátva. (576—589. l.) V önbírálatát valószínűleg 1886 november első felében írta. Milkó szerint a költő nem volt megelégedve az UM sajtóbeli fogadtatásával, és ezért rá akarta beszélni szabadkai tisztelőjét, hogy írjon róla tanulmányt. Milkó azonban elhárította a feladatot, mire V elhatározta, hogy önmagáról ír kritikát, és ezt Milkó saját neve alatt publikálja. A jegyzeteket el is küldte Szabadkára, de V önbírálata mint Milkó Izidor kritikája sohasem jelent meg.

V önbírálatának azt a részét, mely az *Ábel és Arankára* vonatkozik, itt közöljük. Szövegközlésünkben V időközben előkerült kéziratát (MTA Könyvtára, Kézirattár, jelzete: Ms 5085/78) vettük alapul, hozzátéve Milkónak az *Ábel és Arankát* érintő megjegyzéseit.

Azok közé a nem ázsiai, de modern európai magyarok közé tartozom' akiknek szenvedélye az olvasás, a szépművek élvezése. Ismerem a világirodalom legszebb termékeit. Egy csalhatlan ismérve, bizonyítéka a remekségnek, a tökélynek: ha többszöri olvasást időnkint megkívánom és mindannyiszor szebbnek tetszik a mű és nagyobb a hatása. Áb[el] és Ar[anká]t már 3—4 éve olvasgatom. Midőn a végére a kifejléshez [olvas-hatatlan szó] érek, a szépmű hatás oly elementáris erővel tör ki, hogy szinte nem vagyok képes pihenő szünetek nélkül a hátralévő néhány versszakot elolvasni. És mert ez a hatás a tízedszeri olvasásnál még lehetőleg növekedett, számot akarok adni magamnak — és talán másoknak is — e szokatlan és még semmi más műnél nem érzett fölindulás okairól.

(Milkó itt a következőt jegyzi meg: „Ne botránkozzék meg senki ezen a dicsekvésen. Kisebb költők is szoktak ennyire szerelmesek lenni a kisebb dolgaikban. Aztán V. legalább őszinte. Ő valóban érezte azt a fölindulást, amelyet nálam föltételez, ha e kedvenc — és valóban gyönyörű beszélyét olvasgatta, s amint előttem számtalanszor erősítette, nem ismert a világirodalomban költeményt, amely közvetlen hatás tekintetében Ábel és Arankával mérkőzhetett volna. »Lesz idő, amikor kötelező iskolai olvasmány lesz!« — mondta nem egyszer.”) (Vö. Milkó Izidor Hátrahagyott írásai I. Gesztenyefám, Fórum Könyvkiadó é. n. 27—28. l.)

Igaz volna-e, hogy mindazon [aláhúзва] eszközök, melyekkel költő hatást érhet el, e műben egytől egyig, egész összességükben, és egyenkint is

legtökélyesebb minőségekben, a legszerencésebben csoportosulva találkoznak? Mert igazság szerint egyéb oka — kifejtett ép esztétikai érzéki léleknel — nem képzelhető.

Melyek ez eszközök? A mese — történet — eredetisége, ujsága [két utóbbi szó aláhúzva]. Mert lehet ugyan már földolgozott mesével is, tökélyesebb alakban — hatást fokozni, de már a fölmelegítés csak a káposztánál bír fokozó erővel — a költészetnél eggyel [aláhúzva] több a hatás tényezője, ha azt a történetet is ott olvassa az ember először.

A mese eredetisége is nagy ritkaság 3 ezer év irodalmának özönében, de még nagyobb magának az erkölcsi föladványnak, az alapeszmének [aláhúzva] az ujsága, eredetisége. Itt az is új, t. i. egy ember, aki „rosszat tenni nem tud, még ha akarna is.”

És hogyan van ez megfejtve? A mesealkotás, fejlesztés [olvashatatlan szó] művészi ügyességével, mely fölkelte az érdeket azonnal, de egyre fokozni képes egész azon pontig, melyen az olvasó lelkében a teljes meggyőződés [az utóbbi két szó aláhúzva] az illető hős lelki nemességéről az alapeszme igazságáról [az utóbbi két szó aláhúzva] egész odáig fokozódik, hogy az olvasó már szinte maga kérné a szerzót, „ne folytassa tovább a bizonyítást! — elég! — elég!” — kiáltja és kéri adja ki neki a jutalmat! [Milkó közbeszúrása itt: „Látszik, hogy V. J. nemcsak az önkritikához, de a kritikához sem értett. Legkedvesebb munkájáról oly keveset tud mondani, hogy mindez csak azt az olvasót fogja érdekelni, aki Ábel és Arankát amugy is ismeri. Érdemes azt egyéb-iránt elolvasni ebből az alkalomból, mert egyike a legszebb magyar költeményeknek. A szerző túlzott magasztalása semmit se vonhat le annak magas értékéből.”] És e jutalom olyan fényes, elragadó, mint amilyen tüneményszerű az erkölcsi érdem. Mikor Ábel ottkinn egyet kerül fordul, azután, hogy bejön, a nyakába borul (Aranka) [...]

Fojtogatja csókkal; jaj te drága [olvashatatlan szó] férfi [?] a hatás extázisa, a jónak nemesnek ily tündérileg fényes diadala fölött érzett kiáradó öröme ez az ép erkölcsi érzésű olvasónak. És a történet [aláhúzva] maga a legtárgyasb valóság, csupán a jutalom, az a tündéri, nagy, rendkívüli, a kép a földi életből van, de tündéri kerete mintegy a templomlomba helyezi, jelezve, hogy ekkora erény, ilyen erkölcsi ideál valóban a legrükább tünemény, de nem lehetetlen — amit a tárgyilagos előadás bizonyít.

Lássuk az előadást.

Egy mesés gazdagsága hg [herceg]kisasszony. Lélektani dolog, hogy csak a szegény vagy középvagyonu gyermek álmodik gazdagságról, mint a boldogság legfőbb alapföltételéről. Egy költői lelkiületű, fényben, gazdagságban növekedett leány ábrándos lelkében a nem ismert [az utóbbi két szó aláhúzva] egyszerűség képezi nem egyszer a költőt, a regényes színezetűt. Mint Nagy Károly Hugónál: „annyi dicsőség ért, hogy vágyom szemétre”, — a magyar népdal is ismer egy grófkisasszonyt, aki lejárt a bojtárhoz, messziről kiáltva neki(:) terüsd le a subádat! — föltette magában, hogy ő maga keresi föl eszményét. Mindamellett a szerző ezt a hgkisasszt [herceggkisasszonyt] tündérnek mondja, tehát engedjük meg, hogy a keret az. De ezentul a történet a földön jár és a lélektani valósághoz tartja magát.

Kérdem, lehetséges e szebb, kedvesebb eszményt képzelni, mint férfiben Ábelt, és kíváltkép nőben Arankát? Egy szegény ember, aki jómódu

nemes urnak született, de a hazáért harcolva mint üldözött bojtárnak átöltözve éldegél, megleli a legszebb leányt, ki kész nője lenni[,] ha előbb tilos, nem korrektül erkölcsös (uton?) gazdagságot szerez? Lehet e nagyobb csáb, mint egy ily csodaszép leány birhatása? És a próba ugy van kigondolva, hogy Abel, ha erkölcsileg nem csatlakozhatlan — könnyen megtévedhetne. Mert a gazdag kocsmáros [aláhúзва] ugy van festve, mint maga a gonosz, kötnivaló ember, aki vagy rabló, tolvaj és orgazda[.] — És Abel csak félig művelt, aki olvasott regényeket is, elmélete az igazi jóru lehet homályos, amínhogy az is, de a szíve: [aláhúзва] az gyémánt, azt semmiféle díkokoskodás félre nem vezetheti. Mily mesteri az ő habozásának festése, a harc az ő fejletlen elmélete és belső erkölcsi érzése között! Ezután következik egy nagyobb [aláhúзва] próba, egy kisebb [aláhúзва] gonoszság, a hamis játék körül. Még [aláhúзва] erre sem képes! Pedig előbbi kudarcra is bosszanthatja, és szeretné azt helyrehozni, — de nem lehet!

Milyen kedves az Aranka titkos örömeinek rejtegetése, midőn látja, hogy Abel kiállja már ezt a második próbát is . . .

Ezután jön a Lator Bandi, az eredeti betyáralak, aki danolva, tréfülkodva rabolja ki a kártyahősöket. Milyen jellemző Abelre a valódi hős hallgatag, komoly viselete, kevés beszédűsége, de annál hatalmasabb fölépése.

Azt gondolnók, hogy itt a próba már elég. De nem. Még egy igen szépen gondolt jelenetben ki kell tenni e hatalmas hős férfi megható gyöngédségének is. [utóbbi két szó aláhúзва] Ez az, midőn kérleli, korholja a himlősnek vélt Aranká, hogy mit búsul a himlő pusztításán?

Annyira megszeretjük ezt az egy pár embert, hogy valóban nem is elégednénk meg kevesebb mint tündéri befejezéssel, és szívünk dobog az örömtől, mintha minket is ragadna az a négy lovas jármű, aranyos szerszámmal[,] kócsagos huszárral, mely őket elröpíti a tündérvilágba, ahol „Fényben illatárban

És micsoda versek ezek — mi búbájós zenéje a rythmusnak, csengése a rimnek, mint mesebeli tündérek aransarkantyuinak — mily könnyedség, természetesség a forma szigorúsága dacára — népies [aláhúзва] és mégis fellengő, [az utóbbi két szó aláhúзва] nemes és szárnyaló — a mese, a cselekmény sehol meg nem áll [az utóbbi négy szó aláhúзва] hiába, el nem terped, ki nem tér [az utóbbi három szó aláhúзва] utjáról — sehol egy fölösleges szó, amü kihagyni lehetne — kerekded egész, bevégzett[.]

A jeles műbiráló, Silberstein azt állítja a Lloydban, hogy V mint epikus küünőbb, én ezt nem mondom, mert lyrája lehetőleg még inkább elragad — és ebben épen különálló [aláhúзва] egyéniségnek tartom nemcsak hazái[,] de a világirodalomban — azt mondanám[,] ha választhatnék az általam ismert modern [fölötte egy olvashatatlan betű] beszélők közt, én Abel és Arankát választanám.

A tündéri keretre vonatkozólag: Az igazi éposz eredetileg is vegyütése volt a természetesnek és természetfölöttinek, ugy mint Homérnál istenek és emberek története egyjüvé volt keverve. De azért a jellemek és a történet mégis az emberi pszichológia törvényei szerint voltak megalkotva. A görög istenek is csak nagyobbitott emberek.

NB. Abel és Ar[anká]ról még említendő az is, hogy az olvasó soha sem tudja, nem is sejtí, mi következik a jövő énekben. (Milkó jegyzete:

„Vajda komolyan megaprehendált, midőn azt vetettem ellene, hogy ez nem éppen jellemző *Ábel és Arankára*, hogy *Don Juan* vagy *Anyegin* első olvasásánál se tudja az ember soha, hogy mi történik a jövő énekben. Szerinte egy modern költő se tudott annyi meglepetéssel szolgálni az olvasónak, mint ő *Ábel és Arankában*. Neki ez a költemény az volt, ami Goethének Faust és Shakespeare-nak Hamlet. Pedig minden munjája közül ez a legkevésbé egyéni.”)

V önbírálatát ismertető tanulmányában Milkó annak a véleményének ad kifejezést, hogy: „Ennél a kéziratnál egyébiránt semmit se ismerek, ami jobban és hivebben jellemezhetné Vajdát. A költő teljes naivitása benne van abban a gyermekes öndicsekvésben, amelyből az autokritika állott.” (Gesztenyefám. 61. l.)

V önbírálatában egy helyütt azt írja: *a magyar népdal is ismer egy grófkisasszonyt, aki lejárt a bojtárhoz, messziről kiáltva neki „terítsd le subádat!”* S valóban két népdalunkban is megelhetjük ezt a motívumot. Az egyikben egy kisasszony mondja: „Szívem, gulyás, terítsd le a subádat!”, kezdősora: „Szépen legel a kisasszony gulyája.” (L. Pap Gyula: *Palóc népköltemények*. Sárospatak 1865.) A másik, „Amott legel a szirmai gulyája” kezdetű népdalunk ugyanezt a kérést egy báró lány szájába adja. (L. Sztareczky Zoltán: *Kékedi népdalok*. Miskolc 1959.) Mindkét népdal megtalálható a *Magyar népballadák* (Budapest 1968) c. kötetében is. (655—658. l.) Némiképp hasonló meglátásra utalnak V egyik kései írásának következő sorai is: *a büszke magyar legénnyel nem történhet meg az, hogy akármilyen fajta vén pénzeszsák ragadja el előle a falu szépét. Gyakoribb az ellenkezője, hogy a tekintetes nagydíjas kisasszonyok szöknek hozzájuk, vagy hervadnak el miattuk.* (*Magyarság és nemzeti önérzet*. (1896) ÖM 1389. l.)

ÉLMÉNYI ANYAG AZ ÁBEL ÉS ARANKÁBAN

V méltatói közül ketten nem pusztán népmesei hangú és tárgyú elbeszélést látnak az *Ábel és Arankában*, hanem élete egy-egy mozzanatának tükrözését is fölismerni vélik a műben. Földessy szerint az *Ábel és Aranka* olyanféle lelki szükségletből fakadt, mint amilyenből Petőfi János vitéze. Mikor Petőfi egyik napról a másikra ismert költővé lesz, ifjú boldogságának még hiányzó elemét, a szerelmet álmódja bele a tündéri bájú János vitézébe. Az öregedő V viszont egy rosszul sikerült házasság után menekül a valóságból a költészet mesevilágába, „s beleöltözteti magát egy nemeslelkű, mindenestre hozzá hasonló, lovagias, színtiszta jellemű, rendkívüli erejű ifjú szerepébe, aki játszva legyőzött viszontagságok után párjával kapja a tündérszépességű, kiállhatatlan szép Arankát, Gina kiegészített, megnemesített mását”. (Földessy Gyula: *Újabb Ady-tanulmányok*. Berlin 1927. 126—127. l.)

Juhász Géza másban keresi az élményi anyagot. Megemlíti, hogy V a Bach-korszakban négy évig mint kataszteri tisztviselő járta az Alföldet, ahol még élt a betyárromantika. Az *Ábel és Aranka* harmadik részében ez a világ jelenik meg, de már minden szépítés nélkül. (Juhász 48. l.)

A fentiekkel szemben Komlós semmi élményi háttérrel nem fedez föl V elbeszélésében, szerinte az *Ábel és Aranka* éppúgy megrendelésre készült a Jó Könyvek részére, mint a *Törzsök Jankó*, és csak a kiadóval támadt valamely ellentéte miatt nem jelent meg abban a sorozatban. (253. 1.)

ÉRTÉKELÉSE

A DB kötetről megjelent kritikákban elsőknek a FL szól az *Ábel és Arankáról*. Várnai B. Sándor szerint V népmeseíróként új és szokatlan sikerek után vágyik, de valójában ez a verses elbeszélés nyelvének népies zamata és verselésének hibátlan tökélye ellenére sem nevezhető igazi népmesének. Az alakok egyáltalán nem a népből valók, az egész éppúgy történhetne szalonkörnyezetben és nyírott parkok rózsálugasai közt. Elismeri a mű költőiségét, de népiesnek nem mondhatja, mert a „népies író sok mindent megengedhet magának, de egyet nem, nem szabad gyanút keltenie a jó nép becsülete, kipróbált dogmáival szemben”. (FL 1883. nov. 17. 269. sz.)

Az Egy névtelen bírálójának fenntartás nélkül tetszik V-nak e műve, mely „vegyítéke a romantikának, a népiességnek, a naivság-nak, az operettetárgynak, könnyű fordulékonyágnak”. Különböző színek vegyülnek benne, de minden részében sajátos eredetiség érződik. (Egy 1883. nov. 26.)

Szintén név nélküli bírálójában a PN nagyon is romantikusnak tartja a cselekményt. Nem is a történetben, hanem az előadásmódjában látja a költői elbeszélés értékét. Kiválóan sikerült az egyes jelenetek hangulatának megfestése, különösen kiemelni az első éneknek azt a részét, amelyben a gyilkosságtól visszariadó Ábel belső töprengéseit rajzolja a költő. (PN 1883. dec. 7. 336. sz. Esti kiadás.)

Szana Tamás szerint az *Ábel és Aranka* szerkezete, alakjai sokkal reálisabbak annál, hogy egyszerűen elfogadjuk mesének. Nem igazi elbeszélő költemény se, mert az epikában megkívánt objektív hang mellett alakjaiban minduntalan megszólal a lírai költő is. „A mesének vannak szép részletei, egy-egy lélektani mozzanat festése az igazság megrázó erejével hat reám, az elbeszélés nyelvezete tömör és költői, de erősebb alakítást nem látok, s a légkör nem az elbeszélő légköre.” (N 1883. dec. 8. 337. sz.)

Prém József az *Ábel és Arankát* allagorikus és morális jelentőségű romantikus történetnek tartja. „Egészében igen eredeti, sajátos mű, melyben Vajda nála szokatlan melegséget, jellemfestéseket s detailrajzokat nyújt.” Ez a műve szerinte a legjobb V-elbeszélés, természetesség, üdőség nyilvánul meg benne, s „oly egyszerű és rokonszenves, hogy azokat is meglepi, kik a költőtől a legjobbat várják”. Ábel lelkiismereti vívódásának rajza, a hamis kártyások bandájának bemutatása valamint a játék leírása, végül a küzdelem Lator Bandival, mindez a jellemzés mesteri vonásait mutatja. „Az ötletek, fordulatok, hangulatok odavetések egész bőséggel ömlenek a költő tollából s a mellett oly józú, magyaros, mint akár Arany János egyes ily rajzai.” (Vajda János új kötete. Koszorú, 1884. 3. sz., jan. 20.)

Koroda Pál hasonlóságot lát Ábel és Törzsök Jankó közt: mindketten becsületességükkel, bátorságukkal győzedelmeskednek az ármánykodók felett. Úgy véli, az *Ábel és Aranka* értéke abban van, hogy a mondák teljes szépsége föllelhető benne a „szertelenség és lehetetlenség nélkül, a természetesség minden varázsával”. (MSA 1884. 374. l.)

A DB kötet után csak Ravasz Árpád emlékezik meg röviden a KI megjelenésekor az *Ábel és Arankáról*. Meseszövegét érdekesnek tartja, a végét csattanósnak, de a hamis kártya vetése szerinte nem népies motívum. (Vajda János költeményei. Erdélyi Múzeum, 1896. 189. l.)

V halála után közölt tanulmányában Rencz figyelemre méltónak találja az *Ábel és Aranka* töről metszett előadásmódját. (39. l.) Széchy Károly sikerült népies alkotásnak mondja V e meséjét, az indítékok, motívumok egyszerűek, naivak, csupán a hamis kártyát nem érzi annak. Széchy már figyelmeztet a személyi motívumra: Aranka — mondja — „ép úgy kiállhatatlan, mint Árviola”, (*A kiállhatatlan szépről* c. költemény leányalakja) — és valójában a népmese hősnőjében is Ginát ábrázolja. (Kisebb tanulmányok. 1897. 403—405. l.) Dombi Márk szerint a kiinduló pont (a királykisasszony elindulása szerencsét próbálni) és Ábel pásztorkodásának megokolása ellenkezik az igazi népmesék szemléletével. Erőltetettek a próbák is, különösen a hamiskártyások jelenete nem illik a népmesei hangulatba. Elismeréssel szól azonban a mű tösgyökeres, népiesen magyaros nyelvről. (404—405. l.) Kerekes György szintén csak azt hibáztatja, hogy a mese itt-ott nem elég naiv és természetes, példának ó is a hamis kártyázást említi. (135. l.) Bródy Mihály kifogásolja a túlságos realiztikus és modern környezetet. (39. l.)

„Népies kis eposz, egészen János vitéz módszerében kidolgozva” — mondja V e művéről Riedl. De Arany hatása is érződik. A bojtár nem tudja megőlni Aranka gazdáját, s éppen olyan lelkiismeretfurdalásai vannak, mint Toldinak.” (65—66. .)

Kéky Lajos szerint az *Ábel és Aranka* meséje kuszált, a közepe pedig rendkívül lapos, prózai. (Kéky 1912, 230. l.) Öt évvel később a V-centenárium alkalmával megjelent könyvében a hibázatások mellett — hiányzik belőle az egységes felfogás, az eleje és a vége tündérmeseszzerű, a közepe viszont lapos próza — már bizonyos értéket is fölfedez benne: a „költeménynek — írja — sok kedves részlete van”. (Kéky 1927. 25. l.) Egyébként nem lát többet V e művében, mint a János vitéz és a Toldi keverékét. Stílusáról az a véleménye, hogy az néhol mesterkéltnak (pl. *osztég, retyemotya*). Rubinyi is az előbb említett két mű erős hatását érzi az *Ábel és Arankában*. Az egyes részek feltűnően mutatják Arany János utánzását. (111—112. l.) Tizenhat sor árulkodik arról, hogy közvetlenül a Toldi hatása alatt született. Stílusáról megállapítja: jó magyaros, de a mese némely kifejezését szintén mesterkéltnak találja: a Kéky által említettekén kívül pl. *meginuten, szelekötya*. Kifogásolja még, hogy az elbeszélés menetét fölöslegesen szakítja meg a fősvényről elmesélt anekdota. A szereplők jellemzése megfelel a népies felfogásnak, pl. az, ahogyan a nő vélekedik a férfiakról. Rubinyi szerint azonban itt is felbukkan V kedvelt motívuma: a csábítás eszméje. (*Valahány, tudom én, mind*

ilyen a férfi; stb.) Idézi azokat a sorokat, amelyek Ábel gondolatait tükrözik, amikor Arankát a kalmárok, a nagyhasú bojárok közt találja: *Eleinte menne innen el világgá, Haj, de mikor ugyis maga előtt látná! Nem is úgy mint eddig, egyedül magában: Valami himpellér ölelő karjában.* Ez a rész a V-epikában is többször fölukkanó Gina-élményre utal — írja Rubinyi —, arra a kegyetlen emlékre, amely a költő egész életét szerencsétlenné tette. (Rubinyi 1922. 86—112. 1.)

Földessy szerint, ha nem is olyan értékes az *Ábel és Aranka*, amelynek V hirdette, mégis nagyon bájos mese ez, amelybe „beleélve magát neki is megadatott az ifjúság, a szerelem tündérországába jutnia. Friss, kedves, üde versjáték ez, drága vigasz az öreg, mindent elvesztett szívű költőnek, azért becsülte ő annyira túl”. (126—127. 1.)

Új szempontok alapján nézi a költő e művét Juhász Géza. Szerinte csupán annyi benne a meseszerűség, hogy Aranka Hortobágyország hercegkisasszonya, különben az egész cselekmény reális talajon játszódik. Sem Aranka, sem Ábel nem a népmesék hőse már. A parasztlánynak öltözött Arankát „bízvást tekinthetjük irodalmunkban a női emancipáció első, meztlábás apostolának”. Ábel sem Kukorica Jancsi utóda, inkább Raszkolnyikov ő, legalábbis a tekintetben, hogy habozás nélkül Dosztojevskij hősének álláspontjára helyezkedik, amikor Aranka egy zsupori vén ember megölésére akarja rábeszélni. Reális szemlélet tükröződik a próbatételekben is, ha tekintetbe vesszük a kort, „Balzac pénzéhes hőseinek a korát, mely a szerelmi szenvedély föltétlen jogosultságát hirdette, olyan képesnek rémlő nők iránt is, mint Aranka”. Juhász Géza végül abban foglalja össze véleményét, hogy V népies elbeszélésének „boldog révbe juttatott hősei az első modern parasztfigurák közé tartoznak irodalmunkban”. (Juhász 53. 1.)

Egyetemi jegyzeteiben Waldapfel József az *Ábel és Arankát* „gyönyörű népmesei feldolgozás”-nak mondja, és a János vitézen kívül a legjobb ilyenfajta költemények közé sorolja *Törzsök Jankóval* együtt. (A magyar irodalom a kapitalizmus korában. 1950/51. II. félév 74. 1.)

Komlós a próbatételek alacsonyosságát, erkölcsi igénytelenségét, valamint az elbeszélés elemeinek felemáságát, a realitás és a meseszerűség vegyülését kifogásolja. Tévedésnek tartja V hivatkozását Homéroszra, amikor a természetet és a természetfölöttit vegyíti. Míg ugyanis az óskori naiv fölfogás szerint alig van különbség a valóságos és az irreális világ között, addig az *Ábel és Aranka* története pontos történelmi, társadalmi, valamint térbeli meghatározással kezdődik, még hozzá a Bach-korszakban, tehát majdnem a jelenben, ahol a népmesei csodákat, a tündéri országot már nem tudjuk elhinni. (Komlós 250. 1.)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK. MOTÍVUMOK

Első ének

- 9 *Mint a csodatévő képhöz* — A katolikus hit némely (többnyire Szűz Máriát ábrázoló) képnek természetfölötti erőt tulajdonít. E képeket őrző helyekhez (pl. Máriapócs, Egerszalók, Mátrave-

- rebély, a régi Arad megyei Máriaradna (ma: Radna) a néphit szerint csodálatos események (gyógyulások, imameghallgatások) fűződnek.
- 11 *Kinek hét, kinek több águ is cimerje* — Vö.: *Alfréd regénye* (I. 42—43.) *Főuri koronák ágai Szerint becsülte udvaroncait*. Aranka épp az ellentéte Izidórának, őt untatja a sok cifra ur. (I. 18.)
- 22 *szeleköttya* — szeleburdi, keleköttya (tájszó).
- 35 *juvalkodva feszebe* — fesz (itt): ünnepélyes szertartásos magatartás. Vö.: *Találkozások*. IV. 381. — *csattokba* — a csatt a köznyelvi csat népies változata.
- 42 *Hol két semmiségbe tünedez a távol* — Emlékeztet a *Nádas tavon* (1888) következő két sorára: *Gondolatom messze téved Kék úrén a semmiségnek*.
- 55 *Nagy csapat libát vesz, hajtja a határra, Majd egyik vásárról a másik vásárra*. — Hajdan falun a libapásztorság volt a legszegényebb, legegyszerűbb leányok foglalkozása. V *Egy nő, ki mérget akar venni* (1856) c. elbeszélésében is a legigénytelenebb, társadalmilag a legalacsonyabb helyzetben levő leány példaként említi az iruló-piruló libapásztor leányt. (VKrk IV. köt. 153. l.)
- 60 *szerdék* — szerzet. Előfordul a *szerdék* szó egyik fordításában (*Mayne-Reid: Az amerikai vadásztársaság*. VKrk V. köt. 298. l.) és a *Füredből — vadászatra* c. (1881. Uo. 43. l.) írásában, e helyeken azonban más jelentésében használja V e népi kifejezést.
- 64 *kiállhatatlan* — Vö.: *valóban olyan szép volt, hogy nem állható ki senki*. A *kiállhatatlan szépről* (1860). E töredékben maradt elbeszélő költemény több motívuma is föllelhető az *Ábel és Arankában*. Árviola, egy számadó csodaszép leánya itt a *hús réti érben Itatgatta kis libáit, az Ábel és Arankában: szép virágos réten, A hol a libáit pihenteti épen* találkozik a hősnő a szép juhászbojttárral. (I. 65—66.) A befejezetlen költői elbeszélés férfi hőse szintén apátlan árva, egy vakmerő és semmiféle veszedelemtől sem félt kis csordapásztor.
- 70 *Isten jó nap!* — Régies, népi köszöntés. Népmeséinkben, népballadáinkban ismételten előfordul: L. például Erdélyi János gyűjteményében a *Tamás kocsis* c. mesét. (A nép költészete. Népdalok, Népmesék és közmondások. Pest 1869. 167. l.) Népballadáink közül megtalálható a Szögedi bíróné és a Szép Ilona címűben. (Magyar népköltészet. II. köt. Budapest 1955.) Petőfi is használja Shakespeare-fordításában: „Nem kéne, amit adhatnak, habár Megkapnám azt egy „Isten — jó — nap” -ért.” (Coriolanus. III. felv. 3. szín.) Jókai egyik novellájában szintén megvan (A népdalok hőse. 1851. Elbeszélések 3. köt. 1973. 58. l.). XX. századi írónk közül Móríc Zsigmond ugyancsak él vele Erdély c. trilógiájában. (L. Budapest 1954. évi kiadásban: I. köt. 179. l., II. köt. 123. l.) — *egybe* — rögtön, egyszeriben. Vö.: I. 180., II. 73. II. 183. és *Találkozások*. II. 22.
- 77 *Mert hát akkor volt ez, abban az időben* — célzás a szabadságharc leverésére, az önkényuralomra. (Az 1849-es bukás után *sok derék úr volt menekülőben*. A halálos ítéletekkel pedig igen gyakran teljes gyonyonlelkobzás is járt.)

- 82 *fiskus* — államkincstár.
- 92 *lába fehér, mint a vert hab* — Vö.: *Árviola lenyújtogatta A kristálykavics fenekére Gömbölyded szép tejhablábat. (A kiállhatatlan szépről. 1860.)*
- 98 *Nekem a szegénység legnagyobb utálat* — Itt valójában V a maga véleményét adja Aranka szájába. Komlós idézi Bartos Rózát, aki szerint férjének a „tragédiája csupán egyedül abban volt, hogy nem volt neki sok pénze. Vajda megrögzött pazarló volt, nem az bántotta, hogy szegény, de az hogy nincs neki mindegy [. . .] neki dugszagdagság kellett volna”. (Komlós 194. l.) Házasságuk elromlását is azzal magyarázza Róza, hogy végül is férje nem tudta elviselni szegénységüket. (Komlós 261. l.) Endrődi Sándor ugyancsak megemlékezik arról, költőnket mennyire bántotta az, hogy nem volt neki nagy vagyona, mint egy grófnak vagy hercegnek. (Endrődi Sándor: Vajda János emlékezete. KisfÉvl Új Folyam, 1906. 40. köt.)
- 108 *Hideg szél a tüzet neveli még jobban* — V verseiben, novelláiban gyakran találkozunk azzal a felfogással, hogy a nő hiúságát, büszkeségét még keményebb, még nagyobb büszkeséggel lehet megtörni. (L. *A szerelem szótára és kalauza. 1882. VKrk V. köt. 250–252. l.*) Ebben a mesében épp fordítva történik: Ábel szerelmét még csak jobban növeli Aranka büszkesége, hidegsége, érzéseit nem takarja férfigóg mögé. *A Szemkört c.* (1883) versében fentiekhez hasonlólt olvashatunk; *Éleszi kis szél a tüzet, De már a nagy eloltja azt. Am itt e közmondásszerű megállapításnak más jelentése van.* (L. VKrk II. köt. 287. l.)
- 111 *Mostanig a pénz ő előtte semmi. Ugy, de hát hogy ezt is lehet rajta venni?!* — A pénzért vett szerelem a Gina-élmény óta gyakran visszatérő motívuma a költőnek. L. *Alfréd regénye I.* 291. sorának jegyzetét.
- 114 *Kinek üzengetnek uri asszonyságok; Ó a vidék legszebb, leghíresebb legénye* — L. Vajda János az *Ábel és Arankáról c.* fejezetben.
- 118 *Gögre göggel, gunnyal feleljen-e vagy mi?* — Aranka éppúgy gögös és gúnyos, akár Izidóra az *Alfréd regényében*, de Ábel itt már nem úgy viselkedik, nem felel gögre göggel, mint Alfréd, hanem — ha vívódva is — legyőzi büszkeségét.
- 121 *Meg van babonázva* — L. még I. 339. Vö.: *Találkozások. III. 437., IV. 403.*
- 124 *E helyen meghalni kinba' vagy gyönyörbe'?!* — Jellegzetes V-motívum. Már a Gina-versekben: *Gyönyörökben haldokolva.* (GE XVIII. 1856.) *Ah pokolkin-kéjes mámor! (Uo. XXX.) Az Alfréd regényében: Maga a nap, mint násza éjjelén Szűz csóktól ittasult boldog szerelmes, Ugy szórta égre-földre, szerte szét Dicsfénye aranyát, mikéntha attól Félt volna, hogy megfojtja a gyönyör.* (V. 57.) Megvan Komjáthy egyik költeményében is: „S a halandók égbe látván Gyönyörökben haldokolnak.” (Lesz még egyszer kikelet.) De már Vörösmartynál is megtaláljuk: „Kivántam újlag (. . .) A kinba fult gyönyört.” (Késő vágy. 1838.)
- 131 *No de hát, azt mondják, nem oly nagy baj ám a, Annak, aki se nem buta, se nem gyáva* — Vö.: *míntha nem is élne már a; Mint a viasz úlarc (tán az is?) oly sárga.* (I. 257.) E mai fülnek

- szokatlan rímpárokra nézve l. *Találkozások* II. 480. sorának jegyzetét.
- 153 *viódik* — *vívódik*, *tusakodik*. V egyik gyakran használt, kedvelt szava. L. *Találkozások*. III. 336.
- 154 *megintlen* — a megint tájnyelvi alakja. Előfordul Kriza János Vadrózsák c. (1863) székely népköltési gyűjteményében is.
- 162 *fenyéren* — *fenyér*: kopár, gyér füvel benőtt sík terület. A *Jáborfa regéjében* (1860) is: *ott jön a fenyéren*. Megvan Vörösmartynál is: „mi barnúl Déli fenyérünkön?” (Zalán futása. VI.), Káldor „kinyúlt a sági fenyéren”. (Két szomszédvár. IV. ének 1831.)
- 182 *egy vén számadónál* — számadó: aki a reábizott jószágról a gazdának, a tulajdonosnak számot adni köteles.
- 195 *Egyszer a padláson, a szarufán lógva* — Ez a történet a fősvény emberről ismert népi adoma. V saját gyűjteményében (*Magyar Bors*. Budapest 1876.) nem szerepel, de megtalálható Vas Gerebennél. (Vas Gereben: Nevessünk! Eredeti adomák gyűjteménye a magyar életből. I. füzet. Pest 1856. 284. l.) *a szarufán lógva* — szarufa: a tetőt közvetlenül tartó, a tetőhajlás irányában felállított és megerősített két vastag gerenda neve.
- 205 *szedi vedi* — a népnyelvben nem ismeretes. Valószínűleg V alkotása a szedett vedett kifejezésből. Vö.: *e szedett vedett nép* (*Ildikó*. I. felv. 53.)
- 209 *S még mi kéne neki! Ez a vén förtelmes* — Itt a fiatal leány, Aranka ellenáll a pénzes vénségnek. L. Vajda János az *Ábel és Arankáról* c. fejezetben.
- 232 *könnyü flintát* — flinta: kezdetleges formájú, egyszerű, régi puská. Előfordul egyik elbeszélésében is (*A váratlan orvos*. 1859. VKrk IV. köt. 265. l.) A szó a németből (Flinte: sörétes vadászpuská) került nyelvünkbe. A német szót V egy Heine-idézetben említi. (L. VKrk V. köt. 11. és 345. l.)
- 233 *dezentorok* — dezentor (deserteur, fr.): az osztrák önkényuralom éveiben főleg katonaszökevény, később általában szökevény, bujdosó, zsvány, betyár. Előfordul *Nyári les* (1866) c. versében, a *Vadászat decemberben* (1879) c. (VKrk V. köt. 15. l.) írásában is.
- 236 *Kezebelinek* — kezebeli: bot. Az Alföldön használatos kifejezés. (L. Kiss Lajos: A szegény emberek élete. Budapest 1955. 596 l.)
- 239 *olyan nagy sor?* — olyan nagy dolog?
- 254 *a csó legye* — célgömb a puská végén.
- 267 *Túl amott a dülön* — dülő (dülő): két, rendszerint párhuzamos úttal vagy mezsgyével határolt szántóföld. Vö.: *jó dülő föld* (*Törzsük Jankó*. III. 90.)
- 278 *kedve mikor csucsorodik* — mikor kedve kerekedik.
- 280 *a csinjánál fogva* — csin: a hordó dongáján a fenék beerősítésére való párkány és mélyedés. Vö.: *Jobbja mellett a bor félakós hordóba, Abból félkezével csak a csinján fogva Jót iszik.* (*Béla királyfi*. VI. ének 78.)
- 296 *Fődolog a szív, azt neki csikorítja* — neki keményíti, megkeményíti szívét. Ebben az értelemben a csikorít igét a népnyelv nem használja. Vörösmartynál is csak „fogcsikorítva” (A hűség diadalma. II. 1822., Zalán futása. VII. 1825) és „fogait csikorítván” (Eger. III. 1826.) fordul elő.

- 316 *Mi a mennykő* — L. még: *csapja meg a mennykő!* II. 113. l. V gyakran él ezzel a bosszankodást kifejező nyomatékkal. Vö.: *Találkozások*. III. 403.
- 318 *Lik iránt van a vad* — vadászati kifejezés: a puska csöve elé kerül a vad. Vö.: *nagy elbáméskodásunkban nem tudtuk „lik iránt venni” az első vadkacsát.* (*A Ludas, Vértó, meg Radenovác*. 1883. VKrk V. köt. 69. l.)
- 319 *nyomás a ravaszra* — ravasz: a puskán vagy pisztolyon levő billentyű, melynek lenyomása működésbe hozza az elsütő szerkezetet.
- 324 *A mutató ujj megbícsakolja magát* — V az általánosabb megbicsakolja (megmakacsolja magát) kifejezés helyett használja ezt a tájnyelvi szót. „Képes volt — ahogy Kazár Emil írja — ilyen sajtóhiba igazításra: »megbicsakolta magát» helyett »megbica-csolta». (Az elhunyt költő. Magyarország, 1897. jan. 18.) *Magyar-ság és nemzeti önértzet* (1896) c. röpiratában a *bicsakolja* szót a magyartalannak, helytelennek tartott kifejezések közé sorolja, és helyesnek csak a *bikacsolja* szót ismeri el. (ÖM 1330. l.) Ugyan-ott a *bikacsolnak* szót a sztrájkolnak, a *bikacsot* pedig a sztrájk magyar megfelelőjeként ajánlja. (ÖM 1374. l.) A „megbikacsolta magát” kifejezés Jókainál is előfordul. Az ÖM-ben tévesen: megbicsakolja magát. (547. l.)
- 334 *Nem lehet ez másként, meg van babonázva* — L. I. 121.
- 339 *Az urat dicsérje minden jó-tét lélek!* — Régi, különösen a nép körében élő szólásmondás. Eredete minden bizonnyal Bibliára megy vissza. (L. „Minden lélek dicsérje az Urat!” Zsoltárok köny-ve. 150. zsoltár 6. versszak.)
- 343 *Menne is már, de csak áll ott, mint a bálvány* — a *bálvány* itt tulaj-donképp: sóbálvány. Magyaroztatát l. *Ildikó*. V. felv. 181. sorá-nak jegyzetében. — Ismert motívum a népmesékben is.
- 344 *ugyan mire vál már?* — ugyan mire válik már, milyen állapotba jut. Az ÖM-ben tévesen *vár már?* — A válik ige iktelen alakját találjuk a *Törzsök Jankóban* is (III. 72.) és a *Nyári éjjelben* (II. 1893.): *Ugarrá vál a nagy mindenség*. Meglelhetjük Jókainál is: „ha szegényemre vál is”. (Koronát szerelemért. 1851. Elbe-szélések 3. köt. JKrk 1973. 256. l.), Reviczky-nél is: „Keserű jajgatásra vál’ türelmem.” (Jób siralma a Magány c. (1889) kötetből.) Komjáthy-nál szintén fölbukkan: „A régi tűz haldokló üszke Előbb-utóbb hamura vál.” (Kolostorba!) A legújabb köl-tészetben is találkozunk vele; Illyés Gyula ugyanis nem egy versében így használja:

„Minden elmúlik, s nem igaz,
 hogy vál minden jó gazzá.”
 (Új évrre. Könyv közt remény, 1946–1948. c. köt.-ben.)

L. még az *Elmúltam* harminc és az *Árpád* c. versekben is.

- 364 *A legelső piros hajnal hasadtára* — L. az *Alfréd regénye* I. 522. sorát és a hozzáfűzött jegyzetet.
- 369 *Igyen évelődik* — így emésztődik, rágódik valamin. L. *Találko-zások*. III. 439., *Törzsök Jankó*. III. 206.

- 1 „*Szent Iván nap ide, szent Mihály nap oda*, — A juhászokat gulyásokat szent György napkor (április 24.) fogadták föl a gazdák. Szolgálatuk általában szent Mihály napig (szeptember 29.) tartott. Szent Iván nap június 24-én van. Ábel nyilván szent Mihály nap előtt mondott föl, de az idézett sor nem egészen világos. Talán azt jelenti, hogy szent Iván napja már elmúlt, amikor Ábel búcsút mondott a gazdájának.
- Az ÖM-ben tévesen Szent Iván nap helyett Szent István nap van.
- 7 *Égető siványon* — sivány: terméketlen pusztaság, homokos vidék. Előfordul Vörösmartynál is: „Fekve sivány porban” (Délsziget, II. 1826.) és „Fagyöngy a legsiványabb tölgytetőn”. (Egy költőre. 1829.)
- 13 *Udvarán nagy állás* — állás: szellős, nyitott oldalú építmény csárdák, vendégfogadók udvarán a betérő vendégek fogatai számára. Vö.: *Kivezette kedves lovát az állóból (Béla királyi I. 210)*. Az álló jelentése itt bizonyára megfelel az állásnak. Vö.: Arany J. egyik versében: Míg a fuvarosok bent a csárdában ittak, „Szekereik, mint egy falu, Oly szanaszét, rendetlenül Heverték az állás körül”. (A hegedű. 1853.)
- 18 *Durák, ferbli* — durák: magyar kártyával játszott, igen egyszerű társasjáték; ferbli: szintén magyar kártyával játszott, de kifejezetten hazard jellegű kártyajáték. V több helyütt igen elítélően ír a ferbliről. L. *Önbírálat (1862) VKrk VI. köt. 10. l., Irányeszmék (1863) uo. 193. l. A Credo (1888) c. versében írja: Nemesség bibliája: ferbli, kártya.*
- 21 *Görögök, cincárok* — görögök: kereskedők, kalmárok; cincárok: a törökök elől Macedóniából hazánkba telepedett, főleg kereskedelemmel foglalkozó görögkeleti vallású személyek, egyes tájnyelvekben: a nem szakképzett mészárosokat, az Alföld némely vidékén a lóalkuszokat — akik az eladót és a vevőt összehozzák — hívják így.
- 22 *Dióverő babkár* — a babkár szlovák eredetű, Fejér megyében ismert nyelvjárási szó, házaló kereskedőt, vándorárust jelent, *A dióverő (itt) magas termetű. Vö.: Találkozások. III. 109.* — *A babkár* előfordul egy korai versében is: *Jött a babkár és anyámat Kihuztam a házból: Bicskát, aranyrézsarkantyut Venni a babkártól. (Az erdőben . . . 1853.)*
- nagyhasu bojárrok* — bojár: földbirtokos, nemes ember, itt: inkább csak nagygazda.
- 36 *himpellér* — *A Találkozásokban* Ernő a *himpellér* szóval korholja önmagát. (IV. 202.) Régi szó; jelentése: felelőtlen, haszontalan, megbízhatatlan ember.
- 50 *retymotyá* — dunántúli tájszó: lim-lom, mindenféle portéka.
- 59 *golyhó* — itt: tudatlan, „csacsi” ember. Vö.: *Találkozások. II. 465.*
- 74 *óra és leheletjegyre* — L. V jegyzetét: Szövegváltozatok. Második rész.
- 101 *Szembe állott ő már bömbölb bikával* — Hogy Ábel testi erejét, bátorságát éppen a fenti eseményre hivatkozva hangoztatja,

- abban talán a Toldi I., de még inkább IX. énekének hatását is érezhetjük.
- 104 *nagyobb tusnak tetszik* — tus: küzdelem, harc, csata. Ebben az értelemben használja *Mátyás tréfája* (1885) c. költeményében is. Szokottabb alakja: tusa.
- 120 „*Csak ne légy oly mamlasz!*” — Bartos Róza szerint ő szokta férjét a *mamlasz* szóval „kicsit gunyolva” nevezni. L. *Ábel és Aranka*. Keletkezése c. fejezetet
- 125 *Mindazáltal mégis* — Vö.: *Alfréd regénye*. I. 374., II. 317. és *Törzsök Jankó*. II. 5. III. 249.
- 127 *iszákos kefekötő* — Nálunk viszonylag újabb szólásmondás: Iszik, mint a kefekötő. Valójában szó szerinti fordítása a német szólásnak: er trink wie ein Bürstenbinder. A nyelvünkben teljesen meggyökeresedett hasonlatot már Petőfi is használja A nap házaselete (1844) c. versében. V másutt a *Barát és vetélytárs* (1868) c. elbeszélésében (VKrk IV. köt. 229–230. l.) a *legszenyesebb kefekötő*-ről ír. L. még a PH 1897. jan. 18. számában megjelent V-anekdótákat. (VKrk IV. köt. 596. l.) Hogy miért éppen a kefekötő vált az iszákoság jelképévé, arra nézve I. O. Nagy Gábor magyarázatát: *Mi fán terem?* Budapest 1965. 165–166. l.
- 131 *Ó szent együgyűség* — latinul: O sancta simplicitas! Állítólag így kiáltott föl Husz János cseh hitújító 1415. július 6-án a máglyán, mikor látta, egy öregasszony vak buzgalmában fát rak a máglyára, hogy a tűz lángját még jobban élessze.
- 139 *kapca betyár* — csak a nála gyengébbekkel erőszakoskodó, aljas betyár, aki rablásait általában az egyszerűbb, szegényebb emberek rovására követte el, gaztetteinek következményeit nem vállalta, azokat másra hártotta, olyan, akinek még betyárbeszűlete sincs. Előfordul a *Polgárosodásban* (1862) is. L. VKrk VI. köt. 164. l.
- 157 *göblyöknek* — göbly: a göbly ismert tájnyelvi változata, levágásra, hízlalásra szánt szarvasmarha, főképpen ökör. Előfordul — göből alakban - *A kiállhatatlan szépről* c. (1860) költeményben és a *Polgárosodásban* (1862) is. (VKrk VI. köt. 98. l.) Petőfi is használja Kis-kunság (1848) c. versében.
- 159 *lócsiszárok* — lóval kereskedő kupecsek.
- 162 *köpölyözés* — régies orvosi kifejezés: eljárás, amellyel valakiből, valamely testrészéből vért vesznek ki.
- 169 *tél-tul* — innen-onnan, itt is, ott is. Előfordul Aranyánál is: „Fogadák is, tél-tul.” (Toldi szerelme. IV. ének 17. versszak.) Babits „tétül” alakban használja. *Aestati hiems*. Levelek Irisz koszorújából (1909) c. kötet.
- 172 a „*voltát*” — volta: hamis emelés a kártyában. Az ujjak rendkívül ügyes, villámgyors mozgóképessége, amellyel észrevétlenül lopja az alsó lapot a felsőre. A szó eredete: volta (olasz): forduló, vagy volte (francia): kanyarulat, fordulás. — Egy hamiskártyás csalásairól ír a *Borzasztó dolgok* (1856) c. elbeszélésében is: *F... Jóska ujjai hivatva voltak ama finom, megtiszteltben elegáns családokra, melyekben a pénzes uracok szüntűgy mint a kővér oláh bojárok annyira gyönyörködnek, hogy utóbb semmijük sem marad.* (VKrk IV. köt. 131. l.)

- 193 *nézel szemre főre* — nézeget köröskörül, pillantását körülhordozza. (Dunántúlon használatos tájnyelvi kifejezés (L. a *Törzsök Jankó*-ban is: III. 47.) Vörösmarty (A szent ember. II. 1846.), Arany is használja (A sárkány. 1853.).

Harmadik rész

- 6 *Lator Bandi* — kitalált betyár név. A Lator név szerepel V más írásaiban is. Egyik cikkében (*A névmagyarosítás kérdése*. Politikai Újdonságok, 1881. márc. 9.) a leggyakoribb magyar nevek közt említi, a *Magyarság és nemzeti önérzet* (1896) c. röpiratában pedig azok közé a magyar nevek közé sorolja, amelyeket könnyen kimondhat a francia, angol vagy spanyol is, tehát *egészen az egyetemes világnyelvbe illő hangzású*. (ÖM 1342. 1.) *Bandi* — Angyal Bandi (V is említi a *Találkozásokban*: III. 13.), egy valóban élt híres betyár neve, s a népköltészet jellegzetes betyár utóneve. Egyik népballadánk éppen egy Hortobágy környéki Bandi betyárról szól, aki az erdő sűrűjében bujdosik, aztán kis pej lován bevágat a Hortobágyra. (Magyar népballadák. Budapest 1968. 626–627. 1.)
- 7 *futó betyárok vezére* — futó betyár: bujkáló, hol itt, hol ott fölbukkanó útonálló, zsvány. V mint a társadalom elvetemült erkölcsű, veszélyes tagját említi egyik cikkében (*Síralomház*. ÖM 1774. 1.), *Credo* (1888) c. versében pedig elmaradottságunk egyik jelképeként szerepel. — *Kinek ezer arany tűzve a fejére* — V az *Ábel és Aranka* frásának idején már egyáltalán nem szól rokonszenvvel a betyárról. Az 1858-ban megjelent *Magyar képek albumában* még így ír a kivégzést váró alföldi csikósból lett alföldi betyárról: *Az elítélt arcán vezeszületett gonoszágnak semmi jele nem volt felfödözhető*. (A csikós. VKrk V. köt. 181. 1.) Bár az *Ábel és Aranka* története a költő szerint a Bach-korszakban játszódik, V mégis a későbbi, évtizedek múltán kialakult véleményét vetíti vissza. Ahogy maga írja egyik cikkében: *Tízezer forint jutalom mellett éveken át nem akadt szegény ember, aki föladja a guerillák főnökét, az akkor még „menekült”-nek tekintett későbbi rablóvezért, Rózsa Sándort. E tény jellemzi a közhangulatot, följogást, a rendőri intézménnyel szemben. Ennek már a műveltebb rétegekben régen vége van. De szükség, hogy vége legyen a legalsóbb rétegekben is*. (A rendőr. 1882. ÖM 1678. 1.) Kései röpiratában (*Magyarság és nemzeti önérzet*. 1896.) viszont még az 1858-ban megjelent írásánál is nagyobb rokonszenvvel szól az alföldi, dunántúli betyárokról. Szerinte, ha a magyar pórlegényt nagy, igaztalan sérelem éri, akkor elkeseredésében többnyire azért lesz rablóvá, hogy gavallért játsszék, támogassa az elnyomottat, úton-útfélen eltalált szegényt nagyírtilag megajándékozhasson, a csárdában minden utast megvendégeljen. (ÖM 1409–1410. 1.)
- 18 „*nincs edesebb mint a menyecske zuzza*” — Ismertebb népdalgyűjteményekben nem találtunk ilyen népdalsort. Műnépiesnek érzik.

- 21 *Parolámra!* — a m. becsületszavamra. Parola — (itt) kézfogással megerősített becsületszó, adott szó, ígélet. Vö.: *Törzsök Jankó*. I. 208.
- 23 *kibetűz* — jelentése itt: kiszed. Valószínűleg V alkotta kifejezés. Tájszótáraink nem ismerik.
- 28 *Nosze* — a nosza tájnyelvi alakja.
- 29 *kível* — a kívül tájnyelvi alakja.
- 42 *nézeli* — L. II. 193. és a magyarázatot.
- 59 *hederegve hátrál* — hedereg (tájszó): ide-oda mozog. Előfordul Kriza János Vadrózsák (Kolozsvár 1863.) c. székely népköltési gyűjteményében is. L. még *Törzsök Jankó*. II. 56. V maga így magyarázza e tájnyelvi szót: *Hedereg a vivő, küzködő, a menekülni, ellenfelét megtévesztetni akaró, avagy a helyes irányt kereső ember vagy állat, ami egészen azonos a manővréozás cselekményével. (Magyarság és nemzeti önérzet. ÖM 1373. 1.) Ugyanebben az írássalban a kisebbszertű alkalmakra a nép által is használt „hedergés” mintájára a nagyobb műveletet kifejező hadargás szót — amelyet véleménye szerint már az őseink is minden bizonnyal használtak — ajánlja a manőver helyett. Ilyen értelemben használja a *Vadászat egykor és most* (1882) c. cikkében. (VKrk V. köt. 59.) A *hedereg* párjával alkotta a *hadarg* szót (*Találkozások*. III. 608.): *Ernö hadarg, szorong, használva A sokaságot, tömeget.* (L. Komlónál 154. 1.: V és a katonai műnyelv.)*
- 66 *almáriumrul* — almárium (almárium): ajtós vagy fiókos, polcokkal ellátott szekrény, amelyben rendszerint edényeket tartottak. L. még a *Bolond történetekben* (1854) is: *kivett tíz pengő forintot az almáriumból.* (VKrk IV. köt. 99. 1.) *Egy bolond, aki szeret* (1857) c. novellájában is: *az almárium tetején.* (Uo. 163. 1.)
- 69 *ibrikeim* — ibrik: csúcscsoszorú, korsószerű kisebb edény; általában: csésze, bögre.
- 87 *kész a diadalma, De bizony övé lesz már az arany alma.* — A mesékben, mondákban gyakran jelképezi a vágy teljesülését, a kivívott győzelmet, ill. a boldogságot az aranyból való alma.
- 90 *Soha ennél édeseb malasztja a mennynek* — malaszt (itt): jótétemény, adomány. Vö.: *Találkozások*. IV. 269.
- 93 *vendégoldalos szekérrel,* — vendégoldal: a szekér két oldalára erősített rúd, amellyel a szekér rakodó területét növelik.
- 96 *Sok szép sárga csikó* — Elavulóban levő tréfás kifejezés: aranypenz. Vö.: *Hadonai sohasem gondolt arra, hogy jöjjön alkalom, melynek közepette ő annyira törpüljön, hogy boldogtalannak érezze magát, mert a szerencse megtagadta tőle ama sárga csikókat, melyek oly gyorsan ragadják az embert üdvössége céljához. (Egy bolond, aki szeret. 1857. VKrk IV. köt. 168. 1.)*
- 109 *„Igy a lakodalom késik” — ugymond — „halad;”* — halad (itt): halasztódik. Vö.: *„Akkor halad későbbre: (Felel Rózsa) de nem várom én öt keddnél előbbre.”* (Kisfaludy Sándor: Gyula szerelme. 1825. IX. ének 41. versszak.)
- 127 *Ha így van, hát jobb, hogy megfogyott szépséged; Legalább így tán majd velem is beéred* — Vö.: *Idió.* II. felv. 151.
- 137 *„Jaj te drága férjfi!”* — Bartos Róza szerint e szavakkal szokta férjét becézni. (L. *Ábel és Aranka.* Keletkezése.) A Milkó-

féle önkritika tévesen (rossz olvasatban) így idézi e sort: *Fojtogatja csókkal, én te drága* — (Vajda János — magamagáról. VKrk IV. köt. 388. l.)

- 154 *feje egész Babel* — Ábel fejében teljes (bábeli) zűrzavar van. A héber mítosz szerint a zsidók egy égigérő torony (Bábel tornya) építésébe kezdtek. Ám az isten nem nézte jó szemmel tervüket, s a zsidók addigi közös nyelvét összezavarta. Az építők most már nem értették meg egymás szavát, ezért abbahagyták a torony építését, és szerteszéledtek a földön. (Mózes I. könyve 11. rész 1—9.) E bibliai történetből ered a bábeli zűrzavar-kifejezés.

SZÖVEGVÁLTOZATOK

Cím: VÚ, DB, UM: Mese három énekben

Első ének

- 13 VÚ, DB biz
 26 DB Haj de
 29 VÚ, DB rangja;
 33 VÚ hiába;
 34 VÚ, DB selyembe,
 VÚ szobába, DB: szobába;
 48 DB dúsgazdagoknak.
 69 VÚ *Hej!* ennek
 74 VÚ, DB olyan *egész paraszledény*
 76 VÚ övét *meg* elverték
 89 VÚ, DB Biz aligha
 112 VÚ *ezt* [kiemelve]
 118 UM, KI fejeljen (sajtóhiba)
 124 VÚ kinba vagy gyönyörbe?!
 137 VÚ „Ejnye forgós
 142 VÚ, DB szóbeszéd.
 144 VÚ higyje, *hej*,
 148 VÚ, DB, UM sorja .
 155 VÚ, DB, UM vége:
 161 VÚ hát”,
 163 VÚ festve,
 164 VÚ hozzám holdvilágos
 172 VÚ, DB *szők*
 173 VÚ kedve
 175 VÚ, DB, UM élet ily
 VÚ, DB nyomosságba?
 177 VÚ „Kiváltkép, ily
 VÚ, DB falukba.
 183 VÚ, DB, UM fősvény;
 184 VÚ, DB, UM „No *meg* az
 195 VÚ, DB padláson a *szalufán*
 UM padláson a

- 199 VŰ, DB rossz
 200 VŰ, DB Lelkismeretével
     VŰ Lelkismeretével, szinte
 202 VŰ soha nem
 212 VŰ, DB *kibocsájtottam!* [kiemelve]
 213 VŰ, DB, UM kezével, lábával
 215 VŰ, DB ebbe a nagy durvaságba!
 220 VŰ, DB, UM legyintett . . .
 223 VŰ, DB, UM szőleje,
 239 VŰ, nagy *tus*
 250 VŰ Ha én meg nem teszem, megteszi, tudom, más.
 258 VŰ, DB *viasz álarc (tán az is?)* [kiemelve]
 261 VŰ, DB a szél *zörren*
 263 VŰ, DB, UM találhatta,
 267 VŰ; Túl amott a dűlön sötétlik egy csárda,
     DB dűlön sötétlik egy csárda;
 269 VŰ, DB *Haragos kedvében berugja*
     DB ajtót;
 274 VŰ, DB Hányiveti
 277 VŰ ötödik-hatodik,
 280 VŰ csinyjánál
 282 VŰ ökörnek is, nagyra
 288 VŰ, DB Érzi, immár
 295 VŰ nyitja,
 296 VŰ szív
 307 VŰ darázs-derekára,
     DB, UM darázs-derekára . . .
 317 VŰ világa,
 322 VŰ, DB, UM ember —
     UM ember — —
 341 VŰ, DB termetbe
 353 VŰ Becsületes jámbor
 355 VŰ teste-lelke,

Második rész

- VŰ, DB, UM *ének*
 9 VŰ éhe,
 12 VŰ sorba *mind kivilágítva*
 22 VŰ, DB, UM bojárók;
 29 VŰ, DB jár-kel
 56 VŰ, DB, UM Különben is, *ej mit!* — *eb ura fakónak!*
 63 VŰ, DB Csoda-e ha
 68 VŰ, DB, UM kártyán.
 74 VŰ, DB, UM [A sor végén csillag, ugyanezen jel után a lap alján:]
*Hamis játékosoknál szokásban levő kétféle módja a kártya meg-
 jegyzésének. Az órajegyet megelőzőleg készítik elő finom ecsettel,
 — a kártya hátán levő pontos köröket az óra számai szerint kihe-
 gyezve; — a másik mód pedig a játék alatt történik. Az illető
 egy pár kiosztás után már minden kártyát megjegyez, akként,*

hogy középujját száján meynedvezve, a kártya fényes hátának bizonyos pontjára nyomja, ahol a folt megmarad, s erről fölismeri, micsoda kártya az.

- 77 VÚ, DB közbe
- 82 VÚ, DB másnak észrevétlen
- 89 VÚ ember,
- 92 VÚ csudálja
- 93 VÚ szemére;
- 95 VÚ veszít
- 107 VÚ Gyűrű
- 108 VÚ nagylelkű
- 114 VÚ megóhajtott
- 121 VÚ folyvást,
- 123 VÚ Addig-addig hogy
- 124 VÚ mindent mint
- 129 VÚ, DB kezekbe !
- 135 DB bátran
- 140 VÚ, DB már;
- 172 VÚ, DB „voltát”. [kiemelve]
- 175 VÚ *Melléje időnként*
- 179 VÚ *kí se gondolhatja*
- 188 DB *Képzeli most*
- 203 VÚ *pajzán,*

Harmadik rész

- VÚ, DB, UM *ének*
- 34 VÚ *Játszik mint*
- 44 VÚ „Tedd be mikor
- 48 VÚ, DB *ezzel* [kiemelve]
- 49 VÚ, DB, UM *S ezzel*
- 52 UM *legény.”*
- 56 VÚ, DB *Bezzeg hogy*
- 67 VÚ *mindent összetörve*
- 70 VÚ, DB *kacagna . .*
- 72 VÚ, DB *Soha soha*
- 95 VÚ *hamar:*
- 105 VÚ, DB „Ej no,
- 113 VÚ, DB, UM „Mindig
- 116 VÚ *tyuk*
- 121 VÚ, DB, UM *Ábel .*
- 132 UM *dörömböl;*
- 143 VÚ, DB *rózsa olyan*
- 146 VÚ, DB *Nem dugszdagságot, nem*
- 149–150 VÚ, DB „*Kinek szive jóra bátor és nem hamis,*
Tenni rosszat nem tud, még ha akarna is; [kiemelve]
- 150 VÚ *is:*
- 150 VÚ, DB *rosszat*
- 152 VÚ, DB *Embert* [kiemelve]
- 176 VÚ, DB, UM *Tündérország*
- 184 VÚ, DB, UM *haltak . . . .*

TÖRZSÖK JANKÓ

Alapszövegünk: UM 1887. II. köt. 128—162. l.

M: Jó Könyvek 23. sz. (é. n.), UM 1887. II. köt. 128—162. l.
Részlet: Szemle, 1883. 1. sz. nov. 27., Regényvilág, 1883—1884.
42. sz. 708—711. l.

MEGJELENÉSE

A *Törzsök Jankó* először a Jó Könyvek c. sorozatban jelent meg. Ezt a sorozatot Trefort Ágoston kultuszminiszter kezdeményezésére és támogatásával — a Tatár Péter regekunyhója c. ponyvafüzetek betyártörténeteinek ellensúlyozására a Révai könyvkiadó indította meg. Később, az 1880-as évek második felében a Méhner Vilmos cég vette át. A sorozat kelendősége azonban nem váltotta be a reményeket, a füzetek száma egyre csökkent, végül a vállalkozás 1910-ben meg is szűnt.

A sorozat Jókai Mór Mátyás király és Bente úr c. verses népregójével indult 1882 őszén. Elsőre mindjárt nyolc füzet jelent meg, és utána is hét-nyolcat adtak ki egyszerre. Az első két évben összesen 52 kisebb-nagyobb kiadvány látott napvilágot évenként 150—200 ezer példányban. (Révai M. J.: Írók, könyvek, kiadók. Budapest 1920. I. köt. 90. l.)

A Jó Könyvek részére — többek közt — Jókai, Mikszáth, Tolnai is írt, de megjelentek itt a nép-nemzeti irány ellenfeleinek: Reviczkynek, Endródinék, Rudnyánszkyknak, Koroda Pálnak az írásai is. A sorozat 9—15. számáról Gyulai összefoglaló ismertetést közölt és ebben mind a hét füzetéről elítélően nyilatkozott. (BSzle 1883. 472—476. l., újból: Bírálatok. 1861—1903. Budapest 1911. 234—240. l.)

V verses meséje a következő címlappal jelent meg: Jó Könyvek a magyar nép számára 23. sz. *Törzsök Jankó vagy a három erős ember. Mese 3 részben. Írta Vajda János.* 3 szép képpel. Rajzolta Gyulay László. Budapest. Kiadja a Révai Testvérek Könyvkereskedése (IV., Váci-utca 11. sz.). A 32 lap terjedelmű, fűzött, gyenge minőségű papírra nyomott negyedret alakú kiadványban három teljes oldalt a rajzok töltenek ki: az elsón Jankót és az összetöpörödött öreg embert látjuk, a második rajzon a megmentett királykisasszony egy gyűrűt ad Jankónak emlékül, a harmadik pedig Jankót a felhők közt repülő griffmadár hátán mutatja. A második kép kisebb alakban a címlapon is látható.

A füzetben nincs föltüntetve, hogy melyik évben jelent meg. Komlós két ízben 1884-et ír (252. és 345. l.), másutt azonban (a bibliográ-

fiai felsorolásnál, 338. l.) 1886-ot. Kozocsánál az ÖM-ben: 1886. év szerepel, az 1967-ben kiadott *Vajda János Összes verseiben* 1884 a megjelenés ideje.

Az 1886-os adat feltétlenül téves, ha figyelembe vesszük, hogy az első két évben 52 füzet került forgalomba, és egyszerre hét-nyolc számot adtak ki; a *Törzsök Jankó* pedig a 23. számú füzet, tehát semmiképp sem lehet 1884 utáni. Igen valószínű, hogy 1884 elején vagy talán már 1883 decemberében V verses meséje kapható volt a könyv-árusoknál. Mielőtt ugyanis a *Törzsök Jankó* füzet alakban megjelent, már egy részletet (a *Harmadik részből* a 45-től a 84-ig terjedő sorokat) közölt belőle a költő a *Szemle* 1883. nov. 27-i számában. Ezt a tíz versszakot, mely *A griffmadár* címet viseli, a következő megjegyzéssel hozza a lap: „Részlet *Törzsök Jankó* című elbeszélő költeményből, mely közelebb a Révai testvérek által megindított Jó könyvek című vállalatban fog megjelenni.”

A másik részletközlés idejét ma már nem tudjuk pontosan megadni. A Révai Testvérek által 1883-ban megindított Regényvilág egyes számain ugyanis a megjelenési idő hiányzik, az 1884-ben kiadott tartalomjegyzék pedig két esztendő anyagát foglalja össze. A közölt részlet előtt olvasható bevezető sorokból mindenesetre azt gondoljuk, hogy a Regényvilág 42. számát (Komlósnál tévesen: 44–45. sz.) 1883 novembere után adták nyomdába, hisz itt már a *Törzsök Jankóról* mint megjelenőben levő munkáról értesülünk: „A »Jó könyvek« c. népies vállalatnak megjelenő félben levő 23-ik füzeteiből mutatjuk be olvasóinknak az alább közlött remek részletet. Vajda János kitűnő költőnk műzsájának szülötte. A népies hangulat dacára az a finom ihlettség lengi át, melyet mai napság már oly kevés poétánknál találunk.” A további néhány mondat a mű tanulságát és cselekményét fogalmazza meg.

„Adjuk itt a jeles elbeszélés második részét egész terjedelmében, mint tartalmilag és alakilag is a legsikerültebbet”.

Talán nem tévedünk, amikor fenti szövegezésben V-nak — ha nem is épp a saját szavaival megformált — véleményét sejtjük a *Törzsök Jankóról*.

A Regényvilág egyébként már Gyulay László egyik illusztrációját is közli: azt, amelyiken Jankó és a királylány látható.

Megemlíttük még, hogy Koroda Pál a már 1884-ben (MSa I. köt. 4. füzet 374. l.) párhuzamot von a *Törzsök Jankó* és a DB kötetben megjelent *Ábel és Aranka* c. elbeszélő költemény között. Ez is nyilvánvalóan bizonyítja: V e munkájának megjelenését semmiképp sem lehet 1886-ra tenni.

FORRÁSOK. NÉPMESEI ELEMÉK

A *Törzsök Jankó* cselekménye főbb vonalaiban az egyik legismertebb ősi magyar népmese, a Fehérlófia típusú történet különböző motívumainak a keveréke. (L. Berze Nagy János: Magyar népmesetípusok. I. köt. Pécs 1957. 208–209. l.) E mese általános típusa már Erdélyi János (Magyar Népköltési Gyűjtemény. Népdalok és mondák. 3. köt. A Kisfaludy Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdé-

lyi János. 1848. 319—324. l.) és Arany László gyűjteményében (Eredeti népmesék. 1862. 202—215. l.) is megtalálható. A leglényegesebb részletek, amelyekben a *Törzsök Jankó* eltér az általános típustól, a következők:

A mesehős szokásos három társa közül (Fanyűvő, Kőmorzsoló és Vasgyúró) csak az első szerepel. Emellé másodikként társul a magyar mesékben nem található Erdődöngető. Eltérés az is, hogy Jankó nem verekszik meg velük, hanem önként csatlakoznak a mese hőséhez.

Hiányzik a gonosz törpe is, helyette egy hosszúszakállú, halni nem tudó, töpörödött öreggel találkozik Jankó. Az öreg azonban nem nagyerejű, nem is ellensége, sőt amiért megsegítette őt, hálából még meg is ajándékozza V meséjének hőstét.

Az alvilágban Jankó nem három sárkánnyal, illetőleg óriással birkózik meg, hanem csak eggyel, egy szőrrel bevont halálfejű szörnyvel, a singek királyával.

A három királykisasszony helyett a *Törzsök Jankó* történetben csak egy szerepel.

Az éhező griffmadárnak Jankó nem a saját karját, combját adja, — mint ahogy e mesetípásban szokásos — hanem a hazulról hozott utolsó pogácsáját.

Nem találjuk az alvilágban a hármastagozódású (a három sárkánynak megfelelő) küzdőteret sem. A réz, az ezüst és az aranymező, illetve vár helyett V-nál csak egy pádimentum van, az is ólomból. Egy magyar népmesében — A három kalmár — szintén az ólom szerepel a réz helyett. Itt a hős ólom-, ezüst majd aranyszérűn öli meg a három óriást. (L. Merényi László: Sajóvölgyi eredeti népmesék. Pest 1862. II. köt. 55—92. l. Egy erős Jankó című mesében a küzdelem márványpadlón folyik. L. Nyelvőr, XXXVII. köt. 1908. 367—371. l.)

Az is eltér a Fehérlófia típusú meséktől, ahogyan V történetében a hős a szörnyeteg ellenséggel végez. Jankó ugyanis addig veri buzógányával a singkirályt, míg csak bele nem süllyed az ólompádimentumba, hogy *Soha onnan azt ki száz bivaly se vonja.* (Egy Medve Jankó c. népmesében a birkózás rézerdőben, rézszérűn történik, és a hős a rablót belevágja a rézbe, a rézszérűt meg „ráféjeli”. L. Magyar Népköltési Gyűjtemény. VI. köt. Vikár Béla: Somogy megye népköltése. Budapest 1906. 343—360. l.)

A jó tanácsot adó oroszlán alakja is teljesen hiányzik a Fehérlófia típusú mesékből.

V leleménye a singkirály törpeserege is. Ezt a magyar népmesék semmilyen formában sem ismerik.

A következő két meselem szintén máshonnan való: a tetszhalott ország (völgy, vár), ahol *Emberek, állatok, urak és cselédek Testben tetszhalottak, de mind élő lélek*, és a jégzoborrá változott királykisasszony. Egy Nógrád megyében lejegyzett palóc mesében is holttá dermednek, de itt a hétsingszakallú ördög a királyt és városát kővé változtatja. Az elátkozott vár és népe megtalálható ugyan az Üldözött szarvasűnő típusú mesékben is, ám sohasem a V által megrajzolt formában. Szintén az Üldözött szarvasűnő típusú mesékben szerepel az elvarázsolt (király)leány, a jégzobor-motívumot azonban egyikben sem találjuk meg. A leány rendszerint valamilyen állat alakjába vagy feketére van elvarázsolva, és az utóbbi esetben a varázs megező-

nése után egészen fehérre változik. (L. Berze Nagy János: Magyar népmesetípusok. Pécs 1957. I. köt. 532—543. l.)

A magyar népmesékben tehát a tetszhalott várat és a jéggé változott királykisasszonyt sehol sem találjuk meg, ezt a két motívumot V szőtte a *Törzsök Jankó* cselekményébe. Elátkozott várról már egy régebbi költeményében is (*A jáborfa regéje*. 1860.) olvashatunk. Itt egy csodálatos szépségű, de szeretni nem tudó királykisasszony, Dalima él a *vert acél várbán*, melynek környékén *Mindentütt kihalt az élet. Csontkeménnyé száradt a föld. A berekben mint a vázak Lombtalan meredtek a ják.* (222—225. sor.) Egy későbbi röpiratában (*Hitágozatok*. 1878.) pedig hasonlóképpen szerepel ez a motívum — *Mint a mesebeli várak, melyeken fekete zászló hirdeti, hogy egy nagy átok súlya alatt szenvednek, melyen semmi ész erő és szent akarát (a várbeliek részéről) nem, csupán egy külső, valamely idegen jövevény vagy vándor lovag végzetes ténye segíthet* (VKrk VI. köt. 236. l.) —, ahol is az átokverte vár a magyar nemzet politikáját jelképezi, amelyet egy nagy átok, azaz Ausztriának a német hegemoniára való törekvése sújt. Ennek a motívumkörnek (alvó, elátkozott vár, megdermedt vár, elvarázsolt királylány, csodálatos szabadító) megvannak kisebb-nagyobb eltérésekkel a megfelelői a nemzetközi folklórban, azt azonban a szaktudomány még nem tisztázta: ismerte-e őket V és honnan. A csipkerózsikamese, amelyre legelőször gondolhatnánk, a németben sem népi, hanem irodalmi eredetű, noha folklór-motívumokra épül (Jan de Vries: *Dornröschen, Fabula*. H. 116.), a magyar népmesekincsben pedig teljesen ismeretlen (Berze Nagy I. köt. 581. l.). Egyébként a motívumokat a nagy európai indexek (Aarne—Thompson: *The Types of Folktale*, Stith Thompson: *Motiv-Index of Folktale*) nyilvántartják: „Sleeping beauty”, „Castle, in which everyone is asleep”, „hero finds maiden in magic castle” és hasonló címszavak alatt. (Gunda Béla egyetemi tanár közlése nyomán.)

A hátulról támadni akaró singkirály emlékeztet a cseh vitéz hasonló jelenetére a Toldiban, ám bár ez a gyávaságnak és aljasságnak annyira ismert ábrázolása, hogy bizonyára nem szükséges erre az egy forrásra visszavezetnünk. Ugyanezt mondhatjuk a föl nem sorolt kisebb motívumokról is (a három pogácsa, a buzogány, a királykisasszony képe az aranyos keretben stb.), ezek ugyanis a népmesék közismert elemei.

Több magyar mesében föllelhető az alvilági forgó acélvár is, azzal a különbséggel, hogy míg azokban az egész vár forog, V-ében csupán annak a kapuja. Az sem nagy eltérés: a népmesék hőse baltát, Jankó pedig buzogányt vág az acélvár kapujába, mint a mondák Botondja.

Szintén ismert népmesei elem, hogy a hős a alvilági zivatar elől az alá a fa alá húzódik, amelynek ágai közt egy fészekben a griffmadár van. V leleményének látszik az a mód, ahogyan megvédi a madárfiókákat a jégeső ellen. Míg a népmesei hősök mindenütt a köpönyegükkel takarják be a fészket, addig Jankó *fölküszik a jára, Forgatja a kardját körbe, karikára; Sebesen forgatja, hogy egy szem jég nem sok Biz azon keresztül még annyi se hullott.* (Az említett népmesei motívumokról l. Berze Nagy János: *Égigérő fa*. Magyar mitológiai tanulmányok. Pécs 1958. l.)

Végül megemlíjtük, hogy Jankó a magyar népmesék gyakori szereplője, de a *Törzsök* megjelöléssel egyikben sem találkoztunk.

ÉRTÉKELÉSE

A *Törzsök Jankóról* V életében csak egyetlen bíráló emlékezik meg. A DB megjelenése után Koroda Pál az *Ábel és Aranka* c. elbeszélés költeményét méltatva, említi a *Törzsök Jankót* is. Véleménye szerint mindkettőnek a hőse „a természet hű és igaz gyermeke, egyenes úton, bátorságával győz az ármánykodók felett, kik görbe utakon settenkednek”. Csupán a küzdelmük színtere más: míg *Törzsök Jankó* a mesék világában sárkányokkal vívja harcát, addig *Ábel* a mi gonosz, kapzsi világunk csábításai ellen küzd. (MSa 1884. 374. l.)

Széchy Károly V legsikerültebb epikai alkotásai közé sorolja a *Törzsök Jankót*, amelynek három éneke „ép úgy kitűnik az elbeszélés folyamatosságában, mint a népies képzelet és nyelv színeivel”. (Kisebbségi tanulmányok. Budapest 1897. 404. l.) A költő fájdalmas szerelmi élménye e mesében is megtalálható, egykori szerelmének alakjára ismerünk a királykisasszonyban, aki „ép úgy jéggé változik az előtt, akit nem szeret, mint Gina”. (403. l.)

Ugyancsak sikerült elbeszélésnek tartja Dombi Márk is. Meseszövéseiben van némi bizonytalanság, ám az egészen népiessége, alapeszméje és arányos szerkezete V egyéb epikai költeményei fölé emeli a *Törzsök Jankót*. Hatása még sincs a műnek: alakjai sematikusok, túlságosan meseszerűek, szinte semmi olyan vonás sincs jellemükben, amely közös volna velünk. A mese annyira irreális, hogy úgyszólván semmiben sem emlékeztet a mi világunkra. Dicséri nyelve kifogástalan népiességét, ámbar az igazi népköltészet egyszerű és üde bája hiányzik belőle. (Dombi. 405–406. l.)

Röviden, de kedvezően szól róla Kerekes György (135. l.) valamint Bródy Mihály is. (39–40. l.) Az előbbi a népies észjárás meg a naiv hang szempontjából teljesen hibátlannak mondja, az utóbbi szerint pedig a *Törzsök Jankó* — a *Találkozások* mellett — a legjobb objektív alkotása a költőnek. Verses meséi közül Kéký Lajos szintén a *Törzsök Jankót* tartja a legkiválóbbnak. (It 1912. 230. l.) Schöpflin viszont csak középszerűen sikerült utánpótlást lát benne. (137–138. l.) Petőfi-utánpótlásnak mondja Rubinyi is. (1922. 117. l.)

A V-irodalomban Juhász Géza az egyetlen, aki a *Törzsök Jankó*ban nem egyszerűen különböző népmeséi és saját leleményű motívumokból összeszedett elbeszélést lát. Szerinte ugyanis a „*Törzsök Jankó* népmeséi köntösben Vajda költői pályafutásának szimbólikus rajza”. (52. l.) A szerelem itt nem kerül középpontba, jóllehet a hősnő jéggé válása emlékeztet Ginára. A királykisasszony, akiért a hős az alvilágba leszáll, ebben a mesében a költészet jelképe. A „félelmetes, apró sing-király, akit Jankó fejbűbig sulykol buzogányával az ólompadlóba (utalás a kinyomtatott szövegekre → ólombetűk), aligha lehet más — mondja Juhász Géza —, mint Gyulai. Érdekes a meghalni nem tudó múlt képe, grotesk, a óriásnak rémlő törpe-tömeg. A mindezek közül diadalmasan napvilágra törő főhős: a balvégzetten felülkerekedett Vajda.” (Uo.)

Komlós monográfiájában foglalkozik Juhász föltevésével, érdekes értelmezésével. Valószínűtlennek tartja ugyan, hogy V éppen a népi ponyva számára készült mesében dolgozta volna föl írói pályájának szimbólikus rajzát, de kétségtelen, a Juhász-említett motívumok

nincsenek meg az eredeti népmesében, ezért a mese megengedi ezt a föltevést is. Mindenesetre sajnálatos, hogy ezt a jelképes ábrázolást a költő nem tette kissé áttetszőbbé, sejtetőbbé. (251. l.)

Ehhez csak annyit tehetünk hozzá, hogy a Juhász Géza által megjelölt motívumok közül az *ólomszértű*, illetve a *márványpadló* — mint már említettük — megvan a magyar népmesék egynémelyikében is.

Komlós különben a tetszhalál képét, az egyik olyan elemet, melyet a népmesékben nem találni, V költészetének állandó motívumai közé sorolja. Verseiben, novelláiban, az *Ildikó* c. drámájában, egyik cikkében is előfordul más-más formában. Komlós szerint a tetszhalál visszavisszatérő szimbólumával azt kívánta kifejezni, hogy Világos után a magyarság csupán tetszhalottként létezik, a nemzet és vele együtt ő is, csak 1848—49-ben élt igazán. (288—289. l.)

Ismeretes, V mennyire félt az élveeltemetéstől, verseiben, elbeszéléseiben többször nyomát lehetjük ennek, végrendeletében nyomatókosan kéri holttestének felboncolását; a fenti Komlós által megadott politikai értelmű szimbólumba tehát — úgy sejtjük — még ez az érzés is belevegyülhetett.

Istvánovits Márton egy német nyelvű néprajzi tanulmányában (Márton Istvánovits: Beiträge zur belletristischen Verwendung folkloristischer Texte. Acta Ethnographica Academia Scientiarum Hungaricae, 1970. 191—200. l.) szintén hozzászól Juhász Gézának ahhoz a meglátásához, hogy a szörnyeteg singkirály alakjában V nagy irodalmi ellenfelét, Gyulai Pált akarta volna ábrázolni. Mindenekelőtt megállapítja, V a mesének egy 1840 körüli variációját dolgozta föl, és nem lehet kétségbevonni, hogy a költő a *Törzsök Jankó* történetét, mint írja, még apjától hallotta (*Ha meghallgatnátok tőlem e nehány szót, Ahogy én hallottam boldogult apámtól Ezt a kis mesét a régi jobb világból.* L. I. 6—8.)

Kétségtelen, a motívumok legtöbbje megvan a magyar mesekincsben. Ennek ellenére Juhász Géza szellemes magyarozatát a II. rész két versszakában leírt szörnyre (*Nem tudhatni: ember vagy jene vad állat. Mint egy szőrrel benőtt halálfej a képe* II. 38—39.) mégsem lehet elvetni, mert — ahogy a tanulmány leszögezi: „Die konkrete Zeichnung des König Sing, nämlich die beiden erwähnten Strophen von Vajda, ist unseres Wissens sowohl der ungarischen wie der internationalen Folklore völlig unbekannt.” (Uo. 196. l.) („A Sing király konkrét leírása — V két említett versszaka — ugyanis tudomásunk szerint mind a magyar, mind a nemzetközi folklórban teljesen ismeretlen.”)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK

Első rész

- 3 *Laktak itt tündérek* — Vö.: *Mikor még a földön Laktak a tündérek. A kiállhatatlan szépről* c. (1860) költeményben.
- 7 *Ahogy én hallottam boldogult apámtól* — *A kiállhatatlan szépről* c. költeményében a történetet a vízből halásztá ki a mesélő, Dalima regéjét pedig a jáborfa súgja (*A jáborfa regéje.* 1860).
- 10 *Burgundia* — Nehezen érthető, hogy e magyar népmesei motívumokból összeszőtt történet miért épp Burgundiában játszódik.

Talán csak a rím kedvéért (*fia* — *Burgundia*) került a költeménybe.

- 40 *szítálja rég a Miatyánkot* — A *szítálja* igét ebben az értelemben táj-
szótáraink nem ismerik. Vajda a darálja, morogja mintájára
használja. Vö.: *Angyalok, kövült barátok Morogják a miatyánkot*,
(*Vasúton*. 1885.) A *Polgárosodás* c. röpiratban: *miatyánkot mor-
zsolja* (VKrk VI. köt. 161. l.).
- 43 *iszalag* — fákra kapaszkodó, szívós szárú cserje, fehér virága,
ezüstös szőrű termése van.
- 54 *akárhá* — az akárhová népies alakja.
- 110 *Hallgattak, mint a nagypénteki harangok*. — A római katolikus
vallás hagyománya szerint nagypénteken, Krisztus halála napján
nem harangoznak.
- 122 *nagy volt benne a természet* — népies kifejezés: igen erős akaratú
ember volt.
- 129 *singek királya* — sing: a rófnél valamivel rövidebb, régi hosszmér-
ték, hozzávetőlegesen 62 cm. A magyar mesékben a nagyon erős
embert jelölik vele: Hét sing embőr, hét sing a szakálla. (Tehén,
ifjú, szép, vitéz Jankó c. mesében. Kálmány Lajos: Szeged népe.
Arad 1882. II. köt.) Singszakállú öregember (Medve Jankó c.
mesében. Vikár Béla: Somogy megye népköltése. Budapest
1905.).
- 149 „*Cimborám, ugyan miért bántod azt a szép ját?* — Ismeretes,
hogy Vajda mennyire szerette az erdőt. Nem egy költeményében,
frásában nyilatkozik meg az erdő iránti rajongása. *Lehet-e ember-
ben fogékonyság s költői érzék a szép iránt, aki nem szereti az erdőt?*
— kérdi (*Vadászat egykor és most*. 1882. VKrk V. köt. 60. l.)
Sajnálattal tapasztalja azonban, hogy *Olyan emberrel pedig, akitől,
erdőn kóborogva, azt hallottam volna, hogy az erdő mégis csak szebb
dolog, mint a repce- vagy lucernaföld — messze földeken jártomban-
keltemben nem találkoztam* (Uo. 61. l.), és megállapítja: *Népünk,
ugy az alsó, mint a felsőbb műveltségű, nem látszik örömet, lelki
gyönyörét lelni az erdő költői pompájában. (A cseh-német fenyő-
erdők*. 1868. Uo. 85. l.) Bizonyára V erdő iránti rajongásával
magyarázható, hogy a *Törzsök Jankó* történetében a fanyűvő
mellett még egy másik erdőrongálót is szerepeltet, elhagyva e
mesetípusban szokásos Vasgyúrót és Kőmorzsolót. Így a két hűt-
len társban egyúttal az erdők két ellenségét is megrajzolhatta.
- 157 *továbbat* — (tájszó): tovább. Megvan Adynál is: „Nem leszek
most már továbbat az utban.” (Kis női csukák. 1914.)
- 163 „*En aszondom* — Vö.: *Azért hát aszondom (A jó egészség*. 61.).
- 183 *néznek szemre, főre* — L. *Ábel és Aranka*. II. 193. és magyarázatát.
- 191 *fészkes fenének* — *fene* — itt: vadállat, bestia; *fészkes* — nyomaté-
kosító szó, itt: szörnyű, borzasztó értelemben.
- 194 *toróbálni* — a próbálni népies alakja.
- 208 *Szent az igaz vitéz szava, parolája* — *parola*: jelentése (itt): kéz-
fogással megerősített becsület szó. Vö.: *Ábel és Aranka*. III. 22.
- 210 *himbán* — *himba* (tájszó): hinta. Előfordul egyik fordításának:
(*Mayne-Reid: Az amerikai vadásztársaság*. 1876.) III. fejezeté-
ben. (VKrk V. köt. 311. l.) és a *Találkozásokban* is. (I. 250.) E
két utóbbi helyen a hintának egy másik formáját nevezi himbának.

Második rész

- 5 *De azonban* — L. még III. 249. Rubinyi e kettős tagadó kötőszót hibáztatja, és V verselésének stílusának gyengeségére példának említi. Am nem szabad elfelejtenünk, hogy Vörösmartynál is megtalálhatjuk ugyanezt: „de azonban Harsány vad hangon szólt Sundó.” (A két szomszédvár. II. 1831.)
- 22 *Akár maga Jankó ki s be járhat rajta.* — A buzogánnyal vágott rés a magyar néprmesékben nem ismeretes. Ez a motívum a Botond mondára emlékeztet. Botondot egyébként más összefüggésben említi V a *Béla királyfi* c. népies elbeszélés IV. énekében.
- 48 *szöcskő* — a szöcske tájnyelvi alakja.
- 56 *hedereghet* — L. *Ábel és Aranka* III. 59. és a jegyzetet.
- 63 *ez nem nézte a lovagságot* — L. *Alfréd regénye*. III. 58. sorát és a hozzáfűzött jegyzetet.
- 74 *pádimentom* — népies, régies szó, jelentése: padló.
- 113 *Ha pedig kísértet, no hisz akkor épen Volna csak a futás a halálos szeggyen. Hiszen az csupán csak félelem szülötte* — Vö.: Az 1858-ban írt *Balambér lelke* c. elbeszélésének tárgya éppen a félelem szülte kísértet. (VKrk IV. köt.)
- 122 *Hát ha még nem is lúd* — célzás az ismert mondásra: sok lúd disznót győz. Erre találunk utalást az *Önbírálatban* (1862) is, ahol arról ír, hogy a silány magyar lapok *b a n d á b a szövetkeznek* [...] *érezvén, hogy egyenként gyöngék, csak tömegben — mint „sok lúd” — képesek ideig óráig fenntartani nyegle, jaityu uralmukat.* (VKrk VI. köt. 57. l.)
- 139 *oszténg* — aztán tájnyelvi alakja.
- 152 *pozdorja* — itt: selejt. (Eredetileg a már törött, tilott kender és len szárának apró, fás része, hulladéka.)
- 153 *oly nagy a kísértet* — ma ebben az összefüggésben *kisértet* helyett inkább a *kisértés* szót használjuk. L. *Találkozások*. III. 151. és III. 324.
- 157 *Hát csak egyelőre lassan még a testtel* — Egy latin mondásból (Festina lente — Lassan siess) alakult ki az ismert szólás: Lassan járj, tovább érsz. Ennek a rövidebb, figyelmeztető formája: Lassan a testtel!
- 177 *neszel* — valami neszt, zajt észlel.
- 183 *Puruszli* — a pruszlik tájnyelvi változata: posztóból varrt vagy prémmel bélelt mellény.

Harmadik rész

- 26 *De azért csak indul kacér messzeségbe* — A szokatlan *kacér* jelzőt itt valószínűleg: csalogató értelemben használja a költő. Vö.: *Rajtam sem segít már többé A ködös, a mesés távol. Búbájd csak ingerlőbbé Varázsolja kacér fátyol.* (Bertának. 1883.)
- 39 *De fundamentoma ez a nagy világnak* — *fundamentom* (fundamentum): valaminek vagy valamely körülménynek az alapja. Vö.: *Alfréd regénye*. I. 341.
- 47 *Nézel égre földre* — L. *Ábel és Aranka*. II. 193. sorát és magyarázatát.

- 53 *griffmadár* — hasonlatként V másutt is használja. Egyik cikkében: *A nemzet többnyire elnyomott volt, szerencsétlennnek érezte magát, s önhütre, vérmes reményre, lelkesedésre volt szükség, hogy kifejtse azt a mesebeli griffmadárhoz hasonló csodás erőt, mely bukása örvényéből egyszerre kiragadja.* (*Dramatrodalmunk és a nemzeti közszellem.* PN 1884. máj. 10.) A *Credo* (1888) c. versében arról ír, hogy majd az elmaradott puszta *Helyén sűrűn a mozdony griffje jár.*
- 72 *a két szárnya szétvál* — a válik igét iktelenül használja az *Ábel és Arankában* is. L. I. 344. és magyarázata.
- 89 *Lát egy ós nagy tölgyet, siet is feléje, Biz egy jó düllő föld annak terebélye* — terebély: itt főnévként használja V, tehát a. m. terebélyesség, illetve értelemszerűen — korona, lombozat. Melléknévként Berzsenyi (Az est. 1795–1802 között), Vörösmarty („egy terepély bükk árnyékába kitérvén” Zalán futása. I. ének 1825.), Jókai is használja (A láthatlan csillag. 1851. JKrk 1973. 27. l. Az arany ember. 1872. Uo. 56. l.), főnévként azonban köznyelvünk nem ismeri. Talán dunántúli tájszó. Illyés Gyula egyik versében is előfordul: „Kidőlt öreg terebélye —” (ti. egy vén nyárfának). (Örök berek. Új versek. Budapest 1961. Újra: Teremteni c. kötetben. Budapest 1973.)
- 90 *düllő föld* — L. *Ábel és Aranka*. I. 267. sorát és magyarázatát.
- 107 *megehült* — megehezett.
- 121 *kopálatlan dió* — fejtetlen, héjában hagyott dió; kopál (tájszó): héjából, hüvelyéből kifejt, kivereget.
- 136 *motolla* — fonalgombolyító eszköz. Igésített alakját használja a *Találkozásokban*: *A báró szépen elmotollál.* (III. 377. és magyarázata.)
- 191 *kürtő* — tűzhelyek fölött levő tölcészerű nyílás, mely a kéménybe vagy a szabadba vezeti a füstöt. V-nál itt ez a nyílás, mely az alvilágot a föntivel összeköti. Előfordul egy másik versében is eredeti jelentésében; *Sikoltva a szél üzenget a kürtőn.* (*Borongás.* 1889.)
- 205 *évelődik* — L. *Ábel és Aranka* I. 369. *ünnget* — tájszó: magában dűnnyög, hümmög. Aranynál: *ünnget.* (Török Bálint. 1853.)
- 227 *alkalmatosság* — itt: alkalom.

SZÖVEGVÁLTOZATOK

Első rész

- 2 JK itt e földön
 4 JK roszbán
 7 JK boldogúlt
 18 JK földöntötte.
 19 JK könyen
 23 JK csováltá
 30 JK helybehagyja.
 31 JK Fűti

- 36 JK csak is
 37 JK elindúlt
 44 JK itten jó
 45 JK „Haj haj! —
 48 JK szikla-sírom
 52 JK Szégyen szemre
 58 JK ékszer teméntelen.
 60 JK Válaszsz a
 61 JK bajod, —
 62 JK Ime nyitva
 65 JK fölöttéb
 66 JK szédült a ki
 68 JK kisebb nagyobb
 69 JK úgy
 75 JK Dárda mely nem törik, nyíl mely
 81 JK tudni eleven e
 85 JK Ahogy
 89 JK im
 91 JK szivhöz
 99 JK ment ment,
 100 JK hét tornyu
 104 JK mozdúlt
 105 JK nyitva
 108 JK Kit kit
 114 JK szívet
 123 JK lépe
 127 JK Mosolyogva sírva, mint ha mondta volna,
 131 JK így voltak gyáván, (kiemelve !)
 132 JK: így
 134 JK közelít
 143 JK Itt-amott egy kőrís
 150 JK melegben hidegben
 151 JK a szemnek, haszon életednek,
 156 JK érdemes (kiemelve)
 163 JK fogva hármon,
 164 JK Keresztülmehténk
 179 JK addig addig még is,
 181 JK elhagyottabb pusztább
 183 JK szemre főre,
 184 JK nagy mélységes
 189 JK akármiképen de
 194 JK Szerencsét világot toróbálni útnak
 195 JK bajt veszedelmet,

Második rész

- 5 JK azonba
 7 Regényvilág [a továbbiakban: Rv] parányi.
 12 JK, Rv mondaná hogy
 13 JK azonba
 Rv azonban

- 17 JK, Rv „No gondolja,” itt
 18 JK, Rv török ha
 26 JK, Rv kő kemény
 28 JK, Rv a *hogy* ránéz,
 29 Rv „Jaj, ha *talán* értem [a sor 13 szótagú!]
 39 JK benőtt
 41 JK zireg zörög
 43 JK Nyilat kopját
 44 JK, Rv ropogtatja mint
 48 JK szökcső még
 49 JK meg meg
 51 JK, Rv huzavona,
 54 JK Hej itt
 56 JK, Rv jobbra se
 64 JK, Rv alattomba
 65 JK, Rv gondolt
 66 JK, Rv jósolt:
 75 JK, Rv ütés verésnek,
 76 JK, Rv szűk kemény kerítésnek,
 77 JK, Rv Keményen mereven mint egy acélkaró
 84 JK, Rv király kisasszonnyal.
 86 Rv gyűrűt
 88 JK, Rv várba.
 90 JK meg ismérnek
     RV meg ismernének [a sor 13 szótagú!]
 95 JK Ahogy
 98 JK, Rv olyan mint
 102 JK Erőszakolja e,
 106 JK, Rv hosszabb e
 108 JK, Rv Nem e
 113 Rv éppen
 121 JK, Rv hiába mégis
 125 Rv lóditotta,
 126 JK, Rv hangyabolyba!
 130 Rv mind megannyi hörcsök,
 132 JK No szegény
 133 JK, Rv fa-ágot,
 136 Rv Csihi-puhi,
 138 JK, Rv elbűjt
 147 JK, Rv Az az   király kisasszony;
 149 Rv útat
 151 JK egy forma
 153 JK bizony ha oly nagy a kísértet
     RV bizony ha oly a kísértet [a sor 11 szótagú!]
 154 JK, Rv királylány s
 159 JK kötélre
 164 JK eltemetve mint
 167 JK, Rv *Úgy*
 169 JK, Rv *Úgy*
 170 JK, Rv nyugalom egy
 171 JK, Rv bizony

- 172 JK, Rv fönn a hol
176 JK unalomban
178 JK, Rv már a mi

Harmadik rész

- 1 JK így ha
11 JK ahol
23 JK Hej ha
25 JK pülog
27 JK addig addig
39 JK az e nagy
40 JK Előbb utóbb
41 JK foglalatja
45 JK róna
46 JK Ez is az
Szemle [a továbbiakban: Sz]
47 Sz égreföldre,
Sz, JK uram, légy
51 Sz meleg,
54 Sz fönn a magasba' jár;
55 JK Még is
57 JK Jankó most
Sz véged,
59 Sz bátorságod.
60 JK Hazád, édes anyád
Sz látod.
61 Sz *Hát pedig* még nem is elég a veszélye,
62 Sz feléje
63 Sz tornyos *sziklavár* indulna,
JK megindulna.
64 JK határ mintha
65 Sz utána
66 Sz prédája!
67 Sz összefogja,
68 JK szörnyü
Sz csomóba'.
69 JK izré-porrá [sajtóhiba]
70 Sz földre.
71 mégis
72 Sz szétvál;
73 Sz csőre,
74 Sz *Akár egy buzogány, kipattan*
JK előre
75 Sz valami *dárdát* körbe
76 Sz találja;
77 Sz felgömbölyög, mint valami hernyó,
78 JK összetörve akár
79 Sz aztán,
80 JK velót vért

- 82 Sz levegőkirálynak —
 JK levegőkirálynak
- 83 Sz S bizony jónak látja mihamarabb szépen
- 84 Sz innen csöndben, észrevétlen'
 JK innen csöndben, észrevétlen,
- 88 JK sűrű bokrok barlangokban.
- 93 JK mindaketten.
- 97 JK ére
- 98 JK szerencséjére,
- 101 JK úgy
- 106 JK kibőjtölte
- 109 JK alatt
- 110 JK sűrűben
- 116 JK Jaj kit a pusztán ér juhnyájnak,
- 118 JK bujnak?
- 126 JK addig addig Jankó
- 131 JK sok
- 133 JK takarva
- 140 JK Azonban hogy
- 141 JK szíve
- 146 JK lám ez
- 149 JK örömeben
- 151 JK beszédbe
- 152 JK hosza (sic!) se
- 155 JK kérlek
- 162 JK így amugy,
- 167 JK nekem haj!
- 169 JK világon
- 175 JK vele hamar a hátamra"
- 178 JK léghejőban
- 181 JK simogatva
- 182 JK kapja
- 201 JK tátogatja
- 202 JK vagyok" sokszor
- 206 JK no hogy
- 209 JK omlós töpörtüs
- 221 JK Ő ment,
- 222 JK vígan
- 223 JK világítva
- 229 JK mennyegezője
- 230 JK vitézzel a ki
- 253 JK vendégseregnek
- 257 JK hebegnek
- 258 JK el mint
- 262 JK úgy ottan.
- 263 JK bűnös

A JÓ EGÉSZSÉG ÉS A HOSSZU ÉLET TITKA

Alapszövegünk: JK 1886.

MEGJELENÉSE

V-nak ez a munkája életében csak a JK sorozatában jelent meg, annak 46. számaként, negyedrétt alakban, 24 lapon a következő címlappal: *A jó egészség és a hosszú élet titka. Arany tanácsok és szabályok a testi-lelki erő és egészség fenntartására. Versekbe foglalva Vajda János.* Budapest. Révai Testvérek kiadása.

A kiadás éve nincs föltüntetve, de tudjuk, hogy a költőnek ez a versezete 1886-ból való. A PN 1886. okt. 24-i számának melléklete közli az Irodalom c. rovatban: megjelent a Jó Könyvek sorozatának 39—52. számú füzete, köztük V *A jó egészség és a hosszú élet titka (Aranytanácsok)* c. verses műve is. A kis hír még azt is tudtúl adja, hogy e népies vállalkozást a „Révai testvérek adják ki, még pedig igen csinosan. Egy-egy füzetet két kép díszít”.

A JE-t e sorozaton kívül eddig csupán Kozocsa közölte az ÖM-ben (594—610. l.), majd az 1955-ös és 1967-es kiadású *Vajda János Összes Verseiben*.

KELETKEZÉSE ÉS ÉRTÉKELÉSE

A versekbe foglalt egészségügyi tanácsokat V minden bizonnal megrendelésre írta. Keletkezésére vonatkozólag a költő írásaiiban, levelezésében közelebbi adatot nem találunk. Egyik keltezés nélküli levelében a következő kéréssel fordul Nagy Miklóshoz: *Most pedig kérek Naptárakat [aláhúzva], ha lehet a Trattner-féle Nemzeti kalendáriumot vagy az Athenaeum kisebb naptárát és még néhány minél együgyűbb, akár vidéki naptárt — a pestiek közül csak még a Jó egészség naptárát.* (Alszeghy 32. sz. levél.) Hogy V többek közt éppen a Jó egészség naptárát kéri, ebből arra gondolhatnánk: ezekre a népies jellegű kalendáriumokra készül egészségügyi tárgyú verses munkájához volt szüksége, tehát e levelet 1886-ban írta. Kiszlingstein Sándor és Petrik Géza könyvésze az azonban Jó egészség naptárról az 1880-as években nem tud, ilyen című kalendáriumot csak később adtak ki. (Jó egészség naptára a magyar nép számára az 1892—94. évre. L. Petrik Géza: Magyar könyvészet. 1886—1900. 595. l.) A Trattner-féle Nemzeti kalendárium és az Athenaeum kis képes naptára megjelent ugyan 1886-ban és az előző években is, de ezek meg sem egészségügyi tanácsokat, sem orvosi tárgyú cikkeket nem közölnek.

A JE nem sorolható V igazi költői munkásságába, a témaválasztást azonban mégsem tekinthetjük egyénisége szempontjából lényegtelennek. V-t mindig rendkívül érdekelték a testi-lelki egészséggel kapcsolatos kérdések. Saját magáról azt tartotta — mint Palágyi Lajos írja —, hogy ő „az ép szellem s az ép érzékiség, a romlatlan lélek és romlatlan test mintaképe”. (Visszaemlékezések Vajda Jánosra. Jelenkor, 1897. jan. 24., külön füzetben is: Palágyi Lajos: Vajda János emlékezete. 1897. 12.—13. l.) A testi tökéletességet utolsó megjelent munkájában pedig már kiterjeszti az egész magyar népre, mondván, hogy egészség, szívósság tekintetében a földön élő összes emberiség közt a magyar emberrel semmi más faj nem versenyezhet. (*Magyarság és nemzeti önérték*. 1896. ÖM 1355. l.)

Jóllehet e vereszetet kifejezetten az egyszerű nép számára írta, a jó egészség megőrzését célzó tanácsokkal gyakran találkozunk egyéb írásaiban is. Egyik korai művét — *Csereszlivácssy Ákos* néven — a vadászatról írta. Ennek előszavában olvashatjuk e nemes passzió hasznáról szóló fejtegetéseit. Végső érvként itt is az egészségre hivatkozik, és hatásos szónoki fogásként kérdezi: *Hát az állandó egészség, hosszú élet, s ama jól és kényyszerüleg conservált életerő, mely a vadászt legkésőbb koráig is Venus szolgálatára is képessé teszi?! (A vadászat mestere. Önképző gyakorlati útmutatás a vadászat kedvelői számára. 1859. VKrk V. köt. 205. l.)* Később főképp a különböző gyógyfürdők-ről szóló cikkeiben foglalkozik egészségügyi kérdésekkel. Egyik a 80-as években írt cikkében írja: *a polgárosult népek közt alig ha nem mi vagyunk azok, akik legtöbbet vétkезünk saját testi épségünk, egészségünk [ez utóbbi hat szó kiemelve] ellen. Éppen mert igen elbizakodtunk erőnkben, fizikumunk elpusztíthatatlanságában, pazaroljuk egészségünket, két kézzel szórjuk ebbeli gazdagságunkat.* (Egy 1883. szept. 20.) Ugyan-ebben az írásában még annak a gyanújának is hangot ad, hogy *Jelenünk egyik kórságas tünete: az öngyilkosságok, az öngyilkések egyre fokozódó gyakorisága is a fürdők helytelen, meggondolatlan használatából ered.*

De nemcsak írásban osztogatta sűrűn a tanácsokat Vajda, hanem mint Palágyi Lajos följegyezte, előszóval sem fukarkodott ilyesmikkel: „valahányszor ifjú versíró fölkereste, s a költő valami biztatót talált munkájában, elsősorban a kezdő testi épségét vizsgálta. Nem győzte az írónak lelkére kötni, hogy testüket erősítsék, hogy az elsatnyulástól óvakodjanak s kifogyhatatlan volt az egészségi tanácsokban. Sok emberrel kizárólag csak illetén hasznos, a testi ápolásra vonatkozó dolgokról beszélt, — de én úgy gondolom, hogy ebben nem csak a tárgy iránti különös előszeretet vezérelte, — hanem határozott szándékosság is. Mert nem szeretett akárkivel szellemi ügyekről elmélkedni”. (Uo.)

A JE-ről a korabeli sajtóban nem találunk ismertetést, később is csak ketten szólnak róla. Rubinyi először 1922-es könyvében említi: V ezt a népies füzetet azért írta, hogy pénzt keressen (28. l.), majd az ÖM-ről közölt ismertetésében „igazi klapanciá”-nak nevezi a költőnek megrendelésre készült „verses,oktat ísai”-t. (1945. 4. l.) Komlós monográfiájában két, zárójel közé tett mondatban foglalja össze véleményét: e „ponyvára írt vereszet hasznos tanításokat tartalmaz, minden írói igény nélkül. Vajdát tudvalevőleg sokat foglalkoztatta egészségének kérdése, s e művében sietve összecsapott alexandrinusokban elmondja higiéniai elveit és tapasztalatait.” (251. l.)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK

- 11 *Latra vetem a szót, hogy ne lenne káros, Mint az orvosságot a jó patikáros.* — *Latra vetem a szót:* nagyon megfontolom, mérlegelem a szót. A lat: régi súlymérték, a font harmincketted része, 1,75 dkg. L. *Irányszemlék.* 1863. VKrk VI. köt. 181. l. és 516. l.
- 25 *Vajmi kívánatos a gyors művelődés* — Vö.: *Ismertes tanulság, hogy minden magas kulturának meg vannak a maga hátrányai is, gondoskodjunk azok ellenszereiről, különben gyors haladásunk nem lesz egészséges.* (*Mindenféle feredőzések.* 1882. VKrk V. köt. 141. l.) *Vajmi kívánatos a gyors művelődés, De az is csak olyan, mint a két élű kés* — A hasonlatot érdekes módon Arany János is a művelődésre vonatkoztatja: „Mert ha gyalu nélkül bunkósbót az elme; Gyakran kétélű tőr lesz az kiművelve.” (Toldi estéje. V. 12. versszak.)
- 31 *E sok tanulságot véka alá rejtsem?* — E szólásmondás a Bibliából való. Vö.: „A gyertyát is nem azért gyújtják meg, hogy elrejtsek véka alá.” (Máté V. 15.) Megtalálható a *Mindenféle feredőzésekben* is: *miért rejtjük véka alá a jó tanács gyertyavilágát?* (VKrk V. köt. 136. l.)
- 37 V igen sokszor változtatta a lakását. 1850-től haláláig több mint 30 pest-budai lakcíméről tudunk. L. ezekről részletesebben sorozatunknak a költő levelezését tartalmazó kötetét.
- 45 *Például vehetnők a rég művelt olasz, Emeletre épít az utolsó paraszt.* — Minden bizonnyal Észak-Itáliában, Lombardiában látta az emeletes olasz parasztházakat. A szabadságharc bukása után, 1849 decemberében büntetésül besorozták a császári hadseregbe, és egyévi kényszerű katonáskodása nagy részét Páduában töltötte. Lombardia felett ipara, jóléte, műveltsége nagy hatást tett a fiatal V-ra. (Komlós 41. l.)
- 48 *Annak hegyibe van építve a háló* — *hegyibe:* (népies) föléje, rá.
- 68 *H o v a n e m m e g y a n a p , o d a m e g y a h a l á l .* — Valószínűleg ezt az olasz közmondást is lombardiai katonáskodása idején hallotta. Olasz eredetijét nem találtuk.
- 75 *boglyakemencétek* — boglyakemence: sárból, agyagból, téglából rakott, kúp alakú kemence.
- 88 *Ugy futós a ló is, ha jól abrakolják* — Vö.: *Alfréd regénye.* V. 9. L. Csokonainál: „Oh idő, futós idő!” (Új eszteni gondolatok. 1790.) Vörösmartynál: „futós mint a szarvas” (Zalán futása. I. ének, 1825.) Arany Jánosnál: „De futósabb lón a halál sárga lába” (Szent László füve. 1847.) Még Adynál is megtalálható: „Budapestnek futós utcáin” (Rohanunk a forradalomba. A magunk szerelme c. kötetben, 1913.)
- 98 *kissé* — Az ÖM-ben tévesen: *kisség.*
- 121 *Sok majom szülő a kisdedeknek bort ad* — majom szülő: olyan szülő, aki gyermekeinek mindent megenged, kényezteti őket, azaz majomszeretettel, gyermekei iránt ostoba szeretettel viselkedő szülő. A *Magyarság és nemzeti önérzet* c. munkájában (1896) arról ír, hogy a *nyilvánosság emberei* mennyire hibásak, amikor *majomszerű szeretettel* ragaszkodnak saját *elmeszülöttükhöz.* (ÖM 1348. l.)

- 128 *sanyart* — sanyar: sanyarúság, nélkülözés, megpróbáltatás. L. *Találkozások*. I. 283. és a hozzáfűzött jegyzetet.
- 154 *Aludni hét órát elegendő volna* — A középkori híres salernói orvosiskola egyik tanácsának módosított változatát ajánlja itt V. Eredetileg így szólt e szabály: Sex horas dormire sat est juvenique senique. Septem vix pigro, nullim concedimus octo. (Hát órát aludni elég fiatalnak, öregnek; hetet a röstnek is alig engedünk, nyolcat senkinek.) A salernói iskola verses tanácsairól l. Tóth Béla: Szájrul-szájra. Budapest 1895. 291—294. l.
- 163 *Egyél, ha éhes vagy, de soha se sokat, Találd el mindenben a bölcs közép utat* — A bölcs középut, szokásosabban az arany középut, eredetileg: az arany középszer. L. *Találkozások*. II. 342. sorának jegyzetét. V nemigen tartotta magára nézve kötelezőnek e szabályt. Ez az egész jámbor jótanács-gyűjtemény általában kevésbé jellemző a szenvedélyes, nyugtalan lelkű költőre. Hatalmas étvágyáról pl. kortársi megemlékezések szólnak. (L. erről Komlós 196—197. l.)
- 169 *A vacsora legyen könnyebb, mint az ebéd* — Ez a tanács is a salernói iskola tanítására vezethető vissza: Ut sis nocte levis, sit tibi coena brevis. (Hogy könnyű legyen az álmod, rövid legyen a vacsorád.)
- 176 *kövré rendet arat* — Vö. *Alfréd regénye* I. 151. sorának jegyzetével.
- 181 *A magyar embernél úgy a hogy az Isten Megteremté, szivesb, türelmesebb nincsen.* — Vö.: *a magyar türelem pedig köztudomásúlag a legkifogyhatlanabb a világon.* (*Magyar vendéglők*. ÖM 1865. l.)
- 206 *Olajat a tüzre* — L. *Alfréd regénye*. I. 192. sorának jegyzetét.
- 219 *orvost hivatni, csak ha utolján van* — Vö.: *A magyar ember Orvost akkor hivat, mikor már halálán van.* (*Magyar birodalmi politika*. 1881. VKrk VI. köt. 290. l.) *A Mindenféle feredőzések* (1883) c. írásában: *még nem rég azzal élcelődünk magunk fölött, hogy akkor hivatunk orvost, mikor már haldoklunk.* (VKrk V. köt. 140. l.)
- 223 *művelt országokban, Mennyivel nagyobb a hírük, számuk ottan.* — V szerint a sok orvos annyi mint: *magas fokú polgárosultság. Ez a legcsalhatlanabb fokmérője a műveltségnek.* (*Mindenféle feredőzések*. 1883. Uo. 140. l.)
- 225 *Szomorú valóság, hogy a halál ellen Soha nem lel védszert az emberi szellem* — Tóth Béla szerint ez a mondás is a salernói orvosiskolától ered és latinul így hangzik: Contra vim mortis non est medicamen in hortis. (A halál ereje ellen nincs orvosság a kertekben.) Jókai egyik színházi cikkében, bár nem teljes formájában, így is idézi: „nulla medicamina in hortis.” (Kakas Márton a színházban. 1856. aug. 10. VÚ 1856. 33. sz. L. Jókai Mór Összes Művei. Cikkek és beszédek 4. köt. Budapest 1968. 251. l.) Mint magyar közmondás régóta ismeretes, már a XVII. századból van róla adatunk (l. Szabó T. Attila: A szó és az ember. Bukarest 1971. 30. l.)
- 230 *Kaparászat, mint a vak tyúk a szeméten* — V itt egy közmondást alakított át, amelynek eredetije így szól: Vak tyúk is talál szemet.
- 231 *tudomány fákltyája* — Vö.: *A Szeverina c. novellájában* (1851): *a szerelem fákltyája* (VKrk IV. köt. 72. l.)
- 242 *Ha utad valamely ásványfürdőre visz, Vagy ez s amaz híres borvizet áruľják, Divat ezt most inni minden évszakon át.* — V maga is

- sűrűn kereste fel a gyógyvizeiről híres fürdőhelyeket. Gyakori vendége volt Rohics (ma: Rogaska Slatina, Jugoszlávia), Marienbad, Koritnyica, Szliacs (Marienska Lázně, Koritnyica, Sliac, Csehszlovákia) gyógyfürdőinek. (Kömlös 198. l.) A gyógyvizeket dicséri már Vörösmarty is *Vízgyógyó c.* (1841) versében.
- 252 *idült náthás gyomor* — hurutos gyomor. Vö.: *gyomornátha* (*Mindenféle feredőzések*. 1883. VKrk V. köt. 137. l.) Utolsó éveiben V nagyfokú krónikus bélhurutban szenvedett. L. VKrk V. 354. l. és Kömlös 317. l.
- 255 *Ennek vége nagy baj, gutaütés lehet, Vagy a mi még rosszabb, tébolydába vezet.* — Ezt a nézetet egy cikkében is kifejti. (*Mindenféle feredőzések*. 1883. VKrk V. köt.)
- 263 *Ha kivált mozgástól föl vagy melegedve, Tüdőlobot, vagy bélhurutot kapsz egybe.* — tüdőlob: tüdőgyulladás.
- 264 *egybe* — rögtön, egyszeriben. L. *Ábel és Aranka*. I. 70.
- 267 *De sőt inkább folytasd rögtön sörényekben* — sörény (dunántúli tájszó): serény. A *Lenni vagy nem lenni c.* versében (1887) is: *Fogd meg sörényen a kapát, az ásót.* Előfordul prózájában is. (*Irányeszék*. 1863. VKrk VI. köt. 197. és 203. l.)
- 301 *A hidegvíz-gyógymód van most nagy divatban* — Célzás Vinzenz Priessnitzre (1799–1851), a természetes gyógymód osztrák apostolára, aki a hidegvíz gyógyító hatását propagálta. A hidegvíz helyes és helytelen használatáról szól a *Mindenféle feredőzések c.* cikkében is. (1883. VKrk V. köt.) Vértesi Arnold visszaemlékezései szerint V már 1861-ben a városmajori hideggyógyvíz-intézetben tölti a nyári hónapokat. (A *Hét*, 1896. és Kömlös 197–198. l.) Vörösmarty már 1840-ben Priessnitz címmel verset ír a híres osztrák vízgyógyászról, aki „visszaadá a víznek régi hatalmát”.
- 306 *Jégzuhany gőzfürdő nem mindig orvososág.* — V itt csak az ártalmakról ír, de egyik novellájában — hasonlóképpen — a zuhanyozás jótékony hatását említi: *Jól fog neki esni, mint ki a gőzből a zuhany alá megy.* (*Egy bolond, aki szeret*. 1857. VKrk IV. köt. 185. l.)
- 307 *A sok kedélybeteg, életunt, öngyilkos* — V már egyik 1857-ben írt novellájában szól az elszaporodó öngyilkosságokról: *az öngyilkosság mindig a betegség, gyöngeség következménye, azért korunkban sokkal szaporább is, mint a hajdankorban, valamint a természet vad fiainál egyáltalán elő sem fordul.* (*Egy bolond, aki szeret*. VKrk IV. köt. 157. l.) Az 1880-as években még tovább emelkedett az öngyilkosok száma. Fővárosunkban — olvassuk épp a *Jó egészség megjelenésének évében* — négyezer annyian követnek el öngyilkosságot, mint Londonban. (Egy névtelen levelei a szerkesztőhöz. VII. BSzle 1884. 156–160. l.) A néhány évvel későbbi statisztikából pedig megtudjuk: Budapesten tízezer ember közül meggy lett öngyilkos, és Európában csak Párizs és Prága előzi meg. (Egy 1888. jan. 24.) Ugyanebben az évben V külön cikket szentel e ténynek. Itt írja: *Oly közönnyel olvassuk már a lapok öngyilkossági híreit, akár a szállodákba érkező vendégeket, sőt: nem olvassuk. [Beszélgetések. [Öngyilkosságok] PN 1888. jún. 24.)*
- 330 *Éz aztán egy egész tudományos rendszer* — Vö.: Az igazi német *Mielőtt gyógyfürdőre megy, nem egy, de három-négy orvossal meg-*

vizsgálkítja magát. (Mindenféle feredőzések. 1883. VKrk V. köt. 140. l.)

- 353 *Ne jeledd, hogy ugrás nincs a természetben.* — Célzás a híres mondásra: *Natura non facit saltus.* (A természet nem csinál ugrásokat.) E szállóigévé vált tételt ebben a formájában először 1751-ben Karl von Linné svéd természettudós írta le. A gondolat azonban sokkal régebbi, más fogalmazásban több helyütt is megtalálható. V egyik politikai írásában is utal e szállóigére: *csak az ugrást, mint a természetben (Magyar birodalmi politika. 1881. VKrk VI. köt. 275. l.)*
- 357 *A gázfény, mint korunk minden új vívmánya* — Pesten a Kerepesi úton (a mai Rákóczi úton) gyulladt ki először 1856. december 27-én az első gázlámpa. Gázvilágítás azonban már előbb is volt Pesten. Az 1837-ben megnyílt Nemzeti Színház egyik szenzációja éppen a gázvilágítás volt. Budán 1866-ban, Óbudán 1871-ben vezették be a gázvilágítást. Egyik versében a gázláng mint hasonlat szerepel: *Elmulnak majd mind e világok; Egy ravatal lesz az ég boltja. Egymásután e sok gázlángot Egy láthatatlan kéz kioltja. (Nyári éjjel. II. 1893.)*
- 380 *hiba, kardinális* — nagy, súlyos hiba. Vö.: *kardinális hibák (Önbírálat. 1862. VKrk VI. köt. 40. l.), cardinális tévedés (Polgárosodás. 1862. Uo. 154. l.)*
- 409 *Hogy az egészségre haszon általában Nem igen van, sőt kár rejlik a pipában, Orvosok vitassák, én csak annyit mondok, Ha egy kicsit ért is, élvezetes dolog.* — V nagy pipás volt, hagyatékában kilenc pipát találtak. (Komlós 195. és 318. l.) Fiatalkorában még verset is írt kedvenc makra pipáihoz (*Két jó barát. 1847.*) Egy későbbi verse szerint titokban már gyerekkorában is pipázott. (*Otthon. 1853.*)
- 416 *Hübele Balázsok módjára* — meggondolatlanul, elhamarkodva. Régi magyar szólásmondás. Eredetileg kisbetűvel és egybeírva: hübelebalázs módjára. Magyarozatát l. O. Nagy Gábor: *Mi fán terem?* Budapest 1965. 148–149. l. Hogy az 1870-es évek közepétől kezdve gyakran Hübele Balásznak írják e kifejezést, és a Hübelé-t valami családnévnek gondolják, abban közrejátszhatott Arany Lászlónak 1873-ban megjelent A délibábok hőse c. verses regénye is. Ennek főszereplőjét, a határozott életcél nélküli magyar nemest, Arany László a régi magyar kifejezés alapján Hübele Balásznak nevezte el.
- 462 *Fokozatainak nagy a lajtorjája* — lajtorja (dunántúli tájszó); létra. Előfordul a *Találkozásokban* is: *Szélsőségének lajtorjája (IV. 99.).*
- 484 *Óvja kiki magát minden szélsőségtől.* — Ez az összefoglaló egészségügyi tanács is (mint ahogy az indulatosságtól, ingerültségtől való állandó óvás (a salernói orvosiskola aranyzabályai közé tartozott: *Mens laeta, requies, moderata dieta.* (Vidám kedv, nyugalom, mértékletes élet.)
- 494 *törkölt* — törköl: törkölypálinka.

NÉVMUTATÓ

- Aarne, Antti Amatus** 699
Abélard, Pierre 625
Ábrányi Emil 438, 505, 564
Ábrányi Kornél 561
Ady Endre 337, 415, 430, 469,
 502, 506, 509, 511, 702, 711
Ágai Adolf 575, 640
Aigner (Abafi) Lajos 507, 559
Aiszóposz 537, 625
Alexander Bernát 381
Alfieri, Vittorio 424
Alkaios 540
Alszeghy Zsolt 334, 380, 452, 494,
 510, 649, 709
Altenburger Gusztáv 472
Ambrus Zoltán 430
**Anonymus (III. Béla király jegy-
 zője)** 396
Antal Zoltán 646
**Apollinaris Sidonius, Caius Sol-
 lius Modestus** 406
Arany János 353, 395, 398, 401,
 404, 411–12, 429–30, 436,
 444–45, 447–48, 453–57,
 462, 471–72, 474, 478–80,
 513, 515, 517–18, 520–21,
 529, 532, 534–35, 538, 540,
 560, 563, 565, 577, 588, 608,
 612, 614, 622–24, 627, 630–
 31, 633–38, 641–42, 646–47,
 654, 682–83, 689–91, 704, 711
Arany László 429–30, 432, 614–
 17, 619, 669, 698, 714
Aranyosrákosi Székely Sándor 395
Arisztophanész 531
Asbóth János 432

Babits Mihály 546, 689
Badics Ferenc 381
Bajza Aladár 421

Bajza Lenke l. Beniczkyné Bajza
 Lenke
Bakálovich Emma 584
Balácsi (színész) 350
Balkányi Szabó Lajos 448–49
Ballagi Mór 476, 480–81
Balzac, Honoré de 684
Barabás Miklós 356
Bárczay Oszkár 472–73
Barla Gyula 358
Barta János 2, 458, 496, 500, 506,
 512–13, 616
Bartha József 434
Bartók Lajos 419, 581
Bartos Róza l. Vajda Jánosné
 -Bartos Róza
Bayer József 381
Beck Károly 351
Békés István 631–32, 642
**Belinszkij, Visszarion Grigorje-
 vics** 430
Benedek Lajos 422
Benedek Marcell 437, 511, 610, 618
Beniczky Ferenc 422–23
Beniczkyné Bajza Lenke 421–22
Beöthy Zsolt 381, 427
Béranger, Pierre-Jean de 442
Bérczy Károly 504, 612
Berényi Antal 370
Berze Nagy János 697 699
Berzsenyi Dánie 398, 533, 547,
 636, 704
Bessely Károly 453
Bessenyei György 354
Bielek Miksa 582
Bikácsi László 3, 338
Bodnár Zsigmond 427, 432
Bóka László 334, 384, 425, 437,
 441–42, 456–58, 512, 560,
 576, 580, 583, 612–13

- Boros Dezső 416
 Brisits Frigyes 609
 Bródy Mihály 334, 381, 433, 455,
 495, 497, 503, 606, 683, 700
 Bucsy István 434, 495, 501,
 607
 Budai Ésaías 468
 Bugát Pál 518
 Bulyovszky Gyula 364
 Büchner, Ludwig 525–26
 Byron, George Gordon lord 428,
 430, 432, 503–04, 563–65,
 579, 587, 603, 605, 607, 609
 Camoes, Luiz Vaz de 415–16
 Christen, Ada (Christiane von
 Breden) 438
 Colocotroni I. Kolokotronisz, The-
 odórosz
 Conlegner Károly 582
 Czakó Zsigmond 640–41
 Czuczor Gergely 480
 Császár Elemér 575
 Csengery Antal 353, 641
 Csengey Gusztáv 424
 Csíky Gergely 355
 Csokonai Vitéz Mihály 711
 Dalmady Győző 581
 Darwin Charles Robert 629
 Deák Ferenc 631
 Debreczeni Márton 449
 Degré Alajos 349, 354
 Dénes Tibor 438
 Dézsy Lajos 464
 Dobsa Lajos 343, 353, 383,
 386
 Dombi Márk 334, 381, 433, 437,
 454, 495, 508, 605, 693, 700
 Donászy Ferenc 472
 Donizetti, Gaetano 541
 Doppler Ferenc 351
 Dózsa Dániel 453
 Dömötör Sándor 638
 Dugonics András 469
 Dumas, Alexandre ifj. 437, 515,
 624, 648
 Ebers György 677
 Eckhardt Sándor 355
 Edelmann Menyhért 632
 Egri Viktor 424
 Ernich Gusztáv 441, 444
 Endrődi Sándor 439, 509–10,
 515, 525, 601, 607, 686, 696
 Engerth Vilmos 582
 Eötvös József 545
 Eötvös Károly 581, 583
 Eötvös Loránd 582
 Erdélyi (színész) 350
 Erdélyi János 352, 449, 507, 685,
 697
 Érdy János 461
 Erkel Ferenc 351
 Esty Jánosné 503
 Fábrián Pál 344
 Fánegy Lajos 350
 Farkas Albert 384
 Fehér Tibor 424
 Feigenbaum Ignác 581
 Feleky Miklós 341–42, 349–50,
 355, 370–71, 374–75, 653
 Ferenczy József 575
 Ferenczy Zoltán 372, 427
 Fessler Ignác Aurél 334, 355–56,
 386–87, 389–91, 394, 396–
 97, 400, 404, 406–07, 458–61,
 464–66, 470, 472
 Feszli Frigyes 647
 Flaubert, Gustave 617
 Fogarasi János 480
 Fouqué, Friedrich de la Motte-
 Fouqué 424
 Földessy Gyula 456, 497–98,
 510, 610, 684
 Freud, Sigmund 496
 Galamb Sándor 355
 Galilei, Galileo 529, 644
 Gámán Béla 604
 Garay János 453, 469, 471
 Gáspár Imre 564 581
 Gerlóczy Károly 582
 Gina I. Véghelyi Georgina
 Goethe, Johann Wolfgang 588,
 681
 Goldzieher Klára I. Románné
 Goldzieher Klára
 Gombos F. Albin 424
 Gózon Antal 340, 350

- Görgey Gábor 360
 Greguss Ágost 346, 366–67, 369,
 382, 384, 599
 Greguss Gyula 416
 Grexa Gyula 352
 Gunda Béla 699
- Gyalui Farkas 604
 Gyöngyösi István 532
 Gyórfy Gyula 448
 György Lajos 429, 612
 Gyulai Ferenc 371–72
 Gyulay László 696–97
 Gyulai Pál 367, 372, 415, 419,
 428–29, 434–36, 440, 449–
 50, 457, 495, 497–98, 502,
 504–10, 512, 514–15, 560,
 564, 586–87, 592, 599, 608,
 612, 696, 700
- Hajdú Gyula 530
 Haller (helytartósági tisztviselő)
 339, 346–48
 Harrach József 507
 Hartmann János 495, 510, 609
 Hartvik regensburgi püspök 461
 Hatvany Lajos 506
 Hausmann Alajos 582
 Hebbel, Friedrich 350–51, 358–
 61, 363, 371, 383, 392–94,
 398–406, 412–13
 Hegedüs Géza 429, 613
 Hegedüs Lajos 353–54, 370,
 383–84
 Heine, Heinrich 502, 504, 605,
 687
 Helfy Ignác 642
 Héloïse 625
 Herman Ottó 480
 Hild József 643
 Holländer Izidor 581
 Homérosz 641
 Hont Ferenc 381
 Horatius, Quintus Flaccus 401,
 449, 523, 636
 Horváth Cirill 575
 Horváth István 469
 Horváth János 540
 Horváth Teréz 350, 359
 Horváth Mihály 466–67
 Hubenai Ferenc 350
- Hubenai Ferencné 350
 Hugo, Victor 435, 504, 598, 679
 Hugonnay Vilma grófnő 582
 Hunfalvy Pál 356
- Ignotus (Veigelsberg) Hugó 433,
 610
 Illyés Gyula 634, 688, 704
 Ipoly Arnold 353, 386–87, 389
 Irmei Ferenc 418, 432, 494, 406,
 586, 588–90, 599
 Istvánovits Márton 701
- Jankó János 676–77
 János Gusztáv 583
 Jászai Mari 574–75
 Jászay Pál 353
 Jókai Mór 340, 349, 351, 354,
 364, 367, 370, 385–86, 392,
 398, 406–07, 415, 429, 442,
 453, 458, 469–70, 501–02,
 515, 526, 529, 544, 563, 565,
 687, 692, 599, 616, 624, 638,
 641–42, 747, 650, 654, 685,
 688, 696, 704, 712
 Jornandes 386–87, 389, 411
 Jósika Miklós 458, 518
 József Attila 636
 Juhász Géza 334, 382, 435, 456,
 496, 504, 511, 610, 681, 684,
 700–01
- Kabos Ede 414–15
 Kacziány Géza 677
 Kállay István 639
 Kálmány Lajos 702
 Kálti Márk 459–61, 465
 Kant, Immanuel 531
 Karácsonyi Guidó gróf 581
 Károly Sándor 618
 Katona József 543
 Kazár Emil 688
 Kazinczy Gábor 631
 Keglevich István 423
 Kéky Lajos 335, 341–42, 382,
 416–17, 438, 453, 455–56,
 503–04, 510, 608, 610, 683,
 700
 Kemény Zsigmond 349, 354, 587,
 619
 Kempelen Győző 381

- Kenessey Kálmán 582
 Kerekes György 365, 381, 425,
 437, 454, 508, 606, 683, 700
 Keresztessy József 544
 Kézai Simon 387, 392
 Király István 430, 618
 Kisfaludy Károly 359
 Kisfaludy Sándor 398, 409, 453,
 458, 547, 692
 Kiss József 438, 522
 Kiss Lajos 687
 Kiss László 446
 Klein Gyula 582
 Klopstock, Friedrich Gottlieb 588
 Koeppl Emil 503
 Kolokotronisz, Theodorosz 570 —
 75
 Kolozsvári Aladár 432
 Koltai Virgil 432—33, 452, 501,
 597, 900
 Komjáthy Jenő 398, 413, 504,
 517, 524, 528, 534—35, 538,
 578, 634, 642, 651, 654, 686,
 688
 Komlós Aladár 335, 357, 360,
 371, 377, 384—85, 394, 414,
 423—425, 437, 457, 502, 504,
 512—13, 522, 525—26, 543,
 569, 577, 583, 584, 592, 612,
 614, 618, 620, 682, 684, 686,
 692, 696—97, 700—01, 710—
 14
 Komlóssy Ferenc Dániel 340
 Komlóssy Ida 341—42, 350, 359,
 369, 371—72, 375, 377
 Kopernikus, Nikolaj 531
 Koroda Pál 351—52, 379—80,
 405, 414, 432, 438, 507, 683,
 696—97, 700
 Kossuth Lajos 582, 631, 641—42
 Koszó János 458
 Kosztolányi Dezső 516
 Kovács Endre 613
 Kovács Ferenc 442
 Kozáky István 521
 Kozocsa Sándor 343, 384, 549,
 627, 697, 709
 Kölcsey Ferenc 654
 Kövér Lajos 343, 359, 364—66,
 368—69, 384, 641
 Krejčí, Karel 476
 Kremser József 582
 Kriesch János 582
 Kriza János 353, 397, 687, 692
 Krúdy Gyula 649
 Kuncz Aladár 436, 612, 618
 Kuthy Lajos 458
 Lamartine, Alphonse de 435
 Láng Lajos 525
 Laplace, Pierre-Simon 531
 Lázár Béla 414
 Legouvé, Ernest 350
 Lendvay Márton 342, 359, 371
 Lengyel Miklós 437, 511, 610
 Leonardo da Vinci 588
 Lermontov, Mihail 428
 Lessing, Gotthold Ephraim 587
 Lévy József 434—35, 442, 508,
 603
 Linné, Karl von 714
 Lipták (színész) 350
 Lisznai Kálmán 369
 Liszt Ferenc 351—52, 582
 Losontzi István 468
 Lovászy Sándor 446
 Lugosy Béla 342
 Madách Imre 546
 Magyar Ferenc 453
 Majthényi Flóra 575
 Makay Gusztáv 514
 Mályuszné Császár Edit 343, 346,
 369
 Martinovics Ignác 458
 Márton József 632
 Máthé-Haupt György 437, 613
 Mayne-Reid, Thomas 685, 702
 Medgyes Lajos 415
 Merényi László 698
 Metzer, Jakob 467
 Mezei Ernő 508, 602
 Mezei József 430, 514
 Michelangelo Buonarroti 591
 Miklós Róbert 514
 Mikszáth Kálmán 399, 478, 696
 Milkó Izidor 419, 495, 532, 583—
 84, 591—92, 604, 677—80, 692
 Miloszavljevics Milán 583—84
 Mindszenty Gedeon 599
 Moleschott, Jakob 526
 Molière, Jean-Baptiste 502

- Móricz Zsigmond 685
 Morvai (színész) 350
 Morvay Győző 503
 Musset, Alfred de 435, 588

 Nagy Béla 354
 Nagy Dezső 583
 Nagy Miklós 334, 377, 380, 417–
 18, 425, 494, 560, 644, 709
 Náray József 581
 Nedeczey Jenő 382, 495, 510
 Négyesy László 435, 437–38
 Németh László 502, 511, 611
 Németh Mária 422
 Némethi (színész) 350, 369
 Nendtvich Károly 582
 Nisard, Désiré 569

 Nyári Pál 471

 Obernyik Károly 343
 Oláh Gábor 504, 607
 Oláh Károly 453
 O. Nagy Gábor 409, 479, 689, 714
 Ormódy Vilmos 582
 Ort János 346
 Ostade, Adriaen van 587

 Palágyi Lajos 500, 605, 710
 Pándi Pál 618
 Pap Endre 469
 Pap Gyula 681
 Papp Ferenc 415, 434
 Papp Zoltán 458
 Pásztor Árpád 335, 340, 342–
 43, 349–350, 357, 371, 373,
 381–82, 495, 511
 Patyi István 433
 Paulay Ede 341, 381
 Paulus Diaconus 423
 Pecz Vilmos 582
 Perényi József 471
 Pethő István 335, 415, 495, 607
 Petőfi Sándor 341, 376, 399, 401,
 405–07, 410, 425, 430–31,
 436, 445, 449, 453, 455–56,
 478, 480–81, 501, 513, 515,
 517, 522, 527, 529, 531, 534–
 36, 538–40, 543–44, 546, 579,
 623–24, 631, 634–38, 641,
 646–47, 653, 681, 685, 689

 Petrik (színész) 350
 Petrik Géza 709
 Pilch Ágoston 583
 Pintér Jenő 382, 435, 439, 509,
 611
 Platon 531, 651
 Podmaniczky Frigyes 423, 444
 Poe, Edgar Allan 503, 523
 Pollack Mihály 647
 Pompéry János 449
 Pór Péter 3, 338
 Pósa Lajos 583
 Prati, Giovanni 424
 Preisich Gábor 634
 Prém József 437, 682
 Prielle Kornélia 371
 Priessnitz, Vinzenz 713
 Priscos rhetor 336, 353, 388–89,
 395, 407, 410
 Pukánszky Kádár Jolán 340,
 346, 354, 371, 382
 Puskin, Alexander Szergejevics
 428–29, 437, 504, 510, 562–
 63, 565, 579, 585, 603, 609,
 612–14, 617

 Radó Antal 415, 504
 Rakovszky István 632
 Ravasz Árpád 508, 603, 683
 Rédey Tivadar 382
 Remellay Gusztáv 369
 Rencz János 336, 434, 437, 454,
 495, 508, 605, 683
 Révai Mór János 696
 Reviczky Gyula 407, 429, 438,
 537–38, 584, 624, 626, 637,
 642, 644–45, 688, 696
 Rexa Dezső 373
 Rhode, Gotthold 471
 Riedl Frigyes 336, 356, 433, 436,
 504, 509–10, 609, 683
 Ristori, Adelaide 350, 424
 Robespierre, Maximilien-Fran-
 cois-Karie-Isidor de 515
 Roessler, E. Robert 356
 Románné Goldzieher Klára 422–
 23
 Rónai Gyula 372
 Rónay György 429, 502, 513, 618
 Rubinyi Mózes 336, 359, 382,
 384, 434, 436, 438, 455, 457,

- 478, 495, 500–01, 503–04,
510, 546, 609, 612, 683–84,
700, 703, 710
Rudnyánszky Gyula 438, 513, 696
Rumbold Bernát 472
- Salamon Ferenc 359, 364–67,
369–71, 449
Sárosi Gyula 369
Scheiber Sándor 419, 583, 678
Schiller, Friedrich 626
Schnedor János 582
Schnitzer György 672
Schopenhauer, Arthur 654
Schöpflin Aladár 433–36, 503–
04, 608, 612
Segur, Philippe Paul 543
Shakespeare, William 384, 389,
403–06, 410, 412, 504, 522,
529, 536, 605, 626, 681, 685
Slk Sándor 431, 612
Silberstein Ötvös Adolf 431, 680
Sipos (Sipóys) Antal 582
Solt Andor 336, 343, 350,
355–57, 360–61, 364, 370–
71, 373–74, 382–84, 388–89,
414, 640
Soltész Katalin 478
Somossy Károly 629
Somsich Andor 351
Sótér István 336, 429, 435, 458,
496, 499–501, 513, 526, 613,
616–19
Spányik Glicér 468
Staël, Mme de 514
Steindl Imre 582
Stendhal, Henri 514
Stoczek József 582
Szabó Dávid 453
Szabó Endre 414, 428, 502
Szabó Károly 353, 356, 386–88,
397
Szabó Lőrinc 511
Szabó T. Attila 712
Szalai (színész) 350
Szalay László 466–67
Számvald Gyula 441, 444
Szana Tamás 428, 433, 502–03,
505, 523, 561, 575, 581, 682
Szász Károly 355, 397, 523, 564,
599
- Szász Károly ifj. 367
Széchy Károly 381, 434, 437,
504–05, 507, 683, 700
Székely József 364, 366–68
Széles Klára 514
Szemere Pál 518
Szentpétery Zsigmond 349, 354
Szerb Antal 511
Szerdahelyi Kálmán 350
Szigeti József 341–43, 350, 355,
369, 371, 375, 379–80, 637
Szigligeti Ede (rövidítése: Sz.)
340, 342–43, 346–48, 351,
370, 373–74, 380, 384, 386,
458, 469, 563, 644
Szilágyi (színész) 350
Szilágyi Géza 496, 578
Szilágyi Sándor 446
Szinnyei József 340
Szinnyei József ifj. 583
Szöllösy Szabó Lajos 370
Sztareczky Zoltán 681
Szűcs (színész) 350
- Tagányi Károly 472
Taine, Hippolyte Adolphe 439,
494, 507, 514, 548
Tamás Attila 430, 496, 500–02,
504, 513–14, 618
Thaly Kálmán 522
Thaly Tibor 643
Thierry, Amadé 336, 355–57, 366,
386–92, 394–97, 403–11, 413
Thompson, Stith 699
Thuróczy János 386, 460, 464,
466, 468–69
Toldy Ferenc 353
Tolnai Lajos 696
Tompai Mihály 448, 517, 623, 637
Tóth Árpád 547
Tóth Béla 378–80, 632, 637, 712
Tóth Dezső 469
Tóth Endre 453
Tóth József (a Nemzeti Színház
rendezője és színésze. Rövidí-
tése: R.) 343, 346–48, 350–
51, 359, 369
Tóth Kálmán 384, 574–75, 599
Trattner János Tamás 459
Travnik I. Nedeczey Jenő
Túróczi-Trostler József 521

- Udvarhelyi Miklós 350
 Udvarhelyi S. 350
 d'Urfe, Honoré 625
- Vadnay Károly 340, 355, 373—
 74, 416—19, 425, 588, 590—91
 Vahot Imre 364, 368—70, 376
 Vahot Sándor 623
 Vajda Jánosné Bartos Róza 334,
 418, 425, 496, 523, 611, 639,
 644, 676—77, 686, 689, 692
 Vajda Péter 386—87, 404, 540,
 640
 Vajthó László 512
 Valerius Corvinus 406
 Valkai András 424
 Vámbéry Ármin 566
 Vangel (színész) 350
 Ványi Ferenc 435, 609
 Várady Antal 438, 519
 Várkonyi Nándor 437, 503, 511,
 611
 Várnai B. Sándor 682
 Vas (színész) 350
 Vas Gereben 444—45, 687
 Vavrinecz Mór 424
 Véghegyi Georgina 357—58, 382,
 400—01, 415, 425, 434—35,
 495—96, 499, 515—16, 518,
 520, 538, 576, 579, 610—11,
 644, 681, 683, 686, 700
 Verdi, Giuseppe 438, 515, 648
 Vergilius Publius Maro 449
 Vértesi Arnold 424, 713
 Vigny, Alfred de 514
- Vikár Béla 698, 702
 Villemain, Abel-François 569
 Virág (színész) 350
 Virág Benedek 396
 Virányi (színész) 350
 Vitéz-Welser Tibor 372
 Vitkovics Mihály 533
 Vogt, Karl 526
 Voinovich Géza 474
 Voltaire, Francois-Marie 632
 Vörösmarty Mihály 352, 370,
 386—90, 395—97, 401—06,
 412, 435, 453, 455, 469, 472,
 516, 519, 521, 529, 532, 534,
 538, 540, 547, 622, 624, 630,
 632—34, 636, 638—39, 642,
 647, 653—54, 686—87, 689,
 691, 700—04, 711, 713
 Vries, Jan de 699
- Waldapfel József 437, 512, 684
 Wenczel Gusztáv 353
 Wiener Salamon 446
 Willer József 503, 511—12, 611
- Závodszy I. Széchy Károly
 Zempléni Árpád 341, 425
 Zenő Árpád 376
 Zerkovitz Szidónia 570—77, 579,
 609
 Zigány Árpád 424
 Zilahy Károly 415, 442
 Zoltvány Irén 438
- Zsoldos Jenő 419, 474, 583, 678

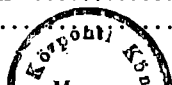

TARTALOMJEGYZÉK

Az első szám a főszöveg, a második a megfelelő jegyzet lapszáma

Ildikó. Eredeti történeti szomorújáték 5 felvonásban	5	339
Béla királyfi. Költői beszély, hat énekben	83	441
Alfréd regénye. Költői beszély	151	494
Találkozások. Budapesti életkép	187	559
A Váci utcán	189	621
A nyaralóban	206	632
A sétahangversenyben	224	638
A Dunán	243	649
Ábel és Aranka. Mese három részben	265	676
Törzsök Jankó vagy a három erős ember	291	696
A jó egészség és a hosszú élet titka	313	709
Bevezetés	315	
A lakás	316	
Ruházat	318	
Gyermeknevelés	318	
Napi rend	319	
Étel, ital, álm	320	
Orvosok, orvosság	322	
Fürdés	323	
A test ápolása	325	
Léghezam	329	
Jegyzetek	333	
Rövidítések	334	
Mellékletek	a 336–337. l. között	
Előszó a jegyzetekhez	337	
Ildikó	339	
Kéziratai	339	
Kiadásai	343	
Szövegkritikai megjegyzések	343	
Keletkezése	349	
Az első ösztönzések	351	
A hun—magyar rokonság. Attila és Ildikó alakja	352	
Források	355	

Vajda Attila-felfogása	356
A Gina-élmény	357
Hebbel Judithjának hatása	358
Az Ildikó előadásának bírálata a korabeli sajtóban	364
Későbbi vélemények az előadásról	371
Az Ildikó kolozsvári előadása	371
Az Ildikó fölújításának terve	373
Hogyan fogadta Vajda János az Ildikó előadásának bírálataát?	374
A dráma értékelésének története	380
Az Ildikóban szereplő személyekről	386
Tárgyi és nyelvi magyarázatok. Motívumok	389
Vajda János drámatervei	414
Zách Klára-drámaterv	415
Viriathus	415
Egy elveszett, címnélküli színműve	416
Alboin-drámaterv	419
Drámatöredék Dózsa Györgyről	425
Vajda János elbeszélő költészete	427
Vajda és a „perdita”-téma	437
Az elbeszélő költemények szövegváltozatairól	438
Béla királyfi	441
Keletkezése	441
Fogadtatása a kortárs kritikákban; helye a kor irodalmában	444
Kritikái 1897—1945 között	453
Kritikái 1945-től napjainkig	457
Szövegforrásai	458
Történelmi hitele	471
Tárgyi és nyelvi magyarázatok. Motívumok	473
Szövegváltozatok	481
Alfréd regénye	494
Keletkezése	494
Élményanyaga, érzelmi forrása	495
Hatások. Rokon vonások	501
Fogadtatása, méltatása a költő életében	504
Értékelése a költő halála után	508
Tárgyi és nyelvi magyarázatok. Motívumok	515
Szövegváltozatok	548
Találkozások	559

Kiadásai	559
Megjelenésének előzményei	560
Keletkezése	569
Megjelenése	580
Visszhangja	584
Értékelése a költő halála után	604
Tárgyi és nyelvi magyarázatok. Motívumok	621
Szövegváltozatok	656
Ábel és Aranka	676
Keletkezése	676
Vajda János az Ábel és Arankáról	677
Élményi anyag az Ábel és Arankában	681
Értékelése	682
Tárgyi és nyelvi magyarázatok. Motívumok	684
Szövegváltozatok	693
Törzsök Jankó	696
Megjelenése	696
Források. Népmesei elemek	697
Értékelése	700
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	701
Szövegváltozatok	704
A jó egészség és a hosszú élet titka	709
Megjelenése	709
Keletkezése és értékelése	709
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	711
Névmutató	715

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

A szerkesztésért felelős: Balázsovits Erzsébet

A borító- és kötésterv Schmal Károly munkája

Terjedelem: 45,5 (A/5) fv + 18 oldal melléklet

AK 1202 k 7880

77.3854 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

*Az Akadémiai Kiadó
gondozásában jelenik meg*

**IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK**

**A Magyar Tudományos
Akadémia
Irodalomtudományi
Intézetének folyóirata**

*Felelős szerkesztő
Komlószi Tibor*

A folyóirat kimondottan magyar irodalomtörténeti jellegű, friss, új szempontokat érvényesítő elvi, történeti, esztétikai elemző dolgozatokat közöl, az irodalomtörténet számára ismeretlen dokumentumokat publikál. Teljességre törekedve kíséri figyelemmel a magyar irodalomtörténeti érdekű kiadványokat (a külföldön megjelent és idegen nyelvűeket is). Számot ad az intézetben és a magyar irodalomtörténetírás más műhelyeiben folyó kutatásokról is.

Megjelenik évente 1 kötet
6 füzetben

**AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST**

Ára: 66,— Ft

ISBN 963 05 1122 3 sorozat

ISBN 963 05 1123 1 III. kötet